

**СӘРСЕН АМАНЖОЛОВ АТЫНДАҒЫ
ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАН УНИВЕРСИТЕТІ**

**ВОСТОЧНО-КАЗАХСТАНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ САРСЕНА АМАНЖОЛОВА**

Ю.К. Уәлиевтің 100 жылдығына арналған
**БІЛІМ-ҒЫЛЫМ-БИЗНЕС ИНТЕГРАЦИЯСЫ:
ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН БОЛАШАҒЫ** тақырыбында
студенттер, магистранттар, докторанттар және жас ғалымдардың
IX Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының

МАТЕРИАЛДАР ЖИНАҒЫ
II бөлім

СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ

**IX Международной научно-практической конференции студентов,
магистрантов, докторантов и молодых ученых на тему
ИНТЕГРАЦИЯ ОБРАЗОВАНИЯ-НАУКИ-БИЗНЕСА:
ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ,
посвященной 100-летию Увалиева Ю.К.**
Часть II

COLLECTION OF MATERIAL

**IX International Scientific and Practical Conference of students,
undergraduates, doctoral students and young scientists
INTEGRATION OF EDUCATION-SCIENCE-BUSINESS:
PROBLEMS AND PROSPECTS
dedicated to the 100th anniversary of Uvaliyev Y.K.**
Part II

Өскемен - Усть-Каменогорск, 2023

Бас редактор:
Төлеген Мұхтар Әділбекұлы,
С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университетінің
Басқарма төрағасы – ректор, профессор, PhD

Бас редактордың орынбасары:
Ровнякова Ирина Владимировна,
С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университетінің Басқарма төрағасының орынбасары –
стратегиялық даму және ғылыми жұмыс жөніндегі проректор, п.ғ.к.

Редакция алқасы:
Алимбекова Нурлана Бауржановна, С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университетінің
инновациялық даму және коммерциализация департаменті директоры;
Шарипиева Гульнур Даулетхановна, С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университетінің ғылым
және ғылыми жобаларды коммерциализациялау бөлімі жетекшісі;
Адиканова Салтанат, С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университетінің IT және
жаратылыстану ғылымдары жоғары мектебінің деканы, PhD;
Оразалин Слямбек Калибекович, С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университетінің
гуманитарлық ғылымдар жоғары мектебінің деканы, т.ғ.к.;
Куленова Гульнара Борисовна, С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университетінің
педагогика жоғары мектебінің деканы, мед.ғ.к.;
Апышева Асель Ануарбековна, С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университетінің экономика
және құқық жоғары мектебінің деканы, э.ғ.к.;
Ислямова Сара Аскаровна, С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университетінің
«Берел» баспасының директоры

Б 94 «Білім-ғылым-бизнес интеграциясы: өзекті мәселелері мен болашағы» тақырыбында
студенттер, магистранттар, докторанттар және жас ғалымдардың IX Халық. ғыл.-тәжір. конф. матер.
жинағ. = Сб. матер. IX Междун. науч.-практ. конф. студентов, магистрантов, докторантов и молодых
ученых на тему «**Интеграция образования-науки-бизнеса: проблемы и перспективы**». – Өскемен:
С. Аманжолов атындағы ШҚУ «Берел» баспасы, 2023. – 512 б. – II бөлім.

ISBN 978-601-314-688-1

«Білім-ғылым-бизнес интеграциясы: өзекті мәселелері мен болашағы» тақырыбында студенттер,
магистранттар, докторанттар және жас ғалымдардың IX Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының
материалдары жинақталған. Мақалалар математика, физика және ақпараттық технологиялар саласындағы ғылыми
және қолданбалы аспектілер; жаратылыстану ғылымдары және экология саласындағы зерттеулер; психология және
педагогика саласындағы ғылыми және қолданбалы аспектілер, STE(A)M-білім беру; тарих, философия, саясаттану
және халықаралық қатынастар саласындағы ғылыми және қолданбалы аспектілер; экономика, мемлекеттік басқару
және құқық саласындағы ғылыми және қолданбалы аспектілер; филология, журналистика және музыка саласындағы
инновациялар; ғылымның әртүрлі салаларындағы зерттеу қызметіндегі алғашқы қадамдар саласындағы зерттеулерге
арналған.

В сборник включены материалы IX Международной научно-практической конференции студентов,
магистрантов, докторантов и молодых ученых на тему «Интеграция образования-науки-бизнеса: проблемы и
перспективы». Статьи посвящены исследованиям научных и прикладных аспектов в области математики, физики и
информационных технологий; исследованиям в области естественных наук и экологии; научным и прикладным
аспектам в области психологии и педагогики, STE(A)M-образованию; научным и прикладным аспектам в области
истории, философии, политологии и международных отношений; научным и прикладным аспектам в области
экономики, государственного управления и права; инновациям в области филологии, журналистики и музыки; первым
шагам в исследовательской деятельности в различных областях науки.

ӘОЖ 001
КБЖ 72

ISBN 978-601-314-688-1

© С. Аманжолов атындағы ШҚУ, 2023

**ЭКОНОМИКА, МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ
САЛАСЫНДАҒЫ ҒЫЛЫМИ ЖӘНЕ ҚОЛДАНБАЛЫ АСПЕКТІЛЕР**

**НАУЧНЫЕ И ПРИКЛАДНЫЕ АСПЕКТЫ В ОБЛАСТИ ЭКОНОМИКИ,
ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ И ПРАВА**

**SCIENTIFIC AND APPLIED ASPECTS IN THE FIELD OF ECONOMICS,
PUBLIC ADMINISTRATION AND LAW**

ӘОЖ 343

АДАМ САУДАСЫ (қылмыстық-құқықтық сипаттама)

Абитханов Д.Р., Турсынгазина А.С.

Ғылыми жетекші: Орсаяева Р.А., қауымдастырылған профессор,
заң ғылымдарының кандидаты, PhD

Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан

e-mail: r_orsaeva_60@mail.ru

Адам саудасы - ауыр қылмыстардың бірі. Адам саудасы Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінің 128 бабында қарастырылған. 128 баптың 1-ші тармағына сәйкес, адамды сатып алу-сату немесе оған қатысты өзге де мәмілелер жасасу, сол сияқты оны қанау не азғырып көндіру, тасымалдау, беру, жасыру, алу, сондай-ақ қанау мақсатында өзге де іс-әрекеттер жасағаны үшін кінәлінің мүлкі тәркіленіп, төрт жылдан жеті жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға [1] жазаланады.

«Адамды саудаға салу» түсінігі адам саудасымен айналысу арқылы өз пайдасын көру, бір жерден екінші жерге және Қазақстанның мемлекеттік шекарасы арқылы адамды тасымалдау, ауыстыру, транспланттау немесе жәбірленушінің ағзаларын, тіндерін алып қою арқылы жүзеге асады.

Адам саудасының алдын-алу жөнінде әлемдік деңгейде қабылданған құжаттар баршылық. Мысалы, адам саудасына қарсы 1926 жылы Ұлттар Лигасының Құлдық туралы Конвенциясы жарық көрсе, 1949 жылы адам саудасы және жыныстық құлдыққа қарсы БҰҰ Конвенциясы пайда болған.

2000 жылы БҰҰ Бас Ассамблеясы Адам саудасын жою мен ескерту туралы қаулысын қабылдады. Осыған байланысты «Egemen Qazaqstan» газетінің мәлімдеуінше, «Адам саудасына қатысты елімізде жылына шамамен 100-ден астам қылмыс тіркеледі екен. Биыл 4 айда адам саудасы бойынша 30-ға жуық факті тіркеліп, 3 ұйымдасқан қылмыстық топ құрықталған. Ал БҰҰ мәліметіне сәйкес, әлемдегі адам саудасы құрбандарының 70 пайызы – әйелдер мен жас қыздар. Ал әрбір үшіншісі – балалар» [2].

Біздің ойымызша, адам саудасының жиі орын алуы біздің мемлекетіміздің ТМД мемлекеттерімен шекарамыздың ашықтығы оған қоса, Қазақстанның басқа мемлекеттер арасындағы миграция. Қазіргі таңда өздеріңіз білетіндей, ғаламтор арқылы әлемнің кез келген елімен байланысуға болады, бірақ та өмірде жақсы мен

жаман да қатар жүретіндей, жыныстық мақсатта да пайдаланып, пайда көретіндердің қатары аз емес. Оған мысал ретінде, ғаламтор түпкірлерінде таралған түрлі оқиғалар мен тағдыр тәлкегіне түскен нәзік жандарды айта аламыз.

Интернет коммуникацияның дамуы адам саудасында жеңілдетуде. Internet World Stats ұйымының мәліметінше, Қазақстан интернет арқылы арбауға ыңғайлы елдердің қатарына жатады. Әйелдер көбінесе сексуалдық мақсатта пайдалану үшін құлдыққа жегіледі. Қазіргі таңда Таяу Шығыста соғысушы ДАИШ лаңкестік топтары әйелдерді соғыстағы еркектердің құмарын қандыру мақсатында жиі пайдалануда.

Лаңкестердің арасында қолжаулыққа айналған әйелдер жиі кездеседі. Бұл деректі әлемдік сарапшылар да растап отыр. Әйелдердің саудаға түсуіне бұрмаланған діни идеологияның ықпалы зор екенін айта кету керек. Қосымша айта кетерлігі, қазіргі таңда тегін жұмыс күші мақсатында және локальды соғыстар кезінде мәжбүрлі түрде ұрыс алаңында қызмет еткізу үшін ер азаматтардың да адам саудасына ұшырауы жиілеп [3,18] келеді.

«Сана сезім» қоғамдық бірлестігінің мәліметі бойынша «Қазіргі уақытта Шымкент сотында адам саудасы туралы іс бойынша тыңдаулар өтуде: 16 адам жезөкшелікпен айналысу үшін араб мемлекеттеріне қыздарды жеткізу арнасын ұйымдастырды деп айыпталуда. Ондаған қыз, оның ішінде кәмелетке толмағандар жәбірленуші деп танылды». Шымкенттегі іс жүргізу - адамдарды сатып алу-сатудың заңсыз схемаларының болуын растайтын эпизодтардың бірі. Сараптамалық топтарда қазақстандықтарды пайдалану мақсатында әртүрлі елдерге - Азия мен Еуропа елдерінен Латын Америкасына дейін әкетілетіні атап өтіледі. Қылмыстардың жазасыз қалуы сирек емес - дәлелдемелерді жинау қиындықтарына, заңнамалық олқылықтарға, сыбайлас жемқорлыққа және басқа факторларға байланысты.

Адам саудасымен айналысатындардың табысы қандай деген сұрақ туындаса, ол заңды деп ойлаймыз. Қазақстандағы ең басты құндылық – адамның өмірі мен бостандығы екенін атап өтсек болады. Ал, адам саудасы адам құқығын бұзудың ең қауіпті түрі болып табылады. Табыс табу жағынан заңсыз бизнестің ішінде үшінші орынға ие. Заңсыз бизнес арқылы табыс табуды бірінші орында қару-жарақ сату, екінші орында заңсыз есірткі сату және үшінші орынға адам саудасы шыққан. БҰҰ көші-қон комитетінің есебі бойынша адам саудасымен айналысатындар жылына 150 млрд доллар табыс табады.

Қазақстанда 2018-2020 жылдары аралығында адам саудасына қатысты 1100-ге жуық қылмыс тіркелген.

Адам саудасы құлдық пен сексуалдық құлдық мақсатында ғана емес сондай-ақ, ағзалары мен тіндерін пайдалану немесе сату арқылы да үлкен табыстар алып келеді. Сау өкпенің құны - 200 мыңға жуық АҚШ долларына тең. Бүйректі 91,4 мыңдолларға сатып алуға болады. Ал жүректің бағасы бүйрекке қарағанда арзан көрінеді. Яғни, 57 мың АҚШ долларына сатып алуға, не сол ақшаға жүрек ауыстыруға болады. Ми сүйектерінің 1 келісі 23 миллион АҚШ доллары тұрса, ДНК молекуласының 1 грамы - 1,3 миллион долларды құраған. Адам ағзасында өндірілетін антидене ең қымбат мүше болып саналады. Бұл бағалардың өсуіне және қылмыстардың көбеюіне байланысты 26 қаңтар 2023 жылы, халықаралық даму агенттігі адам саудасы және оның болу себептері жайында жазылған арнайы

әдістемелік құрал шығарды [4]. Нұсқаулық арқылы өкілетті органдар мен үкіметтік емес ұйымдар ел тұрғындарына ақпарат беріп, қоғам арасындағы қылмыстық топтарға тосқауыл қоймақшы екендігі айтылды.

ҚР Бас прокуратурасының жанындағы құқық қорғау органдары академиясында өткен ғылыми конференцияда «Адам саудасы ұйымдасқан қылмыстық топтардың өте үлкен бір кіріс көзі ретінде өршігендіктен оны тоқтату қиынға соғатыны, адам саудасы құрбандарын анықтайтын 12 критерий келтірілгені, оның өзгешелігі - бұған дейінгі осы адам саудасының саласында қарсы іс қимылды жүйелендіріп бір ізге салып әзірленгені айтылды.

Белгілі болғандай, XX ғасырдың басынан бастап осы күнге дейін адамды саудаға салу күннен күнге дамып келе жатқан қылмыс түрі болып табылады. Қылмыстық көзқарасынан алатын болсақ, бұл қылмыстың жасалуынан қаншама мемлекет зардап шегуде. Әлемдік деңгейдегі проблемалардың бірі десек те артық емес. Осыған байланысты, алдын алу біріншіден, адам саудасымен күресті толықтай қолға алу, оны насихаттау. Екіншіден, Қазақстан Республикасында адам саудасына қарсы қауіпсіздік шараларын жүргізу. Үшіншіден, Республика азаматтарының құқықтық біліктілігін арттыру және кеден органдарының жалақысын көтеру арқылы, осындай заңсыз әрекеттерді болдырмау.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 128-бабы бойынша, адам саудасы қылмыс құрамына тоқталатын болсақ, қылмыстың объектісі - адамдардың бостандығы мен еркі, қосымша тікелей объект – жәбірленушінің ар-намысы, адамгершілігі. Қылмыстың объективті жағы – адамдарды алдау жолымен қоғамға жат қылықтарға немесе жезөкшелікке тарту әрекеттері. Қылмыстың субъективті жағы – тікелей қасақаналықпен, пайдакүнемдікпен жүзеге асады. Қылмыстың субъектісі - 16 жасқа толған, әрекетке қабілетті, кез келген тұлға болуы мүмкін [5,158].

Қазақстан Республикасының ІІМ ұйымдасқан қылмысқа қарсы күрес департаментінің мәліметіне сәйкес, «бүгінде осы санаттағы қылмыстардың алдын алу, ашу және тергеуде біршама тәжірибеміз бар. Жұмыстың негізгі бағыттарының бірі - «Қазақстан Республикасындағы адам саудасына қарсы іс-қимыл туралы» заң жобасын әзірлеу. Адам құқықтарын қорғау және адам саудасына қарсы күрес саласындағы ратификацияланған халықаралық конвенциялардың көптеген ережелері ұлттық заңнамаға енгізілгенімен, елімізде жеке заң қабылданған жоқ. Заңның тұжырымдамасын әзірлеу мерзімі 2022 жылдың қыркүйегі, заң жобасы 2023 жылдың сәуірі дайын болады деп жоспарланып отыр...».

Заңның қабылдануы адам саудасына қарсы күрес бойынша қабылданып жатқан шаралардың тиімділігін арттыруға, ұлттық заңнаманы жетілдіруге, халықаралық ынтымақтастықты жандандыруға және елдегі құқық қолдану тәжірибесін жетілдіруге мүмкіндік береді деп сенеміз.

Адам саудасының алдын алу және бұл қылмысқа қарсы күрес кез келген мемлекеттің, азаматтардың назарындағы басты проблемалардың бірі болуы тиіс.

Бұл мәселе тек қана бір мемлекет ішінде ғана емес бүкіл әлемде ұшығып жатқан жаһанды проблемалардың бірі болып табылады. Сол себепті бұл қылмыс түрімен бүкіл әлем болып күресуіміз керек, ия қазіргі кезде Қазақстан Республикасы

көптеген конвенцияларды ратификациялады, бірақ та әлі толықтырулар мен жаңартылулар енгізілсе, тиімділігі артады деген ойдамыз.

Адам саудасы - қылмыс. Адам саудасы- қылмыстық жауаптылық көздейтін ауыр қылмыс. Адам саудасын әзірше тоқтату мүмкін болмай тұр, тоқтату мүмкін болмаса, ол адам саудасына қарсы күрестің жалғаса беретінін көрсетеді.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі Кодексі (қолданыстағы редакциясы).

2. Оралхан Ахмадия Адам саудасы тыйылмай тұр [Электронды ресурс] <https://egemen.kz>

3. Адам саудасымен күрес мәселелеріне қатысты халықаралық және ұлттық құжаттардың жиынтығы, 2010 ж.

4. Адам саудасы - әлемнің басты проблемаларының бірі [Электронды ресурс] <https://www.inform.kz>

5. Орсаяева Р.А. Қазақстан Республикасы қылмыстық құқығы (ерекше бөлім), - Өскемен: С.Аманжолов атындағы ШҚМУ, «Берел» баспасы, 2019. - 503 бет.

ӘОЖ 343.1

ТЕРРОРИЗМНІҢ ПАЙДА БОЛУЫНЫҢ НЕГІЗГІ СЕБЕПТЕРІ

Айдарқанқызы Н., 1-курс магистранты

Ғылыми жетекші: Рамазанова А.С., Заңтану кафедрасының қауымдастырылған профессоры, заң ғылымының кандидаты

Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті, Өскемен қ., Қазақстан Республикасы, E-mail: nazerke.okarova@bk.ru

Терроризм қоғам терең дағдарысты, ең алдымен идеология мен мемлекеттік-құқықтық жүйе дағдарысын бастан өткерген кезде пайда болады. Мұндай қоғамда әртүрлі оппозициялық топтар қалыптаса бастайды - саяси, әлеуметтік, ұлттық, діни - олар үшін қазіргі биліктің заңдылығы күмән тудырады. Сондықтан, терроризм қоғамның өту кезеңінде және де эмоционалдық жағдайында, сонымен қатар негізгі қарым-қатынастар мен әлеуметтік байланыстар тұрақсыз болғанда дамып бастайды. Бұл қоғамда зорлық-зомбылық пен агрессияны дамыту үшін қолайлы жағдай болып табылады және осы немесе басқа экономикалық, этникалық, әлеуметтік, діни немесе басқа топтардың зорлық-зомбылық арқылы мәселелерді шешу құралы ретінде пайдалануға ұмтылыс береді [1, 42].

Терроризм проблемасы әсіресе террористік мінез-құлықтың арандатушы факторы болып табылатын әлеуметтік қақтығыстар кезеңінде өткір болады. Өз кезегінде, шиеленіс жағдайларының туындау себебі – өтпелі кезең, қоғамның әлеуметтік-саяси және экономикалық құрылымының түбегейлі өзгеруі болып табылады. Қақтығыстар ұзақтығы бойынша, қайшылықтардың өткірлік дәрежесі, шешу әдістері бойынша ерекшеленеді.

Қоғамда саяси, экономикалық, ұлттық, діни тамыры бар әлеуметтік қақтығыстар бар. Террорист қақтығыстың кез келген түрін пайдаланады, өйткені ол қылмыс жасау арқылы өз мақсатына жетуге қолайлы жағдай туғызады.

Ауыр экономикалық дағдарыспен шиеленіскен посткеңестік елдердің өтпелі кезеңі әлеуметтік конфронтацияға жағдай туғызды, ерекше бұқаралық сана-сезім күйін қалыптастырды, оның ішінде шындықты адекватты түрде бағаламау, әлеуметтік қорқыныш, ашу және агрессивтілік. Мұндай жағдайларда экстремистік наразылық акцияларына шақырулар оңай қабылданады.

Кедейлік, жұмыссыздық, үмітсіздік, халықтың табысы бойынша шектен тыс саралануы, мемлекеттік биліктің әлсіздігі, оның жеке адамның және оның мүлкінің қауіпсіздігін қамтамасыз ете алмауы, зорлық-зомбылық культінің тез өрістей бастауына әкеледі. Бұл жағдайда экстремизм қоғам менталитетінің құрамдас бөлігіне айналады [2, 33].

Сондай-ақ Қазақстанның бірегей геосаяси сипаттамалары бар екенін атап өткен жөн: аумақтың кендігі, халқының көпұлттылығы, ұлттардың салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптарының біркелкі еместігі, аймақтың әлеуметтік-экономикалық дамуының бірегейлігі. Мұның бәрі, әрине, қоғамның тұрақтылығына әсер етеді, азаматтардың қауіпсіздігінің бұзылуына ықпал етеді. Қазақстан аумағында миллиондаған мұсылмандар тұрады, олардың аз бөлігі зорлық-зомбылық пен ерекше қатыгездікпен байланысты радикалды ағымдарды ұстанады.

Посткеңестік кезеңде Қазақстанда терроризмнің белсенділенуіне ықпал еткен фактор - әкімшілік-әміршілдік жүйенің жойылуы болды [3, 36]. Бір қызығы, капиталистік елдердегі халықаралық қатынастарда терроризмнің болуы және әлеуметтік салада тек жекелеген террористік әрекеттер туралы кеңестік дәуірде кең тараған тезис, басқаша айтқанда, әлемдік тәжірибе демократиялық типтегі қоғам үшін қолайлы жағдай туғызатынын көрсетеді, себебі жеке тұлғаны қатаң бақылайтын әкімшілік-командалық жүйеге қарағанда, сондай-ақ барлық қоғамдық және саяси институттардың жұмыс істеуі үшін террористік әрекеттер демократиялық мемлекеттерде тезірек дамуы мүмкін.

Бұл тұрғыдан алғанда, әсіресе, ескінің ыдырауымен және жаңа мемлекеттік құрылымдардың қалыптасуымен, тұрақсыздық элементінің күшеюімен, шешілмеген әлеуметтік-экономикалық, ұлттық қатынастарға негізделген ішкі қайшылықтардың күрт шиеленісуімен жүретін өтпелі кезең әсіресе осал болып табылады. Өтпелі кезең қоғамның бір бөлігінің моральдық және әлеуметтік нұсқауларын жоғалтуымен сипатталады, бұл көбінесе белгілі бір мәселелерді зорлық-зомбылық көмегімен шешуге ұмтылуға әкеледі [4, 29].

Сондай-ақ шетелден келетін түрлі экстремистік құрылымдардың «ыстық нүктелер» деп аталатын аймақтарға, Қазақстан халқының белгілі бір топтарының басқа елдердегі босқындарға немесе эмигранттарға ықпалының күшеюін, батыстықтардың тұрақсыздықты жан-жақты ынталандыруын атап өткен жөн. Кейбір қоғамдық, саяси, ұлттық, діни және саяси бірлестіктер өздерінің нақты саяси мақсаттарына жету үшін күрестің зорлық-зомбылық әдістерін қолдануға, заңсыз қарулы құрылымдар құруға жол береді. Белгілі бір аймақтардағы мұндай ұйымдардың саяси тәжірибесі зорлық-зомбылық әдістерін тікелей қолдануды қамтиды - саяси қарсыластарды қорқыту, мемлекеттік билікке белгілі бір қысым

көрсету, саяси жағдайды тұрақсыздандыру, биліктің басқаруға бағытталған күш-жігерін бұзу. Тіршілікті қамтамасыз ету объектілерін, тұрғын үй қорын, өнеркәсіптік кәсіпорындарды бұзу қаупі жиі естіліп жатады. Саяси сипаттағы талаптарды қоймағанның өзінде мұндай әрекеттер саяси жағдайды күрт тұрақсыздандыруы, ұйымдасқан немесе стихиялы заңсыз жаппай шерулердің себебі болуы мүмкін [5, 4].

Қару-жарақтың әртүрлі түрлерінің заңсыз айналымының ауқымы күрт өсуде, бұл террористік көріністердің көбеюінің және олардың қоғамдық қауіптілігін арттырудың ең маңызды алғышарты болып табылады.

Өте жағымсыз фактор – қазіргі шындыққа тән әлеуметтік қайшылықтар. Бұл:

1. Қоғамның экономикалық жағдайы әр түрлі топтарға бөлінуінен туындаған қайшылықтар Қоғамдық тұрақтылықтың негізін құрайтын орта қабаттың қалыптасу процесі бәсеңдеп, люмпендер саны көбейіп, түрлі нанымдағы қылмыстық топтарды толықтырды. Бұл халықтың белсенді бөлігінің өмірдің басым салаларынан (өндіріс, ғылым, білім беру) кетуімен, әлеуметтік араздық пен агрессивтіліктің артуы, қылмыстың, ең алдымен, зорлық-зомбылықпен байланысты қылмыс түрлерінің жаппай өсуімен жалғасты. адамға қарсы;

2. ұлттық, діни, аймақтық және басқа да қайшылықтардың тереңдеуінен туындаған қайшылықтар;

3. қоғамдағы өмірдің әлеуметтік аспектілерінің бар және жаңа тиімді жүйесінің жойылуынан туындаған қайшылықтар. Сонымен қатар, әлеуметтік қанағаттанбаушылықтың өсуі, осыған байланысты әлеуметтік алшақтау көңіл-күйінің қалыптасуы, қоғамның маңызды бөлігінің тәуелділігін күшейту, бірте-бірте кейбір адамдардың криминалдық қатынастарға араласу сияқты факторлардың әсері [6, 3].

Жоғарыда аталған барлық қарама-қайшылықтар келесі жағымсыз салдарға әкелді:

1. зорлық-зомбылық, оның ішінде терроризм нысандарын белсенді қолдана отырып, ашық қақтығыс сатысына оңай ауысатын әлеуметтік шиеленіс пен конфронтацияның ыстық нүктелерін қалыптастыру;

2. құқық қорғау органдары қызметінің тиімділігінің төмендеуі және адамдар мен мүліктің қауіпсіздігіне қатердің күшеюі;

3. мемлекеттің елдің экономикалық және қаржылық ресурстарына бақылауды жоғалтуы, қару айналымы;

4. шетелдік экстремистік террористік ұйымдар мен діни секталардың (Хезболла, Мұсылман бауырлар және т.б.) Қазақстанға енуі және оның аумағында әрекет етуі;

5. қылмыстық жағдайдың шиеленісуі және құқықтық нигилизмнің таралуы;

6. қоғамдағы қарама-қайшылық, тұрақсыздық процестерінің дамуы мен шиеленісуіне ұйымдасқан қылмыс жетекшілерінің ықпалының күшейуі. Ұйымдасқан қылмыс еліміздің әр өңірінде атқарушы және заң шығарушы билік органдарына өз өкілдерін жасап үлгергені және жүргізіп жатқаны да анық;

7. ауыр экономикалық және әлеуметтік зардаптарға әкеп соқтыратын және әртүрлі аймақтарда, босқындар қоныстанған жерлерде жаңа шиеленіс ошақтарын туғызатын халықтың көші-қонының күшеюі, босқындар толқынының өсуі. Өмірдің әлеуметтік және материалдық негіздерінен айырылған олар қылмыстық топтарды

толықтыруда аса қауіпті әлеуметтік топтардың біріне айналады, этникалық негізде құрылған аса ұйымдасқан және қатыгез қылмыстық топтарға кіреді;

8. ақпараттық желілер арқылы лаңкестік әрекеттердің таралуына, жарылғыш заттарды дайындау бойынша нұсқаулықтарды шығаруға, жарылыстарды ұйымдастыруға бақылаудың жоқтығы. Ақпараттық технологияларды жетілдіру терроризм идеяларын насихаттау, лаңкестік әрекеттерді ұйымдастыру мен өткізудің заманауи технологиялық әдістерін тарату мүмкіндіктерін кеңейтеді. Мысалы, лаңкестік құрылымдар ғаламдық ақпараттық компьютерлік Интернет желісінің мүмкіндіктерін кеңінен пайдаланады, онда перулық «Сэндеро Луминосо» және «Тупака Амару», «Еркін Грузия» тобының грузин ұлтшылдары және көптеген басқа да террористік ұйымдар.

Жоғарыда айтылғандардан басқа, лаңкестіктің тек Қазақстанда ғана емес, одан тыс жерлерде де дамуы үшін құнарлы негіз болып табылатын басқа да факторлар бар [7, 61].

Бұл, ең алдымен, экономикалық факторлар. Дәл осылар, көптеген заңгерлер мен социологтардың пікірінше, терроризмнің барлық көріністерінде пайда болуының негізгі алғышарты болып табылады. Экономикалық дағдарыс халықтың орташа қабатының мүдделеріне нұқсан келтіреді, бұл сонымен бірге олардың ереуілдер, пикеттер, көлік жолдарын жабу түріндегі мінез-құлқы арқылы саяси тұрақсыздық тудыруы мүмкін. Жастардың жұмыссыздығы оларды топтарға біріктіреді, ал бос уақыттың көп болуы олар үшін топтық істерге қатысу белсенділіктің негізгі формасына айналуына әкеледі. Ал, адамның жеке қасиеттеріне қарай (еңбекқорлықтың болмауы, тез байып кетуге ұмтылу, біраз уақыт болса да өзіне назар аудару, өз ортасында танымал болу) оны белсенді террористік әрекетке итермелеуі мүмкін [8, 6].

Саяси қарым-қатынастардағы қайшылықтар да теріс әсер етеді, олардың ішінде мыналар түбегейлі мәнге ие болады:

1. демократиялық конституциялық принциптер мен нақты тәжірибе арасындағы қайшылықтар;

2. қоғамның саяси бөлінуінің, саяси мүдделері қарама-қарсы әлеуметтік топтар мен қабаттардың қалыптасуының жүріп жатқан үдерісінен туындайтын қайшылықтар;

3. билік пен халық арасындағы алшақтықтан туындаған қайшылықтар;

4. орталық пен аймақтар арасындағы, сондай-ақ жекелеген аймақтар арасындағы әлеуметтік-экономикалық және мәдени байланыстардың әлсіреуінен туындаған қайшылықтар.

Әлеуметтік, экономикалық, саяси және басқа да қайшылықтардың бүкіл жиынтығы қоғамның рухани өмірінің деградациясына, тарихи, мәдени, адамгершілік дәстүрлердің, гуманистік құндылықтардың жойылуына, культтің орнығуына әкеп соқтыратын рухани саладағы қайшылықтармен толықтырылады. Өзімшілдік, қатыгездік пен зорлық-зомбылық, мемлекеттің өз азаматтарының қорғау қабілетіне сенбеу, қоғамда ұлттық қорлау көңіл-күйін қалыптастыру және борыш, ар-намыс, Отанға адалдық сияқты ұғымдардың құнсыздануы, және т.б. мемлекеттілік идеологиясының жоғалуы әкеліп соғады. Дәл осындай

құбылыстардың орын алуы кезінде қылмыстық билік өкілдерінің, бандиттердің және террористердің «батырлығы» одан ары орын алады [9, 42].

Терроризм проблемасының психологиялық аспектілері де ерекше назар аударуды қажет етеді. Оларды талдау нақты террористік актіні және оның себептерін ғана емес, сонымен бірге тұтастай алғанда терроризмнің бүкіл құбылысын түсіндіру үшін қажет. Терроризм психологиясын білу кімнен тиісті іс-әрекеттерді күтуге болатынын, террористтің тұлға ретінде нені құрайтынын, терроризммен байланысты қылмыстардың алдын алу мен тергеуді, кінәлілерді қалай жазалау керектігін түсінуге мүмкіндік береді. Терроризм туралы психологиялық білімнің негізі осы қылмыстың мотивтерін талдау болып табылады. Осы жерде сұрақ туындайды: кінәлі тиісті әрекетті жасаудан, оның ішінде материалдық сыйақы үшін әрекет еткен жағдайларда қандай пайда алады? Өйткені, жалдамалы ынталандырулар тек сыртқы жағынан табиғи мотивтерге ұқсайды, ал олардың астында, терең, бейсаналық деңгейде, жиі жетекші болатын басқа да мотивтер болуы мүмкін.

Сонымен, лаңкестік әрекеттерге барудың тікелей себептері туралы мәселеге тоқталсақ. Бұл:

1. психопатологиялық сипаттағы себептер. Ғалым-психологтар арасында лаңкестердің арасында кім басым екендігі туралы пікірталастар бар - қарапайым адамдар немесе психикалық ауытқулары бар адамдарма деген;

2. өзін-өзі растау мотивтері, жастық романтика, өз іс-әрекетіне ерекше мән беру, тұлғасыздандыру және т.б.;

3. эгоисттік мотивтер. Сонымен қатар, біреу жай ғана лаңкестік әрекеттерді жүзеге асыру үшін жалдайтын себептер;

4. көбінесе терроризм табиғи, жоғары, түпкілікті ақиқатқа, өз халқын, тіпті бүкіл адамзатты «құтқарудың» бірегей рецепті деген ойдан шыққан себептерден («идеологиялық абсолютизм»).

Жоғарыда аталған типология мінсіз емес. Оның кейбір нүктелері тоғысқан. Осылайша, «идеологиялық абсолютизм» пайдакүнемдік мүдделермен байланысты болуы мүмкін немесе психикалық кемістігі бар адамдарға тән болуы мүмкін. Дегенмен, лаңкестік әрекеттің мотивтері туралы түсініктер, зерттеу үшін ғана емес, практикалық мақсаттар үшін де қажет сұрақ.

Сонымен, терроризмнің тамыры психологияда емес, саяси, экономикалық және басқа да әлеуметтік қатынастарда жатқанын айта кеткен жөн. Адамдар террористік әрекетке психологиялық ауытқуларға байланысты емес (бірақ, жоғарыда айтылғандай, оларда болуы мүмкін) айналысады. Ең маңызды себептер әлі де саяси, аумақтық, идеологиялық, діни болып табылады. Тереңдеп бара жатқан әлеуметтік, экономикалық, рухани және саяси дағдарыстар, заң үстемдігінің әлсіреуі қоғамда жаңа қайшылықтарды тудырады, оларды шешу үшін жеке адамдар мен ұйымдар күш көрсетуге барады. Лаңкестер қирату және өлтіру арқылы алыс мақсаттарды көздейді, және де өлтіру мен жарылыстың өзін олар тек мақсаттарға жету құралы ретінде қарастырады. Терроризм кең мағынада террористік әрекеттің ең алуан түрлі нысандарын біріктіреді - саяси, идеологиялық, діни әрекеттерден бір реттік қанды әрекеттерге дейін, өзінің өмір сүруі немесе азаттығы үшін әділ, күштеп күресуден бастап жазықсыз адамдарды аяусыз жоюға дейін.

Терроризмнің қарастырылған алғышарттары мен себептері, әрине, бұл күрделі құбылыстың толық көрінісін бере алмайды [10, 62]. Ланкестік әрекеттерге барудың көптеген жеке себептері мен мотивтері болуы мүмкін, мысалы, жеке шағымдар, қызғаныш, төмендік, садистік көзқарастар, эмоционалды аффектілер және т.б.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Антонян Ю.М. Терроризм. Криминологическое и уголовно-правовое исследование. - М., 2011.
2. Бельков О.А. Терроризм – вызов национальной и международной безопасности // Безопасность Евразии. - 2015. - №4.
3. Дмитриев А.В. Насилие: социально-политический анализ. - М. 2016.
4. Игнатенко А.А. Интертеррор в России. Улики. - М., 2015.
5. Паин Э.А. Социальная природа экстремизма и терроризма // Общественные науки и современность. - 2016. - № 4.
6. Панин А.Н., Раужин И.Г. Разработка методики и технологии создания ГИС «Терроризм в ЮФО» // Полиэтнический макрорегион: язык, культура, политика, экономика № - 2017.
7. Петрищев В.Е. Заметки о терроризме. - М., 2017.
8. Афанасьев Н.Н. Идеология терроризма // Социально-гуманитарные знания. - 2015. - № 6.
9. Ольшанский Д.В. Психология терроризма. - СПб., 2016.
10. Устинов В.В. Международный опыт борьбы с терроризмом: стандарты и практика. - М., 2014.

УДК 340.147

УЧАСТИЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В МЕЖДУНАРОДНЫХ СОГЛАШЕНИЯХ В ОБЛАСТИ ЗАЩИТЫ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА

Алпыспаева К.

Научный руководитель: Батырбекова А., лектор кафедры юриспруденции, магистр юридических наук

Восточно-Казахстанский университет имени С. Аманжолова,
г. Усть-Каменогорск, Казахстан, E-mail: alpyspaeva2003@mail.ru

В современном мире защита прав человека является важнейшим элементом политической и правовой системы Казахстана и международного общества. Поэтому Казахстан проводит ряд мер, направленных на реализацию и защиту прав человека и гражданина. Исходя из п.1 ст.1 Конституции Республики Казахстан, высшими ценностями государства является человек, его жизнь, права и свободы. Данная норма конкретизирует конституционную обязанность государства о защите прав человека.

Республика Казахстан с момента получения независимости стала субъектом международного права, что подтверждает ст.13 Конституционного Закона «О государственной независимости Республики Казахстан»: «Республика Казахстан является субъектом международного права, обменивается дипломатическими и

консульскими представительствами, может входить в международные организации, системы коллективной безопасности и участвовать в их деятельности».

Как отмечает Сман А., принцип приоритетности прав и свобод личности будет реализован только при создании юридических механизмов защиты прав и свобод личности [1].

В силу п.3 ст.4 Конституции Казахстана, международные договоры, ратифицированные Республикой, имеют приоритет перед ее законами. Таким образом, ратификация и имплементация международных соглашений представляется необходимым способом обеспечения реализации прав человека.

Ключевым моментом для независимого Казахстана стало вступление в Организацию Объединенных Наций 2 марта 1992 года. Вступление в ООН подразумевало и обязанность выполнения Всеобщей декларации прав человека. Этот документ впервые дал определение прав, которыми обладают все люди.

С тех пор, когда Казахстан стал суверенным государством, ратифицируются международные договоры в области защиты прав человека. Например, 29 июня 1998 года Казахстан присоединился к Международной конвенции о ликвидации всех форм расовой дискриминации. Конвенция утверждает, что государства-участники конвенции обязались осуществлять действия для соблюдения прав и свобод всех людей, без различия расы, пола, языка и религии [2].

Международный пакт о гражданских и политических правах 1966 года расширил круг прав и свобод людей, и Республика Казахстан ратифицировала это международное соглашение 28 ноября 2005 года. Международный пакт о гражданских и политических правах ориентирован на обеспечение защиты людей от дискриминации, пыток, рабства, устанавливает право на равенство, свободу и личную неприкосновенность, справедливое судебное разбирательство, на свободу религии, свободу выражения мнений.

Важным историческим моментом для Казахстана является ратификация Конвенции о правах ребенка 8 июня 1994 года. Этот международный правовой документ посвящен широкому спектру прав ребенка. В частности, Конвенция определила, что каждый ребенок имеет право на образование. Для здорового и благополучного общества необходимо содействовать гармоничному развитию личности ребенка, поэтому Республика Казахстан обеспечивает выполнение данного соглашения.

Фактом, подтверждающим нахождение Казахстана на международной арене в качестве важного участника в процессе совершенствования международных норм в области прав человека, является избрание Республики Казахстан членом Совета по правам человека ООН на 2022–2024 годы. Основные направления деятельности Казахстана в Совете – преодоление гендерного неравенства, всеобщая отмена смертной казни, борьба против всех форм нетерпимости, свобода религий и убеждений [3].

2 января 2021 года был принят Закон «О ратификации Второго Факультативного Протокола к Международному пакту о гражданских и политических правах, направленного на отмену смертной казни». После внесения изменений и дополнений в Конституцию от 8 июня 2022 года п. 2 ст. 15 основного закона государства устанавливает о запрете смертной казни.

В современном мире проблема пыток и жестоких видов обращения и наказания полностью не устранена. Следовательно, особое значение приобретает Конвенция против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания, принятая Генеральной Ассамблеей ООН 10 декабря 1984 года. Казахстан присоединился к данной Конвенции 29 июня 1998 года. Так, п.1 ст. 2 Конвенции содержит, что каждое государство-участник предпринимает эффективные законодательные, административные, судебные и другие меры для предупреждения актов пыток на любой территории под его юрисдикцией [4].

Глава государства Касым-Жомарт Токаев для эффективной имплементации международного соглашения закрепил за Генеральной прокуратурой расследование преступлений, связанных с пытками. Соответствующие изменения и дополнения были внесены в Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан.

Казахстан является участником Конвенции о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин. Данная конвенция, принятая в 1979 году, направлена на защиту прав женщин.

Президент Касым-Жомарт Токаев в своем послании народу от 16 марта 2022 года «Новый Казахстан: путь обновления и модернизации» высказался о необходимости ужесточения наказания в отношении женщин и детей, а также о криминализации правонарушений в сфере семейно-бытовых нарушений [5]. Но на данный момент, согласно законодательству Республики Казахстан, умышленное причинение легкого вреда здоровью квалифицируется как административное правонарушение, что влечет за собой санкцию в виде штрафа либо административного ареста. Таким образом, в целях эффективного выполнения международных соглашений было бы обоснованным ужесточить наказание за семейно-бытовое насилие.

Все вышесказанное доказывает, что Казахстан, как субъект международного права, добросовестно выполняет действующие в государстве международные договоры, в частности в области защиты прав человека. Республика Казахстан осуществляет политику, направленную на совершенствование системы защиты прав и свобод человека в Казахстане, и проявляет готовность к дальнейшему результативному международному сотрудничеству.

Список литературы

1. Сман А. Некоторые вопросы совершенствования законодательства в области обеспечения прав и свобод человека и гражданина в республике Казахстан / Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. – 2006. – С. 42.

2. Международная конвенция о ликвидации всех форм расовой дискриминации от 21 декабря 1965 года: [Электронный ресурс] – URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/raceconv.shtml

3. Министерство иностранных дел Республики Казахстан. Казахстан избран в Совет по правам человека ООН на 2022–2024 годы: [Электронный ресурс] – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa/press/news/details/269720?lang=ru>

4. Конвенция против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания от 10 декабря 1984 года: [Электронный ресурс] – URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/torture.shtml

5. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана от 16 марта 2022 года: [Электронный ресурс] – URL: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1623953>

ӘОЖ 342.41(574)

ҚАЗАҚСТАННЫҢ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ДАМУЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУ КЕЗЕҢДЕРІ

Алтаева А.М.

Ғылыми жетекші: Садуакасова Л.К., Заңтану магистрі, сениор-лектор
С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті,
Өскемен қ., Қазақстан, E-mail: alsualtayeva@gmail.com

Қазақстанның Конституциялық дамуы елдің тәуелсіз мемлекет ретіндегі дамуы мен тұрақтылығы үшін шешуші мәнге ие. Тәуелсіздік алғаннан кейін Қазақстан социалистік мемлекеттен демократиялық мемлекетке көшу кезеңін бастан өткерді және бұл процесте берік конституциялық негізді әзірлеу аса маңызды болды. Конституция елдің құқықтық жүйесінің негізі ретінде қызмет етеді және жеке адамның құқықтары мен бостандықтарын қорғауға негіз береді. Сонымен қатар, тұрақты және ашық конституциялық негіз шетелдік инвестицияларды тарту және экономикалық өсуді ынталандыру үшін өте маңызды. Бұл мақалада Қазақстанның конституциялық дамуының қалыптасу кезеңіне шолу жасалып, негізгі конституциялық құжаттар және олардың маңызы қарастырылады [1].

Жалпы Қазақстанның конституциялық дамуының тарихын үшке бөлуге болады: кеңестік дәуірге дейін, кеңестік, кеңестік дәуірден кейінгі.

Біз мақалада Қазақстанның кеңестік дәуірден кейінгі конституциялық дамуына тоқталамыз.

Қазақстанның жаңа конституциялық дамуының тарихы өзінің бастауын 1990 жылы 24 сәуірдегі «Президенттің қызмет орнын белгілеу туралы» Қазақ КСР-ның заңымен Қазақ КСР Конституциясына өзгеріс енгізу кезеңінен басталады. Бұл заң Конституцияға бұрын талай енгізілген өзгерістердің қатарына жатпайды. Аталған заң мемлекеттің басқару жүйесіне айтарлықтай өзгеріс әкелді. Президенттің қызмет орны республикада жүргізіліп жатқан терең саяси және экономикалық қайта құруларды қамтамасыз ету, конституциялық құрлысты нығайту мақсатында белгіленеді.

1990 жылы 25 қазандағы Қазақ КСР-ның мемлекеттік егемендігі туралы Декларациясы осы кезеңнің конституциялық сипаттағы маңызды актісі болып табылады. Онда республиканың жаңа Конституциясын дайындау үшін негіз ретінде маңызы жарияланды. Декларацияда Қазақ КСР-ның басқа республикалармен бірге

КСРО-ға ерікті түрде бірігетін және олармен шарт негізінде өзара қарым-қатынас құратын егеменді мемлекет болып табылатындығы бірінші рет жарияланды.

Сонымен бірге Декларацияда: «Қазақ КСР-ы ұлттық мемлекетті қорғау, сақтау және нығайту жөнінде шаралар қолданады» деп алғаш рет ұлттық мемлекеттік туралы жария етілді, онда қазақ ұлтының және Қазақстанда тұратын басқа ұлттардың Қазақ КСР-ның мемлекеттілігінің ең маңызды міндеттерінің бірі екендігі белгіленді [2].

Декларация – Қазақ КСР-ның бұрын буржазиялық саяси институт ретінде үзілді-кесілді теріске шығаратын билік бөлісу принципін бірінші рет жариялаған акт.

Заң шағару билігі Жоғарғы Кеңеске беріледі, ал Президент республика басшысы болады және жоғарғы атқарушы билікті иеленді. Сот билігі Жоғарғы Сотқа беріледі.

Декларация Қазақстан аумағындағы бүкіл экономикалық және ғылыми-техникалық, барлық табиғи ресурстары тек Қазақ КСР-ның меншігінде болатынын жариялады.

Қазақстанның конституциялық дамуының екінші кезеңі 1991 жылы 10 желтоқсанда «Қазақ Советтік Социалистік Республикасы атауын өзгерту туралы» Қазақстан Республикасының Заңын қабылдаумен басталады. Заң конституциялық деп аталмаса да, ол шындығында сондай болды, өйткені Қазақ КСР Конституциясына және мемлекеттік егемендік туралы Декларацияға өзгерістер енгізді. Мұнымен бірге мемлекеттік ұйымдастырудың идеологиялық негізі алынды. 1991 жылы 16 желтоқсанда «Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі туралы» Конституциялық Заң қабылданды, онда Республиканың тәуелсіздігі жарияланып, «Қазақ халқының еркін көрсетіп, қазақ ұлтының өзін айқындау құқығы бекітілді».

Бұл Конституциялық заңда алғаш рет тәуелсіздік жарияланып, онда тәуелсіз мемлекеттерге тән элементтер бекітілді: ортақ азаматтық, территориялық мемлекеттік органдардың өзіндік жүйесі, өзіндік экономикалық жүйе, өзінің қарулы күштерінің болуы [3].

Бұл кезеңде бұл конституциялық заңмен бірге Қазақ КСР Конституциясы нормалары және КСРО мен Қазақ КСР заңдары әрекет етті, өйткені олар мемлекеттік тәуелсіздік туралы заңға қайшы келмеді.

Сонымен қатар бұл кезеңде 1978 жылы Конституцияға мағыналы өзгерістер енгізген бірнеше конституциялық заңдар қабылданды. 1991 жылы 20 желтоқсандағы «Қазақстан Республикасының азаматтығы туралы» Заң КСРО азаматтығын және қос азаматтық институтын жойды. Бұл заңмен Қазақстан Республикасының азаматтығын алудың жаңа негізі бекітілді.

Осы енгізілген өзгерістер мен қосымшалардың ешқайсысы одақтың республика Конституциясының егеменді мемлекет Конституциясының талаптарына сай келмейтінін көрсетті. Осыған байланысты 1991 жылы маусымда Конституциялық комиссия мен жаңа Конституцияның жобасын дайындауға жұмыс тобы құрылды.

ҚР Конституциялық дамуының үшінші кезеңі 1993 жылы қаңтарда Жоғарғы Кеңеспен жаңа Конституцияны қабылдаумен басталады. Бұл құқықтық акт Қазақстанның мемлекеттік және құқықтық құрлысын жаңаша анықтады.

Конституция мемлекеттік егемендік жарияланған кезеңнен бастап қабылданған көптеген құқықтық нормаларды, конституциялық заңдардың принциптері мен идеяларын қабылдады. 1993 жылғы Конституция 1978 жылы Қазақ КСР-ның кейбір жағдайларын сақтап қалды, мысалы, Жоғарғы Кеңес бір палаталы өкілетті және заң шығару органы болып қалды, бірақ енді барлық билікті қамтыған орган болмады. Жергілікті өкілетті орган ретінде кеңестер сақталып қалды. Азаматтардың көптеген құқықтары мен еркіндіктерінің 1978 жылы Қазақ КСР-нің Конституциясында жарияланған жағдайлар мен идеяларды сақтап қалды.

Мұнымен бірге 1993 жылы Конституцияның бірқатар қайшылықтары да болды. Қазақстан Республикасы «қазақ ұлтын өзіндік айқындаушы мемлекеттік форма ретінде» жариялады, сондай-ақ қазақ халқы Республиканың мемлекеттік билігінің жалғыз көзі деп бекітілді. Осыған байланысты мемлекеттік егемендіктің негізінде қазақ ұлтын айқындауда қиындықтар туындады.

Конституцияда алғаш рет «зайырлы және унитарлық мемлекет» түсінігі қолданылды, ол діни ұйымдар мемлекеттерінен бөлінгендігін және ҚР аумағында саяси, сонымен қатар мәдени автономияны құру мүмін еместігі көрсетілді.

Конституция қарама-қайшылық пен ұстамдылық жүйесін қолдана отырып билік тармағы арасындағы өзара әрекеті туралы жағдайды бектті.

1993 жылы 10 желтоқсанда республиканың Жоғарғы Кеңесі Президентке уақытша заң шығару өкілеттілігін берді. Ол бойынша Конституциялық Соттың қаулысына сәйкес Президент әдеттегі заңдармен қатар конституциялық заңдық күші бар қаулылар қабылдау құқығы берілді. Жоғарғы Кеңестің мұндай шешімін Конституцияға енгізілген өзгерту мен толықтыру деп бағалауға болады, өйткені 1993 жылы Конституция мұндай мүмкіндікті қарастырмаған.

Қазақстанның конституциялық дамуының төртінші кезеңі 1995 жылы Конституцияны қабылдаумен байланысты. Онда енді КСРО мен Қаз КСР-ның Конституциясы мен заңдары болмады. Заңдарды конституциялық нормаларға сәйкес келтіру заң шығару органының міндеті. Президенттік басқару жүйесі бекітілді, қос палаталық Парламент нығайтылды, Конституциялық Сот Конституциялық Кеңеспен ауыстырылды және ол енді сот органы болмады [4]. Сот жүйесі реформаланды, құқық қорғау органдары қайта құрылды. Бұл кезең әлі жалғасуда.

Қолданыстағы Конституция қабылданғаннан бері өткен уақыт ішінде оған алты рет өзгерістер мен толықтырулар енгізілді: 1998, 2007, 2011, 2017, 2019, 2022 жылдары.

2022 жылғы 5 мамырда Президент Қасым-Жомарт Тоқаев жаңа мемлекеттік үлгіні және суперпрезиденттік басқару нысанынан ықпалды парламенті мен есеп беретін үкіметі бар президенттік республикаға көшуді көздейтін конституцияға өзгертулер енгізу бойынша референдум өткізілетінін жариялады. 2022 жылдың 5 маусымында өткен референдум 77 пайыз оң нәтижемен өтіп, 33 бапқа өзгертулер енгізілді. Оның ішінде билік тармақтары арасындағы қарым-қатынас теңгерімі оңтайландырылатындығын, халықтың елді басқаруға қатысуы кеңейтілетіндігін, азаматтардың конституциялық құқықтарын қорғаудың күшейтілетіндігін көруге болады. Сонымен қатар Президенттің өкілеттігі қысқарды, сайлау жүйесі оңтайландырылды, халық өкілдерінен тұратын парламент пен мәслихаттардың рөлі айтарлықтай күшейді, мәжілістің отыз процентін халық тікелей сайлайды. Ал

сайлаушыларға өздері таңдаған депутаттың жұмысы ұнамаса оның мандатын қайтаруға құқылы болды. Билік пен халықты жақындастыра түсетін жаңа құқық қорғау институттары енгізілді.

Сондықтан да осы конституциялық реформа негізінде халық «Жаңа Қазақстанды» қалыптастыруға өздерінің үлестерін қосатынына сеніміз мол.

Әдебиеттер тізімі

1. Конституционное право Республики Казахстан. Академический курс: в 2-х т. Т.1. Под общ. ред. д.ю.н., проф. К.А. Мами. Авт. предисл., отв. ред. руков. авт. колл. д.ю.н., проф. К.А. Мами. – Алматы, 2021. - 640 С.

2. Қазақ КСР-ның мемлекеттік егемендігі туралы Декларациясы, 1990 жылы 25 қазан.

3. «Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі туралы» Конституциялық Заңы, 1991 жылы 16 желтоқсан.

4. Қазақстан Республикасының Конституциясы, 1995 жыл 30 тамыз.

ӘОЖ 347.7 (574)

САТЫП АЛУ ШАРТЫНЫҢ ҰҒЫМЫ, МӘНІ ЖӘНЕ ЭЛЕМЕНТТЕРІ

Артуров А.А., 1-курс магистранты

Ғылыми жетекші: Рамазанова А.С., Заңтану кафедрасының қауымдастырылған профессоры, заң ғылымының кандидаты
Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті,
Өскемен қ., Қазақстан Республикасы, E-mail: ayan.erke@mail.ru

Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексіне сәйкес: сатып алу – сату шарты бойынша бір тарап (сатушы) мүлікті (тауарды) екінші тараптың (сатып алушының) меншігіне, шаруашылық жүргізуіне немесе жедел басқаруына беруге міндеттенеді, ал сатып алушы бұл мүлікті (тауарды) қабылдауға және ол үшін белгілі бір ақша сомасын (бағасын) төлеуге міндеттенеді [1]. Бұл дегеніміз қатысушылардың санын толығымен қамтуға мүмкіндік береді. Оған азаматтар мен заңды тұлғалардан басқа екі мемлекеттің әкімшілік-аумақтық бірлестіктері және субъектілер қатыса алады. Сатып алу - сату шартының ережесі және түрлері Азаматтық кодекстің 406 баптан 444 бабына дейін бекітілген, ал түрлері 445 баптан 500 баптардың аралығында қамтиды [1].

Сатып алу - сату шарты бірнеше түрге бөліп қарастырамыз. Оларға мыналар жатады: бөлшектеп сатып алу, тауар жеткізілімі, мемлекетке тауар жеткізуге арналған тауарларды жеткізуге арналған келісім-шарттар, тауар жеткізу туралы шарттар, энергиямен жабдықтау, кәсіпорындарды сату шарттары жатады. Бөлшектеп сатып алу – сату шарты азаматтардың кәсіпкерлік қызметімен байланысты емес жеке, үй – тұрмысында күнделікті пайдаланатын заттарға да қолданылады. Тауар жеткізілімі шарты кәсіпкер болып табылатын сатушы (өнім беруші) сатып алушыға өзі өндірген немесе сатып алған тауарларды кәсіпкерлік

қызметте пайдалану үшін немесе оған байланысты емес өзге мақсаттар үшін, отбасылық, үйде және өзге де мақсаттарда ұсынуға міндетті. Мемлекеттің қажеттіліктері үшін қажетті тауарларды жеткізуге келісім-шарт субъектілердің қанағаттандыру үшін Қазақстан Республикасының тұтынушыларымен жасалады. Кез келген зат, оның ішінде бағалы қағаздар, мүліктік құқықтар, ақша, жұмыс, қызмет көрсету және т.б. сату-сатып алу келісімшартының өнімі болып табылады.

Сатып алу-сату шарты - бұл мүлікке ақы төлеуге беруді көздейтін шарт түрі. Қазіргі қолданыстағы азаматтық заң бірнеше түрді реттейді, олардың әрқайсысының ерекшелігі олар қолданылатын салалардың ерекшелігіне байланысты. Айта кету керек, бүгінде ол әртүрлі жолмен қолданылады. Жеке кәсіпкерлер, жеке және мемлекеттік кәсіпкерлер арасындағы дәстүрлі тауар алмасудан басқа, олар мемлекеттің қажеттіліктері үшін тауарларды сатып алуды да қарастырады. Әр шарт белгілі бір субъектімен және оны жасау тәртібі және басқа аспектілеріне байланысты ерекшеленеді. Сатып алу-сату шартына тәсілі мүлік сатып алушыға беру шарты ретінде болуы керек. ҚР АҚ 270 бабының 3-ші тармағына сәйкес затты немесе мүлікті үшінші тұлғаға берілуі мүмкіншілігін жоққа шығармайды [2].

1991 жылы КСРО мен Қазақстан Республикасының аумағындағы республикалардың Азаматтық кодексінің күшіне енуіне байланысты бұл келісім мүлікті сатып алушыға беру, толық басқару, жедел басқару деп саналады. Бұл шешімді екі жолмен қарастыруға болады.

Біріншіден, мемлекеттік кәсіпорынның, мекеменің қатысуымен сатып алу-сату шарты ретінде мемлекет осы субъектілердің мүлкін иемденуге келісетін келісімшарт ретінде қаралуы мүмкін, ал мемлекет бұл субъектілердің тиісті мүліктік құқықтарының пайда болуына қарсы бола алмайды. Екіншіден, бұл меншік құқығы мемлекет меншігіне негізделген заңды тұлғалар меншік иесі ретінде мүлік иеленуі үшін жеткілікті деп болжауға болады. Егер біз осы көзқарасты қолдайтын болсақ, онда мұндай мүмкіндіктер тек иесіне ғана емес, сонымен қатар меншіктің сенім білдірілген адамдары сияқты басқа авторлық құқық иелеріне де қол жетімді болуы мүмкін деп айта аламыз. Бұл екі тәсіл теориялық сипатқа ие болғанымен, оларды одан әрі негіздеу мемлекет пен оның заңды тұлғалары арасындағы қатынастардың практикалық мәселелерін шешуге көмектеседі.

Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің 406-бабы бойынша: «Сатып алу шарты бойынша бір тарап (сатушы) мүлікті (тауарды) екінші тараптың (сатып алушының) меншігіне, шаруашылық жүргізуіне немесе жедел басқаруына беруге міндеттенеді, ал сатып алушы бұл мүлікті қабылдауға және ол үшін белгілі бір ақша сомасын (бағасын) төлеуге міндетті» [1].

Егер мемлекеттік кәсіпорын немесе мемлекеттік мекеме сатып алушы болса, онда мүлік тиісінше олардың экономикалық және жедел басқаруына беріледі. Сонымен қатар, меншік құқығы сатып алушы республикалық немесе коммуналдық кәсіпорын болып табылуына байланысты мемлекет немесе әкімшілік-аумақтық бірлестіктеде кездеседі. Бұл мемлекеттік меншік нысанына негізделген заңды тұлғаларды тек шартты түрде бөлуге болады деген қорытындыға келуіде мүмкін. Кейде, бұл сондай-ақ жеке меншік негізінде, заңды тұлғаларға қолданылады. Мысалы, егер сатып алушы жеке тұлға болса, онда сатып алынған мүлікті жедел басқару құқығы туындайтыны анық.

Сатып алу-сату шарты барлық мүліктерді беру қатынастарын қамтитыны айта кеткен жөн. Бұрын бөлек болған тауарларды жеткізілімі шарты, келісімшарттар, энергиямен жабдықтау шарттары қазір сатып алу-сату шартының түрлі ретінде бағаланады. Сонымен қатар, бөлшектен сатып алу - сату шарты, кәсіпорын сатып алу туралы шарттар бар. Сатып алу-сату шарты жеке сипаттамалармен анықталатын (өйткені, мүліктік құқықтар немесе мүлік объектілері тек жеке ерекшеліктерімен анықталатын объектілер бола алады) мүлікті беру туралы келісім ретінде бағалау мүліктік құқықтарды сатудың ерекшеліктерін ескеруді талап етеді. Заңнамаларда құнды қағаздар мен валюталық құндылықтарды сатуға арнайы ережелер болмаған жағдайда, оларға жалпы ережелермен қарастырады, және де бөлшектеп сатып алу, энергиямен жабдықтау шарттарының да өздерінің арнайы ережелері қолданылады [3].

Шарттың өзін сипаттайтын болсақ, сатып алу-сату консенсуалды шарт болып табылады, яғни тараптар маңызды шарттар туралы келіскен сәттен бастап жасалған деп танылатын азаматтық-құқықтық шарт. Яғни, шартты жасауға тараптардың өзара келісімін қоспағанда, орындау және орындау үшін ешқандай шарттар талап етілмейді. Шарт ақылы түрде жүзеге асырылады. Тауардың бағасымен келісіп, сол соманы төлеуге міндеттеледі. Кей жағдайда тауар бағасы экономикалық тұрғыда келмеуі мүмкін, осыған байланысты бағаны қалыптастырудағы міндетті ережелер бұзылмауы қажет. Бұл дегеніміз әрекетке қабілетсіз тұлғалар мен кәмелет жақса толмаған тұлғалардың құқықтарын бұзбау негізінде қолданылады және де мемлекеттік мүлікті алаяқтардан қорғау үшін де қажет болады. Және де шарт екі жақты өзара міндеттейтін шарт.

Басқа да құқықтық қатынастағыдай, сатып алу-сату шартының элементтері болып субъектісі, объектісі, және мазмұны болады. Сатып алу-сату шартының субъектілері азаматтық құқықтың субъектілері бола алады, яғни жеке тұлғалар, заңды тұлғалар, әкімшілік-аумақтық бірлестіктер және мемлекет. Сатып алу-сату шарттарына байланысты бөлшектеп сатып алу немесе мемлекеттік кәсіпорындардың мүлкін жекешелендіруге байланысты олардың қатысушылар құрамы өзгереді. Басқа жағдайларда, сатып алу - сату шартының жекелеген түрлері үшін қатысушылар құрамының ерекшеліктері төменде талқыланады. Тек маңызды жағдайларды қарастырамыз. Арнайы құқықтық қабілеті бар заңды тұлғалар сатып алу-сату қатынастарына тек арнайы құқық қабілеттілік аясында қатыса алады, яғни біз оның жалпы көлемінің кез-келгені туралы айтпаймыз, әр жеке құқықтық қатынастарда оның қабілеттілігі көрсетілуі керек. Мысалға айтатын болсақ, шаруашылық жүргізумен айналысатын мемлекеттік кәсіпорын өзінің негізгі қорларын, сондай-ақ акцияларын сатуға құқылы емес. Егер біз мемлекеттік келісімшартқа қол қою туралы мәселені қысқаша қарастырсақ, мыналарды атауға болады.

Мемлекеттің құқықтық қабілеттілігі заңмен шектелмеген, бірақ олармен жасалған шарттардың сипаты мен мазмұны мемлекет орындайтын экономикалық және өзге де функциялармен (қызметтермен) анықталады. Жеке тұлғалардың сату шарттарын жасасу қабілеттілігі олардың құқықтық қабілеттеріне байланысты. Мысалы, мүгедектер тек шағын үй шаруашылықтарымен мәмілелер жасай алады, ал басқа мәмілелерді олардың қамқоршысының келісімімен ғана жасауға құқылы. (Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі 27-бап, I-тармақ) [2].

Егер тұрақты сауда қызметі туралы айтсақ, жеке тұлға сауда қызметін жеке кәсіпкер мәртебесін алғаннан кейін ғана жүзеге асыра алатындығын немесе бұл қызметті коммерциялық заңды тұлға жүзеге асыра алатындығын ескерген жөн.

Сатып алу - сату шартының объектісі. Патенттік құқықтар, соның ішінде материалдық емес құқықтар мүліктік құқықтың объектісі бола алады. Құқықтық қатынастар объектісіне материалдық, заңдық, идеологиялық болып бөлінуі де азаматтық-құқықтық шарттар бойынша жарамды болады. Сатып алу-сату шартында өзінің арнайы нысанына заңды және идеологиялық объектілеріне иемдене алады. Қазіргі жағдайда әрқайсысының мәні бірдей. Алайда, заманауи өндірістің өсуі, тауарлардың әртүрлілігі және оларды пайдалану мақсатын кеңейтуі, әсіресе егер тауарлар белгілі бір арнайы мақсаттарға арналған болса, сатып алынатын тауарларға деген сұраныстың артуына әкеледі. Заттар - сатып алу-сату шартының ең көп таралған түрі. Кез келген заттар жеке сипатта анықталған, ол жылжымалы және жылжымайтын тауарлар да болады.

Шарттың заты (объектісі) келісім сатып алу-сату шартының жалғыз маңызды жағдайы болып табылады. Егер келісім-шарт тауардың атауы мен санын анықтауға мүмкіндік берсе, объектідегі жағдай келісілген болып саналады. Сатып алу-сату шартының бағасы - бұл сатып алушы немесе ол көрсеткен үшінші тарап оны алуға құқылы, ақшаны қанағаттандыру. Ол Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің 385-бабының 1-ші тармағында бекітілген шарт бойынша бағаны қалыптастыру бостандығына негізделеді. Заңнамалық актілерде қарастырылған жағдайларда уәкілетті мемлекеттік органдардың тарифтері, бағалары, тарифтері және т.б. [2] бағаларды орталықтандырып, бағаны шаруашылық жүргізуші субъектілердің өздері белгілеген тарифтерден бөлу керек.

Көп жағдайда баға келісімді болады. Егер келісімшарт бағасы нақты келісілмеген болса және оның шарттарымен анықталмаса, бұл шарттың күшіне әсер етпейді. Бұл жағдайда тауар бағасына қатысты қолданылатын жалпы талаптар ескеріледі, нақтырақ айтқанда, тауардың нарықтық бағасы негізге алынады. Егер баға тауардың салмағына байланысты болса, егер шартта өзгеше көзделмесе, ол таза салмақпен анықталады. Бұл сатып алушы үшін қолайлы ереже, әсіресе зат салынған ыдыс ауыр болса немесе өнім қымбат болса, салмақтың аздап өзгеруі (ұлғаюы) тауар бағасының айтарлықтай өсуіне әкеледі. Егер келісім шартта тауардың бағасы оның көрсеткішіне байланысты өзгеруі керек деп қарастырылса, бірақ бағаны қайта қарау әдісі анықталмаса, баға келісім кезеңіндегі және жеткізілім уақытындағы көрсеткіштердің қатынасы арқылы анықталады. Яғни, тауардың сатылу кезеңінде оның құны жоғарылайды немесе төмендейді, сондықтан шарт бойынша оның бағасы тиісінше жоғарылауы немесе төмендеуі керек. Тауардың бағасы шарт жасасу кезіндегі көрсеткіш негізінде және келісімшарт бойынша ұсынылатын тауарларды сақтандыру, тиеу, буып-түю, сатып алу, өндіру кезінде пайда болған өзіндік құн (шығындар) негізінде анықталуы керек.

Құқықтық қатынастардың мазмұнын қарастырсақ, бұл екі жолмен түсіндіріледі. Біріншіден, құқықтық қатынастардың мазмұны - бұл заңмен реттелетін әлеуметтік қатынастар. Сонымен бірге, мазмұн екі тараптың құқықтары мен міндеттерін (заңды мазмұны) қарастырылады.

Сатып алу-сату шартының мазмұны - келісім шарттарының жиынтығы. Әдетте, заңда көзделген жағдайларды қоспағанда, тиісті келісімнің мазмұны тараптардың қалауы бойынша анықталады [4].

Шарттың ережелерінде заңнамаға сәйкес қарастырылған жағдайларда, тараптар егер өзгеше келісімесе (диспозитивті ереже) болмаса, келісім бойынша ережені қолданудан бас тарта алады немесе осы ережеде көзделгеннен өзгеше жағдай жасай алады. Егер шарттың талаптарын тараптар немесе диспозициялық ереже белгілемесе, тиісті жағдайлар тараптардың қатынастарына қолданылатын кәсіпкерлік қызмет саласындағы қарапайым құқықтармен анықталады.

Кәдімгі (дағдылы) жағдайлар заңның диспозитивтік нормаларында қарастырылған, яғни келісімшартқа енгізу міндетті емес, өйткені олардың келісімшартқа енуі өздігінен көрінеді. Егер шартта өзгеше көзделмесе, жалпы тәртіп қолданылады.

Қорытынды: сатып алу сату шарты екі тараптың арасындағы белгілі бір тауарды беру арқылы бір-біріне міндеттеме қойылып жасалатын шарт болып есептеледі. Шарт бірқатар ерекшеліктерге ие:

- сатып алу сату шарты жалпы ереже бойынша бірнеше түрге бөліп қарастырамыз. Оларға мыналар жатады: бөлшектеп сатып алу, тауар жеткізілімі, мемлекетке тауар жеткізуге арналған тауарларды жеткізуге арналған келісім-шарттар, тауар жеткізу туралы шарттар, энергиямен жабдықтау, кәсіпорындарды сату шарттары жатады;

- шарт екі жақты, консенсуалды, ақылы;
- шарт тараптары сатушы мен сатып алушы;
- сатып алу - сату шартын жасаған кезде шартта екі жақтың құқықтары, міндеттері, жауапкершілігі, мерзімі, тауар бағасы және төлену нысаны көрсетіледі;
- шарт жазбаша нысанда жасалады.

Қазіргі заманғы нарықтық экономика - бұл әділеттілік, қоғамдық тәртіп, қоғамдық мүдделерді қорғауға негізделген әлеуметтік экономика. Онсыз ешқандай қоғам өмір сүре алмайды, бұған міндетті шарттар арқылы қол жеткізіледі. Қазіргі заманғы құқықтық жүйелерде заңнаманың барлық салалары бар, олардың мәні шартқа міндетті талаптарды енгізуді қарастыру болып табылады.

Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексіне сәйкес: сатып алу – сату шарты бойынша бір тарап (сатушы) мүлікті (тауарды) екінші тараптың (сатып алушының) меншігіне, шаруашылық жүргізуіне немесе жедел басқаруына беруге міндеттенеді, ал сатып алушы бұл мүлікті (тауарды) қабылдауға және ол үшін белгілі бір ақша сомасын (бағасын) төлеуге міндеттенеді. Бұл дегеніміз қатысушылардың санын толығымен қамтуға мүмкіндік береді. Оған азаматтар мен заңды тұлғалардан басқа екі мемлекеттің әкімшілік-аумақтық бірлестіктері және субъектілері де қатыса алады. Мемлекеттік кәсіпорын, мемлекеттік кәсіпорын, мемлекеттік мекеме сатып алушы болған кезде мүлік сәйкесінше олардың экономикалық және жедел басқаруына беріледі.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексі: Ерекше бөлім. 1 шілде 1999 жылы қабылданған (2021.02.01. өзгерістер мен толықтырулармен) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51013880

2. Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексі: Жалпы бөлім. 27 желтоқсан 1994 ж. (2021.16.01. өзгерістер мен толықтырулармен) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51006061
3. Төлеуғалиев Ғ. ҚР Азаматтық құқығы. - Алматы, «Жеті жарғы». - 2007. – 250 б.
4. Идрышева С.К. ҚР Азаматтық құқығы: оқу құралы. – Астана: Фолиант, 2015. – 248 б.

ӘОЖ 656.02

ТУРИЗМДІ ДАМУДАҒЫ КӨЛІК ЛОГИСТИКАСЫНЫҢ РӨЛІ

Қайратова А.Т., Мағзамова А.С., Ақылбекова А.Қ.
Ғылыми жетекші: Байгужинова А.Ж., сениор-лектор
Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті,
Өскемен қ., Қазақстан, E-mail: kayratova666@mail.ru

Мақалада көлік логистикасын дамыту есебінен отандық туристік нарықтың бәсекеге қабілеттілігін арттырудың негізгі бағыттары қарастырылады. Жолаушылар тасымалын көлік құралдарын пайдалана отырып жүзеге асырылатын жолаушыларды, олардың қол жүгі мен багажын кеңістікте өткізу жөніндегі қызмет ретінде айқындау өзектендіріледі. Жолаушылар тасымалының логистикалық жүйесінің құрылымы көліктік қызмет көрсету деңгейіне сәйкес келетін үш компоненттің жиынтығы түрінде жалпыланған. Авторлар туристік әлеуетті іске асыруға кедергі келтіретін негізгі проблемалардың үш бөлігіне құрастырылған: инфрақұрылымдық шектеулер және жылжымалы құрамның тапшылығы; тасымалдардың қолжетімділігінің, сапасы мен қауіпсіздігінің төмен деңгейі; құзыреттер мен заманауи технологиялардың жетіспеушілігі. Зерттеу негізінде авторлар негізгі экономикалық орталықтардың байланысын қамтамасыз ететін жүрдек теміржол магистральдарын салуға; ірі қалалық агломерациялардың көлік байланысын арттыру бағдарламасын әзірлеуге және көлік қатынасын дамыту бағдарламаларын іске асыруға негізгі күш-жігерді бағыттауды ұсынады.

Түйін сөздер. көлік-логистикалық жүйе, көлік инфрақұрылымы, туристік тасымалдар, туристік объектілер.

Кіріспе. Жолаушылар тасымалы-көлік құралдарымен және пайдаланумен жүзеге асырылатын жолаушыларды, олардың қол жүгі мен багажын кеңістікте өткізу жөніндегі қызмет [1].

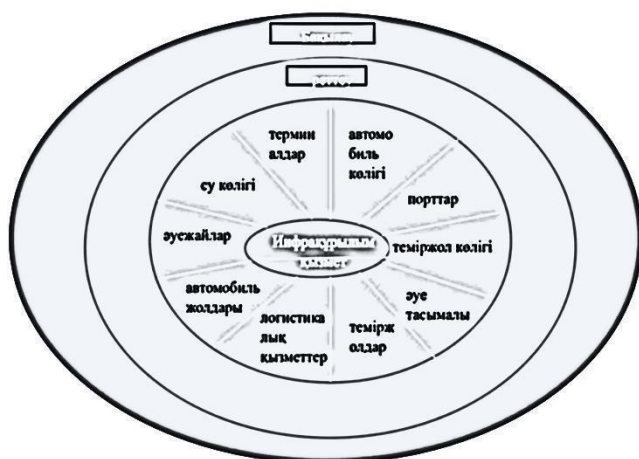
Жалпы алғанда, жолаушылар тасымалының логистикалық жүйесінің құрылымын көліктік қызмет көрсету деңгейіне сәйкес келетін үш компоненттің жиынтығы түрінде ұсынуға болады. Бұл компоненттер көлікке дейінгі, көліктік және көліктен кейінгі қызмет көрсету болып табылады. Көлікке дейінгі қызмет сапарды жоспарлауды, жолаушылардың қоғамдық көлік аялдамаларына жақындауының ыңғайлылығын қамтамасыз етуді қамтиды. Көліктік қызмет жөнелту пунктінен қажетті жайлылық деңгейімен межелі пунктке арнайы жылжымалы құрамды пайдалана отырып, жолаушыларды жеткізу арқылы тікелей жүзеге асырылады [2].

Көліктен кейінгі қызмет көрсету жолаушылардың межелі пункттерге жақындауының немесе көліктің басқа түріне ауысуының ыңғайлылығын қамтамасыз етуден тұрады.

Бастапқы деректер және зерттеу әдістері. Зерттеудің негізін талдау бойынша статистикалық деректер, «Strategy Partners Group» консалтингтік компаниясының есепті материалдары, ғылыми зерттеулер, конференциялар мен семинарлар материалдары құрады.

Нәтижелер және талқылау. Бүгінгі таңда жолаушыларға Көліктік қызмет көрсету Қазақстан Республикасының қалыптасып келе жатқан көлік-логистикалық жүйесінің құрамдас бөлігі болып табылады, оны дамытудың басымдығын Қазақстан Республикасының Президенті халыққа Жолдауында айқындаған [3].

Өз кезегінде көліктік-логистикалық жүйе (КЛЖ) – физикалық активтерді, нарық ойыншыларын және олар көрсететін қызметтерді, сондай-ақ институционалдық реттеуші ортаны біріктіретін кешенді ұғым.

Сурет 1- Қазақстанның көліктік-логистикалық жүйесінің құрылымы
Екертү: [4] дереккөздер негізінде авторлар құрастырған

КЛЖ құрылымы 1-суретте көрсетілген. Сәйкесінше деректерді талдау Қазақстанның КЛЖ құрылымы кешенді басқару мен реттеуді қоса алғанда, тасымалдаудың барлық түрлерін қамтитынын көрсетеді. Қазақстанның КЛЖ дамуы транзиттік және экспорттық әлеуетті іске асыруға, тиімді ішкі тауар айналымын қамтамасыз етуге, халықтың ұтқырлығын арттыруға, туризмді дамытуға бағытталған. Туризм саласындағы КЛЖ дамытудың негізгі міндеті халықтың еркін, жайлы, жылдам және қауіпсіз қозғалысын қамтамасыз ету, сондай-ақ елдің туристік орталықтарына қамтамасыз ету болып табылады.

Әлемдік тәжірибе көрсетіп отырғандай, КЛЖ дамуы елдегі туризмді дамытудың ішкі және халықаралық факторларының бірі болып табылады. Мәселен, туризмді дамыту бойынша жетекші орынға ие Испанияда туристік орындардың жоғары көліктік қолжетімділігі және әуе билеттерінің төмен бағасы туризмді дамытудың негізгі факторлары болып табылады. Испанияның КЛЖ келесі негізгі сипаттамаларға ие:

- жол желісі Мадридте орталығы бар радиалды құрылымға ие;
- ішкі тасымалдау негізінен а/м және т/ж көлігімен, сыртқы – теңіз және әуе көлігімен жүзеге асырылады;
- барлық халықаралық әуежайлар қала орталығымен экспресс-автобустармен байланысты;
- барлық тораптық әуежайлар темір жолға немесе автомобильге 15-30

минуттық жерде орналасқан (2-сурет).

Сурет 2 - Испаниядағы негізгі туристік маршруттар мен ұшу уақыты
Ескерту: [5] дереккөз негізінде авторлар құрастырған

1 Кесте - Туристік әлеуетті іске асыруға кедергі келтіретін негізгі проблемалар

Инфрақұрылымдық шектеулер және жылжымалы құрамның жетіспеушілігі	Қол жетімділіктің төмен деңгейі, сапасы және тасымалдау қауіпсіздігі	Құзыреттердің болмауы және заманауи технологиялар
<p>1) Көліктің болмауы түйіндер; жолдардың нашарлауы және болмауы, кілттің қосылуын азайтады экономикалық және туризм орталықтар;</p> <p>2) Критикалық тозу және жолаушы тапшылығы жылжымалы құрам, негізгі автобустар және облыстық ұшақ.</p>	<p>1) Апаттың жоғары деңгейі, әсіресе автомобиль көлігінде;</p> <p>2) Ақпараттық жүйелердің болмауы қағидалары туралы ел тұрғындары мен қонақтары жолаушылар көлігін пайдалану, маршруттар және т.б.</p> <p>3) Үлкендердің жеткіліксіз интеграциясы түйіндерді ортақ көлікке тасымалдау ел желісі (күрделілігі мен ұзақтығы негізгі әуежайларға саяхат)</p>	<p>1) элементтердің жетіспеушілігі интеллектуалды көлік жүйесі қосулы жолаушыларды тасымалдау;</p> <p>2) жеткіліксіз деңгей қызметкерлерді оқыту.</p>

Ескерту: [5] дереккөз негізінде авторлар құрастырған

2-суретке сәйкес, деректерді талдау Испанияның негізгі туристік бағыттары радиалды принцип бойынша салынғанын және елдің КЛЖ сәйкес келетінін көрсетеді. Тізімделген рейстерге авиабилеттердің орташа құны 30 доллардан 150 АҚШ долларына дейін. (ал Қазақстанда ҚР ішінде әуе сапарларының орташа құны 200 АҚШ долларынан асады).

Халықтың ұтқырлығын арттыру және елдің туристік әлеуетін іске асыру инфрақұрылымды дамыту, көлік қызметтерінің қолжетімділігі, олардың қауіпсіздігі мен сенімділігі саласындағы кең ауқымды міндеттерді шешуді талап етеді. Бүгінгі таңда туристік әлеуетті және жолаушылар тасымалының әлеуетін іске асыруға кедергі келтіретін негізгі проблемалар анықталды, оларға мынадай элементтерді жатқызуға болады (1-кесте).

1-кестеге сәйкес туристік әлеуетті іске асыруға кедергі келтіретін негізгі проблемалар үш бөлікке жинақталған:

- ✓ -инфрақұрылымдық шектеулер және жылжымалы құрамның тапшылығы;
- ✓ тасымалдау қол жетімділігі, сапасы және қауіпсіздігі төмен;
- ✓ -құзыреттілік пен заманауи технологиялардың жетіспеушілігі.

Осыған байланысты негізгі күш жігер мыналарға бағытталуы керек:

1. Қамтамасыз ететін жүрдек темір жол магистральдарын салу негізгі экономикалық орталықтардың байланысы, осыған байланысты жүрдек магистральдардың жобалары (Алматы–Ақтөбе, Алматы–Атырау, Астана–Атырау - Астана–Ақтөбе, Алматы–Қорғау (жеке қор), Астана–Қорғау, Алматы–Петропавл, Қызылорда– Астана) пайдалануға берілуде;

2. Ірі қалалық агломерациялардың көлік байланысын арттыру бағдарламасын әзірлеу. Біздің ойымызша мұндай бағдарлама нақты анықталуы керек:

- маятниктік көші-қон ағындары және олардың қарқындылығы;
- өңірлерде тасымалдауды ұйымдастыру үшін көліктің оңтайлы түрі;
- агломерациялар ішіндегі қатынастарды қамтамасыз ету үшін көліктің орынды түрлері, негізінен рейстік автокөлікпен және жүрдек темір жол көлігімен;

3. Ірі өңірлік орталықтар мен туристік орталықтар арасында көлік қатынасын дамыту бағдарламаларын әзірлеу (3-сурет) .

Сурет 3-ҚР негізгі ірі туристік орталықтары
Екерту: дереккөздер негізінде авторлар құрастырған

3- суретке сәйкес, сәйкес Бағдарлама нақты анықталуы керек:

-туристік орталықтардың танымалдығы;

-туристік орындар мен өңірлік орындар арасындағы жолаушылар ағынының қарқындылығы, орталықтары;

-туристік орталыққа келуге және өңірлік орталықтан қашықтыққа байланысты тасымалдауды ұйымдастыру үшін көліктің оңтайлы түрі.

4. Әуежайларды және шағын авиацияны дамытуға жәрдемдесу, шетелдік компанияларға ҚР нарығына қолжетімділікті ашу арқылы бәсекелестік орта құруға негізделген әуе кемелері паркін кеңейту, бейінді емес қызметтен түсетін кірістер бойынша әуежайлардан шектеулерді алып тастау, ұшу-қону жолақтарын мемлекеттік меншікке ауыстыру, сондай-ақ авиакомпанияларды қаржылай қолдау және әуе құралдары паркін жаңарту (лизингтік сызбалар арқылы), бұл халық үшін авиатасымалдардың қолжетімділігін арттыру үшін жағдай жасауға мүмкіндік береді (4-сурет).

Сурет 4 - Көлік-тасымал тораптарының перспективалық орналасу сызбасы
Ескерту: дереккөздер негізінде авторлар құрастырған

4-суреттің деректерін талдау жолаушылар көлігінің әртүрлі түрлері мен негізгі бағыттардың қиылысатын жерлерінде заманауи көлік-трансплантациялау тораптарын салу жоғары көліктік қолжетімділікті, ыңғайлылықты қамтамасыз етуге және уақыт шығындарын қысқартуға мүмкіндік беретінін көрсетеді

5. Ел және жекелеген қала ауқымында сапарды жоспарлауға мүмкіндік беретін бірыңғай ақпараттық жүйеге негізделген қоғамдық көлік жүйесінің жұмысы туралы халықты және туристерді хабардар ету жүйесін дамыту, яғни жөнелту пунктiнен межелi жерге жетудiң барлық мүмкiн нұсқаларын анықтауға және қажеттi келу уақытын ескере отырып, ең жақсы нұсқаны таңдауға мүмкiндiк беретiн маршруттың мультимодальды онлайн-жоспарлаушысын құру құны. Сонымен қатар, бұл жүйе бірнеше тілде, соның ішінде ағылшын тілінде бірыңғай электрондық жүйені қамтуы керек, бұл шетелдік қонақтарға туристік нысандарға, соның ішінде қала маңындағы бағыттарға ақы төлеу және навигация жүйелерін еркін пайдалануға мүмкіндік береді, қоғамдық көлікті, әсіресе туристерді пайдалануды жеңілдетеді және көлік компаниялары үшін тегін несие ретінде қызмет етеді.

Қорытынды. Халықтың ұтқырлығын арттыру және елдің туристік әлеуетін іске асыру инфрақұрылымды дамыту, Көлік қызметтерінің қолжетімділігі, олардың қауіпсіздігі мен сенімділігі саласындағы кең ауқымды міндеттерді шешуді талап етеді.

Осыған байланысты негізгі күш жігер мыналарға бағытталуы керек:

1. Негізгі экономикалық орталықтардың байланысын қамтамасыз ететін жүрдек темір жол магистральдарын салу;

2. Ірі қалалық агломерациялардың көлік байланысын арттыру бағдарламасын әзірлеу;

3. Ірі өңірлік орталықтар мен туристік орталықтар арасында көлік қатынасын дамыту бағдарламаларын әзірлеу;

4. Әуежайлар мен шағын авиацияны дамытуға, әуе кемелері паркін кеңейтуге жәрдемдесу, бұл халық үшін авиатасымалдардың қолжетімділігін арттыру үшін жағдай жасауға мүмкіндік береді.

5. Бірыңғай ақпараттық жүйеге негізделген қоғамдық көлік жүйесінің жұмысы туралы халықты және туристерді ақпараттандыру жүйесін дамыту.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Основы логистики кітап, Григорий Левкин, Основы логистики: конспект лекций / Г. Г. Левкин, Н. Б. Куршакова, К. О. Дзюбина. – М.-Берлин: Директ-Медиа, 2016. – 248 с.

2. Григорьев М. Н., Уваров С. А. Логистика. - Логистика. – М.: ММУ баспасы, 2011. - 782 Б.

3. «Нұрлы жол» инфрақұрылымды дамытудың 2015 – 2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. - Астана, 2015.

4. көлік жүйесінің инфрақұрылымын дамыту мен интеграциялаудың 2020 жылға дейінгі мемлекеттік бағдарламасы жыл. - Астана, 2013.

5. ҚР-дағы көлік логистикасы // Strategy Partners Group консалтингтік компаниясының есептік материалдары. <https://strategypg.com>

ӘОЖ 343,44

ТОНАУ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҒЫНЫҢ ҰРЛЫҚ, ҚАРАҚШЫЛЫҚ, ҚОРҚЫТЫП АЛУДАН АЙЫРМАШЫЛЫҒЫ

Асылбекова А.Н.

Ғылыми жетекші: Орсаяева Р.А., қауымдастырылған профессор,
заң ғылымдарының кандидаты, PhD

Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан,

E-mail: r_orsaeva_60@mail.ru

Қазақстан Республикасының Конституциясы бойынша Қазақстан Республикасында мемлекеттік меншік пен жеке меншік танылады және бірдей қорғалады [1]. Және соттың шешімінсіз ешкімді де өз мүлкінен айыруға болмайды. Әркімнің өз меншігіндегі мүлікті пайдалануға, иелік етуіне құқығы бар.

Меншікке қарсы қылмыстар заңда көзделген нормалар бойынша реттеледі. Меншікке қарсы қылмыстардың көбісі материалдық қылмыс құрамын құрайды, яғни олар, адам еңбегі арқылы жасалған кез келген материалдық дүниелер, заттар жатады. Бұл қылмыстар пайдакүнемдік ниеттің орын алуына байланысты пайдакүнемдік немесе пайдакүнемдік емес болып бөлінеді. Пайдакүнемдік қылмыстар жымқыру және меншікке қарсы басқа да пайдакүнемдік қылмыстар болып екі топқа бөлінеді: ұсақ-түйек жымқыру; ұрлық; тонау; каракшылық; алаяқтық; сеніп тапсырылған бөтен мүлікті иеленіп кету немесе ысырап ету жатады.

Тонау - бөтеннің мүлкін ашық жымқыру. Ашық жымқыру деп мүліктің меншік иесі немесе басқа меншік иесінің көзінше немесе бейтаныс адамдардың көзінше жасалған ұрлық, бұл қылмысты жасаған адам әрекетінің заңсыз екенін, оның әрекетінің құқыққа қайшы екенін түсінеді. Тонау қылмысы үшін ҚР Қылмыстық Кодексі 191 бабы бойынша мынандай қылмыстық жауаптылық көзделген - мүлкі тәркіленіп немесе онсыз, екі мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына не бір мың сағатқа дейінгі мерзімге қоғамдық жұмыстарға тартуға не төрт жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

Қылмыстық кодекстің 191 бабының 2 бөлігінде тонау қылмысы үшін жауапкершілік тонаудың ауырлататын түрлері көрсетілген:

1) жәбірленушінің өміріне немесе денсаулығына қауіпті емес күш қолданып не осындай күш қолдану қатерін төндіріп;

2) адамдар тобының алдын ала сөз байласуымен жасалған тонау – мүлкі тәркіленіп, үш жылдан жеті жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

Егер

1) ірі мөлшерде;

2) бірнеше рет;

3) тұрғын, қызметтік, өндірістік үй-жайға не қоймаға заңсыз кірумен жасалған тонау - мүлкі тәркіленіп, бес жылдан он жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

4. Осы баптың бірінші, екінші немесе үшінші бөліктерінде көзделген іс-әрекеттер, егер оларды:

1) қылмыстық топ жасаса;

2) аса ірі мөлшерде жасалса, мүлкі тәркіленіп, жеті жылдан он екі жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады [2].

Тонаудың тікелей объекті бөтеннің мүлкіне кол сұғу. Тонау қылмысының объективті жағы бөтеннің мүлкін ашықтан ашық жымқыру болып табылады. Ашықтан ашық жымқыру дегеніміз мүліктің меншік иесі немесе басқа меншік иесінің көзінше немесе бейтаныс адамдардың көзінше жасалған ұрлық, бұл қылмысты жасаған адам әрекетінің заңсыз екенін, оның әрекетінің құқыққа қайшы екенін түсінеді.

Егер кінәлі адам жымқыруды жасырын түрде жүзеге асыру ниетінде болып, бірақ қылмыстық құқық бұзушылықты істеу кезінде көзге түсіп қалса, соған

қарамастан ол өз әрекетін ары қарай жалғастырса, онда оның істеген әрекетін тонау деп бағалау керек. Бұл ретте, яғни ұрлық тонауға ұласып кетеді.

Белгілі ғалымдар (Е.О. Алауханов, З.С.Зарипов, Р.К.Кабулов) тонау, ұрлық, қарақшылық, қорқытып алу жөнінде көп жазған ғалымдар.

Профессор Е.О. Алаухановтың ойынша, тонаудан қарақшылық қылмысы ауыр, себебі, оның ар жағында күштеу, күш қолдану жатыр [3,25].

Бұл пікірді З.С.Зарипов, Р.К.Кабулов [4,88] қолдай отырып, барлығының қоғамға, адаға қауіптілігін атап өтеді.

Тонау бөтеннің мүлкін жымқыру мақсатында жасалған, өмірге немесе денсаулыққа қауіпті күш қолданумен немесе осындай күш қолданамын деп қорқытумен жасалған шабуыл жасалған сәттен бастап аяқталған деп танылады.

Тонау субъектісі 16 жасқа толған, есі дұрыс адам (ұсақ түйек тонау бойынша жауаптылық 16 жастан басталады). Субъективтік жағы тонау тікелей қасаналықпен және пайдакүнемдік мақсатпен сипатталады.

Тонаудың ұрлықтан айырмашылығы. Ұрлық бөтеннің мүлкін жасырын түрде ұрлау. Ал тонау ашық түрде жымқыру. Егер қылмыскер өзін басқаларға байқамай әрекет етеді деп есептесе, оның әрекетін иесі немесе басқа адам бақылап тұрса бұл ұрлық (Егер қылмыскер бөтеннің мүлкін ұрлап жатқан кезде мүліктің егесі көріп тұрып үндемесе ол тонау).

Тонау - өмір мен денсаулыққа қауіпті емес күш қолдану арқылы жасалынса қарақшылықтан айырмашылығы өмірге немесе денсаулыққа қауіпті зорлық-зомбылық қолдануда, сондай-ақ қолдану қауіпінде.

Қорқытып алудан айырмашылығы. Қорқытып алу - күш қолдану немесе бөтеннің мүлкін жою немесе зақымдау қауімімен, сондай-ақ тарату қауімімен бөтеннің мүлкін немесе мүлікке құқықты беруді немесе мүліктік сипаттағы өзге де әрекеттерді жасауды талап ету. Жәбірленушінің немесе оның туыстарының беделін түсіретін ақпарат немесе жәбірленушінің немесе оның туыстарының құқықтарына немесе заңды мүдделеріне елеулі зиян келтіруі мүмкін басқа да мәліметтер. Қорқытып алуда объект адамның ар-намысы мен абыройы [5,25].

Ғалымдар З.С.Зарипов, Р.К.Кабулов тонау, ұрлық, қарақшылық, қорқытып алудың бір-бірінен айырмашылығы жоқ, себебі, олардың барлығы кез-келген формадағы бөтеннің мүлкін заңсыз айналымға түсу бөтен мүлікті заңсыз, өтеусіз алуды және оны айыптының немесе оның жақын адамдарының пайдасына айналдыруды білдіретін пайдақорлық қылмыс болып табылады [4,95]. Пайдақорлық қылмыстық әрекет екенін ғалым А.В. Хабаров та қолдайды [6,90].

Тонау кезінде зорлық-зомбылық мүлікті иемдену немесе оны сақтап қалу құралы болса, қорқытып алу арқылы қорқытуды күшейтетінін ескеру қажет.

Жалпы алғанда тонау, ұрлық, қарақшылық, қорқытып алу қылмыстарының барлығы ақтап алуға келмейтін ауыр қылмыстар, сондықтан, оның алу мәселесі өткір мәселе ретінде қалып отыр.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жыл 30 тамыз (қолданыстағы редакциясы).

2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі Кодексі (қолданыстағы редакциясында).

3. Алауханов Е.О. Пайдақорлық – зорлық қылмыстарының алдын алудың криминологиялық проблемалары. - Алматы, 2014. - 161 б.

4. Зарипов З.С., Кабулов Р.К. Квалификация краж, грабежей, разбоев, совершенных путем проникновения в помещение или иное хранилище, Ташкент, 2011. - с. 180.

5. Ағыбаев А.Н.- ҚР Қылмыстық Кодексіне түсіндірме. - Алматы, - 2015.. Бөтеннің мүлкін заңсыз иемдену жөніндегі істер бойынша сот тәжірибесі [Электронды ресурс] <http://law.gov.kz/client/#!/doc/16659/kaz> .

6. Хабаров А.В. Преступления против собственности: уч. пособие. – Тюмень: Изд-во Тюм.гос. ун-та, – 115 с.

ӨОЖ 336.67

ҚАРЖЫЛЫҚ ТАЛДАУ: АҒЫМДАҒЫ ЖАҒДАЙ ЖӘНЕ ДАМУ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ

Асылбекова Н.П., Қайырдинова А.А., Рахымжанов Ә.К.

Ғылыми жетекші: Байгужинова А.Ж., сениор-лектор
Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті,
Өскемен қ., Қазақстан, E-mail: nazylyasylbekova@gmail.com

Қаржылық талдау кезінде қаржылық ақпаратты пайдаланушылар қаржылық талдау субъектісіне ғылыми талдау, өткенді және бүгінді бағалау және болашаққа негізделген болжау жүйесі арқылы ғылыми шешім қабылдауға көмектесу үшін қаржылық есепке және басқа да тиісті ақпаратқа жүгінеді. Бұл мақалада біріншіден, қаржылық талдаудың тұжырымдамасы, пайда болу тарихы және даму жағдайы сипатталады. Содан кейін сәйкесінше ағымдағы қаржылық талдау әдістері жазылып, олардың мәселелері мен шектеулері туралы сипатталады. Ең соңында, қаржылық талдаудың даму тенденциясы болжанатын болады.

Түйін сөздер: қаржылық талдау, қаржылық талдау әдістері, мәселелер мен шектеулер; даму тенденциясы.

Қаржылық талдауда қаржылық ақпаратты пайдаланушылар қаржылық талдау субъектісіне ғылыми талдау, өткенді және бүгінді бағалау және болашаққа негізделген болжау жүйесі арқылы ғылыми шешім қабылдауға көмектесу үшін қаржылық есептілікке және басқа да тиісті ақпаратқа жүгінеді. Қаржылық талдаудың анықтамасына сәйкес қаржылық талдаудың ерекшеліктерін келесі аспектілер бойынша сипаттауға болады:

1) Қаржылық талдау субъектілері. Экономиканың дамуымен және заңдар мен нормативтік актілердің жетілдірілуімен кәсіпорынның мүдделі тараптарының, қаржылық ақпаратты пайдаланушылардың шеңбері өсуде. Қаржылық ақпаратты пайдаланушылар тек инвесторлармен, несие берушілермен және менеджерлермен ғана шектелмейді, сонымен қатар қызметкерлерді, клиенттерді, үкіметті, әлеуетті инвесторларды және басқа да мүдделерді қамтиды.

2) Қаржылық талдау объектілері. Қаржылық талдау неғұрлым ғылыми және негізделген болуы үшін қаржылық есептілік пен басқа қаржылық ақпаратты қоса алғанда негізгі деректердің сандық талдауы ғана емес, сонымен қатар қаржылық есептіліктен басқа маңызды қаржылық емес ақпараттың сапалы талдауы қажет.

3) Сандық талдауға және сапалық талдау әдісіне жіктелетін қаржылық талдау әдістері. Негізінен салыстырмалы талдау, тенденцияны талдау, арақатынасты талдау, факторлық талдау және кешенді талдау әдістері бар. Кәсіпорынның экономикалық және қаржылық қызметінің күрделілігі мен тұтастығына байланысты қаржылық талдауда талдау үшін бірнеше аналитикалық әдістер біріктіріледі

4) Қаржылық талдаудың мақсаты. Қаржылық талдаудың әртүрлі субъектілері қаржылық талдаудың әртүрлі мақсаттарын көздесе де, бұл мақсаттарды өткен ақпаратты талдауға, ұтымдылықтың қазіргі жағдайын бағалауға және болашақ тенденцияларды болжауға негізделген ғылыми шешімдер қабылдау үшін жалпылауға болады.

5) Қаржылық талдаудың табиғаты. Қаржылық талдау спектрінің кеңеюімен және ақпаратты пайдаланушылардың талаптарының үнемі жоғарылауымен қаржылық талдаудың әдістері мен құралдары да барған сайын ғылыми және жетілдіріліп келеді. Қаржылық талдау қазіргі кезде дербес пәнге айналды.

Сызба-1. Қаржылық талдаудың ерекшелігін көрсететін аспектілер
Ескерту: сызба [2] әдебиет көзі мәліметтері негізінде құрастырылған.

Қаржылық талдаудың пайда болуына келетін болсақ, ол 19 ғасырдың басында Америка Құрама Штаттарында басталды. Бұл өнеркәсіптік дамудың өнімі болып табылады. Қаржылық талдау бастапқыда банк секторында несиелік кәсіпорындардың төлем қабілеттілігін банктік талдау үшін қолданылды. Кейінірек қаржылық талдау банктік несиелеу қызметтерінен инвесторлардың қызметтеріне таралады. Инвесторлар негізінен кәсіпорынның төлем қабілеттілігі мен кірістілігін талдау негізінде инвестициялық шешімдер қабылдайды. Содан кейін корпоративтік ұйымдар одан әрі дамыған сайын компания басшылары қаржылық талдаудың маңыздылығын түсіне бастады [2].

Іскерлік белсенділіктің күрделенуі жағдайында адамдар бірте-бірте бірыңғай қаржылық индекс кәсіпорын туралы ақпараттың тек бір аспектісін ашатынын және бүкіл кәсіпорынның қаржылық жағдайы мен операциялық нәтижелерін толық

бағалай алмайтынын анықтады. Осылайша, қаржылық талдау жан-жақты индекс жүйесі негізінде дами бастады [3].

Американдық DuPont компаниясы 1910 жылы DuPont талдау жүйесін ойлап тапты. Мұнда қаржылық коэффициенттің негізгі көрсеткіштері арасындағы сандық байланысқа сәйкес кешенді қаржылық талдау моделі құрылады. Содан кейін қаржылық мақсаттарға түпкілікті қол жеткізуге әсер ететін әр түрлі факторлар жүйелі түрде талданады. 1919 жылы американдық Александр Уолл кәсіпорын үшін қаржылық талдауға толық нұсқаулық беретін коэффициентті талдау жүйесін ұсынды [4].

Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін ғылым мен техниканың қарқынды дамуымен және нарықтық бәсекелестіктің күшеюімен кәсіпорынның жақсы дамуы үшін қаржылық талдауға әр түрлі өлшеу әдістері мен модельдері біртіндеп қолданыла бастады.

1960 жылдары инвестициялық тәуекелдің өсуіне байланысты валютаның уақыттық құнына негізделген инвестицияларды талдау жүйесі құрылды, негізінен оларға таза дисконтталған құн әдісі, кірістіліктің ішкі нормасы әдісі және пайда индексі әдісі жатады. Сонымен бірге операциялық левередж, қаржылық левереджді талдау және портфельді талдау әдістері де жасалды. 1990 жылдары Роберт Каплан мен Дэвид Нортонның зерттеулері баланстанған көрсеткіштер жүйесі теориясын жүйелеуге көмектесті. 1991 жылы Америка Құрама Штаттарының Stern Stuart консалтингтік компаниясы кәсіпорынның тиімділігін бағалаудың жаңа индексін - экономикалық қосылған құн (EVA) құрды [5].

Осылайша, бұл әдістер жан-жақты қаржылық талдауды және кәсіпорынның қаржылық жағдайын негізделген бағалауды жүзеге асыра алады, бұл қаржылық талдау қызметкерлері мен кәсіпорын менеджерлері үшін кәсіпорынның қаржылық жағдайын және оның жұмыс істеу шарттарын түсіну үшін пайдалы болып табылады.

Қаржылық есептілік қаржылық талдаудың негізі болып табылады, бірақ та әр түрлі себептерге байланысты қаржылық есептіліктің шектеулері қаржылық талдаудың шектелуіне айналады. Негізінде, қаржылық талдау қаржылық есептілікке сәйкес есептелген көрсеткішті салыстырудан тұрады. Алайда, кәсіпорындардың әртүрлі ауқымы, есептеу әдістері және кәсіпорындардың өмірлік циклдары қаржылық талдау нәтижелеріне әр түрлі әсер етеді. Осылайша, бұрынғы кезеңнің деректерін пайдалана отырып талдау нәтижелері қанағаттанарлықсыз және тіпті қарама-қарсы қорытындыға әкелуі мүмкін.

Көптеген факторлар қаржылық есептілікте көрінбейді және қаржылық талдаудың қолданыстағы әдістері бұл факторларды анықтай алмайды. Кәсіпорынның дамуы саяси, экономикалық, әлеуметтік және басқа да көптеген факторларға байланысты болады. Салалық циклдік факторлар, технологиялық инновация факторлары, адами ресурстар факторлары және т. б. сияқты бұл факторларды қаржылық коэффициенттер мен қаржылық есептілікте көрсету мүмкін емес [6].

Қаржылық талдаудың шектеулеріне байланысты кейбір факторларды сандық түрде анықтау мүмкін емес, бұл қаржылық талдау әдісін толық қамтылмаған етеді. Кәсіпорынның қаржылық жағдайы мен операциялық нәтижелері кейбір қаржылық көрсеткіштерге ғана емес, сонымен қатар кәсіпорынның бизнес стратегиясы, өнімнің

өмірлік циклі, қызметкерлердің ынтымақтастық рухы және менеджердің жеке қасиеттері сияқты басқа факторларға байланысты. Осылайша, іскерлік шешім қабылдау саясатын басшылыққа алу қиын болып табылады.

Қазіргі кезде жоғарыда сипатталған шектеулерді ескере отырып, қаржылық талдауда әртүрлі жаңашылдықтар, тенденциялар пайда болуда. Оларға қаржылық талдау үшін кеңірек базаның болуы, талдаудың негізгі мақсаты болжауға ауысуы, қысқа және қолданушыға байланысты нақты жасалынған қаржылық талдау жатады

✓ Қаржылық талдау үшін кеңірек базаның болуы:

а) кестеден тыс ақпараттық талдауды жасау болып табылады. Бухгалтерлік есеп берудің цифрларымен бейнеленетін тұрақты пішімі және негізгі белгілерінің сипаттамалары қаржылық ақпараттың шектеулерін анықтайды. Бір жағынан, әлеуметтік экономиканың дамуы мен белгісіздіктің күшеюіне байланысты есептердің кейбір ақпараттары бұлыңғыр болады. Екінші жағынан, көптеген маңызды ақпаратты есептерде орналастыру мүмкін емес. Есептерден тыс ақпараттың әртүрлі нысандары, формальдылықты сақтамай, кестедегі кемшіліктерді өтей алады. Қазіргі уақытта халықаралық қаржылық есеп беру жүйесінің даму тенденциясы кестеде жалпы ақпараттың көбірек болуы, кестелік ақпараттың байып, ақпарат сапасының жоғарылауы болып табылады. Тек кесте ақпаратымен шектелген талдау жеткіліксіз екені анық. Кестеден тыс ақпаратты талдау маңыздырақ болып келеді

б) сегменттік ақпаратты талдау, себебі соңғы жылдары компаниялардың бірігуі және бір-бірін жұтуы танымал тенденция болды. Салалық және трансшекаралық компаниялар тобы барған сайын пайда болады. Әр саланың технологиясы, капиталы және рентабельділігі, инвестициялық тәуекел және әртүрлі салалардағы даму перспективалары әртүрлі. Бас компаниядағы шоғырландырылған қаржылық есеп беру тым жалпы болып табылады, бұл компанияның шынайы қаржылық жағдайын және операциялық нәтижелерін талдауды қиындатады. Сондықтан сегменттік ақпаратты талдау шоғырландырылған есептерді талдаумен салыстырғанда жиі тиімдірек. Сегменттік ақпаратты талдау негізінде, біріншіден, адамдар компанияның өткен кезеңдегі операциялық көрсеткіштерін жақсырақ түсіне алады; екіншіден, адамдар компанияның табыстары мен тәуекелдерін жан-жақты бағалай алады; үшіншіден, болашақ табыстылық пен даму перспективаларын дәлірек болжауға болады, бұл компания туралы неғұрлым ұтымды пайымдауға көмектеседі.

✓ Қаржылық талдаудың негізгі мақсаты болжау болып табылады.

Бұрын қаржылық талдау өткенге көбірек бағдарланған болса, қазіргі уақытта технологиялар мен аналитикалық құралдардың дамуымен қаржылық талдау болашаққа көбірек бағдарланады. Шешім болашаққа бағытталғандықтан, пайдаланушы қаржыландыру, инвестициялау және пайдалану туралы болашақ шешімнің пайдасын көру үшін қаржылық ақпарат алуға тырысады. Демек, кәсіпорындардың болашақ дамуын ақпараттық болжау бұрынғы кезеңдегі ақпаратқа қарағанда практикалық және құндырақ болып табылады. Нақты қаржылық болжам мен талдау жасау үшін ағымдағы қаржылық есепті талдау кезінде субъективті және объективті жағдайлардың өзгеруіне сәйкес қаржылық есептегі тарихи ақпаратты қайта қарау маңызды.

✓ Қысқа және қолданылатын қаржылық талдау.

Қаржылық талдау нәтижелері тиісті қаржылық ақпаратты пайдаланушыларға қаржылық талдау есебі түрінде ұсынылады. Қаржылық талдау есебінде қаржылық ақпаратты беру функциясын күшейту үшін оның қолдану мүмкіндіктерін бөліп көрсету қажет. Қаржылық ақпарат көп болғандықтан, қаржылық талдау есебі толық болуы мүмкін емес. Осылайша, есеп мазмұны сәйкесінше әртүрлі болуы керек. Компанияның жоғары басшылығына жіберілетін есептер компанияның даму стратегиясына сәйкес макроақпаратты қамтамасыз етуі керек [7]. Компанияның орта буын басшыларына жіберілетін есептер компанияның бизнес шешімдеріне қатысты микроскопиялық ақпаратты қамтамасыз етуі керек. Ақырында, есептердің сараптамалық деңгейі оқырмандарға таныс болуы керек. Қаржы мамандарына жіберілетін талдау есептері қаржылық талдаудың принциптері мен процестерін егжей-тегжейлі көрсете алады және әрбір қаржылық көрсеткішті кәсіби түрде түсіндіре алады. Бірақ қаржылық емес мамандарға жіберілетін есептер күрделі математикалық модель талдауын өткізіп, есептерді түсінуді жеңілдету үшін терминологияны пайдаланбауы керек.

✓ Технология мен автоматтандыруды арттыру.

Қаржылық талдаудың тағы бір тенденциясы технология мен автоматтандыруды қолданудың артуы болып табылады. Күшті есептеу құралдары мен күрделі алгоритмдердің болуымен қаржылық талдау тиімдірек және дәлірек болды. Бұл құралдар үлкен көлемдегі қаржылық деректерді жылдам өңдей алады, үлгілер мен тенденцияларды анықтай алады және талдаушыға бірден көрінбейтін түсініктерді жасай алады.

Мұндай құралдың бір мысалы - үлкен көлемдегі қаржылық деректерден үйрену және сол деректер негізінде болжамдар немесе ұсыныстар жасау үшін оқыту алгоритмдерін қамтитын машиналық оқыту. Машиналық оқытуды акциялар бағасын болжау, алаяқтықты анықтау немесе инвестициялық мүмкіндіктерді анықтау сияқты қаржылық талдаудың әртүрлі тапсырмаларында қолдануға болады.

✓ Жасанды интеллектті пайдалану (AI).

Қаржылық талдауда AI қолдану болжамның дәлдігін айтарлықтай арттыруға және қабылданған шешімдердің сапасын жақсартуға мүмкіндік береді. AI үлкен көлемдегі деректерді автоматты түрде жинау, өңдеу және талдау үшін пайдаланылуы мүмкін, бұл талдауға кететін уақытты айтарлықтай қысқартуы мүмкін.

✓ Қаржылық емес көрсеткіштерге назар аудару.

Қаржылық талдаудың тағы бір тенденциясы қаржылық емес көрсеткіштердің маңыздылығын арттыру болып табылады. Кіріс, табыстылық және ақша ағыны сияқты қаржылық көрсеткіштер компания қызметінің маңызды көрсеткіштері болғанымен, олар толық суретті бере алмайды. Тұтынушының қанағаттануы, қызметкерлердің қатысуы және әлеуметтік және қоршаған ортаға әсері сияқты қаржылық емес көрсеткіштер инвесторлар мен басқа мүдделі тараптар үшін маңыздырақ болып келеді.

Мысалы, тұтынушылардың қанағаттану деңгейі жоғары компания табысы жоғары, бірақ тұтынушылардың қанағаттанушылығы төмен компанияға қарағанда ұзақ мерзімді өсу әлеуеті жоғары болуы мүмкін. Сол сияқты, ұзақ мерзімді

тұрақтылыққа қарағанда қысқа мерзімді пайданы бірінші орынға қоятын компанияға қарағанда, тұрақтылыққа берік компания ауа райының реттеу және нарықтағы өзгерістеріне жақсырақ бейімделуі мүмкін.

Қорытындылай келе, қаржылық талдау инвесторлар, талдаушылар және басқа да мүдделі тараптар үшін компанияның қаржылық жағдайы мен нәтижелерін бағалаудың маңызды құралы болып табылады. Қаржылық талдаудың дәлдікті қамтамасыз ету және біржақтылықты болдырмау қажеттілігі сияқты өз мәселелері болса да, ол инвесторлар мен жалпы экономиканың өзгеретін қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін дамуын жалғастыруда. Трендтерден хабардар болып, жаңа құралдар мен әдістерді енгізе отырып, қаржылық талдаушылар құнды ақпарат беруді жалғастыра алады және инвестициялық шешім қабылдау процесін қолдайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Жапаров Т. К., Жақеева М. Б., Коденко В. Д. Кәсіпорынның қаржылық есептілігін талдау. Оқу құралы. – Қостанай: "ЧелГУ" ФГБОУ Қостанай филиалы, 2019. – 156 б.

2. Осмонова А. А. Қаржылық талдау: Оқу құралы. Бішкек, 2015. 80 б.

3. Дрейк П, Фабозци Ф. қаржылық есептілікті талдау. 3-ші басылым. — Уайли, 2012. — 352 б.

4. Фама Э. Капиталдың тиімді нарықтары: теория мен эмпирикалық жұмыстарға шолу. Қаржы журналы. мамыр 2013.

5. Ковалев В. Қаржылық есептілік. Қаржылық есептілікті талдау (баланс негіздері): Оқу құралы. - 2-ші басылым. - М.: Уэлби ТК, Проспект баспасы, 2006. – 432 б.

6. Іскерлік есептілікті жақсарту-клиентке бағдарлау; инвесторлар мен несие берушілердің ақпараттық қажеттіліктерін қанағаттандыру (АІСРА, 2014).

7. Майкл Х. Саттон. Бухгалтерлік есеп көкжиектері, 16 том. №4, 2012.

ӘОЖ 351(574)

МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУДАҒЫ ЦИФРЛАНДЫРУ ЖӘНЕ ЭЛЕКТРОНДЫ ҮКІМЕТ

Асылканова Л.Б.

Ғылыми жетекші: Домалатов Е.Б., PhD-Candidat, MSc

Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан,

E-mail: lauraasylkanova10@gmail.com

Цифрландыру - (ағылш. degitization, digitalization) термині негізінде әлеуметтік-экономикалық салада цифрлық технологияларды жаппай енгізу арқылы ақпаратты іздеу, жасау, өңдеу және олармен жұмыс істеу деп түсініледі.

Цифрландыру – жаһандық үрдіс. Бұл үрдістен бәсекеге қабілетті экономиканы дамытуды және халқының тұрмыс сапасын жақсартуды ойлаған мемлекеттердің ешбірі бас тартпайды. Қазақстан осы елдердің қатарында. Сондықтан елімізде «**Цифрлы Қазақстан**» бағдарламасын енгізді. Аталмыш бағдарлама цифрлық

технологияларды қолдану арқылы халықтың өмір сапасын арттыруға жол ашады. Бүгінде әлем елдерінің өмірінде цифрлық технологияның дамуы шешуші рөл атқарады. Ол экономиканың барлық саласын қамтыған, онсыз ілгерілеу жоқ. Өркениет көшбасындағы мемлекеттердің барлығы дерлік сандық жүйеге ертелі-кеш көшіп алған. Қазақстан да тәуелсіздік алғаннан бергі 30 жыл ішінде бұл бағытта біршама табысқа қол жеткізді. Айта кетейік, Қазақстан бірінші болып мектептерді жаппай компьютерлендіру ісін қолға алды. Сонымен қатар компьютерлер түрлі мекеме-ұжымдардың кеңселерінде, жекелеген үйлерде пайда болып, негізгі ақпараттық құрал ретінде қолданыла бастады, содан бері компьютер өмірімізде үйреншікті дүниеге айналды. 2000 жылдардан бастап технологиялық процестерді автоматтандыруға күш салынып, жақсы нәтижелерге қол жеткізілді. Одан кейін жаңа деңгейге көтерілу үшін жаңаша көзқарас пен жаңа әдістер, сондай-ақ технологиялық өзгеріс қажет болды. 2011 жылғы 18 қаңтарда Қазақстанның Тұңғыш Президенті – Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың мұрындық болуымен ұлттық жерсеріктік ОТАУ TV телерадиохабар тарату желісі іске қосылды. Бүгінде ұлттық оператор қызметін пайдаланатын үй шаруашылықтарының саны миллионға жетті. Цифрлық стандартқа көшкен сәтте, Қазақстанда жерсеріктік жүйе абонентінің саны небәрі 6 300 болғанын ескерсек, бұл көрсеткіш аталған қызметтің халық арасында үлкен сұранысқа ие екенін көрсетеді. Бұл ауыл тұрғындарына қатысты, өйткені оның абоненттерінің 70 пайызы ауылдық жерлерде тұрады. Жалпы, елімізде ақпараттық технологияларды мемлекеттік секторға ендіру жұмыстары осыдан 10 жыл бұрын сәтті басталған. Мәселен: eGov жүйесі немесе Қазақстанның электронды үкіметі. Бұл жүйенің көмегімен бүгінде жүздеген операцияны компьютер алдында отырып-ақ жүргізуге болады. Кез келген қазақстандықтың үйде отырып құжат рәсімдеу, коммуналдық қызмет түрлерінің ақысын, салық, айыппұл, сақтандыру және өзге де қызмет түрлерін төлеуге мүмкіндігі бар. Сондай-ақ онлайн сауда нарығы дамып келеді. Осы уақыт ішінде Қазақстандағы цифрландыру жүйесі едәуір өскенін байқауға бола болады.

Мемлекеттік бағдарлама бекітілді

Елбасы Н.Назарбаев Қазақстан халқына арнаған Жолдауында «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы туралы айрықша атап өткен болатын. Осыған байланысты 2017 жылғы 12 желтоқсанда «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы бекітілді. «Цифрлық Қазақстан» бағдарламасын жасау барысында көптеген дамыған елдердің озық тәжірибесі сараланды. Жолдауда Елбасы: «Біз цифрлық технологияны қолдану арқылы құрылатын жаңа индустрияларды өркендетуге тиіспіз. Бұл – маңызды кешенді міндет. Елде 3D принтинг, онлайн сауда, мобильді банкинг, цифрлық қызмет көрсету секілді денсаулық сақтау, білім беру ісінде қолданылатын және басқа да перспективалы салаларды дамыту керек. Бұл индустриялар қазірдің өзінде дамыған елдердің экономикаларының құрылымын өзгертіп, дәстүрлі салаларға жаңа сапа дарытты», – деп нақты бағдар берген еді. «Цифрлық Қазақстан» бағдарламасында жүзеге асырылуы тиіс 4 бағыт тасқа таңба қылып басылғандай айқын көрсетілген. Бірінші бағыт – ауыл-аймақты кең жолақты интернетпен қамтамасыз етіп, Қазақстанның транзиттік әлеуетін арттыру. Екінші бағыт – экономиканың салаларына (көлік және логистика, денсаулық сақтау, білім беру, ауыл шаруашылығы және электронды сауда) цифрлық технологияны ендіру.

Үшіншісі – мемлекеттік органдар жұмысының сапасын арттыру және төртінші бағыт – ІТ мамандарды даярлау. Бұл бағдарламаның негізгі мақсаты-цифрлық технологияларды қолдану арқылы экономиканың даму қарқынын арттыру және халықтың өмір сүру сапасын жақсарту, цифрлық экономикаға көшу үшін жағдай жасау. Азаматтар мен ұйымдардың мемлекеттік қызмет көрсетулерге жылдам әрі сапалы қолжетімділігін қамтамасыз ету және АКТ-ны кеңінен қолдану арқылы мемлекеттік органдардың жұмыс істеу тиімділігін арттыру болып табылады. Аталған мақсаттарға жету үшін мынадай міндеттерді орындау керек:

1. мемлекетке, азаматтар мен ұйымдарға ақпараттық қоғам жағдайларында жұмыс істеуге мүмкіндік беретін нормативтік құқықтық және әдіснамалық база құру;

2. мемлекеттік органдардың е-қызмет көрсетулерін қалыптастыру мен дамыту;

3. е-Үкіметтің қызмет көрсетулеріне қолжетімділікті қамтамасыз ету, ақпараттық теңсіздікті жою және АКТ саласында білім деңгейін арттыру жөнінде жұмыстар ұйымдастыру;

4. е-Үкімет инфрақұрылымының базалық құрамдас бөліктерін қалыптастыру және мемлекеттік органдардағы ақпараттық инфрақұрылымды оңтайландыру;

5. е-Үкіметтің ақпараттық инфрақұрылымын қорғауды қамтамасыз ету.

Қызмет көрсету саласын цифрландыру

Цифрлық технологияға көшу – ұзақ жылдарға созылатын процесс. Дегенмен пандемия мемлекеттік қызмет көрсету саласының цифрлануын тездетті. Бүгінде цифрлық бағдарламалар барлық дерлік салаларда азды-көпті енгізілген. Мемлекеттік қызметтерді алу электронды жүйеге ойысқан. Мәселен, карантин кезінде мемлекеттік ұйымдар халықты тікелей қабылдай алмай қалды. Сөйтіп, цифрландыру жүйесіне көшуге өмірдің өзі мәжбүрледі. Кейін карантин шектеулері босаңсытылғанымен, халыққа қызмет көрсету орталықтарында құжаттарды рәсімдеу оффлайнмен бірге әлі онлайн форматта да жүргізіле беретін болған. Сондай-ақ некеге тұруға, мемлекеттен жәрдемақы алуға өтініш беру де электронды нұсқада жүзеге асырылады. Мәселен, табысынан айырылған азаматтар ең төменгі жалақы 42 500 теңге алуға өтініш беру үшін электронды тасымалдауыштарды, оның ішінде eGov.kz порталын, Telegram-дағы бот каналды пайдалануды меңгерді. Одан бөлек, құрылыс саласында, жылу-энергетика кешенінде, коммуналды шаруашылық пен сапа бақылау саласының халыққа көрсететін қызметтері электронды форматқа көшкен.

Білім беру саласын цифрландыру

Қазақстанның білім беру жүйесі пандемияға дейін цифрландырудың үш негізгі бағыты бойынша жүргізілді: білім беру үдерісін цифрландыру, цифрлық білім беру контенті, білім беруді басқаруды цифрландыру. Бірақ аяқастынан келген індет бұл бағыттарға түзету енгізуге мәжбүр етті. Сөйтіп, пандемия білім беру контентін цифрландыруды жеделдетті. Ал жоғары білім беретін оқу орындарының көпшілігі кейінгі жылдары жаңа технологияны кеңінен қолдана бастаған. Пандемия басталғанда олар да бірден онлайн оқуға көшті. Бүгінде дамыған цифрлық инфра-құрылым білім беру жүйесінің маңызды бөлігіне айналған. Сондықтан білім беру ұйымдарында ІТ инфрақұрылымды, цифрлық білім беру ресурстарын, ашық онлайн курстардың желілері мен платформаларын дамыту, көрсетілетін қызметтерді

автоматтандыру уақыт талабы. «Цифрландыру мәселесі қазір өзекті. Біз былтыр бірінші рет цифрлық режимде ҰБТ тапсыруға құжаттарды қабылданды.

Денсаулық сақтау саласында цифрландыру

Пандемияның әсері денсаулық сақтау саласына да түзетулерін енгізді. Коронавирус індетінің таралуына неғұрлым қарсы тұру үшін емханалар арнайы технология, бейнекамера, микрофон сияқты жабдықтарды орнатып, науқастармен онлайн байланыс жасауға бейімделді. Сондай-ақ кейбір жекеменшік емханаларда пациенттер медициналық сараптаманың нәтижесін телефонға sms арқылы немесе электронды пошта арқылы алады. Бұл да цифрландырудың белгілері. Электронды денсаулық сақтау сертификаттарын енгізу, интернетте азаматтардың денсаулығы жайлы ақпаратқа қолжетімділігін қамтамасыз ету мәселесі кейінгі жылдары тіпті көкейкесті болып кетті. Осыған орай барлық медициналық ұйымдардың қағазсыз жұмыс формасына өту маңыздылығы артты. Алдағы уақытта денсаулық сақтау саласын цифрландыруды жетілдіріле түскенде, бұл жаңашылдық басқа өңірлерге де жететіні анық. Сондай-ақ республиканың денсаулық сақтау саласын цифрландыруды неғұрлым жетілдіре түскен сайын індетке қарсы күрес те соғұрлым нәтижелі бола түсетіні сөзсіз

Ауыл шаруашылығы саласын цифрландыру

Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің пайдаланылуына бақылауды күшейту, егін шаруашылығының жай-күйі туралы объективті деректер алу үшін цифрландырудың мүмкіндіктерін пайдаланудың артықшылығы зор. Сондай-ақ мал шаруашылығында адами фактор ықпалын толықтай жоя отырып, жануарларды есепке алу мен ветеринарлық құжаттаманы жүргізудің бүкіл жүйесін цифрлық форматқа көшіру аса маңызды. Кейінгі жылдары жайылым жерлерге цифрлық мониторинг жүргізу енгізілді. Қазір ғарыштық мониторинг енгізу де қолға алынған. Одан бөлек, 2019 жылдың қорытындысы бойынша 49 фермерлік шаруашылыққа цифрлық технология енгізілген. Олардың егіншілік бағыттағысы – 28, сүтті және етті мал өсіру бағытындағысы – 21. 2020 жылы пандемия салдарынан ауыл шаруашылығына цифрландыру элементтерін енгізу оңайға соқпаған. Әйтсе де, цифрландыру элементтерін ауылшаруашылық саласына енгізу ел экономикасына тиімділігін дәлелдеді. Цифрлық даму, инновациялар және аэроғарыш өнеркәсібі министрі Бағдат Мусиннің дерегінше, Қазақстан халқының 97 пайызы интернетке қол жеткізген. Цифрлық сауаттылық деңгейі 82,1 пайызға тең. Автоматтандырылған мемлекеттік қызметтің үлесі 83 пайызға жеткен. Қазір «Цифрлық құжаттар» сервисін 5,3 млн қазақстандық пайдаланады. Қазақстандағы цифрландыру – Қазақстан экономикасын дамыту қарқынын жеделдетуге және азаматтардың тұрмыс сапасын жақсартуға арналған үдеріс.

Қазақстандағы цифрландырудың негізгі бағыттары:

- ел экономикасының басты салаларында цифрлық технологияларды әзірлеу, енгізу және дамыту;
- қазақстандықтарға Интернет және 4G (болашақта 5G) мобильді байланысына барлық жерден кеңжолақты қолжетімдік ұсынатын инфокоммуникациялық инфрақұрылымды кеңейту;
- онлайн ұсынылатын мемлекеттік қызметтердің сапасын жақсарту мен санын арттыру. Бұл бюрократия мен жемқорлықты төмендетуге, сондай-ақ мемлекеттік

органдарды неғұрлым тиімді және ашық етуге мүмкіндік береді;

- электронды коммерцияны дамытуға белсенді ықпал ету арқылы кәсіпкерлер үшін жаңа мүмкіндіктер мен қолайлы жағдайлар жасау;

- отандық ІТ секторды дамытуға, сондай-ақ Қазақстандағы білім беру мен денсаулық сақтау сапасын арттыруға ықпал ететін, халықтың жалпы цифрлық сауаттылығын арттыру.

Қазақстандағы цифрландыру жүйесі күннен күнге дамып, көптеген бағдарламалар жүзеге асуда. Олардың бірі электронды үкімет, ол жылдан жылға қолданушылар көбейіп қызмет көрсетуін жалғастыруда. **Электронды үкімет**- мемлекет пен азаматтар және ақпараттық технологиялар арқылы олардың сәйкестігін қамтамасыз ететін мемлекеттік органдар арасындағы өзара әрекеттесу механизмі. Бұл мемлекеттік органдардағы кезектерді қысқыртуға, анықтамаларды, құжаттарды, куәліктерді және т.б. алуды жеңілдетуге мүмкіндік беретін механизм. Электрондық үкімет құру идеясы Елбасымызға тиесілі, әрі алғаш рет он төрт жыл бұрын ауызға алынған болатын. Осы уақыт ішінде электрондық үкіметіміз қалыптасуы мен дамуының іргелі төрт кезеңінен өтті. Ол кезеңдердің қай-қайсысы болса да қазақстандықтардың мемлекетпен өзара әрекеттестігіне көмегін тигізгені сөзсіз.

Қазақстан Республикасында электрондық үкімет қалай дамуда?

Алғашқысы – **ақпараттық кезең**. Дәл осы кезеңде электрондық үкімет порталы іске қосылып, ақпаратпен толтырылды. Мемлекеттік органдар, олардың жұмысы мен халыққа көрсететін қызметтері жайлы ақпараттар пайда болды. Оған қоса, қызмет көрсетудің реттемесі келтіріліп, танысу үшін нормативтік-құқықтық актілер ілінді. Екіншісі - **интерактивті кезең**, порталда электрондық қызметтерді тұңғыш рет ұсынуымен есте қалды. Аталмыш кезең барысында порталды пайдаланушылар түрлі мекемелерден кезекке тұруға уақыт жұмсамай-ақ анықтама алу, үйден шықпай-ақ кез келген мемлекеттік органға сұраныс жіберіп, оның мәртебесін қадағалап отыру мүмкіндіктеріне ие болды. Электрондық үкімет порталына интерактивті қызметтерді енгізу құжаттарды жинауға кететін уақытты үнемдеуге едәуір көмектесті. Дәл осы кезеңде мекемелік ақпараттық жүйелер, мемлекеттік деректер қоры, электронды түрде лицензиялау, және электрондық үкімет шлюзі енгізілді. Бұл кезеңде әрбір қазақстандық порталдан қажетті құжаттар тізімі, мемлекеттік баж салығының мөлшері, өзі жүгінгелі отырған мемлекеттік органның байланыс мәліметтері секілді барлық қажетті ақпараттарын ала алатын. Алғашқы кезеңнің өзінде-ақ, қажетті ақпараттың толық көлемінің арқасында инстанцияларға жүгірушілер саны әжептәуір азайды. Электрондық үкімет дамуының үшінші кезеңі – **транзакциялық кезең**. Бұл кезеңде азаматтар мемлекеттік баж салығын, алымдар, айыппұлдар және коммуналдық қызмет ақыларын төлеуге мүмкіндік алды. Егер де осыған дейін қызмет ақысын төлеу үшін банкке бару керек болса, енді онлайн жүйесінде қызметті пайдалануға да, оның ақысын төлеуге де болады. Кәсіпкерлерге транзакциялық кезең шын мәнінде бағалы сыйлық ұсынғандай болды, ол – электронды мемлекеттік сатып алулар болатын. Пайдасы айдан анық – өткізілетін байқаулар мен тендерлердің әділдігі мен ашықтығы артты. Электрондық үкімет дамуының бүгінгі, төртінші кезеңі – **түрлендірмелі кезең**. Бұдан былайғы басты мақсат - азаматтарға қызмет көрсетудің мейлінше

жылдамдығы. Дәл осы мақсатқа қол жеткізу үшін интерактивтік және транзакциялық қызметтер қазақстандықтар үшін айрықша маңызға ие кешенді қызмет түрлеріне біріктірілуде. Жыл басынан бері азаматтар 15 минут ішінде заңды тұлғаны тіркеу, жеке куәлік, төлқұжат немесе жүргізуші куәлігін алу мүмкіндігіне ие болды. Әлеуметтік маңызды қызметтерге айрықша көңіл бөлінеді, міне сондықтан да олардың барлығы электронды үлгіге ауыстырылды.

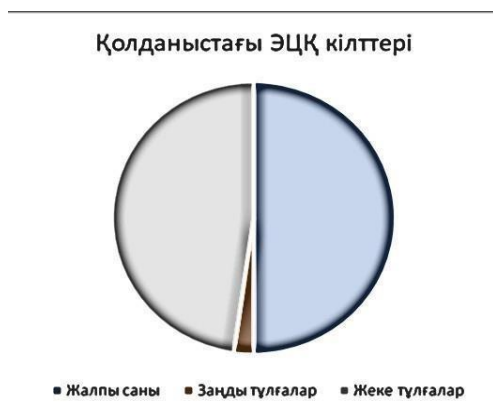
Электронды үкімет осындай мемлекеттік қызметтер ұсынады:

- Коммуналдық қызметтерді, өсімақылар, алымдарды төлеу;
- Салық төлеушінің жарналары;
- Жол қозғалысының ережелері бойынша айыппұлдарды өтеу;
- Балабақшаға кезек туралы ақпарат алу;
- Некені тіркеу туралы өтініш беру;
- Мекенжай құжатын сұрату және т.б.

Некеге тұру, аты-жөнін өзгерту, анықтамаларды алу, емханаларға тіркелу, бизнесті бастау және т.б. жөнінде мыңдаған анықтамалар күн сайын өңделуге келіп түседі. eGov.kz ресурсы-мемлекеттік биліктің ақпараттық-коммуникациялық инновациялар арқылы ел халқымен өзара қарым-қатынасын жеңілдетуге бағытталған Қазақстан Республикасы Үкіметінің құрылымы. Ресурс қазақ, орыс және ағылшын тілдерін қолдайды.

Портал eGov.kz

Мемлекеттік басқару концепциясы ақпараттық–коммуникациялық технология мүмкіндіктеріне және ашық азаматтық қоғамның бағалануына бағытталған ақпараттық қоғамға арналған. Азаматтардың қажеттілігіне, экономикалық тиімділігіне, қоғамдық бақылау және ашықтығына бағытталады.

Коррупция және бюрократиямен күрестің бірден-бір тәсілі, сонымен бірге арнайы құрылыммен қамтамасыз етеді. Электронды үкімет бағасының тәсілдері, оның мүмкіндіктері, ақпараттық технология сферасында мамандардың таңдауымен, мемлекеттік басқару, социалды үрдіс, экономикалық дамуы, көптеген орындаушылардың – мемлекеттік шенеуніктермен таралады.

«Электронды үкімет» жүйесі үш негізгі компоненттен тұрады:

1. Азаматтарға бағытталған компонент: мемлекеттік ұйымдармен азаматтар арасындағы өзара қарым-қатынас (халықаралық термин бойынша G2C). Азаматтарға үкіметтік қызметтерді пайдаланудың жылдамдығын ұлғайту. Азаматтар үшін кез келген ведомство, кез келген қызмет немесе ақпарат ашық. яғни сұраныстардың орындалу жылдамдығын көтеру және сол сұраныстардың орындалу уақытын азайту.

2. Дербес секторға арналған компонент: мемлекеттік ұйымдар мен дербес секторлар арасындағы қарым-қатынас (халықаралық термин бойынша G2B), өзара қарым-қатынаста қағаз құжаттарды пайдалану қажеттілігін азайту, осылайша қажетті ақпаратты жинау мен өңдеуді тездету. Қызметтерді ұсынуда біріккен жүйе құру үшін мемлекеттік ұйымдар коммерциялық мекемелермен бірігіп өздерінің каналдарын бере алады. Жақсарған технологияны пайдалана білуі арқасында мемлекеттік сатып алулар ашық түрде өтетін болғандықтан мемлекет шығыны азаяды. «Үкімет-бизнес» модулі қалыпты процедуралардың бірі декларация немесе несиені рәсімдеуді ғана жеңілдетпейді, негізгі оның функциясы - қысқарту, жеделдету және үрдісті автоматтау арқасында азаматтарға өзінің жеке бизнесін құруға мүмкіндік береді. Өйткені жеке капитал тек экономика, әлеуметтік, мәдениеттің, техниканың және ғылымның дамуы ғана емес, сонымен қатар мемлекеттің дамуы үшін негізгі күш болып саналады.

3. Мемлекеттік басқару ұйымдарына негізделген компонент: (халықаралық термин бойынша G2G) АКТ көмегінің арқасында әртүрлі мемлекетті басқару органдарының біртұтас корпоративтік желідегі деректерінің интеграциясына, құжат айналымын оптимизациялау мен шешімдерді қабылдау және олардың орындалуының механизмін арттыру мемлекеттік аппараттың тиімді жұмыс істеуінің жоғарылауына әкеледі.

Мемлекеттік қызметтерге электронды түрде қол жеткізудің мақтанышпен айтатындай артықшылықтары бар. Ең басты ерекшеліктерінің бірі – уақыттың үнемделуі. e.gov.kz порталының мүмкіндіктерін пайдалану үшін үйден және жұмыс орнынан арнайы сұранудың мүлдем қажеті жоқ. Азаматтарға ыңғайлы болу үшін 2014 жылы eGov мобильдік қосымшасы пайдалануға берілген болатын. Мобильдік қосымшаның көмегімен азаматтар медициналық ұйымға тіркеуге тұра алады, шет елге шығатын кезде өз есімін борышкерлер реестрінде тексере алады, некеге тұруға электронды түрде өтініш қалдыра алады. Қазіргі кезде eGov мобильдік қосымшасы арқылы төлемдерді қосқанда 83 қызмет түрі мен сервистер қолжетімді. 2017 жылдың басында eGov мобильдік қосымшасы «The world Government Summit» халықаралық саммитінде ең үздік және озат қосымша атанып, «First World Govtechiners Race-2017» премиясымен марапатталған болатын. Мемлекеттік қызметтерді көрсету үшін көптеген мемлекеттік органдардың – ақпарат иелерінің деректер қорындағы мәліметтер пайдаланылады. Азаматтар электронды үкімет порталына белгілі бір қызметті алуға сұрау салған кезде жауап мемлекеттік органның ақпараттық

жүйесіндегі дерекке сәйкес құралатынын еске сала кеткен жөн. Яғни, бұл электронды қосымша мемлекеттің басқаруындағы жүйе болып есептелінеді. Ақпараттық технологиялар арқасында біздің өмірімізге жаңа ұғым келуде. Осылайша, құжаттың құқықтық маңыздылығы анықтау және растау құралы ретінде электрондық цифрлық қолтаңба (ЭЦҚ) болып табылады. ЭЦҚ электрондық құжаттың бұрмалаған ақпарат емес екенін анықтауға мүмкіндік береді. Бүгінгі күнде ЭЦҚ маңызды құжаттармен алмасудың ыңғайлы құралы болып табылады.

Электронды цифрлық қолтаңбаның артықшылығы қандай?

Цифрлық қолтаңбаны қолданып, келесі қызметтерді жүзеге асыруға болады:

- Онлайн үкіметтік органдармен байланыссыз және міндетті жауап аласың, өтініштің қызмет жағдайын қадағалау және т.б.;

- Кез келген уақытта үйден шықпай-ақ мемлекеттік қызметті алу;
- Онлайн-тендерлерде өнімдер мен қызметтерді ұсыну және талдау;
- Интернет арқылы ұйымдар мен мемлекеттік органдармен өзара әрекеттесу;
- Қазақстанның кез келген қаласы немесе аймағынан қаржы транзакцияларын қашықтан жүзеге асыру.

«Электрондық үкімет» порталының тағы бір жақсы жаңалығы, ол биылдан бастап еліміздің мемлекеттік органдарының сайттары интернет – ресурстардың бірыңғай платформасына көшкендігі. 17 министрлік, 48 Комитет және 10 жергілікті атқарушы орган интернет-ресурстардың бірыңғай платформасына біріктірілді.

Бұрын әрбіреуінің сайты жеке-жеке іздеуге тура келсе, қазір бәрін бір жерден табуға болады. Ол үшін сілтемеге өтіп, мемлекеттік органдардың тізімінен өзіңізге керектісін таңдасаңыз болғаны. Бұл жерде «сұрақ – жауап» сервисінің көмегімен ЭЦҚ қолданбай –ақ мемлекеттік органдарға сауал қойып, оған жауап та ала аласыз.

Портал тек ақпараттық ресурс қана емес, оның пайдаланушыларына мемлекеттік органдардың әртүрлі электрондық қызметтері ұсынылады. Қазірдің өзінде ұзақ кезекте тұрып, уақытты босқа өткізбей-ақ мемлекеттік анықтамалар алуға болады – көп нәрсені өз компьютеріңіздің алдында отырып бітіруге болады.

Бүгінгі күнге дейін «электрондық үкімет» порталында әділет, білім, ішкі істер, ауыл шаруашылығы, еңбек және әлеуметтік қорғау министрліктерінің, сонымен қатар

Жоғарғы сот пен Салық комитетінің 74 интерактивтік қызметтері көрсетіледі. Зерттеу әртүрлі елдердегі электрондық үкіметтің даму деңгейі туралы деректерді, сондай-ақ мемлекеттік құрылымдардың АКТ-ны пайдалануындағы үрдістерді жүйелі бағалауды қамтиды. Осы зерттеулермен қамтылған барлық елдер рейтингте келесідей негізгі үш көрсеткіш бойынша жасалған бағалау индексі негізінде сараланады:

- 1) Интернет-қызметтердің қамту дәрежесі және сапасы
- 2) АКТ-инфрақұрылымның даму деңгейі
- 3) Адами капитал.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Лихтин А.А. Трансформация государственного управления в условиях цифровизации. Управленческое консультирование. 2021;(4):18-26. <https://doi.org/10.22394/1726-1139-2021-4-18-26>

2. «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы [электронды ресурс] Қатынау режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1700000827> (қарау күні 13.11.2022)
3. Исследование ООН: электронное правительство 2020 [электронный ресурс] URL: <https://publicadministration.un.org/egovkb/Portals/egovkb/Documents/un/2020-Survey/2020%20UN%20E-Government%20Survey%20-%20Russian.pdf> (қарау күні 13.11.2022)
4. Исследование ООН: электронное правительство 2018 [электронный ресурс] URL: <https://publicadministration.un.org/publications/content/PDFs/UN%20EGovernment%20Survey%202018%20Russian.pdf> (қарау күні 13.11.2022)
5. United Nations E-Government Survey 2016 [electronic resource] URL: <https://publicadministration.un.org/egovkb/Portals/egovkb/Documents/un/2016-Survey/EGovernment%20Survey%202016.pdf> (қарау күні 13.11.2022)
6. Казахстан занял 29 место в рейтинге ООН по уровню развития электронного правительства [электронный ресурс] URL: <https://primeminister.kz/ru/news/kazahstanzanyal-29-mesto-v-reytinge-oon-po-urovnyu-razvitiya-elektronного-pravitelstva-515118> (қарау күні 13.11.2022)
7. Халықаралық сыйлықпен марапатталды [электронды ресурс] URL: <https://egemen.kz/article/115346-khalyqaralyq-syulyqpen-marapattaldy>
8. WSIS Prizes-2017 чемпиондарын марапаттау [электронды ресурс] URL: https://egov.kz/cms/kk/news/WSIS_Prize

УДК 338.46

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПОСЛЕДСТВИЯ COVID-19 НА МИРОВОЙ ТУРИЗМ

Тлеубердинова Б.Б., Раисова Д.М.

Научный руководитель: Байгужинова А.Ж., сениор-лектор
Восточно-Казахстанский университет имени Сарсена Аманжолова,
г. Усть-Каменогорск, Казахстан, E-mail: tleuberdinova07@mail.ru

Цель данной работы - проанализировать влияние пандемии COVID-19 на поступления от международного туризма в 2020 году по сравнению с 2019 годом в принимающих странах с самыми большими туристическими потоками в мире. Анализ выполнен на данных ВТО, на основе которых была составлена классификация субрегионов по одному показателю.

Помимо войн, пандемии являются одной из основных причин экономических и политических проблем, особенно в современном обществе. Такие проблемы, особенно в результате распространения коронавируса по всему миру, заставили Всемирную организацию здравоохранения (ВОЗ) объявить 11 марта 2020 года глобальную пандемию COVID-19. С тех пор мы начали говорить о глобальном катастрофическом кризисе, происходящем во всех секторах мировой экономики. Этими секторами являются сельское хозяйство, энергетическая сырьевая промышленность, вторичные отрасли, такие как обрабатывающая промышленность,

и сектор услуг, на который приходилось около 65% мирового ВВП до пандемии (2018) и который потерял больше всего в результате пандемии. Туризм, бурно развивавшийся до пандемии, стал сектором услуг, особенно пострадавшим от пандемии; кризис в конце 2019 года привел к огромным потерям, особенно в международном туризме, который считался одним из основных факторов распространения пандемии. Поэтому международный туризм стал предметом многих социальных и экономических исследований.

Данная статья является вкладом в заполнение пробела в исследованиях о влиянии пандемии на международный туризм и направлена на обогащение существующих знаний в этой области. Исследования влияния пандемий на туризм проводились с использованием ряда исследовательских инструментов, включая качественные и количественные исследования. К ним относятся, в частности, опросы потребителей туристических услуг в различных регионах.

В большинстве ведущих туристических журналов преобладали статьи, посвященные влиянию пандемии COVID-19 на сектор размещения. Отчасти это объясняется особым интересом ученых к данному сектору, а отчасти - специализацией журналов в этой области. Тем не менее, большинство журналов также рассматривали в своих научных публикациях другие вопросы, связанные с сектором туризма, которые охватывали широкий спектр тем. Сектор размещения, считающийся наиболее важным сектором индустрии туризма, особенно сильно пострадал от пандемии COVID-19. Согласно исследованиям, гостиничная индустрия не была должным образом подготовлена к кризису марта 2020 года, и последствия оказались трагическими. Наибольшее падение доходов было зафиксировано в международных туристических гостиницах и пятизвездочных отелях.

Сектор размещения (в основном гостиницы) предприняла ряд действий для исправления своего неблагоприятного положения. Некоторые из них занимаются деятельностью в области корпоративной социальной ответственности (КСО). В основном они сосредоточены на предоставлении жилья медицинским работникам, но существует и множество других подобных мероприятий. Индустрия размещения также попыталась разработать ряд инновационных стратегий по защите здоровья и безопасности туристов, реализация которых рассматривается акционерами как эффективная. Много места также уделено анализу пограничного контроля и остановки пассажирских самолетов. Также отмечается, что многие авиакомпании были вынуждены закрыть или минимально сократить свои сети межстрановых сообщений. Это привело к увольнениям сотрудников, консолидации авиакомпаний и даже банкротству. Некоторые авиакомпании обратились за помощью к национальным правительствам, чтобы предотвратить банкротство. Основными формами помощи были льготные кредиты и коммерческие гарантии для авиакомпаний. Так было и в континентальной Европе, где большинство авиакомпаний обратились за государственной поддержкой в виде грантов и кредитов под государственные гарантии.

Заметные изменения произошли и в гастрономии, еще одном секторе индустрии туризма: как пишут де Фрейтас и Стеффельдт, отмечается, что рестораны были вынуждены реорганизоваться, в основном в плане соблюдения санитарных норм. Однако оказалось, что некоторые рестораны и другие заведения

общественного питания, включая франшизы, оказались менее устойчивыми к пандемии, чем другие. В результате многие рестораны потеряли работу и доходы, и миллионы рабочих мест были потеряны.

Частичное или полное закрытие границ и сокращение воздушного сообщения между странами оказали негативное влияние на доходы от туризма. Анализ с помощью различных методов исследования также показал, что пандемия привела к резкому снижению количества прибытий в каждую страну, что, в свою очередь, привело к снижению доходов от туризма. И было установлено, что снижение доходов от иностранных туристов, в свою очередь, коррелировало со снижением доходов игорного бизнеса, который имеет сильную туристическую составляющую. Еще одно интересное исследование было проведено Шкаре, который оценил, как пандемия COVID-19 повлияет на доходы от туризма в 109 различных регионах мира, основываясь на данных предыдущих эпидемий. Они отмечают, что ни одна предыдущая пандемия не приводила к большим потерям, чем та, которая описана в этой статье.

Еще одним важным аспектом данного исследования является анализ изменений в туристическом поведении во время пандемии. Вышеупомянутые проблемы в туристическом секторе в целом и многочисленные ограничения на пограничных переходах вызвали изменения в туристических направлениях. Потери были ожидаемы, в том числе в Турции, где до пандемии отмечался постоянный рост числа иностранных туристов. Причинами этих изменений стали проблемы с пересечением границ, страх заразиться коронавирусом и связанные с этим последствия. Кроме того, в результате пандемии возросло значение внутреннего туризма и, соответственно, снизилось значение иностранного туризма.

После рассмотрения влияния пандемии на международный туризм, возможно, стоит обратить внимание на ее положительные последствия. Большое внимание было уделено защите окружающей среды. Ученые доказали, что пандемия COVID-19 привела к сокращению выбросов парниковых газов от туризма, особенно от транспорта, на долю которого приходится около 75% углекислого газа, выбрасываемого в атмосферу.

Таблица 1 - Процентное изменение доходов от международного туризма в 2020 г. по сравнению с 2019 г. в наиболее важных странах приема, т.е. генерирующих наибольший туристический поток в 2019 г.

Позиция страны по количеству туристов в 2019 году.	Название страны	Общий вклад путешествий и туризма в ВВП в 2019 г.	Процентное изменение доходов от туризма в 2020 году по сравнению с предыдущим годом.
1	Франция	8.5%	-49.8%
2	Испания	14.1%	-76.1%
3	США	8.6%	-58.4%
4	КНР	11.6%	-56.4%
5	Италия	13.1%	-58.1%
6	Турция	11.0%	-65.3%

7	Мексика	15.0%	-55.8%
8	Таиланд	20.1%	-70.0%
9	Германия	9.8%	-43.6%
10	Великобритания	10.1%	-60.3%
11	Австрия	11.0%	-29.7%
12	Япония	7.0%	-76.2%
13	Греция	20.3%	-76.3%
14	Малайзия	11.7%	-80.2%
15	Португалия	17.1%	-55.5%
16	РФ	4.9%	-70.1%
17	Гонконг	12.0%	-90.6%
18	Канада	6.4%	-58.3%
19	Польша	4.7%	-41.6%
20	Нидерланды	10.8%	-45.5%
Источник: на основе данных ВТО			

Устойчивый туризм, который в настоящее время переживает ренессанс, также занимает важное место среди положительных эффектов туризма. В эпоху пандемий и резкого сокращения числа международных туристов устойчивый туризм может принести огромную пользу региональному развитию. Роль инноваций в туризме также будет возрастать, особенно в событийном туризме. Вышеперечисленные проблемы ставят ряд вопросов перед международным туризмом, которому и посвящена данная статья.

Таблица 2-Процентное изменение доходов от международного туризма в 2020 г. по сравнению с 2019 г. в наиболее важных принимающих странах.

Тип страны в соответствии с классификацией по одному признаку	Название страны	Позиция страны по количеству туристов в 2019 году	Процентное изменение доходов от международного туризма в 2020 г. по сравнению с 2019 г.
Тип А	Гонконг (КНР)	17	-90.6%
	Малайзия	13	-80.2%
	Греция	14	-76.3%
	Испания	2	-76.1% Q1=-76.23%
Тип В	Япония	12	-76.2%
	РФ	16	-70.1%
	Таиланд	8	-70.0%
	Турция	6	-68.3%
	Великобритания	10	-60.3%
Тип С	США	3	-58.4% Me=-58.35%
	Канада	18	-58.3%
	Италия	5	-58.1%
	КНР	4	-56.4%
	Мексика	7	-55.8%
	Португалия	15	-55.8% Q3=-51.30%

Тип D	Франция	1	-49.8%
	Нидерланды	20	-45.5%
	Германия	9	-43.6%
	Польша	19	-41.6%
	Австрия	11	-29.7%
Источник: на основе данных ВТО			

Данные Всемирной туристской организации (ВТО) были использованы для представления экономического воздействия пандемии COVID-19 на международный туризм. Данные охватывают годовое процентное изменение поступлений от туризма в 2020 году. Данные были использованы для создания классификации по одному признаку, основанной на делении мира на 15 субрегионов; опубликованная в 1968 году, она ознаменовала начало интенсивных исследований в этой области и стала важным достижением польской статистической мысли. Преимущество этого метода заключается в том, что он позволяет ранжировать объекты с учетом определенных особенностей критериев упорядочения. Кроме того, метод можно использовать в общедоступных информационных системах (например, Excel).

Чтобы показать экономическое воздействие пандемии COVID-19 на международный туризм, применялись различные статистические методы, как показано в таблицах 1 и 2. Субрегионы, обозначенные ВТО, характеризовались различными значениями процентного изменения поступлений от международного туризма в 2020 году по сравнению с 2019 годом. Наибольшее снижение было зафиксировано в Северо-Восточной Азии (-78%) и Юго-Восточной Азии (-67%). Наименьшее снижение зафиксировано в Южной Азии (-40%) и Западной Европе (-37%). Разница между начальной и конечной переменными составила 41 процентный пункт. Относительно большие различия наблюдались между следующими переменными: между Северо-Восточной Азией и Юго-Восточной Азией (11 процентных пунктов), между Ближним Востоком и Африкой к югу от Сахары (6 процентных пунктов) и между Карибским бассейном и Южной Азией (9 процентных пунктов).

Среди двадцати стран, проанализированных в таблице 3, четыре зафиксированы значения выше верхнего квартиля (тип А): Гонконг (процентное изменение доходов от международного туризма в 2020 г. по сравнению с 2019 г. на уровне -90,6%), Малайзия (процентное изменение -80,2% от годом ранее), Греции (-76,3%) и Испании (-76,1%). Спад, характерный для этой группы, мог быть результатом относительно высокого уровня экономических ограничений. Также стоит отметить, что в этой группе стран доля туризма в общем ВВП была относительно велика и составляла более 10%. Из-за того, что Гонконг лидировал в рейтинге, наибольшие потери понесли Греция и Испания, так как доля туризма в этих странах была самой большой среди остальных.

Результаты, полученные в данной работе, подтверждают предыдущие исследования, которые указывали на неблагоприятную ситуацию для международного туризма в европейских странах, расположенных в Средиземноморье. Стоит отметить, что в случае с этим регионом ситуация оказалась

не такой плохой, как прогнозировалось ранее в Италии, где количество случаев COVID-19 в 2020 году было очень высоким. Результаты, полученные в данном исследовании, также свидетельствуют о значительном снижении доходов в азиатских странах - Малайзии и Гонконге. Это подтверждает исследование Дейшапприя которое показало, что во втором квартале 2020 года доходы населения таких азиатских стран, как Малайзия, Шри-Ланка и Вьетнам, упали на целых 100%. Анализируя вышеупомянутый период времени, авторы также отмечают, что в Таиланде и Японии, которые находились в гораздо лучшем положении, чем Малайзия и Гонконг, наблюдается значительное снижение доходов от туризма.

Польша, Нидерланды, Австрия, Германия и Франция показали наименьшее снижение поступлений от туризма в 2020 году по сравнению с 2019 годом (значения ниже третьего квартиля). В случае вышеперечисленных стран подтвердились предыдущие прогнозы, т.е. то, что на международный туризм будет оказывать сильное влияние реакция отдельных правительств на пандемию, а не сама пандемия. Эта связь была подтверждена исследованиями, в том числе в Центральной Европе, Азии и Африке. Одной из причин относительно небольшого падения доходов от туризма в Европе стало проведение единой политики против распространения COVID-19: 13 октября 2020 года государства-члены ЕС приняли Рекомендацию Совета Европейского Союза об ограничении свободы передвижения. Некоторые из них, в частности, инициировали использование цифровых карт местонахождения пассажиров. В свою очередь, общая политика привела к относительному росту доходов от туризма, особенно по сравнению с азиатскими странами.

Еще одним важным вопросом является реакция правительств на пандемию. С самого начала, после диагностирования эпидемиологической угрозы, правительства решили ввести ограничения для своих граждан. К ним относятся социальная дистанцированность, работа в удаленная работа и запрет на собрания более 50 человек. Ограничения также затрагивают иностранных гостей. Большинство стран решили закрыть свои границы или ввести ограничения на их пересечение.

Из стран, проанализированных в данной статье, Испания и Польша распорядились полностью закрыть свои границы в марте 2020 года. Австрия (закрыла границы с Германией, Италией, Швейцарией, Лихтенштейном, Словенией и Венгрией) и Греция (закрыла границы с Албанией и Северной Македонией) ввели запрет на въезд для граждан некоторых стран. Германия ввела пограничный контроль.

Однако, анализируя реакцию правительств, следует отметить, что эти правила менялись с течением времени. В течение пандемии одни страны снижали ограничения, а другие их усиливали. Обсуждая влияние пандемии на международный туризм, стоит также отметить, что экономическое воздействие разнообразно. Примером может служить занятость и заработная плата в секторе туризма: в марте 2020 года Всемирный совет по путешествиям и туризму предупредил, что пандемия COVID-19 может угрожать 50 миллионам рабочих мест в мировом секторе путешествий и туризма. Это исследование показывает, что Испания потеряла больше всего доходов от международного туризма. Однако эти потери не распространялись по всей стране и зависели от местных условий.

В данной работе основное внимание уделялось анализу процентного изменения поступлений от международного туризма в 2020 году по сравнению с 2019 годом, что иллюстрирует экономическое воздействие пандемии COVID-19 на мировую экономику. На основании данного исследования субрегионом с относительно высокими темпами снижения поступлений от международного туризма в 2020 году по сравнению с предыдущим годом была Северо-Восточная Азия.

Кроме того, следует отметить, что страны типа А (падение поступлений от туризма в 2020 году более чем на -76,23% по сравнению с предыдущим годом) — это в основном те страны, которые в 2019 году занимали 10-е место по количеству туристов. Исключением является Испания, которая в 2019 году заняла второе место по вышеуказанным переменным. Поэтому следует отметить, что эта страна наиболее сильно пострадала от пандемии в экономическом плане. Ситуация в Италии, с другой стороны, оказалась не такой плохой, как предсказывали более ранние исследования пандемии. Этот факт интересен тем, что Италия и Испания имеют одинаковую долю туризма в общем ВВП. Вероятно, это связано с действиями итальянского правительства, которое изо всех сил старалось стимулировать приезд туристов в страну. В качестве примера можно привести программу правительства Сицилии, которое приняло решение о том, что в конце апреля 2020 года туристы будут платить дополнительную плату за пребывание на острове, а половина стоимости перелета будет возвращена.

Страны, расположенные в Центральной и Западной Европе (включая Польшу с -41,6% и Австрию с -27,9% (2020)), находились в относительно хорошей форме в результате пандемии COVID-19. (по сравнению с предыдущим годом). В случае Польши стоит отметить, что туризм не является важным компонентом общего ВВП страны (всего 4,7% в 2019 году, самый низкий показатель из 20 проанализированных стран). Поэтому следует отметить, что экономическое воздействие пандемии на иностранный туризм на континенте очень разнообразно. Различия в экономическом воздействии пандемии могут быть также связаны с различиями в мерах реагирования правительств на пандемию. Например, реакция польского правительства на пандемию отличалась от реакции правительства Германии.

Данная статья дополняет имеющиеся знания о влиянии пандемии COVID-19 на международный туризм. Результаты позволят читателю узнать, где пандемия больше всего затронула иностранный туризм, а где меньше всего. Такие знания в первую очередь необходимы турагентам, которые смогут определить, где риск потерь наименьший при планировании введения новых туристических предложений в будущем.

Анализируя результаты, стоит обратить внимание на его ограничения. Первое - это выбор временного периода. Данная работа основана на сравнительном анализе двух временных периодов, 2019 и 2020 годов; 2020 год не сравнивался с другими годами, такими как 2018 или 2017. Вполне вероятно, что анализируемые страны имеют разные процентные показатели по сравнению с 2019 годом, но эта разница не будет значительной (например, Греция имела -76,3% снижения доходов от туризма в 2020 году по сравнению с 2019 годом, но -77,6% по сравнению с 2018 годом).

Однако несмотря на то, что разница невелика, это является критическим ограничением данного исследования. Вторым ограничением данного исследования

является пространственный масштаб. В данном исследовании были

проанализированы только 20 стран, которые генерируют самые большие туристические потоки в мире. Однако влияние пандемии на туризм отличается в странах, где туризм играет гораздо меньшую роль в получении дохода (например, островные страны, которые очень часто сильно зависят от международного туризма, не рассматривались). Влияние пандемий на туризм также различается на региональном и временном уровне (сроки возникновения пандемий в разных странах разные). Эти вопросы требуют дальнейших исследований.

Список литературы

1. Аузан, А.А. Экономика во время пандемии и после нее 2020.
2. Болдуин Р.; Ди Мауро, Б.В. Экономика во время COVID-19: новая электронная книга; Центр исследований экономической политики: Лондон, Великобритания, 2020.
3. Ястремская О.; Кононова О. Прогнозирование развития туристической отрасли и последствий пандемии COVID-19: Географическая и международная ориентация. Три моря Экон. Ж. 2021.
4. Кресси-Кладера, Р.; Мартин-Оливер, А.; Паскуаль-Фустер, Б. Финансовые трудности в индустрии гостеприимства во время катастрофы Covid-19. Управление туризмом 2021.
5. Абате, М.; Кристидис, П.; Пурванто, А.Дж. Государственная поддержка авиакомпаний после пандемии COVID-19. Дж. Эйр Трансп. Управление 2020.
6. Ционас, М.Г. COVID-19 и постепенная адаптация в сфере туризма, гостеприимства и смежных отраслях 2020.
7. Кусуманинграм, Д.А.; Вахьюни, С.С. Меняющиеся тенденции в путешествиях после пандемии COVID-19 2020.
8. Нагай Р.; Журомскайте Б. Туризм в эпоху Covid-19 и его влияние на окружающую среду. Энергия 2021.
9. Сейфи, С.; Холл, СМ; Шабани, Б. COVID-19 и ограничения на международные поездки: геополитика здоровья и туризма 2021.
10. Оринф, Б.; Вендт, Дж.А. Влияние пандемии COVID-19 на иностранный туризм в странах Европы 2021.

ӘОЖ 342.4(574)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ АЗАМАТТАРЫНЫҢ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН БОСТАНДЫҚТАРЫ

Бейсен Т.

Ғылыми жетекші: Садуақасова Л.К., Заңтану магистрі, сениор-лектор

Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан,

E-mail: tolganai.060605@gmail.com

Қазақстан Республикасының Конституциясының 1-бабының 1- тармағында Қазақстан Республикасының ең қымбат қазынасы – адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары деп көрсетілген. Оның мағынасы мемлекет пен тұлға арасындағы өзара қатынас адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарының басымдылығы негізінде құрылуы қажеттігін білдіреді. Мемлекеттің қызметі біздің

қоғамымыз бен мемлекетіміздегі адам және азаматтың жан-жақты даму жағдайын жасауға бағытталуы қажет. Адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарының басымдылығы қағидасы қолданыстағы өзге де заңдылықтарды қалыптастыруға негіз болып табылуы қажет. Бұған дәлел ретінде Қазақстан Республикасы Конституциясының 12-бабының 2-тармағын қарастыруға да болады, онда адам құқықтары мен бостандықтары әркімге тумысынан жазылған, олар абсолютті деп танылады, олардан ешкім айыра алмайды, заңдар мен өзге де нормативтік құқықтық актілердің мазмұны мен қолданылуы осыған қарай анықталады делінген [1].

Жеке тұлға мен мемлекеттің, сондай-ақ адамдардың өздерінің арасында пайда болатын қарым-қатынастардың сипатына орай конституциялық құқықтар мен бостандықтар түрлі салаларға бөлінеді. Конституциялық құқықтар мен бостандықтар үш топқа бөліп қарастырылады: жеке құқықтар мен бостандықтар; әлеуметтік-экономикалық құқықтар мен бостандықтар; саяси құқықтар мен бостандықтар [2].

Жеке бас құқығы мен бостандықтары іс-жүзінде әрбір адамның жеке құқығы болып есептеледі, оның тұлғаның мемлекетке қаншалықты байланысы барына ешқандай қатысы жоқ. Бұл құқықтар әрбір адамның бөлінбес құқығы, ол құқық оған туылған кезінен бастап тиісті болады. Адамның жеке құқығы болып есептелетін құқықтарға адамның табиғи құқығы жатады. Бұл құқық адамның жеке басы өмірімен байланысты көрінеді.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 15-бабына сәйкес әркімнің өмір сүру құқығы бар. Ешкімнің өз бетінше адам өмірін қиюға хақысы жоқ.

Адамның жеке басының бостандығы (16-бап) және еркін жүріп тұру құқықтары (21-бап) конституциялық түрде бекітілген. Кез келген конституциялық мемлекеттердегі сияқты Қазақстан Республикасында заңда көрсетілген реттерде ғана және тек соттың санкциясымен тұтқындауға және қамауда ұстауға болады, тұтқындалған адамға шағымдану құқығы беріледі. Соттың санкциясынсыз адамды жетпіс екі сағаттан аспайтын мерзімге ұстауға болады.

Конституциялық құқықтарда бекітілген тағы бір жаңалыққа Қазақстан Республикасы аумағында заңды түрде жүрген әрбір адамның оның аумағында еркін жүріп-тұруға және тұрғылықты мекенді өз қалауынша таңдап алуға құқығы барлығын жатқызуға болады. Әрбір адамның Республикадан тыс жерлерге кетуіне және Республика азаматтарының Республикаға кедергісіз қайтып оралуына құқығы бар (21-бап).

Адамның қадір-қасиетіне қол сұғылмаушылық құқығы (17 бап) конституциялық құқық болып табылады. Адамдық қадір-қасиеттерге құрметпен қарау азаматтық қоғамның басты белгілерінің бірі.

Жеке құқықтар мен бостандықтар саласына адамның жеке өміріне, өзінің және отбасының құпиясына қол сұғылмауына, абыройы мен ар-намысының қорғалуына конституциялық құқығы барлығын жатқызуға болады (18-бап).

Адам мен азаматтың құқықтық мәртебесінің маңызды конституциялық принциптерінің бірі заң мен сот алдында жұрттың бәрі бірдейлігі танылады. Ол тегіне, әлеуметтік, лауазымдық және мүліктік жағдайына, жынысына, нәсіліне, ұлтына, тіліне, дінге көзқарасына, нанымына, тұрғылықты жеріне байланысты

немесе кез келген өзге жағдаяттар бойынша ешкімді ешқандай кемсітуге болмайтындығы жайындағы конституциялық құқықтан анық көрінеді (14-бап).

Сондай-ақ жеке құқықтар мен бостандықтарға әркімнің өзінің қай ұлтқа, қай партияға және қай дінге жататынын өзі анықтауға және оны көрсету-көрсетпеуге хақылылығы да жатады (19-бап).

Адам мен азаматтың негізгі құқығы мен бостандығының ерекше тобын әлеуметтік-экономикалық құқықтар құрайды. Конституциялық құқықтардың бұл тобы жеке тұлғаның азаматтық қоғамның мүшесі ретіндегі құқықтық жағдайын анықтайды. Әлеуметтік-экономикалық құқықтардың маңыздылығы оның жеке меншікті иемдену және ұстау құқығы болып табылады. Конституцияның 26-бабына сәйкес Қазақстан Республикасының азаматтары заңды түрде алған қандай да болсын мүлкін жеке меншігінде ұстай алады. Бірінші рет 1995 жылғы Қазақстан Республикасының Конституциясы жерге жеке меншік құқығын бекітті (6-бап, 3-тармақ). Конституцияда меншікке, оның ішінде мұрагерлік құқыққа заңмен кепілдік беріледі. Соттың шешімінсіз ешкімді де өз мүлкінен айыруға болмайды. Еңбек ету бостандығы – азаматтардың негізгі құқықтарына жатады. Бұл құқық еңбекке қабілетті адамның өз еңбегімен өз өмірін асырауға заңды мүмкіндігі бар екендігін білдіреді.

Әркімнің еңбек ету бостандығына, қызмет пен кәсіп түрін еркін таңдауына құқығы бар (24-бап).

Азаматтардың тынығуға құқықтары бар. Тынығу уақыты – қызметкердің өзінің еңбек ету міндеттемесін орындаудан босаған кездегі уақыттарын оны өзінің қалауы бойынша пайдаланатын уақыты.

Қазақстан Республикасы азаматтарына әлеуметтік қамсыздандырылуға конституциялық құқық беріледі. Қазақстан Республикасының азаматы жасына келген, науқастанған, мүгедек болған, асыраушысынан айырылған жағдайда және өзге де заңды негіздерде оған ең төменгі жалақы мен зейнетақының мөлшерінде әлеуметтік қамсыздандырылуына кепілдік беріледі (28-бап)

Қазақстан Республикасы азаматтарының денсаулық сақтауға құқығы бар (29 бап). Республика азаматтары заңмен белгіленген кепілді медициналық көмектің көлемін тегін алуға хақылы. Сондай-ақ мемлекеттік және жеке меншік емдеу мекемелерінде, жеке медициналық практикамен айналысушы адамдарда ақылы медициналық жәрдем алу заңда белгіленген негіздер мен тәртіп бойынша жүргізіледі.

Денсаулықты сақтау құқығы, сондай-ақ азаматтардың әр түрлі жолдарды (бұқаралық ақпарат құралдары, өтініш, хат және т.б.) пайдаланып, халықтың қамтылуын жақсарту мәселесін көтере алатындығын білдіреді. Халықтың денсаулығының негізі – қоршаған табиғи орта. Оның жағдайы қандай болса, адамдардың денсалығы да сондай. Сондықтан Қазақстан Республикасы Конституциясының 31-бабына сәйкес мемлекет адамның өмір сүруі мен денсаулығына қолайлы айналадағы ортаны қорғауды мақсат етіп қояды.

Әлеуметтік-экономикалық құқықтар мен бостандықтарға азаматтардың мемлекеттік оқу орындарында тегін орта білім алуларына кепілдік берілу құқығы жатады (30-бап). Бұл ретте орта білім алу міндетті. Ата-аналар орта білім алуды қамтамасыз етуге міндетті.

Саяси құқықтар мен бостандықтар – бұл тек мемлекеттің азаматтарына берілетін және оларға елдің қоғамдық және саяси өміріне қатысуға мүмкіндік беретін конституциялық құқықтар мен бостандықтардың бір тобы [3].

Саяси құқықтардың ең маңыздысы азаматтардың белсенді және бәсең сайлау құқығынан тұратын сайлаушылық құқық субъектісі болып табылады. Республика азаматтарының мемлекеттік органдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарын сайлауға және оларға сайлануға, сондай-ақ республикалық референдумға қатысуға құқығы бар (33-бап, 2-тармақ). Сайлау құқығына тек сот әрекетке қабілетсіз деп таныған, сондай-ақ сот үкімі бойынша бас бостандығынан айыру орындарында отырған азаматтардың сайлауға және сайлануға, республикалық референдумға қатысуға құқықтары жоқ (33-бап, 3-тармақ).

Саяси құқықтар мен бостандықтар қатарына Республика азаматтарының мемлекеттік істі басқаруға қатысу құқығы жатады (33-бап, 1-тармақ). Азаматтар бұл құқықты әр түрлі жүзеге асырады. Азаматтардың белсенділігін танытудың, қоғам мүдделеріне ынтасын арттырудың бір құралы олардың мемлекеттік органдар мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарына тікелей өзі жүгінуге, сондай-ақ жеке және ұжымдық өтініштер жолдауға құқығы барлығы болып табылады.

Мемлекеттік қызметке кіруге тең құқық Қазақстан Республикасы азаматтарының саяси құқықтарының бірі болып табылады (33-бап, 4-тармақ). Қазақстан Республикасының Конституциясында мемлекеттік қызмет туралы бірқатар негіз боларлық идеялар беріледі. Онда мемлекеттік қызмет лауазымына кандидатқа қойылатын талап тек лауазымдық міндеттер сипатымен ерекшеленіп, заңмен белгіленетіні көрсетілген.

Саяси құқықтар мен бостандықтар қатарына жатқызылатын Қазақстан Республикасы азаматтарының маңызды құқықтарының бірі бірлесі бостандығы құқығы болып табылады (23-бап).

Республика Конституциясы азаматтардың бейбіт әрі қарусыз жиналуға, жиналыстар, митингілер мен демонстрациялар, шерулер өткізуге және тосқауылдарға тұруға құқығын таниды. Дегенмен бұл құқықты пайдалану мемлекеттік қауіпсіздік, қоғамдық тәртіп, денсаулық сақтау, басқа адамдардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау мүдделері үшін заңмен шектелуі мүмкін екендігі ескеріледі.

Міне мемлекетіміздің негізгі заңы - Конституциясында Қазақстан Республикасының азаматтарының осындай конституциялық құқықтар мен бостандықтары бекітілген.

Біздің мемлекетіміздің адам өмірінің, бостандық құқықтарының ең жоғары құндылығын мойындауы - бұл адамның орны мен рөлі туралы философиялық ізденістердің негізгі мағынасын шындыққа айналдырған ел мен халықтың ең үлкен жетістігі. Қысқаша айтқанда, біздің еліміздегі адамдардың құқықтары мен бостандықтарының Конституциямен қорғалуы, Имануэль Канттың «Адам - әлемдегі ең маңызды жаратылыс иесі» сөздеріне дәлме-дәл.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы, 1995 жыл 30 тамыз.

2. Конституционное право Республики Казахстан. Академический курс: в 2-х т. Т.1. Под общ. ред. д.ю.н., проф. К.А. Маами. Авт. предисл., отв. ред.руков.авт. колл. д.ю.н., проф. К.А. Маами. – Алматы, 2021. - 640 С.

3. Сапарғалиев Г.С. Қазақстан Республикасының Конституциялық құқығы. - Алматы: Жеті жарғы, 2004. - 471с.

УДК 340.141(574)

ОБЫЧНОЕ ПРАВО КАЗАХОВ КАК НЕОТЪЕМЛЕМАЯ ЧАСТЬ ПРАВОВОЙ ИСТОРИИ НАРОДА

Бейсенгазин А.

Научный руководитель: Кусманова Л.Е., сениор-лектор
кафедры «Юриспруденция»

Восточно-Казахстанский университет имени С. Аманжолова,
г. Усть-Каменогорск, Казахстан, E-mail: beisengazinali@gmail.com

В дореволюционном казахском обществе, не знавшем письменного права, обычно-правовые установления имели важнейшее социально-регулятивное и управленческое значение. Обычное право было не только мощным средством, поддерживающим и консервирующим отсталые патриархально-феодальные общественные и политические отношения в крае. Оно составляло правовую основу этого строя. Без изучения обычного права казахов, выработки конкретных, аргументированных взглядов на его природу, как и подчеркивают многие видные ученые, нельзя всесторонне исследовать историю народа. Именно это обстоятельство обуславливает актуальность научной разработки проблем обычного права казахов.

На сегодняшнее правовое развитие казахстанского общества прямо либо опосредствованно будет влиять самобытное, оригинальное по своему содержанию древнее право казахов, которое было в широком смысле законом и властью, источником общественного бытия и нравственности, искусством и духовной ценностью. Этими чертами обусловлены его жизненность и удивительная устойчивость перед лицом целенаправленного и мощного натиска мусульманского права, монгольского права и других иноземных систем права таких же кочевых, полукочевых, оседлых и земледельческих культур и государств, в том числе русского законодательства. Их влияние на Казахское право не переросло в разрушительную силу. Оно затрагивало лишь верхушки общества, отдельные его социальные пласты. Доминирующая регулятивная позиция и импульс саморазвития Казахского права сохранились до новейшего времени.

Обычное право вплоть до 1871 г. оставалось важнейшим источником права, несмотря на активное проникновение начал и норм имперского законодательства. Изучение обычно-правовых норм позволяет восстановить реальную практику общественных отношений, «изнутри» взглянуть на имманентный механизм и систему обычного права в целом, на его свойства и значения в жизни общества, в особенности в его социально-классовых отношениях.

Обычное право казахов – неотъемлемая часть правовой истории народов мира. Изучение норм традиционного права позволяет установить степень действия в Казахстане общих закономерностей всемирного исторического процесса.

Принято считать, что казахское обычное право, как и обычное право других народов, есть совокупность норм господствующего класса, санкционированных и гарантированных государственной властью, в целях охраны общественных отношений и порядков, выгодных и угодных господствующему классу. Казахское обычное право устанавливалось и санкционировалось ханами, султанами, биями и другими представителями феодально-родовой знати для охраны патриархально-феодальных отношений.

Обычное право имело большое значение для многих сторон жизни общества и народа, так как довольно высока была его творчески-регулирующая роль в жизнедеятельности общества. Это органический атрибут общественно-политической системы, связанный с нею всем своим содержанием и бытием. По содержанию, структуре, по институтам и нормам обычного права, по их внутренним и внешним связям можно во многом судить и о социально-экономической и политической природе и организации казахского общества.

Обычно-правовые нормы, сформировались и постепенно развивались на почве отсталых патриархально-феодальных отношений, занимавших господствующее положение в обществе в условиях кочевой и полукочевой форм хозяйствования, превратились в довольно устойчивую и развитую систему. Она оказалась конкурентоспособной в периоды колонизации края царской Россией. Вводимые новой администрацией правовые институты, заимствованные из иных систем права, вытесняли вековые обычно-правовые нормы казахов из некоторых сфер общественных отношений в отдельных регионах и хозяйственных зонах или действовали одновременно.

Кроме того, они оказывали заметное влияние на обычно-правовые нормы, видоизменяли или ускоряли их развитие особенно тогда, когда выделяемые правовые институты выражали более развитые формы общественных отношений и были приложимы к условиям казахского общества. Однако, как бы ни росло с годами влияние русской системы права и системы исламского права (шариата), важнейшие области общественных отношений дореволюционного казахского общества продолжали регулироваться преимущественно обычно-правовыми нормами.

Престиж обычно-правовых норм был значителен еще и в начале XX века, в особенности в областях семейно-брачных, хозяйственных и имущественных отношений внутри кочевых и полукочевых обществ. Правда, к этому времени несколько ослабили позиции уголовных обычно-правовых норм ввиду активного наступления на них местных царских властей, интересы которых непосредственно затрагивались ими.

Как указывал К. Маркс, при переворотах и больших изменениях в экономических и социально-политических отношениях право публичное и уголовное подвергается более интенсивным изменениям, нежели право гражданское, нормы которого могут сохраняться или приспособливаться к новым обстоятельствам экономики и социальных отношений. Аналогичное явление происходило и в условиях Казахстана, с той особенностью, что существенные

сдвиги в казахском обществе в XVIII-XIX в.в. во многом были связаны с изменением внешнеполитического его положения – вхождением Казахстана в состав России. Однако обычно-правовая система в присущей ей основной конструкции не разрушилась, хотя претерпела определенные нормативные и функционально-содержательные изменения.

Обычно-правовая система Казахстана выражала природу и бытие феодальных отношений, основанных на кочевом, полукочевом скотоводческом хозяйстве с сильными пережитками общинно-родовой организации. Обусловленный ими культурный уровень и микропонимание населения, взятые в целом, были низкими и примитивными, что, однако не исключало своеобразных проявлений духовной культуры народа. Так, разрешение споров и конфликтных ситуаций, судебное разбирательство непременно предполагали состязание в красноречии. Нередко правым и в почете оказывался тот, кто был более красноречив. Вот почему, как правило, представлять интересы аульной общины и рода призывались не только влиятельные люди, но и рядовые кочевники, владеющие словом.

Говоря о понятии казахского обычного, права мы должны выяснить значение термина «адат». У восточных народов он употребляется для обозначения обычаев или правил поведения, соблюдающихся в обществе в силу установившейся традиции.

Среди ученых нет единого мнения по поводу происхождения этого термина. Общеизвестно, что «адат» - слово арабского происхождения, означающее «обычай». Но этим семантика его не исчерпывается. Чаще всего в нашей научной литературе слово «адат» употребляется для обозначения совокупности обычно-правовых норм. В Большой Советской Энциклопедии «адат» употребляется следующим образом: «Адат – обычное право у народов, среди которых распространен ислам. Адат противопоставляется шариату – религиозному мусульманскому праву, имеющему источником Коран».

Однако слово «адат» не тождественно обычному праву. Под «адатом» следует понимать вообще обычай народа, т.е. значение термина «адат» шире, чем обычное право, которое является совокупностью юридических обычаев. На этот факт указывали исследователи обычного права еще в конце XIX в.

У казахов термин «адат» употребляется для обозначения обычая, причем не делается разграничение между правовым и неправовым обычаем. В казахском языке употребляется и другой термин, более соответствующий точному смыслу обычное права – «зан». Однако под этим термином подразумевается не только обычное право, но и закон.

Обычай – регулятор общественных связей людей и отношений, наиболее древний и разветвленный, наиболее мощный и авторитетный норматив поведения. Сила обычаев обусловлена тем, что они сформировались и развились внутри самого общества, как его естественный продукт и неременный атрибут жизнедеятельности и существования самого общества.

Нормы обычаев сильны тем, что они выполняются как должное. Вследствие этого обычаи обладают силой действия по инерции как ни одно другое поведенческое правило. Внедрившись в психологию членов общества, нормы

обычаев с трудом «выводятся» и вытесняются из нее другими нормативами не без вмешательства внешних факторов и стимулов.

Санкционированные политической властью обычаи становятся правовыми событиями. Они в одинаковой степени обладают признаками, как обычаев, так и правовых норм, в то же время, не являясь теми и другими по своей определенности, формализованности и императивной силе действия. Известные в истории права сборники обычно-правовых норм («Жеты-Жаргы», «Установления Касым-хана» и др.), как правило, являются неполными и охватывают правила, относящиеся к наиболее важным областям регулируемых отношений.

Изучение обычного права казахов, дошедшего до новейшего времени как живая и действующая система нормативов, дает немало интересного и поучительного для познания общих и специфически региональных закономерностей его развития.

Попытки кодифицировать обычаи и тем самым придать им силу обычно-правового закона предпринимались и в истории Казахстана. В первой четверти XVI в. Касым-хан серией своих судебных решений подтвердил важность и признанную силу ряда «древних» норм. И, как гласит предание, он на одном из собраний знати, баев и влиятельных степных вельмож объявил о необходимости придерживаться многих из этих норм и использовать в разбирательствах споров. Таким образом, комплексу норм, обычаев, возможно, скорректированных, была придана властная сила. Этот акт вошел в историю как «Установление Касым-хана». Вряд ли оно имело первоначальную письменную форму, хотя его поздние записи вполне могли быть. Развитая устная культура, характерная для кочевого общества казахов в свое время, нет сомнения, достаточно полно отразила и запечатлела эти нормы. Аналогичное правовое установление приписывается Есим-хану, жившему в конце и первой четверти XVI в. Оно вошло в историю как «Есимханнын ескі жолы», т.е. «Уложение Есим-хана».

Этими и последующими установлениями ханской власти охватывались только малое число обычаев, наиболее важных с точки зрения внутренней и внешней политики государства, интересов его укрепления и управления обществом.

Обычно-правовая система, характерная для средневекового кочевого и полукочевого казахского общества включала нормы обычаев, санкционированные ханской властью в форме ее установлений и решений и получившее признание в процессе деятельности бийских судов.

Развитие и обогащение обычного права казахов, в т.ч. и под влиянием инонациональных правовых систем, происходило так же медленно, как и сам процесс прогресса казахского общества. Разумеется, оно в течение своей истории заимствовало немало норм от соседних государств, с которыми, так или иначе, контактировало казахское общество по разным каналам и с разной степенью интенсивности в различные периоды. Однако местные народные обычаи все же оставались основными источниками обогащения и развития правовой системы Казахстана в XVI-XIX в.в. Такое положение объяснялось, с одной стороны, неразвитостью, можно сказать отсутствием законодательной функции ханской власти в Казахстане, а с другой – прочными позициями обычаев и обычно-правовых

норм во внутренней жизни крестьян-скотоводов, составляющих абсолютное большинство населения.

Нормы обычаев и обычно-правовые нормы у казахов не всегда имеют четкие границы. Они могут быть обозначены во многом условно, в ходе аналитической деятельности. Иначе и не могло быть, поскольку обычное право постоянно черпало регулятивное содержание и обогащалось за счет норм обычаев, происходило как бы непрерывное «переливание» обычаев в обычно-правовые нормы.

Обычное право по своему составу было неоднородным. Оно включало различные по характеру нормы и институты, которые не были строго отделены друг от друга, функционируя, они причудливо переплетались, взаимодействовали, влияли друг на друга.

Краткий консерватизм обычного права казахов обусловил сохранение в нем, даже в XX в., норм и целых институтов, корни которых уходят в глубокое историческое прошлое. Поэтому в обычном праве очень трудно зачастую отличить позднейшие его нормы от древнейших.

Казахское обычное право - это неписаное право. Оно построено на ряде основных нормативных институтов и на множестве кратких, легко запоминающихся и в то же время выразительных изречений, содержащих основополагающие материальные и процессуальные нормативы. Последние, как правило, являются отправными началами для выведения, толкования, адекватных конкретным жизненным случаям.

Обычно-правовая система как таковая по сравнению с писаным законодательством выглядит несложной, неразвитой и простой по содержанию и структуре. Это закономерно. Обычное право исторически, по времени, предшествует писаному праву и выражает менее развитые общественно-политические отношения.

Обычно-правовые нормы неотъемлемая часть, органический элемент истории казахского общества. В них отразились особенности развития патриархально-феодалных отношений, структуры хозяйства и быта, уровень мышления народа. Будучи регулятором общественных отношений обычное право не только служило их потребностям, но и отражало черты, глубоко присущие им. Социально-экономическую и политическую историю дореволюционного Казахстана невозможно изучать изолированно от обычно-правовой его системы.

Список литературы

1. Абдрасулов Е.Б. Толкование норм права в истории правовой мысли / Е.Б.Абдрасулов. – Алматы. - 2000г. – 147с.

2. Ахметова Н.С. Обычное право казахов и его характерные черты / Н.С.Ахметова // Проблемы казахского обычного права. - АлмаАта: Наука. -1989г. – С.18-23.

3. Алимжан К. Суд биев как институт обычного права / К.Алимжан // Мысль. -1999г. -№ 6. –78с.

4. Зиманов С. Состояние и задачи разработки проблем обычного права. /С.З.Зиманов// Проблемы казахского обычного права. Алма-Ата.

5. Кенжалиев З.Ж., Даулетова С.О. Казахское обычное право в условиях Советской власти (1917-1937 гг.). / Кенжалиев З.Ж и др. -Алматы, 1993г.

6. Материалы по казахскому обычному праву: Сборник. Составители: Т.М. Культелеев, М.Г.Масевич, Г.Б.Шакаев. Алматы: Жалын, 1998г. – 464с.

7. Оналбаев Т.О. Становление обычного права казахов и особенности его развития/ Т.О.Оналбаев//Вестник КазНУ.Серия юридическая. –2021. -№1. –С.150.

УДК 35(574.42)

АЛЬТЕРНАТИВНОЕ РАЗРЕШЕНИЕ ПРАВОВЫХ СПОРОВ И КОНФЛИКТОВ КАК ЭЛЕМЕНТ КАЗАХСТАНСКОЙ ПРАВОВОЙ СИСТЕМЫ

Беловалова К.

Научный руководитель: Дячук М.И., к.ю.н.

ВКУ имени С. Аманжолова, Усть-Каменогорск, Республика Казахстан,
E-mail: kbelovalova@mail.ru

Закон «О медиации», был подписан Президентом Республики Казахстан Н.А. Назарбаевым 28 января 2011 г., [1]. а также сопутствующий ему закон РК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты РК по вопросам медиации». Внесены изменения и дополнения в Гражданско-процессуальный кодекс РК, Уголовно-процессуальный кодекс РК, Уголовный кодекс РК, Кодекс об административных правонарушениях РК, Трудовой Кодекс РК, Кодекс РК О браке (супружестве) и семье, Закон РК «О третейских судах», Закон РК «О международном арбитраже». Принятию данных законов предшествовала большая работа по изучению и анализу практических вопросов восстановительного правосудия, международной практики примирительных процедур, а также поиска наиболее эффективных, альтернативных форм разрешения конфликтов.

Сегодня мы можем с уверенностью сказать, что институт медиации, это наиболее эффективный альтернативный способ разрешения спора в отличие от судебного разрешения правового спора. И это объясняется факторами, которые уже неоднократно были описаны многими отечественными и зарубежными учеными цивилистами: сроки, доступность, малозатратность, добровольность, конфиденциальность, что придает медиации особую привлекательность и силу. Процедура медиации направлена на разрешение спора исходя из истинных интересов конфликтующих сторон, а не из заявленных в начале позиций.

Носырева Е.И. в своих рекомендациях, методических и теоретических основах преподавания курса «Посредничество (медиация)», дает следующий термин «медиация» происходит от латинского прилагательного *medius* (нейтральный) – занимать середину между двумя точками зрения либо сторонами, предлагать средний путь, держаться нейтрально, беспристрастно. В российской правовой теории и на практике сложилось взаимозаменяемое использование двух терминов для обозначения альтернативной процедуры, которая осуществляется с помощью посредника: «посредничество» и «медиация». Первый является исконно русским. В

прямом толковании русского языка «посредник – третий, избранный двумя сторонами для соглашения; посредничать – быть сознательно посредником, хлопотать меж двух сторон, соглашая их[2]. В статье «Проблемы и перспективы развитие медиации в Республике Казахстан» опубликованной в журнале Наука и жизнь Казахстана и других научных конференциях подробно осветили институт посредничества[3].

Осуществление в казахстанском обществе глубоких экономических, политических, государственно-правовых и других изменений характеризуется значительным усилением социально-правовой напряженности, возникновением огромного количества конфликтов в правовой сфере, многие из которых годами остаются неразрешенными. Традиционно защита нарушенных прав и охраняемых законом интересов осуществляется судами, которые организуются и финансируются государством. Но сегодняшнее казахстанское правосудие при многих очевидных достоинствах имеет и ряд недостатков: большая загруженность судов, длительность и сложность судопроизводства, значительные судебные издержки, не отработан механизм достижения состязательности и равенства сторон в процессе, возможно заочное решение (без участия сторон), гласность судебного разбирательства приводит к разглашению конфиденциальной информации, критерии справедливости решения спора находятся в юридической плоскости и часто не совпадают с представлениями о справедливости людей, не имеющих юридической подготовки, поэтому очень часто решения суда оставляют негативную реакцию у сторон, в итоге конфликт прекращается силовым решением, но не разрешается, в связи с чем акты правосудия не исполняются.

В этих условиях сложная деятельность государственных органов и негосударственных организаций, практика работы предприятий, частных фирм показывают, что современным руководителям и специалистам необходимы знания и навыки в области управления и разрешения конфликтов. Такие знания нельзя целиком позаимствовать у зарубежных ученых и практиков (так как отечественная конфликтная реальность слишком специфична), нельзя приобрести, опираясь только на здравый смысл или опыт. Необходимо скорейшее получение собственных основательных теоретических и практических знаний о различных возможностях урегулирования конфликтов, для чего важно усиленное и серьезное развитие правовой конфликтологии.

Переход нашей страны к рыночным экономическим отношениям, правовое регулирование последних на основе нового законодательства в большей степени открывают возможности для использования негосударственных форм разрешения конфликтов, позволяющих существенно разгрузить государственную судебную систему. Они рассматриваются как альтернатива государственному правосудию и поэтому называются альтернативными (также используются термины «несудебные», «досудебные» и др.) формами (способами, методами, процедурами) разрешения споров и конфликтов. В условиях развитая экономической свободы, делового сотрудничества субъекты правоотношений все более заинтересованы в гибких, оперативных формах урегулирования разногласий, а не в длительной, дорогостоящей судебной процедуре.

Исходя из анализа практики можно констатировать, что развитие альтернативного разрешения споров и конфликтов (далее АРСК) в Республике Казахстан находится в начальном состоянии. Если третейские суды являются в известной мере традиционной формой для правовой практики РК, то переговорные методы, посредничество являются новыми методиками для современной казахстанской правовой системы[4].

Неиспользование в нашей стране результативных процедур урегулирования и разрешения правовых конфликтов можно объяснить специфическими казахстанскими условиями, где ни одно новшество в правовой сфере не приживается без прямого указания закона, незнанием сути и эффективности данных процедур заинтересованными лицами (спорящими сторонами, представителями государственных органов, широкой юридической общественностью), неумением многими практикующими юристами использовать потенциал, заложенный в названных процедурах.

Нерешенность многих теоретических задач в сфере альтернативного разрешения правовых споров и конфликтов, а также большая практическая необходимость в развитии данного механизма стали предпосылками выбора темы диссертационного исследования, социальная и научная значимость которой дает возможность предполагать, что в дальнейшем она привлечет внимание большого числа ученых и практиков.

Анализ научных исследований позволяет заключить, что имеется определенный потенциал для дальнейшего развития отечественной теории альтернативного разрешения правовых споров и конфликтов. На его основе могут быть найдены правильные подходы к заимствованию зарубежного опыта, определены перспективы развития российской концепции альтернативного разрешения конфликтов.

Введение упрощенных форм разрешения конфликтов не противоречит исторически сложившимся правовым традициям. Для российского общества и правопонимания нет ничего чуждого в обращении к негосударственным, согласительным, примирительным способам урегулирования споров. Такой вывод подтверждается обращением к источникам и трудам дореволюционного права.

Рассмотренные факторы, отражающие практические потребности общества в альтернативном разрешении правовых споров и конфликтов, область теоретических исследований и степень законодательного регулирования свидетельствуют о том, что сегодня есть определенные предпосылки для дальнейшего перспективного развития сферы альтернативного разрешения споров, но говорить о ее достаточном развитии в России пока еще рано. Данный процесс не может быть быстрым и насильственным (в США, например, официальное развитие альтернативного разрешения споров, их экспериментальное внедрение в гражданское судопроизводство связывается с началом 70-х годов, т.е. более 30 лет понадобилось для того, чтобы эта сфера стала неотъемлемой частью американской правовой системы).

Необходимо учитывать, что большинство альтернативных процедур, основанных на соглашении участников спора и ими же применяемых, и в этом плане характеризующихся определенной степенью саморазвития и саморегуляции, в то же

время не могут и не должны развиваться сами по себе и вне правовой сферы. Их существование невозможно без вмешательства государства, роль которого сводится к официальному признанию внесудебной системы альтернативного разрешения правовых конфликтов и обеспечению надлежащих условий ее функционирования.

Для успешного применения альтернативных форм разрешения правовых споров и конфликтов в нашей стране необходимо на законодательном уровне решить еще множество острых вопросов, например, таких как влияние процедуры на течение срока исковой давности по данному спору, пределы конфиденциальности процедуры, подготовка, аккредитация и профессиональная ответственность посредников, юридическая сила соглашений о посредничестве и др.

Укажем основные задачи ближайшего развития альтернативного разрешения правовых споров и конфликтов (АРСК) в России.

1. Широкие слои общественности должны быть проинформированы о существовании и возможностях альтернативного разрешения правовых споров и конфликтов.

2. Особое внимание должно быть обращено на привлечение внимания СМИ к проблемам становления и развития АРСК в России (вовлечение журналистских сообществ, издание отчетов, подготовка информационных бюллетеней, журнальных изданий, подготовка и проведение информационно-обучающих семинаров и т.п.).

3. Государственные органы (законодательные и исполнительные) должны в максимально возможной степени привлекаться к участию в дискуссиях, пресс-конференциях, круглых столах, посвященных проблематике АРСК.

4. Необходимо сконцентрировать усилия на создании практических прецедентов по альтернативному разрешению споров и конфликтов в различных сферах деятельности общества и государства. Особенно важно проводить эту работу в регионах России. Необходимо направить усилия на создание обширной отраслевой базы данных прецедентов, издание и широкое распространение отчетов по прецедентам.

5. Правоведы и юристы, ученые и преподаватели ВУЗов должны получить широкий доступ к опыту зарубежных АРСК-образований. В учебные программы ВУЗов должны быть включены курсы и спецкурсы по зарубежным и отечественным АРСК. Преподавание подобных курсов («Юридическая конфликтология», «Коллизионное право», «Третейский суд», «Альтернативные способы разрешения правовых споров и конфликтов» и др.) должно быть основано на формировании у студентов-юристов новой психологии, ориентированной на альтернативное разрешение споров, а не на неизбежность судебной тяжбы; на приобретении практических навыков участия в примирительных процедурах.

Настало время внести необходимые изменения в действующий Государственный образовательный стандарт, включив в него изучение проблем юридической конфликтологии в качестве обязательного элемента профессиональной программы подготовки юристов.

6. В настоящее время в России обсуждается возможность принятия закона о примирительных процедурах, основанного на Типовом законе ЮНСИТРАЛ о международной согласительной процедуре. Необходимо ускорил, злу работу.

7. Важно формировать общественное движение по АРСК. Представляется перспективным проведение конференций и семинаров, на которых должны получить широкое обсуждение принципы формирования и функционирования АРСК,

регламенты, процедуры посредничества, положения третейских судов, этические и квалификационные нормы и требования к персональному составу посредников и судей.

8. Важно установление рабочих связей с ассоциациями и организациями, занимающимися проблемами альтернативного разрешения споров за рубежом (с такими как, например, Американская Ассоциация Арбитража и др.).

Главный подход при решении любых вопросов, связанных с разработкой концепции альтернативного разрешения споров в России должен состоять в понимании того, что развитая система несудебных процедур, в конечном итоге, отвечает приоритетам любого правового государства. Эти приоритеты заключаются в создании эффективной судебной системы; в снижении объема судебных дел и затрат, связанных с их рассмотрением; в обеспечении быстрого урегулирования конфликтов и погашении их отрицательных последствий; в поощрении такого урегулирования конфликтов, которое соответствует интересам сторон; в обеспечении доступности и разнообразия процессуальных форм.

Необходимо использовать все возможности в данном направлении. За альтернативными формами разрешения споров и конфликтов, безусловно, будущее.

Список литературы

1. Закон Республики Казахстан от 28 января 2011 года № 401-IV «О медиации» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2021 г.).

2. Носырева Е.И. Методические и теоретические основы преподавания курса «Посредничество (медиация)» // Хрестоматия альтернативного разрешения споров: Учебно-методические материалы и практические рекомендации / Сост. Севастьянов. – СПб.: АНО «Редакция журнала «Третейский суд» - (Библиотека журнала «Третейский суд». Вып. 3 «Хрестоматия альтернативного разрешения споров»). 2009. С. 388; Даль В.И. Толковый словарь русского языка. Современная версия. М., 2000. С. 512).

3. Дячук М.И. «Проблемы и перспективы развитие медиации в Республике Казахстан». Международный научно-популярный журнал. Наука и жизнь Казахстана/Қазақстанның ғылымы мен өмірі №3/2 (47), <http://nauka-zan.kz>.

4. Аллахвердова О.В. Медиация как метод разрешения конфликтов в России // Социальный конфликт. -1999. № 2. - С. 78-82.

ӘОЖ 343

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ҚОҒАМНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘДЕНИЕТІН ДАМУ

Биахметова А.Б., Төлеген М.Ә.

Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан,

E-mail: biakhmetovaa@mail.ru

Қазақстандағы құқықтық мәдениеттердің элементтері ұлттық құқықтық мәдениеттің ерекшеліктерін сақтаудың көлемі мен әдістері даму үстінде, бұл елдің құқықтық саясатының тұрақтылығын көрсетеді.

Қазіргі кезде азда болса, Қазақстанда қалыптасқан құқыққа деген теріс көзқарас ең маңызды ұзақ мерзімді міндеттерді шешудегі елеулі кедергілердің бірі болып табылады. Осы шарттарда халықаралық құқықтық кеңістікке тең дәрежеде ену барған сайын қиындай түсуде, оның қажеттілігі халықаралық қатынастардың дамуын объективті түрде талап етеді, ол үшін жаһандық мәселелерін шешу, мәдениеттердің өзара әрекеттесуі мен диалогы қажет.

Қазақстанның құқықтық мәдениеті белгілі бір тарихи кезеңдегі қазақстандық қоғамның идеологиялық-құқықтық жағдайын бейнелейтінін, құқықтық сананың, құқықты білудің, заңдарды құрметтеу деңгейін сипаттайтынын атап өткен жөн.

Осыған байланысты Қазақстанда құқықтық сана мен құқықтық мәдениеттің арақатынасы қандай деген сұрақ туындайды?

Қазақстанның құқықтық мәдениеті қазақстандықтардың құқықтық санасына қарағанда кеңірек және «сапалы қаныққан» құбылыс. Ол халықтың құқықтық санасын оның көріну формаларымен бірлікте қамтиды. Ол әрқашан білім мен түсіну деңгейін бағалаумен, қазақстандықтардың құқыққа, заңдылыққа және субъектілердің практикалық мінез-құлқына қатысты көзқарастарын, идеяларын, сенімдерін, көңіл-күйлерін, сезімдерін дамытумен байланысты болуы керек. Басқаша айтқанда, Қазақстанның құқықтық мәдениеті – қазақстандықтардың құқықтық білімінің, бағасының және мінез-құлқының бірлігі болып табылады.

Құқықтық мемлекетті қалыптастыру халықтың құқықтық мәдениетін дамыту процесімен тығыз байланысты. Құқықтық мәдениетті арттыру, халықтың құқықтық санасын дамыту - тәуелсіз, демократиялық және құқықтық тұрғыдан сауатты мемлекет құруға ықпал ететін азаматтық қоғамды қалыптастырудың маңызды өлшемдері.

Құқықтық тәрбие - бұл құқықтық нигилизмге қарсы тұру және жеке тұлғаны қалыптастыру процесін қамтамасыз етеді. Сонымен қатар мемлекет пен қоғамның мақсатты және жүйелі қызметін қамтамасыз ететін күрделі және көп өлшемді қызмет жүйесі. Қазақстан Республикасында құқықтық мемлекет құру процесінде құқықтық тәрбие мәселелері қашан да маңызды.

Құқықтық тәрбие Заңның рөлінің күшеюіне, қоғамның объективті шындықтың тәуелсіз факторы ретіндегі маңыздылығын түсінуіне байланысты және демократияны жетілдірудің, заңдылық пен құқықтық тәртіпті нығайтуға жауап береді.

Жеке тұлғаның құқықтық мәдениетін қалыптастыру процесі ретінде құқықтық тәрбиенің мазмұны мынадай құрылымдық компоненттерді қамтиды:

- құқық туралы ақпарат беру;
- құқыққа деген көзқарасты қалыптастыру;
- заңды мінез-құлыққа деген көзқарасты тәрбиелеу;
- заңды мінез-құлықтың қажеттілігін сезіндіру;
- мемлекеттік және қоғамдық институттар шеңберінде құқықтық тәрбие субъектілерінің қызметін ұйымдастыру.

Құқықтық мемлекет жағдайында заңның әлеуметтік реттеушілер жүйесіндегі рөлі артады, адамдардың мінез-құлқындағы, қоғам мен мемлекет өміріндегі құқықтық қағидаттардың күшеюі байқалады. Қазақстан азаматтарының құқықтық мәдениеті мен құқықтық санасының, құқықтық нигилизмінің жеткіліксіз деңгейі

құқық үстемдігі қағидаттарын іске асыруды қамтамасыз етудің өзекті проблемасы болып табылады. [1].

Құқықтық мәдениет - жалпы мәдениеттің бір бөлшегі. Ол қоғамның құқықтық құндылықтарын, құқық саласындағы прогрессивті жетістіктерін сипаттайды. Бұл ұғым негізінен үш деңгейде көрініс табады: қарапайым; кәсіби; теориялық..

Құқықтық мәдениеттің қарапайым деңгейі адамдардың күнделікті өмірімен шектеледі және теориялық жалпылау деңгейіне көтерілмейді. Бұл деңгейдегі тұлғалар тек жеке басын қорғай алатын заңдарды білумен шектеледі, субъективті құқықтарды жүзеге асырады.

Құқықтық мәдениеттің кәсіби деңгейі заңгерлік қызметпен айналысатын адамдарға тән. Бұл деңгей заңды білудің, құқықтық мәселелерді, құқықтық қызметтің мақсаттары мен міндеттерін түсінудің жоғары деңгейімен сипатталады.

Теориялық құқықтық мәдениет тек құқық туралы білімнің ғана емес, сонымен бірге оның терең қасиеттері мен құндылықтарын, әрекет ету механизмін, заңның тиімділігіне әсер ететін факторларды және түсінудің жоғары деңгейін қамтиды.

Қоғамның құқықтық мәдениет дамыту үшін оның үш деңгейі де маңызды рөл атқарады. Десе де, кәсіби құқықтық мәдениеттің ерекше мәнге ие екенін атап өткен жөн [2].

Белгілі саясаткер Д. Мыңбайдың пікірінше, Құқықтық мәдениет дегеніміз тек өз құқығыңды пайдалану ғана емес, өзгенің құқын да сақтау екенін жадымызда ұстаған жөн. Бізде кейде заңды шала-пұла білгендіктен, істің жөнін ашып айтуға кежегіміз кейін тартып тұрады. Турасын айтқанда, тұрмыстық кикілжіңдер мен қылмыстар қайсыбірі «этникалық сипат алып кетеді», «ұлт араздығын қоздырады» т.б. деп қауіптен беруге болмайды.

Қазір жұрт арандатудың не екенін немесе айдап салушылықты, теріс пиғылды, қасақана әрекетті ажырата біледі. Оның үстіне ертеректе арагидік кездесіп қалатын сыңаржақтық, бұра тартушылық кеміген. Қазіргі еліміз - бұдан отыз жыл бұрынғы әлжуаздау күйде емес: Қазақстанды мекен еткен барша этностың да санасы өскен. Әлемде өз орны бар елімізді мақтан тұтатын жағдайымыз бар. Мысалы, көрші Ресей ұлттық-аумақтық негізде құрылған федеративтік мемлекет болса, біз - унитарлық мемлекетте өмір сүріп жатырмыз. Соған қарамастан, бізде түрлі этностарға өз тілі мен мәдениетін дамытуға барлық жағдай жасалған [3].

Унитарлық, құқықтық мемлекетте жабық этностық қауым деген ұғым болмауға тиіс. Ендеше, қоғамымызда мемлекеттік тілге деген қажеттілікті тудыратын әлеует жетеді, оны неғұрлым тезірек меңгерсек, соғұрлым мақсатымыз да, мүддеміз де, болашағымыз да ортақ болатыны даусыз.

Елімізде осы жолмен көп жетістікке жеткен этностар баршылық. Басқа елеулі еңбегін былай қойғанда, мемлекеттік тілді мүлтіксіз меңгеру арқылы халқымыздың мақтанышына, айтулы тұлғаларына айналған этнос өкілдері қаншама! Олар өз қандастарына өнеге көрсетіп, отансүйерлік істерін дәйектілікпен жүргізсе, көп нәтижеге қол жеткізуге болар еді. Мүддесі ортақ біртұтас елдің ортақ мақсаты да осы емес пе? Ендігі жерде мемлекеттік тілдің Біріктіруші қызметін шектеуді, оған шекеден қарауды мәдениетсіздік деп бағалау керек.

Қазақстандақ қоғамдағы мәдени қарым-қатынастардың басым көпшілігі заң арқылы реттеліп, басқарылып жатады. Заң - мәдениетінің негізгі мақсат-мүддесін

анықтап, оның орындалу бағыттарын реттеп отырады. Заңның дұрыс жұмыс істеуін қамтамасыз ететін - заңға тәуелді нормативтік актілер [4].

Қазақстанда азаматтардың құқықтық мәдениетін көтеру мақсатында, жалпыға бірдей құқықтық білім берудің міндеттері [6] ретінде өндірістік ұйымдардың, мемлекеттік аппарат қызметкерлерінің құқықтық мәдениетін көтеру; қоғамдық қатынастардың барлық саласында тәртібі мен құқықты ретті сақтаудың қажеттілігін халықтың барлық қабаттарына түсіндіру; қоғамдық аппараттың құралдары; теледидар мен радионы, жазба басылымдарды тиімді пайдаланудың мүмкіндіктерін қарастыру; құқықтық тәрбие жұмысын ұйымдастыруда мемлекеттік органдар мен қоғамдық ұйымдардың іс-әрекеттерін бір-бірімен үйлестіру, үйлестіру-әдістемелік кеңестердің жұмысын жандандыруды алуға болады. Бұл міндеттер құқықтық мәдениетті дамыту үшін мемлекет барлық басқарушы аппараттың жұмысын жақсартып, нормалар мен құжаттардың дұрыс екеніне көз жеткізеді, қоғамдағы мәдени процесті реттейді әрі қарай дамытады.

Конституция Қазақстан Республикасын демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады.

Демократиялық мемлекет Қазақстан, ең алдымен Конституция қабылдап, тікелей мемлекет басшысы және Парламент сайлауға, өкілетті мерзімі біткен соң оларды ауыстыруға халықтың құрылтайшылық билігі ел.

Сонымен қатар, демократиялық мемлекет ретінде Қазақстан әлеуметтік және ұлттық нысандарына, тағы басқа да ерекшеліктеріне қарамастан, азшылық жекелеген азаматтардың мүддесін білдіруіне, есепке алынуына да мүмкіндіктер береді.

Зайырлы мемлекет - Қазақстан Республикасы діни мекемелер мен дін ұстаудың мемлекеттен бөлектігін білдіреді және бұл жағдай Қазақстандағы ислам мен православиелік, тағы да басқа нанымдық ағымдарға бірдей қатысты. Мемлекет органдары қағидалық заң емес, Конституция негізінде құрылып, жұмыс істейді. Сонымен бірге, әркімнің ар-ождан бостандығына бар. Наным немесе атеизм мәселесі адамның басының шаруасы болуы тиіс.

Құқықтық мемлекет - жеке адам мен қоғам мүддесін қорғайтыны, заң үстемдігі мен құқық принциптеріне негізделіп құрылған мемлекет. Ол принциптер: заңның үстемдік етуі; мемлекеттік биліктің заң шығарушы, атқарушы және сот биліктеріне бөлінуі; адам мен азамат құқығы мен бостандығына халықаралық өлшем деңгейінде кепілдік берілуі; тұлға мен мемлекеттің өзара жауаптылығының болуы, т. б.

Әлеуметтік мемлекет - жекелеген топтарға немесе ұлыстарға емес қоғам мен адамға тұтас қызмет ететін мемлекет. Ол мемлекеттік қаржы көздері есебінен барлық азаматтарға мүмкіндігінше бірдей мөлшерде игіліктер көрсетіп, қоғамдағы ауыртпалықтарды да теңден бөлу жолымен әлеуметтік теңсіздікті жеңілдетуге әрекет етеді.

Қазақстан өз мемлекетінің әлеуметтік сипатын Конституциясында кепілдік берілген білім беру, денсаулық сақтау, ғылым, мәдениет, әлеуметтік жұмысбастылық, еңбекті қорғау, әлеуметтік қамсыздандыру және табыстары төмен тұратындар тобын қолдау сияқты әлеуметтік игілік істер арқылы анықтаған.

Жалпы алғанда Қазақстандағы құқықтық мәдениет пен құқықтық мәдениетті дамыту тұлғаның, қоғам мен мемлекеттің өзара әрекеттесу арнасы қызметін

атқарады. Оның басты мақсаты - қазақстандықтарды шеттету емес, қоғамға, әлеуметтік қызметке қосылуын жүзеге асыру. Ол мақсаттылық, қоғамдық-саяси қатынастардың барлық спектріне әсер етуді реттейтін қоғамдағы билік функцияларын жүзеге асыру сияқты маңызды белгілермен байланысты.

Қазақстандық қоғамның құқықтық мәдениеті мемлекеттің және жалпы азаматтық қоғамның саяси-құқықтық жүйесінің қызмет етуіне елеулі әсер ететін әлеуметтік, саяси және экономикалық қайта құрулардың, жаңғыртулардың нақты құралына айналуға.

Әдебиеттер тізімі

1. Халықтың құқықтық санасын дамыту - тәуелсіз мемлекеттің басты мақсаты.- Адырна басылымы, 03.05.2021.
2. Құқықтық мәдениетіміз қандай деңгейде? Адырна басылымы <https://adyrna.kz/index.php/post/64864>
3. Д. Мыңбай Құқықтық мәдениет – өзгенің де құқығын сақтау.-EL kz басылымы, 17.03.2020.
4. Формы общественного сознания. - М., 2016.- с. 98–99.
5. Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесі [Электронды ресурс] vikidalka.ru/2-195857.html

УДК 330.322

ПОНЯТИЕ ИНВЕСТИЦИЙ И ЕГО РОЛЬ В ЭКОНОМИКЕ РК

Бигазинова М.Н., Алкенова К.Е., Алипов А.Н.

Научный руководитель: Байгужинова А.Ж., сениор-лектор
Восточно-Казахстанский университет имени Сарсена Аманжолова,
г. Усть-Каменогорск, Казахстан, Ее-mail: bigazinovam@gmail.com

В экономической литературе существует немалое количество трактований понятия «инвестиции». Инвестиции (от лат. invest-вкладывать)-осуществление определенных экономических проектов в настоящем с расчетом получить доходы в будущем.

Широкое распространение в отечественной науке термин «инвестиции» получил в связи с развитием в нашей стране рыночных отношений, а также с появлением в этот период переводных работ зарубежных авторов (С. Брю, Дж. Кейнс, К. Макконнелла, П. Массе, С. Фишера, П. Самуэльсона, У. Шарпа и др.). Все это способствовало формированию новых взглядов отечественных исследователей на предмет сущности данной категории.

Вместе с тем как в отечественной, так и в зарубежной литературе существует множество вариантов определения понятия «инвестиции».

По мнению выдающегося английского экономиста Дж. М. Кейнса именно инвестиции, а не сбережения приводят к изменению дохода, а увеличение последнего в дальнейшем способствует расширению производства [1].

В зарубежной научной литературе инвестирование определяется как «вложение капитала для его роста либо образования дополнительного источника дохода». Под категорией «инвестиция» принято понимать «использование имущества для получения денег» (use of capital to create more money).

По мнению Дж. М. Кейнса, уровень инвестиций является основным фактором при определении уровня доходов. Особенностью же эффекта равновесия при неполной занятости выступает отсутствие самого механизма регулирования, осуществляемого посредством процентной ставки.

Согласно взглядам и концепциям Дж. М. Кейнса сбережения равны инвестициям не вследствие изменения процентной ставки, а согласно изменению уровня совокупного дохода. Предвидя возрастающую государственную роль в этих вопросах, Кейнс отмечал сокращение стимулов к вложению.

На практике распространено узкое определение инвестиций, при котором под инвестированием подразумевается акт вложения денежных средств с целью получения дохода в будущем. Эти денежные средства и есть инвестиции. Наряду с Дж.М.Кейнсом, выстраиваются авторы, выражая свои точки зрения, которые подсоединяются к его мнению (рисунок 1).

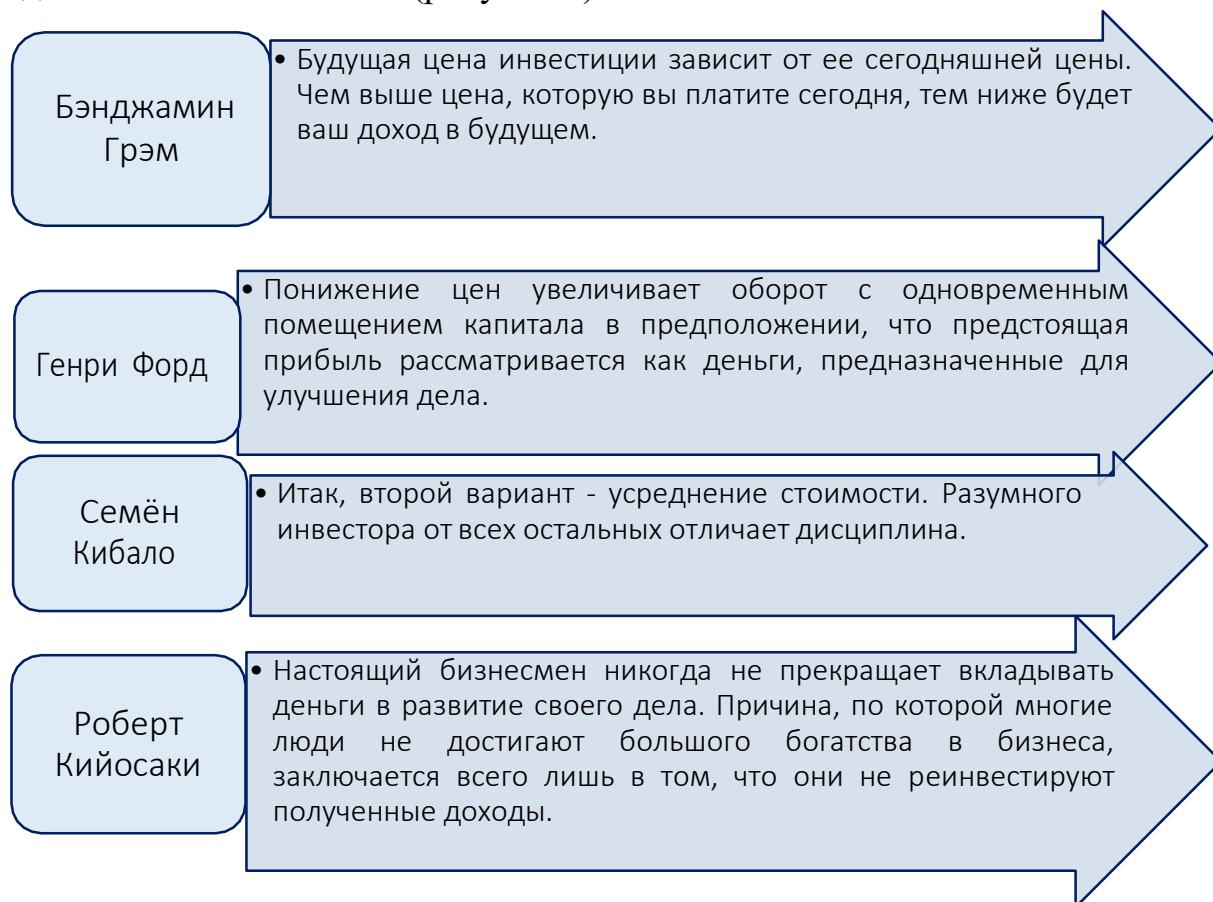

Рисунок 1 – Различные подходы к определению понятия «инвестиции» в зарубежной литературе

Примечание: рисунок составлен авторами на основании источника [2].

Согласно с этими высказываниями можно понять, что инвестиции - это не только материальный ресурс страны, но и вклад в будущее. Одной из наиболее значимых переменных в любой экономике страны являются инвестиции. Наиболее важным фактором социально-экономической системы страны включаются инвестиции. Структура, размер и эффективность инвестиций в любой стране значительно определяют статус, возможности и конкурентоспособность всей экономики. Изменения в количественных соотношениях инвестиций затрагивают почти каждый аспект экономики, будь то объем общественного производства и занятости, структурные изменения в хозяйственном комплексе, развитие отраслей и секторов экономики. Адекватные потоки капитала стимулируют экономический рост

Среди всех стран-инвесторов наибольшую сумму за первый квартал 2020 года в Казахстанскую экономику вложили Нидерланды-988,3 млн долларов США. На втором месте оказались США, которые за указанный период инвестировали 744,9 млн долларов. Третье место по инвестициям заняла Российская Федерация. Объем вложений составил 379,9 млн долларов [3].

На сегодняшний день, Казахстан может уверенно сам выбирать инвесторов из довольно приличной очереди желающих поработать в казахстанском государстве. За период независимости Казахстана привлечено \$330 млрд иностранных инвестиций из более чем 120 стран. Основная часть инвестиций — более 50% приходится на страны Европейского союза, на Соединенные Штаты Америки - 15% прямых иностранных инвестиций, около 5% составляют инвестиции из Великобритании и КНР.

Стоит отметить, что с каждым годом экономика Казахстана становится более конкурентоспособной и привлекательной для инвесторов. В таблице №1 представлен чистый приток прямых инвестиции за последние 3 года.

Таблица 1 - Чистый приток прямых инвестиции, млн.\$ США

Наименование стран	2020	2021	2022
США	1457,9	1623,5	4191,9
Чехия	9,6	19,5	17,6
Панама	34,0	51,3	33,9
Италия	81,6	105,6	75,8
ВСЕГО	1583,1	1799,9	4319,2

Почему выгодно выбирать Казахстан для инвестирования? Казахстан расположен на перекрестке Европы и Азии, между двумя крупнейшими мировыми рынками. Это дает очевидные преимущества, такие как экспортный потенциал и доступ к крупным азиатским и европейским рынкам. Благодаря расположению, Казахстан превратился в современный сетевой узел в самом сердце Евразийского континента.

Наша республика предоставляет преференциальный доступ к региональному рынку более 500 млн потребителей, включая рынок ЕАЭС с более чем 180 млн потребителей, рынки Центральной Азии (50 млн), Западный Китай (300 млн) и страны Каспийского моря (150 млн).

Вместе с тем, Казахстан играет ключевую роль в реализации инициативы «Пояс – путь». Более 3000 км из 10 000 км в общей сложности пройдет по территории Казахстана, что делает его важным участком основного сухопутного коридора и значительно сократит время и стоимость транспортировки.

По итогам 2021 года валовый приток прямых иностранных инвестиций в Казахстан (ПИИ) составил 23,7 млрд долларов, что на 37,7% выше, чем за 2020 год (17,2 млрд долларов). Об этом сообщила пресс-служба KAZAKH INVEST [4].

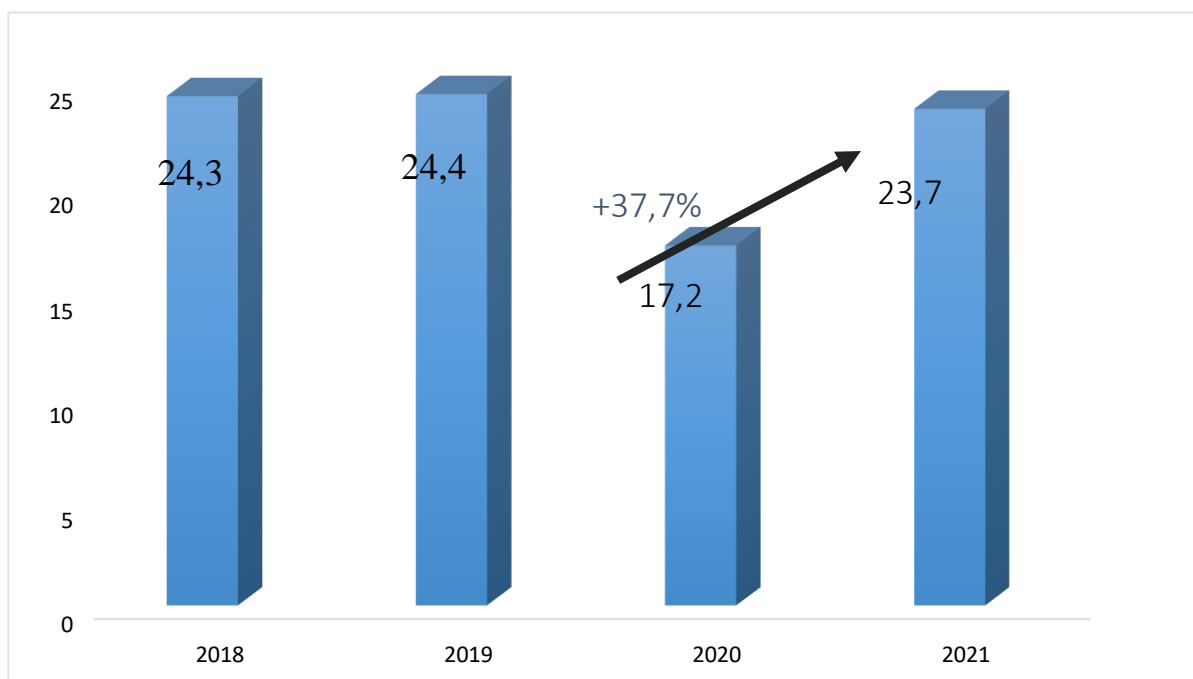

Рисунок 2 - Валовые прямые иностранные инвестиции в Казахстан (млрд.\$ США)

Подводя итоги как нам сообщают аналитики Forex club, Казахстан в 2023 году собирается привлечь в свою экономику более 24 млрд долларов иностранных инвестиций, превысив показатели 2021-2022 годов [5].

Как показано было выше из года в год растет динамика инвестиции. В целом, показатели хорошие. При помощи инвестиции есть возможность обеспечить стабильность экономики, также стимулировать устойчивый экономический рост.

На сегодняшний день инвесторам оказывается полный спектр услуг по сопровождению согласно принципу «одного окна» — от поиска идеи до ввода в эксплуатацию проекта, а также осуществляет мониторинг в постинвестиционный период, который позволяет работать с каждым инвестором и проектом точно, на всех уровнях.

Такой механизм позволяет транслировать проекты из регионов напрямую заграничным учреждениям для поиска потенциальных инвесторов, и наоборот.

Благодаря командной работе Правительства выстроена «мягкая инфраструктура» для инвесторов: налажена системная работа по разъяснению казахстанского законодательства и процедур, обеспечена прозрачность принятия решений, снижена административная нагрузка.

В целях повышения эффективности работы по привлечению инвестиций в экономику страны внедряется информационно-мониторинговая CRM-система, в которую попадают все договоренности, разрабатываемые дорожные карты по их реализации, закрепляются задачи за всеми участниками процесса — центральными государственными и местными исполнительными органами [6].

Список литературы

1. Макашева Н. Помогает ли Дж.М. Кейнс исследовать российскую экономику? // Вопросы экономики. – 2010г. - № 12.
2. Раберт Кийосаки «Бизнес 21 века», С. – 2015г. (ст. 192).
3. Бэнджамин Грэм «Разумный инвестор: Полное руководство по стоимостному инвестированию», С. – 1949г. (ст.820).
4. Семён Кибало «Инвестор за выходные. Руководство по созданию пассивного дохода» С. – 2021г. (ст.252).
5. Генри Форд «Моя жизнь. Мои достижения», С. – 2012г. (ст.233).
6. <https://www.nur.kz/nurfin/economy/1874130-kakie-strany-bolse-vsego-investiruut-v-kazahstanskuu-ekonomiku/> 7. <https://kapital.kz/economic/104293/v-2021-godu-ob-yem-inostrannykh-investitsiy-v-rk-prevysil-23-mlrd.html>

ӘОЖ 343.44

ЖОЛ-КӨЛІК ОҚИҒАСЫ БОЛҒАН ЖЕРДЕН КЕТІП ҚАЛУ (Қазақстан Республикасы Қылмыстық Кодексінің 347-бабы бойынша)

Болат М.

Ғылыми жетекші: Орсаева Р.А., қауымдастырылған профессор,
заң ғылымдарының кандидаты, PhD
Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан,
E-mail: r_orsaeva_60@mail.ru

Жол-көлік оқиғасы (ағылш. traffic (road) accident;) көлік құралының жол бойындағы қозғалысы барысында және оның қатысуымен адамдар қаза тауып не жарақаталған, көлік құралдары, ғимараттарға, жүктерге не болмаса басқа материалдық нұқсан келтірген оқиға. Жол көліктік оқиғасы - жол қозғалысы ережелері бұзылған немесе сақталмаған жағдайда қалыптасқан жеке адамдар денсаулығына зиян келтірген немесе материалдық тұрғыдан және жол жүру үрдісін бұзған оқиға.

Жол-көлік оқиғасы болған жерден кетіп қалу кінәлі адамның кінәсін жеңілдетпейді, керісінше, ауырлата түседі.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық Кодексінің 347-бабы бойынша Қылмыстық Кодекстің 345, 345-1 және 346-баптарында көзделген ауыр зардаптар туындаған жағдайда, көлік құралын басқаратын және жол жүрісі немесе көлік құралдарын пайдалану қағидаларын бұзған адамның жол-көлік оқиғасы болған жерден кетіп қалуы кінәлінің белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір

қызметпен айналысу құқығынан үш жылға дейінгі мерзімге айыра отырып немесе онсыз, бір мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына не алты жүз сағатқа дейінгі мерзімге қоғамдық жұмыстарға тартуға не екі жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланатынын айқындаған [1].

Қазақстан Республикасы Қылмыстық Кодексінің 347-бабы сілтеме жасаған ауыр зардаптар 345-бапта көрсетілген көлік құралдарын басқаратын адамдардың жол жүрісі немесе көлік құралдарын пайдалану қағидаларын бұзуымен тікелей байланысты.

347-батың 1-ші тармағы автомобильді, троллейбусты, трамвайды не басқа да механикалық көлік құралын басқаратын адамның жол жүрісі немесе көлік құралдарын пайдалану қағидаларын абайсызда адамның денсаулығына ауырлығы орташа зиян келтіруге әкеп соққан бұзуы - белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан екі жылға дейінгі мерзімге айыра отырып, бір жүз алпыс айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына не бір жүз алпыс сағатқа дейінгі мерзімге қоғамдық жұмыстарға тартуға не қырық тәулікке дейінгі мерзімге қамаққа алуға жазаланады деп көрсеткен.

Ап, абайсызда адамның денсаулығына ауыр зиян келтіруге әкеп соққан дәл сол іс-әрекет белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан үш жылға дейінгі мерзімге айыра отырып, екі мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына не алты жүз сағатқа дейінгі мерзімге қоғамдық жұмыстарға тартуға не екі жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады (2.-тармақ). .

345-бабының 3.-ші тармағында бірінші бөлігінде көзделген, абайсызда адам өліміне әкеп соққан іс-әрекет үшін белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан бес жылға дейінгі мерзімге айыра отырып, бес жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазалану қаралса, абайсызда екі немесе одан да көп адамның өліміне әкеп соққан іс-әрекет үшін белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан жеті жылға дейінгі мерзімге айыра отырып, бес жылдан он жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады. (4-тармақ) [1]..

Статистика 2022 жылдың 9 айында елімізде 10,2 мыңға жуық жазатайым оқиға орын алып, соның салдарынан 15 мыңнан астам адам зардап шеккенін көрсетеді.

Өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда жол-көлік оқиғаларының (ЖКО) өсімі 8,9%-ды құрады.

1,7 мың адам қайтыс болды (өсім 21%), оның ішінде 181 кәмелетке толмаған балалар, 457 әйелдер және 1258 ер адамдар.

Жол-көлік оқиғаларынан зардап шеккендер арасындағы кәмелетке толмағандардың үлесі 19,9% (3007). Негізінен олар автокөліктермен соқтығысудан зардап шекті.

542 қоғамдық көліктің қатысуымен 532 жол-көлік оқиғасы орын алып, 70 адам қаза тауып, 783 адам зардап шекті (өткен жылы 446 бөлімшенің 436 оқиғасы болып, 61 адам қаза тауып, 590 адам жарақат алған).

Мәліметтерді талдау жол-көлік оқиғаларының 86,6%-дан астамы жүргізушілердің кінәсінен (8 886, 2021 ж. – 7 726) орын алатынын көрсетеді, оның ішінде 363 (414) алкогольдік немесе есірткілік масаң күйде болған.

Жол-көлік оқиғаларынан зардап шеккендер арасында 30 бен 39 жас аралығындағылар ең көп - 2947, сонымен қатар 21 мен 29 жас аралығындағы жастар - 2953 болған.

Жол-көлік оқиғаларының көбіне 30 бен 39 жас аралығындағылар – 2 616, сондай-ақ 21 мен 29 жас аралығындағы жастар – 2 395, 60 және одан жоғары жастағы қариялар – 670 кінәлі.

Жол-көлік оқиғасы меноқиға болған жерден кетіп қалу фактісінің көбісі немесе 7 471 (6 375) жол-көлік оқиғасы елді мекендерде, 1 918 (1 702) халықаралық, республикалық маңызы бар автомобиль жолдарында, 869 (870) облыстық, аудандық маңызы бар жолдарда тіркелген.

Жол-көлік оқиғаларының ең көп саны дүйсенбіде – 1567, сенбіде – 1538 және сейсенбіде – 1493, сондай-ақ күндіз – 6253, түнде – 1157 және ымыртта – 1662 болған.

Жол апаттарының көбі құрғақ жолда – 7864, ылғалды – 674, қарлы – 309, көктайғақ – 115.

Бұрынғыдай жол-көлік оқиғаларының ең көп саны Алматы қаласының жолдарында орын алады – 2620 жағдай, ал ең көп өлім көрсеткіші Алматы облысында белгіленіп, 327 адам қайтыс болды. Елордада 495 жазатайым оқиға тіркелді.

Ең аз жол-көлік оқиғасы Солтүстік Қазақстан облысы – 221 және Шымкент – 217 жолдарда тіркелген.

Еліміздің жолдарындағы жол-көлік оқиғаларының деңгейі туралы толық ақпаратты Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің «<https://gis.kgp.kz>» порталының «ЖКО картасы» бөлімінде көруге болатынын естеріңізге саламыз [2].

Жол-көлік оқиғасы болған соң оқиға болған жерден кетіп қалу, жасырынып үлгеру фактісінің болатыны шындық. Мұндай әрекет кінәлінің кінәсін еселей түсетіні белгілі.

Қылмыстың тікелей объектісі - нақты көлік құралдарының қозғалыс және пайдалану қауіпсіздігі саласындағы қоғамдық қатынастар. Қосымша объект - адамның денсаулығы. Қылмыстың объективтік жағы әрекетсіздіктен, әрекетсіздіктің салдарынан туындаған зардаптан, әрекет пен зардаптың арасындағы себепті байланысты тұрады.

Қылмыс субъективтік жағынан тікелей қасақаналықпен сипатталады, Қылмыс субъектісі он алты жасқа толған, есі дұрыс, көлік құралдарын жүргізетін адам [3].

Бағамдап қарасақ, ол-көлік оқиғаларының алдын алу тек құзырлы органдардың жұмысы ғана емес, бүкіл қоғамның атсалысатын ісі болы табылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексі. 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ. (қолданыстағы редакциясы).

2. Количество ДТП в Казахстане возросло на 8,9 %[Электронды ресурс] gov.kz>memleket/entities/pravstat...news/details...

3. Орсаяева.Р.А. Қазақтан Республикасы қылмыстық құқығы (ерекше бөлім): оқулық / Орсаяева.Р.А. – Өскемен: С.Аманжолов атындағы ШҚМУ «Берел» баспасы, 2019.-503 б.

ӘОЖ 343

КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАН АДАМДЫ ТӘРБИЕЛЕУ ЖӨНІНДЕГІ МІНДЕТТЕРДІ ОРЫНДАМАУ

(ҚР ҚК 140-бабы негізінде)

Болатқызы Қ.

Ғылыми жетекші: Орсаяева Р.А., қауымдастырылған профессор,

заң ғылымдарының кандидаты, PhD

Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан,

E-mail: r_orsaeva_60@mail.ru

Мемлекеттің дамуы мен өркендеуі үшін дені сау, білімді және тәрбиелі тұлғаны қалыптастыру басты мақсат болып есептеледі. Кәмелетке толмаған баланың тәрбиесі мен білімі, өмір сүру салты тікелей отбасына байланысты. Кәмелетке толмаған баланың жауапкершілігі ата-ананың жауапкершілігіндегі іс. Дегенмен бұл іске тек ата-анаға ғана артып қана қоймай, бүкіл қоғам, бүкіл ел болып атсалысу Ата заңымызда қарастырылған.

Отбасында бала тәрбиесі - ата-анадан жетістік пен жеңіске қызығушылықты, шыдамдылықты, әдептілікті, бала психологиясы мен педагогикасы саласындағы білімділікті талап ететін күрделі, нәзік іс. Отбасындағы тәрбиенің ерекшелігі оның түріне, өмір сүру жағдайларына, ата-ананың отбасындағы тәрбиелік функцияны жүзеге асыруға дайындығының дәрежесіне байланысты анықталады.

Отбасының тәрбиелік әлеуеті – оның педагогикалық мүмкіндіктерін анықтайтын факторлар мен жағдайлардың жиынтығы. Отбасының тәрбиелік әлеуетінің құрамдас бөліктері ретінде мыналарды ажыратуға болады:

- отбасыдағы адам саны;
 - моральдық-психологиялық жайлылық, жанұя ішілік қарым-қатынас сипаты;
 - ата-аналардың өмірлік және кәсіби тәжірибесі, олардың білім деңгейі мен педагогикалық мәдениеті;
 - отбасындағы міндеттерді (оның ішінде тәрбиелік) бөлу;
 - отбасының материалдық-тұрмыстық жағдайы;
 - отбасылық демалысты ұйымдастыру, отбасылық дәстүрлердің болуы;
 - отбасының мектеппен және басқа әлеуметтік іс-шаралармен қарым-қатынасы
- [2].

Кәмелетке толмаған баланы тәрбиелеу – ата-анасының немесе өзге де заңды өкілдерінің, сондай-ақ мемлекеттік органдар қызметкерлерінің балаға қоғамда қабылданған және оның рухани, тәндік, адамгершілік, рухани, физикалық,

моральдық-адамгершілік, адамгершілік, мәдени-құқықтық, мінез-құлық нормаларын сіңіруіне ықпал етуінің үздіксіз процесі.

Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықты қадағалау және қамқорсыз қалудың профилактикасы саласындағы мемлекеттік саясат мыналар принциптер негізінде жүзеге асырылады:

1) заңдылық;

2) кәмелетке толмағандарға адамгершілікпен қарау;

3) отбасын қолдау;

4) кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтың, қадағалаусыз және панасыз қалудың алдын алу шараларын қолданудың күрделілігі;

5) қиын өмірлік жағдайға тап болған әрбір кәмелетке толмағанға жеке көзқарас;

6) құпиялылық;

7) ғылыми негізділігі;

8) жүйелілік.

Мемлекеттік саясаттың мақсаты кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылық, қамқорсыз қалу, қиын жағдайлардың алдын алу болып есептеледі [2]:

1) балалардың дене, зияткерлік, рухани-адамгершілік дамуына жәрдемдесу, оларды отансүйгіштікке, азаматтыққа және бейбітшілікке тәрбиелеу, сондай-ақ қоғамның мүдделерімен, мемлекет халықтарының дәстүрлерімен үйлестіре отырып, баланың жеке басын тәрбиелеу; ұлттық және әлемдік мәдениеттің жетістіктерімен таныстыру;

2) девиантты мінез-құлықты балаларды әлеуметтік оңалту және кәмелетке толмағандар арасында құқықтық сана мен құқықтық мәдениетті қалыптастыру бойынша мақсатты жұмысты қамтамасыз ету жолдары;

3) кәмелетке толмағандармен жеке профилактика шараларын жүргізудің құқықтық негіздерін қалыптастыру;

4) кәмелетке толмағандардың ата-аналарымен және басқа да заңды өкілдерімен өзара әрекеттесу;

5) балаларды тәрбиелеу, емдеу, спорт және басқа да мекемелермен қалыпты жұмыс істеуін қамтамасыз ету;

6) кәмелетке толмағандардың құқықтары мен заңды мүдделерін бұзғаны үшін жауапқа тарту;

7) Қазақстан Республикасының заңнамалық актілеріне сәйкес әлеуметтік тапсырысты орналастыру және өзге де шаралар арқылы кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың, қадағалаусыз және панасыз қалудың алдын алу жөніндегі шараларды жүзеге асыруға байланысты коммерциялық емес ұйымдарды мемлекеттік қолдау.

Кәмелетке толмағандардың істері және олардың құқықтарын қорғау жөніндегі комиссия кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтың, қадағалаусыз және панасыз қалудың алдын алу саласындағы мемлекеттік органдар мен мекемелердің қызметін үйлестіруді қамтамасыз ететін тұрақты жұмыс істейтін алқалы орган болып табылады.

Кәмелетке толмаған баланы тәрбиелеу – ата-анасының немесе өзге де заңды өкілдерінің, сондай-ақ мемлекеттік органдар қызметкерлерінің балаға қоғамда

қабылданған және оның рухани, тәндік, адамгершілік, рухани, физикалық, моральдық-адамгершілік, адамгершілік, мәдени-құқықтық, мінез-құлық нормаларын сіңіруіне ықпал етуінің үздіксіз процесі.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 140-бабы Кәмелетке толмаған адамды тәрбиелеу жөніндегі міндеттерді ата-анасының немесе өзіне осы міндеттер жүктелген өзге адамның, сол сияқты педагогтің немесе оқу, тәрбиелеу, емдеу мекемесінің немесе кәмелетке толмаған адамды қадағалауды жүзеге асыруға міндетті өзге мекеменің басқа да жұмыскерінің кәмелетке толмаған адамға қатыгездік танытуымен ұласқан орындамауы немесе тиісінше орындамауы - белгілі бір лауазымдарды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан үш жылға дейінгі мерзімге айыра отырып немесе онсыз, бір жүз алпыс айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына не бір жүз алпыс сағатқа дейінгі мерзімге қоғамдық жұмыстарға тартуға не қырық тәулікке дейінгі мерзімге қамаққа алуға жазаланады (2- тармақ) [1] деп көрсеткен.

Қылмыс объектісі кәмелетке жасы толмағандардың дамуы мен тәрбиесін қамтамасыз ететін қоғамдық қатынастар. Қылмыстың объективтік жағы кәмелетке толмаған баланы тәрбиелеу жөніндегі міндеттерді орындамау, кәмелетке толмаған балаға қатыгездік таныту. Субъективтік жағынан қылмыс қасақаналықпен сипатталады.

Қылмыс субъектісі - арнаулы. Яғни кәмелетке толмаған баланы тәрбиелеу жөніндегі міндеттерді орындамаған ата-ана, өзіне міндеттер жүктелген өзге де адамдар, педагог, оқу, тәрбие беру, емдеу немесе өзге мекеменің басқа қызметкерлері болып табылады [3,219].

Қазақстанда кәмелетке толмаған баланы тәрбиелеу жөніндегі міндеттерді орындамағаны үшін (ҚР ҚК 140-бабы) және балалардың өмірі мен денсаулығының қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі міндеттерді тиісінше орындамағаны үшін (ҚР ҚК 141-бабы) ата-аналарға қылмыстық жауаптылық көзделгенін атап өттік.

Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитеті жүргізген талдау 2012 жылдан бері аталған баптар бойынша тіркелген қылмыстардың саны ұдайы өсіп жатқанын көрсетті.

Кәмелетке толмаған баланы тәрбиелеу жөніндегі міндеттерді орындамағаны үшін 2012 жылдан бері тіркелген қылмыстар 4 еседен артық өскен (2012 жылғы 33 қылмыстан 2015 жылғы 140 қылмысқа дейін). 2012 жылдан бері осы қылмысты жасағаны үшін 51 ата-ана сотталған. Балалардың өмірі мен денсаулығының қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі міндеттерді тиісінше орындамағаны үшін 2012 жылдан бері қылмыстар саны 7 еседен артық өскен (8-ден 57-ге дейін). 2012 жылдан бері 5 ата-ана сотталса [4], 2016 жылы ата-ана тарапынан 61 құқық бұзушылық тіркелген. 2017 жылы 87 рет орын алса, 2018 жылы ата-ананың өз міндетін орындамауы 102 –ге жеткен. 2020-2022 жылдар аралығында бұл көрсеткіш бірнеше рет артқанын көрсеткен. 2023 жылдың жылдың 2 айында 116 құқық бұзушылық тіркеліп үлгерген.

Кәмелетке толмаған балаларды тәрбиелеу - адамзат алдында тұрған міндет. Міндетті орындамау-әкімшілік, қылмыстық жауаптылық жүктейді.

Әкімшілік, қылмыстық жауаптылыққа тарту - ата-ананың кәмелетке толмаған баласын тәрбиелеу міндеттерін орындамағаны болып саналады. Демек, заң нормасының бұзылмауы ата-анаға тікелей байланысты дегіміз келеді.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Кодексі. 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ.
2. Тәрбиенің тұжырымдамалық негізі - Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2015 жылдың 22 сәуіріндегі № 227 бұйрығы.
3. Қазақстан Республикасы қылмыстық құқығы (ерекше бөлім): оқулық / Орсәева. Р.А. – Өскемен: С.Аманжолов атындағы ШҚМУ «Берел» баспасы, 2018.- 503 б.
4. Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің 2012-2015 жылдарға арналған мәліметі.

ӘОЖ 343

МАЛ ҰРЛАУ ҚЫЛМЫСЫНА ҚҰҚЫҚТЫҚ СИПАТТАМА

Бөкейхан А.

Ғылыми жетекші: Орсәева Р.А., қауымдастырылған профессор,
заң ғылымдарының кандидаты, PhD
Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан,
E-mail: r_orsaeva_60@mail.ru

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 188-1 бабы мал ұрлау қылмысын саралаған. Қылмыстық кодекстің 188-1 бабының 1-ші тармағы бойынша, мал ұрлау, яғни бөтеннің малын жасырын жымқырғаны үшін кінәлі адамның мүлкі тәркіленіп, үш мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына, не бес жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге, не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

Мал ұрлығы:

- 1) алдын ала сөз байласу арқылы адамдар тобы жасаған;
- 2) ірі мөлшерде жасалған мал ұрлау арқылы жүзеге асуы мүмкін. Онлай қылмыстық әрекет болса, онда кінәлінің мүлкі тәркіленіп, үш жылдан жеті жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

Сондай-ақ, мал ұрлығы:

- 1) бірнеше рет;
- 2) тұрғын үй-жайдың, кәсіпорынның, ұйымның, мекеменің, мал қораның, қашаның немесе өзге де қойманың ауласына кірумен жасалған мал ұрлаумен орын алуы мүмкін, онлай жағдайда мүлкі тәркіленіп, бес жылдан он жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

Ал, қылмыстық топ жасаған, аса ірі мөлшерде жасалған мал ұрлау - мүлкі тәркіленіп, жеті жылдан он екі жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады [1].

Өтенге көз жүгіртсек, бұрын мал ұрлау қылмысы Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 188-бабы бойынша қаралатын. Бұл бап бойынша мал ұрлаған адам ұсталғанымен, қылмыстық жауаптылыққа тартылу кезінде мал иесіне келтірген залалды қайтарып, жәбірленушімен татуласса, Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 68-бабының талабына орай қылмыстық жауаптылықтан босатылып кететін. Яғни ұсталған ұрылардың көбі шығынның орнын толтырған соң жазадан құтылатын. Қылмыстық заңның осындай осал тұсын білген ұрылар жазадан қашқаннан кейін де бұрынғы әдетінен ажырамай, қайта ұсталғанша ауыл халқын қан қақсатып жүре беретін. Бұл ауылдағы ағайынның ашу-ызасын, құзырлы орындарға деген сенімсіздігін тудырғаны ақиқат. Жаңа өзгерістің қолданысқа енгізілуіне де халықтың базынасы түрткі болды.

2019 жылғы 27 желтоқсанда Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне «мал ұрлау» деп аталатын жаңа 188-1 бап енгізілді, яғни бөтеннің малын жасырын жымқыру қылмысымен толықтырылып, жаза қатаңдатылды. Өйткені, ендігі жерде 188-1-бабының 1-бөлігі бойынша мал ұрлау орташа ауыр қылмысқа жатады. Мұндағы өзгешелік, бірінші рет мал ұрлаған айыпты жәбірленушімен татуласуына байланысты ҚК-нің 68-бабының талаптарына сәйкес қылмыстық жауаптылықтан босатылуы мүмкін. Ал бірақ, екінші рет мал ұрлаған кезде малдың иесіне шығынды қайтарып, жәбірленушінің кешірімін алса да татуласуына заң бойынша жол берілмейді. Қылмыстық кодкстің 188-1-бабының 2, 3, 4-бөліктері бойынша мал ұрлау ауыр қылмыс қатарына жатады. Соған орай, қылмыскердің мал иесімен татуласуына ешқандай жол берілмейді және ҚК-нің 68-бабының талаптары қолданылмайды.

ҚК-нің 188-1-бабының 1-бөлігі бойынша мал ұрлау, яғни бөтеннің малын жасырын жымқырғандар мүлкі тәркіленіп, үш мың АЕК дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына, не бес жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге, не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады. Ал ұрлықты алдын ала сөз байласу арқылы адамдар тобы жасаса, ірі мөлшерде мал ұрланса – мүлкі тәркіленіп, үш жылдан жеті жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

Сондай-ақ ұрлықты бірнеше рет; тұрғын үй-жайдың, кәсіпорынның, ұйымның, мекеменің, мал қораның, қашаның немесе өзге де қойманың ауласына кіріп жасағандар мүлкі тәркіленіп, бес жылдан он жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады. Қылмыстық топ жасаған; аса ірі мөлшерде жасалған мал ұрлау қылмысы үшін мүлкі тәркіленіп, жеті жылдан он екі жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыру жазасы белгіленген.

Бұл бап ұрылардың жәбірленушілермен татуласу арқылы жауапкершіліктен жалтаруына жол бермеуге және ұрлықтың алдын алуды күшейтуге мүмкіндік береді [2].

Жалпы мал ұрлығы бұрыннан келе жатырған қылмыстардың бірі. Тек ежелгі кезде мал ұрлауды қазақтар қылмыс деп есептемеген. Себебі, ол кезде малды рұқсатсыз айдап әкетуді «Барымта» деп санаған. Ал «Барымта» байырғы қазақ қоғамындағы құн дауына, жесір дауына, жер дауына, басқа да даулы мәселелерге байланысты билер кескен құн мөлшерін айыпты жақ өтей алмағанда құн даулаушылардың қарсы жақтан өрістегі жылқыларды шауып, айдап әкетуі деп

түсіндірілген. Кейде барымтаның әділеттілікті қалпына келтіруге септескен жайлары да кездесіп отырған. Сондықтан рулы елдің есесін жібермей, тиісті құнды амалсыздан осындай жолмен қайтаратын намысты, қарулы жігіттерді барымташы деп дәріптеп қоятыны да болған.

Кейіннен Қазақ елі Ресейдің қол астына өткеннен кейін көптеген әдет-ғұрып қағидалары өзінің бастапқы мән-мағынасын жоғалтты. Әсіресе, құн өтеу амалы - Барымта мал ұрлау мен талан-тараж, шапқыншылық ретінде есептелген.

Жоғарыда айтып кеткеніміздей, 2019 жылдың 27 желтоқсанына дейін мал ұрлығына арналған арнайы бап Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде болған жоқ. Ол қылмысты 188-баппен, яғни жай ұрлық бабымен осы уақытқа дейін қарап келген. Заман талабына орай қылмыстық кодекске өзгерістер енгізілгеннен кейін Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінде мал ұрлау 188-1 бабы пайда болды. Мал ұрлығы бойынша заң қаталдандырылды, бұл бап бойынша ең ауыр жаза он екі жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыру [3] болып табылады.

Қылмыстық заң мал ұрлығын меншікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтарға жатқызады. Қылмыс объектісі –меншік болса, объективтік жағынан қылмыс әрекет арқылы жүзеге асады. Субъективтік жағынан қылмыс қасақаналықпен жүзеге асса, субъекті ретінде 14 жасқа толған адам танылады [4, 288].

Қазақстан Республикасы ІІМ мәліметінше, мал ұрлығы елдегі жасалатын ұрлықтардың 3,5 пайызын құрайды. Соңғы 5 жылда мал ұрлығының саны 56 пайызға азайған: Нақтырақ айтсақ, 2015 жыл - 19 535; 2016 жыл - 25 432; 2017 жыл - 20 059; 2018 жыл - 15 400; 2019 жылдың 10 айы - 10 942 орын алған. Ұрланған 91 мың бас малдың 42,5 мыңы (46,6%) табылып, иелеріне қайтарылыпты. Аталған 5 жылда мал ұрлығы үшін 11 мың қылмыскер жазаға тартылған. Олардың 1,5 мыңы қылмысқа топтасқан түрде барған.

Тағы да Ішкі істер министрлігінің деректері 2021 жылдың 9 айында ғана ел бойынша 1541 мал ұрлығы тіркелгенін, ал. 2022 жылы Қазақстанда мал ұрлығы 20%-ға азайғанын мәлімдеді.

Жалпы мал ұрлығына барған адамдар үшін қылмыстық норма «Рақымшылық актісі» туралы Заңның нормаларын қолданбайды. Мемлекет заңды қаншама қатайта түссе де, статистикалық мәліметтер бұл мал ұрлау қылмыстық әрекетін болдырмау мүмкін емес екенін, дегенменде, азайту мүмкіндігі бар екенін дәлелдеп бергендей.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Кодексі. 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ.

2. Мал ұрлығына жаза қатаң [Электронды ресурс] <https://zanmedia.kz/y-pravo/74/>

3. Мал ұрлығы... [Электронды ресурс] <https://zanmedia.kz/y-pravo/74/>

4. Қазақтан Республикасы қылмыстық құқығы (ерекше бөлім): оқулық / Орсаева.Р.А. - Өскемен: С.Аманжолов атындағы ШҚМУ «Берел» баспасы, 2019.- 503 б.

ӘОЖ 339.5

ФРАНЧАЙЗИНГ БИЗНЕСТІ ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ НЫСАНЫ РЕТІНДЕ

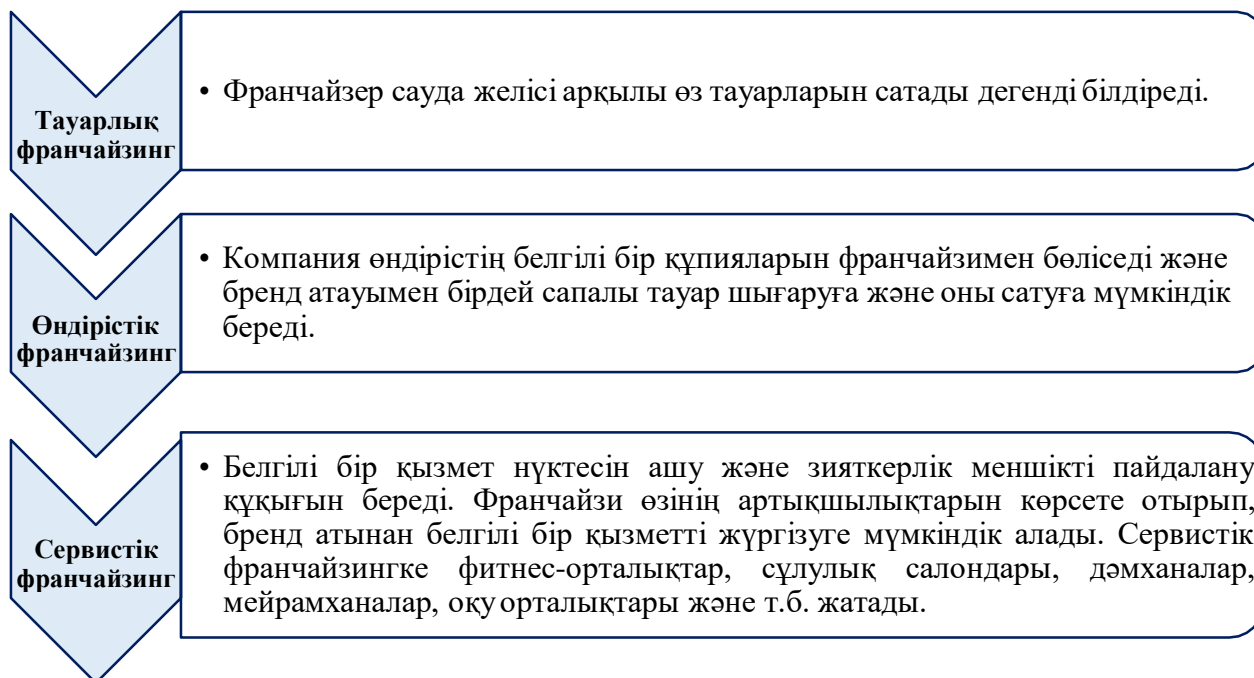
Бұқынов Т.К.

Ғылыми жетекші: Байғужина А.Ж., сениор-лектор

Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан,

E-mail: dobrydin1998@mail.ru

Франчайзинг бастапқы формада орта ғасырларда көріне бастады, сыйақы үшін белгілі бір өнімді қалай жасау керектігін немесе қажетті нәтижеге қол жеткізуді айтқан кезде пайда болды. Бірақ бізге таныс форматта франчайзинг өз тарихын АҚШ-та XX ғасырдың 50-ші жылдары бастады. Сол кезде Baskin Robbins, Zinger компаниялары келесі қарқынды байқады, кәсіпорындар саны неғұрлым көп болса, оларды басқару, өнім сапасы мен сатылымның жоғары деңгейін сақтау қиынға соғады. Мәселені шешу үшін келесі идея алға тартылды: басқа кәсіпкерлерге брендті пайдалану үшін тиісті төлемдерді төлей отырып, компания атынан өз бизнесін дамыту үшін өз брендін ұсыну.

Сурет 1 – Франчайзингтің негізгі түрлері

Ескерту: Сызба әдебиеттер негізінде автормен құрастырылған.

Франчайзинг-бұл компанияның иесі (франчайзер) белгілі бір ақыға басқа компанияға (франчайзи) тауарлар мен қызметтерді немесе технологияны және ресурстарды сату құқығын беретін бизнесті ұйымдастырудың бір түрі [1].

Франчайзингтің көптеген әртүрлі жіктеулер болғанына қарамастан, франчайзингтің негізгі түрлеріне назар аударамыз. Төмендегі суретте франчайзингтің қызметіне байланысты негізгі түрлері мен олардың анықтамасы қарастырылған.

Сауда белгісін, белгілі бизнес-модель технологияларын пайдалану құқығына ие бола отырып, кәсіпкер өзіне бекітілген міндеттемелерді жүзеге асыруы керек. Ең алдымен, төлемдер жасау (роялти деп аталатын пайдаңыздан белгілі бір пайыз) және паушалды жарна - франшизаны сатып алу және нарыққа кіру үшін бір реттік аударым. Сондай-ақ, франшизаны сатып алушы брендтің белгіленген тұжырымдамасын ұстанады және желі стандарттарын нақты ұстанады [2].

Кесте 1 - Франчайзингтің артықшылықтар мен кемшіліктері

<i>Франчайзи (сатып алушы) үшін франчайзингтің артықшылықтары:</i>	
Факті бойынша франчайзинг-дайын бизнес	Франшизаны сатып алу арқылы франчайзи бизнесті бастау үшін уақыт пен ақшаны үнемдейді.
Дәлелденген сәтті жұмыс әдістері	Франчайзер табысты тәжірибе мен шешімдерді франчайзиді бизнестің осы түріне дұрыс емес қадамдардан қорғау арқылы жеткізеді.
Нарыққа ену	Франчайзи іс жүзінде тауашаны зерттемей, бизнестің кез-келген сегментіне бірден кіре алады. Мысалы, франшиза бойынша медициналық зертхананы медициналық білімсіз, франчайзер технологиясын қолдана отырып ашуға болады.
Танымал бренд	Франчайзер сатып алушыға танымал брендті, брендингті және барлық нәрсені сынақ пен қатесіз тұтынушыға брендті ұсынуға көмектеседі.
Клиенттердің адалдығы	Франшизаны сатып ала отырып, брендті білетін, оған әлеуметтік желілерде қол қойған, желідегі сервис сапасымен нақты қауымдастығы бар сатып алушыларды (келушілерді) сатып аласың.
Компанияны қолдау	Франчайзер бизнесті бастауға және оны одан әрі жүргізуге көмектеседі, брендті дамытуға, жүйені жақсартуға көмектеседі.
<i>Франчайзи (сатып алушы) үшін франчайзингтің кемшіліктері:</i>	
Франчайзерге роялти және паушалды төлем түрінде төлемдер.	
Тұжырымдама мен стандарттарды міндетті түрде ұстану - франшиза неғұрлым тәжірибелі болса, ол серіктеске неғұрлым қатаң талаптар қояды және стандарттар неғұрлым байыпты жазылған. Мысалы, бірде-бір франчайзи Макдональдс стандарттардан ауытқып, мәзір жазбасында басқа қаріпті қолдануға немесе келісілмеген жеткізушіден өсімдік майын қолдануға батылы бармайды. Бұл үшін өте үлкен айыппұлдар қарастырылған.	

Өз бетінше шешім қабылдай алмау. Франшизаны сатып алғанда, Сіз өз іс-әрекетіңізде еркін емессіз және өзіңіз қалаған нәрсені жасай алмайсыз. Барлық франчайзерлер бірыңғай ережелер бойынша «ойнайды» және олардан ауытқу орталық кеңседе келісілуі керек. Мысалы, егер сіз шаварма франшизасын сатып алсаңыз, онда сіз бұл кафеде борщты сата алмайсыз - оны франчайзермен келісуіңіз керек және ол рұқсат бермеуге құқылы.
Желінің беделіне тәуелділік. Егер сіз өз бизнесіңізді дұрыс және адал жүргізсеңіз де, сізге брендтің жаһандық беделі әсер етеді. Егер франчайзер қандай да бір жағымсыз оқиғаға қатысса-бұл бүкіл желіге, соның ішінде сізге де әсер етеді.
<i>Франчайзер (сатушы) үшін франчайзингтің артықшылықтары:</i>
Франчайзингтік нүктелердің өсуі есебінен жалпы клиенттік базаны ұлғайту.
Серіктестер есебінен желіні жылдам дамыту мүмкіндігі франчайзи өз нүктелерін дербес басқарады, бұл желіні дамыту кезінде басқару шығындарын азайтады.
Үлкен аумақтық қамту. Франчайзердің белгілі бір мүмкіндіктерді дамыту немесе оларға қол жеткізу үшін ресурстары жоқ аймақтарда ашылады (мысалы, сапалы алаңдар немесе білікті қызметкерлер)
Паушалды төлемдер мен роялти түсімдері есебінен қосымша табыс. Желі өскен жағдайда франчайзер «ауқым әсерін» пайдалана алады-жеткізушілерден жеңілдіктер, ретро бонустар, аса қызықты ұсыныстар ала алады
<i>Франчайзер (сатушы) үшін франчайзингтің кемшіліктері:</i>
Франчайзи серіктестерінің желіде қалуы қызықты болуы үшін жүйені үнемі дамыту қажеттілігі.
Серіктестерді ұстап қалудың күрделі тетіктерін әзірлеу (психологиялық, экономикалық, заңдық, өнімдік, бедел және т. б.)
Франчайзидің желіден шығу қаупі.
<i>Ескерту: Кесте пайдаланылған әдебиеттер негізінде автормен құрастырылған.</i>

Қазақстандық франчайзинг, сауда маркасының түрік лицензиарының сублицензиясы бойынша ашылған Coca-Cola компаниясының зауытының пайда болуынан басталады. Зауыт 1994 жылы салынды, осылайша елде өз өндірісін ашу түрінде шетелдік компанияның "сапалы болуының" басталуын атап өтті. Осылайша, әйгілі сусындар өндірушісінің өнімдері қарапайым импорт түрінде ғана емес, сонымен қатар компанияның жергілікті қызметкерлері қатысатын ұлттық өнім түрінде де қол жетімді болды [2].

Қазіргі уақытта Қазақстан Орталық Азиядағы Франчайзинг секторының көшбасшысы болып табылады. 2004 жылдан бастап 2010 жылғы қаңтардағы жағдай бойынша Қазақстанда франчайзингтік жүйелердің саны екі еседен астамға ұлғайды және 350 бренд бар. 2011 жылдың соңындағы деректер бойынша мұндай брендтердің саны 450-ге жуық (Қазақстан франчайзинг одағының деректері). Франчайзинг шарттарында ашылған кәсіпорындар саны бүгінгі күні 3 000 бірліктен асады. Сарапшылардың бағалауы бойынша Қазақстандағы франчайзингтік жүйелер қатысушыларының тауар айналымы 1 млрд. АҚШ [3].

Қазақстандағы франчайзингтің өңірлік орталықтары Алматы, Астана, Атырау, Қарағанды, Шымкент қалалары болып табылады. Мұнда Франчайзинг технологиясы дамып келе жатқан шағын және орта бизнес шоғырланған. Франчайзингтік

жобалардың 70% - дан астамы Алматыдан бастау алады, дәл осы жерде шетелдік франшизалар елдің басқа қалаларында дамуға қол жеткізбестен, бастапқы бейімделуден өтеді. «Baskin Robbins», «InterContinental», «Hayatt» қонақ үй желілері сияқты негізгі халықаралық франчайзингтік брендтер Алматыда шоғырланған. Қазақстанда франшизалардың 75 пайызы нарықта 5 жылдан аспайды. ҚР-дағы шағын орта бизнес көлеміндегі франчайзингтік қатынастардың үлесі 3,5% - ды құрайды.

Франчайзинг нарығына әсер ететін маңызды фактор Бірыңғай кеден одағын құруға байланысты Ресей және Беларусь компанияларының қазақстандық нарыққа шығуына кедергілерді азайту болып табылады. Бұл фактор осы елдердің бизнесінің Қазақстанда болуының күшеюіне алып келеді. Ресейлік франшизалардың саны артып, үлесі 20% - ға (2010 жылдың басындағы жағдай бойынша) 30-40% - ға дейін артуы мүмкін.

Алдағы жылдары франшизаларды сатып алуға негізделген бизнестің неғұрлым сұранысқа ие бағыттары мынадай қызмет түрлері болады:

- қоғамдық тамақтандыру;
- сауда;
- сұлулық салондары;
- фитнес қызметтері;
- Денсаулық сақтау;
- автомобильдерге техникалық қызмет көрсету станциялары;
- тұрмыстық қызметтер;
- бизнеске арналған қызметтер;
- білім беру, тренингтер.

Егер Қазақстандағы франчайзинг түрлерін қарастыратын болсақ, онда елде дистрибутивтік / саудалық франчайзинг анағұрлым ұсынылған, ал батыс елдерде іскерлік форматтың үлесі дәстүрлі түрде сауда үлесінен жоғары. Қазақстандағы франчайзинг нарығының тағы бір ерекшелігі - сублицензиялық. Халықаралық франчайзерлер Қазақстанда тікелей жұмыс істеуге асығар емес. Тікелей классикалық қатынастар өте аз: франчайзер-франчайзи. Халықаралық франчайзерлер Қазақстанда өздерінің ресейлік немесе түрік мастер-франчайзи (субфранчайзерлер) арқылы жұмыс істеуді қалайды, қазақстандық компаниялар өз кезегінде субфранчайзи (сублицензиаттар) ретінде әрекет етеді. Бұл жағдайдың себептері секторда өте көп. Жергілікті тұтынушылардың ресейлік тұтынушылармен бірыңғай тілдік менталитеті болуы мүмкін (шетелдік франшиза бейімделуді қажет етпейді), халық пен өткізу нарығының тығыздығының жеткіліксіздігі, франчайзингтің халықаралық нарығында жергілікті кәсіпкерлердің белсенділігі және т.б .

Қазақстанда франчайзингті қолдау, дамыту және реттеу қажеттілігі туралы мәлімделген бірінші мемлекеттік құжат «Қазақстан Республикасында Шағын кәсіпкерлікті дамыту мен қолдаудың 1999-2000 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы» болып табылады, онда келесілер қарастырылған: франчайзингті дамыту түрінде шағын бизнесті қолдау маңызды рөлге ие болады. Шағын және ірі бизнестің аралас түрі ретінде франчайзингті енгізу қажет .

Іс жүзінде кәсіпкерлікті дамыту және қолдау жөніндегі барлық басқа, кейінгі мемлекеттік бағдарламаларда, сондай-ақ бірқатар салалық бағдарламаларда белгілі бір дәрежеде франчайзингті дамыту қажеттілігі жарияланды.

Осы Заң кешенді кәсіпкерлік лицензияны (франчайзингті) жүзеге асыруға байланысты қатынастарды реттейді, кешенді кәсіпкерлік лицензия шартының мазмұнын айқындайды және Қазақстан Республикасында франчайзингтік қызметті дамытуға және мемлекеттік қолдауға бағытталған .

Қазіргі уақытта Қазақстанда франчайзингтің дамуына бірнеше мамандандырылған және мамандандырылмаған институттар ықпал етеді:

Ұлттық Зияткерлік Меншік Институты (ҚазПАТЕНТ). Негізгі миссия-тауар таңбалары айналымы секторын реттеу және франчайзингтік шарттарды тіркеу.

- Франчайзингті дамыту жөніндегі Орталық Азия агенттігі (CAFLA). Агенттіктің негізгі миссиясы-Франчайзинг және лицензиялау мәселелері бойынша кәсіпкерлерге тегін кеңес беру.

- Шағын Кәсіпкерлікті Дамыту Қоры (Даму). Кәсіпкерлерге франшиза сатып алуға жеңілдікпен кредит беру. Кеңес беру, семинарлар өткізу, ақпараттық қолдау.

- Кәсіпкерлердің тәуелсіз қауымдастығы (NAP). Негізгі бағыттары - Қазақстанда франчайзингті дамыту, аймақта көрмелер ұйымдастыру, семинарлар өткізу.

- Сондай-ақ, бірқатар банктер, мемлекеттік және жеке ұйымдар Қазақстанда Франчайзингті жанама қолдауды жүзеге асырады [3].

Сондай-ақ, республикада франчайзингті дамыту мақсатында «Франчайзингті дамытудың ұлттық орталығы» ашылды. Жаңа ұйымды құрудың мақсаты «Даму» Қоры мен франчайзинг одағының күш-жігерін біріктіру болды. Бір алматы офис одағының алмады қамтуға өз жұмысын ҚР барлық аймақтары, сондықтан шешім қабылданды қорымен бірлесе отырып, «даму» кәсіпкерлікті дамыту орталығын ашу жәрдемдесетін франчайзингті дамыту неғұрлым кең аумақты реказахстана. Қор өкілдіктердің кең желісіне ие және бизнесті қаржылық емес қолдау шеңберінде ҚР Франчайзингті қолдауды жүзеге асырады.

Секторды қолдау үшін шағын кәсіпкерлікті дамыту қоры («Даму») жанындағы Франчайзингті қаржыландыру бағдарламасы пайда болды. Еліміздің көптеген өңірлерінде ҚР ИСМ және өңірлік кәсіпкерлік бірлестіктер ұйымдастырған франчайзинг бойынша семинарлар мен конференциялар өткізіледі. Франчайзингті мемлекеттік қолдау шаралары кәсіпкерлікті дамытудың көптеген бағдарламаларында жазылған [4].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. <https://sendpulse.kz/support/glossary/franchising>
2. https://franshiza.ru/article/read/chto_takoe_franchajzing/
3. <https://www.brif.kz/blog/?p=2370>
4. https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/47826/1/fti_2016_013.pdf

ОБЩИЕ ТЕНДЕНЦИИ И ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ МАЛОГО БИЗНЕСА

Волкова К., Сарсенгазиева Т.

Научный руководитель: Байгужинова А.Ж., сениор-лектор
Восточно-Казахстанский университет имени Сарсена Аманжолова,
г. Усть-Каменогорск, Казахстан, E-mail: tsarsengazieva@mail.ru

Развитие малого и среднего бизнеса - основа экономики любой страны. Без развитого малого и среднего предпринимательства сложно говорить о стабильности макроэкономической ситуации государств. Вследствие этого, еще на заре независимости малый и средний бизнес был определен в Казахстане как важнейший сектор экономики. Всесторонняя поддержка малого и среднего бизнеса всегда была приоритетом государственной политики.

Таблица 1-Количество зарегистрированных субъектов малого и среднего
бизнеса по состоянию на 1 января 2022 года

<i>Регион</i>	<i>Количество субъектов</i>
Северо-Казахстанская область	34,2
Павлодарская область	53,4
Акмолинская область	55
г.Астана	191,1
Восточно-Казахстанская область	110
г.Алматы	285,8
Карагандинская область	109
Жамбылская область	87,1
Алматинская область	150,4
г.Шымкент	90,8
Туркестанская область	149,3
Кызылординская область	56,9
Актюбинская область	75,5
Костанайская область	60,7
Мангыстауская область	64,3
Атырауская область	59,5
Западно-Казахстанская область	51
<i>Примечание – составлено авторами на основе источника [1,5].</i>	

Пристальное внимание государства к малому предпринимательству объясняется желанием достичь позитивных экономических, политических и социальных результатов для общества. Значимость развития малого бизнеса для нашей страны определяется тем, что оно способно коренным образом и без существенных капитальных вложений расширить производство многих потребительских товаров и услуг с использованием местных источников сырья,

решить проблему занятости, ускорить научно-технический прогресс и составить позитивную альтернативу криминальному бизнесу.

Малый бизнес оказывает прямое воздействие на занятость населения. Малые предприятия способны создавать большое количество рабочих мест, тем самым снижая уровень безработицы. Они способны создать конкуренцию за работников и сохраняют рабочий потенциал как таковой.

Малое предпринимательство можно квалифицировать как особый творческий тип экономического поведения. Оно базируется на энтузиазме, свободе выбора решений, продуманном ли интуитивно выбранном риске, с одной стороны, и создании атмосфера взаимопонимания, доверия, неформального общения, дружеских пожеланий и советов при достижении общих целей, с другой.

С чем в первую очередь столкнется человек, решивший открыть свое дело?

Предприниматель может столкнуться с рядом проблем, которые могут препятствовать развитию малого бизнеса.

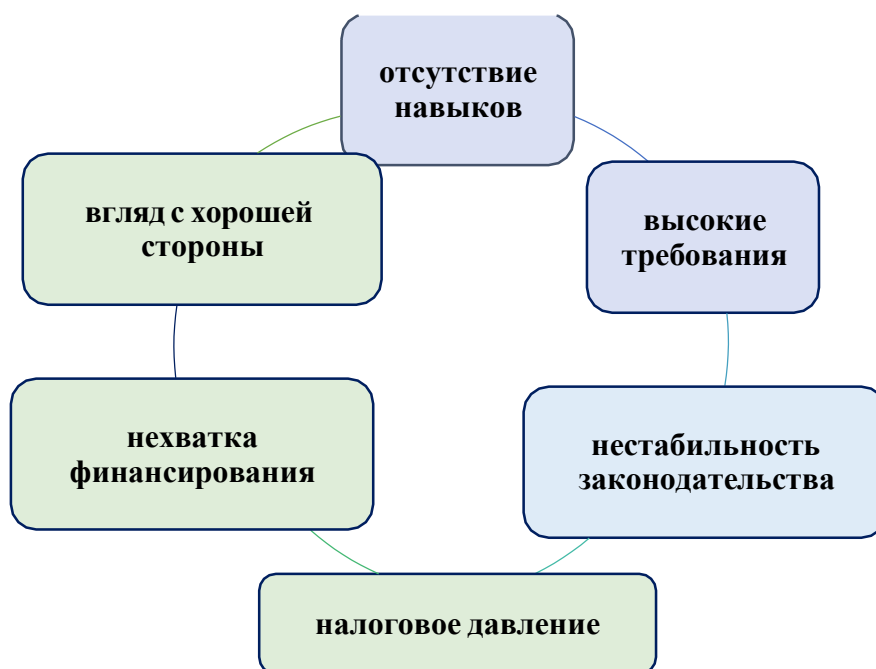

Рисунок 3 - Проблемы развития малого бизнеса

Примечание – составлено авторами на основе источника [2,3].

Отсутствие навыков. Одной из самых больших проблем, с которыми сталкивается малый бизнес, является отсутствие необходимых специальных навыков. В 2022 году количество казахстанских предпринимателей с высшим образованием достигло 61,3%. Это на 12,7% меньше, чем в прошлом году. При этом определенная часть предпринимателей не видит необходимости в получении высшего образования.

Это в первую очередь показывает нам, что высшее образование не обязательно для того, чтобы стать владельцем малого бизнеса. Во-вторых, это также показывает, что большинству владельцев малого бизнеса не хватает необходимых навыков из-за того, что они не продолжают своё обучение.

Высокие требования. Сегодня большинство стартапов смотрят на показатели выживаемости предприятий. С 2016 года 4 из 5 предприятий смогли просуществовать более 1 года. Также Только 3% бизнесов доживают до своего трехлетия. 92% бизнес-проектов умирают (по подсчетам «Startup Genome Report» [4]). И это цифра среди тех стартапов, о которых мы знаем, а какое количество проектов не дошли до момента, когда смогли где-то показаться, неизвестно.

Нестабильность законодательства. Большой объем принимаемых нормативно-правовых актов приводит к «захламлению» законодательства, появлению слабо проработанных, противоречивых и нестабильных решений и, как следствие, негативно влияет на предпринимателей и динамику развития малого бизнеса.

Налоговое давление. Чрезмерное налогообложение не позволяет предпринимателям вовремя сформировать необходимые им резервы оборотных средств, в то время как основная часть средств компании уходит на уплату налоговых обязательств.

Нехватка финансирования. Большинство молодых предпринимателей, не обладая достаточными накоплениями, не смогли сформировать резерв, необходимый для открытия собственного бизнеса. Государственный бюджет, будучи крайне ограниченным, не может стать источником этих средств в полной мере. Предпринимателям остаётся надеяться на кредиты, но большинство банков могут попросту не одобрить кредит начинающим предпринимателям.

Взгляд с хорошей стороны. На самом деле у малого бизнеса достаточно много возможностей для размножения и роста. Чтобы остаться на плаву, они должны либо приносить выгоду более крупным предприятиям, либо улучшать качество жизни конечного потребителя. Нельзя исключать инновации, которые всегда могут внедрить небольшие и амбициозные предприятия.

Нами были проанализированы советы разных успешных компаний о том, как выжить и остаться на плаву [6,7]. Мы собрали 7 лучших, по нашему мнению, советов и представляем их ниже:

1) Планируйте свой бюджет наперёд. Планирование бюджета на этапе создания бизнеса важно, но планирование бюджета на протяжении всего остального времени не менее важно. Планирование бюджета даст вам дорожную карту, которой вы можете следовать в течение всего следующего года. Тщательно продумывайте свои цели на год, а затем определите области, на которые вам необходимо соответствующим образом выделить больше ресурсов. Это всё поможет избежать непредвиденных трат.

2) Не забывайте о страховке. Страховое покрытие: есть ли полис на случай пожара, кражи и личной безответственности. Это кажется элементарным, но сколько начинающих предпринимателей малого бизнеса пожалели, не сделав этого.

3) Знайте своих клиентов и с кем вы работаете. Многие успешные компании рекомендуют хорошо узнать своих клиентов. В будущем они могут стать вашим «спасательным кругом».

4) Умейте адаптироваться. На примере пандемии многие компании поняли, насколько важно умение адаптироваться под новые условия в короткий срок. Чаще

проводите собрания и мозговые штурмы со своей компанией для поиска новых идей. Также неплохо иметь финансовую подушку (возвращаясь к 1 пункту).

5) Не забывайте анализировать свою компанию. Каждую неделю выделяйте время на изучение того, куда движется ваш бизнес, и как вы можете улучшить свои операции и увеличить свой рынок.

6) Сосредоточьтесь на доходе. Как только доход иссякнет – всё закончится. В нестабильные экономические времена крайне важно, чтобы компания постоянно приносила доход.

7) Находитесь в социуме. В век высоких технологий социальные сети и сайты просто необходимы для грамотного продвижения вашей компании. Не стоит игнорировать этот пункт. Поддержание активных социальных профилей позволяет вам взаимодействовать с клиентами, коллегами и конкурентами, быть в курсе текущих тенденций и оставаться свежим в сознании ваших клиентов.

В настоящее время существует множество факторов препятствующих развитию малого и среднего бизнеса, но будучи грамотным специалистом, молодой предприниматель сможет преодолеть кризис и масштабировать своё дело.

Список литературы

- 1) https://gender.stat.gov.kz/page/frontend/detail?id=106&slug=1-2018&cat_id=6&lang=ru
- 2) <https://scienceforum.ru/2021/article/2018023921>
- 3) <https://www.yeniisfikirleri.net/kucuk-isletme-trendleri/>
- 4) <https://startupgenome.com/all-reports>
- 5) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34138043&pos=13;128#pos=13;128
- 6) <https://medium.com/@danil.zadirin/10-survival-tips-for-small-business-owners-5a15caf5df81>
- 7) <https://gocardless.com/guides/posts/8-small-business-survival-tips-2021/>
- 8) <https://new.stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-org/publications/5029/>

ӘОЖ 656.07

ҚАЗАҚСТАНДА КӨЛІК-ЛОГИСТИКАЛЫҚ ҚЫЗМЕТТЕРДІҢ ЭКСПОРТЫН ДАМУ

Секимова Н., Кабдешова Д., Әлібеков О.

Ғылыми жетекші: Байгужинова А.Ж., сениор-лектор
Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті,
Өскемен қ., Қазақстан, E-mail: dikokab20023@gmail.com

Аңдатпа. Зерттеудің мақсаты көліктік-логистикалық қызметтердің экспорттық әлеуетін талдау, экспортқа әсер ететін факторларды анықтау және жоғары технологиялық экспорттың үлесін ұлғайту мақсатында Қазақстанның даму бағытын негіздеу болып табылады.

Түйін сөздер: көлік, логистика, қызмет көрсету нарығы, инфрақұрылым,

экспорттау қызметтері.

Әлемдік экономиканың және халықаралық еңбек бөлінісінің дамуының қазіргі жағдайында жоғары технологиялық өнеркәсіп өнімдерін экспорттау экономикалық саясаттың басым бағыттарының біріне айналып, маңыздылығы артып келеді. Жоғары технологиялық өнеркәсіп өнімдерінің экспортын кеңейту жалпы экономиканың алдында тұрған басым міндеттердің бірі болып табылады, өйткені тек осындай даму жолы ғана одан әрі тиімді жұмыс істеуге және экономикалық өсуге кепілдік бере алады.

Ұлттық экономикада қалыптасқан аса маңызды шикізаттық салалардың экспортқа бағдарлануы, жаһандық бәсекелестіктің күшеюі және ұлттық экономиканың әлемдік экономикаға интеграциялануы, геоэкономикалық және геосаяси тұрақсыздық Қазақстан экономикасын инновациялық жолға шығаруды талап етеді.

Әлемдік экономикада жоғары технологиялық секторларға баса назар аударып отырып, салаларды әртараптандыруға байланысты жаңа үрдістер байқалуда. Инновациялық дамуды ынталандыру мемлекеттік органдардың да, түрлі қоғамдық ұйымдардың да үнемі назарында.

Осының аясында және Қазақстан үшін ғылымды қажет ететін салалар үлесінің артуы дамудың, әртараптандырудың және жаңғыртудың, жаһандық экономикадағы өнімнің бәсекеге қабілеттілігін арттырудың инновациялық жолының негізі болып табылады.

Көлік-логистикалық қызметтердің экспортын кешенді бағалаудың әдістемелік құралдары олардың экспортына әсер ететін факторлардың жіктелуіне, сондай-ақ көлік түрлері мен экспорт елдері бойынша көрсеткіштерді талдауға, логистиканың рейтингтік көрсеткіштеріне негізделген[1].

Соңғы 10 жылда қызмет экспорты екі есеге өсіп, 2022 жылы 6,4 миллиард долларға жетті. Қызметтер саудасындағы теріс сальдо 2017-2022 жылдары 8,4 миллиард доллардан 4,4 миллиард долларға дейін төмендеді. Бірақ оң динамикаға қарамастан, экспорттың жалпы құрылымындағы қызметтер экспорты салыстырмалы түрде төмен болып қалып отыр және 2017-2022 жж. 4,9-дан 14,6%-ға дейін ауытқиды (кесте 1).

Қызметтер экспортының құрылымында көлік қызметтері басым, олардың үлесі 2017 жылы 3,5 млрд АҚШ долларын немесе қызметтердің жалпы экспортының 55%-ын құрады. Көлік қызметтерінің экспорты қызметтердің алты негізгі түрімен ұсынылған: құбыр, теміржол, әуе, автомобиль, теңіз арқылы тасымалдау, сондай-ақ пошталық және курьерлік қызметтер.

Кесте 1-2017-2022 жылдардағы Қазақстан Республикасының халықаралық қызметтерінің балансы, млн.АҚШ доллары

Көрсеткіштер	2017 ж.	2018 ж.	2019 ж.	2020 ж.	2021 ж.	2022 ж.	
Халықаралық қызметтер балансы, барлығы	-7 929,90	-7 073,70	-6 298,12	-5 106,27	-4 756,04	-4 412,91	%
Импорт қызметі	12 758,10	12 458,44	12 916,24	11 582,24	11 062,82	10 849,48	62,8

Экспорт қызметі	4 828,20	5 384,74	6 618,12	6 475,97	6 306,78	6 436,57	37,0
Соның ішінде:							
көлік қызметтері	2 564,95	2 853,23	3 885,13	3 618,11	3 542,32	3 537,20	54,95
саяхат	1 347,21	1 522,05	1 467,31	1 533,64	1 548,55	1 780,54	27,66
құрылыс	19,04	36,44	157,56	330,28	276,28	184,23	2,86
сақтандыру және зейнетақы қызметтері	95,83	39,67	64,80	79,27	56,75	84,16	1,31
Қаржылық қызметтер	44,75	26,28	22,60	22,43	20,02	19,63	0,30
зияткерлік меншік объектілерін пайдаланғаны үшін төлем	0,00	0,27	1,78	0,89	1,09	0,69	0,01
телекоммуникациялар, компьютерлік және ақпараттық қызметтер	124,36	140,65	146,11	142,22	124,09	116,30	1,81
басқа да бизнес қызметтері	400,78	544,31	558,63	422,32	481,61	418,55	6,50
жеке тұлғаларға қызмет көрсету және мәдениет және демалыс саласындағы қызметтер	1,26	1,18	1,53	1,23	0,19	0,41	0,01
материалдық ресурстарды өңдеу қызметтері	222,56	214,66	258,80	260,57	210,98	237,77	3,69
жөндеу және техникалық қызмет	0,00	2,52	8,89	14,35	6,52	8,73	0,14
Ескерту – ҚР Ұлттық статистика бюросы дереккөзі негізінде құрастырылған.							

Көлік қызметтері экспортының құрылымында ең көп үлесті жүк тасымалы алады, оның үлесіне жалпы экспорттың 86%-ы тиесілі. Жолаушыларға қызмет көрсету экспорт үлесінің 5,6% құрайды. Басқа қосалқы көлік қызметтерінің үлесі 5,9%-ды құрайды. Ең аз үлесті пошта байланысы немесе курьерлік қызметтер алады, олардың үлесі небәрі 0,2% құрайды (2-кесте).

Кесте 2 - 2017-2022 жылдардағы тасымалдау объектілері мен көлік түрлері контекстіндегі көлік қызметтерінің экспорты, млн.АҚШ доллары

Көрсеткіштер	2017 ж.	2018 ж.	2019 ж.	2020 ж.	2021 ж.	2022 ж.	
						млн. \$	%
Көлік қызметтері	2 564,95	2 853,23	3 885,13	3 618,11	3 542,32	3 537,20	
Жолаушыларды тасымалдау	225,09	257,47	233,91	199,79	167,48	208,77	
Жүк тасымалдау, оның ішінде:	1 883,05	2 310,91	3 364,88	3 198,44	3 166,64	3 044,98	
теңіз көлігі	-	24,95	24,12	14,02	26,70	8,05	0,26

әуе көлігі	117,23	86,93	74,44	67,08	70,85	63,42	2,08
темір жол	921,81	850,71	790,07	674,30	640,38	559,03	18,36
кұбыр	536,57	1 096,62	2 234,22	2 236,39	2 229,32	2 228,42	73,18
автомобиль көлігі	307,44	251,69	242,04	206,64	199,40	186,05	6,11
Басқа да	445,57	273,41	274,55	211,88	200,06	273,64	
Ескерту – ҚР Ұлттық статистика бюросы дереккөзі негізінде құрастырылған.							

Басқа көлік қызметтері – тасымалдауға көмекші рөл атқаратын және жүктерді немесе жолаушыларды тасымалдау үшін тікелей көрсетілмейтін қызметтер. Бұл тармаққа мыналар кіреді: тиеу-түсіру операциялары (мысалы, жүктен бөлек есептелетін контейнерлерді тиеу және түсіру); сақтау және қоймалау; орау және қайта орау; жүк тасымалдау қызметтеріне кірмейтін сүйрету; әуе қозғалысын басқару; порттар мен әуежайлардағы көлік құралдарын тазалау; агенттік қызметтер (оның ішінде экспедиторлық және делдалдық қызметтер). Бір көлік түріне жатқызуға болмайтын көліктің бірнеше түріне жататын қызметтер «басқа көліктік қызметтер» санаты бойынша есепке алынады [3].

Жүк тасымалы құрылымында ең көп үлесті құбыр арқылы тасымалдау алады – 2,2 млрд АҚШ доллары (73%), теміржол көлігімен ол екінші орында – 559 млн АҚШ доллары (18%).

2017-2022 жылдары кіріс 4 еседен астам өскен құбыр көлігін қоспағанда, тасымалдаудың барлық түрлерінен түскен кірістер 2 есеге жуық қысқарды.

Жүк тасымалдау қызметтерінің негізгі сатып алушылары Қытай (24%) және Ресей (65%) компаниялары болып табылады (3-кесте).

Қорытындылай келе, қызметтер экспортының құрылымында көлік қызметтері басым екенін атап өтеміз, олардың үлесі 2022 жылы 3,5 млрд АҚШ долларын немесе қызмет экспортының жалпы көлемінің 55%-ын құрады. Көлік қызметтері экспортының құрылымында ең көп үлесті жүк тасымалы алады, оның үлесіне жалпы экспорттың 86%-ы тиесілі. Жолаушыларға қызмет көрсету экспорт үлесінің 5,6% құрайды. Жүк тасымалы құрылымында ең көп үлесті құбыр арқылы тасымалдау алады – 2,2 млрд АҚШ доллары (73%). Екінші орында 559 миллион АҚШ долларымен (18%) теміржол көлігі. 2017-2022 жылдары кіріс 4 еседен астам өскен құбыр көлігін қоспағанда, тасымалдаудың барлық түрлерінен түскен кірістер 2 есеге жуық қысқарды. 2022 жылы транзиттік жүктердің көлемі 69,7 млн.т (79,5%) жүк тасымалдау қызметтерінің негізгі сатып алушылары Қытай (65%) және Ресей (24%) компаниялары болып табылады.

Қазіргі уақытта логистика айтарлықтай жоғары қарқынмен дамып келеді және орта технологиялық салалардың тізіміне енгізілген. Көлік логистикасының әлемдік нарығы шамамен 2,7 трлн. АҚШ доллары, яғни әлемдік ЖІӨ-нің 7%. Дамыған елдерде көлік логистикасының үлесі жалпы ішкі өнімнің 13-14% құрайды. Мысалы, Ирландияда ЖІӨ құрамдас бөлігі – 14,2%, Сингапур – 13,9%, Гонконг – 13,7%, Германия – 13%. Қазақстанда логистиканың үлесі шамамен 8% құрайды. Бұл көрсеткіштер осы елдердің табыс көздерінің бірі ретінде логистикалық секторды дамытуға деген жоғары қызығушылықтарын айқын көрсетеді. Егер бұл

мемлекеттердің көлік инфрақұрылымының даму деңгейін бағалайтын болсақ, онда олар LPI Logistics Performance Index рейтингінің жоғарғы қатарында [4].

Технологиялық даму жағдайында дүниежүзілік қызмет көрсету нарығында «Индустрия 4.0» «Логистика 4.0» белсенді түрде дамып келеді және көлік-логистика секторында анағұрлым озық технологияларды пайдалану болып табылатын 4 п және 5 п деңгейлі провайдерлердің қызметтерін кеңейтуде. Бұл интеллектуалды көлік желісі, смарт логистика, omni-channel (көп арналы логистика), блокчейн логистикасы, электронды логистика және т.б. Жалпы алғанда, Қазақстандағы логистикалық қызмет нарығы әлі 3 пл деңгейіне жеткен жоқ, технологиясы дамымаған, негізінен елде бар халықаралық логистикалық компаниялар ғана кейбір технологиялық шешімдерді пайдаланады.

Осыған байланысты көліктік-логистикалық қызметтердің экспортын дамыту үшін, ең алдымен, Қазақстан аумағы арқылы өтетін трансконтиненттік дәліздердің тартымдылығын арттыру қажет. Бұл көліктік-логистикалық инфрақұрылымға жоғары технологияларды енгізу, жол желісін жаңғырту, жылжымалы құрамды жаңарту, сондай-ақ физикалық емес кедергілерді жою, шекарадан өту рәсімдерін жеңілдету, көліктің әрбір түрі бойынша логистикалық операцияларды жетілдіру арқылы физикалық кедергілерді жою арқылы мүмкін болады және бәсекеге қабілетті тариф саясаткерлерін жүргізу.

Мысалы, бірыңғай операторлар институтын құру арқылы мультимодальды тасымалдауды басқарудың ұйымдастырушылық нысандарын жетілдіру, сондай-ақ жоғары жылдамдықты блок және контейнерлік тасымалдауды енгізу арқылы қазақстандық теміржол желісі бойынша транзиттік жүктерді жедел жылжыту жүйелерін дамыту қажет.

Айта кету керек, бұл жоғары технологиялық экспорттың құрамдас бөліктерінің бірі ретінде көлік-логистикалық қызметтердің экспортын барынша дамыту үшін орындауды қажет ететін тапсырмалардың толық тізбесі емес. Бұл жүзеге асатын болса, көліктік логистиканың еліміздің экономикалық дамуына қосатын үлесі Қазақстанға орасан зор болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Baujersoks D., Kloss D. Logistika: integririvanna ja ser' postavok. - M.: Olimp-Biznes, 2016.

2. Можарова, В.В. Транспорт в Казахстане: современная ситуация, проблемы и перспективы развития/ В.В. Можарова. – Алматы: КИСИ при Президенте РК, 2017. – 216 с.

3. Муханбетова, А.Е. Анализ и перспективы развития логистических систем Республики Казахстан / А.Е. Муханбетова // Труды Каспийского государственного университета технологий и инжиниринга им. Ш. Есенова (г. Актау), 2021. – № 4.

4. Dzhonson D., Vud D., Vordlou D., Mjerfi-ml. P. Sovremennajalogistika. – M.: Vil'jams, 2017.

ЦИФРЛЫҚ ЭКОНОМИКАҒА КӨШУ ЖАҒДАЙЫНДА МЕНЕДЖМЕНТТІ ДАМУ

Дүкиев Б.М., Экономика ББ 2-курс магистранты

Ғылыми жетекшісі: Апышева А.А., э.ғ.к., қауымдастырылған профессор

С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті,

Өскемен қ., Қазақстан, E-mail: dukiev.birzhan97@gmail.com

Цифрландыру – бұл оның сапасын арттыру және экономиканы дамыту үшін өмірдің әртүрлі салаларына цифрлық технологияларды енгізу.

Цифрлық экономика – өндірістің негізгі факторы цифрлық түрдегі деректер болып табылатын экономикалық қызмет, оның үлкен көлемін өңдеу және талдау нәтижелерін пайдалану дәстүрлі шаруашылық түрлерімен салыстырғанда өндірістің, технологияның, жабдықтың, сақтаудың, сатудың, тауарлар мен қызметтерді жеткізудің әртүрлі түрлерінің тиімділігін едәуір арттыруға мүмкіндік береді.

XXI ғасыр сандық экономиканың ғасыры болды, оның ауқымы жыл сайын өсіп келеді. Сарапшылардың бағалауы бойынша 2025 жылға қарай цифрландыру әлемнің көптеген елдерінің ЖІӨ-нің 20% - дан 35%- ға дейін өсуін қамтамасыз етеді. Цифрлық экономика дегеніміз-цифрлық байланыс құралдары мен жаңа ақпараттық технологияларды қолдануға негізделген әлеуметтік-экономикалық қатынастар жүйесі.

Бизнес саласына жаңа коммуникациялық арналарды жаппай енгізу және интернет-ресурстарды пайдалана отырып, бизнес құрылымдардың өзара іс-қимылының желілік модельдерін құру қызметтің барлық салаларына электрондық құжат айналымы жүйелерін енгізу қажеттілігіне әкелді және қандай да бір жолмен байланысты барлық адамдардың біліміне, дағдыларына ақпаратты өңдеу және беру арқылы қойылатын талаптарды өзгертті.

Көптеген құжаттарда ұйымдардың тиімділігін арттыру үшін цифрлық ресурстарды пайдаланудың тұжырымдамалық тәсілі «цифрландыру» деп түсіндіріледі және бүгінде бұл ұғым кеңінен қолданылады. Мысалы, елдегі ақпараттық қоғамды дамытудың 2017-2030 жылдарға арналған стратегиясы күрделі жүйелердің, атап айтқанда, интеграцияланған өндірістік құрылымдардың цифрлық өзара іс-қимыл құралдарын жаппай енгізуге баса назар аударады.

Көптеген авторлар цифрландыруды әртүрлі деректерді электронды түрде түрлендіру және ұсыну процесі ретінде қарастырады. Соңғы жылдары нормативтік-құқықтық база жаңа басшылық құжаттармен толықтырылды, олардың мәні цифрлық экономиканың және тұтастай алғанда ел экономикасының жекелеген бағыттарын дамыту, оны ақпараттандыру мүмкіндіктерін ашады.

Бұл жағдайда ұйымдастырушылық менеджмент модернизацияланады, танылған тәжірибелерді жетілдіреді және жаңа басқару технологиялары мен тәсілдерін қалыптастырады, бұл баяндама тақырыбының өзектілігін анықтайды. Ең алдымен, цифрлық экономика ресурстың жаңа түрін – цифрлық деректерді жасағанын атап өту қажет. Ұйымды басқару процесінде оларды тиімді пайдалану мүмкіндігі Қазіргі шаруашылық жағдайында табысты қаржылық-шаруашылық

қызметті жүргізуді қамтамасыз ететін міндетті фактор ретінде қарастырылады. Бизнесіне сапалы өңдеуден өтетін өзекті ақпараттың үлкен көлемінің болуы Big Data-ны әртүрлі спецификациядағы құрылымдалған және құрылымдалмаған жылдам өсіп келе жатқан деректердің шексіз санын өңдеу үшін белсенді пайдалануға ықпал етеді.

Дәстүрлі кәсіпорын деректерімен біріктірілген ауқымды деректерді өңдеу және талдау кезінде кәсіпорындар өз бизнесі туралы тереңірек және нақты түсінік ала алады, бұл өнімділіктің жоғарылауына, бәсекелестік позицияның жоғарылауына және жаңа мүмкіндіктердің пайда болуына әкеледі. Сонымен, персоналды басқарудың корпоративтік жүйелерінің оңтайландыру бағытында Big Data технологиялары қызметкерлерді ұстап қалу, ынталандыру және тарту бойынша уақтылы шешімдер қабылдау үшін тәуекел аймағында қызметкерлер бөлетін алгоритм құруға мүмкіндік береді (кәсіби күйіп кететін, ынтасыз, компаниядан шығуды жоспарлайтын). Сондай – ақ заманауи бағдарламалық кешендер, өмірлік цикл экономикасының моделі және т.б. персоналды басқару процестері мен Кәсіпорын экономикасы арасындағы нақты байланысты анықтауға мүмкіндік береді.

Мысалы, оқытуға инвестициялар мен EBITDA арасындағы корреляция. Сонымен қатар, қазіргі жағдайда Big Data технологияларының сегменттелуі және олардың салалық мамандануы жүреді: жекелеген сәтті жағдайлардан бастап, бұл нарық кең деректерді жинау, талдау және пайдаланудың салалық модельдерін жасауға көшеді.

Деректердің едәуір көлемін пайдалану контекстінде Н. М. Әбдікеев когнитивтік менеджменттің жаңа тұжырымдамасын қалыптастыруға баса назар аударады, оның негізін когнитивтік технологиялар (сараптама мен шешім қабылдау процестерін оңтайландыру үшін пайдаланылатын ақылға қонымды бағдарламалық-аппараттық жүйелерді құруға мүмкіндік беретін алгоритмдер мен технологиялардың жиынтығы) және когнитивтік жүйелер (бейімделу, интерактивтілік қасиеттері бар бағдарламалық кешендер).

Цифрлық технологиялар (заттар интернеті, таратылған тізілімдер, ауқымды деректер) менеджер мен кәсіпорын қызметкерлері арасындағы әлеуметтік өзара әрекеттесудің қосымша нұсқаларын жасайды, ұйымның менеджерлері мен іскери серіктестері арасындағы экономикалық қатынастарды өзгертеді. Белгілі бір бизнес міндеттерін шешу процесінде өзара әрекеттесу үшін кооперацияның және әртүрлі контрагенттерді үйлестірудің инновациялық модельдері қалыптасады. Сондай-ақ, цифрландырудың әлемдік тәжірибесі, ең алдымен, мобильді нысандарды дамыту есебінен қызметкерлердің кеңсе жұмысының икемділік дәрежесін арттырудың айқын үрдісін көрсетіп атап өту маңызды. Мобильді кеңсе аутсорсингтің тиімділігін арттыруға, әсіресе халықаралық бизнесіне, ақпараттық технологиялардағы прогресс – кәсіби білімді (құқықтану, аудит, қаржылық қызметтер) қарқынды пайдалану негізінде құзыретті аутсорсингті дамытуға мүмкіндік береді. Мобильді кеңсе жағдайында компанияның әрбір менеджері және әрбір қызметкері кәсіпкер болады-кәсіпкердің мінез-құлқының ерекшеліктері мен үлгілерін алады, оның шығармашылығы артады. Мобильді кеңсені пайдаланатын компаниялар неғұрлым көп болса, сала мен жалпы экономика соғұрлым креативті болады.

Экономикадағы жүйелердің эволюциялық дамуы -бұл басқаруды (жоспарлауды) жоғары деңгейде дамыту, қарапайым формалардан жоспарларды

жеке құруға және оларды сыртқы және ішкі ортаның белгісіздігін ескере отырып жүзеге асыруға көшу.

А.А. Богданов жүйелерді құрудың екі әдісі бар екенін көрсетті. Бірінші әдіс бойынша жүйе кез- келген табиғаттың кем дегенде екі объектісінен үшінші нысан- байланыс (синтез, генерация) арқылы пайда болады. Екінші әдіс бойынша жүйе бұрыннан бар күрделі жүйенің ыдырауы (жойылуы, дегенерациясы) арқылы қалыптасады. Демек, жүйені жаңа элементтерден құруға (ұйымдастыруға) немесе оның құрамына қосымша элементтерді қосу арқылы немесе оның құрамынан қажетсіз элементтерді алып тастау арқылы қайта құруға (қайта құруға) болады. Жүйелерді қайта құрудың үшінші әдісі бар сияқты – ескі немесе тозған бөліктерді жаңасына ауыстыру (құрылымдық регенерация), ал төртінші әдіс-жүйенің ішкі элементтері арасындағы байланыстарды өзгерту (функционалды регенерация).

Өзін - өзі ұйымдастыратын жүйе – сыртқы немесе ішкі орта өзгерген кезде өткен тәжірибені ескере отырып, өз ұйымын сақтауға немесе жетілдіруге қабілетті күрделі және динамикалық жүйе. Экономиканы цифрландыру жағдайында өзін-өзі ұйымдастыратын өндірістік экожүйелер пайда болады.

Б.З. Милнер, В.С. Раппопорт жазғандай: «ұйымды басқару – бұл бейімделу. Бұл қазіргі менеджмент әдістемесінің негізі. Басқаруда ештеңе мотивациясыз болмайды, әр нәрсенің өзіндік себебі бар, бәрі ұйымның көптеген айнымалыларының, сыртқы және ішкі ортасының әсерінің архитектуралық айла-тәсілімен анықталады». Бұл тұжырым дұрыс, өйткені эволюция процесінде кез-келген экономикалық жүйе қоршаған орта жағдайларына бейімделеді және ұйымдастырушылық және басқарушылық құрылымды ұтымды етуге тырысады.

Стейкхолдерлердің желілік өзара әрекеттесуінің негізгі қасиеттерін кеңістіктік шекараларды өшіру, өзара әрекеттесудің сызықтық емес сипаты (көлденең, тік және диагональды), үздіксіздік, шектеулердің болуы (әкімшілік кедергілер арқылы), тұрақтылық және тұтастық деп атауға болады. Олардан желілік өзара әрекеттесуді басқару принциптері шығады.

1. Ұйымдық құрылымды орталықсыздандыру. Желілік құрылымдарды қалыптастыру.

2. Басқаруды орталықсыздандыру. Топ басшылары мен мүшелеріне маңызды шешімдер қабылдауға уақытша өкілеттік береді. Стейкхолдерлер арасындағы өзара іс-қимыл және ақпарат алмасу жақсарады, барлық қызмет түрлерінің тиімділігі артады.

3. Басқару циклінің үздіксіздігі. АКТ қолдану негізінде жүзеге асырылады.

4. Инновацияны инновацияға жеткізу процесінің тұтас көрінісі. Желілік өзара әрекеттесу инновацияны инновацияға жеткізу процесінің ұжымдық көрінісін жасауға, осы процестің «идеалды» нұсқаларын іздеуге мүмкіндік береді.

5. Басшының қызығушылығы. Желілік өзара әрекеттесу тиімді стейкхолдерлерді іздеуге басшының қызығушылығымен мүмкін болады. Ол бәсекелестер, жеткізушілер, жалдамалы қызметкерлер, тұтынушылар мен мемлекеттік органдар, қоғамдық ұйымдар үшін ақпараттың ашықтығының жоғары деңгейін болжайды.

6. Ұйымның бейімделуі. Желідегі қызмет түрлері бойынша стейкхолдерлер кооперациясы кезінде Ұйым қызметінің бейімделу деңгейі артады.

7. Виртуалды топ қызметкерлерінің еркін қозғалысы.

8. Басшы мен қызметкерлердің функцияларының өзара алмастырылуы. Басқаруды орталықсыздандыру және желілерді қалыптастыру салдарынан менеджерлердің функциялары топтарды басқару кезінде қызметкерлерге беріледі.

9. Ұйымдастырушылық мәдениет. Желілік өзара әрекеттесуге қатысушылардың ұйымдастырушылық мәдениеттерінің элементтерімен байланысуға қабілетті.

10. Инновациялық қызметті ресурстық қамтамасыз ету. Стейкхолдерлердің желілік өзара іс-қимылын дамыту жағдайында ұқсас бизнес-операцияларға арналған ресурстардың шығындары азаяды.

11. Стейкхолдерлердің біліміне ашық қол жетімділік. Ақпарат инновациялық қызметтің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Эшбидің қажетті әртүрлілік принципіне сәйкес, толық ақпарат болған кезде жүйені тамаша басқару мүмкін болады. Бұл басқару объектісіне белгісіздік күйінен шығуға мүмкіндік береді. Өкінішке орай, толық ақпараттың болуы іс жүзінде мүмкін емес, бірақ мұндай күйге ұмтылу басқару объектісінің энтропиясын белгілі бір минимумға дейін төмендетуге, оның жұмыс істеу сапасын жақсартуға мүмкіндік береді.

12. Өзін-өзі оқытатын ұйым. Желілік өзара іс-қимыл ұйым ішінде де, сыртқы көздерден де білім алу шекараларын кеңейтуге ықпал етеді, жаңа білім беру үшін бәсекелестік орта құруға ықпал етеді.

Ұйымды басқару принциптері жалпы жүйелік принциптер негізінде қалыптасады: ғылыми, жүйелілік және кешенділік, кері байланыстың болуы, циклдің үздіксіздігі, сондай-ақ бесінші буын менеджментінің принциптері (желілік экономикадағы өзара әрекеттесудің жаңа сипаттамаларын көрсететін): ұйымдық мәдениетті орталықсыздандыру, басқаруды орталықсыздандыру, виртуалды топ қызметкерлерінің еркін қозғалысы, басшы мен қызметкерлердің функцияларының өзара алмасуы, жұмысшыларға ашық қол жетімділік стейкхолдерлер туралы білім.

Сонымен қатар, бизнес-процестерді басқара алатын кәсіпорын өз мақсаттарын икемді түрде реттей алады, «Six Sigma» енгізеді және құн тізбегіндегі жиынтық шығындарды азайтады. Бұл ұйым бәсекеге қабілетті, өзінің стратегиялық бастамаларын жүзеге асырады, бірігу, шоғырландыру, альянстар, сатып алу, аутсорсинг және жаһандық экспансияны біріктіреді.

Сондай-ақ, қазіргі экономикада компаниялардың ұзақ мерзімді мақсаттарын іске асыру үшін мақсат қою процесін жоспарлы оңтайландыру және белгіленген мақсатты көрсеткіштерді қызметкерлерге олардың уәждемесін арттыру және бизнес-процестерге тарту үшін жеткізу қажет екенін атап өтеміз. Осыған байланысты мотивацияны басқару, басқарушылық есепті оңтайландыру және жалпы ұйымдық тиімділікті арттыру тұрғысынан мақсаттар бойынша басқарудың цифрлық модульдерін немесе теңдестірілген көрсеткіштер жүйесін (BSC) және тиімділіктің негізгі көрсеткіштерін (KPI) енгізу перспективалы болып табылады. Ресейлік шындықта теңдестірілген көрсеткіштер жүйесін енгізуді қиындататын маңызды проблемалар-тұжырымдама принциптерін дұрыс түсіндіру, қаржылық көрсеткіштерге шамадан тыс назар аудару, басқарудың директивалық стилі, декларативті және басқарушылық инновацияларды енгізу бойынша нақты жұмыс емес. Осыған байланысты «мақсаттар бойынша басқару» тұжырымдамасын әрбір

нақты ұйымның нақты шарттарына бейімдеудің, сондай-ақ «ІС: мақсаттар бойынша басқару және КРІ БҚ» автоматтандырылған жүйелерін интеграциялаудың маңыздылығы артып келеді.

Цифрландыру адам өмірінің, ұйым мен мемлекеттің жұмыс істеуінің барлық салаларына енеді. Ұйым басшылары цифрлық технологияларды енгізу қажеттілігін әрдайым түсінбейді, әсіресе ұйым жақсы нәтиже көрсеткен жағдайда. Екінші жағынан, барлық сыртқы орта өзгере бастаған жағдайда, ешкім болып жатқан процестерден аулақ бола алмайды. Немесе сіз жеткізушілермен, сатып алушылармен, мемлекетпен өзара әрекеттесудің жаңа жағдайларына бейімделесіз немесе өз позицияңызды жоғалта бастайсыз. Цифрлық технологияларды енгізу компания персоналының үздіксіз дамуын, сондай-ақ айтарлықтай инвестицияларды талап етеді.

Осылайша, цифрлық технологиялар мен білім қоғамдық ұдайы өндірістің әртүрлі салаларына еніп, әлеуметтік-экономикалық жүйелерді дамытудың негізгі факторына айналуға. Кәсіпорындарда ең жаңа аналитикалық жүйелерді, Big Data, бұлттық қызметтерді, жасанды интеллект және басқа да инновациялық шешімдерді пайдалануды көздейтін инновациялық басқару моделін жобалау мен жобалауға ауысу орын алуға.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Абдикеев Н.М. Цифрлық экономикадағы когнитивті менеджмент технологиялары / Н.М. Әбдікеев / Жаңа экономика әлемі, 2017. – № 3. –Б. 24-28.
2. Немцев А.Д. Цифрлық экономика жағдайындағы менеджерлердің қызметін стандарттау тұжырымдамасы / А.Д. Немцев, Л.В. Глухова // Волга университетінің хабаршысы. В. Н. Татищева, 2018. - Т.2. – № 1. – 165-174 ББ.
3. Розанова Н.М. ХХІ ғасырдағы Менеджмент: басқару мен ұйымдастырудың икемді формаларына / Н. М. Розанова, И. А. Варивода // РҒА Экономика институтының хабаршысы, 2018. – № 3. - Б. 76 89.
4. Лысенко В.В., Кондратюк Н.В., Пронько В. В. Басқару шешімінің негізгі компоненті моделін басқарушы ұйымдасу. Ринку инфрақұрылымы, 2019. – № 32. – Б. 149 154.

УДК 657.432:336.277.2

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ПО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЮ УЧЕТА ДЕБИТОРСКОЙ И КРЕДИТОРСКОЙ ЗАДОЛЖЕННОСТИ

Ерболатұлы Р., Канапьянова А.

Научный руководитель: Шолпанбаева К.Ж., ассоциированный профессор
Восточно-Казахстанский университет имени С. Аманжолова,
г. Усть-Каменогорск, Казахстан, E-mail: kanshaim.sholpanbaeva@mail.ru

Для любого хозяйствующего субъекта своевременное погашение дебиторской задолженности означает обеспеченность актива реальными средствами, поэтому грамотный, своевременный учет дебиторской задолженности, правильно выбранные методы создания резерва по сомнительным долгам актуальны в любой период времени, что определяет актуальность выбранной темы. Особую актуальность

проблема неплатежей приобретает в условиях инфляции, в ходе которой значительная часть имеющейся дебиторской задолженности теряется.

Кредиторская задолженность представляет же собой дополнительный источник финансовых средств. Благодаря кредиторской задолженности, а в особенности кредитам, предприятие может во время принять решение, сэкономив время, то есть сократить время на удовлетворение хозяйственных потребностей во блага развития и роста предприятия.

Отличительным свойством присущим нынешнему учету в Казахстане, является то, что активы – это в определенной мере затраты которые должны стать доходами в будущем. Отсюда и возникает необходимость рассмотреть, как списываются затраты, вложенные в активы, в том числе дебиторскую задолженность. В связи с этим в бухгалтерском учете признается не выплата денег, а возникновение или отсутствие прав на эти выплаты. Соответственно и доходом считается не получение платежей, а возникновение права на них. Причем доходы данного отчетного периода всегда должны быть соотнесены с расходами, благодаря которым эти доходы были получены.

Повальные неплатежи, продолжающийся тяжелый экономический кризис, являются первоначальной причиной этой проблемы. Но и это далеко не все предпосылки, создающие проблему роста дебиторской задолженности.

Мировая практика знает сотни банковских операций. Большинство же банков нашей страны освоили в лучшем случае один-два десятка. С другой стороны, практически все наши банки стремятся проводить любые известные им операции, не отдавая никаким из них явного предпочтения. В результате у нас нет ни действительно универсальных, ни рационально специализированных банков и кредитных учреждений. Недостаток специализированных кредитных учреждений делает невозможным оказание на высоком уровне многих банковских услуг, к числу которых можно отнести и факторинг.

Факторинг - это достаточно новый вид услуг в области финансирования, которым занимаются специальные факторинговые компании, тесно связанные с банками или являющиеся их дочерними филиалами, либо сами банки. Факторинг (factor - в переводе с английского «агент, посредник») является разновидностью торгово-комиссионной операции, сочетающейся с кредитованием оборотного капитала клиента, что связано с переуступкой клиентом-поставщиком факторинговой компании (фактор-фирме) неоплаченных платежных требований за поставленную продукцию, выполненные работы, оказанные услуги и, соответственно, права получения платежа по ним. Он включает инкассирование дебиторской задолженности клиента, кредитование и гарантию от кредитных и валютных рисков.

Целью факторингового обслуживания является своевременное инкассирование долгов для сокращения потерь, вследствие задержки платежа, и предотвращение появления сомнительных долгов, повышение ликвидности и снижение финансового риска для клиентов, которые не хотят брать на себя работу по проверке платежеспособности своих контрагентов, по ведению бухгалтерского учета в отношении своих требований и заинтересованы, по возможности, в наиболее быстром получении денег по счетам.

В основе факторинга лежит покупка банком (факторской компанией) счетов-фактур клиента на условиях немедленной оплаты части стоимости (70-90%) отфактурованных поставок и оплаты остальной части (за вычетом процента за кредит) в строго обусловленные сроки независимо от поступления выручки от дебиторов. Поэтому факторинговые операции называют также кредитованием продаж поставщика или предоставлением факторингового кредита поставщику.

Схема организации факторинга представлена на рисунке 1.

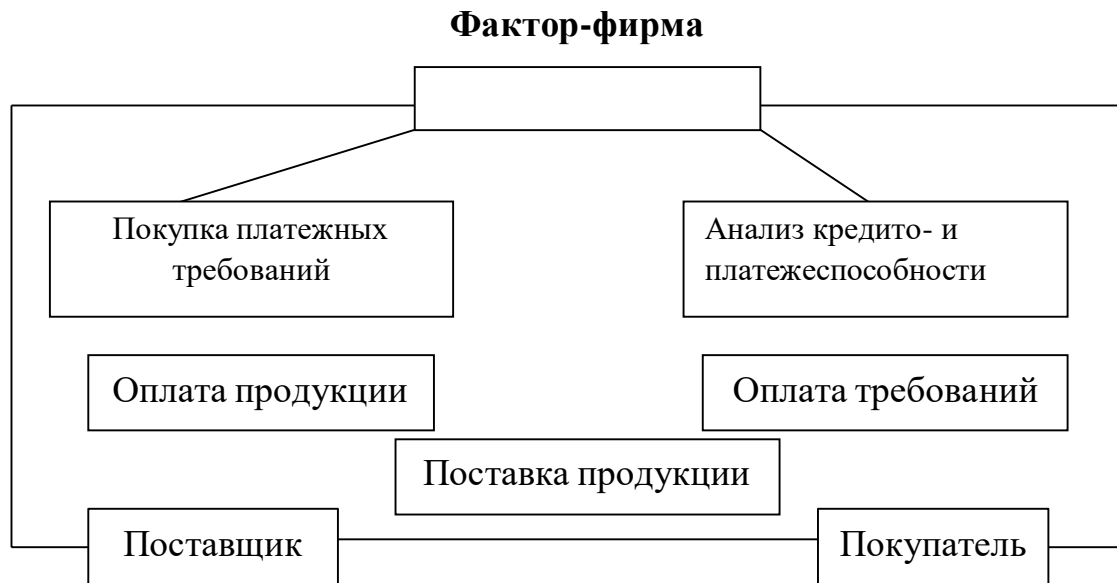

Рисунок 1. Схема организации факторинга

В соответствии с конвенцией о международном факторинге, операция считается факторингом в том случае, если она удовлетворяет какому-либо из следующих четырех признаков: наличие кредитования в форме предварительной оплаты долговых требований; ведение бухгалтерского учета поставщика, прежде всего учета реализации; инкассирование его задолженности; страхование поставщика от кредитного риска.

Классический факторинг в той форме, в которой он практикуется во всем мире, предполагает наличие коммерческого кредита в товарной форме, предоставляемого продавцами покупателям в виде отсрочки платежа за проданные товары и оформляемого открытым счетом. Открытый счет, когда покупатель не выдает продавцу никакого долгового обязательства, предполагает риск. Страхование и управление рисками коммерческого кредита способны осуществить именно факторинговые компании в силу предполагаемых ими услуг. В настоящее время выделяют несколько видов факторинговых операций:

1) Внутренние (если поставщик и его клиент, т.е. стороны по договору купли-продажи, а также фактор-фирма находятся в одной и той же стране) или международные.

2) Открытые (если должник уведомлен об участии в сделке фактор-фирмы) или закрытые (конфиденциальные). Уведомление должника при открытом факторинге осуществляется путем соответствующей записи на счете-фактуре,

подтверждающей, что правопреемником по возникающему долгу является фактор-фирма и что платежи должны осуществляться в ее пользу. При конфиденциальном факторинге никто из контрагентов клиента не осведомлен о кредитовании его продаж фактор-фирмой.

3) С правом регресса, т.е. обратного требования к поставщику возместить уплаченную сумму, или без права регресса. Данные условия связаны с рисками, которые возникают при отказе плательщика от выполнения своих обязательств, т.е. кредитными рисками. При заключении факторингового соглашения с правом регресса поставщик продолжает нести определенный кредитный риск по долговым требованиям, проданным им фактор-фирме. Последняя может воспользоваться правом регресса и при желании продать поставщику любое неоплаченное долговое требование в случае отказа клиента от платежа (его неплатежеспособности). Данное условие предусматривается в случае, если поставщики уверены, что у них не могут появиться сомнительные долговые обязательства, либо что они достаточно тщательно оценивают кредитоспособность своих клиентов, разработав собственную достаточно эффективную систему защиты от кредитных рисков, либо в силу специфики своих клиентов. И в том, и в другом случае поставщик не считает нужным оплачивать услуги по страхованию кредитных рисков. Однако гарантированный для поставщика своевременный приток денежных средств может обеспечиваться только при заключении соглашения без права регресса. Необходимо отметить, что если долговое требование признано недействительным, фактор-фирма в любом случае имеет право регресса к поставщику.

4) С условием о кредитовании поставщика в форме предварительной оплаты (до 80% переуступаемых им долговых требований), или оплаты требований к определенной дате. Основным преимуществом предварительной оплаты является то, что ее размер представляет собой фиксированный процент от суммы долговых требований. Таки образом, поставщик автоматически получает больше средств при увеличении объемов своих продаж. В отсутствие предварительной оплаты сумма переуступленных долговых требований (за минусом издержек) перечисляется поставщику на определенную дату или по истечении определенного срока.

В современных условиях наиболее универсальной системой финансового обслуживания клиентов является конвенционный (открытый) факторинг. За клиентом практически сохраняются только производственные функции. Поскольку в этом случае клиенты фактор-фирм могут отказаться от сохранения собственного штата служащих, выполняющих те функции, которые принимает на себя фактор-фирма, то возникает достаточно существенная экономия средств. Эта экономия в сочетании с выгодами от «дисконтирования фактур» компенсирует высокую стоимость обслуживания (0,75-3% годового оборота в зависимости от размера капитала, финансового положения и кредитоспособности клиента).

Применение факторингового обслуживания наиболее эффективно для малых и средних предприятий, имеющих перспективы увеличения объемов производства и сталкивающихся с проблемой временной нехватки денежных средств из-за несвоевременного погашения долгов дебиторами и трудностей, связанных с производственным процессом.

Поставщик должен производить товары или оказывать услуги высокого качества, иметь перспективы быстрого расширения производства и увеличения прибыли, и сугубо временные причины нехватки денежных средств из-за несвоевременного погашения долгов дебиторами, а также недостаточного уровня прибыли, чрезмерных товарных запасов и трудностей, связанных с производственным процессом, в значительной мере усложняют его хозяйственную деятельность.

Факторинговому обслуживанию не подлежат: предприятия с большим количеством дебиторов, задолженность каждого из которых выражается небольшой суммой; предприятия, занимающиеся производством нестандартной или узкоспециализированной продукции; строительные или другие фирмы, работающие с субподрядчиками; предприятия, реализующие свою продукцию на условиях послепродажного обслуживания, практикующие компенсационные сделки; предприятия, заключившие со своими клиентами долгосрочные контракты и выставяющие счета по завершении определенных этапов работ или до осуществления поставок (авансовые платежи).

Факторинговые операции также не производятся по долговым обязательствам физических лиц, филиалов или отделений предприятий.

При заключении факторингового договора между факторинговой фирмой и поставщиком определяются сроки и обстоятельства, при наступлении которых факторинговый отдел должен осуществить платеж в пользу поставщика, но не больше предельной суммы. В мировой практике обычно используются три метода установления предельных сумм:

- Определение общего лимита. Плательщику устанавливается периодически возобновляемый лимит, в пределах которого фактор-фирма автоматически оплачивает переуступаемые платежные требования. В случае превышения суммы задолженности над суммой лимита все платежи в счет погашения долга будут поступать факторинговому отделу до тех пор, пока он не компенсирует сумму платежей, осуществленных в пользу поставщика, и только потом - поставщику.

- Устанавливается сумма, на которую в течение какого-либо срока может быть произведена отгрузка товаров одному плательщику. Если поставщик не превышает лимит, то он застрахован от появления сомнительных долгов.

- Страхование по отдельным сделкам используется в случае, когда специфика производственной деятельности поставщика предполагает ряд отдельных сделок на крупные суммы, а не серию поставок товаров одним и тем же покупателям. Предельная сумма в этом случае представляет собой всю сумму каждого заказа, с поставкой товара в течение определенного периода времени.

Основной целью многих предприятий, прибегающих к услугам факторинговой компании, является получение дополнительных средств, так как по факторинговому договору поставщику незамедлительно оплачивается часть (70-90%) суммы акцептованных покупателем платежных требований. Уплата остальной части (10-30%) за вычетом комиссионного вознаграждения, осуществляется отдельным платежным поручением после поступления средств от плательщика или на обусловленную в договоре дату.

Комиссионное вознаграждение факторинговой компании складывается из двух элементов: платы за обслуживание, платы за предоставленные в кредит средства.

Возникает вопрос: оправдают ли себя расходы предприятия, понесенные в связи с выплатой комиссионных вознаграждений факторинговой фирме?

Ответить на этот вопрос и сделать соответствующий вывод можно только рассмотрев конкретный пример.

Для примера возьмем АО «XXX».

Однако в начале, предположим, что данное предприятие не является исключением, перечисленным выше, и принадлежит к числу предприятий, производящих стандартизированную продукцию. Рассмотрим сомнительные требования по данным предприятия за 2020 год, срок оплаты которых просрочен свыше 90 дней, с помощью таблицы 1.

Таблица 1. Резерв по сомнительным требованиям на конец 2020 года

Сроки возникновения	Всего дебиторская задолженность	Всего резерв
Свыше 90 до 120 дней	3 910 759	1 955 380
От 120 до 360 дней	3 127 650	2 345 738
Свыше 360 дней	20 341 273	20 341 273
Итого	27 379 682	24 642 390

Предположим также, что предприятие заключило договор с фактор-фирмой, в силу которого сразу оплачивается 70% от всей возникшей сомнительной дебиторской задолженности.

$$27\,379\,682 \times 0,7 = 19\,165\,777 \text{ тенге}$$

АО «XXX» получило 19165777 тенге, при этом сумма резерва по сомнительным требованиям сократится соответственно на 70% и составит 7392717 тенге. Это приведет к сокращению расходов предприятия по сомнительным требованиям, что, в свою очередь, приведет к увеличению совокупный доходи и к уменьшению зависимости от кредиторов. Мало того, предприятие может данные вырученные средства дать в кредит или в депозит какого-либо банка. Так, например, АО «XXX» вложила денежные средства в «Альянс Банк», в депозит «Алтын Адам» под 15 % годовых на срок 13 месяцев. Так как сумма является достаточно большой, то предприятию-вкладчику присуждаются премиальное вознаграждение в размере 1,5% от вложенной суммы. Таким образом, общее вознаграждение составляет 16,5%. Будущая стоимость любого инвестирования рассчитывается по следующей формуле:

$$FV = PV \times (r + 1)^n, \quad (1)$$

где: FV – будущая стоимость инвестирования;

PV – текущая стоимость инвестирования;

r – процентная ставка в виде десятичной дроби;

n – количество лет, на которое производится инвестирование.

Так в рассматриваемом случае будущая стоимость составит:

$$FV = 19165777 \times (1 + 0,165)^1 = 22328130 \text{ тенге.}$$

Допустим, что комиссионное вознаграждение факторинговой фирме за услуги составили 15% от сомнительных требований, т.е. 4106952 тенге.

Таким образом, полученные средства от инвестирования возместят расходы по комиссионному вознаграждению и даже принесут прибыль предприятию. Следует вывод, что при эффективной и рациональной деятельности предприятия, применение факторинга предприятию даст сравнительно большую выгоду, нежели отказ от такого рода услуг.

Подводя итоги, можно сказать, что факторинг является сравнительно новой для нашей страны системой улучшения ликвидности и снижения финансового риска при организации платежей.

Факторинг - весьма эффективная форма кредитования оборотных средств поставщиков, так как по своей сути он включает инкассирование дебиторской задолженности поставщика, гарантию от кредитных рисков, от появления сомнительных долгов.

Список литературы

1. Учет расчетов и дохода. // Заочная школа бухгалтера, 2007. - № 4. – С. 2-31.
2. Факторинг. [www/referats.corbina.ru](http://www.referats.corbina.ru)
3. Шолпанбаева К.Ж. Апышева А.А. Курс лекций по аудиту-2019г
4. Егенбердиева С.К. Шолпанбаева К.Ж. Апышева А.А. Белоусова Л.И. Учебное пособие/Финансовый анализ изд. Берель 2019г.
5. Шолпанбаева К.Ж., Апышева А.А., Белоусова Л.И.- изд. Берель учебное пособие/Финансовый учет 1 - 2017г.

ӘОЖ 343

ЕСІРТКІ, ПСИХОТРОПТЫ ЗАТТАРДЫ, СОЛ ТЕКТЕСТЕРДІ ӨТКІЗУ МАҚСАТЫНДА ЗАҢСЫЗ ДАЙЫНДАУ, ҚАЙТА ӨНДЕУ, ИЕМДЕНУ, САҚТАУ, ТАСЫМАЛДАУ, ЖӨНЕЛТУ НЕ ӨТКІЗУ

*(Қазақтан Республикасы Қылмыстық кодексінің 297-бабына
қылмыстық-құқықтық сипаттама)*

Есімбекова Ә.

Ғылыми жетекші: Орсаева Р.А., қауымдастырылған профессор,
заң ғылымдарының кандидаты, PhD
Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан,
E-mail: r_orsaeva_60@mail.ru

Қазақтан Республикасы Қылмыстық кодексінің 297 бабында қарастырылған есірткі, психотроптық заттарды, сол тектестерді өткізу мақсатында заңсыз дайындау, қайта өңдеу, иемдену, сақтау, тасымалдау, жөнелту не өткізу қылмыстарының топтық объектісі халықтың денсаулығын және қоғамдық имандылығын қамтамасыз ететін қоғамдық қатынастар болып табылады.

Қылмыстық кодексінің 297 бабында қарастырылған норма халықтың денсаулығына және адамгершілікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтардың бір тармағы ретінде қоғамға қауіптілігімен сипатталады.

Бұл қылмыстық әрекетте заңсыздық орын алады. Яғни есірткі, психотроптық заттарды, сол тектестерді өткізу мақсатында заңсыз дайындау, қайта өңдеу, иемдену, сақтау, тасымалдау, жөнелту не өткізу (ҚР ҚК 297 бап), улы заттардың, сондай-ақ есірткі, психотроптық немесе улы заттарды дайындау немесе қайта өңдеу үшін пайдаланылатын заттардың, құрал-саймандардың немесе жабдықтардың заңсыз айналымы (ҚР ҚК 301 бап), қатыгездік пен күш қолдануға бас ұруды насихаттайтын туындыларды заңсыз тарату (ҚР ҚК 313 бап) затқа қол сұғушылық [2,415] ретінде көрініс табады.

Қылмыстық кодекстің 297-бабының 1-ші тармағында есірткі, психотроптық заттарды, сол тектестерді өткізу мақсатында заңсыз дайындау, қайта өңдеу, иемдену, сақтау, тасымалдау, оларды жөнелту не өткізгені үшін кінәлінің мүлкі тәркіленіп, бес жылдан он жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады делінсе, 2 - ші тармағы ірі мөлшердегі есірткі, психотроптық заттарға, сол тектестерге қатысты жасалған дәл сол іс-әрекеттер үшін мүлкі тәркіленіп, алты жылдан он екі жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланатынын айқындаған.

Қылмыстық кодекстің 297-бабында есірткі, психотроптық заттарды, сол тектестерді өткізу мақсатында заңсыз дайындау, қайта өңдеу, иемдену, сақтау, тасымалдау, жөнелту не өткізу:

- 1) адамдар тобының алдын ала сөз байласуымен;
 - 2) бірнеше рет;
 - 3) аса ірі мөлшердегі есірткі, психотроптық заттарға, сол тектестерге қатысты жасалған;
 - 4) лауазымды адам қызмет бабын пайдалана отырып жасаған;
 - 5) электрондық ақпараттық ресурстарды пайдалану арқылы;
 - 6) қоғамдық орында жасалған іс-әрекеттер арқылы да жүзеге асуы мүмкін.
- Ондай жағдайда кінәлінің мүлкі тәркіленіп, он жылдан он бес жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

Сондай-ақ, 297 баптың бірінші, екінші немесе үшінші бөліктерінде көзделген, қылмыстық топ жасаған іс-әрекеттер, сол сияқты есірткі, психотроптық заттарды, сол тектестерді білім беру ұйымдарында не көрінеу кәмелетке толмаған адамға өткізу арқылы жүзеге асса, онда кінәлі мүлкі тәркіленіп, он бес жылдан жиырма жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға не өмір бойына бас бостандығынан айыруға жазаланады [1].

Жалпы есірткінің нақты түсінігіне келсек, «наркотик» (гр. *ναρκωτικός* -естен айырылу) - БДСҰ-ның анықтауы бойынша, ауру сезгіштікті жоятын химиялық есірткі. Термин әдетте есірткі анальгетиктер деп аталған апиыны бар заттарға немесе опиоидтарға жатады.

Бірақ, біз қазіргі кезде «наркотик» емес, есірткі ретінде нақты атауын қолданамыз.

Еске салсақ, алғаш рет «наркотик» деген анықтаманы сезгіштікті жоғалтуға алып келетін заттарды сипаттау үшін грек емшісі Гиппократ, одан кейін бұл

анықтаманы дәрігер Клавдий Гален да қолданған екен.

Наркотикті сипаттау үшін Клавдий Гален көбінесе мандрагор, мак тамырын немесе эклат тұқымдарын және көкнәрді терең зерттеген.

Көп жағдайларда медицинада және заңдық жағынан «наркотик» ұғымы толық бір мағынаны бере бермейді. Бұл салаларда барлық заңсыз және жүйке жүйесін уландыратын химиялық өнімдер, наркотик ұғымына қосылады. Мысалы, Канада және АҚШ елдерінде есірткі қатарына кокаин, каннабис және опиоидтар жатқызылған. Мағыналық жағынан келіспеушіліктер көп болғандықтан, бұл анықтаманы өзіне сәйкес мағынасында атаған жөн [3] сияқты.

Белгілі болғандай, есірткі келтіретін зардабына сай ауыр есірткілер және жеңіл есірткілер болып екі топқа бөлінеді. Десек те, жүйкеге тигізетін зардабы жағынан синтетикалық, жартылай синтетикалық және өсімдік түрлі болып үшке бөлінеді екен.

Ресми мәлімет бойынша Қазақстандағы нашақорлар саны 2015 жылы 9,5 пайызға артса, 2020 жылғы ресми дерек Қазақстанда есірткіге тәуелді 24 мыңға жуық адам арнайы орталықта тіркеуде тұрғанын көрсеткен. Ал, бейресми дерек көрсеткіші одан да жоғары. Қоғамдық ұйымдардың есебінше, 120 мыңнан асып кеткен. Статистикалық мәліметтер соңғы бес жылда есірткіге тәуелділер саны 35 пайызға төмендеген деген ақпарат береді. Бірақ, осы жерде 19 мың қылмыс соңғы бес жылда осы есірткімен байланысты болғанын айтпасақ болмайды.

Бүгінде елімізде синтетикалық есірткі саудасы өршіп тұрғаны ешкімге жасырын емес. Есірткінің бұл түрі адам психологиясына санаулы секундта өз әсерін ететіндігімен қауіпті.

Статистика бойынша, 2020 жылы елде синтетикалық есірткінің заңсыз айналымына байланысты 800 есірткі қылмысы анықталған. Ал бір жыл бұрын 2019 жылы дәл осындай 291 қылмыс тіркелген болса, 2021 жылдың жартыжылдығында 645 құқық бұзушылық тіркелгені мәлім [3,1].

Жыл басынан бері елімізде есірткі және уытқұмарлық масаң күйде 532 құқық бұзушылық жасалған, бұл бір жыл бұрынғыға қарағанда 11,9%-ға аз.

Көбінесе бұл жағдайда «Есірткі, психотроптық заттармен, сол тектестермен өткізу мақсатынсыз заңсыз жұмыс істеу» (329 жағдай), сондай-ақ «Есірткі, психотроптық заттарды, сол тектестерді өткізу мақсатында заңсыз дайындау, қайта өңдеу, сатып алу, сақтау, тасымалдау, жөнелту немесе өткізу» (48 жағдай) баптары бойынша құқық бұзушылықтар жасалған.

Құқық қорғау органдарының қызметкерлері 9,8 тонна есірткі құралдары мен психотроптық заттарды тәркілегені, оның ішінде 165,6 кг контрабандалық жолмен түскендіктен, 3,9 тонна зат жойылды, 16 кг тиісті мекемелерге тапсырылды, 1,4 тонна зат қызметтік-ізвестіру иттерінің көмегімен алынды.

Қазақстанда есірткі сататын 800-ден астам сайт бұғатталды. 8 ай ішінде 127 сотқа дейінгі іс жүргізу тіркелді, оның 58-і есірткіні жарнамалау, 69-ы интернет арқылы өткізу. Сонымен қатар, 129 кг синтетикалық есірткі тәркіленіп, 11 есірткі зертханасы жойылды.

Есірткінің зияны өте үлкен, жалпы айтқанда, есірткі заттары жансыздандыру ерекшелігіне ие болатын заттар болып табылады. Себебі, зертханалық зерттеу нәтижесі олардың құрамында мастандыратын, ашуландыратын, тыныштандыратын, сергітетін заттар да бар екенін мәлім етті.

Есірткі - адамның орталық жүйке жүйесіне әсер етіп, рухани және физикалық тепе - теңдікті бұзатын, рухани және физикалық тәуелдікке жол ашатын, жеке адамды психологиялық жағынан және экономикалық және әлеуметтік жағынан қиындыққа әкеліп соғатын заттар [4].

Қазақтан Республикасы Қылмыстық кодексінің 297-бабында қарастырылған есірткі, психотроптық заттарды, сол тектестерді өткізу мақсатында заңсыз дайындау, қайта өңдеу, иемдену, сақтау, тасымалдау, жөнелту не өткізу қылмысының негізгі тікелей объектісі - халықтың денсаулығын қамтамасыз ететін қоғамдық қатынастар, қосымша объектісі- адамдардың өмірі, денсаулығы, меншігі. Қылмыс заты - есірткі заттар немесе психотроптық заттар.

Қылмыс объективтік жағынан есірткі заттарды немесе психотроптық заттарды тұтынуға көндіру мен күш қолдану немесе оны қолданумен қорқыту арқылы сипатталады.

Субъективтік жағынан қылмыс тікелей қасақаналықпен жүзеге асады.

Кінәлі адам есірткі заттарды немесе психотроптық заттарды тұтынуға көндіргенін сезеді және соның болуын тілейді. Қылмыс субъектісі он алты жасқа толған адам [2,416].

Бұл қылмыстық әрекет ауыр қылмыстар санатына жатады. Қылмыс халықтың денсаулығы мен имандылығы тікелей әсер етеді. Сондықтан, есірткі, психотроптық заттарды, сол тектестерді өткізу мақсатында заңсыз дайындау, қайта өңдеу, иемдену, сақтау, тасымалдау, жөнелту не өткізу қылмысымен күрес мәселесі әлі де жалғаса береді.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ. (қолданыстағы редакциясы).
2. Орсаяева.Р.А. Қазақтан Республикасы Қылмыстық құқығы (ерекше бөлім): оқулық / Орсаяева.Р.А. – Өскемен: С.Аманжолов атындағы ШҚМУ «Берел» баспасы, 2019.-503 б.
3. Жастарды есеңгіреткен есірткі. - «Жас Алаш» басылымы, 10.08.2021
4. Есірткі туралы жалпы мағлұмат [Электронды ресурс] Ақпарат дереккөзі: <https://massaget.kz>

ӘОЖ 334(574)

МЕМЛЕКЕТТІК-ЖЕКЕШЕЛІК ӘРІПТЕСТІКТІҢ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ТӘЖІРИБЕСІ

Әлейханов Ә.М.

Ғылыми жетекші: Домалатов Е.Б., PhD-Candidat, MSc

Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан,

E-mail: alejhanovali@gmail.com

Қазақстан Республикасында мемлекеттік-жекешелік әріптестікті (МЖӘ) дамыту 90-шы жылдардың басында, ел өз тәуелсіздігін алған кезде басталды және мемлекет пен жеке сектор арасындағы ынтымақтастықтың ел үшін түбегейлі жаңа тетіктерін қолдану басталды, мысалы:

- басқарудың корпоративтік нысаны (жеке сектормен қатар заңды тұлғалардың жарғылық капиталына мемлекеттің қатысуы);
- мемлекеттік меншік объектілерін сенімгерлік басқару (жалға алу);
- Мемлекеттік сатып алу (сервистік келісімшарттар);
- жекешелендіру.

МЖӨ негізінен мемлекеттік активтерді басқару элементі және осы қатынастарды реттейтін негізгі нормативтік құқықтық актілер ретінде қарастырылды, ҚР «Жекешелендіру туралы», «Акционерлік қоғамдар туралы», «Мемлекеттік сатып алу туралы» Заңдары болды.

Қазіргі уақытта мемлекеттік нысандардың едәуір бөлігі басқаруға және ұстауға, сондай-ақ пайдалануға арналған келісімшарттар бойынша Басқармаға берілді.

Концессия

Мемлекет пен бизнестің активтерді басқаруға беру жөніндегі қарым-қатынастарының жеке блогына дәстүрлі түрде концессиялық тетіктер бөлінеді, олардың тұжырымдамасы заңнамада үнемі өзгеріп отырады.

Бастапқы кезеңде концессия негізгі бағыты жер қойнауын пайдалану саласына шетелдік инвестицияларды тарту болып табылатын шетелдік инвесторларға мүлікті, жерді және табиғи ресурстарды жалға беру деп түсінілді.

Кейінірек концессиялық қатынастарды заңнамалық реттеу мүліктік жалдаудың кіші түрлерінің бірі ретінде жүзеге асырылды және ҚР Азаматтық кодексімен реттелді.

2006 жылы «Концессиялар туралы» ҚР жаңа заңының қабылдануымен жеке секторға мүмкіндік беретін құқықтық алаң құрылды:

- Мемлекеттік активтерге қаржы және технологиялық ресурстарды инвестициялау; концессионерлерді мемлекеттік қолдау шараларын кеңейту;
- мемлекеттік меншікті пайдалану кезінде тәуекелдерді оңтайлы бөлу бөлігінде мемлекеттің мүдделерін қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін концессия мәселелері бойынша мамандандырылған ұйым құру арқылы институционалдық құрамдас бөлікті күшейту.

2008 жылы концессия мәселелері жөніндегі мамандандырылған ұйым – "Қазақстандық МЖӨ орталығы" АҚ құрылды, содан кейін 2008 жылдың соңына қарай МЖӨ саласындағы мемлекеттік саясаттың құқықтық, экономикалық және институционалдық базасы тұтастай қалыптасты.

Мемлекеттік-жекешелік әріптестік нысандары

МЖӨ әсер ету тетігін ашу үшін оның қолданыстағы нысандарының жіктелуін қарастыру орынды болып көрінеді.

Халықаралық тәжірибеде МЖӨ-нің келесі формалары ажыратылады:

- 1) институционалдық;
- 2) келісімшарттық, оларға мыналар жатады:
 - қызмет көрсетуге арналған келісімшарттар;
 - басқару және ұстау келісімшарттары;
 - пайдалануға және ұстауға арналған келісімшарттар (жалдау, лизинг);
 - ВОО келісімшарттары (құрылыс-пайдалану-иелену);
 - концессия.

Олардың әрқайсысын толығырақ және Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасына сәйкес МЖӘ-нің осы түрлерін қолдану мүмкіндігін қарастырайық.

Институционалдық МЖӘ-бұл мемлекеттік және жеке қатысушылар арасындағы бірлескен кәсіпорындардың барлық түрлері, сондай-ақ қаржыландыруды тарту және жобаларды сапалы басқару үшін мемлекеттік компаниялардың үлестерін жеке компанияларға сату.

МЖӘ-нің бұл нысаны ҚР заңнамасында нақты реттелген. Тіпті бірқатар табысты мысалдар бар: Қазақтелеком, Қазмырыш, ЭйрАстана, Қазақтелерадио және т.б.

Қазақстанда әлеуметтік-кәсіпкерлік корпорациялар құру да серіктестіктің осы нысанын ынталандыру тәсілдерінің бірі болып табылады.

Келісімшарттық мемлекеттік-жекешелік әріптестік

1. Қызмет көрсетуге арналған келісімшарттар. ҚР заңнамасында қызмет көрсетуге арналған келісімшарт пен қызметтерді дәстүрлі Мемлекеттік сатып алу арасында ешқандай айырмашылық жасалмайды. Көбінесе олардың арасында сызық сызу қиын. Алайда, МЖӘ-нің бұл нысаны көрсетілген қызметтердің сапасын бағалау жүйесін қолданумен сипатталады. Үкімет тиімділіктің негізгі көрсеткіштерін алдын ала белгілейді және осы көрсеткіштердің орындалуына байланысты жеке Тараптың қызметтеріне ақы төлейді.

2. Басқару және техникалық қызмет көрсету келісімшарттары. Басқару және ұстау келісімшарттарын іске асыру объектінің ішкі басқару жүйесін және операциялық қызметін жақсартуға бағытталған.

Осы келісімшарттарда объектілер әлеуметтік бағыттағы ұйымдар бола алады, оның ішінде тұрғын үй-коммуналдық сала алынып тасталмайды. Басқару және ұстау туралы шарттар жасай отырып, жеке сектор белгілі бір объектінің қалыпты жұмыс істеуін қамтамасыз ету бойынша міндеттемелер алады. Сонымен қатар, коммуналдық алымдар бойынша төлемеу тәуекелдеріне және салынған қаражатты қайтаруға байланысты қалған жауапкершілік мемлекеттік органдарда қалады.

Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасы шеңберінде МЖӘ-нің осы нысаны мемлекеттік сатып алу мәселелері бойынша іске асырылуы мүмкін, оған сәйкес мемлекеттік орган мемлекеттік меншіктің жұмыс істеуін, сондай-ақ мемлекеттік функцияларды орындауды қамтамасыз ету үшін қажетті басқармасы мен мазмұнын конкурстық лотқа қоя алады. Басқаша айтқанда, қарым-қатынастың бұл түрі деп аталады сенімгерлік басқару.

3. Пайдалануға және ұстауға арналған келісімшарттар (жалдау, лизинг). МЖӘ-нің осы нысанын пайдаланудың мақсаты операциялық тиімділікті арттыру және көрсетілетін қызметтердің сапасын жақсарту, сондай-ақ объектіні қаржыландыру үшін жеке сектордан қаражат тарту болып табылады.

Жеке сектор мемлекеттік мүлікті, оның ішінде коммуналдық инфрақұрылым объектілерін, әдетте, ұзақ мерзімге жалға алады және тұтынушыға қызмет операторы ретінде жауап береді. Жеке оператор ретінде әрекет ете отырып, көлемі оның тиімділік көрсеткіштеріне тікелей байланысты объектіні пайдаланғаны және ұстағаны үшін сыйақы алады. Сонымен қатар, мемлекетке күрделі салымдар салу үшін пайдаланылатын жалдау ақысын төлейді.

Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасына сәйкес мұндай келісімшарттардың мүмкіндігі көзделген, бірақ оларды іске асыру үшін заңнамалық базаны одан әрі дамыту қажет.

Лизинг әлемдегі ең көп таралған МЖӘ нысандарының бірі болып табылатынына қарамастан, ҚР Азаматтық кодексінде ұсынылатын «лизинг» анықтамасы МЖӘ нысаны ретінде «лизинг» ұғымынан ерекшеленеді. Лизингтік келісімдер шеңберінде жеке Тарап басқару және күтіп ұстау, сондай-ақ күрделі және операциялық шығындардың бір бөлігін қаржыландыру бойынша өзіне міндеттеме қабылдайды.

Осылайша, қолданыстағы заңнамада мжә нысаны ретінде лизингтік қатынастар реттелмеген.

4. ВОО (құрылыс – пайдалану – иелену) және мемлекеттік сектордан шығару келісімшарттары концессия мен жекешелендіру арасындағы МЖӘ-нің аралық нысаны болып табылады. Концессиядан айырмашылығы, объектіні мемлекетке қайтару мерзімі белгіленбейді, жекешелендіруден айырмашылығы, ЖББ келісінде айқындалған қызметті көрсету үшін халық алдындағы жауапкершілік мемлекетте қалады. Осыған байланысты МЖӘ-нің бұл нысаны қолданыстағы заңнамада реттелмеген деп айтуға болады.

5. Концессиялар Қазақстандағы және әлемнің басқа елдеріндегі МЖӘ-нің ең өзекті нысаны болып табылады. Мұны МЖӘ-нің басқа түрлеріне қарағанда концессиялық келісімдердегі тәуекелдердің ең теңгерімді бөлінуімен түсіндіруге болады.

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасында концессиялық жобаларды іске асыру үшін заңнамалық база құрылды:

- Қазақстан Республикасының Бюджет кодексі;
- Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі;
- «Концессиялар туралы» Қазақстан Республикасының 07.07.2006 ж. Заңы;
- «Мемлекеттік-жекешелік әріптестік туралы» Қазақстан Республикасының 15.11. Заңы. 2015 ж.

МЖӘ-нің осы нысанын табысты дамыту заңнамалық және институционалдық базаны одан әрі жетілдіру шартымен мүмкін болады.

Кез-келген жоспардың заңнамасы үнемі жетілдіріліп, қазіргі заманның шындығына бейімделеді. Сондықтан, Қазақстандағы МЖӘ жүйесінің жетілмегендігіне қарамастан, оның елдегі қазіргі даму жағдайын «перспективалы» деп бағалауға болады.

Белгілі бір елде МЖӘ дамуын шартты түрде үш кезеңге бөлуге болады: дайындау, енгізу және жетілдіру. Егер бастапқы кезеңдерде елдер халықаралық тәжірибені зерделеп, қолданыстағы заңнаманы талдап, МЖӘ пилоттық жобаларын іске асыру үшін толыққанды құқықтық база құру мақсатында тиісті түзетулер мен өзгерістер енгізсе, жетілдіру кезеңі МЖӘ саласындағы белсенділіктің артуымен және жобалардың күрделілік деңгейінің жоғарылауымен сипатталады. Бұл кезең заңнаманы, сондай-ақ МЖӘ жобаларын іске асыру модельдерін одан әрі жетілдіруді көздейді.

Осылайша, бүгінгі таңда Қазақстанда МЖӘ-нің дамуы екінші кезеңді аяқтады және қалыптасу және енгізу кезеңінен жетілдіру кезеңіне өту үшін барлық жағдайлар

жасалды деп сенімді түрде айтуға болады.

Мемлекет МЖӘ-де шешуші рөл атқарады, өйткені оның бизнеспен серіктестігі мемлекеттік және муниципалдық меншікке қатысты құрылады. МЖӘ пәні Мемлекеттік және муниципалдық меншіктен, сондай-ақ Мемлекет, муниципалды органдар және бюджеттік сектор ұйымдары көрсететін қызметтерден тұрады. Бұл тұрғыда мемлекет пен жеке компания ешқашан тең болмайды, өйткені МЖӘ жобаларындағы негізгі меншік қатынастары жеке сектордың инвестор, менеджер немесе оператор ретіндегі рөлі қаншалықты үлкен болса да өзгермейді.

Халықаралық тәжірибені талдау қазіргі экономикалық қатынастар жүйесінде МЖӘ дамуындағы жетістіктерді анықтайтын бірқатар жағдайларды анықтауға мүмкіндік береді.

Мемлекеттік-жекешелік әріптестікте қоғамдық және жеке мүдделер арасындағы қайшылықтарды еңсеру аса қағидатты шарт болып табылады. Мемлекет Одағында оның әртүрлі субъектілері мен бизнесі арқылы қоғамдық және жеке мүдделер, қоғамдық тауарларды қамтамасыз ету және пайда табу арасындағы қайшылық сөзсіз көрінеді. Бұл қайшылық қалай шешіледі, елдегі, аймақтағы, қаладағы әлеуметтік-экономикалық қатынастарға серіктестік қалай әсер етеді, қоғам дәстүрлі түрде мемлекеттік жауапкершілік салаларына жататын өндірістер мен қызметтердің жекелеген түрлерін жеке секторға беру нәтижесінде қандай әлеуметтік-экономикалық салдарлар күтеді-азаматтық қоғамның жетілу дәрежесіне, мемлекеттің күшіне, қоғамдық институттардың дамуына байланысты мемлекеттік аппараттың қызметін, әріптестік өзара іс-қимылдың ашықтығын бақылау.

МЖӘ халыққа мемлекеттік қызметтердің сапасын арттыруға мүмкіндік береді, салық төлеушілердің қаржылық жүктемесін азайтады, ірі жобаларды жүзеге асыруға мүмкіндік береді, дәстүрлі консервативті бюрократиялық аппаратқа жеке бизнес тәжірибесі мен басқарудың озық әдістерін тартады.

Дағдарыстан кейінгі кезеңде Қазақстан Республикасының қаржы секторын дамыту тұжырымдамасы (ҚР Президентінің 2010 жылғы 1 ақпандағы № 923 Жарлығымен мақұлданған), «қоғамның сапалы инфрақұрылым объектілеріне қажеттілігінің өсуін, негізгі құралдардың моральдық тозуының ұлғаюын және мемлекеттің инфрақұрылым объектілерін жаңартуға және құруға жеткілікті ресурстарының болмауын ескере отырып, мемлекеттік-жекешелік әріптестік тетіктерін пайдалану көлік, энергетика және тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық сияқты экономиканың стратегиялық маңызды салаларын жаңғырту процесінің маңызды құрамдас бөлігі». Дәл осы мемлекеттік органдар мен бизнес арасындағы өзара іс-қимыл, ол өзінің институттандыру процесінде мемлекет пен жеке кәсіпкерлердің серіктестігі сипатына ие бола бастады, Мемлекеттік-жекеменшік серіктестік деп аталды, тиімді нарықтық экономиканы дамытудың қажетті шарты ретінде қарастырылады.

Мемлекеттік-жекешелік әріптестікті дамытудың 2014 жылға дейінгі әзірленіп жатқан тұжырымдамасына сәйкес, МЖӘ-ге қатысатын жеке сектордың қызметтерді жеткізгені үшін жауапкершілігіне назар аудару жоспарлануда.

Мысалы, сумен жабдықтауға МЖӘ-келісімшарт (жалдау, концессия немесе басқа) жасалады, мысалы, Алматы. Тиісінше, мемлекет осы Келісім бойынша «мемлекеттік тапсырыс» үшін - суды тұтыну және сумен жабдықтауды жалға беру

объектісіне (қалалық каналға) жеткізу үшін, ал жеке меншік иесі - тұтынушыларға судың үздіксіз жеткізілуі үшін, сондай-ақ судың сапасы үшін (краннан ішуге болатындай) жауап береді.

Сол сияқты басқа объектілер бойынша. Астанада екі жыл бұрын австриялық компанияның басқаруына Ана мен бала орталығы берілді делік. Бұл да мемлекеттік-жекеменшік әріптестіктің бір түрі. Қазір дәл осы компания клиенттер орталығының қызмет көрсету сапасына жауап береді.

Назарбаев үкіметті бірнеше рет мемлекеттік-жекешелік әріптестікті дамытуға шақырды. Бірнеше жыл бұрын ол МЖӘ схемасы бойынша мектептер мен ауруханалар салынатынын мәлімдеді (100 мектеп, 100 аурухана) және бұл идея тіпті «Концессиялар туралы» Заңына енгізілген түзетулерде қысқа уақыт ішінде көрініс тапты. Алайда, одан бас тартуға тура келді-отандық заңнама мұндай схемалар бойынша жеке бизнеспен жұмыс істеуге бейімделмегені белгілі болды.

Биыл Президенттің аузынан шақыру тағы да айтылды. Енді тақырып-балабақшалар. Осы тапсырманы іске асыру Тұжырымдамада көрініс тапты (оның негізінде болашақта елде мемлекеттік-жекешелік әріптестікті дамыту үшін заңнамалық база құрылатын болады). Атап айтқанда, Қазақстанда МЖӘ, оның ішінде «ортақ мақсаттарға қол жеткізу үшін күш-жігерді біріктіру» қағидаты бойынша құрылатыны мәлімделеді. Қазақстан үшін жана ұғым - жеке қаржы бастамасы (ЖҚБ) енгізілуде. Бұл «көлеңкелі концессия» деп аталады: мемлекеттік қызметтер мен жұмыстар бойынша келісімшарттарды жеке сектор қаржыландырады, бірақ тұтынушы емес, мемлекет төлейді. Яғни, балабақшалардың мысалында жеке меншік иесі балабақша сала алады, ал мемлекет өз тарапынан муниципалды бюджеттерден балалардың тұруын төлей отырып, «мемлекеттік тапсырысты» қамтамасыз етеді. Бұл ретте Тараптардың міндеттемелері: мемлекет - балаларды «жеткізу» және олардың балабақшада болуына ақы төлеу, жеке меншік иесі-балаларға сапалы қызмет көрсету, оларды мемлекет мәлімдеген бағдарлама бойынша мектепке дайындау. (Тағы бір нұсқа - жекеменшік бүгінде балабақша салып жатыр, ал мемлекет бірнеше жыл ішінде одан дайын ғимаратты сатып алады. Мұндай схема бюджетке қымбатқа түседі, бірақ салынған объектілерді алу жылдамдығы оны өтейді). Сол сияқты емханалар да жұмыс істей алады.

ЖҚБ жобалары бойынша әлемдік көшбасшылардың бірі Жапония болып табылады, онда соңғы 10 жылда жобалар саны 3-тен 352-ге дейін өсті. Бұл жобалардағы негізгі табыс көзі мемлекет болып табылады (шамамен 70 пайыз). Күншығыс елінде ЖҚБ негізінде үкіметтік ғимараттар мен қалалық саябақтар, түрмелер мен мәдени нысандар қызмет етеді. Мұндай МЖӘ жобаларын қаржыландырудың негізгі шарты мемлекет пен бизнестің қатысуының барлық шарттарын егжей-тегжейлі көрсететін шарттардың болуы болып табылады.

Қазақстанда тұрғын үй-коммуналдық саланы жеке басқаруға беру туралы бірнеше рет айтылды. Бірақ бұрынғы жылдардағы тәжірибе (әр түрлі квазимемлекеттік және жеке кәсіпорындар құрылған кезде - коммуналдық шаруашылықты басқаратын) мұндай ұсыныстардан сақ болуға мәжбүр етеді. Іс жүзінде мұндай инвесторлар өндірісті модернизациялауға бір тиын салмай, тауарлар мен қызметтердің сапасын жақсартпай, тұтынушылардан қаражат жинаумен ғана шектелетіні сыналды.

Қазір МЖӘ орталығында айтылғандай, жағдай біршама өзгеше болады. Тұжырымдамада («өмірге келгеннен» кейін) тараптардың өзара қарым-қатынасы шарттармен ресімделіп қана қоймай, уақытпен шектеліп, түпкілікті нәтижеге бағдарланатын болады. Яғни, жолды (су құбырын) осындай мерзімде салу, пайдалану, оны осындай кезеңде ұстау және сонша жылдан кейін мемлекетке «мінсіз күйде тапсыру» қажет болады. Егер біз бұрыннан бар объект туралы айтатын болсақ, онда мемлекет оны өз есебінен модернизациялай алады. Жеке бизнес объектіні (келісімшарт аяқталғаннан кейін) мемлекетке бірдей идеалды түрде тапсыру арқылы келісімшарттың бүкіл мерзімін осы идеалды күйде ұстауы керек. Бұл ретте шарттың бүкіл мерзімі концессионер көрсетілетін қызметтердің (тауардың) сапасы үшін тұтынушылар алдында жауап беретін болады.

Яғни, бұл жағдайда келісімшарт талаптарының сақталуын бақылауды мемлекет тарапынан ғана емес, азаматтар да жүргізетін болады. Үкіметте уәде етілгендей, Шарттың баптары бұзылған жағдайда, орындаушылармен келісімшарттар аяусыз бұзылады.

Тұтастай алғанда, мемлекеттік-жекеменшік әріптестікті дамыту тұжырымдамасы белгілі бір макет болып табылады – МЖӘ жақын арада және одан тыс уақытта қалай және қайда жылжиды. Оның ережелерін басшылыққа ала отырып, жақын арада осы саладағы қатынастарды реттейтін жаңа заңнамалық актілер пайда болады. Ең алдымен, «мемлекеттік-жекешелік әріптестік» ұғымын тұжырымдайтын, осы уақытқа дейін елдің заңнамалық саласында жоқ.

Бұл процесс тез арада болуы мүмкін. Ойынның нақты ережелерін басшылыққа алатын жеке инвестицияларсыз қазіргі үкіметтің ең жаһандық идеяларының бірі - индустриялық-инновациялық дамудың үдемелі бесжылдығын жүзеге асыру мүмкін емес.

Қазіргі мағынада мемлекет пен жеке сектордың экономикалық серіктестігі – бұл стратегиялық маңызды салалар мен ҒЗТҚЖ-ны дамытудан бастап, қоғамдық қызметтерді қамтамасыз етуге дейінгі көптеген қызмет салаларында қоғамдық маңызды жобаларды жүзеге асыру мақсатында қоғамдық билік пен жеке бизнес арасындағы институционалдық және ұйымдастырушылық альянс.

Мемлекеттік-жекешелік әріптестік-бұл мемлекет пен бизнес арасындағы өмірдің түрлі бағыттарындағы қоғамдық маңызы бар жобаларды іске асыру саласындағы институционалдық және ұйымдастырушылық альянс. Қазіргі жағдайда қала әкімшіліктерінің негізгі міндеті дәстүрлі қызмет сапасын арттыруға және жаңа қоғамдық қызмет көрсетуге бағытталған қалалық дамудың қоғамдық маңызы бар жобаларына жеке секторды тарту болып табылады.

Сонымен қатар, серіктестіктер қалалық және аймақтық экономикалық және әлеуметтік даму және муниципалдық жоспарлау құралы ретінде кеңінен қолданылады. Әрбір осындай альянс уақытша болып табылады, өйткені ол, әдетте, белгілі бір жобаны жүзеге асыру мақсатында белгілі бір мерзімге құрылады және оны жүзеге асырғаннан кейін өмір сүруін тоқтатады.

Осылайша, МЖӘ тұжырымдамасы экономика мен халықтың сапалы қызметтерге деген қажеттіліктерін барынша қанағаттандыру мақсатында мемлекет пен бизнестің мүдделерін біріктіруге мүмкіндік береді.

Мемлекеттік-жекешелік әріптестік тұжырымдамасының негізгі қағидаты- мемлекет қандай қызметтер мен инфрақұрылымға мұқтаж екенін анықтайды, ал жеке инвесторлар мемлекеттің талаптарына барынша сәйкес келуі тиіс ұсыныстарды ұсынады.

Бұл тәсіл серіктестікке қатысушылардың мүдделерін қаншалықты үйлестіруге мүмкіндік беретінін анықтау үшін МЖӘ-нің теориялық моделін қарастыру қажет.

«Концессиялар туралы» ҚР Заңы қабылданғаннан кейін бірқатар заңға тәуелді нормативтік құқықтық актілер, оның ішінде «Орта мерзімді кезеңге (2007-2009 жылдарға) концессияға беруге ұсынылатын объектілердің тізбесін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2006 жылғы 28 қарашадағы № 1127 Қаулысы қабылданды. «Концессиялар туралы» Заңды дамытуға қабылданған бұл қаулы Көлік және коммуникация, энергетика және минералдық ресурстар министрліктеріне және жергілікті атқарушы органдарға концессионерлерді таңдау үшін конкурстарды дайындау және ұйымдастыру жөніндегі жұмысты бастауға мүмкіндік берді. Қазіргі уақытта мұндай жұмыс «Орта мерзімді кезеңге (2010-2012 жылдарға) концессияға беруге ұсынылатын объектілердің тізбесін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2009 жылғы 29 желтоқсандағы № 2242 қаулысымен бекітілген объектілер тізбесі бойынша жүргізілуде.

Айта кету керек, осы Заң қабылданғанға дейін концессия бойынша қатынастар Қазақстанда қалыптаса бастады және дами бастады. Мәселен, 2006 жылғы 7 шілдедегі «Концессиялар туралы» Заң қабылданғанға дейін ҚР-дағы алғашқы концессиялық жобалар: а) «Шар - Өскемен станциясы» жаңа теміржол желісін салу және пайдалану (шарт 2005 жылы жасалған, желінің құрылысы 2008 жылғы қазанда аяқталған, желі соңында пайдалануға берілген 2008); б) Солтүстік Қазақстан - Ақтөбе облысы өңіраралық электр беру желісінің құрылысы (шарт 2005 жылғы желтоқсанда жасалды, құрылыс 2008 жылы аяқталды, пайдалануға беру 2008 жылғы желтоқсанда жүзеге асырылды).

«Концессиялар туралы» ҚР Заңы қабылданғаннан кейін экономиканың көлік және энергетика секторларында, атап айтқанда, концессияның тағы да бірқатар шарттары жасалды:

а) Ақтау әуежайының жолаушылар терминалы «ATM GRUP Uluslararası Navalimani Yarım Yatırım ve İşletme Ltd.Sti.» (жобаның мақсаты - әуежайды және оның барлық инфрақұрылымын ИКАО халықаралық стандарттары мен ұсыныстарына сәйкес келтіру, терминал 2009 жылдың қыркүйегінде пайдалануға берілді.);

б) Мақат - Қандыағаш темір жол учаскесін «Nurzhol Energy» ЖШС-мен электрлендіру (жобаның мақсаты-темір жол тасымалдарын өндіру мен басқаруды неғұрлым жоғары технологиялық деңгейге көшіру);

в) Ақтөбе облысының Қандыағаш қаласында «Қандыағаш ГТЭС» АҚ-мен газ турбиналық электр станциясын салу (жобаның мақсаты-Ақтөбе облысының энергетикалық тәуелсіздігін қамтамасыз ету, өңірдің электр энергиясының тапшылығын қысқарту, жылумен жабдықтаудың сенімділігі мен сапасын қамтамасыз ету);

г) «Астана – АЭҮК» ЖШС-мен Ералиев-Құрық теміржол учаскесін салу (жобаның мақсаты-Қазақстан Республикасының Каспий маңы аумақтарының

жағалау инфрақұрылымын дамыту үшін жағдайлар жасау және Құрық портына Көліктік қызмет көрсету);

д) «ENRC Logistics» ЖШС - мен Қорғас - Жетіген теміржол учаскесін салу (жобаның мақсаты-ҚХР-дан екінші халықаралық шекаралық теміржол өткелін ашу арқылы Қазақстанның теміржол көлігі саласындағы транзиттік әлеуетін арттыру).

Жария дереккөздерге сәйкес бүгінгі таңда жоспарлау мен іске асырудың әртүрлі кезеңдерінде құрылыстың жалпы құны 1 542,6 млрд. теңге (шамамен 10,3 млрд.), оның ішінде:

1) жалпы құны шамамен 226,4 млрд.теңгені құрайтын 6 жоба іске асырылуда. (1,5 млрд. Концессионерлер тарапынан инвестициялардың нақты салымы шамамен 62,4 млрд.теңгені құрайды. (400 млн.), оның ішінде (жоғарыда айтылғандай) үш нысан уақытша пайдалануға берілген:

а) «Шар - Өскемен станциясы» жаңа теміржол желісін салу және пайдалану, құрылыс құны-24 299,59 млн.тг., құрылыс ұзындығы - 147,9 км;

б) Солтүстік Қазақстан - Ақтөбе облысы өңіраралық электр беру желісін салу және пайдалану, құрылыс құны - 19 898,60 млн.тг., электр беру желісінің ұзындығы - 486,66 км, жобаның қуаты-500 МВт;

в) Ақтау халықаралық әуежайының жолаушылар терминалын салу және пайдалану, құрылыс құны-31 000 000 АҚШ доллары. АҚШ доллары (4 092,752 млн. тг.), жобаның қуаты-сағатына 450 жолаушы;

2) концессия схемасы бойынша объектілерді салу мен реконструкциялаудың жалпы құны 1316,2 млрд. теңгені құрайтын 15 жобаны іске асыру жоспарлануда. (8,77 млрд. АҚШ доллары), оның ішінде конкурс сатысында 5 жоба, ТЭН сатысында - 10 жоба бар.

Автожол саласында қазіргі уақытта 6 концессиялық жобаны іске асыру жоспарлануда:

а) Алматы-Қорғас автомобиль жолын қайта жаңарту. Жобаның құны 385 700 млн. теңге. Жобаның қуаттылығы - 301 км, I санатты 6 жолақты жол;

б) Алматы-Қапшағай автомобиль жолын қайта жаңарту. Жобаның құны - 140 900 млн. теңге. Жобаның қуаттылығы-104 км, I санаттағы 4 жолақты жол;

в) Астана - Қарағанды автомобиль жолын қайта жаңарту. Жобаның құны-262 000 млн. теңге. Жобаның қуаттылығы-238 км, II және III санаттағы 2 жолақты жол;

г) үлкен Аматын айналма автомобиль жолының құрылысы. Жобаның құны-238 239 млн. теңге. Жобаның қуаттылығы - 65 км, 6 жолақты I санатты қымбат;

д) Ташкент - Шымкент - гр учаскесін қайта жаңарту. Жамбыл облысы Өзбекстан Республикасының шекарасы (Ташкентке) - Шымкент - Тараз - Алматы - Қорғас автомобиль жолының Көкпек, Көктал, Благовещенка арқылы Қырғыз Республикасының шекарасына кіреберістері бар. Учаскенің ұзындығы - 209,3 км (I санат, 4 жолақ). Қайта құру құны (ТЭН бойынша) - 122,7 млрд. теңге;

Е) Көкшетау қаласы арқылы Астана-Петропавл автомобиль жолының Астана - Щучинск учаскесін пайдалану және зияткерлік - көліктік және төлем жүйесін енгізу. Ұзындығы - 237 км (I техникалық санат, 6 жолақ). ІТРС құрылысының құны (ТЭН бойынша) - 20,6 млрд.теңге.

МЖӘ-ні іске асырудың қазақстандық тәжірибесі салыстырмалы түрде аз. Бүгінгі таңда республикада келесі концессиялық жобалар іске асырылуда:

- 1) «Шар - Өскемен станциясы» жаңа теміржол желісін салу және пайдалану;
- 2) «Солтүстік Қазақстан-Ақтөбе облысы» өңіраралық электр беру желісін салу және пайдалану;
- 3) Ақтау халықаралық әуежайының жолаушылар терминалын салу және пайдалану;
- 4) Ақтөбе облысы Қандыағаш қаласында газ турбиналы электр станциясын салу және пайдалану;
- 5) «Ералиев-Құрық» теміржол желісін салу және пайдалану;
- 6) Қарағанды қаласында балабақшалар кешенін салу және пайдалану.

15 маусым 2012 10: 50

Мемлекеттік-жекешелік әріптестік аясында Алматыда 2 пилоттық автожол жобасы ұсынылды: «Астана – Теміртау», «Алматы – Қапшағай». Жүрдек автожолдардың құрылысы 4 жылға созылады. «Астана – Теміртау», «Алматы – Қапшағай» жобалары пайдалануға берілгеннен кейін автокөлік иелері үшін жол жүру тарифтерін енгізу жоспарлануда.

Жеңіл және жеңіл коммерциялық автомобильдер үшін жүрдек автобандарды пайдалану тарифі 1 км үшін 1 теңгені, жүк машиналары үшін – 1 км үшін 15 теңгені құрайды. Мысал ретінде қарқындылығы 70 мың автомобиль болатын «Астана-Щучинск» ақылы автожолын табысты пайдалану болып табылады.

«Астана – Теміртау», «Алматы – Қапшағай» жобаларын зейнетақы қорлары мен жеке құрылыс салушылардың қаражатын тарта отырып іске асыру жоспарлануда. Мемлекеттік бюджеттің болжамды қатысу үлесі – 30%, зейнетақы қоры - 60%, құрылыс салушы-10% құрайды.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Домалатов Е. Б., Дубина И. Н., Тургинбаева А. Н. Состояние и развитие государственно-частного партнерства в инновационной сфере Казахстана: сравнение с международной практикой // Экономика Профессия Бизнес, 2018. Т. 4. № 4. С. 21-29. URL: <http://journal.asu.ru/ec/article/view/201849>.

2. Домалатов, Е.; Тургинбаева, А. Особенности взаимоотношений в государственно-частном партнерстве в зарубежных странах. Вестник КазНУ. Серия Экономическая, [S.l.], v. 122, n. 4, p. 132-143.

3. Дубина И.Н., Тургинбаева А.Н., Домалатов Е.Б. Государственно-частное партнерство как эффективный инструмент и механизм развития инновационной экономики. Статистика, учет и аудит, 2017. 66 (3), 93-101.

4. Dubina I. N., Carayannis E. G., Campbell D. F. J. (2012) Creativity economy and a crisis of the economy? Coevolution of knowledge, innovation, and creativity, and of the knowledge economy and knowledge society // Journal of the Knowledge Economy. 3 (1). Pp. 1-24.

5. Домалатов Е. Б. Казахстан Республикасының ұлттық инновациялық жүйесінің жағдайы // Materials of International Scientific Conference of Students and Young Scientists «Farabi alemi». Almaty: Kazakh University, 2018. Pp. 10-13.

6. База проектов государственно-частного партнерства [Электронный ресурс]. URL: https://kzppp.kz/project_base (дата обращения: 15.03.2023).

7. Официальный сайт комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан [Электронный ресурс]. URL: www.stat.gov.kz (дата обращения: 15.03.2023).

УДК 342.56(574)

КОНСТИТУЦИОННЫЕ ОСНОВЫ СУДЕБНОЙ ВЛАСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Жагалбаева Д.

Научный руководитель: Кусманова Л.К., сениор-лектор
кафедры «Юриспруденция»

Восточно-Казахстанский университет имени С. Аманжолова,
г. Усть-Каменогорск, Казахстан, E-mail: diana.zhagalbaeva@iclod.com

Одной из важных составляющих правового государства, залогом его демократического развития является судебная система. Именно ее состояние оказывает непосредственное влияние на отношение граждан к современной казахстанской правовой политике, на уровень доверия к власти со стороны общества, т.е. качество осуществления правосудия – один из главных показателей продвижения нашей страны к правовому государству. Эта мысль неоднократно подчеркивалась и в юридической литературе: «Независимая судебная власть становится сердцевинной правового государства и конституционализма, главной гарантией свободы народа».

Судебную власть - одну из коренных структур правового государства, как обоснованно считает А. Цихоцкий, «нельзя понимать лишь как собственно правосудие, т.е. сводить ее социальный статус к рассмотрению конкретных уголовных и гражданских дел. Выступая в качестве средства (силы) управления обществом, определения статуса субъектов общественного воспроизводства, судебная власть удовлетворяет социальные потребности в правосудии, т.е. выполняет одну из государственных функций»

Судебная власть едина. Это обстоятельство находит свое выражение в общности задач всех судов по обеспечению законности, защите конституционного строя, прав и свобод граждан и других социальных ценностей: в единстве принципов организации и деятельности; в применении судами одних и тех же нормативных правовых актов; в единстве правового статуса судей.

Основное назначение судебной власти заключается в разрешении конфликтов на основе действующего права. Судебная власть распространяется на все дела и споры, возникающие на основе Конституции, законов, иных нормативных правовых актов, международных договоров республики.

Судебная власть осуществляется посредством гражданского, уголовного и иных установленных законом норм судопроизводства.

На судебные органы возложены очень важные задачи, которые сформулированы в Конституции Республики Казахстан и Конституционном законе "О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан". Это защита

конституционного строя, обеспечение законности, верховенства Конституции и законов; охрана законных интересов личности, государственных органов, предприятий и учреждений; воспитательное и предупредительное воздействие на граждан. Эти задачи выполняются судами в соответствии с их компетенцией и специфическими направлениями их деятельности, т.е. различными формами судопроизводства.

Судебная власть имеет особый и исключительный характер. Суть этого заключается в том, что только на суды возложена функция осуществлять правосудие. Особый характер и исключительность судебной власти отражены в ряде норм Конституции Республики Казахстан, а также в Конституционном законе, из содержания которых следует, что, во-первых, никакие иные органы и лица не вправе присваивать себе полномочия судьи или функции судебной власти, во-вторых, устанавливается запрет на принятие законодательных актов, предусматривающих передачу исключительных полномочий суда другим органам. Из этого следует, что право принудительного применения уголовных законов принадлежит только судам. Суд в свою очередь может принять решение о применении меры уголовного наказания лишь после рассмотрения дела по существу. Однако вынесение приговоров не охватывает все случаи осуществления судебной власти по уголовным делам. Теоретически и практически осуществление судебной власти по уголовным делам может выразиться в отношении обвиняемого в трех возможных решениях: признание виновным с применением наказания; признание виновным с освобождением от наказания; признание невиновным. Что же касается признания виновным с освобождением от наказания, а также признания невиновным, то это право предоставлено и суду, и органам предварительного расследования, и прокурору.

Самостоятельность и независимость - это неотъемлемые признаки судебной власти, которые во многом близки и почти идентичны по своему содержанию. Под независимостью судебной власти следует понимать то, что суды осуществляют свои функции, не испытывая какого-либо воздействия или влияния со стороны кого бы то ни было. Огромный гарантийный потенциал в этом отношении содержится в Конституционном законе, в котором закреплено положение о том, что никакие обращения, заявления и жалобы, подлежащие рассмотрению в порядке судопроизводства, не могут быть рассмотрены или взяты на контроль никакими другими органами, должностными или иными лицами. При отправлении правосудия судьи не зависят от органов законодательной и исполнительной власти; от иных органов, организаций, партий и движений, должностных лиц, от мнений и позиций в судебном процессе; от выводов органов предварительного расследования и прокурора; от вышестоящих судов; от любых частных лиц. Так, выводы следователя и прокурора о виновности обвиняемого не связывают суд при вынесении приговора, он может оправдать подсудимого. Точно так же вышестоящий суд, отменивший приговор и направивший дело на новое судебное рассмотрение, не вправе предписывать, какие доказательства признать достоверными, по какой статье квалифицировать действия подсудимого, какую определить ему меру наказания. Все эти существенные вопросы — прерогативы суда первой инстанции, судьи которого действуют по своему внутреннему убеждению, руководствуясь законом и собственным правосознанием. Не менее важным для обеспечения независимости судей

представляется положение о недопустимости принятия законов или иных нормативных правовых актов, умаляющих статус и независимость судей. Самостоятельность судебной власти означает, что суды действуют самостоятельно, без какого-либо вмешательства и подчинения, своими силами, располагая для осуществления своих функций всеми необходимыми полномочиями, которыми наделены суды по закону. Решение суда не требует какого-либо утверждения. Вступившие в законную силу приговор, решение имеют силу закона по конкретному делу и обязательны для исполнения на всей территории Республики Казахстан.

Деятельность органов предварительного расследования и прокурора не подменяет действий суда даже частично, она лишь способствует успешному осуществлению правосудия, подготавливает его. Суд не может полагаться на данные предварительного расследования, он обязан сам исследовать все доказательства и оценить их.

Суд занимает особое положение в государственном механизме, что обусловлено выполняемыми функциями, спецификой условий и порядка его деятельности. Суды не входят в какую-либо систему государственных органов и организационно не подчинены никакой структуре. Однако сказанное не означает, что суды полностью изолированы. Органы государственной власти принимают законы, регулирующие вопросы правового статуса судов и судей, акты материального и процессуального характера, в соответствии с которыми организуется и действует суд. Президент, Сенат Парламента, другие органы государства принимают участие в формировании судейского корпуса.

Создание независимой судебной системы в Казахстане представляет собой длительный процесс, связанный с постепенным совершенствованием организации и деятельности судов, обеспечением условий для их эффективной работы.

Как известно, до 90-х гг. XX в. народные судьи районных (городских) судов избирались населением соответствующих административно-территориальных единиц. Затем их стали избирать на сессиях областных Советов народных депутатов. Прямые выборы, как правило, не сопровождались достаточной степенью оценки профессиональной, юридической подготовленности кандидатов в судьи. Преследовалась и цель более жесткого спроса с них. По мере развития и укрепления независимости государства шел процесс усиления независимости судей.

Одним из признаков судебной власти является ее полнота. Это свойство вытекает из принципа равенства всех граждан перед законом и судом. Суд наделен правом привлекать к ответственности, подвергать наказанию любое лицо, совершившее правонарушение, независимо от его происхождения, социального, должностного и имущественного положения, пола, расы, национальности, языка, отношения к религии, убеждений, места жительства и т. п. Только Парламент и Президент, имеющие право амнистии и помилования, могут освобождать отдельных лиц от ответственности за конкретные деяния перед судом.

Одним из главных признаков судебной власти является властный характер полномочий суда. Это проявляется прежде всего в том, что требования и распоряжения судей при осуществлении ими своих полномочий обязательны для всех без исключения государственных органов, организаций и граждан. Суд (судья) вправе потребовать любую информацию, документы и предметы, имеющие отношение к рассматриваемым делам, требовать проведения ревизий, проверок, ведомственных экспертиз. Органы и лица, к которым эти требования предъявляются, обязаны исполнить их безвозмездно.

Выполнение требований суда и его решений обеспечивается силой государства. В случае необходимости соответствующие органы и должностные лица могут применить принудительные меры для реализации решений и требований суда. Приговоры, предусматривающие меры наказания: лишение свободы, условное осуждение, исправительные работы без права лишения свободы -исполняются исправительно-трудовыми и другими структурами органов МВД. Приговоры и решения судов в части имущественных и денежных взысканий (возмещение ущерба, причиненного преступлением; штраф, конфискация имущества) реализуют судебные исполнители, состоящие при местных судах.

Таким образом, судебная власть - это самостоятельная и независимая сфера публичной власти, которая выражается в способности и возможности воздействовать на поведение субъектов права со стороны государства, осуществляемого через особые, независимые и действующие только на основе законов органы государственной власти.

Список литературы

1. Конституция Республики Казахстан.
2. Конституционный закон Республики Казахстан «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан».
3. Проект концепции развития судебной системы РК. // Юридическая газета. 2001-08-09. 3 с.
4. Официальный сайт Верховного суда Республики Казахстан. // <https://sud.gov.kz/rus>
5. Сартаев С.С., Назаркулова Л.Т. Становление Конституции Республики Казахстан: проблемы и перспективы. – Алматы: Изд.дом «Кітап», 2002. – 407 с.
6. Материалы по судебной власти: <https://stud.kz/ru/referat/show/93663>

УДК 00.006

К ВОПРОСУ О ПРОФИЛАКТИЧЕСКОМ КОНТРОЛЕ И НАДЗОРЕ БЕЗ ПОСЕЩЕНИЯ В ОБЛАСТИ ТЕХНИЧЕСКОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ В РАМКАХ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОГО КОДЕКСА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Жаксыбаева А.А.

Научный руководитель: Аноп Д.К., кандидат технических наук,
ассоциированный профессор

Восточно-Казахстанский технический университет им. Д. Серикбаева,
г. Усть-Каменогорск, Казахстан, E-mail: asema81@mail.ru

На сегодняшний день государственный контроль в области технического регулирования и метрологии Республике Казахстан с учетом последних изменений в Предпринимательском Кодексе Республики Казахстан переживает системные изменения. Возникает необходимость перехода от старых административных инструментов регулирования к новым. А именно переход с государственного контроля с посещением, когда нарушения выявлялись непосредственно на объекте

проверки на механизмы предупреждения нарушений законодательства без излишнего давления на субъект.

Безопасность продукции и процессов – отсутствие недопустимого риска, связанного с причинением вреда жизни, здоровью человека, окружающей среде, в том числе растительному и животному миру.

Одним из современных инструментов обеспечения безопасности товаров, работ и услуг является техническое регулирование.

В свою очередь государственный контроль и надзор, проводимый в рамках технического регулирования это средство обеспечения безопасности продукции и процессов путем исполнения требований, обязательных для исполнения субъектами предпринимательства, являющегося регуляторным инструментом.

Техническое регулирование это правовое регулирование отношений в области установления, применения и исполнения обязательных требований к продукции или к продукции и связанным с ней процессам проектирования (включая изыскания), производства, строительства, монтажа, наладки, эксплуатации, хранения, перевозки, реализации и утилизации, а также в области оценки соответствия.

Проблема безопасности продукции и услуг всегда остается актуальной на протяжении всего существования и государство постоянно совершенствует механизмы защиты потребителя от некачественной и небезопасной продукции, работ и услуг, удовлетворяя их потребности. Безопасность продукции, услуг и процессов – это необходимое условие безопасности экономики, а также национальных интересов государства.

Если говорить проще, техническое регулирование – некий перечень обязательных правил, за рамки которых ради сохранения безопасности не должно выходить ни одно предприятие, даже в ущерб прибыли. Эти правила записаны в специальных документах, которые соответствуют самым современным международным и европейским подходам, и называются техническими регламентами [3].

При проведении государственного контроля в области технического регулирования должны соблюдаться баланс интересов между интересами потребителей и изготовителей. Техническое регулирование это специальный механизм позволяющий, с одной стороны, предотвращать появление на рынке опасной и фальсифицированной продукции, а с другой – минимизировать административные барьеры для изготовителей.

Перед сферой технического регулирования сегодня стоят неотложные задачи: - снижения административного давления на производителя и устранение избыточного ведомственного регулирования; - снижение барьеров в торговле; - создание эффективной защиты потребительского рынка от опасной продукции [4]

К составляющим компонентам системы технического регулирования, осуществляемые государством для обеспечения безопасности продукции и услуг, относятся: технические регламенты Республики Казахстан и Евразийского экономического союза, процесс подтверждения соответствия, государственный контроль и надзор, аккредитация.

Государственный контроль и надзор в области технического регулирования осуществляется уполномоченным государственным органом исполнительной

власти и функции государственной политики и нормативно-правовому регулированию в сфере технического регулирования, возложены на Министерство торговли и интеграции Республики Казахстан, а именно на Комитет технического регулирования и метрологии, который осуществляет координацию и контроль организаций, деятельность которых подпадают в сферу технического регулирования.

Уполномоченный государственный орган осуществляет государственное регулирование в этой сфере посредством территориальных департаментов и подведомственных организаций.

Должностные лица уполномоченного государственного органа вправе требовать от изготовителя (продавца) предъявления декларации или сертификата, подтверждающих соответствие продукции требованиям технических регламентов, производить отбор образцов продукции, за исключением продукции, подлежащей государственному санитарно-эпидемиологическому, ветеринарно-санитарному, карантинно-фитосанитарному контролю и надзору. По результатам составляются рекомендации и выносятся постановления о запрете выпуска в обращение продукции или об изъятии продукции. Также могут отменять действие документов об оценке соответствия на продукцию, привлекать лиц, выпускающих в обращение продукцию, не соответствующую требованиям, установленным техническими регламентами, к ответственности в соответствии с законами Республики Казахстан, выдавать предписания об устранении нарушений требований законодательства Республики Казахстан в области технического регулирования, осуществлять иные права в соответствии с законами Республики Казахстан.

Общие требования к проведению государственного контроля и надзора регламентированы Предпринимательским Кодексом Республики Казахстан. Согласно ему в настоящее время одним из видов профилактического контроля за деятельностью субъектов (объектов) контроля и надзора носящий предупредительно-профилактический характер, является профилактический контроль без посещения субъекта (объекта) контроля и надзора [1].

Необходимо отметить, что в последние годы при проведении государственного контроля и надзора в сфере технического регулирования идет тенденция на предупреждение и профилактику нарушений без административной нагрузки.

Как указано в ст. 41 Закона Республики Казахстан «О техническом регулировании» целью профилактического контроля и надзора без посещения субъекта является своевременное пресечение и недопущение нарушений без административной нагрузки, и при этом субъекту предоставляется возможность для самостоятельного устранения нарушений, выявленных по результатам профилактического контроля и надзора без посещения. Контроль осуществляется путем изучения, анализа, сопоставления сведений, полученных из различных источников информации. К таким источникам относятся сведения представленные субъектами, государственными органами и иными организациями; полученные из информационной системы технического регулирования и других информационных систем; полученных из средств массовой информации и иных открытых источников, обращений физических и юридических лиц.

По результатам профилактического контроля и надзора без посещения государственный орган направляет рекомендацию об устранении выявленных нарушений без возбуждения дела об административном правонарушении.

Тут надо отметить, что согласно последним изменениям в Предпринимательском Кодексе, которые действуют с 1 января 2023 года профилактический контроль и надзор с посещением в отношении субъекта проводится только после проведения профилактического контроля и надзора без посещения. Данная норма отсутствовала в редакции указанного Кодекса до указанного времени, в связи с этим в настоящей редакции Закона РК «О техническом регулировании» также не регламентирована, и эта коллизия требует решения в виде внесения дополнения в данный закон.

Также одним из важных вопросов для уполномоченного государственного органа при проведении профилактического контроля без посещения является отсутствие единой или законченной информационной системы для участников системы технического регулирования, где можно было бы мониторить и сопоставлять сведения для выявления нарушений законодательства.

Как указано в ст. 40 вышеуказанного Закона субъектами государственного контроля и надзора в области технического регулирования являются:

- эксперты-аудиторы по подтверждению соответствия, аккредитации;
- субъекты аккредитации;
- экспертная организация и эксперты-аудиторы по определению страны происхождения товара, статуса товара Евразийского экономического союза или иностранного товара;
- организация, уполномоченная на выдачу сертификата о происхождении товара и сертификата о происхождении товара для внутреннего обращения, об определении статуса товара Евразийского экономического союза или иностранного товара;
- учебные центры;
- орган по аккредитации;
- изготовители, импортеры, продавцы, уполномоченные изготовителями лица, обладающие в отношении объектов технического регулирования правом владения, пользования и (или) распоряжения в соответствии с гражданским законодательством Республики Казахстан [2] .

Таким образом, в настоящее время для осуществления эффективного профилактического контроля и надзора без посещения в области технического регулирования имеется острая необходимость в цифровизации всех процессов системы технического регулирования. Это в свою очередь обеспечит возможность уполномоченному государственному органу в рамках единой цифровой площадки проводить в дальнейшем государственный контроль.

Список литератур

1. Предпринимательский Кодекс Республики Казахстан от 29 октября 2015 года № 375-V ЗРК.
2. Закон Республики Казахстан «О техническом регулировании» от 30 декабря 2020 года № 396-VI ЗРК.

3. Полякова Л.В., Василенко О.А. «Техническое регулирование» / Полякова Л.В., Василенко О.А. // «Экономика строительства» № 3 (33) /2015.

4. Хаценко А.Н. «Влияние государственного регулирования качества выпускаемой продукции на деятельность предприятий» <https://s.science-education.ru/pdf/2015/2/418.pdf>

5. Хрисониди В.А. Основы технического регулирования: учебное пособие / Хрисониди В.А. Изд-во филиала ФГБОУ ВО "МГТУ", 2016. – 287 с.

УДК 343.72

КРИМИНАЛИСТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА МОШЕННИЧЕСТВА, В СФЕРЕ НЕЗАКОННОГО ОБОРОТА НЕДВИЖИМОСТИ

Жакупов Д.Т.

Научный руководитель: Төлеген М.Ә., доктор философии (PhD),
к.ю.н., профессор

Восточно-Казахстанский университет имени С. Аманжолова,
г. Усть-Каменогорск, Казахстан, E-mail: oral.r.73@mail.ru

Высокая потребность человека в жилище является определяющей в закреплении конституционного права на его владение, что обусловило обязанность государства по созданию условий осуществления указанного права и соблюдению гарантированной неприкосновенности и безопасности жилья. Попытка государства выполнить указанную обязанность выражается в формировании различных государственных программ социально-экономического развития страны, направленных в том числе на обеспечение населения доступным жильем.

Ценность жилья и высокая в нем потребность определили для государства необходимость дополнительных гарантий безопасности владения и неприкосновенности пользования, которые обеспечиваются путем закрепления особого порядка возникновения, изменения или прекращения права собственности, а также судебного контроля за проникновением в него. Однако это совершенно не препятствует криминализации рассматриваемой сферы. Связано это, прежде всего, со сложностью доказывания, поскольку преступной сделке с недвижимостью придают вполне законный вид[1]. В этой связи немаловажным элементом при формировании частной методики расследования мошенничества, повлекшего утрату права на жилье, является исследование своеобразных черт и структуры криминалистической характеристики. Мошенничество в сфере оборота недвижимости как противоправное деяние не раз подвергалось изучению и анализу научным сообществом.

Не подвергая сомнению и не умаляя научных выводов и положений, отображенных в имеющихся работах, считаем необходимым научное переосмысление основных положений рассматриваемой тематики по причине постоянного «совершенствования» преступной деятельности мошенников. Нормативную основу исследования образуют Конституция РК, уголовное и

уголовно-процессуальное законодательство, иные законы; акты официального толкования норм, подзаконные нормативные акты.

Одним из самых распространенных преступлений в сфере оборота недвижимости является мошенничество. Мошенничество одно из немногих преступлений, которое в уголовном законодательстве конкретизировано в зависимости от сферы правоотношений, в которой оно совершается: сфера кредитования, страхования, компьютерной информации, при получении выплат, а также с использованием электронных средств платежа[2]. Идея законодателя о дифференциации ответственности за мошеннические действия понятна, поскольку конкретизация мошенничества в зависимости от сферы правоотношений, в которой оно совершается, позволит снизить квалификационные и процессуальные ошибки, за счет чего повысится качество работы по расследованию подобных преступлений. Однако в связи с этим возникает и ряд вопросов. Во-первых, почему выделены именно эти сферы для уголовно-правовой охраны, а, во-вторых, почему лишение права гражданина на жилое помещение в результате мошеннических схем не выделено в самостоятельную сферу для уголовно-правовой охраны от мошеннических действий по признаку особой социальной значимости. Ответить на этот вопрос не представляется возможным. Процесс правоприменения законодательной нормы, закрепляющей преступление, всецело зависит от наличия методик расследования, которые формируются преимущественно за счет научного анализа конструкции нормы, а также обобщения и анализа практики. Криминалистическая характеристика, являясь частью методики расследования преступления, представляет собой информационную модель преступления, знание которой позволит определить и сформировать рекомендации по расследованию преступлений.

Не вступая в дискуссию, постараемся определить некоторые элементы криминалистической характеристики мошенничества, повлекшего лишение права на жилье. Личность преступника, являясь центральным звеном преступной деятельности, постоянно подвергается изучению различными юридическими науками. Криминалистические признаки личности преступника с учетом наличия корреляционных связей позволят установить способ совершения преступления, механизм следообразования и др. Личность преступника-мошенника в сфере оборота недвижимости имеет определенные специфические признаки, существенно отличающие ее от преступника-мошенника, совершавшего преступление в другой сфере[3]. Специфичность сферы правоотношений по оформлению возникновения, перехода или прекращения прав собственности на недвижимость способствовала созданию строительных компаний, риэлтерских организаций для оказания услуг на первичном и вторичном рынке жилья, а также некоммерческих организаций, таких как объединения граждан, намеревающихся приобрести в свою собственность жилые дома и квартиры. Сегодня риэлтерские организации являются промежуточным звеном в сделке между физическим лицом – собственником и государством, регистрирующей сделки с недвижимостью. Осуществляя юридическое сопровождение совершаемой сделки с недвижимостью, сотрудники риэлтерских фирм очень часто причастны к совершению сомнительных сделок[4]. Несмотря на сферу деятельности указанных лиц, совершенно не обязательно

наличие у них высшего или среднего специального образования. Если же оно все-таки имеется, чаще всего является неоконченным, поскольку наличие образования не основной критерий для трудоустройства в риэлтерскую компанию. Тем не менее данные преступники характеризуются наличием опыта и знаний о порядке совершения сделки с недвижимостью и регистрации возникновения или отчуждения права собственности. Эти знания позволяют скрыть следы преступления и придать сделке законный характер. Говоря о возрастной категории и гендерной принадлежности, следует отметить, что 85 % рассматриваемых преступлений совершаются лицами мужского пола в возрасте от 25 до 40 лет, т.е. в активном и трудоспособном возрасте. Более молодые лица, даже если они и работают в сфере оказания риэлтерских услуг, реже совершают подобные преступления только потому, что не могут вызвать доверие граждан по своим морально-деловым качествам и зачастую им просто не хватает знаний по правовому порядку регулирования правоотношений в рассматриваемой сфере. Женщины-мошенницы являются, как правило, учредителями агентств недвижимости (15 %). На рынке первичного жилья мошенниками выступают и руководители строительных организаций. При этом они имеют, как правило, специальное образование и некоторый опыт работы в строительной сфере. Мошенниками являются преимущественно мужчины, что определено спецификой сферы профессионального образования[5]. Возрастная категория несколько старше, нежели мошенники на вторичном рынке жилья, 35–50 лет. К тому же социальное положение такого мошенника достаточно высокое, нередко он имеет связи и знакомства с людьми в кругах государственной власти, способных решить вопрос предоставления земли под застройку.

Как правило, данные преступления совершаются группой лиц, однако порой достаточно сложно доказать групповой характер незаконной сделки с недвижимостью, поскольку только один участник преступной группы осуществляет сопровождение совершаемой сделки. Это свидетельствует о наличии некоторой самостоятельности участников преступной группы. Кроме того, формируя целостное понимание личности преступника, следует отметить, что внешне они ведут законопослушный образ жизни, имеют семью и постоянное место работы. Не менее важным для раскрытия и расследования мошенничества с недвижимостью представляется способ совершения преступления. Криминалистическое учение о способе совершения преступления, разработанное профессором Г.Г. Зуйковым и получившее широкое освещение в научных трудах, определяет его как систему действий по приготовлению, непосредственному совершению преступления и его сокрытию.

При этом единый умысел всех структурных элементов способа придает ему комплексный характер. Подготовка к совершению преступления объясняется с позиции уголовного законодательства как приискание, изготовление, приспособление средств, орудий, соучастников, сговор и иные действия для создания условий, облегчающих совершение преступления. Криминалистическая позиция в этом отношении идентичная. Однако уголовно-правовое приготовление к совершению преступления формируется с позиции определения момента окончания преступления, а криминалистическая характеризует этап реализации преступного

умысла. Раскрывая подготовительную стадию совершения рассматриваемого сегмента криминалитета, следует отметить ее обязательное наличие, обусловленное спецификой оформления перехода права собственности на недвижимое имущество.

Анализируя содержание этой деятельности, следует отметить, что подготовка зависит от непосредственного способа реализации преступного умысла и вида объекта недвижимости, т.е. если речь идет о рынке первичного жилья, то подготовка включает в себя организацию фирмы-застройщика, подбор соучастников, подготовку строительной документации, выбор места застройки, рекламу будущего строительного объекта, разработку схем движения денежных средств, открытие счетов на подставных лиц и др. На вторичном же рынке жилья подготовка к совершению преступления несколько иная, сводится она к выбору объекта недвижимого имущества, подготовке необходимой документации, созданию образа законной деятельности, убеждению потенциальных клиентов и др. Способ достижения преступного умысла большинством авторов классифицируется с позиции вида рынка недвижимости: – мошенничество, совершаемое на вторичном рынке жилья; – мошенничество, совершаемое при строительстве жилья (первичный рынок жилья). Другие авторы классифицируют способы в зависимости от вида совершаемых сделок: мошенничество при купле-продаже, мошенничество при обмене, мошенничество при строительстве, мошенничество при аренде[6]. Однако, на наш взгляд, именно первая классификация наиболее приемлемая и удобная. Виды способов представленной классификации достаточно полно представлены и частично схожи с ранее приведенной нами классификацией.

Так, на первичном рынке жилья совершается: – мошенничество с созданием видимости строительства жилого дома фирмой-застройщиком; – мошенничество с многократной продажей квартир; – мошенничество с заключением лжедоговора инвестиционной компанией с фирмой-застройщиком об инвестировании строительства жилого объекта; – мошенничество с созданием финансово-строительных пирамид; – мошенничество при продаже не существующих квартир; – мошенничество при строительстве многоквартирного дома на участке, предназначенном для ИЖС.

На вторичном рынке: – мошенничество при продаже недвижимого жилого имущества лицом, не являющимся собственником; – мошенничество при продаже квартиры под предлогом приобретения продавцом жилья меньшего по площади; – мошенничество с созданием жилищно-строительного кооператива; – мошенничество при продаже доли собственности приватизированного жилья; – мошенничество с обременением в виде ренты с пожизненным содержанием собственника; – мошенничество при признании сделки недействительной; – мошенничество при продаже квартиры по заведомо ложной доверенности; – мошенничество в сфере аренды жилья; – мошенничество при одновременной продаже квартиры нескольким лицам. Сокрытием рассматриваемого преступления признается создание условий видимости законного характера сделки с недвижимостью, ликвидация фирмы застройщика, уничтожение документов, перепродажа недвижимости[7].

Особый практический и теоретический интерес представляет механизм слепообразования, рассматривать который следует с позиции существующей в

криминалистике классификации следов преступления. Преступная деятельность мошенников отражается, прежде всего, в документах, свидетельствующих об образовании юридического лица, договорах, банковских документах, соглашениях о рекламе в СМИ, гарантийных письмах. Кроме того, подлежат изъятию печати и штампы, телефонные и кассовые аппараты, персональные компьютеры и другие технические устройства. Значительную роль при раскрытии и расследовании мошенничества играют идеальные следы, которые сохранились в памяти потерпевших, свидетелей, а также подозреваемых (обвиняемых). Особое значение имеют показания свидетелей и потерпевших о чертах личности мошенников, особенностях их поведения, различных связях, случайных оговорках о их семейном положении, фактическом месте проживания и т.п., позволяющие хотя бы частично установить реальные сведения о личности преступников, действующих под прикрытием многочисленных фиктивных документов. При совершении мошенничества в сфере оборота недвижимости следовую картину образуют и такие объекты, как сами носители следовой информации: различные базы данных жилой недвижимости, рекламные посты, фальшивые документы, которые необходимы для оборота жилья (свидетельства о регистрации, технический паспорт зданий, сооружений, разные договоры, отражающие действия в отношении жилища, генеральные доверенности на сотрудников, которые участвуют при совершении преступления, печать, штамп, а также бухгалтерские документы и т.п.). Говорить о значимости материальных следов перед идеальными следами не следует, поскольку каждые из них являются источниками доказательств, совокупность которых позволит сформировать доказательственную базу по уголовному делу. Очевидно то, что привести полный и исчерпывающий комплекс криминалистических признаков мошенничества в сфере оборота недвижимости невозможно ввиду быстро развивающихся и изменяющихся схем обмана собственников жилья[8].

Только постоянное изучение и анализ криминалистической характеристики рассматриваемого преступления позволит удовлетворить существующую потребность в выработке рекомендаций по выявлению, раскрытию, расследованию и предупреждению данного вида мошенничества.

Таким образом данная научная статья позволила определить криминалистические признаки мошенничества в сфере оборота недвижимости[9]. Так, на основе анализа эмпирических данных и научных трудов, посвященных содержательной части криминалистической характеристики, выделены наиболее значимые ее элементы, к которым относятся личность преступника, характеристика которого зависит от предмета преступного посягательства (вторичное жилье или строящееся), способ совершения деяния, включающий в себя подготовку и сокрытие, а также механизм слеодообразования, всецело зависящий от способа совершения.

Список литературы

1. Бессонов А.А. Исторические основы возникновения и развития института криминалистической характеристики преступлений // Актуальные проблемы российского права. — 2014. — № 11 (48). — С. 2607–2611.

2. Жадан В.Н. Актуальные вопросы уголовно-правовой характеристики мошенничества // Молодой ученый. — 2014. — № 10. — С. 313–319.
3. Смирнов А.М. Некоторые проблемы квалификации мошенничества как специфического способа хищения // Новый юридический вестник. — 2019. — №1. — С. 53–55.
4. Южин А.А. Мошенничество и его виды в российском уголовном праве // Автореф. дисс. канд. юрид. наук. — М., 2016. — С. 4–5.
5. Айрапетян А.М., Шабер М.С. Типовые признаки обстановки совершения мошенничества // Студенческий: электрон. научн. журн. 2017. № 18(18). URL: <https://sibac.info/journal/student/18/87224>
6. Третьякова Е.И. Способ совершения мошенничества в сфере оборота жилья // Криминалистика: вчера сегодня, завтра. — 2017. — № 3. — С. 73–76.
7. Мерецкий Н.Е., Жердев П.А. Некоторые особенности хищений денежных средств со счетов граждан при использовании услуги «Мобильный банк» // Вестник Дальневосточного юридического института. — 2017. — № 3(40). — С. 140-146.
8. Кудрявцев Р.В. Организация деятельности по раскрытию дистанционных мошенничеств // Молодой ученый. — 2019. — № 24. — С. 218–221.
9. Мартынов А.Н. Предварительная проверка сообщений о мошенничестве в сфере кредитования: вопросы криминалистического обеспечения // Социум и власть. — 2015. — № 1 (51). — С. 79–84.

ӘОЖ 343

ТЕРРОРИЗМДІ НАСИХАТТАУ НЕМЕСЕ ТЕРРОРИЗМ АКТІСІН ЖАСАУҒА ЖАРИЯ ТҮРДЕ ШАҚЫРУ

(Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 256-бабы және шетелдегі лаңкестік, терроршылдық әрекеттер жөнінде)

Жамбылова А.

Ғылыми жетекші: Орсаева Р.А., қауымдастырылған профессор,
заң ғылымдарының кандидаты, PhD

Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан,

E-mail: r_orsaeva_60@mail.ru

Терроризм - саяси-әлеуметтік себептерге байланысты жеке адамға, көпшілікке немесе мемлекетке қысым жасау, үрей туғызу мақсатында қасақана жасалатын қылмыстық іс-әрекет.

Терроризм ретінде «әлсіздің» тарапынан болатын (радикалды саяси оппозиция, экстремистік пиғылдағы ұлттық немесе діни азшылық, діни фанатиктер және т.б.) әрекет түсініледі. Терроризм - ұйымдасқан топ діттеген мақсатына жету үшін дүрсін-дүрсін күш қолдану арқылы көрініс табатын әдіс. Қазіргі жағдайларда террористер аманат алуды, қоғамдық мәндегі ғимараттарды басып алу, жарып жіберу, ұшақтарды алып қашу және өзге де әрекеттерге барады. Террористік әрекеттер қашан да жариялы түрде жүреді және қоғамға, билікке әсер етуге бағытталады.

Терроризм актісін жасау, терроризмді насихаттау бұқаралық ақпарат құралдары немесе телекоммуникациялар желілері пайдаланыла отырып жасалған не адамдар тобы немесе алдын ала сөз байласу арқылы адамдар тобы арқылы жасалады [1].

Адам өзінің қызмет бабын пайдалана отырып не қоғамдық бірлестік лидері жасаған не бұқаралық ақпарат құралдары немесе телекоммуникациялар желілері пайдаланыла отырып жасалған не адамдар тобы немесе алдын ала сөз байласу арқылы адамдар тобы жасаған, оның ішінде шетелдік көздерден алынған қаражат пайдаланыла отырып жасалған дәл сол іс-әрекеттер- мүлкі тәркіленіп, жеті жылдан он екі жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады [1].

Жалпы өткенге үңілсек, террорды әртүрлі талдауға болады. Дүниежүзіндегі шет мемлекеттерде де терроршылдық әртүрлі талданғанын көреміз. Мысалы, лаңкестік, терроршылдық - саяси-әлеуметтік себептерге байланысты жеке адамға, көпшілікке немесе мемлекетке қысым жасау, үрей туғызу мақсатында қасақана жасалатын қылмыстық іс-әрекет.

Б.з. 1 ғасырында Иудеяда римдіктермен ынтымақтасқан еврейлердің танымал өкілдерін жойған сикарилер сектасының қызметі Лаңкестік сипатқа ие болды. Орта ғасырда христиан шіркеуінің өкілдері халыққа дұшпан билеушіні өлтіру идеясын қолдаса, Үндістан мен Қытайдың құпия ұйымдары, парсы, ауған жеріндегі әсіре діншіл сектанттар өздеріне жақпаған адамдардың көзін жою тәсілдерін кеңінен қолданды. 19 ғасырдың 2-жартысынан бастап Лаңкестік қоғамдық-саяси өмірге ықпал етуші тұрақты факторлардың біріне айналды.

Ресейде халықшылдар, Ирландия, Македония, Сербияда ұлтшылдар, Франция, Италия, АҚШ-та анархистер, т.б. солшыл радикалды қозғалыстар пайда болып, өз үкіметтерінің қызметіне ықпал етуге ұмтылды. Бұл қозғалыстардың идеялық негізінде әртүрлі идеологиялық тұғырнама жатқанымен, олар Лаңкестікті «қоғам игілігі үшін өзін-өзі құрбан ету» деп түсінді. 20 ғасырда лаңкестік әдістерін пайдалану ауқымы кеңейіп, лаңкестік мемлекеттік деңгейге жетті. КСРО-дағы «қызыл террор» мен фашистік Германиядағы «ұлтшылдық террор» өз азаматтарына қарсы жасалған Лаңкестіктің айқын көрінісі болды. 2-дүниежүзілік соғыстан кейін Палестинадағы еврей ұйымдары Израиль мемлекетін құру мақсатында Лаңкестік ұйымдарын құрып, көптеген Лаңкестік актілер ұйымдастырды [2].

Израиль мемлекеті жарияланғаннан кейін оған жауап ретінде палестиналық Лаңкестік ұйымдар пайда болды. Араб елдері мен Израильдің қарама-қарсылығы қатаң да аяусыз Лаңкестік соғыстың басталуына әкелді.

Сондай-ақ, Солтүстік Ирландиядағы, Испаниядағы сепаратистер де мемлекет қауіпсіздігіне зардап келтіретін қауіпті лаңкестік актілер ұйымдастырды. Бұл кезеңдегі лаңкестік әрекеттер ұлттық, діни, этник. шиеленістермен және азаматтық қозғалыстармен байланыстырылды. 20 ғасырдың 2-жартысында лаңкестіктің сипаты күрт өзгерді. Көптеген елдерде

Лаңкестік ашық қоғамға бейімделе алмаған және заң шығарушы органда саяси өкілдік ала алмаған әлеуметтік топтардың саяси қарсылық білдіру құралына айналды. Олардың мақсаты қайсыбір елде (немесе халықаралық деңгейде) қорқыныш-үрей, жалпы тұрақсыздық тудыру болды. Лаңкестіктің іс-әрекет

тактикасы да едәуір кеңейді: кепілге адам алу, қоғамдық орындарда жарылыстар ұйымдастыру, кісі өлтіру кең тарады.

Шет елдердің елшіліктеріне, халықараралық ұйымдардың бас пәтерлеріне шабуылдар жасау, ұшақ жару, қару-жарақ қоймаларын басып алу секілді лаңкестіктің жаңа түрлері пайда болды. Әлемнің тұтас аймақтарына бағыт-бағдары әр түрлі Лаңкестік ұйымдар мен топтардың әрекеті жаппай таралып, Лаңкестіктің қауіпті әлуеті артты. 20 ғасырдың 70 - 80 ж. дүниежүзінде 5500-ден астам лаңкестік акт жасалды. Бұл кезеңде лаңкестер ұйымдасқан арнаулы топтарға біріге бастады. Әр түрлі елдердің, соның ішінде, Таяу Шығыс, Жапония, Латын Америкасы, Еуропа елдерінің Лаңкестік ұйымдары арасында жақындасу процесі басталды. 80 - 90 ж. халықаралық есірткі лаңкестікті бой көрсетті. Есірткі бизнесі, заңсыз қару-жарақ сату мен ұйымдасқан қылмыстың өзге де түрлері лаңкестік әдіс-тәсілдерін кеңінен пайдаланды. 90-жылдардың 2-жартысында әлемнің көптеген аймақтары кең ауқымды әскери іс-қимылдарды тудыруы мүмкін.

Лаңкестік әрекеттердің ошағына айналды. Саяси лаңкестік бастапқы түрін өзгертіп, біртіндеп қылмыстық, ұлтшылдық, діни-экстремистік Лаңкестікке ұласып, халықаралық сипат алды [2].

Қазіргі кезде дүниежүзінде 500-ден астам лаңкестік ұйым мен экстремистік топ әрекет етеді. Олардың ішіндегі ең ірі Лаңкестік ұйымдар: «Тупак Амару атындағы революциялық қозғалыс», «Ку-Клус-Клан», «Арийлік ұлт» оңшыл экстремистік ұйымы, «Аум Синрике», «Ирландияның республикалық армиясы», «Хамас» (Исламдық қарсыласу қозғалысы), «Хезболлах», т.б. Қазіргі Лаңкестік ауқымы мен аумағы жағынан халықаралық (халықаралық деңгейдегі Лаңкестік актілер), ішкі саяси (үкіметке, ел ішіндегі қандай да бір саяси топтарға қарсы бағытталған немесе ішкі жағдайды тұрақсыздандыруды мақсат тұтатын Лаңкестік әрекеттер); пайдакүнемдік мақсаттарды көздейтін қылмыстық Лаңкестік түрінде көрініс береді.

Сондай-ақ, лаңкестіктің мынадай алуан түрлері кездеседі: өзге егеменді мемлекеттердің қоғамдық-саяси құрылысына, тұрақтылығына нұқсан келтіруге бағытталған мемлекеттік лаңкестік; мемлекеттік құрылысқа қатысты шешімді болдырмауға (немесе қабылдауға) бағытталған күресті білдіретін саяси лаңкестік; аса күрделі әлеуметтік-саяси тартыстар негізінде қалыптасатын әлеуметтік лаңкестік; этникалық белгілер бойынша жүзеге асырылатын ұлттық лаңкестік; бірыңғай мемлекет шекарасында үстем ұлт өкілдері елдің қайсыбір бөлігіне егемендік беру талабымен жүзеге асыратын аумақтық-сепаратистік лаңкестік; саяси қарама-қарсылықта діни сана негізгі орын алған жағдайда туындайтын діни лаңкестік.

Қазіргі уақытта лаңкестік даму, таралу қарқыны мен салдары жағынан адамзаттың ең қауіпті қоғамдық-саяси және моральдік мәселелердің біріне айналып отыр. Лаңкестердің ядролық, бактериологиялық, химиялық уытты қаруларды қолдану мүмкіндігі ғаламдық қауіпсіздікке үлкен қатер туғызуда.

Лаңкестік мемлекеттің идеологиялық-құқықтық жүйесі қоғамның күрделі әлеуметтік-саяси процестерін реттеуге қабілетсіз болуына байланысты пайда болады.

Лаңкестіктің өсуіне мынадай факторлар әсер етеді: саяси-әлеуметтік және экономикалық дағдарыс, халықтың өмір сүру деңгейінің күрт төмендеуі мен жұмыссыздықтың өсуі, ұлттық және діни қайшылықтардың шиеленісуі, т.б. Лаңкестікке қарсы алдын алу шараларының қатарына: қоғамның әлеуметтік-экономикалық және саяси тұрақтылығын, азаматтардың экономикалық, саяси, ұлттық, діни, т.б. құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету; адам құқығы жөніндегі мемлекеттік органдар мен қоғамдық органдардың жұмысын жетілдіру; қоғамда жоғары саяси және құқықтық мәдениет қалыптастыру; қару-жарақ рыногіне, соның ішінде жаппай қырып-жою құралдарына мемлекеттік және халықаралық бақылау жасау, т.б. Дүниежүзілік қауымдастық лаңкестікке қарсы бірқатар халықаралық-құқықтық құжаттар қабылдады (Әуе кемелеріне жасалған қылмыстық және басқа да әрекеттер туралы конвенция (1963); Азаматтық авиация қауіпсіздігіне қарсы бағытталған заңсыз актілермен күрес туралы конвенция (1971); Лаңкестікті қаржыландыруға қарсы күрес туралы конвенция (1999), т.б. 1994 ж. БҰҰ-ның Бас Ассамблеясы 49-сессиясында қабылданған «Халықаралық лаңкестікті жою шаралары туралы» декларацияда Лаңкестікпен күрестегі халықаралық ынтымақтастық шаралары белгіленді. ТМД мемлекеттері арасында көпжақты келісімдер жасалып, лаңкестікке қарсы орталық құрылды (2000). Орта Азия мемлекеттері 2000 ж. Ташкентте өткен саммитте “Лаңкестікпен, саяси және діни экстремизммен, трансұлттық ұйымдасқан қылмыспен, тұрақтылық пен қауіпсіздіктің басқа да қатерімен күресте бірлескен іс-әрекет туралы” келісімге қол қойды. Сондай-ақ Шанхай ынтымақтастық ұйымы шеңберінде халықаралық лаңкестікпен және экстремизммен күрес шаралары белгіленген [2].

Елімізде осы қауіптің алдын алу үшін ірқатар жұмыстар қолға алынып, мемлекеттік бағдарлама да қабылданған. Ол ҚР-да діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс қимыл жөніндегі 2018-2022 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарлама болып табылады. Бұл бағдарламаның мақсаты - діни экстремизм салдарынан болатын зорлық зомбылық пен терроризм қауіптерінен адамның, қоғамның және мемлекеттің қауіпсіздігін қамтамасыз ету. Бағдарламаның негізгі міндеттеріне - діни экстремизм мен терроризм фактілерін, оның ішінде арнаулы мемлекеттік және құқық қорғау органдарының қызметін қамтамасыз ету жүйесін жетілдіру жолымен анықтау мен жолын кесудің тиімділігін арттыру, Діни экстремизм мен терроризм актілеріне ден қою, сондай-ақ олардың салдарын барынша азайту және (немесе) жою жүйесін жетілдіру, Қазақстан Республикасы халқының радикалдануына сыртқы факторлардың ықпал етуін төмендету, Қоғамда радикалдық идеологияға қарсы иммунитетті және радикалдық көріністерге мүлдем төзбеушілікті қалыптастыруға бағытталған діни экстремизм мен терроризмнің алдын алу шараларын жетілдіру [3] болып табылады.

Терроризмді насихаттау немесе терроризм актісін жасауға жария түрде шақыру тікелей объектісі қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ететін қоғамдық қатынастар.

Объективтік жағынан қылмыс бірнеше әрекеттерден көрінеді:

- терроризмді насихаттау;
- терроризм актісін жасауға жария түрде шақыру;
- сондай-ақ көрсетілген мазмұндағы материалдарды тарату.

Қылмыс субъективтік жағынан тікелей қасақаналықпен яғни белгілі бір мақсатты көздеумен сипатталады.

Қылмыстың субъектісі - он төрт жасқа толған, есі дұрыс адам бола алады [4,321].

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 256 бабы бойынша, терроризмді насихаттау немесе терроризм актісін жасауға жария түрде шақыру, сол сияқты көрсетілген мазмұндағы материалдарды тарату мақсатында дайындау, сақтау немесе тарату орын алса, мүлкі тәркіленіп, бес жылдан тоғыз жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі Кодексі (қолданыстағы редакциясында).
2. Терроризм. [Электронды ресурс] <https://kk.wikipedia.org/wiki>
3. Терроризм - адамзатқа төнген қауіп - Abai.kz [Электронды ресурс] <https://abai.kz/post/110123>.
4. Қазақстан Республикасы қылмыстық құқығы (ерекше бөлім): оқулық / Орсаева.Р.А. – Өскемен: С.Аманжолов атындағы ШҚМУ «Берел» баспасы, 2019.- 503 б.

УДК 352.1

ВАЖНОСТЬ МЕСТНЫХ ИСПОЛНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ

Жапсарбаев А.Ш., Харченко А.О.

Научный руководитель: Смаилова И.Е., к.ю.н.

ВКУ имени С. Аманжолова, Усть-Каменогорск, Казахстан,

E-mail: telends@mail.ru, artemk_2019@mail.ru

The authors in this article identify the problem of the need to develop local autonomy and civil society institutions in Kazakhstan, the role of local elections and local self-government institutions in creating competition between regions, as well as the current legal situation in Kazakhstan. The article presents the modern experience of advanced foreign countries that are successful in the development of the institute of autonomy of local self-government, such as Germany, Great Britain, USA, China, etc.

Авторы в данной статье определяют проблему необходимости развития местной автономии и институтов гражданского общества в Казахстане, роль местных выборов и институтов местного самоуправления в создании конкуренции между регионами, а также текущую правовую ситуацию в Казахстане. В статье приводится современный опыт передовых зарубежных стран преуспевающие в развитии института автономии местного самоуправления, таких как Германия, Великобритания, США, КНР и т.д.

Казахстан – страна, находящаяся в настоящее время в процессе модернизации и демократизации. Страна добилась значительного прогресса в экономическом развитии и сокращении бедности, но ей еще предстоит пройти долгий путь с точки

зрения политической реформы. Развитие гражданского общества, хорошо зарекомендовавших себя институтов и местной автономии имеет решающее значение для укрепления демократии и повышения уровня жизни граждан. В данной статье мы обсудим необходимость развития местной автономии и институтов гражданского общества в Казахстане, роль местных выборов и институтов местного самоуправления в создании конкуренции между регионами, а также текущую правовую ситуацию в Казахстане.

Местные исполнительные являются неотъемлемой частью практически любого государства в современном мире, они являются одним из ключевых атрибутов региональной автономии которая в свою очередь аккумулирует с появлением гражданского общества, гражданской и правовой ответственности у народа, с экономическим ростом и благосостоянием, с единством людей, живущих на одной территории. Это все составные части развитого, демократического общества, стремящегося к либерализации, для развития демократии должны существовать свободы прессы и печати, свобода слова, хорошо отлаженные и работающие институты. Кроме того, продвижение институтов гражданского общества, таких как независимые СМИ, НПО и общественные организации, обеспечит голос граждан и обеспечит, чтобы их опасения были услышаны местными и национальными лидерами. Это также будет способствовать прозрачности и подотчетности, поскольку местные лидеры с большей вероятностью будут реагировать на потребности своих граждан, если будут знать, что их действия будут контролироваться и оцениваться независимыми организациями. В таких условиях люди должны иметь обширные права и обязанности, ощущать себя частью общества, чувствовать ответственность за свои поступки и за то, что происходит вокруг них. Чтобы добиться этого, необходимо существование развитого института выборов и местных исполнительных, представительных органов люди должны иметь право выбирать своих главных горожан (Аким города), люди должны выбирать глав своих регионов (Аким области), на более локальном уровне люди должны иметь возможность выбирать сельских управленцев, глав деревень, посёлков, председателей корпоративов и участков. Возможность местных выборов должна являться исключительной прерогативой местного населения. Это так же имеет и экономические подоплеку, регионы станут более самостоятельными, больше вопросов будет решаться на местном уровне, только граждане своего региона с выбранным им Акимом лучше всех знают, что нужно именно их региону, городу, району. Благодаря этому меньше денег будет оседать в столице, убавится нагрузка на государственный, административный аппарат, люди смогут быстрее и качественнее решать вопросы с местными властями нежели с центральной властью в непосредственной столице [1, 2].

Конкуренция между регионами необходима для развития местной автономии и институтов гражданского общества в Казахстане. Он создает систему сдержек и противовесов, которая гарантирует, что местные органы власти подотчетны местному населению. В Казахстане необходимо создать конкурентную среду между регионами для содействия развитию местной автономии и институтов гражданского общества.

Большая часть самых развитых стран как раз-таки имеют внутри себя сильное разделение и развитый аппарат местных, муниципальных властей. Германия является федеративной республикой, Великобритания является соединенным королевством, Нидерланды, Бельгия, Швейцария. Наконец самые лидирующие страны в мире США и КНР. В США местные власти штатов имеют огромную автономию от федеральных властей и по сути являются государством в государстве.

В Китае не смотря на сильную централизацию очень быстрый и резкий экономический скачок был вызван тем, что внутри страны создали конкуренцию между регионами, в условиях такой конкуренции местные власти начали укрепляться и стараться привнести как можно больше положительного в свои регионы [3].

Наличие свободных выборов внутри регионов и региональной автономии от центра ведет к появлению свободной конкуренции которая неизбежно ведет к улучшению уровня жизни, и так же это стимулирует народных избранников выполнять свой долг как можно лучше для чтобы быть избранными на повторный срок или помочь своему ставленнику/преемнику. В настоящей ситуации Акимам не принадлежит особого значения тот регион, на который они надзирают, поскольку в большинстве случаев они являются неродными жителями, прибывшими из других регионов. Их никто не избирал, и никто не может их отстранить от должности, если не поступит распоряжение сверху. Это приводит к тому, что нет никакого стимула и смысла заниматься чем-либо, поскольку народ, ради которого работаешь, не сможет поставить тебя на второй срок и не оказать никакой помощи. Это может сделать только власть в столице. В результате более выгодным становится потакать тем, кто занимает более высокую позицию в государственной иерархии, чем заботиться о народе, который является единственным источником власти в стране.

Следовательно, следует рассмотреть и проанализировать примеры успешных зарубежных государств в том, как они организовали свою систему местных исполнительных органов и насколько регионы в этих государствах являются самостоятельными и автономными от центральной власти.

Стоит обратить пристальное внимание на страну восходящего солнца которая за последние десятилетия совершила огромный скачок, особое отношение между центром и регионами в Китае сложилось в ходе проведения знаменитых реформ Дэн Сяопина в 80-х годах. Была введена интересная система, в рамках которой местные чиновники не являются народными избранниками, а являются ставленниками Пекина, это в свою очередь не приводит к росту гражданской ответственности и либерализации общества, регионы не получают автономии, а электорат не имеет право выбора на местном уровне. Однако, в Китае придумали как в таких условиях заставить чиновников работать, регионы были превращены в генераторы идей и инноваций, чиновников ставили по принципу меритократии где самый достойный имеет право занимать высокие, руководящие посты. Таким образом, местные власти по сути управляют вверенной им территорией по принципу корпорации, которая стремится к улучшению экономических показателей, росту благосостояния, улучшению показателей динамики роста таких величин как Валовой внутренний продукт (ВВП) и Валовой региональный продукт (ВРП). Столь высокая эффективность и большие темпы роста связаны не только с внутренней

конкуренцией, но также и с суровой пенитенциарной системой в рамках которой за низкие показатели чиновники могли получать наказания в виде лишения свободы на большие сроки, помимо этого превентивно была устранена такая проблема как миграция населения из более бедного региона в более богатый, да и в целом из одного места в другое [3, 4]. Это было достигнуто с помощью системы Хукоу и ее механизмов, не позволяющих легко переехать из одного города в другой, или переехать из сельской местности в крупный город вашего региона. Это система внутренней прописки, которая будет накладывать сильные ограничения даже если вы всё-таки переедете, у вас не будет нормальной возможности трудоустройства на работу, получения медицинских и социальных услуг, ваши дети не смогут пойти в школу или детский сад, не имея должной прописки в городе. Благодаря этому была ограничена внутренняя миграция, что помогало местным чиновникам в сохранении трудовых ресурсов и их использовании в рамках конкуренции с другими регионами. Это так же спасло более бедные и несостоятельные регионы Китая от запустения, и одновременно с этим спасло богатые и состоявшие регионы от наплыва огромного количества более бедных людей, и спасло также от еще большей перенаселенности крупные мегаполисы и их агломерации [5].

Уделим внимание опыту Соединённого Королевства. В Великобритании существует децентрализованная система правления, которая состоит из четырех регионов: Англии, Шотландии, Уэльса и Северной Ирландии. Каждый регион имеет свой парламент или собрание, которое отвечает за многие решения на региональном уровне, такие как образование, здравоохранение, жилищное строительство и местная экономика. Кроме того, Великобритания имеет также ряд графств, где осуществляется местное самоуправление и решения принимаются на местном уровне[6].

Англия - самый крупный и населенный регион, который не имеет своего парламента и правительства, но имеет свою систему местного самоуправления на уровне графств и городов. В Уэльсе и Северной Ирландии есть свои правительства и парламенты, которые имеют автономию в некоторых вопросах, таких как здравоохранение, образование и жилищное строительство. Шотландия имеет еще более широкий уровень автономии, со своим парламентом, который имеет право принимать решения в области законодательства, налоговой политики и многих других вопросах [6]. К примеру, парламент Шотландии проводил референдум о выходе из состава Королевства, и в ближайшее время планируется повторный референдум.

Кроме того, в Северной Ирландии есть особый статус для Североирландской Ассамблеи, которая была создана после Соглашения по урегулированию в Северной Ирландии 1998 года. Это соглашение было заключено между Британским правительством и правительством Ирландии, и оно дало большую автономию Северной Ирландии, включая право на решение вопросов относительно границы с Ирландией и политических вопросов, связанных с принадлежностью к Британии или Ирландии[6]. Парламент Северной Ирландии отказывался выйти из Европейского Союза после так называемого Брэксита (Brexit) после которого Великобритания покинула Европейский Союз.

Модель местной власти в США. США - это система государственного управления, в которой федеральное правительство разделяет власть с 50 штатами. Федеральное правительство отвечает за общенациональные вопросы, такие как внешняя политика, оборона и межгосударственная торговля, в то время как штаты отвечают за свои собственные внутренние дела, такие как образование, здравоохранение и правоохранительные органы. Штаты обладают широкой автономией в управлении своими делами. Они имеют право принимать свои собственные законы и регулировать свои внутренние дела, в том числе в области налогообложения, образования, здравоохранения, правоохранения, жилищного строительства и транспорта. Кроме того, они имеют свои собственные конституции и законы, которые могут отличаться от законов федерального правительства. Штаты также имеют право организовывать свои собственные местные правительства и устанавливать свои собственные структуры управления. Они могут создавать свои собственные законодательные, исполнительные и судебные органы, которые будут ответственны за принятие законов, исполнение законов и разрешение судебных споров, соответственно. Однако, несмотря на широкую автономию штатов, федеральное правительство имеет конституционное право вмешиваться в их внутренние дела, если это необходимо. Федеральные законы имеют приоритет перед штатовскими законами, и федеральные суды могут рассматривать споры, связанные с применением федеральных законов и конституции США. В целом, федеративное устройство США предоставляет штатам значительную автономию в управлении своими делами, но они все еще подчиняются конституции и законам федерального правительства хоть и имеют возможность ведения собственного законодательства [6].

Бельгийская модель. Бельгия - это федеративное государство, состоящее из трёх общин: фламандской, франкоязычной и немецкоязычной, а также трёх регионов: фламандского, брюссельского и валлонского. Каждый из этих регионов и общин обладает определенной степенью автономии, а также своим правительством, законодательным органом и судебной властью. Например, фламандский регион и община Фландрия обладают широкой автономией в области культуры, образования, здравоохранения, экономики и окружающей среды [6].

Федеративный опыт Германии. Федеративная Республика Германия - это федерация из 16 земель (Bundesländer), каждое из которых имеет свою конституцию и правительство, а также значительную степень автономии в законодательной, исполнительной и судебной власти. Федеральное правительство имеет ограниченные полномочия и занимается вопросами, касающимися всей страны, такими как внешняя политика, оборона и финансовая политика [7]. Земли имеют значительные полномочия в ряде областей, включая образование, культуру, правосудие, экономику, транспорт и социальную политику. Они также имеют право на собственные налоги и взносы в федеральный бюджет. Федеральное правительство и земли сотрудничают во многих областях, включая образование, науку и технологии, экономику и охрану окружающей среды.

Федеративная Республика Германия была создана в 1949 году после Второй мировой войны, и федеральное устройство было выбрано как способ предотвращения возникновения диктатуры и поддержания демократии в стране.

Федеральное устройство Германии считается успешным примером децентрализации власти и демократического управления [8].

Опыт федеративной монархии. Нидерланды являются конституционной монархией, которая имеет федеративную структуру управления. Страна состоит из 12 провинций, которые имеют свои правительства и законодательные органы, а также муниципалитетов. В то же время, центральное правительство имеет большую власть, чем в некоторых других федеративных странах, и имеет право вмешиваться в дела провинций, если это необходимо. В Нидерландах провинции имеют значительную автономию, и они занимаются такими вопросами, как здравоохранение, образование, транспорт и инфраструктуру. Кроме того, они имеют право устанавливать свои налоги и сборы, хотя центральное правительство также собирает налоги на федеральном уровне. Муниципалитеты отвечают за местное управление и предоставление государственных услуг на муниципальном уровне, включая управление городской инфраструктурой, культурой и социальными услугами. Федерализм в Нидерландах способствует более эффективному и децентрализованному управлению страной, что позволяет провинциям и муниципалитетам более гибко реагировать на нужды и потребности своих жителей. Кроме того, благодаря этой системе, местные лидеры могут принимать решения, которые наилучшим образом соответствуют интересам и потребностям их регионов [6].

Конфедеративный опыт. Швейцария - это федеративное государство (де-факто конфедерация), состоящее из 26 кантонов (штатов). Каждый кантон имеет значительную степень автономии и управляется своими местными исполнительными органами.

Местные исполнительные органы кантонов в Швейцарии обычно называются "правительствами кантонов" или "кантонскими правительствами". Они являются коллегиальными органами, состоящими из нескольких членов, которые назначаются или избираются на определенный срок. Число членов правительства кантона может варьироваться от кантона к кантону, но обычно оно составляет от 5 до 7 человек.

Кантонские правительства в Швейцарии имеют широкие полномочия во многих областях, включая образование, здравоохранение, экономику, социальную защиту и правосудие. Они также имеют право устанавливать свои собственные законы и регулирования в соответствии с конституцией Швейцарии. Также в кантонах могут быть установлены различные языки, таким образом в большинстве кантонов единственным официальным языком является немецкий, в некоторых дополнительно присутствует французский, итальянский, романшский языки.

Кроме того, каждый кантон имеет свой собственный парламент, который называется "кантонским советом" или "кантонским законодательным органом". Он обычно состоит из одной или двух палат и является ответственным за принятие законов и регуляций в соответствии с конституцией кантона [6].

В целом, система местного самоуправления в Швейцарии демонстрирует высокий уровень децентрализации и автономии. Это позволяет кантонам и их местным исполнительным органам адаптироваться к уникальным условиям и потребностям своих жителей и обеспечивает широкий спектр политических и экономических моделей на местном уровне [6].

Стоит отметить что это не все государства имеющие федеративное устройство внутри себя. Российская Федерация в статье не рассматривается так как регионы в ней очень ущемлены, и по сути федерация имеет номинальный характер. Также к крупным государствам, имеющим федеративное устройство можно отнести такие страны как: Австралия, Канада, Индия, Бразилия. Из более мелких стран: Австрия, Ирак, Босния и Герцеговина, Объединённые Арабские Эмираты, Венесуэла [6].

Республика Казахстан в данный момент находится в процессе активной демократизации и либерализации общества, особенно новое дыхание было получено после запущенных Вторым Президентом РК реформ и программы “Нового Казахстана” которая призвана улучшить благосостояние граждан, воспитать ответственное гражданское общество, и демократизировать страну [9]. Правовая база должна быть непосредственно изменена так как в настоящее время выборы Акимов городов и областей по факту проходят только косвенно, президент будучи народно-избранным утверждает список чиновников на должность Акима, кандидатов рассматривает избранный гражданами местный исполнительный орган в лице маслихата, после чего Аким утверждается только с согласия президента и может быть снят только по его решению, у Акимов нет точного срока который они будут находиться в своей должности, это также приводит к уменьшению стимулов у последних. Однако, Акимы районов и сёл избираются на местном уровне, также после принятых поправок в конституцию был намечен процесс на реорганизацию республики в парламентскую республику, это безусловно хороший толчок и для развития местных исполнительных, представительных органов, уже на данный момент в обновленном парламенте каждый из регионов имеет по два представителя, это дает возможность регионам заявить о себе и своих проблемах на высшем государственном уровне. Децентрализация власти также создаст более эффективную и действенную систему управления, поскольку местные лидеры будут лучше понимать конкретные потребности своих сообществ и смогут быстрее реагировать на вызовы, с которыми они сталкиваются. Это также уменьшит нагрузку на центральное правительство и позволит ему сосредоточиться на общенациональных проблемах, а не на местном самоуправлении.

Говоря об увеличении самостоятельности и автономии регионов в Казахстане, мы не имеем в виду установление федеральной формы управления, и выдачи регионам статусов автономных областей, подразумевается получение большей субъектности в решении внутренних, региональных проблем. Вопросы финансов и экономики, политические действия, связанные с взаимодействием с внешним миром, с силовыми структурами и военными подразделениями, языковая и этнокультурная политика безусловно должны оставаться в руках центральной власти.

Предоставление широкой политической автономии в Казахстане может негативно сказаться на стране. Она может привести к возникновению местных "царей", которые будут управлять своими регионами без учета центральной власти.

Кроме того, дать большую автономию различным регионам в большой и разнообразной стране, где регионы имеют мало общего между собой, опасно. Некоторые регионы могут иметь культурно-языковые и экономические связи с другими странами, что может быть обусловлено историческими и экономическими факторами. Кроме того, различия в этно-религиозном составе населения также являются опасностью. Регионы не должны обладать политической властью, но должны иметь свои представительства, которые будут избирать локальных управленцев и решать местные проблемы. Важно давать им возможность самостоятельно принимать решения по локальным вопросам, минуя раздутый государственный аппарат и связь с чиновниками из столицы, которые требуются для любого действия, от распределения финансов до решения о строительстве парковки. Казахстан может поучиться у других развитых стран, таких как Германия, Великобритания, США и Китай, в которых уже созданы сильные местные и муниципальные органы власти. Поступая таким образом, Казахстан будет на пути к тому, чтобы стать более демократической и процветающей страной.

Список литературы

1. Конституционный закон Республики Казахстан "О выборах в Республике Казахстан" от 23 января 2001 года № 2464 с изм. и допол. в ред. от 07.01.2023.
2. Закон Республики Казахстан "О местном государственном управлении и самоуправлении в Республике Казахстан" от 23 января 2001 года № 148-ІІ с изм. и допол. в ред. от 12.01.2023.
3. Как управлять большой страной // Регионы России URL: www.gosrf.ru/news/38625/ (дата обращения: 21.02.2023).
4. Политика реформ и открытости // Википедия URL: ru.wikipedia.org/wiki/Политика_реформ_и_открытости (дата обращения: 21.02.2023).
5. Хукоу // Википедия URL: ru.wikipedia.org/wiki/Хукоу (дата обращения: 21.02.2023).
6. Фененко Ю.В. Муниципальные системы зарубежных стран: правовые вопросы социальной безопасности / Фененко Ю.В. - М.: МГИМО-Университет, 2004. - 401 с.
7. Корякина А.С., Ризин Н.Д. ГЕРМАНСКИЙ ФЕДЕРАЛИЗМ: ОПЫТ РЕФОРМИРОВАНИЯ // Наука. Общество. Государство. - 2020. - № 1 (29). - С. 73-79.
8. Федеративная Республика Германии (1949—1990) // Википедия URL: [ru.wikipedia.org/wiki/Федеративная_Республика_Германии_\(1949—1990\)](http://ru.wikipedia.org/wiki/Федеративная_Республика_Германии_(1949—1990)) (дата обращения: 21.02.2023).
9. НОВЫЙ КАЗАХСТАН: ПУТЬ ОБНОВЛЕНИЯ И МОДЕРНИЗАЦИИ // Официальный сайт Президента Республики Казахстан URL: www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1623953 (дата обращения: 21.02.2023).

ОЦЕНКА ФИНАНСОВОГО СОСТОЯНИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ И ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ПО УЛУЧШЕНИЮ ФИНАНСОВЫХ РЕЗУЛЬТАТОВ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Женибеков І.

Научный руководитель: Жапарова А.М., магистр экономических наук
ВКУ имени С. Аманжолова г. Усть-Каменогорск, Казахстан,
E-mail: Iiyas.zheninekov@mail.ru

В современных условиях экономическая деятельность любой компании выступает предметом внимания обширного круга участников рыночных отношений, проявляющих заинтересованность в итогах его деятельности. При этом происходит стремительный рост оценки и эффективности финансовой деятельности хозяйствующих субъектов.

Собственники проводят анализ финансовой деятельности компании в целях обеспечения роста прибыльности капитала и устойчивого положения.

Инвесторы и кредиторы занимаются изучением финансовых отчетностей в целях минимизации собственных рисков по вкладам и займам, налоговые службы для исполнения плана поступлений денежных средств в государственный бюджет, поставщики для своевременного получения платежей. Руководство компании производит анализ для увеличения прибыльности капитала, исследования эффективного применения финансовых средств, обеспечения устойчивого положения компаний. Следует отметить, что ни одно управленческое решение не может приниматься без подтверждения с помощью экономических расчетов, что улучшает роль оценки финансовой деятельности предприятия.

Анализ и оценка финансовой деятельности предприятия выступает наиболее значимой стадией финансового анализа. Проведение оценки финансовой деятельности компании может осуществляться и с позиции формирования расходов, и реализации проектов инвестиционного характера, и прогнозирования объема дохода.

Актуальность статьи обусловлена потребностью улучшения и непрерывной оценки финансовой деятельности предприятия для выбора стратегии кредитования и финансового обеспечения, устранения кризисных обстоятельств, поддержания оптимального уровня конкурентоспособности.

Для анализа устойчивости финансового положения организации используется система показателей, показывающих изменения:

- 1) структуры капитала, его размещения и источников образования;
- 2) интенсивности и эффективности его использования;
- 3) запаса его финансовой устойчивости;
- 4) платежей кредитоспособности организации.

Проведением финансового анализа является приобретение сведений, требуемых для принятия целесообразных решений по управлению компанией: внутренними пользователями информации, в котором принадлежат менеджеры, управленческий персонал, владельцы компании. Проведение внутреннего анализа

осуществляется подразделениями компании, его результаты находят применение в целях контроля, прогнозирования и планирования финансового положения компании.

Его цель – обеспечение планомерного прихода денежных ресурсов и размещение заемных и собственных источников для приобретения максимально возможной выручки и недопущения банкротства. Результатом проведения анализа для внутренних пользователей выступает система решений управленческого характера, ориентированных на оптимизацию положения предприятий. Осуществление внешнего анализа производится поставщиками финансовых и материальных средств, вкладчиками, органами по надзору на основании опубликованных финансовых отчетностей.

Даже при благоприятных финансовых результатах компания способна испытывать некоторые затруднения, если оно применяло собственные ресурсы нерационально, вложив их в запасы производства сверх установленного норматива, и тем самым неожиданно допустив большой дебиторский долг. Позитивным фактором для финансовой устойчивости выступает присутствие источников образования запасов, а негативным фактором – размер запасов, то есть преимущественными способами разрешения проблемы, связанной с кризисным и нестабильным положением компании, станет повышение удельной доли собственных ресурсов, пополнение источников образования запасов, приведение в норму их структуры, а также обоснованное уменьшение существующего уровня запасов. Значимым этапом анализа финансовой устойчивости является установление динамики и наличия собственных оборотных средств и их сохранности. Схема проведения анализа финансового состояния предприятия представлена на рисунке 1.

Рисунок 1 - Схема проведения анализа финансового состояния предприятия

Роль анализа заключается в том, чтобы оценить уровень финансового состояния на определенный период времени, наблюдать за динамикой финансового положения компаний до требуемого периода, обнаружить причины случившихся преобразований финансового положения, список и ориентиры воздействия факторов, а также установить характер произошедших преобразований финансового положения вследствие осуществления предстоящих действий хозяйственной деятельности.

Важнейшим инструментарием анализа в рассматриваемой ситуации служит система частных и обобщающих индикаторов, полноценно и всесторонне описывающих финансовое состояние компании.

Содержание, качество и состав сведений, используемых в процессе аналитической процедуры, выполняет значимую роль в обеспечении его надлежащей деятельности. Анализ не может быть ограничен лишь экономическими сведениями, а широко применяет техническую, технологическую, прочую информацию. Все источники сведений для осуществления анализа финансовой деятельности классифицируются на плановые, учетные и вне учетные (Рисунок 2).

Рисунок 2 - Классификация информационных источников для анализа финансово-хозяйственной деятельности предприятия

К плановым источникам принадлежат все разновидности планов, выполняющиеся в компании (перспективные, действующие, оперативные), а также проектные задания, нормативные материалы, ценники, сметы и прочие.

Информационные источники учетного направления – это вся информация, имеющие документы бухгалтерского, статистического и оперативного учета, а также все виды отчетности, первичная документация по учету.

Наиболее цельной является плановая и учетная информация, но при этом разработанные в компании сведения обладают вероятностным характером и, соответственно, не бывает целиком достоверной. Поэтому основная роль в снабжении сведениями принадлежат финансовой отчетности и учета, в котором достоверным образом находят отражение хозяйственные операции, их процессы и полученные в итоге результаты. Своевременно проведенный и полный анализ

приобретенных сведений, присутствующие в документах учета и отчетности, предоставляет возможность принять целесообразные меры по исправлению, ориентированные на успешную реализацию планов и достижение улучшенных итогов хозяйствующей деятельности.

Таким образом, для анализа финансового состояния компании применяются сведения оперативного учета и бухгалтерской отчетности. На базе этого производится последующая оценка финансовых заключений работы компании.

В настоящее время особенно важно выявить основные проблемы нормального финансового состояния предприятия и изучить их причины, во-первых, это тесно связано с внешними макроэкономическими условиями, во-вторых, с методами комплексного анализа и объективной оценки финансового состояния предприятия, в-третьих, с эффективностью управления имуществом предприятия на основе результатов анализа общего экономического потенциала.

Изучение основных вопросов платежеспособности предприятия показывает, что заимствования хозяйствующих субъектов являются весьма распространенным явлением, сопровождающимся рыночными изменениями. Ряд предприятий подвержен банкротству в силу различных причин, не способных адаптироваться к отношениям в рыночных условиях. Поэтому в связи с этим основной целью анализа платежеспособности предприятий является выявление причин потери платежеспособности и определение основных путей ее первоначального восстановления.

Важным фактором, оказывающим существенное влияние на снижение платежеспособности и финансовой устойчивости предприятий, является стоимость дебиторской задолженности в составе оборотных активов. Поэтому в связи с этим возникает необходимость в более глубоком изучении состояния дебиторской задолженности. Нетрудно определить эффективную и оптимальную величину дебиторской задолженности в составе активов предприятия, но для казахстанских предприятий, производящих и оказывающих услуги, если доля дебиторской задолженности в общей валюте баланса составляет не более 30%, а если она не просрочена, то величина дебиторской задолженности считается оптимальной и эффективной. А значение, превышающее этот показатель, является отражением необоснованной иммобилизации денежных средств в активах предприятия.

Кредиторская задолженность - это общая сумма краткосрочных обязательств перед бюджетом и других финансовых обязательств по выплате заработной платы работникам, поставщикам и поставщикам, а также один из основных источников привлечения денежных средств предприятием. Кредиторская задолженность часто производится тогда, когда задолженность одного предприятия погашается по истечении определенного срока и возникновение задолженности предприятия, во-первых, четко отражается на его счете, а в конце периода в результате указанной системы расчетов между предприятиями, погашающими задолженность. Анализ кредиторской задолженности предприятия за счет отложенных платежей рекомендуется проводить для определения степени финансирования производственного оборота предприятия. Взаимное сопоставление кредиторской и дебиторской задолженности, если предприятию соответствует пассивный баланс между анализируемыми периодами, то предприятие предоставляет клиентам

дешевый коммерческий кредит в размере меньше суммы, полученной путем оставления платежей подрядчикам и поставщикам на последующий период. Если имеется профицитный баланс, то это свидетельствует о том, что основным источником финансирования являются банковские кредиты и собственные источники, которые превышают объем кредитов, выданных своим клиентам от поставщиков. Для предприятия сопоставление пассивного баланса по этому показателю является более эффективным, а сопоставление активного баланса – неэффективным фактором.

Конечные результаты, полученные в результате проведенного исследования, должны быть использованы для поиска путей повышения степени платежеспособности хозяйствующих субъектов. Как правило, любое из предприятий сталкивается с различными случаями, связанными с кредиторской и дебиторской задолженностью.

Финансовое положение – это характеристика динамики предприятия в процессе его воспроизводства, отражающая его способность распределять средства предприятия и дальнейшее развитие предприятия. Принципами финансового анализа и оценки являются непрерывность контроля за состоянием и развитием финансовых процессов, объективность, системность, значимость, надежность, динамичность, универсальность данных форм учета, практическая значимость, системность и единство, прозрачность в объяснении результатов финансового анализа, оперативность и периодичность принятия управленческих решений. Содержание финансового анализа определяется тем, кто является пользователем информации и какова сфера экономических интересов при оценке аспектов и различных сторон финансовой деятельности предприятия.

В целях совершенствования улучшения финансового положения общества предлагаются следующие меры:

- уделять особое внимание структуре и объему производимой продукции, использовать альтернативные издержки и демпинг при разработке новых видов товаров;

- ускоренное решение вопросов, связанных с сокращением нормативных запасов сырья и готовой продукции, совершенствованием их нормирования, учета и оценки избыточных запасов;

- использование современных методов на предприятии и развитие дилерской сети, продвижение на новые рынки продукции на основе работы по послепродажному и сервисному обслуживанию и др.;

- повышение эффективности управления дебиторской задолженностью, инструментов инвентаризации и мониторинга.

Вероятная возможность компании достигнуть надлежащее финансовое положение определяется количеством получаемого дохода. К преимущественным компонентам, определяющим объем дохода предприятия, принадлежат объемы и цены оказания услуг оценки, уровень издержек и прибыль от иных разновидностей деятельности, то есть лишь факторы внутреннего характера. Такие как адекватная политика цен, активность службы сбыта или маркетингового отдела, высокие размеры расходов, но также факторы внешние, к которым принадлежат присутствие платежеспособного спроса на услуги акционерного общества.

Список литературы

1. Войтоловский Н.В. Комплексный экономический анализ предприятия [Текст]: учебник/ под ред. Н.В. Войтоловского. - СПб: Питер, 2018 - 576 с.
2. Незамайкин В.Н. Финансовый менеджмент: учебник для бакалавров / В.Н. Незамайкин, И.Л. Юрзинова. - М.: Издательство Юрайт, 2018 - 467 с.
3. Патласов О.Ю. Антикризисное управление: финансовое моделирование и диагностика банкротства коммерческой организации: учебное пособие / О.Ю. Патласов, О.В. Сергиенко, В.Д. Мазаев. - М.: Книжный мир, 2017 - 512 с.
4. Зуб А.Т. Антикризисное управление организацией / А.Т. Зуб, Е.М. Панина. - М.: ИНФРА-М, 2018 - 256 с.
5. Грищенко О.В. Анализ и диагностика финансово-хозяйственной деятельности предприятия: Анализ прибыли и рентабельности // Сообщество HR-Менеджеров. - URL: <http://www.hr-portal.ru/article/analiz-i-diagnostika>
6. Балдин К.В. Антикризисное управление: макро- и микроуровень: учеб. пособие / К.В. Балдин, И.И. Передеряев, А.В. Рукосуев. - 6-е изд., испр. - М.: Дашков и К, 2018 - 268 с.
7. Кулагина Н. А. Анализ и диагностика финансово-хозяйственной деятельности предприятия. Практикум: учеб. пособие для СПО / Н. А. Кулагина. - 2-е изд., перераб. и доп. - Москва: Издательство Юрайт, 2019 - 135 с.

ӘОЖ 342.34(574)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ БАҚЫЛАУ ОРГАНЫНЫҢ ТАРИХЫ

Жеңісқанова А.

Ғылыми жетекші: Садуақасова Л.К., Заңтану магистрі, сениор-лектор
Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан,
E-mail: zhenickanovaayaulim@gmail.com

Тәуелсіз Қазақстан Республикасында ұлттық құқық тек қана нормативтік актілер арқылы қалыптасуда. Құқықтың нәр алатын бастауы - Қазақстан Республикасының Негізгі заңы Конституция болып табылады. Конституцияның ең жоғарғы заңдық күші бар, және Республиканың бүкіл аумағында ол тікелей қолданылады.

Қазіргі таңда Қазақстан Республикасының құқықтың жан-жақты нысандары дамып келе жатқан, мемлекет пен қоғамның құрлымында үлкен роль атқаратын, қоғамдық қатынастарды реттеуге бағытталған құқық жүйесі құрылуда. Ал осы құқық жүйесі деп қоғам дамуының объективті заңдылықтарына байланысты қалыптасқан оның ішкі құрылымын айтады.

Конституциялық бақылау – қазіргі заманғы құқықтық мемлекет құру жолына түскен елдердің күнделікті өмірінің бір сипаты.

Конституциялық бақылау заң әдебиеттерінде заңдар мен басқа да нормативтік құқықтық актілердің Конституцияға сәйкестігін арнайы тексеру және негізгі заңның нормаларын түсіндіру институты ретінде белгілі.

Конституциялық бақылау дүниежүзілік практикада жалпы соттар, арнайы конституциялық соттар және сот жүйесіне кірмейтін конституциялық кеңестер, конституциялық трибуналдар арқылы жүзеге асырылды.

Дүниежүзілік құқықтық тәжірибеде Конституциялық Кеңестердің пайда болуын конституциялық бақылау функциясының өсіп-даму кезеңінің бір көрінісі деп айтуға болады. Конституциялық Кеңестердің конституциялық соттардан айырмашылығы, олар сот органы болып табылмайды және мемлекеттік биліктің ешбір саласына кірмейді, өз өкілеттігін басқа мемлекеттік органдар мен лауазым иелерінен тәуелсіз жүргізеді.

Конституциялық бақылау доктринасы алғаш АҚШ-та 1803 жылы Жоғарғы Сотта Дж.Маршалл төрағалық етуімен қабылданған «Мэрбори Мэдисонға қарсы» ісі бойынша сот шешімінде алғаш пайда болған болатын. Бұған дейін АҚШ Конституциясы Жоғарғы Сотқа Конгресс қабылдаған заңдардың Конституцияға сәйкестігін анықтау құқығын бермеген-ді. Дегенмен, Жоғарғы Сот құқық қолдану практикасында заңның конституциялығын тексеруді басшылыққа ала отырып, конституциялық бақылау институтының пайда болуына себепкер болды. Дж. Маршалл өзінің шешімін 1789 жылы қабылданған сот құрылысы туралы заңның 13-бөлімін Конституцияның 3-бабына қайшы келеді деп танып, аталған баптың соттарда қолданылуын тоқтатты. Одан әрі конституциялық бақылау практикасы Швецарияда (1848 жылы), Аргентинада (1853 жылы) өз жалғасын тапты.

Конституциялық Кеңес алғаш рет мемлекеттің конституциялық бақылау органы ретінде 1958 жылы Францияда, бесінші Республиканың жариялануымен қатар дүниеге келген болатын [1].

Кейбір авторлар конституциялық әділ сот билігінің бір бөлігі болып табылады деп санайды. Басқалары конституциялық әділ сот өзінің өкілеттіліктерін сақтауды қамтамасыз ете отырып, биліктің үш тармағынан да тыс тұрады деп санайды. Үшіншілері конституциялық бақылау ерекше бақылаушы билік болып табылады деп ойлайды. Ю.А.Юдин конституциялық бақылау органдарының жаратылысы екіұшты сипатқа ие деп санайды. Бір жағынан бұл әдеттегі сот өндірісімен ұқсастығы көп нысандандырылған рәсімге сәйкес құқықтық шешімдер қабылдайтын заңдық хукім органдар. Екінші жағынан – бұл өзінің түзілу тәртібі, құрамы бойынша, шешетін мәселелерінің сипаты бойынша саяси органдар. Заңгер ғалымдардың пікірінше, кез келген конституциялық мәселе саяси сипатқа ие, өйткені саяси билікті бөлу және жүзеге асыру мәселесін қозғайды. Ондай пікірмен келісуге болады, сонымен қатар, Ю.А.Юдиннің конституциялық бақылау органы басқа органдар: Парламент, Үкімет секілді саяси орган болып табылмайды дегені де дұрыс. Қазақстан Республикасының Конституциялық Кеңесі саяси процеске, саяси бақылауға, саяси шешімдер қабылдауға қатыспайды. Осыны ескере отырып, Конституциялық Кеңестің қарастырылатын мәселе бойынша қандай да бір саяси сипаттағы баға беруге құқығы жоқ екені, тек құқық мәселелерін ғана шеше алатыны туралы норманы заңнамалық түрде бекіту қажет. Конституциялық Кеңес заң шығарушы қабылдайтын шешімге оның үйлесімділігі, саяси тиімділігі, дұрыстығы және т.б. туралы баға бере алмайды [2].

Қазақстан Республикасында конституциялық бақылау органының даму тарихына келсек, еліміз тәуелсіздік алысымен-ақ Республиканың Негізгі заңының

басымдылығын қамтамасыз ету үшін конституциялық бақылау органын құруға қадам жасады. Бізде конституциялық бақылау органын құру туралы ең алғаш ұмтылыс 1978 жылы Қазақ КСР-інің Конституциясына өзгерістер мен толықтыруларға сәйкес Конституциялық қадағалау комитеті құрылуға тиіс еді. Алайда, аталған Комитет конституциялық орган ретінде іс жүзінде құрылмады. Конституциялық бақылау органын құру туралы мәселеге біздің мемлекетіміз шынайы егемендік алғаннан кейін қайтып оралды. 1992 жылы алдымен «Қазақстан Республикасының Конституциялық Соты туралы» және «Конституциялық сот өндірісі туралы» заңдар қабылданып, кейін Қазақстан Республикасының Президенті Н.Назарбаевтың ұсынуымен Жоғарғы Кеңес отырысында Конституциялық Сот төрағасы мен он мүшесі сайланды.

Қазақстан Республикасының 1995 жылы қабылданған қазіргі Конституциясы бойынша конституциялық бақылаудың жаңа органы – Конституциялық Кеңестің көзделуіне байланысты, 1995 жылдың аяғында Конституциялық Сот таратылды [3].

Конституциялық Кеңес өзінің қызметін Конституциямен және «ҚР Конституциялық Кеңесі туралы» Конституциялық заңымен жүзеге асырады [4].

Конституциялық заңдылықтар Конституциялық Кеңестің Қазақстан Республикасының Конституциясының үстемдігін оның барлық аумағында қамтамасыз етуші мемлекеттік орган ретіндегі мәртебесін бекітеді. Бұл ретте Конституциялық Кеңес өз алдына дербес, басқа ешқандай мемлекеттік органдарға, ұйымдарға, лауазымды тұлғаларға немесе азаматтарға тәуелді емес. Конституциялық Кеңес өз өкілеттіктерін орындауда тек Конституцияға бағынуға міндетті.

Қазақстан Республикасының 1995 жылғы Конституциясында Конституциялық Кеңеске арналған бөлім бар. Осы мемлекеттік органның қандай мақсатта құратылатындығы Конституцияда көрсетілмеген. Алайда, Конституциялық Кеңестің Конституциясында белгіленген өкілеттігінен Конституциялық Кеңестің негізгі Конституцияны қорғау екендігі көрінеді.

Қазақстан Республикасының «Қазақстан Республикасының Конституциялық Кеңесі туралы» конституциялық заңында осы органның нені көздейтінін айқын да дәл бейнелеген. Онда Конституциялық Кеңестің мемлекеттік орган ретінде Республика Конституциясының Қазақстан Республикасының бүкіл аумағында үстемдік етуін қамтамасыз ететіндігі айтылған. Қазақ КСР-ң бірде-бір Конституциясында, сондай-ақ Қазақстан Республикасының 1993 жылғы Конституциясында мұндай ереже болған жоқ.

Бұдан басқа, Кеңес барлық қолдану субъектілері үшін ортақ міндетті сипаттағы, Конституция нормаларына ресми түсінік беру құқығына ие. Бұрын мұндай билікке Конституциялық Соттың пайда болу кезеңінде ҚР Жоғарғы Соты ие болған.

Конституциялық Кеңес мемлекеттік механизмнің бір бөлігі бола тұрып, мемлекеттік биліктің бірде-бір тармағына жатпайды. Ол тіпті билік тармақтарының бірде-біріне жуыспайды. Осының бәрі Конституциялық іс жүргізудің өзіндік қырын көрсетеді. Өтініші бойынша конституциялық іс қозғайтын субъектілер ауқымы шектеулі. Ол субъектілер конституциялық іс жүргізуге қатысушылар болып есептеледі. Оған Президент, Сенат Төрағасы, Мәжіліс Төрағасы, Парламент

депутаттарының жалпы санының кем дегенде бестен бірі, Премьер-Министр, Республика соттары, мемлекеттік органдар және актілерінің конституциялығы тексерілетін лауазымды адамдар жатады.

Конституциялық Кеңес Президентті сайлау, республикалық референдум мен Парламент депутаттарын сайлауды өткізуге қатысы бар, Елбасының қызметтен бас тартуы, мерзімінен бұрын босатылуы сияқты, маңызды саяси шешімдер қабылдау үрдісіне қатысады; елдегі конституциялық заңдылықтың нығаюына әсерін тигізуіне тиісті, заңдардың алдын-ала бақылауын жүзеге асыру бойынша құқықтыққа ие.

Конституция көрсеткендей барлық өкімет органдарының қызметі Конституциялық Кеңеспен өзара байланысты.

Конституциялық Кеңес конституциялық бақылауды жүзеге асыру арқылы, Конституция нормаларына қайшы келетін заңдарды және басқа да нормативтік құқықтық актілерді бекітпей заң шығарушы органның қызметіне маңызды әсер етеді. Сондай-ақ Парламент Кеңеске конституцияның нормаларына түсінік берулерін сұрауға өкілетті. Конституциялық Кеңес Парламентке жыл сайын конституциялық заңдылықтың жағдайы туралы жолдауды бағыттай отырып заңдылықтың даму жолын анықтайды.

Конституциялық Кеңеспен жүзеге асырылатын, саяси реалия зерттеуіне және конституциялық бақылаудың құқықтық механизміне негізделген, сонымен қатар қазақстандық тәжірибені есепке ала отырып конституциялық бақылаудың жаңа үлгісіне талдау жасау, келесідегідей қорытынды жасауға әкеледі. Өзінің жол салушысы - Конституциялық Сотқа қарағанда, Конституциялық Кеңес бірқатар жаңа билікке ие болды. Ол Конституцияны ресми түрде талқылауға құқығы бар жалғыз орган болып табылады. Осыдан барып, бірінші рет Конституцияны ресми талқылау жөніндегі билік заң органына емес, ал Конституцияның мамандандырылған құқық қорғау органына тиесілі болды.

Қазіргі кезде 2022 жылы 5 маусымда Қазақстан Республикасының Конституциясына енгізілген өзгертулерге байланысты конституциялық бақылау органы Конституциялық сот болып табылады. Азаматтарымыздың Конституцияда бекітілген құқықтары мен бостандықтарын тікелей қорғайтын орган болғандықтан, Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің Республика Конституциясына сәйкестігін қарау басты міндеті болып табылады [5]. Бұл өзгерістер еліміздің болашағын айқындайтын басты өзгерістер. Қорыта айтқанда, уақыт талабына сай енгізілген өзгерістер мен толықтырулар елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының даңғыл жолына түскендігін, тәуелсіз еліміздің болашағының жарқын, ұстанған бағытының кемел екендігін көрсетеді.

Әдебиеттер тізімі

1. Конституционное право Республики Казахстан. Академический курс: в 2-х т. Т.1. Под общ. ред. д.ю.н., проф. К.А. Мами. Авт. предисл., отв. ред.руков.авт. колл. д.ю.н., проф. К.А. Мами. – Алматы, 2021. - 640 С.
2. Заң және заман // Қазақстанда конституциялық бақылауды қолдану// 2002. №7, 32-38б.
3. Қазақстан Республикасының Конституциясы, 1995 жыл 30 тамыз.
4. «Конституциялық Кеңес туралы» ҚР-ның конституциялық заңы, 1995 ж.

ӘОЖ 334.7

КӘСПОРЫННЫҢ ЛОГИСТИКАЛЫҚ ҚЫЗМЕТІНДЕГІ АУТСОРСИНГ

Жұмабай С.Н., Сайнова Ж.С., Карахожина З.Д.

Ғылыми жетекші: Байгужинова А.Ж., сениор-лектор
Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті
Өскемен қ., Қазақстан, E-mail: zhumabaisaya14@gmail.com

Логистикалық аутсорсинг-бұл компания жеткізілім тізбегінің әртүрлі байланыстарын басқару үшін үшінші тарап жеткізушісін жалдау. 3PLs деп те аталатын бұл жеткізушілер қоймаларды, тауарлы-материалдық құндылықтарды басқаруды, тапсырыстарды орындау қызметтерін, жүктерді жеткізу мен экспедициялауды және кері логистиканы басқара алады. Логистикалық функциялардың аутсорсингі ұйымның логистикалық шығындарды азайтуға деген ұмтылысына, сондай-ақ негізгі қызмет түрлеріне шоғырлануға деген ұмтылысына негізделген.

Жүк жөнелтушілер мен қызмет көрсетушілердің жаһандық сауда саласындағы ірі көпұлтты өндірістік компанияларда орындалатын логистикалық функцияларды аутсорсингке қатынасы зерттеліп, аутсорсинг шешімдеріне әсер ететін факторларды сипаттайтын модель ұсынылды. Аутсорсинг туралы шешімге бес негізгі фактор әсер етеді:

- ✓ фирманың негізгі құзыретіндегі логистикалық функциялардың негізгі орны;
- ✓ тәуекелдер мен бақылау жауапкершілігі;
- ✓ операциялардағы құн мен қызмет көрсету арасындағы компалар;
- ✓ ақпараттық-коммуникациялық жүйелер;
- ✓ нарықтық қатынастар.

Бұл қызметтің мәні бір немесе бірнеше білікті мамандар – логистикалық операторларды тартудың арқасында өнімді жеткізуді жүзеге асыру кезінде компанияның шығындарын азайту болып табылады.

3PLs әдетте 4PLs сияқты көп қызметтерді ұсынбаса да, сізде әлі де таңдауға болатын көптеген мүмкіндіктер бар. Егер сіз логистиканы келесі салалардың кез келгенінде немесе барлығында аутсорсингке алғыңыз келсе, 3PLs сіз үшін дұрыс таңдау болуы мүмкін:

- *Қоймалау және тарату.*

Қоймалау және тарату ең қымбат және күрделі логистикалық операциялардың бірі болып табылады. Шығындардың барлығын ескере отырып, statista жүргізген логистика басшыларының жаһандық сауалнамасы жүк жөнелтушілердің 63,5%-ы өздерінің қойма қызметін 3PL қызмет провайдерлеріне аутсорсингке беретінін анықтаған. Логистикалық аутсорсинг кезінде тек қажетті кеңістік үшін төлеу және

жабдыққа, коммуналдық қызметтерге және тіпті қызметкерлерге шығындарды бөлінуі тиіс. Сондай-ақ, өнімді әртүрлі жерлерде тұтынушыға жақын ұстауға болады, бұл тауарларды тезірек жеткізуге мүмкіндік береді. Жақсы 3PL қоймасы мен дистрибуциясы тапсырыстарды тез және тиімді сақтауға, сәйкестендіруге және орауға мүмкіндік береді.

- *Тасымалдауды басқару.*

Тасымалдауды басқару-бизнестің ажырамас бөлігі, ол клиенттердің қанағаттануына, демек, бизнестің өсуіне тікелей әсер етеді. Тауардың уақытында және зақымдалмай келуі шарт, бірақ сонымен бірге үнемді шешім іздеу де керек. Бизнес неғұрлым үлкен болса және өнімдер мен орындар көп болса, жүк логистикасы соғұрлым қиын болуы мүмкін. Мұнда 3PL логистикалық аутсорсинг пайдалы болуы мүмкін. Жүк брокерлері мен жүк агенттеріне қол жеткізе алатын 3PLs тасымалдауды басқару мамандары тасымалдау түрлері, тасымалдаушылар, ережелер және т.б. бойынша тәжірибеге ие.

- *Қосымша қызметтер.*

Негізгі қойма және көлік қызметтері аутсорсингтік логистиканың ең көп таралған түрлері болғанымен, басқа қызметтер де өсуде. Қоймаларды басқару-осындай салалардың бірі. Тауарларды қарапайым сақтау мен таратудан басқа, 3PL қоймаларын басқару жүйесі тауарлы-материалдық құндылықтарды басқаруды, өнімді бақылауды, сондай-ақ тиімділіктің жаңа мүмкіндіктерін ашатын талдау мен есеп беруді қамтамасыз ете алады. Басқа қосымша қызметтерге тұтынушыларға қолдау көрсету және тапсырыстарды орындау кіреді, бұл тұтынушыларға қызмет көрсету қоңырауларын қабылдау, тапсырыстарды өңдеу және орау және кепілдіктерді басқаруды білдіруі мүмкін. Кері логистикалық аутсорсинг немесе клиенттердің қайтарымын басқару да жиі кездеседі.

Логистикалық провайдерлер, олар логистикалық қызметтердің провайдерлері (операторлары) (Logistic Service Providers —LSPs, 3PLs, TPLs) - бұл логистика саласында қызмет көрсететін, жеке операцияларды немесе кешенді логистикалық функцияларды орындайтын (қоймалау, тасымалдау, тапсырыстарды басқару, физикалық бөлу және т.б.), сондай-ақ логистикалық қызметтерді интеграцияланған басқаруды жүзеге асыратын коммерциялық ұйымдар кәсіпорын-клиенттің тізбектері (1-ші кесте). 3PL, 4PL, 5pl логистикалық операторлар-бұл бүкіл жеткізу тізбегін бір жоғары білікті логистикалық провайдер басқаратын және басқаратын жоғары деңгейлі логистикалық процестердің интеграторлары.

Кесте 1 - Логистика саласындағы логистикалық оператордың құзыретін бағалау

<i>Логистикалық қызмет көрсету бойынша операторлардың жіктелуі</i>	
1PL- бірінші тарап логистикасы	«Бірінші тарап логистикасы» термині өз жүктері, жүктері және тауарлар мен коммерцияны бір жерден екінші жерге тасымалдау мүмкіндігі бар компанияны немесе жеке тұлғаны білдіреді. Атап айтқанда, олар әртүрлі тауарларды жөнелтушілер, сондай-ақ өнімді тиісті бағыттарға тасымалдауды ұйымдастырушылар болып табылады.

2PL-екінші тарап логистикасы	Тауарларды бір жерден екінші жерге тасымалдау үшін көлік құралдары немесе ұшақтар сияқты активтерге иелік ететін компания. Теміржол, автомобиль, теңіз немесе әуе сияқты жеткізу тізбегінің белгілі бір көлік аймағынан тауарларды тасымалдау 2-ші тараптың логистикасы деп аталады.
3PL-үшінші тарап логистикасы	Үшінші тараптың логистикалық желісі-бұл әртүрлі өнімдерді тасымалдауға және жеткізуге бағытталған, сонымен қатар көптеген басқа қызметтерді қамтитын жеткізу тізбегі. Қойма, терминал операциялары, кедендік брокерлік, жабдықтау тізбегін басқару және басқа қызметтер 3PL ұсынады.
4PL-төртінші тарап логистикасы	4pl моделінде ұйым логистикалық тапсырмаларды басқаруды, сондай-ақ жеткізу тізбегін орындауды аутсорсингке береді. Әдетте, 4pl жеткізушісі компанияның жеткізілім тізбегі туралы ең жақсы Стратегиялық білім мен басқаруды қамтамасыз етеді.
5PL-бесінші тараптың логистикасы:	5pl қызмет провайдері оңтайлы жеткізу желісін жасайды және инновациялық логистикалық шешімдерді ұсынады. 5pl қызмет провайдерлері жеткізу тізбегінің басынан аяғына дейін тиімділік пен қосымша құнды арттыру үшін блокчейн, робототехника, автоматтандыру, Bluetooth маяктары және радиожилікті Сәйкестендіру құрылғылары (RFID) сияқты технологияларды пайдаланады.
Ескерту: [4] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған	

Әдетте мұндай операторлар бәсекеге қабілетті нарықтарда сұранысқа ие. Олардың қызметтерін үздіксіз өндірістік цикл кезінде жоғары технологиялық өнімдер шығаратын трансұлттық корпорациялар пайдаланады. 4pl операторларының қызметтерін пайдаланатын трансұлттық корпорациялар көп, олар, атап айтқанда, Sony, Toshiba, автомобиль концерндері (Ford, Daimler Chrysler) және т. б.

Үшінші тараптың логистикалық аутсорсингі әртүрлі көздерді қажет ететін компанияларға артықшылықтар мен кемшіліктеркелесі 2-ші кестеде көрсетілген.

Кесте 2 - Логистикалық қызметтегі аутсорсинг артықшылықтары мен кемшіліктері.

	<i>Логистикалық қызметтегі аутсорсингтің артықшылығы</i>	<i>Логистикалық қызметтегі аутсорсингтің кемшілігі</i>
1.	Ұзақ мерзімді қарым-қатынас-логистикалық қызметтегі аутсорсингтің мақсаты тапсырыс берушімен ұзақ мерзімді стратегиялық альянсты дамыту.	Бақылауды жоғалту- үшінші тараптың логистикалық провайдерлерінің көпшілігі активтер мен қызметкерлер үшін клиенттердің брендингін пайдаланады, сондықтан бақылау жоғалады.

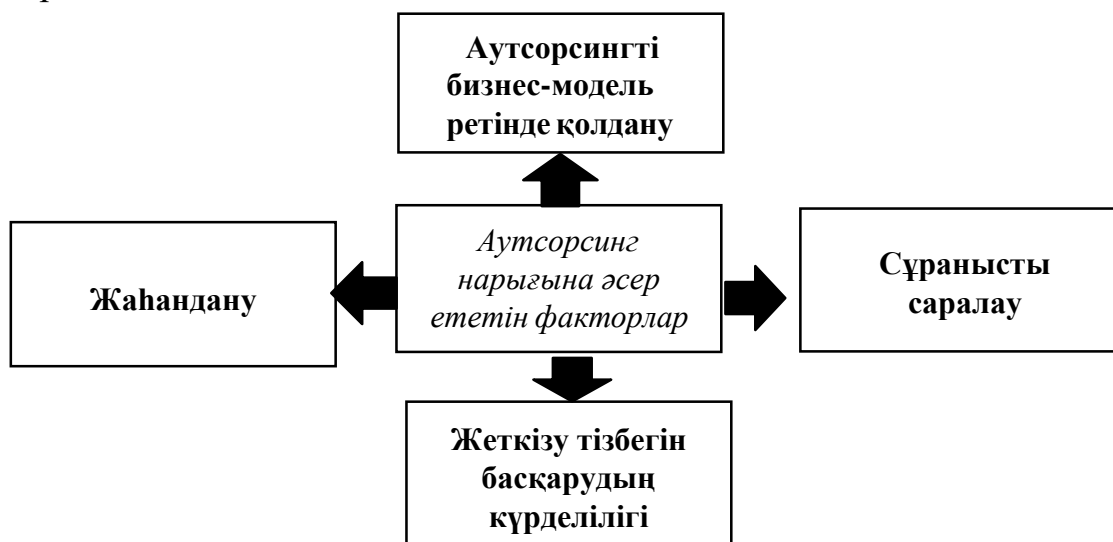
2.	Тәжірибеге қол жеткізу-Өткізу қабілетінің ауытқуына, тасымалдаушыларға қойылатын талаптардың жоғарылауына және саланың бұзылуына қарамастан, үшінші тарап жеткізушісі шешім қабылдау үшін аналитикалық деректерді пайдалана отырып, жеткізу тізбегін басқару тәжірибесіне ие.	Стратегиялық сәйкессіздік-логистикалық провайдер инновациялық шешімдерді және айқын бәсекелестік артықшылықты ұсына алады, сондықтан оны шығын материалы ретінде емес, стратегиялық серіктес ретінде қарастыру керек.
3.	Технологияға қол жеткізу-Логистиканы сыртқы жеткізушіге аутсорсинг арқылы сіз нақты уақыт режимінде тауарлы-материалдық құндылықтарды жаңарту мүмкіндігіне ие болу.	Ақпараттық технологияларды интеграциялау-тапсырыс берушілер интеграцияны қамтамасыз ету үшін жаңа жүйелерге бейімделуге дайын болуы керек. Ішкі IT қолдауының болмауы көбінесе сәтсіз қарым-қатынасқа әкеледі.
4.	Шығындарды азайту-жеткізу тізбегінің ашықтығының арқасында логистикалық провайдер қорларды азайтуға және логистикалық шығындарды азайтуға көмектеседі.	Сөзсіз шығындар-аутсорсинг шығындарды азайту шарасы ретінде қарастырылуы мүмкін, бірақ бұл құндылықты тудыратын шешім.
Ескерту: [5] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған		

Зерттеулерге сәйкес келесі логистикалық функциялар аутсорсингке жиі беріледі: қоймалау (73,7 %); сыртқы тасымалдау (68,4 %); жүктерді/төлемдерді рәсімдеу (61,4 %); ішкі тасымалдау (56,1%); жүктерді шоғырландыру/тарату (40,4%); тікелей тасымалдау (38,6 %) (3-сурет).

Сурет 3 - Аутсорсинг атқаратын логистикалық функциялар үлесі

Аутсорсингтің келесі даму тенденциясын атап өту керек. Аутсорсингтік қатынастардың дамуы аутсорсинг түрлерінің өсуіне ықпал ететін заманауи технологиялық революцияның жаңа кезеңіне негізделген. Технологиялық революция еңбек бөлінісі мен кооперация механизмі арқылы экономикадағы өзгерістерге әкеледі.

Сурет 4 - Аутсорсинг нарығына әсер ететін факторлар
Ескерту: [6] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылған

Біріншіден, кәсіпорындарда технологиялық еңбек бөлінісінде, содан кейін халық шаруашылығында және ақырында әлемдік экономикада өзгерістер болады. Бұл процесс өнеркәсіптік революция жылдарында орын алды. Бұл ХХ ғасырдың ортасында басталған ғылыми-техникалық революция кезеңінде де болды. Компьютерлік техника, информатика және коммуникация саласындағы заманауи технологиялық революция бастапқыда жаһандық сипатқа ие. Бір жағынан, ақпаратты алу, өңдеу, беру және сақтау саласындағы жетістіктер әлемдік экономикадағы өзгерістердің негізі мен локомотивін білдіреді.

Екінші жағынан, қазіргі технологиялық ауысымның ерекшелігі-бұл экономика мен кәсіпкерлікті «шекарасыз» құра отырып, әлемдік экономикалық өзара әрекеттесу деңгейіне тікелей енеді.

Сарапшылардың пікірінше, 3PL тәсілін қолданатын компаниялар тауарлы-материалдық құндылықтарды басқару шығындарын 15-тен 30% - ға дейін төмендетуі мүмкін [7].

Қорытындылай келе, логистикалық қызметтердегі аутсорсинг негізінен шығындарды азайтуға, жаңа технологияларға қол жеткізуге және жеткізушілермен ұзақ мерзімді қарым-қатынас орнатуға мүмкіндік беретін бәсекелестік артықшылықты тудырғанымен, бұл бүкіл өмірін ішкі қызметкерлерді тарта отырып, өздерінің логистикалық қызметтерін ұсынуға арнаған басқа компаниялар үшін үлкен қиындық тудыруы мүмкін деп айтуға болады. ішкі ынтымақтастық осы шығындарды қолдау міндетіне сәйкес келетінін анықтау логистиканы басқарудың жақсы технологияларын енгізе алады. Алайда, егер ішкі ынтымақтастық пайдадан гөрі көп

шығындар жасау арқылы құндылықты арттырмаса, логистикалық қызметтерді аутсорсинг алға басуы мүмкін.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Ермошкин Н. Что дает аутсорсинг? / Н. Ермошкин // Ведомости. - 2015. - №5. - С.18-22.
2. Людковская А. Разрыв полного цикла (промышленные компании переходят к аутсорсингу) А. Людковская, О. Промптова // Ведомости. - 2013. - №1. - С.21-25.
3. Стапран Д.А. "Аутсорсинг в логистике. Как максимизировать выгоду и оптимизировать затраты" – 2017. –с.113.
4. https://www.linkedin.com/pulse/outsourcing-logistics-mahalxmi-logistics?trk=pulse-article_more-articles_related-content-card
5. <https://www.ablcompany.ru/news/logistika-na-autsorsinge-celi-i-preimushchestva>.
6. Аутсорсинг: создание высокоэффективных и конкурентоспособных организаций / под ред. проф. Б.А. Аникина. - М., 2013.

УДК 343.353.1

ВОПРОСЫ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОГО ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ ЗЛОУПОТРЕБЛЕНИЯ ДОЛЖНОСТНЫМИ ПОЛНОМОЧИЯМИ

Закиров Л.С.

Научный руководитель: Төлеген М.Ә., доктор философии (PhD),
к.ю.н., профессор

Восточно-Казахстанский университет имени С. Аманжолова,
г. Усть-Каменогорск, Казахстан, E-mail: oral.r.73@mail.ru

Злоупотребление должностными полномочиями, в соответствии с законодательством РК, является коррупционным преступлением. Злоупотребление должностными полномочиями как преступление таит в себе особую социальную опасность. Оно, как и взяточничество, является одним из наиболее распространенных преступлений против интересов службы, и всегда связано с корыстным использованием должностным лицом своего служебного положения.

В подавляющем большинстве случаев злоупотребление должностными полномочиями ведет к значительному материальному ущербу, который наносится государственной или частной собственности. Как правило, оно переплетается с такими корыстными преступлениями, как взяточничество, хищения и другие преступления, посягающие на экономическую безопасность государства.

Криминалистическая характеристика злоупотреблений должностными полномочиями есть система наиболее значимых, взаимообусловленных фактических данных, обладающих познавательными признаками преступлений, совокупное содержание которых обеспечивает их выявление общими силами, средствами и методами в целях решения задач по успешному раскрытию и расследованию[1]. Опираясь на исследования ученых и обобщая следственную

практику, можно сформулировать определение и содержание криминалистической характеристики злоупотребления должностными полномочиями.

При этом, успех расследования любого преступления во многом определяется умением следователя проникнуть не только в уголовно- правовую, но и в криминалистическую его сущность. Именно уяснение последней позволяет в каждом конкретном случае расследования избрать наиболее правильные его направления, средства и методы.

Цивилизованное государство, претендующее на высокую роль в обеспечении демократических ценностей путем поддержания авторитета публичной власти, всегда активно позиционирует реализацию должностными лицами нравственных и юридических норм. Результат неукоснительного соблюдения этических и правовых предписаний служащими, наделенными властными полномочиями, отчетливо проявляется в максимально эффективном функционировании государства. Совершенно иная картина складывается в ситуации игнорирования отдельными должностными лицами требований нравственности и права, неизбежно сопровождающейся распространением злоупотреблений служебными полномочиями.

Динамично стимулирующие коррупцию должностные злоупотребления существенным образом препятствуют обеспечению социально значимых задач, стоящих перед государством. Злоупотребление должностными полномочиями сегодня выступает предметом пристального внимания законодателя и правоприменителей, осуществляющих планомерную деятельность по борьбе с коррупционной преступностью в публичных органах и учреждениях[2]. Вместе с тем усилий государства, сориентированных на социально-правовое противодействие коррупции в государственных структурах, явно недостаточно.

Сложившаяся совокупность социальных отношений способна оказывать положительное воздействие на реализацию должностными лицами своих полномочий путем усиления роли нравственности в области функционирования соответствующих государственных служащих. Полностью соответствующая нравственности деятельность должностных лиц всегда будет обладать социальной природой, позитивной направленностью, широкими резервами оптимизации и одновременно создавать серьезный психологический барьер для злоупотреблений должностными полномочиями.

В соответствие с этим содержание категории нравственности охватывает представление о добре и зле, формирующее и стимулирующее в человеке ощущение согласованности свободного частного волеизъявления с всеобщими нормами и правилами поведения, позволяющее обеспечить личные потребности без ограничения интересов других лиц, общества и государства. При этом реализацию нравственности в сфере деятельности должностных лиц можно представить на трех последовательных и взаимообусловленных уровнях[3].

Первый уровень предполагает формирование правовой основы нравственной государственной политики по осуществлению должностными лицами своих полномочий.

Следующий уровень сводится к непосредственной нравственно ориентированной деятельности должностных лиц.

Последний уровень подразумевает наличие нравственного контроля над деятельностью должностных лиц со стороны отдельных граждан и всего общества[4]. В обстановке демократии нравственность государственной политики по осуществлению должностными лицами своих полномочий означает максимально последовательное и сбалансированное обеспечение государственными служащими интересов личности, общества и государства.

Эффективному поддержанию должностными лицами баланса интересов личности, общества и государства значительным образом способствует свойственное демократическому политическому режиму обособление законодательной, исполнительной и судебной власти. В связи с этим демократическое государство, позиционирующее нравственную политику по осуществлению должностными лицами своих полномочий, комплексным использованием политических, организационных, правовых, специальных и иных мер должно стремиться сориентировать деятельность представителей законодательной, исполнительной и судебной ветвей власти в направлении последовательного и согласованного обеспечения интересов личности, общества и государства. Состояние нравственности в деятельности конкретных должностных лиц определяется в плоскости соприкосновения интересов государственных служащих с установленными задачами соответствующего органа или учреждения.

Основным нравственным требованием к поведению должностного лица, получившим необходимое официальное подтверждение, становится предотвращение случаев возникновения личной заинтересованности, способной вызвать конфликт интересов в служебных отношениях. Пользуется поддержкой заявленный законодателем курс на позиционирование антикоррупционных идей среди российского населения.

Информационно-пропагандистские меры, стимулирующие массовое осуждение коррупции, способны оказать позитивное влияние на усиление нравственного контроля над деятельностью должностных лиц со стороны отдельных граждан и всего общества. Определившись с началами противодействия злоупотреблению должностными полномочиями, можно обратиться к проблеме правовых основ предупреждения должностных злоупотреблений.

На международной арене борьба с должностными злоупотреблениями традиционно осуществляется в рамках противодействия коррупционной преступности. Международное воздействие на коррупционную преступность осуществляется посредством реализации многих документов, принятых Организацией Объединенных Наций, Всемирным банком, Международным валютным фондом, Всемирной торговой организацией, Советом Европы, Европейским союзом, Организацией экономического сотрудничества и развития, Содружеством Независимых Государств и другими международными организациями.

В разработке международно-правовых основ противодействия коррупции наибольших успехов достигла Организацией Объединенных Наций. Фундаментальным документом в области борьбы с коррупцией, принятым Организацией Объединенных Наций и ратифицированным Республикой Казахстан, следует признать Конвенцию ООН от 31 октября 2003 г. «Против коррупции».

Будучи современной по своему духу и непосредственному содержанию, Конвенция Организацией Объединенных Наций «Против коррупции» сумела объединить плодотворные результаты работы, достигнутые различными международными и региональными организациями в области противодействия коррупции, принять к сведению большое количество многосторонних документов по предупреждению коррупционных проявлений.

Первую группу составляют нормы Конвенции, подлежащие реализации в сфере действия отраслей права, регулирующих позитивные отношения по государственной службе. К числу второй группы относятся нормы Конвенции, направленные на оптимизацию уголовно-правовой охраны уже урегулированных позитивными отраслями права связей по государственной службе от должностных злоупотреблений. В рамках правового механизма противодействия должностным злоупотреблениям указанным группам норм Конвенции принадлежит роль материально-идеологического источника юридической регламентации и охраны позитивных отношений по государственной службе на законотворческом уровне.

В рамках данной статьи можно сказать, что расследования должностных преступлений, обусловленные изменениями и дополнениями, внесенными в действующее законодательство, необходимостью рассмотрения новых вопросов, обстоятельствами, указывающими на целесообразность совершенствования отдельных аспектов процесса расследования указанных преступлений, а также изучение в целом проблем выявления и расследования должностных преступлений при создании их криминалистической характеристики, рассмотрение общих, родовых, групповых и видовых методик расследования, тактики проведения следственных действий, вопросов противодействия расследованию и предупреждения названных преступлений позволило сделать следующие основные выводы:

- нормативно закреплённая уголовным законом сущность и система должностных преступлений предполагает разработку правил их криминалистического исследования в целях познания родовых, групповых и видовых признаков, закономерностей их совершения должностными лицами с противоправным использованием ими служебных полномочий[5]. Соответственно, исходя из целей и задач предмета криминалистического исследования проводится криминалистическое познание и классификация системы должностных преступлений в качестве объекта исследования в целях разработки эффективных приемов их выявления, предварительного расследования, предупреждения и в перспективе дальнейшего судебного рассмотрения;

- элементы криминалистической характеристики должностных преступлений имеют корреляционные связи и зависят друг от друга; такая связь обусловлена наличием общего компонента - противоправным поведением должностных лиц - субъектов преступлений, действующих в обстановке должностной среды, должностные функции которых регулируются правовыми нормами, умышленно использующих свои должностные полномочия, а в ряде случаев - служебное положение, совершающих преступления с применением в основном типичных механизмов и способов и, как правило, с документальным отражением своих действий и с их направленностью на преступный результат;

- единая криминалистическая характеристика должностных преступлений предполагает различные формы нарушения должностными лицами своих полномочий в виде злоупотребления ими, превышения должностных полномочий, неисполнения должностных полномочий в умышленной форме, неисполнения должностных полномочий в форме неосторожности и использования должностных полномочий с целью получения прямой материальной выгоды. Эти формы образуют различные системные ситуации, влияющие на механизм совершения преступлений, их обстановку, поведение должностных лиц, достижение результатов совершаемых криминальных деяний.

В целом же речь в данном случае идет о важном направлении криминалистической деятельности по устранению причин и условий совершения преступлений в государственных органах, значение чего, наравне с раскрытием и расследованием должностных преступлений, имеет важное положительное значение для всего общества.

Список литературы

1. Абрамовская О.Р. Противодействие коррупционной преступности в органах государственной власти и местного самоуправления (криминологический аспект): Автореф. дис. канд. юрид. наук. Челябинск. 2011. С. 12 - 14.

2. Каневский Л.Л. Криминалистические проблемы расследования и профилактики преступлений несовершеннолетних. Красноярск. 2019. 357 с.

3. Марьяна Е.В. Коррупционные преступления: отраслевое и межотраслевое согласование норм: автореф. дис. канд. юрид. наук. Самара. 2015. С. 12.

4. Лунеев В.В. Коррупция: политические, экономические, организационные и правовые проблемы // Государство и право. 2012. N 4. С. 99-107.

5. Яблоков Н. П. Криминалистика: учебник для сред. проф. образования. М.: Юрайт, 2017. - С. 81.

УДК 343.23

ПОНЯТИЕ И СТРУКТУРА МЕХАНИЗМА ПРЕСТУПЛЕНИЯ

Зубаиров Р.С.

Научный руководитель: Төлеген М.Ә., доктор философии (PhD),
к.ю.н., профессор

Восточно-Казахстанский университет имени С. Аманжолова,
г. Усть-Каменогорск, Казахстан, E-mail: oral.r.73@mail.ru

Криминалистика, в отличие от иных наук уголовно-правового цикла, должна исследовать в преступлении то, что способствует его раскрытию и расследованию. Для качественного раскрытия и расследования необходимо четко представлять, какие материальные тела (участники события и предметы) участвовали в преступлении, как они взаимодействовали между собой. Иначе говоря, важно знать, как событие отразилось в окружающей среде. Это связано с тем, что лицо, производящее расследование не имеет возможности непосредственно наблюдать

механизм конкретного уголовно-релевантного события (кроме случаев оперативной съемки совершенного преступления). Он познает произошедшее, прежде всего, путем исследования следовой картины, а также путем допроса свидетелей. Однако свидетельские показания не всегда отражают реальные обстоятельства события (лживые показания, искаженное восприятие свидетелями отдельных обстоятельств произошедшего и т.д.) [1]. Кроме того, в суде «каждый четвертый свидетель и каждый шестой потерпевший меняют свои показания».

Поэтому так важен анализ механизма события как системы взаимодействия участников и объектов, которые оставляют следы в материальной обстановке события. Следы, как носители информации о событии прошлого, позволяют раскрыть преступление. Образованию следов присущи определенные закономерности, которые, однако, являются предметом не криминалистики, а естественных наук (физики, химии и т.д.). Задачей криминалистики является «определение видов и характера следов преступной деятельности, их локализации, причин возникновения или отсутствия, распространенности и мест сосредоточения отдельных видов следов, их повторяемости и обусловленности различными обстоятельствами, факторами и т.д.»

Последствия преступления, отраженные в следовой картине, несут информацию о механизме расследуемого события. Таким образом, цели раскрытия и расследования преступления достигаются путем исследования следовой картины. «Путь исследования, идущий от механизма преступления через его признаки к методу расследования, характеризует глубинную сущность криминалистического анализа»

Специфика криминалистических информационно-отражательных структур состоит в том, что в качестве отражаемого элемента выступает механизм расследуемого события, а в качестве отражающего - сознание лица, осуществляющего раскрытие и расследование преступления.

В общем виде такую структуру можно представить состоящей из следующих элементов:

- 1) система, от которой исходит информация (процесс совершения преступления);
- 2) система, получающая информацию (субъект доказывания);
- 3) носитель информации, соединяющий первые две системы (любой материальный объект, участвовавший во взаимодействии тел, образующем процесс преступления).

Анализу понятия «механизм расследуемого события» уделяется достаточно большое внимание в научных трудах[2]. В литературе по криминалистике наряду с терминами «механизм расследуемого события» и «механизм преступления» используются термины «механизм совершения преступления», «криминалистический механизм преступления», «механизм происшествия».

При исследовании учеными закономерностей преступной деятельности и создании конкретных типовых информационных моделей преступной деятельности (типовых криминалистических характеристик преступлений) правомерно использование термина «механизм преступления».

Однако, необходимо отметить, что субъекты, для которых создаются такие модели (характеристики) и криминалистические методики, при возбуждении уголовного дела сталкиваются не с преступлением в собственном юридическом смысле слова, а с событием: последствиями пожара, обнаружением трупа, недостачей и т.д. Эти события имеют признаки преступления, нуждаются в расследовании, но при этом могут иметь и не криминальную природу[3]. Причиной пожара может быть взрыв газового баллона, а не поджог; обнаруженный труп может являться результатом несчастного случая, самоубийства и т.д.

Хотя понятие механизма расследуемого события является отправным в системе фундаментальных понятий и категорий теоретической криминалистики, многие его аспекты исследованы недостаточно, не выяснено его соотношение с другими смежными понятиями. Наибольший интерес представляют понятия преступной деятельности, способа совершения преступления, механизма следообразования, механизма преступного поведения, объективной стороны преступления, следственной ситуации, криминальной ситуации, следственной обстановки, обстановки совершения преступления, обстановки места преступления (происшествия). При рассмотрении этих понятий методологической основой сравнительного анализа является системно-структурный подход[4]. Игнорирование принципов системного подхода может стать причиной многих ошибок и при планировании научных исследований, и при формулировании основных понятий. Представляется, что существующая в криминалистической литературе многозначность в определении некоторых понятий-результат их изолированного рассмотрения вне общей системы криминалистической деятельности, «в отрыве от общей системы ее задач, методов и инфраструктуры»

Понятие преступной деятельности нередко употребляют в том же смысле, что и понятие преступления. Но понятия «преступление» и «состав преступления» как категории, прежде всего, науки уголовного права не отражают всего содержания деятельности преступника, а фиксируют лишь те признаки, которые являются существенными с точки зрения решаемых уголовным правом задач.

Преступную деятельность, как объект криминалистического анализа, можно определить как вид человеческой деятельности, систему действий и поведенческих актов преступника, направленных на достижение преступного результата[5]. В системе преступной деятельности можно выделить подсистемы: личность преступника; программно-целевой блок (мотив, цель, установка); способ преступной деятельности; орудия и средства осуществления преступной деятельности; объект и предмет посягательства; результат преступной деятельности; обстановка преступной деятельности.

Любой вид человеческой деятельности, в том числе и преступная деятельность, рассматривается и объясняется с точки зрения теории функциональной системы, одним из создателей которой является П.К. Анохин. Главным для субъекта деятельности является результат. Применительно к криминалистике это означает, что с изменением обстановки (возникновением непредвиденных препятствий, появлением «лишних» свидетелей и т.д.) происходит коррекция деятельности. В соответствии с программой деятельности, человек сопоставляет признаки необходимого в данный момент результата с параметрами

реального результата, информация о которых поступает к акцептору действия благодаря обратной афферентации (системе обратной связи). Результатом такого сопоставления является коррекция действий субъекта в соответствии с желаемым результатом.

Следовательно, в криминалистическую структуру преступной деятельности мы можем включить все те действия лица, которые или непосредственно приводят к преступному результату или способствуют его достижению. Результаты отдельных действий, входящих в систему, могут рассматриваться в качестве промежуточных на пути достижения главного (преступного) результата, ради которого сформировалась данная система преступной деятельности[6]. Таким образом, понятия преступной деятельности и деятельности субъекта преступления не являются тождественными. Преступная деятельность вбирает в себя все из деятельности субъекта преступления, что имеет криминалистическую значимость, и может быть использовано при раскрытии и расследовании преступления.

Система деятельности входит в систему события. Поэтому событие всегда содержит элементы, не входящие в структуру деятельности. В ряде случаев, в структуре расследуемого события элементы собственно деятельности занимают лишь незначительное место. Целенаправленная деятельность имеет наименьшее значение в делах типа неосторожных взрывов, дорожно-транспортных происшествиях и т.п. В событии деятельность может и отсутствовать вообще. Рассматривая уголовно-релевантное событие, мы только предполагаем в нем преступную деятельность, но не исключено и другое. К примеру, помещение загорелось от удара молнии. Механизм расследуемого события представляет собой системное образование. Под системой в литературе понимается комплекс элементов, находящихся во взаимодействии.

Безусловно, механизм расследуемого события соответствует данному определению. Более того, понятие механизма расследуемого события уже представляет собой инструмент системно-структурного анализа расследуемого события, поскольку направлено не только на описание объекта (расследуемого события), но и на выявление функционирования и развития объекта в его внутренних и внешних характеристиках[7]. Он позволяет рассматривать внешне самостоятельные явления в качестве единой функционирующей системы, условно (в целях исследования) изолировать ее от внешних связей и отношений; разукрупнять предмет исследования на более простые элементы (подсистемы); подвергать эти элементы самостоятельному системному анализу с последующим раскрытием их связей и отношений в общей системе-структуре явления.

Системный подход исходит из того, что специфика сложного объекта не исчерпывается особенностями составляющих его элементов, а связана, прежде всего, с характером взаимоотношений между определенными его элементами. В силу этого, система выступает не просто как множество, а как связанное множество элементов, обладающее именно в силу своей связанности определенной целостностью[8]. Представление о целостности системы, таким образом, конкретизируется через понятие связи. Исследование не только отдельных следов и отдельных объектов, но и связей между ними существенно увеличивает количество информации, которую можно извлечь, осматривая место происшествия.

Таким образом, «от изучения следа и его взаимосвязи с конкретным объектом необходим переход к исследованию закономерностей связи различных следов и соответствующих им объектов, участвовавших в следообразовании... Применение при исследовании следов системно-структурного подхода позволяет выйти за пределы информации, содержащейся в каждом конкретном следе, увеличить ее в количественном и качественном отношении за счет прослеживания связи между различными следами».

Список литературы

1. Колдин В.Я. Криминалистика: теоретическая наука или прикладная методология / В.Я. Колдин // Вестник МГУ. – Серия 11. Право. – 2000. – № 4. – С. 3-19.
2. Анохин П.К. Философские аспекты теории функциональной системы: Избр. труды. / П.К. Анохин. – М.: Наука, 1978. – 400 с.
3. Типовые модели и алгоритмы криминалистического исследования / Под ред. В.Я. Колдина. – М., 1989. – 184 с.
4. Криминалистика. Учебник / Отв. ред. Н.П. Яблоков. 2-е изд., перераб. и доп. – М., 2000. – 718 с.
5. Уголовное право. Общая часть / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой, Ю.М. Ткачевского, Г.Н. Борзенкова. – М., 1993.
6. Лубин А.Ф. Методология криминалистического исследования механизма преступления и способ преступления в составе расследуемого события Юридические записки № 2•2013 ступной деятельности: Дисс. ... докт. юрид. наук / А.Ф. Лубин. – Н.-Новгород, 1997. – 338 с.
7. Зуйков Г.Г. Криминалистическое учение о способе совершения преступления: Дисс. докт. юрид. наук. / Г.Г. Зуйков. – М., 1970. – 305 с.
8. Ермолович Е.Ф. Механизм и криминалистическая структура преступлений / Е.Ф. Ермолович // Криминалистическая характеристика преступлений / В. Ф. Ермолович. – Мн.: Амалфея, 2001. –

УДК 342.41(574)

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПРАВОВОГО ПОЛОЖЕНИЯ КОНСТИТУЦИОННЫХ СУДОВ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН И РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Зырянова А.

Научный руководитель: Кусманова Л.Е., senior-лектор
кафедры «Юриспруденция»

Восточно-Казахстанский университет имени С. Аманжолова,
г. Усть-Каменогорск, Казахстан

В современном мире конституционные суды являются важным институтом, обеспечивающим защиту прав и свобод граждан, а также контролирующим соблюдение конституционности законов. В этой статье мы рассмотрим сравнительный анализ правового положения Конституционных судов Республики Казахстан и Российской Федерации.

Принятые в Республике Казахстан новые конституционные ценности вызвали потребность расширения правовых механизмов защиты прав и свобод человека. Одним из важнейших институтов, посредством которого обеспечивается нормативность Конституции гарантируются права и свободы личности, является Конституционный суд, функционирование которого в Казахстане началось 1 января 2023 году.

Кратко говоря об истории, в 1995 году в соответствии с принятой новой Конституцией Республики Казахстан был учрежден квазисудебный орган конституционного контроля - Конституционный Совет, к сожалению, в силу ограниченности компетенции, довольно узкого круга субъектов обращения, а также пассивности судов, Конституционный Совет не мог полноценно обеспечивать защиту прав и свобод физических лиц. В ходе конституционной реформы 2022 года был учрежден новый орган конституционного контроля – Конституционный суд. Говоря о Конституционном суде Российской Федерации, он был образован в 1991 году. В обоих случаях конституционные суды являются органами конституционного контроля и контролируют соблюдение конституции и законов в странах.

Деятельность конституционного суда нацелена на соответствие положениям национальной конституции, и тем самым создает условия либо для изменения действующего законодательства, либо для создания нового закона. Здесь напрямую прослеживается реализации идеи «господства права», в главную очередь исполнение и соблюдение общепризнанных ценностей, закрепленных в основном нормативном правовом акте того либо иного государства - Конституции. Таким образом, мы наблюдаем взаимосвязь сильного правового государства, взаимодействующего и реализующего эффективный конституционный контроль.

Для проведения сравнительного анализа Конституционного Суда Республики Казахстан и Конституционного Суда Российской Федерации необходимо сначала по отдельности рассмотреть полномочия, сроки полномочий и состав каждого из этих судов.

Конституционный Суд Республики Казахстан - обеспечивает верховенство Конституции Республики Казахстан на всей территории Республики Казахстан. При осуществлении своих полномочий Конституционный Суд самостоятелен и независим от граждан, организаций, государственных органов, должностных лиц.

Конституционный Суд состоит из одиннадцати судей, включая Председателя и его заместителя, полномочия которых длятся восемь лет.

Одно и то же лицо не может быть назначено судьей Конституционного Суда более одного раза, однако полномочия судьи Конституционного Суда Российской Федерации не ограничены определенным сроком. Предельный возраст пребывания в должности судьи Конституционного Суда Российской Федерации - семьдесят лет.

Председатель Конституционного Суда назначается на должность Президентом Республики Казахстан с согласия Сената Парламента Республики Казахстана, а заместитель Председателя Конституционного Суда назначается Президентом Республики Казахстан по представлению Председателя Конституционного Суда из числа судей Конституционного Суда.

Конституционный суд РФ состоит из 11 судей (ст. 125 Конституции РФ), в числе которых председатель и его заместитель. На должность они назначаются

Советом Федерации по представлению Президента. Судьей Конституционного Суда может быть назначен гражданин России, достигший ко дню назначения возраста не менее сорока лет, с безупречной репутацией, имеющий высшее юридическое образование и стаж работы по юридической профессии не менее пятнадцати лет, обладающий признанной высокой квалификацией в области права. В целом, квалификационные требования к кандидатам Конституционного Суда в России одинаковы, как и в Казахстане.

Конституционный Суд Российской Федерации - высший судебный орган конституционного контроля в Российской Федерации, осуществляющий судебную власть самостоятельно и независимо осуществляющим судебную власть посредством конституционного судопроизводства в целях защиты основ конституционного строя, основных прав и свобод человека и гражданина, обеспечения верховенства и прямого действия Конституции Российской Федерации на всей территории Российской Федерации.

Система полномочия органов конституционного судопроизводства РФ в самом общем виде обозначена в ст. 125 Конституции Российской Федерации. Поскольку Конституционный Суд, является, прежде всего, органом правосудия, то в его компетенцию входит решение конкретных вопросов по жалобам граждан и организаций, однако, Суд в данном случае не применяет конкретную правовую норму, а лишь устанавливает конституционность или неконституционность оспариваемого правового положения. А оспоренный нормативно правовой акт влечёт за собой необходимость отмены или корректировки нормы в порядке законотворчества соответствующего уровня.

В то время конституционное судопроизводство в нашей стране в соответствии с Конституцией Республики Казахстан решает вопросы о правильности проведения выборов, референдума, рассматривает на соответствие Конституции РК законов и постановлений, международных договоров, дает официальное толкование норм Конституции Республики Казахстан, а так же по обращениям граждан рассматривает на соответствие Конституции Республики Казахстан нормативные правовые акты Республики Казахстан, непосредственно затрагивающие их права и свободы, закрепленные Конституцией Республики Казахстан.

Согласно закону, Конституционный Суд позволяет гражданам оспаривать законы и решения, которые не соответствуют конституционному законодательству, тем самым предоставляя им возможность защитить свои права. Граждане могут поставить под сомнение соответствие нормативных правовых актов, непосредственно затрагивающих их права и свободы, закрепленные Конституцией РК.

Порядок рассмотрения обращений Конституционным Судом включает в себя пять этапов – это предварительное рассмотрение обращений аппаратом суда, принятие обращения к конституционному производству, подготовка материалов для рассмотрения обращения на заседании Конституционного Суда, проведение заседания по рассмотрению обращения и принятие окончательного решения.

Согласно закону, рассмотрение обращений в Конституционном Суде является открытым. Суд рассматривает обращение и выносит по нему итоговое решение в течение месяца со дня принятия обращения к конституционному производству. При этом итоговое решение по обращениям граждан выносится в течение трех месяцев со дня принятия обращения к конституционному производству.

В обоих случаях конституционные суды имеют право объявлять законы неконституционными и принимать решения, которые являются обязательными для исполнения всеми органами государственной власти и общественными организациями. Решения Конституционного суда окончательны и обжалованию не подлежат. При этом отменяя полностью или частично закон, или постановление, имеющее силу закона, Конституционный Суд не может действовать как законодатель, устанавливая нормы, способные приводить к новой практике.

Несмотря на различия в правовом положении конституционных судов Республики Казахстан и Российской Федерации, оба органа имеют важную роль в обеспечении защиты прав и свобод граждан и контроля соблюдения конституционности законов в своих странах.

В заключение, можно сказать, что конституционные суды являются неотъемлемой частью правовой системы каждой страны. Различия в правовом положении конституционных судов Республики Казахстан и Российской Федерации могут быть объяснены историческими, политическими и юридическими особенностями каждой страны. Однако, несмотря на это, оба органа выполняют важную функцию в обеспечении конституционности законов и защите прав и свобод граждан.

Конституционный Суд – это важный гарант соблюдения конституционности в стране. Иными словами, это правовой институт, который будет следить, чтобы все законы и другие нормативные акты не противоречили Конституции.

В мире Конституционный Суд работает в более, чем 70 странах. В других государствах эти функции возложены на Верховный суд. Однако, создание Конституционного Суда – это важный шаг к более справедливому обществу, в котором приоритет отдается защите конституционных прав граждан.

Литература

1. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 г.).
2. Конституция Российской Федерации: принята всенародным голосованием 12 декабря 1993 г.
3. Конституционный закон Республики Казахстан «О Конституционном Суде Республики Казахстан» от 05 ноября 2022 г.
4. Федеральный конституционный закон от 21 июля 1994 г. № 1-ФКЗ «О Конституционном Суде Российской Федерации» // Собрание законодательства РФ. 1994. № 13.

ДАКТИЛОСКОПИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ: РЕШЕНИЯ РЯДОВ ЗАДАЧ В КРИМИНАЛИСТИКЕ

Ибрагим К.Р.

Научный руководитель: Нурмухамбетова К.К., магистр юриспруденции
Восточно-Казахстанский университет имени С. Аманжолова,
г. Усть-Каменогорск, Казахстан, E-mail: karima02@mail.ru

Дактилоскопия - это отрасль криминалистической техники, изучающая строение кожных узоров на пальцах рук человека для использования их следов в целях отождествления, регистрации и розыска преступников.

На сегодняшний момент *предметом* криминалистической дактилоскопии является установление конкретного лица, оставившего следы кожного покрова на месте происшествия, а также времени и условий следообразования.

К общим естественно-научным положениям криминалистической дактилоскопии необходимо отнести следующие сведения. Кожа человека состоит из наружного слоя — эпидермиса (надкожицы) и внутреннего — дермы (собственно кожи). В верхней части дермы расположены возвышения-сосочки (папилляры, от лат. *papilla* — сосочек), между которыми проходят потоки потовых желез, заканчивающиеся порами диаметром 0,25 мм. На эпидермисе, повторяя рисунок сосочкового слоя, находятся папиллярные линии, потоками изгибающихся в различных направлениях. Высота их колеблется от 0,1 до 0,4 мм, ширина — от 0,2 до 0,7 мм. Папиллярные линии находятся на некотором расстоянии друг от друга и разделяются бороздками — углублениями шириной 0,1—0,3 мм. Наличие бороздок позволяет визуально просматривать образуемый валиками узор.

Бесцветный след образуется на следовоспринимающей поверхности за счет отделения от кожи следообразующего вещества, собирающегося на поверхности папиллярных линий, которое в криминалистике носит название «потожировое вещество». Основными его компонентами являются: пот, жир и мельчайшие частицы отслоившегося эпидермиса. На ладонях насчитывается более 10 тыс. деталей узоров и более 100 тыс. пор. Папиллярные линии образуют различные по своей величине и форме узоры. Общая длина их на ладонях достигает 50 м.

На руках может быть выделено 19 участков, которые характеризуются определенными анатомическими признаками. Это позволяет группировать их разрозненное отображение в следе. Следует также отметить, что эти участки имеют специфическое расположение папиллярных линий: 5 ногтевых, 4 средних и 5 основных фаланг пальцев; гипотенарный участок на ладони (возвышение, образованное группой мышц, примыкающих к мизинцу) и 4 тенарных участка, которые имеют порядковые номера: тенар-I (возвышение, образованное группой мышц, двигающих большой палец), тенар-II, тенар-III и тенар-IV (возвышение, на межпальцевых промежутках) (рис. 1.1).

Индивидуальность состоит в том, что каждый человек имеет рисунок узора, свойственный только ему. Это обусловлено особенностями анатомического строения и биологических функций кожи, а также генетическим своеобразием

человека. Даже у однояйцовых близнецов совокупность деталей кожных узоров никогда не повторяется. Более чем за 100 лет в мировой практике дактилоскопирования не выявлено ни одного случая совпадения всех деталей кожного узора у разных людей. Детали не повторяются и на разных пальцах у одного человека.

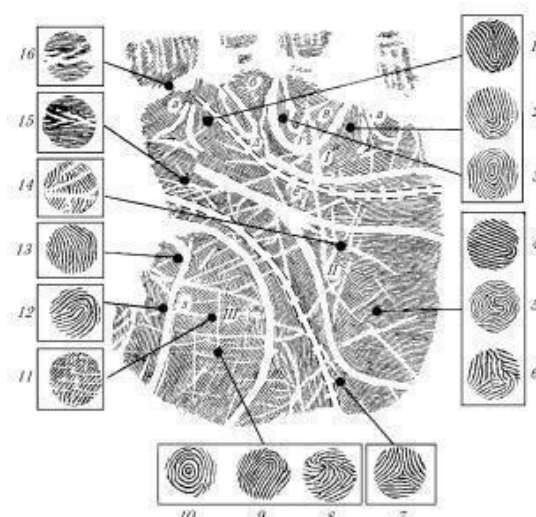

Рис. 1.1. Строение узора на ладонной поверхности руки: I — подпальцевый участок: а — трехлучевое образование — трирадиус; б — межпальцевые петлевые узоры; в — подпальцевые петлевые узоры; г — дугообразный поток папиллярных линий; д — нижний поток папиллярных линий; 1—3 — подпальцевые участки с возможным наличием узоров дугового, петлевого и завиткового типов; II — гипотенар (ульнарный участок): е — разделение потоков папиллярных линий; 4—6 — участок с возможным наличием узоров петлевого, завиткового или аномального типа; III — тенар (радиальный участок): ж — поток папиллярных линий серповидной формы; з — поток папиллярных линий прямолинейной формы; 7 — участок с возможным наличием трехлучевого образования — трирадиуса; 8—10 — участок с возможным наличием узоров петлевого, завиткового или аномального типа; 11 — складки-морщины; 12 — участок с возможным наличием узоров петлевого типа; 13 — поток папиллярных линий угловатой формы; 14, 15 — флексорные линии; 16 — межфаланговая складка

Устойчивость означает, что папиллярные линии появляются на третьем-четвертом месяцах внутриутробного развития человека и сохраняются вплоть до полного гнилостного разложения кожи. С ростом организма изменяются только размерные характеристики, но не сами узоры.

Восстанавливаемость гарантирует полное возобновление узора в случае повреждения верхнего слоя кожи (эпидермиса). При глубокой травме дермы (собственно кожи) образуются шрамы или рубцы, которые даже увеличивают количество индивидуализирующих признаков.

Важной характеристикой кожного покрова является способность отображаться на тех предметах, которых касался человек. Образование отпечатков пальцев, ладоней, стоп происходит независимо от его воли и желания, поскольку

обусловлено физиологическими свойствами кожи: ее поверхность всегда покрыта потожировыми выделениями, которые и прилипают к следовоспринимающим поверхностям.

Механизм образования следов рук и способы их обнаружения.

Следы рук бывают поверхностными и объемными, видимыми, слабовидимыми и невидимыми, статическими и динамическими. *Слабовидимые следы* - это следы чистых рук, отобразившиеся на материале, не впитывающем потожировое вещество. *Невидимые следы* остаются на объектах, поверхность которых поглощает пот и жир (бумага, ткань, кожа, картон, фанера и т.п.).

В следственной и экспертной практике чаще других применяются визуальные, физические и химические способы обнаружения следов рук.

К *визуальным* относится обнаружение следов при помощи лупы, при косонаправленном освещении и на просвет. Это наиболее оптимальные способы, позволяющие сохранить следы в их первоначальном состоянии.

Физические способы основаны на свойстве потожировых выделений удерживать прилипшие к ним частицы. Порошки, используемые для работы с маловидимыми (слабовидимыми) и невидимыми следами рук, должны быть мелкими, сухими и контрастными по цвету с той поверхностью, на которой выявляются следы. Наиболее распространены такие белые порошки, как окись цинка, алюминиевая пудра, канифоль. Черными являются порошки окисей меди и свинца, железа, восстановленного водородом, графита, сажи. Порошкам восстановленного железа придаются различные цветовые оттенки, им присваиваются названия самоцветных камней: топаз, рубин, сапфир.

Обработка следов параами йода основана на свойстве адгезии его мельчайших частиц с потожировым веществом. Достоинство этого способа состоит в том, что следы можно подвергнуть неоднократной обработке, а недостаток о следы быстро исчезают, переходят в невидимое состояние. Пары йода образуются в йодных трубках, снабженных резиновой грушей, или в химической посуде, в которой подогревается кристаллический йод. Такое окуривание целесообразно использовать тогда, когда предстоит обнаружение невидимых следов рук на больших поверхностях. Яркое (желтооранжевое) окрашивание следов позволяет установить их локализацию. Затем следы обрабатываются порошком восстановленного железа. Закрепляют следы, выявленные параами йода, посредством копирования на йодокрахмальные или йододикстриновые пленки.

Если следы рук оставлены на многоцветной поверхности, их необходимо обработать люминесцирующими порошками, а затем осмотреть в ультрафиолетовых лучах. Люминесцирующие порошки приготавливаются из салицилового натрия, крахмала, сульфида цинка или кристаллической камфоры.

Химические способы обнаружения невидимых следов рук — это обработка следовоспринимающей поверхности веществами, вступающими в реакцию с потожировыми выделениями и окрашивающими следы. Обрабатывать химическими реактивами лучше те поверхности, которые впитывают их жидкую составляющую.

Химические реактивы, используемые для выявления следов рук, это 1,5–2%-ный раствор нингидрина или аллоксана в ацетоне, а также спиртовой раствор азотнокислого серебра. Реактив нужно напылять на поверхность при помощи

пульверизатора или, в крайнем случае, наносить ватным тампоном. Реакция окрашивания следов протекает не быстро. Для ее ускорения поверхность, пропитанную нингидрином, нужно подогреть, а пропитанную азотнокислым серебром — выставить на дневной свет.

Выявлять следы рук рекомендуется только на тех предметах обстановки места происшествия, которые нельзя направить на исследование из-за их громоздкости или высокой ценности.

Физическими способами удастся выявить сравнительно свежие следы рук, а с применением химических реактивов — более старые.

Дактилоскопические исследования позволяют решить ряд задач, существенных для расследования: выявить из числа подозреваемых виновное лицо, установить личность преступника при помощи картотек, констатировать факт совершения нескольких преступлений одним субъектом, обнаружить некоторые важные обстоятельства расследуемого преступления, идентифицировать личность преступника.

Назначая дактилоскопическую экспертизу, необходимо предоставить эксперту сравнительные материалы: дактилокарты или чистые листы бумаги, на которых прокатаны ногтевые фаланги пальцев рук всех подозреваемых, а также объекты со следами рук (их копии), изъятые с места происшествия. Иногда необходимо представить эксперту еще и отпечатки ладоней (ступней ног), так как следы на месте происшествия могут быть оставлены и ладонями (босыми ногами).

Список литературы

1. Д.Н. Балашов, Н.М. Балашов, С.В. Маликов, КРИМИНАЛИСТИКА: УЧЕБНИК. – 2005 г.
2. Е.П. Ищенко, А.А. Топорков. Криминалистика. Учебник.
3. Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Российская Е.Р. КРИМИНАЛИСТИКА. УЧЕБНИК ДЛЯ ВУЗОВ. Под ред. Заслуженного деятеля науки Российской Федерации, профессора Р. С. Белкина.
4. Криминалистическая техника: учебник / под ред. К. Е. Дёмина. — М.: Юридический институт МИИТ, 2017.

УДК 340

ТЕНДЕНЦИИ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Исабаев А.М., магистрант

Научный руководитель: Рахметулина Ж.Б., к.э.н., профессор
Восточно-Казахстанский университет имени С. Аманжолова
г. Усть-Каменогорск, Казахстан, E-mail: Askar_06_81@mail.ru

Термин «глобализация», как принято считать, ввел в обиход Т.Левит, американский ученый, который в своей статье в Harvard Business Review в 1983 года писал о слиянии рынков продуктов, которые производятся транснациональными корпорациями (ТНК).

На сегодняшний день глобализация - это процесс, который влияет на многие аспекты жизни во всем мире. Он охватывает экономические, политические, социальные и культурные аспекты. Рассмотрим некоторые из основных тенденций глобализации:

1. Международная торговля

Международная торговля является одной из наиболее заметных тенденций глобализации. С развитием технологий и средств связи, торговля стала более доступной и удобной, что позволило компаниям находить партнеров и клиентов по всему миру. Благодаря этому, многие страны находятся в тесной экономической связи, что способствует росту мировой экономики.

2. Международные инвестиции

Другой важной тенденцией глобализации является рост международных инвестиций. Многие компании вкладывают деньги в различные страны, чтобы расширить свой бизнес и получить доступ к новым рынкам. Это также помогает многим странам привлекать иностранные инвестиции и развивать свою экономику.

3. Технологический прогресс

Технологический прогресс является одним из ключевых факторов глобализации. Быстрое развитие информационных технологий и средств связи позволяет людям быстрее и эффективнее общаться и взаимодействовать между собой, что в свою очередь способствует росту международной торговли и инвестиций.

4. Миграция

Миграция является другой важной тенденцией глобализации. Многие люди переезжают в другие страны в поисках лучшей работы, образования или жизни в целом. Это приводит к смешению культур и традиций и способствует развитию мульти-культурного общества.

5. Культурный обмен

Культурный обмен также является важной тенденцией глобализации. Благодаря развитию средств массовой информации и социальных сетей, культуры и традиции разных стран стали более доступными и узнаваемыми для людей во всем мире. Это приводит к тому, что культуры начинают взаимодействовать и влиять друг на друга, создавая новые формы и направления.

6. Развитие международных организаций

Развитие международных организаций является еще одной тенденцией глобализации. Эти организации, такие как ООН, Всемирная торговая организация и другие, создают международные стандарты и правила, регулирующие международную торговлю, инвестиции, миграцию и другие аспекты глобализации.

Несмотря на все преимущества глобализации, есть и некоторые недостатки. Например, некоторые эксперты считают, что глобализация может привести к потере культурных традиций и национальной идентичности, а также к усилению неравенства между различными странами. Кроме того, по мнению экспертов, глобализация может привести к всеобщей гомогенизации общества, которая затронет не только производственно-экономические отношения, но и бытовые потребности граждан, т.е. единые потребности на физиологическом, культурном и духовном уровне жителей всех государств мира.

Из этого эксперты делают вывод, что глобализации присущ некий рукотворный процесс, за которым стоят страны западного мира во главе с США. Основная идея заключается в том, что США необходимо постоянно расширять зону распространения доллара. Данная идея исходит из того факта, что благодаря глобализации США удастся справиться со своим большим внешним долгом, порождаемым ежегодным бюджетным дефицитом. При этом, США благодаря глобализации, несмотря на различные мировые кризисы, избегают дефолта и доллар при этом остается ведущей мировой валютой. Данная идея берет начало со времен «холодной войны», когда идеологическое противостояние капиталистического и коммунистического блоков развивали идеи превосходства своей идеологии и формирования негативного образа противника.

Однако обращаясь к генезису процесса глобализации, к тому времени, когда человеческое общество только начинало развивать общественные отношения, можно увидеть, что исторически многие народы взаимодействовали друг с другом в различных сферах. На сегодняшний день это выражается в развитии экспортно-импортных операций, т.е. выводе товаров и услуг за пределы национальных границ и ввозе иностранных товаров и услуг из-за рубежа, привлечении прямых иностранных инвестиций в экономику и вкладывании национальных инвестиций за рубеж, перемещении рабочей силы между странами.

Одним из важных процессов развития глобализации выступают транснациональные корпорации (ТНК). ТНК играют значительную роль в процессе глобализации, поскольку они имеют глобальное влияние на экономику, технологию, политику и культуру. Вот некоторые из способов, которыми ТНК влияют на глобализацию:

1. ТНК увеличивают международную торговлю - они вкладывают свои инвестиции в различные страны, что способствует увеличению производства товаров и услуг на мировом рынке. Это также помогает снизить цены на товары и услуги для потребителей.

2. ТНК способствуют инновациям и технологическому развитию. Они вкладывают значительные средства в исследования и разработки, что позволяет им создавать новые технологии и продукты, которые могут улучшить качество жизни и способствовать экономическому развитию.

3. ТНК могут влиять на политику и законодательство. Они имеют большое влияние на правительства и могут использовать свое влияние, чтобы защитить свои интересы и улучшить свои условия работы в различных странах.

4. ТНК могут способствовать культурному обмену и распространению идей. Они могут распространять культурные продукты и идеи через международные рекламные кампании, спонсорство и другие мероприятия.

5. Однако ТНК также могут иметь отрицательное влияние на глобализацию. Они могут создавать монополии и контролировать рынки, что может привести к увеличению цен на товары и услуги. Они также могут эксплуатировать рабочую силу в развивающихся странах, где законы о труде и социальной защите могут быть менее жесткими.

В целом, ТНК имеют значительное влияние на глобализацию, и их роль продолжает расти в современном мире. Однако важно обеспечить более

справедливые условия для всех стран и людей, которые взаимодействуют с ТНК, чтобы глобализация могла способствовать развитию и процветанию всех стран и народов. Для этого необходимо совершенствовать международное право и регулировать деятельность ТНК, чтобы они не нарушали права работников, не создавали монополий и не навредили экологии. Кроме того, важно создавать условия для развития местных компаний и предпринимателей, чтобы они могли конкурировать на мировом рынке на равных условиях.

Также важно учитывать социальные, экономические и культурные особенности каждой страны и уважать их права на сохранение своей культуры, традиций и независимости. Глобализация должна стимулировать экономический и культурный рост и развитие, а не угнетение и эксплуатацию.

В целом, ТНК имеют значительное влияние на глобализацию и мировую экономику. Однако это влияние может быть как положительным, так и отрицательным, в зависимости от того, как они действуют и как регулируется их деятельность. Чтобы глобализация могла служить интересам всех стран и народов, необходимо создавать более справедливые и равноправные условия для всех участников мирового рынка и регулировать деятельность ТНК, чтобы они не нарушали права работников и не создавали монополий.

Перспективы глобализации зависят от многих факторов, вот некоторые из них:

- экономический рост: глобализация может продолжаться, если экономический рост будет сохраняться в разных частях мира. Развивающиеся страны будут продолжать расти быстрее, чем развитые страны, что может привести к большей интеграции в мировую экономику.

- технологические инновации: развитие технологий может ускорить глобализацию и изменить ее характер. Например, блокчейн и цифровые валюты могут создать новые формы международной торговли и капиталовложений.

- политические риски: политические риски, такие как торговые войны, регуляторные ограничения и национализация, могут замедлить или остановить глобализацию.

- культурная разница: культурная разница может стать препятствием для глобализации, если люди не желают принимать культурные ценности, отличные от своих.

- глобальные вызовы: глобальные вызовы, такие как изменение климата, могут стать толчком для более глубокой интеграции международных сообществ.

Таким образом, несмотря на свои положительные и отрицательные стороны, глобализация - это неизбежный процесс, который продолжает влиять на многие аспекты жизни во всем мире. Важно понимать и учитывать его тенденции и последствия, чтобы максимально использовать его преимущества и смягчить его негативные последствия.

Список использованных источников

1. Родрик Д. Парадокс глобализации: демократия и будущее мировой экономики. – М.: Изд-во Института Гайдара, 2014. – 576 с.

2. Глобализация. Режим доступа: <https://www.un.org/ru/youthink/globalization.shtml>.

3. Бойченко А.В. Глобализация мирового хозяйства / ред. М.Н. Осьмова, А.В. Бойченко. - М.: ИНФРА-М, 2016. - 376 с.

4. Даллакян К.С. Тенденции современной глобализации // Вестник финансового университета. 2016. № 3. С.150.

5. Трифонов Д.С. Глобализация: сущность и современные тенденции развития // Вестн. Моск. Ун-та. Сер. 6. 2016. № 5. С.26.

УДК 343.14

ОСОБЕННОСТИ ДОПРОСА ПРИ ОПОЗНАНИИ ЖИВЫХ ЛИЦ И ТРУПОВ

Кагарманов А.Н.

Научный руководитель: Төлеген М.Ә., доктор философии (PhD),
к.ю.н., профессор

Восточно-Казахстанский университет имени С. Аманжолова,
г. Усть-Каменогорск, Казахстан, E-mail: oral.r.73@mail.ru

Личность человека наиболее часто является объектом предъявления для опознания. На практике живые лица предъявляются для опознания в 75% случаев. Поскольку от полученных результатов предъявления для опознания живых лиц, особенно подозреваемых и обвиняемых в совершении преступления, как правило, зависят дальнейший ход предварительного расследования и собственно судьба предъявляемого лица, следователю необходимо подходить к данному действию с максимальной ответственностью. Специфика допроса опознающего детерминируется объективно сложившейся для него обстановкой, обусловившей восприятие определенного комплекса признаков[1]. Человек может быть опознан по нескольким комплексам признаков: по признакам внешности и внешнего оформления; в некоторых случаях по особенностям походки, признакам голоса и речи. Выяснение и описание признаков, по которым возможно описание личности, – наиболее трудная часть допроса опознающего. Именно неполнота их описания в протоколе во многих случаях сводит на нет доказательственное значение опознавательного акта.

В ходе проведения следственного действия следователю следует убедиться в том, насколько опознающий уверен в своих показаниях, так как обвинение не может основываться на опознании, которое высказано без достаточной уверенности и опровергается другими материалами уголовного дела[2]. Кроме того, если в правильности выводов опознающего возникают сомнения, опознание не может быть положено в основу обвинения. С нашей точки зрения, следователь не может ограничиваться отдельными признаками внешности и особенностями (приметами), а должен постараться выделить комплекс признаков внешности ранее наблюдаемого человека, который зафиксирован в памяти очевидца в виде мысленного образа. В отсутствии этого опознание не имеет смысла как следственное действие, являющееся по своему характеру идентификационным.

Как правило, даже самые добросовестные свидетели, потерпевшие, подозреваемые или обвиняемые из числа опознающих на допросе не только испытывают трудности при словесном описании запомнившихся им тех или иных признаков человека (в подборе терминов и бытовых выражений, наиболее точно характеризующих такие признаки и позволяющих допрашивающему уяснить, что дающий показания имеет в виду), но и нередко оказываются неспособными сообщить по собственной инициативе (без помощи допрашивающего) о ряде запомнившихся признаков внешности человека, забывая о них сказать или считая их несущественными. Все это объясняется тем, что подавляющая масса лиц, приглашаемых для опознания человека, не знакома со специальной терминологией, применяющейся для описания внешности, особенно обозначающей анатомические признаки людей, не имеет навыков их системного описания, слабо ориентируется относительно идентификационного значения, которое могут иметь те или иные признаки. Так, результаты опроса следователей и изучения материалов следственной и судебной практики позволили сделать вывод, что основное затруднение, испытываемое большинством допрашиваемых лиц, заключается в словесном описании признаков внешности[3]. В ходе допроса, а в дальнейшем и при указании признаков, по которым опознается лицо, они обычно называют общие признаки, не индивидуализирующие человека. Указанная ситуация встречается в 88,6% случаев предъявлений для опознания. На наш взгляд, для восполнения отмеченного пробела в ходе допроса, предшествующего предъявлению для опознания, у допрашиваемого следует подробно выяснить признаки, характеризующие внешний облик человека, которого он ранее наблюдал. Ситуациям, в которых человек непосредственно зрительно наблюдается и затем опознается в уголовном судопроизводстве, часто свойственна кратковременность, что дает возможность наблюдателю воспринимать лишь его внешность[4]. В этих случаях человек, прежде всего биологический объект со всеми его возрастными, национальными и физическими особенностями. Наибольшее значение имеют собственные и сопутствующие элементы и признаки внешнего облика человека. Собственными являются элементы и признаки человеческого организма, а также проявлений его жизнедеятельности, сопутствующими – дополняющие внешний облик человека, не являющиеся элементами строения его тела или проявлениями жизнедеятельности.

К числу собственных элементов и их признаков относятся:

- общефизические элементы, составляющие физический тип человека;
- анатомические элементы и признаки строения тела человека, его частей;
- функциональные элементы и признаки (наружные, т.е. наблюдаемые проявления жизнедеятельности человека).

Некоторые авторы отдельно выделяют демографические и антропологические признаки (пол, раса, национальность, народность, этническая группа). Мы считаем, что такое деление нецелесообразно, поскольку перечисленные признаки охватываются общефизическими и анатомическими элементами.

К сопутствующим элементам и признакам относятся предметы (или части) одежды, мелкие носильные вещи (или их части) и их признаки, т. е. они характеризуют части внешнего оформления личности. Общефизические элементы внешнего облика человека – это такие элементы внешнего облика, как пол, возраст,

антропологическая принадлежность человека. Общефизические элементы определяются конкретными вариантами анатомических, функциональных и сопутствующих элементов внешнего облика человека. Значение данных элементов велико: находясь в прочном взаимодействии с другими элементами, они обуславливают возможность определения по ним иных элементов внешнего облика[5]. Важна роль этих элементов и на практике как наиболее общих элементов, по которым возможно представить другие, более мелкие элементы внешнего облика человека. Общефизическими признаками являются признаки пола (мужчина, женщина), возраста (детский, юношеский, молодой, средний, пожилой, старческий), антропологического типа (европеоид, монголоид и т. д.), конституционного типа (грудной, мускульный, брюшной, неопределенный), физического состояния (больной, здоровый). Общефизические признаки выражаются через собственные (анатомические, функциональные) и сопутствующие признаки. Полагаем, что при проведении опознания живых лиц или в процессе подготовки этого следственного действия (при предварительном допросе) также важно учитывать совокупность признаков внешности, характерную для конкретных групп людей. Обычно это бывает первое впечатление о человеке, которое подсознательно сопоставляется с внешностью какого-то известного человека, например «похож на артиста». Функциональные элементы внешнего облика человека – это проявления жизнедеятельности человеческого организма, т. е. элементы, которые заметны при наблюдении: поза (в том числе осанка), общая манера держать себя, походка, мимика и артикуляция, жестикация, бытовые привычки и специальные навыки. При составлении субъективных портретов учитывается различная степень сходства или так называемый феномен «двойников». Из функциональных признаков наиболее часто используются привычное относительное положение анатомических элементов или характер их движений. Относительное положение характеризует привычное расположение частей тела и лица в определенном состоянии человека (лежа, сидя, в ходьбе и пр.). Характер движений – комплексный признак, который складывается из ряда признаков движения: – направление движения (вправо, влево, вверх, вниз, в стороны и т. д.); – темп движения (быстрые, медленные движения, а при многократности одинаковых движений – частые, редкие); – амплитуда движения (например, раскачивание при походке – большое, малое; движения рук при жестикации – широкие, малозаметные и т. д.); – вид движения – это признак, используемый в случае невозможности всесторонне охарактеризовать движение с применением вышеперечисленных признаков (например, встряхивание головой, прищелкивание пальцами, дрожание и пр.). Наиболее выразительные функциональные признаки опознающих, как правило, и называет при допросе, т. е. они входят в индивидуализирующий внешность опознаваемого комплекс признаков. Сопутствующие, или косвенные, элементы внешнего облика человека – это части, детали одежды, предметов оформления внешности и носимых вещей, которые дополняют основные элементы, будучи атрибутами человека[6]. Не относясь к неотъемлемым элементам человека, одежда и другие сопутствующие элементы являются составными частями внешнего облика человека почти во всех ситуациях криминалистической практики, в том числе в ходе допроса, предшествующего предъявлению для опознания. Это определяет необходимость рассматривать

сопутствующие элементы при анализе внешнего облика человека. Необходимо учитывать, что сопутствующие элементы характеризуют внешний облик человека косвенно, поскольку легко заменяются (например, в зависимости от сезона, времени года, ситуации, в которой человек должен представить себя, – праздничная или будничная одежда) и не являются неотъемлемо присущими человеку. Они дополняют его внешний облик. К числу сопутствующих признаков относятся производственные и отражательные признаки. Производственные – это признаки, образовавшиеся в процессе производства предмета, вещи – назначение, вид, размеры, особенности изготовления предмета (вещи), признаки материала, из которого изготовлен предмет. Отражательные признаки характеризуют различные воздействия на предмет в процессе его использования, к ним относятся: характер и степень износа, признаки ухода за предметом или его ремонта, признаки посторонних материалов и веществ на предметах[7]. Кроме вышеназванных элементов и признаков внешности, большое значение в ходе допроса, предшествующего предъявлению для опознания, имеют особые признаки или броские приметы (родинки, родимые пятна, шрамы и т. д.). Особые приметы следует учитывать в комплексе с другими признаками внешности человека. Признаки внешности можно условно подразделить на группы, что будет способствовать точному и полному описанию внешности: – общие – наиболее заметные, крупные; – частные – это детали общих признаков; – постоянные – присущи человеку со дня рождения и в течение всей его жизни; – временные – могут появляться и исчезать (волосяной покров, бородавки и др.); – необходимые – обязательно присущи людям определенной группы (волосяной покров на лице у мужчин); – случайные – не обязательно присутствуют у конкретного человека (родимые пятна, бугорки на коже); – естественные – присущи человеку с рождения или появляются с возрастом (морщины и пр.); – искусственные – появляются в результате сознательного или непроизвольного изменения человеком своей внешности; – патологические – вызваны нарушением нормального строения элементов внешности вследствие заболевания. Проведенное нами изучение уголовных дел показало, что достаточно часто свидетели затрудняются при описании отдельных признаков внешности преступника (только в 11,4% случаев описание при предшествующем опознанию допросе было достаточно подробным). Поэтому для достижения полноты информации о приметах объекта целесообразно использовать не только наглядные материалы из криминалистических справочников, пособий, но и специально разработанную для этих целей программу[8]. На наш взгляд, признаки внешности человека нужно устанавливать применительно к методу «словесного портрета». Необходимо отметить, что в юридической литературе до настоящего времени не сложилось единого мнения о том, обязательно ли в результате допроса необходимо получить словесный портрет лица, описание которого дает допрашиваемый. Для более полного и последовательного выяснения признаков опознаваемого лица необходимо использовать соответствующую программу, разработанную и предложенную нами для более эффективного использования результатов допроса в ходе проведения опознания. Допрос, предшествующий предъявлению для опознания трупов, в целом проводится по общим правилам допроса, предшествующего опознанию лиц[9]. Отличия обусловлены необратимыми изменениями объекта

опознания и определенными психологическими аспектами. Поэтому в ходе допроса следует особое внимание обращать на броские приметы, аномалии в строении тела и другие физические недостатки, травмы, ожоги, следы операций, а также наличие татуировок и т. д. Необходимо во всех случаях обеспечить участие в допросе специалиста, который может оказать помощь следователю в выяснении и правильной фиксации всех деталей внешнего облика человека. Кроме того, особое внимание следует уделить психологической подготовке допрашиваемого к предстоящему опознанию трупа.

Таким образом, основной целью допроса является получение следователем достоверных сведений о внешности опознаваемого. При этом всесторонне изучается личность опознающего, обстоятельства восприятия, формирования, сохранения в его сознании мысленного образа опознаваемого. В ходе допроса следователь должен получить полное представление о всех факторах, которые могут повлиять на мысленный образ опознаваемого в сознании опознающего[10]. Наряду с этим при изучении личности допрашиваемого в связи с предстоящим предъявлением ему фотоснимков большое значение приобретают вопросы о качестве его зрения и имеющемся опыте опознания по снимкам.

Список литературы

1. Асташов, М. А. Тактические особенности предъявления для опознания живых лиц / М. А. Асташов // Территория науки. – 2015. – № 2. – С. 151–158.
2. Баранов, А. М. Сущность предъявления для опознания как психофизиологический процесс узнавания / А. М. Баранов, Я. М. Мазунин // Психопедагогика в правоохранительных органах. – 2012. – № 2 (49). – С. 20–24.
3. Бирюков, С. Ю. Тактика предъявления лица для опознания по фактам организации незаконной миграции / С. Ю. Бирюков // Компетенция органов внутренних дел в обеспечении национальной безопасности: сб. мат-лов Междунар. науч.-практ. конф. – 2015. – С. 26–33.
4. Бурыка, Д. А. Актуальные проблемы психологии предъявления для опознания / Д. А. Бурыка, Е. В. Егорова // Юридическая психология. – 2012. – № 4. – С. 8–10.
5. Бурыка, Д. А. О психологических проблемах и особенностях предъявления трупов для опознания / Д. А. Бурыка, Е. В. Егорова // Юридическая психология. – 2013. – № 4. – С. 20–24.
6. Гороховский, О. А. Некоторые аспекты практики предъявления для опознания на предварительном следствии / О. А. Гороховский // Современное уголовно-процессуальное право России – уроки истории и проблемы дальнейшего реформирования: сб. мат-лов Всерос. конф. – Орел, 2015. – С. 144–147.
7. Егорова, Е. В. К вопросу о видах предъявления для опознания / Е. В. Егорова, Д. А. Бурыка // Вестник Московского университета МВД России. – 2015. – № 1. – С. 119–123.
8. Калинкина, Л. Д. Практика производства предъявления лица или предмета для опознания / Л. Д. Калинкина, К. А. Бузанова // Современное право. – 2015. – № 2. – С. 103–106.

9. Лазаренко, О. Н. Фиксация хода и результатов предъявления для опознания живых лиц и их оценка / О. Н. Лазаренко, Н. В. Морозова // Современное уголовно-процессуальное право России – уроки истории и проблемы дальнейшего реформирования: сб. мат-лов Всеросс. конф. – 2015. – С. 210–213.

10. Мазунин, Я. М. Тактика предъявления для опознания живых лиц на стадии предварительного расследования / Я. М. Мазунин, Л. А. Манцурова // Вестник Дальневосточного юридического института МВД России. – 2015. – № 1 (30). – С. 49–51.

ӘОЖ 343.851:316.6

КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРДЫҢ ҚЫЛМЫСЫН ТУДЫРАТЫН ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ СЕБЕПТЕР

Кажытаев А.С.

Ғылыми жетекші: Садыканова Ж.Е., э.ғ.к.,
қауымдастырылған профессор
С. Аманжолова атындағы ШҚУ, Өскемен қ., Қазақстан,
E-mail: kanshaim.sholpanbaeva@mail.ru

XIX ғасырдың аяғында. қылмысты тек биологиялық себептермен түсіндіру қатты сынға ұшырады және қылмысты әлеуметтік-экономикалық жағдайлармен түсіндіретін ғылыми жұмыстар пайда болды.

XX ғасырдың басынан бастап қылмыстың, оның ішінде балалар қылмысының себептерін іздеу негізінен әлеуметтік-экономикалық факторлар саласына бағытталған. Кәмелетке толмаған құқық бұзушыларды тікелей зерттеген және осы көзқарасты ұстанған зерттеушілер арасында криминолог В.М. Бехтерев және т.б. құқық бұзушы балаларды қоғамның пайдалы мүшелерінің қатарына іс жүзінде қайтарған тәрбиешілер де осы көзқарасты ұстанды: А.С. Макаренко, В. Н. Сорока-Росинский, ст. Шацкий және т.б.

Кейіннен бұл мәселенің психологиялық жағына тікелей қатысты және эксперименттік зерттеу әдістерін қолданған кәмелетке толмаған құқық бұзушылар туралы алғашқы жұмыстар П.Г. Бельскийге тиесілі. Ол өзінің зерттеулерін кәмелетке толмаған құқық бұзушылардың эмоционалдық саласына арнады, оның мәліметтері бойынша, көп жағдайда нормадан ауытқып кетеді [1]. Бұл жұмыста ол құқық бұзушылықтардың этиологиясын ашуды мақсат етті. Ол құқық бұзушылардың мінез-құлқы мен қажеттіліктерін талдауға үлкен мән берді. Ол қылмыстық мінез-құлықтың себебі көбінесе баланың эмоционалды саласындағы дамымау немесе бұрмалану деп санайды. П.Г. Бельскийдің екінші маңызды зерттеуі" - отбасылық-тұрмыстық жағдайлар мен шағын ауданның тәрбиесі қиын балалар мен жасөспірімдердің мінез-құлқы мен мінез-құлқының дамуына әсері туралы" [1]. Егер бірінші жұмыста автор жеке тұлғаның ішкі әлеміндегі балалардың құқық бұзушылықтарының себептерін іздесе, екінші жұмыста ол іздеуін сыртқы факторларға бағыттады. Осы зерттеулерге сүйене отырып, П.Г. Бельский одан әрі сыртқы және ішкі факторларды біріктіріп, олардың кешенінде кәмелетке

толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың көздерін іздегісі келді. Бірақ, өкінішке орай, ол өз дизайнын жүзеге асырмады.

Мінез-құлқында нормадан ауытқыған кәмелетке толмағандардың эмоционалды сферасын зерттеу барысында Н.Г. Бельский эмоциялардың үш түрін анықтады: тұқым қуалайтын, утилитарлық және әлеуметтік-этикалық. Құқық бұзушының жеке басы, оның пікірінше, моральдық және утилитарлық эмоциялардың дұрыс дамымауы негізінде қалыптасады. Қалыптасқан гиперэмоциялар жоғары әлеуметтік сезімдердің дамуын кешіктіреді. Эмоционалды дамуында бұрмаланған жасөспірімдер авторды үш топқа бөледі:

1) утилитарлық эмоциялары бар жасөспірімдер, олардың әлеуметтік мінез-құлқының мотивтері ең жақын гедоникалық (жағымды) эмоциялар болып табылады.

Жаман орта мен әдептілік-мұндай жасөспірімдердің пайда болу себептері.

2) әлеуметтік-құқықтық эмоциялары қалыпты дамыған, бірақ тұқым қуалайтын гиперэмоцияларға ие жасөспірімдер: гастриялық, жыныстық, агрессивті және т.б., олар әлеуметтік-этикалық эмоциялардың әсерін тежейді.

3) жеңіл ұсынысы бар, нәрестелік, эмоциялары басқалардың әсерінен пайда болатын жасөспірімдер, олар басқалардың тәжірибесімен оңай жұқтырылады: "жыныстық қатынастармен олар азғындармен, құмар ойындармен, оларды ойыншылар жасайды және т.б., қоршаған ортаның түсін қабылдағандай". Жасөспірім қылмыскерлердің этикалық дамуын зерттей отырып, автор олардың деңгейі мектеп жасына дейінгі балаларға тең екенін анықтады.

С.В. Познышевтің "Қылмыстық психология" кітабы қылмыстық әлемді үлкен және терең зерттеуге арналған, оның тақырыбы қылмыскердің жеке басы деп санады. Адамның балалық шағынан бастап қылмыс жасағанға дейінгі өмір тарихын зерттеу-оның пікірінше, қылмыстық психологияның жолы. Автор өзінің зерттеу жұмысында тергеуден себепке қарай жүріп, қылмыстың "жеке" түбірін мұқият және жан-жақты зерттеді. Ол ең алдымен ересек қылмыскерлерді зерттеді және осы материалға сүйене отырып, қылмыскерлердің белгілі бір жіктемелерін жасады. Оны осы уақытқа дейін шешілмеген бірқатар мәселелерді шешкен алғашқы кеңестік криминалист-психолог деп санауға болады: "жеке тұлғаның әр түрлі жақтарын оның өмір тарихына сәйкес зерттеу, - деп жазды Сент - Познышев, - бұл криминалист-психологтың жолы". Қылмыстың негізгі тамыры, оның пікірінше, тұлғаның эмоционалды саласында жатыр [2].

1927 жылы Б.С. Утевскийдің " балалар қылмысына қарсы күрес. Кәмелетке толмаған құқық бұзушыларға арналған Мәскеудегі Еңбек үйінің өмірі мен өмірі туралы очерктер", онда кәмелетке толмаған құқық бұзушыларды түзету бойынша тәрбие жұмысының ерекшеліктері сипатталған. Оқшаулау және тәрбие үйлері 1921 жылы қазанда Мәскеуде өткен балалар дефективтілігіне қарсы Бүкілресейлік конференцияның ұсынысы бойынша "бұрын қолданылған барлық қайта тәрбиелеу шаралары сәтсіз болған жағдайда тәрбиелік қиын жасөспірімдерге" ұйымдастырылды.

20-шы жылдары Ленинградтағы балаларды зерттеу институты қызықты зерттеулер жүргізді, оларды А.С. Грибоедов қорытындылады. Оның жұмысы баланың жеке басын және қоршаған ортаны зерттеу арқылы балалардың білімі қиын және қылмыс арасындағы байланысты байқауға тырысады. Автор қажеттіліктерді

дұрыс тәрбиелеу туралы мәселені қозғады, бұзақылық арқылы өзін - өзі растайтын жасөспірімдерді талдады және сол жылдары "әлеуметтік, экономикалық факторлардың әсері қаншалықты маңызды болса да, бірақ жеке факторлар-қараусыз қалу, бүліну, дұрыс емес тәрбие және т.б." деген қорытындыға келді. [3].

Балалар қылмысының этиологиясын зерттей отырып, А.С. Грибоедов мектептегі балалардың білімі қиын екенін зерттеуге жүгінді. Оның зерттеулері қоршаған орта жағдайлары (отбасы бюджеті, тұрғын үй жағдайлары, тамақтану, киім және т.б.) білім алу қиын балалардың пайда болуында маңызды рөл атқаратынын көрсетті. Бірақ сонымен бірге автор баланың жеке басын қалыптастыруда маңызды рөл атқаратын бірқатар психологиялық сәттерді атап өтті: өгей әкенің немесе өгей шешенің болуы, егер бала анасына немесе әкесіне деген жағымсыз көзқарасты бейсаналық түрде бастан кешірсе, педагогикалық әсерге қиырлық пен қарсылық көрсетеді. Бұл жағдайларда құқық бұзушылықтың себебі-кек алу немесе тәжірибе үшін өтемақы. Жергілікті емес ата-аналармен үйде эмоционалды қанағаттанбай, бала оны отбасынан тыс жерде іздей бастайды, көбінесе көшенің қолайсыз жағдайларына тап болады. Үлкен назар А.С. Грибоедов отбасылық тәрбие мәселесіне назар аударды. Ол өмірінің алғашқы жылдарында баланың айналасындағы жағдайларға ерекше мән берді. Автор балалардың ата-аналарының әдептілігі мен педагогикалық сауатсыздығынан болатын жағымсыз салдарын сенімді түрде көрсетті.

П.О. Эфрусси өз зерттеулерінде шамамен бірдей қорытындыға келеді. Ол бұзақылықтың себептерін "біздің өміріміздің ауруларында ғана емес, ең алдымен, ұсқынсыз тәрбие жағдайында және жасөспірімнің жеке басында: өзін-өзі растауға деген ұмтылысында, жүйке жүйесінің ерекшеліктерінде (қозғыштық пен ашуланшақтықтың жоғарылауы, көңіл-күйдің тез өзгеруі)" іздейді [4].

30-40 жылдары Г. А. Фортунатов өз жұмысында қиын баланың "моральдық тұрғыдан ақаулы" емес, отбасындағы қиын жағдайлардың, оқудағы үзілістің, жолдастарымен және мұғаліммен қақтығыстардың нәтижесі екенін көрсетті. Оларға мыналар жатады: бұзақылар, бұзақылар, ашуланшақ және ашуланшақ балалар, олар отбасы мен мектепте қалыптан тыс қарым-қатынас орнатқан. Н.И. Озерецкий мен Г.А. Фортунатов мектептегі үлгерімсіздік пен құқық бұзушылыққа әкелуі мүмкін тәртіпсіздік арасындағы байланысты зерттеу қажеттілігін атап өтті [5].

П.П. Блонский қиын мектеп оқушыларын үлгерімі бойынша екі топқа бөледі:

1) ақыл-ой әлеуеті жоғары қиын оқушылар. Олар жұмыс істеу әдетінің болмауымен, бүлінуімен, істі соңына дейін жеткізе алмауымен сипатталады. Бұл қасиеттердің барлығы дұрыс емес тәрбиенің нәтижесі болды.

2) ақыл-ойы төмен қиын оқушылар. Бұл балалар нашар әлеуметтік жағдайлар мен баланың туа біткен кемістігінің нәтижесі. Мұндай балалармен жұмыс тиімсіз болып шығады.

Понятие «трудный школьник» автор раскрывает через отношение к нему учителя, которому трудно с ним заниматься [6].

Л.С. Выготский сөздің кең мағынасында қиын білімді зерттеді. Оның зерттеу нысаны негізінен ақыл-есі кем және ақыл-есі кем балалар болды, бірақ оның теориялық негіздемелері тәрбиесі қиын балалардың әртүрлі санаттарын қамтиды. Басқа авторлардан айырмашылығы, ол аномальды баланың жеке басын оның

дамуында қарастырды. Ол бірінші болып 56 ақаулардың болуы, жеке тұлға үшін психологиялық жағдай туғызып, басқалармен қарым-қатынаста қиындықтар туғызып, жеке тұлғаның оны қайта құруға, өтемақының әртүрлі түрлеріне ауысуына әкелетінін көрсетті. Л.С. Выготский "негізгі және негізгі типтердің, механизмдердің, балалық шақтың даму формаларының және білім алу қиындықтарының азды-көпті шектеулі саны бар" деп дұрыс сенді [7]. Ол балалардың дамуының формалары мен механизмдерін зерттеу негізінде тәрбиесі қиын балалардың түрлерін бөліп көрсету және сипаттау арқылы шындықты зерттеу арқылы жүруге шақырды.

Тәрбиесі қиын балаларға В.Н. Мясищев үлкен көңіл бөлді. Ол қиын тәрбиенің екі түрін анық көрсетеді:

1) педагогикалық қолайсыз немесе қоғамға қарсы ортаның жағдайынан туындайтын әлеуметтік-педагогикалық шығу тегі "қиын тәрбиелеу". Бұл Орта әлеуметтік-теріс көзқарастарды, ұйымдаспаушылықта кездесетін жеке дағдыларды қалыптастырады, тәртіпсіздік, бұзақылық, құқық бұзушылық және т.б. жеңіл және ауыр қоғамға қарсы әрекеттер. Бұл топ сөздің өз мағынасында қиын";

2) Әр түрлі жүйке аурулары бар қиын тәрбиеленетін балалар [8].

Тәрбиесі қиын балалардың түрін автор педагогикалық және әлеуметтік немқұрайлылық дәрежесі бойынша екі түрге бөлуді ұсынды. Ол қиын баланы қоршаған ортаның пассивті ізі ретінде ғана емес, сонымен бірге қоршаған ортамен белгілі бір қарым-қатынас орнататын белсенді тұлға ретінде қарастырады. Оның мінез-құлқы қоршаған ортаның сыртқы әсерлерімен де, баланың жеке ерекшеліктерімен де анықталады. В.Н. Мясищев "қиын білім алуды дұрыс түсіну оны белгілі бір тарихи шындық жағдайында талдауды және белгілі бір "қоғамға қарсы", педагогикаға қарсы жағдайларды да, белгілі бір білім беру және қайта тәрбиелеу мүмкіндіктерін де осы дәуірдегі қоғамның нақты ерекшеліктерінде орнатуды талап етеді"деп дұрыс айтты [8].

20-40 жас аралығындағы ғалымдар бірінші болып құқық бұзушы балалардың психологиялық-педагогикалық зерттеу объектісі ретінде заңды объект емес екенін атап өтті. Олар балалар қылмысының негізгі себебін әлеуметтік-экономикалық факторлардан көрді, сол жылдардағы әлеуметтік жағдайлар балалардың бұйрығына тікелей әсер етті. Олар ересектерге қарағанда өзгеретін әлеуметтік жағдайларға көбірек ұшырады. Кейбір зерттеушілер қиын баланың жеке басындағы балалардың құқық бұзушылықтарының себебін әлеуметтік мінез-құлқы тәжірибесін жинақтаудан іздеді. Басқалары балалардың психикалық ұйымының ауытқуларында қиын білім алуының себебін көрді, мұны қоршаған ортаның әсерінен көрінетін туа біткен патологиялық қасиеттермен түсіндіруге тырысты.

Педагогикалық тұрғыдан ең мазмұнды зерттеулер В.И. Куфаевтың еңбектері болып табылады. Оның жұмысы кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі комиссиялардың (КОМОНЕС) қызметін талдауға негізделген, олар құқық бұзушылықты тудырған ортаны, себептерді және кәмелетке толмаған құқық бұзушының жеке басын зерттеді. Бұл ұйым өзінің негізгі қызметін әдетте мұғалімдер болған тәрбиешілер арқылы жүзеге асырды. Бұл кәмелетке толмаған құқық бұзушының жеке басын, оның мүдделерін, қоршаған ортамен қақтығыстарын тереңірек зерттеуге және балалармен мектептен тыс жұмысты, олардың бос уақытын оңай ұйымдастыруға мүмкіндік берді. В.И. Куфаев "қараусыз қалған бала отбасымен

тек тұрғын үймен, тамақпен, киімге қамқорлық жасаумен байланысты, бірақ оның тәрбиесі мен интеллектуалды дамуына мүлдем алаңдамайды"деп дұрыс айтты [9].

Осылайша, осы түсіндірмелердің барлығы бүгінгі күні кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың себептерін ғылыми-психологиялық талдау және балалардың білімі мен жасөспірімдердің педагогикалық немқұрайлылығының алдын алу бойынша профилактикалық жұмыстарды ұйымдастыру үшін өте маңызды.

Бұл ретте кәмелетке толмағандар қылмысының өсуіндегі белгілі бір үрдістерді атап өту қажет: біріншіден, кәмелетке толмағандар қылмыскерлерінің санының өсуі халықтың жасөспірімдер тобының өсуінен озып тұр; екіншіден, кәмелетке толмағандардың қылмыстың жалпы өсуіне қатысты қылмыстарының саны өсуде.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Бельский П.Г. Мінез-құлқында нормадан ауытқитын кәмелетке толмағандардың эмоционалдық саласын зерттеу. - М.: Юриздат, 1924.
2. Познышев С. В. Қылмыстық психология. Қылмыстық түрлері. - Л.
3. Грибоедов А.С. На пути к преступлению (трудновоспитуемые дети). - Л., 1928. - Б. 35.
4. Эфрусси П.О. Мектептегі бұзақылықтың алдын алу. - М.-Л.: Госиздат, 1929. - Б 13.
5. Озерецкий Н. И. Тәрбиесі қиын балалар – М.: 1932.
6. Блонский П.П. Қиын оқушылар. - М: Білім беру қызметкері, 1930.
7. Выготский Л.С. Қиын балалық шақтың даму диагностикасы және педагогикалық клиникасы. – М.: 1972.
8. Мясищев В.Н. Қиын балалар мен мектеп. /7В сб.: Жаппай мектептегі қиын балалар. - Л.: 1933. - Б.7.
9. Куфаев В.И. Кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылықтарына қарсы күрестің педагогикалық шаралары. - М: Білім беру қызметкері, 1927.

УДК 338.48

АНАЛИЗ ГОСТИНИЧНОГО РЫНКА КАЗАХСТАНА

Каленова Д., Айдарканова А.

Научный руководитель: Байгужинова А.Ж., сениор-лектор
Восточно-Казахстанский университет имени Сарсена Аманжолова
г. Усть-Каменогорск, Казахстан, E-mail: damelikalenova@gmail.com

Аннотация. В данной статье повествуется обиндустрии туризма, которая стремительно развивается в Республике Казахстан и так же является одной из важнейшихотраслей мировой экономики. Статья содержит количественные итоги проведенного анализа гостиничного рынка, особенно в крупных городах как Алматы и Астана.

Ключевые слова. Туризм, гостиница, отель, услуга, объем, показатель, турист.

В связи с увеличением количества отдыхающих, вместе с инфраструктурой туризма сегодня процветает также его особый компонент - гостиничный рынок. Наша страна с ценной и великой историей и культурой, завораживающим видом на природу, гостеприимством и политической стабильностью имеет все возможности, к обширному развитию гостиничной сферы туризма. Несмотря на все эти достоинства, высокий спрос туристов на гостиничные услуги, требует их постоянного совершенствования [1]

Город Алматы, туристический и культурный центр Казахстана, является одним из крупных городов Центрально-Азиатского региона, с населением более 2,1млн. жителей. Находясь на одном ряду по известности со столицей, городом Астана, Алмата остается при статусе «один из самых посещаемых городов в стране». Опираясь на это, в перспективе страны рассматривается – вступление в ВТО (Всемирно торговая организация), чтобы создать благоприятные инвестиционные условия для большего привлечения туристов-бизнесменов.[1]

Деятельность гостиничного хозяйства прямо зависит от степени прихода, за счет расходов отдыхающих туристов, даже гостиницы и отели в огромных мегаполисах, вынуждены выживать в современных условиях за право на существование.

По данным Бюро национальной статистики АСПР РК на III квартал 2022 года, в стране было зарегистрировано 3765 мест отдыха для туристов.

По всей стране насчитано:

- гостиниц с ресторанами – 799;
- гостиниц без ресторанов – 1408;
- домов отдыха – 87;
- пансионатов отдыха – 28;
- детских лагерей – 111;
- сельских домиков, коттеджей, квартир – 1099;
- туристских баз – 52;
- кемпингов – 34;
- хостелов – 76.

Больше всего мест для отдыхающих обнаружено в городе Алмата, их количество составляет 556 мест. Наряду с городом Алмата находится регион ВКО с количеством в 589 мест. Наименьшее количество мест для отдыхающих находится в Западно-Казахстанской области, число достигает всего 76 [2]

В связи с пандемией коронавирусной инфекции (COVID-19), по данным Всемирной туристской организации (UNWTO), 2020 год признан наихудшим в истории для мирового туризма, а именно то, что количество международных путешествий сильно снизилось (на 74%) по сравнению с предыдущим годом [3].

В Казахстане число отдыхающих мест размещения за 2020 год снизилось на 42,9%. В предыдущем году в казахстанских гостиницах, отелях и иных местах отдыха было обсуждено порядка 6,27млн. человек. В результате, итог 2020 года составил 3,5млн. соответственно за год приток клиентов уменьшился на 2,7млн. человек [4].

Уровень туристов снизился совершенно в каждом регионе нашей страны, наибольший упадок числа отдыхающих был замечен в Атырауской области,

показатель изменился с 249,8 тыс. человек до 84,5 тыс. человек. Такой же низкий показатель наблюдался в ЗКО (спад с 108,5 тыс. человек до 41,5 тыс. человек). В столице число отдыхающих уменьшилось на 450,8 тыс. человек, в Алматы на 597 тыс. В то время как данные города Шымкент знатно отличились, спад числа отдыхающих составил 35,9 тыс. человек.

Рисунок 1 - Число заведений для отдыха в Казахстане
Примечание – информация на основе данных из источника [2]

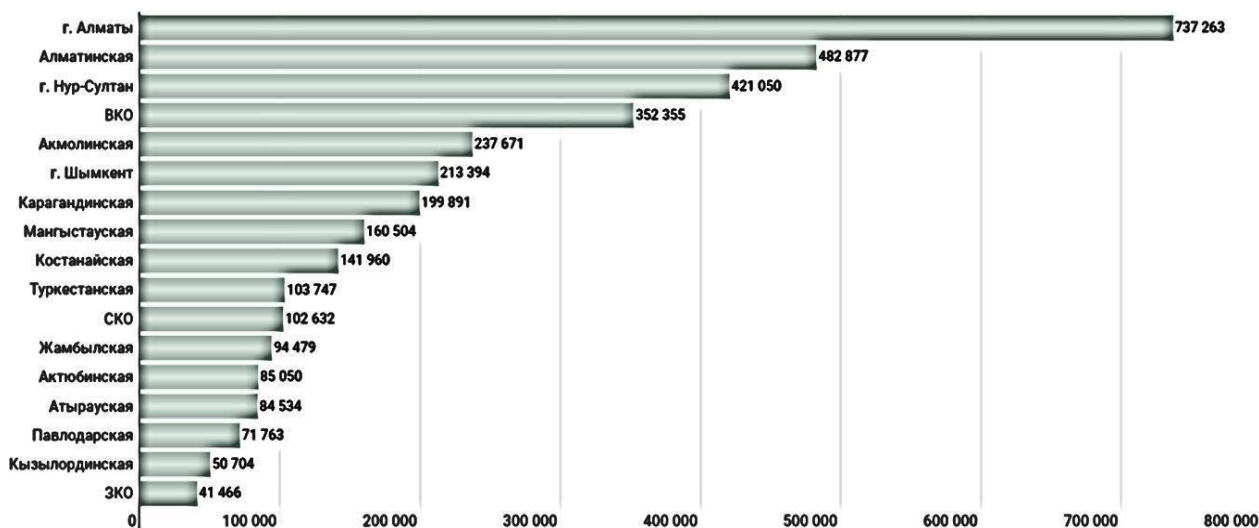

Рисунок 2 - Количество обслуженных местами размещения посетителей в 2020 году, человек.

Примечание – информация по данным БНС АСПР РК.

В 2021 году туризм в Казахстане стал налаживаться и снова возрождаться. В этом году по всей стране работало 1575 гостиниц и отелей в 19 курортных центрах [5].

По результатам 2021 г. размер предоставленных услуг заведениями отдыха достиг 109 млрд. тенге, этот показатель выше на 63,1%, предыдущего года. Показатель ИФО достиг 155,6%.

Наибольшее количество услуг зафиксировано в городе Алматы - на 27,9 млрд. тенге, годовой рост составил 66,1%. Астана и Акмолинская область также вошли в тройку главенствующих регионов РК.

Наименьшее количество предоставленных услуг зафиксировано в Кызылординской области, число составило 1,1 млрд. тенге [6].

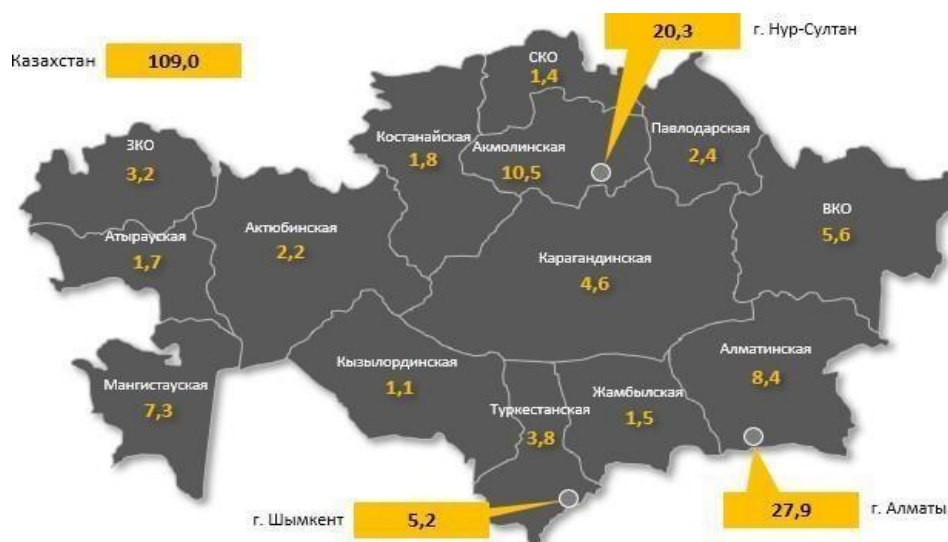

Рисунок 3 – Объем услуг, оказанных местами размещения за 2021 г., (млрд. тг.)

Примечание – информация на основе данных Бюро национальной статистики АСПиР РК.

Таблица 1 – Объем услуг, оказанных местами размещения. Январь-июнь (млн. тг.)

	Всего		Рост и итогу		Доля от РК	
	2022/II	2021/II	2021/II		2022/II	2021/II
Казахстан	67 762,0	44 598,9	151,9%	23 163,2	100,0%	100,0%
г. Алматы	20 650,9	11 214,6	184,1%	9 436,2	30,5%	25,1%
г. Нур-Султан	14 034,8	8 328,4	168,5%	5 706,5	20,7%	18,7%
Акмолинская	6 299,6	4 509,4	139,7%	1 790,2	9,3%	10,1%
г. Шымкент	3 636,7	2 761,4	131,7%	875,4	5,4%	6,2%
Мангистауская	3 633,3	3 175,1	114,4%	458,2	5,4%	7,1%
Туркестанская	2 554,6	1 787,1	142,9%	767,5	3,8%	4,0%
Алматынская	2 517,5	2 280,5	110,4%	237,0	3,7%	5,1%
Карагандинская	2 114,8	2 028,0	104,3%	86,8	3,1%	4,5%
Восточно-Казахстанская	1 748,6	1 847,3	94,7%	-98,7	2,6%	4,1%
Атырауская	1 722,0	826,3	208,4%	895,8	2,5%	1,9%
Западно-Казахстанская	1 431,3	1 357,5	105,4%	73,7	2,1%	3,0%
Павлодарская	1 298,7	850,8	152,6%	447,9	1,9%	1,9%
Актюбинская	1 170,1	974,2	120,1%	195,8	1,7%	2,2%
Костанайская	1 026,7	788,7	130,2%	238,0	1,5%	1,8%
Жетысуская	868,8	-	-	-	1,3%	-
Жамбылская	840,5	717,7	117,1%	122,8	1,2%	1,6%
Абайская	768,0	-	-	-	1,1%	-
Северо-Казахстанская	698,2	615,6	113,4%	82,7	1,0%	1,4%
Кызылординская	582,6	536,2	108,7%	46,4	0,9%	1,2%
Улытауская	164,1	-	-	-	0,2%	-

Примечание – информация на основе данных Бюро национальной статистики АСПиР РК.

По результатам I и II квартала 2022 года размер предоставленных услуг, оказанных, гостиничными комплексами в Казахстане достиг 67,8 млрд. тенге, то есть

на 51,9% выше, чем в 2021 году. Наивысший размер предоставленных услуг зафиксирован в городе Алмата – составляет 20,7 млрд. тенге. В тройку первенствующих регионов страны вошли, столица – город Астана и Акмолинская область [7].

За первое полугодие 2022 года гостиницы и отели Казахстана обслужили, чуть ли не 3 млн. отдыхающих, этот показатель считается выше на 32,9%, предыдущего года.

Таблица 2 - Численность посетителей, обслуженных местами размещения. Январь-июнь (тыс. чел.)

	Всего		Рост к итогу		Доля от РК	
	2022/II	2021/II	2022/II	2021/II	2022/II	2021/II
Казахстан	2 971,7	2 236,8	132,9%	734,9	100,0%	100,0%
г. Алматы	774,3	501,4	154,4%	272,8	26,1%	22,4%
г. Нур-Султан	482,7	324,4	148,8%	158,2	16,2%	14,5%
г. Шымкент	216,2	158,2	136,7%	58,0	7,3%	7,1%
Акмолинская	181,4	141,5	128,2%	39,9	6,1%	6,3%
Алматынская	145,5	166,2	87,5%	-20,7	4,9%	7,4%
Мангистауская	129,7	139,1	93,2%	-9,4	4,4%	6,2%
Восточно-Казахстанская	127,6	165,5	77,1%	-37,9	4,3%	7,4%
Карагандинская	120,9	116,8	103,5%	4,1	4,1%	5,2%
Туркестанская	118,3	95,6	123,7%	22,7	4,0%	4,3%
Костанайская	103,9	94,2	110,3%	9,7	3,5%	4,2%
Актюбинская	79,7	62,1	128,4%	17,6	2,7%	2,8%
Павлодарская	72,3	50,3	143,6%	22,0	2,4%	2,2%
Жетысуская	70,3	-	-	-	2,4%	-
Северо-Казахстанская	64,6	66,3	97,6%	-1,6	2,2%	3,0%
Жамбылская	62,3	61,4	101,6%	1,0	2,1%	2,7%
Абайская	57,8	-	-	-	1,9%	-
Атырауская	57,7	19,9	289,8%	37,8	1,9%	0,9%
Кызылординская	50,6	42,2	119,9%	8,4	1,7%	1,9%
Западно-Казахстанская	42,8	31,6	135,5%	11,2	1,4%	1,4%
Улытауская	13,0	-	-	-	0,4%	-

Примечание – информация на основе данных Бюро АСПиР РК.

Вывод. Из этого статистического анализа гостиниц Казахстана, можно сделать вывод о том, что отельный бизнес набирает с каждым годом все больше популярности, и темп развития. Если на 1 января 2004 г. в стране работало 32 гостиницы, то по данным 2023 года в Казахстане более 2000 тысяч действующих отелей, гостиниц. Это показывает, что наш гостиничный бизнес за 31 год независимости продвинулся вперед, и в будущем, даже сможет догнать развитые страны с высоким уровнем туристической посещаемости.

Пандемия сильно повлияла на туристическую отрасль во всем мире, за последние несколько лет. Она сказалась на развитии внутреннего туризма в Казахстане.

Несмотря на то, что COVID-19 поставил в затруднительное положение гостиничный рынок, он также открыл новые возможности для исследований ученых в сфере гостиничного бизнеса. Коронавирус ускорил процессы, которые специалисты откладывали, и работали годами. Например, привлекать жителей города в отели, в так называемые микро-отпуска, на короткий промежуток времени.

Чтобы те снимали номер в своем же городе, отдыхали и наслаждались предоставляемыми услугами. Специалисты утверждают что к лету 2023 года статистика гостиничного рынка вернется к допандемийным показателям. Так же они видят новые возможности для развития бизнеса, особенно в сфере рекреационного туризма.

Список использованной литературы

1. <http://startinfo.kz/buisness/razvitiei-ii/>
2. <https://informburo.kz/novosti/vsego-26-pyatizvyozdocnyx-gostinic-nascitali-v-kazaxstane>
3. <https://primeminister.kz/ru/news/reviews/razvitie-turizma-v-kazaxstane-posle-pandemii-podvedeny-itogi-pervyh-shesti-mesyacev-2022-goda-237546>
4. <https://hoteliernews.ru/itogi-2020-goda-na-gostinichnom-rynke-kazahstana>
5. <https://liter.kz/kolichestvo-turistov-otelei-i-tseny-na-otdykh-rastut-v-kazakhstane-1654058329/>
6. <https://kapital.kz/economic/104879/za-god-gostinitsy-i-oteli-obslyzhili-boleye-5-mln-posetiteley.html>
7. <https://kapital.kz/economic/108769/za-polgoda-gostinitsy-i-oteli-obslyzhili-pochti-3-mln-gostey.html>

ӘОЖ 656.07

ЖАҢАНДЫҚ ЭКОНОМИКАДАҒЫ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ КӨЛІК ЛОГИСТИКАСЫ

Қасенова К.Қ., Базарбеков Р.М.

Ғылыми жетекші: Байгужинова А.Ж., сениор-лектор
Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті,
Өскемен қ., Қазақстан, E-mail: kkkasanova_kamila@mail.ru

Аннотация. Бұл мақалада Қазақстанның логистика саласындағы жетістіктері мен кемшіліктері әлемдік рейтинг тұрғысынан қарастырылады. Дүниежүзілік банктің логистиканың дамуына қоятын талаптарына жеке талдау жасалып, Қазақстанның логистиканы дамыту саласындағы стратегиялық бағыттары көрсетілген. Логистикалық көрсеткіш индексі бойынша даму бағыттарына сараптама жүргізілген. Отандық логистиканың мүмкіндіктері мен келешегі Панама елімен салыстырылып, даму бағыттары бойынша ұсыныстар берілген.

Түйінді сөздер. Сыртқы сауда, тауар айналымы, логистика, көлік-логистикалық жүйе

Кіріспе. Қазақстандағы логистикалық көрсеткіш индексі қандай?! 2007 жылы Бүкіләлем банкімен және Турку қ. (Финляндия) университетімен алғашқы рет түрлі елдердегі логистика дамуының деңгейін бағалау әдіснамасы әзірлеген болатын. Сол уақыттан бері зерттеулер екі жылда бір мәрте өткізіліп, бүгінгі күні LPI индексі 2007, 2010, 2012 және 2016 ж. қорытындылары бойынша жарияланып отыр.

LPI (Logistics Performance Index) логистика тиімділігінің индексі халықаралық, ұлттық немесе өңірлік логистикалық және қоймалық операторлардың, көліктік-

экспедиторлық компаниялардың сауалнамасы негізінде есептеледі. Аталмыш сауалнама екі бөліктен құралған: LPI халықаралық индексі (бесбаллдық шкала бойынша сауалнама қатысушылары логистикалық компания қызмет жүргізетін 8 ел қатынасында логистикалық жүйенің тиімділігін көрсететін белгілерін бағалайды) және ішкі индекс (бесбаллдық шкала бойынша сауалнама қатысушылары жұмыс істейтін елдегі логистикалық жүйені бағалайды) анықталады.

Негізгі бөлім. Логистика тауарлар қозғалысын ғаламдық, аймақтық және жергілікті ауқымда ұйымдастырып қана қоймай, еңбек өнімділігі мен тауар жеткізілімінің тиімділігін арттыруға тікелей әсер ететін құралдардың бірі. Тәжірибе көрсетіп отырғандай, логистиканың сала ретінде жеке дара дамуы мүмкін емес, қоғамның даму деңгейімен қатар жүріп, тұтынушының қолындағы тауар бағасын төмендету үшін қызмет ететін саланың өзге салаларға тәуелділігі әлі де жоғары. Саясаткерлердің өзі мемлекетаралық та, ішкі сауданы да дамытудың алғашқы сатысы тауар айналысы мен тауар жөнелтілімін ұтымды ететін сала логистика екеніне көздері жеткеннен болар, мемлекет тарапынан бұл салаға көңіл қоймайтын мемлекет кемде-кем.

Әлемдік банктің логистиканың көрсеткіш индексі елдің даму болашағы мен стратегиялық шешімдер қабылдауда басшылыққа алынатын құжаттардың біріне айналып үлгерді.

Жолаушылар тасымалы-көлік құралдарымен және пайдаланумен жүзеге асырылатын жолаушыларды, олардың қол жүгі мен багажын кеңістікте өткізу жөніндегі қызмет.

Жалпы алғанда, жолаушылар тасымалының логистикалық жүйесінің құрылымын көліктік қызмет көрсету деңгейіне сәйкес келетін үш құраушының жиынтығы түрінде ұсынуға болады. Бұл құраушылар көлікке дейінгі, көліктік және көліктен кейінгі қызмет көрсету болып табылады. Көлікке дейінгі қызмет сапарды жоспарлауды, жолаушылардың қоғамдық көлік аялдамаларына жақындауының ыңғайлылығын қамтамасыз етуді қамтиды. Көліктік қызмет жөнелту пунктінен қажетті жайлылық деңгейімен межелі пунктке арнайы жылжымалы құрамды пайдалана отырып, жолаушыларды жеткізу арқылы тікелей жүзеге асырылады. Көліктен кейінгі қызмет көрсету жолаушылардың межелі пункттерге жақындауының немесе көліктің басқа түріне ауысуының ыңғайлылығын қамтамасыз етуден тұрады.

Әлем бойынша қолданыстағы логистикалық стратегиялардың 2 объективті тұсы: логистикалық ұлттық экономикаға тигізер әсері зор (өндіріс, сауда, көлік) және өзге салаларға жанама әсерін экономикалық есептеу мүмкін еместігі. Яғни, логистиканың орташа бағасы түрлі факторға тәуелді. Логистика саласындағы ғасырлық көшбасшылар, өздерінің «күн астындағы» орындарын өзге мемлекеттермен бөлісуге ынталы емес. Мысалы, ол Еуропадағы Голландия мен Азиядағы Сингапур әлемдік логистикалық және сауда орталығы болып отыр.

Логистикалық қарқынын төмендегі көрсеткіштер бойынша бағалайды:

- ✓ Кедендік және шекаралық ресімдеу тиімділігі.
- ✓ Сауда және көлік инфрақұрылымының сапасы.
- ✓ Бәсекеге қабілетті бағалар бойынша халықаралық тасымалдауларды ұйымдастыру оңайлығы.

- ✓ Логистикалық қызметтің күзiреттiлiгi мен сапасы.
- ✓ Жүктер өтуiн қадағалау.
- ✓ Жөнелтiлiмдердiң жиiлiгi мен уақытында жеткiзiлуi.

2016 жылы Қазақстан логистикалық көрсеткiшiндекi бойынша 160 мемлекеттiң iшiнен 77-i орынды иеленiп, 2015 жылмен салыстырғанда 11 орынға көтерiлiп, ТМД мемлекеттерi арасында көшбасшы атанып отыр, атап айтсақ, Ресей Федерациясы (99), Украина (80), Өзбекстан (118), Беларус Республикасы (120), Қырғызстан (146) орындарды иеленген.

Соңғы 5 жылда Қазақстанның инфрақұрылым сапасы 41 сатыға, кедендiк тиiмдiлiгi 35 сатыға, халықаралық жөнелтiлiмдердi ұйымдастыру бойынша 18 сатыға, жөнелтiлiмдердi қадағалау бойынша 10 сатыға көтерiлсе, қалған 3 көрсеткiш бойынша төмендеу байқалған. Логистика арқасында ЕурАзЭҚ елдерiнде IЖӨ 10-12% (көлiктiк сектор – 7,8% IЖӨ) қалыптастырып отыр. ЕО мемлекеттерiнде аталмыш көрсеткiш 20-25%-ды құрайды. Өнiмнiң соңғы бағасындағы логистикалық шығындардың үлесi ЕурАзЭҚ елдерiнде орташа алғанда, 20-25%-ға теңеледi. Кей жағдайларда бұл көрсеткiш 35%-ға дейiн де жетедi. Бұл ретте, орташаәлемдiк көрсеткiш 11%, Қытайда 14%, ЕО елдерiнде 11%, ал АҚШ пен Канадада 10% деңгейiнде орналасқан. Қазiргi уақытта халықаралық сапа стандарттарына сай iшкi логистика тек Алматы аймағында ғана бар. Себебi онда жоғарғы деңгейлi қоймалар бар және де логистика нарығында бәсекелестiк басқа аймақтармен салыстырғанда әлдеқайда жоғары. Ал Астанада логистика инфрақұрылымы ендi қалыптасып келедi. Қазiргi уақытта экономикадағы ең үлкен қажеттiлiк Қазақстан аймағындағы сапалы логистикаға туындайды. Қазақстандағы логистика нарығындағы негiзгi жетiстiктердiң бiрi бұл Азиядан Еуропаға дейiн созылатын жолдың салынуы. Бұл жол Қазақстаннан Ресейге және Еуроодақ елдерiне тауарды жеткiзу мерзiмiн қысқартады. Осы көлiк жолын iске асыру Қазақстанның тиiмдi географиялық орнын пайдалануға мүмкiндiк бередi.

Шикiзаттың бiрiншi көзiнен өндiрiстiк, тасымалдау және делдалдық звено тiзбегi арқылы соңғы тұтынушыға жылжи отырып, материалды ағымдардың құны өсiп отырады. Ұлыбританияда жүргiзiлген зерттеулер көрсеткендей, соңғы тұтынушыға жеткен өнiм құнының 70%-дан астамы сақтаумен, тасымалдаумен, ораумен және материалды ағымдардың қозғалысын қамтамасыз ететiн басқа да операциялармен байланысты шығындар құрайды. «Қазақстан жолы – 2050: Бiр мақсат, бiр мүдде, бiр болашақ» атты Жолдауында «Логистикалық қызмет көрсету секторын дамыту қажет, ең алдымен бiздiң жүктерiмiздi тасымалдау үшiн Кеден одағы аумағын барынша пайдалану туралы сөз болып отыр»

Қорытынды. Қазақстан Республикасындағы көлiктiк логистикалық қызметтi дамыту мен ұлттық заңдылықтарды халықаралық шарттарға сәйкестендiруге қатысты басқа да заң жобаларының нормалары Мемлекет басшысының тапсырмаларын орындауға бағытталған. Заң жобаларына өзгерiстер мен қосымшалар енгiзу ұсыныстары елiмiздiң көлiктiк-логистикалық қызмет саласын дамытуда маңызды рөл атқарады. БҰҰ Еуропалық-экономикалық комиссиясы сауда үдерiсiн оңайлатудың, коммерциялық құжаттандырудың, кедендiк әкiмшiлендiрудiң, жеке тұлғаларға қатысты тауарларды алып өтудiң, iскерлiк қарым-қатынасқа электрондық құралдарды енгiзудiң, «бiр терезе» механизмi туралы

30 кепілдігі ұсынысын жасап шығарды. «Қазақстан – Жаңа Жібек жолы» жобасын жүзеге асыру барысында кедендік ресімдеуді жеңілдету, сауда және көліктік сұраныстардағы тіркеу мен коммерциялық тәртіптерді аталған кепілдеме ұсыныстар негізінде қабылдаған жөн.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. <https://www.kazlogistics.kz/ru>
2. <http://ipi.worldbank.org/international/global-Full> Report 2016, Survey questionnaire 2016
3. <https://bulletin-law.kaznu.kz/index.php/journal/article/download/983/954>

УДК 343.98:004

МЕХАНИЗМ СЛЕДООБРАЗОВАНИЯ В ИНФОРМАЦИОННЫХ СЕТЯХ

Кананыхин И.А.

Научный руководитель: Төлеген М.Ә., доктор философии (PhD),
к.ю.н., профессор

Восточно-Казахстанский университет имени С. Аманжолова,
г. Усть-Каменогорск, Казахстан, E-mail: oral.r.73@mail.ru

Среди ряда понятий в криминалистике центральным является понятие «след преступления», как основополагающее в механизме следообразования. Традиционные следы преступления, механизмы их следообразования, возможности работы с ними при раскрытии и расследовании уголовного дела с криминалистической точки зрения рассматривали многие авторы. Их работы способствовали формированию понятия следа не только с точки зрения самого процесса отражения, но и «объектобъектного» взаимодействия в таком процессе. Итогом научных работ о понятиях «след» и «механизм следообразования» стала сформированная частная криминалистическая теория, которая на сегодня является одной из самых разработанных как в аспекте терминологии, так и в понятийном направлении.

Для определения механизма следообразования в информационных сетях будем опираться на позицию Р.С. Белкина (как на базовую), определившего механизм следообразования как «специфическую конкретную форму протекания процесса, конечная фаза которого представляет собой образование следоотображения», где участниками этого процесса выступают следообразующий и следовоспринимающий объекты, результатом которого является вещество следа [1]. Механизм взаимодействия двух различных двоичных кодов не позволяет применять к ним такие концептуальные для криминалистики понятия, как следообразующий объект, следовоспринимающий объект и следовой контакт в том содержательном аспекте, который придает им криминалистика, ввиду отсутствия внешнего строения у компьютерной информации.

Механизм слеодообразования в информационных сетях происходит несколько иначе, чем при взаимодействии рассматриваемых в криминалистике объектов материального мира. Особенности взаимодействия заключаются в отсутствии пространственной формы у цифрового следа, особенностях внутреннего строения, способах преобразования и недоступности их непосредственного восприятия. При рассмотрении факторов механизма слеодообразования в информационных сетях, и в частности в сети Интернет, необходимо получить представление о наиболее используемых стандартах обмена информацией в сети, таких как TCP/IP, представляющий собой набор протоколов передачи данных, получивший название от двух принадлежащих ему протоколов: TCP (англ. Transmission Control Protocol) и IP (англ. Internet Protocol). К наиболее известным и часто используемым протоколам в сети Интернет относятся:

- протокол передачи гипертекста. Протокол HTTP используется при пересылке web-страниц между компьютерами, подключенными к одной сети; FTP (File Transfer Protocol);

- протокол передачи файлов со специального файлового сервера на компьютер пользователя. FTP дает возможность абоненту обмениваться файлами с любым компьютером Сети в бинарном (от англ. binary - двоичный) или текстовом формате;

- POP3 (Post Office Protocol) и SMTP (Simple Mail Transfer Protocol);

- стандартный протокол почтовых соединений.

Серверы POP обрабатывают входящую почту, а протокол POP предназначен для обработки запросов на получение почты от клиентских почтовых программ; SMTP возвращает либо подтверждение о приеме, либо сообщение об ошибке, либо запрашивает дополнительную информацию; TELNET - это протокол удаленного доступа. TELNET дает возможность абоненту работать на любой ЭВМ, находящийся в Сети. На практике возможности ограничиваются тем уровнем доступа, который задан администратором удаленной машины [2]. Сеть Интернет представляет собой совокупность компьютерных сетей в транснациональном масштабе, объединенных между собой протоколом TCP/IP, который помечает подключенный к нему сервер или компьютер в виде числового ряда. При этом трехзначное число между точками может принимать любое значение от 1 до 254 (адреса вида 10.0.0.0 и 10.0.0.255 не берутся в расчет в связи с тем, что являются технологическими адресами), а адресованный номер является уникальным для конкретного компьютера или сервера (в пределах одной подсети) и не может быть присвоен одновременно другому компьютерному или серверному объекту, поскольку это приведет к нарушению работы Сети. Рассматриваемый числовой ряд является IP-адресом устройства, способного при наличии возможности подключаться к Сети, получать и предоставлять уникальные идентификационные сведения о себе. Уникальность IP-адреса позволяет найти, получить, передать информацию от одного компьютера или узла к другому без ошибки адресата. С 1990-2000 годов для присвоения адресов активно использовался протокол IPv4, однако в связи с тем, что данный протокол поддерживает только 4,3 миллиарда уникальных глобальных адресов и это ограничение не менялось с момента появления данной версии в 1981 году, в 2010 году был утвержден новый стандарт сетевой адресации под названием IPv6, и только в 2019 году начался переход на этот стандарт [3]. Данный вид стандарта позволяет

более точно установить владельца адреса, в связи с более полной привязкой его к тому или иному сегменту сети. Компьютеры в таких сетях имеют адреса. Такой адрес содержит в себе информацию об идентификаторе провайдера, абонента, подсети, узла. Но в связи с малой распространенностью данного стандарта на территории РК подробно рассматривать вопрос данной адресации в части, касающейся расследования преступлений, совершенных в сети Интернет, мы не будем. Существует два вида получения IP-адреса:

- статический, данный адрес присваивается сетевому адаптеру вручную пользователем, исходя из правил сетевого адресного пространства к которому подключен абонент и является постоянным адресом;

- динамический, автоматически присваиваемый сетевому адаптеру сетевым оборудованием из пула свободных адресов в рамках определенного адресного пространства и являющийся непостоянным (по мере подключения и отключения абонентов адреса могут изменяться автоматически).

При подключении к ресурсам интернет-провайдера пользователь получает IP-адрес, фиксируемый сетевым оборудованием провайдера. Существует несколько видов предоставления адресов. Это так называемый «белый», или публичный, адрес, который используется для выхода в Интернет, и доступ к устройству с таким IP-адресом можно получить из любой точки глобальной Сети, т.к. публичные (глобальные) IP-адреса маршрутизируются в Интернете, и «серый» адрес, при котором доступ в Интернет не предоставляется напрямую, а осуществляется через определенный маршрутизатор. С точки зрения обеспечения собственной безопасности лица, имеющие преступный умысел, как правило, используют именно их [4]. Для удобства пользователей Сети существует доменная система имен (DNS), которая используется для получения IP-адреса по имени компьютера или устройства, получения информации о маршрутизации почты, обслуживающих узлах для протоколов в домене. Данная система позволяет присваивать узлам в сети актуальные для человеческого восприятия адреса и переводит их в понятный для технологического оборудования IP-адрес.

Несмотря на удобство для пользователя, система DNS позволяет злоумышленникам, создав копию сайта какой-либо платежной системы и зарегистрировав у хостинг-провайдера домен с использованием визуально схожих символов, ввести граждан в заблуждение и, воспользовавшись их невнимательностью, слабым владением техническими навыками, получить данные о платежных реквизитах банковских карт и иную информацию. Для пользователей при переходе на такую страничку будет довольно сложно различить данную замену. Рассмотрев, технические основы работы сети Интернет, считаем целесообразным обратиться к полярным мнениям авторов, рассматривающих механизм следообразования в компьютерных системах с учетом особенностей работы сети Интернет. При построении модели следообразования электронных следов начальными этапами указывает физическую реализацию (внешнее проявление) свойств следообразующих объектов, но при этом в комментарии к данному этапу указывает, что в качестве следообразующего объекта может выступать объект, уже представленный в цифровой форме, чем противоречит сам себе. При рассмотрении факторов следообразования необходимо рассматривать не только физические

свойства объектов, но и события – действие или бездействие в виртуальной среде. Например, зафиксированную в системных журналах операционной системы модификацию файла или зафиксированное в системных журналах (браузера, прокси-сервера, вебсервера) обращение к определенному IP-адресу. К примеру бездействия можно отнести не вовремя сделанную операцию создания резервной копии данных, в результате чего необходимая информация была безвозвратно утеряна, что привело к крупным материальным убыткам. На наш взгляд, это не раскрывает всю сущность электронно-цифровых следов, так как следами могут служить не только преобразованные объекты, но и зафиксированные сведения о ходе их преобразований, и зачастую они будут играть не менее важную роль в доказательственном процессе. Мы можем сколько угодно рассматривать модифицированный файл, но, не проанализировав информацию о средствах его модернизации, времени, субъектах обращения к данному файлу, мы не сможем получить полного представления о случившемся событии и криминалистически значимой информации. Основой механизма образования следов рассматриваемой категории является их электронно-цифровое отображение, происходящее в искусственно созданных средах: памяти электронных носителей информации, информационно-телекоммуникационных сетях, каналах связи передачи информации, информационных системах. Объем получаемой криминалистически важной информации, представляющей интерес при расследовании уголовного дела, в данном случае будет зависеть от того, как разработчик данной среды её спроектировал, какие стандарты и формы взаимодействия и обработки информации задействовал. Сам след в данном случае будет представлять собой сложную информационную структуру, способную содержать в себе как цифровые значения параметров объектов, так и иную вспомогательную информацию, определяющую его принадлежность к конкретной информационной среде (например, метаданные, описывающие структуру объектов, способы их обработки, описательную информацию). Интерес к метаданным возрос в связи с интенсивным развитием сетевых технологий, предполагающих формирование и существование многочисленных сообществ, в рамках которых люди с различными уровнями знаний и интересов взаимодействуют друг с другом, а границы между традиционными ролями (например, автор, издатель, библиотекарь) четко не определены [5]. Существуют разнообразные классификации категорий метаданных, отличающиеся друг от друга степенью детализации. Для целей данной статьи мы считаем достаточным разделить метаданные на две большие группы: - контентные метаданные, описывающие структуру или составные части вещи, то, чем вещь является, описывающие природу вещи, ее признаки. Например, формат и размер файла, набор связанных с информацией категорий, ссылки на другие объекты, связанные с ним; - административные метаданные, требующиеся для процессов обработки информации, назначение вещи. Например, информация об авторе, редакторе, дата опубликования и т. д. Контентные метаданные охватывают описание всех аспектов данного информационного объекта как отдельной сущности. Иногда их дополнительно подразделяют на структурные и описательные. Административные метаданные объединяют различные группы и отличаются большим разнообразием. Они дают возможность владельцу ресурса организовать

четкую и гибкую политику в отношении информационного объекта, включая аутентификацию, авторизацию управление авторскими правами и доступом, и служат для идентификации и классификации объектов в специальных коллекциях. Метаданные для архивирования включают в себя не только метаданные для нахождения ресурсов, возможные правила и условия доступа и т.д., но и периоды времени для классифицированной информации, информацию о виде хранения, данные об использовании, информацию о миграции с одной программно-аппаратной платформы на другую и т.п. Некоторые группы административных метаданных могут использоваться для позиционирования информационных ресурсов в рамках групп подобных документов, информационно-поисковой системы, области науки и т.д. Существует технический подвид административных метаданных, в качестве примера которых, можно назвать схемы хранения данных в схемах распределенных баз данных (СУБД) и др.[6]. В свою очередь на механизм следообразования в информационных сетях влияет ряд следующих факторов:

а) факторы, не зависящие от личности потерпевшего или преступника, такие как; виды и типы технологического оборудования, определяющие построение сетей передачи данных, виды каналов передачи данных, операционные системы и прикладное программное обеспечение сервисов предоставления сетевых ресурсов и услуг (провайдеры, владельцы сетевых ресурсов и пр.), наличие средств информационной безопасности и обнаружения вторжений, форма подключения абонентов к сетевым ресурсам, наличие уязвимостей технологического оборудования, программных средств и средств обеспечения информационной безопасности и т. д.;

б) факторы, находящиеся в прямой зависимости от личности потерпевшего или преступника, такие как наличие теоретической и практической подготовки по вопросам функционирования сетевых технологий и информационной безопасности; знание особенностей и уязвимостей технологического оборудования, программных средств и средств обеспечения информационной безопасности на стороне сервисов, предоставления сетевых ресурсов и услуг злоумышленником, интеллектуальные особенности личностей.

Таким образом, в отличие от криминалистического учения о следообразовании, где основным фактором является механическое контактное взаимодействие следообразующего и следовоспринимающего объектов, имеющих физические свойства, при образовании цифровых следов в связи с отсутствием физической формы объекта мы можем зафиксировать только изменения на уровне электромагнитных взаимодействий цифрового сигнала, которые могут быть выявлены только с помощью технических средств, преобразующих электронно-цифровую модель объекта в вид, доступный для восприятия человеком [7].

При этом в каждом случае для выявления следов необходимо определить такую информационную среду, обусловленную определенными правилами и алгоритмами, в которой происходила обработка информации, где данная информация будет представлять собой криминалистически значимую информацию, а не набор закодированных символов, не представляющих практического значения.

С учетом вышеизложенного мы пришли к следующим выводам:

1. Для понимания механизма следообразования в информационных сетях необходимо определить изменения, произошедшие в результате электромагнитных взаимодействий цифрового сигнала и среды, в которой происходила обработка сигнала, а также то, какие факторы оказали влияние на процесс электромагнитных взаимодействий цифрового сигнала.

2. Несмотря на существование унифицированных стандартов обработки информации, механизм образования электронно-цифровых следов будет различен в зависимости от построения той информационной среды, в которой они находятся [8]. В связи с постоянным развитием информационных технологий количество вариаций отображения следов, характеризующих результат взаимодействия в интернет-пространстве, будет увеличиваться. Следовательно, для того, чтобы найти, зафиксировать и установить связь между цифровыми следами и электромагнитными взаимодействиями в компьютерной системе и Сети, необходимо установить перекрещивающуюся взаимосвязь между указанной системой, Сетью и интересующим следствием событием либо действием, оставившего свое отражение.

Список литературы

1. Белкин А.Р. Новеллы уголовно-процессуального законодательства - шаги вперед или возврат на проверенные позиции? // Уголовное судопроизводство. 2013. № 3. С. 5.
2. Васюков В.Ф. Изъятие электронных носителей информации: нерешенные проблемы практики // Уголовный процесс. 2016. № 2 (134). С. 57.
3. Васюков В.Ф. Некоторые вопросы назначения компьютернотехнической экспертизы мобильных телефонов при расследовании преступлений // Вестник Академии Генеральной Прокуратуры Российской Федерации. 2015. №2 84.
4. Клевцов В.В. Проблемные аспекты изъятия электронных носителей информации при расследовании распространения «дизайнерских» наркотиков с использованием сети интернет // Российский следователь. 2015. № 6. С. 11 – 16.
5. Васюков В.Ф. К вопросу о сущности следов преступлений, совершаемых в сфере информационно-коммуникационных технологий // Право и образование. 2016. № 8. С. 112-118.
6. Багмет А.М., Скобелин С.Ю. Извлечение данных из электронных устройств как самостоятельное следственное действие // Право и кибербезопасность. 2013. № 2. С. 24.
7. Еремченко В.И. Криминалистическое обеспечение противодействия террористической и экстремистской активности в сети Интернет // Сборник материалов деловой программы XIX Международной выставки средств обеспечения безопасности государства «Интерполитех-2015»: Москва, 20-23 октября 2015 г. М., 2015. С. 152-153.
8. Бикмиев Р.Г. Собираение электронных доказательств в уголовном судопроизводстве // Информационное право. 2015. № 3. С. 17 – 21.

КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОЙ СТАТУС ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Карижанов А.

Научный руководитель: Кусманова Л.Е., сениор-лектор
кафедры «Юриспруденция».

Восточно-Казахстанский университет имени С. Аманжолова,
г. Усть-Каменогорск, Казахстан, E-mail: akzholk2004@mail.ru

Издrevле вопросы, связанные с государственной властью, органами государства и с государством вообще вызывали большой интерес в обществе. С возникновением наиболее ранних государств на Востоке и в Античном мире мыслители данных эпох размышляли о понятиях государства, о том, каким оно должно быть в идеале.

В современных условиях вопросы государственной власти, правового статуса отдельных государственных органов имеют особо важное значение.

Осуществляемые сегодня в Казахстане реформы государственного аппарата, масса принимаемых законодательных актов нацелены на строительство профессионального государства, работающего на основе демократических принципов. Но, к сожалению, говорить о достижении реальных результатов в данной сфере пока рано. Изучение особенностей института главы государства, его роли в условиях формирования демократического правового государства имеют важное значение в том плане, что в эпоху демократических преобразований глава государства является важнейшей политической фигурой, от которой зависят темпы и характер осуществляемых реформ.

Правовой статус Президента определяет статья 40 Конституции, которая определяет место Президента в системе органов государственной власти. В соответствии с указанной статьей Конституции Президент является:

- главой государства;
- высшим должностным лицом государства, определяющим основные направления внутренней и внешней политики государства и представляющим Казахстан внутри страны и в международных отношениях;
- символом и гарантом единства народа и государственной власти, незыблемости Конституции, прав и свобод человека и гражданина. Президент обеспечивает согласованное функционирование всех ветвей государственной власти и ответственность органов власти перед народом.

Порядок выборов Президента Республики Казахстан определяется Конституцией (статья 41) и законодательством о выборах.

В соответствии с Конституцией, Президент избирается совершеннолетними гражданами на основе всеобщего, равного и прямого избирательного права при тайном голосовании сроком на семь лет.

Для выполнения функций главы и высшего должностного лица государства кандидат в Президенты должен отвечать определенным требованиям. Согласно Конституции и законодательству о выборах, Президентом может быть избран:

- гражданин Республики Казахстан по рождению;
- не моложе 40 лет;
- проживающий в Казахстане не менее 15 лет;
- свободно владеющий государственным языком;
- обладающий активным избирательным правом.

Конституция РК устанавливает основные правовые начала выбора очередных и внеочередных выборов Президента. Очередные выборы Президента проводятся в первое воскресенье декабря и не могут совпадать по срокам с выборами нового состава Парламента Республики. Кандидаты в Президенты выдвигаются республиканскими общественными объединениями в лице их высших органов из числа их членов и не членов. Гражданам предоставляется право на самовыдвижение.

Конституция Республики Казахстан предусматривает, что одно и то же лицо не может быть избрано Президентом Республики более одного раза. Если избранный на очередных выборах Президент по каким-либо причинам (тяжелая болезнь, импичмент, смерть) досрочно прекратил свои полномочия, в двухмесячный срок должны быть проведены внеочередные выборы Президента (статья 48 Конституции РК).

Всенародно избранный Президент вступает в должность с момента принесения народу присяги в торжественной обстановке в присутствии депутатов Парламента, членов Конституционного Совета, судей Верховного Суда. Текст присяги установлен в статье 42 Конституции: «Торжественно клянусь верно служить народу Казахстана, строго следовать Конституции и законам Республики Казахстан, гарантировать права и свободы граждан, добросовестно выполнять возложенные на меня высокие обязанности Президента Республики Казахстан».

Президент может быть досрочно освобожден от должности:

- при устойчивой неспособности осуществлять свои обязанности по болезни.

В этом случае Парламент образует комиссию, состоящую из равного от каждой Палаты числа депутатов и специалистов в соответствующих областях медицины.

Решение о досрочном освобождении принимается на совместном заседании Палат Парламента большинством не менее 3/4 от общего числа депутатов каждой из Палат на основании заключения комиссии и заключения Конституционного Совета о соблюдении конституционных процедур.

- при отрешении Президента от должности (импичменте). Президент несет ответственность за действия, совершенные при исполнении своих обязанностей, только в случае государственной измены. Решение о выдвижении обвинения и его расследовании может быть принято большинством от общего числа депутатов Мажилиса по инициативе не менее чем 1/3 его депутатов. Расследование обвинения организуется Сенатом, и его результаты большинством голосов от общего числа депутатов Сената передаются на рассмотрение совместного заседания Палат Парламента. Окончательное решение по данному вопросу принимается на совместном заседании Палат Парламента большинством не менее 3/4 от общего числа голосов депутатов каждой из Палат. При этом должны быть заключение Верховного Суда об обоснованности обвинения и заключение Конституционного Совета о соблюдении установленных конституционных процедур. Если в течение двух месяцев с момента предъявления обвинения Парламент не примет

окончательное решение, то обвинение против Президента признается отклоненным. Обвинение Президента в совершении государственной измены может быть отклонено на любой стадии. В таком случае полномочия депутатов Мажилиса, возбудивших вопрос о государственной измене Президента, прекращаются досрочно.

В период, когда Президент рассматривает вопрос о досрочном прекращении полномочий Парламента, не может быть возбужден вопрос об отрешении Президента от должности.

Институт президента является основным стимулом и ориентиром поступательного развития партийно-политической системы страны. Так, именно процессе подготовки и проведения президентских выборов в Казахстане произошло фактическое углубленное структурирование политических интересов казахстанских граждан, выраженное в создании новых политических партий и общественно-политических движений, которые соотносили выработку своих идеологических программ с политикой Президента Республики Казахстан.

В условиях политической трансформации общества, институт президентства, обеспечив согласованное функционирование всех ветвей власти, создал практическую возможность для реального диалога власти и общества, создал действующие механизмы обратной связи.

В это обеспечило в стране коренной для политической трансформации общества перелом в политико-ценностных ориентациях - общественного сознания, предопределив гибкость и способность к своевременному и эффективному реагированию на те или иные вызовы всей политической системы в целом и обусловив гражданский мир, межэтническое и межконфессиональное согласие и политическую стабильность в стране.

Все это позволяет сделать обобщающий вывод о том, что институт президентства, выполняя свою историческую миссию как основного рычага демократических преобразований в казахстанском переходном обществе, гаранта национальной безопасности, незыблемости Конституции, прав и свобод человека и гражданина, территориальной целостности и суверенитета независимого Казахстана, обеспечивает устойчивость государства в целом, нормальный конституционный режим всего государственного механизма.

В Конституции Казахстана 1995 г. отсутствует термин «президентская власть», но феномен таковой обрел реальные права гражданства в конституционных нормах. Вместе с тем, в современной казахстанской юридической литературе настоящий термин еще не разработан, поэтому в контексте обозначенной темы требует определения, прежде всего, понятие «президентская власть» в рамках различных форм правления. Очевидно, что президентская власть — это власть, которой наделен Президент в той или иной стране по Конституции и законам, а также в соответствии с дополнительными полномочиями.

Список литературы

1. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года.
2. О Президенте Республики Казахстан: Конституционный закон Республики Казахстан от 26 декабря 1995 года.

3. О выборах в Республике Казахстан: Конституционный закон Республики Казахстан от 28 сентября 1995 года.

4. Касымбеков М.Б. Институт президентства как основной фактор формирования суверенного Казахстана/ М.Б.Касымбеков// Правовая реформа в Казахстане. -№8. – 2015г. с. 27-31.

5. Майлыбаев Б.А. Становление и эволюция института Президента Республики Казахстан: проблемы, тенденции, перспективы (опыт политико-правового исследования) / Б.А.Майлыбаев. -Алматы: Издательство «Арыс», 2001 г.

6. Сапарғалиев Г.С. Конституционное право Республики Казахстан. / Г.С.Сапарғалиев. –Алматы. -2005 г. – 687 с.

ӘОЖ 343

АБАЙСЫЗДА ЖАСАЛҒАН ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚҚА ТҮСІНІК

Кенесханов Е.

Ғылыми жетекші: Орсоева Р.А., қауымдастырылған профессор,
заң ғылымдарының кандидаты, PhD
Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан,
E-mail: r_orsaeva_60@mail.ru

Абайсызда жасалған қылмыстық құқық бұзушылық Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 21-бабында қарастырылған.

Қылмыстық кодексінің 21-бабы бойынша, менмендікпен немесе немқұрайлықпен жасалған іс-әрекет абайсызда жасалған қылмыстық құқық бұзушылық деп танылады (1-тармақ) [1].

Егер адам өз әрекеттерінің (әрекетсіздігінің) қоғамға қауіпті зардаптар туғызу мүмкіндігін алдын ала болжап білген болса, бірақ бұған жеткілікті негіздерсіз жеңілтектікпен бұл зардаптарды болдырмауға болады деп есептеген болса, қылмыстық құқық бұзушылық менмендікпен жасалған деп танылады.

Егер адам өз әрекеттерінің (әрекетсіздігінің) қоғамға қауіпті зардаптар туғызу мүмкіндігін алдын ала болжап білмеген болса, дегенмен тиісті ұқыптылық пен сақтық танытқанда, осы зардаптарды алдын ала болжап білуге тиіс және біле алатын болғанда, қылмыстық құқық бұзушылық немқұрайлықпен жасалған деп танылады [1].

Абайсыздық атап кеткеніміздей, қылмыс құрамының субъективті жағы ретіндегі кінә нысанының бірі.

Абайсыздық- кінәлінің өзі жасаған әрекеттерінің не әрекетсіздігінің зиянды салдарына психикалық қатынасының ерекше түрі. Объективті жағына қылмысты заңмен қарастырылған белгілі бір қоғамдық қауіпті салдар кіретін, яғни материалдық құрамы бар қылмыстар ғана абайсыздықтан жасалуы мүмкін.

Абайсыз кінә нысанымен жасалатын қылмыстарды зерттеу құқықтық ғылымның дара, ауқымды бөлігін құрайды. Соңғы өркениетті дамыған жылдары аталған қылмыстарды алдын алудың әлеуметтік мәні артуда.

Оларды болдырмау - маңызды әлеуметтік-экономикалық міндеттердің бірі.

Қылмыстық абайсыздықтың аса қауіптілігіне, өсу қарқынына көңіл бөле отыра, қазіргі криминологтар мен социологтар абайсыз әрекеттердің басымшылық мүмкіндігін болжайды, өйткені қасақана қылмыстардың азаюын көздейтін факторлар табиғатының түрлілігінен абайсыз қылмыстар үшін тиімсіз болуы ықтимал.

Абайсыз қылмыстардың салдарынан туындайтын моралдық-саяси зардап қасақана қылмыстардың криминогендік роліне ие болуы мүмкін, себебі қылмыстық ұқыпсыздық, мемлекеттік және қоғамдық мүлікке деген салғырттық миллиондаған залалмен өрнектелетін, мүлікті талан- тараждауға әкеп соғады. Қазіргі қол жеткізілген білім деңгейін ескерсек, абайсыз қылмыстарды алдын алу мәселелерін кешенді зерттеудегі шешуші ролді әлеуметтену, психология, қылмыстық құқық, криминология және басқа өзара байланысты ғылымдар иеленеді [2].

Абайсызда жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтар төрт жағдайда жүзеге асуы мүмкін, атап айтқанда:

- техникалық құралдар немесе өзге жоғары қауіптілік қайнар көздерінің әсерінен тыс салада жасалатын тұрмыс аясындағы абайсыз қылмыстар;

- өзге жоғары қауіптілік қайнар көздерінің әсері аясындағы абайсыз қылмыстар;

- техникалық құралдарды және лауазымдық қызмет бабын пайдаланусыз кәсіби қызмет аясында жасалған абайсыз қылмыстар;

- лауазымдық қызметін жүзеге асыру үрдісінде жасалған абайсыз қылмыстар деп төрт негізгі түрлерін ажыратуға болады [3,19].

Шартты түрде «тұрмыстық» абайсыздық және кәсіби міндетін орындаумен байланысты «кәсіби» абайсыздықты айтуға болады. Профессор М.С.Гринбергтің пайымдауынша, абайсыздық «тұрмыстық» әрі «техникалық күшейтілген» болып бөлінеді. Бұл жіктеудің ішінде ерекше біз көңіл бөлген сұрақ - тұрмыс аясындағы абайсыздық.

Атап кеткеніміздей, Қылмыстық Кодекстің 21 бабының 2 тармағына сәйкес, егер адам өз әрекетінің (әрекетсіздігінің) қоғамға қауіп туғызуы мүмкін екенін алдын ала білсе, бірақ бұл зардаптарды жеткілікті негіздерсіз жеңілтектікпен болғызбау мүмкіндігіне сенсе, қылмыс менмендікпен жасалған қылмыс деп танылады [4,48].

Адамның менмендігіне тән белгі-оның әрекетінен келетін қоғамға қауіпті зардапқа жеңілтектікпен қарауы. Менмендіктің бірнеше белгілері көрсетілген:

- тұлғаның өз әрекетінен (әрекетсіздігінен) келетін қоғамға қауіпті сезінуі;

- қоғамға қауіпті зардаптың болуы мүмкін екенін алдын –ала білуі;

- жеңілтектікпен болғызбау мүмкіндігіне сенуі [4,49].

Адамның өз әрекетінен (әрекетсіздігінен) туындайтын қоғамға қауіптілікті сезінуі –заңмен қорғалған объектілерге белгілі бір мөлшерде зиян келетінін сезінуін сипаттайды.

Алдын - ала білуде адам қоғамға қауіпті зардаптың болуы мүмкін екенін білсе де, болғызбау мүмкіндігіне сенеді. Адам санасында нақты зардаптар емес, оның жалпы, абстрактілі формасы орын алады. Қасақаналықтан менмендіктің айырмашылығы осында болып табылады [4,49].

Абайсыздықпен істелетін қылмыс негізінен жауапсыздықтан, байқаусыздықтан, өзінің кәсіптік немесе басқада міндеттеріне немкеттілікпен, еңжарлықпен қараудан, адамның өмірі мен денсаулығын қорғауға жете көңіл бөлмегендіктен, сондай-ақөзіне жүктелген кінәлі адамның кәсіби шеберлігінің,

тәжірибесінің, білімінің жетіспеуінен немесе басқадай себептерге байланысты болады.

Адамның техникамен қарым-қатынасындағы абайсыздық қылмыстар өзінің келтірген зардабы бойынша аса қауіпті болып табылады. Алайда автомобиль көліктерімен жасалған абайсыздық қылмыстар 75% құрайды, ал 10-15% меншікті қорғау ережесін бұзатын қылмыстар құрайды, 4-6% техника қауіпсіздігі, еңбекті қорғау туралы ережесін бұзу қылмыстарды құрайды, 3-5% жеке адамға қарсы абайсыздағы қылмыстар (адам өлтіру, дене жарақатын) құрайды.

Абайсызда қылмыстардың себебіне кең мағынада субъектілердің арасындағы қарама-қайшылықпен шартталған (тұлға, оның мақсаттары, мінез құлқы) жіне объективтік жағдайларымен байланысты (жағдай, қару немесе зат).

Жол жүру қауіпсіздігі - үлкен мәселе. Көлік құру аясындағы техникалық өркендеудің салдарынан сондай-ақ автокөлік паркінің көбеюі, автокөлік апаттарының санының күрт өсуіне алып келді. Жол көлік жүру қауіпсіздік ережелерін қылмыстық бұзу, сапасыз техникалық қарау, техниканы жөндеуді белгіленген ережеге сәйкес міндетті түрде жасамаудың салдарынан туындайды. Жүргізушінің қауіпсіздік ережесін бұзудың анағұрлым көп тараған түріне: жылдамдықты көбейту, жолдың сол жағына шығып кету, қиылысу жолындағы ережені бұзу, қоғамдық көліктер аялдамасының жанынан абайсыз өтеді, дистанцияны сақтамайды, адамдарды тасу ережесін бұзу, фар жарығымен көрсетпеу, темір жол пепеездынан өту ережесін бұзу, бұзылған көлікпен жүру.

Жол көлік оқиғаның салдарна көлік құралдарының меншігінің жойылуымен байланысты материалдық зиян. Ең қауіпті салдары - адамдардың өлуі, психикалық травмалармен ден жарақаттарының болуымен сипатталады. Құқық бұзушылар ішінде ер адамдар көбірек, ал әйел адамдар 2%-ті ғана құрайды. Ол ең біріншіден ер адамдардың көлікпен көп жүруіне байланысты. Бірақ соттың және әкімшілік практика көрсеткендей, әйел жүргізушілерге тәртіптік, мас күйінде көлік жүргізу жағдайлары өте сирек кездеседі. Құқық бұзушылар арасында 18-24 жастағылар көп кездеседі, ал 40 жастағылар мен олардан үлкендердің арасындағы құқық бұзушылардың саны азаюда. Көптеген құқық бұзушылардың саны тәжірибелі немесе екі жыл ғана бар тұлғалар ғана құрайды (32%). Көптеген құқық бұзушылықтарды толық емес орта білімді балалар құрайды.

Темір жол көлігінде:

а) бригаданың рейск дайындалу ережесін ұдайы бұзуы, спирттік ішімдіктерді қолдану, ұйықтап кетуі, светофордың сигналына қарамай жүріп кетуі, жүргізуде басқа жаққа қарап алаңдау және т. б.;

б) диспечердің немесе станциялардағы кезекшілердің поездарды жүрісіне немқұрайлықпен қарауы;

в) жол қызметінің қызметкерлері сапасыз жөндеу жүргізгендіктен немесе қарау кезінде дефектілерді тауып алғанда оларды қалпына келтіру үшін шаралар қолданбайды.

Әуе көлігінде:

а) экипаждарда әдейі жүктерді мөлшерінен көп алады;

б) диспетчердің алаңдауы міндетті операцияларды орындауға үлгермеуі;

в) қауіпсіздік ережелерін бұзып, экипаждың өз еркімен ұшуы, дайындықсыз ауа райын есепке алмау және т.б.;

г) жағымсыз ауа райында экипаждың қауіпті метео жағдайда ұшуы [5].

Су көлігінде: а) жүзу ережелерін бұзу; б) әкімшілік суднадағы жөндеу жұмыстарын бақыламауы, тексермеуі; в) капитанның штурман ескертуіне қарамастан теңізге шыңғып кетуі.

Көлік апатын ескерту - экономикалық техниканың, құқықтық мәдениеттің, тәртіптік психологияның және өзге шараларды талап ететін әуеге қыйын құбылыстар.

Жалпы алғанда, менмендікпен немесе немқұрайлылықпен жасалған іс-әрекет абайсызда жасалған қылмыстық құқық бұзушылық деп танылады. Егер адам өз әрекеттерінің (әрекетсіздігінің) қоғамға қауіпті зардаптар туғызу мүмкіндігін алдын ала болжап білген болса, бірақ бұған жеткілікті негіздерсіз жеңілтектікпен бұл зардаптарды болдырмауға болады деп есептеген болса, қылмыстық құқық бұзушылық менмендікпен жасалған деп танылады. Егер адам өз әрекеттерінің (әрекетсіздігінің) қоғамға қауіпті зардаптар туғызу мүмкіндігін алдын ала болжап білмеген болса, дегенмен тиісті ұқыптылық пен сақтық танытқанда, осы зардаптарды алдын ала болжап білуге тиіс және біле алатын болғанда, қылмыстық құқық бұзушылық немқұрайлылықпен жасалған деп танылады.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексі. 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ. (қолданыстағы редакциясы).

2. Тұрмыс аясындағы абайсыз қылмыстар маңызды әлеуметтік және қылмыстық-құқықтық мәселе ретінде. [Электронды ресурс] <https://articlekz.com/kk>

3. Ключков В.В., Серебрякова В.А. и др. Проблемы преступной неосторожности в советской криминологии // Вопросы борьбы с преступностью. - М.: Юрид. лит., 1977.- Вып. 27. - с.180.

4. Орсаяева.Р.А. Қазақстан Республикасы қылмыстық құқығы (ерекше бөлім): оқулық / Орсаяева.Р.А. – Өскемен: С.Аманжолов атындағы ШҚМУ, «Берел» баспасы, 2019.-503 б.

5. Абайсызда жасалған қылмыстардың қылмыстылығы. [Электронды ресурс] <https://vikidalka.ru/3-122798.html>

УДК 343.61

КРИМИНАЛИСТИЧЕСКАЯ И ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА УБИЙСТВ ПО НАЙМУ

Кисанов А.М.

Научный руководитель: Төлеген М.Ә., доктор философии (PhD),
к.ю.н., профессор

Восточно-Казахстанский университет имени С. Аманжолова,
г. Усть-Каменогорск, Казахстан, E-mail: oral.r.73@mail.ru

В структуре наиболее опасных преступлений против здоровья и жизни граждан особое место заняли убийства, совершаемые по найму, вызывающих негативную реакцию в обществе и государства, являясь постоянной темой внимания для средств массовой информации. Данный вид убийства стал одним из основных средств решения спорных вопросов между коммерческими структурами

(производственно-экономические комплексы, отрасли нефтегазовой и перерабатывающей промышленности, цветная металлургия и т.д.), преступными группировками при разделе сфер влияния, причем не последнюю роль в этом сыграли изменения в законодательстве, отсутствие выработанных методик раскрытия подобных преступлений, недостаточность финансирования правоохранительных органов и нехватка квалифицированных кадров.

Отмечалось, что «наша страна уже подошла к той грани, когда ход социально-экономических преобразований и создание демократической государственности самым серьезнейшим образом столкнулись с бурным криминогенными процессами, ставящими под угрозу политику реформ, стабильность в обществе, жизнь и благополучие граждан».

В связи с этим еще более пристального внимания обращает на себя практическая деятельность всех правоохранительных органов нашей республики. Демократизация современного общества Казахстана стала неразрывно связываться с укреплением законности и правопорядка. Бесспорно, что любое своевременно не выявленное, непредупрежденное и нераскрытое преступление вызывает негативное мнение общества к закону, вызывает социальную напряженность, подрывает авторитет и чувство доверия к органам власти в лице правоохранительных органов.

В настоящий момент уровень совершения умышленных убийств относительно стабилизировался, однако, кривая статистики не желает снижаться. Это может стать серьезной предпосылкой для существования тенденции роста насильственной преступности в республике.

Известно, что для разработки эффективных частных методик расследования преступлений необходима предварительная работа по изучению обстоятельств, подлежащих доказыванию и по созданию криминалистических характеристик отдельных групп преступлений. Это обусловлено, прежде всего, тем, что в основе последних лежит идея установления закономерностей, присущих определенным видам преступной деятельности, тщательный анализ которых создает условия для выработки рекомендаций по выявлению, раскрытию, расследованию и предупреждению преступлений.

До того, как впервые был употреблен термин «криминалистическая характеристика преступления», в частных криминалистических методиках рассматривались ее отдельные элементы, и подчеркивалась их значение для выбора направления и путей расследования[1]. Это и способ совершения, и способ сокрытия преступления, обстановка совершения преступления: место, время, иные условия, данные о личности вероятного преступника, характер исходной информации, то есть учет элементов криминалистической характеристики при разработке частных методик осуществляется в отечественной криминалистике с момента их зарождения.

Следует согласиться с Р.С. Белкиным относительно того, что на первом этапе развития криминалистической методики данные приводились иногда в несистематизированном виде, круг их не был постоянен, в некоторых методиках часть их отсутствовала.

В более поздних работах этот недостаток в значительной степени был устранен. Детально и систематично названные обстоятельства рассмотрены в учебниках криминалистики последних лет[2]. Данная проблема давно привлекала

внимание ученых-криминалистов, но методические рекомендации органам: следствия и дознания базировались, главным образом, на основе уголовно-правовых, процессуальных и криминологических признаков преступления.

Криминалистические элементы, ввиду недостаточной разработанности и, как следствие, несистематизированное, не могли полностью обеспечить разработку эффективных методик расследования и раскрытия преступлений. Поэтому криминалисты начали активную работу по выявлению закономерностей, присущих различным аспектам преступной деятельности, устойчивых связей между ее элементами путем разработки криминалистических характеристик отдельных видов и групп преступлений.

Как справедливо заметил профессор О.Я. Баев, «...криминалистические характеристики преступлений - как категории науки криминалистики, следует искать в первую очередь в осмыслении того, между какими элементами и каким; образом устанавливаются корреляционные связи и зависимости при конструировании криминалистической характеристики отдельного вида преступлений и какие при этом возникают сложности».

Учитывая характер преступлений, обусловленный влиянием различных факторов, в содержание криминалистической характеристики преступлений включаются различные элементы[3]. В содержание криминалистической характеристики преступления входят следующие элементы: способ совершения преступления, особенности обстановки его совершения, обстоятельства, характеризующие участников преступления и их связи, объективная сторона, время, место совершения преступления, объект посягательства, а также иные обстоятельства, не являющиеся по своему характеру преступными, но тесно связанные с последними.

Не имея возможности в данной статье рассмотреть все существующие в науке попытки дать определение понятию "криминалистическая характеристика преступлений" и объяснить его содержание, хотелось бы отметить, что наиболее точное и емкое понятие предложил И.А. Возгрин, который определил ее как систему обобщенных фактических данных и основанных на них научных выводов и рекомендаций о наиболее типичных криминалистически значимых признаках преступлений, знание которых необходимо следователям и дознавателям для организации и осуществления их всестороннего, полного, объективного и быстрого раскрытия и расследования.

Изучение юридической литературы дает возможность сделать вывод о том, что учеными уделено достаточно внимания криминалистической характеристике убийств по найму[4]. В частности, определяется как сложная система типовых сведений, раскрывающую закономерности и процессы совершения данных преступлений, поведения преступников, потерпевших и иных участников отдельных деяний и преступной деятельности в целом, влияния на преступную деятельность пространственно-временных и окружающих условий (обстановки).

В числе основных элементов, обозначаемых в криминалистической характеристике убийств по найму, по ее мнению, следует выделять: исходные данные (типичные криминальные ситуации при обнаружении преступления); механизм совершения преступления (способы подготовки, совершения и сокрытия

общественно опасного деяния); обстановку совершения преступления (время, место и другие обстоятельства); криминалистически значимую информацию о личности потерпевшего; сведения о лицах, совершающих убийства по найму, а также особенностях преступного поведения, особенно группового, его мотивации и целевой направленности. [5].

Некоторые авторы предлагают включить в криминалистическую характеристику убийства по найму: характеристику исходной информации; данные о способе совершения преступления; информацию о способе сокрытия преступления; сведения о некоторых обстоятельствах совершения преступления; данные о вероятных мотивах и целях преступления; информацию о личности вероятного преступника. Кроме того, к ней можно отнести сведения о личности потерпевшего; описание типичных конкретных предметов посягательства; условия охраны объекта посягательства; криминалистическую классификацию преступления[6].

Данное определение представляется спорным, поскольку оно не содержит в себе криминалистическую характеристику личности заказчика и других участников убийства, сведения о некоторых обстоятельствах совершения преступления автором не конкретизированы, не характеризует и не содержит признаки самого преступления и не свойственно всем убийствам по найму.

Наиболее полную криминалистическую характеристику убийств по найму по количеству составных элементов выделяет 3 блока:

1) организационно-структурный (тип и структура преступного формирования, члены которого заказали и реализовали убийство; цель заказного убийства; функциональные роли участников заказного убийства; характер связей в организованной преступной структуре и между участниками убийства);

2) технологический (предмет преступного посягательства; способы подготовки, совершения и сокрытия заказного убийства; обстановка совершения преступления; механизм совершения преступления; данные о материальных следах преступления);

3) личностный (данные о личности потерпевшего; данные о личности организатора, заказчика, исполнителя, посредника и иных участников преступления; мотивы их деятельности).

Проведенный анализ криминалистических исследований такой научной категории, как криминалистическая характеристика убийства, совершенного по заказу, позволяет представить ее в виде системы взаимосвязанных сведений о преступной группе, криминалистической характеристики личностей заказчика, наемника, иных участников преступления и личности потерпевшего, а также типичном механизме преступления, особенностях обстановки и следообразования убийства по найму[8].

В результате изучения криминалистической характеристики убийств с применением огнестрельного оружия, установлено, что личность преступников, совершающих умышленное убийство с использованием огнестрельного оружия, характеризуется наличием легального доступа к огнестрельному оружию (в большинстве своём - в случае с преступлениями бытового характера, по хулиганским мотивам, в период прохождения воинской службы и т.п.) либо

наличием оружия нелегального криминального происхождения (как правило – в случае с совершением убийств по найму, убийств «сопровождающих» деятельность криминальных группировок). Важной особенностью характеристики личности совершающего убийство с применением огнестрельного оружия является наличие у последнего навыков и умений в его эксплуатации и применении, кроме того, в сферу его жизненных интересов зачастую входит оружие как таковое, что обуславливает его повседневные запросы на получение информации, круг общения, места посещения и т.п. В силу возраста, «активный» криминальный возраст составляет от 20 до 40 лет, после 40 лет криминальная активность сильно спадает. Уровень образованности преступников зависит от характера совершаемых преступлений. Как правило, если для совершения преступления происходит предварительная подготовка, подыскиваются средства и оружия, разрабатывается план, то это свидетельствует о более высоком интеллектуальном и образовательном уровне преступника. Такой элемент криминалистической характеристики данного вида преступлений, как обстановка совершения преступления, как правило, характеризуется условиями жилых помещений, в меньшей степени – общественных мест. К местам совершения преступления в рассматриваемом случае следует относить не только место нахождения жертвы в момент совершения выстрела, но и место нахождения преступника, который может находиться на значительном удалении от своей жертвы, а также место сокрытия трупа (место обнаружения трупа), если такие действия предпринимались. В результате исследования механизма совершения умышленного убийства с использованием огнестрельного оружия, установлено, что он определяется через способ его совершения. Способ совершения преступления заключается в производстве выстрела из огнестрельного оружия, направленного в сторону жертвы. При этом преступник в большинстве случаев находится поблизости места нахождения потерпевшего, либо на значительном удалении от него, что обусловлено конструктивной возможностью используемого им огнестрельного оружия для производства выстрела со значительной дистанции, а также наличием у него соответствующих навыков и умений. Причинение повреждений (травм, ранений), приводящих к смерти человека обусловлена травмирующим воздействием пули, а также приданием ей соответствующей силы для чего, собственно, и приспособлено огнестрельное оружие. Механизм совершения преступления также предполагает под собой его подготовку и сокрытие следов преступления. Подготовка к совершению преступления связана с подыскиванием огнестрельного оружия, при необходимости, его исправление (починка), обучения навыкам обращения с огнестрельным оружием. При подготовке заранее планируемых убийств происходит длительное и тщательное изучение повседневного поведения жертвы, подыскивается оптимальное место для производства выстрела, как правило, в отсутствие свидетелей, камер видеонаблюдения, в момент, когда жертва преступления будет находиться одна и т.п. Сокрытие следов преступления, в случае с умышленным убийством, как правило, заключается в избавлении от трупа, а конкретный способ таких действий зависит от места совершения преступления (жилое помещение в условиях городской застройки, приусадебный участок, лесной массив, дачи и т.п.), а

также избавлением от самого огнестрельного оружия, следов его применения, которые могли остаться на одежде или теле преступника.

Таким образом, структуру криминалистической характеристики убийства, совершенного по заказу, составляют такие элементы, как:

- криминалистическая характеристика личностей виновных (наемного убийцы, то есть непосредственного исполнителя, заказчика преступления, организатора убийства и посредника между этими личностями).

- криминалистическая характеристика преступной группы и криминального формирования, совершающего профессиональное убийство по заказу.

- криминалистическая характеристика потерпевшего.

- обстановка совершения преступлений (время, место и иные условия совершения убийства по заказу).

- механизм совершения преступлений (способы подготовки, совершения убийств по найму и способы их сокрытия).

- особенности слеодообразования убийств по заказу.

Список литературы

1. Антонян Ю.М. Психолокия убийства. М., Юрист. 2007 г.
2. Бакин Е.А., Алешина И.Ф. Организация и проведение первичных следственных и оперативно-розыскных мероприятий по делам о заказном убийстве. Учебно-методическое пособие. М., 2018.
3. Бахин В.П., Михайлов М.А. Особенности расследования криминальных взрывов. 2015.
4. Беляков А.А. Методика расследования преступлений, совершаемых с применением взрывных устройств: Учебное пособие. Екатеринбург. 2008 г.
5. Бородулин А.И. Убийства по найму: криминалистическая характеристика, методика расследования / Под ред. Р.С Белкина. М., 2007 г.
6. Зеленский В.Д. Теоретические вопросы организации расследования преступлений. КубГАУ. 2011.
7. Зеленский В.Д., Влезько Д.А., Головин М.В., Гризаев С.И. Основные положения следственной тактики. КубГАУ. 2011 г.

УДК 331.44

ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ РАБОТОСПОСОБНОСТИ ПЕРСОНАЛА

Колганова Э.

Научный руководитель: Байгужинова А.Ж., сениор-лектор

Восточно-Казахстанский университет имени Сарсена Аманжолова,
г. Усть-Каменогорск, Казахстан, E-mail: elinakolganovaelina@gmail.com

Аннотация. В статье предлагается узнать, какие причины и проблемы могут снизить работоспособность персонала и пути решения этих проблем путем применения различных методов стимулирования работоспособности персонала.

Ключевые слова: работоспособность персонала, стимулирование работоспособности, снижение работоспособности.

Каждый человек, отучившись в школе, принимает решение пойти в университет на ту профессию, на которой он будет работать в своем будущем. После университета человек идет работать по своей специальности. И периодически у него может происходить снижение работоспособности по ряду причин.

Можно установить 4 типа людей в рабочей сфере:

- 1 тип: любит свою работу, но ему мало платят;
- 2 тип: не любит свою работу, но работает на высокооплачиваемой работе;
- 3 тип: люди, которые не любят свою сферу деятельности и им мало платят;
- 4 тип: Люди, которые занимаются тем, чем любят за высокую оплату.

У каждого из этих типов людей хотя бы несколько раз в жизни происходила потеря работоспособности. Следует выяснить, какие факторы ведут к снижению работоспособности и как можно стимулировать работоспособность персонала.

Для начала определим, что из себя представляет работоспособность персонала. *Работоспособность персонала* - это способность и готовность сотрудников выполнять свои задачи эффективно и продуктивно в рамках своих возможностей и ресурсов. Работоспособность зависит от многих факторов, включая физическое и психическое здоровье, мотивацию, навыки и опыт работы, рабочие условия и т.д.

Факторы, которые могут влиять на снижение работоспособности персонала:

- ✓ Низкий уровень мотивации: отсутствие факторов, повышающих вовлеченность и заинтересованность в результатах.
- ✓ Неправильная организация рабочих процессов: если процессы не оптимизированы, это может привести к перегрузке работников и утомлению.
- ✓ Недостаток навыков и знаний: если персоналу не хватает определенных знаний, это может привести к ошибкам и неэффективной работе.
- ✓ Недостаточная коммуникация: если коммуникация между сотрудниками и руководством не эффективна, происходит расхождение взглядов на производственные процессы, непримиримость мнений. Это может привести к недопониманию и конфликтам, что в свою очередь может отрицательно сказаться на работоспособности персонала.
- ✓ Неадекватный уровень вознаграждения: если заработная плата ниже среднего уровня рынка или не соответствует уровню ответственности и трудозатрат, это может привести к недовольству сотрудников и, как следствие, снижению работоспособности.
- ✓ Неблагоприятный рабочий климат: если в коллективе плохое настроение, происходят частые конфликты или неустойчивая ситуация.
- ✓ Низкий уровень здоровья: если сотрудник болен или чувствует себя плохо.
- ✓ Недостаточная инфраструктура: если в офисе нет необходимого оборудования или оно не работает должным образом.
- ✓ Проблемы личного характера — отношения в семье, с друзьями, возрастные кризисы, то есть достаточно сильная озабоченность человека чем-то, что отвлекает его от основной работы.
- ✓ Коллектив. Если сотрудник новый, то он может не вписаться в коллектив и даже если он любит дело, которым занимается, работоспособность может снизиться из-за неподходящего ему коллектива.

✓ Переутомление: когда человек много работает, он может переутомиться из-за долгого отсутствия отдыха от работы.

Факторы, которые могут повысить работоспособность персонала:

1. *Мотивация и система вознаграждения:* Мотивационные факторы могут включать в себя возможность профессионального развития, признание за достижения, возможность повышения должности и заработной платы, премии и бонусы, интересные и вызывающие уважение задачи социальные пакеты, комфортное рабочее место, корпоративные мероприятия.

Деньги. Работодатель должен поощрять сотрудников, давая им стимул денежными вознаграждениями. Ведь деньги это то, ради чего и работают сотрудники, несмотря на то как им нравится своя работа. Если работодатель хочет получить максимально хорошую отдачу от сотрудника, то он должен оценивать по достоинству его усилия. Сотрудник должен чувствовать связь между качеством своей работы и суммой премии или надбавки к окладу.

Карьера. Сотрудник, работая в организации несколько лет не захочет работать на одной должности постоянно, он предпочтет расти по карьерной лестнице, предполагающей увеличение заработной платы, а также развитие своих возможностей и становление профессионалом в своем деле.

Особые привилегии и бонусы. Оплачиваемый отпуск, медицинское страхование, пакеты социальных льгот, скидки сотрудникам.

Участие в общем успехе. Если сотрудник осознает, что от его вклада в работу зависит многое и на нем лежит ответственность, это приведет к заинтересованности сотрудника в своей работе.

Осознание себя частью команды. Рабочий коллектив – вторая семья. Общая цель, общие проблемы, общие достижения. В такой ситуации неэффективным может быть только очень равнодушный человек.

Благодарность. Обязательно нужно хвалить своего работника, тем самым показывая ему, что он ценный и нужный сотрудник, который вносит большой вклад в развитие организации. Следует замечать его трудолюбие и усердие. Это даст огромный толчок к мотивации.

Участие в общем успехе. Кроме положительных форм мотивации, существуют так же и отрицательные. К примеру, если сотрудник часто опаздывает, можно его за это штрафовать. Это поможет взбодрить подчиненного. Он сможет почувствовать контроль и также увидит свои проблемы и попробует их исправить.

2. *Обучение и развитие:* персонал, который получает регулярные обучения и имеет возможность развиваться профессионально, может быть более мотивированным и эффективным в работе. Нужно постоянно повышать квалификацию работника, отправляя на курсы в специальные учебные центры. Отправить своего сотрудника посетить различные семинары, лекции, выставки и конференции. Нужно поощрять стремление подчиненных к самообразованию. Сформировать на рабочем месте библиотеку из специальной литературы, чтение поможет обновить уже имеющиеся знания и изучить новую информацию.

3. *Эффективное руководство:* руководство, которое является поддерживающим и вдохновляющим.

4. *Свобода и ответственность*: давать сотрудникам возможность самостоятельно принимать решения и брать на себя ответственность за свою работу.

5. *Хороший рабочий климат*: создание положительной рабочей атмосферы, где есть взаимное уважение и поддержка.

6. *Инфраструктура*: наличие необходимых ресурсов и оборудования, которые персонал могут использовать для выполнения своей работы. Необходимо регулярно обновлять оборудование. Устаревшие технические средства тормозят развитие компании.

7. *Баланс между работой и личной жизнью*: предоставление возможности сотрудникам поддерживать баланс может помочь уменьшить стресс и усталость, что может положительно сказаться на работоспособности персонала.

Без сомнений у каждого человека в определенный промежуток времени может случиться снижение работоспособности. Потому что человек-это личность с чувствами и эмоциями. У него могут быть свои личные проблемы, ему может что-то не нравится в работе со стороны руководства, коллектива или обстановки, у него может быть переутомляемость и болезни. И это совершенно нормально. Но несмотря на это есть и способы решения таких факторов путем стимулирования различными способами со стороны руководства или же сотрудник сам может решить эту проблему.

Список литературы

1. Аксенова Е.Л., Т.Ю. Базаров и др. Управление персоналом: «Методы поддержания работоспособности персонала» / Е.Л. Аксенова.- СПб.: Питер, 2013.

2. Кардашов, В.В. Мотивация персонала: теория и практика / В.В. Кардашов // Человек и труд. 2019. № 10. С. 47-48.

3. Когдин, А.А. Мотивация и стимулирование трудовой деятельности в управлении персоналом / А.А. Когдин // Основы экономики, управления и права. №4 (4). 2019. С. 80-83.

4. Волкогонова, О.Д., Зуб А.Т. Управленческая психология: Учебник. — М.: ИД «Форум»; НИЦ «Инфра-М», 2019. — 352 с.

5. Бакирова Г. Х. Психология развития и стимулирования персонала; Юнити-Дана - Москва, 2013. – 440.

УДК 336.02

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОГО МИРА

Коротаяев И.О., Касенов Б.Б.

Научный руководитель: Байгужинова А.Ж., сениор-лектор
Восточно-Казахстанский университет имени Сарсена Аманжолова,
г. Усть-Каменогорск, Казахстан, E-mail: korotaevegorek@gmail.com

Если сделать небольшой взгляд в прошлое, и посмотреть в настоящее, можно всё яснее наблюдать влияние фактора глобализации на мировую экономику в целом, и на казахстанскую в частности. Колебание цен на нефть привело к ослаблению всей мировой экономики. Именно рост курса доллара стал одним из основных факторов,

приведших к девальвации в экономике у множества стран со всего мира. На сегодняшний день, Казахстан сильно вовлечен в мировую экономику, а соответственно, зависимым от связей с внешним миром.

Интенсивный процесс развития глобализации – палка о двух концах. Отрицательные стороны данного явления всё больше и больше проявляется в кризис, на современном этапе развития мировой экономики. Вследствие чего, Казахстану требуется обратить особое внимание на столь резкие изменения в собственной экономике из-за влияния внешних факторов. Актуальность данной проблемы ни сколько не уменьшилась за прошедший десяток лет. Многогранность, сложность и некая частица случайности в решении этой проблемы, определяют настоятельную нужду в комплексном решении и изучении всех аспектов данной ситуации с различных сторон.

«Финансовая политика – это комплекс мероприятий государства на обеспечение его финансовой устойчивости. Под финансовой устойчивостью понимают отсутствие у государства долга, профицита бюджета» [1].

Однако, финансовая политика государства занимается не только управлением, но и влияние на факторы и среду, в которой и происходит финансовый процесс. Данный подход предполагает разработку последующих действий, наличие определенных финансовых и нефинансовых ресурсов для осуществления разработанного плана, а также общая методология действий на основе действующего плана, действий и выполнения поставленных задач. Любое государство имеет в своем наличии финансовую политику, которая состоит из двух немаловажных частей всей государственной системы: бюджетной и налоговой политики.

Тенденция развития денежно-кредитной политики государства напрямую зависит от многих факторов, но, в первую очередь, от её экономического состояния. Самые главные тенденции развития финансовой политики – это создание благоприятного экономического пространства и решения возникающих проблем путем использования одного из подходов: финансового, отраслевого, территориального, функционального, типологического и программно-целевого.

Структуризация направлений экономической политики. Финансовую политику можно разделить на формирование единого экономического пространства (общий подход к управлению экономикой), и на применение инструментов государственного регулирования для развития отдельных отраслей, территорий, функций и решения важнейших стратегических задач (частный подход к управлению экономикой). Общий подход подразделяется на типологический и финансовый, частный подход – на отраслевой, территориальный, функциональный и программно-целевой [2].

Глобализация. Хозяйство во всем мире, особенно, в последние десятилетия, подвержено глобализации. Именно из-за этого феномена, мир превратился в целостную экономическую систему, из-за чего всё больше и больше растёт влияние экономик одних стран на другие. Первые научные обоснования феномену глобализации были даны в 80-х гг. прошлого столетия. Именно тогда начали проявляться первые признаки глобализации на современном этапе и в современном виде.

В первую очередь, финансовая политика должна концентрироваться на поддержке экономической безопасности страны, используя для этого все доступные

методы, инструменты и приемы государственного регулирования.

Рисунок 1 - Главные функции денежно-кредитной политики государства
Примечание: составлено авторами на основе источника [2].

Направления финансовой политики. Вся финансовая политика государства делится на инвестиционную, валютную, ценовую, а также на политику управления государственным долгом, на денежно-кредитную политику, которая подразделяется на денежную и кредитную, и, на бюджетно-налоговую политику, которая в свою очередь подразделяется на бюджетную и налоговую [3].

Казахстан начал также интересоваться темой глобализации, началом этому послужил рост национальной экономики и вступления Казахстана во Всемирную Торговую Организацию (ВТО).

Изучение множества мнений о данной теме, позволило сформировать понятие глобализации, как «обхват мировой экономикой все большего количества стран, увеличение роли международных организаций, имеющих наднациональные приоритеты, формирование глобальных коммуникационных систем во всех их формах» [4].

Изучая недостатки глобализации, работники отдела геоглобалистики и экономической безопасности Казахского института стратегических исследований Г.А. Куанова и А.К. Кажмуратова заострили внимание на том, что некоторые аспекты влияния глобализации на экономику Казахстана имеют более существенную роль, чем другие, и к ним необходимо присмотреться:

Во-первых, это стремительное повышение количества иностранных инвестиций, превосходящие в несколько раз рост мировой торговли. Они имеют

очень важную роль в государственной экономике и оказывают непосредственное влияние. Они занимают ключевые позиции в промышленном реформировании, в передаче технологий, формирования международных компаний.

Во-вторых, этот процесс непосредственно сказывается на введении обновлений по технологической части в стране. Именно они, технологические инновации, представляют собой основной механизм конкуренции между странами и государствами.

В-третьих, глобализация способствует расширению рынка услуг. Сюда можно включить различного рода информационные, юридические, финансовые, и все другие виды услуг, которые в последнее время всё больше занимают рынок. Услуги являются одним из главных двигателей международных торговых отношений.

На данный момент, для создания надежной финансовой стабильности в Республике Казахстан, государством были разработаны следующие цели:

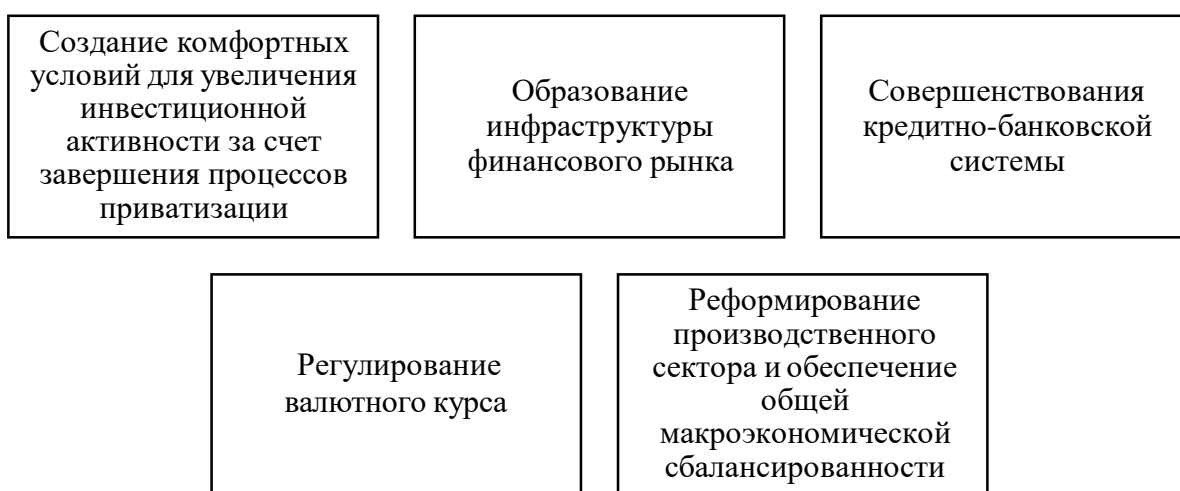

Рисунок 2 – Главные направления надежной финансовой стабильности
Примечание: составлено авторами на основе источника [5].

Колебание цен на нефть, соответствующее колебание курса валюты как нашей страны, так и всех остальных, не всегда правильные и своевременные решения Национального банка страны – все это в той или иной мере повлияло на нынешнюю ситуацию в области стабилизации финансовой экономики Казахстана.

Для смягчения результатов всех вышеизложенных негативных факторов, Национальный Банк Республики Казахстан в рамках регулирования денежно-кредитной политики предлагает:

1. повышение эффективности денежно-кредитной политики путем усовершенствования системы инструментов и методов;
2. следование плавающему валютному обменному курсу;
3. установление более конкретного ориентира при проведении денежно-кредитной политики на денежном рынке.

Подводя итоги, следует отметить, что в Республике Казахстан, как и во многих других, главную роль в стабилизации финансовой и экономической политики всей страны занимает государство.

Таким образом, основываясь на изложенном материале, можно смело сказать, что экономическая политика Республики Казахстан в данный момент ориентирована на непрерывный процесс развития страны с помощью увеличения ассортимента производимой продукции и перепрофилирование рынков сбыта в отраслях реального сектора. Исследование данной темы позволило определить главные тенденции развития экономической политики Республики Казахстан путем разнопланового обновления денежно-кредитной и финансовой политики, с учетом нынешнего воздействия глобализации на всемирный рынок.

Список литературы

1. Куанова Г.А., Кажмуратова А.К. Регионы Казахстана как субъекты глобализации // ANALITIK — Аналитическое образование. — 2010. — № 4. — С. 5•19.
2. Чуева А. С., Иваненко И. Н. Финансы и деньги: теоретико-правовая характеристика и соотношение // Политематический сетевой электронный научный журнал Кубанского государственного аграрного университета. – 2014. — №98. — 2•13 с.
3. Алимбетов У. С., Зайнелова Г. З., Ордабаева М. А. Внешнеторговая политика Республики Казахстан: проблемы, приоритеты и механизм реализации // Статистика и экономика. – 2014. — №4. — С. 1•10.
4. Кудайбергенова К.С. Роль фискальной политики в государственном регулировании экономики / К.С. Кудайбергенова // Вестник Кокшетауского университета им. А. Мырзахметова. • 2018. • №3. — С. 67•82.
5. Есентугелов А. Стратегия безопасного экономического развития Казахстана в условиях глобализации // Аль Пари. — 2019. — № 1. — С. 3•9.

УДК 343.985

РОЛЬ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОГО СЛЕДОВАНИЯ В РАСКРЫТИИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Кошкенчинов Р.Н.

Научный руководитель: Төлеген М.Ә., доктор философии (PhD),
к.ю.н., профессор

Восточно-Казахстанский университет имени С. Аманжолова,
г. Усть-Каменогорск, Казахстан, E-mail: oral.r.73@mail.ru

Важнейшей задачей теории и практики криминалистики является обеспечение эффективности и качества уголовно-процессуального исследования преступлений в условиях неукоснительного соблюдения законности, прав, свобод и законных интересов лиц, в том или ином статусе вовлекаемых в орбиту уголовного судопроизводства.

Необходимость выполнения этой задачи и очерчивает, по существу, предметную область криминалистики как, в первую очередь, науки о закономерностях возникновения и «переработки» уголовно - релевантной

информации (Р. С. Белкин и др.). Она же, как известно, существует в двух видах: информации материальной и информации идеальной.

Названные закономерности и связанные с ними проблемы использования материальной уголовно-релевантной информации издавна глубоко и всесторонне изучаются криминалистикой (в частности, трасологией и идентификацией как наиболее стабильными ее элементами).

Применительно же к идеальной уголовно - релевантной информации такие закономерности и проблемы до настоящего времени, чаще всего, исследовались в науках психологического цикла, с позиций общей и судебной психологии (В. Л. Васильев, Г. Г. Доспулов, А. В. Дулов, А. Р. Ратинов, Л. Б. Филонов и др.). В тоже время, несомненно, специфика этой информации с неизбежностью предопределяет существенные процессуальные и (главное) криминалистические особенности ее выявления, изъятия, проверки, использования и оценки в уголовно - процессуальном исследовании преступлений[1].

Потому, данные закономерности и связанные с ними проблемы также лежат в предметной области криминалистики, хотя с позиции именно этой науки практически в последние годы исследовались крайне недостаточно, что, безусловно, обедняет ее необходимое поступательное развитие в условиях современных криминальных реалий нашего общества. На это же обращают внимание и опрошенные следователи и дознаватели, по мнению подавляющего большинства из них (61,2 %), изучение генезиса и работы с идеальными следами является частью предметной области криминалистики и высказываются о необходимости углубленного изучения закономерностей возникновения, сохранения и использования идеальных следов преступления рамках науки криминалистики (72 %).

Результатом любого отражения, в том числе преступления, в окружающей среде является информация, которая может быть выражена как в материальной форме, так и в идеальной, то есть, в сознании людей. Следовательно, носителем идеальной информации (в отличие от материальной) могут быть только люди[2]. Особенностью идеального отображения является отсутствие прямого, «материального» контакта при взаимодействии объектов (например, наблюдение на расстоянии), тогда как отображение на материальных предметах может происходить только в результате прямого контакта (соприкосновения).

Проанализировав существующие определения термина «информация», считаем, что в широком смысле информация представляет собой содержание результата процесса отражения, при котором один объект (отражаемый), взаимодействуя с другим объектом или субъектом (отражающим), вызывает изменения в его состоянии и передает ему часть сведений о собственном содержании[3].

В свою очередь, криминалистически значимая информация - это сведения, данные, имеющие отношение к преступлению на всех стадиях его совершения (подготовки, исполнения, сокрытия), а также к процессу его раскрытия и расследования, полученные процессуальным и не процессуальным путем. Отражаемыми объектами - источниками идеальной уголовно-релевантной информации - являются не только субъект и объективная сторона преступления (Р.С.

Белкин), но также потерпевшие и другие взаимодействующие в ходе совершения преступления лица, а также различные предметы (например, орудия преступления).

Информация, как результат процесса отражения, находит свое закрепление в определенных отображаемых объектах материального мира. Отображение, имеющее материальную форму выражения вовне, в криминалистике рассматривается как след в широком смысле слова, а именно - как всякое изменение структуры материальной обстановки, возникшее в результате события преступления.

В результате совершения преступления возникают не следы как таковые, а информация как результат процесса его отражения во вне. Понятия отражения, информация и следы преступления отнюдь не тождественны. Не всякий результат отражения можно назвать следом, но всякий след является результатом отражения и не может существовать без него[4]. Часть информации осознается следователем как след преступления (а в последствии, возможно, и как доказательство) лишь тогда, когда он воспринимает ее именно в этом качестве (в качестве следа преступления), а наука криминалистика имеет методики обнаружения, фиксации, извлечения, исследования и использования возникающей информации (части отражения) в уголовно-процессуальном доказывании.

Доказательства следует ограничивать не только от следов преступления, но и от информации как таковой. Как было сказано выше, при совершении преступления возникают не доказательства и даже не следы, а информация о преступлении, которая может приобрести, а может и не приобрести доказательственного значения в силу тех или иных причин. Не всегда изменения в среде могут быть выявлены, а возникшая объективная информация не может быть использована, если, как сказано, субъект доказывания не обладает надлежащими средствами и методами выявления и работы с нею. К тому же результату могут привести и действия субъекта доказывания, не обладающего должным профессиональным опытом и знаниями средств и методов работы с доказательствами.

В самом широком смысле след преступления - есть часть информации (материальной или идеальной), объективно возникающей в результате преступления на всех стадиях его совершения (приготовления, исполнения, сокрытия), применительно к которой имеются научно обоснованные, практически проверенные и допустимые средства, приемы и методы ее обнаружения, извлечения, исследования, использования и оценки. Идеальные следы преступления, по нашему мнению, - есть криминалистически значимая (уголовно-релевантная) информация, воспринятая и запечатленная человеком в виде мысленных (памятных) образов, и которая может быть им воспроизведена в вербальной или иной форме либо извлечена из его памяти средствами, допустимыми для использования в уголовном судопроизводстве[5]. Идеальные следы недоступны для непосредственного восприятия, они познаются с помощью их, так сказать, материализации, как правило, в процессе общения между собой участников уголовного судопроизводства с использованием вербальных и невербальных средств.

До настоящего времени идеальные следы если теоретически и выделялись в криминалистике наряду с материальными, то для уяснения механизма образования и существования идеальных следов рекомендовалось обращаться к данным

психологии. На наш взгляд, современный потенциал криминалистики и ряда смежных наук дают основания для более широкого взгляда на криминалистическое следоведение, не только как на трасологию. Мы имеем в виду, что в связи с теоретической и практической значимостью возникла необходимость рассмотрения с позиций именно криминалистики и, как следствие того, включение в нее в качестве самостоятельного криминалистического учения концепции об идеальных уголовно-релевантных следах[6]. Идеальные следы, как и следы материальные, закономерности их возникновения, существования и «переработки» следователем - есть предметная область науки криминалистики.

Теоретическое и практическое значение предлагаемого нами подхода мы видим в следующем:

1) обеспечивается возможность системного подхода к изучению всего комплекса следов;

2) обеспечивается возможность для наиболее рационального и комплексного использования результатов выявленных закономерностей обоих видов следов и их интерпретация с одного вида следов на другой;

3) обеспечивается возможность создания на этой основе оптимальных технических, тактических и методических рекомендаций по работе со следами в целом и с каждым видом в частности.

Следует различать процесс формирования идеальных следов (или информации), которые в силу различных обстоятельств могут и не стать доказательствами (показаниями), но от этого не потеряют своей сущности, и процесс формирования показаний (как доказательств) [7]. Первый состоит из стадий восприятия и запоминания. Второй - включает в себя процесс формирования идеальных следов, а также стадии вспоминания, воспроизведения, фиксации, оценки. Таким образом, процесс формирования идеальных следов и процесс формирования показаний соотносятся как часть и целое.

Знание следователем основных закономерностей процессов восприятия, запоминания и воспроизведения определяет возможности целенаправленного применения им тех или иных тактических приемов, способствует оценке достоверности и полноты показаний, позволяет выявить возможные факторы, влияющие на умышленное и неумышленное искажение объективной информации.

Поэтому достижение целей в уголовном судопроизводстве может быть обеспечено лишь при условии теснейшего взаимодействия материально-правовых, процессуальных и криминалистических моделей на базе комплексного использования содержащейся в них информации[8].

На основании изложенного можно сделать вывод, что следы, оставленные преступлением, имеют первостепенное значение, так как могут дать наиболее полную информацию о преступнике, его анатомических качествах и физическом состоянии, оружии и способе совершения преступления. В настоящее время эта группа следов разработана наиболее основательно, так как ученые и практики осознают ее криминалистическое значение. На данном этапе развития общества научно-технический прогресс достиг достаточно высокого уровня. В этом и состоит необходимость, смысл и значение правового и криминалистического альянса в анализируемой сфере профессиональной деятельности.

Список литературы

1. Исютин-Федотков Д. В. Основы криминалистического изучения личности: моногр. М.: Проспект, 2018. 279 с.
2. Ищенко П. П. Следы коммуникации и их использование в расследовании организованной преступной деятельности // Вестник Университета имени О. Е. Кутафина (МГЮА). 2019. № 3 (55). С. 123—130.
3. Ищенко П. П. Преступные сообщества (преступные организации) в сфере незаконного оборота наркотиков: методика расследования: науч.-практ. пособ. М., «Юрлитинформ», 2017. 321 с.
4. Соколова О. А. Криминалистическая диагностика человека по его следам и отображениям: автореф. дис. д-ра юрид наук. М., 2018. 54 с. 5.
5. Эксархопуло А.А. Криминалистика: теоретические проблемы и практические решения: учеб. пособ. Уфа, 2018. 288 с.
6. Суворова Л.А. Идеальные следы в криминалистике. — М., 2006.
7. Торбин Ю.Г. Следы и особые приметы на живых лицах: уголовно-процессуальные и криминалистические аспекты обнаружения и использования. — М., 2006.
8. Шевченко Б.И. Научные основы современной трасеологии: осмотр места кражи, совершенной с применением технических средств: Сб. науч. трудов. — М., 2004.

ӘОЖ 343.1

ЖЕКЕ ҚҰҚЫҚТАР МЕН БОСТАНДЫҚТАРДЫҢ ҚОРҒАЛУЫ

Күзембаев Е.Д., 1-курс магистранты

Ғылыми жетекші: Рамазанова А.С., Заңтану кафедрасының
қауымдастырылған профессоры, заң ғылымының кандидаты

Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті,
Өскемен қ., Қазақстан Республикасы, E-mail: erkebulan_98@mail.ru

Қазақстан Республикасының Конституциясы жеке тұлғаның аса маңызды, әлеуметтік құқықтары мен бостандықтарын бекітеді [1]. Олар оның ерікті адами тұлғаға тән ар-ожданы мен қадір-қасиетін қамтамасыз етеді. Конституциялық құқықтар мен бостандықтар қоғамды құру және басқару ісі мәселелерін шешеуге қатысуға табиғи құқықтарды бекітеді. Сонымен қоса конституциялық құқықтар мен бостандықтарды жүзеге асыру мемлекеттің конституциялық екендігін дәлелдейтін демократиялық бастауларды іске асыруды қамтамасыз етеді.

Конституциялық құқықтар мен бостандықтар бастапқы сипатқа ие, олар аласталмайды және әркімге тумысынан тиесілі. Конституциялық құқықтар мен бостандықтар әрбір адам мен азаматқа бекітіледі және тұлғаның құқықтық мәртебесінің өзегін құрайды.

Құқық ұғымы оны іске асыру үшін мемлекет тарапынан ықпалды іс-әрекет болуына, сондай-ақ жеке тұлғаның қоғамдық, саяси не шаруашылық құрылымдары қызметіне қатысу өкілдігі болуына жағдай жасайды. Бостандық ұғымы адамға өзінің

ішкі әлеміне кедергі келтіруден қорғануға және белгілі бір белсенділік танытуға мүмкіндік беретін өзіндік мінез-құлықты таңдау мүмкіндігін білдіреді.

Жеке тұлға мен мемлекеттің, сондай-ақ адамдардың өздерінің арасында пайда болатын қарым-қатынастардың сипатына орай конституциялық құқықтар мен бостандықтар түрлі салаларға бөлінеді.

Әрбір адам белгілі бір азаматтық қоғамға тиесілі болады, содан келіп оған әлеуметтік-экономикалық, саяси құқықтар жүктеледі. Келесі кезекте саяси қоғамдастықтың мүшесі ретінде тұлға саяси құқықтар мен бостандықтарға ие болады.

Құқықтар мен бостандықтардың басым бөлігі табиғи құқықтардан келіп шығады, басқаша айтқанда оған тумысынан тиесілі болады. Бұлар жеке құқықтар деп аталады.

Сөйтіп, конституциялық құқықтар мен бостандықтар былайшы бөлінеді:

- жеке;
- әлеуметтік-экономикалық;
- саяси.

Жеке құқықтар мен бостандықтарға адам азаматтығына қарамай-ақ ие болады. Бұл тумысынан тиесілі құқықтар, олар мемлекеттің не басқа тұлғалардың еркі бойынша аластатылуы мүмкін емес. Бұлар адамның өмірімен, бостандықтарымен, ар-ожданы мен және басқа табиғи құқықтарымен байланысты құқықтар.

Жеке адамның қоғамдағы жағдайы мемлекет дамуының деңгейін сипаттайды. Адамның өміріне, жеке бостандығына, ар-намысы мен қадір-қасиетіне қол сұғуға ешкімнің құқығы жоқ. Содықтан, Қазақстан Республикасы Конституциясы, басқада заңдары азаматтың жеке бостандығын қамтамасыз етуге айрықша назар аударады. Егер өміріне, денсаулығына, азаматтың қадір-қасиетіне қауіп төнсе әр адам мемлекеттік органдардан көмек сұрауға, заңмен қорғалуға құқылы. Ол үшін арнаулы органдар жұмыс істейді. Адам өзінің құқығы мен бостандығын бұзушылардан қорғанып, Республика Президентіне жүгінуге құқылы. Бірде-бір мемлекеттік орган, бірде-бір лауазымды адам азаматтың құқығын шектей алмайды [2]. Бұл, адам құқығы мен бостандығы шектелген жағдайда, оған қай заңды бұзғаны, қандай құқық бұзушылық жасағаны туралы хабарлауы тиіс.

Ең маңыздысы, адамның табиғи құқығы – өмір сүру құқығы.

1) Әркімнің өмір сүру құқығы бар.

2) Ешкімнің өз бетінше адам өмірін қиюға қақысы жоқ. Өлім жазасы адамдардың қаза болуымен байланысты террористік қылмыстар жасағаны үшін, сондай ақ соғыс уақытында ерекше ауыр қылмыстар жасағаны үшін ең ауыр жаза ретінде заңмен белгіленеді, ондай жазаға кесілген адамға кешірім жасау туралы арыздану құқығы беріледі.

Жеке адамның өміріне қол сұғушылық Конституция арқылы қорғалады. «Ешкімді азаптауға, оған зорлық-зомбылық жасауға, басқадай қатыгездік немесе адамдық қадір-қасиетін қорлайтындай жәбір көрсетуге не жазалауға болмайды» [1].

Қазақстан Республикасының заңдары денеге жарақат түсіретін, адамның қадір-қасиетін қорлайтын мұндай шаралардың қолданылуына үзілді-кесілді тыйым салады. Азаптау ұрып-соғу, төбелесу, дене жарақатын салу түрінде көрінуі мүмкін.

Қорлау – жеке басын, ұлттық қадір-қасиетін қорлау және басқа әрекеттер түрінде көрінуі мүмкін. Айыпталушыға, күдік келтірілушіге, куәгерге, сарапшыға қатысты мұндай әдістерді қолданған полиция, прокуратура қызметкерлері қылмыстық жауаптылыққа тартылады.

Заң адамның бостандығын басқа жеке адамдардың да зорлық-зомбылығынан қорғайды. Егер кімде-кім адамды өз бетімен бостандығынан айыруға әрекет етсе ол адам ҚР Қылмыстық Кодексінің нормаларына сай қылмыстық жауаптылыққа тартылады [3]. Мұндай іс-әрекет күш қолдану (жеке бөлмеге қамау, психикалық ауруханаға жатқызу және басқалары) не күш қолданамын деп қорқыту жолымен жүргізілуі мүмкін. Егер адам қылмыскерді ұстау және оны құқық қорғау органдарына тапсыру мақсатында күш қолданса, әрине, ол жауаптылыққа тартылмайды. Өйткені ол өзінің азаматтық міндетін орындайды. Егер де лауазымды адам (полиция қызметкері, тергеуші) өзінің қызмет бабын пайдаланып, адамды бостандығынан заңсыз айырса, онда ол билігін теріс және асыра пайдаланғаны үшін жауаптылыққа тартылады. Оның үстіне айыпталушыдан, куәгерден күштеу жолымен алынған жауаптың заңдық күші болмайды.

ҚР Қылмыстық процесстік Кодексінің нормаларына сай куәгер – тергеушілік және сот ісі жүргізілуінде маңызды тұлға. Заң бойынша ол тергеу (алдын ала анықтама алу), сот процесінде куәлік беруден бас тарта алады. Ол кім кімге де түсінікті болуы тиіс. Егер адам жеке адамның, қоғамның және мемлекеттің заңды мүддесіне нұқсан келтірілген мән-жайға куәгерлік күйде болса, онда шындықты ашу үшін тергеу және сот органдарына көмектесу оның адами және азаматтық міндеті. Қылмыстылықтың өрісі кең жағдайында ақиқат жауап берген үшін қылмыскерлер тарапынан болуы мүмкін кек алу әрекетінен сақтануды сот және тергеу органдары естерінен шығармауы тиіс. Куәгердің өзінің азаматтық міндетін орындауы үшін оның қауіпсіздігін қамтамасыз ету керек [4].

Сондай-ақ ар-намыс бостандығы да адам бостандығының көрінісі болып табылады. Әр адам, өз еркі бойынша, өзінің дінге қатысын өзі белгілеуге құқылы. Егер адам қайсыбір дінге сенетін болса, оның діни рәсімдерді, әдет-ғұрыптарды орындауына ешкімнің кедергі келтіруге құқығы жоқ. Әрине, діни рәсімдерді, әдет-ғұрыптар мен дәстүрлерді орындау басқа адамның, қоғамның заңды мүдделеріне кесел келтірмеуі тиіс. Заң дінге сенетіндердің құқығы мен бостандығын тікелей және жанамалап шектеуге немесе оларға жеңілдіктер мен артықшылықтар беруге тыйым салады. Конституция бірде-бір діннің артықшылығын көздемейді [1]. Діни көзқарастары үшін жаулық пен кекшілдікті қоздыру адам құқығын бұзу болып есептеледі. Дінге сенетіндер қасиетті деп есептейтін құрылыстар мен орындарды, заттар мен бұйымдарды қорлау мен арамдау құқық бұзушылық болып табылады.

Заң ар-намыс бостандығын жариялай отырып, адамды оның азаматтық міндетін орындауынан босатпайды. Өзінің діни көзқарастарын бетке ұстап азаматтың заңды, атап айтқанда әскери міндетін өтеуден бас тартуға құқығы жоқ.

Діни бірлестіктерді мемлекеттен бөлу ар-намыс бостандығының басты кепілі болып табылады. Мемлекет, оның органдары, лауазымды адамдары діни бірлестіктердің қызметіне араласа алмайды, қайсыбір дінге немесе дінге сенбеушілерге жеңілдіктер бермеуі тиіс. Сонымен бірге Конституция діннің қоғамдағы орнын белгілейді.

«Республикада саяси партиялардың діни негіздегі қызметіне жол берілмейді». Бұл ереже әр түрлі бағыттағы дінге сенушілердің бейбіт қатынастарды сақтауды көздейді. Екінші жағынан, көптеген діндер және діни бағыттар бар қоғамда қайсыбір дін идеологиясының мемлекеттік идеологияға айналып кетпеуіне кепілдік жасайды. Адамдардың өткен және бүгінгі ұрпағы «мәңгілік» және идеялар қарсылығына төзбейшілігімен, жеке басқа табынушылығымен, іс жүзінде өзіндік діни идеологияға айналған коммунистік партия идеологиясының қатыгез үстемдігін басынан кешірді. Күштеп жүргізген ой бірлігінен қоғам да, адам да ұтқан жоқ. Айналып келгенде мұндай жағдай коммунистік партияның өзінің басын жұтып тынды.

Айта кету керек, тек діни идеология ғана емес, сондай-ақ қандай да болсын саяси партияның, басқа да кез келген қоғамдық бірлестіктердің идеологиясы мемлекеттік идеология ретінде белгілене алмайды. Бұл арада ешқандай демократияны шектеушілік жоқ. Керісінше, Қазақстанның мемлекет өмірін идеяландыру құрсауынан босату алуан пікірлі демократияның дамуына ықпал етеді. Қазақстан Республикасының Конституциясы адамның ең сапалы қасиеті – ар-намыс пен қадір-қасиетті жоғары қояды. Ар-намыс барлық халықта да жанның бекзаттығының көрінісі ретінде есептеледі. «Басыңды арың сақтайды», «Ардан ақыл туады», «Ақылсыздық ең соңғынды қуады», «Дүреленсең де арыңды сақта» дейді мақал. Қазақ атамыздың да «Арым үшін жан пида», «Малым жанымның садағасы, жаным арымның садағасы» деген қанатты сөздері ықылым заманнан бүгінгі күндерге жетті. Ізгілікке негізделген қоғамда ар-намыс пен ар-ождан заңмен қорғалады. Сондықтан Қазақстан Республикасының Конституциясының 17-бабында: «Адамның қадір-қасиетіне қол сұғылмайды» деп жазылған [1].

Бұл қағида қылмыстық және азаматтық заңдарда нақтыланады. Егер кімде-кім адамның ар-намысына, қадір-қасиетіне нұқсан келтіретіндей мәліметтер таратса және оның ақиқаттығын дәлелдей алмаса, онда ол қылмыстық, мүліктік жауаптылыққа тартылады. Жәбірленуші егер мұндай мәліметтер жалған деп есептесе, сот арқылы беделін қалпына келтіруіне, сондай-ақ келтірілген моральдық зардап үшін мүмліктік құн талап етуге құқылы.

Заң адамның ар-намысы мен қадір-қасиетін кемсітетін қылық ретінде қорлауға тыйым салынады. Қорлау – жағымсыз жалпы адамзаттық мораль принциптері тұрғысынан бұған жол берілмейтіндей нысанда көрінген іс-әрекет және сөз.

Заң ар-намыс, қадір-қасиетпен бірге жеке өмірге кім-кімнің тарапынан болса заңсыз қол сұғушылықтан қорғайды.

Жеке өмірге араласпау, тұрғын жайға қол сұқпаушылықты белгілеуді де білдіреді. Үй иесінің келісімінсіз ешкімнің де басқа адамның үйіне, пәтеріне басып кіруге құқығы жоқ. Тұрғын үйге өз бетімен басып кіруге: үй иесінің еркінен тыс ашық немесе үй иесі жоқ кезде жасырын басып кіру жатады. Бұл үшін заң тіпті қылмыстық жауаптылықты белгілейді. Мұндай жауаптылық билікті теріс пайдалану жолымен басып кірген жағдайда басқа адамның үйіне екі немесе одан да көп адам басып кірген жағдайда заңсыз жағдайда қозғалады. Тұрғын үйге полиция қызметкері қылмыскердің ізіне түсу және қылмыскердің тарапынан қоғамдық тәртіпке, адамдардың қауіпсіздігіне қауіп төнген жағдайда кіреді.

Қоғамдық өмірдегі жаңа құбылыстар мен ағымдардың пайда болуы адам құқықтары мен бостандықтарының үздіксіз дамуына, адам құқықтары мен

бостандықтарының мазмұнын кеңейтуге ықпал етеді. Ғылыми-техникалық прогресс нәтижесінде пайда болған мәселелер, соның ішінде биология мен генетика, жаһандық ақпараттану, экология және биоресурстар жекелеген адамның мүддесін білдіретін саяси шешімдер қабылдауды талап етеді.

Адам құқықтары мен бостандықтар аясының, мазмұнының, жүзеге асырылу мүмкіндіктерінің кеңеюі осы бағыттағы мемлекеттік саясаттың жүзеге асырылуын қажет етеді. Сондықтан адам құқығы көзқарастары, әлемдік саясаттың және халықаралық әрекеттер мен әлемдегі көптеген мемлекеттердің сыртқы саясатының басты бір реттеуші күші бола отыра жаһандық құқықтық, саяси, адамгершілік және әлеуметтік жаңа көзқарасын қалыптастыруды талап етеді. Адам мен азаматтың құқығы мен бостандығы мәселесі осы саладағы ахуалдардың шиеленісуіне байланысты ұлттық, аймақтық және халықаралық деңгейде әлеуметтік тәжірибенің барлығында ерекше маңызға ие болады.

Жеке тұлғаның құқығы мен бостандығы көп қырлы, күрделі құбылыс ретінде қоғамдық санада жан-жақты жоспарлы түрде бейнеленеді. Әр түрлі әлемдік көзқарастарға, әдістемелік тәсілдер мен саяси ұстанымдарға негізделген адам құқығы мен бостандығын елестету қоғамдағы адам құқығы туралы ұғымдар нысандарының жиынтығын береді [5]. Адам бостандықтары, оның құқықтары мен міндеттері әрбір тарихи кезеңге сәйкес өзіндік сипатқа ие болып отырды. Қазіргі кезеңдегі адам құқығы біртіндеп қалыптасты: алдыменен құқықтар мен бостандықтар, содан кейін пайда болған жаңа құқықтар (эволюциялық және революциялық жолдармен) қоғам тарапынан танылды.

Қазіргі кезеңдегі зерттеушілердің басым көшпiлiгi адам құқықтары мен бостандықтарын тек қана адамның мемлекетпен қатынасы деп пайымдайды. Бұл – аталған құқықтардың тікелей әрекет етуі деп аталады. Адам құқығының адамдар арасындағы қатынасқа қатысты әдістемесі мен терминологиясын (бұл құқықтардың жанама әрекет етуі деп аталады) практикада қолдану өз нәтижесін бермеді.

«Адам құқығы туралы айтқан кезде бүгін біз адам мен мемлекеттің арасындағы өзара қатынасын айтамыз», - дейді М. Новицкий [6]. Жалпы алғанда, құқықтар мен бостандықтарға қатысты жағдайлардың барлығы адамның үкіметпен тығыз байланысы негізінде іске асырылады және осы қатынастардың үш түрлі жолының пайда болуына әсерін тигізеді. Қоғамдық қатынастардың қалыптасуы адамның үкіметпен қатынасының қандай жолды таңдап алуына байланысты болады. Бірінші тәсілге сәйкес алғашқы үкімет адамдарға белгілі бір құқықтарды береді. Екінші тәсіл үкімет пен халық арасындағы қоғамдық келісім (шын мәнінде конституция нысанындағы) сипатында іске асырылады. Үшінші тәсілге сәйкес табиғи және ажыратылмайтын құқықтарға ие болған адамдар мемлекетті құру мен билікті қалыптастыру мәселесін шешеді, яғни адамдар өмірін жақсартуды негізгі міндет етіп қояды. Үшінші тәсіл үкіметтің тек заңмен рұқсат етілген әрекеттерді ғана іске асыруын, ал адамдардың заңмен тыйым салынбаған әрекеттің барлығын жасай алуын қарастырады. Адам құқығы көзқарасының мәні де осында.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы (2022 жылғы 19 қыркүйекте енгізілген өзгертулер мен толықтырулармен) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029

2. Исакова Г. Қазақстан Республикасындағы адам құқығы. - Астана: Фолиант, 2008. – 110 б.

3. ҚР Қылмыстық Кодексі 4 шілде 2014 жылы қабылданған // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575294&pos=4;-106#pos=4;-106

4. ҚР Қылмыстық процестік Кодексі 4 шілде 2014 жылы қабылданған // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575888

5. Адилова.К. Жеке адамның құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етудің қазіргі проблемалары // Тура Би. – 2007. - №5. – Б-5-6.

6. Новицкий М. Фундаментальные лекции о правах человека // <https://pandia.ru/text/78/249/20841.php?ysclid=lf39o28wc989635476>

УДК 343.1

ПОНЯТИЕ И СТРУКТУРА КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЙ ХАРАКТЕРИСТИКИ ВОВЛЕЧЕНИЯ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНЕГО В СОВЕРШЕНИЕ ПРЕСТУПЛЕНИЯ

Кыдырханова А.С.

Научный руководитель: Төлеген М.Ә., доктор философии (PhD),
к.ю.н., профессор

Восточно-Казахстанский университет имени С. Аманжолова,
г. Усть-Каменогорск, Казахстан, E-mail: oral.r.73@mail.ru

На протяжении последних лет одной, пожалуй, самой дискуссионной проблемой с ее многочисленными вопросами является проблема признания или отрицания появившегося в 70-х годах в науке криминалистики понятия - «Криминалистическая характеристика преступлений». Правильное разрешение ее, полагаем, имеет базовое значение для разработки любой криминалистической методики расследования определенных видов преступлений, предусмотренных особенной частью уголовного кодекса. Итак, нужна или нет криминалистическая характеристика преступлений для разработки методики расследования преступлений[1]. Если да, то каково ее содержание, принципы построения, структура и др.? Рост преступности, изменение ее качественных показателей требует применения всевозможных научно-обоснованных средств и методов для наиболее быстрого и качественного расследования совершаемых преступлений.

Преодоление многих трудностей, с которыми сопряжено выявление, раскрытие и расследование преступлений, считаем, возможно с использованием типовых криминалистических характеристик различных видов преступлений, которые были разработаны на основе изучения и обобщения опыта борьбы с ними криминалистическими методами[2]. Криминалистическая характеристика преступлений, как верно пишет В.К. Гавло, впитала в себя всю сложную систему знаний о преступной деятельности лиц по подготовке, совершению и сокрытию видов и групп преступлений, полученных в результате специальных исследований, являющихся важным структурным элементом методики расследования,

обуславливающих методические рекомендации, способствующих раскрытию, расследованию и предупреждению преступлений.

Термин криминалистическая характеристика преступлений и обозначаемое им понятие вошли в научный криминалистический обиход в конце 1960 годов. Одним из первых, Л.А. Сергеев определил понятие криминалистической характеристики преступлений, как особенности преступлений отдельных видов, имеющие значение для следственной практики и для разработки научных рекомендаций. Криминалистическая характеристика преступлений, представляет собой научно обоснованный типовой перечень обстоятельств, подлежащих доказыванию по делу, как юридически релевантных, так и промежуточных (доказательственных) с выделением среди них скрытых неочевидных обстоятельств, характеризующих преступление данного вида (группы) на момент начала расследования[3].

Данное определение указывает на типовой перечень обстоятельств, подлежащих доказыванию по делу. Изложенная формулировка, полагаю, в большей степени ближе к понятию предмета доказывания, в то время как у этих двух понятий разная функция. Если предмет доказывания служит в первую очередь определению круга обстоятельств, подлежащих установлению по данной категории дел, то криминалистическая характеристика преступлений необходима для обоснованного выдвижения следственных версий относительно обстоятельств расследования общественно опасного деяния на основе закономерных связей между элементами такой характеристики.

В криминалистическую характеристику преступлений, должны войти такие компоненты, которые непосредственно, с криминалистических позиций характеризуют данную категорию преступлений (механизм, способ, обстановка совершения преступления и т.д.) и способствуют быстрому и квалифицированному их расследованию[4]. Такой подход перспективен и нами разделяется. Другие авторы расширяют круг этих элементов и обоснованно включают в криминалистическую характеристику также сведения о слеодообразовании, мотивах и целях личности в ситуациях подготовки, совершения и сокрытия преступления.

Почти все ученые-криминалисты подчеркивали, и с этим надо согласиться, что криминалистическая характеристика преступлений - это: система (взаимосвязанная совокупность) составляющих ее элементов, а не просто сумма входящих в нее частей, и главное в ней - это корреляционные связи между отдельными элементами; вероятная модель события и как таковая может быть основанием для вероятных же умозаключений - следственных версий. Криминалистическая характеристика при этом становится своеобразным трафаретом, который как бы накладывается на имеющиеся в распоряжении следователя на данном этапе расследования, исходные данные[5]. Это дает возможность построить вероятную модель конкретного случая совершения преступления.

Структуру общей криминалистической характеристики образуют данные: о материальных следах преступления; о способе совершения и сокрытия преступления; о месте и времени совершения преступления; о механизме совершения преступления; об обстановке совершения преступления; о предмете преступного посягательства; о наиболее распространенных целях и мотивах совершения преступления; о личностных свойствах субъекта преступления; о

личностных свойствах потерпевшего; об обстоятельствах, способствующих совершению преступлений.

Применительно к вовлечению несовершеннолетних в совершение преступления, наибольший тактический интерес представляют следующие данные, составляющие криминалистическую характеристику о: подготовительных действиях вовлекателя, механизме и способах вовлечения, месте и времени вовлечения, личностных свойствах вовлекателя и несовершеннолетнего. Роль этих данных состоит в установлении связи между различными обстоятельствами совершения преступления, формировании доказательной базы и выборе оптимального пути расследования в условиях недостатка исходной информации[6].

В процессе расследования рассматриваемого деяния важное значение имеет выявление наличия и характера подготовительных действий по вовлечению и обстоятельств, давших возможность избрать определенный способ вовлечения несовершеннолетнего в преступную деятельность. Наличие подготовительных действий со стороны вовлекателя свидетельствует об общественной опасности самого субъекта, который, поставив перед собой цель -вовлечь несовершеннолетнего в преступную деятельность, активно стремится к её достижению. Подготовительные действия к вовлечению несовершеннолетнего в преступную деятельность являются разнообразными, однако наиболее часто встречаются:

1) подбор подростков, которых с наибольшей вероятностью можно вовлечь в совершение преступления. При этом делается ставка на несовершеннолетних, ранее совершавших противоправные деяния (55%);

2) проведение бесед, прививающих интерес к «преступной романтике» (20%);

3) совершение действий, ослабляющих контроль подростка над своими действиями, например распитие спиртных напитков. По нашим данным, только треть подростков не распивали с будущим вовлекателем спиртного;

4) ознакомление и обучение несовершеннолетних различным способам совершения конкретных преступлений, поиск объекта преступного посягательства, распределение ролей между несовершеннолетними, обучение подростков способам сокрытия следов преступления, похищенного имущества и т.п. (30%);

5) приобретение, приготовление орудий и средств совершения преступления, получение их у взрослых вовлекателей (10%).

Указанными подготовительными действиями взрослый развивает у несовершеннолетнего преступный интерес и наклонности, которые позволяют вовлечь его в совершение конкретного преступления. В подготовительных действиях вовлекателя умысел на вовлечение несовершеннолетнего находит своё реальное воплощение[7]. Поэтому выявление их имеет большое значение для расследования данной категории преступлений.

На этапе подготовки к преступлению взрослые преступники подбирают несовершеннолетних, учитывая ряд факторов: личность подростка (склонность к совершению правонарушений, внушаемость, неспособность оказать противодействие), особенности образа жизни несовершеннолетних (неблагополучная семья, склонность к употреблению спиртных напитков,

наркотиков, привязанность к азартным играм), соответствие роста и физической силы вовлекаемого его роли в планируемых противоправных действиях.

На первых порах, как один из распространенных вариантов, взрослые, особенно ранее судимые, их сочувственно «опекают», обещают покровительство в случае добровольного согласия. Используя совместное распитие спиртных напитков, употребление наркотиков для бесед, во время которых осуществляется активное давление на сознание подростка, возбуждается нездоровый интерес к «воровским традициям» [8]. При этом форма подачи информации может быть как мягкой, так и категоричной, решительной: наглядно демонстрируется сила «воровских законов»; в подростках культивируется свобода от обязательств перед обществом, пренебрежительное отношение к нормам права и морали, склонность к жестокости и насилию.

Каждый шаг и поступок подстрекателя подготавливает почву для подчинения подростка своей воле, подавления в нем противодействия. Поэтому установление связи вовлечателя с несовершеннолетним имеет большое значение для расследования. К сожалению, приходится констатировать, что следователи, дознаватели недостаточно внимания уделяют установлению характера и продолжительности этих связей, а также выяснению способа, который был применен для вовлечения подростка в совершение преступления [9]. Следует иметь в виду, что выяснение способов вовлечения находится в тесной связи с установлением длительности подготовительных действий взрослого по отношению к несовершеннолетнему и их характера [10]. Последнее позволит судить о степени физического и психического воздействия взрослого преступника на несовершеннолетнего, маскируемого нередко под «дружбу», «помощь», «покровительство» и т.д.

Способ вовлечения зависит от конкретной обстановки, в которой оно происходит, от психофизических особенностей самого несовершеннолетнего, его характера и наклонностей [11]. Как отмечает Л.Л. Каневский, «преступник может вначале убеждать несовершеннолетнего, а при неудаче прибегнуть к угрозам и прямому насилию, которое всегда остается на вооружении».

В своих преступных целях взрослые используют такие черты несовершеннолетних, как недостаток жизненного опыта, податливость уговорам и угрозам, внушаемость, неспособность критически оценить поведение других лиц и свое собственное, ложно понимаемое чувство.

Таким образом общественная опасность вовлечения несовершеннолетнего в совершение преступления определяется, прежде всего, тем, что под влиянием взрослых преступников нарушается процесс нормального психического и нравственного развития несовершеннолетнего, а также лицо, втянутое в сферу преступной деятельности в несовершеннолетнем возрасте, в большей степени, нежели взрослый, подвержено рецидиву и, следовательно, представляет потенциальный резерв преступности совершеннолетних.

Список литературы

1. Ажиев В.В. Особенности личности несовершеннолетних правонарушителей // Теория и практика общественного развития. 2012. №5. С.288-291.

2. Аксёнова-Сорохтей Ю.Н. Установление мотива в процессе расследования и осуществления криминалистической профилактики преступления, совершенного несовершеннолетним // Юридическая наука. 2012. №3. С.55.
3. Безлепкии Б.Т. Уголовный процесс: Учебное пособие. М.: ТК Велби; Проспект, 2013. 539 с.
4. Закатов А. А. Психологические особенности тактики производства следственных действий с участием несовершеннолетних. М., 2014. 218 с.
5. Кирюшина Л.Ю. Использование данных о личности несовершеннолетних, употребляющих наркотические и психотропные вещества, в расследовании преступлений // Известия АлтГУ . 2014. №2(82). С.115-121.
6. Лутошкин Г.Ю., Лутошкина Т.В. Методика расследования преступлений, совершенных несовершеннолетними: Учебное пособие. М.: ЦОКР, 2014. 84 с.
7. Лутошкина Т.В. Методика расследования преступлений несовершеннолетних в условиях большого города. М.: Юрист, 2014. 154с.
8. Обидин К.В. Особенности участия несовершеннолетних в производстве следственных действий // Сборники конференций НИЦ Социосфера. 2014. №20. С.131-136.
9. Попов И.А., Костылева Г.В., Муженская Н.Е. Руководство для следователя по осмотру места происшествия. М: Проспект, 2017. 447 с.
10. Уголовный процесс: Учебник для студентов юридических ВУЗов и факультетов / Под общ. Ред. В.М. Лебедева. М.: Изд.- торг. Корпорация «Дамков и К», 2017. С. 417
11. Чакалова М.С. Проблемы правового регулирования создания комиссий по делам несовершеннолетних и защите их прав и организации деятельности таких комиссий // NB: Проблемы общества и политики. - 2013. - № 4. - С. 209

ӘОЖ 372.853

ФИЗИКАНЫ ОҚЫТУДА АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ АЛҒЫШАРТТАРЫ

Қуанышев Д.Қ.

С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті,

Өскемен қ., Қазақстан, E-mail: daulet947@mail.ru

Қазіргі білім беруді ақпараттандыру-бұл білім беру үрдісінің барлық қатысушылары: педагогтар, білім алушылар, ата-аналар, білім беру ұйымының әкімшілік-басқару персоналы қатысатын біршама ресурстарды қажет ететін кешенді үрдіс болып табылады. Білім беру ұйымында ақпараттық-компьютерлік технологияларды пайдалану бірыңғай ақпараттық кеңістікті қалыптастыруға, тікелей білім беру үрдісіне, жобалау қызметін енгізуге және дамытуға, жеке ұйым ішінде де, білім беру ұйымдары мен білім беруді басқару мекемелері арасында да ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізуге бағытталған.

Білім беруді ақпараттандыру мұғалімдерге білім беру үрдісінде оқушылардың оқуға деген қызығушылығын арттыратын жаңа әдістемелік құралдарды енгізуге,

сондай-ақ білім алушылардың ақпараттық мәдениетін қалыптастыруға мүмкіндік береді. Ақпараттық-компьютерлік технологиялар білім беру үрдісінің кез-келген кезеңінде, мысалы сабақта жаңа оқу материалын зерделеу кезінде, алған жаңа білімдерін, дағдыларын дербес қайталау және бекіту кезінде, ағымдағы және аралық бақылауды жүзеге асыру мен өзін-өзі бақылау кезінде тиімді жүзеге асырылады.

Оқытудың тиімді құрал ретінде компьютерді пайдалану педагогикалық технологиялардың мүмкіндіктерін едәуір кеңейтеді: физикалық компьютерлік энциклопедиялар, интерактивті курстар, түрлі бағдарламалар, виртуалды тәжірибелер және зертханалық жұмыстар оқушылардың физиканы оқуға деген ынтасын арттыруға мүмкіндік береді. Физиканы оқыту, пәннің ерекшеліктеріне байланысты, заманауи ақпараттық технологияларды қолдануға қолайлы сала болып табылады.

Физика сабақтарында ақпараттық технологияларды қолдану бағыттарын жаңа материалды түсіндіру және бекіту кезінде екі блокқа бөлуге болады:

- мультимедиялық сабақ сценарийлерін немесе сабақ үзінділерін жасау;
- компьютерлік физикалық зертханалық экспериментті орындау.

I. Мультимедиялық сабақ сценарийлері. Сабақтың мультимедиялық сценарийлері Microsoft Office бағдарламалар пакетінің құрамына кіретін әртүрлі бағдарламаларды қолдана отырып презентация түрінде орындалады. Презентациялар оқу материалын көрсету үшін қолданылады. Мамандандырылған плакаттар мен кестелер сақтау ерекше жағдайларды талап ететін болса, электронды тасымалдағыштардағы презентациялар мұғалімнің шығармашылық зертханасында көп орын алмайды, әсіресе презентациялар ақпараттандырады, олар тек сабаққа арналған иллюстрациялық материалды ғана емес, сонымен қатар балалардағы пәнге деген қабілеттер мен қызығушылықты дамыту үшін шығармашылық тапсырмалар түрінде қосымша бола алады, материал өзгеруі мүмкін, оқушылардың дайындық деңгейіне байланысты. Презентация слайдтарында бейнефильмдер, анимациялар, түрлі-түсті иллюстрациялар болуы мүмкін. Презентацияны дайындау кезінде сабақтың құрылымын алдын-ала ойластыру керек, слайдтар тізбегі материалды ұсынудың белгілі бір қарқыны мен логикасын қамтуы керек, яғни презентацияны дайындау барысында сабақ сценарийі жасалады.

Презентацияларды мұғалімнің өзі тікелей физика кабинетінде, компьютерге қосылған дербес мультимедиялық проектордың көмегімен көрсетеді. Сурет үлкен қабырға экранына проекцияланады. Мұғалімді үнемі бор мен тақтаға жүгінуге мәжбүр ететін дәстүрлі сабақ формасымен салыстырғанда, мұндай сценарийлерді қолдану материалды қосымша түсіндіру үшін көп уақытты босатады. Физикалық құбылыстардың компьютерлік демонстрациясы нақты физикалық демонстрациялық тәжірибені алмастыру ретінде емес, оны толықтыру ретінде қарастырылатындығын атап өткен жөн. Презентациялар жаңа материалды түсіндіруде, өткен материалды қайталауда және білімді ағымдағы бақылауды ұйымдастыруда қолданылады.

Сауалнама презентацияларында оқушыларға арналған сұрақ-тапсырмалар бар, олар өткен тақырыптың негізгі эксперименттерін көрсететін немесе зерттелген физикалық құбылысты көрсететін материалдарды қамтуы мүмкін. Оқушыға сұрақ-слайдтың тақырыбында қамтылған, суреттерге түсініктемелер мен түсініктемелерді мұғалім презентация барысында береді. Сондай-ақ, жоғарғы сыныптарға арналған

жаңа оқу жылының бірінші сабағында кіру тестілеуіне арналған презентация-сұрақтар әзірлеуге болады. Мұндай кіріс тесті білім алушылар өткен оқу жылында алған материалдарын жаңартады, қайталауға уақытты үнемдейді.

Презентациялар жасау үшін иллюстрациялық материалдың көздері ретінде физика бойынша мультимедиялық курстардың, энциклопедиялардың немесе электронды көрнекі құралдар жинақтарын; әртүрлі интернет көздерінен алынған материалдарын; мектеп оқушыларының өз қолдарымен жасалған бейнероликтер материалдарын, көркем фильмдердің үзінділерін, түрлі баспа басылымдарынан сканерленген суреттерін қолдануға болады.

II. Физика сабақтарында компьютерлік зертханалық жұмыстарды орындау. Мектеп физикасы міндетті түрде экспериментті нақты жағдайда жүргізуді қамтиды, онсыз физиканы үйрету мүмкін емес: мұғалім мен оқушылардың өздері нақты құрылғылар мен қондырғылармен тәжірибе жүргізуі керек. Алайда, стандартты мектептің физикалық кабинетінің жабдықтары барлық тәжірибелердің шамамен 2/3 бөлігін ғана өткізуге мүмкіндік береді, сонымен қатар көптеген құрылғылардың шкалалары екінші партадан кейін нашар ажыратылады. Физиканы оқыту барысында жаңа ақпараттық технологияларды кеңінен қолдану керек, ал компьютер білім алушылар үшін де, оқытушы үшін де жұмыс құралына айналады.

Компьютерлік модельдер дәстүрлі сабақтарға оңай қолданысқа енеді және мұғалімге оқу іс – әрекетінің жаңа түрлерін ұйымдастыруға мүмкіндік береді, мысалы:

- білімді бекіту сабағы – жауаптарды кейіннен есептердің шешуін компьютерлік тексеру;
- білімді жалпылау және жүйелеу сабағы – зерттеу;
- білім мен дағдыларды кешенді қолдану сабағы-компьютерлік зертханалық жұмыс.

Шығармашылық және зерттеушілік сипаттағы тапсырмалар оқушылардың физиканы оқуға деген қызығушылығын едәуір арттырады және қосымша ынталандырушы фактор болып табылады. Компьютерлік модельдер оларға эксперименттердің бастапқы шарттарын өзгертуге және әртүрлі виртуалды тәжірибелерді өз бетінше қоюға мүмкіндік береді. Мұндай интерактивтілік олардың алдында үлкен танымдық мүмкіндіктер ашады және оқушыларды бақылаушыларға ғана емес, сонымен қатар эксперименттердің белсенді қатысушыларына айналдырады. Ол үшін көптеген баспалар физика бойынша зертханалық жұмыстарды жүргізу үшін дискілерді шығарды. Компьютерлік графика мен модельдеудің тамаша сапасы және интерактивтіліктің жоғары деңгейі шындық жағдайларына барынша жақындауға мүмкіндік береді. Зертханалық жұмыстарға енгізілген кейбір бағдарламалық өнімдерде эксперименттік тапсырмалар физикалық процестер мен заңдылықтарды тереңірек түсінуге ғана емес, сонымен бірге алған білімдерін іс жүзінде қолдануға үйренуге көмектеседі.

Интерактивті тәжірибелерді сабақта көрсету үшін пайдалануға болады. Бұл зертханалық жабдықтың жетіспеушілігімен байланысты мәселелерді шешуге, жұмыс уақытын оңтайлы ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Оқушылардың өзіндік жұмысы кезінде интерактивті зертханалық жұмыстарды қолдану да тиімді болады.

Оқу құралдары ізденімпаз оқушыларға жұмыс барысын қажетті режимде көруге, тәжірибелердің жекелеген кезеңдеріне толығырақ тоқталуға көмектеседі.

Білім беру кеңістігінде ақпараттық технологияларды қолданудың артықшылықтары мен кемшіліктерінің мазмұны төмендегі кестеде қарастырылған.

Кесте 1 - Физиканы оқытуда ақпараттық технологияларды қолданудың оң және теріс салдары

<i>Артықшылықтары</i>	<i>Кемшіліктері</i>
Технология оқушылардың оқу үрдісіне белсенді қатысуын қамтамасыз етуге көмектеседі	Технология оқушылардың қарым-қатынас дағдыларын дамытуға және әлеуметтік өзара әрекеттесуге теріс әсер етуі мүмкін.
Тиімді оқу қызметін ұйымдастыруға арналған көптеген ресурстарды қолдануға мүмкіндік береді.	Технология алдауды және тапсырмаларды орындаудан жалтаруды тудыруы мүмкін (басқа біреудің жұмысын көшіруден және пайдаланудан бастап дайын жауаптарды көшіріп алуға дейін).
Ақпараттық технологиялар білім беруде педагогикамен көбірек тәжірибе жасауға және жедел кері байланыс алуға мүмкіндік береді.	Жобалау қызметінің технологиясын пән мұғалімдерінің толық игере алмауы.
Технологиялар мұғалімге бірқатар жалықтыратын міндеттерді автоматтандыруға немесе жеңілдетуге көмектеседі.	Оқу үрдісіне қатысушылардың физиологиялық жағдайы мен денсаулығына әсерінің болуы.
<i>Ескерту: кесте мәліметтер негізінде автор құрастырған.</i>	

Болашақтың мектебі – «ақпараттық ғасыр» мектебі. Жаңа ақпараттық технологиялар, мультимедиялық өнімдер – бұл мектеп оқушыларының оқу сапасын арттыруға және сайып келгенде, жаңа тұлғаны тәрбиелеуге қадам, демек жауапты, білімді, жаңа міндеттерді шешуге қабілетті, бұл үшін қажетті білімді тез игеріп, тиімді пайдалана алады. Жоғарыда келтірілген мәліметтер физика сабағын дәрістеуде білім беруді ақпараттандыру барлық еліміздегі мектептердегі физиканы оқытуды дамытудың басым бағыты болуы керек екенін көрсетеді.

Қорыта келе, соңғы жылдағы білім берудегі ақпараттық технологияларды қолданудың педагогикалық тәжірибесіне шолу қазіргі уақытта білім беру процесінде ақпараттық-компьютерлік технологиялардың рөлін анықтайтын негізгі қарқын: білім беру үрдісіне қатысушылардың барлығының ақпараттық құзыреттілігін едәуір арттыру; білім беру мазмұнын өзектендіру, оның тәжірибеге бағдарлануы; білім алушылардың жаңа білім, білік және дағдылар алуға деген ынтасын арттыру болып табылатынын көрсетеді.

Әдебиеттер тізімі

1. Г.М. Алданиязова, И.Н. Балмухан, Г.Д. Серикбаева, Ж.К. Убаев
Использование инновационных технологий на уроках физики // Секция 2

Инновационные технологии преподавания математики, физики, информатики в средней школе. АРГУ им. К. Жубанова (г. Актобе, Казахстан): https://mspu.by/files/nauch_izdan/2014/fm-2014/sekciy2.pdf

2. Мендель В.В., Тринадцатко О.А. Аспекты использования информационно-компьютерных технологий в образовательном процессе // Современные проблемы науки и образования. – 2020. – № 2.

3. Федотова Е. Л., Федотов А. А. Информационные технологии в науке и образовании: учебник — Москва: Высшее образование, 2010. — 368 с.

4. Использование информационных технологий при обучении физике: <https://cyberleninka.ru/article/n/ispolzovanie-informatsionnyh-tehnologiy-v-prepodavanii-obschego-kursa-fiziki>

5. «Использование информационных технологий в преподавании физики в средней школе» // Чучков С. А. - Москва: Высшее образование, 2021. - 154 с.

ӘОЖ 343

ҚЫЛМЫСТЫ АШУ ТАКТИКАСЫ

(қылмыстарды ашуда криминалистика әдісін қолдану)

Марат І., Маршалов Е.

Ғылыми жетекші: Орсаева Р.А., қауымдастырылған профессор,

заң ғылымдарының кандидаты, PhD

Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан,

E-mail: r_orsaeva_60@mail.ru

Криминалистика - қолданбалы заң ғылымы. Криминалистика - (лат. criminalis) қылмысқа қатысты деген мағына береді Қылмыстық және азаматтық істерді қарау кезінде соттық дәлелдемелерді жинақтаудың, тиянақтаудың, зерттеудің және пайдаланудың арнаулы тәсілдері, әдістері мен құралдары жүйесін жасақтайды. Бұл тәсілдер мен әдістер қылмыстық сот ісін жүргізуде қылмыстарды алдын алу, анықтау және тексеру үшін қолданылады, сондай-ақ, қылмыстық, кей жағдайларда азаматтық істерді сотта қарау үшін пайдаланылады. Қазіргі заманғы маңызды тараулары – жалпы теориясы, техника, қылмыстың жекелеген түрлерінің алдын алудың тактикасы мен әдістеме техника дәлелдемелерді жинау, тиянақтау және зерттеу жөніндегі арнаулы тәсілдер мен ғыл.-тех. құралдар жүйесін қамтиды [1].

Криминалистика тергеу және басқа құқық қорғау органдарының жұмысының іскерлігін арттыруға үлкен әсер етеді, өйткені криминалистика тергеу тәжірибесін талдап, қорыту арқылы қылмысты ашуға бейім тәсілдерді тауып, оларды қолдану үшін керекті техникалық құралдарды тергеу қызметкерлеріне дайындап береді.

Адам қылмыс жасағандықтан көп іздер қалдырады. Криминалистикада іздер деген түсінік екі мағынада қолданылады. Тар мағынада із деп бір объектінің таңбасы, келбеті.

Ал жалпы криминалистикалық мағынада қылмыстың ізі деген ұғымға оқиға болған жерде қалған жеке заттар, қираған, сынған нәрселер.

Жасалған қылмыстың үлгісі тергеушінің ойында дұрыс қалыптасуына қажет заттай дәлелдемелердің толық табылуы оларды терең талдауға үлкен әсер етеді.

Бірақ заттай дәлелдемелерді, іздерді (әсіресе көзге кәрінбейтін) анықтау өте қиын, әрі күрделі жұмыс. Оларды іздеп тауып, дұрыс бекіту үшін арнаулы әдістер мен құралдарды пайдалану қажет. Осы іздерді, заттай дәлелдемелерді табу, бекіту, алу мен зерттеу әдістерінің және ол үшін керекті техникалық құралдардың қолдану тәсілдерін криминалистика пәні оқытады.

Жоғарыда айтылғандарды тұжырымдайтын болсақ, криминалистика адамдардың іс-әрекетін зерттейді. Ол қылмыс жасаған адамның криминалдық қылмысты іс-әрекетін және тергеушінің қылмысты ашуға байланысты жүргізетін криминалистикалық тәсілдер мен әдістерді қолдануға байланысты жұмысы.

Заң әдебиеттерінде криминалистикаға әр түрлі пәндік сипаттама беріледі. Авторлардың криминалистикаға берген пәндік сипаттамаларын қорыта келгенде, оларда негізінен тек редакциялық өзгерістердің бар екені аңғарылады.

Қай автор болса да, криминалистиканың қылмысты ашуға және тергеуге керекті деректерді, заттай дәлелдемелерді іздеп тауып, бекіту, алу және зерттеу үшін пайдаланатын әдістер мен тәсілдер, оған қажет техникалық құралдарды оқитын ғылым екенін баяндайды. Сонымен қатар, криминалистикада пайдаланатын техникалық құралдар, әдістер мен тәсілдер тек қылмыстық-процессуальдық заңға сәйкес болуы атап айтылады.

Кейбір авторлар криминалистикалық әдістер мен тәсілдер қылмысты ашуда ғана емес, қылмысты болдыртпауға бағытталғанында айта кетеді.

Криминалистика - қылмысты ашуға және тергеуге керекті заттай дәлелдемелерді процессуальдық заңға сүйене отырып, іздеп табу, бекіту, алу, зерттеу үшін пайдаланатын техникалық құралдар, тактикалық тәсілдер мен тергеу әдістемелері жөніндегі ғылым.

Криминалистика ең алдымен Қылмыстық іс жүргізу заңымен тығыз байланысты. Себебі криминалистиканың зерттеп дайындаған тәсілдері мен әдістері қылмысты ашуға, тергеу әрекеттерін тиімді жүргізуге негізделсе, Қылмыстық іс жүргізу заңы тергеу әрекеттерінің жүргізілу тәртібін заңды түрде реттейді. Атап айтқанда екі пәннің, де зерттейтіні бір объект - тергеу әрекеті.

Криминалистикада қолданылатын тәсілдер мен әдістер, заттай дәлелдемелерді іздеп табу, оларды бекіту, алу және зерттеуге бағытталады.

Сондықтан криминалистикада жиі қолданылатын іздеп табу, бекіту, алу және зерттеу деген ұғымдардың мазмұнын талдап оларға түсінік беру қажет.

Заттай дәлелдемелерді іздеп табу дегеніміз - ол тергеу органдарының қылмысты ашуға, керекті дәлелдерді іздеуге байланысты жүргізілетін жұмыс әрекеті.

Бекіту және алу - криминалистикалық аспектіде іздеп тауып алынған заттай дәлелдемелерді, іздерді сол күйінде сақтап қалу үшін, оларды арнайы криминалистикалық тәсілдермен белгілеу және алу.

Әр ғылымның пәндік сипаттамасы, мазмұны ол ғылымның міндеттерімен тығыз байланысты.

Криминалистиканың мына теменде көрсетілгендей негізгі міндеттері бар:

1) криминалистиканың ғылым ретінде дамуы;

2) заттай дәлелдемелерді, іздерді тауып, бекіту, алу және зерттеу үшін керекті жаңа криминалистикалық әдістер мен тәсілдерді одан әрі өндеп жетілдіру және осы әдістерді пайдалануға лайықты техникалық құралдар жасау;

3) алдын ала тергеудің ұйымдық тактикалық негіздерін жетілдіру.

4) жекелеген қылмыстарды тергеу әдістемелерін өндеп жетілдіру үшін жаңа ұсыныстар енгізу;

5) қылмысты болдыртпау үшін криминалистикалық сақтан-дыру шараларын құқыққорғау органдарына ұсыну.

Криминалистикалық білімнің жаңа, дәстүрлі емес бағыттары құқық қорғау органдарынан криминалдық күштердің жасап жатқан қылмыстарының жаңа түрлерін ашу, олармен күресудің жаңа әдістерін жетілдіруді талап етеді. Бұл процесс қылмыстық іс жүргізуге бұрын қылмыстық іске қатысы жоқ деп саналатын объектілерді қарастырумен тығыз байланысты.

Кейінгі кезде, құқық қорғау органдарының криминалистиканың қылмыспен күресудегі жаңа ғылыми-техникалық негіздеріне сүйенуі кездейсоқ емес.

Өйткені қазіргі кезде қылмыскерлерде өздерінің қылмыстық әрекеттерін жүзеге асыруда ғылыми-техникалық жетістіктерді кеңінен қолдануда.

Қылмысты ашуда - криминалистикалық гипнология қолдану қолға алынды.

Жалғандықты және қателесуді анықтаудың дәстүрлі емес әдістерінің біріне бізде және көрші Ресей мемлекеттерінде ресми қабылданбаған және заңдастырылмаған, бірақ кейбір шет елдерде қолданылатын, ақпарат иесін гипноздық жағдайға енгізу арқылы одан жеке мәліметтер алу әдісі жатады.

Гипноз техникасы ақпараттарды алу (гипно сұрау, гипно жауап алу), хабарламаларды құпия түрде жіберу, қандай да бір болмасын әлеуметтік ортаға жалған хабарлар тарату, гипноздық жағдайға келтірілген тұлғаның еркін белгілі бір істерді жасауға бағдарламалау және тағы да басқа мақсаттар үшін қолданылады. Гипноз психологиялық құбылыс және коммуникативтік әсер ету құралы ретінде құқық бұзушылық немесе конструктивтік, адамгершілік мақсаттарда қолданылуы мүмкін [2,50].

Тағы бір әдіс - криминалистикалық психоллингвистика әдісі. Адамның жазба немесе ауызша сөзі сан алуан белгілеріне байланысты ақпараттардың бай көзіне жатады. Міне, осы себептен ғалымкриминалистердің, психологтардың, лингвистердің, сондай-ақ, анықтау органдарының қызметкерлерінің, тергеушілердің дәстүрлі түрде осы объектілерге зор көңіл бөлуі тегін емес.

Қылмысты ашу, қылмыскерлерді әшкерелеу, қылмыстың алдын алу үшін сөздік ақпараттар кеңінен қолданылады. Жазбаша және ауызша сөздерді зерттеу криминалистиканың жеке бір саласы автортану және фонология (фоноскопия) ғылымдарымен жүргізіледі. Криминалистикалық психоллингвистика ғылымның жаңа бір саласы ретінде психология мен лингвистиканың тоғысқан жерінде пайда болды.

Психоллингвистикалық әдістің отаны деп АҚШ саналады, себебі осы тақырыптағы тұңғыш мақала ФБР –дің Бюллетенінде 1979 жылдың қыркүйек айында жарыққа шықты [3,98].

Криминалистикалық хронобиология (биоритмология) да маңызды әдістердің бірі. Тәжірибе көрсеткендей, айыпкер әр түрлі психологиялық жағдайда түрлі

көрсетулер береді. Ғалымдардың айтуынша, адамда болатын әр түрлі биологиялық процесстерді көрсететін жүзден аса биологиялық ритм бар. Бұларға ұйқы мен сергектіктің тәуліктік ритмі, дененің температурасы, жүрек-тамыр жүйесінің жұмысы және тағы басқаларды жатқызуға болады.

Циклі айлар немесе жылдарды құрайтын биоритмдер де болады. Бұлардың көбі күннің сәуле шашуының ритмикалық әсеріне, айдың фазаларына, жердің электромагниттік тербелістерімен тікелей байланысты болады.

Мысалы, көптеген елдердің зерттеушілері геомагниттік белсенділік артқан кезде психиатриялық емдеу орындарында аурулардың сандары артып, өз-өзіне қол жұмсаушылық пен кейбір қылмыстардың саны артады деген қорытындыға келген. Сондай-ақ, айдың фазалары мен қасақана кісі өлтіру процесстерінің арасында өзара байланыс бар екендігі де анықталды.

Хронобиология саласындағы мамандардың зерттеулерінің көрсеткеніндей, белгілі бір уақыт аралығында адамның психиялық әлсіздігі артады, оның бейімделушілік және иммундық мүмкіншіліктері төмендейді.

Осы себептен тергеудегі тұлғаның психофизиологиялық функциялары өзгеріске ұшырайды. Мұндай өзгерістерді қылмысты тексеруді ұйымдастыруда және ақпарат көздерімен тактикалық міндеттерді шешуде орынды қолдану өзінің оң нәтижелерін береді.

Әдебиеттер тізімі

1. Криминалистика [Электронды ресурс] <https://kk.wikipedia.org/wiki>
2. Гримак Л. Гипноз и преступность. М., 1997.-с.156.
3. Образцов В.А. К вопросу об интеграции и дифференциации знаний в криминалистике // Кримтехника. – М., 2010. – с. 273.

ӘОЖ 342.7

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЗАҢНАМАСЫНДАҒЫ ГЕНДЕРЛІК ЭВОЛЮЦИЯ ГЛОССАРИЙІ

Мәлікова А.Ә.

Ғылыми жетекшісі: Габдулов А.Ж., заң ғылымдарының магистрі
Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті,
Орал қ., Қазақстан, E-mail: ahat789@mail.ru

Әйел құқығы – ол адам құқығы, олар әйелдердің әлеуметтік, экономикалық, мәдени, азаматтық және саяси мәртебесін белгілейді. Бұл әйелдерді әлеуметтік-құқықтық тұрғыда кемсітуге ұшырамауына кепілдік береді. Халқымыз нәзік жандыларды сұлулықтың символына балап, «Әлемді құтқаратын» тартылыс күші бар көркем жаратылыс деп таныған. «Әлемді құтқарады» деуі олардың райлы болғаны үшін айта салған сөз емес. Әйел ер азаматтың қабырғасынан жаратылған солғын дағы сырлы құбылыс болғанымен, сол сыршылдықтың тұңғығына батып, жауабын жалған бойы таба алмай кеткендер қаншалық. Иә, әйелді түсіну оңай емес. Оның бағасын білгенге – патшайым, бағаламайтындар үшін жай ғана дәрменсіз

тіршілік иесі. Қазақ халқы әйелдің атқарған қызметіне, қоғамдағы алатын орнына еш уақытта бейжай қарамаған. Хандық заманның жауагершілік замананында, Ұлы Отан соғысы жылдарында тылда қаракет еткен әйелдер қара нардың жүгін көтеріп, отбасымен қоса бүтін елді асырады емес пе? Әйелдердің еңбекке араласуы, ерлердің еншісіндегі істерді олардан кем орындамайтынын сол тылдағы нәзік жандылар дәлелдеп кетті.

Жазушыларымыз да қазақ ұлтының болмысын қалыптастыруға, табиғаттың өзі дарытқан ақыл көкжиегімен ұлтты тәрбиелеп, халықтың құрметіне бөленген нәзік жандылардың тағдырын қашан да шығармаларына арқау еткен. Мысалға айтар болсақ, Ғабит Мүсіреповтің «Ұлпан» романында дағы қазақ қызының бойындағы жүректілік ұшқыны жиырмаға толмаған Ұлпан қыздың бейнесінде көрніс табады. Көпшілікке танымал «Троя» аңызында бір империяның күйреуіне себептің басы ретінде әйел адам айтылады. Аңыз болса да осы оқиғаның қазақы ұғымдағы «елмен елді бітістіруші немесе араздасуының басты себепшісі – әйел» деген ұғымына да сай келетіндей. Қазақ түсінігінде әйел асыл ана, аяулы жар болумен қатар, қоғамның әр саласында олардың өзіндік үні бар.

«Әйел» түсінігі тар ауқымға сыймайтынын ерте аңғарған Мұхтар Әуезов «...Сол себепті әйелдің басындағы сасық тұман айықпай, халыққа адамшылықтың бақытты күні күліп қарамайды. Ал, қазақ, мешел болып қалам демесең, тағылымыңды, бесігіңді түзе! Оны түзейім десең, әйелдің халін түзе» деген екен.

«Әйел құқығы» немесе «феменизм» сөзінің мағынасы уақыт өте келе және әр мәдениетте әрқалай өзгеріп отырды. Феминизм мен гендерлік саясат екеуі мүлде бөлек. Екеуінің арасын ажыратып алмасақ болмайды. Гендер дейтініміз – әйел мен ер адамның құқықтарының теңдігі. Ал бүгінгі таңда әйелдер құқығының нені құрайтыны туралы консенсус әлі де жоқ. Кейбіреулер әйелдің негізгі құқығы үй шаруасымен айналысып отбасы ұйытқысы болу деп есептейді. Басқалары әйелдердің құқықтары жұмыс орнындағы теңдікке немесе ерлер сияқты әскерде қызмет ету мүмкіндігіне ие болу жатады деп санайды. Ал көпшілік жоғарыда айтылғандардың барлығын әйелдер құқығы деп санау керек деп дауласады. Қазақ халқының дәстүрінде ата-ананы сыйлау және қыз баланы құрметтеу туралы өсиеттер, оның тәжірибе жүзіндегі жарқын мысалдары көп. Халқымызда әйелдерге арналған арнайы күн бұрын белгіленбесе де күнделікті өмірде сыйластық дәстүрі жалғасып келді. Алайда кейде жаппай болмаса да, ара-тұра кездескен полигамия, қызды өз келісімінсіз ұзату сынды тарихи фактілер әйелдің, қыз баласының құқығын таптаудың мысалы ретінде аталып, сыналып та келеді.

Қазақстан Республикасы тәуелсіздік алған сәттен бастап саяси аренада дербес демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырды. Содан бастап, өзіндік модельдегі даму бағдарын ұстанып, мемлекетіміздің адам және азаматтарының құқықтарын қорғайтын заңдарды қабылдады. Әрине, солардың бастауы ретінде Ата заңымыз - Конституцияның алар орыны ерекше, өйткені адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтарының кепілі ретінде орнықты. Қазақстан Республикасының 1991 жылғы 20 желтоқсанда «Қазақстан Республикасының азаматтығы туралы» қабылданған Заңға сай «Қазақстан Республикасының азаматтығы адамның мемлекетпен орнықты саяси-құқықтық байланысын айқындайды, бұл олардың өзара құқықтары мен міндеттерінің

жиынтығын білдіреді» - деп айқындалған. Мемлекет пен азаматтық арасында пайдаланылған биологиялық тұрғыда қарастырылған «адам» сөзінің астында әрине әйел адамның құқықтары мен бостандықтары толықтай қамтылған.

Ата заңымыздың 1993 жылы қабылданған нұсқасының 1-бөлімі «АЗАМАТ, ОНЫҢ ҚҰҚЫҒЫ, БОСТАНДЫҒЫ МЕН МІНДЕТТЕРІ» және 1995 жылы жалпы референдумда қабылданған нұсқасының 2-бөлімі «АДАМ ЖӘНЕ АЗАМАТ» әйел адамдардың еш құқығын шектемейді және оны адам және азамат мәтінінің астында пайдалана отырып, ер адамдардың құқықтары мен бостандықтарын теңдестіреді. 1991 жылғы 16 желтоқсанда қабылданған «Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі туралы» ҚР Конституциялық Заңының 2-тарауында Қазақстан халқы егемендіктің бірден бір иесі және мемлекеттік биліктің қайнар көзі екенін, Қазақстан Республикасының Конституциясы мен заңдары негізінде тікелей де, сондай-ақ өзі сайлайтын мемлекеттік органдар арқылы да мемлекеттік өкімет билігін жүзеге асыра алатынын көрсетіп, «Республика азаматтары өздерінің ұлтына, ұстайтын дініне, қандай қоғамдық бірлестікке жататынына, тегіне, әлеуметтік және мүліктік жағдайына, шұғылданатын қызметіне, тұрғылықты орнына қарамастан бірдей хұқықтар иеленіп, бірдей міндеткерлікте болады, азаматтық тең хұқылыққа қастандық жасау заң бойынша жазаланады» - деп көрсетуі, әйел құқықтарының Қазақстан халқы үшін ер азаматтармен тең дәрежеде қойылғандығының тағы бір дәлелі. Бұған қоса, «Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 28 қыркүйектегі Конституциялық заңының 2-бабында «Республикадағы сайлау Республика азаматының сайлау және сайлану құқығын еркін жүзеге асыруына негізделеді»-деп заң шығарушы орган атап көрсеткен.

1992 жылы 2 наурызда Қазақстан Республикасы Біріккен Ұлттар Ұйымы (бұдан әрі-БҰҰ) құрамына еніп, әйел құқығын қорғау және теңдестіру мақсатында Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас Ассамблеясының резолюциясымен 1948 жылғы 10 желтоқсанда № 217 А (III) қабылданған «Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясын» қолдай отырып, 1998 жылғы 29 маусымда «Қазақстан Республикасының Әйелдерді кемсітушіліктің барлық нысандарын жою туралы конвенцияға қосылуы туралы» Қазақстан Республикасының Заңын қабылдаған болатын. Бұл заңды Қазақстан Республикасының заң шығарушы органы әйелдерді кемсіту теңдік пен адамдық қадыр-қасиетті құрметтеудің себептерін бұзатынын, әйелдердің ерлермен тең дәрежеде өз елінің саяси, экономикалық және мәдени өміріне қатысуына кедергі жасайтынын, қоғам мен отбасының әл-ауқатының өсуіне кедергі жасайтынын, әйелдердің өз елдері мен адамзаттың игілігіне арналған мүмкіндіктерінің толық ашылуын одан әрі қиындататынын еске сала отырып, кедейлік жағдайында әйелдердің азық-түлікке, денсаулық сақтауға, білім алуға, кәсіптік дайындыққа және жұмысқа тұру мүмкіншілігіне, сондай-ақ басқа да сұраныстарға аз қол жеткізетіндігіне алаңдай отырып, елдің әл-ауқаты және бейбітшілік ісі әйелдердің ерлермен тең дәрежеде барлық салаларға барынша қатысуын талап ететіндігіне сенімді бола отырып, отбасының әл-ауқаты мен қоғам дамуына әлі күнге толық мойындалмаған әйелдердің қосар үлесін, ана болудың әлеуметтік маңызын және отбасы мен бала тәрбиесіндегі екі ата-ананың да рөлін ескере отырып және ұрпақты жалғастырудағы әйелдердің рөлі кемсітуге себеп

болмауға тиіс екенін ұғына отырып, теңдік пен әділдікке құрылған жаңа экономикалық тәртіп орнату ерлер мен әйелдер арасындағы теңдікті қамтамасыз етуге айтарлықтай жәрдемдесетініне сенімді бола отырып қабылдаған еді [1]. Сол сенімдері бүгінгі күнде Қазақстанның саяси аренасында ақталып отыр. Оған дәлел ретінде әйел адамдардың ҚР-ның Парламентінде депутаттыққа сайлануы, Эльвира Әзімованы Қазақстан Республикасы Конституциялық сотының төрағасы қызметіне тағайындалуы, ең жас Экология министрі Зульфия Сулейменованың министрлер кабинетінің бірін басқаруын келтіруге болады. Тіптен, ҚР Президенті жанындағы ҚСЗИ Қоғамдық пікірді зерттеу бөлімінің жетекші сарапшысы Гүлназ Қасымованың «Inbusiness.kz» медиа холдинг порталына берген сұхбатында Қазақстанда 2022 жылы мемлекеттік қызметтегі әйелдердің үлесі тұрақты, яғни 55,7 пайызды құраса, соның ішінде басшылық лауазымдарда 39% әйелдер болса, жергілікті биліктің сайланбалы органдарында (мәслихаттарда) – 30,6% құраған [2].

2011 жылғы 26 желтоқсандағы «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасының кодексінің 30-бабында «ерлі-зайыптылар тең құқықтар пайдаланады және тең міндеттер атқарады, олардың әрқайсысы қызмет түрін, кәсібін және діни сенімін таңдауға ерікті, ана болу, әке болу, балаларды тәрбиелеу, оларға білім беру, ерлі-зайыптылардың тұрғылықты, болатын жерлері мәселелерін және отбасы өмірінің басқа да мәселелерін бірлесіп шешетіндігі» айқын жазылған. 2015 жылғы 23 қарашада қабылданған Қазақстан Республикасының Еңбек Кодексінің 5-бабында әркімнің еңбекті еркін таңдауға немесе еңбекке қандай да бір кемсітушіліксіз және мәжбүрлеусіз еркін келісуге құқығы, өзінің еңбекке қабілеттілігіне билік етуге, кәсіп және қызмет түрін таңдауға құқығы бар десе, ал 6-бабында ешкімді де еңбек құқықтарын іске асыру кезінде шығу тегіне, әлеуметтік, лауазымдық және мүліктік жағдайына, жынысына, нәсіліне, ұлтына, тіліне, дінге көзқарасына, нанымына, тұрғылықты жеріне, жасына немесе дене кемістіктеріне, қоғамдық бірлестіктерге қатыстылығына байланысты немесе өзге де мән-жайлар бойынша ешқандай кемсітуге болмайды делінген. Бұдан басқа, «Қазақстан Республикасының Әйелдердің саяси құқықтары туралы конвенцияға қосылуы туралы» Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 30 желтоқсандағы Заңы, «Ерлер мен әйелдердің тең құқықтарының және тең мүмкіндіктерінің мемлекеттік кепілдіктері туралы» Қазақстан Республикасының 2009 жылғы 8 желтоқсандағы Заңы, «Тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы туралы» Қазақстан Республикасының 2009 жылғы 4 желтоқсандағы Заңы, 2005 жылғы 29 қарашада «Қазақстан Республикасында 2006 - 2016 жылдарға арналған Гендерлік теңдік стратегиясын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы шығып, Қазақстанда гендерлік теңдік саясатын дамыту өз жалғасын тапқан.

«Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Әйелдер істері және отбасылық-демографиялық саясат жөніндегі ұлттық комиссия туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2006 жылғы 1 ақпандағы N 56 Жарлығы негізінде ҚР Президентінің жанындағы консультативтік-кеңесші орган ретінде құрылған Әйелдер істері және отбасылық-демографиялық саясат жөніндегі ұлттық комиссия (бұдан әрі - Комиссия) өз қызметін ойдағыдай атқарып келеді. Әйелдер істері және отбасылық-демографиялық саясат аясында қызмет атқарып келген Комиссия гендерлік саясат, әйелдердің қоғамдағы рөлін, белсенділігін күшейту бағытындағы

жұмыстарын мемлекеттік деңгейде жүзеге асыруда. Бұл саясаттың арқасында қазақ қоғамында әйел құқықтарының теңдігін сақтауда «Қазақ қызы» қоғамдық бірлестігі, «Дағдарыс орталықтары одағы» заңды тұлғалар бірлестігі, «Ұлағатты жанұя» қоғамдық қоры, «Қазақстан Республикасының республикалық әйелдер кеңесі» қоғамдық бірлестігі, «Қазақ аналары – дәстүрге жол» республикалық қоғамдық бірлестігі, «Қазақстанның әйелдер ұйымы альянсы» атты республикалық қоғамдық ұйымдар құрылып, әйел азаматтардың құқықтарын қорғау мақсатында қоғамның өзекті мәселелерін қозғап келеді. 2015 жылы ҚР Мемлекеттік хатшысы, Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы Әйелдер ісі және отбасылық-демографиялық саясат жөніндегі Ұлттық комиссия төрайымы Гүлшара Әбдіқалықова «БҰҰ-Әйелдер» ұйымының Қазақстандағы өкілі, Орталық Азиядағы «БҰҰ-Әйелдер» бірнеше елге арналған бөлімшесінің директоры Илейн Конкиевичпен кездесу барысында, И.Конкевич: «Ер азаматтар әйелдерге қарағанда көп табады. Бұдан бөлек, Қазақстанда Парламентте және жергілікті әкімдіктерде әлі де болса әйелдердің 30 пайыздық үлесі еңсерілген жоқ. Дегенмен, Қазақстанның мемлекеттік басқаруында әйелдердің пайыздық үлесі соншалықты аз емес - Парламенттің төменгі палатасында 26 пайызды құрайды. Әйтсе де, бұл көрсеткішті 30, одан да жақсырақ тіпті 40 пайызға арттырып, әйелдердің Қазақстандағы саяси мәселелерді шешуге қатысуын жақсарту қажет. Бұдан бөлек, тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарын қолдауға және оның алдын алуға қатысты жұмыстарды жақсарту түсу маңызды, дегенмен Қазақстан Орталық Азия өңірінде гендерлік теңдікті ілгерілету бөлігінде тарихи рөл атқарып келеді»- деп, Орта Азияның басқа мемлекеттеріне қарағанда, еліміздің бұл саясатты ілгері алып келе жатырғанын мойындап отырғанын көрсетеді. Бұл көрсеткішті 2022 жылы Қазақстандағы «БҰҰ-әйелдер» құрылымының өкілі Мария Доценконың «Inbusiness.kz» медиа холдинг порталына берген сұхбатында «Қазақстан экономикалық қатысу және мүмкіндіктер бойынша 2022 жылғы жаһандық гендерлік алшақтықтың индексында әлемнің 146 елі арасында 29-орынға ие. Сонымен қатар елімізде әйелдер мен ерлер арасындағы еңбекақы алшақтығы сақталуда – 21,7% азайған»-деп көрсетуі, алдымызда қойылған мақсаттар мен міндеттерді орындағанымыздың көрсеткіші [2].

«Қазақстан Республикасындағы 2030 жылға дейінгі отбасылық және гендерлік саясат тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылғы 6 желтоқсандағы № 384 Жарлығы қабылдануына орай ҚР-дағы 2030 жылға дейінгі отбасылық және гендерлік саясат тұжырымдамасын іске асыру бойынша бірнеше кезеңнен тұратын іс-шаралар жоспарған. Қазақстан Республикасы Президентінің 2022 жылғы 1 сәуірдегі № 853 Жарлығымен «Қазақстан Республикасындағы 2030 жылға дейінгі отбасылық және гендерлік саясат тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылғы 6 желтоқсандағы № 384 Жарлығына өзгерістер енгізілді. Отбасы институтын нығайту, отбасыларға кешенді қолдау шараларын көрсету мақсатында Отбасын қолдау, отбасылық жанжалдарды шешу және балалары бар әйелдерге уақытша тұру орталықтары құрылған. Өмірлік қиын жағдайға тап болған отбасыларды жедел анықтауға және оларға көмек көрсетуге мүмкіндік беретін отбасының цифрлық картасы әзірленіп, енгізілген. Гендерлік аспектіні ескере отырып, жалғыз басты ата-аналардың қашықтағы жұмыс форматына және жұмыспен қамтудың қысқартылған

режиміне құқығын айқындауды көздейтін еңбек заңнамасын жетілдіру жоспарланған. Әйелдердің экономикалық мүмкіндіктерін кеңейту үшін әйелдер кәсіпкерлігін дамытудың 15 орталығын ашу, ауылдық жерлерде тұратын әйелдерді және осал топтағы әйелдерді еңбек нарығында сұранысқа ие дағдыларға оқыту жоспарланып, сондай-ақ гендерлік қажеттіліктерді бағалау картасы әзірленген. Осы тұжырымдама аясында мысал ретінде айта кететін мәселе, қазіргі Қазақстанның барлық өңірлерінде 36 дағдарыс орталығы жұмыс істейді (олардың ішінде 31-і баспанаға ие), ал 2006 жылы 10 өңірде тек 24 орталық жұмыс істеді, онда тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарына арнаулы әлеуметтік қызметтердің кепілдік берілген көлемін көрсеткен болатын. Өңірлерде 31 «Жанұя», «Бақытты отбасы» және т.б. отбасыларды қолдау орталығы жұмыс істейді. Орталықтар өмірлік қиын жағдайға тап болған әрбір отбасына психологиялық, әлеуметтік, құқықтық және басқа да қажетті көмек көрсетеді, сондай-ақ отбасы институтын дамытуға жан-жақты қолдау көрсетеді. 2022 жылы ҰЕҰ гранттық қаржыландыру аясында отбасылық саясат саласында Гендерлік қажеттіліктер мен қажеттіліктер картасы: этникалық, аймақтық және таптық ықпал атты жобалары іске асырылған [4].

Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың пәрменімен Парламент пен жергілікті мәслихат депутаттарының арасында әйелдер мен жастардың үлес салмағы арттырылды. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың VII шақырылымдағы Парламенттің бірінші сессиясының ашылуында сөйлеген сөзінде «Мәжіліс пен мәслихаттарға білікті, абыройлы адамдар келді. Бұған партиялық тізімде әйелдер мен жастар үшін 30 пайыздық квота белгілеу арқылы қол жеткіздік» арқылы келгенін айтқан болатын. Яғни, Президентіміз әйелдер құқығы елімізде ел тағдырын шешуде маңызды рөлі бар екенін ескеретіндігін және құқық саласында кенже қалмайтынына кепілдік беріп тұр.

Қорыта келгенде, белгілі публицист Әбдірашит Бәкірұлының «Гендерлік саясат және қазақ қоғамындағы әйел» тақырыбында берген сұхбатында тілшінің «Адам құқығын қорғау деген бар емес пе? Неге біз әйел құқығын бөліп қорғауымыз керек?»-деген сұрағына берген жауабында: «Иә, адам құқығы заңмен қорғалады және онымен айналысатын көптеген ұйымдар бар. Бірақ, соның ішінде, біз қоғамдағы әйелдердің алатын орнына, атқаратын функциясына қарай әйелдер құқығын бөліп қарастырамыз. Өйткені, жаратылысына орай, әйелдердің қоғамдағы және отбасындағы функциясы тек қана бір азаматтық шеңберде тоғыса салмайды. Ерлер мен әйелдердің атқаратын функциясы қоғамдық еңбек бөлінісінде, қарым-қатынастар жүйесінде белгілі бір бағыттарға бөлінеді. Сөйтіп, сол бағыт бойынша әйелдердің құқығын қорғау қажеттілігі пайда болады. Әйелдердің тең құқылығын қамтамасыз етуді ұлттық менталитетке бұру үшін гендерлік саясатты белсенді түрде жүргізуіміз керек деп білемін» - деп шегелеп айтқан еді. Расында, мен бұл кісінің пікірімен толықтай келісемін. Қоғам өмірінің барлық салаларында гендерлік теңдік қағидаттарын ұдайы іске асыру керек. Ұлттық негізде Қазақстандағы әйел құқықтарын қамтамасыз ету, оларды жүзеге асыру, гендерлік теңдік саясатын іске асыру бағытында бірталай жұмыстарды атқару - қазіргі және келешек ұрпақтың уақыт пен заман талабына сай ұстануы маңызды деп есептеймін. Оның нәтижесі қоғамдағы түрлі салаларда көрініс тауып жатқанын байқауға болады және бұл үрдіс

алдағы уақытта да жүйелі түрде даму бағытында жалғасын таба бермек деген ойдамын.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. «Қазақстан Республикасының Әйелдерді кемсітушіліктің барлық нысандарын жою туралы конвенцияға қосылуы туралы» Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 29 маусымдағы N248 Заңы // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z980000248_

2. «Inbusiness.kz» медиа холдинг порталы «Сайлаудан кейін Парламенттегі әйелдер алатын орын үлесі артуы мүмкін - сарапшы» тақырыбындағы сұхбат// <https://inbusiness.kz/kz/news/sajlaudan-kej-in-parlamenttegi-ajelder-alatyn-oryn-ulesi-artuy-mumkin-sarapshy>

3. «Қазақстан Республикасындағы 2030 жылға дейінгі отбасылық және гендерлік саясат тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылғы 6 желтоқсандағы №384 Жарлығы.// <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1600000384>

4. Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігінің Жастар және отбасы істері комитеті сайты // <https://www.gov.kz/memleket/entities/fam>

5. «Ақиқат» журналы «ГЕНДЕРЛІК САЯСАТ ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ҚОҒАМЫНДАҒЫ ӘЙЕЛ» тақырыбындағы сұхбат// <https://aqiqat.kazgazeta.kz/news/9121>

6. «Қала мен Дала» газеті «Әйелдер құқығын қорғау – қоғам назарында» тақырыбындағы сұхбат// <https://dalanews.kz/suranys/36365-jelder-y-yn-or-au-o-am-nazary?ysclid=lfe8qoyubi9664207890>

УДК 336.748.12(574)

ИНФЛЯЦИЯ В КАЗАХСТАНЕ: ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ РЕШЕНИЯ

Москаленко К.

Научный руководитель: Шайханова Н.К.

Восточно-Казахстанский университет имени С. Аманжолова,
г. Усть-Каменогорск, Казахстан, E-mail: thedeadkarina@gmail.com

Одна из самых насущных тем экономических разборов и исследований во все времена - конечно же, инфляция. В Казахстане в последние годы она стала первопричиной многих актуальных экономических и социальных вопросов. Стоит отметить, что явление инфляции после пандемии коронавируса теперь на устах не только отечественных СМИ и экспертов, но и зарубежных. Рекордные показатели наблюдаются в большинстве развитых стран, ранее более устойчивых к такой волатильности – Германия, Великобритания, США, Франция, Япония и многие другие [4].

Для любой экономики чрезмерная инфляция – отрицательный процесс. Она не только уменьшает покупательскую способность денег, но и усложняет процесс производства, инвестирования, сбережения. Создается дисбаланс между

производством и потреблением. На фоне сильной инфляции также происходят и социальные изменения. С точки зрения уровня жизни населения инфляция расширяет неравенство в доходах, поскольку она «делает богатых богаче, а бедных – беднее». Происходит это вследствие того, что рост общего уровня цен в стране (инфляция) означает удорожание активов, принадлежащих обеспеченной части населения (недвижимость, машины, драгоценности и др.). В это же время наиболее уязвимые слои населения, не имея или практически не имея активов, сталкиваются в условиях инфляции с удорожанием уровня жизни, вынуждающим их ухудшать качество потребляемых товаров.

Официальная статистика показывает, что годовая инфляция в Казахстане на февраль 2023 года составила 21,3%. При этом в 2022 году она составляла 8,7%, а в 2021 – 7,4% [6]. Мы видим резкий скачок в показателях.

Для разработки мер по замедлению темпов инфляции важно верно проанализировать ее характер, причины и факторы возникновения.

Переход к рыночной экономике, глобализация открыли для Казахстана новые пути развития, источники инвестиций, развитие технологий и прочее. Однако, кроме этого из-за рубежа также ввозится и огромное число товаров. А вместе с ними и инфляция. Доля импорта из России в Казахстан составляет 40%. Но в ситуации с Россией есть еще один момент - укрепление рубля к тенге вследствие политической обстановки в соседнем государстве. Импорт из-за рубежа в Россию существенно сократился ввиду многочисленных санкций, вместе с тем увеличился курс рубля к доллару и, соответственно, к тенге на 30%. Таким образом, мы ввозим товары из России по уже завышенной на 30% цене. Отечественное производство вслед за импортом повышает цены на товары, выравнивая их. Здесь стоит отметить также один из пережитков СССР в Казахстане – малое количество или вовсе отсутствие конечного производства товаров. По сей день Казахстан является сырьевой страной с низким уровнем собственного производства.

К внешним факторам относится не только импортируемая из России инфляция, но и взаимосвязь с другими странами ввиду открытости экономики Казахстана. Как упоминалось выше, высокие темпы инфляции наблюдаются и в развитых странах [4]. Причин много, назвать одну точную нельзя, однако стоит выделить старение наций, следовательно, снижение доли экономически активного населения, спад производства, геополитические факторы, удорожание сырья, постпандемия и общее снижение темпов развития.

Как и в передаточном механизме, причины инфляции нельзя рассматривать “при прочих равных”, все факторы так или иначе влияют друг на друга.

В Казахстане крупные сырьедобывающие, металлургические, химические, машиностроительные предприятия не имеют аналогов и не создают конкурентной среды, присущей рыночной экономике.

Текущая инфляция в республике – не мгновенно появившаяся проблема. То есть, нашей экономике она свойственна ввиду ее непостоянности и только недавно начавшемуся процессу перехода к рынку. Пугают только ее высокие темпы. Однако, такая ситуация только у нас.

Кроме внешних проблем при объективном анализе нужно рассматривать и внутренние факторы.

Главенствующей причиной инфляции в Казахстане является неконтролируемый рост цен. Как показывает Бюро национальной статистики, самый высокий темп инфляции отмечается в сфере продовольственных товаров – 55% от общей инфляции. Эта проблема наблюдалась и до пандемии, и в потребительской корзине удорожание продуктов питания становится главной проблемой. По мнению аналитиков, причиной служат фундаментальные проблемы с сельским хозяйством в стране. Стоит назвать низкий уровень технологической базы, проблемы с транспортировкой товаров, огромное количество посредников между производителем и прилавком магазина [3].

Еще одним внутренним фактором является высокий уровень денежной массы в стране. На конец 2022 года количество денег в обращении составляло 3 360 653 млн тенге. Рост денежного предложения без его подкрепления предложением на рынке товаров грозит ростом цен, что и происходит в республике. В декабре 2022 года Национальный банк объявил о поднятии учетной ставки до 16,75% с коридором в +/- 1 п. п. Текущее решение основывалось на прогнозах и анализе фактических данных. В его основу легли факторы внешней среды в виде неопределенности геополитической обстановки и ее последствий, а также сохраняющихся высоких цен на продовольствие в мире. Со стороны внутренней экономики отмечаются исторически максимальные инфляционные ожидания, дисбаланс спроса и предложения, а также перестройка торговли при ускоренном росте импорта [2].

Манипулирование учетной ставкой в рыночной экономике - один из самых распространенных и действенных методов денежного регулирования. Казахстан - не исключение. Уже в феврале 2023 года объем денежной массы сократился до 3 251 127 млн тенге [8]. Стоит не забывать существование временного лага между изменениями и их последствиями. На нормализацию количества денег и на снижение общей инфляции понадобится время.

Понимание стабильности цен как устойчиво низкой инфляции на протяжении длительного периода направлено на минимизацию негативных эффектов роста цен, формирование стабильных и предсказуемых инфляционных ожиданий, создание условий для экономического роста. Однако очевидно, что низкая инфляция в долгосрочном периоде означает рост общего уровня цен. Цель обеспечения ценовой стабильности связана с поддержанием общего уровня цен в экономике и недопущением как затяжной инфляции, так и затяжной дефляции. В XX веке не раз возникали ситуации, когда высокий уровень инфляции или дефляции приводил социально-политической нестабильности.

Один из способов избежания инфляции – ее предупреждение. Оно аргументируется тремя причинами. Первая – высокие издержки инфляции. Вторая – рост инфляции легко выходит из-под контроля. Третья – цена снижения инфляции очень высока. Преодоление инфляции является условием нормального экономического развития. Но процессы снижения инфляции нельзя рассматривать отдельно, так как они идут “рука об руку” с подъемом производства и должны друг друга обуславливать. Низкая и стабильная инфляция – это незаменимый актив в борьбе за достижение других экономических целей, который дает мультипликативный эффект улучшениям в состоянии экономики государства [1, с. 103].

С 2015 года Национальный Банк проводит денежно-кредитную политику в режиме инфляционного таргетирования при плавающем обменном курсе тенге. Инфляционное таргетирование – режим денежно-кредитной политики, при котором конечной целью является ценовая стабильность [6].

С переходом на инфляционное таргетирование действующим режимом политики обменного курса является плавающий обменный курс тенге. Данный режим позволяет автоматически реагировать на внешние шоки и в короткие сроки после изменения фундаментальных факторов достигать равновесного значения, что наилучшим образом способствует стабильному развитию всех секторов экономики и сегментов финансового рынка.

Национальный Банк не вмешивается в процесс курсообразования, при этом оставляет за собой право проводить интервенции для предотвращения чрезмерных изменений курса тенге, а также для обеспечения стабильности финансовой системы. Интервенции в целом не противоречат политике плавающего обменного курса.

Оперативные меры борьбы с инфляцией – это прежде всего вопросы логистики, антимонопольное регулирование, внешнеторговое регулирование, контроль над торговой надценкой 15% на социально значимые продукты питания, которая установлена законом, а также форвардный закуп, формирование стабфондов, оборотные схемы и другие меры. Государству стоит таргетировать более низкие уровни инфляции и делать все, чтобы их достичь. Кроме того, инфляционные ожидания нельзя допускать, чтобы со своей стороны это не оказывало негативное влияние на рост цен [4].

Главным инструментом таргетирования является учетная ставка, которая практически достигла исторического максимума в Казахстане. В США еще один широко применяемый инструмент – операции на открытом рынке. Однако, пока в стране идет сырьевая направленность, операции на открытом рынке работают слабо.

Поэтому все, что остается – манипулирование учетной ставкой, быстрая реакция на внешние шоки и минимальное вмешательство государства в только развивающуюся рыночную экономику.

Таким образом, в ходе работы были выделены основные факторы инфляции. Их разделили на внешние: геополитическая обстановка, импортируемая инфляция, общая нестабильность мировой экономики; и внутренние: сырьевая направленность экономики, проблема с производством и поставками продовольственных товаров, их завышенная стоимость, слабо развитые условия конкуренции. Стоит отметить, что большинство этих вопросов в нашей экономике несут хронический характер. Казахстан, ввиду многочисленных связей с границей и широким участием на мировом рынке, широко подвергается влиянию мировых изменений. Отметим, что для успешного регулирования уровня инфляции одновременно с ее таргетированием нужно решать вопрос общего развития экономики, делать упор на развитие национального бизнеса, диверсификации экономики.

Список литературы

1. Сембиева Л.М. Теория и практика инфляции: современные подходы к оценке и регулированию в условиях глобализации, монография. – Алматы, 2020.

2. Постановление Комитета по денежно-кредитной политике Национального Банка Республики Казахстан от 2 декабря 2022 года №10 «Об установлении базовой ставки».

3. Почему растет инфляция и как ее остановить, URL: Почему растет инфляция и как ее остановить, рассказали эксперты: 07 ноября 2022, 07:47 - новости на Tengrinews.kz

4. Пленарное заседание Мажилиса Парламента Республики Казахстан - 19.10.2022 VII созыв III сессия, URL: ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПАРЛАМЕНТІ МӘЖІЛІСІНІҢ - GetPdf (parlam.kz)

5. Официальный сайт Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК, web-сайт: Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан - Главная (stat.gov.kz)

6. Официальный сайт Национального банка РК, web-сайт: Национальный Банк Казахстана (nationalbank.kz)

7. Официальный сайт Фондовой биржи РК, web-сайт: www.kase.kz

8. Источник статистики о денежной массе, web-сайт: ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПОКАЗАТЕЛИ | RU | TRADINGECONOMICS.COM

ӘОЖ 657.2:338.436.33

АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ НЕГІЗГІ ЖӘНЕ ҚОСАЛҚЫ ӨНДІРІСТЕРДІҢ ДАЙЫН ӨНІМІНІҢ ӨЗІНДІК ҚҰНЫН ЕСЕПТЕУ ЖӘНЕ ШЫҒЫНДАРДЫ ЕСЕПКЕ АЛУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Муратова Д., Байғалиева А.

Ғылыми жетекші: Апышева А.А., ассоциированный профессор

С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті,

Оскемен қ., Қазақстан, E-mail: m-dilnaz@bk.ru

Ауылшаруашылық өндірісі экономиканың басқа салаларынан бірқатар ерекшеліктерімен ерекшеленеді, бұл оның бухгалтерлік есебін ұйымдастыруға әсер етеді.

Ауыл шаруашылығының ерекшелігі, ең алдымен, тірі организмдер - жануарлар мен өсімдіктер, өндірістің негізгі құралы - жер-бұл жерде еңбек объектісі ретінде әрекет етеді. Өндіріс процесі табиғи жағдайда жүзеге асырылады, осыған байланысты оның нәтижелеріне ауа-райы әсер етеді.

Ауыл шаруашылығында өндіріс процесі ұзақ мерзімді. Өндіріс циклі бір күнтізбелік жылға тең. Жыл ішінде ауыл шаруашылығы өнімі нормативтік-болжамды (жоспарлы) өзіндік құны бойынша есепке алынады, ал нақты өзіндік құны жыл соңында ғана айқындалады. Өнімнің өзіндік құнының деңгейін бақылау үшін нормативтік (жоспарлы) және нақты өзіндік құннан басқа, провизорлық (күтілетін) өзіндік құн есептеледі. Күтілетін өзіндік құн және күтілетін қаржылық нәтиже ағымдағы жылдың 1 қазанына айқындалады.

Ауыл шаруашылығы өнімдерін (жұмыстарды, көрсетілетін қызметтерді) өткізудің қаржылық нәтижесі жыл соңында айқындалады.

Ауыл шаруашылығы ұйымдары өндірістік қызметті үш негізгі сала бойынша жүзеге асырады:

1) Өсімдік шаруашылығы (дәнді дақылдар, жеміс-көкөніс, бау-бақша, гүл өсіру, көшет өсіруді қамтиды);

2) мал шаруашылығы(сүтті мал шаруашылығы, етті мал шаруашылығы, қой шаруашылығы, Шошқа шаруашылығы, жылқы шаруашылығы, құс шаруашылығы, Аң шаруашылығы, балық шаруашылығы, ара шаруашылығы кіреді);

3) өнеркәсіптік өндіріс (өсімдік және мал шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеуді қамтиды).

Негізгі өндірістердің қалыпты жұмысын қамтамасыз ету, олар үшін ауыл шаруашылығы ұйымдарында жекелеген жұмыстар мен қызметтерді орындау үшін қосалқы өндірістер өз қызметін жүзеге асырады.

Ауыл шаруашылығында малдың бір түрінен және бір өсімдік шаруашылығынан дайын өнімнің бірнеше атауы алынуы мүмкін. Барлық өнімдер негізгі, жанама және конъюгацияланған болып бөлінеді:

- негізгісі - бұл дақыл өсірілетін немесе жануарлар өсірілетін өнім;

- жанама - бұл негізгі өніммен бір мезгілде алынатын, бірақ екінші дәрежелі маңызы бар өнім. Жанама өнімдер ұйым ішінде жануарлардың өндірістік немесе технологиялық тобына қолданылады. Мысалы: сүт бағытындағы мал шаруашылығында сүт пен ұрпақ алынады; зығыр өсіру кезінде зығыр сабаны мен зығыр тұқымы алынады.

Ауылшаруашылық ұйымдарын есепке алу алдында келесі негізгі міндеттер тұр:

1) ұйымның мүлкі мен міндеттемелерінің нақты жай-күйі мен қозғалысы туралы толық және анық ақпаратты қалыптастыру;

2) шаруашылық операцияларды дұрыс және уақтылы құжаттамалық ресімдеу және оларды есепке алу тіркелімдерінде көрсету;

3) дайын өнімнің нақты өзіндік құнын айқындау;

4) ұйым қызметінің жай-күйі мен нәтижелері туралы ақпаратты уақтылы қамтамасыз ету;

5) ұйымның қаржы-шаруашылық қызметін жақсартудың ішкі шаруашылық резервтерін уақтылы және толық анықтау.

Ауыл шаруашылығы ұйымында бухгалтерлік есепті ұйымдастыру және жүргізу үшін: 41 "Ауыл шаруашылығы" ХҚЕС; 23.05.2007 ж. №134 БЕКІТІЛГЕН ЖӘНЕ ҚОЛДАНЫСҚА ЕНГІЗІЛГЕН Бухгалтерлік есеп шоттарының үлгілік жоспарын және ұйымдарда бухгалтерлік есеп шоттарының жоспарын қолдану жөніндегі Нұсқаулықты басшылыққа алу қажет.

Ауыл шаруашылығы ұйымдарындағы бухгалтерлік есеп шоттарының жоспарына сәйкес ауыл шаруашылығы өнімдерін, жұмыстарды, көрсетілетін қызметтерді өндіруге арналған шығындарды есепке алу 2510 "биологиялық активтер" шотының дебеті бойынша тиісті шоттардың кредитімен хат-хабарларда, өндірістік бөлімшелер (бригадалар, цехтар) бөлінісінде, есепке алу объектілері және шығындар баптары бойынша жүзеге асырылады.

2510 "биологиялық активтер" синтетикалық шотына мынадай қосалқы шоттар ашылады:

- 2511 / "Өсімдік шаруашылығы" шығындарының жекелеген баптарына арналған қосалқы шоттар-бау-бақша, гүл өсіру және көшет өсіруді қоса алғанда, өсімдік шаруашылығы өнімдерінің шығындары мен шығымдылығын есепке алуға арналған.

- 2512 / "мал шаруашылығы" шығындарының жекелеген баптарына арналған қосалқы шоттар-мал шаруашылығының шығындары мен өнімінің шығуын, сондай-ақ жұмыс істейтін малдың жас төлін өсіру жөніндегі шығындарды есепке алуға арналған.

- 2513 / "өнеркәсіптік өндірістер" шығындарының жекелеген баптарына арналған қосалқы шоттар-ауыл шаруашылығы ұйымының өнеркәсіптік өндірістерінің шығындары мен өнімінің шығуын есепке алуға арналған.

Өсімдік шаруашылығының, мал шаруашылығының және өнеркәсіптік өндірістердің дайын өнімін өндіруге арналған шығындар баптар бөлінісінде ескеріледі. Бұл ретте есепте 1-кестеде ұсынылған шоттардың мынадай хат-хабарлары жасалады.

Кесте-1. Калькуляциялық баптар бойынша ауыл шаруашылығы өнімін өндіруге арналған шығындарды есепке алу.

Шығындар баптары	Дебет	Кредит
1	2	3
1. Еңбекақы төлеуге арналған шығыстар	2511/2	3350
2. Өлеуметтік қажеттіліктерге аударымдар	2511/3	3150
3. Шикізат және материалдар оның ішінде:		
3.1. тұқымдар мен отырғызу материалы	2511/1	1310
3.2. минералды және органикалық тыңайтқыштар	2511/1	1310
3.3. технологиялық қажеттіліктерге арналған отын және энергия	2511/4	3310
3.4. өсімдіктер мен жануарларды қорғау құралдары	2511/5	1315
3.5. жем	2511/6	1316
3.6. өңдеуге арналған шикізат	2511/7	1317
4. Негізгі құралдарды ұстау және пайдалану	2511/8	2410
5. Жұмыстар мен қызметтер	2511/9	3310
6. Ақша қаражаттарының шығыстары	2511	1010
7. Басқа шығындар	2511/10	3310
8. Некеден, жануарлардың өлімінен болған шығындар	2511/11	2510
9. Өндірісті ұйымдастыру және басқару бойынша шығындар	2510	2511/1-10

Шығындарды талдамалық есепке алу жекелеген өндірістік есептерде объектілер мен шығындар баптары бөлінісінде жүзеге асырылады: өсімдік шаруашылығы бойынша өндірістік есепке алу № 18; мал шаруашылығы бойынша өндірістік есеп № 18-А; өнеркәсіптік өндірістер бойынша өндірістік есеп № 18-Б; қосалқы өндірістер, машиналар мен жабдықтарды күтіп-ұстау және пайдалану

жөніндегі өндірістік есеп. № 18-в. өндірістік есептер бір жылға ашылады, ал ақпарат оларда әр ай үшін және жыл басынан бастап өсу қорытындысы бойынша ұсынылады. 2510 "биологиялық активтер" шотына тер синтетикалық есепке алу тіркелімі № 10-АӨК одер журналы болып табылады.

Шығындардың есебі және өнімнің өзіндік құнын калькуляциялау Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2005 жылғы 6 сәуірдегі № 310 қаулысымен бекітілген Ауыл шаруашылығы өнімінің шығындарын есепке алу және өзіндік құнын калькуляциялау жөніндегі әдістемелік ұсынымдарға сәйкес жекелеген объектілер бойынша жүзеге асырылады.(ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігінің кейбір мәселелері (27.05.2020 ж. жағдай бойынша өзгертулер мен толықтырулармен)

Шығындарды есепке алу объектісі деп ауыл шаруашылығы дақылдарын, өсіру технологиясы бойынша біртекті дақылдар топтарын, жануарлар мен құстардың түрлерін немесе жыныстық-жас топтарын, өнеркәсіптік өндіріс пен кәсіпшілік түрлерін, технологиялық процестің жекелеген кезеңдерін түсіну керек.

Шығындар объектісі деп өзіндік құны есептелетін біртекті өнімнің белгілі бір түрін немесе тобын түсіну керек.

Калькуляция объектілерін өлшеу үшін олардың өзіндік құнын есептеу кезінде белгілі бір калькуляциялық бірліктер қолданылады. Ауыл шаруашылығында мен калькуляциялық бірліктердің келесі топтарын бөліп көрсетемін:

- объектінің сапасын есепке алмай, оның табиғи өлшем бірліктері;
- объектінің сапасын ескере отырып, оның табиғи өлшем бірліктері (орташа майға шаққанда 1 ц тірі салмақ, ет кондициясына шаққанда 1 ц тірі салмақ);
- орындалған жұмыстың, көрсетілген қызметтің өлшем бірліктері (1 га, 1 құл. күн, 10 т/км, 1 м / күн, 10 ккал және т. б.);
- құндық бірліктер (мың тг. және т. б.);
- үлкейтілген табиғи бірліктер (1 мың текше метр, 1 мың дана).

Ауыл шаруашылығы өнімінің өзіндік құнын есептеу мынадай тәсілдермен жүзеге асырылады:

1) Тікелей есептеу әдісі. Ол шығындарды есепке алу объектісі калькуляция объектісіне сәйкес келген кезде қолданылады. Бұл жағдайда өнімнің өзіндік құны есеп объектісі бойынша шығындар сомасын білдіреді.

2) Жанама өнімдерге шығындарды болдырмау тәсілі. Олар негізгі (конъюгацияланған) өнімдерден басқа жанама өнімдерді алған кезде қолданылады. Бұл жағдайда өнімнің өзіндік құны жанама өнімнің құнын шегергендегі есепке алу объектісі бойынша шығындар сомасын білдіреді. Жанама өнім оны жинауға, сақтауға, тасымалдауға және басқа да жұмыстарға жұмсалатын нормативтік шығындарға сүйене отырып не оны өткізу (пайдалану) бағасы бойынша бағаланады.

3) Коэффициент әдісі. Шығындарды өнімнің бірнеше түріне бөлу қажет болған кезде қолданылады. Бұл коэффициенттердің көмегімен барлық өнімдер шартты түрде аударылады. Содан кейін шартты өнім бірлігінің құны есептеледі. Шартты өнім бірлігінің өзіндік құны негізінде-өндіріс шығындары және сәйкесінше өнімнің белгілі бір түрінің өзіндік құны.

4) Экономикалық негізделген базаға барабар бөлу тәсілі. Шығындарды өнімнің бірнеше түріне бөлу қажет болғанда және коэффициент әдісін қолдану мүмкін болмаған кезде қолданылады.

5) Шығындарды қорытындылау тәсілі. Бұл өнімнің нақты түрінің өзіндік құны тиісті технологиялық процестер (қайта бөлу) бойынша ескерілген шығындарды қосу арқылы есептелетіндігінде.

б) Аралас әдіс. Бұл шығындарды есептеу кезінде жоғарыда аталған әдістерді дәйекті түрде қолдануға болатындығын білдіреді. Мысалы жанама өнімнің өзіндік құнын жою әдісі және коэффициенттер әдісі.

Ауыл шаруашылығы өнімдерінің шығындарын есепке алу және өзіндік құнын есептеу жөніндегі әдістемелік ұсынымдарға сәйкес 31.08.2009 ж. № 65. калькуляциялық айырма есепті кезеңнің соңында өнімді пайдалану бағыттары бойынша есептен шығарылатын өнімнің нақты және нормативтік-болжамды (жоспарлы) өзіндік құны, 8110"негізгі өндіріс" шотының кредитінен тиісті шоттардың дебетіне, қосымша жазу әдісімен (егер нақты өзіндік құны жоспарланғаннан артық болса) немесе "қызыл сторно"әдісімен арасындағы айырманы білдіреді (егер нақты құны жоспарланғаннан аз болса). Калькуляциялық айырмашылықтарды бөлу ведомосы 2 кестеде келтірілген.

Кесте-2. Калькуляциялық айырмашылықтарды бөлу ведомосы.

Өнімнің атауы	Саны	Құны		Ауытқулар		Өнімді пайдалану бағыттары бойынша ауытқуларды бөлу (Д-т шоттар)					
		факт., мың теңге.	жоспар, мың теңге.	барлығы, мың теңге.	өнім бірлігіне, теңге.	ШОТ		ШОТ		ШОТ	
						саны	сомасы, мың теңге.	саны	сомасы, мың теңге.	саны	сомасы, мың теңге.

Осылайша, өсімдік және мал шаруашылығы өнімдерінің нақты құны жылдың соңында анықталады. Жыл ішінде ауыл шаруашылығы өнімі нормативтік-болжамды (жоспарлы) өзіндік құны бойынша есепке алынады. Жылдың соңында жоспарлы өзіндік құн калькуляциялық айырмашылықтарды есептен шығару арқылы нақты өзіндік құнға жеткізіледі.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Реформалар бойынша"Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2021 – 2030 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы" Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 6 мамырдағы № қаулысының жобасы 20-02/04-476//21-01-11.3. 1.1.1 Т. және "Қазақстан Республикасында мемлекеттік жоспарлау жүйесін бекіту туралы"Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 29 қарашадағы № 790 қаулысы.

2. Рухман Адуков "мемлекеттік басқару сапасы АӨК болжамдары мен дамуын бағалау факторы ретінде" - "АӨК: экономика, басқару" журналындағы мақала, 2016 жыл // adukov.ruagroprom.kz - Агропромышленный комплекс Казахстана.

3. Шолпанбаева К.Ж. салалардағы бухгалтерлік есептің ерекшеліктері: оқу құралы / К.Ж. Шолпанбаева, А.А. Апышева, Л.И. Белоусова. – Өскемен: басылым. "Берел", 2021. - 128 б. МСФО 41 "Ауыл шаруашылығы" - Кәсіби бухгалтерлер үшін www.uchet.kz-2020u

4. "Бухгалтерлік есеп және қаржылық есептілік туралы" ҚР Заңы-28.02.2007 ж.

5. Брянских, С. П. Ауыл шаруашылығы экономикасы / С.П. Брянских. - М.: Агропромиздат, 2017. – 326 б.

5. Бусел, И.П. Экономика сельского хозяйства: учебное пособие / И.П. Бусел, П.И. Малихтарович. – Минск: Республиканский институт профессионального образования, 2018. – 447 с.

6. Добрынин В.А. АӨК экономикасының өзекті мәселелері. Оқу құралы / В.А. Добрынин. - М.: АШМ баспасы, 2015. – 280 б.

7. Ермолинская Н.В. агроөнеркәсіптік кешеннің экономикасы және инфрақұрылымын ұйымдастыру: дәрістер курсы / Н.В. Ермолинская. – М: ГГТУ, 2018. – 163 б.

8. Запольский М.И. агроөнеркәсіптік кешен экономикасы : жәрдемақы / М.И. Запольский. – М: ГГТУ, 2018. – 175 б.

9. Колеснев В.И. АӨК-де талдау және жоспарлау үшін компьютерлік модельдеу: монография / В.И. Колеснев, БГШХА, 2018. – 292 б.

ӘОЖ 346:334.7(091)(574)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА КӘСІПКЕРЛІК ҚЫЗМЕТТІҢ ҚАЛЫПТАСУ ТАРИХЫ ЖӘНЕ КӘСІПКЕРЛІК ҚЫЗМЕТТІ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУДІ ДАМУ

Мурзагулова И.Н., 1-курс магистранты

Ғылыми жетекші: Рамазанова А.С., Заңтану кафедрасының
қауымдастырылған профессоры, заң ғылымының кандидаты

Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті,
Өскемен қ., Қазақстан Республикасы, E-mail: murz.indira@gmail.com

Тәуелсіз Қазақстан кәсіпкерлікті шаруашылық жүйесі ретінде, еркін экономиканың негізі ретінде қайта құруы тиіс. Бұл жасампаз жұмыстың мәні өткен ғасырдың 30-жылдарына дейін қалыптасқан кәсіпкерлік нысандарын жандандыру болып табылады, бірақ әлемдік тәжірибе мен экономикалық ғылым мен экономикалық практиканың соңғы жетістіктерін ескере отырып, сынақтар мен қателіктердің эмпирикалық жолымен тағы бір рет жүрмеу үшін кәсіпкерлікті дамытудың тарихи жолын толығымен қадағалап, жинаған тәжірибені талдау маңызды.

Әрине, бұл тәжірибе уақыттың қиындықтарына байланысты барлық сұрақтарға жауап бере алмайды. Бірақ оны зерделеу бүгінгі таңда қазақстандықтардың қазіргі ұрпағының өз мемлекетінің нарықтық болашағына қатысты үміттері мен жоспарларының негізділігі, оның әлемдегі ең бәсекеге қабілетті елу елдің қатарына кіру немесе, керісінше, әлемдік өркениеттің шетінде

қалу мүмкіндігінің шындығы шешілуіне байланысты маңызды проблемаларды тереңірек түсінуге мүмкіндік береді.

Қазақстанға жаңадан пайда болған кәсіпкерліктің іргелі ғылыми-теориялық және идеологиялық негіздемесі қажет, өйткені кеңестік тарихнамада, шетелдік тарихнамадан айырмашылығы, кәсіпкерлік тарихы тарих ғылымының дербес саласы ретінде дамымаған. Құбылыстың әлеуметтік-экономикалық мәнін талдаудағы таптық тәсіл капиталистік қанаумен және жеке меншіктің қоғамға қарсы әсерімен анықталған кәсіпкерлік тарихын объективті түрде қарастыруға мүмкіндік бермеді, ал қазіргі зерттеушілердің пікірінше, кәсіпкерлер-бұл іскерлік әлемдегі коммерциялық мүмкіндіктерді көре алатын, қажетті капиталды ала алатын, тиісті операцияны қалай жүргізу керектігін білетін және дайын адамдар тәуекелге бару, сәттілік үшін де, сәтсіздік үшін де жауапкершілікті өз мойнына алу.

«Кәсіпкер» ұғымына келетін болсақ, ол құлдық пайда болған кезеңде, құлдардың еңбегін пайдалану мүмкіндігі пайда болған кезде және соғыс кәсіпкерлік қызметтің қозғалтқышына айналған кезде тарих сахнасында кездеседі. Жер бетінде теріп жүрген шаруа өзінің тамағын тауып, оны ешқашан ашпас еді. Ол жауынгерге бағынып, оған қызмет етуді төлей бастағанда, мемлекет құрлықта басталады. Сол сияқты, жағалаудағы рейдтер мен тонау кезінде викингтер теңізде мемлекет құрды [1, 78]. Егер сіз тарихты осы тұрғыдан зерттейтін болсаңыз, онда сіз викингтер мен көшпенділердің ежелгі өркениеттерден ортағасырлық мемлекеттерге дейінгі әлемнің әртүрлі мемлекеттерінің қалыптасуына әсер етуінің іздерін таба аласыз. Негізінен басқа халықтардың әскери тұтқындары құлдыққа түсті. Қоғамдық қатынастардың үстемдігі мен өзара көмектің дамыған жүйесі жағдайында қазақтарды құлдыққа айналдыру іс жүзінде мүмкін болмады. Құлдардың балалары да құл болды, бірақ жаңа әскери тұтқындардың келуіне байланысты құлдық жағдайына жататын ұрпақтар саны азаюы мүмкін. Сәтті сыртқы соғыстар мен тұтқындардың көптігі кезінде бұрынғы құлдар бостандыққа қол жеткізе алды. Бұл жағдайда олар тең емес мүшелер құқығымен қоғамдастыққа қосылды.

Мысалы, Жоңғарияны Цин империясы талқандап, жоңғарларды Қытай-маньчжур әскерлері аяусыз жойып жіберген кезде қазақ көшпенділері жоңғар босқындарының тобын ұстап алып, оларды тұтқынға, соның ішінде орыстарға да сатты. Сол тарихи кезеңде Ресей империясының 1757 жылғы 9 қаңтардағы Жарлығымен орыстарға Ресейден кіші және орта Қазақ жүздерінің вассал тұрғындарымен айырбас саудасы арқылы құлдарды сатып алуға рұқсат етілді.

Екінші жағынан, Ресей империясының шекаралары Қазақ Ордасына жақындаған кезде, крепостнойлар далада бақыт іздей бастады. Тіпті бұл құбылыстың белгісі пайда болды – «қайсаққа ұшу» (яғни қазақтар). Қазақ жерімен шекаралас Орал тауларында көпестер Демидовтар зауыттар ашты. Мыңдаған шаруалар Оралға қуылды. Адамдар адамгершілікке жатпайтын жағдайларда жұмыс істеді, мүгедек болды және өлді. Көбісі қашып кетті, бірақ туған ауылдарына емес, көптен күткен бостандыққа қол жеткізуге үміттеніп, «қайсақ» жағына (яғни қазақ).

Ол кездер ерекше гуманизммен ерекшеленбеді. Қашқын орыстар қазақтардың қолына түсіп, тірі тауарға айналды. Оларды хивиндіктерге сатуға немесе жұмыс істеуге қалдыруға болады. Бұл өте пайдалы іс болды, сондықтан қазақтар қашқындарды күтпеді, бірақ өздері көрші патшалықтың қол астындағыларға толы

болды. Бұл кәсіп айыпты деп саналмады, өйткені далада Ресей империясы шекаралас жерлерді заңсыз басып алды деген сенім болды. Орыс шенеуніктерінің арасында орыс шаруаларын Далаға сататын іскер адамдар да болды [2].

Транзиттік сауда қазақтардың кәсіпкерлік қызметін дамытуда маңызды рөл атқарды. Жетісу арқылы Иран мен Византиядан Қытайға дейінгі Ұлы Жібек жолы өтті. VIII-IX ғасырларда көшпенділердің бір бөлігі отырықшы өмір салтына көшеді. Олар қала тұрғындарын құрайды. Чу, Таласа және немесе өзендерінің аңғарларында ірі ауылшаруашылық және қолөнер орталықтары пайда болады. Ежелгі қаланың орталығы билеушінің резиденциясы орналасқан бекініс цитаделі болды. Биік қабырғамен қоршалған жақын жерде қаланың көпестер, ірі жер иелері, шенеуніктер, қолөнершілер тұратын бөлігі болды. Осы уақытта қала маңы да дамиды, онда қолөнер шеберханаларының көпшілігі орналасқан және қарапайым қала халқы жасырынған. Сол кездегі қаланың экономикалық өмірінің орталығы базар болды. Мұнда қошқарлар мен жылқыларды сатуға әкелген, былғары мен киізден жасалған бұйымдар, қой терісі мен кілемдер әкелген көшпелі даланы көруге болады. Ол фермерден нан, қолөнершіден - ыдыс-аяқ, зергерлік бұйымдар, маталар сатып алды.

Сейфиге сәйкес (XVI ғ.) қазақтармен саудада олардың үй қолөнерінің бұйымдарына ерекше көңіл бөлінді. Олардың сапасы туралы Сейфи былай деп жазады: «олардың кафтандары қой жүнінен жасалған, олар әртүрлі түстермен боялған және атласқа ұқсайды. Олар Бұхараға әкелінеді, онда олар атлас кафтандарымен бірдей бағамен сатылады - олар соншалықты талғампаз және әдемі. Сондай-ақ оларда бірдей қой терісінен жасалған таңғажайып шапандар бар. Олар мүлдем су өткізбейді және ылғалдан қорықпайды» [2, 43].

XIX-XX ғасырлар тоғысында Қазақстан экономикасы тауар айналымына, бүкілресейлік және әлемдік нарыққа қарқынды түрде тартылды. Бұл бірқатар факторларға байланысты болды:

- банктер мен кредитті дамыту (Орта Азия, Оңтүстік-Шығыс, Сібір);
- темір жол магистральдарының, әсіресе Сібір темір жолының пайдалануға берілуі;
- жәрмеңке бумы;
- Қазақстанды Ресеймен байланыстыратын басты су артериясы - Ертісті игеру.

Қазақстандағы кәсіпкерлер үшін қой шаруашылығы үлкен пайда әкелді.

Ортаазиялық сауда тарихының белгілі зерттеушісі А. Н. Тетеревников былай деп жазды: «Қошқар қырғыздың экономикалық өмірінде маңызды рөл атқарады. Бұл малды орыстар да, Орта Азия саудагерлері де жоғары бағалайды» [3, 7].

Сонымен қатар, XIX ғасырдың басында қой шаруашылығымен қатар ірі қара малдың көбеюі мен сатылуы артып келеді. Бұл шөп шабуға көшумен байланысты болды. Ірі қара мал ет тағамының көзі және көлік құралы ретінде ғана емес, сонымен қатар сүт өнімдерін жеткізуші ретінде де бағалана бастады. Қазақтар нарықта май өндіріп, сата бастады. Бұл өзгерістерді халық мақал-мәтелдері дәлелдейді. Егер бұрын сиырды (сиырды) сатып алғанда, қазақтар менсінбей: «Малдың жаманы сиыр» (Худший вид скота - рогатый скот) деп айтса, уақыт өте келе кәсіпкерліктің дамуымен қазақтар: «сиыр пұл болды» (Рогатый скот стал ценным товаром) деп айта бастады [4, 30].

Қазақтардың кәсіпкерлігі сауда саласында да көрініс тапты. Мал мен жерді жоғалтқаннан кейін, кедейлер көбінесе қалаларға барып, сауда дүкендеріне жұмысшылар жалдап, бай саудагерлерден үлкен сенім іздеді. Қожайынының нұсқауы бойынша олар даланы аралап, тауарларды сатты, көшпенділердің сұранысын анықтады, басқа да сауда істерін орындады, тәжірибе жинады. Мәселен, бір кездері Қарқаралы уезінің кедей қазағы Майбас у. Петропавлға барып, саудагерлердің бірінің бұйрығымен жұмысқа орналасты. Саудагер оған дала аймағының әртүрлі нүктелерінде сатылатын тауарларды тапсырды. Бірнеше жылдан кейін ол өзінің туыстарына 150 жылқы жіберді, бұл бүкіл округті таң қалдырды. 1888 жылы Майбас в. үлкен байлықпен болысқа оралды және болыстың билеушісі болып сайланды. Майбас ө. мен оған ұқсас басқа да қазақтардың жетістігі көптеген орыс саудагерлеріне даланың әдет-ғұрпын, әдет-ғұрпын білетін, орыстарға түрлі сауда операцияларын жүзеге асыруға көмектескен жігерлі қазақ-кәсіпкерлерге мұқтаж болуымен түсіндіріледі. Олар қазақтарға адалдық, еңбекқорлық, қарапайымдылық, қарапайымдылық сияқты қасиеттерді көріп, саудаға көбірек сене бастады.

Осылайша, Қазақстанда кәсіпкерліктің пайда болуы қазіргі тұжырымдамалық мағынада XIX ғасырдың екінші жартысы - XX ғасырдың басына жатады, өйткені бұл оның дәстүрлі экономикасына капиталистік қатынастардың енуіне байланысты. Қазақстан тарихындағы бұл кезең кәсіпкерлікті дамыту үшін ерекше қолайлы болды. Ол нарықтық типтегі ең үлкен әлеуметтік-экономикалық өзгерістермен ерекшеленеді. Олар, ең алдымен, капиталистік құрылымның енуі мен бекітілуінен, кәсіпкерліктің қалыптасуы мен дамуынан туындады.

Сондықтан бұл тәжірибені зерттеу өткен туралы білімімізді кеңейтіп қана қоймай, бүгінгі кәсіпкерлік қызметтің әртүрлі құбылыстарын түсінуді жаңа деңгейге көтереді.

Кәсіпкерлік қызметті құқықтық реттеуге келетін болсақ, XIX ғасырдың басында тәуелсіз «коммерциялық Кодекстің» алғашқы жобалары пайда болады. Айта кету керек, бұл кезеңде сауда құқығының міндеттері мен мазмұны туралы нақты түсінік болған жоқ. XIX ғасырдың алғашқы онжылдықтарында жасалған жобалар өзіндік ерекшелігімен ерекшеленбеді, батыс еуропалық үлгілердің едәуір бөлігі көшірілді, Ресейдің өзі де, оның шеттері де, қазақ даласы сияқты шындыққа бейімделмеді.

Орталық Азия керуен саудасы өскен сайын түйелердің негізгі көлік құралы ретіндегі маңызы да артты. Шекара сызығына жақын көшіп келген қазақтар орыс көпестеріне түйелерді жеткізіп, өздері керуенші ретінде қызмет етті. Бұл оларға үлкен табыс әкелді.

XIX ғасырдағы қазақтар кәсіпкерлігінің жарқын көрінісі байырғы халықтың едәуір бөлігінің егіншілікке көшуі болды. Бұл, негізінен, XIX ғасырдың басында патша өкіметі қазақ дала билігімен бірге ең жақсы жайылымдарды басып алуына байланысты жердің тығыздығынан туындаған жайылымдық шаруашылық дағдарысымен түсіндірілді. XIX ғасырдың бірінші жартысында егіншілік қазақ аумағының едәуір бөлігіне тарады. Мысалы, Кіші жүзде нан өндірілгені соншалық, ол тек қана притургай қазақтарын ғана емес, Қазақстанның басқа да аудандарын жабдықтауға жеткілікті болды [5].

Николай I-нің тапсырмасы бойынша Ресей заңнамасын жүйелеу және Ресей империясының заңдар жинағын шығару жөніндегі комиссияны басқарған М. М. Сперанский болашақ Кодекстің жүйесін түсіну кезінде сауда құқығы жалпы азаматтық құқықтан ерекшелік болып табылады деген қорытындыға келеді. Мысалы, 1826 жылдың 24 сәуірінен 1827 жылдың 1 шілдесіне дейін кеңсенің «өзінің императорлық мәртебелі» екінші филиалының жазбаларында азаматтық заңдарды «земство» және «сауда» («коммерциялық») заңдарына бөлу идеясы көрсетілген. Кейіннен бұл идея азаматтық (т.х заңдар кодексі) және сауда (Т. XI) тұратын Ресейдің жеке құқық жүйесіне айналды. Император Николай I-нің «банкроттыққа» қарсы іс-шараларды әзірлеу туралы Жергілікті нұсқауларын қолдана отырып, Сперанский француз сауда заңнамасының дәстүріне сүйене отырып, өзінің сауда құқығының өзіндік жүйесін жасады. Нәтижесінде 1833 жылғы заңдар кодексінің «Сауда мекемелері мен жарғылары» атымен XI т. бекітілді және енгізілді. «Вексельдер туралы жарғы», «Сауда дәрменсіздігі туралы Жарғы», «Коммерциялық соттар мекемесі», «коммерциялық соттардағы сот ісін жүргізу Жарғысы». Сперанскийдің сауда заңнамасы Ресейдің феодалдық құқығы арқылы дәуірлік серпіліс болды, ол елдегі нарықтық қатынастардың дамуына түрткі болды. Алайда феодализмнің Елеулі қалдықтары да сақталды. Сауда құқығы империяның әлеуметтік және мемлекеттік құрылымының негіздеріне қол сұға алмады [6].

Сауда құқығын модернизациялаудың келесі кезеңі XIX ғасырдың ортасынан басталады. 1857 жылы заңдар кодексінің үшінші басылымы шыққаннан кейін сауда заңдары XI томның 2-бөлігін құрайтын «Сауда жарғысы» деп аталады. Бұл сауда Жарғысының замандастары оған теріс сипаттама берді. «Сауда жарғысы, - деп жазады П.П. Цитович, - біздің заңнамамыздың ең қараусыз қалған және кез келген жағдайда ең хаотикалық бөлімі болуы мүмкін. Мақалалардың басым көпшілігіне қарамастан (2083 мақала), ол заңды мазмұнға өте кедей, бірақ оның заңды мазмұны толық емес және ескірген... «Саудаға тән» негізгі шарттар бұл кітапта да айтылмаған. Сауда жарғысы тіпті қойма емес, керісінше Петр I-ден бастап әр түрлі патшалықтардың заң шығару қызметінің қалдықтарының қоймасы болып табылады, бірақ бұл заң шығару қызметі негізінен шешілмейтін тілектің әсерінен дамыды: керісінше, жоғарыдан Ресейде сауда-саттық пен балық аулауды құруға және сол арқылы мемлекеттік кірістерді көбейтуге бұйрық беру арқылы. Демек, Жарғыда заңды материалдан гөрі фискалдық, полицейлік, мүліктік, тіпті техникалық материалдардың саудалық басымдығы» [6, 12].

1861 жылдан басталған буржуазиялық реформалар дәуірі сауда құқығына әсер ете алмады, бірақ оны реформалау әрекеттері сәтсіз болды. Осы кезеңде әзірленген вексельдер туралы жарғының, дәрменсіздік туралы Жарғының, Акционерлік қоғамдар туралы Заңның, чектер туралы Заңның және т.б. жобалары ешқашан заң шығарушы мекемеге ие болмады. Сауда Кодексі бойынша кодификациялық жұмыстар да дамымаған.

Тек 1882 жылы азаматтық және сауда ережелерін кодификациялау жұмыстарын бастау туралы шешімдер қабылданды. Алайда, бұл жолы да тәуелсіз сауда кодексін құру мүмкін болмады, оны қабылдаудың барлық әрекеттері Азаматтық кодекстің жобасын қарау комитетінің тарапынан бұғатталды, оның

авторлары сауда және азаматтық құқықтың бірігуін жақтады. 1887 жылы сауда жарғысы негізінен өзгертілген заңдар кодексінің жаңа редакциясы шықты.

Одан вексель, сауда төлем қабілетсіздігі, сауда-саттық және сот ісін жүргізу жарғылары оқшауланды, қаржылық және полицейлердің қаулылары алынып тасталды және оның атымен тек теңіз құқығы пайда болды, иесі мен бұйрық беруші мен жолдастар арасындағы қатынастарға қатысты кейбір анықтамалар қосылды.

Патшалық Ресейдегі жеке құқық дуализміне ресми сипат беру туралы даудың түпкілікті нүктесі 1913 жылдың күзінде, сауда айналымын реттейтін нормаларды қамтитын Азаматтық кодекс жобасының соңғы нұсқасы Мемлекеттік Думаға қарауға берілген кезде қойылды. Осылайша, Ресейде сауда кодексін әзірлеуге және қабылдауға көптеген әрекеттерге қарамастан, жеке құқықтың ресми бірлігі сақталды. Бұл заң жобасы шаруашылық және кәсіпкерлік қызметті дамытуда үлкен рөл атқаруға тиіс еді. Бұл оның жалпы азаматтық қатынастар субъектілерінің де, кәсіпкерлердің де экономикалық тәжірибесін реттеуге ықпал ететін маңызды жеке құқықтық нормаларды қамтығандығына байланысты болды. Заң жобасында Азаматтық және сауда айналымдарының нормалары біріктірілді, бұл әзірлеушілердің пікірінше, бір жағынан таптық шектеулер жоғалып кетті, ал екінші жағынан, басқару практикасы жеке құқық дуализміне көшуді талап етті. Сондықтан жоба жалпы азаматтық шарттарға (сату, айырбастау, сыйға тарту, сенімхат және т.б.), сондай-ақ кәсіпкерлік (комиссиялар, бағалы қағаздар туралы талаптарды аудару және т. б.) қатысты нормаларды біріктірді [7].

Осылайша, 1917 жылға дейін сауда заңнамасының дамуы негізінен сауда айналымының жекелеген тараптарын реттейтін арнайы құқықтық актілер құру жолымен жүрді. Заң шығарушы, сайып келгенде, барлық «сауда» нормаларын қамтитын бірыңғай құқықтық актіні қабылдау қажеттілігіне ешқашан келген жоқ - бұл өте қиын міндет болды, олардың қабылданған Азаматтық кодексте азаматтық-құқықтық нормалармен бірігуінен шығу жолы табылды.

1917 жылғы Қазан төңкерісі мемлекет пен құқықтың дамуының жаңа дәуірін белгіледі. Жаңа кезең сауда құқығына жаңа көзқараспен қарауға мәжбүр етті, бұл оның экономикалық құқық түрінде пайда болуына әкелді [8, 55].

Қазіргі уақытта Қазақстанда кәсіпкерліктің жандануы орын алды, Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік заңнамасы заңнаманың ең дамыған салаларының бірі болып табылады, ол Қазақстан Республикасының Конституциясымен, жеке кәсіпкерлік туралы заңмен қатар басқа да нормативтік құқықтық актілерді құрайды. Алайда, сонымен бірге кәсіпкерлік қызметтің әртүрлі аспектілері туралы заңнаманы жетілдіру қарқыны әрдайым экономика мен құқықтың нақты қажеттіліктеріне сәйкес келе бермейді. Нәтижесінде экономика кәсіпкерліктің нормативтік-құқықтық негізіне қарағанда едәуір жоғары қарқынмен дамиды және өзгереді.

Қазақстанда және КСРО-да кәсіпкерліктің ресми танылуы КСРО-ның 26.05.1988 ж. «КСРО-дағы кооперация туралы» Заңының қабылдануы болды, онда нарықтық жүйенің негіздері бекітілді. Бірақ оның ережелері бәріне бірдей таралмады-тек кооперативтер жалдамалы еңбекті пайдалана алады, бұл жеке меншікті және өз өнімдеріне еркін нарықтық бағаларды белгілеу құқығын іс жүзінде заңдастырды [9].

Заңда кооператив қызметкерлерінің жалақысына шектеусіз үстемеақы белгілеу мүмкіндігі қарастырылған, кооперативтерде де бюджетке төлемдер болған жоқ.

Сол жылы 1988 жылы 6 маусымда «шағын кәсіпорындардың қызметін ұйымдастыру туралы» ереже қабылданды (КСРО Министрлер Кеңесі жанындағы шаруашылық тетігін жетілдіру жөніндегі комиссия отырысының № 6 Хаттамасы). Осы Ережені бекіту шағын кәсіпорындарды құру мен тіркеудің жеңілдетілген тәртібін енгізді, бұл шағын кәсіпорындарға шаруашылық қызметте үлкен дербестік пен заңды тұлға мәртебесін берді.

Осылайша, кооперативтердегі кәсіпкерлік қоғамның экономикалық жүйесінде лайықты орынға ие болды және жаңа экономикалық қатынастарға көшуде маңызды рөл атқарды. Алайда, кооперативтер тауар тапшылығын тез жояды, қызмет көрсету сапасын жақсартады деген үміт негізсіз болып шықты. Кооперативтердің көпшілігі ашық алыпсатарлықпен немесе қолма-қол ақшамен қаржылық операциялармен айналысты.

Күткеннен айырмашылығы, елдегі жағдай одан да либералды бола бастады және кооператорлардың орнына жеке капиталдың алғашқы хабаршылары кәсіпкер - кәсіпкерлер келді.

Өткен ғасырдың басында КСРО-ның ыдырауы және жаңа егемен мемлекеттердің қалыптасу процесі басталды, ол экономикалық қызметтің қарқынды дамуымен де сипатталды.

Айта кету керек, кәсіпкерлік қызметтің қалыптасуы мен дамуы экономикалық қатынастардың эволюциясы ретінде, әдеттегідей, құқықтық реттеумен бірге жүреді. Тауарларды өндіру және қызметтер көрсету кезінде тұтынушылармен, мемлекетпен және өзара кәсіпкерлік қатынастарды реттейтін нормалар құқықтық реттеу саласын білдіреді. Мұндай нормалардың жиынтығын белгілеу үшін «сауда құқығы», «шаруашылық құқық», «кәсіпкерлік құқық» терминдері қолданылады. Бұл ретте кәсіпкерлік қызметті құқықтық реттеу нормалары Тарихи қалыптасады.

Осылайша, кәсіпкерлік қызметтің қарқынды дамуы 1990 жылғы 11 желтоқсандағы «Қазақ КСР-і шаруашылық қызмет бостандығы және кәсіпкерлікті дамыту туралы» Қазақ КСР Заңының қабылдануын алдын ала анықтады.

Бұл Заң алғаш рет азаматтар мен заңды тұлғалардың меншік және кәсіпкерлік құқықтарын жүзеге асыру кезінде кәсіпкерлік қызметінің еркіндігін қамтамасыз ететін негізгі құқықтық, экономикалық және әлеуметтік жағдайлар мен кепілдіктерді айқындайды.

Іс жүзінде нөлден бастап кәсіпкерлік субъектілерінің қызметін жүзеге асыру үшін құқықтық база құрылды. Алғашқылардың бірі болып 1990 жылғы 7 желтоқсандағы «Қазақ КСР-і шетелдік инвестициялар туралы» Қазақ КСР Заңы қабылданды. Бұл заң республикада ашық типтегі экономиканы қалыптастыруға бағытталған және елдің әлемдік тәжірибеде жалпы қабылданған шаруашылық жүргізу қағидаттарына тезірек көшуіне ықпал етуі тиіс еді.

С. П. Мороз атап өткендей, «Қазақ КСР-нің шетелдік инвестициялар туралы» Заңы КСР Одағының шетелдік инвестициялар туралы заңнамасының негіздері қабылданғанға дейін жеті ай бұрын қабылданған және осы саладағы алғашқы заңнамалық акт болып табылады (тек Литва республикасының Шетелдік

инвестициялар туралы Заңы 1990 жылғы 29 желтоқсанда және РСФСР - нің осыған ұқсас Заңы-бір күн бұрын қабылданған жалпы одақтық заң (бұл орыс әдебиетінде назар аударарлық факт ретінде бірнеше рет атап көрсетілген), (ал бұрынғы одақтас республикалардың қалған заңдары негіздер қолданысқа енгізілгеннен кейін)» [10].

Тәуелсіздік алғаннан кейін мемлекетіміз нарықтық экономикаға көшуді және кәсіпкерлік қызметті құқықтық реттеуді дамытуды жалғастырды. Мәселен, Қазақстан Республикасында шаруашылық қызмет туралы алғашқы қабылданған заңдардың бірі 1991 жылғы 25 желтоқсандағы «Қазақстан Республикасындағы салық жүйесі туралы» ҚР Заңы болды. Заң Қазақстан Республикасында салық жүйесін құрудың жалпы қағидаттарын, салықтарды, алымдар мен баждарды алу, оларды әртүрлі деңгейдегі бюджеттерге есепке жатқызу тәртібін, сондай-ақ төлеушілердің құқықтары мен міндеттерін айқындады [11].

Кәсіпкерлік қызметті дамыту процесіне 1992 жылғы 4 шілдедегі № 1543-ХІІ «Жеке кәсіпкерлікті қорғау және қолдау туралы» Қазақстан Республикасының Заңы ерекше әсер етті [12].

Бұл Заң жеке кәсіпкерлікті қорғаудың және оны қолдаудың негізгі нысандары мен тәсілдерін айқындады, мемлекеттің жеке кәсіпкерлік қызметке тікелей араласуынан бас тарту саясатын, жеке кәсіпкерлердің барынша еркіндігін, коммерциялық құпияны қорғауды және мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдардың жеке кәсіпкерлердің құқықтарын бұзғаны үшін жауапкершілігін бекітті. Ұлттық заңнама жүйесінің қалыптасуында азаматтық заңнаманы кодификациялау маңызды рөл атқарды. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (Жалпы бөлім) 1994 жылғы 27 желтоқсанда қабылданды.

Осылайша, бұл кезең Қазақстан Республикасындағы нарықтық қатынастарды дамытудың, жалпы тәуелсіз және егемен мемлекеттің мүлдем жаңа заңнамалық жүйесін және Қазақстанның кәсіпкерлік заңнамасы жүйесін құрудың бастапқы кезеңін білдіреді.

Кәсіпкерлік заңнаманы дамытудағы келесі кезеңнің басталуы «Шағын кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау туралы» 1997 жылғы 19 маусымдағы № 131-і [13] және «Жеке кәсіпкерлік туралы» 1997 жылғы 19 маусымдағы № 135-і [14] Қазақстан Республикасының заңдарын қолданысқа енгізу болды.

Ұлттық кәсіпкерлік заңнаманы дамытудың қазіргі (үшінші) кезеңі кәсіпкерлік қызметті реттейтін нормаларды жүйелеп, оларды бірыңғай заңнамалық актіге біріктірген 2006 жылғы 31 қаңтардағы «Жеке кәсіпкерлік туралы» Қазақстан Республикасының Заңын қолданысқа енгізуден бастау алады. Кәсіпкерлік қатынастарды реттейтін көптеген актілердің орнына Қазақстан Республикасында жеке кәсіпкерлікті жүзеге асырудың жалпы бастамаларын белгілейтін бір заңнамалық акт қабылданды.

Қазіргі Қазақстанда нарықтық экономика жүйесін қалыптастыру реформалаудың негізі ретінде шаруашылық жүргізудің экономикалық нысандарын кешенді өзгертуді ғана емес, сондай-ақ осы процестер үшін құқықтық өріс болып табылатын құқық нормаларын трансформациялауды талап етеді.

Нарықтық шаруашылық қатынастарды түбегейлі жаңа түсіну қажеттілігі зерттеушілердің алдына кәсіпкерлік мәселелерін құқықтық реттеуді құруға салмақты және кәсіби көзқарас міндетін қояды, Қазақстан Республикасының кәсіпкерлік заңнамасын одан әрі жүйелеу проблемасы алдыңғы қатарға шықты.

Санның сапаға ауысуының жаһандық заңы жұмыс істей бастайды, өйткені норма шығарудың сапалы жаңа кезеңі үшін жеткілікті кәсіпкерлік заңнаманың маңызды массасы бар [15].

Жаңа жағдай экономикалық қызметтің құқықтық негізіне түбегейлі өзгерістер енгізуді талап етті. ҚР Азаматтық кодексі-бұл жолдағы маңызды кезең. Ол нарықтық басқару әдістеріне көшу кезінде экономикалық қатынастардың негізгі негіздерін анықтады, оларды құқықтық реттеудің негізгі ережелерін, нормаларын қалыптастырды, соңғы жылдары пайда болған экономикалық өмірді ұйымдастырудың жаңа формаларын жинақтап, заңнамалық тұрғыдан бекітті [16].

Аталған барлық актілер әртүрлі кезеңдерде біздің елімізде кәсіпкерлікті қалыптастыруда өз рөлін атқара отырып, Қазақстан Республикасында кәсіпкерлік қызметті орнықты дамыту үшін негізді қамтамасыз еткенін атап өткім келеді. Сондай-ақ, кәсіпкерлік қызметті құқықтық реттеудің қалыптасу және даму кезеңдеріне тоқталып өтсем:

- бірінші кезең (1986-1997 жж.) - кәсіпкерлік қызметті құқықтық реттеуді ұйымдастыру мәселелерінің туындауы және шешілуі (дамудың іргелі кезеңі);

- екінші кезең (1997-2006 жж.) - іргелі кезең негізінде кәсіпкерлік қызметті құқықтық реттеуді сапалы дамыту және кәсіпкерлік саласында маңызды Нормативтік құқықтық актілерді қабылдау;

- үшінші кезең (2006 жылдан бастап қазіргі уақытқа дейін) - қарқынды даму және әртүрлі салаларда көптеген нормативтік құқықтық актілерді қабылдау;

- төртінші кезең, менің ойымша, кәсіпкерлік кодексті қабылдаудан бастауын алып, жалғасын табу тиіс.

Бүгінгі таңда Қазақстандағы экономикалық өзгерістер құқықтық саладағы өзгерістерден әлдеқайда озық. Жоғарыда айтылғандардың бәрін қорытындылай келе, экономикалық өзгерістер мен заңнамалық база арасында тең құқықты одақ қажет екенін және дәл осы теңдік Қазақстанды үлкен даму перспективалары бар экономикалық дамыған елге айналдыруға көмектесетінін атап өту керек. Кәсіпкерлікті бүкіл экономиканың локомотивтерінің бірі ретінде дамыту мемлекет үшін қолайлы жағдайларға тікелей байланысты. Кәсіпкерлер мен бизнестің құқықтарын қорғау бүгінгі таңда өзекті және прокуратура қызметінің басым бағыттарының бірі болып табылады. Оны біздің Мемлекет басшысы өзінің 2022 жылғы 1 қыркүйектегі Халыққа Жолдауында «біз азамат-бизнес-мемлекет триадасында қарым-қатынастарды терең қайта құруымыз керек», -деп атап өткен болатын [17, 24].

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Американская социологическая мысль. - М.: Издание Международного университета бизнеса и управления, 1996. - 560 с.

2. Султанов Т.И. Краткое описание сочинения Сейфи (XVI век) /ИАН Казахской ССР, серия обществ. - Алма-Ата, 1970. - № 1. - С. 43.

3. Ибрагимов С.К. Из истории внешнеторговых // История СССР. - Алма-Ата, 1960. - № 4. - 527 с.

4. Цит. по: Пузииков М. Ф., Мамытова С. Е. // Тетеревников А.Н. Очерки внутренней торговли киргизской степи. - СПб., 1867. - С. 7.

5. Бекмаханов Е. Казахстан в 20-40 годы XIX века /под ред. Н.Б. Жиенгалиева. - Алма-Ата, 1992. - 400 с.

6. Касымбаев Ж.К. Города Восточного Казахстана в 1861-1917 гг. - Алма-Ата: Гылым, 1990. - 184 с.
7. Пузиков М.Ф., Мамытова С.Е. К вопросу об истории развития предпринимательства в казахской степи на рубеже XIX-XX веков // Вестник КазГУ. Серия экономическая. - Алматы, 1998. - № 7.
8. Архипов И.В. Торговое право России в XIX в.: этапы модернизации // Государство и право. - М.: Наука, 2004. - № 6. - С. 88.
9. Цитович П.П. Очерк основных понятий торгового права. - Киев:1886. -257с.
10. Шубников Ю.Б. Особенности становления российского предпринимательского права до начала XX века // История государства и права. - 2001. - № 5. - С. 26
11. Ровный В.В. Проблемы единства российского частного права. - Иркутск: Иркутский. ун-т, 1999. - 310 с.
12. Розакков Ф. И. Бандиты времен социализма (1917-1991 гг.). - М.: Изд. Эксмо, 1996. - 128 с.
13. Закон СССР от 26 мая 1988 года № 8998-XI «О кооперации в СССР» // Информационно-правовое обеспечение «Гарант»././ www.base.garant.ru
14. Закон Казахской Советской Социалистической Республики от 11 декабря 1990 года. «О свободе хозяйственной деятельности и развитии предпринимательства в Казахской ССР» Утратил силу - Законом РК от 20 декабря 2004 года № 12 // www.adilet.zan
15. Мороз С.П. О совершенствовании предпринимательского законодательства Республики Казахстан. Пятая сессия Европейско-Азиатского правового конгресса «Право и модернизация: приоритеты и стратегия», 26-27 мая 2011 года, г. Екатеринбург // www.zakon.kz
16. Зарубежный опыт поддержки инновации малого бизнеса. Международная научно - практическая конференция: «Индустриально - инновационное развитие Казахстана: проблемы и перспективы». Костанай. Костанайский инженерно - экономический университет им. М. Дулатова. Материалы конференции. - 2005. - С.122 - 125.
17. Әбдіханов Қ. Защита Конституционных прав предпринимателей – одна из приоритетных задач прокуратуры // Заң және заман. - №5 (239). - 2022. – 49 с.

ӘОЖ 339.565

ЖАҒАНДЫҚ ЛОГИСТИКА

Мырзабекова А., Жандосова Ж., Ынтымақ Б.

Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті,
Өскемен қ., Қазақстан, E-mail: aim200210@icloud.com

Жаһандық логистика - бұл халықаралық саудадағы материалдық және басқа (көмекші) логистикалық ағындарды басқаруға қатысты экономикалық субъектілер жүзеге асыратын өзара байланысты әрекеттердің жиынтығы [1].

Қазіргі экономика, ең алдымен, жаһандану белгісімен дамуда. Біз әлемдік экономикалық кеңістікті қалыптастыру, біріккен тауар, қаржы және басқа нарықтарды құру туралы айтып отырмыз. Жаһандану көптеген экономикалық

салаларды қамтиды. Олардың ішінде, басқалармен қатар, жаһандық логистиканың қалыптасуы мен дамуында көрінетін логистиканы бөліп көрсетуге болады.

Әлемдегі макрологиялық жүйелердің дамуының негізгі тенденцияларының бірі - жаһандану. Бұл үрдіс, бір жағынан, ірі трансұлттық корпорацияларға тән дайын өнімді өткізу, өндіріс, материалдық ресурстармен қамтамасыз ету, жұмыс күші, капитал нарықтарының жаһандануын, екінші жағынан, жаһандық мемлекетаралық көліктік логистикалық, телекоммуникациялық дистрибутивтік және басқа да макрологиялық жүйелердің құрылуы мен дамуын көрсетеді.

Жаһандық логистика - бұл халықаралық сауда деңгейіндегі логистикалық ағындарды басқарудан тұратын экономикалық субъектілердің қызметі. Жаһандық логистика - қазіргі кезде әлемдік экономикада дамып келе жатқан үрдістің өзіндік көрінісі. Бұл тенденцияның мәні кәсіпкерлік қызметтің жекелеген елдер мен аймақтар бойынша мамандануынан көп ұйымдасқан әлемдік нарықтық экономикаға өтуі болып табылады [2].

Жаһандық логистика әлемнің әртүрлі елдерін білдіретін бизнес құрылымдарын байланыстыратын тұрақты макрологиялық жүйелерді құру стратегиясы мен тактикасын әзірлеу мен жүзеге асыруда көрінеді. Мұндай байланыстарды қалыптастыру үшін мемлекетаралық (үкіметаралық) деңгейде қолдау көрсетілетін шарттардың, келісімдердің, жалпы жоспарлардың нысандарын қабылдайтын еңбек бөлінісі, әріптестік және кооперация негіз болып табылады.

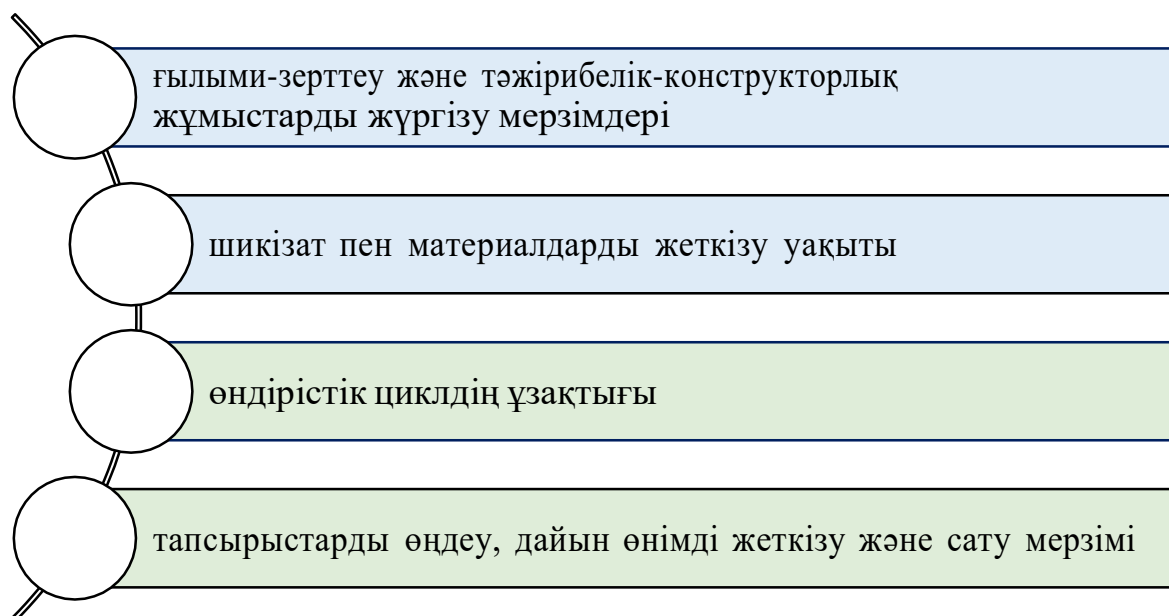
Жаһандық логистиканың негізгі міндеті макроөңірлік экономикалық құрылымдар деңгейінде материалдық ағындарды қалыптастыру, басқару және оңтайландыру болып табылады. Логистикалық ағындар (материалдық, қаржылық, ақпараттық, сервистік) халықаралық сипатқа ие болады, яғни материалдық ресурстар мен дайын өнімнің трансшекаралық қозғалысы (яғни бір елден екінші елге) жиі кездеседі. Тиісінше, олармен бірге мемлекеттік шекарадан тыс ақша қаражаттары мен басқа да қаржылық активтер шығады. Ал ақпараттық ағындар «дүниежүзілік ғаламтор» - ғаламдық Интернет желісінің арқасында бүкіл әлемде белсенді айналымда.

Логистикалық менеджмент саласындағы жетекші батыс мамандарының пікірінше, қазіргі жаһанданудың негізгі қозғаушы күштері:

- ✓ әлемдік экономиканың үздіксіз өсуі;
- ✓ соңғы технологиялар;
- ✓ аймақтандыру;
- ✓ жаһандық логистикалық тізбектерді (арналарды) қалыптастырудың жаңа мүмкіндіктері;
- ✓ материалдық ағындарды ілгерілетуді жеделдету және арзандату үшін көптеген елдер жүргізетін реттеу.

Жаһандық логистика қазірдің өзінде экономикалық субъектілер дайын өнімді өткізудің әлемдік нарығында бәсекелестік артықшылықтарды қамтамасыз ету үшін қолданатын маңызды стратегиялық құралға айналды. Қоғамдық қатынастардың осы саласында жетістікке жету тауар өндірушілердің нарықтық ортаның үнемі өзгеріп отыратын жағдайларына және дайын өнімге деген сұранысқа тез бейімделуін талап етеді.

Жаһандық логистика экономикалық қатынастарға қатысушыларға, ең алдымен, дайын өнімнің логистикалық (өмірлік) циклінің барлық уақытша кезеңдерін барынша азайту сияқты негізгі талапты ұсынады. Түсінікті болу үшін біз осы талап қолданылатын цикл элементтерін тізімдейміз:

Сурет 1 - Логистикалық цикл элементтері

Осы кезеңдердің ұзақтығын қысқарту үшін олардың әрқайсысында функцияларды тар мамандандыру қажет. Сонымен қатар, жаһандық логистикалық тізбектерді қалыптастыру кезінде функциялар мен кезеңдердің интеграциясын қамтамасыз ету өте маңызды. (Сызба-1.)

Жаһандық логистиканың даму ерекшеліктері. Қазіргі уақытта жаңа технологиялық жетістіктермен (ноу-хау), тиімді ғылыми әзірлемелердің нәтижелерімен, өнертабыстармен белсенді алмасу жүріп жатыр, бұл әртүрлі елдердің экономикалық деңгейлерін, олардың әлеуметтік және экономикалық интеграциясын жақындастыруға ықпал етеді.

Индустриалды дамыған елдердегі экономикалық өсу логистикалық өнімділік пен тиімділіктің артуына әкеледі, әсіресе тауарлар экспорты үшін. Өсудің жаңа резервтерін іздеу және бәсекелестіктің күшеюі көптеген фирмалардың өз елдерінің шекарасынан тыс жаңа нарықтарды, арзан шикізат пен еңбек ресурстарын іздеуге деген ұмтылысын тудырады.[4]

Халықаралық еңбек бөлінісі мен ынтымақтастық бизнесте жаһандық логистикалық тізбектер мен арналарды пайдаланатын көптеген трансұлттық компаниялардың құрылуына әкелді.

Логистикалық арналарды құруға жаһандық телекоммуникациялық желілерді пайдаланатын ірі халықаралық көлік-экспедиторлық фирмалар, сақтандыру компаниялары ықпал етеді. Бұл процедуралар капиталдың, тауарлардың және ақпараттың ұлттық шекаралар арқылы қозғалысын жеңілдетеді.

Қазіргі уақытта жаһандық логистиканың дамуы негізінен келесі қозғаушы күштердің әсерімен түсіндіріледі:

1. әлемдік экономиканың қарқынды өсуі жалғасуда;

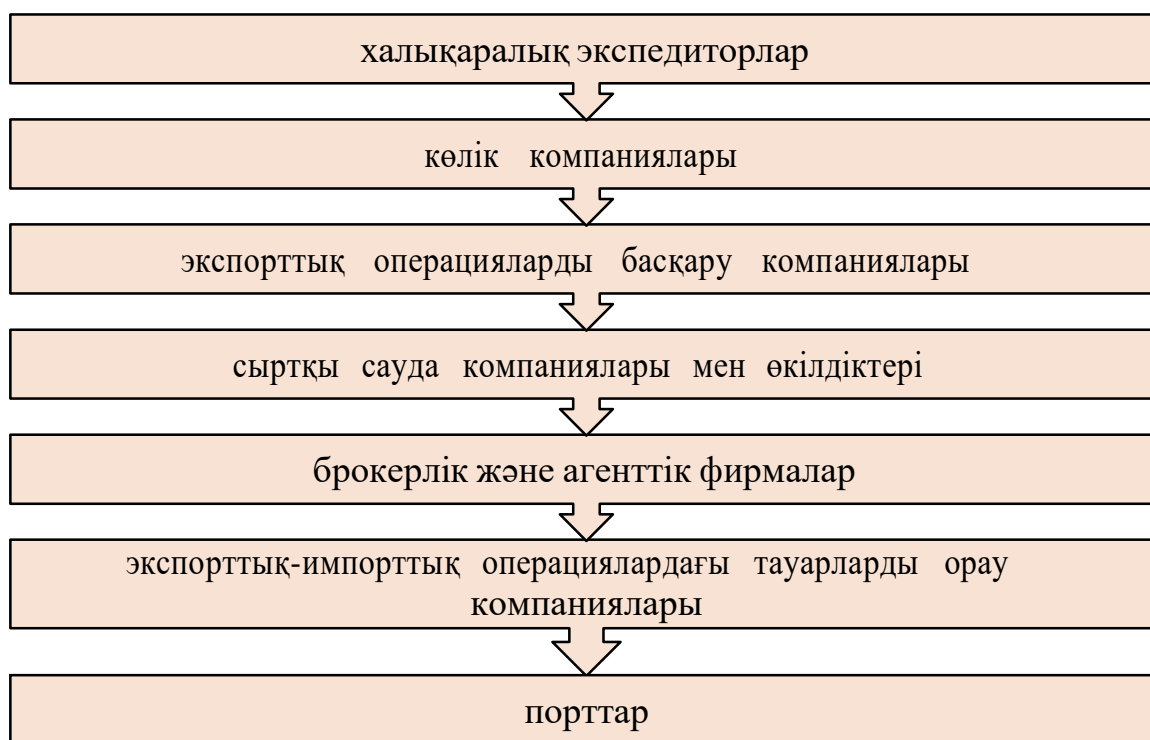
2. дүние жүзіндегі компаниялар өз елдерінің ұлттық шекарасынан шығып, шикізат пен еңбек ресурстарының арзан көздерін табуға болатын жаңа нарықтар мен жабдықтау нарықтарына кіру арқылы экономикалық өсудің жаңа резервтерін іздеуді жалғастыруда;

3. әлемде кең халықаралық еңбек бөлінісімен және жаһандық логистикалық жүйелерге интеграциялануға негіз болатын заманауи ақпараттық - компьютерлік технологияларды қолданумен ерекшеленетін көптеген жаңа компаниялардың құрылуы;

4. дамыған жаһандық инфрақұрылыммен сипатталатын халықаралық логистикалық (арналық) делдалдардың нарықтарда пайда болуы (біз, мысалы, көлік-экспедиторлық компаниялар, сараптамалық операцияларды басқару компаниялары, сыртқы сауда компаниялары, брокерлік және агенттік фирмалар, теңіз порттары және т. б.);

5. сауда және экономикалық қатынастарды дамыту жолындағы сауда, кеден, көлік және қаржылық кедергілерді реттеу және алып тастау рәсімдерін жүргізу есебінен мемлекеттік шекаралар арқылы капиталдың, тауарлар мен ақпараттың қозғалысын жеңілдету [3].

Жаһандық логистиканың дамуы үшін халықаралық арна делдалдары деп аталатындар үлкен маңызға ие, олар әдетте мыналарды қамтиды:

Сурет 2 - Халықаралық арна делдалдары

Сонымен қатар, жаһандық логистиканың дамуы өз жолында көптеген кедергілерге тап болғанын ескермеуге болмайды. Олардың болуы әртүрлі себептерге байланысты. Атап айтқанда, әлемнің әртүрлі елдерінің саяси жүйелерінің айырмашылығы, олардың экономикалық және әлеуметтік даму деңгейінің теңсіздігі туралы айтуға болады. Сонымен қатар, салық салу, кеден, сауда салаларындағы

протекционизмнің мемлекеттік саясатымен байланысты қаржылық кедергілер де бар - елдердің үкіметтері капиталды әкелу мен әкетуді шектеуге бағытталған көптеген шараларды қабылдауда.

Сонымен, жаһандық логистиканың айрықша ерекшелігі - өзіндік ерекшелігі бар (әсіресе мемлекетшілік және өңірлік бәсекелестік аясында) халықаралық бәсекелестікті есепке алу қажеттілігі. Қазіргі уақытта көптеген елдер трансұлттық корпорациялардың тарату желілерінің жұмысын шектеу бойынша шаралар қабылдауда.

Қолданылған әдебиеттер

1. Логистика: краткий теоретический курс / И. В. Павлюченко. – Ульяновск : УлГТУ, 2011. – 95 с.
2. В. В. Сергеев, А. Кизим, П. Эльяшевич Глобальные логистические системы <https://knigogid.ru/books/404625-globalnye-logisticheskie-sistemy>
3. Логистика: Учебник / Под ред. Б.А. Аникина: 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Л69 ИНФРА-М, 2002. — 368 с.
4. Основы логистики: Учеб. пособие / Под ред. Л.Б. Миротина и В.И. Сергеева. — М.: ИНФРА-М, 1999. — 200 с.
5. <https://cuslog.com/mezhdunarodnye-perevozki.pdf>
6. Бауэрсокс Д., Класс Д. Логистика: интегрированная цепь поставок / Пер.с англ. — М.: Олимп-Бизнес, 2001. — 640 с.

УДК 657.1.001.56:004.4

АВТОМАТИЗАЦИЯ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА

Нугманова Ш.

Научный руководитель: Апышева А.А., ассоциированный профессор
Восточно-Казахстанский университет имени С. Аманжолова,
г. Усть-Каменогорск, Казахстан, E-mail: m-dilnaz@bk.ru

Автоматизация бухгалтерского учета – это ведение финансовой отчетности предприятия с применением информационных систем. Она предполагает собой возложение части полномочий от человека технике, в том числе: Реализация математических расчетов (расчет налоговых отчислений и иных сумм). Формирование выборок и сводной отчетности. Хранение информации (архивы, журналы). Заполнение документации (накладные, учетные журналы). Передача технике некоторых обязанностей не значит, что статус работника обесценился. Использование в своей деятельности информационных технологий подразумевает наличие определенных навыков и знаний и, соответственно, более высокую заработную плату.

Рассмотрим преимущества автоматизации бухгалтерского учета: Оперативное и грамотное заполнение информации в документации (в накладных, платежных поручениях и т.д.). Быстрая обработка данных. Отображение информации в наглядном формате (таблицы, диаграммы и т.д.). Создание различных регистров

(кассовые книги, расчетные ведомости). Сокращение бумажной документации. Оперативный обмен данными между отделами, начальством и персоналом. Отсутствие арифметических недочетов. Коммуникация через интернет с государственными организациями. Прозрачность финансового сектора. Своевременная реакция на законодательные корректировки.

Без информационных технологий обходятся лишь небольшие компании, которым на законодательном уровне позволительно использовать бумажную отчетность. Остальные предприятия обязаны регистрировать информацию в цифровом формате. Именно поэтому программы автоматизации бухгалтерского учета нужны всем компаниям. С помощью автоматизирующих программ предприниматели и руководители могут контролировать финансовую, налоговую и производственную ситуацию. Все расчетные процессы отслеживаются компанией в режиме реального времени. Постоянный контроль заметно снижает вероятность злоупотреблений. Сотрудники бухгалтерской службы освобождаются от монотонных финансовых действий, заполнения отчетности и формирования ведомостей. При этом сотрудники в течение короткого времени получают справки и отчеты из бухгалтерского отдела.

Самый большой страх бухгалтеров — искусственный интеллект и роботизация оставит их без работы. Действительно, машинный труд обойдется работодателю дешевле, чем выплата зарплаты сотруднику. Но на самом деле, интеллектуальные сервисы не способны полностью заменить квалифицированного специалиста. Скорее, цифровизация поможет бухгалтеру и освободит его от рутинных дел. А знание информационных технологий повысит квалификацию сотрудника, следовательно, и оплату труда.

Почему финансовые службы откладывают этот процесс и продолжают работать с бумагой? Для большинства компаний переход на новое ПО — это стресс. Бухгалтеру нужно переучиваться, переносить данные из одной системы в другую, следить, чтобы программа соответствовала последним изменениям законодательства. Но можно посмотреть на цифровизацию по-другому: передать большинство рутинных задач ПО, а себе оставить анализ данных, управление рисками и консультирование.

Какие участки бухучета можно автоматизировать

Работать без автоматизации может только временная компания или микро-бизнес. Остальным автоматизация нужна хотя бы минимально — в виде табличек Excel. Для автоматизации доступны любые участки работы бухгалтера.

1. Бухгалтерский учет

В первую очередь, автоматизируем сам бухучёт. Программы для автоматизации помогают оформлять первичку, работать с платежными поручениями, банковскими выписками и ордерами. Книга покупок и продаж составляется автоматически, как и ОСВ по счетам, в которой удобно проверять проводки и сверять их по датам.

2. Работа с сотрудниками

Автоматизация помогает вести кадровый учет. Для автоматизации нужно только создавать карточки сотрудников, учитывать зарплату, формировать табель рабочего времени. Это существенно упрощает расчет отпускных, больничных

или зарплаты в будущем. Программа сделает это автоматически, одновременно рассчитывая НДС и взносы, проводя удержания по установленным законом правилам.

3. Работа с документами

Сервисы для автоматизации бухучета, как правило, содержат множество шаблонов для создания документов: договоров, накладных, счетов-фактур, актов и пр. Достаточно выбрать подходящий бланк и ввести свои данные.

Данные можно загрузить в систему из Excel или отсканированных документов. После согласования всех позиций документ можно сохранить и провести в учетной системе.

4. Отчетность и налоги

Вся отчетность формируется автоматически по данным, которые бухгалтер вносит во время ведения учета. Проверка отчетов по контрольным соотношениям тоже автоматизирована, остается только довести информацию и отправить в органы через ЭДО (для этого дополнительно понадобится электронная подпись).

Автоматизированные системы сами следят за актуальностью отчетных форм и обновляют их без участия бухгалтера.

5. Электронный документооборот

ЭДО — одна из дополнительных возможностей автоматизации бухгалтерии. С его помощью можно отправлять любые документы в электронном виде.

Обычно на сбор подписей ответственных лиц, уходит масса сил и времени. ЭДО позволяет быстро подписывать документы, обмениваться ими с заинтересованными лицами и согласовывать их в короткие сроки. К тому же исключается потеря документов.

ЭДО стоит подключить, чтобы управлять договорами и проектами, оптимизировать внутренний документооборот между подразделениями, наладить и систематизировать хранение документов.

6. Проверка контрагентов

Осмотрительность поможет защититься от блокировки счетов и проблем с налоговой. Сервисы для автоматизации бухучета умеют проверять контрагентов по данным ЕГРЮЛ и ЕГРИП и предупреждать бухгалтеров о рисках.

7. Работа с банками

Интеграция бухгалтерской программы с банками поможет ежедневно экономить до 30 минут. Каждые два часа информация из банка поступает в сервис и обновляется. Исходящие платежные поручения можно сразу отправлять в банк, где их остается только подписать.

Как автоматизация помогает экономить

Рассмотрим экономию на простом примере. В магазине одежды ТОО «Милана» работал один главбух. Руководитель решил дополнительно запустить собственное производство. Это означало, что объемы документооборота значительно вырастут, бухгалтеру будет сложно. Директор решил нанять двух бухгалтеров на первичку, чтобы не загружать главбуха.

На содержание двух сотрудников с зарплатой по 200 000 тенге в месяц понадобится почти 5 миллионов тенге в год. И это без учета затрат на подбор кадров и обустройство рабочего места. Подсчитаем полные затраты в таблице:

Расходы	Сотрудник 1	Сотрудник 2	Итого за год
Зарплата начисленная	2 400 000 т. (200 000. × 12 мес.)	2 400 000 т.	4 800 000 т.
Страховые взносы	240 000 т. (200 000 т. × 10% × 12 мес.)	240 000 т.	480 000 т.
Подбор персонала	30 000 т.	30 000 т.	60 000 т.
Обустройство рабочего места	45 000 т.	45 000 т.	45 000 т.
Итого	2 715 000 т.	2 715 000 т.	5 430 000

В итоге наем двух сотрудников будет стоить компании больше пяти миллиона тенге в год. Это существенная сумма, поэтому главбух предложил директору искать другой вариант. Аутсорсинг дал экономию примерно в 70%, а бухгалтерский сервис с автоматизацией большинства операций — 95%.

ЭДО подключить не получилось, так как часть контрагентов от него наотрез отказалась. Самое простое и бюджетное решение проблемы компании — автоматизировать ввод первички. Это значит, что программа сможет распознавать отсканированные документы, фотографии или Excel-формат. Есть комплексные облачные системы, которые помогают автоматизировать множество участков бухучета, в том числе работу с первичкой. В Контуре бухгалтерии тоже есть такая функция, она входит в стоимость сервиса даже на самом дешевом тарифе — 63 000 тенге в год.

Есть и программы, которые работают отдельно и берут деньги за каждую страницу или на год вперед. Страница стоит в среднем 30 тенге, годовое обслуживание — от 65 000 т.

Процесс автоматизации бухгалтерского учета на предприятии состоит из нескольких этапов:

1. Сбор и систематизация данных.

На этом этапе анализируется внутренняя документация компании (в том числе учетные документы, счета, инструкции сотрудников и т.д.). Кроме того, на этом этапе изучается алгоритм и механизм обработки документов (документооборотный график, схема перемещения данных, распределение должностных функций). Реализуемая подготовка обнаруживает размеры планируемого обновления и определяет, каким подразделениям требуется общая база, а каким автономность. Компания может понять, достаточно ли ей выбрать локальную сеть или выбрать процесс взаимодействия в цифровом режиме. Определяются сильные и слабые

моменты документного оборота. Начинается реорганизация персонала или сохраняется текущая структура. Данный этап ведет к оптимизации всех процессов компании.

2. Создание технического задания

После выполненного обобщения и контроля информации начальство составляет техническое задание.

На этом этапе завершится процесс утверждения:

- бухгалтерской структуры (должности и обязанности);
- списка характеристик заполняемых документов и бланков (рекомендуется следовать ОКУД для оптимизации программных процессов);
- объема компьютеризации (на территории одного отдела или всей компании, учитывая все производственные аспекты);
- актуальных финансов, учитывая дальнейшее обслуживание.

Ключевой фактор в автоматизации бухгалтерии – создание классификаторов и способов кодировки. Правильный подход к этой задаче снижает риски повтора данных и захламления аналитических документов. Например, повторно записанное в базу название документа может навести путаницу в инвентаризации, изменить масштаб материальных издержек. Дублирование в системе контрагента может повысить дебиторскую и кредитную задолженность, а также ухудшить процесс проверки взаимных расчетов.

3. Выбор программного обеспечения

На этом этапе реализуется поиск и покупка необходимого программного обеспечения. Правильный подбор осуществляется согласно следующим критериям:

- совместимость внедряемого программного обеспечения с текущей ОС;
- способность обучения персонала и стоимость процесса повышения квалификации;
- презентация ПО в регионе обслуживающей компании; соответствие с нуждами потребителей;
- технические характеристики актуального механизма;
- наличие интернет-сети.

Таким образом внедрение ПО может осуществляться как самостоятельно, так и с привлечением посторонних лиц. На подбор влияет сложность мероприятия и наличие в персонале соответствующих кадров.

Представители сферы услуг, а также менеджеры малого бизнеса могут выбрать классический бухгалтерский софт без необходимости введения дополнительных корректировок. Компании, занимающиеся оптовой продажей, производством, а также строительством могут изменить информационный механизм согласно своим потребностям.

ЛИТЕРАТУРА

1. С.А. Барбашова. Автоматизация бухгалтерского учета. Лабораторный практикум в программе «1С:Бухгалтерия 8»: учеб.-метод. пособие / сост.: Ю. В. Малахова, Е. А. Бадеева. – Пенза : Изд-во ПГУ, 2021. – 176 с.

2. Пособие предназначено для студентов специальности 08080165 «Прикладная информатика (в экономике)», может быть использовано студентами

для изучения основ автоматизации бухгалтерского учета различных специальностей. Подготовлено на кафедре «Информационные системы». УДК 681.322 (075) ББК 65.052я7.

3. Брыкова Е.Н. Автоматизация бухгалтерского учета в программе 1С: Бухгалтерия М.: Академия, 2011. – 64 с.

4. <https://i-ias.ru/>

5. <https://www.profiz.ru/>

6. <https://www.b-kontur.ru/enquiry/788-avtomatizaciya-buhgalterskogo-ucheta>

7. <https://www.directum.ru/blog-post/2862>

8. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1700015084>

УДК 37

ПОНЯТИЕ И ПРАВОВАЯ ПРИРОДА РАСТОРЖЕНИЯ БРАКА КАК СПОСОБА ЗАЩИТЫ БРАЧНО-СЕМЕЙНЫХ ПРАВ

Өмірзақов Т.Е.

Научный руководитель: Дячук М.И., доцент, кандидат
юридических наук,

Восточно-Казахстанский университет имени С. Аманжолова,
г. Усть-Каменогорск, Казахстан, E-mail: happyslayer_01@mail.ru

Рассматривая в традиционной парадигме расторжение брака как основание прекращения супружеских правоотношений и способ защиты брачно-семейных прав, необходимо дать общее понятие брака, сложившееся в семейно-правовой науке с целью выявления правовой природы и цели его расторжения. Причем, единого определения брака так и не было выработано цивилистической и семейно-правовой доктриной. Вместе с тем, практически все авторы отмечают в качестве его правовой природы и главной особенности - это пожизненность. Данный конститутивный признак имеет самое непосредственное отношение к расторжению брака, так как в такой ситуации пожизненность утрачивает реализацию в реальной жизни супругов. «Современные достижения науки и техники ставят перед обществом, политиками, учеными и законодателем новые вопросы, нуждающиеся в скорейшем разрешении»[1]. Как определяет Целуйко В.М.: «Со второй половины XX в. в развитых странах стало меняться отношение населения к разводам. Все большее число людей перестает воспринимать развод как трагедию, как нечто позорное и неприличное. Сегодня он воспринимается как один из параметров общественной жизни»[2]. Данное обстоятельство представляет интерес с точки зрения исследования, прежде всего, причин сложившейся ситуации. Следует присоединиться к высказанному в науке мнению, что «сегодня мы наблюдаем постепенное изменение жизни общества, связанное с ослаблением института брака, прогрессивными взглядами на семейное партнерство и развитием репродуктивных технологий. При этом нельзя сказать, что российское законодательство стоит на месте и не реагирует на происходящие изменения: запреты становятся не столь категоричны, процесс опровержения презумпций, имеющих место в семейном праве,

из судебного превращается в административный»[3]. Безусловно, просматривается связь с трансформацией, «размыванием» понятия семьи и брака в современном обществе, с изменением представлений лиц, вступающих в брак, о своих семейных правах и обязанностях, стабильности брачно-супружеского союза. «Механизм регулирования семейных отношений характеризуется постоянством дисгармонии частных и публичных интересов при явном превалировании последних. Это и понятно, иначе хаос в организации семейной жизни может стать «подрывным» фактором любого государственного строя»[4]. «Право - объективная реальность. Общеизвестно, что право относится к субъективной стороне нашей жизни, к тому, что представляет собой плод мыслей и воли людей, особенно тех, кто обладает государственной властью - творит законы, принимает обязательные решения по тем или иным вопросам»[5].

Брак как социальное явление на протяжении всего существования человечества является феноменом, не поддающимся однозначному восприятию, это всегда компромисс между природой и обществом. Тем не менее брак по-прежнему востребован, какова бы ни была его форма, супружеский союз высоко ценится во всех обществах. Необходимо отметить, что все общества проводят различие между супружеским союзом и внебрачным сожительством, а юридические последствия брака намного превосходят юридические последствия внебрачной связи.

Целью брачного союза по-прежнему считается продолжение рода, во многих традиционных обществах брак считается действительным лишь с момента рождения первого ребенка.

Согласно Закону Республики Казахстан «О браке (супружестве) и семье» [6] брак - равноправный союз между мужчиной и женщиной, заключенный при свободном и полном согласии сторон в установленном законом порядке, с целью создания семьи, порождающий имущественные и личные неимущественные отношения между супругами. Отрицательный подход к нормативному закреплению понятия брака был характерен на протяжении длительного времени. В современной юридической литературе неоднократно высказывались мысли о том, что отсутствие законодательно установленного определения брака связано с тем, что брак является сложным комплексным социальным явлением, находящимся под воздействием не только правовых, но и этических, моральных норм, а также экономических законов, что ставило бы под сомнение полноту определения брака только с позиций права, тем более что духовные и физические элементы брака не могут регулироваться правом.

Часть отношений, возникающих в браке, должна подчиняться не правовым нормам, а, к примеру, нормам нравственности, этики. Так создается представление о браке как институте особого рода. Данная концепция поддерживается и развивается не только юристами, но и философами. Брак рассматривается уже не как договор и таинство, он опять подпадает в сферу действия права целиком, во всем многообразии составляющих его отношений.

Брак, основанный на любви и уважении, а не на своекорыстных имущественных интересах, такой правовой цели не преследует. Поэтому брак может прекратиться в любое время, как только эта основа будет подорвана, что невозможно в гражданских сделках. Брак понимается в двух смыслах: как соглашение о

вступлении в брак (юридический факт), который является по своей правовой природе гражданско-правовой сделкой, а также как отношения супружества - особый правовой статус лиц, состоящих в браке (состояние), которые являются гражданско-правовым институтом особого рода.

По общему правилу, согласно законодательству Республики Казахстан, к условиям заключения брака относятся:

- взаимное согласие лиц, вступающих в брак;
- достижение ими брачного возраста

Взаимное согласие лиц, вступающих в брак, является воплощением одного из принципов семейного права и вытекает из самой сущности брака, являющегося добровольным и свободным союзом мужчины и женщины. Заключение брака - это волевой акт, и воля лиц, вступающих в него, должна быть выражена свободно и независимо. Законодательство предусматривает личное выражение воли на вступление в брак. Проявляется эта воля в совместном заявлении, в личном присутствии при регистрации брака и в подписи под актовой записью о заключении брака. Свободное вступление в брак предполагает отсутствие насилия, угроз или иного воздействия на психику вступающих в брак. Нарушение условия о взаимном согласии лиц, вступающих в брак, влечёт за собой признание брака недействительным.

Установление брачного возраста, т.е. возраста, с достижением которого допускается заключение брака, имеет большое значение для создания семьи. Согласно законодательству Республики Казахстан установлен в качестве брачного возраста единый возраст и для мужчин, и для женщин - 18 лет. Но вместе с тем возможно снижение брачного возраста по ходатайству не более чем на 2 года. К уважительным причинам, побуждающим к снижению брачного возраста, практика относит беременность и рождение ребёнка. Но законодательство не определяет точный список причин, согласно которым возможно снижение брачного возраста. С ходатайством о снижении брачного возраста могут обратиться лица, желающие вступить в брак, их родители или попечители. Во всех случаях снижение брачного возраста допускается только с согласия самих лиц, вступающих в брак, а также их родителей (попечителей). При вступлении несовершеннолетних лиц в брак, они приобретают дееспособность в полном объёме с момента государственной регистрации брака.

Предельный возраст для вступления в брак не устанавливается. Не имеют юридического значения и большая разница в возрасте между лицами, вступающими в брак, а также не устанавливается предельное количество предыдущих браков.

Брак, заключённый по религиозному обряду или в соответствии с обычаями той или иной народности, не имеет правового значения.

Статья 11 Закона «О браке и семье» не допускает заключение брака между определенными лицами, о которых было сказано ранее. Данные запреты имеют определенные основания. Например:

а) запрещение брака между усыновителями и усыновлёнными основывается на моральных и нравственных принципах, так как в своих правах и обязанностях усыновители и усыновлённые приравниваются к родителям и детям по происхождению;

б) вступающие в брак должны сознательно выражать свою волю и правильно оценивать свои поступки. А сознательно выразить свою волю могут лишь лица с нормальной психикой. Признание недееспособным является препятствием для вступления в брак.

Прекращение брака - обусловленное наступление определенных юридических фактов прекращения правоотношений, возникающих между супругами из юридически оформленного брака. К юридическим фактам, прекращающим брак, относятся следующие обстоятельства.

Смерть супруга.

В данном случае не требуется какого-либо специального оформления прекращения брака. Брак считается прекращенным с момента смерти супруга. Единственным документом, подтверждающим прекращение брака вследствие смерти супруга, является свидетельство его смерти, выданное органами загса.

Объявление судом одного из супругов умершим.

Гражданин может быть объявлен судом умершим, если в месте его жительства нет сведений о месте его пребывания в течение 3 лет, а если он пропал без вести при обстоятельствах, угрожающих смертью или дающих основание предполагать его гибель от определенного несчастного случая, - в течение 6 месяцев. Военнослужащий, пропавший без вести в связи с военными действиями, может быть объявлен судом умершим не ранее, чем по истечении 2 лет со дня окончания военных действий.

Расторжение брака (развод).

Брак может быть прекращен путем его расторжения по заявлению одного или обоих супругов, а также по заявлению опекуна супруга, признанного судом недееспособным. Расторжение брака без согласия жены невозможно в период ее беременности и в течение первого года жизни ребенка.

Расторжение брака осуществляется либо органами загса, либо судом.

Расторжение брака в органах записи актов гражданского состояния производится при взаимном согласии на расторжение брака супругов, не имеющих общих несовершеннолетних детей и отсутствии имущественных и иных претензий друг к другу.

Независимо от наличия у супругов общих несовершеннолетних детей, брак расторгается в органах записи актов гражданского состояния по заявлению одного из супругов, если другой супруг:

- 1) признан судом безвестно отсутствующим;
- 2) признан судом недееспособным;
- 3) осужден за совершение преступления к лишению свободы на срок не менее трех лет.

Расторжение брака в судебном порядке производится в случаях:

- 1) наличия у супругов общих несовершеннолетних детей, за исключением случаев, предусмотренных пунктом 2 статьи 16 настоящего закона;
- 2) при отсутствии согласия одного из супругов на расторжение брака;
- 3) если один из супругов, несмотря на отсутствие у него возражений, своими действиями либо бездействием уклоняется от расторжения брака;
- 4) наличия имущественных претензий супругов друг к другу.

Брак, расторгаемый в органах записи актов гражданского состояния, прекращается со дня государственной регистрации расторжения брака в книге записи актов гражданского состояния, а при расторжении брака в суде - со дня вступления решения суда в законную силу.

При наличии огромного количества причин прекращения статуса супружества и расторжения брака, в определенных случаях развод выполняет положительные функции, в других – имеет негативные последствия, что, естественно, определяется в каждом брачно-супружеских правоотношениях индивидуально. Определено, что в современном семейном праве России и научной доктрине применяются основные теории в отношении определения правовой природы расторжения брака как развода-констатации; развода-расторжения; развода-соглашения. В диссертации приведены аргументы, доказывающие, что «расторжение брака представляет собой особый способ защиты семейных прав[7] граждан, посредством применения которого обеспечиваются личные неимущественные права и интересы мужчины и женщины, определяющие их брачно-семейный статус». Доказано, что, исходя из правовой природы и юридической направленности, расторжение брака является способом защиты прав и интересов супругов как субъектов брачно-семейных правоотношений, применяемый с целью прекращения семейно-правового статуса супружества и придания определенности их гражданско-правовому положению.

Расторжение брака рассматривается в качестве право прекращающего юридического факта действия, направленного на прекращение статуса супружеских отношений. Брачно-семейный статус супругов, находящихся в зарегистрированном браке определяет содержание их семейных прав и обязанностей, соответственно, его прекращение защищает преимущественно семейные права данных субъектов, вместе с тем, направлено и на защиту гражданско-правового положения. Многообразие сложившихся в семейно-правовой науке подходов в отношении оснований, процедуры и правовых последствий расторжения брака с неизбежностью наталкивают на фундаментальный вывод, что расторжение брака направлено на защиту прав и интересов лиц, состоящих в браке, является способом защиты брачно-семейных прав граждан, находящихся в браке или в случае его расторжения. Данный способ может быть реализован в рамках как юрисдикционной, так и неюрисдикционной форм защиты.

Одним из базовых принципов семейного права является принцип разрешения вопросов, складывающихся из брака и принадлежности к семье, по взаимному согласию, в связи с чем, супруги как субъекты бракоразводного правоотношения могут использовать любые не противоречащие закону средства в рамках самозащиты своих супружеских прав, с целью установления гармоничных взаимоотношений в семье и браке[8] или в случае прекращения супружеского союза, тем самым супруги самостоятельно защищают свои семейные и гражданские права. Определено, что между супругами складываются преимущественно лично-доверительные отношения, особые супружеские семейно-правовые связи, соответственно, в данном круге отношений допустимо применение самозащиты как способа защиты прав супругов или бывших супругов в вопросе расторжения брака, урегулирования возникающих в связи с этим личных и имущественных споров.

Для современного общества свойственна глобализация, а это значит, что число браков (и как следствие - разводов) с участием иностранного элемента, к сожалению, увеличивается. Необходимо обратить внимание, что существующая модель семьи и брака в последнее время характеризуется возрастающим числом фактических

брачных отношений. Кроме того, активно развивается биомедицинское право (в частности, на практике не редки случаи перемены пола).

Таким образом, определено, что законодательство РК в отношении прекращения супружеского статуса и порядка расторжения брака нуждается в более четкой регламентации этой процедуры. В данной работе автор выделяет очередной этап развития прекращения брачно-супружеского правоотношения, влияющего на понимание расторжения брака не только как социально-правового явления, но и юридического факта, направленного на защиту прав и интересов супругов, бывших супругов и других членов семьи.

Литература

1. Мохов, А.А. Неродившийся ребенок - субъект правоотношений? // Семейное и жилищное право. 2019. № 4. С. 15.

2. Целуйко, В.М. Супружеская перестрелка с УЛЕТальным исходом. Как спасти отношения и стоит ли это делать? Екатеринбург: У-Фактория; АСТ МОСКВА, 2008. С 7.

3. Горская, Е.Ю. Тенденции изменения внесения сведений о родителях в запись акта о рождении // Семейное и жилищное право. 2018. № 3. С. 5.

4. Ильина, О.Ю. Современная российская семья как договор простого товарищества // Семейное и жилищное право. 2019. № 1. С. 15.

5. Алексеев, С.С. Право – предназначение / Развитие основных идей Гражданского кодекса России в современном законодательстве и судебной практике: Сборник статей, посвященный 70-летию С.А. Хохлова / С.С. Алексеев, В.С. Белых, В.В. Витрянский и др.; под ред. С.С. Алексеева. М.: Статут, 2011. 368 с.

6. Кодекс Республики Казахстан О браке (супружестве) и семье *с изменениями и дополнениями по состоянию на 14.07.2022 г.*

7. См.: Тарусина, Н.Н., Сочнева, О.И. О фиктивности в семейно-правовой сфере // Законы России: опыт, анализ, практика. 2015. № 6. С. 79. 56.

8. Измайлов, В.В. Теоретические и практические проблемы расторжения брака // Советник Юриста. 2017. № 12. С. 61. 89 См.: Измайлов, В.В. Расторжение брака и некоторые проблемы его государственной регистрации // Современный юрист. 2018. № 2(23). С. 27.

ӘОЖ 343

ҰРЛЫҚ: ТҮСІНІГІ, ТҮРЛЕРІ. АЛДЫН АЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ
(Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодесінің 188-бабы бойынша)

Рахметолла Д.

Ғылыми жетекші: Орсаева Р.А., қауымдастырылған профессор,
заң ғылымдарының кандидаты, PhD

Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан,

E-mail: r_orsaeva_60@mail.ru

Ұрлық-бұл мүліктің иесі үшін ауыр зардаптарға әкелуі мүмкін заңнаманы бұзу. Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексі бойынша ұрлық 188-бабымен реттеледі, ұрлық ауыр қылмыс болып саналады.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінің 188-бабының 1 -ші тармағында «ұрлық, яғни бөтеннің мүлкін жасырын жымқыру...» деп [1] көрсетілген.

Ұрлық, қылмыстық құқықта - мүлікті жасырын қымқыру. Ұрлық қоғамдық немесе жеке меншікке қарсы жасалған қылмыстардың қатарына жатады. Жәбірленуші мен басқа адамдар байқамайды деген сеніммен қылмыскердің мүлікті жасырын жымқыруы ұрлықтың тонау мен барымталаудан айырмашылығы болып табылады.

Кейбір мемлекеттердің қылмыстық кодекстерінде ұрлықты мемлекеттік немесе қоғамдық меншікті иемдену мақсатындағы ұрлық және жеке меншікті иемдену мақсатындағы ұрлық деп екіге бөледі. Мемлекеттік немесе қоғамдық меншікті ұрлық үшін жеке меншікті ұрлағаннан гөрі қатаңдау жаза қолданылады.

Азаматтардың жеке мүлкін ұрлағаны үшін жауапкершілікті ауырлататын мән-жайларға заң бойынша мыналар жатады:

- ұрлықты қайталап жасау;
- ұрлықты бір топ адамдардың алдын ала келісіп жасауы;
- жәбірленушіге едәуір залал шектіру;
- ұрлықты аса қауіпті кәнігі қылмыскердің жасауы.

Пайдакүнемдік мақсатпен бөтен мүлікті жасырын ұрлау. Бөтен мүлікті осы мүліктің меншік иесіне немесе өзге иеленушісіне залал келтіре отырып айыптының немесе басқа адамдардың пайдасына заңсыз қайтарымсыз алып қою және (немесе) айналдыру [2].

Белгілі болғандай, ұрлықтың жиі жасалатын түрлері азаматтардың пәтерлерден, саяжайлардан гараждары-нан ұрлық жасау, жеке заттарды вокзалдар мен поездардан ұрлау, базарларда, дүкендерде, қала көліктерінде, сонымен акша, аудио-, бейнетехника, алтын заттар, киім, автокөлік, мо-тоцикл, велосипед, сирегірек - ыдыс-аяқ, тағам заттары (сая-жайларды тонағанда) қылмыстық әрекеттің тікелей заты болып табылады.

Соңғы уақытта астық ұрлау кең етек жайып келеді, соны-мен қатар дүкендерден, қоймалардан және материалдық құндылықтарды сақтап, өткізетін басқа да орындардан да ұрлық жа-салады.

Ұрлық жасау тәсілдері әр түрлі. Оларды мынадай тәртіпте жүйеленеді:

Тұрғын жайлардан ұрлық жасау. Олар бұзу, арқылы есікті, терезені т.б.) және бұзусыз (сәйкес құлыпқа сәйкес кілт табу арқылы) жасалады.

Тұрғын-жайға кірмей азаматтардың мүлігін ұрлау. Оларға қалта тонау сөмкелерінен зат ұрлау, олардың ішінде сөмкені, қалтаны кесіп ұрлау; мас адамдарды тонау; чемодандарды, сөмкелерді, басқа да заттарды ұрлау жатады.

Сенімге кіру арқылы ұрлық жасау. Олардың ішінде тұрғын-жайға кіріп, яғни жәбірленуші мүлік тұрғын жайға не-месе пәтеріне ұрлықшыны кіргізгенде, және жайға кірмей (мәселен, жолаушы езінің мүлігін күзетуді өзіне таныс емес тұлғаға тапсырғанда) жасалған ұрлықты атауға болады:

- көлік ұрлығы;
- автокөліктен ұрлау.

Бұл жерде жиі кездесетін ұрлық тәсілдері келтірілген. Қыл-мыскерлер әдеттен тыс тәсілдерді де жиі қолданады.

Пәтерді иелері үйде болмағанда, яғни күндіз тонайда, ал тұрғын жайға кірмей ұрлық жасау таңертеңгі, кешкі уақытта және күндіз де жасалады. Қалта тонаушылар ез істерін адамдар көп жиналатын жерлерде (кала көлігінде, дүкендер) жасайды

Ұрлық жасау барысында қалдырған қылмыскерлердің іздері әр түрлі болады және олар ұрлықтың түрі мен оларды жасау тәсілдеріне байланысты болады.

Мәселен, жайлар мен автокөліктерден ұрлық жасағанда көбінесе ұрлықтың матери-алда іздері қалады (бұзу, құралдарының, колдың, аяккіімнің іздері).

Сенімге кіру арқылы жасалған ұрлықтарда, керісінше, иделды іздер қалады (жәбірленушілер, кейде куәгерлер де қылмыскердің түр-әлпетінің толық сипаттамасын беріп, әдетте эны таниды). Ал жайға кірмей жеке мүлікті ұрлаған кезде (қалта тонау) із қалмайды [3,285].

Ұрлық объектісі - меншік болса, қылмыстың заты адам еңбегі арқылы келген материалдық тұрғыдағы бағалы бұйымдар мен заттар болып табылады.

Адам еңбегі сіңбеген, адам еңбегі арқылы келмеген бұйымдар мен заттар қылмыс заты бола алмайды.

Объективтік жағынан ұрлық бөтеннің мүлкін жасырын алумен сипатталады.

Ұрлықтың субъективтік жағын сипаттайтын белгілерге кінә, ниет және мақсат жататынын ескерсек, бұл белгілер ұрлық істеген адамның ішкі жан-дүниесінен хабардар етіп, қоғамға қауіпті әрекет істеген оның санасы мен еркінің байланысын сипаттайды.

Субъективтік жағынан ұрлық тікелей қасақаналықпен жүзеге асады. Яғни кінәлі бөтеннің мүлкін жасырын түрде заңсыз, тегін алу арқылы меншік иесіне залал келтіретінін біледі және залал келтіруді тілейді. Қылмыс субъектісі он төртке толған адам [4].

Қылмыстық заң ұрлық, яғни бөтеннің мүлкін жасырын жымқыру екені көрсете отырып, кінәлінің мүлкі тәркіленіп немесе онсыз, бір мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына не сегіз жүз сағатқа дейінгі мерзімге қоғамдық жұмыстарға тартуға не үш жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланатынын көрсеткен.

Ұрлық адамдар тобының алдын ала сөз байласуымен; ақпараттық жүйеге заңсыз кіру не телекоммуникациялар желісі бойынша берілетін ақпаратты өзгерту жолымен жасалған ұрлық –үшін кінәлінің мүлкі тәркіленіп, үш мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына не бір мың екі жүз сағатқа дейінгі мерзімге қоғамдық жұмыстарға тартуға не бес жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

Ал, ірі мөлшерде; бірнеше рет: тұрғын, қызметтік немесе өндірістік үй-жайға, қоймаға не көлік құралына заңсыз кірумен жасалған ұрлық -мүлкі тәркіленіп, екі жылдан жеті жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге, не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланса, қылмыстық топ жасаған; мұнай-газ құбырынан; аса ірі мөлшерде жасалған ұрлық әрекеті үшін мүлкі тәркіленіп, бес жылдан он жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

Ұрлық меншікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтардың бір түрі екені мәлім. Ұрлықпен күресу, алдын-алу, сақтандыру қазіргі кезде үлкен мәселе болып қалып отыр.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі Кодексі (қолданыстағы редакциясы).
2. Ұрлық [Электронды ресурс] <https://kk.wikipedia.org/wiki/>
3. Ұрлықты тергеу әдістемесі [Электронды ресурс] <https://stud.baribar.kz>
4. Орсаяева Р.А. Қазақстан Республикасы қылмыстық құқығы (ерекше бөлім). - Өскемен: С.Аманжолов атындағы ШҚМУ, «Берел» баспасы, 2020. – 654 бет.

УДК: 343.35:35.07

ДИПЛОМАТИЯ КАЗАХСТАНА: ДОСТИЖЕНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Рахымбаев Б.-А., магистрант Академии государственного управления
при Президенте Республики Казахстан, г. Астана,
E-mail: ali.rahim0011@gmail.com

Республика Казахстан неизменно проводит политику отстаивания своих национально-государственных интересов, подразумевая под этим прежде всего территориальную целостность и суверенитет, благополучие граждан и защита их конституционных прав. С учетом происходящих в Казахстане социально-экономических преобразований Президентом К.К. Токаевым в качестве долгосрочной цели внешней политики Казахстана было определено формирование и поддержание благоприятных внешних условий успешного проведения реформ внутри страны, становления и развития Казахстана как суверенного государства [Токаев К.К. (2022)].

С момента обретения независимости Казахстан успешно следует своему пути развития в соответствии со своими национальными реалиями. Достигнуты значительные успехи в экономическом строительстве и социальном развитии. Казахстан углубленно развивал и развивает дружеские контакты со всеми странами мира, активно участвует в глобальном управлении и продолжает продвигать решение острых вопросов, защищая интересы развития и безопасности страны.

На сегодняшний день Казахстаном установлены дипломатические связи с 186 государствами мира, имеются 104 загранучреждения в 70 государствах.

В марте 2020 года принята новая Концепция внешней политики на 2020-2030 годы, которая заложила основу для дальнейшего совершенствования казахстанской дипломатии. Данный документ формирует базовые принципы, определяющие стратегические приоритеты и механизмы продвижения национальных интересов на международной арене. Концепция сохраняет преемственность основ внешнеполитического курса – многовекторность, сбалансированность, прагматизм и защиту национальных интересов [Akorda.kz (2020)].

Казахстан одним из первых на постсоветском пространстве оформил государственную границу на всём её протяжении и сегодня не имеет территориальных споров ни с одной из сопредельных стран.

Организация объединенных наций (ООН) остаётся незаменимым универсальным инструментом, служащим интересам и насущным потребностям всего человечества.

В настоящее время Казахстан принимает у себя 27 программ и агентств ООН, 18 из которых имеют многострановой и субрегиональный статус и размещены в так называемом «Доме ООН» в Алматы [Тлеуберди М.Б. (2022) с. 80].

Историческим событием стало избрание Казахстана непостоянным членом Совета Безопасности ООН в 2017-2018 годах. Членство стало отличной возможностью для презентации насущных вопросов Центральной Азии на самом высоком уровне.

Благодаря своей миролюбивой политике на международной арене, Казахстан первым на постсоветском пространстве был удостоен чести в 2010 году возглавить Организация по безопасности и сотрудничеству в Европе (ОБСЕ).

Итогом казахстанского председательства стало проведение в нашей столице Саммита ОБСЕ и принятие исторической Астанинской декларации под названием «Навстречу сообществу безопасности». На фоне текущего кризиса европейской безопасности наследие Астанинского саммита и сейчас сохраняет свою актуальность в деле формирования континентальной платформы безопасности. Необходимо подчеркнуть, что Астанинская декларация в настоящее время является пока единственным политическим документом, согласованным ОБСЕ на уровне глав государств и правительств [Абдрахманов К. (2022), с. 98].

Идея мира, свободного от ядерного оружия, несмотря на растущую сложность её реализации в нынешних непростых геополитических условиях, остаётся важным элементом Казахстанской внешней политики. Согласно докладу Стокгольмского института исследований проблем мира, в условиях достижения самого высокого уровня риска применения ядерного оружия в мире со времён Холодной войны призыв Казахстана разработать план полной ликвидации этого оружия к 2045 году выглядит особенно значимым [П. Федорова. (2022)].

В то же время мировая цивилизация столкнулась с еще одним «призраком глобального катаклизма» - региональными войнами, при этом, когда войны происходят в центральной части Азии и в странах, соседствующих с Казахстаном.

В свою очередь, Казахстан в настоящее время во многих площадках выступает медиатором по урегулированию международных конфликтов. Ярким примером этого является Астанинский процесс по межсирийскому урегулированию. 18-я международная встреча по Сирии, состоявшаяся 15-16 июня 2022 года в Астане, показала, что в условиях приостановки Женевских переговоров роль «астанинского формата» в сирийском урегулировании лишь возрастает.

Что касается конкретных внешнеполитических приоритетов, то для Казахстана одной из важнейших целей является интеграция постсоветского пространства. Этот процесс проходит как в рамках СНГ, ЕАЭС и СВМДА, так и путем создания и укрепления двусторонних связей.

За период своего 30-летнего существования СНГ прошло достаточно серьезный путь эволюции. От рамочного объединения, как попытки сохранить преемственность жизнеспособных управленческих форматов и цепочек поставок, связывавших до этого как минимум несколько десятилетий бывшие республики СССР в единый промышленный и социальный организм.

На сегодняшний день СНГ реализовало свою историческую миссию и смогло остаться наиболее развитым с точки зрения отраслевого сотрудничества (действуют 66 органов отраслевого сотрудничества СНГ) механизмом координации и синхронизации систем управления [Т. Купчиков (2022)].

Результатом создания ЕАЭС стали так называемые «четыре свободы»: свобода движения товаров, услуг, капитала и рабочей силы между странами-членами. ЕАЭС является международной организацией, преследующей только экономические цели, а не политическим объединением [Gazeta.ru (2022)].

Санкционное противостояние диктует необходимость трансформации деятельности ЕАЭС с целью создания действительно свободного рынка, который является жизненно важным условием для роста экономик объединения.

Новые геополитические и геоэкономические условия всё активнее бросают ЕАЭС в китайские объятия и вынуждают задуматься о новых форматах двустороннего взаимодействия. Одним из таких форматов может стать подписание или хотя бы обсуждение временного соглашения, ведущего к образованию зоны свободной торговли с КНР. Подобный формат соглашения предусматривает либерализацию торговли по ограниченному спектру товаров, что позволит оценить эффективность и последствия сделки с меньшим риском для рынков стран – членов ЕАЭС.

Интеграционные усилия охватывают и столь деликатную сферу, как оборона. Можно предположить, что военное сотрудничество стран СНГ вполне естественный процесс, если учесть, что армии постсоветских государств имеют сходную материально-техническую базу и однотипное вооружение.

Участие Казахстана в ОДКБ является важнейшим направлением с точки зрения обеспечения национальной и региональной безопасности с учетом того, что главными задачами Организации являются укрепление мира и стабильности, защита территориальной целостности и суверенитета государств-членов.

Свою эффективность ОДКБ доказал в ходе январских событий 2022 г., когда были предприняты экстремистские попытки свержения власти в Казахстане. Помощь нашей стране совместными усилиями миротворцев из стран — участниц ОДКБ была оказана своевременно, в сжатые сроки. В Казахстан прибыло более двух тысяч солдат из России, Белоруссии, Армении, Киргизии и Таджикистана и около 200 единиц боевой техники.

Конструктивное взаимодействие с Российской Федерацией – ключевым стратегическим партнером Казахстана – развивается динамично. Мы заинтересованы в экономическом и политическом развитии России. В значительной степени этот фактор является необходимым условием стабильного и безопасного развития Казахстана.

На настоящий момент между Казахстаном и Россией действует около 400 различных договоров. Взаимовыгодные отношения Казахстана и России основаны

на энергетическом партнерстве, сотрудничестве в сфере космоса, промышленной кооперации [Додонов В.Ю. (2021), с. 23].

В Азии нашим ключевым партнером остается Китай. Казахстан видит огромный потенциал торгового сотрудничества и заинтересован в увеличении экспорта казахстанской продукции. Сопряжение евразийской интеграции и инициативы «Пояс и путь» способствует укреплению инфраструктурной взаимосвязанности и обеспечению устойчивого роста.

Важнейший приоритет нашей внешней политики – углубление региональной кооперации в Центральной Азии. 21 июля 2022 года главы государств Казахстана, Кыргызстана и Узбекистана подписали Договор о дружбе, добрососедстве и сотрудничестве в целях развития Центральной Азии в XXI веке, охватывающем основные направления взаимодействия.

В последние годы значительное развитие получил процесс кооперации тюркских стран. Тюркский совет трансформировался в полноценную Организацию тюркских государств и была принята программа «Тюркское видение – 2040». Объявление Туркестана в 2021 году духовной столицей тюркского мира можно расценивать как признание роли Казахстана в тюркском мире.

Конечной целью усилий казахстанской дипломатии на российском, китайском и центрально-азиатском направлениях является обеспечение пояса безопасности по всему периметру границы Казахстана, создание необходимых внешних условий для укрепления суверенитета страны и проведения экономических преобразований [Токаев К.К. (2001), с. 31].

Сегодня Казахстан выстраивает новый этап отношений с Соединенными Штатами Америки (США). В настоящее время в рамках программы С5+1 страны Центральной Азии, в том числе и Казахстан, вместе с США обсуждают различные проекты по сотрудничеству и кооперации в Центральной Азии по климатической повестке и развитию инвестиций.

На европейском направлении взаимодействие Казахстана и ЕС основывается на максимальном использовании преимуществ, создаваемых действующим Соглашением о расширенном партнерстве и сотрудничестве, укреплении торгового и инвестиционного сотрудничества.

Европейский банк реконструкции и развития в конце октября 2022 опубликовал доклад о развитии международного транспортного коридора «Север – Юг», который соединяет Россию, Закавказье, Центральную Азию с Ираном и странами Ближнего Востока и заканчивается в Индии.

Кроме того, коридор поможет поддерживать торговлю не только со странами Ближнего Востока и Индией, но и обеспечит связь с Европой – через Азербайджан и Турцию [Европейский банк развития (2022), с. 5].

С течением времени в мире ширится осознание того, что в степи зреет новая держава. На стратегическом перекрестке, где сходятся вместе российская, китайская, среднеазиатская и западные цивилизации, Казахстан утвердился как стабильное и значимое государств [Айткен Д. (2011) с. 11].

У Казахстана большая протяженность сухопутной границы не только с Россией, но и с Китаем, наша страна граничит и с другими странами Центральной Азии. По Каспию имеем границу с Азербайджаном и Ираном. Поэтому, если

смотреть с этой точки зрения на перспективу развития глобальных коридоров, причем не только транспортных, но и других по линии восток – запад, север – юг, то Казахстан находится в очень выгодном географическом положении.

Успехи в экономическом развитии, несомненно, служат солидным подспорьем в проведении эффективной внешней политики. Проявляются дополнительные возможности для приумножения результатов, достигнутых за годы независимости.

Мир увидел в лице Казахстана зрелое государство, ответственное в своих решениях, касающихся ключевых международных проблем, заинтересованное в сохранении стабильности как необходимого усилия укрепления глобальной безопасности.

Для обеспечения своих долгосрочных интересов Казахстан заинтересован в сохранении широкого поля для политического маневра. Поэтому отличительными особенностями казахстанской дипломатии стали твердость в отстаивании национально-государственных интересов в сочетании с гибкостью и маневренностью в достижении поставленной цели, а также многовекторность и сбалансированность. Под многовекторностью понимается не единовременное приложение дипломатических усилий по всему вееру направлений, что чревато распылением сил без достижения сколько-нибудь существенного результата на каждом из них. Многовекторность предполагает отсутствие жесткой зависимости внешнеполитического курса от поведения того или иного партнера, от непредсказуемости развития ситуации в том или ином регионе. В практическом плане многовекторность означает взаимовыгодное сотрудничество со странами, являющимися нашими непосредственными соседями, государствами СНГ, а также ведущими странами Запада, Азии и Ближнего Востока.

Список литературы

1. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана: Новый Казахстан: путь обновления и модернизации (2022) // <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1623953>

2. Указ Президента Республики Казахстан от 6 марта 2020 года № 280 «О Концепции внешней политики Республики Казахстан на 2020 – 2030 годы» (2020) // https://www.akorda.kz/ru/legal_acts/decrees/o-koncepcii-vneshnei-politiki-respubliki-kazahstan-na-2020-2030-gody

3. Қазақстан Республикасы қазіргі халықаралық қатынастар жүйесінде (2022).

4. Газета Казахстанская правда. П. Федорова. Сто секунд до катастрофы // <https://kazpravda.kz/n/sto-sekund-do-katastrofy/>

5. Тарас Купчиков. Страны СНГ сейчас стоят перед новыми вызовами // <https://www.m.eprussia.ru/epr/437-438/2522817.htm>

6. Газета.ru (2022). ЕАЭС. // <https://www.gazeta.ru/tags/organization/eaes.shtml?updated>

7. Додонов В. Ю. Внешняя торговля Казахстана с партнерами ЕАЭС: предварительные итоги // Евразийская интеграция: экономика, право, политика. (2021).

8. Токаев К.К. Дипломатия Республики Казахстан. (2001).

9. Европейский банк развития. Международный транспортный коридор «Север — Юг»: инвестиционные решения и мягкая инфраструктура (2022).
10. Айткен Д. Казахстан. Сюрпризы и стереотипы (2011).

ӘОЖ 342.34(574)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ – ДЕМОКРАТИЯЛЫҚ, ЗАЙЫРЛЫ, ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК МЕМЛЕКЕТ

Рахымбаева Н.

Ғылыми жетекші: Садуақасова Л.К., Заңтану магистрі, сениор-лектор
С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті,
Өскемен қ., Қазақстан, E-mail: nrakhymbayeva@list.ru

1991 жыл-Тәуелсіз Қазақстанның тарихы басталған жыл. Тәуелсіздікпен қатар, еліміздің игілігі үшін бастапқы жылдарда бірқатар маңызды оқиғалар орын алған болатын. Бірақ сол оқиғалардың ішіндегі тарихта таңбасы мәңгі қалатын оқиғаның бірі-егеменді еліміздің қабылдаған Конституциясы. Алғаш 1993 жылы 28 қаңтарда қабылданған Конституцияның Конституциялық құрылыс негіздері «Қазақстан Республикасы (Қазақстан)-демократиялық, зиялы және біртұтас мемлекет ретінде қарастырылады» деген сөздерімен бастау алады.

Кейін еліміздің тұңғыш Конституциясы күшін жойып, орнына қазіргі таңда қолданыстағы 1995 жылы 30 тамызда қабылданған Конституция енеді. Бұл Ата заңның 1-бабының 1-тармағында «Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы - адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары» делінеді [1]. Яғни, осы сөздермен мемлекеттің негізгі заңы өзінің мемлекет пен қоғам арасындағы мәнін айқындайды. Осы тармаққа жақынырақ тоқталсақ.

Демократия - биліктің басында халық отырғандығын білдіреді. Қазіргі таңда демократиялық мемлекеттер қатарында әлемдік дәрежеде экономикалық, құқықтық, саяси және т.б. салаларда дамыған мемлекеттер бар. Бұл дегеніміз Демократиялық мемлекет ретіндегі саяси ұстанымның қаншалықты маңызды екенін дәлелдейді. Қазақстан тәуелсіздік алғаннан бастап өзге мемлекеттер алдында өзін демократиялық принциптер ұстанатын мемлекет ретінде белгілейді. Демократиялық мемлекет болып қалыптасу біздің мемлекеттің түпкі тарихымен байланысты. Қазақ даласында өмір сүрген қазақ халқы мемлекеттік дауды, соғыс мәселелерін және ішкі ұрыс-керістерді халықпен ақылдаса шешкен. Бұл халықтың көнеден келе жатқан демократиялық белгілерін көрсетеді [2].

Қазіргі таңда Конституцияға өзгертулер мен түзетулер енгізу үшін Бүкілхалықтық референдум өткізеді, мемлекет басшысының сайлауына және Парламент сайлауына халықты белсенді қатысуыға шақырады. Бұл туралы Қазақстан Республикасы Конституциясының бірінші бөлімінің үшінші бап екінші тармағында жазылған. Оған жуықта 2023 жылы 19 наурызда өткен Парламент Мәжілісі мен Мәслихат депутаттарының сайлауы соның дәлелі. Яғни, Қазақстан Республикасы саяси мәселелерді халықтың ойымен санаса шешеді. Қазақстанның

демократиялық мемлекет екенін осыдан көреміз. Конституцияға сәйкес демократия орнықтыру ол тек істің басталуы ғана. Демократиялы ел болу үшін мемлекет ішіндегі көптеген факторлар әсер етеді. Мысалы: экономикалық даму, халық көзқарасы мен менталитеті, саяси белсенділік және т.б.

Келесі мәселенің бірі Республикамыздың Зайырлы мемлекет ретінде танылуы. Зайырлы мемлекет деп діни толеранттылық танытатын, ешқандай дінді қолдап, ешқандай діни бірлестіктерді жоққа шығармайтын мемлекет. Елімізде ешқандай дін мемлекеттік дін немесе міндетті дін ретінде қарастырылмайды. Қазақстан Республикасы діни плюрализмді ұстанады. Яғни, әр адамның өзіндік идеологиясы мен көзқарасы бар және солидеологияларды заңды түрде ұстануға құқығы бар. Конституцияның 19-шы бабында көрсетілгендей «Әркім өзінің қай ұлтқа, қай партияға және қай дінге жататынын өзі анықтауға және оны көрсету-көрсетпеуге хақылы». Бұл құқықтары мен бостандықтары туралы 2011 жылы 11 қазанда қабылданған «Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» заңында толығымен айтылған [3]. Қазақстан Республикасы әркімнің дініне, наным-сеніміне қарамастан бәрінің тең құқылы болуына кепілдік береді. Қазақстандық азаматтар, шет ел азаматтары, азаматтығы жоқ адамдар өздерінің діни қажеттіліктерін қанағаттандыру барысында заңды тәртіппен біріккен діни бірлестіктер пайда болады.

Зайырлы қоғам түсінігі көбісі ойлайтындай дінді мойындамайтын, яғни атеистік дегенді білдірмейді. Біздің ел өзін көпұлтты мемлекет қатарына қосты, осыған сәйкес еліміз 130 ұлт өкілдерімен жылдар бойы татулықта өмір сүріп келуде. Ұлттармен қатар Қазақстанда діни әралуандылықтың да белгілерін байқауға болады. Статистикаға сүйенсек елімізде 70% ислам дінін ұстанушылар. Сонымен қатар Христиан, буддизм дінін ұстанушылар да аз емес. Еліміздің зайырлы мемлекет сипатындағы басты міндеті экстремистік ұйымдардың пайда болуына жол бермеу. Өзге жандарды еріксіз, күштеп қандайда бір дінді ұстауын талап ету заңсыз деп танылады. Дегенмен, еліміздің діни идеологияларды саясатқа араластырмауын ұмытпаған жөн.

Қазіргі әлемдік саяси аренада зайырлы мемлекеттер мемлекеттік діні бар мемлекеттерден әлдеқайда көп. Сол себептен адамдардың бәрінің бірдей тең болуы үлкен мағынаға ие болуда. Қазақстан демократиялы, зайырлы мемлекет ретінде бұл қағиданы ұстануда және адамдардың әлеуметтік, саяси теңдігін орнату үшін белсенділік танытады.

Құқықтық мемлекет - заңдардың, құқықтар мен бостандықтардың, әділеттілік пен демократияның үстемдігіне ие мемлекет. Құқықтық мемлекетте құқық бұзушылыққа жол берілмейді және заң алдында бәрі тең құқықты ие болады. Барлық қоғамдық қатынастар заң арқылы реттеліп, Конституция арқылы бекітіледі. Заң тұрақтылығы мемлекет тұрақтылығының басты кепілі екені айқын. Осы арқылы заң мен мемлекет арасындағы тығыз байланысты байқауға болады. Қазақстан енді дамып, саяси белсенділік танытып келе жатқан ел деп танылады [4]. Еліміздің құқықтық мемлекет ретінде танылуы көне дәуірден бастау алады десек қателеспейміз. Мысалы: Орта ғасырларда тарихымыздың маңызды оқиғасы заң жинақтарының қабылдалуы болып саналады. «Қасым ханның қасқа жолы», «Есім ханның ескі жолы», Тәуке хан тұсында жарық көрген «Жеті жарғы» заң жинақтары сол кездегі басқару жүйесінің ерекшелігін түсіндіреді. Қазір құқықты мемлекет

ретінде орнығуымызға тарихи тағдырымыз көмек береді деп айтуға болады. Десек те, Қазақстанның толығымен құқықтық мемлекет болуы әлі жетілдірілуіне деп ойлаймын.

Құқықтық мемлекеттің тағы бір сипаты ол мемлекеттің нақты бір басқару жүйесінің болуы. Қазақстан Республикасының мемлекеттік басқару жүйесі үш түрге бөлінеді. Олар: Атқарушы билік, сот билігі мен заң шығарушы билік. Конституцияның 14-інші бабында берілгендей «Заң мен сот алдында жұрттың бәрі тең.» Еліміз одан бөлек өзіндік қоғамдық қарым-қатынастарды реттейтін жалпыға міндетті мінез құқық ережелеріне ие. Басқалай айтқанда оларды құқықтық нормалар деп атайды. Құқықтық қатынастар мен нормаларының бірден-бір бастауы - Конституциялық құқық.

Құқықтық мемлекеттің қалыптасуында қоғам мен мемлекет арасындағы байланыс түпкілікті орын алады. Заң үстемдігінің орын алуы құқықтық қатынастарды реттеп және сақтап отыруға кепілдік береді. Сондықтан әрбір адам толыққанды құқықтық мемлекеттің азаматы болу үшін өзінің құқықтар мен бостандықтарымен таныс болу керек. Болашағы Қазақстанның құқықтық мемлекет ретіндегі жолын осы бір жайттар арқылы көркейтуге болады.

Қазақстан Республикасының Конституциясына сай Қазақстан өзін әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады. Әлеуметтік мемлекет деп - халық үшін игі қызмет ететін, өмір сүру деңгейінің жақсаруын қадағалайтын, әлеуметтік әлсіз халық өкілдеріне көмек көрсетуге, денсаулық сақтау мен білім беру орталықтарын ұйымдастыруды қамтамасыз ететін демократиялы мемлекет. Қазақстан өз мемлекетінің әлеуметтік сипатын Конституциясында кепілдік берілген білім беру, денсаулық сақтау, ғылым, мәдениет, әлеуметтік жұмыс бастылық, еңбекті қорғау, әлеуметтік қамсыздандыру және табыстары төмен тұратындар тобын қолдау сияқты әлеуметтік игілік істер арқылы анықтаған. Бұндай мемлекет принципінде адамдардың әлеуметтік жағдайы ешқандай маңызды рөл ойнамайды, бәрі бірдей тең құқылы болып танылады.

Қазақстанның әлеуметтік мемлекет ретінде жұмыс жасауын көптеген факторлар арқасында байқауға болады. Соның бірі 2018 жылы жасалған «Президенттің бес әлеуметтік бастамасы» үндеуі. Осы үндеуге сай Қазақстандағы студенттік білім алу гранттар саны 20 мыңға арттырылды, «7-20-25» бағдарламасы тұсында баспанаға мұқтаж жандарға пәтерлер қолжетімді бағамен берілді, жалақысы жеткіліксіз жандарға салық пайызын азайтты. Сол жылдармен салыстырсақ қазіргі таңда мемлекет тарапынан әлеуметтік көмек көрсету саны асып келе жатыр. Сонымен қатар, елімізде жұмыссыздықпен күрес жүргізілуде. Конституцияда бекітілгендей орта білім алу міндетті болып табылады. Азаматтардың білім алу құқығы әлеуметтік құқықтар арасында негіз болып табылады. Әлеуметтік-экономикалық құқықтар мен бостандықтардың сақталуы мемлекеттің әлеуметтік мемлекет ретінде жарқын көзге түсуіне кепілдік береді.

Қорыта келгенде, Конституцияға сәйкес мемлекет сипаты - Қазақстан Республикасын айқындайтын басты ұғымдар болып табылады. Бұл ұғымдар мемлекетіміздің экономикалық, саяси, құқықтық, діни принциптерін көрсетеді. Республиканың басқа дамыған елдер қатарында тұруы жоғарыда айтылған ұғымдардың ұстанылуымен тығыз байланысты және әлемдік аренада бізді

толыққанды тануға мүмкіндік береді. Сондай-ақ, өзіміздің мемлекет ішкіндегі дамуымыз осы факторларға тәуелді.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы, 1995 жыл 30 тамыз.
2. Конституционное право Республики Казахстан. Академический курс: в 2-х т. Т.1. Под общ. ред. д.ю.н., проф. К.А. Мами. Авт. предисл., отв. ред.руков.авт. колл. д.ю.н., проф. К.А. Мами. – Алматы, 2021. - 640 С.
3. «Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» заңы, 2011 жылы 11 қазан.
4. Сапарғалиев Г.С. Қазақстан Республикасының Конституциялық құқығы- Алматы: Жеті жарғы, 2004.-471с.

ӘОЖ 338.49

ТРАНСКАСПИЙ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ КӨЛІК БАҒЫТЫ

Макиленова Н.Б., Рахымова А.Е.

Ғылыми жетекші: Байғужинова А.Ж., сениор-лектор
Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті
Өскемен қ., Қазақстан, E-mail: makilenova.nazgul@mail.ru

Кез келген елдің және кез келген аймақтың әлеуметтік-экономикалық кешенінің маңызды элементі дамыған көлік желісі болып табылады. Ол қызмет ететін көлік құрылымын да және аймақаралық және мемлекетаралық қатынастар жүйесіндегі әлеуметтік-экономикалық даму перспективаларын анықтайды. Әрбір аймақ көлік инфрақұрылымы, коммуникация бағыттарын аумақтық ұйымдастыру, көлік тораптары мен дәліздер арқылы белгілі бір байланыс деңгейімен сипатталады.

Көліктік-логистикалық жүйе Қазақстан аймақтары арасындағы экономикалық қатынастарды жүзеге асырудың, Қазақстан арқылы жүктердің транзиттік тасымалдауын жүзеге асырудың негізгі құралы, сондай-ақ қазақстандық тауарларды әлемдік нарықтарға шығарудың негізгі арнасы болып табылады. Осы мақсатқа жету үшін Қазақстан көлік инфрақұрылымы мен көлік жүйелеріне жаңа инфрақұрылымдық жобаларды инвестициялауда. Сонымен қатар, республикадағы экономикалық өсу сауданың және олармен көлік-логистикалық қатынастардың дамуымен тығыз байланысты, өйткені көліктік және транзиттік жүк тасымалы Қазақстанның экономикалық өсімінің негізгі драйверіне айналуда.[1]

Негізгі міндет – көліктік-логистикалық қызметтердің сапасын әлемдік деңгейге көтеру, қазақстандық экспорт үшін жаһандық коммуникациялардың қолжетімділігін қамтамасыз ету, мемлекет аумағы арқылы транзитті арттыру, көлік құрамдас бөлігін қысқарту және Қазақстан Республикасының бәсекеге қабілеттілігін арттыру.

Транскаспий халықаралық көлік жолы– Қытай, Қазақстан, Каспий теңізі, Әзірбайжан, Грузия арқылы және одан әрі Түркия мен Еуропа елдеріне өтетін халықаралық көлік дәлізі.

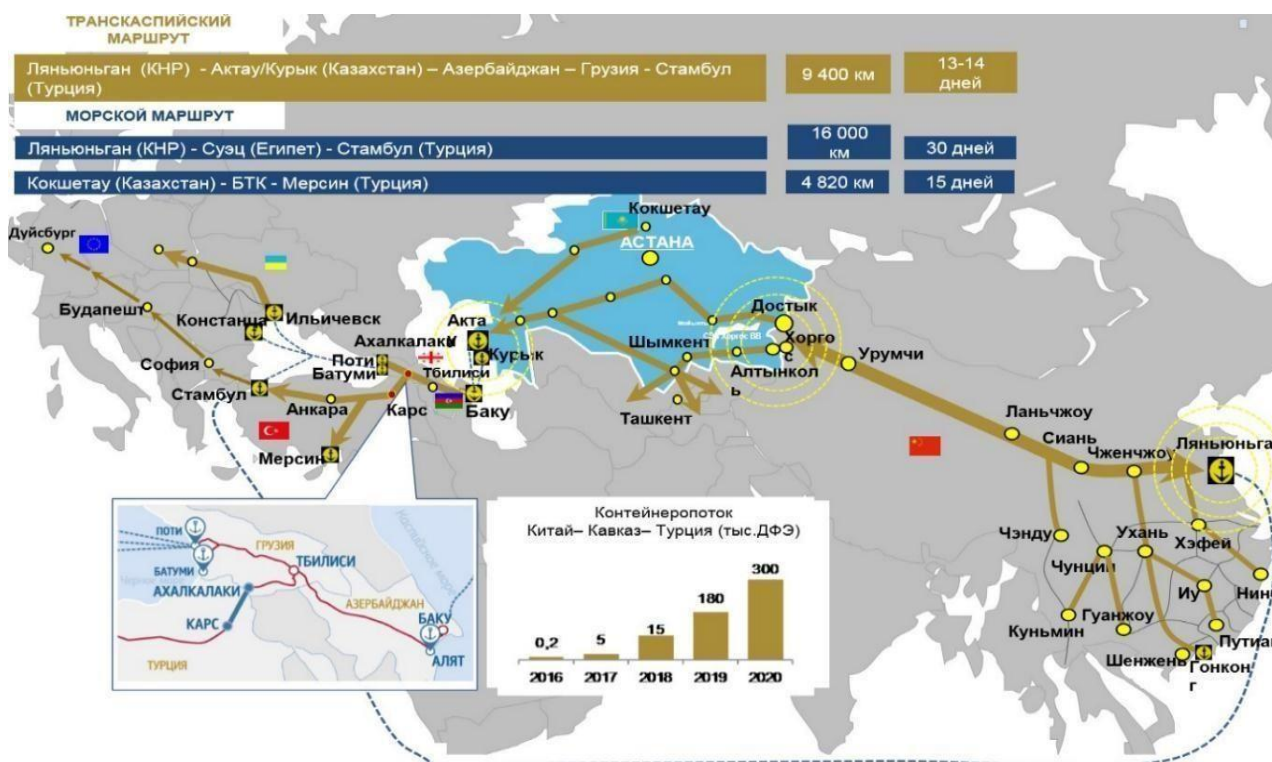
2013 жылғы 7 қарашада Астана қаласында «Жаңа Жібек жолы» II Халықаралық көліктік-логистикалық бизнес-форумы шеңберінде «Қазақстан темір жолы» ұлттық компаниясы» АҚ, «Әзірбайжан темір жолдары» ЖАҚ, «Грузин темір жолы» АҚ басшыларымен Транскаспий халықаралық көлік бағытын дамыту жөніндегі үйлестіру комитетін құру туралы келісімге қол қойылды.

Транскаспий халықаралық көлік маршрутына жүк ағынын ұлғайту мақсатында 2014 жылғы ақпанда Транскаспий халықаралық көлік бағытын (бұдан әрі – ТХКБ) дамыту жөніндегі үйлестіру комитеті құрылды, оның бастапқы құрамына мыналар кірді:

- «Грузин темір жолы» АҚ
- «Ақтау халықаралық теңіз сауда порты» ҰК » АҚ
- «Қазақстан темір жолы» ҰК» АҚ
- «Әзірбайжан темір жолдары» ЖАҚ
- «Әзірбайжан Каспий теңіз пароходствосы» ЖАҚ
- «Баку халықаралық теңіз сауда порты» ЖАҚ
- «Батуми теңіз порты» ЖШҚ
- «TCDD Transportation» АҚ

2016 жылғы желтоқсанда Транскаспий халықаралық көлік бағытын дамыту жөніндегі үйлестіру комитетінің қатысушылары – Қазақстан, Әзірбайжан, Грузия - «Транскаспий халықаралық көлік бағыты» Халықаралық қауымдастығын құру туралы шешім қабылдады.

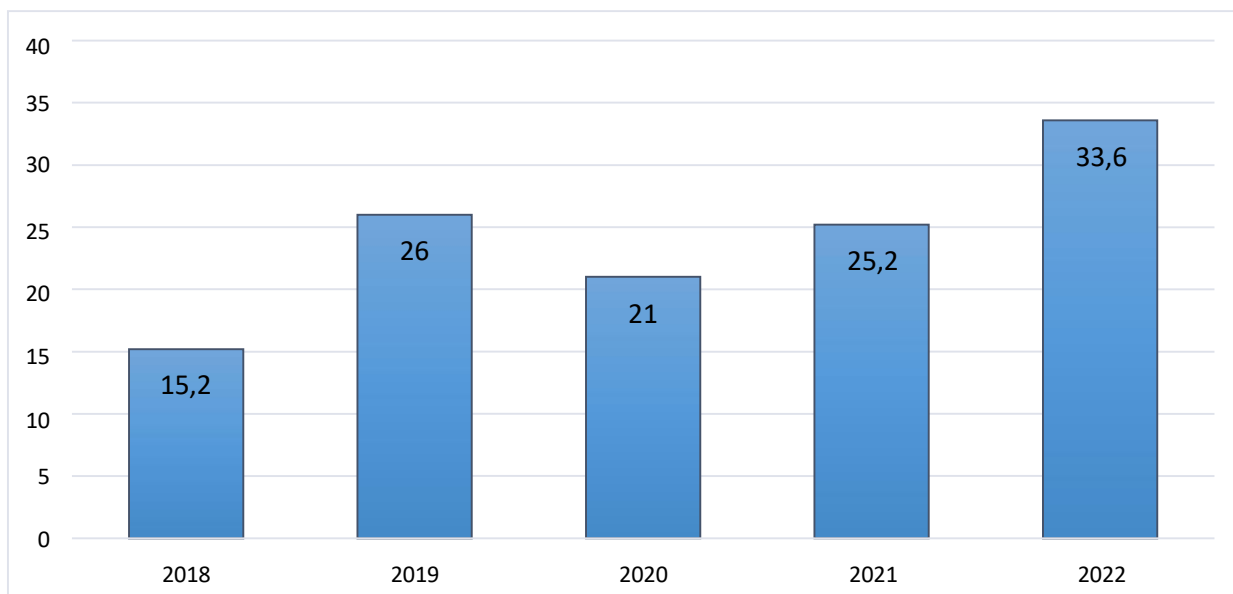
2017 жылдың ақпан айынан бастап «Транскаспий халықаралық көлік бағыты» Халықаралық қауымдастығы өз қызметіне кірісті.

Сурет 1 –Транскаспий халықаралық көлік бағыты [2]

«Транскаспий халықаралық көлік бағыты» халықаралық қауымдастығы – қазіргі таңда ТХКБ-да орналасқан бірқатар елдер мен компаниялардың мүдделерін біріктіретін және тарихи Ұлы Жібек жолының бағытын жандандыратын ұйым.

«Транскаспий халықаралық көлік бағыты» халықаралық қауымдастығы әкімшілік рәсімдерді жеңілдетуге, бәсекелестік ортаны құруға және әртүрлі елдердің компаниялары үшін, оның ішінде географиялық тұрғыдан тікелей ТХКБ-да орналаспаған компаниялар үшін барынша тиімділікті қамтамасыз етуге ықпал етеді.

Сурет 2 – Транскаспий халықаралық көлік бағыты бойынша контейнерлік тасымалдау көлемі 33,6 мың ЖФЭ [3]

2019 жылы ТХКБ бойынша контейнерлік тасымалдау көлемі алдыңғы 2018 жылмен салыстырғанда 71,1%-ға өсті, 2020 жылы 2019 жылмен салыстырғанда 19,2% –ға азайды, ал 2021 жылы 2020 жылмен салыстырғанда 20% –ға артты.

2022 жылы жүк тасымалдау көлемі 2,5 есеге өсіп, 1,5 миллион тоннаға жетті. Бұл ретте қазақстандық жүктің экспорты 2021 жылмен салыстырғанда 6,5 есеге өсіп, 891 мың тоннаны құрады. Сонымен қатар, контейнерлерде 33,6 мың ЖФЭ (жиырма фунт эквивалент) тасымалданды, бұл өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 33%-ға артық.

Кесте 2 – 2022 жыл нәтижесіне сай көліктің барлық түрлері бойынша жүк айналымы

Көрсеткіштер	Барлық көлік түрлері	Теміржол көлігі	Автомобиль көлігі	Әуе көлігі	Су көлігі	
					ішкі су көлігі	теңіз көлігі
Тасымалданған жүктер, багаждар (мың тонна)	3886 725,6	404 974,6	3 206 930,3	24,5	696,2	1 193,7
	2,8%↓	2,7%↓	3,2%↓	28%↓	11,2%↓	46,8%↑
	602 962,5	311 927,0	146 227,1	54,4	102,6	681,9

Жүк айналымы (млн. т-км)	1%↑	4,3%↑	7,6%↓	33,4%↓	54,5%↑	23,4%↑
Тасымалданған жолаушылар (мың адам)	7 750 817,0	19 412,7	7 720 178,3	10 993,6	143,1	89,2
	2,3%↑	22,1%↑	2,2%↑	16,5%↑	64,1%↑	14,5%↑
Жолаушылар айналымы (млн. ж-км)	116 516,1	16 363,0	80 040,8	20 109,3	2,4	0,7
	9,0%↑	33,2%↑	0,4%↑	35,7%↑	71,4%↑	16,7%↑
Ескерту: кесте статистикалық ақпараттар негізінде авторлармен құрастырылған.						

Қазақстанда логистиканың дамуына, ең алдымен, экономикалық дамудың жоғары динамикасы әсер етеді, бұл экономиканың логистикалық қажеттіліктеріне тиімді қызмет ете алатын көлік жүйесінің тиісті эволюциясын талап етеді.

Теміржол жүк айналымының көлемі барлық көлік түрлерінің ішіндегі ең жоғарысы болып табылады, жүк айналымының жалпы көлемінің 51,7% - 311 927,0 млн т-км құрайды. Бұл өткен жылмен салыстырғанда 4,3%-ға өсті.

Автомобильмен жүк тасымалдау Қазақстандағы нарықтың көлемі бойынша екінші үлесін алады. Жүк айналымы 2022 жылы 146 227,1 млн т-км-ді құрады, бұл алдыңғы жылмен салыстырғанда 7,6%-ға төмен.

Қазіргі уақытта Қазақстанда әуе тасымалы елеулі құлдырау белгілерін көрсетуде. 2022 жылы авиатасымалдау көлемі 2021 жылғы 72,6 млн т-км-мен салыстырғанда 33,4% - ға төмендеді.

Қазақстанның теңізге шыға алмайтын ел ретіндегі жағдайына байланысты теңіз көлігі жүк тасымалы аса танымал емес болғандықтан, бұл жалпы жүк айналымының 0,03% құрайды. Соған қарамастан, Қазақстан Каспий теңізінің еркін емес нарығында бар.

Каспий теңізінің шығысында орналасқан Қазақстан континенттерді байланыстырады, оның аумағы арқылы бірнеше халықаралық көлік дәліздері өтеді.

Соңғы уақытта бұл халықаралық бағыт көлік пен шекаралық сауданың маңызды арнасына айналды. Дегенмен, қаржыландырудың жетіспеушілігі басқа проблемалар мен қиындықтармен бірге дәліздің одан әрі дамуы мен қарқынды өсіп келе жатқан инфрақұрылымдық қажеттіліктерін қанағаттандыруға кедергі келтіруі мүмкін.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Тохиров М.М. Транскаспийский международный транспортный коридор // Экономика и менеджмент инновационных технологий. 2018. № 10 [Электронный ресурс].
2. <https://www.kazlogistics.kz/ru/map>
3. <https://middlecorridor.com/ru/ob-assotsiatsii/history>

ОРГАНИЗАЦИЯ РАССЛЕДОВАНИЯ МОШЕННИЧЕСТВА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ПЛАСТИКОВЫХ БАНКОВСКИХ КАРТ

Рыспаев О.Н.

Научный руководитель: Төлеген М.Ә., доктор философии (PhD),
к.ю.н., профессор

Восточно-Казахстанский университет имени С. Аманжолова,
г. Усть-Каменогорск, Казахстан, E-mail: oral.r.73@mail.ru

В последнее время банковские карты становятся неотъемлемой частью каждого человека. С их помощью возможна оплата в торговых и сервисных организациях, больницах и других общественных местах. Однако рост количества пластиковых карт у населения провоцирует увеличение случаев мошенничества на рынке безналичных расчетов. Результаты расследования мошенничества с использованием пластиковых карт зависят от того, как быстро начато расследование. Успешность расследования преступления зависит не только от правильного подхода к процессу расследования, но и от оперативности действий и умения уполномоченного лица организовать имеющиеся у него силы и средства.

Наиболее типичными следственными действиями при расследовании мошенничества с использованием платежных карт являются: осмотр, обыск, выемка, допрос и назначение судебных экспертиз.

Проведение указанных следственных действий вызывает наибольшую сложность при расследовании уголовных дел данной категории. Осмотр места происшествия по делам о мошенничестве с использованием платежных карт в большинстве случаев не носит неотложного характера и производится в целях получения общих сведений о месте совершенного преступления[1]. Так, например, при производстве осмотра места происшествия по факту мошеннических действий с использованием банковских карт зачастую местами происшествий выступают оборудованные POS-терминалами, банкоматами торговые залы, что вызывает трудности у следователей при описании данных объектов. Необходимость осмотра POS-терминала связана с тем, что в его журнале операций содержатся сведения о проведенной транзакции.

В протоколе осмотра терминала следует указать: марку POS-терминала и его модель; серийный номер; описание основных элементов, таких как корпус, дисплей, клавиатура, считывающее устройство для банковских карт; соединительные провода. Распечатанный документ необходимо приобщить к протоколу осмотра места происшествия в качестве приложения. При осмотре банкомата следователем фиксируется его состояние (включен или выключен), внешний вид, модель, серия, заводской номер, наличие опознавательных наклеек.

Осмотр предметов (документов), а в данном случае осмотр пластиковых банковских карт производится для того, чтобы зафиксировать содержащиеся на них сведения[2]. Участие специалиста-криминалиста при осмотре места происшествия и при проведении осмотра предметов (документов) оказывает большую помощь для собирания и исследования традиционных криминалистических следов. Участие

специалиста-сотрудника банка, знающего устройство и основные принципы работы POS-терминала или же банкомата, также немаловажно. Осмотр документов как самостоятельное следственное действие проводится в случаях, когда «обнаруженные и изъятые документы, имеющие значение для дела, не были сразу осмотрены или когда возникает необходимость в повторном их осмотре для более детального изучения».

По делам о мошенничествах с использованием пластиковых карт осмотр предметов и документов проводится чаще всего в отношении банковских карт, терминальных чеков POS-терминалов, чеков контрольно-кассовых машин, товарных чеков, выписок и т.д. Своевременное и качественное проведение обыска и выемки имеет большое значение для изобличения подозреваемого в совершении мошенничества[3]. Основными объектами, в отношении которых проводится выемка, являются документы. Фактическими основаниями производства выемки обычно выступают сведения, которые следователь получает на допросе.

Обыск по уголовным делам данной категории проводится в помещении, где обнаружению и изъятию подлежат следующие объекты: банковские карты; компьютеры; машинные носители информации; терминальные чеки; квитанции; документы, удостоверяющие личность; сотовые телефоны и т.д. Объектами поиска при обыске должны быть и записные книжки, в которых может содержаться важная информация для дела и которая в дальнейшем может быть использована при доказывании вины подозреваемого (обвиняемого). Личный обыск проводится в случаях задержания лица[4]. Допрос является одним из наиболее сложных и распространенных следственных действий. Специфика допроса по делам о мошенничестве с использованием пластиковых карт заключается в предмете допроса, а именно, перечне обстоятельств, которые подлежат установлению. Так, при допросе потерпевшего необходимо выяснить: время, место, способ и обстоятельства совершения мошенничества; в каких отношениях потерпевший находится с мошенником, характер и размер причиненного материального ущерба; как часто пользовался пластиковой картой, где, какие суммы получал.

В качестве свидетелей по делам данной категории могут быть допрошены банковские работники: экономисты, сотрудники отделов сопровождения платежных систем, отделов по работе с держателями банковских карт, представители процессинговых центров, сотрудники служб безопасности. К сожалению, следователи порой пренебрегают данной возможностью. Объясняется это тем, что они не ориентируются в вопросах компетенции указанных сотрудников, а значит, не представляют, кто и какой информацией может обладать. Подлежащие установлению в ходе допроса подозреваемого (обвиняемого) обстоятельства по делам о мошенничестве с использованием платежных карт можно дифференцировать в зависимости от способа подготовки и совершения, к которым прибегало лицо для реализации своего замысла. Данные обстоятельства должны быть тщательно проанализированы следователем.

Не менее важным следственным действием, проводимым по делам о мошенничестве с использованием платежных карт, является назначение судебной экспертизы, которую следует отнести к формам использования специальных знаний[5]. Говоря о расследовании подобного рода преступлений, отметим, что по

делам данной категории проводятся различные экспертизы, например, такие как дактилоскопическая, почерковедческая, технико-криминалистическая, фоноскопическая, компьютерно-техническая, экспертиза материалов и веществ и т.д.

Пластиковые банковские карты являются объектами в основном трех видов экспертиз: 1) технико-криминалистической; 2) экспертизы материалов, веществ и изделий; 3) компьютерно-технической экспертизы.

Технико-криминалистическая экспертиза назначается в случае выявления на поверхности изъятой платежной карточки при ее визуальном осмотре:

1. Волнообразных следов и искажений эмбоссированных надписей от термообработки пластиковой карты (наличие вмятин на шрифте, некоторое смещение букв и цифр и т.д.). Такой способ «выглаживания» пластмассы, как термопеределка, порожден способностью материала, из которого изготавливаются банковские карты. Как мы уже отмечали ранее, полихлорвинил, используемый для изготовления пластиковых карт, становится упругим при воздействии тепла.

2. Наличия замененных букв и цифр, эмбоссированных в плоскости пластиковой карты. Используя различные пути получения новых данных, мошенники с помощью лезвия или скальпеля срезают такие буквы и цифры и переклеивают их на другие. Способ довольно грубый и относительно ненадежный, поскольку при внимательном осмотре банковской карты под углом к свету обычно можно заметить следы клея и старого номера. К тому же буквы и цифры могут быть наклеены неровно, что также можно заметить. Следует иметь в виду, что при производстве обыска у лиц, подозреваемых в совершении хищений с использованием поддельных пластиковых банковских карт, устанавливается наличие инструментов, используемых при данном способе подделки.

3. Наличия различных искажений (например, вмятин на шрифте, смещения букв, цифр и т.д.) на куске белого пластика.

При вынесении постановления о назначении технико-криминалистической экспертизы следователю необходимо обязательно поставить перед экспертом следующие вопросы:

1) Каким (заводским либо кустарным) способом изготовлена изъятая банковская карта?

2) Подлежал ли изменению первичный текст банковской карты, эмбоссированный на ее поверхности?

3) Если такие изменения были произведены, то каким именно способом?

Экспертиза материалов, веществ и изделий назначается для установления первичного текста БПК в том случае, если он был изменен путем срезания и вклеивания новых букв и цифр. Путем судебно-трасологического исследования можно определить содержание удаленных рельефных обозначений, имевшихся на пластиковой карточке.

При вынесении постановления о назначении судебной экспертизы необходимо ставить следующие вопросы:

1) Каким был первичный текст, эмбоссированный (выдавленный) на поверхности изъятой банковской карты?

2) Каким способом удален первичный текст, эмбоссированный на поверхности банковской карты, представленной на исследование?

3) Нанесен ли видимый текст на представленной на исследование банковской карты инструментом, изъятым у гражданина.

Компьютерно-техническая экспертиза назначается для исследования содержания магнитного носителя платежной карточки при изъятии аппаратуры у подозреваемых лиц[6]. Если такая аппаратура изъята, то при вынесении постановления о назначении экспертизы необходимо поставить следующие идентификационные вопросы, связанные с определением конкретного аппарата и установлением целого по частям:

1) Информация на магнитном носителе банковской карты записана на представленной для исследования или другой аппаратуре?

2) На какой из представленной для исследования аппаратуре произведена запись информации на магнитном носителе банковской карты?

3) Не составляли ли ранее две (или более) склеенные части магнитного носителя банковской карты единое целое? Если да, то не смонтирован ли данный магнитный носитель банковской карты из кусков, записанных на различной аппаратуре, представленной на исследование?

В настоящее время невозможно разработать единую методику идентификационной экспертизы по пластиковым картам. Этому препятствуют следующие моменты: большое разнообразие платежных систем и платежных банковских продуктов; огромное количество карт, выпущенных различными эмитентами; отсутствие жестких стандартов на выпуск банковских пластиковых карт и контроля за их выпуском[7]. Это приводит к тому, что при назначении экспертизы перед экспертом ставятся лишь общие диагностические вопросы, что, в свою очередь, приводит к сложности доказывания виновности лиц в совершении преступления, идентификация в таких случаях на данном этапе развития криминалистики не представляется реальной.

Таким образом, следователь по каждому конкретному уголовному делу, возбужденному по факту мошеннических действий с использованием пластиковых карт, стремится к установлению истины, в том числе путем проведения следственных действий. Шаблонное проведение следственных действий без тщательного их планирования и подготовки не будет способствовать качественному расследования преступлений данной категории.

Список литературы

1. Батаев А.В. Оценка безопасности дистанционного банковского обслуживания в России // Молодой ученый. 2017. №10.

2. Козодаева А.Н., Обыденнова А.С. Способы совершения мошенничества с использованием банковских карт // Ученые записки Тамбовского отделения РoСМУ. 2019. №13.

3. Акимов В.Е. Методика расследования преступлений, связанных с хищением денежных средств, совершенных с использованием банковских пластиковых карт : автореф. дис. канд. юрид. наук. М., 2008. 20 с.

4. Мишина И.М. Расследование мошенничества, совершенного с использованием банковских карт: криминалистические и уголовно-процессуальные аспекты : дис. ... канд. юрид. наук. М., 2009. 241 с.

5. Филиппов М.Н. Расследование краж и мошенничеств, совершенных с использованием банковских карт и их реквизитов : дис. ... канд. юрид. наук. М., 2012. 187 с.

6. Криминалистика: учебник / под ред. проф. А.Г. Филиппова и проф. А.Ф. Волынского. М. : Спарк, 1998. С. 333.

7. Филиппов М.Н. Особенности расследования краж и мошенничеств, совершенных с использованием банковских карт и их реквизитов : монография. М. : Юрлитинформ, 2014. С. 55–56.

УДК: 343.35:35.07

ШАНХАЙ ЫНТЫМАҚТАСТЫҚ ҰЙЫМЫ МЕМЛЕКЕТТЕРІНІҢ ӨЗАРА САУДА ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАРЫНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Садықов І.М.

Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы мемлекеттік

басқару академиясының магистранты

E-mail: ilyas.sadykov.1989@mail.ru

Шанхай ынтымақтастық ұйымы Еуразия кеңістігіндегі қауіпсіздікті қамтамасыз етуге және тұрақтылықты сақтауға, жаңа сын-қатерлерге бірлесіп қарсы тұруға, сауда-экономикалық және мәдени-гуманитарлық ынтымақтастықты нығайтуға бағытталған көпжақты ұйым.

Сондай-ақ, халықаралық құқық нормаларын сақтауға, бір-бірінің мүдделерін өзара құрметтеуге, өзара тиімді ынтымақтастықты орнатуға, тең және бөлінбейтін қауіпсіздік қағидаттарының негізінде баршаның және әрбір мемлекеттің мүдделерін қорғауға бағытталған әділ ұйым.

Бүгінгі күні Шанхай ынтымақтастық ұйымына мүше мемлекеттер бүкіл Еуразия құрлығы аумағының алпыстан аса пайызын біріктіріп, онда үш бүтін оннан төрт миллиард адам тұрады.

Шанхай ынтымақтастық ұйымына өздерін шикізатпен қамтамасыз ете алатын, сонымен қатар, еңбек және зияткерлік ресурстары жеткілікті елдер кіреді. Шанхай ынтымақтастық ұйымының қазіргі әлемдегі рөлі ерекше, себебі, онда іс жүзінде барлық әлемдік діндер, түрлі мәдениеттер мен этностар біріктірілген.

Шанхай ынтымақтастық ұйымының платформасындағы көпжақты кездесулер мемлекеттердің өзара бір-бірімен тығыз байланыста болуға, сондай-ақ, белгілі бір өңірлік шиеленістерді жеңілдетуге, ұйым мүшелері мен серіктестерінің ұмтылыстарын түсінуге, сондай-ақ кез-келген бастамаларын қолдауға мүмкіндік береді.

Алайда, елдер арасындағы сауда қарым-қатынасы қазіргі уақытта негізінен екі жақты сала негізінде жүзеге асырылып келе жатыр. Бұған осы уақытқа дейін ұйым

аясында бірде-бір бірлескен жоба жүзеге асырылмағандығы дәлел бола алады.

Шанхай ынтымақтастық ұйымы мемлекеттерінің көпжақты экономикалық интеграциясы өте баяу дамып келеді. Осы салада қабылданған көптеген шешімдер толық орындалмай жатқаны байқалады. Ең басты негізгі себеп-сегіз елдің экономикалық жағдайының күрт айырмашылығы.

Шанхай ынтымақтастық ұйымына кіретін мемлекеттер экономикасының әртүрлілігі олардың экономикалық мүдделерін тиімді үйлестіруге және өзара іс-қимылды жолға қоюға кедергісін келтіріп отыр.

Шанхай ынтымақтастық ұйымына мүше мемлекеттердің көпжақты сауда-экономикалық ынтымақтастық бағдарламасын іске асырудың негізгі проблемасы өндірістік-технологиялық ресурстарды қаржыландыру және жұмылдыру тетігінің болмауы болып табылады.

Шанхай ынтымақтастық ұйымына Даму Банкі мен Даму Қорының (арнайы шоттың) қалыптасуы мен жұмыс істеуінің негізгі қағидаттарын келісуді жекелеген елдер, ең алдымен Ресей жасанды түрде кешіктіреді.

Сонымен қатар, Үндістанның Шанхай ынтымақтастық ұйымына шеңберінде Қытайдың "Бір белдеу, бір жол" бастамасын ілгерілетуге қатысты теріс ұстанымын атап өткен жөн, бұл сауда-экономикалық ынтымақтастықты одан әрі тереңдетуге ықпал етпейді.

Дегенмен, жоғарыда айтылған Шанхай ынтымақтастық ұйымы мемлекеттерінің мәселелеріне және қайшылықтарға қарамастан, Шанхай ынтымақтастық ұйымы ең алдымен Орталық Азия елдері үшін өте үміті зор ұйым екенін мойындау керек.

Егер Шанхай ынтымақтастық ұйымы, жоғарыда айтылған барлық мәселелерді оңтайлы шешіп, неғұрлым икемді, өзгерістерге барабар жауап беретін алаңға айналса, жақын болашақта оның ауқымы мен әлеуеті бүкіл Еуразия құрлығына тарап, беделді ұйым болуына сенім бар.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Шанхай ынтымақтастық ұйымын құру туралы декларациясы 2001 жылғы 15 маусым.
2. Шанхай ынтымақтастық ұйымының хартиясы 2001 жылғы 14 маусым.
3. Шанхай ынтымақтастық ұйымы мемлекет басшыларының декларациясы Астана, 2001 жылғы 5 шілде.
4. Лавров В.С. Динамика развития Шанхайской организации сотрудничества// Московский журнал международного права.-2008.-№1-С.204-221.
5. Воронович В. Эволюция Шанхайской организации сотрудничества в контексте формирования Азиатской системы безопасности. // Журнал международного права и международных отношений-2007.-№2-С.42-49.
6. Шанхайская конвенция о борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом, 15 июня 2015.

КӘСІПОРЫННЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ТҰРАҚТЫЛЫҒЫН АРТТЫРУ ЖОЛДАРЫ

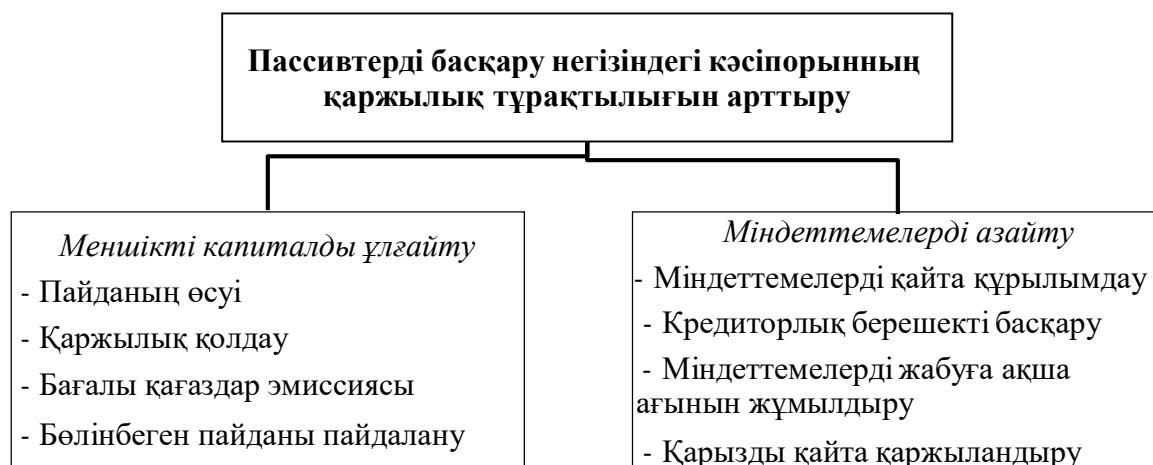
Саинова Ж.С. *, Жұмабай С.Н., Карахожина З.Д.

Ғылыми жетекші: Байгужинова А.Ж., сениор-лектор
Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті,
Өскемен қ., Қазақстан, E-mail: zhansssainova@gmail.com

Нарықтық экономиканың дамуы кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығының басты шарты оның қаржылық тұрақтылығына айналуына ықпал етеді, бұл өмір сүрудің кепілі және позицияның беріктігінің негізі болып табылады. Осыған байланысты қазіргі жағдайда қаржылық тұрақтылықты қамтамасыз ету маңызды міндеттердің бірі болып табылады. Сонымен қатар, қаржылық тұрақтылықтың тұрақты деңгейін қамтамасыз етіп қана қоймай, оны арттыру жолдарын табуға тырысу керек.

Қаржылық тұрақтылық дегеніміз – кәсіпорынның сыртқы және ішкі орта әсер еткен жағдайда активтер мен пассивтердің тепе-теңдігін сақтай отырып, өз қызметін жүзеге асыру қабілеті, бұл оның тұрақты төлем қабілеттілігі мен рұқсат етілген тәуекел шегінде инвестициялық тартымдылығына кепілдік береді.

Қаржылық тұрақтылықты қамтамасыз етудің қажетті шарты-меншікті және қарыз қаражаттарының ұтымды үйлесуі. Осы себепті кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын арттыруда жұмыс екі бағытта жүзеге асырылуы мүмкін: пассивтерді басқару негізінде және активтерді басқару негізінде (1 және 2 суреттер).

Сурет 1 – Пассивтерді басқару негізіндегі кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын арттыру жолы

Пассивтерді басқару негізінде:

I) Меншікті капиталды ұлғайту

- эмиссия жарғылық капиталды ұлғайтуға әсер ететін ақша қаражатын жылдам тартуға ықпал ететін болады. Қолданыстағы акционерлер арасында жаңа

акцияларды орналастыру дағдарыстан шығу мәселесін шешудің бірі, сондай-ақ қаржылық тұрақтылықты арттыру мүмкіндіктерінің бірі болып табылады;

- қаражатты пайдалану бойынша нормативтік құқықтық актілер болмаған жағдайда қаржыландырудың жеткілікті икемді көзі болып табылатын бөлінбеген табысты пайдалану. Осыған байланысты бұл қаржылық ресурстарды тәуекелі жоғары жобаларды жүзеге асыруға, сонымен қатар кәсіпорынның қаржылық жағдайын жақсартуға бағытталған шараларды жүзеге асыруға бағыттауға болады;

- қаржылық көмек алу – билік органдарынан, сондай-ақ кәсіпорын иелерінен міндеттемелер үлесін тиісті түрде арттырмай қаражат алуды білдіреді;

- пайданың өсуі – меншікті капиталды ұлғайтудың кең таралған тетіктерінің бірі. Пайда кәсіпорынды қаржыландыру көзі болып табылады және экономикалық қызметті дамытуға бағытталуы мүмкін, бұл шаруашылық жүргізуші субъектінің позициясын нығайтуға және соның салдарынан оның қаржылық тұрақтылығына жағымды әсер етеді.

II) Міндеттемелерді қысқарту

- міндеттемелерді қайта құрылымдау қарызға қызмет көрсету шарттарын қайта қарауды, сондай-ақ қарыз шартының бұрын келісілген талаптарын өзгертуді көздейді. Нақты мысалдарға жатқызуға болады: ақшалай төлемдерді акциялармен ауыстыру; қарыз капиталының мерзімін ұзарту; бір міндеттемені екіншісімен ауыстыру; кейбір жағдайларда қарызды кешіру;

- міндеттемелерді жабу үшін ақша ағынын жұмылдыру – дебиторлық берешекті өндіруді жеделдету арқылы міндеттемелерді өтеу үшін қаражатты босату;

- кредиторлық берешекті басқару – кредиторлық берешекті қаржыландыру қызметін қаржыландырудың ең жиі қолданылатын көздерінің бірі. Бір жағынан кредиторлық берешекті уақытша пайызсыз несие ретінде қарастыруға болады, бірақ басқа жағынан баланстың пассив бөлігіндегі кредиторлық берешектің едәуір бөлігі кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығына кері әсерін тигізуі мүмкін. Осыған байланысты кредиторлық берешекті сауатты басқару кәсіпорынға өз қызметін икемді қаржыландыруға мүмкіндік береді;

- қарызды қайта қаржыландыру – бұл басқа несие мекемесінен алынған несиені өтеу үшін банктен қарызға ақша алу. Қайта қаржыландыру несие бойынша неғұрлым оңтайлы пайыздық мөлшерлемені алу, несие мерзімін ұлғайту, қажет болған жағдайда несие валютасын өзгерту, сондай-ақ ай сайынғы төлем сомасын азайту мақсатында жүзеге асырылады.

Активтерді басқару негізінде:

I) Тауарлы-материалдық қорларды басқару

Кәсіпорынның жалпы активтеріндегі тауарлы-материалдық қорлардың айтарлықтай мөлшері рентабельділікке теріс әсер етеді, өйткені техникалық қызмет көрсету және сақтау үшін қомақты қаражат қажет, сонымен қатар барлық қорлардың айналымына теріс әсер етеді. Кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығына олардың әсерін барынша азайту мақсатында қорларды басқарудың негізгі шаралары келесілер болуы мүмкін: қорларды нормалау және жоспарлау; қорларды жеткізуді, қалыптастыруды және сақтауды сауатты ұйымдастыру; қорлардың деңгейі мен жағдайын бақылау және т.б.

Сурет 2 – Активтерді басқару негізінде кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын арттыру жолы

II) Дебиторлық берешекті басқару

Дебиторлық берешектің өсуі кәсіпорынның қаржылық жағдайына теріс әсер етеді, өйткені болашақта сатып алушылардан алынатын қаражат айналымға қатыса алмайды және нәтижесінде табыс әкелмейді. Сондықтан басшылықтың алдында дебиторлық борыштың айналымын қысқарту міндеті тұр. Дебиторлық берешекті басқару қызметі клиенттермен жұмыс істегендегідей жүзеге асырылуы мүмкін (мерзімінен бұрын төлеуге ынталандыру; бартерлік операцияларды пайдалану; есепке алу; төлемнің аккредитив формасын пайдалану және т.б.).

Дебиторлық берешекпен жұмыс жасаудың тағы бір бағыты қайта қаржыландыру, яғни дебиторлық берешекті активтердің жоғары өтімді нысандарына, негізінен ақшаға аудару. Қайта қаржыландырудың негізгі формалары факторинг, форфейтинг, цессия, сатып алушылардан алынған вексельдерді пайдалану болып табылады.

III) Негізгі құралдарды басқару

- сату – несие берушілермен есеп айырысудың және мүлік салығының мөлшерін азайту арқылы салық жүктемесін төмендетудің бір әдісін білдіреді;
- жалға беру – кәсіпорынның пайдаланылмаған негізгі құралдарын жалға беру оның кірісі мен нәтижесінде пайданың өсуіне ықпал етуі мүмкін;
- қайта бағалау – жылына бір реттен жиі емес жүзеге асырылады, нәтижесінде кәсіпорынның меншікті қаражатының құрамына кіретін қосымша капиталдың ұлғаюына әкелетін негізгі құралдарды қайта бағалау жүреді.

IV) Ақша қаражатын басқару

Ақша ағындарын басқару кәсіпорынның қаржылық жағдайына тікелей әсер етеді, өйткені жобаларды іске асыруға, кредиторлық берешекті төлеуге, жабдықты, шикізатты, материалдарды сатып алуға бағытталған тиімді шешімдер қабылдау мүмкіндігі қажетті қаражат мөлшерінің болуына байланысты. Сонымен қатар, ақша қаражаты басқа активтерге айналуы немесе міндеттемелерді өтеуге бағытталуы мүмкін. Ақша қаражатын басқару кірістер мен шығыстарды олардың түсу уақыты мен көлемі бойынша синхрондаудан тұрады.

Осылайша, қаржылық тұрақтылық кәсіпорынның қолда бар қаражатты қаншалықты сауатты басқаратынын көрсетеді, өйткені бұл қаржылық ресурстарды еркін басқаруға және үздіксіз өндірістік процесті қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Сондықтан кәсіпорынның активтері мен пассивтерін басқару саласындағы тиімді жұмыс қаржылық тұрақтылықты арттыруға көмектеседі, бұл оның сыртқы теріс әсерлерге төтеп беріп, активтерін көбейтуге мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Базилевич А.Р., Сирченко А. Е. Проблемы и пути повышения финансовой устойчивости организации // Молодой ученый. – 2019. – № 37. –116–118 б. – URL: <https://moluch.ru/archive/275/62393/>
2. Лядова, Ю. О. Пути повышения финансовой устойчивости // Молодой ученый.–2020.– №27(317).–199-201б. – URL: <https://moluch.ru/archive/317/72408/>
3. Савицкая, Г. В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия: оқу құралы / Г. В. Савицкая. – М.: ИНФРА-М, 2010. – 352 б.
4. Хасанов Т.Ю., Пономарева Л.Н., Проблема использования нераспределенной прибыли, как источника финансирования бизнеса/Т. Ю. Хасанов, Л.Н. Пономарева //«Экономиканы жаңғырту жағдайында экономикалық өсу сапасының бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету тетігі» конференциясының еңбектер жинағы. – 2019. – 133–135 б.
5. Экономика предприятия: оқу құралы / А. И. Ильин [және басқалары.]; жалпы ред. А. И. Ильина. – 4-шығарылым – М.: Новое знание, 2014. – 698 б.

ӘОЖ 656.07

КӘСІПОРЫННЫҢ ЛОГИСТИКАЛЫҚ ЖҮЙЕСІ: ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖӘНЕ ДАМУ

Жүрсінова С., Хасенова Л.

Ғылыми жетекші: Байғужинова А.Ж., сениор-лектор
Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті,
Өскемен қ., Қазақстан, E-mail: serikovvna17@mail.ru

Қазақстанның экономикалық реформаларын дамыту соңғы онжылдықта құрылған өндірістік кәсіпорындар үшін, елеулі қиындықтар туғызуда. Осы кәсіпорындардың көпшілігінің пайда болуы мен қалыптасуы тауарлар мен қызметтердің белгілі бір түрлерінің тапшылығы, бәсекелестіктің болмауы, жетілмеген құқықтық база, мемлекеттік органдардың әлсіз бақылауы жағдайында өздігінен жүрді.

Кәсіпорынның жұмысын жақсартудың маңызды құралы – логистика болып табылады. Логистика тұтынушыларға қызмет көрсету жүйесінің тиімді жұмыс істеуін ұйымдастырудың жаңа тәсілін ұсынады.

Логистиканы жарнамалық арналардың қатысушылары шығындарды азайту, сатып алушыларға қызмет көрсету сапасын жақсарту және қоймадағы қорлардың қажетті минимумын сақтау үшін пайдаланады.

Іс жүзінде технологиялық өзара байланысты кәсіпорындарды бірыңғай логистикалық тізбекке біріктіруден алынған әсерді пайдалану әрдайым мүмкін емес. Себебі логистикалық жүйені құрайтын кәсіпорындардың өзара әрекеттесу

формалары мен әдістері әлі де нашар зерттелген. Бизнесіті ұйымдастыруға логистикалық тәсілді қолданудың барлық әлеуетін іске асыру үшін логистикалық тізбектің барлық буындарына нақты және үйлестірілген басшылық қажет.

Жалпы, мақала тұтынушыларға логистикалық қызмет көрсету процесін ұйымдастыруды жетілдірудің өзекті мәселесін әзірлеуге арналған.

Логистикалық қызметтер жүйесін енгізу, сатып алу, өндіру және маркетинг кезінде қорлардың әртүрлі түрлерін азайтуға, өнімді жылжыту процестерін күшейтуге және капитал айналымын жеделдетуге, өндіріс пен айналым шығындарын азайтуға және осылайша ұсынылатын қызметтің жоғары бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Логистикалық құралдарды, әртүрлі функционалдық мақсаттарды қолдану, сондай-ақ ұйымдастырушылық-экономикалық деңгейде ақпараттық ағымдар мен логистикалық қызметтер жүйелерін құру және пайдалану маңызды.

Бұл мақаланың өзектілігі, ең алдымен, логистикалық теорияның күрделілігіне, әмбебаптығына және үлкен маңыздылығына байланысты одан әрі дамуды қажет ететіндігімен байланысты. Бұл, ең алдымен, ұйымның логистикалық жүйесін құру, логистикалық қызметтердің сапасын басқару, басқару жүйесіндегі тура және көлденең өзара әрекеттесу мәселесіне қатысты. Логистикалық тәсіл заманауи әдіснаманы, объектілерді анықтаудың жаңа модельдерін және басқару шешімдерін қабылдау тәсілдерін қажет етеді.

Логистикалық жүйе тұжырымдамасы логистиканың негізгі тұжырымдамаларының бірі болып табылады және жүйенің жалпы тұжырымдамасымен салыстырғанда жеке болып табылады.

Логистикалық жүйелер кәсіпорындардың операциялық тәжірибесінде жиі қолданылады. *Логистикалық жүйе* – бұл белгілі бір логистикалық функцияларды орындайтын адаптивті кері байланыс жүйесі. Әдетте, ол бірнеше ішкі жүйелерден тұрады және сыртқы ортамен дамыған байланыстарға ие.

Логистикалық жүйенің байланысы нақты логистикалық операцияларға немесе функцияларға байланысты өз мақсатын орындайтын экономикалық немесе функционалды түрде оқшауланған объект, оны логистикалық жүйені талдау немесе құру міндеті шеңберінде өзгерту мүмкін емес.

Логистикалық жүйенің аралас қосылыстары жиі кездеседі, онда қосылыстардың осы үш негізгі түрі әртүрлі комбинацияларға біріктірілген. Логистикалық жүйенің буындарында материалдық, ақпараттық, қаржылық ағындар біріктірілуі, тармақталуы, бөлшектелуі, параметрлерін, тығыздығын және т.б. өзгерте алады. Логистикалық жүйенің буындары материалдық ресурстарды жеткізушілер, өндірістік кәсіпорындар мен бөлімшелер, сату, сауда, әр түрлі деңгейдегі делдалдық ұйымдар, көлік және экспедициялық кәсіпорындар, биржалар, банктер және басқа қаржы институттары, ақпараттық-есептеу және байланыс кәсіпорындары және т.б. болуы мүмкін. Логистикалық жүйелердің ұйымдастырушылық құрылымы саланың түріне және қабылданған басқару тұжырымдамасына, кәсіпорындардың көлеміне және олардың қызмет ауқымына байланысты.

Ақпараттық технологиялардың қарқынды дамуы өндіріс процесінде материалдарды сатып алудан бастап, дайын өнімді бөлуге және сатуға дейінгі

процесті бақылауды қамтамасыз ететін заманауи бағдарламалық жасақтаманы қолдану арқылы, кәсіпорында логистиканы басқару процесін автоматтандыруға мүмкіндік берді.

Өндіріс процесінде логистиканы тікелей басқару жүйелері қолданылады, өндірістің әр түріне өзіндік басқару әдістері қолданылады.

Бірінші типтегі кәсіпорындар үшін (тапсырыс бойынша жеке өнімдерді шығару) бұл әртүрлі желілік модельдер: PERT әдістері және «критикалық жол», сондай-ақ желіні құрудың осы әдістерін қамтитын MRP басқару стандарттары.

Екінші, үшінші және төртінші түрлері - бұл кәсіпорындарға арналған MRP әдістері (жаппай өндіріс). Бұл осы стандарттарды қолданудың негізгі саласы.

Бесінші түрі - кәсіпорындарға арналған Just-In-Time (JIT, Kanban) әдістері. Өнімді сату жылдамдығы (өндіріс жылдамдығы) тұрақсыз болған жағдайда, кешенді әдістер мен JIT жұмысын тоқтатады және MRP жалғыз өміршең балама болып табылады.

Үздіксіз типтегі салалар үшін жалпы қабылданған басқару әдістері жоқ, бірақ жоспарлау және есепке алу тұрғысынан MRP әдістері өте қолайлы.

MRP класының логистикалық жүйесінде үш негізгі бірлікті нақты ажырату керек:

1. Клиенттердің тапсырыстары мен сұранысты болжауға негізделген негізгі жоспар құру. Бұл ұйымдастырушылық және алгоритмдік процесс «*өрескел сыйымдылықты жоспарлау*» деп аталатын ресурстық жоспардың өміршеңдігін жылдам тексеру процедурасын қамтиды;

2. Қажеттіліктерді жоспарлау, яғни өз өндірісінің өнімдерін сериялық өндірудің жоспар - кестесін және материалдар мен компоненттерді сатып алудың жоспар - кестесін жасау. Бұл жағдайда желілік модельдер негізінде тапсырыс өлшемдері мен тапсырыстардың басталу күндерін есептеу үшін қатаң анықталған алгоритмдер жұмыс істейді. Бұл кезеңде ресурстық жүктемені есептеу немесе ресурстардың жоспар - кестесін теңестіру - "*қуатты жоспарлау*" процедурасы орындалады;

3. Операцияларды басқару. Тапсырыстарды, өндірістік циклдарды, басымдықтарды, тапсырыс өлшемдерін бастау тетіктері арқылы персоналды бақылау және өндіріс барысын басқару рәсімдері. Операциялар мен тапсырыстардың орындалуын есепке алу. Қойма жазбалары.

MRP класс жүйелері сату, сатып алу және өндіріс қызметтерін өзара байланысты тапсырыстардың кестесі түрінде жоспарлауға арналған. Оларға болашақта ықтимал проблемалар мен қиындықтарды көру үшін осы бас жоспар нұсқасында бүкіл өндіріс барысын модельдеуге мүмкіндік беретін құралдар кіруі керек.

«*Дәл уақытында*» логистикалық жүйені басқару әдісі ретінде және басқару философиясының бір түрі ретінде ажырату керек. Бұл жүйені компьютер ретінде қабылдауға болмайды, өйткені жүйеде бір немесе екі басқару әрекеті бар тақталар қолданылады. Басқару философиясы ретінде JIT минималды шығындармен қатесіз өндірісті реттеуге бағытталған.

DRP-дің маңызды функциялары, содан кейін оның кеңейтілген модификациялары арасында тауарлық-материалдық құндылықтарды бақылау, соның ішінде декоммунизация нүктесін есептеу, жеткізуді ұйымдастыру, MRP

кешенін қолдана отырып тарату, өндіру, жеткізу және сату байланыстарын қамтамасыз ету болды.

TQM жүйесінің негізі сапаны арттыру мақсатына жетуге бағытталған және компанияның (ұйымның) бүкіл командасының өнімді (қызметтерді) өндіру мен жылжытудың барлық кезеңдерінде осы міндетті шешуге қатысуына негізделген басқарушылық тәсіл болып табылады, бұл оған тұтынушылардың қажеттіліктерін қанағаттандыра отырып, ұзақ мерзімді табысқа жетуге мүмкіндік береді. Фирманың да, қоғамның да әрбір мүшесінің өзара пайдасы жалпы. Бұл әдістердің артықшылығы-материалдық ресурстарға немесе суретшілерге қажеттілікті анықтаудағы қарапайымдылық, көрнекілік. Қажетті материалдық ресурстарға тапсырыстарды алдын-ала орналастыруға болады, бұл жеткізілімнің сенімділігін арттырады. Бұл жағдайда нақты материалдық ресурстарға деген қажеттілік жиынтық кестелерден анықталады. Әдістердің кемшіліктері-көп қатарлы материал ағындары үшін өте жоғары еңбек сыйымдылығы.

Сонымен, мақалада біз ұйымның логистикалық жүйесін қалыптастыруды, тұтынушыларға логистикалық қызмет көрсету процесін ұйымдастыруды жетілдіру қарастырылды. Логистикалық қызметтер жүйесін енгізу, сатып алу, өндіру және маркетинг кезінде қорлардың әртүрлі түрлерін азайтуға, өнімді жылжыту процестерін күшейтуге және капитал айналымын жеделдетуге, өндіріс пен айналым шығындарын азайтуға және осылайша ұсынылатын қызметтің жоғары бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Біз логистикалық жүйе белгілі бір логистикалық функцияларды орындайтын адаптивті кері байланыс жүйесі екенін білдік.

Әдебиеттер тізімі

1. Гаджинский А.М. Логистика: учебник. – 12 изд. – М Дашков и К⁰, 2016. – 432 б.
2. Аникин Б.А., Тяпухин А.П. Коммерческая логистика: Учебник. – М.: ТК Велба, 2010. – 432б.
3. Дыбская А. қойма логистикалық жүйенің элементі ретінде // - 2000. - №1/2. - Б. 35-42.
4. Канке А. А., Кошечая А. П. Логистика: оқулық. – М.: Инфра-М, 2015. – 352б.

ӘОЖ 330.322

ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ТАЛДАУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Саматова А.

Ғылыми жетекші: Байғужина А.Ж., сениор-лектор
Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті,
Өскемен қ., Қазақстан, E-mail: alidasamatova@mail.ru

Экономиканың дамуындағы инвестициялардың рөлі олардың экономикалық өсуге, өндіріс пен жұмыспен қамтуға, жекелеген аймақтар мен экономикалық қызмет салалары дамуының құрылымдық өзгерістеріне әсер етуінен көрінеді.

Экономиканың даму деңгейі көбінесе инвестициялардың нақты көлемімен анықталады. Сарапшылардың бағалауы бойынша, инвестицияның әрбір 3% өсімі

ЖІӨ-нің 1% өсімін білдіреді. Экономиканың жай күйінің индикаторы жалпы және таза инвестициялар көрсеткіштерінің серпіні болып табылады.

Таза инвестициялар белгілі бір уақыт кезеңіндегі амортизациялық аударымдар мөлшеріне азайтылған жалпы инвестициялардың сомасын көрсетеді. Инвестициялар көлемінің ұлғаюы оларды пайдалану тиімділігінің өсуімен қатар жүруі тиіс. Таза инвестициялар көлемінің өзгеруі экономикадағы табыстың өзгеруіне әкеледі. Экономикалық тиімділікті жаңарту процесі-бұл әр түрлі жолдармен жүзеге асырылатын дәйекті түрде орындалатын есептеу процедураларының күрделі кешені, сондықтан «инвестиция» ұғымын әр түрлі түсіндіруге болады:

- Инвестициялар - бұл бастапқы төлемдерге (ағындарға) және одан кейінгі ақша қаражаттарының түсуіне байланысты төлемдер ағыны.

- Инвестициялар - бұл пайда табу немесе басқа пайдалы әсерге қол жеткізу үшін кәсіпкерлік немесе басқа қызмет объектілеріне салынған қаражат.

Инвестицияларды талдау - бұл инвестицияларды, салалар мен экономикалық тенденцияларды бағалаудың әртүрлі әдістерінің кең мағынасы. Ол болашақ нәтижелерді болжау үшін өткен кірістер кестесін құруды, инвестордың қажеттіліктеріне сәйкес келетін инвестиция түрін таңдауды немесе олардың тәуекелдерін, кірістілік әлеуетін немесе бағалардың өзгеруін анықтау үшін акциялар мен облигациялар сияқты жеке бағалы қағаздарды бағалауды қамтуы мүмкін [3].

Инвестицияларды талдаудың мақсаты инвестициялардың қалай жүзеге асырылатынын және оның белгілі бір инвесторға қаншалықты сәйкес келетіндігін анықтау болып табылады. Инвестицияларды талдаудағы негізгі факторларға тиісті кіру бағасы, инвестицияларды күтуге арналған уақыт горизонты және тұтастай алғанда портфельдегі инвестициялар рөлі жатады. Инвестициялық талдау сонымен бірге жалпы инвестициялық стратегияны оны құруға бағытталған ойлау процесі, адамның сол уақыттағы қажеттіліктері мен қаржылық жағдайы, портфолионың қалай жұмыс істегені, түзету немесе түзету уақыты келді ме екендігі тұрғысынан бағалауды қамтуы мүмкін.

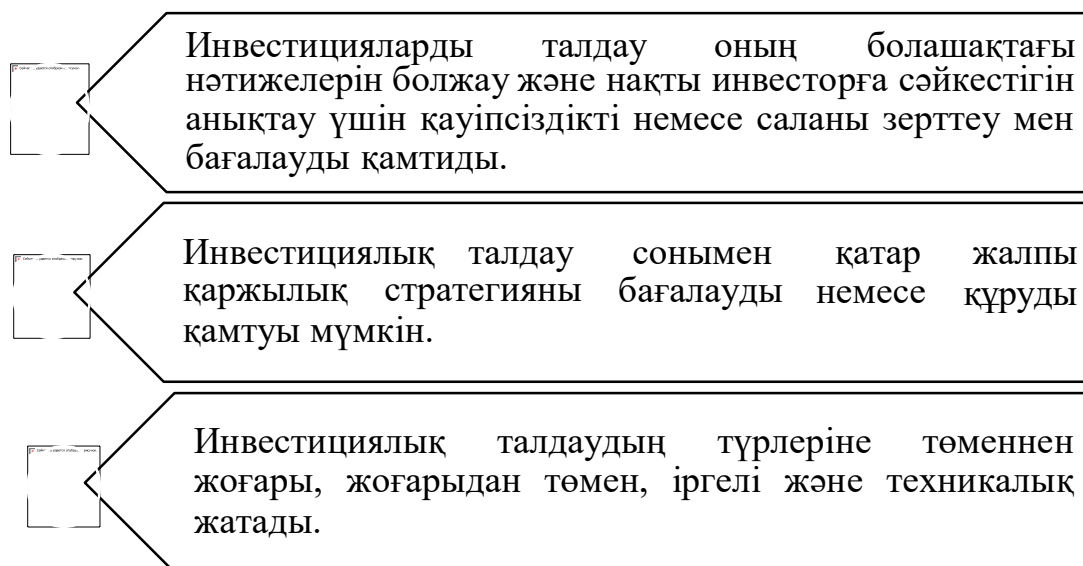
Инвестициялық талдауды өз бетімен жүргізуге ыңғайсыз инвесторлар инвестициялар жөніндегі кеңесшіден немесе басқа қаржы маманынан кеңес ала алады және негізгі өнімдер төмендегі 1-ші суретте көрсетілген.

Бағалы қағаздарды, секторларды және нарықтарды талдаудың сансыз тәсілдері болғанымен, инвестицияларды талдауды бірнеше негізгі тәсілдерге бөлуге болады.

Жоғарыдан төменге және төменнен жоғарыға. Инвестициялық шешімдер қабылдаған кезде инвесторлар төменнен жоғары қарай инвестициялық талдау тәсілін немесе «жоғарыдан төмен» тәсілін қолдана алады. Төменнен инвестициялық талдау жекелеген қорларды олардың құндылығы, басқару құзыреттілігі, баға күші және басқа да бірегей сипаттамалар сияқты олардың артықшылықтары бойынша талдауға алып келеді. Төменнен инвестицияларды талдау экономикалық циклдарға немесе нарықтық циклдарға бағытталмайды. Керісінше, ол басты тенденцияларға қарамастан ең жақсы компаниялар мен акциялар табуға бағытталған. Негізінде инвестиция төменнен жоғары инвестициялау макроэкономикалық немесе ғаламдық тәсілден гөрі, инвестициялауға микроэкономикалық тәсілді қолданады.

Жаһандық тәсіл – бұл жоғарыдан төмен инвестицияларды талдаудың ерекше белгісі. Бұл экономикалық, нарықтық және салалық тенденцияларды осы

тенденциялардан пайда табатын инвестицияларды нөлге теңестіруден бұрын бастайды.

Сурет 1 - Инвестициялық талдаудың негізгі өнімдері

Мысалы «жоғарыдан төмен қарай» тәсілімен инвестор әр түрлі салаларды бағалап, қаржы өнеркәсіптік салаларға қарағанда жақсы болады деген қорытындыға келуі мүмкін. Нәтижесінде, инвестор инвестициялық портфельді қаржылық салмағы және салмағы аз өнеркәсіп саласы болады деп шешеді. Содан кейін қаржы секторындағы ең жақсы қорларды табатын кез келді.

Төменнен жоғары талдауды қолдаушылар қатарына Уоррен Баффет пен оның тәлімгері Бенджамин Грэм жатады. Керісінше, төменнен жоғарыға бағытталған инвестор өнеркәсіптік компания мәжбүрлі инвестиция үшін ақша салғанын және оған едәуір кең саланың болашағы теріс болғанымен, оған капиталдың едәуір бөлігін тапқан болуы мүмкін. Инвестор қор өз саласынан озып кетеді деген қорытынды жасады.

Іргелі талдау. Іргелі талдаушы компаниялардың қаржылық саулығына, сондай-ақ кең экономикалық болжамға назар аударады. Іргелі талдау практиктері нарық дұрыс бағаланбаған деп санайтын қорларды іздейді. Яғни, олар ішкі құндылығымен кепілдендірілгеннен төмен бағамен сауда жасайды.

Техникалық талдау. Техникалық талдаушы компьютерлік-есептелген графикасын пайдаланып, қор бағасының және статистикалық параметрлерін үлгілерін бағалайды. Қауіпсіздіктің өзіндік құндылығын бағалауға тырысатын іргелі талдаушылардан айырмашылығы, техникалық талдаушылар бағалардың өзгеруіне, сауда сигналдарына және қауіпсіздіктің әлсіздігін немесе әлсіздігін бағалаудың басқа аналитикалық диаграмма құралдарына назар аударады. Күндізгі трейдерлер өздерінің стратегияларын құруда және сатып алу-сату уақытында техникалық талдауды жиі қолданады.

Инвестициялық талдаудың міндеттері:

1. Инвестициялаудың талап етілетін жағдайларының қажеттілігі мен қол жетімділігін жан-жақты бағалау. Қаржыландыру көздерін және олардың бағаларын орынды таңдау.

2. Нақты инвестициялық нәтижелердің бұрын жоспарланғаннан ауытқуына әсер ететін факторларды (объективті және субъективті, ішкі және сыртқы) анықтау.

3. Компанияның бәсекелік артықшылықтарын күшейтетін және оның тактикалық және стратегиялық мақсаттарына сәйкес келетін оңтайлы инвестициялық шешімдер.

4. Инвестор үшін қолайлы тәуекел және қайтарымдылық параметрлері.

5. Инвестициядан кейінгі мониторинг және инвестициялардың сапалы және сандық нәтижелерін жақсарту бойынша ұсыныстарды әзірлеу [2].

Инвестициялық жобаны бағалау кезіндегі маңызды сыни сәттер мыналар:

Сурет 2- Инвестициялық жобаны бағалау түрлері

Сонымен, қорыта келе инвестициялық жобалардың тиімділігін талдау әдістері келесі міндеттердің бірін шешу үшін қолданылатындығын көрсеткен жөн:

- тәуелсіз инвестициялық жобаның тиімділік деңгейін анықтау және оны қабылдау немесе қабылдамау;
- бір-бірін жоққа шығаратын жобалардың тиімділік деңгейін анықтау;
- (салыстырмалы тиімділік) бірнеше баламалардың бірін қабылдау мүмкіндігін бағалау.

Инвестициялық жобаларды көптеген критерийлер бойынша бағалауға болады – олардың әлеуметтік маңыздылығы тұрғысынан, қоршаған ортаға әсер ету ауқымы бойынша, алайда, бұл бағалаулардағы басты орын инвестициялық жобаның тиімділігіне жатады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Инвестиционный анализ: краткий курс лекций для студентов направления подготовки 38.03.02 Менеджмент/ В.В. Кондак, Е.В. Зеленкина // ФГБОУ ВО.
2. <https://ru.essays.club96-296009.html>
3. <https://kz.nesrakonk.ru/investment-analysis/>

ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО КАК ФОРМА ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА ЭКОНОМИКУ

Серебряников Н.К.

Научный руководитель: Байгужинова А.Ж., сениор-лектор
Восточно-Казахстанский университет имени Сарсена Аманжолова,
г. Усть-Каменогорск, Казахстан, E-mail: bobrecaqual@gmail.com

Предпринимательство – это один из наиболее активно развивающихся секторов в экономике. Оно предоставляет людям возможность создания своего собственного бизнеса, развития и роста в карьере, а также дает свободу выбора в том, как использовать свои таланты и умения.

В этой статье мы рассмотрим, что такое предпринимательство, каковы его основные принципы и почему это так важно для экономики. Мы также обсудим ключевые навыки и качества, которые нужны для успешного ведения бизнеса и самого предпринимателя.

Предпринимательство - это процесс создания нового бизнеса или управления уже существующим, с целью получения прибыли или других экономических выгод. Вот некоторые из важнейших черт, которые определяют предпринимательство:

1. *Инновационный подход.* Предприниматели стремятся к созданию новых и уникальных продуктов или услуг, которые ранее не существовали на рынке.

2. *Принятие риска.* Предприниматели готовы находиться в состоянии неопределенности и неизвестности, рискуя своими инвестициями и временем для достижения успеха.

3. *Предприимчивость.* Предприниматели способны преодолевать трудности и решать проблемы, которые возникают в процессе создания и управления бизнесом.

4. *Ориентированность на результат.* Предприниматели ставят перед собой конкретные цели и постоянно следят за их достижением, оценивая эффективность своих стратегий.

5. *Предприимчивость.* Предприниматели готовы использовать свои навыки и знания, чтобы создавать новые возможности и инвестировать в перспективные идеи.

Ученые давно изучают факторы, которые способствуют успешному предпринимательству. Одной из главных теорий, которая объясняет, почему некоторые люди успешнее организуют и развивают бизнес, чем другие, является теория ресурсов. Согласно этой теории, люди могут иметь доступ к различным ресурсам, которые могут быть использованы для создания нового бизнеса. Такие ресурсы могут включать в себя знания, финансы, связи и прочие.

Одним из примеров успешного предпринимательства, который может служить примером для исследования, является компания Tesla, основанная Илоном Маском. Компания создала инновационные электромобили и стала первой компанией в мире, которая запустила производство электрических автомобилей массового производства. Ключевым успехом компании была также ее способность привлечь капитал из различных источников, включая акции, облигации и государственные гранты.

Предпринимательство = инновации + ресурсы + риск

Целью предпринимательской активности является создание новых продуктов, услуг и бизнес-моделей, которые позволяют удовлетворить потребности рынка и приносить прибыль предприятию. Она может быть связана с многими сферами жизни - от социальной ответственности до стремления к личной финансовой независимости.

По Йозефу Шумпетеру, предприниматель — особое лицо, обладающее неординарными способностями. Он отличается от тех, кто предоставляет такие ресурсы как земля, финансовый капитал, труд или предметы интеллектуальной собственности. Хотя предприниматель может поставлять эти ресурсы, но основной его функцией является преодоление трудностей, обусловленных наличием неопределенности [1].

Каждый предприниматель имеет определенные права, которые гарантируют ему свободу деятельности и защиту от произвольных действий со стороны государства и общества. Основные права предпринимателя включают:

- ✓ Свободу выбора формы собственности и предпринимательской деятельности.

- ✓ Право заниматься предпринимательской деятельностью без лицензии или разрешения, за исключением отдельных отраслей, требующих специального разрешения.

- ✓ Право на защиту интеллектуальной собственности, включая авторские права, торговые знаки, патенты и другие.

- ✓ Право на получение государственной поддержки в виде льгот и субсидий.

- ✓ Право на создание собственной организационной структуры, включая найм и увольнение сотрудников, установление систем оплаты труда и т.д.

- ✓ Право на налоговые льготы и освобождения от налогов.

- ✓ Право на защиту своих прав и интересов в судебном порядке.

Кроме того, предприниматель имеет и обязанности перед государством и обществом, включая соблюдение законодательства, уплату налогов и других обязательных платежей, соблюдение прав потребителей и т.д.

Некоторые аспекты, на которые оказывает влияние предпринимательство по отношению к экономике страны:

- *Предпринимательство обеспечивает создание рабочих мест.*

Одним из главных вкладов предпринимателей в экономику является создание новых рабочих мест. Предпринимательство ведет к увеличению потребности в трудовых ресурсах, что, в свою очередь, создает больше возможностей для трудоустройства жителей страны. Чем больше предпринимателей в стране, тем больше новых рабочих мест и больше возможностей для населения.

- *Предпринимательство способствует инновациям и технологическому прогрессу.*

Предпринимательство подстегивает инновации и технологический прогресс. Предпринимательские компании постоянно работают над созданием новых продуктов и услуг, а также улучшением существующих. Это в свою очередь ведет к росту производительности труда и увеличению конкурентоспособности страны в целом.

- *Предпринимательство способствует развитию рынка.*

Предпринимательство также способствует развитию рынка, что в свою очередь является важным фактором в экономическом развитии страны. Увеличение числа предпринимателей и конкуренции на рынке улучшает качество продукции и услуг, а также снижает цены на них. Это в свою очередь ведет к улучшению уровня жизни населения страны.

- *Предпринимательство создает условия для роста экономики.*

Предпринимательство создает условия для роста экономики. Компании, основанные предпринимателями, создают новые продукты и услуги, увеличивая таким образом рыночную ценность для производителей и потребителей. В результате этого растет объем производства, что ведет к увеличению объема экспорта и поднятию уровня жизни населения.

- *Предпринимательство укрепляет экономическую стабильность.*

Предпринимательство является важным фактором в обеспечении экономической стабильности в стране. Присутствие более широкой базы предпринимателей уменьшает зависимость экономики от крупных компаний и корпораций. В результате этого экономика становится более стабильной и устойчивой к финансовым кризисам.

Казахстан является постсоветской страной со значительным потенциалом для развития предпринимательства. Тем не менее, существуют несколько проблем, которые затрудняют развитие предпринимательства в Казахстане:

1. Бюрократия. Основной проблемой для предпринимателей является бюрократическая система. Она медленна и сложна, что затрудняет процесс открытия и ведения бизнеса.

2. Несовершенство законодательства. В Казахстане действует неполное и многократно измененное законодательство, которое не всегда защищает права предпринимателей.

3. Коррупция. Казахстан является одной из стран, которые имеют высокий уровень коррупции. Это затрудняет развитие честных и конкурентоспособных предприятий.

4. Низкий уровень образования. Низкий уровень образования в ряде регионов и недостаток специальных программ для предпринимателей затрудняют развитие инновационных и высокотехнологичных отраслей.

5. Ограничение доступа к финансам. Несостоятельность банков и недоступность кредитов затрудняет финансирование бизнеса и инвестиции в сферу предпринимательства.

В целом, усилия в области упрощения бизнес-процедур, приоритетов на создание благоприятных условий для инвестирования, улучшения качества образования и преодоления коррупции могут значительно поддержать развитие предпринимательства в Казахстане.

Казахстан активно развивает предпринимательство, создавая благоприятную для бизнеса среду и привлекая инвестиции.

Численность занятых на действующих субъектах МСП в разрезе областей по состоянию на 1 января 2022 года

Рисунок 3 - Численность занятых на действующих субъектах малого и среднего предпринимательства в разрезе областей по состоянию на 1 января 2022 года [2]

Главными факторами, способствующими развитию предпринимательства в Казахстане, являются:

1. Поддержка со стороны государства. Казахская власть проводит политику по развитию малого и среднего бизнеса, предоставляет субсидии и льготы предпринимателям и осуществляет содействие в получении кредитов.

2. Развитие экономического потенциала. В стране активно развивается инфраструктура, развиваются производственные отрасли и технологические инновации. Это создает благоприятные условия для создания новых предприятий и развития бизнеса.

3. Интеграция с международным сообществом. Казахстан является участником многих международных организаций, таких как ВТО, ЕАЭС, ОЭСР и других. Это открывает новые возможности для экспорта ресурсов и готовой продукции, а также для заключения новых контрактов.

4. Образование и научные исследования. Главной целью развития предпринимательства в Казахстане является создание инновационного бизнеса. Для этого необходимо обладать высококвалифицированным трудовым потенциалом, что достигается благодаря подготовке кадров высшего уровня и поддержке научных исследований [3].

Подводя итог вышесказанному, следует отметить, что отличительной чертой развития предпринимательства в Республике Казахстан является то, что оно рассматривается как долговременный, один из ключевых факторов экономики.

Дальнейшее развитие малого бизнеса, использование инновационного потенциала малого предпринимательства, его стимулирование, развитие форм взаимодействия, должны обеспечить устойчивое функционирование либеральной экономической системы Республики Казахстан, главной опорой которой будет выступать сильный предпринимательский класс [4].

Список литературы

1. Джозеф Шумпетер А. Теория экономического развития - 1934.
2. https://transparency.org.ru/wpcontent/uploads/2022/01/cpi2020_mapindex_ru-1024x973.jpg <https://cyberleninka.ru/article/n/otsenka-sovremennogo-sostoyaniya-i-tendentsiy-razvitiya-malogo-i-srednego-biznesa-v-kazahstane/viewer>
3. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34138043&pos=4;-104#pos=4;
4. <https://gender.stat.gov.kz/r/1a983262be33c2adc146cccf78734a1f/900/498/1/b/3/5/a/dacf014bb356ead0e79611b1061.png>

ӘОЖ 343.98

СУЫҚ ҚАРУДЫҢ ТҮСІНІГІ, ТҮРЛЕРІ, ЖІКТЕЛУІ ЖӘНЕ БЕЛГІЛЕРІ

Серіков Б.С.

Ғылыми жетекші: Нұрмұхамбетова Қ.Қ., Құқықтану магистрі,
сениор-лектор,

Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті,
Өскемен қ., Қазақстан, E-mail: kimbatjan_986@mail.ru

Суық қару-шабуыл жасауға және белсенді қорғауға арналған және тікелей өндірістік немесе шаруашылық-тұрмыстық мақсаттағы емес, дене жарақатын тікелей келтіру үшін арнайы дайындалған заттар. (*Аверьянова, Белкин*)

Қару түрлері

Өзінің бағытталған мақсаты мен негізгі өлшемдері, сипаттамалары бойынша қару:

жауынгерлік;

азаматтық;

қызметтік қару болып бөлінеді.

Суық қаруларды түрлі негіздер бойынша жіктеуге болады:

1. Тікелей мақсаты бойынша:

а) азаматтық — бұл қару түрлеріне кейбір тұлғалардың өзін қорғауына, аңшылық, спортпен шұғылдануына, сонымен қатар кейбір ұлттардың ұлттық киімінің бөлшегіне жататын қарулар.

б) әскери — әскери және жедел-қызметтік мәселелерді шешу үшін мемлекеттік әскери ұйымдар қызметкерлерінің штаттық құралы.

2. Суық қаруларды әзірлеу тәсілі бойынша:

Суық қарулар белгіленген стандарттарға, техникалық жағдайларға, өндіру тәсіліне, материалына, құралдарына, кәсіби дағдысына сәйкес дайындалуы бойынша келесі түрлерге бөлінеді:

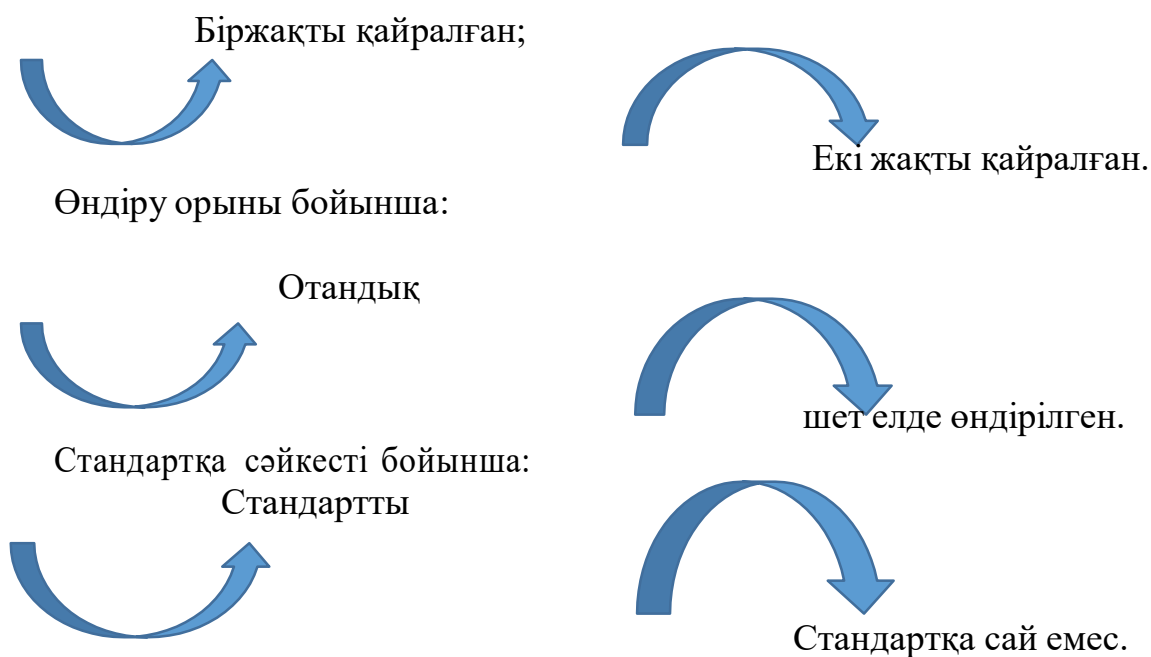
зауытта (фабрикада) әзірленген — конструкцисы, техникалық жағдайы стандарттарға сай әзірленген және маркировкалық белгісі бар.

Қолөнер шебері әзірлеген — тиісті стандарттарға, үлгілерге сай қару жасау шебері әзірлеген және өзінің жеке клеймосы қойылған қару [1].

Қолдан жасалған — арнайы кәсіби дағдысы жоқ, стандарттарға сай емес әзірленген қару.

Өзгертілген — нақты үлгілерге қосымша немесе кейбір элементтерін жою арқылы өңделген қару.

Пышақтың жүзінің қайралуы бойынша:

Денеге жарақат салу әрекеті бойынша:

а) шабатын (қылыш);

б) кесетін (пышақ және т.б.)

в) сұқпалы (найза, рапира, кортик, стилет, ине тәрізді штык);

г) сұқпалы-шабушы (ятаган, палаш);

з) сұқпалы-кесуші (шпага, қанжар, пышақ, штык-нож);

ж) ұрып-мыжғылау (нунчаки, шоқпар, булава).

Суық және лақтыратын қарудың жалпы белгілері:

зақым келтіруге арнайы арналған элементтің (бөліктің) болуы;

қаруды қолында ұстауға және оны өзіне зиян келтіруден қорғауға арналған құрылғының болуы;

бұлшықет күші немесе механикалық құрылғы арқылы зақым келтіруге мүмкіндік беретін құрылымның жеткілікті механикалық беріктігі.

Заттың суық қару екенін және қандай түрге (түрге) жататынын анықтау үшін суық қарудың қолданыстағы жіктеу жүйелерін және оның құрылғысын білу қажет [2].

Әрекет етуі бойынша:

кесу (қылыштар, қылыштар);

пышақтау-кесу (скимитарлар, жазалаушылар, қылыштар);

шаншу (кортикалар, стилеттер, қырлы шанышқылар, қылыштар, раперлер);

пышақтау-кесу (қанжарлар, пышақ шанышқылары, финдік пышақтар, десанттық, аңшылық, ұлттық, кескіштер);

соққы-ұсақтау (қылқаламдар, жауынгерлік кірпіктер, кастеттер, соққы сақиналары, реттегіштер);

аралас (ұсақтау және пышақтау комбинациясы).

Соққы-ұсақтайтын қару — пышақ емес, қалғанының бәрі пышақ.

Нысаналы мақсаты бойынша:

жауынгерлік (әскери, арнайы, полиция);

азаматтық (аңшылық, спорттық, ұлттық керек-жарақтар).

Жауынгерлік суық қару тұрақты болып табылады және адамға, оның ішінде қоян-қолтық ұрыста (мылтық, қылыш, дойбы және т.б.) зақым келтіруге арналған.

Азаматтық суық қару жеке адамдарға шабуыл жасау немесе өзін-өзі қорғау мақсатында қолдануға қызмет етеді (Ұлттық пышақтар, қанжарлар және т.б.). Аңшылық аңды аяқтауға, қаңқаларды кесуге арналған.

Өндіріс әдісі бойынша суық қаруды ажыратады:

зауытта жасалған (зауыттық, фирмалық, стандартты),

кәсіби (кәсіпшілік, ұлттық) дәстүрлерді ескере отырып, шебер-қару жасаушылар дайындайтын қолөнер,

мастер-Қару жасаушы болып табылмайтын жеке тұлғалар жасаған қолдан жасалған [3].

Пышақ қаруы конфигурациясында, өлшемдерінде, қолында ұстау тәсілдерінде әр түрлі болуы мүмкін:

тұтқасы бар қару-сабы, дойбы, қанжар, пышақ және т. б.;

білігі бар қару-шындар, найзалар, рогатиндер;

тұтқасы мен білігі жоқ, бірақ атыс қаруына бекітілген Қару — ине және кейбір пышақ шанышқылары.

Кортиктер, қанжарлар, пышақтар және соған ұқсас үлгілер қысқа жүзді қару деп аталады; қылыштар, дойбы, қауырсындар, раперлер және т.б. — ұзын жүзді.

Пышақ түзу пішінді болуы мүмкін (жоғарыда аталған қару — жарак үлгілерінің көпшілігі) және қисық-скимитарлар, қылыштар, дойбы, кейбір қанжарлар мен пышақтар.

Криминалистикалық тәжірибеде ең көп таралған-тұтқасы бар қысқа жүзді қарудың үлгілері:

қанжарлар (әскери, азаматтық, аңшылық),

пышақтар (әскери, азаматтық, оның ішінде Ұлттық, аңшылық),

штықтар.

Суық қаруға криминалистикалық сараптама жүргізу кезінде мынандай міндеттер (сарапшыға криминалистикалық зерттеу мәселелері) шешіледі:

- ұсынылған объект суық қару ма, егер солай болса, қандай түрге (типке, модельге) жатады;

- бұл суық қару зауытта, қолөнерде немесе үйде жасалған;

- зақымданудың түрі (сипаты) қандай, олар қандай түрдегі (типтегі) құралмен қалдырылады;

- зақымдануды қалдырған қарудың топтық белгілері қандай (пышақтың пішіні, өлшемдері, пышақтың бір жақты немесе екі жақты қайрауының болуы);

- зерттеуге ұсынылған қарудың зақымдануы мүмкін бе (бұл мәселені шешкен кезде қару-жарақтағы микроқабаттарға ерекше назар аударылады: талшықтар ұлпалар, биологиялық шыққан заттар).

Абстрактілі суық қару жоқ-стандартты үлгілер немесе тарихи дамыған түрлері бар.

Суық қаруды зерттеу тәртібі:

- зерттелетін объект коллекциядағы үлгілермен немесе белгіленген тәртіппен сертификаттық криминалистикалық сынақтардан өткен қарудың суреттерімен салыстырылады, олар үнемі шығарылатын «сындай қаруға конструктивті түрде ұқсас суық, лақтырылатын қарулар мен бұйымдардың ақпараттық парақтарының жинақтарында» қамтылады. Егер ұқсас үлгі болса, онда зерттеу жалғасады, әйтпесе объект суық қару ретінде танылмайды.

- беріктікке, қаттылыққа және қолда ұстаудың ыңғайлылығына сынау, оны сәтті өткізгеннен кейін объект суық қару деп танылады.

Суық және лақтырылатын қарудың іздері зерттелуде:

- адам денесінде сот-медициналық сараптама шеңберінде зерттеледі,

- басқа объектілерде - трасологиялық сараптама жүргізу кезінде.

Суық қаруды алып қою кезінде тінту немесе тексеру хаттамасында оның сыртқы белгілері олар бойынша қарудың түрін соттауға болатындай көлемде көрсетілуі тиіс. Ол үшін хаттамада мыналар көрсетілуі керек:

суық қарудың құрылымы, оның мөлшері, құрамдас бөліктердің толықтығы, тұтқаны пышаққа бекіту әдісі;

қарудың бөліктері жасалған материал, оның түсі, беріктігі, бетінің сипаты (тегіс, өрескел, тістелген);

пышақтың пішіні, пышақ пен пышақтың ұшын қайрау, қайраудың өткірлігі;

пышақтың икемділігі, пышақта лобтар (ойықтар), қаттылық қабырғалары (шығыңқы жерлер) бар ма;

қарудың бұл данасы белгілі үлгілермен сәйкес келетін тұтқада шектеу бар ма [4].

Қару түрін анықтау үшін анықтамалық альбомдар, нұсқаулықтар қолданылуы мүмкін.

Қиын жағдайларда, әсіресе қолдан жасалған қару болған кезде сараптама тағайындалады.

Суық қарудың зақымдануы мыналарға байланысты:

қару түрінен (пышақтау, кесу және т. б.);

әсер ету механизмінен;

зақымданған материалдан (киім матасы, мата жіптерінің тоқу түрі, мата материалы және т.б.).

Хаттамада:

зақымдану қай жерде, қай затта (заттың учаскесінде) анықталды;

зақымдану мөлшері, оның пішіні, шеткі учаскелердің түрі (Тегіс, ашылған).

Киім алынып, сараптамалық зерттеуге жіберіледі (криминалистикалық, сот-медициналық) [5].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Сумарока, А. М. Холодное и метательное оружие: учебник / А.М. Сумарока, А. В. Стальмахов, А. Г. Егоров. – Саратов, 2020.
2. Матюшенков А. Н., Теоретико-прикладные и классификационные основы криминалистического учения о холодном и метательном оружии / А.Н. Матюшенков. – Челябинск: Челябинский юридический институт МВД России, 2022.
3. Криминалистика: Криминалистическая техника. Учебник для вузов / С.Ю. Алесковский и др. Под редакцией А.Ф. Аубакирова.- А.: Изд-тво «Аркаим, 2002».
4. Бычков, В. В. Криминальный оборот оружия и боеприпасов: понятие, квалификация и расследование / В. В. Бычков. – М.: Юрлитинформ, 2015. – 448 с.

УДК 343.61 (574)

ПОНЯТИЕ УБИЙСТВА ПО ДЕЙСТВУЮЩЕМУ УГОЛОВНОМУ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Серикова А.С., магистрант 1 курса

Научный руководитель: Рамазанова А.С., асс. профессор
кафедры Юриспруденция, кандидат юридических наук
Восточно-Казахстанский университет имени С. Аманжолова,
г. Усть-Каменогорск, Казахстан, E-mail: ai.serikova@mvd.gov.kz

Согласно Конституции РК каждый имеет право на жизнь. Жизнь человека охраняется государством посредством законодательства, в частности - уголовного. Для того, чтобы уголовное законодательство могло действительно защитить жизнь человека, нужно определить временные границы жизни. В литературе нет скольконибудь существенных разногласий по этому поводу, и многие авторы определяют момент окончания человеческой жизни моментом наступления так называемой биологической смерти, т.е. состояния, когда происходит необратимая гибель центральной нервной системы, остановка сердца и прекращение дыхания.

Наступление биологической смерти человеческого организма считается безусловным по истечении 30 минут с момента выявления всех вышеописанных признаков. Уголовный Кодекс РК [1] убийством признает лишь любое противоправное умышленное лишение жизни другого человека, а те же деяния, но совершенные по неосторожности, обозначает термином «причинение смерти». В данном случае логика законодателя не совсем ясна, ибо в русском языке «убийство» и «причинение смерти» являются синонимами. В частности, В. Даль определяет слово «убить» как зашибить или ударить до смерти, а «убийство» как лишение кого-либо жизни как преступление [2, с.348].

По словарю Ожегова «убить» значит лишить жизни, а «убийство» - преступное лишение жизни кого-нибудь [3, с.621]. И ни в одном случае не упоминается о форме вины. Н.И. Загородников говорил по данному поводу, что «...глагол «убить» часто

употребляется при любом насильственном причинении смерти, при этом имеется в виду как преступное, злонамеренное, так и неосмотрительное и даже случайное причинение смерти». «Тяжкое телесное повреждение, повлекшее смерть потерпевшего, в правосознании граждан тоже расценивается как убийство, хотя закон ни прежде, ни ныне указанное деяние убийством не считал и не называл... Перемена названия ничего не изменит в оценке данного деяния правосознанием граждан, следовательно, цель, ради которой хотят эту перемену произвести, вряд ли будет достигнута» [4, с.21].

Тем не менее, убийством по уголовному праву признается предусмотренное Особенной частью Уголовного Кодекса противоправное, виновное, умышленное деяние, посягающее на жизнь другого человека и причиняющее ему смерть [1]. Тот факт, что глава 1 УК РК «Уголовные правонарушения против личности» оказалась первой в Особенной части говорит о том, что государство в числе приоритетных задач уголовного права ставит защиту жизни личности. Но для того, чтобы уголовно - правовой механизм защиты жизни в полном объеме выполнял свои функции (как карательные, так и превентивные) и тяжесть совершенного убийства соответствовала строгости наказания, нужно, чтобы совершенное преступление было правильно квалифицировано.

На практике квалификация убийств вызывает большие затруднения, как у следователей, так и у судей, следствием чего является отмена приговора вышестоящей инстанцией и отправка дела на доследование. А все дело в том, что расследование дела об убийстве (как предварительное, так и судебное) проводятся «однобоко», не выясняются истинные мотивы и цели преступника, а также остальные элементы преступления, характеризующие субъективное отношение убийцы к содеянному [5, с.190].

К тому же нельзя оставлять без внимания и другие обстоятельства дела. Только их анализ в совокупности и каждого из них в отдельности может дать точную картину совершенного преступления и применить уголовно-правовую норму в соответствии с ее точным смыслом. В соответствии с действующим уголовным законом простое убийство (ч.1 ст.99 УК РК) «наказывается лишением свободы на срок от восьми до пятнадцати лет». Дела об убийстве без отягчающих обстоятельств (ч. 1 ст. 99 УК РК) подсудны районному (городскому) суду, а об убийстве при отягчающих обстоятельствах (ч. 2 ст. 99 УК РК) - Верховному суду республики, областному, городскому суду. Важно подчеркнуть, что специфика некоторых категорий преступлений порождает ситуацию, когда расследование такого преступления (к примеру, убийства с особой жестокостью) обязательно должно быть сопряжено с производством судебно-психиатрической экспертизы обвиняемого. В этом случае сам способ совершения преступления вызывает сомнения по поводу его вменяемости в момент совершения общественно опасного деяния или способности к моменту производства по делу отдавать отчет в своих действиях или руководить ими [6, с.29]. Что касается наказания за убийство, то никак нельзя проводить в жизнь принцип «талиона» (смерть за смерть), наказание должно быть справедливым.

Каждый убийца должен получить ту кару, которая ему положена по закону. У судов достаточно возможностей для индивидуализации и назначения справедливого наказания, поскольку все санкции, предусматривающие ответственность за

убийство, не являются абсолютно определенными. Суд ограничен только высшим пределом санкции, а при наличии достаточных оснований вправе определить наказание более мягкое, чем предусмотрено законом. При назначении наказания суд прежде всего руководствуется ст. 52 УК РК, которая устанавливает общие начала назначения наказания [1]. При назначении наказания за умышленное убийство судам предписывается учитывать совокупность всех обстоятельств, при которых оно совершено: вид умысла, мотивы и цель, способ, обстановку и стадию совершения преступления, тяжесть наступивших последствий, личность виновного и обстоятельства дела, смягчающие и отягчающие ответственность.

Равным образом должны быть исследованы данные, относящиеся к личности потерпевшего, его взаимоотношения с подсудимым, а также поведение во время происшествия. Вопрос о справедливости наказания, особенно по делам об убийстве, имеет принципиальное значение, так как право, в том числе и уголовное право, утрачивает нравственное значение, если оно не обеспечивает справедливость. Этот вопрос остро стоит при рассмотрении дел этой категории в судах первой инстанции. Взгляды на справедливость наказания, с одной стороны, родственников виновного в убийстве и самого осужденного, а с другой - родственников потерпевшего, а при покушении и самого потерпевшего, чаще всего прямо противоположны. Задача суда как раз в том и состоит, чтобы наказание было назначено по справедливости с учетом всех обстоятельств «за» и «против», о которых выше говорилось.

Однако нельзя не учитывать, что по делам об убийствах суды нередко подвергаются серьезному давлению со стороны общественного мнения. Подавляющее большинство граждан высказывается за применение к убийцам самых строгих мер наказания, включая смертную казнь, даже за убийства, совершенные без отягчающих обстоятельств. Это в определенной степени понятно: человек лишается жизни - блага, которое он получает только один раз. Но надо иметь в виду, что граждане воспринимают убийство, как правило, как сам факт убийства, правовая сторона их часто мало интересует [7, с.85].

Судебная практика показывает также, что одной из причин вынесения приговоров, несправедливо осуждающих к длительному сроку лишения свободы или к смертной казни, является квалификация убийства «с запасом на прочность», т.е. по статье УК, предусматривающей ответственность за более тяжкое по сравнению с совершенным убийство. Это своего рода перестраховка, чтобы избежать следователю возвращения дела на доследование для предъявления нового обвинения или суду (судье) - отмены приговора вышестоящим судом. Суды такие ошибки не всегда своевременно исправляют, что приводит к вынесению и исполнению юридически необоснованных приговоров [8, с.120].

Назначая наказание виновному в убийстве, суд принимает во внимание и данные о личности потерпевшего и его поведение до совершения преступления. Отдельные случаи неправильного поведения потерпевшего закон специально учитывает и предусматривает привилегированные виды убийства. Но встречаются и другие ситуации, чаще всего по делам о бытовых убийствах, например, когда они совершаются из ревности в «ответ» на аморальное поведение потерпевшего. В практике судов встречаются также случаи, когда виновному назначается более мягкое наказание в связи с тем, что у суда не сложилось твердого убеждения о

доказанности вины подсудимого в убийстве. Даже среди юристов, имеющих отношение к судебной системе, можно услышать выражение «спустить дело на тормозах». Это бывает чаще всего, когда обвинение основано на косвенных уликах.

Между тем, очевидно, что суд в любом случае обязан выяснить все обстоятельства, имеющие значение, как для установления виновности, так и для назначения наказания, либо должен возвратить дело на дополнительное расследование или вынести оправдательный приговор. Назначение же более мягкого наказания для «смягчения» виновности недопустимо. Это создает благоприятную почву, как для необоснованного осуждения, так и для уклонения виновных в убийстве от уголовной ответственности [9, с.254].

Таким образом, теоретический анализ убийства и уголовной ответственности за него, в целом, даёт более детальное представление об этом преступлении. Преступления, связанные с умышленным лишением жизни человека, в теории уголовного права принято делить на три вида. К первому относится так называемое простое убийство (ч. 1 ст. 99 УК). Ко второму - квалифицированное. Перечень обстоятельств, позволяющих отнести лишение жизни к этой группе, приведен в ч. 2 ст. 99 УК. Третий вид - привилегированные составы преступлений, устанавливающие ответственность за убийство при наличии смягчающих обстоятельств, прямо указанных в законе. К ним относятся ст. 100 «Убийство матерью новорожденного ребенка»; ст. 101 «Убийство, совершенное в состоянии аффекта»; ст. 102 «Убийство, совершенное при превышении пределов необходимой обороны»; ст. 103 «Убийство, совершенное при превышении мер, необходимых для задержания лица, совершившего преступление». Часть 1 ст. 99 УК РК - простой состав убийства - вменяется лицу при отсутствии признаков, указанных в ч. 2 этой статьи УК.

Перечень видов убийств, подпадающих под признаки ч. 1 ст. 99 УК, не назван в законе, однако правоприменительная практика относит к ним убийства по мотивам ревности, неприязненных личных отношений, бытовой мести, убийство, совершенное в драке при отсутствии хулиганских побуждений у лица, его совершившего, и т.д. Мотивы убийства по данной части статьи могут быть и иными, но они не должны подпадать под те, которые законодатель отнес к квалифицирующим признакам, названным в ч. 2 ст. 99 УК РК. Например, умышленное лишение жизни врачом (медработником) безнадежно больного человека по его просьбе (эвтаназия) не содержит мотивов, названных в ч. 2 ст. 99 УК, и потому подлежит квалификации по ч. 1 ст. 99 УК. Лишение жизни обычным человеком (не имеющим медицинского образования) другого по его просьбе либо из сострадания по закону считается умышленным убийством, но вместе с тем квалификация действий таких субъектов также должна осуществляться по ч. 1 ст. 99 УК.

Эту же часть необходимо вменять и в тех случаях, когда внешне (объективно) действия виновного выглядят как квалифицированное убийство (особая жестокость, хулиганские побуждения и др.), однако следствие не располагает убедительными доказательствами истинных мотивов виновного, сам же обвиняемый утверждает, что совершил убийство по мотивам, подпадающим под признаки ч. 1 ст. 99 УК (скажем, по мотивам бытовой мести). В этом случае должно применяться известное

правило о том, что все неразрешимые сомнения, возникающие у суда в процессе рассмотрения уголовного дела, толкуются в пользу подсудимого. В то же время правоприменитель, решая вопросы квалификации, обязан глубоко анализировать субъективную сторону деяния, совершенного фактически. В частности, кроме установления формы и вида вины необходимо анализировать направленность умысла субъекта.

От правильности установления данного признака зависит и квалификация деяния. К преступлениям, влекущим наказуемость по ч. 1 статьи 99 УК РК, теория и практика относят:

- убийство из ревности; потерпевшим может быть один из супругов, действительный или мнимый соперник;

- убийство из мести (за исключением тех ее видов, которые влекут усиленную ответственность). Для этого вида лишения жизни характерен мотив расплаты за предшествующее поведение потерпевшего, его близких;

- убийство в ссоре или драке (при отсутствии хулиганских побуждений).

К иным видам, квалифицируемым по ч. 1 статьи 99 УК РК. Квалифицированные виды убийства предусмотрены ч. 2 ст. 99 УК; их пятнадцать. Правильность квалификации каждого зависит от точности определения понятий, указанных в соответствующем пункте, учета объективных и субъективных признаков совершенного деяния. Рассмотрение ч. 2 ст. 99 УК возможно как путем предварительной группировки квалифицирующих признаков по объекту, объективной либо субъективной стороне, так и методом анализа каждого из признаков, названных в диспозиции ч. 2 ст. 99 УК.

Таким образом, право на жизнь является объектом права постольку, поскольку жизнь признается социальной ценностью, праву человека на жизнь противостоит обязанность всех других людей воздержаться от посягательства на жизнь другого человека. Будучи социальной ценностью, человеческая жизнь охраняется законом, стоящим на страже общественных интересов. На основании этого в теории уголовного права биологическая жизнь человека признается объектом или предметом посягательства. Судебные органы, принимая конкретные решения по уголовным делам, связанным с убийством исходят из признания объектом преступления не столько конкретного человека как биологического существа, сколько социальных отношений по охране жизни.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 26.03.2023 г.) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252&pos=1683;-60#pos=1683;-60
2. Толковый словарь живого великорусского языка. В. Даль.- 1978. – 348 с.
3. Толковый словарь русского языка. С.И.Ожегов. – М., 1999. – 621 с.
4. Загородников Н.И. Преступления против жизни. - М., 1961. – 210 с.
5. Джекебаев У.С., Рахимов Т.Г., Судакова Р.Н. Мотивация преступлений и уголовная ответственность. - Алма-Ата: Наука. – 1987. – 190 с.
6. Кабурнеев Э.В. Особенности дифференциации и квалификации убийств, совершённых с отягчающими обстоятельствами // Юридический мир. - № 2. -2007. - С.29.

7. Поленов Г.Ф. Уголовное право РК. Особенная часть: Учебное пособие. - Алматы, 1999. - С.85.

8. Уголовное право Казахстана (Общая часть). Учебник для Вузов / под редакцией доктора юридических наук, профессора И.И. Рогова и кандидата юридических наук, доцента С.М. Рахметова - Алматы, ТОО «Баспа». – 1998. -С.120.

9. Рарог А. И. Вина и квалификация преступления: Учебное пособие. М., 1982. - С.254.

ӘОЖ 330.341

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТТІҢ ЭКОНОМИКАҒА ӘСЕРІ

Сәденов Ә.

Ғылыми жетекші: Байгужинова А.Ж., сениор-лектор
Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті,
Өскемен қ., Қазақстан, E-mail: doomsayer03@outlook.com

Бүгінгі таңда технология адам ойламайтын жылдамдықпен дамып келеді. Бұрын кәсіби ғалымдарға ғана қол жетімді болып көрінетін мүмкіндіктер қазіргі өмірде барлығына қол жетімді. Осындай жетістіктердің бірі – адам өмірінің көптеген салаларында өзін берік орнықтырған жасанды интеллект.

Жасанды интеллект әдетте интеллектуалды тіршілік иелеріне тән функциялар мен тапсырмаларды орындау үшін интеллектуалды жүйенің қасиеті болып табылады. Бұл шығармашылық қабілеттердің қандай да бір түрі, пайымдауға бейімділік, жалпылау, бұрынғы тәжірибе негізінде оқу және т.б.

Жасанды интеллект (АІ) құралдары мен әдістерінің бизнестегі және жаһандық экономикадағы рөлі өзекті тақырып болып табылады. Бұл таңқаларлық емес, өйткені АІ адамдардың өмір сүру және жұмыс істеу тәсілінде түбегейлі, бұрын-соңды болмаған өзгерістерге әкелуі мүмкін. Жасанды интеллект революциясы бастапқы кезеңде емес, бірақ оның экономикалық әсері әлі алда.

McKinsey жаһандық институтының жаңа зерттеулері АІ-ның әлемдік экономикаға әсерін модельдеуге тырысады. Біріншіден, ол АІ технологияларын қалай қабылдауға және сіңіруге болатыны туралы төменнен жоғарыға көзқарасты әзірлеу үшін компаниялардың мінез-құлқын және әртүрлі секторлардың динамикасын түсінуге негізделеді. Екіншіден, ол елдер, компаниялар және жұмысшылар АІ-ға көшу кезінде бастан кешуі мүмкін болатын үзілістерді ескереді. Осы өтпелі кезеңде шығындар болуы мүмкін және оларды кез келген бағалауға қосу қажет. Талдау экономикалық табыстар мен шығындар фирмалар, қызметкерлер және елдер арасында қалай бөлінетінін және бұл бөлу АІ артықшылықтарын алуға қалай кедергі келтіруі мүмкін екенін зерттейді. Үшіншіден, зерттеу жаһандық көзқарасты беру мақсатында ұқсас сипаттамалары бар топтарға топтастырылған елдердің кең ауқымы үшін АІ динамикасын зерттейді.

Жаһандық экономикалық белсенділікке үлес қосу үшін АІ-ның үлкен әлеуеті бар.

McKinsey жаһандық институты жасанды интеллекттің бес кең санатын қарастырды: компьютерлік көру, табиғи тіл, виртуалды көмекшілер, роботтық

процестерді автоматтандыру және кеңейтілген машиналық оқыту. Компаниялар бұл құралдарды әртүрлі дәрежеде пайдалануы мүмкін. Кейбіреулер оппортунистік тәсілді қолданады, тек бір технологияны сынап, оны белгілі бір функцияда сынақтан өткізеді. Басқалары батылырақ болуы мүмкін, бесеуін де қабылдап, содан кейін оларды бүкіл ұйымға сіңіреді. Осы екі полюстің арасында қабылдаудың әртүрлі кезеңдерінде көптеген компаниялар болады; модель де осы жартылай әсерді түсіреді.

2030 жылға қарай орташа модельдеу компаниялардың шамамен 70 пайызы AI технологиясының кем дегенде бір түрін қабылдаған болуы мүмкін екенін, бірақ жартысынан азы бес санатты толығымен сіңіретінін көрсетеді. Қабылдау және толық сіңіру үлгісі салыстырмалы түрде жылдам болуы мүмкін - басқа технологиялармен байқалғанның жоғарғы жағында.

Осыған қарамастан, біздің модельдеуімізбен болжаған қабылдау мен сіңірудің жаһандық орташа деңгейінде AI 2030 жылға қарай шамамен 13 триллион долларды құрайтын қосымша жаһандық экономикалық белсенділікті қамтамасыз ету мүмкіндігіне ие немесе бүгінгі күнмен салыстырғанда жиынтық ЖІӨ-ден шамамен 16 пайызға жоғары. Бұл ЖІӨ-нің жылына 1,2 пайызға қосымша өсімін құрайды. Егер жеткізілсе, бұл әсер тарихтағы басқа жалпы мақсаттағы технологиялармен жақсы салыстырылады.

Бірқатар факторлар, соның ішінде еңбекті автоматтандыру, инновациялар және жаңа бәсекелестік, AI басқаратын өнімділіктің өсуіне әсер етеді. AI қолдану қарқыны сияқты микро факторлар және елдің жаһандық байланысы немесе еңбек нарығының құрылымы сияқты макро факторлар әсердің көлеміне ықпал етеді.

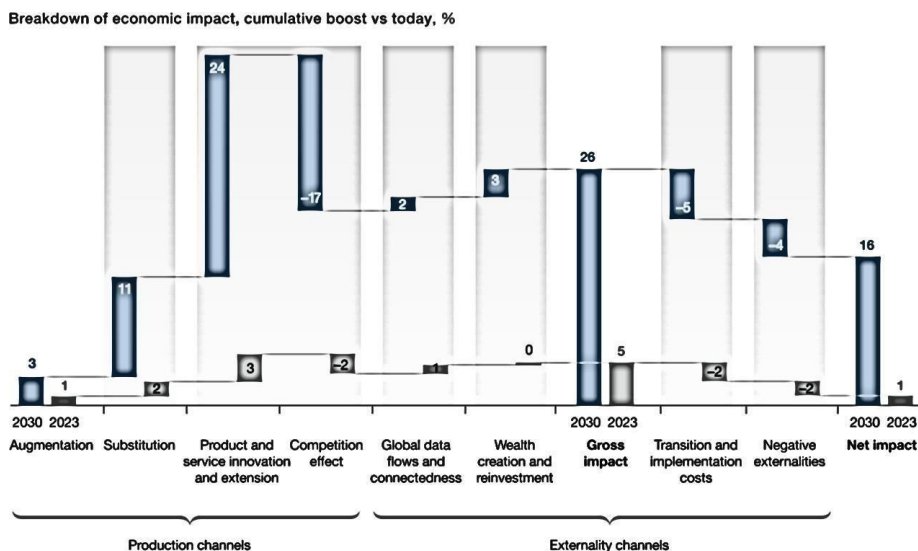
McKisney модельдеуі әсер етудің жеті ықтимал арнасын зерттеді. Олар: өндірістің артуы, қолданыстағы өнімдер мен қызметтерді ауыстыру, инновация және өнім мен қызмет көрсету желілерін кеңейту, жаһандық ағындардың өсуінен экономикалық пайда, құнды құру және қайта инвестициялау, AI өту және енгізу шығындары, теріс сыртқы әсерлер. Алғашқы үшеуі AI қабылдаудың компания өнімділігіне тікелей әсер ететін өндірістік факторлардың қажеттілігі мен араласуына әсеріне қатысты. Қалған төртеуі - кең экономикалық ортаға және AI-ға көшуге байланысты AI қабылдауға байланысты сыртқы әсерлер. Біз бұл жеті арна түпкілікті немесе міндетті түрде жан-жақты емес, керісінше біздің қазіргі түсінігіміз бен қазіргі уақытта жүріп жатқан үрдістерге негізделген бастапқы нүкте екенін мойындаймыз.

AI компанияларға қалай әсер етуі мүмкін? Жасанды интеллект технологиялары алдыңғы қатарлы компаниялар мен қолданбайтындар арасындағы өнімділік алшақтығына әкелуі мүмкін. 2030 жылға қарай оларды өз кәсіпорындарына сіңірді.

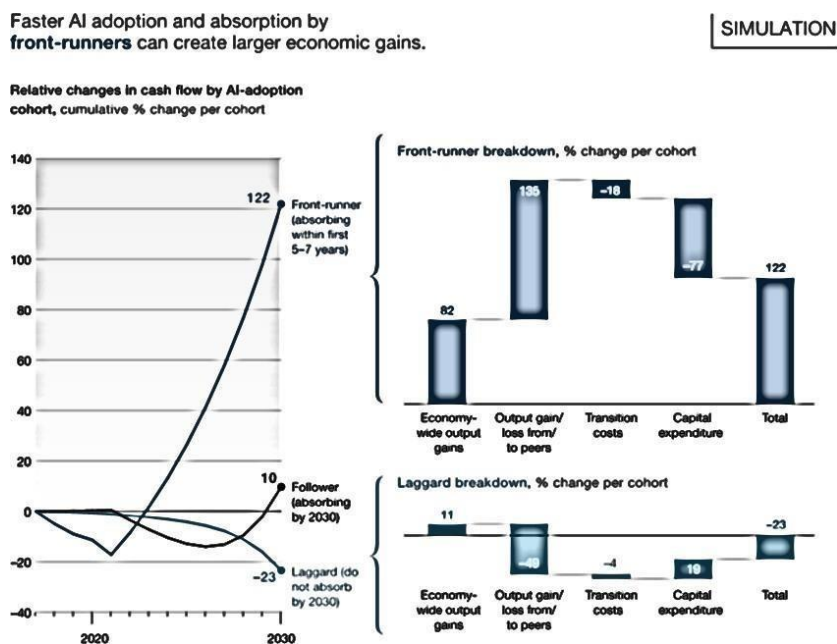
Спектрдің бір шетінде алдыңғы қатардағылар пропорционалды түрде пайда табуы мүмкін. 2030 жылға қарай олар ақша ағындарын әлеуетті екі есеге арттыруы мүмкін. Бұл келесі онжылдықта ұзақ уақыт бойына таза ақша ағынының қосымша жылдық өсімін шамамен 6 пайызға білдіреді. Алдыңғы қатарда тұрғандар күшті бастапқы АТ базасына, AI-ға инвестициялауға бейімділікке және AI бизнесіне оң көзқарастарға ие болады.

Спектрдің екінші жағында, бүгінгідей шығындар мен кіріс үлгісін болжайтын болсақ, асырап алмайтындар өздерінің ақша ағындарының бүгінгі деңгейлерден

шамамен 20 пайызға төмендеуін сезінуі мүмкін. Бұл пайда қысымының маңызды драйверлерінің бірі нарық үлесін артта қалғандардан алдыңғы қатардағыларға ауыстыра алатын және AI артықшылықтарының тең емес бөлінуі туралы пікірталас тудыруы мүмкін компаниялар арасында күшті бәсекелестік динамикасының болуы болып табылады.

Сурет-1 Экономикалық әсердің бөлінуі

Сурет-2 Алдыңғы қатардағылардың AI-ны тезірек қабылдауы және сіңіруі үлкен экономикалық пайда әкелуі [1].

Жұмыспен қамтуға әсері. Кәсіпорынның жасанды интеллектінің қабылдануы бүкіл әлемде жұмыс орындарын жасайды және ауыстырады. Бір қызығы, AI-ның жаһандық жұмыс күшіне әсері туралы болжамдар тым оптимистіктен депрессиялық

дистопиялыққа дейін өзгереді. Бір нәрсе анық - AI алмастыра алмайтын жұмыс орындары болса да, еңбек нарығы AI арқылы мәңгілікке өзгереді.

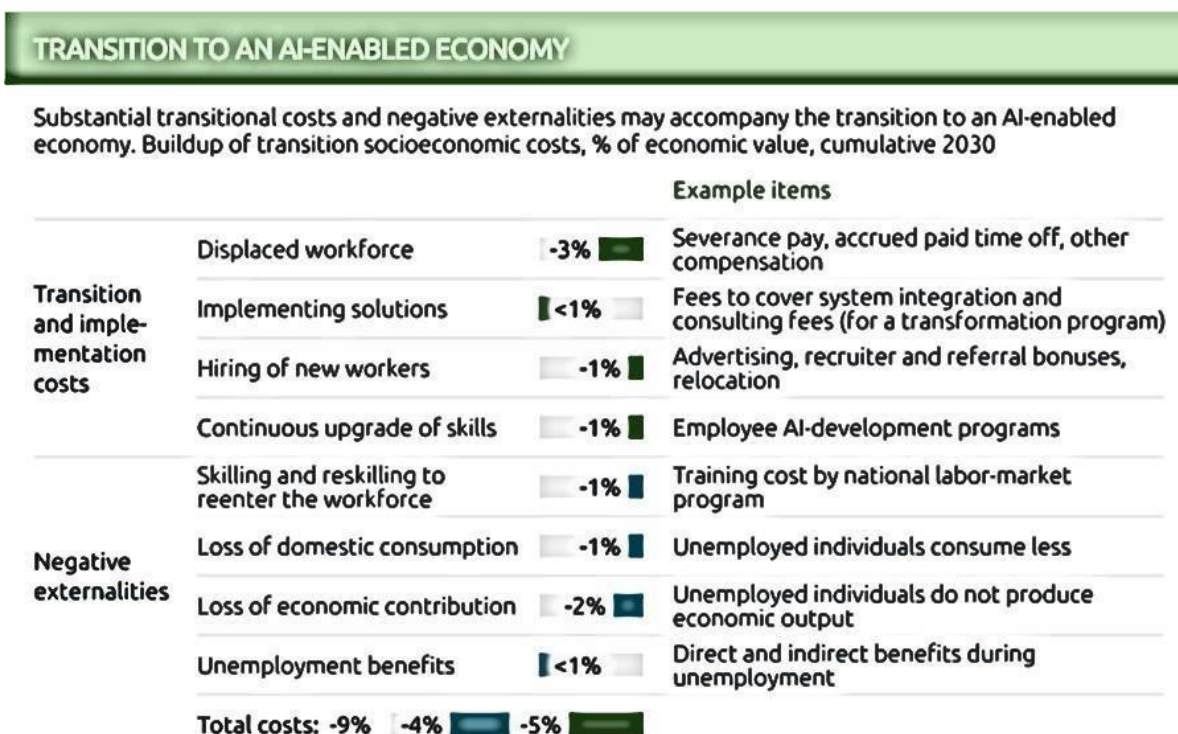
Таңқаларлық емес, AI әсіресе қысқа мерзімді перспективада қолмен тапсырмаларды орындауға келетін жұмыс орындарына ең көп әсер етеді. Екінші жағынан, AI тұжырымдамаларын тез түсіне алатын жоғары білікті мамандарға сұраныс артады.

Бұл экономикаға көп жақты әсер етеді:

Табыстың тең емес бөліну ықтималдығы жоғары. Сәйкессіздік бала асырап алу қарқынына байланысты болады: AI неғұрлым жылдам біріктірілсе, ол жұмыс күшіне соғұрлым көп әсер етеді.

Ұйымдық қайта құрылымдау, қызметкерлерді қайта даярлау, кеңес беру және технологияларды енгізуге байланысты шығындар жоғары болады. Оның үстіне, елге байланысты жұмыстан босату төлемдері айтарлықтай соманы құрауы мүмкін.

Жасанды интеллектпен байланысты жұмыс орындары, әрине, орташадан жоғары төленетіндіктен, қызметкерлердің бұл жаңа буыны да экономиканы қайтарып, көбірек жұмсайды [4].

Сурет-3 AI қолдайтын экономикаға көшу [4].

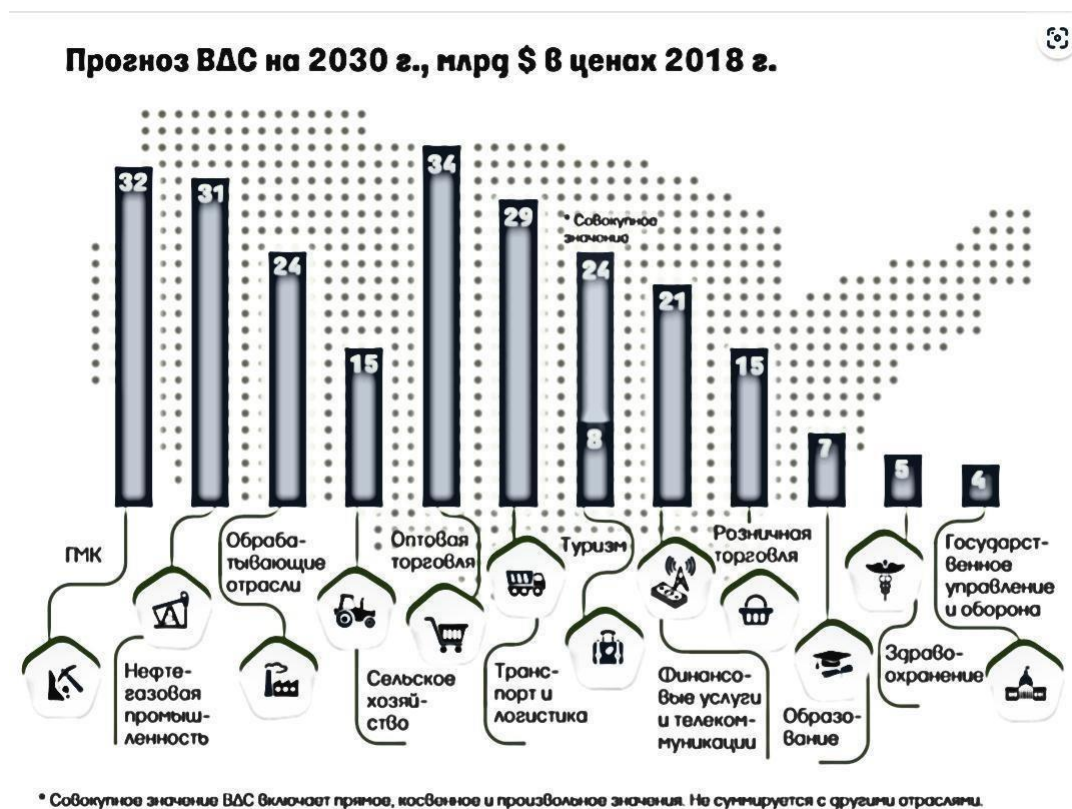
Жасанды интеллект Қазақстанға не береді? Бүгінде әртүрлі елдер жасанды интеллект (AI) саласында әлемдік көшбасшы болуға ұмтылуда. Олар адамзат үшін маңызды мәселелерді шешу үшін AI мен озық аналитиканы пайдаланудың өсіп келе жатқан уәдесі мен мүмкіндіктеріне таң қалды. McKinsey & Company зерттеуі бойынша Қазақстанда да саланың әлеуеті жоғары.

AI экономикалық әсері. Қазақстандағы McKinsey & Company басқарушы серіктесі Йохен Бербнер: «AI және озық аналитикалық технологиялар Қазақстанға 2030 жылға қарай жалпы ішкі өнімнің 5-6% жылдық өсіміне қол жеткізуге мүмкіндік

беретін негізгі факторлардың бірі бола алады. Бұл жұмысбастылық өсу қарқынының бәсеңдеуі жағдайында экономикалық өсудің маңызды факторына айналатын еңбек өнімділігінің артуы есебінен мүмкін болады».

Жасанды интеллект пен кеңейтілген аналитиканың жалпы қосылған құнға (GVA) әсерін қарастырыңыз.

Тау-кен өнеркәсібі мен өңдеу өнеркәсібінде жасанды интеллект технологиялары мен терең аналитиканы енгізудің жылдық әсері 2018 жылғы бағамен 5-тен 7 миллиард долларға дейін болуы мүмкін. Қызмет көрсету саласында ұқсас әсер \$9-дан \$13 млрд-қа дейін жетуі мүмкін. Білім беру, денсаулық сақтау, мемлекеттік басқару және қорғаныс секторларында әсер салыстырмалы түрде төмен, бірақ жылына қосымша \$1–2 млрд ЖҚА (2018 жылғы баға бойынша) халықтың өмірсүру деңгейін көтеруге өте елеулі көмек болып көрінеді [5].

Сурет-4 2030 жылға арналған ЖҚҚ болжамы, 2018 жылғы бағамен миллиард доллар [5].

Экономисттің AI туралы көзқарасы. Аджай Агравал, Джошуа Ганс және Ави Голдфарб алдыңғы жұмысында AI жүйелерін болжамды арзан әрі мол ететін, ұйымдарға көбірек және жақсырақ шешім қабылдауға мүмкіндік беретін және олардың кейбірін автоматтандыратын «болжау машиналары» ретінде сипаттаған. Мұның бір мысалы - әрбір келушінің веб-сайтының жекелендірілген нұсқасын ұсынатын Amazon компаниясының ұсыныс жүйесі. Мұндай теңшеу оның мінезқұлқы және оған ұқсас басқа тұтынушылар туралы деректер негізінде жеке тұтынушыны қызықтыруы мүмкін өнімдерді автоматты түрде болжайтын машиналық оқыту жүйесінсіз (AI түрі) мүмкін болмас еді.

AI жүйелерін болжау мәселесіне тап болған кез келген сектор қолдана алады - бұл экономиканың ауыл шаруашылығынан қаржыға дейін дерлік кез келген жерінде. Жасанды интеллекттің бұл кең тараған өзектілігі кейбір экономистердің оны тарихтағы бу қозғалтқышы немесе жартылай өткізгіш сияқты экономиканы қайта құратын трансформациялық «Жалпы мақсаттағы технологияның» соңғы үлгісі ретінде жариялауына әкелді [3].

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. <https://www.mckinsey.com/featured-insights/artificial-intelligence/notes-from-the-ai-frontier-modeling-the-impact-of-ai-on-the-world-economy>
2. <https://cyberleninka.ru/article/n/vliyanie-iskusstvennogo-intellekta-na-ekonomiku>
3. The Economics of Artificial Intelligence Today (thegradient.pub).
4. The Pros and Cons of Artificial Intelligence – Iflexion.
5. Что даст искусственный интеллект Казахстану? (kursiv.media).
6. Каким будет влияние искусственного интеллекта на глобальную экономику. — Forbes Kazakhstan.

ӘОЖ 347.61/64(574)

ОТБАСЫЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРДАҒЫ БАЛА ҚҰҚЫҒЫ

Советбеков Е.Н., 3-курс студенті

Ғылыми жетекші: Рамазанова А.С., Заңтану кафедрасының қауымдастырылған профессоры, заң ғылымының кандидаты
Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті,
Өскемен қ., Қазақстан Республикасы, E-mail: sovetbekov_02@mail.ru

Отбасы – адам баласының нәресте болып туғаннан соңғы сапарға аттанғанға дейінгі бүкіл негізгі өміріміз өтетін табиғи ортасы. Заңдық мағынасында отбасы дегеніміз – бұл некеден, туыстықтан, бала асырап алудан немесе балаларды тәрбиелеуге алудың өзге де нысандарынан туындайтын және отбасылық қатынастарды нығайту мен дамытуға септігін тигізетін, мүлкітік және мүлікке қатысты емес жекебастың құқықтарымен байланысқан адамдар тобы.

Отбасылық қатынастарды реттейтін құқықтық нормалардың жиынтығы отбасылық құқық деп аталады. Отбасы – неке қатынастарын реттейтін негізгі нормативтік құқықтық акт болып Қазақстан Республикасының «Неке және отбасы туралы» Заңы болып табылады.

Неке – отбасын құрудың негізі болып табылады. Ерлі – зайыптылар арасындағы мүлкітік және мүлкітік емес жеке қатынастарды туындататын отбасын құру мақсатымен, заңда белгіленген тәртіппен тараптардың ерікті және толық келісімі жағдайында жасалған еркек пен әйелдің арасындағы тең құқықтық одақты – неке деп түсінуіміз қажет [1].

Егер неке тіркелмесе де, бірақ еркек пен әйел бірге тұрып, балаларын тәрбиелеумен айналысып жатса, мұны да отбасы деп айтуға болады. Егер кәмелетке

толған балалары ата – анасымен бірге тұрып, оларға қамқорлық жасап, материалдық көмек көрсетсе – бұл да отбасы. Егер кәмелетке толған ағалары мен қарындастары ата – анасыз бірге тұрып, бір – біріне қамқорлық жасайтын болса – бұл да отбасы.

Адамдар арасында некеден, туыстықтан, бала асырап алудан, отбасына тәрбиелеу үшін бала алудан туындайын қатынастар отбасылық қатынастар деп аталады. Бірақ отбасындағы қатынастардың бәрі бірдей құқық жөнімен реттеле бермейді. Отбасындағы қатынастар, негізінен, адамгершілік, ізгілік - өнегелік нормалары негізінде реттеледі. Бұл өзара құрмет, сүйіспеншілік, қамқорлық және имандылық қолдаудың көрінісі. Отбасылық өмір қалыбы, көбінесе ұлттық дәстүрлер мен әдет – ғұрыптарға сүйенеді (үлкендерді қадірлеу, отбасын қамтамасыз ету оның басшысы ретінде толықтай ер адамға жүктеледі, туысқандарды қадірлеп, құрметтеу) [2].

Балалар құқығын қамтамасыз ету – қазіргі заманның маңызды проблемасы, оның шешілуіне барлық әлемдік қауымдастық мүдделі. Бұл қоғамның өмір сүруге бейімділігіне кепілдік беру мен оның болашақта дамуын болжаудағы жастардың анықтаушы рөлде болатынымен түсіндіріледі.

Әлемде бірде-бір мемлекет балалар құқығын сақтау саласында үлгілі рөлге үміткер бола алмайтынын мойындау керек.

Балалар құқығы бойынша Халықаралық құжатты жасау туралы мәселе бұрыннан қарастырылуда. 1946 жылы ЮНИСЕФ (әлеуметтік комиссия және БҰҰ-ының балалар қоры). ЮНИСЕФ шеңберінде 1988 жылдан бастап балалар дамуының Халықаралық орталық қызмет жасап келеді.

Балалар құқығын Халықаралық қорғау төмендегі бағыттар бойынша жүзеге асырылады:

- 1) адам құқықтары саласында Халықаралық стандарттар дайындау;
- 2) балалар құқығын қорғау бойынша арнайы бақылау органын құру;
- 3) ұлттық заңдылықтарды Халықаралық міндеттемелерге сәйкестікке келтіруге көмектесу;
- 4) БҰҰ-ның Балалар қоры арқылы Халықаралық көмек көрсету.

Қазақстан Республикасы 1994 жылы 16 ақпанда Балалар құқығы туралы Конвенцияны бекітті. Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 8 тамыздағы "Балалар құқығы туралы" Заңы бұның салдары іспеттес болды. Бұл құжатта негізгі құқықтар, балалардың міндеттері мен жауапкершіліктерінің ерекшеліктері бекітілген. Заңда мүгедек бала, ата-анасыз балалар, жетімдер, баланың заңды өкілдері секілді негізгі түсініктері мен т.б. берілген.

Қазіргі заманғы дәуір балалар құқығын қорғаудың қажеттілігі туралы жариялады. Біріккен Ұлттар Ұйымы 1995-2005 жылдарды адам құқығы саласындағы ағартушылықтың он жылдығы деп жариялады. Балалар мен балалық шақты қорғаудың негізгі ұстанымдары мен нормалары Қазақстан мақұлдаған алғашқы халықаралық құжаттардың бірі болған балалар құқығы туралы конвенцияда баяндалған.

Балалық шақ - адамның өмірлік жолының ең бір жауапты кезеңдерінің бірі, өйткені бұл жылдары ол жеке тұлға ретінде қалыптасады, тәндік-физикалық, ақыл-ой, рухани тұрғыда ер жетеді. Балалар қамы негізінен ата-аналардың, сонымен бірге баланы асырап алушылардың да, қамқорлыққа алушылардың да иықтарына салмақ

салады. Ата-аналары немесе оларды алмастырушылары жоқ балаларға мемлекет қамқорлық жасайды. Осы мақсатта Қазақстанда балалар үйі, мектеп-интернаттар (жалпы, шипажай типті және мамандандырылған) қызмет істейді [3].

Ата-аналар өздерінің балаларын тәрбиелей отырып, оны қорғауға міндетті. Әлі жасы жетпегендіктен, әлі қабілеті толық қалыптаспағандықтан балалар өз мүдделерін өздері қорғай алмайды. Сондықтан ата-аналар, біріншіден, балаларының құқығын қорғауға міндетті. Бұл оның мүлкіне де, жеке басына да қатысты. Екіншіден, балалардың мүддесін қорғауға заң жүзінде белгіленетін құқық, мысалы, баланың мұрагер болу құқығы да жатады. Құқықты қорғауға баланың құқығын бұзуға жол бермеу үшін күресу мәселесі де қосылады. Ата-аналар өз балаларының заңды өкілі болып табылады. Ата-аналар өздерінің баласына былай да теріс қарамайтыны табиғи нәрсе. Дегенмен, өкінішке орай, өмірде басқа да жағдайлар кездесетіні жасырын сыр емес. Тәрбиеден қате жіберілсе, оның салдары ата-ананың өзіне тиеді. Тәрбиесіздік пен адамгершілікке жатпайтын тәртіп балаға оңайға соқпайды. Қоғам да, басқа адамдар да мұндай қылықтан зиян шегеді. Мұның арты заңды, құқықты бұзушылыққа дейін әкеліп соғатыны тағы бар. Сондықтан өзінің борышын дұрыс атқармаған ата-анаға заңның да қолданатын шарасы болады. Кейбір сирек жағдайларда ата-ана (әкесі не шешесі) өзінің ата-аналақ құқығынан заң жүзінде айырылуы мүмкін. Кейбір сирек кездесетін жағдайлар дегеніміз не? Енді соған келейік.

Біріншіден, егер ата-ана адамгершілік, әделетілік тәрбиесімен айналыспаса, оқуы мен қалыпты дамуына қажетті жағдай жасамаса, онда ол баласын тәрбиелеудегі өзінің міндетінен қашқандыққа жатады.

Екіншіден, мұндай жағдайда ата-аналар өздерінің құқығын теріс пайдаланған (оқуға баруына бөгет жасау, сабаққа дайындалуына мүмкіндік бермеу, қайыр сұрауға мәжбүр ету, баланы басқа да теріс қылықтарға ұрындыру) болып табылады.

Үшіншіден, егер ата-ана ұрып-сабаса, баласын қорқытса, тамақ бермесе, үйден қуып жіберсе, қадір-қасиетін қорласа, төртіншіден, ата-ана өзінің адамшылыққа жатпайтын, қоғамға қарсы қылығымен зиянды түрде ықпал етсе, бесіншіден - үнемі маскүнемдікке, қорлыққа салынса, ондай ата-аналарды ата-аналық құқықтан айырады.

Ата-аналық құқықтан айырғаннан кейін ата-ана мен бала арасындағы байланыс тоқталады. Соттың шешімімен ата-аналық құқығын жойған адамда енді баласын тәрбиелеу құқығы болмайды, сондай-ақ ол ата-ананың басқа да құқығы жойылады. Ол ата-ана енді басқа біреуден өзінің баласын сұрап ала алмайды, баланың заңды өкілі бола алмайды, оның мүддесін қорғауға да құқығы болмайды. Бірақ ата-аналық құқығы жойылған адам баланы материалдық жағынан қамту міндетінен босатылмайды. Егер ата-аналық құқығынан айрылған адам өзінің қателігін мойындаса, жеке басының тәртібін түзесе, онда оған ата - аналық құқығы қайтадан қалпына келтірілуі мүмкін.

Ата-анасының қамқорлық жасауынан айрылған баланы тәрбиелеп, мәпелеу - мемлекеттің, қоғамның қасиетті борышы. Жетімдерге қамқор болу - кез келген халықтың қалыптасқан дәстүрі. Бұл жұмыспен арнайы айналысатын мемлекеттік органдар бар. Бұлар - білім беру (қамқор болу, қарауына алу), денсаулық сақтау, әлеуметтік қорғау органдары. Ата-анасыз қалған балалар болса, осы органдарға

хабарлау керек. Олар панасыз қалған балаларды өз қарамағына алады, оларға қамқорлық жасайтын адамдар тағайындайды. Балалар өздерін өздері қорғай алмайтын болғандықтан, оларға қамқор болып, қорғайтын мүдделерін жақтайтын адам белгіленеді. Қамқоршы не қарауына алушы болып өз міндеттерін өз еркімен орындауға дайын тұратын баланың туысы немесе басқа адам белгіленеді [4].

ҚР «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Кодексінің 60 бабына сәйкес Баланың отбасында өмір сүру және тәрбиелену құқығы белгіленген. Өзінің мүдделеріне қайшы келетін жағдайларды қоспағанда, әрбір баланың отбасында өмір сүруге және тәрбиеленуге құқығы, өзінің ата-аналарын білуге құқығы, олардың қамқорлығында болуға құқығы, олармен бірге тұруға құқығы бар. Баланың өз ата-анасының тәрбиесіне, өз мүдделерінің қамтамасыз етілуіне, жан-жақты өсіп-жетілуіне, өзінің адами қадір-қасиетінің құрметтелуіне құқығы бар [5].

Ата-анасы болмаған жағдайда, оларды ата-ана құқығынан айырған жағдайда және ата-ана қамқорлығынан айырылудың басқа да жағдайларында баланың отбасында тәрбиелену құқығын ҚР «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Кодексінің 13-тарауында белгіленген тәртіппен қорғаншы және қамқоршы орган қамтамасыз етеді. Баланың ата-анасының екеуімен де, аталарымен, әжелерімен, аға - інілерімен, апа-сіңлілерімен (қарындастарымен) және басқа да туыстарымен қарым-қатынас жасауға құқығы бар. Ата-анасы некесінің бұзылуы, оның жарамсыз деп танылуы немесе ата-анасының бөлек тұруы баланың құқығына әсер етпеуге тиіс.

Ата-анасы бөлек тұрған жағдайда баланың олардың әрқайсысымен қарым-қатынас жасауға құқығы бар. Ата-анасы әртүрлі мемлекеттерде тұрған жағдайда да баланың өз ата-анасымен қарым-қатынас жасауға құқығы бар.

Кейбір жағдайға (ұсталу, тұтқындалу, қамауға алыну, емдеу мекемесінде болу) ұшыраған баланың заңда белгіленген тәртіппен ізінің ата-анасымен және басқа да туыстарымен қарым-қатынас жасауға құқығы бар.

Бала отбасында өз мүддесін қозғайтын кез келген мәселені шешу кезінде өзінің пікірін білдіруге, сондай-ақ кез келген сот немесе әкімшілік іс қарау барысында тыңдалуға құқылы. Он жасқа толған бала пікірі, егер бұл пікір оның мүдделеріне қайшы келмейтін болса, ескерілуге міндетті [4].

ҚР «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Кодексінің 63 бабына сәйкес баланың атын, әкесінің атын және тегін алуға құқығы белгіленген. Баланың атын, әкесінің атын және тегін алуға құқығы бар. Баланың атын өзара келісім бойынша ата-аналары немесе баланың басқа да заңды өкілдері береді. Әкесінің аты ата-аналарының немесе баланың басқа да заңды өкілдерінің тілегі бойынша оның әкесі болып көрсетілген адамның аты бойынша беріледі.

Баланың тегі ата-аналарының тегімен айқындалады. Ата-аналарының тегі әртүрлі болған кезде ата-аналарының келісімі бойынша балаға әкесінің немесе анасының тегі беріледі. Ата-аналарының қалауы бойынша баланың тегі ұлттық дәстүрлер ескеріле отырып, әкесі сияқты, анасы тарапынан да әкесінің немесе атасының аты берілуі мүмкін.

ҚР «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Кодексінің 66 бабына сәйкес баланың мүліктік құқықтары айқындалған. Баланың өзі ата-аналарынан және отбасының басқа да мүшелерінен белгіленген тәртіппен және мөлшерде күтіп-бағу қаражатын алуға құқығы бар.

Жетім балалар, ата-аналарының қамқорлығынсыз қалған балалар ұйымдарының басшыларын қоспағанда, балаға алимент, жәрдемақы ретінде тиесілі сомалар баланың ата-аналарының немесе басқа заңды өкілдерінің билік етуіне түседі және олар осы сомаларды баланы күтіп-бағуға, білім беруге және тәрбиелеуге жұмсайды.

Балаларды күтіп-бағуға арналған алименттерді нысаналы пайдалану және оларға өндіріп алуды қолдану мүмкіндігін болғызбау үшін алименттерді алушының немесе оның өкілінің талабы бойынша Қазақстан Республикасының банк заңнамасында белгіленген тәртіппен алименттерді есепке жатқызу үшін банктік шот ашылады.

Баланың өзі алған табыстарға, өзі сыйға немесе мұрагерлік тәртіппен алған мүлікке, сондай-ақ оның өз қаражатына алынған басқа да кез келген мүлікке меншік құқығы бар.

Өз еңбегінен табыс алатын бала, егер ол ата-аналарымен бірге тұрса, отбасын күтіп-бағу жөніндегі шығыстарға қатысуға құқылы.

Баланың өзіне меншік құқығымен тиесілі мүлікке билік ету құқығы Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексімен айқындалады [6].

Бірге тұратын бала мен ата-аналар бір-бірінің мүлкін өзара келісім бойынша иеленіп, пайдалана алады. Ата-аналар мен баланың ортақ меншік құқығы туындаған жағдайда олардың ортақ мүлікті иелену, пайдалану және оған билік ету құқығы Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексімен айқындалады [6].

Қорытындылай келсек, бала құқығын қорғау – мемлекеттің маңызды міндеттерінің бірі. Мемлекеттік саясат құқықтар мен міндеттердің бірлігін, лауазымды адамдар мен азаматтардың кәмелетке толмаған баланың құқықтары мен заңды мүдделерін бұзғаны, оған зиян келтіргені үшін жауапкершілігін қамтамасыз етуге негізделеді, осы құқықтарды қорғау мен қорғау үшін жағдай жасайды.

Ал ата-ананың міндеті - баланы өз бетінше өмір сүруге дайындау, қоғамның толыққанды мүшесі болуына көмектесу және баланың қалыпты физикалық және интеллектуалдық дамуына жағдай жасау.

Балалық шақты қорғау - балалардың құқықтық мәртебесін айқындайтын нормативтік құжаттарды әзірлеу негізінде балалардың заңды құқықтары мен мүдделерін қорғауды қамтамасыз ететін шаралар жүйесі; балалар еңбегін заңнамалық реттеу; қорғаншылық, қамқоршылық және ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды асырап алу жүйесін жетілдіру; тиісті көмекке мұқтаж балалармен түзету және оңалту жұмыстарын жүргізу үшін мамандандырылған әлеуметтік қызметтер мен мекемелер желісін құру. Балалардың және балалы отбасылардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау Қазақстан Республикасының ұлттық саясатының басты бағыттарының бірі болып табылады.

Тәуелсіздік жылдарында Қазақстанда балалардың құқығын қорғау жөніндегі негізгі халықаралық құжаттар ратификацияланған. Мемлекетте сондай-ақ кәмелетке толмағандардың құқықтары жазылған заңдар мен жарлықтар қабылданды. Халықаралық және ұлттық құқықтық құжаттар балалар тап болатын негізгі проблемалар мен қауіптерді шешуге арналған [7].

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Отбасы құқығының түсінігі // <https://www.stud24.ru/civil-procedure/otbasy-uunu>

2. Неке // <https://kk.wikipedia.org/wiki>
3. Бала құқығы жайлы // <https://stud.kz/referat/show/37937>
4. Баланы қорғалу құқығы // <https://stud.kz/referat/show/>
5. Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы № 518-IV Кодексі // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1100000518>
6. Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексі (Жалпы бөлім) (2023.07.03. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51006061
7. Балаларды әлеуметтік қорғау <https://bala.stat.gov.kz/kz>

ӘОЖ 343

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАР

(экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықты талдау)

Советбеков Е.

Ғылыми жетекші: Орсаяева Р.А., қауымдастырылған профессор,
заң ғылымдарының кандидаты, Ph.D
Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан,
E-mail: r_orsaeva_60@mail.ru

Экологиялық қылмыстар өзіндік мазмұны мен арнайы белгілері бар құқыққа қайшы іс-әрекет болып табылады. Алғаш рет «экология» түсігін ғылыми айналысқа өзінің 1866жылы «Жалпы морфология» деген еңбегінде Э.Геккель енгізген болатын. Экология сөзі ұзақ уақыт бойы ғылыми пән тірі организмдермен қоршаған ортаның ара-қатынасын реттейтін биологиялық бөлімі ретінде қолданады.

Соңғы үш онжылдықта «экология» ұғымы әлеуметтік ұғымға айнала бастады. Бұның себебі адамдардың өмір сүру ортасының өздерінің жеке қызметтердің арқасында нашарлануы, өндірістік өндірістік қызметінің сипаттының өзгерімен, табиғи ресурстарды пайдаланудың жаңа жолдарының пайда болумен тікелей байланысты. Қазіргі жаңа ұғымы бойынша экология қоғам мен қоршаған табиғи ортаның байланысын реттейтін ғылым болып табылады.

Сонымен қатар көптеген экологиядан туынды ұғымдар пайда бола бастады. Олар: адам экологиясы, экологиялық қағидалар, экологиялық кризис, экологиялық саясат және т.б. Осыған орай әлеуметтік экология қоғамда ерекше орынға ие бола бастады. Адамдар арасында сұранысты, моральдік аспектілері бар ұғымға айналып, осыдан «экологиялық этика», «экологиялық мәдениет», «экологиялық-құқықтық сана», тіпті «экологиялық наным-сенім» концепциялары пайда болды.

Заң саласында «экология» термині алғаш рет 1972 жылы КСРО-ның Жоғарғы Сотының Пленумындағы табиғатты қорғау жөніндегі заңдардың қолдану тәжірибесі жөнінде талқылауда О.С.Кольасовпен қолданылады. Ал экологиялық құқықбұзушылықтар жөніндегі мәселелер КСРО - ның Жоғарғы Кеңесінің «О неотложных мерах экологического оздоровления страны» (1989г.) деген қаулысында қарастырылды.

1992 жылғы Ресейдің жаңа Қылмыстық Кодексінде экологиялық қылмыстарға арналып арнайы тарау берілген. Қазақстан Республикасының қылмыстық Кодексінде де экологиялық қылмыстарға арнайы тарау бар.

Экологиялық қылмыс жөнінде бірнеше Кеңес дәуіріндегі заңгер ғалымдардың берген анықтамалары айтарлықтай бар. Соның бірі В.В. Петров былай деген: экологиялық құқық бұзушылық – ол айыпты, құқыққа қайшы, адам денсаулығына нақты қауіп төндіретін әрекет болып табылады.

Бұл жерде экологиялық құқықтық тәртіп деп табиғат қорғау заңдарының қызмет істеу нәтижесінде пайда болған қоғамдық қатынастарды түсінеміз.

Заң әдебиеттерінде табиғатты қорғау саласында экологиялық қылмыстарды анықтау жөнінде бірнеше көзқарастар бар. В.И. Андрейцев экологиялық қылмыстар - қоршаған табиғи ортаның табиғи ресурстарын пайдалану және экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету бойынша заңмен белгіленген режимді бұзуға бағытталған әрекеттерді түсінуді айтады.

Э.Н. Жевлаковтың айтуынша, экологиялық қылмыстар – адамдардың өмір сүруінің биологиялық негізінде, өміріне, денсаулығына және шаруашылық қызметіне қол сұғушылық болып табылады. Экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар – бұл табиғат арқылы, оған әсер ету негізінде адамға қарсы бағытталған қылмыс деп түсіндіреді.

Табиғатты қорғау саласындағы қылмыстар туралы Ю.И. Ляпуновтың айтуынша, табиғи ресурстарға қылмыстық заңда көрсетілген қоғамға қауіпті, айыпты іс - әрекет арқылы әсер ету, яғни оны басып алу (билік ету), жою (құрту), бұзу (жарамсыз ету).

Экологиялық қылмыс - қоршаған ортаға, оның ресурстарына халықтың экологиялық қауіпсіздігіне қол сұғатын қоғамға қауіпті, қылмыстық заңға қайшы іс - әрекеттер болып табылады.

Экологиялық қылмыстардың заты – нақты табиғат ресурстары; жер, су, ауа, жануарлар дүниесі, орман – тоғай, мал т.б. болады.

Экологиялық қылмыстардың топтық объектісі қоршаған ортаны қорғау, табиғат ресурстарын тиімді пайдалану, тірі организмдерге қолайлы табиғи жағдайларды сақтау және адамдардың экологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз ететін қоғамдық қатынастар болып табылады. Қылмыстың тікелей объектісі экологиялық қылмыстарды реттейтін нақты қоғамдық қатынастар. Тікелей объектісінің ерекшеліктеріне байланысты. Қылмыстық кодекстің 13 – тарауындағы экологиялық қылмыстар мына төмендегі түрлерге бөлінеді: экологиялық қауіпсіздікке қол сұғатын қылмыстар шаруашылық және өзге де қызметке қойылатын экологиялық талаптардың бұзылуы (324 - бап); Экологиялық тұрғыдан әлеуетті қауіпті химиялық немесе биологиялық заттармен жұмыс істеу кезінде экологиялық талаптарды бұзу (325 - бап); Микробиологиялық немесе басқа да биологиялық агенттермен немесе уытты заттармен жұмыс істеу кезінде экологиялық талаптарды бұзу (326 - бап); Ветеринариялық қағидаларды немесе өсімдіктердің аурулары мен зиянкестеріне қарсы күресу үшін белгіленген қағидаларды бұзу (327 - бап); Экологиялық залалды ремедиациялау (жою) жөнінде шаралар қолданбау (343 - бап); Су және атмосфераны тиімді пайдалануға және қорғауға қол сұғатын қылмыстар; Суларды ластау,

қоқыстау немесе сарқу (328 - бап); атмосфераны ластау (329 – бап); теңіз ортасын ластау (330 - бап);

Жерді, құрлықтық шельф, жер қойнауын қорғау және пайдалану ережелеріне қол сұғатын қылмыстар. Қазақстан Республикасының континенттік қайраңы және Қазақстан Республикасының айрықша экономикалық аймағы туралы заңнаманы бұзу (331 - бап); жерді бүлдіру (332 - бап); жер қойнауын қорғау және пайдалану ережелерін бұзу (333 - бап);

Жануарлар дүниесін тиімді пайдалану, сақтау және қорғау ережелеріне қарсы қылмыстар: Жануарлар дүниесін қорғау қағидаларын бұзу (338 - бап); заңсыз аңшылық (337 - бап);

Өсімдіктер дүниесін қорғау және тиімді пайдалану ережелеріне қарсы қылмыстар: Ағаштар мен бұталарды заңсыз кесу, жою немесе зақымдау (340 - бап); ормандарды жою немесе зақымдау (341 - бап);

Ерекше табиғи - биологиялық түрдегі дүниелерді қорғау ережелеріне қарсы қылмыстар: жануарлар мен өсімдіктердің сирек кездесетін және құрып кету қаупі төнген түрлерімен заңсыз іс - әрекеттер (290 - бап); Ерекше қорғалатын табиғи аумақтарды күзету режимін бұзу (342 - бап); Шаруашылық немесе өзге де қызметке қойылатын экологиялық талаптарды бұзу (324 - бап);

Қылмыстық кодекстің 324 – бабында көрсетілген осы қылмыстың тікелей объектісі шаруашылық және өзге де қызметке қойылатын экологиялық талаптар, табиғат объектілерін сақтау, қоршаған ортаны жақсарту, халықтың экологиялық қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатын көздейтін қатынастар болып табылады.

Қылмыстың объективтік жағы табиғи ресурстарды пайдалану, кәсіпорындарды, құрылыстарды және өзге де объектілерді жобалау, орналастыру салу және жаңғырту, пайдалануға беру және пайдалану, өнеркәсіп, энергетика, көлік пен байланыс объектілерін, ауыл шаруашылық мақсатындағы және мелиорация объектілерін пайдалану, қалалар мен басқа да елді мекендерді салу кезінде, әскери және қорғаныс объектілеріне, әскери және ғарыш қызметіне қойылатын талаптарды сол талаптардың сақталуы үшін жауапты адамдардың бұзуы, егер бұл қоршаған ортаның едәуір ластануына, адамның денсаулығына зиян келтіруге, жануарлар немесе өсімдіктер дүниесінің жаппай құрып кетуіне және өзге де ауыр зардаптарға әкеп соғуы арқылы сипатталады.

Заңда көрсетілген шаруашылық немесе өзге де қызметті жүргізу үшін экологиялық қауіпсіздіктің мынадай талаптарын сақтау қажет: жобаны техникалық-экологиялық негіздеу, жобалауды қоршаған ортаны зияндықалдықтармен ластауды жою шараларын қатыстырумен қоршаған ортаны пайдаланудың тиімді жақтарын есепке алу қажет; объектілерді орналастыруға табиғат ресурстарын тиімді пайдалану жақтары, экологиялық, экономикалық, демографиялық процесстердің даму ерекшеліктері еске алынуы, сондай-ақ объектілердің құрлысы күзіретті мемлекеттік органның оны жүргізуге арнайы түрде берген рұқсатын алынғаннан кейін жүргізілуі керек.

Объектілер барлық талаптар орындалғаннан кейін ғана пайдалануға беріледі; әскери және қорғаныс объектілері, әскери және ғарыш қызметіне қойылатын барлық талаптар орындалған соң іске қосылады.

Осы қылмыстың объективтік жағы ҚК-нің 324-бабының диспозициясында көрсетілген шаруашылық және өзге де жұмыстарды жүргізуге қойылатын экологиялық талаптардың бұзылуы, қылмыстардың зардабы және олардың арасындағы себепті байланыс арқылы көрініс табады.

Экологиялық талаптардың бұзылуы орын алғандығы Қазақстан Республикасының «Экологиялық кодексімен» реттеледі.

Экологиялық қылмыстардың негізін бір ғана заң категориясымен түсіну мүмкін емес. Бұл мәселеге кешенді жүйелі түрде келген жөн. Ол үшін қоғам мен табиғаттың ара – қатынасының негізін, адамның табиғатта алатын ролі мен орнын анықтау қажет.

Жоғарыда айтылғандардың негізінде экологиялық құқық дегеніміз қоршаған ортаны қорғауға байланысты қоғамдық қатынастарға қол сұғатын кінәлі әрекет болып табылады.

Қылмыс туралы сөз болған жерде қылмыстық құрам туралы сұрақ қойылады. Қылмыстық құрам қылмыстық құқық теориясындағы даулы мәселелердің бірі болып табылады.

Соның ішінде экологиялық қылмыстық құрам қылмыстық құқық теориясында ең күрделі шиелінескен мәселелердің негізгісі болып табылады.

Бұл мәселе жөнінде бірнеше авторлардың айтқан пікірлері жеткілікті. Экологиялық қылмыстық құрамдар туралы әртүрлі көзқарастардың экологиялық қылмыстардың объектісі, яғни реттелінетін қоғамдық қатынастардың ішкі құрылысы және оның элементтерінің мазмұны туралы қарама – қайшы көзқарастардың орын алуында.

Қылмыстық құрамды дұрыс анықтау теориялық және практикалық мәнге ие. Құрамды дұрыс анықтау қылмыстың әлеуметтік – саяси мәнін және оның қоғамдық қауіптілік дәрежесі мен сипатын ашуға көмектеседі.

Экологиялық қылмыстық құрамдарды заң әдебиеттерінде басқа қылмыстық құрамдармен алмастыру бірнеше заңгер ғалымдардың еңбектерінде айтылған.

Ғалымдардың көзқарастары бойынша экологиялық қылмыстардың құрамдарын шаруашылық қылмыстардың құрамдарымен меншіктік қылмыстардың құрамдарымен алмастырып айтады.

Қоршаған ортаны қорғау саласындағы қылмыстардың қылмыстық құрамдарын талдай келе шаруашылық қылмыстардың қылмыстық құрамдарынан өзіндік айырмашылықтары бар. Себебі қоршаған ортаны қорғау саласындағы қылмыстардың негізінде зардап тек халық шаруашылығы емес, қоршаған ортаға да келеді. Мысалы: Экологиялық жүйенің өзгеруі, энергетикалық, жылу, радиациялық баланстың өзгеруі, климаттың өзгеруі және т.б. Қоршаған ортаны қорғау саласындағы қылмыстардың қылмыстық құрамдарын шаруашылық қылмыстардың қылмыстық құрамдарымен ғана айырмашылығын көрсету жеткіліксіз.

Басқа ғалымдардың пікірлері бойынша экологиялық қылмыстардың қылмыстық құрамдарын меншіктік қылмыстардың қылмыстық құрамдарымен орын ауыстырады. Меншіктік қылмыстардың қатынастарын мемлекеттік меншік, яғни табиғи байлықтардың материалданған мемлекеттің меншігінде деп түсіндіреді.

Бұл туралы көзқарас Ю.И. Ляпуновтың еңбегінде толық жетілдірілген нысанда көрініс тапқан. Ляпуновтың қарастырған концепциясының негізінде

табиғи ресурстарға қарсы бағытталған қолсұғушылық, ол мемлекеттік меншіктің қоғамдық өндірістік қатынастардың материалдық негізіне қолсұғушылық деген қорытынды жатыр. Дәлірек айтқанда, оның пікірі бойынша қоршаған ортаны қорғау саласындағы қылмыстардың қылмыстық құрамдары, мемлекеттің меншігіндегі табиғи байлықтардың заттандырылған түріндегі қатынастар болып табылады.

Бұл жерде Ю.И. Ляпуновтың көзқарасымен қоршаған ортаны қорғау саласындағы қылмыстардың құрамын меншікпен мағыналастыру қылмыстың мәнін экологиялық тұрғыдан қажетті деңгейде ашып көрсетпейді, ол таза экономикалық категория ретінде қарастырады.

Сонымен қатар меншікте тек қана табиғаттың белгілі бір заттай нысанға айналған және адамдардың билігінде орналасқан объектілер ғана болды. Бірақ қылмыстық құқық табиғи ортаның ешкімнің меншігінде болмайтын элементтерін де қорғайды. Мысалы: атмосфералық ауа, ашық теңіз суы.

Жоғарыда қарастырылып жатқан көзқарас бойынша аталған элементтер қылмыстық құқықпен қорғалу мүмкіндегі жоқ, себебі ол элементтер мемлекет меншігінің пәні болып табылмайды.

Меншікке қарсы қылмыстардың пәні болып мүлік, тауар, құнға ие материалданған құндылықтар табылады. Экологиялық қылмыстардың пәні – табиғат ресурстары, яғни табиғаттан белгілі бір адам еңбегі арқылы бөлініп алынған кезде ғана тауар – ақшаны санына айналады.

Әрқашанда қоршаған орта тығыз байланысын тоқтатпай тұратын табиғат, табиғи объектінің болуы экологиялық қылмыстық құрамдардың басқа ұқсас, сол сияқты табиғи объектінің байланысты қылмыстық құрамдардан айырмашылығын көрсететін арнайы белгілерінежатады. Табиғат объектілерімен байланысты қылмыстың барлығы экологиялық қылмыстар болып табылмайды. Табиғат объектілерімен байланысты қылмыстарды экологиялық деп тану үшін қолсұғушылық болған сәтте объект экологиялық байланыс жүйесінде болуы қажет.

Аталған белгіге байланысты экологиялық қылмыстық құрамдарға мынадай құрамдарды, ұрлау, жою, жабайы аңдармен құстарды, еріксіз ұстаудағы зоопарктердегі және т.б. жануарлар, құстарды, аквариумдегі балықтарды, балық шаруашылығындағы сату, пайдалану мақсатындағы балықтарға зиян келтіруді жатқызуға болмайды. Жоғарыдағы көрсетілген қолсұғушылық объектілер табиғи жаратылысқа ие болғанмен, олар бірінғай экологиялық жүйеде болмағандықтан және қоршаған орта және оны қорғауға әсерін тигізбегендіктен бір топқа жатқызылмайды.

Осыған байланысты В.В. Петров былай деген: табиғат объектілері үш титулға ие, табиғат объектісі, меншік және шаруашылық меншіктері. Расында да табиғатты қорғай отырып, біз табиғат объектісінің иесінің пайдаланушылық, жалға берушінің құқықтарын қорғаймыз.

Қоғамдағы орын алып отырған экологиялық жағдайды талдай келе, қоршаған ортаны қорғау мәселесі мемлекет тарапынан әлі де көңіл бөлуді талап етіп отыр. Қылмыстық - құқықтық табиғат қорғау нормаларын сараптау негізінде табиғат объектілерін қорғау, қылмыстық жауаптылық дифференциясы және экологиялық қылмыстар үшін жазалау мәселелерін кеңейтуді талап ететін тенденциялар

қалыптасты. Табиғатты қорғау тенденциясы өмірдің биологиялық негізі ретінде мәнге ие бола бастады.

Экологиялық қылмыстар жеке дара әлеуметтік құбылыс ретінде экономикалық қылмыстар (шаруашылық, меншікке қарсы) тобына жатқызылмайды және бірнеше белгілері (объектісі, пәні, экологиялық мағынаға ие әрекеттер) арқылы аталған, сол сияқты лауазымды, мемлекеттік және басқа қылмыстардан айырмашылығы бар.

Халықтың өмірімен денсаулығына зиян қоршаған ортаға байланысты ақпараттарды лауазымды жауапты адамдармен жасыру арқылы ядерлық қарулар мен жарылыстарды жасау барысында қауіпсіздік шараларын қолданбаудың негізінде халық денсаулығына үлкен зардап тигізілді. Сондықтан осыған байланысты лауазымды тұлғалардың әрекетінің қылмыстық – құқықтық жауаптылық мәселесін шешу керек.

Қылмыстық жауаптылық концепциясы екі тенденция арқылы көрініс табады: гуманизация, қылмыстық репрессияны күшейту және кеңейту.

Экологиялық қылмыстардың қылмыстық – құқықтық қорғау мәселесін зерттеуді аяқталды деуге болмайды. Осы тұрғыдан мынадай басымды бағыттар ұсынылады: қоршаған ортаны қорғау және экологиялық қылмыстылықпен күресу жөніндегі заңдарды зерттеу және жетілдіру; қылмыстық заңда көрсетілген экологиялық қылмыстарды талдау; экология саласындағы жасаған қылмыстары үшін лауазымды тұлғалардың жауаптылығы және т.б.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексі. 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ. (қолданыстағы редакциясы).

2. Ляпунов Ю.И. Преступления и проступок по делам нарушения законов об охране природы. Социалистическая законность-1974г.№3.

3. Андрейцев В.И. К модели экологических преступлений УК союзных республик. Вестник Моск. Унив-та. Серия 11. Право – 1989 - №5-35страница.

4. Жевлаков Э.Н. Экологические преступления: понятие, виды, проблемы ответственности. М.,1992.11-13 страницы.

УДК 336.76

ТРЕЙДИНГ В КАЗАХСТАНЕ

Троеглазова А., Турлинов Р.

Научный руководитель: Байгужинова А.Ж., сениор-лектор

Восточно-Казахстанский университет имени Сарсена Аманжолова,
г. Усть-Каменогорск, Казахстан, E-mail: anas.troeglazova@yandex.com

Основными задачами, поставленные перед биржами, являются организации и развитие национальных валютных рынков в развитии валюты. Присутствие бирж приводит к значительному притоку средств от частных и государственных предприятий, что помогает экономическому росту страны, а соответственно, сказывается на каждом из нас. Так углубившись в суть бирж, мы ознакомимся с

взаимосвязями участников торгов, и личной выгодой для них во вложениях ведь основная цель управления личным благосостоянием каждого человека – сберечь и приумножить.

После получения независимости Республика Казахстан, должна была провести деятельность по созданию валютного и денежного рынка, так 15 ноября 1993 года в Казахстане была введена национальная валюта – тенге. 17 ноября 1993 года для организации и развития национального валютного рынка была создана Казахстанская межбанковская валютная биржа, которая спустя несколько лет была переименована в Казахстанскую фондовую биржу. Так с момента создания и по сей день единственной в Казахстане торговой площадкой, обслуживающей фондовый, валютный и денежный рынки - является KASE.

Наверняка, многие из вас слышали такое выражение, как трейдинг. Оно происходит от английского слова «trade». Таким образом, мы можем прийти к пониманию того, что трейдинг - это вид деятельности, который связан с покупкой или продажей чего-либо. Самым популярным видом трейдинга является «онлайн-трейдинг» (цифровой), что означает торговлю различными типами активов в Интернете. В прошлом человек, который хотел заработать деньги на торговле акциями, валютами или любыми другими производными финансовыми инструментами (например, фьючерсами), должен был открыть счет у брокера.

Они могли отправлять заказы на продажу или покупку только по телефону, поэтому часто тратили впустую ценные секунды и минуты и, как следствие, теряли деньги. С развитием интернет-технологий человечество получило возможность покупать акции компаний и валюты стран, расположенных на другом конце света, не выходя из своих домов.

Благодаря современным брокерским услугам и передовым компьютерным технологиям, трейдинг перешел в цифровой формат, так теперь можно торговать акциями Apple с чердака в Париже, фьючерсами на пшеницу из уютного алматинского офиса или продавать/покупать евро за тенге, путешествуя на машине или поезде в любую точку мира. Эту возможность мы получили 20 лет назад, а точнее в 2003 году.

В 2003 году KASE запускает проект eTrade и переходит на цифровой трейдинг. Следственно биржа становится доступна не только государству и компаниям, но и частным инвесторам.

На данный момент частным инвесторам доступны следующие рынки и их инструменты:

Фондовый. На фондовом рынке осуществляются операции по покупке (продаже) ценных бумаг. В настоящее время на фондовом рынке KASE к торговле доступны акции, паи инвестиционных фондов, корпоративные облигации, облигации международных финансовых организаций (МФО) и государственные ценные бумаги.

Рынок операций РЕПО. На рынке операций РЕПО осуществляются операции по покупке (продаже) ценной бумаги с обязательством обратной продажи (покупки) через определенный срок по заранее определенной цене. Операции РЕПО на KASE могут осуществляться "прямым" способом (методом заключения прямых сделок) и «автоматическим» способом (методом непрерывного встречного аукциона).

Рынок деривативов. На рынке деривативов заключаются срочные сделки по будущим поставкам базового актива на условиях, оговоренных в условиях контракта. В настоящее время базовым активом фьючерсов на KASE выступают несколько акции индекса KASE, а также доллар США.

Все вышеперечисленное находятся на площадке eTrade.kz или в мобильном приложении.

Основные возможности терминала «eTrade»:

1) отображение следующей торговой информации о финансовых инструментах:

- сведения о котировках, установленных в торговой системе KASE (ТС);
- сведения о приказах, поданных в ТС;
- сведения о сделках, заключенных в ТС;

2) возможность просмотра информации о финансовых инструментах в графическом виде;

3) отображение состояния позиций клиента;

4) система уведомлений о событиях ТС;

5) встроенная система регистрации и доступа к демонстрационной (игровой) версии ТС;

6) лента RSS новостей KASE;

7) осуществление активных операций в ТС: подача/удаление приказов на покупку/продажу финансовых инструментов, другие операции.

Перед тем как приступить к торговле на фондовом рынке, следует определить для себя три существенных фактора:

✓ какую сумму денег Вы готовы инвестировать в инструменты фондового рынка;

✓ на какой срок Вы хотите инвестировать Ваши деньги в финансовые инструменты;

✓ что для Вас важнее: сберечь и приумножить или рискнуть и быстро заработать.

Что предоставляет фонд? На 01.01.23 в торговых списках KASE находятся акции 114 наименований 100 эмитентов. Все акции, депозитарных расписок и ценных бумаг инвестиционных фондов можно разделить на первый, второй и третий класс ликвидности.

В список ценных бумаг первого класса ликвидности включены ценные бумаги 50 наименований, из них 9 наиболее ликвидных акций крупнейших и динамично развивающихся казахстанских эмитентов входят в представительский список индекса KASE (Index KASE) — фондовый индекс, основной индикатор фондового рынка Казахстана.

Компании, входящие в представительский список Индекса KASE, обычно являются крупными и устойчивыми организациями в Казахстане. Они представляют различные отрасли, включая нефтегазовую промышленность, банковскую сферу, телекоммуникации, транспорт, энергетику и другие.

Каждая из этих компаний имеет свои особенности и перспективы, и потенциально может быть прибыльной в зависимости от условий рынка и конкретных обстоятельств. При этом также стоит отметить, что рынок ценных бумаг

Казахстана достаточно уязвим для внешних факторов, таких как изменение мировых цен на нефть и другие товары, политическая нестабильность в регионе и т.д.

В настоящее время в Казахстане активно продвигается программа «Национальный план по снижению зависимости от нефти» и развития некоторых отраслей экономики, что может иметь влияние на рынок ценных бумаг в ближайшей перспективе.

Список литературы

1. <https://kase.kz/ru/> Қазақстан қор биржасы Казахстанская фондовая биржа
2. <http://www.emergingmarketskeptic.com/emerging-market-adrs/asian-adrs/central-asia-adrs/investing-kazakhstan-adrs-kazakhstan-stocks/> Investing in Kazakhstan ADRs / Kazakhstan Stocks List
3. https://kase.kz/files/normative_base/zakon_if.pdf ОБ ИНВЕСТИЦИОННЫХ И ВЕНЧУРНЫХ ФОНДАХ закон Республики Казахстан от 07 июля 2004 года.
4. Газеев М.Х., Пермяков А.С., Глухова М.Г. Рынок ценных бумаг (в схемах и таблицах).

УДК 657/657.633.5

СИСТЕМА БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА, ВНУТРЕННЕГО КОНТРОЛЯ И БУХГАЛТЕРСКАЯ ДОКУМЕНТАЦИЯ

Фаизғалиева Д., Құдайбергенова С.

Научный руководитель: Шолпанбаева К.Ж., ассоциированный профессор
Восточно-Казахстанский университет имени С. Аманжолова,
г. Усть-Каменогорск, Казахстан, E-mail: kanshaim.sholpanbaeva@mail.ru

Учетная политика организации должна содержать ряд приложений, как минимум, рабочий план счетов бухгалтерского учета, применяемый в данной организации, документооборот и формы внешней бухгалтерской отчетности. Утвержденная учетная политика может иметь приложения: дополнительно разработанные в организации формы первичных учетных документов, детальные методики разработанных способов ведения учета и др. Однако при этом не следует забывать, что утвержденная учетная политика со всеми поименованными в ней приложениями является официальным документом и может быть запрошена в ходе проведения различных проверок и судебных разбирательств, представлена учредителям и т. п.

Бухгалтерский учет индивидуальными предпринимателями и организациями ведется в центральной бухгалтерии в соответствии со следующими нормативными документами:

- Законом Республики Казахстан «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» от 28.02.2007 года № 234- III;
- Концептуальной основой для подготовки и представления финансовой отчетности 2007-2009 г.г;
- Международными стандартами финансовой отчетности и Национальными стандартами финансовой отчетности;

- Методическими рекомендациями к Национальному стандарту финансовой отчетности № 2, утвержденном приказом МФ РК № 217 от 21.06.2007 г.;
- Типовым планом счетов бухгалтерского учета от 23 мая 2007 года № 185;
- Разъяснениями по применению типового плана счетов бухгалтерского учета (ББиП № 5-6 2008 года);
- Учетной политикой индивидуальных предпринимателей и организаций;
- Рабочим планом счетов ТОО;
- Методическими рекомендациями, инструкциями и другими нормативными актами по организации бухгалтерского учета.

Целью бухгалтерского учета и финансовой отчетности является обеспечение заинтересованных лиц полной и достоверной информацией о финансовом положении, результатах деятельности и изменениях в финансовом положении индивидуальных предпринимателей и организаций.

Бухгалтерский учет индивидуальных предпринимателей и организаций ведется в соответствии с принципами:

- 1) начисления, при котором доходы признаются, когда они заработаны (а не тогда, когда получено возмещение), а расходы – когда они понесены;
- 2) непрерывности деятельности, при котором финансовая отчетность составляется на основе допущения, что компания действует, и будет действовать в обозримом будущем.

Основными качественными характеристиками финансовой отчетности индивидуальных предпринимателей и организаций являются понятность, уместность (существенность), надежность (правдивое представление, преобладание сущности над формой, нейтральность, осмотрительность, полнота) и сопоставимость.

Бухгалтерские записи производятся на основании первичных документов, фиксирующих факт совершения хозяйственной операции. Все хозяйственные операции и прочие события хозяйственной деятельности, влияющие на активы, собственный капитал, обязательства, доходы и расходы, должны быть отражены в бухгалтерском учете.

Первичные документы у индивидуальных предпринимателей и других организациях составляются в момент совершения операции, а если это не представляется возможным – непосредственно по окончании операции.

Бухгалтерские записи производятся как ручным способом, так и с помощью компьютеризированной системы учета 1С:Бухгалтерия.

На однородные хозяйственные операции составляются сводные бухгалтерские документы. Сводные бухгалтерские документы (описи, ведомости и другие) сохраняют свою доказательную силу, если к ним прилагаются первичные документы.

Содержание первичных документов и регистров бухгалтерского учета является информацией, составляющей коммерческую тайну, доступ к которой предоставляется лишь лицам, которые имеют разрешение руководства индивидуальных предпринимателей и организаций, а также должностным лицам государственных органов в соответствии с законодательством Республики Казахстан.

Руководство индивидуальных предпринимателей и организаций определяет лиц, имеющих право подписи бухгалтерских документов, и устанавливает иерархию

права подписи в зависимости от занимаемой лицом должности, сферы действия и сущности операции.

Индивидуальные предприниматели и организации хранят первичные документы, регистры бухгалтерского учета на бумажных и электронных носителях, финансовую отчетность, учетную политику, программы электронной обработки учетных данных в течение периода, установленного законодательством Республики Казахстан. У индивидуальных предпринимателей и в организациях установлены следующие сроки хранения документов (таблица 1).

Таблица 1 – Первичные документы и сроки их хранения

Наименование документа	Срок хранения
Финансовая отчетность предприятия и пояснительные записки к ней - сводные годовые - годовые - квартальные Акты, ведомости переоценки и расчета износа основных средств	Постоянно Постоянно 5 лет Постоянно
Лицевые счета: - рабочих и служащих - получателей пенсий и государственных пособий	75 лет – «в» 5 лет
Все остальные документы, не указанные выше	5 лет

Исчисление срока хранения документов производится с 1 января года, следующего за годом окончания их делопроизводством. Для документов, которым установлен срок хранения 75 лет – «в», исчисление срока хранения производится с учетом возраста человека к моменту окончания дела.

В целях обеспечения достоверности данных бухгалтерского учета и финансовой отчетности индивидуальных предпринимателей и организаций проводится инвентаризация имущества и денежных обязательств не менее одного раза в год.

По характеру проведения инвентаризации могут носить плановый и внезапный характер. Плановые инвентаризации в них проводятся в жестко установленные сроки:

– инвентаризация основных средств, товарно-материальных ценностей проводится не менее одного раза в год перед составлением годового бухгалтерского отчета (на 1 декабря отчетного года);

– инвентаризация денежных средств и денежных документов в кассе проводится не менее 1 раза в месяц;

– инвентаризация расчетов с дебиторами и кредиторами проводится один раз в квартал.

Внезапные инвентаризации проводятся по распоряжению первого руководителя независимо от графика проведения плановых инвентаризаций.

В обязательном порядке инвентаризации проводятся:

1) при смене материально-ответственных лиц (на день приемки-передачи дел);

2) при установлении фактов хищения или злоупотреблений, а также порчи товарно-материальных запасов;

3) в случае стихийных бедствий, пожара аварий или других чрезвычайных ситуаций вызванных экстремальными условиями;

4) при ликвидации (реорганизации) компании перед составлением ликвидационного (разделительного) баланса и в других случаях, предусмотренных законодательством Республики Казахстан.

Ответственность за проведение инвентаризации несет Генеральный директор индивидуальных предпринимателей и организаций и постоянно действующая инвентаризационная комиссия. В состав инвентаризационной комиссии входят:

– Председатель – заместитель главного бухгалтера;

– Члены комиссии:

1) менеджер по продажам;

2) комендант;

3) внутренний аудитор – ревизор.

Условия проведения инвентаризации активов и обязательств, форма представления результатов инвентаризации и отражения их в бухгалтерском учете регламентируются действующими нормативными актами. Результаты инвентаризации утверждаются первым руководителем в течение 10 дней после сличения результатов инвентаризации с данными бухгалтерского учета.

Обязательным условием проведения инвентаризации является присутствие материально-ответственного лица, в ведении которого находятся ценности, подлежащие инвентаризации.

Изменения в учетной политике могут иметь место в случае:

– изменений в законодательстве Республики Казахстан;

– изменений в системе нормативного регулирования бухгалтерского учета в Республике Казахстан;

– реорганизации юридического лица (слияния, разделения, присоединения);

– смены собственников;

– необходимости применения какого-либо другого способа отражения хозяйственных операций, активов, собственного капитала, обязательств, результатов деятельности;

– если изменение учетной политики приведет к улучшению отражения событий и сделок в финансовой отчетности компании;

– когда изменения требуются в соответствии с решением органов, устанавливающих стандарты.

Изменения в учетной политике отражаются перспективно. Перспективный подход означает, что нет необходимости в пересчете предыдущих финансовых отчетов и не пересчитывать суммарный эффект от изменений в учетной политике в отчете о прибылях и убытках за текущий период. Изменение учетной политики влияет только на финансовую отчетность текущего или будущих отчетных периодов.

Таким образом, информации относительно изменений в учетной политике раскрываются в соответствии с основным порядком учета. При этом изменение в учетной политике применяется ретроспективно, если сумма любой итоговой корректировки, относящейся к предшествующим периодам, в достаточной степени поддается определению. Любая полученная корректировка представляется в отчете

как корректировка сальдо нераспределенной прибыли на начало периода. Сравнительная информация пересчитывается, если это практически осуществимо.

Изменения в учетной политике применяется перспективно в случае, когда сумма корректировки сальдо нераспределенной прибыли на начало периода не может быть обоснованно определена.

В тех случаях, когда изменения в учетной политике индивидуальных предпринимателей и организаций оказывают существенное влияние на отчетный и предыдущий период представления финансовой отчетности и могут оказать влияние на последующие отчетные периоды, предприятие раскрывает в пояснительной записке следующую информацию:

- причины изменения;
- сумму поправки за отчетный период и каждый представленный отчетный период;
- сумму поправки, учтенную при определении чистого дохода (убытка) отчетного периода;
- сумму поправки за периоды, предшествующие отчетным периодам, включенным в сравнительные данные;
- пересчитанные сравнительные данные или причины нецелесообразности их пересчета.

Список литературы

1. Закон Республики Казахстан «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» от 28.02.2007 года № 234- III.
2. Типовой план счетов бухгалтерского учета от 23.05.2007г., №185.
3. МСФО - Алматы, 2016 г.
4. Егембердиева С.К. Учебное пособие Финансовый анализ /С.К. Егембердиева, К.Ж. Шолпанбаева, А.А. Апышева, Л.И. Белоусова. Усть-Каменогорск - изд. Берель 2019 г.
5. Кодекс Республики Казахстан от 25 декабря 2017 года №120-VIЗРК.
6. Шолпанбаева К.Ж. Финансовый учет 2 / К.Ж.Шолпанбаева, А.А. Апышева, Л.И. Белоусова. Учебное пособие – Усть-Каменогорск: «Берел», 2018. – 122 с.

УДК 340, 304.2

ПРАВОВАЯ ГРАМОТНОСТЬ И КУЛЬТУРА

Харченко А.О., Чернова В.С.

Научный руководитель: Дячук М.И., к.ю.н.

ВКУ имени С. Аманжолова, г. Усть-Каменогорск, Республика Казахстан,

E-mail: artemk_2019@mail.ru, viktoriachernova1903@gmail.com

The authors of this article consider the issues of development and the state of legal literacy and culture in Kazakhstan society.

Авторы в данной статье рассматривают проблематику развития и состояние правовой грамотности и культуры в Казахстанском обществе.

Правовая культура и правовое самосознание являются неотъемлемой частью любого современного общества, особенно в тех обществах, где государство позиционирует себя как правовое и социальное. Именно таким государством отождествляется Республика Казахстан в первой статье первого раздела своего главного закона – Конституции [1].

Сама правовая культура представляет собой общность знаний и отношений общества к правам и обязанностям, к праву в целом. Культура в данном случае выступает как единство убеждений, ментальности народа, установок и знаний в виде законодательных норм. Правовая культура является системой ценностей, закрепленных в социуме [2].

Существуют различные виды правовой культуры в зависимости от обхвата аудитории. Так, существуют правовая культура общества, личности и группы. В статье будет рассматриваться правовая культура общества в целом.

Правовая культура общества, как уже было сказано, является системой ценностей, устоявшихся в обществе, которая формируется через накопление правовых знаний, традиций и обычаев. К правовой культуре относятся уровень правосознания людей, режим законности и ответственности, а также состояние законодательных актов и процессов внутри правовой системы. Правовая культура в Республике Казахстан начала зарождаться только недавно, и на то есть объективные причины, подкрепленные различными историческими процессами на протяжении не одного столетия.

Так, вернувшись к доимперскому существованию различных протогосударств на территории Казахстана в виде ханств, жузов и т.д., мы обнаружим, что уровень правовой культуры кочевого населения был минимален. Грубо говоря, его вовсе не существовало, аналогом прав были устоявшиеся в обществе традиции и обычаи, связанные в большей степени с наследием предков и преемственностью культур, а в меньшей степени – с религиозными связями. Да, были аналоги того, что мы сейчас называем законами, как, например, свод законов "Жеты Жаргы", принятых при хане Тауке в Казахском ханстве, или "Яса", созданная Чингисханом, но все это скорее являлось правовым обычаем и традицией, и не вело к усовершенствованию правовой системы и появлению правовой культуры [3].

Следующий период охватывает время, когда казахские земли оказались в составе Российской Империи. В Империи были систематизированные кодексы, и различные законы еще с 1649 года создавались различными комиссиями, призванными упорядочить и систематизировать действующее законодательство. В 1711 году был создан правительствующий сенат, а в 1905 году даже появилась государственная дума, однако просуществовавшая недолго [4].

Безусловно, в Империи с правом и законодательством все было намного лучше, чем в ханствах, однако это не приводило к появлению правовой культуры и правового самосознания у народа.

Следующий период - Советский. В этот период появляется современная правовая база, на основе которой функционирует наше современное право уже в независимой Республике. Однако, к сожалению, и в Советский период наличие кодифицированной и систематизированной правовой сферы, законодательства, не приводит к появлению правовой культуры и правового самосознания. Это связано с

по сути отсутствием гражданского права в СССР. Именно оно является краеугольным камнем в появлении правовой культуры, самосознания и ответственного гражданского общества. Все это было невозможно в условиях отсутствия частной собственности, свободы прессы и печати, свободы предпринимательства. Отсутствие независимых профсоюзов, рыночных механизмов и наличие однопартийной диктатуры не давали возможности появиться правовой культуре. Её рождение случится совсем поздно, в 90-х годах после распада СССР и появления государственной независимости Республики Казахстан.

С введением рыночных институтов и механизмов регулирования, с появлением гражданского права, частной собственности, с либерализацией общества, с введением свободы слова, прессы и печати связано рождение правовой культуры. У людей появились новые права и обязанности, новые возможности. Появилось то, вокруг чего они могут сплотиться и объединиться, чувствуя себя одним целым, чего-то большего. Однако рождение и дальнейшее становление правовой культуры - это очень сложный и долгий процесс, в котором все будет идти не так гладко и не так хорошо, как хотелось бы, несмотря на описанные выше факторы, обретшие свою оболочку после распада СССР.

На данный момент вопрос о правовой грамотности граждан Республики Казахстан стоит очень остро. Одним из факторов, который на это влияет, является переход бизнеса в онлайн-формат, что порождает появление все более усовершенствованных схем мошенничества. Но даже если не учитывать это, то бытовых преступлений, которые сопровождают нас на протяжении всей истории, меньше не становится. Сейчас в Республике Казахстан повышение правовой грамотности и правосознания входит в основные направления деятельности юстиции. Но пока это не охватывает широкие массы населения и не дает значительных результатов.

В последние годы органы юстиции Казахстана прилагают усилия для повышения правовой грамотности и культуры своих граждан. Цель состоит в том, чтобы способствовать лучшему пониманию правовой системы и ее процедур, а также поощрять граждан к активному участию в судебных разбирательствах и соблюдению верховенства закона [5].

Одним из направлений работы органов юстиции по повышению правовой грамотности является предоставление гражданам бесплатных юридических консультаций и помощи. Юридические клиники были созданы в различных городах и поселках по всей стране для оказания юридической помощи и консультаций тем, кто не может позволить себе частных адвокатов. Эти клиники предлагают консультации по целому ряду юридических вопросов, включая семейное право, право собственности и трудовое право [5].

Юридические клиники – одна из самых распространенных инициатив, направленных на повышение правовой грамотности в Казахстане. Эти клиники предоставляют бесплатную юридическую помощь и консультации тем, кто не может позволить себе нанять частных адвокатов. В клиниках работают профессиональные юристы, в том числе юристы и студенты юридических факультетов, которые консультируют по целому ряду правовых вопросов, таких как семейное право, право

собственности и трудовое право. Юридические клиники обычно создаются в университетах, юридических школах и в различных городах по всей стране [6].

Кроме того, правительство запустило ряд инициатив, направленных на повышение правосознания и просвещения. Например, Министерство юстиции разработало программу обучения школьников их законным правам и обязанностям, а также создало центры юридического образования в университетах и колледжах по всей стране. Правительство также предприняло усилия по улучшению доступа к правовой информации, сделав законы и постановления более доступными для общественности. Министерство юстиции создало онлайн-портал, обеспечивающий доступ к юридическим документам, и создало национальную базу данных судебных решений, которую может найти общественность.

Помимо этого, были разработаны круглые столы и другие формы массовых мероприятий. Эти мероприятия объединяют профессионалов в области права, ученых и представителей гражданского общества для обсуждения правовых вопросов и повышения правовой осведомленности. Темы обсуждения могут включать права человека, юридическую помощь и доступ к правосудию.

Министерство юстиции Казахстана также создало центры юридического образования в университетах и колледжах по всей стране, а также разработало программу обучения школьников их юридическим правам и обязанностям. Министерство также создало онлайн-портал, обеспечивающий доступ к юридическим документам, и создало национальную базу данных судебных решений, которую может найти общественность.

26 октября 2022 года были опубликованы результаты по Индексу верховенства закона, в котором приняло участие 140 стран. Казахстан, по сравнению с 2021 годом, поднялся на одну строчку вверх, заняв 65-е место. Индекс верховенства закона показывает, насколько успешно страны мира обеспечивают правовую среду на своей территории. По этому исследованию мы можем отследить, насколько хорошо в стране исполняются законы, а это прямо связано с уровнем правовой грамотности населения [7].

Мы решили провести анкетирование и узнать, насколько казахстанцы грамотны в вопросах юриспруденции. В анкетировании приняло участие 141 человек. Результаты анкетирования совершенно неутешительны. В анкете всего 11 незамысловатых вопросов с понятными и простыми ответами. Имея выборку из 141 человека, среди которых было 94 женщины и 47 мужчин, а также 33 человека в возрасте от 0 до 17 лет, 100 человек в возрасте от 18 до 30 лет и 8 человек в возрасте от 30 до 60 лет.

Первый вопрос звучал следующим образом: “Считаете ли вы, что живёте в правовом государстве, где главной ценностью является человек, его жизнь и права?” 74 человека ответили положительно, остальные 67 дали отрицательный ответ, что составляет 52.5% на 47.5%. Достаточно грустный результат, учитывая то, что статус правового государства с главной ценностью в виде людей закреплён в настоящей конституции, в самом первом разделе и самой первой статье.

Второй вопрос был сформулирован так: “Знали ли вы о том, что в вашем городе существует центр правовой помощи и как в него обратиться?” 82 человека указали, что не знают и не имеют понятия об этом, 35 указали, что знают о таких

центрах, но не знают, как обратиться, оставшиеся 24 дали ответ, что знают о таких центрах и имеют знания о том, как в них обратиться. 58.2% против 24.8% против 17% — только 17% опрошиваемых заявили, что у них есть информация и о центрах, и о том, как обратиться за помощью.

Результаты третьего вопроса также оказались неутешительными. Звучал вопрос так: "Знаете ли вы о наличии юридических клиник с бесплатной правовой помощью?" 88 человек ответили "нет", 53 - "да". 62.4% против 37.6%.

Четвёртый вопрос и его результаты можно смело назвать не иначе как грустными. На вопрос "Знаете ли вы о существовании центров помощи жертвам домашнего насилия?" 81 человек отвечает "да", 60 человек соответственно дают отрицательный ответ. И это при том, что в опросе участвовало 94 представительниц прекрасного пола, без учёта мужской части респондентов. 57.4% против 42.6% - динамика этих ответов положительная, и ответ "да" превосходит "нет", однако разрыв небольшой, а с учётом львиной доли женщин в статистике опрошиваемых, которые, к сожалению, чаще являются жертвами домашнего насилия, результаты и вовсе начинают играть другими красками.

На пятый вопрос о презумпции невиновности 82 человека отвечают, что не знают об этом, 59 отвечают положительно. Напомним, что презумпция невиновности – это один из основополагающих принципов судопроизводства, который заключается в том, что лицо считается невиновным, пока его вина в совершенном преступлении не будет доказана в порядке, предусмотренном законом, и установлена вступившим в законную силу приговором суда. Проще говоря, вы не виновны, пока ваша вина не доказана. Выходит, что 58.2% опрошиваемых не знают об этом базисе, при том, что большая часть опрошиваемых – это молодежь в возрасте от 18 до 30 лет.

Результаты шестого вопроса показали не такие грустные, но и не столь хорошие результаты. Отвечая на вопрос "Чувствуете ли вы принадлежность к гражданскому обществу?", 83 человека дают положительный результат, 58 человек утверждают, что они сами по себе. 58.9% против 41.1%.

В седьмом вопросе результаты практически разделились поровну. На вопрос "Часто ли вам рассказывали о ваших правах? (школа, вуз, работа)", 71 опрошиваемый дал ответ, что не так уж и часто, 70 человек остались довольны той периодичностью, с которой их информировали о правах. 50.4% против 49.6%.

По результатам восьмого вопроса мы были неприятно удивлены результатами. "Считаете ли вы, что знаете достаточно о своих правах?", 79 человек утверждают, что они знают недостаточно и хотели бы знать больше, 62 человека в своих знаниях оказались увереннее. 56% против 44%. Аккумулируя результаты седьмого и восьмого вопросов, возникают мысли о том, что органам юстиции видимо нужно чаще информировать население.

Результаты девятого вопроса нас поразили и оказались более чем хорошими. На вопрос "Обратитесь ли вы за помощью в правоохранительные органы, веря в то, что вам помогут при возникновении сложных ситуаций (вымогательство, мошенничество, кража, домогательство, шантаж и т.д.)?" 99 человек отвечают положительно, оставшиеся 42 дали отрицательный результат. 70.2% против 29.8%,

видимо, хорошее отношение к правоохранительным органам у людей достаточно на высоком уровне.

Десятый вопрос увы опять показывает нехорошую тенденцию. “Считаете ли вы, что тема прав и выходов из сложных жизненных ситуаций недостаточно освещается в обществе? (медиа, государство, соцсети, учебные заведения)” 116 опрошенных утверждают, что тема слабо раскрыта и освещена в обществе, 25 опрошенных остались довольны положением дел. 82.3% против 17.7%, наверное, органам юстиции нужно проводить совместную работу с общественниками в виде медиа-ресурсов, средств массовой информации и т.д.

Финальный 11 вопрос затрагивает тему разрешения конфликтов в досудебном порядке. На вопрос “Слышали ли вы о медиаторах и процессе медиации?” 74 человека отвечают, что не знают, кто это, 67 утверждают, что слышали о медиаторах и процессе медиации. 52.5% против 47.5%, ещё есть над чем работать в информировании населения о возможности досудебного урегулирования конфликта.

Проанализировав информацию, полученную благодаря нашему небольшому исследованию, стоит сделать вывод, что людям остро не хватает осведомленности в вопросах своих прав и правовой помощи. Органам юстиции не мешало бы больше внимания уделять данной проблеме, несмотря на все их действия и старания. Результаты даже нашего исследования остаются не самыми лучшими. В обществе в целом данные темы афишируются не очень сильно и открыто. Какие-то новости и статьи не так часто появляются в медиа-пространстве. Для поддержания высокого уровня информированности населения органы юстиции, к сожалению, пока что должным образом не сотрудничают с медиа-ресурсами по данным вопросам. Отметим, что наше исследование было проведено исключительно в онлайн формате с помощью интернет-ресурсов.

В 21 веке интернет является доступным и неиссякаемым ресурсом для получения информации. На данный момент все законы, кодексы и постановления можно найти в свободном доступе на таких сайтах, как "әділет", "gov.kz", "zakon.kz", "akorda.kz" и многие другие. Но в наших реалиях эти сайты в основном интересны только людям, работающим в сфере юриспруденции. А ведь если должным образом заниматься их рекламой и популяризацией, то это может стать хорошим толчком к развитию правовой грамотности. Также сейчас есть множество молодых юрисконсультов и адвокатов, которые создают каналы в TikTok, Instagram и других соцсетях, где продвигают правосознание и стараются донести до людей важность юридического знания с помощью юмора и харизмы. При поддержке государства подобный контент мог бы выйти на новый уровень и заинтересовать множество людей.

Особенно важным для нас считается улучшение правовой грамотности подрастающего поколения, как сказал Касым-Жомарт Кемелевич Токаев в одном из своих новогодних обращений к народу: «Особое внимание нужно уделить детям. Их благополучие – надёжная гарантия успешного будущего нашего государства».

Для детей основной защитой в любой сфере их жизни являются родители, но, к сожалению, многие родители сами недостаточно подкованы в области защиты прав ребенка. Им на помощь могут прийти уже вышеперечисленные сайты, на которых есть множество статей о том, как действовать в тех или иных обстоятельствах.

Например: «Памятка для родителей и законных представителей: что делать, если ребёнок подвергся насилию», «Каждый ребёнок имеет право...» и так далее [8].

Если взрослые люди сами при необходимости способны найти всю нужную информацию в интернете, то у детей могут возникнуть с этим проблемы. А ведь далеко не все дети живут в добросовестных семьях, где им всегда помогут. Нередко происходят случаи насилия внутри семьи, где один родитель измывается над ребёнком, а второй предпочитает это игнорировать, или случаи, в которых обоих родителей пора лишить родительских прав. Часто дети умалчивают о таком, ведь подобные темы в нашем обществе табуированы и очень редко затрагиваются учителями, школьными психологами и инспекторами по делам несовершеннолетних.

В 2013 году в школах ввели такой предмет, как «Человек. Общество. Право», преподавание которого начинается с девятого класса, когда ребёнок достигает возраста уголовной ответственности. Достаточно ли этого для того, чтобы ребенок смог отстаивать свои права и для профилактики уголовных преступлений в будущем? Думаю, ответ очевиден. В школьную программу необходимо добавить обязательные классные часы или целый предмет по основам права, который с первого класса позволит детям понимать, какое поведение в отношении них является нормальным, а о каком стоит рассказать учителям. Также стоит отметить, что данный предмет не преподаётся в классах с не гуманитарным профилем (ОГН – общественно-гуманитарное направление, один из видов направления в обучении школьников, введённый несколько лет назад наряду с ЕМН – естественно-математическим направлением. В школах с ЕМН отсутствует такая дисциплина, как «Человек. Общество. Право») [9].

Список литературы

1. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года Ст. 1 с изм. и допол. в ред. от 19.09.2022.

2. Формирование правовой грамотности населения // Юрист URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=35378710&pos=8;-60#pos=8;-60 (дата обращения: 17.02.2023).

3. Никулин С. В. Пособие по истории Казахстана для 11 класса. - 7-ое изд. - Петропавловск: 2011. - 266 с.

4. Государственная Дума Федерального собрания Российской Федерации // История Государственной Думы URL: <http://duma.gov.ru/duma/about/history/information/> (дата обращения: 17.02.2023).

5. Праворазъяснительная работа - одна из основных функций органов юстиции // Юрист URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30960547 (дата обращения: 17.02.2023).

6. Юридическое клиническое образование в КазНУ // Юрист URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31559811 (дата обращения: 17.02.2023).

7. World Justice Project // WJP Rule of Law Index URL: <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/global/2022/Kazakhstan/> (дата обращения: 17.02.2023).

8. Памятка для родителей и законных представителей: что делать, если ребёнок подвергся насилию // GOV.KZ URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/bala/press/article/details/18567?lang=ru> (дата обращения: 17.02.2023).

9. Новый предмет для начальных классов предложили ввести в Казахстане // Tengrinews.kz URL: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/novyiy-predmet-nachalnyih-klassov-predlojili-vvesti-420600/ (дата обращения: 17.02.2023).

УДК 341.225.5

ПРОБЛЕМЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ ПРАВОВОГО СТАТУСА КАСПИЯ

Харченко А.О., Жапсарбаев А.Ш.

Научный руководитель: Дячук М.И., к.ю.н.

ВКУ имени С. Аманжолова, г. Усть-Каменогорск, Республика Казахстан,

E-mail: artemk_2019@mail.ru, telends@mail.ru

The authors of this article examine the issue of the legal status of the Caspian Sea and the need for its regulation in order to ensure stability and development of economic relations in the region.

Авторы в данной статье рассматривают проблематику правового статуса Каспийского моря и необходимость его регулирования с целью обеспечения стабильности и развития экономических отношений в регионе.

Для регулирования различного рода отношений, возникающих между государствами, имеющими выход в море и доступ к океану в 1982 году была разработана и подписана **Конвенция Организации Объединенных Наций по морскому праву** в Ямайском городе Монтего-Бэй [1]. Однако конвенция не затрагивала статус и возникающие отношения вокруг Каспийского моря. Так как же именно происходит правовое регулирование отношений между странами, имеющими выход в Каспийское море?

Для начала стоит определить, что же такое море и почему Каспийское море вовсе не является морем как таковым [2]. Море – часть Мирового океана (водной оболочки земли), впадина, заполненная солёной водой и имеющая соединение с мировым океаном посредством пролива или же образующая его прибрежную часть. Моря так же бывают закрытые и открытые. Закрытые – те моря, которые соединены с океаном только узким проливом, открытые же в свою очередь это такие моря, которые имеют широкий выход в океан. Исходя из этого, следует что Каспийское море не является морем в связи с тем, что, не имеет никакого естественного соединениями с океаном, Каспий не является открытым морем так как не имеет широкого выхода в океан, и так же не является закрытым морем в связи с тем, что, не соединяется с океаном каким-либо проливом. Каспий попросту не является морем. Но всё же стоит отметить, что Каспий имеет соединение с другим морем и с помощью этого имеет связь с мировым океаном, однако такое соединение является искусственным и не образует пролива. В связи с чем Каспий по-прежнему не имеет

статуса моря и не попадает под конвенцию ООН [3]. Каспий соединяется с Азовским морем с помощью Волго-Донского канала, построенного в 1952 году. Также интересным фактом является и то, что при этом в Конвенции стран ООН, имеющих доступ к Каспию статус водоема, определяется именно как море.

В 2018 году был подписан Конвенция Пяти государств, которая регулирует правовой статус Каспийского моря, распределение его ресурсов и совместное использование его территории. Конвенция решает многие вопросы, связанные с использованием природных ресурсов, транспортировкой нефти и газа, охраной окружающей среды, рыболовством и т.д. Однако Конвенция не решает всех проблем взаимодействия государств, например, вопросов о разделе границ на дне моря и воздушном пространстве над ним.

Также существует ряд национальных и региональных правовых актов, регулирующих использование Каспийского моря. Например, в России это Закон «О внутренних морских водах, территориальном море и прилегающей зоне», а в Казахстане - Кодекс «О морском и внутреннем водном транспорте» [4, 5]. Однако, эти акты не всегда согласованы между собой и не учитывают интересы других государств, что может приводить к конфликтам и задержкам в развитии регионального сотрудничества.

Также стоит отметить, что существуют различные соглашения между Прикаспийскими государствами в рамках Организации по экономическому сотрудничеству (ОЭСР) [6]. Одним из таких соглашений является Соглашение о создании зоны свободной торговли между государствами - членами ОЭСР. Это соглашение направлено на стимулирование торговых отношений между странами, устранение таможенных барьеров и содействие в создании благоприятных условий для ведения бизнеса.

Однако, несмотря на существующие правовые нормы и международные соглашения, все еще остаются некоторые проблемы в сотрудничестве Прикаспийских государств в области использования ресурсов Каспийского моря, такие как неопределенность правового статуса моря, нечеткость границ и проблемы в обеспечении экологической безопасности региона. Решение этих проблем требует более глубокого и продуктивного сотрудничества между государствами и создания новых правовых актов, которые регулировали бы все аспекты использования ресурсов Каспийского моря.

Необходимость правового регулирования взаимодействия Прикаспийских государств по освоению ресурсов Каспийского моря заключается в том, что Каспийское море является общим для пяти Прикаспийских государств - России, Ирана, Казахстана, Туркменистана и Азербайджана. Несмотря на то, что в прошлом были заключены соглашения между этими государствами, которые регулируют некоторые аспекты использования Каспийского моря и его ресурсов, в настоящее время не определен правовой статус Каспийского моря. Это создает проблемы для экономического сотрудничества Прикаспийских государств в различных отраслях.

Одной из основных проблем сотрудничества является неопределенность правового статуса Каспийского моря, которая влечет за собой ряд проблем. Например, это затрудняет принятие решений по освоению ресурсов, таких как: рыболовство, нефть и газ, что в свою очередь влияет на экономическую деятельность

государств, использующих эти ресурсы. Кроме того, неопределенность правового статуса моря может приводить к конфликтам между государствами-соседями, которые имеют различные интересы и требования к использованию ресурсов моря.

Другой проблемой является отсутствие единой системы правил и норм, регулирующих использование ресурсов Каспийского моря, что может привести к различным толкованиям правовых норм и спорам между государствами. Это может создать юридическую неопределенность для компаний, которые занимаются освоением ресурсов моря, и в конечном итоге негативно сказаться на экономике и инвестициях в регионе.

Отметим и то, что существуют проблемы с инфраструктурой, связанной с транспортировкой нефти и газа по трубопроводам через Прикаспийские государства, для примера, существует Каспийский Трубопроводный Консорциум (КТК) созданный для эксплуатации Каспийского магистрального нефтепровода протяженность которого составляет более полутора тысяч километров. Эти проблемы могут вызывать задержки в экспорте и увеличивать затраты на транспортные расходы, что в свою очередь негативно влияет на экономику и развитие региона в целом. Важно отметить, что в настоящее время происходят случаи разливов нефти, которые, как правило, происходят в процессе транспортировки нефти с буровых установок на танкеры и с танкеров на береговые терминалы. Например, 2 октября 2002 года танкер "Меркурий-2" затонул в 130 километрах от берега Азербайджана. Это привело к образованию обширного нефтяного пятна площадью 120 квадратных километров в результате утечки нефти из его трюмов [6]. Кроме того, проанализировав правовое регулирование Прикаспийских стран замечено, что существует проблема отсутствия единой автоматизированной государственной системы мониторинга окружающей среды Каспийского моря, единого центра по реагированию на аварийные ситуации, межведомственной рабочей группы по проверке нефтедобывающих компаний, что создает риски для экологического состояния моря и его природных ресурсов.

Вдобавок, отсутствие четкого правового статуса Каспийского моря приводит к возможным конфликтам между Прикаспийскими государствами, связанным с использованием и распределением ресурсов моря. Например, одной из спорных тем является вопрос о праве на добычу и эксплуатацию нефтегазовых месторождений на границах и в спорных зонах Каспия.

Все эти факторы подчеркивают важность правового статуса Каспийского моря и необходимость его регулирования с целью обеспечения стабильности и развития экономических отношений в регионе.

Ранее до распада СССР было всего лишь 2 страны имеющих выход в Каспийское море, это как раз-таки сам Советский союз и Иран. Регулирование статуса Каспийского моря между двумя этими государствами было определено Советско-Иранскими договорами, подписанными в 1921-м и 1940-м годах [8, 9]. Эти договоренности имеют отличительные черты от современных. Так в договоре 1940 года было указано, что полное и исключительное право прибрежных государств на использование водного пространства и всех ресурсов как общего достояния. Выходит, между государствами не было разделения территориальных вод в акватории Каспия, в наше же время каждое государство имеет право распоряжаться

своей частью “моря”. Однако ситуация изменилась в 1970-м году, тогда Советская сторона подняла вопрос о разделе Каспия на сектора, руководство СССР разделило свои воды Каспия на национальные сектора между 4 Прикаспийскими Республиками, а с Иранской стороной удалось прийти к соглашению, в рамках которого разделение между Советским и Иранским сектором проходило по принципу серединной линии, Иранская часть Каспия была определена Советско-Иранской границей на суше. С распадом СССР в 1991 году утратили свою силу и Советско-Иранские договоренности, связанные со статусом Каспия, теперь существует не 2 государства имеющих выход в Каспий, а целых 5.

В сложившейся ситуации России, Азербайджану, Казахстану, Туркменистану и Ирану необходимы новые соглашения по регулированию и определению статуса Каспия. Начало переговоров было начато в 1996 году после создания Специальной рабочей группы (СРГ). Статус Каспия определён как международное озеро, в соответствии с этим границы стран определялись по принципу прибрежной и медианной линии.

Однако при разделении вод Каспия возник конфликт с Иранской стороной, которая не была согласна с владением 13% Каспийского моря (13% Каспийского Ирана закреплялись Советско-Иранскими договорами) [8]. В связи с этим Тегеран предложил или разделение Каспия на 5 равных частей или отказ от какого-либо деления в пользу совместного использования акватории. Со временем Иранская сторона сбавила своё давление и была готова к компромиссам, статус южной части акватории Каспийского моря должен быть урегулирован после решения споров вокруг некоторых месторождений между Туркменистаном и Азербайджаном (2018 год). Несмотря на то, что переговоры были начаты в 1996 году, первый саммит Каспийских стран был проведен в 2002 году в столице Туркменистана – Ашхабаде, там было положено начало поиску компромиссов и мирному урегулированию столь сложного вопроса как статус Каспийского моря. Через 5 лет в 2007 году проводится второй Каспийский саммит на этот раз в Тегеране, который является столицей Ирана, по итогам саммита была подписана декларация, состоящая из 25 пунктов. Спустя ещё 5 лет проводится третий Каспийский саммит в столице Азербайджана – Баку. На саммите 2010 года главы Прикаспийских стран подписали соглашение о сотрудничестве в области обеспечения безопасности на Каспии [10]. 4 Каспийский саммит 2014 года нарушает традицию проведения саммита в столицах Прикаспийских государств и проводится в Российском городе Астрахань. Прикаспийские государства обсудили правовой статус, безопасность, биологические ресурсы и экологические проблемы Каспийского моря. Следующий, пятый саммит был проведен в 2018 году и так же не в столице, саммит проводился в Республике Казахстан в городе Актау. На этом саммите произошёл настоящий прорыв, стороны наконец-то пришли к подписанию Конвенции о правовом статусе Каспийского моря.

В 2022 круг проведения саммита начал новый цикл, 29 июня 2022 саммит был проведен вновь в Ашхабаде. На 6 саммите обсуждались актуальные вопросы сотрудничества и взаимодействия в различных сферах между прибрежными государствами. Также была выбрана страна для проведения 7-го Каспийского саммита, данный саммит будет проведён в Иране, однако точная дата неизвестна.

Как уже было указано выше, существует несколько международных договоров, которые регулируют использование ресурсов Каспийского моря. Одним из самых значимых является Соглашение о правовом режиме Каспийского моря, подписанное главами правительств Каспийской пятерки в 2018 году [11]. Стоит отметить, что так же в рамках этой Конвенции Каспийское море признаётся морем, а не озером, однако на него не распространяется конвенция ООН, а регулирование происходит с помощью диалога пятерки Прикаспийских стран. Так же в Конвенции определяются и другие положения. Каспийское море остается в совместном использовании сторон, а дно и недра делятся соседними государствами на участки по договоренности между ними на основе международного права. Судоходство и рыболовство, научные исследования и прокладка магистральных трубопроводов осуществляются по согласованным сторонами правилам. В частности, при прокладке магистрального трубопровода по дну моря требуется согласие только той стороны, через чей сектор будет пролегать трубопровод.

Соглашение определяет основные принципы использования ресурсов Каспийского моря и установление эксклюзивных экономических зон каждого из государств, но не устанавливает общего режима использования морского пространства, который, по мнению многих экспертов, необходим для обеспечения стабильного экономического развития региона.

Кроме того, каждое из Прикаспийских государств имеет свои национальные законы, регулирующие экономическую деятельность на своей территории. Например, Казахстан принял Закон "О Каспийском море" в 2000 году, Россия - Федеральный закон "О Каспийском море" в 1998 году, Иран - "Закон о Каспийском море" в 2014 году и т.д.

Каждый из этих законов определяет правовой статус Каспийского моря на территории соответствующего государства и правила его использования, но не устанавливает общей рамки для регулирования взаимодействия между государствами, что приводит к неопределенности правового статуса Каспийского моря и создает препятствия для экономического сотрудничества между государствами региона.

Однако, несмотря на это, проблемы правового регулирования на Каспии все еще остаются не решенными. Дело в том, что существующие договоренности не предоставляют полного ответа на вопрос о статусе моря и его ресурсов. Некоторые из договоренностей даже могут быть противоречивыми и вызывать разногласия между государствами.

В частности, так называемый Акт Бухарестской конференции 1921 года был подписан СССР, Персией (Ираном), Турцией и регулировал вопросы судоходства на Каспии. Однако этот акт не предоставляет ответа на вопрос о правах на ресурсы моря, и не был ратифицирован всеми государствами-участниками [8].

Также важным правовым документом, регулирующим взаимодействие государств на Каспии, является Договор 1940 года между СССР и Ираном, в котором было установлено право Ирана на 50% от общих ресурсов моря. Однако этот договор был отменен после Исламской революции в Иране, и многие проблемы правового регулирования на Каспии остались нерешенными [9].

Для решения проблем, связанных с правовым статусом Каспийского моря, необходимо ратифицировать и внедрить новые правовые акты. Ключевыми из них являются:

- Конвенция по правовому статусу Каспийского моря, принятая в Актау в 2018 году, которая регулирует вопросы суверенитета, подводных ресурсов, использования природных ресурсов и охраны окружающей среды [11];

- Соглашение о сотрудничестве на Каспийском море в области транспорта, принятое в Актау в 2018 году, которое устанавливает правила и процедуры для развития транспортной инфраструктуры на Каспии [12];

- Соглашение о сотрудничестве на Каспийском море в области борьбы с организованной преступностью, принятое в Актау в 2018 году, которое направлено на предотвращение и борьбу с международной преступностью на Каспии [13].

Также необходимо разработать и принять дополнительные правовые акты, которые могут включать в себя правила использования природных ресурсов, регулирование рыболовства, защиту окружающей среды и т.д. Важно, чтобы данные правовые акты были приняты всеми государствами, имеющими доступ к Каспийскому морю, и были признаны международным сообществом.

Выходит, что, ратификация и внедрение новых правовых актов важно для обеспечения сбалансированного и устойчивого развития Прикаспийских государств в контексте использования ресурсов Каспийского моря. Они позволят урегулировать спорные вопросы, обеспечить безопасность навигации и экологическую безопасность, улучшить инвестиционный климат и содействовать развитию экономики региона в целом.

Однако, необходимо учитывать, что правовые акты, это только инструмент, их эффективность зависит от правильной реализации и соблюдения. Поэтому, важно не только принять новые правовые нормы, но и создать механизмы и инфраструктуру для их реализации и контроля. Кроме того, необходимо проводить информационную работу с населением и бизнес-сообществом, чтобы повысить осведомленность о новых правовых нормах и их значение для региона.

Несмотря на наличие ряда международных соглашений, касающихся взаимодействия стран в Каспийском регионе, многие из них еще не ратифицированы и не введены в действие. Кроме того, не все страны согласны с отдельными положениями существующих соглашений, что также затрудняет взаимодействие в регионе.

Как уже было упомянуто ранее, для решения проблем, связанных с использованием ресурсов Каспийского моря, необходимо разработать новые международные соглашения и договоренности, которые устранят правовую неопределенность, установят единый правовой режим, а также обеспечат развитие транзитного потенциала региона.

Разработка новых международных соглашений и договоренностей, которые устранят правовую неопределенность, может иметь следующие положительные последствия:

Повышение инвестиционной привлекательности региона. Устранение правовой неопределенности может привести к более благоприятной

инвестиционной среде в регионе, что в свою очередь может привести к притоку новых инвестиций и развитию отраслей экономики.

Укрепление доверия между государствами-участниками. Установление ясных правил и процедур может укрепить доверие между государствами-участниками и помочь им достичь взаимопонимания в других областях сотрудничества.

Уменьшение вероятности конфликтов. Недопонимание и разногласия в правовых вопросах могут привести к конфликтам между государствами-участниками. Устранение правовой неопределенности может снизить вероятность таких конфликтов.

Укрепление международной правовой системы. Разработка и ратификация новых международных соглашений и договоренностей может способствовать укреплению международной правовой системы, а также дать пример другим регионам, которые также сталкиваются с проблемами правовой неопределенности.

Несмотря на наличие данных нормативно-правовых актов, между государствами все еще существуют разногласия и споры по ряду вопросов, связанных с использованием ресурсов Каспийского моря. Это связано, в частности, с территориальными спорами, конкуренцией между странами за доступ к ресурсам и экологическими проблемами. Для решения этих проблем необходимо дальнейшее сотрудничество и заключение новых договоренностей, а также эффективная реализация уже существующих нормативно-правовых актов. Существуют различные двусторонние и многосторонние договоренности между государствами в области использования ресурсов Каспийского моря. Например, в 2003 году Россия и Казахстан заключили соглашение о разграничении дна и подземных ресурсов Каспийского моря [14]. В 2018 году Иран и Азербайджан подписали соглашение о разграничении континентального шельфа в Каспийском море [15].

За минувшие 30 лет после распада СССР и утраты силы Советско-Иранских соглашений, было проведено немалое количество саммитов, различных встреч и форумов. Государства и их представители смогли решить большое количество вопросов, и возникающих по ходу решения этих вопросов, новых, всё более обширных и глубоких проблем. Было заключено и ратифицировано огромное количество локальных, двусторонних соглашений, регулирующих различные аспекты и взаимоотношения. Каспийская пятерка проделала огромную работу на протяжении всего времени, но это не отменяет того факта, что впереди предстоит еще больше работы для регулирования взаимоотношений в Каспийском регионе, для консолидации мира, благополучия, и экономического процветания там, где озеро, является морем.

Список литературы

1. Конвенция ООН по морскому праву // Википедия URL: ru.wikipedia.org/wiki/Конвенция_ООН_по_морскому_праву (дата обращения: 20.02.2023).

2. Почему Каспийское море нельзя назвать ни морем, ни озером? // Аргументы и Факты URL:

aif.ru/politics/world/pochemu_kaspiyskoe_more_nelzya_nazvat_ni_morem_ni_ozerom
(дата обращения: 20.02.2023).

3. Конвенцию о правовом статусе Каспийского моря подписали президенты в Актау // Казинформ URL: www.inform.kz/ru/konvenciyu-o-pravovom-statuse-kaspiyskogo-morya-podpisali-prezidenty-v-aktau_a3352697 (дата обращения: 20.02.2023).

4. Закон Российской Федерации «О внутренних морских водах, территориальном море и прилежащей зоне Российской Федерации» от 31 июля 1998 года № 155-ФЗ с изм. и допол. в ред. от 05.12.2022.

5. Закон Республики Казахстан "О внутреннем водном транспорте" от 6 июля 2004 года № 574-III с изм. и допол. в ред. от 27.06.2022.

6. Организация каспийского экономического сотрудничества: значение, перспективы, проблемы // Каспийский вестник URL: <http://casp-geo.ru/organizatsiya-kaspijskogo-ekonomichesk/> (дата обращения: 20.02.2023).

7. Смирнов С. Нефтяная угроза. Каспийский вариант // Деловой журнал «Казахстан». - 2010. - №5/6.

8. Договор о дружбе с Ираном (26 февраля) // dzodzo URL: dzodzo.ru/dates/1921-dogovory-o-druzhbe-s-iranom-26-fevralya-afganistanom-28-fevralya-turcziej-16-marta/ (дата обращения: 20.02.2023).

9. Договор "О торговле и мореплавании между СССР и Ираном (Тегеран, 25 марта 1940 г.)" от 25 марта 1940 г.

10. Закон Республики Казахстан "О ратификации Соглашения о сотрудничестве в сфере безопасности на Каспийском море" от 30 июня 2014 года № 221-V.

11. Закон Республики Казахстан "О ратификации Конвенции о правовом статусе Каспийского моря" от 8 февраля 2019 года № 222-VI.

12. Постановление Правительства Республики Казахстан "Об утверждении Соглашения между правительствами прикаспийских государств о сотрудничестве в области транспорта" от 12 февраля 2019 года № 54.

13. Постановление Правительства Республики Казахстан "Об утверждении Протокола о сотрудничестве в области борьбы с организованной преступностью на Каспийском море к Соглашению о сотрудничестве в сфере безопасности на Каспийском море" от 7 февраля 2019 года № 38.

14. Закон Республики Казахстан "О ратификации Соглашения между Республикой Казахстан и Российской Федерацией о разграничении дна северной части Каспийского моря в целях осуществления суверенных прав на недропользование и Протокола к Соглашению между Республикой Казахстан и Российской Федерацией о разграничении дна северной части Каспийского моря в целях осуществления суверенных прав на недропользование" от 14 ноября 2002 года № 356.

15. Хагбин М., Животенков А.Н. Позиция Ирана по ратификации Конвенции о правовом статусе Каспийского моря в контексте интеграционных процессов на Каспии // 2021. - С. 122-142.

ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА РАССЛЕДОВАНИЯ НЕЗАКОННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Хасенов Р.Б.

Научный руководитель: Төлеген М.Ә., доктор философии (PhD),
к.ю.н., профессор

Восточно-Казахстанский университет имени С. Аманжолова,
г. Усть-Каменогорск, Казахстан, E-mail: oral.r.73@mail.ru

Исследуемый нами с криминалистической точки зрения состав преступления - незаконное предпринимательство, продолжает совершаться из года в год. Нужно отметить, что не каждый следователь, независимо от ведомственной принадлежности, способен качественно расследовать эти сложные уголовные дела. Указанные преступления должны, на наш взгляд, находиться в производстве следователей со значительным опытом следственной деятельности. Рациональное использование труда следователей, применение ими в своей профессиональной деятельности наиболее эффективных приемов и методов являются одной из главных задач расследования незаконного предпринимательства.

Неспособность сотрудников правоохранительных органов доказать виновность лица и, тем самым, обеспечить общественную безопасность, не только всегда вызывает справедливые негативные оценки у населения, но и укрепляет мнение о безнаказанности преступников, создавая условия для продолжения ими преступной деятельности. Именно поэтому важное значение приобретает проблема организации и проведения расследования незаконного предпринимательства. Экономические отношения, находясь на острие идущих в стране реформ, являются, по существу, основным полигоном всякого рода преступных замыслов. Причем опасность исходит не только от преступных группировок, облагающих предпринимательские структуры поборами или активно отмывающих грязные деньги через подставные фирмы и банки. Не меньшую угрозу развивающимся экономическим отношениям представляет и незаконная предпринимательская деятельность.

Расследование незаконного предпринимательства, сопряжено для следователя со значительными трудностями. Все сложности в расследовании данной категории преступлений связаны и с постоянно изменяющимся уголовным, уголовно-процессуальным, а также иным законодательством РК, и с тем, что субъекты данных деяний, как правило, образованы и грамотны не меньше, чем следователи и оперативные сотрудники[1]. Многие преступления совершаются организованными хорошо законспирированными группами, непосредственно или опосредованно связанными с государственными чиновниками, а также, зачастую, и с сотрудниками правоохранительных органов. При этом коррупционные технологии в сфере экономики носят особо скрытый и согласительный характер в условиях доминирующей жесткой алчности и продажности отдельных представителей власти, поэтому организованные группы, используя коррупционные связи, остаются практически недосягаемыми для правоохранительных органов.

Все это обязывает следователя, в производстве которого находится уголовное дело исследуемой категории, в ходе расследования тщательно изучать не только уголовное и уголовно-процессуальное законодательство, но и регулирующие правоотношения в сфере гражданского и предпринимательского права[2]. Общественная опасность этих преступлений состоит в нарушении основных принципов экономической деятельности: - законности; - свободы экономической деятельности; - добросовестной конкуренции; - добропорядочности субъектов экономической деятельности и контролирующих, а также надзорных органов государства. Эти принципы составляют ядро экономических отношений в обществе. Посягая на них, субъект подрывает эти отношения, тем самым причиняет вред человеку, обществу, всему государству[3].

Поэтому последнее и берет на себя обязанность охранять общественные отношения, основанные на этих принципах, устанавливает уголовную ответственность за преступные посягательства на них. Успешность расследования преступлений в сфере экономической деятельности, в том числе и незаконного предпринимательства, во многом зависит от целенаправленности поисково-познавательной деятельности следователя, от правильного и четкого определения предмета расследования - круга обстоятельств, подлежащих установлению по уголовному делу, от качественного оперативного сопровождения расследования и рассмотрения в суде конкретного уголовного дела.

В этой связи нельзя признать нормальным положение, при котором методики расследования излагаются без рассмотрения круга обстоятельств, подлежащих доказыванию по уголовному делу, без учета судебной практики рассмотрения уголовных дел о данных преступлениях. Утверждение о том, что функцию этого элемента методики расследования в достаточной мере обеспечивает уголовно-процессуальный закон, лишено основания, ибо в уголовно-процессуальном законе обстоятельства, подлежащие доказыванию по уголовному делу, определены лишь в самой общей форме, безотносительно к конкретной категории уголовных дел; поэтому роль науки криминалистики здесь очевидна и бесспорна[4]. Она заключается в том, чтобы на основе анализа уголовных и уголовно-процессуальных норм и с учетом закономерностей, присущих определенному виду криминальной деятельности, выявить перечень существенных и типовых (типичных) обстоятельств, которые должны выясняться в процессе расследования и судебного рассмотрения уголовных дел данной категории.

Полученные данные будут служить основой для разработки алгоритмов и программ расследования преступлений, а также использоваться при решении вопроса о конкретных обстоятельствах, которые должны быть доказаны по уголовному делу. Применительно к данной проблеме, к существенным, подлежащим установлению по уголовным делам о преступлениях, относятся следующие обстоятельства: - характер события, имевшего место в действительности (преступление в сфере экономической деятельности); - предмет преступления (предпринимательская деятельность); - сфера деятельности, с которой связан предмет преступления; - способ совершения преступления; - содержание подготовительных действий, предшествовавших преступлению; - способ маскировки, сокрытия преступления (например, использование форм законной

экономической деятельности); - время, место и обстановка совершения незаконного предпринимательства; - характер последствий содеянного; - размер причиненного ущерба, незаконно извлеченного дохода; - установление потерпевшего (если таковой имеется); - обстоятельства, характеризующие личность виновного (виновных); - мотив и цель преступления, а также указывающие на них факты и обстоятельства; - обстоятельства, отягчающие либо смягчающие ответственность виновного; - другие преступления, совершенные подозреваемым лицом, находящиеся в закономерной связи с расследуемым уголовно наказуемым деянием; - обстоятельства, способствовавшие совершению данного преступления.

В этом аспекте целесообразным является такой алгоритм действий, как: - установление конкретной экономической операции, в процессе которой, возможно, совершено преступление; - изучение нормативных правовых актов, регламентирующих производство данной операции, с одновременной дифференциацией требований, предъявляемых к работникам хозяйствующего субъекта и его контрагентам; - подбор и изучение документов, в которых нашли отражение действия сотрудников хозяйствующего субъекта и контрагента; - правовая оценка этих документов с целью выявления нарушения требований нормативного правового характера; - выявление признаков соответствующего преступления».

Кроме того, не стоит забывать, что научно-технический прогресс очень основательно затронул криминалистику в целом, и методику расследования преступлений, в частности[5]. Уже в начале XXI века резко активизировалась творческая лаборатория отечественных ученых-криминалистов; мощным стимулом к развитию криминалистики стали обновление и постоянные изменения уголовного и уголовно-процессуального законодательства; широкое внедрение в практику борьбы с преступностью nano технологий может и должно привести к существенному усовершенствованию теории криминалистической идентификации; изменения в технической оснащённости следователей, использование новых технических средств и методов при производстве судебных экспертиз, а также в оперативно-розыскной деятельности должно влечь соответствующие изменения в тактических приемах их применения; при этом криминалистическая и спецтехника состоят в органичной взаимосвязи не только с тактико-организационными приемами применения средств этой техники, но и с тактикой производства отдельных следственных действий, с методикой расследования различных видов преступлений.

В этой связи с новой силой встает вопрос о необходимости совершенствования организации расследования преступлений, в том числе и незаконного предпринимательства[6]. Не менее важным делом является и разработка алгоритмов расследования преступлений исследуемой категории. Все выше перечисленное имеет прямое отношение к общим положениям методики расследования незаконного предпринимательства, а также к организации и алгоритмизации расследования данной категории преступлений.

Организация расследования – собирательное понятие, которое характеризует различные уровни организации деятельности по раскрытию, расследованию и предупреждению преступлений. Она включает в себя четыре уровня.

Первый – наиболее общий уровень - это система мер, обеспечивающих эффективность функционирования элементов системы и достижение поставленных перед ней целей[7]. Это организация расследования, когда единство системы обусловлено единством целей, процессуальных и криминалистических основ функционирования ее элементов. Объект первого уровня организации расследования - это расследование преступлений как специфическая форма деятельности органов предварительного следствия и дознания.

На втором уровне организация расследования выступает как основная функция следственного аппарата конкретного ведомства. Это управленческий уровень, состоящий из комплекса мер, обеспечивающих оптимальную структуру органов расследования, управления ими, эффективность их деятельности, совершенствование ее средств и методов.

Третий уровень организации расследования – методический. Он включает в себя организацию расследования конкретного деликта; комплекс мер по созданию оптимальных условий для применения наиболее эффективных и целесообразных в данной следственной ситуации рекомендаций криминалистической методики расследования преступлений[8].

Четвертый уровень – тактический - включает в себя организацию проведения отдельного следственного действия или организационно-технического мероприятия в рамках конкретного акта расследования, а также комплекс мер, обеспечивающих выбор и применение в данной следственной ситуации наиболее эффективных и целесообразных технико-криминалистических средств и тактических приемов для достижения целей следственного действия или оперативного мероприятия.

Из этого можно сделать вывод, что собственно криминалистическим являются третий и четвертый уровни организации расследования. Несмотря на то, что вопросами организации раскрытия и расследования преступлений занимается достаточное количество ученых, до сих пор среди теоретиков и практиков в области криминалистики единой дефиниции не выработано.

Таким образом алгоритм представляет собой систему четко разработанных описаний последовательности действий следователя, направленных на решение конкретных задач расследования, в результате которых с учетом исходных данных можно получить требуемый результат.

Список литературы

1. Барыгина А.А. Процессуальные и криминалистические проблемы расследования уголовного дела о незаконном предпринимательстве / А.А. Барыгина. - Челябинск, 2015. 26 с.
2. Голубев Н.А. Судебная практика рассмотрения уголовных дел о тяжких и особо тяжких преступлениях в сфере экономической деятельности: Курс лекций / Н.А. Голубев, Е.А. Загрядская. Н. Новгород, 2013. 203 с.
3. Запывалов Д.А. Методика расследования незаконного предпринимательства / Д.А. Запывалов. - М.: Инфра-М, 2010. 26 с.
4. Ефремова Е.А. Организация расследования преступлений экономической направленности: Автореф. дис. канд. юрид. наук / Е.А. Ефремова. - М.: Академия, 2015. 30 с. 82 Эпоха науки № 14 - Июнь 2018 г. Юридические науки.

5. Криминалистика: Учебник / под ред. А.Ф. Волынского, В.П. Лаврова. - М.: Академия, 2015. 943 с.

6. Лапин В.О. Расследование экономических преступлений: Учеб. пособие / В.О. Лапин, А.Ф. Волынский. - М.: Инфра-М, 2016. - 204 с.

7. Хижняк Д.С. Процессуальные и криминалистические проблемы развития тактики следственных действий / под ред. В.И. Комиссарова / Д.С. Хижняк. - М., 2016. 128 с.

8. Шляпников Ю.В. Основы криминалистической методики расследования незаконного предпринимательства: Автореф. дис. . канд. юрид. наук / Ю.В. Шляпников. - Н. Новгород, 2017. 28 с.

УДК 659.1

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ В МАРКЕТИНГЕ ВУЗОВ

Церр Е.Э., Касимова К.Е.

Научный руководитель: Байгужинова А.Ж., сениор-лектор
Восточно-Казахстанский университет имени Сарсена Аманжолова,
г. Усть-Каменогорск, Казахстан, E-mail: elena.0727@mail.ru

В настоящее время работа высших учебных заведений находится в постоянной конкуренции на рынке образовательных услуг. Довольно важным условием выживания и развития становится использование маркетинга или как популярно сейчас это называть, внедрение SMM (Social media marketing) технологий.

Маркетинг вуза - это система совершенствования, позволяющая разрабатывать и продвигать различные услуги, с целью привлечения аудитории, на основании планомерного анализа рынка.

SMM как часть интернет-маркетинга, направлена прежде всего на взаимодействие с аудиторией в социальных сетях, блогах и сообществах. И как показывает статистика, большая часть аудитории являются пользователями социальных сетей. Так, по данным отчета Global Digital 2022: на 2022 год в мире насчитывается около 4,6 млрд. пользователей социальных сетей.

Так как основной целью интернет-маркетинга ВУЗов стоит привлечение абитуриентов, следовательно, стоит начать продвижение с самых популярных интернет-площадок. Такими в наше время являются: «Facebook», «Instagram», «ВКонтакте», «Tik Tok», «You Tube».

Каждая из представленных социальных сетей имеет свою функциональную структуру. Так, «Facebook» создан для публикации записей, общения, создания сообществ; «Instagram» для публикации фотографий; «ВКонтакте» включает в себя все вышеперечисленные функции; и наконец самая молодая социальная сеть «Tik Tok» предназначена для публикации видео различного формата, но с ограниченным временным промежутком. А вот «You Tube» таких ограничений не имеет [5].

По проведенному исследованию самыми популярными оказались следующие социальные сети:

1. «Tik Tok»
2. «You Tube»
3. «Instagram»
4. «Facebook»
5. «ВКонтакте»

Создать свою страничку в одной из таких сетей довольно просто, но что-же делать дальше? А дальше следует учитывать политику университета и сделать страницу в том стиле и с теми подробностями, с которыми по вашему мнению должны ознакомиться абитуриенты. Следующим этапом является выбор инструментов, для достижения поставленных целей.

Рассмотрим некоторые варианты таких инструментов:

1. *Видеоролики.* Довольно популярный метод подачи информации. Читатель, вместо тысячи прочитанных слов тратит лишь пару минут на просмотр видео. Так, во время карантина 2020г. Все стали пользоваться видео-ресурсами для получения простой и быстрой информации.

2. *Брендинг.* Университет может создать контент с упоминанием своего логотипа, имени ВУЗа, чтобы повысить интерес поступающих. К таким публикациям можно отнести проведение внутри вузовских мероприятий – Посвящение в студенты, Мисс Универ, различные конференции и круглые столы.

3. *Видеотрансляции.* В стенах Университета постоянно проходят различные мероприятия, которые можно и нужно транслировать. Для поступающих будет интересно посмотреть, как и чем живет университет помимо обучения.

Помимо всего выше представленного, университету нужен отдельный специалист по маркетингу. Такому человеку необходимо постоянно работать с людьми, спрашивать их мнение насчет жизни университета, устраивать активную работу в социальных сетях с подписчиками.

Социальные сети – простой и удобный способ найти клиентскую базу, продвинуть имидж университета. А самое главное, что данный вид рекламы – бесплатный и позволяет самому регулировать все.

Таким образом, использование социальных сетей в продвижении университета чревато успехом и популярностью среди абитуриентов, а также поддержанию интереса в целом. С их помощью можно создать новый, уникальный взгляд и повысить узнаваемость высшего учебного заведения.

Список литературы

1. Котлер, Филип. Основы маркетинга. Краткий курс [Текст]: [перевод с английского] / Санкт-Петербург : Диалектика, 2019. - 488 с.
2. Шевченко Д.А. Маркетинг в сфере образования. Осмысление основных подходов и инструментов // Практический маркетинг. – 2016.–№11.–С.3–10.
3. Стелзнер М. Контент-маркетинг. Новые методы привлечения клиентов в эпоху Интернета - М.: «Манн, Иванов и Фербер», 2013.- 365 с.
4. Джейсон Фоллс, Эрик Декерс, «Маркетинг в социальных медиа. Просто о главном».

5. Global Digital 2022: вышел ежегодный отчет об интернете и социальных сетях-главные цифры. <https://www.sostav.ru/publication/we-are-social-i-hootsuite-52472.html>

УДК 343.102

ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ РЕЗУЛЬТАТОВ ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ

Шахантаев А.Н.

Научный руководитель: Төлеген М.Ә., доктор философии (PhD),
к.ю.н., профессор

Восточно-Казахстанский университет имени С. Аманжолова,
г. Усть-Каменогорск, Казахстан, E-mail: oral.r.73@mail.ru

У специалистов не вызывает сомнения, что использование в уголовном процессе результатов оперативно-розыскной деятельности на сегодняшний день является объективной необходимостью. Практика наглядно показывает, что террористические акты, неочевидные убийства при отягчающих обстоятельствах, совершение преступлений организованными преступными формированиями и некоторые другие виды противоправной деятельности требуют немедленного, а в большинстве случаев опережающего реагирования правоохранительных органов на заявления и иные сообщения о подготавливаемом преступлении.

При этом возможность принятия уголовно-процессуальных мер по обнаружению и закреплению доказательств в изобличении виновных лиц возникает в большинстве случаев только после пресечения преступлений[1]. Применение различных оперативно-розыскных мер дает возможность в процессе проникновения в преступную среду отслеживать и в определенной мере контролировать деятельность как отдельных лиц, так и организованных преступных формирований, получить информацию об их планах и подготовительных действиях.

Это позволяет собрать оперативную информацию, которая уже к началу официального расследования обеспечивает эффективное использование данных ориентирующего характера и возможность ввода в уголовно-процессуальную деятельность надлежащим образом оформленные результаты ОРД в качестве источников доказательств. Характерным примером, подтверждающим данный тезис, являются результаты проведения оперативно-розыскных мероприятий по защите свидетелей, в частности комплекса ОРМ в рамках судебного процесса. Вместе с тем, нельзя не учитывать реально существующего риска отрицательных побочных последствий оперативно-розыскной деятельности в силу ее негласного характера, возможности вторжения в сферу прав и свобод человека и их ограничения, включая конституционные права.

В связи с этим, кроме закона «Об оперативно-розыскной деятельности», имеется достаточно широкая нормативно-правовая регламентация ввода результатов ОРД в уголовное судопроизводство. Однако проведенные нами

исследования позволяют сделать вывод о наличии ряда проблем, правового обеспечения использования результатов оперативно-розыскной деятельности. Прежде всего, необходимо отметить, что результаты ОРД являются предметом двойного законодательного регулирования: с одной стороны – оперативно-розыскного, а с другой – уголовно-процессуального. При этом отдельные новеллы имеют явно противоречивый характер. Так, в соответствии с УПК РК «запрещается использовать в доказывании результаты ОРД, если они не соответствуют требованиям, предъявляемым к доказательствам [2]. В среде практиков уголовного судопроизводства и оперативно-розыскной деятельности эта норма получает преимущественно негативные оценки. Дело в том, что если результат ОРД отвечает всем требованиям, предъявляемым к доказательствам, то он перестает быть собственно результатом ОРД, а становится полноценным доказательством. А раз так, то никакой специальный режим его использования не нужен, следовательно, нет необходимости и в соответствующей статье УПК РК в нынешней ее редакции. Кроме того, на практике указанные положения закона толкуются по-разному. В частности, имеют место факты признания недопустимыми доказательств, представленных органам следствия в порядке, установленном Инструкцией «О порядке предоставления результатов оперативно-розыскной деятельности органу дознания, следователю или в суд» [3].

Следующая правовая проблема касается постановлений, выносимых субъектами ОРД при подготовке, проведении ОРМ и дальнейшем использовании результатов оперативно-розыскной деятельности. Заключается она в неоднозначном понимании правоприменителями, прежде всего следователями, отдельных положений рассматриваемого закона. Нельзя обойти вниманием и такую острую проблему, как соблюдение порядка направления результатов ОРД в уголовный процесс для осуществления уголовного преследования в форме предварительного следствия, который строго регламентирован законом «Об оперативно-розыскной деятельности» и предусматривает вынесение соответствующего постановления руководителем органа, уполномоченного на осуществление оперативно-розыскной деятельности. Более конкретно этот порядок регламентирован вышеуказанной Инструкцией и, в частности, предусматривает: соблюдение установленных форм и реквизитов постановления; мотивированность и обоснованность текста постановления руководителя, изложение в нем всех сведений; вынесение постановления надлежащим лицом.

Следует подчеркнуть, что несоблюдение любого, казалось бы, даже незначительного формального требования по сбору доказательств, может повлечь в нарушение освобождение от уголовной ответственности лица при очевидных признаках его причастности к совершению преступления, так как в соответствии с УПК РК несоблюдение процедуры сбора и получения доказательств (их поступления в процесс судопроизводства) влечет утрату их юридической силы, недопустимость использования таких доказательств в уголовном преследовании [4].

В качестве еще одного проблемного вопроса следует выделить и тот факт, что сотрудники органов, осуществляющих ОРД, зачастую не подвергают рассекречиванию важные для деятельности органов следствия и суда сведения, превращают дела оперативного учета в накопительные «базы данных», которые

фактически не используют ценные доказательства в решении задач уголовного судопроизводства. Делая выбор в пользу порой излишней и необоснованной конспирации, оперативные работники оставляют для следователя и суда крайне скудную доказательственную базу, а в постановлении о предоставлении результатов ОРД отражают общие, чаще всего неконкретные сведения. В то же время отражение конкретной информации о месте, времени и дне совершения предшествовавших преступных подготовительных действий, связях лица, сообщников и их роли в пресеченной преступной деятельности, очевидцах и источниках осведомленности, результатах видео-, аудио-наблюдений, результатах оперативно-поисковых и специальных технических мероприятий является основой в обеспечении достаточной доказательственной базы противоправных деяний. Плохо, если оперативно-розыскные подразделения не располагают вышеуказанной информацией, но еще хуже ее сокрытие от органов следствия и суда, призванных собрать и оценить доказательства причастности обвиняемого.

Соккрытие оперативными органами уличающей информации прямо противоположно тем целям, ради которых проводились ОРМ. В специальной литературе неоднократно высказывалось мнение о том, что оперативную информацию, результаты ОРД следует предоставлять в максимально допустимом объеме и с той целью, чтобы исключить какие-либо сомнения стороны защиты в том, что до начала специальной операции сотрудники оперативно-розыскных подразделений действительно располагали сведениями о признаках готовящегося или совершаемого преступления [5]. В противном случае эти сомнения в силу требований Конституции РК и положений УПК РК трактуются, как известно, в пользу обвиняемого, а показания заинтересованных в исходе дела оперативных сотрудников будут расцениваться как недопустимые ввиду отсутствия указания на источник своей осведомленности.

Оперативно-розыскная и уголовно-процессуальная деятельность представляют собой самостоятельные формы деятельности государственных органов и должностных лиц, осуществляемые разными субъектами и содержащие существенные отличия по другим критериям. Вместе с тем они имеют общие цели и задачи в выявлении, раскрытии и расследовании преступлений и могут выполняться при определенных условиях одними и теми же субъектами - должностными лицами органа исполнительной власти, одновременно наделенного оперативно-розыскными и уголовно-процессуальными полномочиями. Так, например, оперативные уполномоченные уголовного розыска полиции при обнаружении признаков преступления в безотлагательных случаях вправе и обязаны возбудить уголовное дело и произвести неотложные следственные действия, пользуясь полномочиями органа дознания и дознавателя. Такие обязанности полиции и ее сотрудников как субъектов оперативно-розыскной деятельности вытекают из нормативных предписаний, содержащихся в Законе РК «Об органах внутренних дел Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 11.09.2022 г.), законе «Об оперативно-розыскной деятельности», и как уголовно-процессуальных субъектов – из положений, указанных в УПК РК.

Именно в подобных случаях происходит необходимое и вполне оправданное совмещение оперативно-розыскных и уголовно-процессуальных функций в одном

лице – оперативном подразделении ведомства, наделенного такими полномочиями[6]. Эти функции выполняются одним и тем же субъектом в целях обнаружения преступлений и лиц, их совершивших, а также выполнения других оперативно-розыскных и уголовно-процессуальных задач. О правомерности раскрытия уголовно-процессуальными средствами выявленного криминальной полицией в ходе оперативно-розыскной деятельности преступления свидетельствует и судебная практика. Приведенные положения судебной практики не теряют актуальности и в условиях действия Уголовно-процессуального кодекса РК, поскольку правовое положение органов дознания не претерпело существенных изменений, а функции криминальной полиции в связи с принятием Закона РК «Об органах внутренних дел Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 11.09.2022 г.)» сегодня выполняют оперативные подразделения полиции. Рассматриваемые обязанности, кроме полиции, в равной степени возлагаются и на других субъектов оперативно-розыскной деятельности, наделенных полномочиями органа дознания.

Однако при этом нельзя допускать смешения указанных форм (видов) деятельности, утверждая, что результаты оперативно-розыскной деятельности получаются органами дознания. Данное утверждение фактически стирает грань между органами дознания и субъектами оперативно-розыскной деятельности. Между тем не органы дознания осуществляют оперативно-розыскную деятельность, поскольку они, будучи уголовно-процессуальными субъектами, уполномочены лишь на соответствующую деятельность. Органы же, наделенные полномочиями осуществления оперативно-розыскной деятельности, могут проводить только оперативно-розыскные мероприятия, но в случаях, предусмотренных УПК РК (например, указанных выше), а также по поручению органа предварительного расследования – и процессуальные действия, приобретая при этом статус уголовно-процессуального субъекта (органа дознания, дознавателя). На невозможность смешения двух форм деятельности и прежде указывали процессуалисты[7]. В действующем уголовно-процессуальном законодательстве использование результатов оперативно-розыскной деятельности системно не регламентируется. Так, об их использовании в доказывании упоминается в УПК РК, однако ее содержание допускает применение данных оперативно-розыскной деятельности в уголовном судопроизводстве, если они отвечают требованиям, предъявляемым УПК РК к доказательствам. Возникает вопрос: могут ли результаты оперативно-розыскной деятельности, полученные в соответствии с Законом об ОРД и ведомственными нормативными правовыми актами, отвечать требованиям уголовно-процессуального закона, который предусматривает правила доказывания исключительно в рамках деятельности уголовно-процессуальных субъектов? Очевидно, что здесь возникают вопросы. Другие нормы уголовно-процессуального законодательства, связанные с оперативно-розыскной деятельностью, закрепляют понятие ее результатов, устанавливают различные полномочия субъектов предварительного расследования и оперативно-розыскной, предусматривают возможность проведения оперативно-розыскных мероприятий и использования их результатов при применении мер процессуального принуждения, а также допускают

участие в работе следственной группы или группы дознавателей должностных лиц органов, осуществляющих оперативно-розыскную[8].

Указанные нормы уголовно-процессуального законодательства свидетельствуют о том, что оперативно-розыскная деятельность и результаты ее проведения способны обеспечить эффективное выполнение целей и задач уголовного процесса, поэтому порядок использования их данных заслуживает системного изложения в Уголовно-процессуальном кодексе РК. Закон об ОРД также не содержит специальных положений, регламентирующих использование результатов оперативно-розыскной деятельности в уголовном судопроизводстве. Нормы закона содержит лишь нормы бланкетного характера, предусматривающие различные цели использования результатов оперативно-розыскной деятельности, отсылая при этом правоприменителя к нормам уголовно-процессуального и иного законодательства, а также ведомственным нормативным правовым актам. Согласно уголовно-процессуальному законодательству «результаты оперативно-розыскной деятельности – это полученные в соответствии с законом «Об оперативно-розыскной деятельности» сведения о признаках подготавливаемого, совершаемого или совершенного преступления, лицах, подготавливающих, совершающих или совершивших преступление и скрывшихся от органов дознания, следствия или суда. Вместе с тем анализ содержания данной нормы позволяет сделать вывод о том, что результаты оперативно-розыскной деятельности могут быть использованы как в оперативно-розыскных, так и в уголовно-процессуальных и других целях.

Таким образом, изложенные вопросы использования результатов оперативно-розыскной деятельности в уголовном судопроизводстве позволяют сделать вывод о том, что положения рассматриваемых инструкции и некоторые другие нормативы, предусматривающие порядок представления результатов оперативно-розыскной деятельности органу предварительного расследования, прокурору или в суд, а также обеспечивающие их использование в уголовном процессе, должны быть надлежащим образом определены в действующем национальном уголовно-процессуальном законодательстве.

Список литературы

1. Юдаков, К.И., Сергеев, А.Б. О необходимости дальнейшего совершенствования использования результатов оперативно-розыскной деятельности в уголовном процессе Республики Казахстан и Российской Федерации // Гылым. – 2017. – № 2 (53). – С. 129–135.
2. Оперативно-розыскная деятельность: учебник для студентов вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция» / [И.А. Климов и др.]; под ред. И.А. Климова. - М.: Юнити-Дана, 2014. – 383 с.
3. Дубоносов, Е.С. Оперативно-розыскная деятельность : учебник для вузов. – 4-е изд., перераб. и доп. – М: Юрайт, 2015. – 442 с.
4. Артамонова, Е.А. Фирсов, О.В. Основы теории доказательств в уголовном процессе России: учеб. пособие. – 4-е изд., испр. и доп. – М.: Норма: Инфра-М, 2016. – 240 с.
5. Халиков, А.Н. Оперативно-розыскная деятельность : учеб. пособие. - М.: Риор: Инфра-М, 2013. – 203 с.

6. Горбухов, В.А. Оперативно-розыскная деятельность : конспект лекций. – Ростов н/Д: Феникс, 2014. –176 с.
7. Безлепкин, Б. Т. Уголовный процесс в вопросах и ответах : учебное пособие. – 8-е изд., перераб. и доп. – М.: Проспект, 2016. – 328 с.
8. Заровнева, Г. С., Киселёва, С. Е. Криминалистические аспекты розыскной и поисковой деятельности следователя : монография. – М.: Проспект, 2016. – 112 с.

УДК 336.741.236.4(574)

ВИДЫ И СУБЪЕКТЫ ОТНОШЕНИЙ ПО ОБОРОТУ ЭЛЕКТРОННЫХ ДЕНЕГ НА ТЕРРИТОРИИ РК

Шолпанбаева К.Ж., ассоциированный профессор
Восточно-Казахстанский университет имени С. Аманжолова,
г. Усть-Каменогорск, Казахстан, E-mail: kanshaim.sholpanbaeva@mail.ru

Электронные деньги делятся на: анонимные и персонифицированные.

При использовании анонимной системы операции с электронными деньгами осуществляются без идентификации пользователя. Это удобно, например, при расчетах в общественном транспорте, кафе, магазинах и т.п.

Персонифицированные системы требуют идентификацию пользователя электронными деньгами, без которой проведение операции невозможно.

В Казахстане анонимное пользование электронными деньгами допускается, но с ограничениями.

Закон запрещает совершение следующих операций в отношении электронных денег анонимных или не идентифицированных владельцев - физических лиц:

- приобретение электронных денег на сумму свыше 50-ти кратного размера месячного расчетного показателя (МРП);
- совершение одной операции на сумму свыше 50-ти кратного размера МРП;
- совершение платежей и иных операций с электронного кошелька в течение рабочего дня на общую сумму свыше 100-кратного размера МРП;
- хранение на одном электронном устройстве электронных денег на сумму свыше 100-кратного размера МРП;
- погашение электронных денег и реализация агенту системы электронных денег;
- переводы между не идентифицированными владельцами электронных кошельков.

Совершение операций свыше указанных значений требует идентификации владельца электронных денег. Идентификация владельцев электронных денег проводится эмитентами или операторами системы электронных денег.

Закон различает упрощенную идентификацию и (условно говоря) полную. Последняя заключается в идентификации владельца электронных денег при личном присутствии владельца электронных денег и предъявлении им документа, удостоверяющего личность, либо посредством удаленной идентификации на

основании сведений из доступных источников, полученных от операционного центра межбанковской системы переводов денег.

Упрощенная идентификация осуществляется только дистанционным способом: фиксируется индивидуальный идентификационный номер (ИИН) владельца электронных денег и запрашивается электронная копия документа, удостоверяющего личность. Сверка ИИН проводится на основании сведений из общедоступных источников.

В зависимости от степени идентификации установлены пороги (лимиты) на проведение платежей электронными деньгами.

Закон «О платежах» (статья 44) содержит следующие ограничения по операциям упрощенно идентифицированных владельцев- физических лиц:

- 1) максимальная сумма одной операции не должна превышать сумму, равную 100-кратному размеру МРП;
- 2) максимальная сумма электронных денег, хранимых на электронном кошельке, не должна превышать сумму, равную 300-кратному размеру МРП;
- 3) общая сумма платежей и иных операций с использованием электронных денег с электронного кошелька на электронный кошелек идентифицированного либо упрощенно идентифицированного владельца электронных денег в течение рабочего дня не должна превышать сумму, равную 300-кратному размеру МРП.

Осуществление операций с электронными деньгами владельцев - физических лиц свыше указанных лимитов возможно только в случае их полной идентификации. Что касается владельцев электронных денег - индивидуальных предпринимателей и юридических лиц, то закон ограничивает размер совершаемых ими операции с электронными деньгами: максимальная сумма одной операции указанной категории владельцев электронных денег не может превышать тысячекратного размера МРП.

В таблице 1 приведены обобщенные данные по допускаемым законом пределам операций с электронными деньгами в зависимости от степени идентификации их владельцев.

Таблица 1 - Обобщенные данные по допускаемым законом пределам операций с электронными деньгами в зависимости от степени идентификации их владельцев

Вид операции	Анонимные владельцы - физ.лица	Упрощенно Идентифицируемые владельцы - физ.лица	Идентифицируемые владельцы - физ.лица	Идентифицируемые владельцы - юр.лица и ИП
1	2	3	4	5
Максимальная сумма приобретения электронных денег	50 МРП	без ограничения	без ограничения	без ограничения
Максимальная сумма	50 МРП	100 МРП	без ограничения	1000 МРП

одной операции				
Максимальная сумма операции с электронного кошелька в течение рабочего дня	100 МРП	300 МРП (на электронный кошелек идентифицированного либо упрощенно идентифицированного владельца)	без ограничения	без ограничения
Максимальная сумма хранения на одном электронном устройстве	100 МРП	300 МРП	без ограничения	без ограничения
Погашение электронных денег	запрещено	допускается	допускается	допускается

На практике эмитенты устанавливают дополнительные лимиты по операциям с электронными деньгами.

Основными субъектами отношений по обороту электронных денег выступают:

- эмитент электронных денег;
- оператор системы электронных денег;
- владелец электронных денег;
- агент системы электронных денег.

Схема участников системы электронных денег показана на рисунке 1.

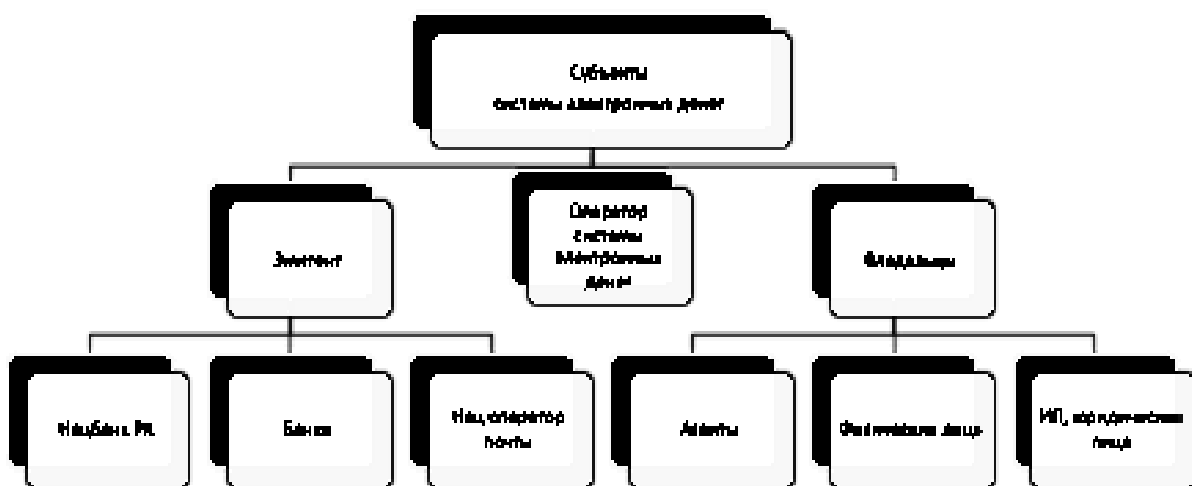

Рисунок 1 - Участники системы электронных денег

Эмитент электронных денег- это поставщик платежной услуги, который осуществляет выпуск и погашение электронных денег.

Эмитент, выпуская электронные деньги, принимает на себя обязательство обменять их на «обычные» деньги в последующем у владельцев электронных денег.

Для любого государства вопрос о том, кто может эмитировать электронные деньги, является крайне важным. В.В. Казанцев справедливо рассматривает в качестве причины столь пристального внимания государства к этому вопросу то, что деньги в системах электронных денег представляют собой обязательства, но не центрального банка, а эмиссионного центра, который является частью платежной страны. По его словам, «возникает вопрос не только доверия к такой системе, но и правомочности эмиссии такой системой «электронных денег» - ведь, получая от клиента денежные средства эмитированные, гарантированные и обеспеченные государством, взамен предлагаются аналоги денежных единиц, эмитированные и обеспеченные частной структурой, нередко расположенной вне юрисдикции страны клиента. Исходя из этого, у государства возникает проблема управления собственной национальной валютой, а кроме того, имеется реальная в сложившейся ситуации возможность использования «электронных денег» для легализации имущества, полученного незаконным путем, что не является стимулом, направленным на поддержание государства развивать «электронные деньги».

Вопрос о том, кто может выступать эмитентом электронных денег, решается по-разному. Евросоюз создал новую систему кредитных учреждений, которые вправе осуществлять эмиссию электронных денег - Институты электронных денег (ELMI). Многие другие страны разрешили производить эмиссию только через национальные и коммерческие банки (Индия, Сингапур). В свою очередь, Гонконг позволил осуществлять эмиссию электронных денег при условии получения лицензии депозитария. В Российской Федерации роль эмитентов электронных средств выполняют банки и НКО (некоммерческие организации), получившие лицензию оператора.

На территории Республики Казахстан эмитентами электронных денег могут выступать Национальный Банк Республики Казахстан, банки и Национальный оператор почты.

Как видно, небанковские организации лишены в Казахстане возможности выступать эмитентами электронных денег. Однако их участие допустимо в качестве операторов системы электронных денег.

В зависимости от количества эмитентов различаются одноэмитентные и многоэмитентные системы электронных денег. Одноэмитентная система электронных денег функционирует с участием одного эмитента, многоэмитентная - с участием двух и более эмитентов.

Свои функции эмитент может совмещать с функциями оператора системы электронных денег, осуществляя платежные услуги.

Оператор системы электронных денег обеспечивает функционирование системы электронных денег, включая сбор, обработку и передачу информации, формируемой при осуществлении операций с использованием электронных денег.

Оператор в отличие от эмитента не несет обязательств перед владельцами электронных денег по их погашению. Он занимается лишь техническими вопросами исполнения обязательств.

По казахстанскому законодательству оператором системы электронных денег может выступать банк, организация, осуществляющая отдельные виды банковских операций, или платежная организация- юридическое лицо в организационно-правовой форме ТОО, осуществляющее деятельность по оказанию платежных услуг и прошедшее соответствующую учетную регистрацию в Национальном Банке Республики Казахстан.

Оператор осуществляет свои функции в соответствии с условиями договора, заключаемого с эмитентом электронных денег. На основе этого же договора оператор устанавливает правила функционирования системы электронных денег.

К функциям оператора относятся:

- прием от владельцев электронных денег распоряжений о передаче (переводе) электронных денег в пользу иных участников системы;
- зачисление электронных денег на электронные кошельки владельцев;
- фиксирование операций с электронными деньгами;
- информирование владельцев электронных денег о совершенных операциях с электронными деньгами;
- обеспечение защиты от несанкционированных переводов электронных денег и др.

Оператор не является участником договора между владельцами электронных денег, во исполнение которого осуществляется перевод электронных денег. Следовательно, он не отвечает за качество, сроки передачи продаваемого товара (работ, услуг), за оплату которого осуществляется перевод электронных денег.

Однако оператор (наряду с эмитентом) несет ответственность перед владельцем электронных денег за ущерб, причиненный владельцу электронных денег вследствие несанкционированного доступа к электронным деньгам или их несанкционированного использования, а также ошибок или сбоев в работе программного обеспечения эмитента электронных денег либо в функционировании системы электронных денег (пункт 9 статьи 42 Закона «О платежах»).

Закон возлагает на операторов обязанность по предоставлению информации и сведений органам финансового мониторинга по операциям, подлежащими финансовому мониторингу в соответствии с Законом Республики Казахстан «О противодействии легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, и финансированию терроризма» (Закон о ПОДФТ).

Владельцами электронных денег могут являться:

- 1) физические лица;
- 2) агенты системы электронных денег;
- 3) индивидуальные предприниматели и юридические лица.

Таким образом, основная сфера использования электронных денег - оплата товаров, работ, услуг потребителями в пользу предпринимателей. Поэтому разделение владельцев электронных денег на вышеуказанные категории неслучайно.

Изначально индивидуальные предприниматели и юридические лица были ограничены в возможностях использовать электронные кошельки для своих

платежных операций. Они могли лишь принимать платежи от физических лиц, но сами рассчитываться электронными деньгами были не вправе. С принятием же поправок от 3 июля 2020 года в пункте 1 статьи 44 Закона «О платежах» индивидуальные предприниматели и юридические лица могут использовать электронные деньги в целях платежей по гражданско-правовым сделкам, а также проведения иных операций.

Агент системы электронных денег - это банк, организация, осуществляющая отдельные виды банковских операций, Национальный оператор почты и платежный агент, осуществляющие деятельность по приобретению электронных денег у эмитента и владельцев - физических лиц для последующей их реализации физическим лицам на основании договора.

Как видно, основная функция агента - распространение (покупка и продажа) электронных денег, выпущенных в обращение эмитентами.

Список литературы

1. Идрышева С.К. Электронные платежи и электронные деньги: правовые основы и отдельные коллизии в правовом понимании терминов // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. 2021. Т. 17. № 1. С. 74.
2. Коростелев М.А. Правовой режим электронных денег в гражданском законодательстве. - Автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук. - М., 2015. С. 18.
3. Пухов А.В., Мацкевич А.Ю., Рего А.В., Ушанов П.В. Электронные деньги в коммерческом банке: практическое пособие. - М., 2015. С.7.
4. Закон «О платежах» от 3 июля 2020 года (пункт 1 статьи 44).
5. Рисс В. И.К вопросу о коллективных валютах или частных деньгах // Экономика, управление, и право: инновационное решение проблем. - 2017. - С. 21-23.
6. Мащенко П.Л., Пилипенко М.О. Технология Блокчейн и ее практическое применение // Наука, техника, образование. - Олимп, 2017. - №32. - С. 61-64.
7. Пещеров А. И. Понятие и место криптовалюты в системе денежных средств // Юридическая мысль. - 2016. - Т. 95, № 3. - С. 1.
8. Щербик Е.Е. Феномен криптовалют: опыт системного описания // Концепт. - 2017.

**ҒЫЛЫМНЫҢ ӘРТҮРЛІ САЛАЛАРЫНДАҒЫ ЗЕРТТЕУ
ҚЫЗМЕТІНІҢ АЛҒАШҚЫ ҚАДАМДАРЫ**

**ПЕРВЫЕ ШАГИ В ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В
РАЗЛИЧНЫХ ОБЛАСТЯХ НАУК**

**FIRST STEPS IN RESEARCH ACTIVITIES IN VARIOUS
FIELDS OF SCIENCE**

УДК 657.372.34

ОБЕСЦЕНЕНИЕ ЗАПАСОВ И ИХ СПИСАНИЕ

Ақылбаева Д.

Научный руководитель: Белоусова Л.И., сениор-лектор
Восточно-Казахстанский университет имени С. Аманжолова,
г. Усть-Каменогорск, Казахстан, E-mail: lyudmila_belousova1958@mail.ru

Необходимым условием выполнения планов и бесперебойной работы предприятия по производству продукции, снижению ее себестоимости, росту прибыли, рентабельности является полное и своевременное обеспечение предприятия запасами.

Запасы являются наиболее ликвидной статьей среди статей оборотных активов. Для ускоренного обращения этой статьи в денежные средства предприятию необходимо иметь соответствующие службы, а именно службу маркетинга – комплексную систему организации сбыта продукции ориентированную на удовлетворение потребностей потребителя на основе исследования и прогнозирования рынка. Анализ этой статьи имеет большое значение для эффективного финансового управления. Запасы могут составлять значительный удельный вес не только в составе оборотных активов, но и в целом в активах предприятия. Это может свидетельствовать о том, что предприятия испытывают затруднения со сбытом продукции, нарушением технологии производства и выбором неэффективных методов реализации. Нарушение оптимального уровня товарно-материальных запасов приводит к убыткам в деятельности предприятий, поскольку увеличивает расходы по хранению этих запасов, отвлекает из оборота ликвидные средства, увеличивает опасность обесценения товаров и снижения их потребительских качеств, приводит к потере клиентов.

Списание запасов ниже себестоимости, до чистой стоимости реализации, отвечает принципу осмотрительности: активы в балансе организации не должны учитываться выше сумм, получение которых ожидается от их продажи или использования. При этом нецелесообразно списывать запасы на основе их классификации. Например, организации, занимающиеся поставкой услуг, обычно аккумулируют затраты по каждой отдельной услуге, для которой будет устанавливаться отдельная продажная цена, и, таким образом, она рассматривается как отдельная статья.

Расчеты возможной чистой стоимости реализации должны основываться на самом надежном доказательстве в отношении количества запасов, предназначенных для реализации, на момент выполнения расчетов. При расчете чистой стоимости реализации необходимо учитывать предназначение этих запасов, события, происходящие после окончания отчетного периода в той степени, в какой такие события подтверждают условия, существовавшие на конец периода. Если цена, по которой будут проданы запасы, ниже, чем их текущая стоимость с учетом необходимых затрат по укомплектованию, то стоимость запасов необходимо снизить до возможной чистой стоимости реализации.

В соответствии с МСБУ (IAS)10 «События после даты баланса» организация должна внести корректировки в свою финансовую отчетность за предыдущий период и снизить балансовую стоимость запасов и признать дополнительную корректировку себестоимости запасов до чистой стоимости реализации в качестве расхода отчетного периода. В случае, когда запасы предполагается использовать только в целях исполнения уже заключенных договоров, то основой для принятия решения являются продажные цены, установленные в таких договорах. В случае, когда количество запасов превышает величину, необходимую для выполнения заказов по заключенным договорам, то возможная чистая стоимость реализации остающейся части запасов основывается на общем уровне продажных цен. В связи с наличием договоров на продажу товаров по фиксированным ценам в объеме, превышающим имеющиеся остатки запасов или договоров на покупку товаров по фиксированным ценам могут возникнуть оценочные обязательства или условные обязательства, которые рассматриваются в соответствии с МСФО (IAS) 37 «Оценочные обязательства, условные обязательства и условные активы».

Часто возникают обстоятельства, результатом которых может стать обесценение имеющихся запасов. Факт обесценения фиксируется в учете, если возмещаемая стоимость (стоимость, которая могла бы быть получена в результате немедленной реализации запаса) окажется ниже балансовой стоимости запаса.

Себестоимость запасов может быть снижена в следующих случаях:

- повреждение запасов (порча, поломка, дефекты);
- полное или частичное устаревание запасов;
- снижение продажной цены (утрата будущей выгоды);
- увеличение затрат на завершение или осуществление продажи.

Необходимо отметить, что стоимость сырья и материалов, которые используются в производстве, не списывается ниже фактической стоимости приобретения, если готовая продукция (для производства которой они будут использованы) предположительно будет продана по или выше себестоимости.

Пример. Балансовая стоимость комплектующих деталей для сборки компьютеров составляет 1000000 тенге. Рыночная стоимость деталей уменьшается до 800000 тенге. В то же время, компьютеры, при сборке которых используются вышеупомянутые детали, реализуются выше себестоимости. Таким образом, отсутствует необходимость снижать балансовую стоимость комплектующих деталей. Если же себестоимость готовой продукции будет превышать возможную стоимость реализации в связи с падением цен на сырье, то сырье списывается до возможной чистой стоимости реализации.

Наилучшим количественным выражением чистой стоимости продажи могут быть затраты по приобретению аналогичных материалов. Материалы, используемые в производстве запасов, не списываются ниже себестоимости, если конечный продукт, в производстве которого были использованы и будет продан по себестоимости или выше ее.

Оценка чистой стоимости реализации проводится периодически каждый отчетный период. Когда меняются обстоятельства, которые первоначально привели к частичному списанию запасов до чистой стоимости реализации, списанная сумма возмещается до величины, характеризующей себестоимость запасов: новая балансовая стоимость должна представлять собой наименьшее значение из: себестоимости и пересмотренной чистой стоимости реализации. Например, запасы учтенные, из-за снижения продажной цены по возможной чистой стоимости реализации, все еще остаются нереализованными в периоде, когда их продажная цена возросла.

Отдельные аспекты рассматриваемой проблемы нашли отражение в работах ученых из СНГ. Признавая важность имеющихся результатов исследований, отметим, что процесс организации бухгалтерского учета, аудита и анализа запасов раскрывается без глубокого использования международного опыта.

В производственно-хозяйственной деятельности любого предприятия важную роль играют материально-производственные запасы.

Производственные запасы и материальные ценности являются предметами труда и обеспечивают основной производственный процесс предприятия. Себестоимость их полностью передается на вновь созданный продукт, занимая при этом довольно высокий удельный вес.

В настоящее время в условиях рыночной экономики заготовление и приобретение материально-производственных запасов имеет большое значение на начальной стадии заготовления. Для достижения цели по надлежащему заготовлению и потреблению товарно-материальных ценностей, с дальнейшим рациональным использованием, служба бухгалтерского учета должна содержать полную, прозрачную информацию, позволяющую ежемесячно проводить анализ действий по заготовлению и приобретению товарно-материальных ценностей. Кроме того, данные бухгалтерского учета должны содержать информацию для изыскания резервов снижения себестоимости продукции в части рационального приобретения запасов.

Организация материального учета - один из наиболее сложных участков учетной работы. На промышленном предприятии номенклатура материальных ценностей исчисляется десятками тысяч наименований, а информация по учету материально-производственных запасов составляет более 30% всей информации по управлению производством. Поэтому организация учета и контроля по приобретению, движению, сохранностью и использованию материальных ценностей связана с большими трудностями. Большое значение имеет автоматизация всех учетных работ, начиная от выписки учетных документов и заканчивая составлением необходимой отчетности. Неотъемлемой частью учета и контроля материально-производственных запасов является экономический анализ их использования, который углубляет поиски резервов повышения эффективности производства.

Многообразие форм собственности в период рыночной экономики, расширение прав предприятий в управлении экономикой, отраслевые особенности производства требуют альтернативных, а подчас и многовариантных подходов при решении конкретных вопросов методики и техники ведения учета производственных запасов.

Руководители предприятий (структурных подразделений), осуществляющих производственную деятельность, должны постоянно следить за соблюдением нормативов, за динамикой фактических удельных расходов, так как материальные затраты занимают высокий удельный вес в общих затратах на производство, а следовательно, эти затраты существенно влияют на величину получаемой прибыли. Отсюда следует, что экономия материальных ресурсов является важнейшим фактором повышения эффективности производства. Без правильной организации учета и контроля над использованием материально-производственных запасов невозможно обеспечить контроль за остатками, поступлением и расходами запасов на складах.

Список литературы

1. МСФО(IAS)37 *Оценочные обязательства, условные обязательства и условные активы.*
2. Шолпанбаева К.Ж. Финансовый учет 2: учеб.пособие / К.Ж. Шолпанбаева, А.А. Апышева, Л.И. Белоусова; М-во образования и науки РК. - Усть-Каменогорск: Берел: Изд-во ВКГУ, 2018.
3. Закон Республики Казахстан от 28 февраля 2007 года № 234-III «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 14.07.2022).
4. Шолпанбаева К.Ж. Апышева А.А. Белоусова Л.И.- изд. Берель учебное пособие/Финансовый учет 1 - 2017г.

УДК 796.966

ТРЕНИРОВОЧНЫЙ ПРОЦЕСС ПОДГОТОВКИ СПОРТСМЕНОВ ЗАНИМАЮЩИХСЯ КЕРЛИНГОМ

Алипов.А.С., магистрант 2 курса специальности «ФКиС»

Соавтор: Абдыгалиев А.Б.

ВКУ имени С. Аманжолова, г. Усть-Каменогорск, Казахстан

В статье рассматриваются особенности преподавания технико-тактической подготовки спортсменов занимающихся керлингом на этапе начальной спортивной специализации. Приведены этапы ознакомления и формирования двигательного умения. Описаны методы, используемые при обучении тактике.

Ключевые слова: керлинг, техника, тактика, упражнения, двигательные действия, технико-тактические действия.

Кёрлинг — вид спорта с приоритетным проявлением координационных способностей (равновесие, межмышечная и внутримышечная координация

движений). Основные двигательные действия, применяемые в игре, — выкат и свипование (натираание ледовой поверхности щёткой). Ниже представлены различные аспекты выполнения этих двигательных действий. Хват камня и выпуск камня — это составляющие выката, но они влияют на точность броска и спортивный результат, в связи с чем будут рассмотрены отдельно.

Особенности техники выполнения броска в кёрлинге заключаются в необходимости формирования механизма тонкой настройки. В основном для регулирования веса камня используются большие мышцы плеча и руки, важное значение имеет также способ отталкивания от колодки. Мелкие мышцы руки используются для внесения небольших корректировок при выполнении постановочных бросков. Эти корректировки дают разницу приблизительно в 1–2 м. Для внесения небольших изменений в скорость движения камня игроки используют так называемый механизм тонкой настройки — выпрямление руки или опускание верхней части туловища.

При использовании способа выпрямления руки рука с камнем должна быть согнута в локте. Как только игрок приближается к зоне выпуска камня, рука выпрямляется. Если вес выпускаемого камня правильный, игрок выпрямляет руку с той же скоростью, с какой движется камень, не придавая какого-либо дополнительного веса камню. Если игрок обнаруживает, что камень движется недостаточно быстро, он выпрямляет руку быстрее, чем движется камень. Такое выпрямление добавит некоторый вес камню. Если игрок обнаружил, что камень движется слишком быстро, он должен проехать с камнем дальше, чем обычно, что уменьшит импульс камня. Рекомендуется установить зону выпуска камня, которая находилась бы на некотором расстоянии от хог-лайн. Включение этого дополнительного пространства позволит при необходимости скользить дальше, не опасаясь нарушения правила хог-лайн. Для того чтобы использовать выпрямление руки в качестве механизма тонкой настройки, нужно при скольжении держать верхнюю часть туловища достаточно высоко. Такое положение тела позволяет сохранять запястье в вертикальном положении для корректного выполнения вращения.

Другой метод, используемый для добавления небольшого количества веса камню, осуществляется путём постепенного опускания верхней части туловища. Если игрок обнаружил, что камню требуется дополнительная скорость, он должен опускать верхнюю часть туловища быстрее, чем обычно.

Планирование тренировочного процесса

Организация системы многолетней спортивной подготовки формируется с учётом следующих компонентов:

- организационно-управленческий процесс по этапам и периодам спортивной подготовки по кёрлингу;
- система отбора и спортивной ориентации, представляющая собой процесс, направленный на выявление задатков у юных спортсменов, выраженных в спортивной предрасположенности к занятиям кёрлингом, и выявление индивидуальных возможностей в этом виде деятельности для определения дисциплины и амплуа;
- тренировочный процесс является основой спортивной подготовки,

определяет характер и содержание всей двигательной деятельности, а также финансового, материально-технического, информационного, научного и медицинского обеспечения и восстановительных мероприятий. В процессе тренировочной деятельности спортсмен совершенствует свою физическую, техническую, тактическую и психическую подготовленность, а успешными предпосылками для достижения их высокого уровня является воспитание человека и уровень его интеллектуальных способностей;

– соревновательный процесс, учитывающий организацию и проведение спортивных соревнований и участие в них спортсменов в соответствии с Календарным планом физкультурных и спортивных мероприятий, формируемым организацией на основе Единого календарного плана межрегиональных, всероссийских и международных физкультурных мероприятий и спортивных мероприятий. Является специфической формой деятельности в спорте, определяет цели и направленность подготовки, а также используется как одно из важнейших средств специализированной тренировки, позволяющей сравнивать и повышать уровень подготовленности спортсменов;

– процесс медико-биологического сопровождения, под которым понимается медицинское обеспечение, восстановительные и реабилитационные мероприятия;

– процесс ресурсного обеспечения, под которым понимается организация и планирование материально-технического обеспечения спортивной подготовки, обеспечение квалифицированными кадрами.

Многолетняя подготовка спортсменов-кёрлингистов содержит следующие компоненты:

- этапы подготовки спортсмена на многие годы;
- главные задачи подготовки;
- основные средства, методы и методики тренировок;
- предельные тренировочные и соревновательные нагрузки.

С учётом этого структура системы многолетней подготовки по кёрлингу предусматривает планирование и изучение материала на четырёх этапах.

Для достижения основной цели подготовки спортсменов на каждом этапе необходимо обеспечить решение конкретных задач:

1) этап начальной подготовки (до года, свыше года):

- формирование устойчивого интереса к занятиям спортом;
- формирование широкого круга двигательных умений и навыков;
- освоение основ техники по виду спорта «кёрлинг»;
- всестороннее гармоничное развитие физических качеств;
- укрепление здоровья;
- отбор перспективных юных спортсменов для дальнейшей спортивной

подготовки;

2) тренировочный этап (этап начальной спортивной специализации (до двух лет) и этап углублённой спортивной специализации (свыше двух лет)):

– повышение уровня общей физической и специальной физической, технической, тактической, теоретической и психологической подготовки;

– приобретение опыта и достижение стабильности выступления на официальных спортивных соревнованиях по виду спорта «кёрлинг»;

- формирование спортивной мотивации;

- укрепление здоровья;

3) этап совершенствования спортивного мастерства (три года):

- повышение функциональных возможностей организма;

- совершенствование общих и специальных физических качеств, технической, тактической и психологической подготовки;

- стабильность демонстрации высоких спортивных результатов на официальных межрегиональных и всероссийских спортивных соревнованиях;

- поддержание высокого уровня спортивной мотивации;

- сохранение здоровья;

4) этап высшего спортивного мастерства:

- достижение результатов уровня спортивных сборных команд Российской Федерации;

- повышение стабильности демонстрации высоких спортивных результатов на официальных всероссийских и международных спортивных соревнованиях.

Планирование является неотъемлемой частью любой успешной деятельности, и планирование тренировочной деятельности не является исключением. Если команда хочет достичь поставленных целей, нужно расставить приоритеты, определить задачи и способы их решения. Многие команды и отдельные игроки не получают должного развития в кёрлинге, потому что тратят часы на бессмысленные тренировки, в то время как тренировки должны быть спланированы таким образом, чтобы они были максимально продуктивными.

Факторы, которые необходимо учитывать при планировании эффективной и содержательной тренировки. Тренировка должна:

- соответствовать целям, установленным на сезон;

- быть хорошо спланирована;

- иметь определённую функцию;

- включать разнообразную деятельность;

- удовлетворять командным и индивидуальным потребностям;

- изменяться в зависимости от времени сезона;

- быть содержательной и полезной;

- доставлять удовольствие;

- поддерживать активность игроков;

- укреплять уверенность.

План тренировки должен содержать:

- список конкретных задач;

- перечень видов деятельности (упражнения и процедуры, которые служат достижению целей);

- описание каждой деятельности (детали того, как должен выполняться каждый из видов деятельности);

- сроки выполнения каждого вида деятельности (время, установленное таким образом, чтобы достичь поставленных целей).

Тренировка должна состоять из трёх видов деятельности:

- разминка — растяжения и упражнения, имитирующие игровую деятельность, которые подготовят игрока к работе и уменьшат вероятность травм;

– основная часть — тренировка физических качеств, выполнение броска, свипинга и стратегических навыков (тренер даёт обратную связь о правильности выполнения);

– заминка — постепенно уменьшающаяся физическая активность и упражнения на растяжку, чтобы обеспечить восстановление игрока.

Разновидности тренировок

План на сезон должен включать тренировки, направленные на выявление и устранение ошибок. Необходимые поправки во многом зависят от личности игрока, его способностей и количества времени, оставшегося до предстоящих соревнований. При планировании тренировок необходимо учитывать этап спортивного сезона и график основных соревнований. В начале сезона тренировки будут сосредоточены на основах и устранении крупных ошибок. В этот период есть достаточно много времени для работы над значительными изменениями в технике, если они требуются. В конце сезона будет время только для незначительных исправлений. Тренировки непосредственно до соревнований должны сосредоточиться на положительных моментах и попытке привить уверенность всем членам команды.

Тренировки могут быть классифицированы в соответствии с этапами сезона.

При планировании начала сезона необходимо принимать во внимание следующие элементы:

- улучшение физической формы;
- акцент на основах;
- фокус на крупных ошибках;
- основы стратегии;
- простые упражнения на выполнение бросков;
- основы навыков коммуникации.

Следует обратить внимание на то, что акцент делается на выявлении всех основных ошибок, а затем на их устранении. Используемые упражнения должны включать элементы физической подготовки. В это время года могут начинаться занятия по стратегии и тактике игры.

Планирование тренировок в середине сезона должно быть сосредоточено на таких элементах, как:

- физическая подготовка;
- исправление ошибок;
- стратегия игры;
- упражнения на выполнение более тонких бросков;
- решение основных возникающих проблем;
- совершенствование навыков коммуникации.

Приближаются крупные соревнования, к этому времени должны в значительной степени быть исправлены все основные ошибки. В тренировках используются более сложные броски. Стратегические цели на сезон должны в значительной степени быть достигнуты.

Планирование тренировок в конце сезона должно включать следующие элементы:

- поддержание физической формы;
- фокус на исправление незначительных ошибок;

- стратегия при решении различных ситуаций;
- специальные упражнения на выполнение бросков;
- игровые тренировки;
- настройка навыков коммуникации.

На этом этапе сезона могут быть сделаны только незначительные поправки в технике, уже слишком поздно работать над серьёзными ошибками, если они по-прежнему присутствуют. В связи с тем, что это время основных соревнований, работа над стратегией теперь может быть вполне конкретной. Игровые тренировки используются в качестве моделирования реальных игровых ситуаций.

В тренировочных занятиях непосредственно перед соревнованием:

- отсутствует работа над физической формой;
- вносятся незначительные правки в технике;
- обсуждается стратегия для конкретных соревнований;
- выполняются простые броски для формирования уверенности;
- обеспечивается положительная обратная связь;
- проводится собрание команды перед соревнованием.

Во время любой тренировки перед соревнованием главной целью является формирование уверенности у членов команды. Упражнения, основанные на выполнении простых бросков, считаются средством укрепления уверенности. Тренер может играть очень важную роль в формировании положительных эмоций у членов команды. Если тренировка организована в месте проведения соревнований, игрокам нужно совершенствовать чувство льда.

Этапы спортивной подготовки

Продолжительность спортивной подготовки установлена федеральным стандартом спортивной подготовки по виду спорта «кёрлинг» и составляет:

- этап начальной подготовки — 3 года;
- тренировочный этап (этап спортивной специализации) — 5 лет;
- этап совершенствования спортивного мастерства — не ограничен;
- этап высшего спортивного мастерства — не ограничен.

На этап начальной подготовки зачисляются лица не моложе 8 лет, желающие заниматься кёрлингом. Эти спортсмены не должны иметь медицинских противопоказаний для освоения программы, им нужно успешно сдать нормативы по общей физической подготовке для зачисления в группы на данном этапе.

На тренировочный этап (этап спортивной специализации) зачисляются подростки не моложе 10 лет. Эти спортсмены должны успешно сдать нормативы по общей физической и специальной физической подготовке для зачисления в группы на данном этапе.

На этап совершенствования спортивного мастерства зачисляются спортсмены не моложе 14 лет. Эти спортсмены должны иметь спортивный разряд не ниже кандидата в мастера спорта, успешно сдать нормативы по общей физической, специальной физической и технико-тактической подготовке для зачисления в группу на этап совершенствования спортивного мастерства.

На этап высшего спортивного мастерства зачисляются спортсмены не моложе 16 лет. Эти спортсмены должны иметь спортивный разряд не ниже мастера спорта России и мастера спорта международного класса, успешно сдать нормативы по

общей физической и специальной физической подготовке для зачисления в группу на этап высшего спортивного мастерства.

Список литературы

1. Сепсяков В. А., Задворнов К. Ю., Козлов И. М. Краткая модельная схема и некоторые кинематические характеристики техники броска камня в кёрлинге // Научные исследования и разработки в спорте: Вестник аспирантуры СПбГАФК им. П. Ф. Лесгафта. — СПб.: ГАФК им. П. Ф. Лесгафта, 2019. — Вып. 4. — С. 106–116.
2. Сепсяков В. А. Особенности управления движениями при выполнении броска камня в кёрлинге // Научные исследования и разработки в спорте: Вестник СПбГАФК им. П. Ф. Лесгафта. — СПб., 2021. — Вып. 6. — С. 232–237.
3. Матвеев Л. П. Теория и методика физической культуры. Введение в предмет: учебник для высших специальных физкультурных учебных заведений. — 4-е изд., стер. — М.: Лань, 2019. — 160 с.

УДК 796.966

КЕРЛИНГ. ИСТОРИЯ И ПРАВИЛА

Алипов.А.С., магистрант 2 курса специальности «ФКиС»

Соавтор: Абдыгалиев А.Б.

ВКУ имени С. Аманжолова, г. Усть-Каменогорск, Казахстан

В статье приведены исторические факты зарождения керлинга, а также описание правил игры, характеристики места игр в керлинг и перечень необходимого инвентаря.

Ключевые слова: керлинг, история, тактика, инвентарь, правила.

Кёрлинг (англ. Curling, от шотл. currg -- грохотать, громыхать) -- командная спортивная игра на ледяной площадке. Участники двух команд поочерёдно пускают по льду специальные тяжёлые гранитные снаряды «камни» в сторону размеченной на льду мишени.

В керлинге участвуют две команды по 4 человека. Игра состоит из 10 независимых периодов, так называемых эндов (end).

В течение одного энда команды по очереди выпускают по 8 камней. При розыгрыше камня игрок отталкивается от стартовой колодки и разгоняет по льду камень. При этом он пытается либо добиться остановки камня в определённом месте, либо выбить из зачётной зоны камни противников, в зависимости от текущей тактической цели. Другие игроки команды могут с помощью специальных щёток тереть лёд перед камнем, тем самым слегка подправляя его движение.

Кёрлинг возник в Шотландии в начале XVI века, фактическим подтверждением существования этой спортивной игры является кёрлингский спортивный снаряд (камень), на поверхности которого выбита дата изготовления («1511 год»), найденный на дне осушенного пруда в Данблейне. Первые же летописные упоминания о кёрлинге встречаются в средневековых монастырских книгах, датированных 1541 годом, сохранившихся в шотландском аббатстве Пейсли.

Примерно к тому же времени (1565 год) относятся две картины кисти Питера Брейгеля, на которых запечатлены нидерландские крестьяне, играющие в айшток - игру, близкую к кёрлингу, на льду замёрзшего озера. Шотландия и Нидерланды в XVI веке имели очень сильные торговые и культурные связи, свидетельством чему является широкое распространение в континентальной Европе не только кёрлинга, но и гольфа.

Старейшим кёрлинг-клубом в мире является ассоциация игроков города Килсит, расположенного на севере Шотландии, основанная в 1716 году. Первый клуб кёрлингистов открыт в 1737 году в провинции Файф. В этом же городе находится древнейшее рукотворно созданное спортивное поле, предназначенное для игры в кёрлинг •• искусственная дамба, огораживающая пруд и задающая площадку размерами 100 на 250 метров.

Само слово curling впервые стало употребляться в качестве названия игры в XVII веке, после упоминания в поэме шотландского поэта Генри Адамсона. Исследователи считают, что игра получила своё имя вовсе не от сложных завитков-следов, которые оставлял за собой на льду камень, а от шотландского глагола curr, который описывает низкое рычание или рёв (в английском языке ближайшим эквивалентом является rurr). Всё дело в том, что гранитный камень, скользящий по льду, касался зазубринок льда, отчего происходил характерный звук. И по сей день в некоторых районах Шотландии игра более известна под названием «Игра в ревущие камни».

Стоит отметить, что несовершенная форма снарядов и неподготовленность поля не позволяли древним кёрлерам играть, опираясь на ту или иную выигрышную стратегию, или нарабатывать спортивное мастерство •• в большинстве случаев, исход игры решала удача той или иной команды или игрока.

Интересная информация о снарядах содержится также в летописях шотландского города Дарвелл: ткачи после работы отдыхали, играя в кёрлинг тяжёлыми каменными грузами, использующимися в гнетах при ткацких станках, причём эти грузы имели съёмную ручку. Там также написано, что «многие жёны поддерживали авторитет своего мужа, полируя ручку камня и доводя её форму до совершенства».

Примерно с XVIII века форма камня начала стандартизироваться и приобрела современный вид: диаметр 29,2 см (11,5 дюймов), высота 11,4 см (4,5 дюйма), вес 19,96 кг (44 фунта). Холодный климат, обилие льда и демократичные требования для игры сделали её очень популярной в Шотландии, а затем и во всём мире. Вместе с переселенцами, бежавшими в Америку от власти английских монархов, кёрлинг проник и в Новый свет, а в Канаде получил особенно широкое распространение в силу объективных климатических причин. Дебют кёрлинга в США состоялся в 1768 году: игру принесли с собой шотландские солдаты, расквартированные в то время в Квебеке.

В первой половине XIX века были официально утверждены правила игры в кёрлинг, которые с тех пор почти не изменились.

В кёрлинг играют две команды по 4 человека. Задача каждой команды • поставить как можно больше своих камней в дом (круг), представляющий собой круг с радиусом, равным 1,83 м, причем, как можно ближе к центру и не дать сопернику

сделать то же самое. В "доме" обозначается его центр (точка tee). Камни соперника, как и свои, можно выбивать.

Длится игра 8 или 10 эндов (таймов, периодов), в каждом энде у команды по восемь камней, которые они бросают, а точнее катают, по очереди. Руководят действиями команды и показывают, куда камни ставить, капитаны - скипы. Они - мозг и тактический штаб. Остальные члены команды все вместе называются "свипперами". Сначала они пускают по два камня каждый, а потом натирают лед, когда камни пускают товарищи по команде. Лед в керлинге натирают для того, чтобы на поверхности льда создать тонкий слой воды, по которому будет скользить камень. Таким образом можно не только существенно увеличивать путь камня, но и менять его траекторию движения.

Две команды по четыре человека, оснащенные по восемь камней каждая поочередно соревнуются в точности постановки своих камней в зачетную зону (называемую «домом») на противоположной стороне ледовой площадки размерами 45 на 5 метров. При этом командам разрешено отодвигать в «доме» чужие камни или выбивать их. Побеждает команда, у которой после выпуска всех снарядов камень или камни окажутся ближе к центру «дома». каждым из которых присуждается одной команде.

Площадка для керлинга являет собой прямоугольное поле на льду длиной 146 футов и шириной 14 футов 2 дюйма. Мишень • «дом» • образуется тремя концентрическими кругами, которые различны по цвету и составляют 12 футов в диаметре. Ледяное покрытие может быть как природным, так и искусственным, главное условие - температура на уровне -5 °С. Цель керлера - как можно ближе к центру толкнуть свой камень; в крайнем случае - хотя бы остаться в пределах внешнего круга.

В средневековой летописи городка Дарвел говорится о ткачах, которые свободное время коротали за игрой в керлинг. Для этого им понадобились тяжелые каменные грузы, использующиеся в гнетах при ткацких станках, при этом грузы имели съемную ручку. Помимо прочего, летопись гласила: «многие жены поддерживали авторитет своих мужей, полируя ручку камня и доводя ее до совершенства». Современный снаряд предстал перед нашими очами в виде дископодобного гладкого куска камня с ручкой сверху и весит все 44 фунта (20 кг). Камень изготавливается из особого гранита, добываемого на острове Эйлса-Крейг в Шотландии. Владеет островом маркиза Эйлса, а последняя добыча гранита велась в 2002 году.

Щетку для керлинга ранее делали из переплетенных колосков наподобие домашней метлы. Сегодня щетки полностью вытеснили злаковые метлы: полые внутри палки для щеток изготавливаются из стекловолокна или стали, заменив неудобные деревянные штыри. Щетки бывают нескольких видов: с обычной щетиной, с губкой и щетка-трансформер, меняющая угол наклона.

Обувь керлеров похожа на атлетические кроссовки-«калоши» с двумя подошвами на выбор: слайдер и антислайдер. Слайдер с тефлоновым покрытием одевают скользящие игроки, которые выбрасывают камень и свипуют. Антислайдер, напротив, фиксирует ногу на льду. Среди прочего оборудования, без которого стыдно появиться на льду, следует упомянуть стретчевые керлинг-штаны, секундомер с

остановом и перчатки, чтобы крепко держать метлу.

Подводя итоги, мы можем сказать, что керлинг-это игра, где участвуют две команды по 4 человека, которая состоит из 10 независимых периодов. В ходе работы мы узнали, что керлинг зародился в Шотландии, где до сих пор играют в керлинг и остаются лучшими в данном виде спорта.

Список литературы

1. Кёрлинг. Правила игры. - ФКР., 2020.
2. Кёрлинг: стратегия и тактика игры (автор К.Ю. Задворнов). - 2021.
3. Теоретические основы индивидуальной подготовки спортсмена в кёрлинге. Учебное пособие (автор К.Ю. Задворнов). - 2019.
4. Сепсяков В. А., Задворнов К. Ю., Козлов И. М. Краткая модельная схема и некоторые кинематические характеристики техники броска камня в кёрлинге // Научные исследования и разработки в спорте: Вестник аспирантуры СПбГАФК им. П. Ф. Лесгафта. — СПб.: ГАФК им. П. Ф. Лесгафта, 2019. — Вып. 4. — С. 106–116.
5. Сепсяков В. А. Особенности управления движениями при выполнении броска камня в кёрлинге // Научные исследования и разработки в спорте: Вестник СПбГАФК им. П. Ф. Лесгафта. — СПб., 2021. — Вып. 6. — С. 232–237.
6. Матвеев Л. П. Теория и методика физической культуры. Введение в предмет: учебник для высших специальных физкультурных учебных заведений. — 4-е изд., стер. — М.: Лань, 2019. — 160 с.

ӘОЖ 659.1

ЗАМАНАУИ ЖАРНАМАЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ЖАРНАМА НАУҚАНЫНДА ҚОЛДАНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Ғылыми жетекші: Алишері А.Б., аға оқытушы, магистр

Жакипбекова Д.А., жас ғалым, магистр,

М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз., Қазақстан,

E-mail: alisher_aelita@mail.ru, dinara070717@gmail.com

Жарнама - бұл тауарды немесе қызметті сатуға ықпал ететін тауар, қызмет туралы ақпаратты тарату және тұтынушыға жеткізу мақсатымен шақыру және сендіру сипатындағы байланыс құралы

Жарнамалық технологиялардың теориялық және практикалық аспектілерін, оларды қолдану ерекшеліктерін қарастыру. Бірінші тарауда теориялық аспектілер, заманауи жарнамалық технологиялар ұғымы қарастырылды. Осы тарауда жарнамалық технологиялардың түрлерінің мысалдары, пайдалану ерекшеліктері, рөлі туралы айтылады. мақсаты нарықта тауарды немесе қызметті жылжытудағы заманауи жарнамалық технологиялардың рөлін талдау және әлемде және біздің елде жарнаманың даму тенденцияларын талдау болып табылады.

Бүкіл әлемде маңызды және кеңінен қолданылатын жарнамалық медианың бірі - интернет. Адамдар интернетті күнделікті өмірдегі әртүрлі пайдалы дүниелер туралы түсінік алу үшін қолданады. Осылайша, бұл жарнама үшін тамаша орын

болды және ол бүкіл әлем халқына бірден жүгіне алады. Көптеген адамдар бұл жарнамалық медианың ең жақсы және қол жетімді түрі деп санайды [1].

Жарнама технологиясы - бұл ақпарат жинауды, оны әрі қарай өңдеуді, жарнамалық хабарлама құруды және осы хабарламаны тұтынушыға жеткізуді қамтамасыз ететін әдістер кешенін қамтитын процесс. Шамамен айтқанда, жарнама технологиясы - бұл жарнаманы мақсатты аудиторияға жеткізудің кешенді шаралары. Жарнамалық технологияларды таңдауда шығармашылық кейде экстравагантты ойлаудың болуы маңызды.

Сондықтан жарнамалық технологиялармен жұмыс жасау шығармашылық процесс деп саналады. Жарнама өнімді жылжытуға ықпал етеді, жарнаманың көптеген түрлері және заманауи жарнамалық технологиялар белгілі, олар бір уақытта өнімді жылжыту құралы болып табылады. Жарнамалық технология ақпарат тасымалдаушысы ретінде әрекет етеді, басқаша айтқанда, заманауи жарнамалық технологияларды жарнаманың түрлері деп те атауға болады, олар жарнаманың жаңа әдістер мен технологияларды енгізумен ұсынылатын орнына байланысты өзгереді.

Бүгінгі күні барлық басқа жарнамалар сияқты сыртқы жарнамалар цифрландырылады, әртүрлі интерактивті құрылғыларды қолданады және DOOH (Digital Out of home) деп аталды. Смартфон немесе кез келген басқа "ақылды" құрылғы сияқты "ақылды" жарнама - бұл ақпараттық желі (мысалы, Интернет) арқылы деректерді жіберу және қабылдау арқылы қоршаған ортаға динамикалық түрде жауап бере алатын жарнама.

Сандық сыртқы жарнама ол өздігінен жарқын, түрлі-түсті, контрастқа ие және тәуліктің кез келген уақытында көрінеді. Қосымша жарықтандыру қажет емес. Бұл осындай медиа арқылы жарнаманы жылжытудың ең тиімді әдістерінің бірі. Сандық үй жарнамасы көптеген көрсеткіштер бойынша мобильді жарнамадан озып кетуі мүмкін. Бүгінгі күні ұялы байланыссыз адамды елестету қиын [2].

Цифрланған сыртқы жарнаманың бірқатар артықшылықтары бар деп қорытынды жасауға болады. Ол жарқын және есте қаларлық, сонымен бірге онымен жұмыс істеу оңай. Ауа-райына байланысты қалқанды өзгертудің қажеті жоқ, сіз тәуліктің кез-келген уақытына мазмұнды реттей аласыз және оны кем дегенде сағат сайын өзгерте аласыз. Бірақ әр нәрсенің оң және теріс жақтары бар және цифрлық сыртқы жарнама да ерекшелік емес. Сыртқы жарнаманың бұл түрі интернетті пайдалану арқылы мазмұнды өзгертеді, бұл хакерлердің санасын қоздыратыны сөзсіз. Кез-келген сыртқы жарнама, әдеттегідей, әрқашан көптеген адамдар жиналатын жерлерде орналастырылады, үлкен. Дәл осы себепті хакерлер вандалдар немесе жай ғана наразы бұқара өздерінің үгіт-насихатын жүргізіп, жарнамалық хабарламаның "өзгеруіне" белсенді түрде араласады.

Саяси науқанды насихаттау үшін Теледидарды пайдалану сайлаушылардың әсерін болдырмауға көмектеседі және сайлаушылардың 70 пайызының назарын аударады. Саяси кандидат туралы аз ақпараты бар немесе саяси науқанға қызығушылық танытпайтын адамдар өздерінің жарнамаларын көргеннен кейін кандидаттарға деген көзқарастарын жиі өзгертеді. Саяси жарнамалар сайлаушылардың кандидатты қалай бағалайтынына да әсер етеді.

Егер теледидарлық жарнамалар дұрыс жасалған болса, Сіздің бизнесіңіз туралы хабарламаға тиімді және жылдам өзгерістер енгізу қиын. Егер бизнес арнайы

ұсынысты немесе жаңа өнімді немесе қызметті жарнамалағысы келсе, жаңа орын құру керек және уақыт аралықтарын сатып алу қажет, бұл көп уақытты қажет етуі мүмкін. Интернеттегі баннерлер сияқты басқа бұқаралық ақпарат құралдары немесе әдетте тез және тиімді түрде жасалуы немесе өңделуі мүмкін.

Тұтынушылар көбінесе теледидарлық жарнаманың обсессивті сипатына шағымданады және жарнамадан аулақ болу жолдарын табады. Бұл теледидарлық жарнаманың тиімділігін шектейді. Тұтынушылар жарнамалар кезінде тоңазытқышқа немесе басқа арналар арқылы серфинг бағдарламаларына бару үшін уақыт алады.

Бүгінгі таңда заманауи жарнамалық технологиялар диджитал нарығының пайда болуына және одан әрі қалыптасуына себеп болды. Диджитал маркетинг-бұл сандық кеңістіктегі жарнаманы тарату және жылжыту технологиясы [3].

Елдегі сандық-технологиялардың дамуы интернет-маркетингтің мүмкіндіктерін және оның құралдарын қолдану шекараларын едәуір кеңейтті. Интернет-маркетинг заманауи, перспективалы байланыс құралы және тұтынушылармен байланыстың қуатты арнасы деп айтуға болады. Қазақстанда осы сектордың келешегі айқын, ал құрылған ресурстарды пайдалану интернет -маркетинг құралдарын қолдану үшін орасан зор мүмкіндіктер береді.

Әдебиеттер тізімі

1. Кудабаяева А.К. Типология графического дизайна [Электронный ресурс] : электронное учебное пособие / А.К. Кудабаяева, А.К. Жаппарова. - Тараз: ЦНИТ, 2019. - 532 МБ: CD. - Б/ц.
2. Рустам Назипов. «Таргетированная реклама в социальных сетях», 2016.
3. Бердышев С.Н «Эффективная наружная реклама», 2017.

ӘОЖ 721.01:004

ГРАФИКАЛЫҚ ДИЗАЙНДАҒЫ КОМПЬЮТЕРЛІК ЖҮЙЕЛЕРДІ ОҚЫТУ ЖОЛДАРЫ

Сейдығали Дінмұханмет, студент, Жарнама дизайны, 2-курс

Ғылыми жетекші: Байешов Б.Т., т.ғ.к., доцент

М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз қ., Қазақстан,

E-mail: sdimash_2004@mail.ru; Bayeshov67@mail.ru

Жасанды интеллектті қолданатын компьютерлік жүйелерге деген қызығушылық әлі де жаппай енгізуге айналмағанымен, жасанды интеллект маркетинг әдісін түбегейлі өзгертуге мүмкіндігі бар әлеуеті технологиялардың бірі. Нәтижесінде, маркетингтегі жасанды интеллект зерттеу үшін маңызды сала болып табылады.

Машиналық оқыту - бұл компьютерлік жүйелерді оқыту және жетілдіру, сондай-ақ көптеген деректерді өңдеу үшін қолданатын жасанды интеллект саласы. — машиналық оқыту - бұл оған нақты бағдарламалаусыз оқуға мүмкіндік беретін жасанды интеллекттің функциясы. Бұл жасанды интеллекттің ең танымал түрі және маркетингтер қамқорлығына алған көптеген жасанды интеллект үшін

негіз болып табылады. Көп жағдайда оқыту жиынтығы машиналық оқыту жүйесін берілген кездейсоқ енгізу үшін дұрыс нәтижені қалай тануға үйрету үшін қолданылады, және деректер нүктелері көбірек өңделген сайын жүйе уақыт өте келе жақсарады. Машиналық оқыту жүйелері әртүрлі алгоритмдерді қолдана отырып оқытылады. Ең жиі кездесетін үшеуі төменде келтірілген:

1. Мұғаліммен бірге оқыту — - бұл тиісті шығыс мәліметтерімен белгіленген оқыту мәліметтерінің жиынтығын қолдана отырып, машиналық оқыту жүйесін оқыту алгоритмі. ML жүйесі кездейсоқ кірген кезде нәтиже қандай болатынын болжау үшін қолданатын оқыту деректерін зерттегеннен кейін болжау функциясын дамытады. Содан кейін болжам функциясын өзгерту үшін шығыс деректерін дұрыс нәтижемен салыстыруға болады. Эндрю Нгтің 2017 жылғы MSx Future Стэнфорд форумындағы презентациясына сәйкес, бақыланатын оқыту ИИ-дің жүздеген миллиард долларлық экономикалық құндылықты қалыптастыру қабілетінің негізгі қозғаушы күші болып табылады, бұл оны ең көп қолданылатын жасанды интеллект техникасы етеді

2. бақылаусыз оқыту - бұл машиналық оқыту жүйесін оған оқыту деректерінің жиынтығын бере отырып, із-түзсіз оқуға бағыттайтын алгоритм. Машиналарды оқыту жүйесі оқыту деректерін олардың әр түрлі аспектілері арасындағы тенденцияларға, құрылымдарға және өзара байланыстарға тексереді, содан кейін кездейсоқ кіру кезінде қандай нәтиже болатынын болжау функциясын жасайды. Жасанды интеллект саласындағы зерттеулер бойынша Facebook директоры Янн Лекунның айтуынша, — мұғалімсіз оқыту «қара зат» жасанды интеллект. Бақыланбайтын оқыту - бұл «интеллектуалды» мәнін беретін, жалпы жасанды интеллектті қолдануға мүмкіндік беретін және адамдардың әлеммен өзара әрекеттесуін анықтайтын машиналық оқыту түрі (LeCun, 2016).

3. Жартылай басқарылатын оқыту - бұл бақыланбайтын және бақыланбайтын оқыту буданы, ол көптеген анықталмаған мәліметтермен кросс-сілтеме жасау үшін белгіленген деректердің шағын жиынтығын қолданады. Бұл тәсілдің артықшылығы - бұл машиналық оқыту жүйесін дәлірек құруға, сонымен қатар уақытты үнемдеуге мүмкіндік береді, өйткені ол барлық кіріс деректерін таңбалауды қажет етпейді.

4. — күшейту жаттығулары - бұл технологияда машиналық оқыту жүйесін қалаған мінез-құлқы немесе нәтижелері үшін марапаттау үшін күшейту сигналдары қолданылады. Ол оқыту деректер жиынтығынсыз жұмыс істейді, керісінше жүйеге мәліметтермен өз бетінше тәжірибе жасауға мүмкіндік береді, бұл оның өнімділігін арттыру үшін қандай әрекеттер мен нәтижелер жақсы екенін анықтауға мүмкіндік береді.

Мұғалімсіз оқытудың тиімді әдісін ұсыну үшін жүйке желілерін қолданатын машиналық оқытудың кіші сыныбы. Бұл нейрондық желілер адам миының үлгісіне негізделген және өзара байланысты «нейрондар» желісін немесе түйіндерді пайдаланып деректерді сызықтық емес түрде бағалайды. DL XIX ғасырдың ортасында ойлап табылды, бірақ ол кезде ол практикалық болып саналмады. Терең оқыту жасанды интеллект саласындағы инновациялардың алдыңғы қатарында есептеу қуаты артқан сайын пайда болды, әсіресе (GPU) графикалық процессорлары пайда болған кезде. Терең оқытудың ерекше өнімділігі күн сайын технологиялар

шығаратын деректердің түсініксіз көлемін бағалау қажеттілігіне байланысты жасанды интеллекттің ең көрнекті қосымшаларының біріне айналды.

Жасанды нейрондық желі түрі. Терең оқыту иерархиялық құрылымды деректердің үлкен көлемін сызықтық емес өңдеу үшін қолданады. Жасанды нейрондық желілер (нейрондық желілер деп те аталады) — бұл адам миының үлгісіндегі компьютерлік бағдарламалар. Деректер өзара байланысты түйіндердің қабаттары арқылы өтеді және осы түйіндердің әрқайсысы есте сақтау қабілетін сақтайды. Бұл түйіндердің жады тұрақты (болуы мүмкін, бұл түйіннің маңыздылық салмағы) уақытымен өзгермейді немесе белгілі бір түйіннің адаптивті (салмағы) (уақытымен өзгереді, белгілі бір түйіннің салмағы) уақыт аралығында өзгеруі мүмкін)

«эмбебап» жүйке желілері деген ұғым жоқ, өйткені олар белгілі бір мақсат үшін жасалған. Оларға көптеген оқыту деректерін алу арқылы үйретеді. Содан кейін алгоритм (проблемасын қайта даярлауды болдырмау үшін аз мөлшерде тексеру деректерін ұсынады, бұл алгоритм өзі оқыған оқу жиынтығында оқығанда ғана нақты нәтиже берген кезде пайда болады, бірақ нақты әлемде) қолдануда кемшіліктер бар. Сонымен, тестілеу деректері желінің дұрыс оқытылуын тексеру үшін қолданылады. Нейрондық желілерді құрудың екі әдісі бар:

1. Тікелей байланыс: тікелей желі арқылы тек бір енгізу бағыты өтеді. Әдетте, олар кескіндерді тану үшін қолданылады. Кескіндерді тану үшін (CNN) — кәдімгі түзу желі қолданылады.

2. Кері байланыс. Бұл желілер, сондай-ақ (RNN) рекуррентты нейрондық желілері деп аталады, CNN-ге қарағанда күрделі, өйткені деректер алға-артқа жылжып, желі үнемі өзгеріп отырады.

3. Ұзақ мерзімді жады (LSTM): LSTM желілері - бұл ұзақ уақыт бойы деректерді сақтай алатын RNN-дің ерекше түрі. Осылайша, LSTM желілері дәстүрлі нейрондық желілермен кездесетін проблемалардан аулақ бола алады, бұл кейбір жағдайларда жұмысты тиімдірек жүргізуге мүмкіндік береді.

NLU — бұл компьютерлерге мәтінді немесе аудионы енгізудің мәні мен мәнмәтінін түсінуге мүмкіндік беретін табиғи тілді өңдеудің жиынтығы. Адам тілінің кіріс деректерін машиналар қолдана алатын мәліметтерге айналдыруға бағытталған NLP-ден айырмашылығы, NLU кіріс деректерінің нені білдіретінін тереңірек түсінуге мүмкіндік береді. Бұл қабілет тұтынушыларға компьютерлерге тікелей қосылуға мүмкіндік беретін жүйелерді дамыту үшін өте маңызды.

Кіріс деректерінен оқылатын мәтін құру мүмкіндігі. Атауынан көрініп тұрғандай, NLG компьютерлерге деректерді адамдар тілдік нәтижелер беру арқылы түсінетін етіп жіберуге мүмкіндік береді. «NLP мәтіндік мәліметтерден аналитикалық идеяларды алуға бағытталған болса, NLG аналитикалық нәтижелерді контекстік әңгімелермен интеграциялау арқылы мәтіндік материалдарды синтездеу үшін қолданылады», — Gartner Research (Gartner, 2016) зерттеуінде айтылған. NLG - бұл Сиридің сізге түсінікті түрде жауап беру қабілеті сияқты, хабарламаларға органикалық жауап беруге мүмкіндік беретін сөйлесу боттарының функциясы.

Сигналды өңдеу «физикалық оқиғалар туралы деректерді ұсынуды имитациялайтын және талдайтын әдіс» IEEE сигналдық өңдеу қоғамы, 2017 (деп аталады. Бұл технология біз үнемі қолданатын сандық қосымшалардың көпшілігінің

негізінде жатыр. Сандық технологиялардың көпшілігі, смартфондар мен компьютерлерден бастап, камералар мен теледидарларға дейін, өз функцияларын орындау үшін сигналдарды өңдеуге сүйенеді. Нәтижесінде сигналдарды өңдеудің кең анықтамасы жасанды интеллект қосымшаларының кең спектрін қамтуы мүмкін. Сигналдарды өңдеу ғылыми зерттеулер мен технологиялардың жеке бағыты болғанымен, ол көбінесе жасанды интеллектпен қиылысады.

Кескінді өңдеу - бұл сандық фотосуреттерді өңдеу және өзгерту үшін компьютерлерді пайдалану процесі, әдетте оларды басқа (қосымшасында қолдану үшін, мысалы, шекараны анықтау үшін кескінді өңдеу қажет болуы мүмкін, компьютер оның тақырыбын түсінуі үшін). Өңдеудің екі түрі бар: аналогтық және сандық. Аналогтық кескінді өңдеу екі өлшемді (мысалы, жалпақ сурет) аналогтық сигналдармен, мысалы, антенна жүйесін қолданатын теледидармен өзара әрекеттесуді қамтиды. Кескінді сандық өңдеумен салыстырғанда, бұл кескінді өңдеу түрі (цифрлық дәуірде, әсіресе) жасанды интеллект тұрғысынан әлдеқайда аз пайдалы. Сандық кескінді өңдеу, аты айтып тұрғандай, пиксель сияқты соңғы сандық кескін деректерімен жұмыс істейді. AI үшін маңыздылығына байланысты «кескінді өңдеу» термині осы зерттеуде сандық кескінді өңдеу үшін қолданылады.

Қорытынды

Нысандарды анықтау және кескіндерді тану. Бұл екі ұғым бір-бірімен тығыз байланысты, бірақ техникалық деңгейде олар аздап ерекшеленеді. — нысанын табу - бұл суреттегі белгілі бір қызығушылық тудыратын объектіні анықтау процесі. Анықтамалар әр түрлі, бірақ бұл суреттегі бір қызықтыратын элементтің анықталуына әкеледі. Мысалы, егер біз үй жануарлары дүкенінің суретіндегі мысықтың қай жерде екенін білгіміз келсе, компьютер мысықтың орналасқан жерін қамтитын шектеу сызығының нәтижесін қайтарады. Сол сияқты, кескінді тану компьютердің суреттегі объектілерді тану, жіктеу және белгілеу қабілетіне қатысты. Кескінді тану тек мысықты қоршап тұрған шектеулі жақтаулар мен белгілермен нәтижелерді қайтарып қана қоймай, сонымен қатар көптеген басқа маңызды элементтерді қоршап тұрған шектеулі сызықтар мен белгілермен нәтижелерді қайтара алады. AI, әсіресе терең оқыту, осы қосымшалардың әрқайсысының өнімділігін едәуір арттырды.

Компьютерлердің « » кескіндерін көру қабілеті (Szeliski, 2011) математикалық көріністерін қолдана отырып. Кескінді тану компьютерлерге кескіндердегі объектілерді тануға мүмкіндік берсе, компьютерлік көру оларға мағынаны және контекстті адамдар сияқты қабылдауға мүмкіндік береді. — кескінінің мағынасын түсіну - бұл адамдардың көпшілігі интуитивті түрде ерте жастан дамытатын дағды. Алайда, бұл қабілетті — компьютерлерінде көбейту қарапайым кескінді талдауға қарағанда әлдеқайда қиын, бірақ бұл маркетингтарға нақты артықшылықтар беретін жасанды интеллект жасаудағы маңызды компонент.

Жақын арада жасанды интеллектті интеграциялауға қызығушылық білдірген маркетингтар (98%) бұл үшін қазір ғана шаралар қабылдауда. 2017 жылы олардың тек 20% -ы [12] қызметінің негізгі элементі ретінде бір немесе бірнеше AI шешімдерін масштабта орналастырды. Ынта мен іске асырудың арасындағы бұл алшақтық маркетингтардың ИИ-ді қолдануға әлі де кеш емес екенін көрсетеді, дегенмен проблемаға деген қызығушылық толқыны кейбіреулерді артта қалды деп

ойлауы мүмкін. Алайда, Marketing-тегі жасанды интеллект қосымшалары фирмалар қолдана алатын көптеген жетілдірілген бағдарламалық жасақтама мен қызметтерге қосымша үнемі дамып отырады. 2018 жыл және келесі 24-48 ай маркетингте жасанды интеллектті қолданудың бетбұрыс кезеңі болатын сияқты.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Writer AI: <https://trywriter.app/>
2. AI Resources: <https://aidesignresource.com/>
3. Thunder Font: <https://www.behance.net/gallery/12458...>
4. W3Design: <https://w3design.io/>

ӘОЖ 004.8:659.1

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТІНІҢ ЖАРНАМА ЖАСАУ ЖОЛЫНДА ӘСЕР ЕТУІ

Садықова Н.Б., студент, Жарнама дизайны, 2-курс

Ғылыми жетекші: Байешов Б.Т., т.ғ.к., доцент

М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз қ., Қазақстан,

E-mail: nazipasadykova@gmail.com; Bayeshov67@mail.ru

Маркетингтегі жасанды интеллекттің қарқынды дамуы, оны жақын арада көптеген компаниялар енгізетінін көрсетеді. Жалпы бұл жасанды интеллектті қабылдау және енгізу үшін ұзақ мерзім салдарын әлбетте ескеру қажет, өйткені жасанды интеллектке негізделген бизнес табысқа жету үшін қажетті дағдылар жиынтығында, Маркетологтар мен брендтердің қалай жұмыс істейтінін және тұтынушылардың күтуін ақтайтындай өзгерістерді қажет етеді.

Дәстүрлі «коммуникациялары тұтынушылардың шешім қабылдау жолында қалай жұмыс істейтінін түсіну үшін AI маркетологтарға беретін мүмкіндіктерін түсіну қажет. Клиенттің жолы алғашқы қарау, белсенді бағалау, сатып алу және кейіннен сатып алу кезеңдеріне әкелетін қажеттілікті түсінуден басталады (Court және басқалар, 2009). Бұл бөлімде авторлар тұтынушымен өзара әрекеттесу процестерін, жарнамалық мақсаттарды және сапардың әр кезеңіндегі маркетологтардың типтік жарнамалық рөлдерін сипаттайды. Осыдан кейін олар жоғарыда аталған AI құрылыс элементтерінің әртүрлі жарнамалық функцияларды қалай өзгертетінін көрсетеді.

Тану қажеттілігі мен қалауы. Бұл бренд деңгейінде емес, санат деңгейінде болатындықтан, сұраныстың қай жерде пайда болатынын анықтау қиынға соқты. Маркетингтік зерттеулер, веб-аналитика және деректерді интеллектуалды талдау жарнама берушілер талаптарды жақсы түсіну және оларға әсер ету үшін тұтынушылардың профильдерін жасау үшін пайдаланылды. AI нақты уақыт режимінде дамып келе жатқан тілектер мен талаптарды — Интернетте көрсетілгендей түсінуге болады, — және толығырақ профильдерді тезірек құруға болады.

Astro, медиа компания, клиенттерді профильдеу үшін Microsoft Azure жасанды интеллект технологиясын қолданады. Адамның қажеттіліктерін бағалау үшін технология секунд ішінде миллиардтаған деректер нүктелерін талдайды. Содан кейін ол Astro платформасындағы онлайн-мазмұнды нақты уақыт режимінде осы тұтынушылардың қалауына бейімдейді. Машиналық оқыту әлеуметтік желілердегі мәртебенің өзгеруі, сатып алу немесе онлайн-түсініктеме мен жарияланым болсын, сандық ізін өзгерткен кезде тұтынушылардың профильдерін жаңартады.

Жарнама берушілер өз клиенттерінің қажеттіліктері мен тілектерін «көрсету үшін» жасанды интеллект қолдана алады. Pinterest жеке қолданушылардың стильдік талғамдары туралы білу үшін суреттерді тануды қолданады, олар сайтқа енгізген кескіндерді көреді. Содан кейін веб-сайт пайдаланушының нақты мүдделеріне сәйкес келетін көбірек фотосуреттерді ұсынады, бұл қажеттілікті немесе сұранысты тануды жеңілдетеді.

Клиенттер өздерінің талаптарын немесе тілектерін қанағаттандыру үшін әр түрлі ұсыныстарды зерттеген кезде, жарнаманың маңызды мақсаттарының бірі брендке назар аудару болып табылады. Брендтің танылуын арттыру және маңызды негіздерге назар аудару — жарнама берушінің екі міндеті. Жарнама берушілер бұл мақсатқа, мысалы, іздеу жүйесін оңтайландыру, ақылы іздеу жарнамасы, органикалық іздеу немесе жарнаманы қайта құру арқылы қол жеткізе алады.

Жарнама берушілер белгілі бір уақытта тұтынушының ақпараттық қажеттіліктерін қанағаттандыратын нәтижелерді табу, рейтингтеу және ұсыну үшін II негізіндегі іздеуді қолдана алады. Жақсы мақсат қою үшін Google Adwords маркетингшілерге білікті және біліктілігі жоқ лидаларды ажыратуға мүмкіндік береді. Google іздеу деректерін бағалау үшін жасанды интеллектті пайдаланады, бұл кілт сөздерді ғана емес, сонымен қатар контекстік сөздер мен сөз тіркестерін, тұтынушылардың белсенділігі туралы деректерді және басқа да үлкен деректерді ескереді. Содан кейін Google ықтимал пайдалы кіші топтарды анықтайды және мақсатты дәлдікті жақсартады. Zendesk, тұтынушыларға қызмет көрсету бағдарламалық жасақтамасын әзірлеуші, тұтынушылардың терең профильдерін жасау үшін жасанды интеллектті қолдана отырып, әлеуетті клиенттердің сапасы мен санын жақсартты, содан кейін Facebook қолданушыларына жарнама жасады, осы профильдерге сәйкес келеді.

Жарнама ұсынысқа деген сенімділікті арттыруға және клиенттерді брендтер тізімін қысқартқан кезде ең жақсы таңдау жасайтындығына сендіруге тырысады. Бір стратегия - сатып алу ниеті жоғары тұтынушыларды мақсат ету және оларға сенімді және сенімді материалдар ұсыну. Бұл міндеттерге жасанды интеллект үш маңызды жолмен көмектеседі:

- Машиналық оқытуға негізделген әлеуетті клиенттерді бағалау маркетингшілерге клиенттердің сатып алу ниеттері туралы нақты болжамдар жасауға көмектеседі. Клиенттердің тексерілген қолданыстағы мәліметтер базасындағы тенденциялар мен шаблондарды таңғаннан кейін, машиналық оқыту алгоритмі жарнама берушілер үшін әлеуетті клиенттердің сенімді профильдерін жасайды, тұтынушылардың әрекеттері мен мүдделері туралы қосымша сыртқы деректерді қосады.

- Жарнама берушілер нақты уақыт режимінде клиенттердің мінез-құлқын зерттеу және машинада оқыту мен кескіндер, аудио және табиғи тіл жасау арқылы материалды жазға өзгерту арқылы мазмұнды таңдай алады. ASOS, британдық сән дүкені, Microsoft Azure-ді өнімнің нақты уақыттағы өзектілігін, сонымен қатар пайдаланушының веб-сайтты қарау, сақтау, себетке қосу және ақыр соңында пайдалану мүмкіндігін есептеу үшін пайдаланады, өнімді сатып алу. Тұтынушылар өнім тізімдерін қараған кезде нақты уақыт режимінде өнімге ұсыныстар жасалады.

- Маркетологтар эмоционалды жасанды интеллектті клиенттердің өз компаниялары туралы пікірлер, блогтар мен бейнелер сияқты қоғамдық орындарда не айтатынын және ойларын ашу үшін және жарнамалық роликтерді алдын-ала тексеру үшін пайдаланады. Kellogg's компаниясы Affectiva эмоцияларына арналған жасанды интеллектті қолданып, өзінің Crunchy Nut дәнді дақылдары үшін жарнамалық науқан құруға көмектесті, жарнаманы бірнеше рет көргеннен кейін көрермендердің назары азайған кезде жарнаманы жойды.

Жарнама клиенттерді шешім қабылдау үдерісінен шығаруға және оларды бәсекелестерімен салыстырғанда брендтің құнын арттыру арқылы әрекет етуге тырысады, өйткені олар таңдаған брендтің қанша тұратындығын және қанша төлеуге дайын екенін анықтайды. Жарнама берушілер бұл құндылықты қай жерден сатып алуға болатындығы туралы ыңғайлылық пен ақпаратты атап көрсету арқылы, оларды кепілдіктер мен қайтару ережелері сияқты уәделермен қолдау арқылы немесе сатып алу үшін ынталандыру ұсына отырып жеткізе алады.

(II) жасанды интеллект сатып алу тәжірибесін толығымен өзгерте алады. Staples «Legko» батырмасын «ақылды» сатып алу жүйесіне айналдырғанда, корпоративті клиенттерге дауыстық командалар, мәтіндік хабарламалар немесе электрондық пошта арқылы тауарларға тапсырыс беруге мүмкіндік береді, ол бұған қол жеткізді. Маркетологтар «алтын орта» бағалары қай жерде екенін анықтай алады. Динамикалық баға нақты уақыттағы бағалардың өзгеруіне сұраныс және тұтынушылардың мінез-құлқының басқа сипаттамалары, бәсекелестердің маусымдық және белсенділігі сияқты мәліметтерге негізделген. 2017 жылдың қара жұмасында Amazon күніне кемінде бір рет өзінің ассортиментінің 28 пайыз бағасын түзету үшін ИИ-мен динамикалық бағаны қолданды.

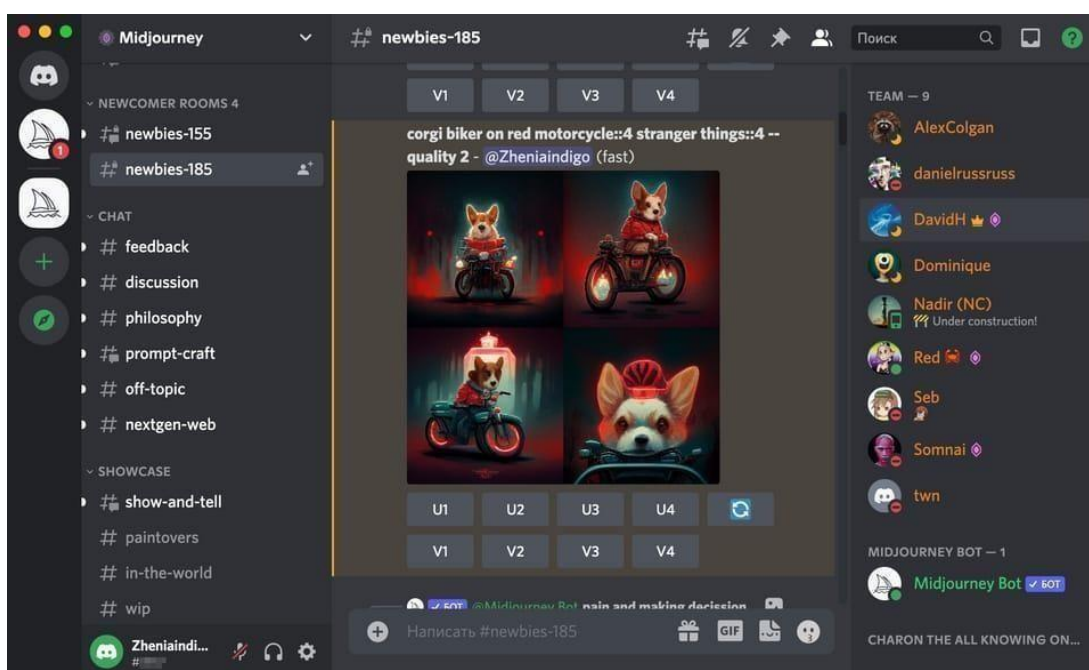
Сатып алғаннан кейін, тұтынушылар осы сәтте өздерінің қанағаттанушылығын бағалайды және өнімді қайта сатып алғысы келетіндерін анықтайды, мүмкін ауыздан ауызға дейін. Жарнама берушілер, керісінше, бренд олардың күткеніне сәйкес келеді деп сендіру немесе кез келген ықтимал кемшіліктерді түзету арқылы клиенттерді қуантуға тырысады.

Жарнама берушілер сатып алғаннан кейін клиенттермен сөйлесу үшін «чат-боттарды» AI қолдауымен қолдана алады. Autodesk, бағдарламалық жасақтама компаниясы, тұтынушылардың сұрақтарына тез жауап беру үшін виртуалды көмекшіні қолданады. Ол (NLP) табиғи тілді өңдеуді және машиналық оқытуды негізгі мәселелердің мақсатын, мәнмәтінін және мағынасын түсіну және алу үшін қолданады, шешім қабылдау уақытын орта есеппен 1,5 күннен бес минутқа дейін қысқартады.

Маркетологтар өздерінің ең құнды тұтынушыларын анықтап, жіктей алады. Бұл трендті модельдеу деп аталатын жасанды интеллект қосымшасы

клиенттің өмірлік құндылығын, қайта қатысу ықтималдығын, кету үрдісін және басқа да қызығушылық тудыратын өнімділік параметрлерін анықтау үшін үлкен деректерді өңдейді. Жарнама берушілер бұл көрсеткіштерді клиенттердің жауаптарына байланысты науқан алға жылжыған сайын хабарламаны өзгерту арқылы қалаған мінез-құлықты ынталандыру үшін клиенттермен қарым-қатынасты басқару науқанында мақсатты хабарлама жасау үшін қолдана алады.

Мақсатты жарнаманы жақсартудың тағы бір әдісі - — қолданушылардың белсенділігін болжау. Интернет-жарнамаға баға белгілеудің белгілі тәсілі - бұл жарнама берушілер жарнамаға қысым жасағанда төлейтін (CPC) басу бағасының моделі. Нәтижесінде, пайдаланушының (CR) басу рейтингі деп аталатын жарнаманы басу ықтималдығын бағалау өте маңызды. CTR әрбір көрсетілген жарнама үшін болжамды кірісті, сондай-ақ жарнама рейтингі, сүзу және орналастыру рейтингін болжайды.

Сурет 1.

(SS) демеушілік іздеу пайдаланушының іздеу сұранысы мен жарнама берушінің кілт сөздері арасындағы сәйкестікке негізделген мәтіндік жарнаманы орналастыруға қатысты. Мысалы, тұтынушылар жарнама беруші сатып алған терминдерді іздеген кезде тиісті жарнама пайда болады. Пайдаланушымен өзара әрекеттесуді жақсарту үшін жарнаманы автоматты түрде таңдауды жақсартуға болады.

Пайдаланушының профиліне мінез-құлыққа негізделген тәсіл - бұл пайдаланушының не қызықтыратынын және не қызықтырмайтынын анықтау үшін пайдаланушының мінез-құлқындағы сәйкес шаблондарды анықтайтын ұсынымдық жүйе. Пайдаланушылардың мүдделерін анықтау тұтынушыларға олардың таңдауы негізінде жеке жарнаманы ұсыну үшін қажет. Пайдаланушылар сапа және белгіленген санаттар тұрғысынан профиль жасай алады, өйткені олар әр түрлі

мүдделерді білдіреді немесе (пайдаланушы ұсынған ақпаратты) ашық немесе жасырын түрде (алдыңғы Интернет іздеулер, шолулар, қарау).

Хабар алмасуды орнату пайдаланушының өзара әрекеттесуін жақсарту үшін өте маңызды болғандықтан, мінез-құлық таргеттеуі арқылы пайдаланушыларды ажырату мүмкіндігі өте маңызды.

Қорытынды

Машиналық оқыту әрдайым бұзылған сандық әлемдегі мақсатты аудиторияның нақты мүшелерін тиімді болжау мәселесін шешеді. Машиналарды оқыту технологиялары әлеуетті клиенттерді анықтау, ақпарат алу және нарықты сегменттеу процестерін автоматтандыруға және оңтайландыруға, сондай-ақ тұтынушыларға ең өзекті жарнамалық хабарламаларды ұсыну әрекеттерін мақсатты түрде жарнамалауға мүмкіндік береді. Пайдаланушыларға арналған машиналық оқыту қосымшалары және мазмұнға негізделген әдістер дәстүрлі нарық сегментациясына қарағанда артықшылыққа ие, мазмұнды жеке тұтыну және алмасу мақсатты аудиторияны және олардың сатып алу мінез-құлқын болжау үшін демографиялық-географиялық мәліметтерден гөрі маңызды. Мысалы, Twitter сияқты әлеуметтік медиа сайттарындағы пайдаланушы материалдарының мәтіндік элементтерін мақсатты демографияны дәл болжау және анықтау үшін пайдалануға болады. Сонымен қатар, жекелендірудегі жетістіктер мен жарнамалық хабарламалардың интрузивтілігінің төмендеуі клиенттерді ұстап қалуға, маркетинг тиімділігіне және инвестициялардың қайтарылуына ықпал етеді (ROI).

Пайдаланушыға бағытталған тәсіл. Мінез-құлық таргеттеу. Мінез-құлық — бұл жеке жарнама мақсатты клиенттерге жетудің әдістерінің бірі (BT). BT тұтынушылар үшін ең маңызды жарнаманы таңдау үшін пайдаланушының алдыңғы әрекетін қолданады, мысалы, басылған сілтемелерді, кірген беттерді, іздеу сұраныстарын және пайдаланушының браузері тарихынан алдыңғы сатып алуларды тану. Онлайн іздеу және веб-серфинг - бұл Google сияқты іздеу жүйелерінің танымал болуына байланысты ең көп таралған онлайн-іс-қимылдың бірі. Мақсатты жарнаманы әртүрлі тәсілдермен жеткізуге болады. Онлайн іздеу және веб-серфинг - бұл Google сияқты іздеу жүйелерінің танымал болуына байланысты ең көп таралған онлайн-іс-қимылдың бірі. Жарнама берушілер веб-серфинг қызметін пайдаланушылардың мүдделері туралы қорытынды жасау және аудиторияны сегментациялау үшін қолдана алады. Интернеттегі нақты қолданушыларды қолдану арқылы жарнамалық хабарламалардың өзектілігі мен жекеленуі жақсарады. Сонымен қатар, пайдаланушының іздеу сұрауларын жарнама берушінің кілт сөздерімен салыстыру арқылы пайдаланушының іздеу сұраныстары пайдаланушыға қандай жарнама беру керектігін анықтауға көмектеседі.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Traw: <https://www.traw.io/>
2. Frames X Figma: <https://framesxfigma.buninux.com/>
3. Yotako: <https://yotako.io/>
4. Writer AI: <https://trywriter.app/>

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ НА УРОКЕ ТЕХНОЛОГИИ ТРУДА

Бедерқанова А.Е.

Научный руководитель: Ташкенбаева С.Ж., Физика кафедрасының
қауымдастырылған профессоры
ВКУ имени С. Аманжолова, г. Усть-Каменогорск, Казахстан

В работе были рассмотрены особенности развития критического мышления учащихся общеобразовательной школы на уроке технологии труда, важность развития критического мышления в учебном процессе, методы и приемы овладения навыками критического мышления на уроках технологии труда.

Ключевые слова: критическое мышление, способности критического мышления, учебный процесс, технология труда, методы обучения навыкам критического мышления.

Критическое мышление - это аналитический концептуальный метод точного осмысления, анализа, применения и оценки информации, собранной или созданной в результате опыта, размышлений, общения или наблюдения. В школе учащимся требуются навыки критического мышления, чтобы эффективно читать и писать. Наряду с этим, рабочие места требуют, чтобы ученики критически мыслили, анализировали данные, выбирали наилучший курс действий и действовали в соответствии со своим выбором. Чем больше ученики будут развивать критическое мышление, тем более уникальными будут их личностные качества как в будущих специалистах своего дела.

Целью развития критического мышления у учащихся является обучение навыкам, необходимых в учебе, в социальной жизни, а также для полноценного личностного роста учащегося, Обучить навыкам, принимать оперативные решения, работать и анализировать информацию. Развитие критического мышления - это система, которая формирует навыки работы с материалом посредством его изучения. Это комплекс различных методов, актуальных и необходимых для учащегося направлений (развитие в нем исследовательской и творческой активности), обеспечение условий для принятия и обработки материала и, наконец, помощь в применении полученных знаний.

Нет никаких сомнений в том, что критическое мышление — это способность связывать новые знания с предыдущими, строить и оценивать аргументы и систематически решать проблемы — жизненно важно для колледжа, карьеры и не только. Однако обеспечение того, чтобы все учащиеся имели доступ к персонализированным учебным средам, формирующим эти навыки, может быть почти невозможным без технологий. К счастью, исследования выявили пять способов использования технологий для обучения навыкам критического мышления.

Исследователи в области образования сходятся во мнении, что вовлечение учащихся в интерактивные, мультисенсорные действия, которые способствуют проработке, задаванию вопросов и объяснению, может одновременно улучшить вовлеченность учащихся и академическую успеваемость. Настройки, проверка

гипотез, поиск закономерностей, использование фактов и логики для выдвижения аргументов, решения проблем и извлечения уроков из своих действий [1, с.43]. Такой вид активного участия позволяет учащимся взять на себя ответственность за свое обучение и улучшает запоминание информации [2, с.13].

Эксперты сходятся во мнении, что саморегулируемое обучение — способность отслеживать, оценивать и контролировать мышление при выполнении новых задач — помогает поддерживать критическое мышление и передачу знаний учащиеся имеют более широкие возможности для развития метакогнитивных навыков [3, с.9].

«Старайтесь выбирать технологии, которые поддерживают интерактивность, критическое мышление и решение проблем», - советуют профессора Кристиан Моро и Кэти Миллс. Примерами могут служить образовательные и исследовательские работы, онлайн-игры, веб-сайты, поощряющие решение проблем, написание базового кода и творческое самовыражение.

Суть в том, что учащиеся хотят мыслить критически — все, что нужно сделать учителям, это дать им инструменты для этого.

Развитие процессов постановки целей дает самим учащимся большой выбор задач. Например, на уроке технологии труда учитель может предложить несколько упражнений в качестве домашнего задания и дать ученику возможность выполнять их по своему усмотрению. На уроке технологии можно пригласить детей самостоятельно выбрать тему работы, над которой нужно работать. Чтобы развить способность формулировать цели деятельности, необходимо задавать детям вопросы о задачах, которые они ставят в своей работе, о задачах, которые ставит перед собой другой ученик, с какой целью задание дается в учебнике [4, с.11].

Развитие критического мышления тесно связано с предметом технологии труда. Уроки технологии труда в школе-это способ раскрыть потенциал детей. Когда ученик что-то изобретает своими руками, он чувствует уверенность и раскрывает свои способности. Главное-проявить интерес.

Основная цель урока-не только создавать поделки, но и научиться планировать свои действия на всех этапах для достижения результата: собирать информацию, готовить материалы, понимать, как с ними работать, сколько времени нужно потратить и как эффективно выстраивать процесс. Это первая профессиональная ориентация, которая познается в игровой форме. В зависимости от цели урока проводится этап «размышления» в начале или в конце урока. Приведение мозговой активности учащегося к режиму работы, активация и укрепление умственных способностей, обучение мозга учащихся более быстрому решению любых проблем и Проведение мозгового штурма.

На примере изделия «юбка» (рис.1) можно использовать метод на развития навыка критического мышления посредством задавания вопросов – характеристик:

Вид изделия	Характеристика материала	Модель изделия
Юбка	Шелк	Карандаш
	Ситец	Классика
	Шерсть	Бальный
	Габардин	Трапеция

Рисунок 1: пример «Метод на развития навыка критического мышления посредством задавания вопросов – характеристик» на уроке технология труда

Например: когда вы переходите тему юбка, ученик встает перед вопросом: «как это выглядит?» Учащиеся дают несколько характеристик юбки. Круг, трапеция, солнце, карандаш и т.д.

В разделе «знакомство с тканями» можно использовать метод «верно» и «не верно»

Шерсть, шерстяная ткань:

- мягкий
- легкий
- без пыльцы
- не тянется
- драпировка
- легко моется
- водопроницаемость (гигроскопичность)
- блеск и т.д.

Упражнение: Перечислить 20 действий по технологии изготовления данного изделия и дать ученикам упорядочить их в правильной последовательности (Рис. 2):

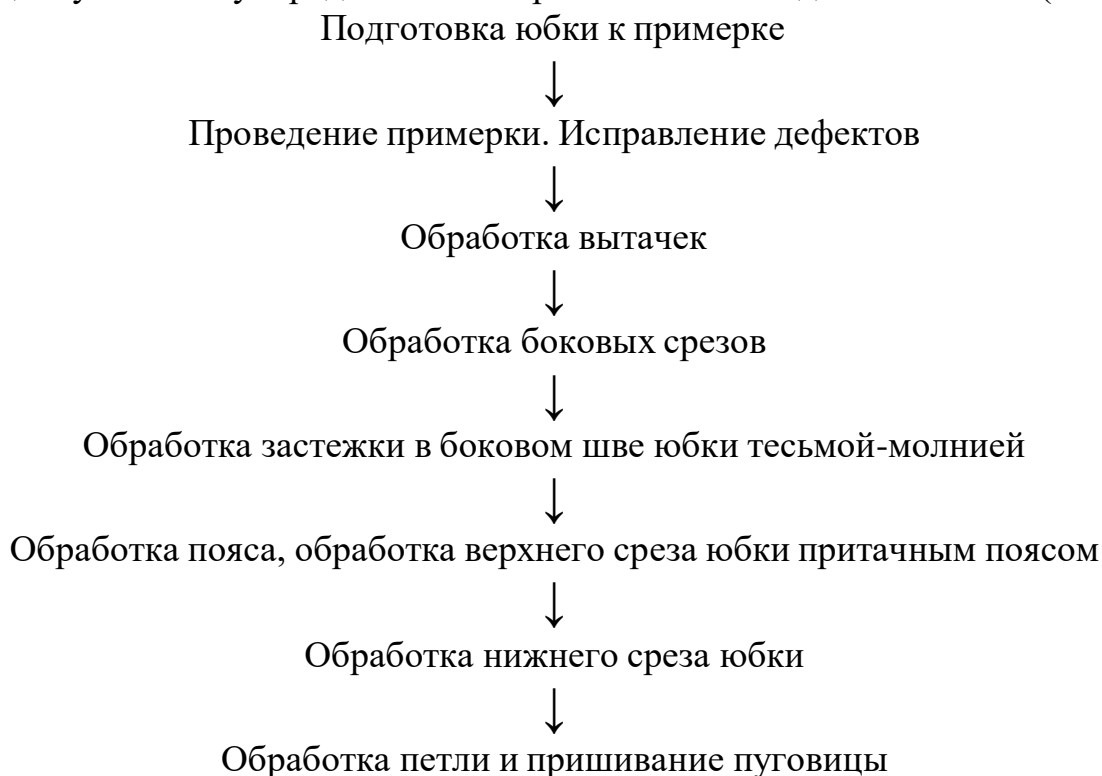

Рис 2: Упражнение на выстройку последовательности изготовления изделия

Это дает учащимся осмыслить и проанализировать ход своих действий и научиться структурированно подходить к процессу изготовления своей работы и тщательному планированию.

С самого начала большое внимание уделяется искусству задавать вопросы. Уровень развития ученика зависит от того, насколько хорошо учитель может составить вопрос. Умение задавать вопросы является актуальным. Учителя управляют мышлением учащихся и собственным мышлением, чтобы в полной мере

реализовать интеллектуальный потенциал обеих сторон. Ролевые игры также имеют большое влияние на критическое мышление детей. Игра «Изделие». Заказчик – заказывает изделие, закройщик - производит мерки и подготавливает изделие. Затем поменяйте роли. Запись измерений на заранее подготовленные листы, которые понадобятся при работе на компьютерах. Принесите из обрезков шерстяных и шелковых тканей. Подготовьте рисунок коллажа, используя ткань, бумагу, краски. Основная идея состоит в том, чтобы создать учебную среду, в которой учащиеся активно работают с учителем, сознательно думают о процессе обучения, могут выражать, подтверждать, отрицать или расширять свои знания, новые идеи, чувства или мнения об окружающем мире.

Критическое мышление - это вершина накопления опыта и знаний. Некоторые важнейшие навыки, которые являются основой для критического мышления, - это коммуникативные и информационные навыки, навыки сотрудничества, навыки мышления и решения проблем, а также навыки межличностного общения и самоуправления [5, с.36]. Это важнейшие навыки, которые понадобятся учащимся в любой области и на всех уровнях образования. Критическое мышление позволит учащимся делать больше, чем просто запоминать знания. Использование навыков критического мышления можно рассматривать как изменение стандарта обучения и преподавательской деятельности. Участие в образовании улучшит сотрудничество между преподавателями и учащимися [6, с.350].

Критическое мышление - это просто систематическая и сознательная обработка информации, чтобы вы могли принять наилучшее решение и обычно лучше понимать происходящее. Если вы хотите знать, как развить навыки критического мышления у студентов, то здесь мы выделим несколько основных способов [7, с.24]. Критическое мышление - это противоположность повседневному или регулярному мышлению. Как и другие академические навыки, критическое мышление требует большой практики [8, с 1].

Подводя итог всему вышесказанному, мы должны понимать, что учащиеся во время урока технологии труда должны: знать, понимать и использовать. Поставленная цель должна вызывать интерес и желание добиться результата. Учитель играет пассивную роль, направляет, наблюдает, организует. Ученик играет активную роль - учиться и уметь применять свои навыки в на практике. Человек обладает критическим мышлением с первых шагов, когда познает окружающий мир и задает вопросы. Это не поиск недостатков, а объективная оценка положительных и отрицательных сторон известного объекта. «Технология труда» - это творческий предмет, изучаемый в подростковом возрасте, позволяющий организовать деятельность учащихся, направленную на удовлетворение интересов, решение проблем, развитие критического мышления.

Список литературы

1. Центр прикладных специальных технологий (2011 г.). Руководство по универсальному дизайну для обучения, версия 2.0. Уэйкфилд, Массачусетс.
2. Лай, Э. Р. (2011). Критическое мышление: обзор литературы. Отчеты об исследованиях Пирсона.

3. Ландерс, Х. Обучение учащихся в школе. Извлечено в электронном виде из <https://tilt.colostate.edu/TipsAndGuides/Tip/180>.

4. Линч, К. Л., и Уолкотт, С. К. (2001). Помощь студентам развивать навыки критического мышления (статья №37). Манхэттен, штат Калифорния: Центр ИДЕЙ.

5. Мандернах, Б. Дж. (2006). Критическое мышление о критическом мышлении: Интеграция онлайн-инструментов для развития критического мышления. Понимание: Сборник стипендий факультета, 1.

6. Ю.Т. Янг. (2012). Цифровое повествование для повышения академической успеваемости учащихся, критического мышления и мотивации к обучению: годовое экспериментальное исследование. Компьютеры и образование, 59 (2).

7. Клустер Д. Что такое критическое мышление? — М., 2002. № 29.

8. Смирнова И. В. Понятие критического мышления в современной педагогической науке // Современные проблемы науки и образования. — 2015. № 5.

УДК 657.372.32

ПЕРЕОЦЕНКА И АМОРТИЗАЦИЯ ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ

Белоусова Л.И., сениор-лектор

Восточно-Казахстанский университет имени С. Аманжолова,

г. Усть-Каменогорск, Казахстан, E-mail: lyudmila_belousova1958@mail.ru

Основные средства являются одним из важнейших факторов любого производства. Их состояние и эффективное использование прямо влияет на конечные результаты хозяйственной деятельности предприятий.

Объект недвижимости, зданий и оборудования признается как актив, если удовлетворяются следующие условия:

– существует уверенность в том, что организация получит будущие экономические выгоды, связанные с объектами недвижимости, зданий и оборудования;

– затраты на приобретение объектов недвижимости, зданий и оборудования могут быть надежно оценены.

В соответствии с МСФО № 16 существуют две модели учета объектов основных средств после признания, которые базируются на использовании двух видов оценки активов.

В первой модели за основу принята оценка по себестоимости – объекты основных средств после признания в качестве активов отражаются по себестоимости за вычетом накопленной амортизации и накопленных убытков от обесценения (с учетом требования об уменьшении балансовой стоимости до возмещаемой суммы). Возмещаемая сумма – это сумма, которую компания ожидает возместить в ходе дальнейшего использования актива, включая его ликвидационную стоимость при выбытии. Переоценка возможна только тогда, когда возмещаемая сумма для данного объекта может оказаться ниже его балансовой стоимости. Сумма уменьшения стоимости признается расходом данного отчетного периода.

Вторая модель предполагает использование оценки по переоцененной стоимости: объекты основных средств после признания в качестве активов учитываются по переоцененной стоимости, являющейся их справедливой (реальной) стоимостью на дату переоценки, за вычетом амортизации и убытков от обесценения, накопленных впоследствии. Переоценки должны проводиться достаточно регулярно, чтобы балансовая стоимость существенно не отличалась от справедливой стоимости на отчетную дату.

Стоимость замещения с учетом амортизации – это стоимость нового аналогичного актива за вычетом износа. По этой стоимости, как правило, в зарубежной практике происходит страхование активов. В целом же для применения справедливой стоимости требуются условия: активный рынок данных объектов, независимость и информированность сторон. Эта оценка связана с затратами по оплате услуг экспертов-оценщиков.

От изменений в справедливой стоимости объектов недвижимости, зданий и оборудования зависит и частота переоценок. Когда справедливая стоимость переоценки активов существенно отличается от их балансовой стоимости, требуется дополнительная переоценка. Для основных средств с незначительными изменениями справедливой стоимости переоценка может производиться каждые три - пять лет.

Бухгалтеру компании необходимо знать, что если производится переоценки отдельного объекта недвижимости, зданий и оборудования, то переоценке подлежит вся группа основных, к которой относится данный объект.

Переоценка группы производится одновременно с целью исключения возможности избирательной переоценки активов и искажения отчетности (представление в отчетности статей, оцененных по фактической и переоцененной стоимости на разные даты).

Однако группа активов может переоцениваться и по скользящему графику, если переоценка производится в течение короткого времени и результаты постоянно обновляются.

Таким образом, в учетной политике компании, которая выбрала модель переоценки, необходимо определить:

- группы основных средств;
- периодичность переоценок;
- порядок проведения;
- метод переоценки.

Переоценке могут быть подвергнуты находящиеся в собственности компании объекты основных средств – как действующие, так и находящиеся в резерве, на консервации, подготовленные к списанию, но не оформленные в установленном порядке соответствующими актами по состоянию на отчетную дату. Объекты основных средств, переданные в аренду, переоценивает арендодатель.

Правило отражения результата переоценки определяется следующим образом. Если балансовая стоимость объекта основных средств увеличилась в результате переоценки, то такое увеличение должно отражаться на счете 5420 «Резерв на переоценку основных средств». Такое увеличение относится к категории доходов (расходов), относимых напрямую на капитал. Однако такое увеличение должно

отражаться как доход отчетного периода в той части, в которой оно реверсирует (реверсирование – обратное действие, покрывает, зачитывает, восстанавливает; обратная проводка) предыдущее уменьшение балансовой стоимости данного основного средства, выявленное по результатам проведенной ранее переоценки и отраженное как расход.

Если балансовая стоимость объекта уменьшилась в результате переоценки, то такое уменьшение отражается как расход отчетного периода. Однако такое уменьшение должно относиться на уменьшение капитала от переоценки (резерва переоценки) по данному активу в части, не превышающей его, в случае отражения предыдущего увеличения балансовой стоимости основного средства как добавочного капитала от переоценки.

Положительный результат переоценки (резерв переоценки) должен списываться на счет нераспределенной прибыли:

1) при выбытии (реализации) актива;

2) в процессе использования актива компанией. При этом компания руководствуется методом амортизации, применяемым к объекту основных средств.

Объекты основных средств, участвуя в течение длительного времени в процессе производства, постепенно изнашиваются, то есть под влиянием физических сил, технических и экономических факторов они утрачивают свои свойства и приходят в негодность.

Стоимостное выражение износа в виде систематического уменьшения амортизируемой стоимости актива на протяжении срока его полезной службы называется амортизацией.

Данный термин определяет снижение со временем стоимости недвижимости, зданий и оборудования, или износ. Это снижение стоимости имеет несколько существенных моментов.

Во-первых, все материальные активы длительного использования имеют ограниченный срок эксплуатации, за исключением земли. Основными причинами ограничения срока службы активов является физический и моральный износ.

Во-вторых, используемый в учете термин «амортизация» понимается не как физический износ или снижения рыночной стоимости объектов недвижимости, зданий и оборудования с течением времени. А как постепенное списание на издержки стоимости производственных активов за период их службы.

В-третьих, амортизация не является процессом определения стоимости. Если в результате выгодной сделки рыночная цена актива поднимается, амортизация все равно будет начисляться, так как она является следствием распределения ранее понесенных затрат, а не оценки.

Амортизироваться может не вся стоимость актива, а лишь его часть, называемая амортизируемой стоимостью. Это имеет место, когда по окончании срока полезного использования актива компания рассчитывает получить за актив при его продаже или ином выбытии некоторую сумму, которая называется ликвидационной стоимостью. В этом случае амортизируемая стоимость актива будет равна разнице между себестоимостью актива и его ликвидационной стоимостью.

Таким образом, для правильного определения суммы амортизации за отчетный период в соответствии с международными стандартами финансовой отчетности необходимо использовать следующие составляющие:

- себестоимость объекта основных средств;
- ликвидационную стоимость;
- предполагаемый срок полезного экономического использования.

Эти составляющие служат основой для расчета расходов по амортизации за учетный период, что наглядно представлено на рисунке 1.

Амортизируемая стоимость объекта основных средств должна списываться систематически на протяжении срока полезного использования.

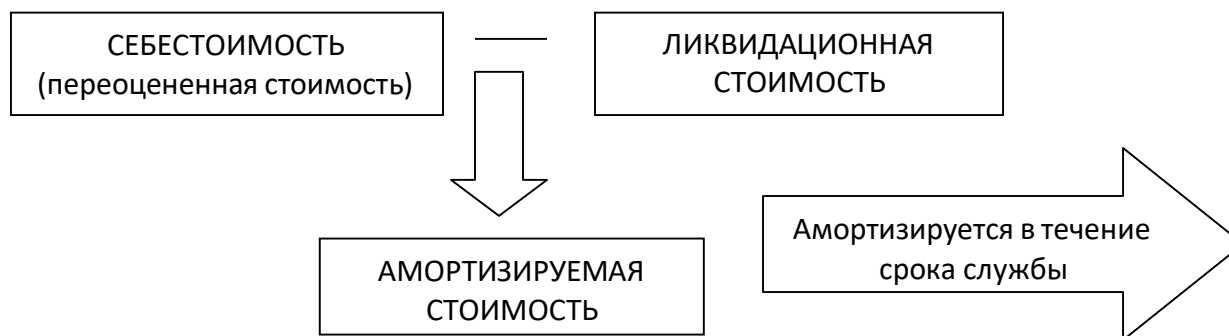

Рисунок 1 - Амортизация основных средств

Амортизационные отчисления за каждый период должны признаваться в качестве расхода, если только они не включаются в балансовую стоимость другого актива. Регулярные амортизационные отчисления по любому амортизируемому активу проводятся в каждом отчетном периоде даже тогда, когда реальная стоимость актива на данный момент превышает его балансовую стоимость.

Часто ликвидационная стоимость бывает несущественной, тогда ее не принимают во внимание при расчете амортизируемой суммы. Ликвидационная стоимость объекта основных средств, если она существенна, определяется на дату приобретения и начала эксплуатации.

Под сроком полезной службы понимается:

- 1) ожидаемый период использования актива;
- 2) количество изделий, которое компания предполагает произвести с использованием данного актива.

Компания должна анализировать ликвидационную стоимость и срок полезного использования объектов основных средств, как минимум, на каждую годовую отчетную дату. В случае если результаты анализа отличаются от результатов предыдущих оценок, компания должна соответствующим образом скорректировать ликвидационную стоимость или срок полезного использования.

Если компания применяет метод оценки основных средств, при котором объекты недвижимости, зданий и оборудования переоцениваются по справедливой стоимости за вычетом накопленной амортизации, новая оценка ликвидационной стоимости устанавливается после каждой переоценки объекта.

Каждая значительная часть объектов недвижимости, зданий и оборудования должна амортизироваться отдельно. Однако значительные части активов с

одинаковым сроком полезной службы и методом амортизации могут объединяться в группы в целях начисления расходов по амортизации.

Прямолинейный метод (метод равномерного списания стоимости) предполагает, что функциональная полезность объекта зависит от времени его использования и не меняется на протяжении срока полезной службы.

Прямолинейный метод используется в том случае, когда можно предположить, что доходы, получаемые от использования объектов недвижимости, зданий и оборудования, одинаковы в каждом периоде на протяжении срока его эксплуатации, т.е. уменьшение остающейся полезности объекта происходит равномерно.

Стоимость объектов основных средств списывается равными частями в течение всего срока их полезного использования. При использовании прямолинейного метода амортизация рассчитывается по формуле (1):

$$A_g = C_{iПс} - ЛС / СС \quad (1)$$

где: A_g – амортизация за год;

$C_{iПс}$ – себестоимость или переоцененная стоимость;

$ЛС$ – ликвидационная стоимость;

$СС$ – срок службы.

$$\text{Амортизация за месяц} = \text{Амортизация за год} / 12 \text{ месяцев} \quad (2)$$

Метод единиц продукции (производственный) применяют в том случае, если изнашивание актива находится в непосредственной зависимости от эффективности его использования, между суммой амортизации и производственной мощностью существует прямая зависимость. При этом срок службы для определения амортизации не имеет значения. Производственная мощность может выражаться в единицах выпуска продукции, в часах эксплуатации, в единицах пробега. Остаточная стоимость актива ежегодно уменьшается прямо пропорционально показателю производственной мощности до тех пор, пока не достигнет ликвидационной стоимости.

Производственный метод начисления амортизации приемлем в тех случаях, когда срок эксплуатации ограничен преимущественно техническими показателями либо изменениями в деятельности организации.

При выборе производственного метода следует учесть, что резкие колебания величины амортизации из года в год, зависящие от использования производственных мощностей объекта, не дают четкого представления о тенденции изменения амортизации и оказывают соответствующее влияние на определение себестоимости и финансового результата.

Метод уменьшающегося остатка (метод двойной регрессии). При этом методе норма амортизации, применяемая при прямолинейном способе, удваивается и применяется всегда к балансовой стоимости. Сумма амортизации в первые годы значительно выше, чем последующие. Предполагаемая ликвидационная стоимость при подсчете амортизации не учитывается, за исключением последнего года, когда

сумма амортизации ограничена величиной, необходимой для уменьшения балансовой стоимости до ликвидационной стоимости

Таким образом, данные методы амортизации должны постоянно пересматриваться и если они в полной мере не отражают ожидаемых выгод от использования активов, то должны изменяться. Изменение в применении метода амортизации должны учитываться перспективно.

Список литературы

1. Международный стандарт финансовой отчетности №16 «Основные средства»
2. Белоусова Л.И. Принципы бухгалтерского учета и теория аудита: учеб.пособие / Л.И. Белоусова, К.Ж. Шолпанбаева, А.А Апышева; М-во образования и науки РК. - Усть-Каменогорск :Берел, 2021
3. Финансовый учет 1: учеб.пособие / К.Ж. Шолпанбаева; М-во образования и науки РК; ВКГУ им. С. Аманжолова. - Усть-Каменогорск: Берел: Изд-во ВКГУ, 2016.
4. Садиева А.С., Жуматов М.К., Акимова Б.Ж., Тлеуова Э.М. «Бухгалтерский учет в соответствии с международными стандартами финансовой отчетности», Астана,2011
5. Нурмагамбетова А.З. Финансовый учет: учеб.пособие / А.З. Нурмагамбетова, К.Ж. Шолпанбаева; М-во образования и науки РК. - Усть-Каменогорск :Берел, 2016
6. Шолпанбаева К.Ж. Финансовый учет-2: учеб. пособие / К.Ж. Шолпанбаева, А.А. Апышева, Л.И. Белоусова ; М-во образования и науки РК. - Усть-Каменогорск: Берел : Изд-во ВКГУ, 2018. - 125 с.

ӘОЖ 796.325:37.09

ЖАС ВОЛЕЙБОЛШЫЛАРДЫҢ ҚИМЫЛ-ҚОЗҒАЛЫС ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖӘНЕ ДАМУ

Болысбаев С.Б., 7М01401-«Дене шынықтыру және спорт» білім беру
бағдарламасы, 2-курс магистранты

Ғылыми жетекші: Жүнісбек Д.Н., Туризм және спорт Академиясының
қауымдастырылған профессоры, PhD доктор
С. Аманжолов атындағы ШҚУ, Өскемен қ., Қазақстан
E-mail: serik.bolysbayev.87@mail.ru

Волейбол спорттық ойынын ойнау дағдылары өзге спорттық ойындардан түбегейлі ерекшеленеді, волейболшылардың физикалық қасиеттерін дамытудағы оңтайлы қатынас, сонымен қатар оны ойнау техниканын жетілдіру үшін, спорттың осы түрін тиімді меңгеру үшін барынша жағдай жасауымыз қажет.

В.Д. Фискалов өз еңбектерінде [1.3]: «бұлшықеттердің жылдамдық пен күш, дәлдік пен қимыл-қозғалыс үйлесімділігі сипатындағы жұмысты қажет ететін ациклдік командалық ойын; барлық техникалық және тактикалық элементтерді

орындау допқа тиюдің барынша аз және шектелген бола отырып, қозғалыстардың дәлдігі мен мақсатты бағытталуын талап етеді» - деп жазады.

В.Л. Свиридовтың [2.16] пікіріне сүйенсек, «волейболшылардың ойын қызметі үшін жағдайдың үнемі өзгеріп тұруы тән: волейболшы алаңда барлық ойыншылардың және доптың орналасуын ескеруі қажет, серіктестерінің әрекетін және қарсыластардың ойын болдуы тиіс, қалыптасқан жағдайда орын алатын өзгерістерге тез бейімделіп, анағұрлым қисынды болатын әрекет туралы тез (әдетте, өте тез) шешім қабылдауы және оны тиімді жүзеге асыруы керек».

Ептілікті дамыту оқыту мен жаттығудың бүкіл кезеңінде жүзеге асырылады. Бұл қасиетті анағұрлым қысқа уақыт ішінде дамытатын арнайы қимыл-қозғалыс ойындары жұмыстың бүкіл кезеңінде болуы шарт. Арнайы қимыл-қозғалыс ойындары ретінде жағдайды тез бағалау және оған тиісті әрекеттер арқылы жауап беру қабілетін қалыптастыратын ойындар қолданылады. Сабақ барысында жүзеге асырылатын ойындардың көбі қойылған міндет оны орындаушылар үшін іске асыруға мүмкін болатындай белгілі бір кезекпен жүргізілуі тиіс.

Себебі, кейбір жағдайда жаттығатын адам өз әрекеттерінің ебедейсіздігінен ұялып, тапсырмаларды орындай алмай, одан сайын жасық және ептіліктен алыс болуы мүмкін жағдай орын алады.

Е.В. Фоминнің ғылыми еңбегінде волейболшыларды арнайы физикалық дайындықтан өткізудің құралдары нақты сипатталған.

Ондағы «Волейболдағы негізгі құралдар келесідей формада жіктеліп көрсетілген:

- күшті дамытуға және бұлшықеттердің жиырылуын тездетуге бағытталған дайындық жаттығулары, олар ойынның техникалық тәсілдерін орындауға, шапшаңдықты, секіре білуді, арнайы ептілікті, арнайы төзімділікті (секіру білу, жылдамдық, күш), бір әрекеттен басқасына көшу қабілетін жүзеге асыруға қатысады;

- акробатикалық жаттығулар, қозғалысы көп спорттық ойындар, арнайы эстафеталар» [7.6].

Волейболдың арнайы жаттығуларын дене тәрбиесі мен мәдениеті сабағында қолдану жаттығуларды оқушылардың жас ерекшеліктеріне байланысты таңдаған жағдайда және оларды орындау сапасын бақылаған жағдайда расымен де оқушылардың физикалық қасиеттерінің даму деңгейін арттырады.

Ф.А. Иорданская айтып кеткендей, «қимыл-әрекетті доптың ұшу бағытымен және жыдамдығымен сәйкестендіре білу қабілетін дамытуға бағытталған дайындық жаттығулары; ойын техникасына қатысты жаттығулар; екіжақты ойындар, бақылау ойындары және жарыстар. Жарыс барысында спортшы дайындығының барлық қыры көрініс табады[3.59].

Ойыншы әрекетінің нәтижелілігі оның ойын жағдайына байланысты техникалық және тактикалық тәсілдерді қаншалықты білікті және тиімді пайдалануына байланысты болып келеді. Сол себепті волейболшының ойындағы әрекеттерінен дайындықтың барлық жағының көрініс беруіне қол жеткізу маңызды болып табылады. Оқыту мен жаттықтырудың теориялық негіздерін іс жүзінде қолдану – бүгінгі таңда волейбол ойынының маңызды мәселелелерінің бірі болып саналады. Волейбол ойнау дағдылары спорттың өзге түрлеріндегі дағдылардан

түбегейлі өзгеше болып келеді. Волейболда қасиеттерді дамыту мен техниканы жетілдірудің оңтайлы қатынасы ойын дағдыларын тиімді игерудің алғышарты болмақ. Мұнда техникалық және тактикалық дайындықтың өзара байланысы үлкен маңызға ие, соның нәтижесінде техникалық дағдылар ойын барысында сәтті көрініс табады» [9].

Волейбол денені әр түрлі жағдайда басқара білуді талап етеді. Кез-келген ойын тәсілінде жүгіру, секіру, түрлі бағыттарда, лақтыру кезінде, тірексіз жағдайда сокқы жасау, жаттығушы адам доппен белгісіз биіктікте кездесетін жағдайдың элементтері бар. Мұның бәрі ойын шарттарымен және қарсыластың әрекеттерімен қиындай түседі.

Арнайы жаттығулардан бөлек, дене шынықтыру сабақтары барысында акробатика, шаңғы тебу, баскетбол, футбол ойындарының және т.б. элементтерін қолдану ұсынылады. Секіруге және тірексіз фазадағы түрлі қимыл-әрекеттерге, сонымен қатар негізгі тұрыс жағдайында кенеттен орындалатын әрекеттерге ерекше көңіл бөлген жөн.

Волейбол спорттық ойыны - стандартты емес, қарқындылығы ауыспалы ациклдік қимыл-әрекеттермен сипатталатын спорт түрлерінің бірі саналады.

Волейболды мектептегі дене тәрбиесі сабағының бағдарламасына енгізу оқушылардың жаңа қимыл-қозғалыстарды игеруіне жағымды әсер етеді, волейболмен айналысу оқушылардың қимыл-қозғалыс дағдыларын дамытуға зор ықпалын тигізіп, олардың дене қасиеттерінің дамуына елеулі үлес қосары айдан анық.

Волейбол спорттық ойынын оқушыларды уақытты пайдалы өткізуге тарту құралы ретінде пайдалану, физикалық жаттығулардың игерілген түрлерін белсенді демалыс пен пайдалы уақыт өткізу үшін қолдану, физикалық дайындық деңгейін арттыру мақсатында волейболды дене мәдениетімен және спортпен өздігімен айналысудың құралы ретінде пайдалану волейболды оқушылардың дене тәрбиесін жүзеге асырудың қолжетімді құралына айналдырады [5.42].

Жас волейболшылар ептілік, икемділік, шапшаңдық, төзімділік, күш, жылдамдық, қимыл-қозғалыс үйлесімділігі сынды физикалық қасиеттердің қажетті даму деңгейіне жету қажет.

Волейбол спорттық ойынын ойнау дағдыларын қалыптастыру және жаттығу кезінде физикалық қасиеттерді дамыту барысында жас волейболшылар ойын техникасын меңгеріп, оларды автоматты түрде орындау деңгейіне жетеді.

В.Л. Свиридов өз еңбектерінде: «волейболшылардың қимыл-қозғалыс үйлесімділігі функциясын зерттеудің маңызы зор, яғни волейболға тұрыс саналуандығы, ойын барысында тұрысты тез жылдам өзгерту, блоктау және құлап бара жатып, допты қабылдау кезінде дененің тірексіз орналасуы тән. Бұл белгілі бір дәрежеде тепе-теңдікті сақтап қала отырып, белгілі бір тұрысты қамтамасыз ету механизмінің функциясында жүйке жүйесінің үрдістерін дамытудың және олардың қозғалысқа икемді болуының ең жоғарғы деңгейін талап етеді. Жас волейболшыларды дайындау барысында бала ағзасының анатомиялық-физиологиялық, психологиялық ерекшеліктерін ескеру қажет. Жүктеу дәрежесі оқушының жас ерекшелігіне сәйкес болуы тиіс [6.9].

Ойын сипатындағы қарқынды ауыртпалық кезінде эмоционалды қозу, денеге түсетін ауырлық дәрежесін қадағалап отыру қажет. Сонымен қатар, жүректің жиырылу жиілігінің, артериялық қысымның артуына түрткі болатын жүктеменің қысқа мерзімді болуын таңдаған жөн. Түрлі бұлшықет топтарының даму пропорционалдылығын ескеру қажет. Жас волейболшыларды оқыту тиімділігі көбінесе дұрыс таңдалған әдістер мен жаттығу құралдарына (денені қыздыру, арнайы жаттығулар, дамыту ойындары және т.б.) байланысты».

Әдебиеттер тізімі

1. Фискалов В.Д. Теоретико-методические аспекты практики спорта: учебное пособие. / В.Д. Фискалов, В.П. Черкашин. - М.: Спорт, 2016. - 352 с.
2. Свиридов В.Л. Волейбол. Энциклопедия. - М.: Спорт, 2016. - 592 с.
3. Фомин Е.В. Волейбол. Начальное обучение. / Е.В. Фомин, Л.В. Булыкина. - М.: Спорт, 2015. - 88 с.
4. Иорданская Ф.А. Мониторинг функциональной подготовленности юных спортсменов – резерва спорта высших достижений. - М.: Советский спорт, 2011. - 142 с.
5. Ивойлов А.В., Ахрема А., Герман К.Б. Волейбол /тактика, техника, тренировка/. - Минск, 1992.
6. Свиридов В.Л. Волейбол. Энциклопедия.- М.: Спорт, 2016. - 592 с.
7. Уанбаев Е.Қ. Дене мәдениеті және спорттың теориясы мен әдістемесі. Өскемен: С.Аманжолов атындағы ШҚМУ Баспасы, 2006. - 267 б.

УДК 9

АНАЛИЗ ИСТОРИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ И ИХ ВЛИЯНИЯ НА РАЗВИТИЕ СОВРЕМЕННОСТИ

Булатов Е.Р.

Научный руководитель: Жириндинова К.Р., старший преподаватель кафедры истории Казахстана и Рухани жаңғыру, магистр истории Восточно-Казахстанский университет имени С. Аманжолова, г. Усть-Каменогорск, Казахстан, E-mail: erbolatbulatov86@gmail.com

Аннотация: История является неотъемлемой частью нашей жизни и определяет многие аспекты современного общества. Изучение исторических процессов и их влияние на современность является важным направлением научных исследований, которое позволяет лучше понимать современные вызовы и проблемы, а также создавать более устойчивое и справедливое общество. В данной научной статье проводится анализ ключевых исторических процессов и их влияния на развитие современности. Основными вопросами, рассматриваемыми в статье, являются влияние культурных, экономических и социальных факторов на исторические процессы, а также вопрос о том, каким образом понимание истории может помочь в решении современных проблем и вызовов. В целом, статья является ценным исследованием, которое позволяет лучше понимать влияние исторических

процессов на современность и предлагает практические рекомендации для создания более устойчивого и справедливого общества.

Ключевые слова: исторические процессы, современность, влияние на современность, трансформации, общество, культурные факторы, экономические факторы, социальные факторы, устойчивость общества.

Научный анализ исторических процессов является важной задачей для понимания современности и ее развития. Изучение исторических процессов позволяет нам понимать, какие силы и факторы были влиятельными в формировании современного мира и какие тенденции могут повлиять на его дальнейшее развитие. Кроме того, научный анализ исторических процессов позволяет нам оценить эффективность принятых в прошлом решений и прогнозировать возможные последствия будущих решений. Как говорил австрийский философ Карл Поппер: «История не повторяется, но она учит нас понимать, каким образом события прошлого влияют на настоящее и будущее». [1] Важно отметить, что исторические процессы и их влияние на современность могут быть оценены с разных точек зрения и могут вызвать дискуссии и споры. Однако научный подход, основанный на анализе фактов и данных, позволяет получить более объективную картину истории и ее влияния на нашу жизнь в настоящем. Исторические процессы могут включать в себя политические, экономические, социальные, культурные и научные изменения, которые происходили в прошлом и продолжают происходить в настоящем. Политические процессы, например, могут включать в себя изменения в системах правления, внешней политике, законодательстве и геополитических отношениях. Экономические факторы оказывают влияние на развитие общества, так как экономическая структура является одним из ключевых факторов, определяющих возможности и ограничения, с которыми сталкивается общество. Экономические факторы включают в себя уровень развития производства, уровень доходов и благосостояния, наличие ресурсов, средства производства, структуру занятости, рынки и торговлю. Они также могут влиять на социальные и политические изменения в обществе. Социальные факторы также оказывают влияние на исторические процессы. Они включают в себя демографические изменения, структуру и динамику населения, образ жизни, социальную мобильность, культурные различия, расовые и этнические различия, миграции. Культурные факторы включают в себя язык, религию, образование, науку, искусство, традиции, обычаи и многие другие аспекты культуры. Эти факторы формируют менталитет общества, его ценности, мировоззрение, эстетические и нравственные ориентиры. Культурные факторы также могут влиять на формирование политических режимов, идеологий и международных отношений. Научные процессы могут включать в себя изменения в научных открытиях, технологиях и медицине.

В истории произошло множество трансформаций, которые оказали существенное влияние на современность. Ниже представлен небольшой список наиболее значимых трансформаций:

- Промышленная революция: произошла в XVIII-XIX веках и стала ключевой трансформацией в истории. Она привела к массовому производству, расширению торговли и транспортных связей, а также к развитию капитализма. Промышленная

революция оказала влияние на все аспекты жизни, начиная от экономики и заканчивая культурой и политикой.

- Информационная революция: произошла в XX-XXI веках благодаря развитию компьютеров, интернета и технологий связи. Она изменила способ общения, хранения и передачи информации, а также создала новые возможности для развития бизнеса и образования.

- Движение за гражданские права: произошло в США в 1950-60 годах и стало примером борьбы за права людей, которые сталкивались с дискриминацией на основе расы, пола, возраста и других категорий. Движение за гражданские права привело к изменению законов и социальным нормам, что привело к улучшению жизни многих людей.

- Мировые войны: произошли в XX веке и стали наиболее разрушительными конфликтами в истории. Они привели к смене мировых лидеров, установлению новых политических систем, изменению карты мира и оказали огромное влияние на культуру и общество.

- Медицинские открытия: произошли на протяжении всей истории, но наиболее существенные изменения произошли в XX-XXI веках. Благодаря открытиям в области медицины, мы можем лечить и предотвращать многие болезни, увеличивая продолжительность и качество жизни.

Это только некоторые из трансформаций, которые произошли в истории и оказывают влияние на современность.

Понимание истории может помочь в решении современных проблем, поскольку история - это источник опыта и уроков, которые мы можем использовать в настоящем и будущем. Ниже представлены несколько способов, как понимание истории может помочь в решении современных проблем:

- Изучение причин и последствий: понимание истории может помочь нам понять причины современных проблем, а также их последствия. Изучение истории может помочь выявить ошибки прошлого и избежать их повторения в будущем.

- Понимание культурных и социальных традиций: история может помочь нам понять культурные и социальные традиции, которые формируют современное общество. Понимание этих традиций может помочь улучшить межкультурное понимание и снизить конфликты.

- Изучение политических систем и моделей: изучение истории может помочь нам понять политические системы и модели, которые использовались в прошлом и используются в настоящем. Изучение этих систем может помочь выявить их преимущества и недостатки, что позволит улучшить современную политическую систему.

- Исторические процессы оказывают существенное влияние на развитие современности. Их анализ является важным инструментом понимания прошлого, настоящего и будущего нашего общества.

Одним из ключевых исторических процессов, влияющих на современность, является процесс глобализации. Глобализация – это процесс интеграции национальных экономик в единую мировую экономическую систему. Он начался в XV-XVI веках с открытия новых морских и торговых путей и сегодня продолжает активно развиваться. Одним из первых современных учёных, занимающихся

исследованием основных процессов глобализации, был американский экономист Теодор Левитт. Благодаря его статье «Глобализация рынков», написанной в 1983 г., термин «глобализация» плотно закрепился в лексиконе современных учёных. Левитт утверждает, что к концу XX в. глобальные рынки достигли невообразимой ранее величины [2]. Глобализация привела к усилению международных связей и расширению мирового рынка. Она стала двигателем развития технологий и передовых идей, и внесла свой вклад в развитие культуры и образования. Однако, глобализация также имеет свои негативные стороны. Она может привести к неравномерному распределению благ, увеличению социальной неравенности, угрозе экологической безопасности и ухудшению условий жизни многих людей.

По мнению большинства ученых и исследователей, именно современная эпоха привела к зарождению глобализации. В этот век широкое распространение получили области инфраструктуры и связи.

Это привело к большему взаимодействию между народами и обмену идеями, культурой и традициями. Все это оказывает непосредственное влияние на процесс глобализации. В экономическом сценарии между странами в глобальном масштабе стало возникать больше торговых связей, что в значительной степени повлияло как на глобальную, так и на внутреннюю экономику. Однако есть некоторые ученые, которые указывают, что истоки истории глобализации можно проследить до древних цивилизаций. Ученые, отстаивающие эту теорию, говорят, что примером самых ранних форм глобализации являются торговые связи между шумерской цивилизацией и цивилизацией долины Индии в третьем тысячелетии до нашей эры. Между Парфянской империей, Римской империей и династией Хань существовали регулярные деловые связи. Популярность торговых отношений привела к развитию различных торговых путей, таких как Шелковый путь и т.д. Исламский период средневековой эпохи является важной эпохой в истории глобализации. Это было, когда еврейские и мусульманские торговцы начали ездить в разные части мира, чтобы продавать различные товары. В Китае была введена первая почтовая служба и изобретена бумага. Это привело к лучшему обмену знаниями. Поскольку все больше и больше людей начали путешествовать по разным странам мира, это привело к большему общению между людьми и смешению языков. Такие исследователи, как Колумб и Васко да Гама, плыли через океаны в поисках новых стран и налаживали с ними торговые связи или делали другие страны своими колониями. Все эти факторы были основной причиной развития эпохи до глобализации. Промышленная революция XIX века была одним из важнейших периодов в истории глобализации. В связи с промышленной революцией произошло значительное увеличение количества и качества продукции. Это привело к увеличению экспорта и улучшению торговых и деловых отношений. Благодаря более качественным продуктам и колонизации многие страны мира стали потребителями европейского рынка. Фаза предглобализации, возможно, подошла к концу после Первой мировой войны. Война оказала значительное негативное влияние на экономический сценарий и привела к Великой депрессии и кризису золотого стандарта в конце 1920-х и начале 1930-х годов. Глобализация в современном понимании этого термина возникла после Второй мировой войны. Одним из основных факторов этого был план мировых лидеров по слому границ для развития торговых отношений между странами. Также в этот период крупные страны, такие как Индия, Шри-Ланка, Индонезия и некоторые страны Южной

Америки, получили независимость. В результате эти страны также начали иметь свои собственные экономические системы и установили торговые отношения с остальным миром. Создание Организации Объединенных Наций (ООН) также стало важным шагом в этом отношении.

Одним из ключевых структурных процессов, сформировавших современность, является индустриализация. Индустриализация началась в XVIII веке в Великобритании и привела к изменению способа жизни людей, переходу от ручного труда к машинному, появлению новых отраслей экономики и повышению уровня жизни. Сегодня индустриализация продолжает оказывать влияние на нашу жизнь, внося свой вклад в развитие технологий, промышленности и экономики. Однако Индустриальная революция также имела и негативные последствия. Рост производства и промышленности привел к загрязнению окружающей среды и ухудшению условий жизни рабочих, что в конечном итоге привело к возникновению рабочих движений и социальных реформ. В современном мире следы Индустриальной революции все еще ощутимы. Многие изобретения и инновации, которые появились в этот период, продолжают использоваться в нашей жизни, от автомобилей до компьютеров и мобильных телефонов. Кроме того, Индустриальная революция повлияла на формирование современных экономических систем и политических институтов, таких как капитализм и демократия.

Еще одним важным историческим процессом, влияющим на современность, является процесс политических преобразований. Эти преобразования происходили в разных странах и регионах в разное время, и приводили к изменению политической системы, расширению прав и свобод граждан, укреплению гражданского общества и повышению качества жизни. Некоторые примеры таких преобразований включают Французскую революцию, американскую революцию, а также переход к демократии в многих странах после Второй мировой войны. Например, результат американской революции определенно повлиял на мир в целом. Несмотря на то, что слишком локализованное качество события заставило бы вас задуматься, его вполне можно рассматривать как глобальное событие. Это событие изменило то, что люди считали возможным с точки зрения революции и имперского правления. На самом деле, другие страны подражали американской революции, когда хотели освободиться от своих колониальных правителей. Многие другие страны, такие как Франция, например, использовали Декларацию независимости американской революции в качестве руководства для формирования своей собственной и борьбы за свободу. Никогда в истории колонизированная нация не свергла такую огромную империалистическую державу, как Великобритания, чтобы создать республику свободных граждан со своими индивидуальными правами. Вскоре такие либеральные идеи самоуправления и социального равенства начали распространяться в других странах. Польша, Греция и Франция были лишь некоторыми из этих стран. Это затронуло даже половину стран в составе Организации Объединенных Наций, таких как Израиль, Вьетнам и Венесуэла. Американская революция положила начало новой вере в то, что можно восстать против имперского правления и создать независимую нацию. Это событие показывает миру, что всегда можно победить в восстании против более сильной и могущественной имперской нации.

Подъем капитализма также является ключевым структурным процессом, который сформировал современность. Капитализм - это экономическая система,

основанная на частной собственности на средства производства и погоне за прибылью.

Многие ученые считают, что подъем капитализма был одним из наиболее значимых исторических процессов, который сильно повлиял на современность. Например, американский социолог Макс Вебер считал капитализм основой западной цивилизации и утверждал, что он стал причиной резкого ускорения экономического развития и научно-технического прогресса. [3] Американский экономист Дуглас Норт считал, что капитализм привел к появлению институтов, которые позволили эффективнее организовывать экономику и повышать производительность труда. Это, в свою очередь, привело к экономическому росту и улучшению уровня жизни в обществе. [4] В целом, многие ученые считают, что капитализм является ключевым фактором, который сформировал современный мир. Эта экономическая система стала стимулировать инновации, технический прогресс и рост производительности труда, что привело к росту благосостояния общества в целом. Однако капитализм также привел к появлению неравенства, социальных конфликтов и экологических проблем, которые до сих пор остаются актуальными вызовами для общества.

В заключение можно отметить, что анализ исторических процессов является важным инструментом для понимания и объяснения современной ситуации в мире. Результаты нашего исследования показали, что история оказывает огромное влияние на развитие современности, и многие события прошлого продолжают влиять на нашу жизнь и сегодня. Мы проанализировали различные исторические процессы, такие как политические, социальные и экономические изменения, и выявили их влияние на формирование современного мира. В частности, можно обнаружить, что многие современные проблемы имеют свои корни в прошлых событиях, и понимание исторических процессов может помочь в разработке эффективных решений для решения этих проблем.

Источники и литература

1. Поппер К. Открытое общество и его враги. — М.: Феникс, Международный фонд «Культурная инициатива», 1992.
2. Levitt T. The Globalization of Markets // Harvard Business Review. – 1983.
3. Макс Вебер. Протестантская этика и дух капитализма.
4. Д. Норт. «Структура и изменение экономической истории» – 1981.

ӘОЖ 796.2(574)

ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУГЕ АРНАЛҒАН МЕКТЕПТЕР

Дауылбаева А.Б., 7М01401-«Дене шынықтыру және спорт» білім беру

бағдарламасы, 2-курс магистранты

С. Аманжолов атындағы ШҚУ, Өскемен қ., Қазақстан,

E-mail: aida.dauylbayeva@mail.ru

Мүмкіндігі шектеулі жандарға соңғы он жылдықта қатты көңіл бөлініп жатқандықтан, арнайы мектептер, оңалту орталықтары, психологиялық-педагогикалық түзету кабинеттері Қазақстанның барлық қалаларынан ашылды. Бүгінгі таңда статистикалық мәліметтерге сүйенсек, айырықша білім алуды қажет

ететін еліміздегі балалар саны – 145893, оның 97000-ға жуығы мектеп жасындағы оқушылар болса, ал 48000 бала мектеп жасына дейінгілер.

Мүмкіндігі шектеулі жандар күн өткен сайын артуына байланысты, елімізде ұстаздар мен мүмкіндігі шектеулі балалардың ата-аналарына ғылыми, әдістемелік, моральдық, психологиялық көмек, қолдау көрсету үшін жеті инклюзивті білім беру бағытындағы ресурстық орталықтар құрылып, жұмыс жасап жатыр. Олар: Ақтөбе қаласында – 1, Ақмола қаласында – 1, Қарағанды қаласында -1, Батыс Қазақстан облысында – 2, Қызылорда қаласында – 1, ҚАЗ ҰПУ -1. Сонымен қатар елімізде инклюзивті білім беру бағытында 45 арнайы мектепке дейінгі ұйымдар және 500-ге жуық арнайы мамандандырылған топтар жұмыс жасайды. Бұл жерде 14 мыңнан астап мектепке дейінгі жастағы бүлдіршіндер білім алып, тәрбиеленуде.

Жалпы Қазақстан Республикасының барлық облыстарында 100-ге жуық арнайы мектеп, сонымен бірге жалпыға бірдей міндетті білім беру мектептері жанындағы 2700 арнайы мүмкіндігі шектеулі жандарға арналған сыныптар жұмыс жасап, ол жерде 26 мыңға жуық оқушы білім алып, тәрбиеленуде.

Бүгінгі таңда айырықша білім беруді қажет ететін мүмкіндігі шектеулі балаларға арналған:

-14 оңалту орталығы,

-150 – психологиялық-педагогикалық түзету кабинеттері,

-58 – психологиялық-медициналық-педагогикалық консультациялық кабинеттер,

-педагогикалық-коррекциялық қолдау кабинеттері арнайы жоспар бойынша жұмыс жасап жатыр.

Жалпы бүгінгі таңда елімізде мүмкіндігі шектеулі оқушыларға бағытталған арнайы білім беру ошақтарының сегіз түрі қарастырылған:

1. Саңырау балаларға арналған арнайы түзету мектеп-интернаты;

2. Нашар еститін және кең саңыраулыққа ұшыраған балаларға арналған арнайы түзету мектеп-интернаты;

3. Көрмейтін балаларға арналған арнайы түзету мектеп-интернаты;

4. Нашар көретін балаларға арналған түзету мектеп-интернаты;

5. Сөйлеу тілінде күрделі кемістігі бар балаларға арналған арнайы түзету мектеп-интернаты;

6. Тірек-қимыл аппараты бұзылған балаларға арналған арнайы түзету мектеп-интернаты;

7. Психикалық дамуы тежелген балаларға арналған арнайы түзету мектеп-интернаты;

8. Ақыл-ой дамуы кешеуленген балаларға арналған арнайы түзету мектеп-интернаты.

Шығыс Қазақстан облысы, Өскемен қаласы бойынша мүмкіндігі шектеулі балаларға арналған білім ошақтарына тоқталып өтейік. Жалпы алғанда, бүгінгі таңда облыста әртүрлі санаттағы мүмкіндігі шектеулі балаларға арналған алты білім беру ошақтары жұмыс жасап жатыр. Ал, ол білім беру ордаларында 602 мүмкіндігі шектеулі оқушылар білім алып, тәрбиеленіп жатыр. Ол білім ошақтарының тізімін төменнен көре аласыздар:

-Алтай қаласындағы «№ 2 Естуі мен сөйлеуі нашар балаларға арналған түзеу мектеп-интернаты», онда барлығы 138 оқушы, оның 14 – нашар еститін оқушылар.

-Семей қаласындағы «№4 нашар еститін балаларға арналған мектеп-интернаты», онда 81 оқушы бүгінгі таңда тәрбиеленіп жатыр.

-«Есту қабілеті бұзылғанғ, мүлдем естімейтін балаларға арналған мектеп-интернат», онда барлығы 68 бала бар;

-«№3 нашар көретін балаларға арналған мектеп-интернат», онда барлығы 155 оқушы, оның ішіндегі 6 оқушының көзі көрмейді;

-Өскемен қаласындағы «Мүмкіндіктері шектеулі балаларға арналған «Ақ ниет» мектеп-интернаты». Бұл мектеп-интернатта барлығы - 78 оқушы, оның 7-уі нашар еститін оқушылар.

-«Нашар көретін балаларға арналған №14 мектеп-балабақша кешені». Онда 71 бала бар.

Сонымен қатар, жоғарыда көрсетілген мүмкіндігі шектеулі жандардың әртүрлі санаттарына байланысты арнайы сыныптар жұмыс істеп отыр. Олар Өскемен қаласындағы №39 және №19 мектептері. №37 орта мектебінде нашар еститін және естімейтін оқушыларға арналған бес арнайы мамандандырылған сыныпта – 20 оқушы білім алып жатса, ал №19 қосымша білім беру мектеп-орталығында зағип оқушыларға арналған бір арнайы мамандандырылған сыныпта – 4 оқушы білім алып жатыр.

Бұл мүмкіндігі шектеулі оқушыларға арналған мектеп-балабақшаға мектеп-интернаттары мүгедек, зағип жанның әлеуметтік статустарына сай толық жабдықталған.

Әдебиеттер тізімі

1. «Инклюзивное образование: построение и организация инклюзивного образовательного пространства» I часть Е.В. Шестакова, Т.В. Сорокина. Ақтөбе, 2011.

2. Жалмухамедова А.К., Халыкова Б.С. Раннее развитие детей с ограниченными возможностями. Алматы 2012.

3. Коррекционная педагогика: методика обучения и воспитания детей с нарушением развития № 1, 2013.

4. Научно-практический журнал «Специальное образование в Казахстане», №2, 2012.

5. Адырбаева М.Ж. Инклюзивті білім беру жүйесіндегі психологиялық-медициналық педагогикалық консультацияның жұмыс барысы. - Алматы, 2011. – Б. 30-35.

УДК 796.966

АДАПТАЦИЯ. ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И СПОРТ КАК СРЕДСТВО РЕАБИЛИТАЦИИ ИНВАЛИДОВ

Дюсупов А.К.

Соавтор: Абдығалиев А.Б.

ВКУ имени С. Аманжолова, г. Усть-Каменогорск, Казахстан

В статье раскрывается роль адаптивной физической культуры для человека. Целью данной дисциплины является развитие физических способностей человека, имеющего отклонения в состоянии здоровья, за счёт функционирования отпущенных природой двигательных характеристик и духовных сил, для максимальной

самореализации в общественной жизни.

Ключевые слова: адаптивная физическая культура, развитие жизнеспособности человека, методы и компоненты АФК.

Адаптивная физическая культура (АФК) – это вид общей физической культуры для лиц с ограниченными возможностями здоровья. Основной целью данной дисциплины является максимально возможное развитие жизнеспособности человека, имеющего устойчивые отклонения в состоянии здоровья, за счёт обеспечения оптимального режима функционирования отпущенных природой и имеющихся в наличии (оставшихся в процессе жизни) его телесно-двигательных характеристик и духовных сил, их гармонизации для максимальной самореализации в качестве социально и индивидуально значимого субъекта. Методы АФК позволяют каждому человеку с ограниченными возможностями реализовать творческий потенциал, достигнуть определённых высот и осуществить желания. Из истории можно привести немало примеров, которые доказывают, что различные нарушения или ограничения здоровья не мешают волевым и целеустремленным людям достичь больших высот. Например, Франклин Рузвельт не сдался, не смотря на полиомиелит, а, наоборот, стал больше верить в себя, мобилизовал свою волю, благодаря чему вновь стал ходить.

В адаптивной физической культуре, основываясь на потребностях лиц с ограниченными возможностями здоровья (ОВЗ), можно выделить следующие компоненты: адаптивное физическое воспитание; адаптивный спорт; адаптивная двигательная реакция; адаптивная физическая реабилитация; креативные (художественно-музыкальные) телесно-ориентированные практики АФК.

Они охватывают все возможные виды направлений физической культуры детей с физическими и умственными недостатками, помогают им лучше адаптироваться к окружающему миру, так как обучение разнообразным видам движений связано с развитием психофизиологических способностей, общением, эмоциями, познавательной и творческой деятельностью. Каждый вид АФК имеет своё назначение: адаптивное физическое воспитание предназначено для формирования у детей базовых основ физкультурного образования; адаптивная двигательная рекреация – для здорового досуга, активного отдыха, игр, коммуникаций; адаптивный спорт – для совершенствования и реализации физических, психических, эмоционально-волевых способностей; физическая реабилитация – для лечения, восстановления и компенсации утраченных способностей.

Адаптивное физическое воспитание – самый организованный вид адаптивной физической культуры, который охватывает довольно длительный период жизни, поэтому является основным каналом приобщения к ценностям физической культуры. Физическая культура является обязательной дисциплиной во всех восьми видах образовательных (коррекционных) учреждений. Это единственный школьный предмет, сфокусированный на уважении ребёнка к собственному телу, развитии двигательных способностей, приобретении необходимых знаний, понимании необходимости систематических занятий физическими упражнениями, что служит основой для повышения уверенности в себе, самооценки, формирования положительной мотивации к здоровому образу жизни. Формы организации занятий физическими упражнениями чрезвычайно разнообразны, они могут быть

систематическими (уроки физической культуры, утренняя гимнастика), эпизодическими (загородная прогулка, катание на санках), индивидуальными (в условиях стационара или дома), массовыми (фестивали, праздники), соревновательными, игровыми. Одни формы занятий организуются и проводятся специалистами адаптивной физической культуры, другие – общественными и государственными организациями, третьи – родителями детей-инвалидов, волонтерами, студентами, четвертые – само стоятельно. Цель всех форм организации – расширение двигательной активности детей, приобщение их к доступной спортивной деятельности, интересному досугу, развитие собственной активности и творчества, формирование здорового образа жизни.

Адаптивная двигательная реакция – компонент АФК, позволяющий удовлетворить потребности человека с отклонениями в состоянии здоровья в отдыхе, развлечении, интересном проведении досуга, смене вида деятельности, получении удовольствия, в общении.

Адаптивная физическая реабилитация – компонент АФК, удовлетворяющий потребность инвалида с отклонением в состоянии здоровья в лечении, восстановлении утраченных функций. Креативные (художественно-музыкальные) телесно-ориентированные практики АФК – компонент АФК, удовлетворяющий потребности человека с отклонениями в состоянии здоровья в самоактуализации, творческом саморазвитии, самовыражении духовной сущности через движение, музыку, образ (в том числе художественный), другие средства искусства.

Таким образом, каждому из компонентов свойственны собственные функции, задачи, содержание, степень эмоционального и психического напряжения, методы и формы организации. Они являются неотъемлемой частью адаптации людей с ОВЗ к жизни обычного человека.

Конечно, область применения её всеобъемлющая, особенно в нынешних условиях жизни, когда здоровье населения в целом и особенно молодёжи ухудшается катастрофически. И не только в нашей стране. Адаптивная физкультура уже получила широкое распространение во многих зарубежных странах. Хорошо подготовленных профессионалов в этой области ждут в поликлиниках и больницах, санаториях и домах отдыха, оздоровительных и реабилитационных центрах, в учебных заведениях, особенно специализированных, в спортивных коллективах.

Адаптивная физкультура позволяет решать задачу интеграции инвалида в общество. У человека с отклонениями в физическом или психическом здоровье адаптивная физкультура формирует: осознанное отношение к своим силам в сравнении с силами среднестатистического здорового человека; способность к преодолению не только физических, но и психологических барьеров, препятствующих полноценной жизни; компенсаторные навыки, то есть позволяет использовать функции разных систем и органов вместо отсутствующих или нарушенных; способность к преодолению необходимых для полноценного функционирования в обществе физических нагрузок; потребность быть здоровым и вести здоровый образ жизни, насколько это возможно; осознание необходимости своего личного вклада в жизнь общества; желание улучшать свои личностные качества; стремление к повышению умственной и физической работоспособности.

Адаптивная физическая культура интенсивно исследуется в последние годы и

предполагает научное обоснование широкого спектра проблем: нормативно-правового обеспечения учебно - тренировочной и соревновательной деятельности; управления нагрузкой и отдыхом; фармакологической поддержки спортсменов-инвалидов в периоды предельных и околопредельных физических и психических напряжений; нетрадиционных средств и методов восстановления; социализации и коммуникативной деятельности; технико-конструкторской подготовки как нового вида спортивной подготовки и многих других. Изучаются наиболее эффективные пути использования физических упражнений для организации активного отдыха инвалидов и лиц с отклонениями в состоянии здоровья, переключения их на другой вид деятельности, получения удовольствия от двигательной активности и др.

В физической реабилитации адаптивной физической культуры акцент делается на поиск нетрадиционных систем оздоровления лиц с ограниченными возможностями здоровья, ориентируясь, прежде всего, на технологии, сопрягающие физическое (телесное) и психическое (духовное) начала человека и ориентирующиеся на самостоятельную активность занимающихся (различные способы психосоматической саморегуляции, психотерапевтические техники и т.п.)

Креативные виды адаптивной физической культуры дают возможность занимающимся перерабатывать свои негативные состояния (агрессию, страх, отчуждённость, тревожность и др.), лучше познать себя; экспериментировать со своим телом и движением; получать сенсорное удовлетворение и радость ощущений собственного тела. Надо признать, что проблемы физической реабилитации и социальной интеграции инвалидов средствами физической культуры и спорта решаются медленно. Основными причинами слабого развития физической культуры и спорта среди инвалидов является практическое отсутствие специализированных физкультурно-оздоровительных и спортивных сооружений, недостаток оборудования и инвентаря, неразвитость сети физкультурно-спортивных клубов, детско-юношеских спортивных школ и отделений для инвалидов во всех типах учреждений дополнительного образования физкультурно-спортивной направленности. Ощущается нехватка профессиональных кадров. Не выражена в достаточной степени потребность в физическом совершенствовании у самих инвалидов, что связано с отсутствием специализированной пропаганды, подвигающей их к занятиям физической культурой.

В сфере физической реабилитации инвалидов по-прежнему существует недооценка того обстоятельства, что физкультура и спорт гораздо более важны для человека с ограниченными возможностями, чем для благополучных в этом отношении людей. Активные физкультурно-спортивные занятия, участие в спортивных соревнованиях являются формой так остро необходимого общения, восстанавливают психическое равновесие, снимают ощущение изолированности, возвращают чувство уверенности и уважения к себе, дают возможность вернуться к активной жизни. Главной задачей всё же остается вовлечение в интенсивные занятия спортом как можно большего числа инвалидов в целях использования физкультуры и спорта как одного из важнейших средств для их адаптации и интеграции в жизнь общества, поскольку эти занятия создают психические установки, крайне необходимые для успешного воссоединения инвалида с обществом и участия в полезном труде. Применение средств физической культуры и спорта является

эффективным, а в ряде случаев единственным методом физической реабилитации и социальной адаптации.

Список литературы

1. Выдрин В.М. Методические проблемы теории физической культуры. Теория и практика физической культуры, 2020.
2. Николаев Ю.М. Теория физической культуры: функциональный, ценностный, деятельностный, результативный аспекты. Санкт-Петербург, 2019.
3. Евстафьев Б.В. Анализ основных понятий в теории физической культуры. Материалы к лекциям. Санкт-Петербург, 2021.
4. Матвеев Л.П. Введение в теорию физической культуры: учебное пособие для институтов физической культуры. Москва, 2021.

УДК 796.966

КОМПЛЕКС МЕР СПОРТИВНО-ОЗДОРОВИТЕЛЬНОГО ХАРАКТЕРА АДАПТИВНОЙ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ ДЛЯ ДОШКОЛЬНИКОВ

Дюсупов А.К.

Соавтор: Абдыгалиев А.Б.

ВКУ имени С. Аманжолова, г. Усть-Каменогорск, Казахстан

В статье открывается комплекс мер спортивно-оздоровительного характера, направленных на реабилитацию и адаптацию к нормальной социальной среде инвалидов, преодоление психологических барьеров, препятствующих ощущению полноценной жизни, а также сознанию необходимости своего личного вклада в социальное развитие общества.

Ключевые слова: адаптивная физическая культура, развитие жизнеспособности человека, методы и компоненты АФК.

Главным источником развития и укрепления ресурсов здоровья человека является систематическая двигательная активность на протяжении всей жизни человека. Именно физическое воспитание, предмет «Физическая культура» в образовательных учреждениях призваны формировать у человека потребность в укреплении здоровья, систематических занятиях физической культурой и спортом.

Поэтому при решении задач, связанных с формированием культуры здоровья личности на различных этапах возрастного развития, является целесообразным обращение к системе физического воспитания, охватывающей различные образовательные учреждения и виды образования, в рамках которых можно решать задачи обучения, воспитания и развития детей, молодежи, взрослого населения в аспекте приобщения их к здоровому образу жизни, формирования мотивации здоровья, обучения навыкам физкультурно-оздоровительной деятельности.

Оздоровительная физическая культура как совокупность предметных ценностей представлена материальными и духовными ценностями, которые созданы для обеспечения эффективной физкультурно-оздоровительной деятельности.

- 1) сведения об оздоровительных возможностях занятий физическими упражнениями;
- 2) методическое обеспечение физкультурно-оздоровительной деятельности и здорового образа жизни;
- 3) необходимое материально-техническое оснащение физкультурно-оздоровительной деятельности;
- 4) формирование интереса и потребности в занятиях физической культурой.

Оздоровительная физическая культура как результат деятельности характеризуется совокупностью полезных результатов ее использования. Это

- 1) профилактика гипокинезии и гиподинамии за счет увеличения жизненно необходимого объема движения и физических нагрузок;
- 2) достижение стабильно высокого уровня здоровья, максимального продления эффективной жизнедеятельности;
- 3) совершенствование основных жизнеобеспечивающих функций и систем организма;
- 4) повышение устойчивости организма к инфекционным заболеваниям и вредным воздействиям факторов внешней среды;
- 5) улучшение психоэмоционального состояния;
- 6) достижение высокого уровня физической подготовленности;
- 7) приобретение прикладных двигательных умений и навыков;
- 8) удовлетворение потребности в движении во время активного отдыха и развлечения;
- 9) коррекция фигуры и массы тела;
- 10) повышение умственной работоспособности.

В системе оздоровительной физической культуры (ОФК) выделяют следующие виды:

- 1) гигиеническую;
- 2) оздоровительно-рекреативную;
- 3) оздоровительно-реабилитационную;
- 4) спортивно-реабилитационную.

При проведении физкультурно-оздоровительных занятий с детьми дошкольного возраста необходимо учитывать следующие методические особенности.

- Основу двигательной активности детей должны составлять разнообразные физические упражнения, основные виды движений (ходьба, лазанье, преодоление препятствий и т.д.), действия с предметами (мячи, игрушки, обручи и т.д.).

- Игровая деятельность должна быть ведущей, так как именно она позволяет детям удовлетворять потребность в движениях.

- Должны преобладать практические и наглядные методы обучения, особенно при занятиях с детьми младшей и средней группы.

- Следует использовать имитационные и сюжетно-ролевые упражнения.

- Необходимо осуществлять обязательный контроль за переносимостью физической нагрузки. Разница в ЧСС между началом и концом занятия должна быть в пределах 10 ударов. Если она больше, то нагрузка чрезмерна, а неизменившаяся частота пульса свидетельствует о недостаточности физической нагрузки. В возрасте

от 3 до 4 лет тренирующий эффект обеспечивают упражнения, дающие ЧСС не менее 130–140 уд/мин, в возрасте от 5 до 7 лет – не менее 140–150 уд/мин¹⁶.

- При обучении новым движениям предпочтение отдается методу целостного разучивания, так как ребенок хочет сразу видеть результат своего действия. При разделении движения на элементы ребенок теряет его смысл, а следовательно, и интерес к его выполнению.

В настоящее время методисту по физическому воспитанию предоставляется право свободного выбора программ, форм, средств и методов физкультурно-оздоровительной работы. Чтобы правильно выбрать программу, необходимо соблюдать следующие критерии:

- соответствие содержания программ возрастным и гендерным (половым) особенностям дошкольников;
- достижение физического и психического здоровья, эмоционального благополучия при реализации программ;
- создание социальной и предметной среды для разных видов деятельности с учетом возрастных и индивидуальных особенностей детей;
- разнообразие структуры, содержания, методик проведения занятий;
- обеспечение эффективных путей и средств совершенствования двигательной сферы детей на основе формирования у них потребности в движении;
- использование наряду с традиционными средствами физической культуры нетрадиционных видов физкультурно-спортивной деятельности;
- применение разнообразных форм работы по физическому воспитанию.

Приведем описание некоторых интересных, на наш взгляд, физкультурно-оздоровительных программ и методик.

«Театр физического воспитания и оздоровления детей дошкольного и младшего школьного возраста». Основной принцип программы:

«Играя – оздоравливать, играя – воспитывать, играя – развивать, играя – обучать». Цель программы: через движение и игру – к воспитанию человека будущего. В программе изменена традиционная структура основных движений. Для развития двигательных способностей детей предлагается горизонтальный пластический балет «Пластик-шоу», где все упражнения выполняются из положения лежа. Раскрываются новые формы применения музыки в дошкольных учреждениях. Считается, что классическая музыка имеет оздоровительно-профилактическую направленность и ее следует включать утром и после дневного сна. Также автор выдвигает идею о разнополом физическом воспитании детей и предлагает игры и упражнения для мальчиков и девочек.

Программа «Здоровье» представляет собой комплексную систему воспитания физически здорового, разносторонне развитого, инициативного ребенка-дошкольника. Задачи программы: укрепление здоровья, формирование потребности в здоровом образе жизни, развитие физических качеств, создание условий для реализации потребности в двигательной активности, приобщение к традициям большого спорта, выявление интересов, склонностей, способностей. Отличительной особенностью программы является то, что уделяется внимание организации групп реабилитации для часто болеющих детей. Представлены методика проведения физкультурно-оздоровительных мероприятий, план лечебно-профилактических

процедур на год, система закаливания в каждой возрастной группе; предлагаются действия по обеспечению психологического благополучия детей во время пребывания их в детском саду.

Список литературы

1. Шарманова С.Б. Методические особенности использования общеразвивающих упражнений в физическом воспитании детей младшего дошкольного возраста: учеб.-метод. пособие / С. Б. Шарманова. – Челябинск: УралГАФК, 2019. – 116 с.
2. Выдрин В.М. Методические проблемы теории физической культуры. Теория и практика физической культуры, 2020.
3. Трещова О. Л. Формирование культуры здоровья личности в образовательной системе физического воспитания: автореф. докт. пед. наук / О. Л. Трещова. – Омск : СибГУФК, 2020 . – 51 с.
4. Николаев Ю.М. Теория физической культуры: функциональный, ценностный, деятельностный, результативный аспекты. Санкт-Петербург, 2019.
5. Евстафьев Б.В. Анализ основных понятий в теории физической культуры. Материалы к лекциям. Санкт-Петербург, 2021.
6. Матвеев Л.П. Введение в теорию физической культуры: учебное пособие для институтов физической культуры. Москва, 2021.

УДК 796.01:376.23

ОРГАНИЗАЦИОННО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЗАНЯТИЙ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРОЙ С ДЕТЬМИ ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА, ИМЕЮЩИМИ ОТКЛОНЕНИЯ В СОСТОЯНИИ ЗДОРОВЬЯ

Калынова А.М.

Научный руководитель: Русанов В.П., доктор педагогических наук,
профессор

Восточно-Казахстанский университет имени С. Аманжолова,
г. Усть-Каменогорск, Казахстан, E-mail: albinakalynova@gmail.com

Проблема сохранения и укрепления здоровья, повышение уровня физической подготовленности подрастающего поколения – извечная проблема. Но никогда она не стояла так остро, как в настоящее время.

В последние годы в Казахстане наметилась устойчивая тенденция к ухудшению состояния здоровья, снижению уровня физической и функциональной подготовленности школьников. Так, по официальным данным, каждый пятый первоклассник в Казахстане имеет отклонения в состоянии здоровья, а каждый третий ученик к окончанию школы приобретает по два-три медицинских диагноза [1].

Ранее проведенные нами исследования показали, что за период обучения в школе практически вдвое увеличивается число детей, имеющих хронические заболевания, и определяется стойкая тенденция роста патологии заболеваний

опорно-двигательного аппарата, сердечно-сосудистой и дыхательной систем. Многие дети страдают от сколиоза, плоскостопия и других проблем со здоровьем. Плохая осанка и слабые мышцы с каждым годом наносят всё больше вреда детям [2].

Но вместо того, чтобы бороться с этими приобретёнными, как правило, в стенах школы недугами, средствами физической культуры, врачи зачастую дают детям освобождение от занятий физической культурой, обрекая тем самым их на малоподвижный образ жизни со всеми вытекающими негативными последствиями. Все это делает особенно острой проблему организации обучения таких детей с целью сохранения их индивидуального здоровья.

Одной из причин сложившейся ситуации стала существующая система школьного образования, ориентированная на интеллектуализацию и интенсификацию учебного процесса, которые как правило негативно сказываются на здоровье детей школьного возраста. Но так же стало ясно, что современная школа должна давать детям не только качественные знания но и воспитывать у них потребность к ЗОЖ как жизненно важной ценности.

Таким образом, существующая система школьного образования создает у детей постоянные стрессовые перегрузки, которые зачастую и приводят к ухудшению их здоровья. [3].

Многие проблемы со здоровьем школьников связаны и с приобретёнными в детстве такими вредными привычками как: неправильные позы в положении стоя, сидя, лежа во время сна, неправильная организация рабочего места школьника как в школе, так и дома и др. В таких случаях физкультура не только предупреждает проблемы, но и способствует их устранению. Поэтому детям особенно важно прививать вкус к физической активности. Пока детский организм только развивается, можно средствами ФКиС существенно укрепить его опорно-двигательную систему, снизить риск ожирения, ишемической болезни, инсульта, диабета и др. [4].

Посредством использования физических упражнений, естественных сил природы, гигиенических факторов формируется положительное отношение детей к здоровому образу жизни, привычка к постоянному движению, осознанному отношению к своему физическому и нравственному здоровью.

Если в настоящее время школьная система физического воспитания достаточно хорошо разработана для здоровых детей, то для детей имеющих значительные отклонения в состоянии здоровья в этой области еще много проблем [5].

Необходимость их решения предполагает создание специальных комплексов физических упражнений, направленно воздействующих как на физическую, так и функциональную подготовку детей, имеющих различные заболевания. В то же время ещё остаются открытыми целый ряд вопросов, требующих конструктивного разрешения выявленных противоречий:

- между объективной потребностью общества в здоровых и физически крепких молодых людях и сложившейся системой общего среднего образования, не в полной мере ориентированной на решение этих задач;

- между необходимостью использования средств физического воспитания для оздоровительно-коррекционной деятельности с детьми школьного возраста, имеющими отклонения в состоянии здоровья и не разработанностью теоретических и прикладных аспектов данного процесса;

Основываясь на вышеизложенном, проблему своего исследования мы видим в поиске путей и средств, обеспечивающих переход от традиционных форм физического воспитания, рассчитанных на всех учащихся в одинаковой мере, к групповому и индивидуально-личностному подходу, при выполнении специальных комплексов физических упражнений, обеспечивающих оздоровительно-коррекционное воздействие на детей, имеющих отклонения в состоянии здоровья и физического развития, а так же на формирования мотивации на двигательную деятельность и формирование личной потребности таких детей в физическом и функциональном самосовершенствовании.

Актуальность рассматриваемой проблемы, ее недостаточная разработанность послужили основанием для определения темы нашего исследования:

«Организационно-методические особенности занятий физической культурой с детьми, имеющими отклонения в состоянии здоровья».

Цель исследования: теоретически разработать и экспериментально проверить эффективную оздоровительно-реабилитационную программу физического воспитания детей школьного возраста, имеющих отклонения в состоянии здоровья.

Объектом исследования является процесс физического воспитания детей школьного возраста, имеющих отклонения в состоянии здоровья.

Предмет исследования - программа оздоровления детей школьного возраста, имеющих отклонения в состоянии здоровья.

Задачи исследования:

1. Изучить медико-биологические и психолого-педагогические особенности реабилитации детей, имеющих отклонения в состоянии здоровья.

2. Определить уровень состояния здоровья и физической подготовленности детей КГУ «Казахская средняя школа им. О. Бокея» с целью их дальнейшей реабилитации средствами физической культуры.

3. Разработать и экспериментально апробировать специальные комплексы физических упражнений, обеспечивающих физическую и функциональную коррекцию детей школьного возраста, имеющих отклонения в состоянии здоровья.

Гипотеза исследования основана на предположении, что для эффективного оздоровления и коррекции отклонений в состоянии здоровья детей школьного возраста будет необходимым условием включение в процесс физического воспитания специальных комплексов оздоровительных упражнений, используемых при нарушении у детей осанки, при плоскостопии, при дефиците массы тела и ожирении.

В работе будут использованы следующие методы исследования:

- анализ литературных и документальных источников;
- анкетирование;
- тестирование;
- педагогическое наблюдение,
- педагогический эксперимент;

- метод математической статистики.

Научная новизна исследования заключается в том, что в нем будут:

- выявлены основные подходы к оздоровлению детей с помощью реабилитационной физической культуры;
- определён уровень востребованности реабилитационной физкультуры - как средства формирования здорового образа жизни у детей;
- разработана и внедрена в школьный учебный процесс программа, обеспечивающая эффективность оздоровления детей, имеющих отклонения в состоянии здоровья.

В педагогическом исследовании примут участие школьники 1-11 классов с отклонением по состоянию здоровья (плоскостопие, нарушение осанки, ожирение, дефицит массы тела). КГУ «Казахская средняя школа им. О. Бокея» отдела образования по Глубоковскому району ВКО. Для каждого ребенка будут заведены персональные «Карточки здоровья», где будут отражены все результаты оценки физического и функционального состояния организма школьников и будут разработаны комплексы специальных упражнений, обеспечивающих оздоровление и физическое совершенство детей школьного возраста, имеющих данные заболевания.

Исследование будет осуществляться поэтапно:

первый этап - (сентябрь-октябрь 2022 г.) — теоретический анализ литературы, сбор и осмысление эмпирических данных, выдвижение рабочей гипотезы;

второй этап – (ноябрь 2022 г. - март 2023 г.) - констатирующий эксперимент, продолжение опытно-экспериментальной работы, разработка специальных комплексов оздоровительных физических упражнений, их практическая апробация, уточнение теоретических и практических положений исследования;

третий этап – апрель-май 2023 гг. — завершение экспериментальной работы, обработка полученных данных, формулировка выводов и практических рекомендаций, оформление диссертационного исследования.

Практическая значимость исследования будет заключаться в разработке теоретико-методологических положений, которые дадут возможность повысить эффективность физического воспитания детей с отклонениями в состоянии здоровья в учебно-воспитательном процессе общеобразовательной школы.

Таким образом внедрение программы оздоровления для детей школьного возраста, имеющих различные заболевания, даст возможность укрепить их здоровье и повысить физическую подготовленность.

Список использованной литературы

1. Концепция развития физической культуры и спорта Республики Казахстан до 2025 года. Астана 2016 г., утверждена Указом Президента Республики Казахстан от 11 января 2016 года.

2. Гончарова М.С., Русанов В.П., Беляков Н.И. Здоровье и учебная активность – пути сохранения и совершенствования в современной школе. Сборник материалов Республиканской научно-практической конференции студентов и молодых ученых «Новые ориентиры современного общества: молодежь и наука». Усть-Каменогорск, 2019.- С. 66-71.

3. Козлова Н.С., Некрасова А.В., Горбунова И.Л. Формирование здорового образа жизни у детей младшего школьного возраста. //«Молодой ученый». 2014. - №10. - С. 387-389.

4. Сухорева Л.М., Рапопорт И.К., Звездина И.В. и др. Состояние здоровья и физическая активность современного подростка // «Гигиена и санитария». 2002 - № 3- С. 52-55.

5. Хрипкова А.Г. Влияние учебной нагрузки и санитарно-гигиенических условий обучения на здоровье школьников. М., 1982, 240 с.

ӘОЖ 547-386

ТОТЫҚҚАН КРАХМАЛ НЕГІЗІНДЕГІ ҮЛДІРЛЕРДІ СИНТЕЗДЕУ

Кафуринова А.Б., Қайырбеков Н.Р., Сағдоллин Ж.Р.

Ғылыми жетекші: Ақатан Қыдырмолла, химия PhD,

ҰҚ ҰҒЗ меңгерушісі

Аманжолов университеті, Өскемен қ., Қазақстан,

E-mail: aibarshynkafurinova@gmail.com

Соңғы кездері табиғи полимер негізіндегі биоматериалдар тиімділігі үлкен қолданысқа ие болуда. Осы бағытта зерттеу жұмыстары, тәжірибелер кең айналым алууда. Соның бірі биоыдырауға бейімді үлдірлер. Жалпы үлдірдің неше түрлі қасиеттері бар, мәселен медицина саласында пластырь ретінде, агрономияда сүрлем шұңқыр жасауда, жердегі ылғал суда еріп, әрі тыңайтқыш қызметін атқарады [1-2]. Крахмалдың негізгі қолдану салалары: бояуларды қоюлатуға, қағаз, желім өндіру салалырында. Биохимияда: сілекейдегі, қан сарысуындағы және зәрдегі α -амилаза ферментінің белсенділігін анықтауда. Микробиологияда: қоректік ортаны дайындауда, тоқыма бұйымдарын өндіру, азық-түлік өнеркәсібі, кондитерлік өнеркәсіпте, фармацевтияда крахмалдық капсула дайындау үшін, дәрі-дәрмек жасуда құрамына қосады [3].

Биоыдырауға бейімді үлдірлер мен жабындар медицина саласында, соның ішінде фармацевтикалық салаларда кеңінен қолданысқа ие. КМЦ және крахмал негізіндегі үлдірлер мен пластырьлар [4-5]. Жабындар немесе үлдірлер көптеген технологиялық процестерде химиялық реакциялардың тездете жүруін қамтамасыз ету үшін катализатор ретінде кеңінен қолданылады [6-7]. Сондай-ақ, биополимерлі жабындар микро және макро импланттардың бетіне олардың дене тіндеріне енуін қамтамасыз ету үшін қолданылады [8]. Сонымен қатар ауыл шаруашылық тұқымдарын егу алды өңдеудің кең тараған түрінің бірі – әр түрлі микроқоспалардан тұратын полимерлік қаптамамен капсулалау екені белгілі. Бұл әдіс бір жүйеде полимермен бірге тұқымның өсуін реттеуші, оны әр түрлі аурулардан қорғаушы және тағы басқа физиологиялық белсенді заттармен бірге қолдануға мүмкіншілік береді. Бұл қоспалардың құрамына саз, каолин, шымтезек, қарашірік, керамзит, шпат, суперфосфат, крахмал және т.б. кіреді. Бұл әдіс көптеген елдерде биотехнология және ауыл шаруашылығында кеңінен пайдаланылады [9-10].

Ғылыми әдебиеттерде келтірілген зерттеулер көрсеткендей белсенді полимерлер мен биополимерлік қоспаларды қолданудың химиялық және биологиялық қағидалары әлі де терең зерттеуді қажет етеді.

ТӘЖІРИБЕЛІК БӨЛІМ

Материалдар:

- Жүгері крахмалы ГОСТ 32159-2013;
- КМЦ ГОСТ 33310-2015;
- Натрий гидроксид ГОСТ 4328-77;
- Сутек асқын тотығы ГОСТ 177-88;
- дистильденген су 6709-72 Мемлекеттік стандарты бойынша;
- электронды аналитикалық таразы;
- колба Кн-2-50 (250мл)-34 ТХС25336-82 Мемлекеттік стандарты бойынша;
- химиялық стакан В-1-25 (100) ТС 25336-82 Мемлекеттік стандарты бойынша;
- электр пеші;
- ИК-спектрометрі ФТ-801.

СИНТЕЗДЕУ ЖӘНЕ ЗЕРТТЕУ ӘДІСТЕРІНІҢ СИПАТТАМАСЫ

Тотыққан крахмал синтезі

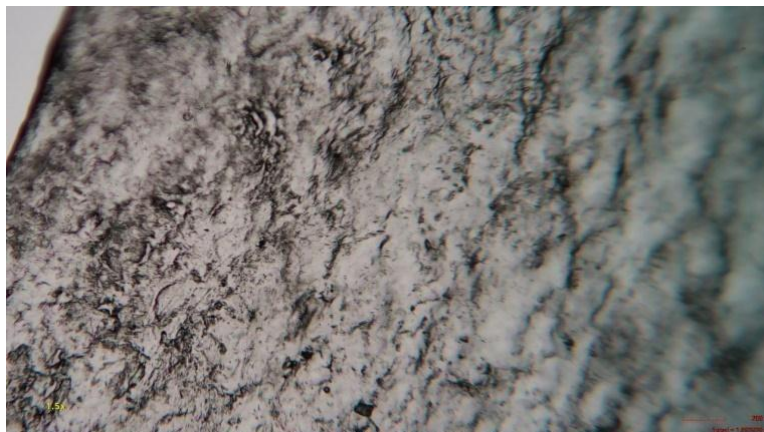
Көлемі 500см³ стаканға 100 г жүгері крахмалын салып кейін 140 см³ деионданған суды құямыз сосын 15 минут бойы 40 С° араластырамыз дайын болған ерітінді суспензияға 5 см³ 1М ақырындап Натрий гидроксидін ақырын қосып, содан 20мл 30% сутегі асқын тотығы ерітіндісін құйып 1 сағат 40 С° 250 айн/мин. араластырамыз. Дайын болған эмульсияны фильтр қағазынан бірнеше рет деионданған сумен шайып 70 С° та 24 сағат кептіріледі.

Тоттыққан крахмал негізінде үлдір алу

Екі 100 см³ колбаға 0.5 г тоттыққан крахмал мен 0,5 г желатинді аналитикалық таразыда өлшеп аламыз оны 50 мл дистилденген суда ерітеміз содан кейін жаңағы ерітіндіні магнитті араластырғышта 95 С° 1 сағ бойы араластырамыз. Кейін 0,75 г лимон қышқылын өлшеп, ертіндімізге салып, қоспаны 30 мин бойы бөлме температурасында араластырамыз. Алынған ерітіндіге 0,9 мл глицирин құйып 1 мин. араластырамыз. Дайын ерітіндіні 80°С 24 сағат кемптіреміз.

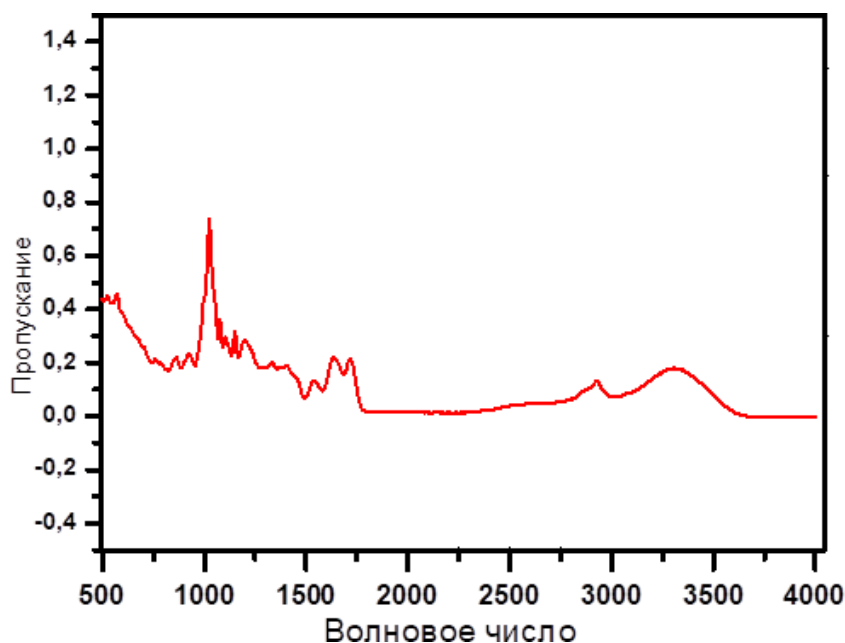
1-сурет. Тоттыққан крахмал негізіндегі үлдірдің көрінісі

2-сурет. Тотыққан крахмал негізіндегі үлдірдің ОЭМ көрінісі

Морфологисы

Синтезделіп алған үлгінің (1-сурет) беттік қабаты жылтырап, сыртқы жарыққа шағылысады, сонымен қатар жақсы созылады, сыртқы механикалық күштің әсерінен деформацияға ұшырайды, қатты тартқанда жыртылып кетеді сыртқы рефлексстерге төзімді, су тигенде ыдырайды. Үлдірдің оптикалық микроскопта түсірілген көрінісінен (2-сурет) беткі қабаты мөлдір, қатпарлы екені көрінеді, сонымен кеуектері бір келкі таралған.

3-сурет. Тотыққан крахмал негізіндегі үлдірдің ИҚ спектрі

ИҚ-спектроскопия әдісі

ИҚ-спектроскопиялық талдау Simex, FT-80 (Ресей) спектрометрінде, 450-4700 см^{-1} толқын ұзындығында (толқын ұзындығының дәлдігі 1см^{-1}), стандартты әдістеме бойынша 50 скан санымен әмбебап қосымшасы (НПВО) арқылы жүргізілді. (1-Сурет) тотыққан крахмал негізіндегі үлдірдің ИҚ-спектрі көрсетілген. Спектрде -ОН тобының сәйкес келетін жұтылуы 3501см^{-1} . 1641 см^{-1} сәйкес келетін жұтылуы крахмалда байланысқан судың болуына байланысты. -С-О- тобының жұтылуы 1053

см⁻¹-де пайда болды. Барлық, -CH₂ тобының сәйкес келетін жұтылуы 2868 см⁻¹ . 1147, 1078 және 990 см⁻¹ сәйкесінше жұтылулар сусыз глюкоза сақинасындағы С-О байланысының, С-О-Н және С-О-С топтарының валенті тартынуына байланысты. 855, 856 және 867 см⁻¹ жұтылу шыңдары үлгілерде β-гликозидтік байланыстың бар екендігін көрсетеді [11].

ҚОРЫТЫНДЫ

Алынған нәтижелерге сүйене отырып тотыққан крахмалдан үлдір алудың мүмкіншілігі белгілі болды. Синтезделіп алынған биоматериалдың құрылымы мен құрылысы оптикалық электронды микроскоп арқылы анықталды, және алынған биоматериалдың құрылысы ИҚ-спектроскопия әдісі арқылы толықтырыла зерттелді. Синтезделіп алынған үлдірге су қосқанда теріге жабысып жайылатындығы, тотыққан крахмалдың су сіңіру көрсеткіші кеміп, еруге бейімділігі анықталды.

Әдебиеттер тізімі

1. Pignet, A.L.; Schellnegger, M.; Hecker, A.; Kohlhauser, M.; Kotzbeck, P.; Kamolz, L.P. Resveratrol-Induced Signal Transduction in Wound Healing. *Int. J. Mol. Sci.* 2021, 22, 12614.
2. Resveratrol and Baicalin in In Vitro Wound Healing Studies *Pharmaceuticals* 2023, 16, 82 3 of 13 [pharmaceuticals-16-00082-v2.pdf](#)
3. Xiaozhi Tang, Sajid Alavi “Recent advances in starch, polyvinyl alcohol based polymer blends, nanocomposites and their biodegradability” *Carbohydrate Polymers* 85 (2011) 7–16.
4. A comprehensive review of advanced biopolymeric wound healing systems Naeema Mayet 1, Yahya E Choonara, Pradeep Kumar, Lomas K Tomar, Charu Tyagi, LisaC Du Toit, Viness Pillay.
5. Boateng SJ, Matthews HK, Stevens HN, Eccleston MG. Wound healing dressings and drug delivery systems: a review. *J Pharm Sci.* 2008 Aug, 8(97):2892-23. doi: 10.1002 / jps.21210.
6. Сахненко 2018 Смешанные оксидные пленки, образованные на титановом сплаве плазменным электролитическим окислением}, автор={Николай Д. Сахненко и Марина В. Вед' и Марина В. Майба и Энн В. Каракуркчи и Александр Галак}, журнал={Поверхностная инженерия и прикладная электрохимия, год=2018, страницы=203-209
7. Karakurkchi A, Sakhnenko M, Ved M. Study of the influence of oxidizing parameters on the composition and morphology of Al₂O₃ -CoO coatings on Дудка Е.Л. Для обработки кукурузы / Е.Л.Дудка, В.Н.Мажара // Защита растений - 2011. - № 3. - С. 34-35.
8. Gnedenkov, A. S., et al. “Smart Composite Antibacterial Coatings with Active Corrosion Protection of Magnesium Alloys.” *Journal of Magnesium AL25.* EEJET. 2018;2:11-19. doi: 1(3.15587/1729-4061.2018.12845.
9. Мельников Н. Н. Химические средства защиты растений (справочник) / Н. Н. Мельников [и др.] : - М.: Химия, 2014.
10. and Alloys, June 2022. Crossref, <https://doi.org/10.1016/j.jma.2022.05.002>.
11. Kaiyrbekov, N. Modification of nanostarch by citric acid / N. Kaiyrbekov, K. Akatan, S. Kabdrakhmanova, T. Kuanyshbekov, A. Imasheva, A..Battalova // *Physical Sciences and Technology* 2021;8:66-70.

ОСНОВНЫЕ МЕТОДЫ ОЦЕНКИ ФИЗИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ДЕТЕЙ ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Калынова А.М.

Научный руководитель: Русанов В.П., доктор педагогических наук,
профессор

Восточно-Казахстанский университет имени С. Аманжолова,
г. Усть-Каменогорск, Казахстан, E-mail: albinakalynova@gmail.com

Одним из основных показателей здоровья детей является их физическое развитие, которое оценивается как совокупность морфологических и функциональных признаков, характеризующих процесс роста и биологического созревания ребенка, позволяющих определить запас физических сил, выносливости и работоспособности его организма [1].

На физическое развитие человека влияют наследственность, окружающая среда, социально-экономические факторы, условия труда и быта, питание, физическая активность, занятия спортом.

Основными методами исследования физического развития детей являются внешний осмотр (соматоскопия) и измерения - антропометрия (соматометрия) [2].

К соматоскопическим показателям физического развития относятся: состояние опорно-двигательного аппарата (форма грудной клетки, спины, ног и стоп, осанка, развитие мускулатуры), жировотложение, эластичность кожи биологический возраст. Наиболее важным соматоскопическим показателем развития ребенка является осанка, которая чаще всего определяется визуально (модификация теста Е. Рутковской, Польша), а также с помощью осанкомера «МИГ». Оценивается степень выраженности изгибов позвоночника и взаимное расположение частей тела ребенка.

Таблица 1 Тестовая карта для выявления нарушений осанки

№ п/п	Название нарушения	Ответ эксперта	Ответ эксперта
1	I. Явное повреждение органов движения, вызванное врождёнными пороками, травмой, болезнью.	Да	Нет
2	Голова, шея отклонены от средней линии; плечи, лопатки, бедра установлены несимметрично.	Да	Нет
3	Грудная клетка "сапожника", "куриная", деформированная	Да	Нет
4	Чрезмерное увеличение или уменьшение физиологической кривизны позвоночного столба, шейного лордоза, грудного кифоза, поясничного лордоза	Да	Нет
5	Чрезмерное отставание лопаток	Да	Нет
6	Чрезмерное выступание живота	Да	Нет

7	Нарушение осей нижних конечностей (О- или Х-образные)	Да	Нет
8	Неравенство треугольника талии	Да	Нет
9	Вальгусное положение пятки или обеих пяток (ось пятки отклонена наружу)	Да	Нет
10	Явные отклонения в походке (прихрамывающая, "утиная" и др.)	Да	Нет

С помощью данного теста осанка оценивается по следующим градациям:

- нормальная осанка для данного возраста - отрицательные ответы на все вопросы;

- некоторые отклонения - положительные ответы на один или несколько вопросов от номера 3 до 7 включительно, где дети с такими отклонениями подлежат наблюдению врача дошкольного учреждения, школы, поликлиники;

- значительные отклонения осанки - положительные ответы на вопросы 1, 2, 8, 9, 10 (один или несколько), где дети, отнесенные к данной группе, направляются на консультацию к ортопеду [4].

Методика проведения осмотра включает в себя:

1. Осмотр в фас: руки расположены вдоль туловища, оценивается положение головы, шеи, симметрия плеч, деформация грудной клетки, равенство треугольников талии, симметрия таза, форма ног (нормальная, О- или Х-образная).

2. Осмотр сбоку: поза принимается, как при осмотре в фас, оценивается форма грудной клетки, живота, выступание лопаток, форма спины.

3. Осмотр со спины: поза та же, оценивается симметрия углов лопаток, равенство треугольников талии, форма позвоночника, форма ног, ось пяток (вальгусная или нет).

4. Динамическое исследование: в конце осмотра ребенку предлагается сделать несколько шагов для выявления нарушений походки [3].

Для нормальной осанки человека характерно:

- одинаковый уровень стояния углов лопатки;
- симметричность треугольников талии;
- нормальная выраженность физиологических изгибов позвоночника;
- среднее положение линии остистых отростков.

Другим не менее важным показателем физического развития ребенка является наличие или отсутствие у него сколиоза.

Сколиоз определяется так же, как и нарушение осанки, - при внимательном осмотре ребенка. Ребенок стоит спиной к врачу стопы параллельны. Он наклоняет сначала голову, прижимает подбородок к груди, затем опускает туловище до горизонтального уровня. Плечевой пояс полностью расслаблен, руки свободно «висят». В этом положении легко определить асимметричное реберное выбухание в грудном отделе и мышечный валик в поясничном.

Обследование ребенка следует завершить измерением его роста в положении стоя и сидя. Сравнение этих измерений поможет в дальнейшем оценивать результаты лечения.

Такое обследование может провести школьный врач, учитель физической культуры, а так же родители, которые должны имеет хотя бы общее представление о строении тела своего ребенка. При выявлении явных нарушений необходимо провести обследование ребенка у ортопеда.

В специализированных лечебных учреждениях есть возможность производить топографическое обследование, основанное на компьютерном анализе видеоизображения рельефа спины. Этот новый метод позволяет выявлять нарушения осанки и сколиозы, и, что очень важно, оценивать состояние больного до и после лечения. Для уточнения диагноза необходимо проводить рентгенологическое обследование. «При рентгенологическом обследовании делают снимки позвоночника в переднезаднем направлении в положении больного лежа и стоя, профильный снимок в положении лежа. Эти три рентгеновских снимка являются тем минимумом, который необходим для точной диагностики сколиоза. Рентгеновское исследование позволяет уточнить тип сколиоза и форму деформации позвоночника. Рентгеновские снимки, сделанные в положении стоя и лежа, позволяют определить, насколько подвижны или фиксированы позвонки в области деформации.

При сколиозе формируется порочный двигательный стереотип, то есть привычка неправильно держать свое тело или совершать движения, которые еще более усугубляют тяжесть заболевания.

Кроме того, необходимо оценить общее состояние здоровья ребенка, особенно его сердечно-сосудистую, дыхательную и нервную системы. От этого во многом будет зависеть прогноз и особенности лечения [5].

При диагностике плоскостопия используют следующие методы: опрос, осмотр, подометрию (измерение высоты свода стопы), плантографию, рентгенографию. [6]

Однозначное определение нормального формирования стопы у ребенка довольно затруднительно, так как существует множество вариантов формы стопы генетически детерминированных, а также обусловленных возрастом. По данным многих авторов, уплощение стопы у детей до 5-ти летнего возраста может рассматриваться как результат нормального развития костно-мышечного свода стопы.

При определении плоскостопия ребенок становится босыми ногами на твердую площадь опоры (пол, скамья, табурет) и устанавливает стопы параллельно на расстоянии 10-15см друг от друга. Врачу или учителю физической культуры необходимо определить состояние продольного свода стопы ребенка (нормальный, плоский, повышенный), поперечного свода стопы, положение пятки (варусное или вальгусное отклонение), состояние кожи стопы (потертости, омозолелости), деформацию пальцев стопы (молоткообразные пальцы).

Нормальный продольный внутренний свод стопы хорошо просматривается в виде ниши от конца плюсневой кости до пятки. В эту нишу можно свободно ввести концы пальцев. В случае наличия плоскостопия внутренний свод стопы прижат к площади опоры. Признаком поперечного плоскостопия является широкая стопа (лапоть») с веерообразно развернутыми пальцами.

Далее осматривается подошвенная поверхность стопы. Для этого обследуемому предлагается встать коленями на стул лицом к его спинке. В таком положении хорошо видна опорная часть стопы, отличающаяся от неопорной более интенсивной, темной окраской и занимающей $1/3 - 1/2$ поперечника стопы. Если опорная часть стопы увеличена и занимает более $1/2$ поперечника, то стопа считается уплощенной, если более $2/3$ поперечника - плоской; если она уменьшена и составляет менее $1/3$ поперечника, то стопа оценивается как полая. В этом же положении изучается область плюсневых костей. Потертость и омокленность в середине этого участка свидетельствует о поперечном плоскостопии. Для объективной и количественной характеристики состояния сводов стопы наиболее точными являются различные методы телерентгенометрии и плантографии.

Плантография - это получение отпечатков стоп с помощью плантографа, который представляет собой деревянную рамку (высотой 2 см и размером 40x40 см), на которую натянута полотно и поверх него - полиэтиленовая пленка. Полотно снизу смачивается чернилами для авторучки или штемпельной краской. На пол под окрашенную сторону плантографа кладется чистый лист бумаги. Обследуемый становится обеими ногами на середину рамки, обтянутой полиэтиленовой пленкой. Окрашенная ткань прогибается, соприкасаясь в местах давления с бумагой, и оставляет на ней отпечатки стоп - плантограмму. При этом необходимо следить, чтобы обследуемый стоял на двух ногах с равномерной нагрузкой. Заключение о состоянии опорного свода стопы делается на основании анализа положения двух линий, проведенных на отпечатке. Первая линия соединяет середину пятки со вторым межпальцевым промежутком; вторая, проведенная из этой же точки, проходит к середине основания большого пальца. Если контур отпечатка стопы в срединной части не перекрывает эти линии - стопа нормальная; если первая линия внутри отпечатка - стопа уплощенная; если обе линии расположены внутри контура отпечатка стопы - стопа плоская (методика А.В. Сидоровой). Дети с уплощенной и плоской стопой должны быть направлены на консультацию к ортопеду [7].

Соматометрия предполагает определение длины, диаметров, окружностей и массы тела. Длина тела у детей служит одним из критериев соматической зрелости, а также является исходной величиной для правильной оценки массы и окружности грудной клетки. После выполнения программы измерений определяется соответствие соматометрических показателей возрасту ребенка с использованием стандартных таблиц оценки физического развития и дается заключение: нормальные показатели соматометрии, дефицит массы, избыток массы, низкий рост, высокий рост, нанизм, гигантизм.

Дети с дефицитом и избытком массы тела подлежат наблюдению и обследованию педиатром с целью выяснения причины отклонения в физическом развитии, при необходимости проводится коррекция питания; по показаниям дети консультируются эндокринологом.

У детей с высоким и низким ростом уточняется соответствие физического развития возрасту (биологический возраст), т.к. у них возможно ускоренное развитие или имеет место общая задержка физического развития.

Дети с гигантизмом и нанизмом подлежат осмотру эндокринологом.

Масса тела (вес) определяется на медицинских или бытовых весах, желательно натошак. Наличие ожирения или дефицита массы тела у ребёнка определяется по индексу массы тела.

Индекс массы тела (ИМТ) является морфологическим показателем физического развития, позволяющим охарактеризовать степень соответствия массы тела и роста (табл. 2). Оцениваемый показатель рассчитывается по формуле:

$$\text{ИМТ} = m/p^2,$$

где m - масса тела (кг); p - рост (м).

Таблица 2 - Оценочная шкала ИМТ (юноши и девушки)

Баллы	10 (норма)	7 (недостаток массы)	5 (избыток массы)	2 (ожирение, истощение)
ИМТ	18,5-24,9	18,4-17,0	25,0-30,0	30,1-35,0 <17,0

Длина тела (рост) ребенка измеряется с помощью сантиметровой ленты (рулетки), закрепленной на вертикальной стене, при соблюдении правильной осанки, без обуви.

В заключении отмечаем, что регулярная оценка уровня физического развития ребенка даст возможность вовремя выявить отклонения в состоянии здоровья и обеспечить его коррекцию средствами адаптивной физической культуры.

Список использованной литературы

1. Чёрная Л.Н. Нарушение опорно-двигательного аппарата у детей. Учебное пособие. Ростов-на Дону. «Феникс». 2007.- С. 44. Л.
2. Качанов Л «Лечебная физическая культура и массаж». Учебник /Качанов Л., Шапекова Н., Марчибаев У., Сидорова Р. Астана, 2018. С. 42.
3. Чёрная Л.Н. Нарушение опорно-двигательного аппарата у детей. Учебное пособие. Ростов-на Дону. «Феникс». 2007.- С. 45-46.
4. Лебедева Н.Т. Профилактическая физкультура для здоровых детей. Минск. 1993 - С.136-137.
5. Красикова И.С. Сколиоз. Профилактика и лечение. М.: 2016. – С. 15-17.
6. Васильева А.В. Самые эффективные методы лечения. М.: 2019.- С.67.
7. Чёрная Л.Н. Нарушение опорно-двигательного аппарата у детей. Учебное пособие. Ростов-на Дону. «Феникс». 2007.- С.49-51.

ӘОЖ 37

ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ЖҰМЫСЫНЫҢ КЕЗЕҢДЕРІ

Канапиянова Б.С., педагог-зерттеуші

«М. Шаяхметов атындағы №23 орта мектебі» КММ

Өскемен қ., Қазақстан, E-mail: bulbul_1964@mail.ru

Ғылыми-зерттеу жұмыстары – ғылыми тұрғыдан қызығушылық танытатын білімдерді кеңейту және жаңа білімдер алу, табиғаттағы және қоғамдағы заңдылықтарды анықтау, зерттеу, ғылыми тұрғыда қорытындылау.

Зерттеудің қандай да бір түрі кез келген ғылымның түп тамыры болып табылады. Зерттеуді қалай жүргізу керек деген сұрақ туындайды. Зерттеу жұмысын жүргізу үшін, ол жұмыстан нәтиже көру үшін не істеуіміз керек деген ой туындайды.

Зерттеу жұмысын бастамас бұрын, алдын ала жұмысты жоспарлап алуымыз керек .

Зерттеу жұмысының кезеңдері:

1-кезең – мәселені, зерттеу пәні мен нысанын айқындау.

Мәселе – зерттеуші жұмыс соңында жауабын табатын міндет. Міндетті зерттеуші жұмыс жасағанда дұрыс және нақты, түсінікті қоя білуі керек.

Зерттеу пәні - ғылыми тұрғыдан қызығушылық танытатын нысанның жан-жақты сипаты мен қасиеті.

Зерттеу нысаны – зерттелетін нәрсе .

2-кезең – мәселе бойынша әдебиеттерді анықтау. Негізгі ұғымдарды, жұмыстың тақырыбын анықтау.

3-кезең – зерттеудің мақсатын, міндетін және болжамын тұжырымдау.

Зерттеудің мақсаты – жұмыс аяқталғанша міндетті түрде шешімі шығарылуы қажет болатын соңғы нәтиже. Қойған мақсатқа жетіп , жақсы нәтиже алу үшін, зерттеудің міндеттері айқындалуы керек. Міндет дұрыс нақты дұрыс қойылған болу керек. Міндет болжамды дәлелдеуге немесе теріске шығаруға жәрдемдесетін зерттеудің нақты қадамы.

Болжам – зерттелетін пән туралы зерттеліп отырған құбылыс туралы жорамалдау.

4-кезең – зерттеу әдістерін таңдау.

Зерттеу әдістері зерттеу жүргізуге , зерттелетін құбылыстарды айқындауға, мақсатқа жету үшін қадамға жол ашады

Ғылыми зерттеуді жүргізу кезінде дұрыс ақпарат алу үшін бір емес , бірнеше әдістер түрлері қолданылады. Зерттеуде қолданылатын әдістер: Бақылау, салыстыру, есептеу, өлшеу, эксперимент т.с.с.

5-кезең – зерттеу нәтижелерін өңдеу және оларға түсінік беру. Бұл кезеңде жиналған материалдарды ғылым саласында қолданылатын әдістердің көмегімен өңдеу (статистикалық талдау, графикалық , математикалық талдау, модельдеу т.б.)

Зерттеу жұмысы кезінде алынған мәліметтерді біріктіріп, топтап, кесте , график және диаграмма түрінде ұсынады.

6-кезең – зерттеу тақырыбы бойынша қорытынды шығару .

Қорытынды қойылған міндеттерді орындай отырып, қандай нәтижеге қол жететінін көрсетуі керек . Қорытындыны қойылған міндеттерден шығару керек.

Қорытынды шығару мынандай принциптерге негізделеді:

- қорытындыда зерттеу міндеттеріне сәйкес маңызды мәліметтер болу керек;
- жұмыс барысында анықталатын негізгі заңдылықтарды көрсету қажет.

Зерттеу күнделігін жүргізу.

Зерттеу күнделігі оқушының тақырыпты таңдаған күнінен бастап жүргіледі. Зерттеу күнделігінде зерттеушінің барлық жасаған жұмыстары көрсетілуі керек.

Қорытындылай келе, зерттеу кезеңдерін білу, зерттеуші үшін зерттеудің табысты болуы үшін, оны дұрыс ұйымдастыру, жоспарлау және белгілі бір ретпен орындау үшін маңызы ерекше. Зерттеу дағдысын оқушы бойына жақсылып дарытатын болсақ, болашақта үлкен жетістерге жету үшін қажет.

Сілтемелер

- 1 <https://spubl.kz/kk/blog/kak-podgotovit-otchet-ob-nauchno-issledovatel'skoy-rabote-osnovnyye-rekomendatsii>
- 2 <https://www.uniface.kz/index.php?post=article§ion=1&id=458>

УДК 740

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ МЕДИАСАУАТТЫЛЫҚТЫҢ МАҢЫЗЫ

Қуанышбекова Г., мектепке дейінгі ұйым тәрбиешісі және
педагог-психолог мамандығының, 2-курс студенті

Ғылыми жетекшілер: Жандилдина Р.Е., Темирханова Қ.Ш.
Ы. Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты,
Арқалық қ., Қазақстан

Психология саласындағы ұлы ғалым Л.С.Выготский бала өмірінің алғашқы екі жылын дамудың сөзге дейінгі кезеңі ретінде сипаттады. Екі жылдан кейін ойлау мен сөйлеу сызығы бірге дами бастайды, бұл процестердің синергиясы бар. Психологтардың көптеген зерттеулері теледидар мен компьютерлік ойындарды және ойын-сауық бағдарламаларын белсенді пайдалануды дәлелдейді. ересектер тарапынан бақыланбайтын және мектеп жасына дейінгі балаларды оқыту мен тәрбиелеу саласындағы стандарттар талаптарына сәйкес келмейтін, мектеп жасына дейінгі баланың психикалық дамуының қарама-қарсы бағытта өзгеруіне ықпал етеді, яғни. вербалға дейінгі кезеңге. Сөздік ойлау, өз кезегінде, кеш дамиды, өйткені телешоуларды көргенде және компьютерлік ойындар ойнаған кезде балаға сыртқы немесе ішкі сөйлеуді қолданудың қажеті жоқ [1].

Осылайша, сапасыз және жасына сәйкес келмейтін БАҚ ақпаратын бақылаусыз тұтыну сөйлеу мен артикуляцияның қалыптасуына кедергі келтіреді, балалардың моторикасын және сенсорлық мүшелерін қалыптастыруға қажетті ынталандыруды бермейді. Бұл ми функцияларын қалыптастырудың жетіспеушілігіне әкелуі мүмкін, бұл шығармашылық пен қалыптасып келе жатқан тұлға зардап шегеді. Демек, мектеп жасына дейінгі балаларды заманауи бұқаралық ақпарат құралдары ақпаратымен сауатты қарым-қатынас жасауға, маңызды, құнды ақпаратты бөліп көрсетуге, төмен деңгейдегі ақпараттық материалды тануға, бұқаралық ақпарат құралдары әлемінде сауатты болуға үйрету қажеттілігі туындады. Өкінішке орай, біздің елде мектеп жасына дейінгі балалардың медиа сауаттылығына жеткілікті көңіл бөлінбейді, ал мысалы, Британдық Колумбия мен Канаданың басқа төрт батыс провинциясында медиа-білім беру балабақшаның оқу бағдарламасына біріктірілген.

Теледидар, кино және баспа өнімдерінің ықпалын қоғамның жиі сыни бағалауына қарамастан, қазіргі жағдайда бұқаралық ақпарат құралдары және ақпараттық технологиялар мектеп жасына дейінгі балалар арасында тұтыну және танымалдылық бойынша бірінші орындардың бірін алады. Бұқаралық ақпарат құралдары қоршаған дүниені меңгерудің күрделі құралы болып табылады, олар

тәрбиеде, білім беруде, балаларымыздың мәдени дамуы, басқару процестеріне, қоғамдық пікірді қалыптастыруға белсенді қатысу. Қазіргі мектеп жасына дейінгі балалар теледидар мен компьютерлік технологияның даналығын белсенді және сенімді түрде түсінеді, медиа инновацияларды оңай меңгереді, маңызды медиа тәжірибесі және тұрақты медиа қалауы бар: сүйікті мультфильмдер, компьютерлік ойындар, журналдар, телешоулар [18].

Қазіргі әлемді бұқаралық коммуникациялар әлемі деп атайды. Заманауи мектепке дейінгі білім беру мекемелерін медиа-ақпараттық және интерактивті технологиялар, жобалық іс-әрекеттер, оқыту мен білімді меңгерудің қашықтан түрлері, электронды өнер басып алуда. Мектеп жасына дейінгі балалар үнемі өсіп келе жатқан ақпарат ағынымен күресуге тура келеді, олар іздеу дағдыларын көрсету қажет болғанда айтарлықтай қиындықтарға тап болады,

Сондықтан мектеп жасына дейінгі балаларды медиа сауаттылыққа үйрету мемлекетіміздің білім беру саясатының басым бағытына айналуы тиіс. Өйткені, ұлтымыздың болашағы көп жағдайда қазіргі мектеп жасына дейінгі балалардың медиа сауаттылығына байланысты болмақ. Қазіргі коммуникация теориясының көрнекті негізін салушы Маршалл МакЛуэннің сауатты болу үшін медиа әлемінде сауатты болуы керек деп есептегенімен келіспеу қиын. Медиа сауатты болу дегеніміз не және үздіксіз медиабілім беру жүйесінде медиа сауаттылықтың орны қандай? Мәселелерді жан-жақты талдау және олардың қарастырылу толықтығын алға тартпай-ақ, біз бұл мақалада медиа сауаттылық, медиабілім, медиа құзыреттілік, медиа мәдениет сияқты педагогикалық категорияларды жүйелеуге тырысамыз; ең жоғары анықтау, біздің ойымызша, медиабілім берудің мақсаттары – медиа менталитет, жоғарыда аталған педагогикалық категориялардың үздіксіз медиа-білім беру жүйесіндегі орнын белгілеу, мектепке дейінгі білім беру үдерісіндегі медиа сауаттылықтың мақсаттары мен міндеттерін анықтау.

Медиа сауаттылықтың мақсатын, міндеттерін және нақты анықтамасын анықтамас бұрын бізге үздіксіз медиабілім беру контекстіндегі медиа сауаттылықтың орнын анықтау қажет сияқты. Осы орайда біз үшін білім берудің соңғы нәтижелері жүйесінде сауаттылықты бастапқы, бастауыш деңгейге қоятын Б.С.Гершунскийдің орны ерекше. Оның білім беру нәтижелерінің жалпы педагогикалық схемасы мынадай: «сауаттылық – білім – құзіреттілік – мәдениет – менталитет» [2]. Бұл позиция бізге медиа-білім беру үшін осы схеманы қолданатын болсақ,

Осылайша, бізде: медиа сауаттылық – медиабілім – медиа құзіреттілік – медиа мәдениет – медиа менталитет. Бұл жүйе, біздің ойымызша, медиа-білім беру қызметінің нәтижелерінің көрінісін айқын көрсетеді. Өз кезегінде, жастан жасқа қарай, қалаған нәтиженің кез келген жағының үстемдігі, сайып келгенде, жалпы біртұтас нәтижеге қол жеткізуге мүмкіндік береді деп болжанады. Сонымен, жоғарыда ұсынылған медиабілім беру нәтижелері жүйесінің әрбір құрамдас бөлігі үшін медиабілім беру үдерісі бағытталатын жас тобын белгілеу қажет деген қорытындыға келеміз. Олай болса, сауаттылық, білімділік, құзіреттілік, мәдениеттілік, менталитет сияқты категорияларды қарастыруды мақсатқа сай деп санаймыз. Сауаттылықтың педагогикалық категориясын қарастыра отырып, мынаны атап өткен жөн Күнделікті кең тараған ұғымда «сауаттылық – қарапайымдылықтың,

қарабайырлықтың реңі, білімнің ең қарапайым, бастауыш деңгейінің көрінісі» деген сөздің өзінде [цит. бойынша 10, б. 81]. Энциклопедиялық сөздікте сауаттылық 1) кең мағынада – әдеби тіл нормаларына сәйкес ауызша және жазбаша сөйлеу дағдыларын меңгеру; 2) тар мағынада – қарапайым мәтіндерді оқу немесе оқу және жазу мүмкіндігі; 3) кез келген саладағы білімнің болуы [3].

Педагогикалық категория ретінде сауаттылық жеке тұлғаның дамуына әлеуметтік талаптардың өсуіне қарай кеңейуге бейім: қарапайым дағдылардан адамның әлеуметтік процестерге қатысуына мүмкіндік беретін белгілі бір қоғамдық қажетті білім мен дағдылар жиынтығын меңгеруге дейін. Бұл анықтамалар болжауға мүмкіндік береді

Инновацияларға сәйкес мектепке дейінгі тәрбие білім беру деңгейіне айналады. Деңгейде мектепке дейінгі тәрбиені растайтын құжат та болады. Бұл деңгей қалай құжатталатыны туралы талқылаулар жүріп жатыр. Дегенмен, жаңа заң жобасына сәйкес, мектепке дейінгі білім беру қорытынды аттестацияға қойылатын талаптарды білдірмейді, мектеп жасына дейінгі балалар ешқандай сынақтар мен емтихандарды тапсырмайды.

Жоғарыда айтылғандардың барлығы мектепке дейінгі білім беруде, білім берудің бірінші деңгейіндегі сияқты, медиа сауаттылық терминін қолдану орынды деп ойлауға мүмкіндік береді, өйткені медиа сауаттылық медиабілім беру жүйесінде де бастапқы деңгей болып табылады. Біз қарастыратын келесі категория – білім.

Т.Ф.Ефремова білім беруді «1) оқыту процесінде алынған білімдер жиынтығы ретіндегі білім деңгейі; 2) ағартушылық, мәдениет» [8]. А.В.Добровольскийдің білімге берген мән-мағынасы бізге қызық болып көрінеді: «...білімнің ең жоғарғы мақсаты – білім нұрымен нұрланған дүниенің анық, дұрыс бейнесін көруге көмектесу. «Білімді» ұғымы мәдениетті, тәрбиелі, тәрбиелі адамды білдіреді» [қ.т. бойынша 6, б. 59]. Т.Ф.Ефремова ұсынған анықтаманы ескере отырып, одан әрі сауаттылық пен білім беруді қарастыра отырып, үздіксіз медиа-білім беру контекстінде құзыреттілік, мәдениет және менталитет мағыналарын анықтауға көшеміз.

Қазіргі түсіндірме сөздік құзыреттіліктің мынадай мағынасын береді: «құзырлы

1) жан-жақты білімі бар дегенді білдіреді;

2) кез келген салада жақсы хабардар; 3) мәселенің біліміне, тәжірибесіне негізделген» [7]. Біз үшін бұл анықтамаларда құзыреттілік мектеп түлектері мен бастауыш сынып оқушыларының білім деңгейіне сәйкес келетін тәжірибеге негізделген белгілі бір білімдер жиынтығы ретінде сипатталатыны ерекше маңызды. Өз кезегінде қазіргі электронды энциклопедия құзыреттілікке мынадай анықтамалар береді:

1) адамның өз табысы мен пайдалылығын сезінуінен туындайтын күш пен сенімділікті білдіретін психоәлеуметтік сапа; адамға оның қоршаған ортамен тиімді әрекеттесу қабілеті туралы сананы не береді;

2) өз білімі мен дағдыларын қолданудың айқын қабілеті;

3) адамның өз құзыреті немесе жауапкершілік аясы шегінде де, шегінде де стандартты және стандартты емес әртүрлі міндеттерді шешуге қабілеттілігі» .

Қарастырылған құндылықтар тұлғаның сапасы ретінде құзыреттілік мектептің жоғары сатысында қалыптасып, жоғары кәсіби білім берудің алғашқы үш жылында дамып отыруы керек деп санауға негіз береді. Зерттеуіміздің соңғы кезеңінде мәдениет пен менталитеттің педагогикалық категорияларын қарастырамыз.

С.И.Ожегов мәдениетті 1) адамдардың өндірістік, әлеуметтік және рухани жетістіктерінің жиынтығы ретінде анықтайды; 2) мәдениетпен бірдей, яғни мәдениеттің жоғары деңгейінде болу, соған сай болу; 3) кез келген өсімдікті немесе жануарды өсіру, өсіру; 4) бір нәрсенің жоғары деңгейі, шеберліктің жоғары дамуы [4].

Мектепке дейінгі жасқа келетін болсақ, біз медиақұзіреттілік туралы емес, медиабілім туралы емес, медиа мәдениет туралы емес, мектеп жасына дейінгі балалардың медиа сауаттылығы, яғни медиа сауаттылығы туралы айтып отырмыз. Медиа сауаттылық категориясын қарастыруға кіріспес бұрын, жоғарыда ұсынылған жүйенің әрбір құрамдас бөлігі үшін анықтама береміз.

Медиа-білім беру – бұл медиа ақпараттық объектілерді тануға және түрлендіруге бағытталған шындыққа эмоционалды-құнды қатынас тәжірибесімен толықтырылған, алынған білім мен дағдыларды шығармашылықпен қолдану деп есептейміз. БАҚ құзыреттілігін анықтауда біз А.В.Федоровтың көзқарасын ұстанамыз, Ол өз еңбектерінде «медиалық құзыреттілік жеке тұлғаның әртүрлі типтегі, формадағы және жанрдағы медиамәтіндерді пайдалану, сыни тұрғыдан талдау, бағалау және беру, қоғамдағы БАҚ жұмыс істеу процестерін талдау дағдыларының мәнін дәлірек анықтайды» деп көрсетеді. Сондай-ақ, біз медиақұзырлылық – бұл медиа ақпарат әлемінде өзін-өзі жүзеге асыруға мүмкіндік беретін теориялық білімді, ойлау тәсілдерін, моральдық нормаларды мәнді меңгеру деп санаймыз.

Медиа сауатты адамның медиамәтіндерді қабылдау, талдау, бағалау және құру қабілеті дамыған, олардың әлеуметтік-мәдени және саяси контекстін түсіну» .

Халықаралық мектеп кітапханалары қауымдастығы тұжырымдаған ақпараттық сауаттылық анықтамасына сүйене отырып, біз өз кезегімізде ақпараттық сауаттылық дегеніміз кез келген ақпаратпен, соның ішінде БАҚ-пен жұмыс істеу сауаттылығы екенін, сонымен қатар А.В.Федоровтың анықтамасына тоқтала отырып, біз мектепке дейінгі жаста медиа сауаттылықтың анықтамасын аламыз.

Сонымен, медиасауаттылық – медиабілім берудің нәтижесі, бұл медиа-ақпараттық қажеттілікті тұжырымдау, іздеудің семантикалық нәтижелерін іздеу, іріктеу, бағалау және интерпретациялау және оларды жаңа медиа ақпарат түрінде ұсыну қабілеті деп білеміз. өз көзқарасының өнімі. Бұл анықтамада екі маңызды тармақ бар. Біріншіден, бұл БАҚ қажеттілігін тұжырымдау, нақты не қажет және маңызды екенін түсіну қабілеті. Қазіргі педагогикалық әдіс-тәсілдер тілінде сөйлеу – білім шекарасын дұрыс анықтай білу / білмеу. Екіншіден, бұл БАҚ ақпаратын интерпретациялау, тиісті қорытындылар жасау, БАҚ ақпаратын іздеудің семантикалық нәтижелерін нақты тұжырымдау. Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, біз сенеміз медиасауаттылық мектепке дейінгі білім берудегі үздіксіз медиабілім беру мен медиабілім беру үдерісінің нәтижесі болып табылады. Қорытындылай келе, мектеп жасына дейінгі балаларды медиа сауаттылыққа үйрету ұзақ және күрделі процесс екенін атап өткен жөн. Ол әртүрлі факторларды қамтиды: отбасындағы атмосфера, ата-аналармен және туыстармен қарым-қатынас, олардың медиа-технологиялардың рөліне қатынасы (отбасылық медиа сауаттылық), балабақшадағы қарым-қатынас және сыртқы әсер (көше) [5].

Осылайша, мектеп жасына дейінгі балалардың медиа-сауаттылығына, отбасы мен мектепке дейінгі мекеменің, олардың медиа бірлестігінің ынтымақтастығына тұлғаның одан әрі дамуының кепілі ретінде – медиабілімінің тиісті деңгейіне, медиа-құзіреттілікке, жақсы қалыптасқан медиа мәдениет және тұрақты медиа менталитет.

Г.Т. Абитова мектеп жасына дейінгі баланың ақпараттық дүниетанымы (құндылықтар, нанымдар, идеалдар, білім принциптері) әртүрлі ақпарат көздерінің әсерінен қалыптасатынын, әйтпесе ол бала әлемінің бейнесін қалыптастырады, қоршаған ортаның микромир моделін, құндылық-семантикалық өзегін және мектеп жасына дейінгі баланың әлемге және ақпаратқа құндылық-семантикалық қатынасының бірегейлігін қалыптастырады. И. Шевченконың айтуынша, виртуалды кеңістік адамның қасиеттерін жүзеге асыру, рөлдерді ойнау және нақты өмірде бұзылған эмоцияларды бастан кешіру үшін платформаға айналады. Бұл процестер ағады тыс ата-ана мен педагогикалық көңіл бөлу және бақылау, баланың жеке басының дамуындағы жеке және әлеуметтік тәуекелдерді анықтайды.

Алайда, зерттеулер виртуалды ортада балама сәйкестікті құруды жоққа шығарады. Авторлар жеке тұлға нақты өмірде және виртуалды кеңістікте өзін-өзі тануға ұмтылады деп санайды, ал электронды құралдар баланың нақты сәйкестігін көрсететін белгілерді оңай және еркін құруға мүмкіндік береді. Қоғамды цифрландыру – білім беру үшін қазіргі заманғы сын-тегеурін, ал цифрлық сауаттылық, ақпараттық мәдениет-білім берудің әрбір деңгейінде жеке адам үшін ХХІ ғасырдың маңызды құзыреті, ол білім алуға қауіпсіз әрі дұрыс қол жеткізуге мүмкіндік береді,

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

1. Поддяков Н.Н. Мектеп жасына дейінгі балалардың ойлауын зерттеудегі жаңа тәсілдер // Психология сұрақтары. [мәтін] 1985. № 2. С. 105–117.
2. Стрельникова Т. Что такое STEAM-образование? (Электронды ресурс) [.http://www.unikaz.asia/ru/content/chto-takoe-steam-obrazovanie](http://www.unikaz.asia/ru/content/chto-takoe-steam-obrazovanie).
3. Тузикова И.В. Изучение робототехники – путь к Инженерным специальностям // Школа и производство. 2013, №5, 45-47 бет.
4. Сажина С.Д. «Мектепке дейінгі білім беру ұйымдарындағы кіріктірілген сыныптар технологиясы», [мәтін] 2008 ж. («Мектепке дейінгі білім беру ұйымдарын басқару» журналына қосымша).

ӘОЖ 57:37.09.001.8

ЗЕРТТЕУШІЛІК ӘРЕКЕТ АРҚЫЛЫ ДАРЫНДЫЛЫҚТЫ ДАМУ

Нургазинова Н.И.

Ғылыми жетекші: Шарипханова А.С., б.ғ.к.,
қауымдастырылған профессор

С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті,
Өскемен қ., Қазақстан, E-mail: nurnurgazinova@mail.ru

Білімге ұмтылу адамның табиғаты. Ашылуға деген ұмтылыс кейбір балаларда мектепте пайда болады. Олар мүмкіндігінше көп нәрсені білгісі келеді. Мұндай балалар табиғаты бойынша ізденімпаз ақылға, жаңа нәрсені үйренуге, белгісізді түсінуге деген ұмтылысқа ие болып келеді. Мұғалімнің міндеті - осындай дарынды балаларды анықтау, олардың білімге деген құштарлығын қолдау, оларды іздеу жолына бағыттау, қабілеттерін толық ашуға көмектесу болып табылады. Кез-келген

зерттеу жұмысы дарынды балаларды анықтауға және дамытуға қызмет етеді. Соңғы онжылдықта біздің оқу орнымыз жас зерттеушілермен белсенді жұмыс істеп келеді және біз осы саладағы озық тәжірибемізбен бөліскіміз келеді.

Зерттеу жұмысы Жетісу облысы Көксу ауданы, Н.Алдабергенов атындағы орта мектепте жүргізілді. Мектепте «Мектептің даму бағдарламасының» ажырамас бөлігі болып табылатын «Зерде» дарынды балалармен жұмыс істеуге арналған бағдарламасы әзірленді. Оның негізгі мақсаты - дарынды балалардың жеке қабілеттерін анықтау, қолдау, оқыту және дамыту үшін жағдай жасау, сондай-ақ олардың шығармашылық қабілеттерін толық іске асыруға ықпал ететін орта құру. А.Н. Колмогорова пікірі бойынша, дарындылықтың ең жақсы өлшемі-зерттеу жұмыстарына қатысу. Зерттеу – дарынды балаларды оқытудың негізі болып табылады, онсыз баланың потенциалдық қабілетін ашу, дамыту мүмкін емес. Оқушыларды ғылыми-зерттеу жұмыстарын бейімдеу барысында ақыл-ойды сатылап қалыптастыру теориясына сай жүргізілген жағдайда оқушылардың стандарт талаптарына қанағаттандыратын оқу жұмысына қол жеткізуге болады.

Оқушыларды зерттеушілікке тартатын сабақтар бірқатар белгілермен сипатталады: оқушылардың өз бетінше зерттеушілігін ұйымдастыру және басқару үшін мұғалім өтуге тиісті оқу материалына алдын-ала теориялық психологиялық талдау жасау қажет, зерттеу жұмысын жүргізу кезінде мұғалім алға қойған мәселені анықтау үшін зерттеудің мақсатына қарай оқушыларды бағыттап отырады. Биология сабағындағы зертханалық жұмыстар мектеп оқушыларының зерттеу дағдыларын қажет етеді, яғни салыстыру, өлшеу, жүйелеу, тәжірибе нәтижесін жобалау, талдау жасау, қорытындылау.

Соңымен қатар «Зерде» дарынды балалармен жұмыс істеуге арналған бағдарламасының жоспарына сәйкес оқушылар қызықтырған тақырыптарында зерттеу жұмыстарын жүргізді. «Алоэ өсімдігінің ерекшелігі және емдік қасиеті» тақырыбында мектептің 7 сынып оқушысы Бастас Томирис «Алоэ өсімдігінің емдік шипасы» деген қағиданы ұстана отырып алоэ өсімдігінің емдік қасиеттерін зерттеді. Зерттеудің мақсаты алоэ өсімдігінің түрлерін, олардың биологиялық ерекшеліктерін зерттеу және өсімдіктің шипалығын анықтау. Алоэның табиғатта - ауаны тазарту, шаң мен улы газдарды өзіне сіңіру, емдік, сәндік қасиеті жайлы мұғлұматтар жинақтады. «Тіс сұлулығы» тақырыбында 8 сынып оқушысы Жұмағұл Қымбат тіс гигиенасын дұрыс қалыптастыру және тіс аурулары алдын алу мақсатында зерттеу жұмысын жүргізді. Сарамандық – бағдарланған жобаны 7 сынып оқушысы Алпысбаева Мадинаның «Бидай өсіру» тақырыбындағы жоба мақсаты: егер дымқыл дәнді сепсем, өскін неше күннен кейін шығады? Бұл жоба дербес және ұзақтылығы бір-екі апта болды.

Зерттеу жұмысы барысында оқушының бойында пәнге қызығушылығы оянып, өздігінен тәжірибе жүргізу дағдылары қалыптасып, қосымша мәлімет жинастырылады, ой - өрісі дамиды.

Біз бұл тұжырымның іс жүзінде дұрыстығына бірнеше рет көз жеткізуге тура келді. Сондықтан, бағдарламаның басты міндеттерінің бірі тұрақты зерттеу дағдыларын қалыптастыру болып табылады [1].

Қазіргі қоғам жедел және шығармашылық шешімдерді, өмірдің жаңа жағдайларына бейімделуді қажет етеді. Мемлекетке өзін-өзі қамтамасыз ететін,

ақылды, ақылды, проблеманы көре алатын және оны шығармашылықпен, стандартты емес түрде шеше алатын патриот азамат қажет.

Табиғат әрқайсымызға зияткерлік немесе шығармашылық ерекше бір түрді құруға мүмкіндік береді, ал егер бұл алғышарттар дамымаған болса, регрессия пайда болады, яғни тіршілік иелерінің «өлуі» кез-келген дарындылықтың өлім механизмі болып табылады: дамусыз ол бос гүлге айналады. Дарынды баламен жұмыс істеу үшін жағдай жасау өте маңызды, сондықтан білім алушы білімді өз бетінше алады және оны дайын күйінде бермейді, әйтпесе біз оны өз бетінше ойлауға, бастама көтеруге және шығармашылық танытуға үйрете аламыз [2].

Біздің еліміздің педагогикалық тәжірибесінде дарынды балаларды оқытудың әртүрлі формалары бар, олар арнайы сыныптар мен мамандандырылған мектептерде жүзеге асырылады.

Оқу процесіне жобалық-зерттеу қызметін қосу мәселесін қарастыра отырып, кейбір дарынды балаларға тән бірқатар жеке ерекшеліктерге назар аудару қажет. Сонымен, қолдауды және одан әрі дамуды қажет ететін дарындылық белгілерінің жарқын көріністерімен қатар (қиял мен түйсіктің жоғары деңгейі, қызығушылық, психикалық процестердің қозғалғыштығы, ойлаудың икемділігі, мүдделер жүйесіндегі сенімділік, өзін-өзі тану мен өзін-өзі жүзеге асырудың жоғары қажеттілігі және т.б.), психологиялық-педагогикалық түзетуді қажет ететін басқа да жеке ерекшеліктер бар. Атап айтқанда: физикалық, интеллектуалдық және әлеуметтік даму және эмоционалды тұрақсыздық, проблемаларға сезімталдықтың жоғарылауы, өзін-өзі бағалаудың жеткіліксіздігі, биліктен бас тарту, қоғамға қарсы мінез-құлық және т.б. баланың мұғалімдермен (оқушы мен мұғалім арасындағы қарым-қатынас жүйесінде) және құрдастарымен (оқушы мен мұғалім арасындағы қарым-қатынас жүйесінде) қарым-қатынасын қиындатады, құрдастарымен қарым-қатынас жүйесі).

Осыған байланысты зерттеу қызметінің тұлғаның дамуы мен қалыптасуына оң әсерін көрсететін фактілер ерекше маңызды. Е.С. Полаттың пікірінше, әсер етудің ең маңызды жолдары оқытудың барлық кезеңдерінде барабар өзін-өзі бағалауды қалыптастыруда, мазасыздықтың жалпы көрсеткіштерін төмендетуде, психологиялық тұрақтылық деңгейін көтеруде (және т.б., табысқа деген қажеттілік пен өзін-өзі көрсету қорқынышының төмендеуі) байқалады. Білім алушылардың өзін-өзі тануының қазіргі даму деңгейіне сүйене отырып, жобалау қызметі реттеуші компоненттердің қалыптасуына айтарлықтай әсер етеді, бұл білім алушылардың жеке жетілуінің жоғары деңгейіне жетуде эмпирикалық түрде көрінеді [3].

Бұл дәлелдер эмоционалды тұрақсыздық, өзін-өзі бағалаудың жеткіліксіздігі, қарым-қатынас және ерікті дағдылар проблемалары (мінез-құлықты өзін-өзі реттеу) бар, үйлесімсіз мінез-құлқы бар дарынды балаларды оқыту үшін өте маңызды.

Шын мәнінде, жобалау және зерттеу әдістері жақын, бірақ бір мәнді емес ұғымдар. М.А. Ахметованың бейнелі анықтамасы бойынша: «зерттеу бұрыннан бар нәрсені анықтайды, ал жоба әлі жоқ нәрсені жасайды» [4].

Айырмашылық ең алдымен түпкілікті өнімде, яғни қызмет нәтижесінде болады.

Қазіргі уақытта жобалық-зерттеу қызметі барлық іс-шараларға қатысатын әмбебап технология болып саналады, өйткені ол қоршаған әлемді танудың негізі

болып табылады. Педагогика теориясы жобалық-зерттеу әдістерін қолдана отырып, мектептегі білім беру қызметінің ұйымдастырылуы мен мазмұнын анықтайтын үш негізгі тұжырымдамалардан тұрады: жобалау қызметі, зерттеу қызметі және жобалық-зерттеу қызметі [4].

Жобалық іс-әрекет жалпы мақсаты, келісілген әдістері, іс-әрекет тәсілдері бар және жалпы нәтижеге (өнімге) қол жеткізуге бағытталған оқушылардың бірлескен оқу, танымдық, шығармашылық немесе ойын әрекеті ретінде қарастырылады. Түпкілікті өнім (нәтиже) және жобалау кезеңдері туралы алдын ала әзірленген идеялардың болуы (тұжырымдаманы әзірлеу, Жобаның мақсаттары мен міндеттерін, қызметтің қолжетімді және оңтайлы көздерін айқындау, жоспарды, бағдарламаларды жасау, жобаны іске асыру бойынша оны түсінуді және қызмет нәтижелерін көрсетуді қоса алғанда, іс-шараларды ұйымдастыру) жобалау қызметінің міндетті шарты болып табылады. Осылайша, қызметтің бұл түрі ең алдымен студенттер үшін жаңа өнім (театрландырылған көрініс, тақырыптық көрме, қабырға газеті, ақпараттық сайт және т.б.) жасауға бағытталған. Күтілетін өнім осы жас кезеңіндегі балалардың қызығушылығына жақын, өйткені жобаның нәтижесін күнделікті мектеп өмірінде белсенді қолдануға болады. Осылайша, мұғалімдерге оқушылардың осы іс-әрекетке деген қызығушылығын қалыптастыру және ынтасын арттыру оңайырақ болады [5].

Зерттеу қызметі қоршаған әлемнің кез-келген процесін немесе құбылысын оларды сипаттау және түсіндіру моделін құру мақсатында зерттеуге арналған, оның сенімділігі эксперимент арқылы жиі тексеріледі. Білім алушылардың бұл қызметі бұрын белгісіз нәтижемен шығармашылық зерттеу мәселесін шешуге бағытталған. Зерттеу қызметінің құрылымы қазіргі ғылымда қабылданған модельден тұрады (мәселені белгілеу, зерттелетін мәселенің теориясын зерттеу, зерттеу әдістерін таңдау және оларды практикалық игеру, өз материалын жинау, оны талдау және жалпылау, ғылыми түсініктеме, өз тұжырымдары). Зерттеу нәтижесі-ақылды өнім [6].

Екі әдісті (жобалау және зерттеу) білім беру процесіне енгізу практикасы олардың жақындығын растайды: жобаны құру кезінде, әдетте, шағын зерттеу жүргізу қажет, яғни екі әдіс те шығармашылық зерттеу элементтеріне ие. Жоба мен зерттеу жұмысының логикасы қатаң құрылымдалған қадамдық белсенді ақыл-ой әрекетін қамтиды, оның барысында әртүрлі көздерден өз бетінше білім алуға, оларды талдауға және жүйелеуге, сондай-ақ мүмкін нәтижелерді болжауға үйренеді.

Дұрыс құру (жобалау) үшін білім алушылар өз зерттеулерін жүргізудің негізгі әдістерін игеруі керек (зерттеу әдістемесі). Бұл қызметтің басқа түрін - өз зерттеулерін жобалау дағдыларын дамытуға бағытталған жобалық-зерттеу жұмыстарын бөлуге негіз болды: мақсаттарды, міндеттерді анықтау, әдістерді таңдау принциптерін анықтау, жоспар құру және зерттеу кезеңдері мен күтілетін нәтижелерді ұсыну, қажетті ресурстарды анықтау. Дәл осы қызмет зерттеудің ұйымдастырушылық негізі болып табылады.

Мектептегі зерттеулер мен шынайы ғылыми зерттеулердің арасындағы айырмашылық субъективті маңызы бар нәтижелердің сипатына байланысты. Жобалау және зерттеу әдістерін оқу процесіне енгізудің соңғы нәтижесі

оқушылардың жеке қасиеттерін қалыптастыру, ғылыми таным әдістерін меңгеру арқылы ойлау мен зерттеу дағдыларын дамыту болып табылады.

Зерттеу іс-әрекеті барысында білім алушылардың негізгі құзыреттердің бірін - тәуелсіз танымдық қызмет саласындағы құзыреттілікті белсенді меңгереді.

Білім беруді дамытудағы қазіргі заманғы үрдістерді жүзеге асыруға келетін болсақ, оқушылардың жобалау-зерттеу қызметіне жүйелі қатысуы мен оқытудың нәтижесі зерттеу міндеттерін өз бетінше шеше алатын және жеке маңызды білім жиынтығы негізінде шындықты шығармашылықпен өзгерте алатын тұлғаның ажырамас қасиеті ретінде олардың жобалық-зерттеу құзыреттілігін қалыптастыру болып табылады [7].

Зерттеу қызметінің мазмұнына сүйене отырып, жобалық және зерттеу құзыреттілігінің келесі құрылымдық компоненттерін бөлуге болады[8]:

- мотивациялық (оқушылардың осы қызмет түріне жеке көзқарасын қалыптастыратын мотивтер жүйесінің болуы);
- когнитивтік (ғылыми зерттеулердің негіздері туралы білім жүйесін меңгеру);
- қызмет негізінде (дербес білім беру қызметінде білімді, зерттеу дағдылары мен біліктерді пайдаланудың практикалық тәжірибесі);
- құндылық-мағыналық (зерттеу жұмысының процесіне, оның мазмұны мен нәтижесіне қатынасы, осы Қызмет түрінің мәні мен қажеттілігін анықтайды);
- эмоционалды-еріктік компонент (зерттеу процесін эмоционалды-еріктік реттеу).
- Зерттеу құзыреттілігінің мазмұнында келесі құзыреттерді ажырату керек:
- мақсат қою (мақсат қоя білу және оның таңдауын дәлелдеу);
- өз зерттеу қызметін жоспарлау, талдау, рефлексия, өзін-өзі бағалау;
- зерттеу мәселесін көру (қолда бар білім мен олардың мәселені шешуге жеткіліктілігі арасындағы шекара ретінде);
- әртүрлі ақпарат көздерімен жұмыс істеу дағдылары (міндеттерді шешу үшін қажетті ақпаратты өз бетінше іздеу, алу, жүйелеу, талдау және іріктеу, ақпараттық ағындарда бағдарлану, оларда ең бастысын бөліп көрсете білу);
- гипотезаны тұжырымдау, танымдық міндеттерді қою; бақылау немесе тәжірибе шарттарын анықтау; қажетті жабдықты таңдау, эксперимент технологиясын, материалды жазбаша баяндау логикасын және зерттеу нәтижелерін білу, қорытындыларды дұрыс тұжырымдай білу;
- компьютерлік құралдар мен технологияларды (мәтіндік және графикалық редакторлар, презентациялар) пайдалана отырып, өз зерттеулерінің нәтижелерін көпшілік алдында ұсыну.

Педагогикалық жұмыстың мақсаты - жобалық-зерттеу қызметін дәйекті ұйымдастыру негізінде білім алушылардың жобалық-зерттеу құзыреттілігін кешенді қалыптастыру әдістемесін жасау [9].

Оқушыларының зерттеушілік дағдыларын қалдыптастыру барысында төмендегі жағдайларды ерекше назарда ұстау қажеттілігі анықтадым:

1. Мотивация – оқушыларға олардың шығармашылық қызметінің мән-мағынасын түсінуіне көмек беру қажет.

2. Мақсатқа бағытталған және жүйелік – зерттеушілік қызмет сабақта және сабақтан тыс да уақытта жүргізіледі. Жұмыс барысында бағдарламада берілген материал және қосымша түрінде, не себепті, неліктен сұрақтары арқылы ізденіс тапсырмасын беру.

3. Шығармашылық орта – мұғалім үнемі және үздіксіз шығармашылық ортаны құру және қызығушылықтарын арттыра білуі тиіс.

4. Психологиялық комфорт – оқушыларды үнемі мадақтау, шығармашылық ізденіске талпындыру, Әр оқушының өзіне деген сенімін арттыруға бағытталған жұмыс жүргізу және әр оқушының қажеттілігін ескеру.

5. Жас ерекшелігі – жұмыс баланың жас ерекшелігіне сәйкес күрделі емес, қызықты, тануға, зерттеуге, бақылау жеңіл болуы тиіс.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Худин А.Н. Организация профильного обучения в школе: Проектная и исследовательская деятельность в профильном обучении / А. Н. Худин, С. Н. Белова // Завуч. - 2012. - № 4. - С. 105-110.

2. «Қазақстан мектебі» журналы, «Оқушылардың зерттеушілік дағдыларын тәжірибе жасау арқылы дамыту» мақаласы, 2013 ж.

3. Ахметов М.А. Методы проектов в школе. Дистанционный курс [Электронный ресурс] URL: maratak.m.narod.ru/proectl.htm (данные обращения 29. 2015).

4. Методические рекомендации по организации проектной и исследовательской работы учащихся в образовательных учреждениях Москвы, Департамент образования Москвы [Электронный ресурс] URL: educom.ru (данные обращения 29.07.2015).

5. Хуторский А.В. Ключевые компетенции и образовательные стандарты, доклад на кафедре философии образования и теории педагогики, 2015 г.

6. Карпова С. И. Педагогические подходы к обучению одаренных детей на современном этапе развития отечественного образования // С. И. Карпова. Научное исследование. Серия 2. Гуманитарные науки, 2012, № 3-4. – 70-84.

7. Шаталова Н.В. Опыт краеведческой исследовательской работы школьников / Н. В. Шаталова // Исследовательская работа школьников. - 2014. - № 1-2. - С. 46-54.

8. Чудов В. Проектно-исследовательская деятельность школьников / В. Чудов, Н. Кашкарова, О. Лаврушко // Народное образование. – 2015. - №1. - С. 133.

9. Развитие природных способностей детей в образовании [Электронный ресурс] URL: rl-onlnt.ru/info/authors/133.html (данные обращения 29.07.2015).

ЗАМАНАУИ КОСТЮМДЕГІ ЭТНИКАЛЫҚ СТИЛЬДЕ ПРИНТТЕРДІҢ ҚОЛДАНУ ӨЗЕКТІЛІГІН ЗЕРТТЕУ

Нысанова Ш.А.

Ғылыми жетекші: Кудабаета А.К., т.ғ.к., доцент
М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз қ., Қазақстан,
E-mail: shynay_n@mail.ru

Мақалада Қазақстанның оңтүстік өңірлері тұтынушыларының этникалық стильдегі гардероб өнімдеріне қатынасы туралы зерттеу нәтижелері келтірілген. Өнімнің сән үрдістері, өзектілігі мәселелері қарастырылды.

Кілт сөздер: принт, этникалық стиль, сауалнама, сән трендтері, «баска», дизайн.

Этникалық стильдегі сәндік элементтер заманауи костюмде жаңа әрі ерекше идеялардың бірі болып табылады, олар сәнді киімдерде этникалық принттермен жақсы үйлеседі.

Тұтынушы гардеробындағы стильдік шешімдерге ұлт мүддесі мен мәдениеті, діни нанымдар сияқты көптеген факторлар әсер етеді. Костюмнің стилін сипаттау үшін оның композициялық тұтастығы, пішімі, өнімнің силуэті, пропорциясы мен құрылымы және материалдың сәнделуі талданады. Этностильдегі киім қазіргі заманғы дизайнерлер арасында әлі күнге дейін өз құндылығын жоғалтқан жоқ. Этно стиль тұтынушылар арасында кең силуэтті эргономикалық бұйымдарда мағыналы, ою-өрнекті табиғи маталар қолданылуымен ерекше. Ұлттық стильдегі киім аға буын өкілдері арасында ғана емес, сонымен қатар жастар арасында да танымал.

Жас қыздар мен ұлдар гардеробында заманауи еуропалық стильдегі және ұлттық костюм элементтері араласып келеді, оның негізі ерекше принттегі маталар[1].

Заманауи сәндегі этникалық стильде принттердің қолдану өзектілігін зерттеу үшін интернет-сауалнама форматында тұтынушылардың қалауын анықтау объективті құрал болып табылады. Респонденттердің тақырыпты түсінуі үшін, сауалнама сұрақтарының алдында киімдегі этникалық стиль және этникалық принт сипаттамаларын түсіндіретін кіріспе мәтін ұсынылды.

Кіріспе мәтін:

Этникалық стиль - ұлттық костюм элементтерінен тұратын Африка, Оңтүстік Америка, Азия, Еуропа, Шығыс және әртүрлі мемлекеттердің ұлттық мотивтерге, түстерге, принттерге, ою-өрнектерге бай екенін білдіреді. Әр ұлттың киімдерінде өзіне тән ою-өрнектері, түс комбинациясы, стильдері бар.

Принт - матаға (матаға тікелей түсіру, термотрансфер), қағазға немесе материалға белгілі бір тәсілмен салынған кесін (сурет немесе фотосурет). Ағылшын тілінен аударғанда «print» сөзі «басып шығару», «ізтаңба», «суреттегі таңба», «мөртаңба», «баспа суретті мата» деген мағынаны білдіреді.

Этникалық принт белгілі бір этностың немесе халықтың ұлттық үлгісіне ұқсас немесе сәйкес келетін үлгі [2].

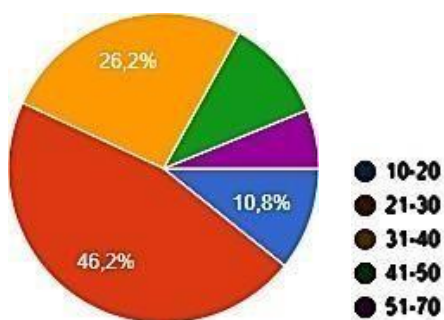
Сауалнама 2022 жылдың қазан айында жүргізілді. Сауалнамаға 65 адам қатысты. Қатысушылардың 32,3%-ы қызметкерлер, 49,2%-ы студенттер, 4,6 %-ы оқушылар, 7,7 %-ы кәсіпкерлер, 1,5%-ы жұмыссыздар, 4,6%-ы зейнеткерлер болды.

Сауалнамаға қатысқандардың көпшілігі 21-30 жаста, яғни 46,2%, ал 10,8% -ы 10-20 жас, 26,2%-ы 31-40-ы жас, 10,8%-ы 41-50-ы және 6,2%-ы 51-70 жас аралығында (сурет 1, а).

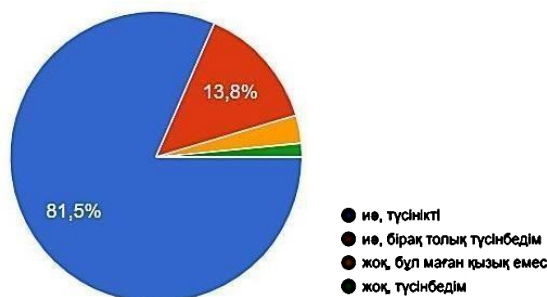
Кіріспе мәтін респонденттердің 81,5%-ына түсінікті, 13,8%-ы толық түсінбеді, 7,2%-ы ештеңе түсінбеді, қалған 3,1%-ына қызықты емес (сурет 1, ә). «Сіз сән жаңалықтарын бақылап отырсыз ба?» деген сұраққа адамдардың 73,8%-ы сән жаңалықтарын бақылайды, 16,9%-ы бақыламайды, қалған 9,2%-ы жауап беру қиынға соғады деп жауаптар берді (сурет 1, б).

Сауалнамаға қатысушылардың 40%-ы киімнің классикалық, 26,2%-ы спорттық, 35,4%-ы кәжуал, 9,2%-ы авангард және 67,7%-ы этникалық стильді таңдады. Киім нарығында этникалық стильдегі принтті костюм респонденттердің 61,5%-ы өзекті тренд деп санайды, 30,8%-ы өзекті, бірақ сенімді емес, жалпы алғанда, теріс жауаптармен салыстырғанда басым көпшілігі (92,3%) оң жауап берді: 1,5%-ы жауап беруге қиналады және 1,5%-ы өзекті емес деп ойлайды.

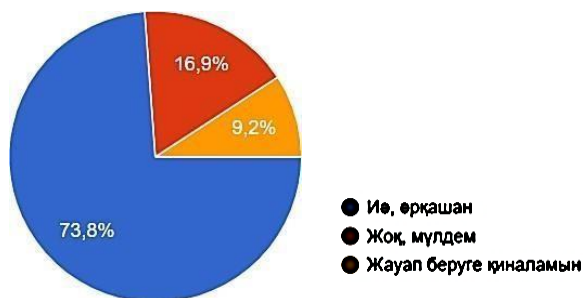
46,2%-ы қазіргі заманғы этникалық стильдегі принтті сәндік элементтерді («баска», белдік, корсет, белбеу және т.б.) күнделікті көреді, 41,5%-ы кейде көреді, ал 9,2%-ы өмірінде көрмеген, қалған 3,1%-ына жауап беру қиын (сурет 1, в).

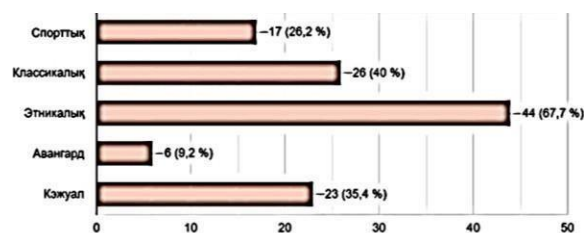
а

ә

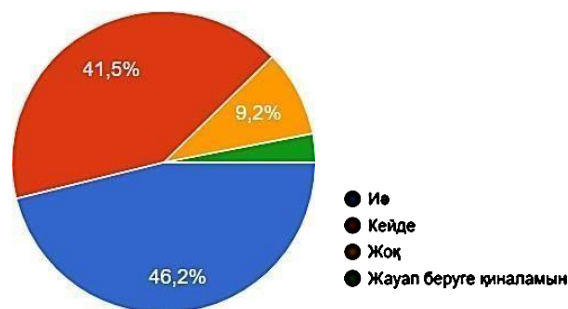
б

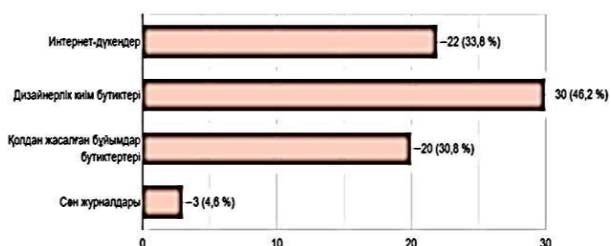
в

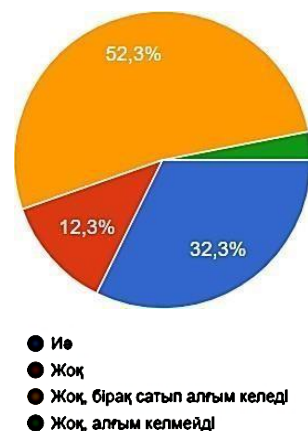
Г

Ғ

Д

е

Сурет 1–Үлестіру диаграммалары:

а-респонденттердің жас ерекшеліктері; ә-респонденттердің кіріспе мәтінді бағалауы; б-«Сіз сән жаңалықтарын бақылап отырсыз ба?» деген сұраққа жауаптар; в-«Сізге қандай киім стилі ұнайды?» деген сұраққа жауаптар; г-«Киім нарығында этникалық стильдегі принт өзекті тренд деп ойлайсыз ба?» деген сұраққа жауаптар; ғ-«Этникалық стильдегі принтті сәндік элементтерді («баска», белдік, корсет, белбеу және т.б.) күнделікті өмірде жиі көресіз бе?»; д-«Сіз заманауи этникалық стильдегі принтті костюм элементтерін («баска», белдік, корсет, белбеу және т.б.) көбінесе қандай жерлерден көресіз?»; е-«Сіздің гардеробыңызда этникалық стильдегі принтті сәндік костюм элементтері («баска», белдік, корсет, белбеу және т.б.) бар ма?» деген сұрақтарға жауаптар.

Сауалнамаға қатысушылардың 33,8%-ы этникалық стильдегі заманауи принтті костюм элементтерін («баска», белдік, корсет, белбеу және т.б.) интернет-дүкендерде, 46,2%-ы дизайнерлік киім бутиктерінде, 30,8%-ы қолдан жасалған бұйымдар бутиктерінде, 4,6%-ы сән журналдарынан көрген екен (сурет 2, д).

Сауалнамаға қатысқандардың 52,3%-ның гардеробында этникалық стильдегі принтті сәндік костюм элементтері (баска, белдік, корсет, белбеу және т.б.) бар, ал 32,3%-да жоқ, ал 12,3%-да жоқ, бірақ сатып алғысы келеді, тек 3,1%-ы мұндай өнімдерді сатып алғысы келмейді (сурет 2, е).

Сауалнама нәтижелері бойынша этномәдени стильдегі принтті костюмнің сәндік элементі ретінде «баска» кең таралған екендігі анықталды, негізінен 18-25 жастағы әйелдер мұндай костюмнің сәндік элементіне қызығушылық танытады. Кіріспе мәтін адамдардың 78,3%-на толығымен түсінікті, көпшілігі сән әлеміндегі өзгерістерді бақылайды және этникалық стильдегі сәндік элементтер киім нарығындағы өзекті тренд екеніне сенімді, ал кейбіреулерінде гардеробында осындай сәндік элементі бар. Осылайша, этникалық стильде принтелген заманауи сәндік костюм элементтері қолдану өзектілігі расталды, бұл жеңіл өнеркәсіп пен дизайн мамандарына үлкен мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі

1. Мирзиедова, К.Б. Использование национальных мотивов как творческого источника в декоративном редизайне тканей для современной одежды / К.Б. Мирзиедова, М.А. Гусева, Е.Г. Андреева // Инновации и Технологии к развитию теории современной моды «мода (материалы. Одежда. Дизайн. Аксессуары)» : Сборник материалов I Международной научно-практической конференции, посвященной Фёдору Максимовичу Пармону, Москва, 05–07 апреля 2021 года. Том Часть 2. – Москва: Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего образования «Российский государственный университет имени А.Н. Косыгина (Технологии. Дизайн. Искусство)», 2021. – 164-168 б. – EDN ВІССWU.

2. Карасева, А.И. Этнический стиль как атрибут бренда премиум сегмента / А.И. Карасева, В.В. Костылева // Концепции, теория, методики фундаментальных и прикладных научных исследований в области инклюзивного дизайна и технологий : сборник научных трудов по итогам Международной научно-практической заочной конференции, Москва, 25–27 марта 2020 года. Том Часть 3. – Москва: Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего образования «Российский государственный университет имени А.Н. Косыгина (Технологии. Дизайн. Искусство)», 2020. – С. 107-110. – EDN PZXRFN.

3. Сауалнама - <https://forms.gle/xE5v24Pa1QZQHtok8>

УДК 004.056.5

О КИБЕРБЕЗОПАСНОСТИ В КАЗАХСТАНЕ И КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ

Окалбаев Т.Р.*

Научный руководитель: Жантасова Ж.З., к.т.н.,
ассоциированный профессор

Восточно-Казахстанский университет имени С. Аманжолова,
г. Усть-Каменогорск, Казахстан, E-mail: okaraevt@gmail.com

Цифровизация финансовых услуг, расширение электронной коммерции, стремительная эволюция киберпреступности стали главными причинами ухудшения информационной безопасности граждан РК. Расширился перечень киберпреступлений, среди которых наибольшее распространение получили:

- Мошенничество с использованием электронной почты;
- Кража цифровых персональных данных;
- Хищение и перепродажа корпоративных данных;
- Криптоджекинг – майнинг криптовалют с использованием чужих ресурсов;
- Нарушение авторских прав;
- Онлайн торговля запрещенными товарами и др.;

С начала 2022 г. в Казахстане выявлено 11,7 тыс. случаев интернет-мошенничества, а ущерб причинен на 7 млрд тенге. Путем нехитрых математических действий выясняется, что сумма ущерба одного выявленного киберпреступления колеблется в пределах 600 тыс. тенге.

Также ростом кибермошенничества стали рассылки SMS-сообщений от правоохранительных органов с просьбой никому не передавать персональные данные. Количество интернет-мошенничеств растет. Так, за 7 месяцев 2022 года в РК зарегистрировано 11 тыс. интернет-преступлений.

Наиболее популярные:

- Получение предоплаты за товар или услугу по объявлениям;
- Оформление онлайн-займов на сайтах микрокредитных организаций;
- Хищения денег с банковских счетов после получения персональных данных граждан;
- «Выгодное вложение» денег в различные проекты, игры, инвестиции и ставки.

Безвозвратно прошли времена, когда хакеры на заре эпохи интернета действовали в одиночку, некоторые из них из идеалистических побуждений атаковали крупные корпорации. Сегодня киберпреступлениями занимаются организованные группы, мотивированные единственно тем, чтобы завладеть чужими деньгами.

Компания «Kursiv Research» разобрала главные причины роста киберпреступности в РК и то, из чего следует выстраивать личную информационную безопасность [1].

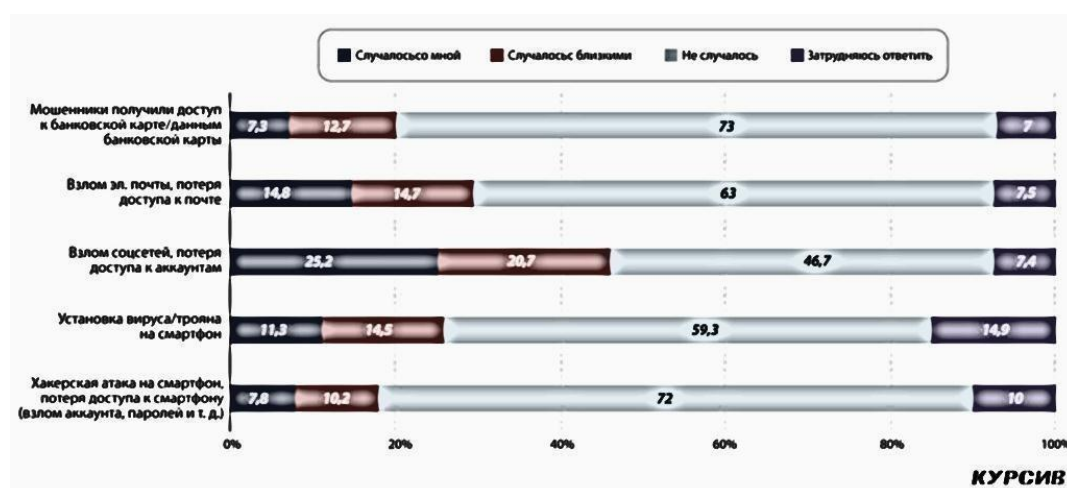

Рисунок 1 – Статистика роста киберпреступности

Международная компания по разработке систем защиты от киберугроз – «Лаборатория Касперского» за последние 3 года провела исследование. Выяснилось, что 80% опрошенных использовали домашние компьютеры для работы, с помощью которых они еще и развлекались: рубились в онлайн-игры (31%) и смотрели фильмы (34%). Впрочем, корпоративные ноутбуки и смартфоны многие тоже использовали не по назначению, например, 18% респондентов смотрели на них контент для взрослых. «Кибермошенники активно эксплуатировали возросший интерес к онлайн-развлечениям, пытаясь заманить пользователей на поддельные сайты и убедить их скачать зловред под видом фильма или установочного файла», – указано в исследовании «Лаборатории Касперского».

За прошедшие 2020-2022 гг. в стране были выработаны базовые концептуальные подходы к развитию сферы кибербезопасности страны. Помимо этого, созданы испытательные лаборатории по исследованию вредоносного кода, запущен национальный координационный центр информационной безопасности, увеличено число грантов по этой специальности и т.д. В Глобальном индексе кибербезопасности (Global Cybersecurity Index) Казахстан за последние 2 года стремительно улучшил свою позицию. Так, в предпоследнем отчете Казахстан поднялся сразу на 42 пункта – до 40-го места и удерживает эту позицию уже второй год. В национальном индексе кибербезопасности наша страна занимает 67-е место, что тоже неплохо, учитывая, что мы являемся относительными новичками в данной сфере.

По данным интерактивной карты киберугроз АО «Лаборатория Касперского», за последний месяц в Казахстане количество заражений, обнаруженных при автоматической проверке (On-Access Scan), в среднем в неделю составило чуть более 222 тысяч.

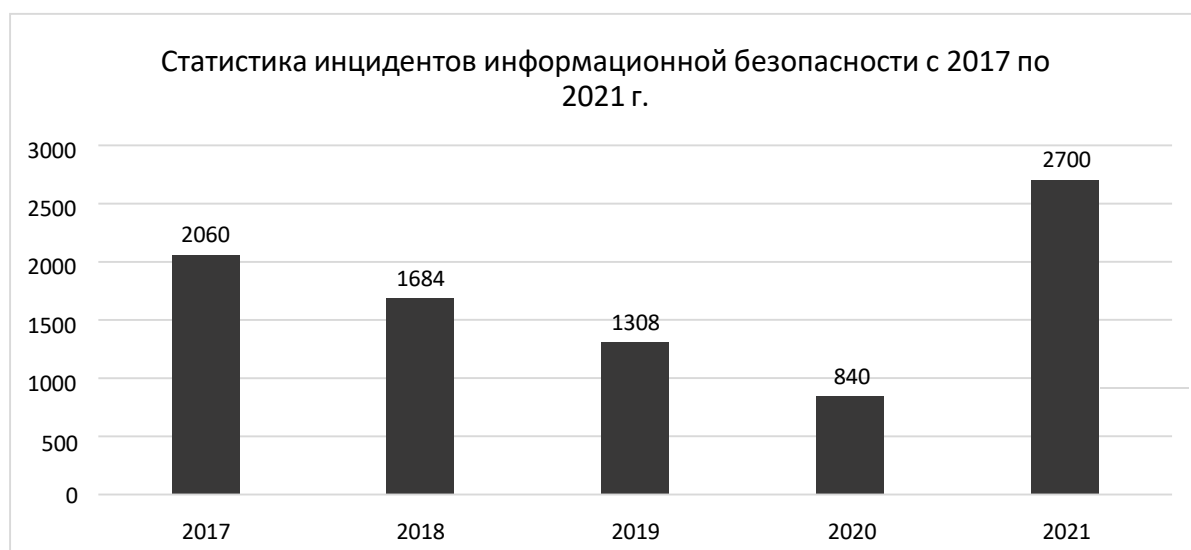

Рисунок 2 – Статистика инцидентов с 2017 г. по 2021 г.

В 2022 году создан реестр доверенной продукции электронной промышленности и программного обеспечения (Приказ министра оборонной и аэрокосмической промышленности Республики Казахстан от 28 марта 2018 года № 53/НҚ «Об утверждении Правил формирования и ведения реестра доверенного

программного обеспечения и продукции электронной промышленности, а также критериев по включению программного обеспечения и продукции электронной промышленности в реестр доверенного программного обеспечения и продукции электронной промышленности»)). Настоящие правила определяют порядок формирования, ведения реестра доверенного программного обеспечения и продукции электронной промышленности, а также критерии по включению программного обеспечения и продукции электронной промышленности в реестр доверенного программного обеспечения и продукции электронной промышленности.

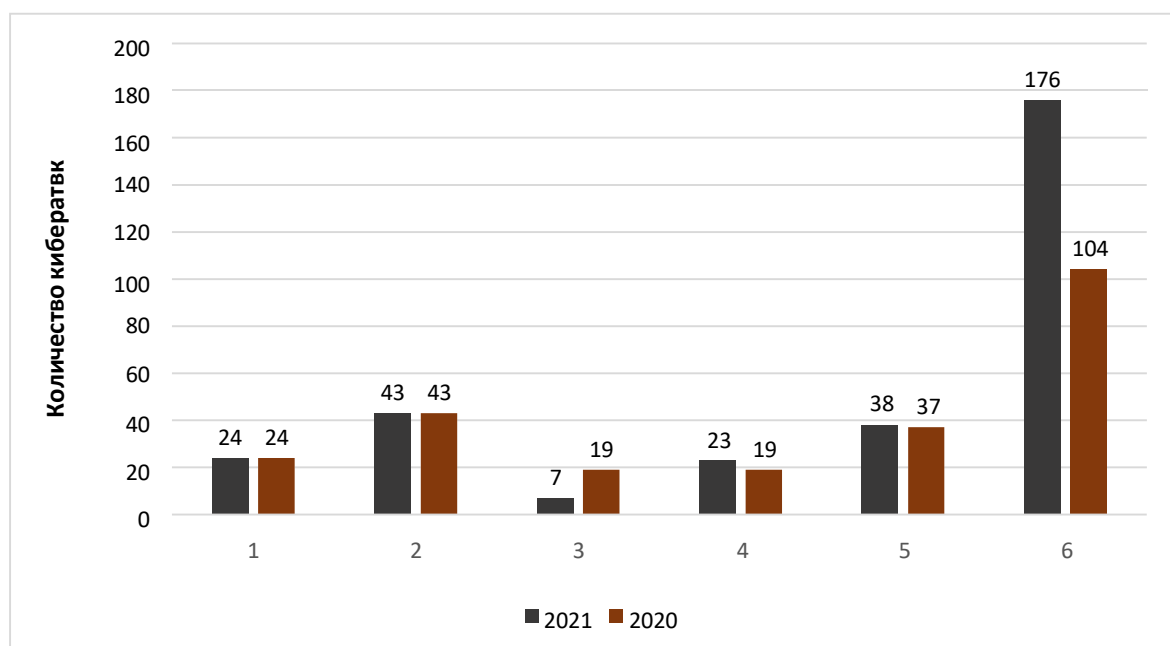

Рисунок 3 – Статистика инцидентов по видам (Условные обозначения: 1) Отсутствие доступа к информационным ресурсам; 2) Вредоносное ПО; 3) Отказ в обслуживании; 4) Несанкционированный доступ к информационным ресурсам; 5) Фишинг; 6) Другое)

Также для развития рынка качественных профессиональных услуг в области электронной защиты в крупных городах Нур-Султан и Алматы созданы 36 организаций, имеющих лицензию на осуществление деятельности в качестве оперативных центров информационной безопасности [2]. Кроме того, работает Национальный координационный центр информационной безопасности, который защищает от хакерских атак и инцидентов госорганы и критически важную инфраструктуру.

Увеличение количества киберугроз может указывать на то, что атаки на организации в Казахстане становятся более целенаправленными. Самыми распространенными угрозами оказались фишинг, вредоносные документы, шпионское программное обеспечение и криптомайнеры.

Также в 2022 г. Казахстан подвергся атакам со стороны майнеров и были обнаружены порядка 600 тыс. угроз (Рисунок 4).

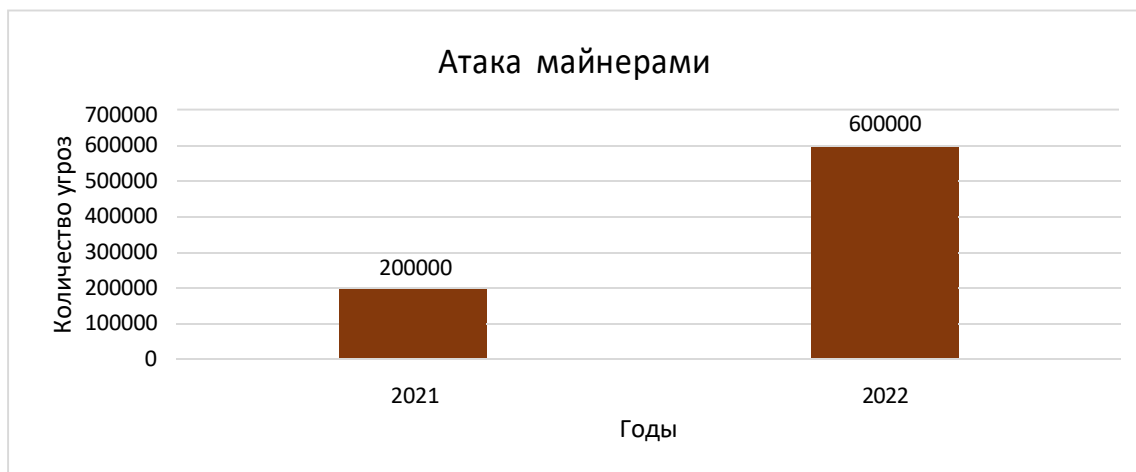

Рисунок 4 – Статистика атак майнерами

В рамках борьбы с киберпреступностью с 2021 по 2022 г. в Казахстане наблюдается увеличение количества заблокированных вредоносных документов с 1,5% до 3,8% и шпионского программного обеспечения с 6,9% до 7,5% (Рисунок 5).

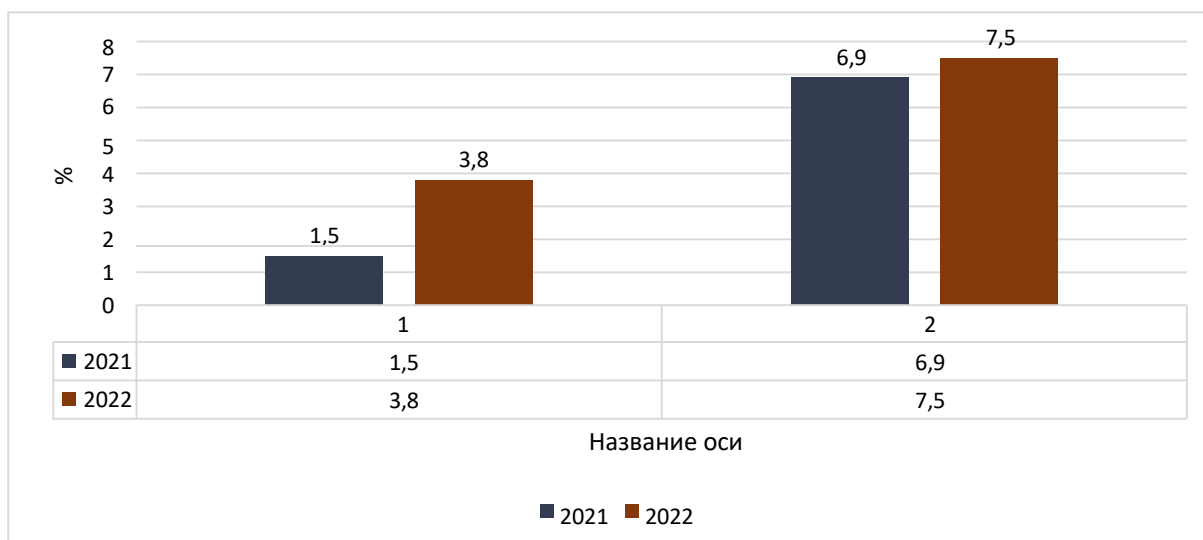

Рисунок 5 – Статистика увеличения заблокированных вредоносных документов

Специалистами обозначены следующие пути решения или направления улучшения ситуации:

- регулярно обновлять операционные системы и приложения в составе ОТ-инфраструктуры;
- регулярно проводить аудит безопасности ОТ-систем для своевременного распознавания и устранения проблем безопасности.
- использовать решения для мониторинга сетевого трафика компьютеров АСУ, анализа и обнаружения киберугроз.

Для изучения обстановки по состоянию информационной безопасности (ИБ), более детальной постановки задач по исследованиям в рассматриваемой области авторами данной работы проведен анонимный опрос среди пользователей

различных категорий на выявления уровня осведомленности необходимых мер компьютерной безопасности. В опроснике приняло участие 78 человек.

Обсудим результаты опроса. Так, согласно результату по 1-ому вопросу показало, что:

- 9% опрошенных лиц не выполняют правила безопасной работы на компьютере;
- 19% не забывают выполнять правила безопасной работы;
- 28% ответили не всегда соблюдают правила безопасной работы;
- 44% опрошенных ответили, что соблюдают правила безопасной работы на компьютере.

Результаты ответов на первый вопрос показывают, что опрошиваемые хорошо осведомлены о правилах безопасной работы на компьютере. Однако, стоит отметить, что 19% респондентов искренне ответили, что правила безопасности они соблюдают очень редко, так как забывают о них, 9% не знают и не соблюдают правила.

Результаты 2-го вопроса показали, что 12% не обладают информацией об информационной безопасности, 30% используют антивирусные программы и остальные 58% используют пароли. Большинство опрошенных считают пароли основой информационной безопасности.

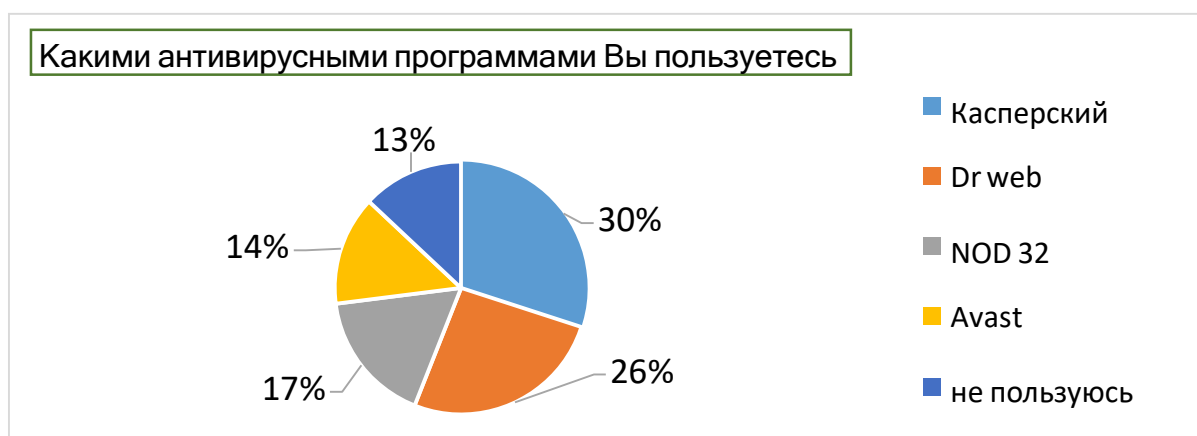

Рисунок 6 – Использование антивирусных программ

Следующий вопрос анкетирования выявил, что 13% респондентов не пользуются антивирусными программами. Считаю, что данная цифра является высокой, так как в современном мире без защиты данных от вирусов не обойтись. Самыми популярными программами оказались Антивирус Касперского (30%) и Dr.Web (26%).

Большинство респондентов (89%) сталкивались с вирусами на своих устройствах. На наш взгляд, это еще раз подтверждает необходимость использования антивирусных программ. На вопрос: «Какие аккаунты у Вас взламывали злоумышленники?» большая часть опрошенных указали что аккаунты взламывались, но тем не менее 24% не подвергались «взламыванию», это говорит о том, что они серьезно относятся к работе в сети Интернет и надежно защищают свои данные. Вопрос об установленной на компьютере программы – фильтра для детей поставил в тупик многих участников опроса. У 86% респондентов не установлено таких программ на ПК, а это значит, что любой подросток может зайти в интернет на любой сайт с любым содержательным контентом и вредоносностью. Также

большая часть опрошенных положительно ответили, что в открытом доступе и в социальных сетях выставляют информацию о себе и о своей семье, при этом указывают свои установочные данные, личные фотографии, контакты, место жительства, место работы или учебы и т.д., что создают благоприятные условия для кибератак со стороны хакеров и других антипровайдеров. На следующий вопрос: «Что вы делаете, когда приходит предложение о добавлении в «друзья» от незнакомых людей?». Большинство респондентов ответили, что удаляют запрос, не принимая дружбу (68%), смотрят их аккаунт, выясняя личность и потом добавляют (22%), остальные оставляют без внимания и рассмотрения (10%). Последний вопрос опросника «Контролируют ли родители деятельность детей в сети интернет?» показал, что родители остаются в стороне от проблемы защиты информации и не контролируют своих детей (25% и 56% соответственно). Но всё же 19% родителей контролируют своих детей в интернете.

Таким образом авторами проанализированы основные вопросы соблюдения правил ИБ среди различных категорий опрошенных (однокурсников, родственников, друзей, а также взрослого поколения). В дальнейших экспериментальных работах будет расширена база вопросов, планируется дифференциация различных категорий пользователей. А также будет выполнены апробация и подбор методов и средств обеспечения ИБ в зависимости от вида инцидента.

Список литературы

1. Машаев А. Что стало причиной роста киберкриминала в Казахстане?
<https://kz.kursiv.media/2022-12-15/chto-stalo-prichinoj-rosta-kiberkriminala-v-kazahstane/>
2. <https://www.cert.gov.kz/>
3. <https://profit.kz/>
4. <https://kz.kursiv.media/>
5. <https://clickfraud.ru/>
6. <https://ranking.kz/>

УДК 740

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БАЛАНЫҢ КОГНИТИВТІ ДАМУЫНДА ИНТЕРАКТИВТІ ОЙЫНДАРДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Оразова А., мектепке дейінгі оқыту және тәрбиелеу
мамандығының 3-курс студенті

Ғылыми жетекшілер: Жандилдина Р.Е., Омарова Д.Қ.

Ы. Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты
Арқалық қ., Қазақстан, E-mail: roza.zhandildina@mail.ru

Мектеп жасына дейінгі жастағы балаларға математика, музыка, бейнелеу өнерін оқытуда интерактивті құрал-жабдықтарды пайдалану нақты математикалық мазмұнды бекітуге және нақтылауға көмектеседі, көрнекі-тиімді ойлауды жақсартады, оны көрнекі-бейнелі жоспарға айналдырады, логикалық ойлаудың қарапайым түрлерін қалыптастырады, сезімін дамытады. түсті.

Сонымен, білім беруді ақпараттандыру тәрбиешілер мен мұғалімдердің педагогикалық жұмысының жаңа жолдары мен әдістерін ашады.

Интерактивті ойын белсенді оқыту әдісі болып табылады. Яғни, бұл әлеуметтік өзара әрекеттесу процесін ұйымдастыратын әдіс, оның негізінде мектеп жасына дейінгі балалардың ойын процесі кезінде немесе осы ойынның нәтижесінде пайда болған кейбір жаңа білім мен тәжірибе болады. Интерактивті ойын – белсенді дидактика, танымдық ойын. Көбінесе мұндай ойындар балаларды оқыту үшін қолданылады[1]

Мектепке дейінгі жаста негізгі әрекет ойын болып табылады. Ойын кез келген нәрсе болуы мүмкін. Жылдың кез келген мезгілінде балалар далада ойнағанды жақсы көреді. Дегенмен, жаңбырлы, қарлы және аязды ауа-райы жағдайында балалар, әрине, ұзақ уақыт бойы үйде қалады: үйде немесе балабақшада. Көңілді уақыт өткізу үшін ғана емес, сонымен қатар мектеп жасына дейінгі балаларды дамыту және тәрбиелеу үшін интерактивті ойындарды белгілі бір уақытты ескере отырып, дозаланған түрде пайдалануға рұқсат етіледі.

Интерактивті ойындардың көптеген нұсқалары бар. Ең бастысы дидактикалық интерактивті ойынды дұрыс таңдау.

Мысалы, музыкалық интерактивті ойындарды пайдалану мектеп жасына дейінгі балалардың көркемдік-эстетикалық талғамын дамытуға мүмкіндік береді. Бұған музыка жетекшісі мен тәрбиешінің бірлескен жүйелі жұмысы сәтті ықпал етуде. Қазіргі уақытта мектеп жасына дейінгі балаларды толыққанды дамыту мәселесі өткір тұр, сондықтан әрбір балабақшада балалардың дамуына барынша қолайлы жағдайлар жасалған. Мектепке дейінгі білім беру мекемесінде заманауи интерактивті жабдықтармен жабдықталған музыка залы бар, музыкалық аспаптар таңдалды, музыкалық-ырғақтық қабілеттер мен негізгі ырғақтық қимылдарды дамыту үшін музыкалық интерактивті ойындардың картотекалары құрастырылды, пәндік дамытушы орта жасалды, қолжетімді АКТ құралдары (интерактивті тақта, ноутбук, проектор, колонкалар).

Балабақша топтарында музыкалық орталықтар дидактикалық ойындармен, музыкалық аспаптармен, топтардағы би шығармашылық орталықтары би композицияларына арналған атрибуттармен жабдықталған: ленталар, шарфтар, жалаулар, би әрекеттеріне арналған гүлдер, көктемгі гүл шоқтары.

Музыкалық бағыттағы интерактивті ойындар өте алуан түрлі: «Әуенді тап», «Тапқыр және тапқыр», «Не артық?», «Музыкалық аспаптар», «Үш кит», «Қонақ...», «Жаңбыр», «Ағынды ән!», «Дауысты және тыныш», «Жол тапқыштар («Маша мен аю» мультфильмі негізінде)», «Көңілді құрбылар (ноталар мен музыкалық қызметкерлер)». Музыка жетекшісімен, мысалы, «Жаңбыр» ойынын үйреніп, содан кейін балалар тәрбиешінің жетекшілігімен оны өз бетінше қайталайды. Мұғалім топтың музыкалық бұрышына «Тамшылар» (үлкен және кіші өлшемді) карточкалар жинағын әкеледі; музыкалық аспаптар: қоңырау, металлофон.

Балалар өз бетінше «Жаңбыр» ойынын ойнайды, ән айтады, ырғақты өрнек салады, қол соғады, музыкалық аспаптарда ойнайды, өздерінің жаңбыр музыкасын ойлап табады.

Интерактивті музыкалық-дидактикалық ойындар балаларды қарапайым тапсырмалардан біршама күрделі импровизациялық және шығармашылыққа

жетелейтін сабақтастық пен өзара байланыстылық принциптері негізінде әзірленеді. Бұл ойындарды мектеп жасына дейінгі балалардың музыкалық және ойын іс-әрекетінде пайдалану таныс балалар әндері үшін ырғақты, динамикалық, дыбыстық дыбыстық суреттерді өздігінен құрастыруға мүмкіндік береді. Түрлі-түсті мультимедиялық суреттер, анимация балаларды баурап алады, ойынға эмоционалды қызығушылықты және оған қатысуға деген ұмтылысты қолдайды[2]

Мұндай интерактивті ойындар балалардың эстетикалық даму саласындағы білімдерін байқаусызда тексеруге, мектеп жасына дейінгі балалардың музыкалық қабілеттерінің деңгейін анықтауға мүмкіндік береді. Балаларға «Гүл-» интерактивті ойыны өте ұнайды. Ойында балалар кез-келген түсті гүл жапырақшасын таңдауға шақырылады. Презентацияға жетекшілік ететін мұғалім таңдалған гүл жапырақшасының музыкасын қосады, балалар әннің, ойынның немесе бидің атын тыңдап, болжайды. Егер жұмыс дұрыс болжанса, таңдалған жапырақшада жұмыстың аты мен мазмұнына сәйкес сурет пайда болады. Ойынның соңында балалар музыкалық нөмірді орындауға шақырылады.

Мектеп жасына дейінгі балалармен жұмыс жасауда танымдық белсенділікті дамыту үшін интерактивті ойындарды пайдалану арқылы оқу материалын тез меңгеру үрдісі байқалады. Мысалы, «Күн, ауа және су», «Наураш зертханасы», «Күн жүйесінің планеталары», «Су неге төгіліп жатыр?», «Кім жасырынғанын тап?», «Хаттар және сандар», «Дауысты – дауыссыз дыбыстар», «Дауысты – керек», «Қатты – жұмсақ», «Не шаншып?», «Заттың атын ата», «Сиқырлы компьютер», «Жабайы – үйшік», «Үйде кім тұрады? ?".

Мұндай ойында бала өзінің өмірлік тәжірибесін пайдаланып, ойлауға, интерактивті тапсырмаларды орындау кезінде салыстыру, қорытынды жасау, өз әрекеттерін орындау. Кез келген әрекет процесінде бала белгілі бір сыртқы нәтижеге әкелетін белгілі бір әрекеттерді және психикалық даму мазмұнының негізін құрайтын ішкі, психикалық әрекеттерді (қабылдау, ойлау, елестету, есте сақтау) игереді. Сол сияқты мектеп жасына дейінгі балалардың кез келген әрекеті көптеген әрекеттерден тұрады [3].

Мектеп жасына дейінгі балаларды тәрбиелеуде интерактивті ойындарды пайдалану балалар үшін қарапайым, қолжетімді түрде бізді қоршаған әлем туралы түсінік беруге мүмкіндік береді; сезімдердің, көңіл-күйдің алуан түрлілігін ажырата білуге үйрету. Мектеп жасына дейінгі балалардың шығармашылық қабілеттерін дамыту үшін интерактивті ойындарды пайдалану әрқашан балалардың дамуында оң тенденция береді. Көрнекі құралдарды пайдалану арқылы балалардың жалпы қабілеттерімен қатар сенсорлық қабілеттері де белсенді түрде дамиды.

Мысалы, интерактивті кесте арқылы орындалатын музыкалық тапсырмалар баланың ақыл-ой әрекетін айтарлықтай белсендіреді, оның шығармашылық сипатқа ие болатын өзіндік музыкалық әрекетін дамытады. Есте сақтау және музыкалық талғамын арттыру. Бұл интерактивті ойындардың құндылығы балалардың түсінігіне қол жетімділігінде, қызығушылықты оятып, оған қатысуға құштарлығын тудырады.

Нәтижесінде балалар белгілі бір білім саласы бойынша қажетті білім алады.

Интерактивті ойындар мазмұны жағынан алуан түрлі және әсем безендірілген, қарапайым навигация жүйесі болуы керек, сонда ғана олар балалардың назарын

аударды, ойынға құштарлығын тудырады, балаларды шығармашылыққа баулиды, оларды дамытады

Мектепке дейінгі 5-6 жастағы балаларға интерактивті білім беру ойындары «Көңілді математика» «Танымдық дамыту» білім беру саласы (Математикалық және сенсорлық дамыту)

Бұл материалда балалар порталының (bibusha.ru) электрондық білім беру ресурсы негізінде математикадан мектепке дейінгі жастағы (5-6 жас) балаларға арналған 13 интерактивті оқу ойындарының таңдауы ұсынылған.

Ұсынылған ойындар сериясын тәрбиешілер 5-6 жастағы балалармен жеке және топтық жұмыста сәтті пайдалана алады, өйткені сәуір айының I-IV аптасы аралығындағы «Математикалық дамыту» кабинетінде бірлескен іс-әрекет барысында «Танымдық дамыту» білім беру бағыты бойынша тапсырмаларын орындауды ескере отырып таңдалды.

Арифметикалық есептер

- сандар мен сандарды азайту, корреляция үшін
- Математикалық жұмбақтарды шешуге үйрету
- жазбаны оқи алу үшін шешімді өз бетінше жазу,
- объектілер саны мен санның сәйкестігін орнату, графикалық бейнелеу

дағдыларын үйретуді жалғастыру

Қосу мен азайтуға арналған арифметикалық есептер реттік шот.

• Көрнекі түрде қабылданған ақпарат негізінде математикалық жұмбақтарды табуды үйреніңіз,

- тапсырма жазбасын оқу, реттік санау дағдыларын бекіту

Математикалық жұмбақ,

- екі кіші саннан 10 санын құрастыру
- Математикалық жұмбақтарды шешуге үйрету
- шешімді жазу, жазбаны оқу,
- талдау мен синтезге арналған логикалық есептерді шығару, екі кіші санның

құрамын бекіту

Заманауи мектеп жасына дейінгі бала қызығушылықпен математикаға қызықты саяхат жасайды. Кейіпкер Фокс Бибушпен ойын-сауық онлайн ойындары балалардың қосу және азайтуға мысалдар құрастыру және шешу қабілетін дамытуға, объектілер саны мен санның сәйкестігін орнатуға, реттік санау дағдыларын бекітуге, логикалық ойлауды, зейінді және жады. Әр тапсырманың шарты хабарланады.

Мектепке дейінгі баланың когнитивті дамуының кезеңдері: Интерактивті ойын – практикалық ойлаудың бір түрі. Ойында бала өз білімімен, тәжірибесімен, алған әсерімен әрекет етеді. Мектеп жасына дейінгі баланың ойын әрекеті барысында компьютерлік құралдарды пайдалана отырып, ол: теориялық ойлауы, дамыған қиялы, іс-әрекеттің нәтижесін болжай білуі, ойлаудың жобалау сапалары және т.б. дамиды. Интерактивті ойынды оқу іс-әрекетінде қолдану[4]

Мектепке дейінгі баланың когнитивті дамуының кезеңдері:

- Қызығушылығы.-
- Танымдық белсенділігін дамыту.

Ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану білім беруді жалпы жаңғыртудың, іс-әрекеттің мазмұны мен нысандарын, балабақшадағы бүкіл өмір салтын жаңартудың қажетті құрамдас бөлігі және шарты болып табылады. Ақпараттық технологиялар заманауи мектепке дейінгі білім берудің негізіне айналып келе жатқанына ешкім шүбә келтірмейді.

Бірақ олар сәйкес педагогикалық технологиялармен үйлескенде ғана тиімді: егер тәрбиеші бір категорияда ойлайтын болса, онда техникалық құралдарды пайдалану оқу процесінің мәнін және материалды берудің дәстүрлі репродуктивті әдісін өзгертпейді.

Балалармен жұмыста интерактивті ойындарды қолданылады, олар балалардың танымдық белсенділігін белсендіреді және материалды меңгеру мен бекіту тиімділігін арттырады.

Сонымен, қорытындылай келе, интерактивті ойындар жоғары педагогикалық шеберлікпен бірге мектепке дейінгі білім берудің оқу-тәрбие процесін жан-жақты, жанды және балалар үшін назардан тыс қалдырады деп сеніммен айта аламыз.

Интерактивті ойындарды пайдалана отырып, балалардың оқуға деген ынтасы артады (бұл мектепке дайындық тобында әсіресе маңызды, балалар ынтымақтастықтың жаңа түрлерін меңгереді, баланың рефлексиясы қалыптасады, олардың жетістіктерін бағалайды, бұл да білімнің тамаша көрсеткіші болып табылады. баланың мектепке дайындығы).

Интерактивті ойындарды қолдану арқылы балалардың сабаққа деген көзқарасы өзгереді, олардың зейінділігі артады, ойлауға, қойылған сұрақтарға дұрыс жауап табуға ұмтылыс пайда болады. Жігіттер ақылдырақ болды, кейде олар қойылған тапсырмалардың бірнеше шешімін табады.

Тек дәстүрлі оқыту әдістерін қолдану тиімсіз екені белгілі, сондықтан заманауи білім беру технологиялары қажет. Қазіргі кезеңде мектеп жасына дейінгі балалармен жұмыс істеуде жаңа интерактивті ойындарды пайдалану мәселесі әрқашан өзекті болып саналады[5]

Интерактивті ойындар ағылшын тілінен аудармада интерактивті сияқты нәрсе (интерактивті: inter between, between; active from act act, action). Ол біреумен белсенді әрекеттесу, әңгімелесу, диалог құру мүмкіндігін білдіреді. Басқаша айтқанда, интерактивті ойын белсенді оқыту әдісі болып табылады. Яғни, бұл әлеуметтік өзара әрекеттесу процесін ұйымдастыратын әдіс, оның негізінде мектеп жасына дейінгі балалардың ойын процесі кезінде немесе осы ойынның нәтижесінде пайда болған кейбір жаңа білім мен тәжірибе болады.

Интерактивті ойын – белсенді дидактика, танымдық ойын. Көбінесе мұндай ойындар балаларды оқыту үшін қолданылады.

Мектепке дейінгі жаста негізгі әрекет ойын болып табылады. Ойын кез келген нәрсе болуы мүмкін. Жылдың кез келген мезгілінде балалар далада ойнағанды жақсы көреді. Дегенмен, жаңбырлы, қарлы және аязды ауа-райы жағдайында балалар, әрине, ұзақ уақыт бойы үйде қалады: үйде немесе балабақшада. Көңілді уақыт өткізу үшін ғана емес, сонымен қатар мектеп жасына дейінгі балаларды дамыту және тәрбиелеу үшін интерактивті ойындарды белгілі бір уақытты ескере отырып, дозаланған түрде пайдалануға рұқсат етіледі.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Белкина В.Л. Ерте және мектепке дейінгі балалық шақ психологиясы. – М.: Академиялық жоба: Гаудеамус, 2005 ж.
- 2 Венгер Л.А., Мухина В.С. Мектеп жасына дейінгі балалардың сенсорлық тәрбиесі // Мектепке дейінгі тәрбие, 2004, №13. - Б.424.
- 3 Венгер Л.А. Мектеп жасына дейінгі балалардың сенсорлық тәрбиесіне арналған дидактикалық ойындар мен жаттығулар.- М.: Білім, 2008.
- 4 Веракса Н.Е. Туғаннан мектепке дейін. Мектепке дейінгі білім берудің негізгі жалпы білім беру бағдарламасы / Веракса Н.Е., Комарова Т.С., Васильева М.А. - М.: Мозаика-Синтез, 2011 ж.
- 5 Мектеп жасына дейінгі балалардың сенсорлық тәрбиесіне арналған дидактикалық ойындар мен жаттығулар / Ред. Л.А.Венгер. - М.: Білім, 2008. - С. 315.

УДК 796.966

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ФИТНЕС-ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКАХ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В ШКОЛЕ

Орынбасар Б.Р.

Соавтор: Абдығалиев А.Б.

ВКУ имени С. Аманжолова, г. Усть-Каменогорск, Казахстан

Рассматриваются подходы к повышению эффективности уроков физической культуры на основе внедрения в процесс физического воспитания школьников современных физкультурно-оздоровительных технологий. Конкретизируется роль детского фитнеса в повышении мотивации к занятиям физической культурой в школе.

Ключевые слова: здоровьесбережение, школа, школьники, фитнес-технологии, физическое воспитание.

Здоровьесбережению детей и подростков в нашей стране в последнее время уделяется серьёзное внимание: об этой проблеме говорят, пишут. В том числе в начальной школе введён ещё один час занятий по физической культуре. Однако, как показывают исследования, количество детей, подверженных различным заболеваниям (простудные заболевания, ожирение, нарушение осанки) неуклонно растёт. Возникает закономерный вопрос: «Как с этим бороться?»

Несмотря на то, что физкультурно-образовательная деятельность значительно изменилась в связи с модернизацией всего образования, все же можно выделить ряд очевидных противоречий.

С одной стороны, отмечается рост образовательных учреждений различных типов, новаторских технологий и программ, которые направлены на развитие интеллектуальных способностей детей, начиная с младшего школьного возраста; с другой же стороны, очевидна отрицательная тенденция в объёме и качестве двигательной активности учащихся и в ценностных ориентирах на здоровый образ жизни. Исследования последних лет показывают, что гипокинезия — это одна из главных причин высокой заболеваемости детей младшего школьного возраста.

На наш взгляд, решение этой проблемы должно носить комплексный, системный характер и касаться пересмотра традиционных подходов к занятиям физической культурой в школе.

Ни для кого не секрет, что уже в течение длительного периода времени наблюдается неудовлетворенность учащихся уроками физкультуры в школе и, как следствие — снижение уровня физической активности, подготовленности и полная потеря интереса к занятиям у учащихся.

В огромном разнообразии способов и средств развития физических качеств у детей младшего школьного возраста особо выделяют занятия фитнесом. Его внедрение в систему школьного образования может способствовать обновлению содержания занятий физической культурой, и как следствие — повышению интереса к занятиям в целом.

Доступность занятий детским фитнесом объясняется тем, что их содержание определяется простыми общеразвивающими упражнениями, которые не требуют ни дорогого оборудования, ни дополнительных вложений. При этом упражнения оказывают разностороннее воздействие на организм ребёнка: на дыхательную, сердечно-сосудистую и нервную системы, на опорно-двигательный аппарат.

Важно отметить эмоциональный фон, который создаётся на таких занятиях — грамотно подобранное музыкальное сопровождение — создаёт положительный психологический настрой у учащихся.

Стоит сказать, что детский фитнес помимо положительного влияния на физические кондиции детей, может рассматриваться как важный инструмент повышения социальной адаптированности, необходимости согласовывать свои движения с партнёрами в группе, создания условий для демонстрации своего успеха, получения удовлетворения от занятий. Всё это позволяет рассматривать детский фитнес на уроках физической культуры как эффективный инструмент для повышения у младших школьников интереса к занятиям физкультурой в школе.

Оздоровительные фитнес — технологии включают в себя упражнения ритмики, стретчинга, хореографии, дыхательной гимнастики, фитбол-аэробики. Особо привлекательными для учащихся младших классов являются элементы хореографии, позволяющие ребёнку корректировать осанку, сформировать красивые манеры, походку, выразительность движений. А также способствуют развитию творческих способностей и позитивному настрою к жизни.

К одному из популярных и доступных направлений детского фитнеса можно отнести фитбол-аэробику. Это современное направление оздоровительной аэробики, где используются большие гимнастические мячи — фитболы. Выполнение упражнений на них позволяет достичь оздоровительного эффекта. Это приводит к решению целого ряда задач. В работу включаются одновременно двигательный, слуховой, зрительный, вестибулярный, тактильный и обонятельный анализаторы. Всё это позитивно влияет на физическое и психоэмоциональное состояние занимающихся и вызывает большой интерес у детей. Ещё как положительный момент стоит отметить, что занятия с мячами можно продолжить и дома.

Большая отдача при использовании как части фитнеса от стретчинга — системы статических растяжек. Любое движение нашего тела — это растяжка: глубокий вдох, улыбка, наклоны, перегибы корпуса. Гибкость нашего тела — это

наша молодость, а молодость и здоровье следует беречь с детства. Не интенсивность, а систематичность упражнений — вот ключ к успеху при занятиях стретчингом.

Игровой стретчинг направлен на активизацию защитных сил организма, развитие пластичности, мышечной свободы, ритмичности, слухового внимания и памяти, то есть творческих и оздоровительных возможностей организма, на снижение эмоционально-психического напряжения. Стретчинг включает в себя динамические и статические нагрузки в игровой форме. Именно игра поддерживает живой интерес к занятию. Упражнения игрового стретчинга носят имитационный характер. К школьному возрасту у ребенка формируется наглядно-образное мышление, что позволяет с большей эффективностью выполнить имитационные движения.

Основные принципы организации работы по игровому стретчингу: наглядность — образный показ; доступность; обучение упражнениям от простого — к сложному, от известного — к неизвестному, учитывая степень подготовленности детей. Систематичность — регулярность занятий, увеличение количества упражнений, усложнение техники их выполнения; закрепление навыков выполнения упражнений; индивидуально-дифференцированный подход; учет возрастных особенностей, состояния здоровья каждого ребенка; сознательность, понимание пользы от выполнения упражнений, потребность их выполнять.

Комплексы упражнений игрового стретчинга проводятся в виде сюжетно-ролевой или тематической игры, состоящей из взаимосвязанных игровых ситуаций, заданий, упражнений, подобранных таким образом, чтобы содействовать решению оздоровительных и развивающих задач. Широко используется метод аналогии с животным и растительным миром (образ, поза, двигательная имитация), метод театрализации, где педагог-режиссёр, используя игровую атрибутику, образ, активизирует работу правого полушария головного мозга ребёнка, его пространственно-образное мышление, способствуя высвобождению скрытых творческих и оздоровительных возможностей подсознания.

Но, к нашему сожалению, на сегодняшний день применение фитнес — технологий в школах мало востребовано. Одним из факторов такой «маловостребованности» является, во-первых, недостаточная профессиональная педагогическая компетентность учителей физической культуры по оздоровительным направлениям, также требуют доработки и подходы внедрения занятий детским фитнесом в уже сложившуюся урочную систему школ.

Урок по физической культуре (как основная форма образовательного процесса) должен прежде всего выполнять свою основную функцию — образовательную. Но в то же время педагог средствами урока должен формировать навыки оздоровительной физической культуры для сохранения и укрепления здоровья. Особенно это важно и актуально в младшем школьном возрасте, когда закладываются основы физической культуры человека, формируется мотивация для занятий спортом. Этот возраст благоприятен для того, чтобы овладеть базовыми основами движений, техникой различных физических упражнений.

Таким образом, на основании вышеизложенного можно заключить, что внедрение в процесс физического воспитания средств и методов детского фитнеса является актуальным и востребованным исходя из сложившейся ситуации со

здоровьем учащихся в начальной школе. При этом важно отметить, что необходимо повышать и заинтересованность самих педагогов во внедрении таких технологий в учебный процесс по физической культуре.

Список литературы

1. Красникова, О.С. Современные проблемы организации физического воспитания школьников / Красникова О. С., Пащенко Л. Г., Коричко А. В., Пащенко А. Ю., Полушкина Л. Н. // Теория и практика физической культуры. — 2021 — № 12 — с. 38–40.

2. Кузьмина, С.В. Возможности комплексного воздействия фитбол-аэробики на физическую подготовленность детей младшего школьного возраста / С.В. Кузьмина // Мат-лы 5 Всеросс. науч. — практ. конф. — СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2019 — с. 121–126.

3. Латыпов, И.К. Урок физической культуры: каким ему быть в начальной школе? / И. К. Латыпов, В. И. Лукина // Начальная школа. — М., 2020 — № 10 — с.60–64.

4. Лосева, Н.А. Фитнес-технологии как путь повышения интереса и эффективности урока физической культуры в школе / Н. А. Лосева, Г. Н. Пономарев, Е. Г. Сайкина // Теория и практика физической культуры. — 2019 — № 8 — с. 55–60.

УДК 796.966

ВОЗМОЖНОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ ФИТНЕС-ТЕХНОЛОГИЙ В ПОДГОТОВКЕ ДЕВУШЕК СПЕЦИАЛИЗИРУЮЩИХСЯ В СПОРТИВНОЙ ХОДЬБЕ

Орынбасар Б.Р.,

Соавтор: Абдыгалиев А.Б.

ВКУ имени С. Аманжолова, г. Усть-Каменогорск, Казахстан

В статье рассматриваются возможности применения фитнес-технологий в подготовке девушек, специализирующихся в спортивной ходьбе. Занятия строятся в основном по типу широкой общей физической подготовки и всестороннего гармоничного развития.

Ключевые слова: фитнес-технологии, физическая подготовленность, физическая подготовка, физические упражнения, гибкость, спортивная ходьба

Особенностями спорта высших достижений, по мнению многих авторов, являются: резкое повышение его социальной роли в мире; все возрастающая профессионализация; жесткий уровень профессиональной жизни; высочайшие требования к возможностям спортсмена; выраженная интенсификация подготовки; возрастание напряженности соревновательной борьбы; повышение мотивационной стоимости спортивной победы; высокая личная ответственность спортсмена за результат.

Воспитывать морально волевые качества спортсмена. В процессе многолетней тренировки девушки-сороходы, как и любые другие спортсмены, проходят техническую, физическую, тактическую, теоретическую и морально-волевою

подготовку.

На этапе начального обучения основное внимание уделяется обучению технике легкоатлетических упражнений. На втором, наряду с обучением, большое место отводится развитию физических качеств: силы, быстроты, выносливости, гибкости, ловкости. На третьем этапе главной задачей становится развитие двигательных качеств, технике выполнения.

Основные средства и методы тренировки легкоатлета – это различные физические упражнения, вспомогательные – словесные и показательные, также включают в себя:

– Основные упражнения – это те, которые подлежат изучению или в которых специализируется тот или иной легкоатлет.

– Подводящие – способствующие более эффективному овладению техникой основных упражнений.

– Общеразвивающие, целью которых является достижение высокой работоспособности организма, и направлены на общее развитие и укрепление организма спортсмена: повышение функциональных возможностей внутренних органов, развитие мускулатуры, улучшение координационных способностей, физических качеств – с учетом особенностей и требований специализации спортивной ходьбы. К ним относятся упражнения на снарядах (гимнастическая стенка, скамейка и другие), со снарядами (набивные мячи, утяжеления, блины от штанги, гантели), на тренажерах, подвижные и спортивные игры, кроссы, ходьба на лыжах, катание на коньках, плавание.

– Специальные – упражнения, направленные преимущественно на развитие и совершенствование двигательных качеств и навыков (техники), специфических для спортивной ходьбы.

– Вспомогательные – не имеющие, казалось бы, прямого отношения к основным легкоатлетическим упражнениям, но играющие важную роль. Они способствуют разносторонней физической подготовке, более рациональному отдыху, в первую очередь нервной системы, более эффективному расслаблению. К ним относятся различные виды спорта: гимнастика, лыжи, плавание, спортивные игры, а также те виды легкой атлетики, в которых

Применение одних и тех же средств может осуществляться по-разному. В настоящее время в системе физической культуры разрабатывается большое количество инновационных технологий, методик и оздоровительных программ. Фитнес-технологии – это, прежде всего, технологии, обеспечивающие результативность в занятиях фитнесом. Более точно их можно определить, как совокупность научных способов, шагов, приёмов, сформированных в определённый алгоритм действий, реализуемый определённым образом в интересах повышения эффективности оздоровительного процесса, обеспечивающий гарантированное достижение результата, на основе свободного мотивированного выбора занятий физическими упражнениями с использованием инновационных средств, методов, организационных форм занятий фитнеса, современного инвентаря и оборудования.

Анализируя фитнес-технологии, их современное содержание, следует отметить, что больше всего их появляется в фитнес-индустрии, которая, развиваясь быстрыми темпами, берет для решения своих задач всё самое ценное,

наработанное за многие годы в оздоровительной физической культуре (основой являются как традиционные, так и инновационные методики, программы, технологии), модернизирует и на этой основе создает фитнес-технологии, описание которых встречается как в научных исследованиях, методических разработках, образовательных программах, так и в разных видах физической культуры, где они с успехом применяются.

Для скорохода важна гибкость позвоночника, подвижность в тазобедренном, коленном и голеностопном суставах, а также эластичности мышц передней, задней поверхностей бедра, икроножной мышцы и ахилового сухожилия.

В последнее время в теории и практике физической культуры и спорта возрос интерес к различным упражнениям фитнеса, как к средству развития гибкости. Благодаря их выполнению улучшается подвижность в суставах, приобретает навык глубокого расслабления, улучшается самочувствие и появляются положительные эмоции у занимающихся.

Во многих видах спорта, в том числе и в легкой атлетике, для развития гибкости применяются в основном динамические упражнения. В то же время практика показывает, что их выполнение нередко приводит к появлению отрицательных эмоций, острым болевым ощущениям, а также травмам. В качестве развития гибкости у девушек скороходов, мы предлагаем включить в систему подготовки спортсменок фитнес-технологии. В последнее время огромной популярностью пользуются занятия направления «Mind & Body» (разум и тело). Современный взгляд на здоровый стиль жизни вызвал в последние годы интерес к восточным оздоровительным системам, а также западным методам тренировки, основанным на неразрывной связи тела и сознания.

В результате инновационного развития указанных систем создано самостоятельное направление, получившее название «ментальный фитнес», «разумное тело» или как его называют за рубежом «Body & Mind». К ментальному фитнесу относят в первую очередь систему йоги, китайскую гимнастику ушу и ее разновидности, корейские и японские оздоровительные системы, тайчи (тайцзицюань), чи-бол, цигун и некоторые другие системы тренировок и программы, которые объединяет осознанное отношение человека к движениям. Особенностью ментальных направлений в фитнесе является использование визуализации, а также медитации и релаксации.

Положения, при правильном подборе и применении, оказывают воздействие на все органы и системы организма, не вызывая от них оттока крови, а, напротив, улучшая её циркуляцию; –известно, что высокого уровня физического совершенства, умения владеть своим телом йоги достигли благодаря чередованию веками продуманных и отработанных положений тела (асан) и полным расслаблением мышц. А умение расслаблять свои мышцы –одно из основных условий при развитии гибкости. Одни из упражнений направления «Mind & Body» направлены на растягивание задней поверхности тела, другие –передней, третьей –боковых поверхностей, а также имеются упражнения, позволяющие растягивать мышцы при скручивании позвоночника или отдельных звеньев тела.

Анализ научно-методической и специальной литературы показал, что в подготовке девушек-скороходов является актуальным применение фитнес-

технологий, которые позволяют развить гибкость, подвижность суставов. В подготовке девушек-скалолазов фитнес-технологии могут использоваться: в разминке после упражнений на разогревание как средство подготовки мышц, сухожилий и связок к выполнению объемной или высокоинтенсивной тренировочной программы; в основной части тренировочного занятия, как средство развития гибкости и повышения эластичности мышц и связок; в заключительной части занятия как средство восстановления после высоких нагрузок и профилактики травм опорно-двигательного аппарата, а также снятия болей и предотвращения судорог. Гибкость необходима для выполнения движений с большой амплитудой. Недостаточная подвижность в суставах может ограничивать проявление качеств силы, быстроты реакции и скорости движений, выносливости, увеличивая энергозатраты и снижая экономичность работы.

Список литературы

1. Красникова, О.С. Современные проблемы организации физического воспитания школьников / Красникова О. С., Пащенко Л. Г., Коричко А. В., Пащенко А. Ю., Полушкина Л. Н. // Теория и практика физической культуры. — 2021 — № 12 — с. 38–40.

2. Кузьмина, С. В. Возможности комплексного воздействия фитбол-аэробики на физическую подготовленность детей младшего школьного возраста / С.В Кузьмина // Мат-лы 5 Всеросс. науч. — практ. конф. — СПб.: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2019 — с. 121–126.

3. Латыпов, И. К. Урок физической культуры: каким ему быть в начальной школе? / И. К. Латыпов, В. И. Лукина // Начальная школа. — М., 2020 — № 10 — с. 60–64.

4. Лосева, Н.А. Фитнес-технологии как путь повышения интереса и эффективности урока физической культуры в школе / Н. А. Лосева, Г. Н. Пономарев, Е. Г. Сайкина // Теория и практика физической культуры. — 2019 — № 8 — с. 55–60.

ӘОЖ 004.08:659.1:316.3

ЖАРНАМА ДИЗАЙНДАҒЫ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТІНІҢ ҚОҒАМДАҒЫ АЛАТЫН ОРНЫ

Орманов Б., студент, Жарнама дизайны, 2-курс

Ғылыми жетекші: Сейтпахиева А.Т., оқытушы, магистр

М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті,

Тараз қ., Қазақстан,

E-mail: ormanovbagdaulet2@gmail.com; asiya.tursynalievna1986@gmail.com

Жасанды интеллект (AI) - бұл қарқынды дамып келе жатқан өнеркәсіп және технологияның бірі. Жасанды интеллектті қолданатын маркетингтік қосымшаларға деген қызығушылық әлі де жаппай енгізуге айналмағанымен, жасанды интеллект маркетинг әдісін түбегейлі өзгертуге мүмкіндігі бар әлеуеті технологиялардың бірі. Нәтижесінде, маркетингтегі жасанды интеллект зерттеу үшін маңызды сала болып табылады.

Жасанды интеллект (ЖИ) - бұл бірнеше ондаған жылдар бойы жұмыс істеп келе жатқан технология, бірақ жақында ғана оны өрістету үшін мүмкін болған технологиялар санаты мен зерттеу тақырыбы. ЖИ Нарықтағы енді-енді дамып келе жатқанына қарамастан, ЖИ қосымшалары әртүрлі салаларда, әсіресе маркетингте өздерінің жоғары тиімділігін дәлелдеді. Маркетологтар жасанды интеллект технологиясындағы жақында болған серпілістерге және оның пайдалылығын көрсететін пайдалану нұсқаларының өсіп келе жатқанына қуанып отыр. Бұл ынта технологияның қалай жұмыс істейтінін, оны тәжірибеге қалай енгізу керектігін және ұзақ мерзімді салдарлары туралы жалпы түсінікке әлі аударылған жоқ.

Жасанды интеллект (AI) жетілдіріліп, маркетингте кеңінен қолданылатындықтан, маркетологтардың оны дұрыс біріктіру және басқару қабілеті барған сайын маңызды бола түседі. Жасанды интеллект жұмыс орнында адамдардың құндылықты құрудағы және бөлісудегі рөлін түсінуі олардың мансабының, олар жұмыс істейтін ұйымның жетістігі үшін өте маңызды және қарым қатынас жүргізетін клиенттермен.

Нәтижесінде (ЖИ) жақын арада маркетинг сипатында түбегейлі өзгерістерге әкелуі мүмкін.

Маркетингтердің клиенттермен қарым-қатынас жасау тәсіліне, мақсаттарына жету үшін қолданатын әдістер мен құралдарға, жұмыс орнында олар бағалайтын таланттарға және олардың күнделікті міндеттерінің сипатына қатысты түбегейлі өзгерістер «AI маркетинг дәуірі" деп аталды. Жасанды интеллект компьютерлерді енгізуден туындаған өзгерістер санына ұқсас маркетингтің сипатын түбегейлі өзгерте алады. Нәтижесінде маркетингтегі жасанды интеллект тақырыбы болашақ өзгерістерге дайындалу үшін терең зерттеу мен талдауды қажет етеді.

ЖИ жарнамасы мәселесі ЖИ технологиясының барған сайын жетілдірілген жетілдірілуіне және маркетологтар арасындағы толқудың жоғары деңгейлері мен жоғары деңгейдегі қолданба арасындағы алшақтыққа байланысты зерттеудің маңыздырақ болып келеді. Нәтижесінде, кең тарағанға дейін шешілуі қажет макро және микро деңгейлердегі мәселелерге қарамастан, жасанды интеллект құнды құруды, оңтайландыруды және бөлуді жақсарту арқылы маркетологтарға, тұтынушыларға және тұтастай алғанда қоғамға таза оң пайда береді, менің дипломдық жұмысыма сәйкес. Жасанды интеллект жарнамасы мәселесі зерттеу үшін барған сайын маңызды бола түсуде, өйткені жасанды интеллект технологиясының жетілдірілуі және маркетологтар мен жоғары деңгейлі қосымшалар арасындағы ынта-жігердің жоғарылауы арасындағы алшақтық. Нәтижесінде, кеңінен енгізілгенге дейін шешілуі керек макро және микро деңгейлердегі мәселелерге қарамастан, жасанды интеллект маркетологтарға және тұтынушыларға жалпы қоғамға құндылықты құруды, оңтайландыруды және бөлуді жақсартып отырып, таза оң артықшылықтар береді.

Бұл зерттеу жасанды интеллекттің маркетинг пен жарнамаға микро және макро әсерін зерттейді. — жасанды интеллект мәселесі көптеген қосымшалармен осындай кең тақырып болғандықтан, маркетингтегі жасанды интеллект мәселесі жеке қосымшалар мен қолдану нұсқаларын әрі қарай зерттеуге жеткілікті болуы мүмкін. Алайда, бұл мақаланың мақсаты маркетологтарға өз секторындағы жасанды интеллект туралы табиғи түрде білуге мүмкіндік беретін мәселеге жүгіну болды,

және бірегей идеяларды алу үшін әр қосымша мен пайдалану үшін жеткілікті тереңдікті ұсыну.

Маркетингтегі жасанды интеллект саласы күрделі және тез өзгереді. Нәтижесінде менің зерттеуім өте тез ескіруі мүмкін [2]. Сонымен қатар, маркетингтегі көптеген әлеуетті жасанды интеллект қосымшалары мені күнделікті маркетинглогтардың тәжірибесі үшін ең маңызды деп тапқан салаларға ғана бағыттау мүмкіндігін шектейді. (іздеу үшін қолданылатын жасанды интеллект мәселесі бойынша зерттеу, синтездеу және пайдалы көзқарас уақытының шектеулеріне байланысты, мысалы, Google рейтингтік алгоритмдері, іздеу нәтижелерін жекелендіру және т.б.), әдейі түсірілді. Осы шектеулерге байланысты бұл зерттеу маркетингтегі жасанды интеллектті мұқият зерттеуге арналмаған.

Маркетингтегі жасанды интеллект төңірегіндегі дүрбелеңге байланысты менің зерттеу техникамада шектеулер бар. Маркетингте дамыған жасанды интеллект әлі де салыстырмалы түрде жас технология болып табылады. Нәтижесінде бұл мәселе бойынша рецензияланған зерттеулер жетіспейді. AI перспективалары туралы ақпарат жинау және (есеп беру үшін пайдаланылатын көптеген деректер көздері, мысалы, оның әр түрлі жағдайдағы тиімділігі, клиенттерді қабылдау және т.б.) толығымен дұрыс болмауы мүмкін. Сол сияқты, жасанды интеллектке деген құлшыныстың артуынан және технологиялар барлық маркетингтік мәселелердің панацеясы деген сенімнен туындаған алалаушылық зерттеу нәтижелерін бұрмалауы мүмкін.

Алайда, соңғы жылдардағы өте сенімді зерттеу көздері әлі де көп (2017 және 2018) Менің — зерттеу әдіснаманың басты мақсаты - маркетингтегі жасанды интеллект туралы объективті және күрделі түсініктерді біріктіру. Көптеген жағдайлық зерттеулерге және оның артықшылықтарын көрсететін ресми құжаттарға сүйене отырып, жасанды интеллект маркетингін жалпыға бірдей жақсы деп сипаттауға болады. Алайда, бұл басқа ықтимал ұзақ мерзімді әсерлерді анықтау мүмкіндігін шектейді және ИИ-ді мерзімінен бұрын орналастыру үшін артық төлеу қаупін және оның жағымсыз салдарын азайту жөніндегі белсенді жоспарсыз ИИ-ді асығыс кеңінен қабылдауды арттырады.

Маркетингтегі жасанды интеллект тақырыбына 1) екенін түсіну пайдалы деп санаймын AI барлық маркетингтік проблемалардың панацеясы емес, 2) кеңейтілген қайталанулар және жасанды интеллектті кеңінен енгізу жағымсыз және күтпеген салдарға әкелуі мүмкін, және 3) Шуылға қарамастан, жасанды интеллекттің маркетингке әсері өте зор.

AI маркетингі туралы жан-жақты түсінік алуға арналған менің зерттеу тәсілдерім әр түрлі болды, бірақ олар негізінен екінші деңгейлі зерттеу көздеріне негізделген. Эмпирикалық деректерді рецензияланған мақалалардан, ғылыми фирмалардың ауқымды зерттеулерінен және беделді мекемелердің есептерінен табуға болады. Жасанды интеллект туралы презентациялар мен академиялық есептер әртүрлі көзқарастарды ұсынады және технологияның алдыңғы қатарындағы қазіргі оқиғалар туралы түсінік береді. Технологияның техникалық сипаттамаларын түсіну оқу әдебиеттері мен журнал басылымдарына беріледі. Ресми құжаттар, жағдайлық зерттеулер және жасанды интеллект компанияларының блогтық хабарламалары сияқты басқа зерттеу көздері жасанды интеллекттің әр түрлі

маркетингтік қосымшаларының пайдалылығы туралы жеке мәліметтер береді, сонымен қатар маркетингте жасанды интеллектті қолданған маркетингшілердің әртүрлі көзқарастары.

DeepMind жасанды интеллектісі, Demis Hassabis, Google-дің DI стартапының жасаушысы және бас директоры, — бұл «машиналарды қалай ақылды ету туралы ғылым» (Ахмед, 2015). Бұл сипаттама қаншалықты кең болса да, орынды, өйткені — жасанды интеллект - бұл көптеген қосымшалар үшін әмбебап сөз. AI дауысты тану, кескінді сәйкестендіру, виртуалды көмекшілер және іздеу кеңестері сияқты нақты жасанды интеллект қосымшаларына әкелетін машиналық оқыту және терең оқыту сияқты кіші санаттарды қамтиды. Мұның бәрі бұрын көрсетілгендей тар жасанды интеллекттің мысалдары. Жалпы жасанды интеллект (GAI), тіпті супер-жасанды интеллект (SAI) — бұл маркетингшілер үшін қол жетімді болудан алыс ұғымдар. Осы зерттеуде қолданылатын «II» термині барлық мағынадағы және мақсаттағы тар жасанды интеллекттің синонимі болып табылады. Біз осы мәселе бойынша ақпараттық пікірталасқа көмектесу үшін жасанды интеллектте қолданылатын кейбір негізгі терминдердің анықтамаларын зерттей аламыз.

Жасанды интеллект деректерді жинайтын және оларды ақылды тіршілік иелері жақсы орындайтын әрекеттерді орындау үшін қолданатын компьютерленген жүйелер ретінде сипатталады. ЖИ-дің әр түрлі түрлері болғандықтан, IBM-дегі жасанды интеллекттің ғылыми директоры Гурудут Банавар бұл терминді «технологиялар портфелі» (Karut, 2016) деп сипаттайды. Бұл жасанды интеллект технологиялары әртүрлі функцияларды орындайды және әртүрлі жылдамдықта дамиды, бірақ олардың барлығы компьютерлерде адамның интеллектін «ақылды» етіп модельдеуге бағытталған. Жасанды интеллекттің екі түрі бар:

AGI, сондай-ақ Strong AI деп аталады, теориялық тұрғыдан ақылға қонымды тіршілік иесі жасай алатын кез-келген жұмысты орындай алатын жасанды интеллект түрі. AI-дің бұл түрі көбінесе ғылыми фантастикада кездеседі және кең ауқымды функцияларды орындай алатын және өзін адамдар сияқты ұстай алатын жасанды интеллект ретінде анықталады. Адам табиғатының күрделілігіне және біздің ақыл-ойымыздың қалай жұмыс істейтінін шынымен қаншалықты аз түсінетіндігімізге байланысты нақты ОП құруға тырысу болған жоқ. Барлық ниеттер мен мақсаттар үшін AGI осы құжаттың қалған бөлігінде еленбейді, өйткені оның қазіргі даму дәрежесі маркетингшілер үшін практикалық салдары болмайды.

Тар жасанды интеллект, сондай-ақ әлсіз жасанды интеллект деп аталады, белгілі бір тапсырмаларды орындауға қабілетті. Ол когнитивті қабілеттердің бір саласын дамытуға бағытталған, мысалы, кескінді тану, болжамды талдау, көлік жүргізу және клиенттерді сегментациялау. Бұл жасанды интеллекттің ең танымал түрі және оны күнделікті өмірде электрондық пошта арқылы спам-боттар және көптеген веб-сайттардағы ұсыныстар жүйесі түрінде табуға болады, мысалы, Amazon өнімдерінің ұсыныстары және Netflix фильмдерінің / телебағдарламаларының жеке ұсыныстары.

Қорытынды

Бүкіл саланың шамамен 2,55% -ы жасанды интеллектке инвестиция салған, сондықтан маркетинг қазір жұмсалған ресурстар бойынша 4-ші және 6-шы өнеркәсіптік қолданушы болып табылады. Жасанды интеллект технологиясы

маркетингте ондаған жылдар бойы қолданылғанымен, бірқатар айнымалылар жақында қызығушылық пен практикалықтың артуына әкелді. Бұрынғысынан гөрі арзан бағамен жасанды интеллект алгоритмдерін ауқымды түрде өңдеудің есептеу мүмкіндіктерін кеңейту, деректерді басқару саласындағы үлкен деректер және онымен байланысты жетістіктер, осы салаға деген қызығушылықтың қайта жандануы және саланы ілгерілетуге ұмтылатын талантты мамандардың үнемі өсіп келе жатқан пулы. осы факторлардың кейбіреулері ғана.

AI технологиясы бұрынғыдан да қол жетімді бола бастаған кезде, біз оның маркетингтік әлеуетінің әртүрлі тәсілдермен көрінетінін көре бастадық. Қуатты жасанды интеллект жүйелерін орнататын компаниялардың саны әлі де аз, бірақ барлық көлемдегі көптеген компаниялар кішігірім шешімдерді қолданады, оларды орнату және іске қосу үшін аз күш жұмсау қажет. Біз негізгі шешуші факторға негізделген масштаб құрдық: фирмалар жасанды интеллектті қолдана алатын әр түрлі дәрежелерді көрсететін қатысу дәрежесі. AI жүйелерін құру және пайдалану үшін қажетті қаражат мөлшері, олардың қызметінде AI шешуші рөл атқаратын дәрежесі. негізгі бизнес ұсыныстар немесе күнделікті операциялар, және олардың — жасанды интеллект қосымшаларының күрделілігі - бұл ескеру қажет факторлар. ИИ шешімдерін төмен деңгейдегі қатысумен жүзеге асыратын фирмалар (кіру кедергілерінің төмендеуінен пайда көреді, мысалы) ресурстары аз, бірақ олар барлық әлеуетті іске асыра алмауы мүмкін, төменде көрсетілгендей, жоғары деңгейлі жасанды интеллект жүйелері ұсына алады. Екінші жағынан, жоғары деңгейлі жасанды интеллект шешімдерін қолданатын фирмалар өз қызметтері негізінде көптеген артықшылықтарға ие бола алады, бірақ ресурстарға деген қажеттіліктің едәуір артуы арқылы.

Қолданылған әдебиеттер

1. Secret Job Board: <https://designdrug.notion.site/design...>
2. UX Research Trends: <https://maze.co/resources/continuous-...>
3. Rive Animation: <https://rive.app/>
4. Twitter design guide: <https://twitter.com/leyeConnect/statu...>

ӘОЖ: 534.7

МАШИНАЛЫҚ ОҚЫТУ КӨМЕГІМЕН СӨЙЛЕУДІ ТАНУ АЛГОРИТМДЕРІН ТАЛДАУ

Сәрсенхан Айнұр

Ғылыми жетекші: Ерболатұлы Досым

С. Аманжолов атындағы ШҚУ, Өскемен қ., Қазақстан

E-mail: ainursarsenhanova2001@gmail.com

Дауыс эмоциясын тану – адамдар мен заманауи ақпарат жүйелердің қарым-қатынасында керек. Дауыс артықшылығы бойынша адам эмоциясын анықтау күрделі мәселе саналады. Осы жұмыста машиналық оқыту көмегімен дауысқа сай эмоцияны анықтау жүргізіледі. Шыққан нәтиже бойынша компьютер адам дауысын

танып, эмоцияналдық жағдайын ескере дұрыс жауап береуі тиіс. Оны жүзеге асыруда адамның дауысы дыбыс сигналы деп қарастырылады. Күнделікті өмірде адам бейтарап, байсалды, қуану, қайғыру, ашулану, қорқу, жеркену, таң қалу эмоциялары арқылы өзінің эмоцияналдық жағдайынан ақпарат береді. Алынған ақпарат нейрондық желіге кіріс ақпараты ретінде енгізіледі. Жалпы есептеу нәтижесі бойынша дыбыс сигналдарының жиілік спектрі және спектограммасы тұрғызылады. Спектограма сигналдың тербеліс жиілігінің диапазонын көру мақсатында алынады. Эмоцияны ажырату нәтижесінің дауысқа сай эмоцияның визуализациясын алгоритмдерді пайдаланып көруге болады. Шыққан бейне арқылы дауысты тану дәлдігі анықталады. Дауысты тану дәлдігі – бағдарламалық жүйеге адам дауысымен эмоциясын алдын-ала білу үшін қажет. Бұл жердегі дәлдік көрсеткіші тану деңгейінің белгісі саналады. Барлық дауыс эмоциялардың дәлдігі салыстырылады. Салыстыру көрсеткіші ең жоғарғы дәлдік пен ең төмен, орташа дәлдіктегі эмоциялық қатарды тауып береді. Осылайша дауыс эмоциясын тану жүзеге асып, есептелу мәндері алынады.

Адамның дауыс эмоциясын ақпарат жүйесі арқылы алдын-ала білу көбіне өтірікті анықтау дерекқорында шындыққа көз жеткізу мақсатында пайдаланылады. Ұялы байланысты орнату орталықтарында тұтынушыларға қызмет көрсету сапасын асыруда қолданылады. Сонымен қатар денсаулық сақтау орталықтарында қолданылады. Нақтырақ айтқанда, сөйлеудегі адам эмоциясының түрін тану сөйлеу қиындық туғызатын адамдарды оқыту үшін қолданылады. Оны іске асыру үшін ең бастысы сөйлеуші сөзді анық, әрі нақты мағынасын жеткізе айтса болғаны оқыту дұрыс жүйеде жүреді.

Сөйлеу сигналы динамик туралы ақпаратты да береді тілдік ақпарат. Бұл ақпарат байлығы сөйлеу жүйені дамыту үшін көптеген зерттеулерді шабыттандырды сөйлеуді автоматты түрде өңдейтін бұл сөйлеу технологиясының көптеген қолданбалары бар [1]. Сөйлеу сигналы сөздер, сөйлеушінің тұлғасы, сөйлеу стилі туралы ақпаратты жеткізу үшін амплитудалық, уақытпен модуляцияланатын және жиілікпен модуляцияланған тасымалдаушыларды (мысалы, шу және гармоника, қуат, дыбыс биіктігі, ұзақтық, резонанс қозғалысы, дыбыс деңгейінің интонациясы) пайдаланатын өте бай ақпаратты қамтиды, эмоция, екпін, сөйлеушінің денсаулық жағдайы және өрнек. Бұл ақпараттың барлығы ең алдымен 4 кГц дәстүрлі телефон өткізу жолағында беріледі. 4 кГц-тен жоғары сөйлеу энергиясы көбінесе дыбыс сапасы мен сезімін береді [2].

Жұмыстың өзектілігі: адам дауысын қолданып, эмоцияларды автоматты түрде тану жүйесін зерттеу ұялы телефон пайдаланушыларының, байланыс орталығының операторлары мен тұтынушыларының, автокөлік жүргізушілерінің, ұшқыштардың және басқа режимді пайдаланушылардың, эмоцияларын анықтаудың тиімді әдістерін жасауға бағытталған.

Сөйлеуде берілетін ақпаратқа мыналар жатады:

а) дыбыстық фонетикалық белгілер. Бұлар көпшілігі негізгі сөйлеу бірліктері, олардан үлкенірек сөйлеу бірліктері сияқты буындар мен сөздер құрастырылады.

ә) Просодия. Бұл тасымалданатын сөйлеу сигналының ырғақтары қадам траекториясының және кернеудің өзгеруімен және көбінесе интонациялық сигналдар деп аталады. Бұл осындай сигнал беруге көмектеседі сегменттер

арасындағы шекара ретінде ақпарат сөйлеу, ішкі сөз тіркестерін байланыстыру және ниетті нақтылау және жою сөйлемнің сұрақ па, сұрақ па деген сияқты түсініксіз сөздер мәлімдеме.

б) Гендерлік ақпарат. Гендерлік ақпарат әдетте дыбыс деңгейімен (дауысты дыбыстардың негізгі жиілігіне байланысты) және дауыс жолының көлемі мен физикалық сипаттамалары арқылы беріледі. Дауыс анатомиясының айырмашылығына байланысты әйел дауысы әдетте жоғары резонанстық жиіліктерге және жоғарырақ дыбысқа ие.

в) Жасы. Ол өлшемнің әсерімен белгілі дауыс байламдары мен дауыс жолдарының серпімділігі және дыбыс деңгейі. Балалардың дауыс жиілігі 300 Гц-тен жоғары болуы мүмкін.

Бұл көрініс тек қажетті мүмкіндіктер шығарылатын сөйлеу сигналынан мүмкіндікті алудан кейін келеді. Динамикті тану жүйелері сияқты кейбір қолданбалар шығарылған мүмкіндіктер үшін үлгіні сәйкестендіруді талап етеді. Функцияларды алу және үлгіні сәйкестендіру көптеген қолданбаларда қажет. Бұл процестер әртүрлі алгоритмдер арқылы жүзеге асырылады. Бұл бөлім мүмкіндіктерді шығару және үлгіні сәйкестендіру үшін бар алгоритмдер туралы қажетті мәліметтерді береді және сонымен қатар қолданбалардың бірнешеуін сипаттайды.

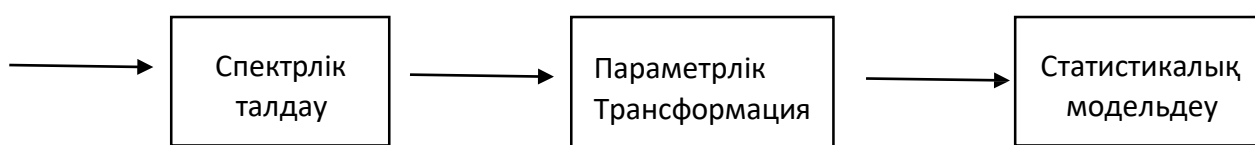
А. Мүмкіндіктерді шығару

Спикерді тану қосымшасына сәйкес функцияны шығару - бұл артық және қажетсіз ақпаратты қабылдамау кезінде сөйлеу сигналының қажетті ақпаратын сақтау процесі немесе бұл процесті сөйлеу сигналын талдау деп айтуға болады. Кейде қажетсіз ақпаратты жою кезінде біз кейбір пайдалы ақпаратты жоғалтуымыз мүмкін. Функцияларды шығару сигналды жіктеу үшін пайдаланылатын үлгілерге сәйкес пішінге түрлендіруді де қамтуы мүмкін. Динамикті тану жүйесін әзірлеу кезінде мүмкіндіктердің бірнеше қажетті қасиеттері:

- Ішкі сөз таптары арасындағы жоғары дискриминация.
- Динамиктің төмен өзгергіштігі.
- Сөйлеу сигналындағы деграцияларға байланысты инварианттылық арна және шу.

Негізгі мақсат – сөйлеу сигналында акустикалық корреляциясы бар айтылым қасиеттерінің жиынтығын, яғни сигналдың толқын пішінін өңдеу арқылы қандай да бір жолмен есептелетін немесе бағаланатын параметрлерін табу. Мұндай параметрлер мүмкіндіктер деп аталады. Келесі процедурадан кейін сигналды модельдеуде сөйлеу сигналын алдын ала өңдеу - бұл ерекшелікті шығару. Сөйлеу сигналының параметрленуі функцияларды шығару деп аталады. Бұл өндіруге бағытталған сөйлеу сигналының мағыналы көрінісі.

Функцияларды шығаруды үш негізгі топқа бөлуге болады операциялар: спектрлік талдау, параметрлік түрлендіру және статистикалық модельдеу. Толық қадамдар ішінде көрсетілген 1.1-сурет [3].

Сурет 1.1 - Функцияларды шығару процесі

1 Спектрлік талдау

Сөйлеу уақыт өзгеретін сигнал мағынасында жасалса, оның сипаттамалары спектрлік белсенділікті параметрлеу арқылы ұсынылуы мүмкін. Талдау алгоритмдерінің спектрлік алты негізгі санаты бар, олар: цифрлық сүзгі банкі, Фурье түрлендіруі сөйлеуді тану жүйесінде қолданылады.

2 Параметрді түрлендіру

Сигнал параметрлері екі іргелі операция арқылы сигналды өлшеуден жасалады: дифференциация және жалғаулық. Шығару - бұл сигналдың бастапқы бағалаулары бар параметр векторы.

3 Статистикалық модельдеу

Бұл қадамда сигнал параметрлері болды деп есептелді бірнеше негізгі көп айнымалы кездейсоқтан жасалған процесс. Бұл процестің табиғатын зерттеу немесе ашу, оны деректерге модельді енгізу, модельді оңтайландыру (немесе жаттықтыру), содан кейін жуықтау сапасын бағалау. Осы процесс туралы ақпарат тек оның байқалатын нәтижелері болып табылады, есептелген сигнал параметрлері. [3].

Ә. Мүмкіндіктерді шығару алгоритмдері

Объектіні алу үшін келесі әртүрлі алгоритмдер қолданылады: RCC, MFCC, LPC, LPCC және PLPC. Бұл экстракцияға арналған көптеген қосымшаларда ең жиі қолданылатын әдістер, әсіресе динамикті тану, сөйлеуді тану, биометриялық жүйелерде және т.б. Бұл бөлімде жоғарыда аталған алгоритмдерге қысқаша шолу кіреді.

Сипаттамаларды алуға арналған алгоритмдер

Мүмкіндіктерді шығару үшін әртүрлі алгоритмдер пайдаланылады: RCC, MFCC, LPC [1]. Бұл алгоритмдердің барлығы функцияларды шығаруға арналған қолданбаларда, әсіресе сөйлеуді тану, биометриялық жүйелер және оданда өзге әдістердің жұмысында қолданыста.

1. RCC – нақты Кепстралдық коэффициенттер.

RCC есептеу үшін сигнал әр кадрға жылдам Фурье түрлендіруін (FFT) қолдану арқылы уақыттық доменнен жиілік доменіне түрлендіріледі. Шығарылған нәтиже мәндерінің жиыны және Фурье түрлендіруі (IFFT) үшін сигналдың нақты кепструм алу үшін сигналға пайдаланылады.

2. MFCC – Мел жиілігінің кепстрлік коэффициенттері.

Ең танымал алгоритмдердің бірі болып саналады және функцияларды шығару үшін сөйлеу сигналының қосымшаларының көпшілігінде үнемі қолданылады.

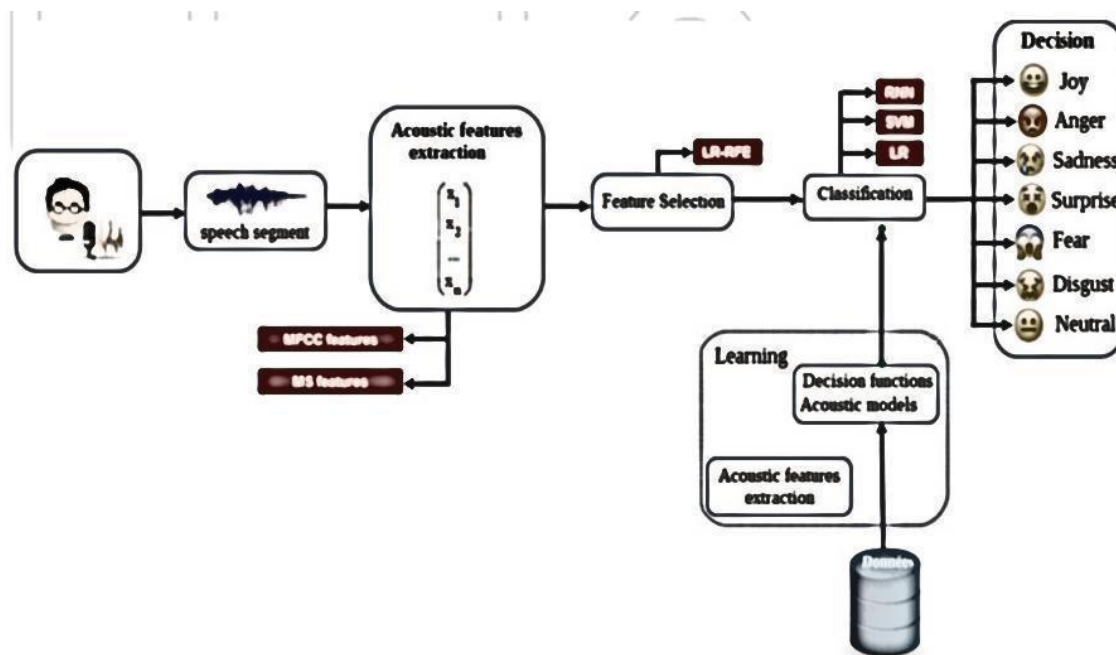
Сөйлеу эмоциясын анықтау жүйесі төрт негізгі қадамнан тұрады. Біріншісі – дауыс үлгілерінің жинағы. Екіншісі мүмкіндік векторы – функцияны шығару арқылы орындалады. Үшінші қадам ретінде әрбір эмоцияны саралауда қандай қасиеттер маңызды екенін анықталады.

Бұл мүмкіндіктер тану үшін машиналық оқыту түрлендіруіне енгізілді (1.2-сурет).

3. LPC – Сызықты болжамды кодтау.

Форманттар – адам дауысының ерекше жиілікке ие, компоненттерінің жиынтығы. Сызықты болжамды кодтау әдісінде сөйлеу сигналы форманттарды бағалау арқылы талданады. Сөйлеу сигналы осы әдісте форманттар әсерлерін жояды

, бұл процес кері сүзгілеу деп атайды. Жоюдан кейін, қалған дыбыс сигналын қалдық дейді. Қалған шуылдың көрсеткіш деңгейі сарапталады. Сонымен қатар сигналдың жиілігін бағалайды. Сигнал LPC әдісінде сөйлеу сигналының жалпылама барлық үлгісі алдыңғы үлгілердің сызықтық комбинациясы саналады. Теңдеу сызықтық болжауды кодтау деп аталады. Форманттар айырмашылық теңдеуінің коэффициенттерімен сипатталады [4].

Сурет 1.2 - Ұсынылған жүйенің құрылымдық блок – схемасы [3].

Динамикті тану жүйелерінде немесе сөйлеуді тану жүйелерінде қолданылады. Алгоритмнің негізгі техникасы адамның есту қабілетінің жүйесіне негізделген. Адамдардың дыбысты қабылдауы, дыбыстық жиіліктің масштабына сай деңгейде жүрмейді. Дыбысты адамның өзіне қабыл алуы жоғары жиілікте аз сезімтал келеді. Әсіресе 1000 Гц-тен жоғары жиілікте. Белгілі бір жиілікпен соған сәйкес келуші дыбыс тондары белгілі бір қадаммен есептеледі. Яғни, қадам әртүрлі шкаламен өлшенеді. Қадамды Mel Scale деген шкала атымен есептеледі. 1000 Гц-тен жоғары сызықтық шкалаға адамның қабылдау әсеріне қарай 1000 Гц-тен жоғары логарифмдік шкаласы алынады, оны Мел шкаласы деп атаймыз. Бұл Mel шкаласы 1000 Гц дейінгі сызықтықты бейнелеп береді. Ал, 1000 Гц жоғары логарифмдік көрсетеді. [4].

Негізінен статикалық сипаттамаларға шоғырланады. Мел жиілігінің кепстрлік коэффициенттері (MFCC) бірінші ретін өтеу үшін $\Delta MFCC$ әр кадрдың динамикалық ақпаратын көрсетуде MFCC-ге қосылады [2].

Қортындылай келе, сөйлеуді өңдеуге арналған көптеген қосымшалар үшін қолдануға болатын әртүрлі алгоритмдер туралы пікірталас бар. Ең жиі қолданылатын мүмкіндіктерді шығару алгоритмдері және үлгіні сәйкестендіру алгоритмдері талқыланады. Салыстыру арқылы біз MFCC сөйлеу ерекшеліктерін шығару үшін жиі қолданылатын алгоритм және үлгіні сәйкестендіру үшін VQ, HMM, SVM сияқты әдістер екенін анықтадық.

Әдебиеттер тізімі

1. Rashmi C. R. Сөйлеуді тану жүйесіндегі алгоритмдер мен қолданбаларға шолу //International Journal of Computer Science and Information Technologies. – 2014. – Т. 5. – №. 4. – С. 5258.
2. Genevieve I. Sapijaszko, Wasfy B. Mikhael, “An Overview on the Recent Window Based Feature Extraction Algorithm for speaker recognition”, IEEE, 880-883 бет, 2012 ж.
3. Керкени Л. және т.б. Машиналық оқытуды қолдана отырып, сөйлеу эмоциясын автоматты түрде тану //Әлеуметтік медиа және машиналық оқыту. – IntechOpen, 2019 ж.
4. Вибха Тивари, «MFCC және оның спикерді танудағы қолданбалары», Emerging Technologies туралы халықаралық журнал, 19-22 бет, 2010 ж.
5. Хай-ян Ян, Синь-син Цзин,” SVM-VQ негізіндегі динамикті тану жүйесіне арналған параметрлердің өнімділік сынағы”, IEEE, 321-325 бет, 2012 ж.
6. Деви В.А., Суганя М.В. Сөйлеуді тану және алгоритмдер түрлеріне талдау //International Journal of Computer Science Trends and Technology. – 2016. – Т. 4. – №. 2. – С. 350-5.
7. Манав Бхайкар, Джайнат Ядав және К. Среениваса Рао, «Спикерге тәуелді, сөйлеушіге тәуелсіз және GMM және HMM көмегімен сөйлеуден эмоцияны тану», IEEE, 2013 ж.
8. В.М. Кэмпбелл *, Дж.П.Кэмпбелл, Д.А. Рейнольдс, Э.Сингер, П.А. Торрес-Карраскило, «Сөйлеуші мен тілді тануға арналған векторлық машиналарды қолдау», 210-229 беттер, Elsevier Ltd, 2005 ж.

УДК 004.652

НЕРЕЛЯЦИОННЫЕ БАЗЫ ДАННЫХ

Смирнов Е.В. *, Горковенко Н.С., Горковенко Д.С.

Научный руководитель: Жантасова Ж.З., к.т.н.,
ассоциированный профессор

Восточно-Казахстанский университет имени С. Аманжолова,
г. Усть-Каменогорск, Казахстан, E-mail: soraqaros@gmail.com

Создание и применение баз данных актуально для любой предметной области. Однако, если предметная область слабо формализуема, ее данные не позволяют привязываться к определенным хорошо разработанным структурам. И если при этом мы еще сталкиваемся с большими объемами данных, то реляционные базы данных с трудом справляются с задачами их обработки. Поэтому день ото дня потребность в нереляционных данных (NoSQL) возрастает. NoSQL системы управления базами данных более эффективны в следующих случаях:

- хранение больших объемов неструктурированных и быстро меняющихся данных;
- быстрый запуск прототипа продукта;
- архитектура хранилища динамично меняется.

Нереляционная база данных — это база данных, в которой в отличие от большинства традиционных систем баз данных не используется табличная схема строк и столбцов. В этих базах данных применяется модель хранения, оптимизированная под конкретные требования типа хранимых данных. Например, данные могут храниться как простые пары "ключ — значение", документы JSON или граф, состоящий из ребер и вершин.

Всего есть 4 основных типа хранимых данных:

- 1) Документоориентированное хранилище — хранит документы, состоящие из тегированных элементов. Пример: CouchDB;
- 2) Хранилище «ключ-значение» — в нём есть большая хеш-таблица, содержащая ключи и значения. Примеры: Riak, Amazon DynamoDB;
- 3) Колоночное хранилище — в каждом блоке хранятся данные только из одной колонки. Примеры: HBase, Cassandra;
- 4) Хранилище на основе графов — сетевая база данных, которая использует узлы и рёбра для отображения и хранения данных. Пример: Neo4J.

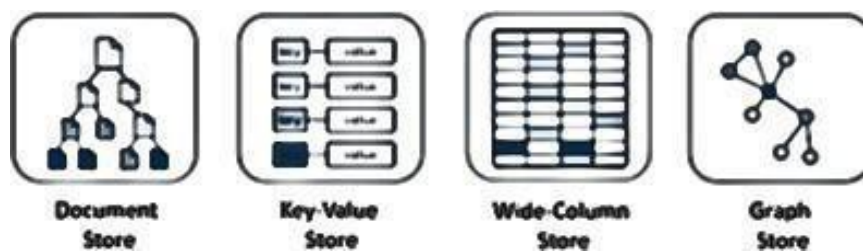

Рисунок 1 – Типы хранимых данных в NoSQL

Достаточно популярным аргументом на стороне нереляционных решений является тот факт, что социальные данные не являются реляционными и реализация крупных социальных сетей средствами SQL хранилищ связана с определенными сложностями. Действительно, формирование ленты новостей для пользователя средствами реляционной базы данных представляет собой операцию соединения нескольких таблиц. Посты новостной ленты, лайки и комментарии, аватары пользователей и множество других данных, необходимых для формирования новостной ленты обычно хранятся отдельно, поэтому сведение этих данных воедино зачастую проходит не так быстро, как хотелось бы. Сохранение всей ленты пользователя в виде единой ненормализованной структуры выглядит очень хорошим решением. Но реализованные в данный момент графовые NoSQL базы имеют проблему с масштабированием, что не позволяет использовать их для крупных социальных сетей. Помимо этого, реляционные хранилища обладают и рядом других преимуществ, в числе которых надежность, гарантия целостности информации и безопасности пользовательских данных. При реализации действительно сложных многопользовательских проектов молниеносная скорость и бесконечная масштабируемость системы редко выходят на первый план - в первую очередь компании стремятся сделать надежный продукт.

Следующая таблица показывает, как моделирование данных в NoSQL отличается от SQL.

Таблица 1. Сравнение SQL и NoSQL БД.

Характеристики	Реляционная SQL	Нереляционная NoSQL
Example	PostgreSQL	Cassandra, MongoDB
Tables of Collections	+	+
Primary Key	+	+
Partition Key	-	+
Foreign Key	+	-
Global Secondary Indexes	+	-
Integrity Constrains	+	-
Single-Key & Multi-Key ACID Transactions	+	-
JOINS	+	-
Data Auto-Expiry	-	+
Data Types Stored	Small (No Linear Write Scaling)	Large (Linear Write Scaling)
Aggregations	Built-in	External Frameworks
Data Types Stored	Less Flexible Schema with Structured Data	More Flexible Schema with Unstructured Data
Data Organization	Normalized	Denormalized
Fault Tolerance	Manual Failover	Automatic
Use Case	Complex Relational (i.e., Majority Multi-Key) Access	Simple Non-Relational (i.e., Majority Single-Key) Access

Create Database ✕

Database Name

Collection Name

Time-Series
 Time-series collections efficiently store sequences of measurements over a period of time. [Learn More](#)

[➤ Additional preferences \(e.g. Custom collation, Capped, Clustered collections\)](#)

ⓘ Before MongoDB can save your new database, a collection name must also be specified at the time of creation. [More Information](#)

Рисунок 1-Добавление БД.

В практической части наших исследований авторами выполнены основные операции с нереляционной базой данных MongoDB: ввод данных, фильтрации, поиска и простого анализа данных. MongoDB — это ориентированная на документы база данных NoSQL с открытым исходным кодом, которая использует для хранения структуру JSON. Модель данных MongoDB позволяет представлять иерархические отношения, проще хранить массивы и другие более сложные структуры. Вместо таблиц и строк, как в реляционных базах данных, в MongoDB коллекции и документы, которые состоят из пар «ключ — значение»: {"someKey": "value", "best": {"foo": "baz"}}.

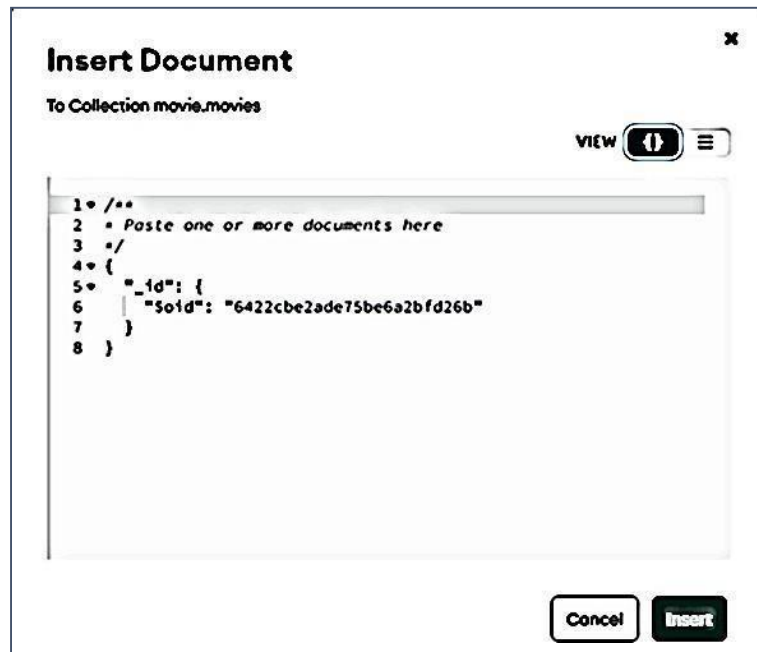

Рисунок 2- Добавление записей в БД.

Добавление происходит через кнопку «Add DATA» есть два способа добавления: через файл JSON или CSV файл добавление в документ.

#	_id	title	director	year	genres	rating	duration	reviews
1	objectid('63ff677362f293690c...')	"Pulp Fiction"	"Quentin Tarantino"	1994	[] 2 elements	8.9	no field	no field
2	objectid('63ff677362f293690c...')	"Fight Club"	"David Fincher"	1999	[] 1 elements	8.8	no field	no field
3	objectid('63ff677362f293690c...')	"Harriet Gump"	"Robert Zemeckis"	1994	[] 2 elements	8.8	no field	no field
4	objectid('63ff677362f293690c...')	"The Shawshank Redemption"	"Frank Darabont"	1994	[] 1 elements	9.3	no field	no field
5	objectid('63ff677362f293690c...')	"The Godfather"	"Francis Ford Coppola"	1972	[] 2 elements	9.2	no field	no field
6	objectid('63ff677362f293690c...')	"Goodfellas"	"Martin Scorsese"	1990	[] 2 elements	8.7	no field	no field
7	objectid('63ff677362f293690c...')	"Saving Private Ryan"	"Steven Spielberg"	1998	[] 2 elements	8.6	no field	no field
8	objectid('63ff677362f293690c...')	"The Intellful Eight"	"Quentin Tarantino"	2015	[] 2 elements	7.8	no field	no field
9	objectid('63ff677362f293690c...')	"Inglourious Basterds"	"Quentin Tarantino"	2009	[] 2 elements	8.3	no field	no field
10	objectid('63ff677362f293690c...')	"Lock, Stock and Two Smoking -"	"Guy Ritchie"	1998	[] 2 elements	8.2	no field	no field
11	objectid('63ff6838a2f293690c...')	"Pulp Fiction"	"Quentin Tarantino"	1994	[] 2 elements	8.9	() 2 fields	[] 2 elements
12	objectid('63ff6838a2f293690c...')	"Fight Club"	"David Fincher"	1999	[] 1 elements	8.8	() 2 fields	[] 2 elements
13	objectid('63ff6838a2f293690c...')	"Harriet Gump"	"Robert Zemeckis"	1994	[] 2 elements	8.8	() 2 fields	[] 2 elements
14	objectid('63ff6838a2f293690c...')	"The Shawshank Redemption"	"Frank Darabont"	1994	[] 1 elements	9.3	() 2 fields	[] 1 elements
15	objectid('63ff6838a2f293690c...')	"The Godfather"	"Francis Ford Coppola"	1972	[] 2 elements	9.2	() 2 fields	[] 0 elements
16	objectid('63ff6838a2f293690c...')	"Goodfellas"	"Martin Scorsese"	1990	[] 2 elements	8.7	() 2 fields	[] 0 elements
17	objectid('63ff6838a2f293690c...')	"Saving Private Ryan"	"Steven Spielberg"	1998	[] 2 elements	8.6	() 2 fields	[] 2 elements
18	objectid('63ff6838a2f293690c...')	"The Intellful Eight"	"Quentin Tarantino"	2015	[] 2 elements	7.8	() 2 fields	[] 2 elements
19	objectid('63ff6838a2f293690c...')	"Inglourious Basterds"	"Quentin Tarantino"	2009	[] 2 elements	8.3	() 2 fields	[] 1 elements
20	objectid('63ff6838a2f293690c...')	"Lock, Stock and Two Smoking -"	"Guy Ritchie"	1998	[] 2 elements	8.2	() 2 fields	[] 1 elements

Рисунок 3- База данных в MongoDB.

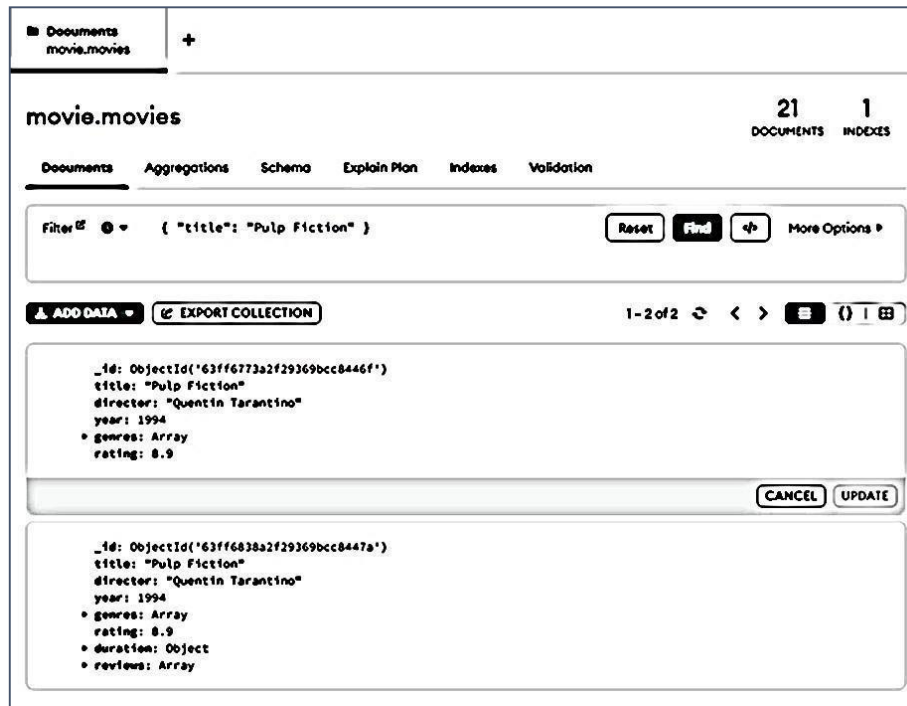

Рисунок 4- Использование Filter для нахождения информации.

Вы можете создавать фильтры на основе любых полей в документе, используя операторы сравнения, логические операторы и регулярные выражения. Фильтры в MongoDB используются для выборки данных, которые удовлетворяют определенным критериям. Поиск - это процесс поиска документов в коллекции на основе ключевых слов или фраз. В MongoDB поиск осуществляется с помощью индексов, которые могут быть созданы на любом поле документа. Поиск в MongoDB может быть осуществлен с помощью команды `find()` или `findOne()`, а также с помощью операторов, таких как `$text`, `$regex` и `$where`.

Рисунок 5- Поиск с несколькими параметрами.

Рисунок 6- Функции анализа данных.

Анализ данных в MongoDB - это процесс обработки и извлечения информации из больших объемов данных, которые хранятся в базе данных. Для анализа данных в MongoDB используется инструмент, называемый агрегация. В данном случае мы анализировали rating всех фильмов по документам movie.

Работа в среде MongoDB позволила убедиться в простоте доступа к данным, их хранению, вводу и извлечению. Но при этом отметим большое потребление памяти. Процесс денормализации, когда ранее нормализованные данные в БД группируются для повышения производительности, обычно приводит к высокому потреблению памяти. У MongoDB нет связей между документами и «коллекциями» (частично это компенсируется Database Reference — ссылками в СУБД, но это не полностью решает проблему). Ориентируясь на быструю работу с данными, MongoDB, как и любой представитель типа NoSQL, имеет уязвимости в плане обеспечения безопасности данных.

Аналитика данных. В облачных хранилищах и разработанных для них NoSQL решениях часто используется принцип множественной аренды. Он заключается в том, что большое количество пользователей одновременно использует одну и ту же систему. Чтобы предотвратить её перегруз в решениях, рассчитанных на большую масштабируемость, применяют политику ограничения запросов. Например, в SimpleDB время выполнение запроса не может превышать 5 секунд, а в Google AppEngine Datastore один запрос к базе не позволяет получить более 1000 записей.

Эти ограничения не страшны для простой работы приложения, но значительно сказываются на возможностях аналитики данных. Компании часто извлекают выгоду из больших объемов пользовательских данных - на основе их анализа можно выделять наиболее популярные продукты, составлять “на лету” списки рекомендаций для конкретных групп пользователей основываясь на их личных данных или истории. Для многих NoSQL решений подобные функции сложно реализуемы или попросту невозможны.

Таким образом, авторами данной работы проанализированы возможности нереляционных баз данных в контексте решения актуальных задач повседневной обработки данных в базах данных. Сделаны первые практические действия в нереляционной среде MongoDB. В ближайшей перспективе планируется рассмотрение серии практических задач для детального раскрытия потенциала нереляционных баз данных.

Список литературы

1. <https://aws.amazon.com/ru/nosql/>
2. <https://ru.bmstu.wiki/NoSQL>
3. <https://tproger.ru/translations/types-of-nosql-db/>
4. <https://habr.com/ru/sandbox/113232/>
5. <https://ru.wikipedia.org/wiki/NoSQL>
6. Kuznetsov, S.D. Towards a native architecture of In-NVM DBMS.- Proceedings – 2019. Actual Problems of Systems and Software Engineering, APSSE 2019, 2019, pp. 77–89, 8943792. <https://orcid.org/0000-0002-8257-028X>

УДК 796.966

СПЕЦИАЛЬНАЯ ФИЗИЧЕСКАЯ ПОДГОТОВКА СПОРТСМЕНОВ-ЮНИОРОВ, ЗАНИМАЮЩИХСЯ АРМРЕСТЛИНГОМ В ПРЕДСОРЕВНОВАТЕЛЬНЫЙ ПЕРИОД

Уалиев.Е.А., магистрант 2 курса специальности «ФКиС»

Соавтор: Абдыгалиев А.Б.

ВКУ имени С. Аманжолова, г. Усть-Каменогорск, Казахстан

В данной статье рассматривается теоретическое обоснование и экспериментальная апробация методики, направленной на совершенствование специальной физической подготовки в армрестлинге в предсоревновательный период у юниоров.

Жарыс алдындағы кезеңде армрестлингпен айналысатын жасөспірім спортшылардың арнайы дене дайындығы.

Бұл мақалада жасөспірімдердің жарыс алдындағы кезеңде армрестлингте арнайы дене дайындығын жетілдіруге бағытталған әдістеменің теориялық негіздемесі және эксперименталды сынағы қарастырылады.

Ключевые слова: спортивная подготовка, армрестлинг, атлетика, физическое воспитание.

Армрестлинг – один из юных видов спорта в нашей стране. Невзирая на это, он приобрел всеобщее признание жителей нашей большой страны, благодаря своей доступности, зрелищности и уникальности одновременно. Известность данного вида спорта в Российской Федерации постоянно растет. Все больше и больше юношей и девушек приходят в такие секции, ставя перед собой цель достичь значительных результатов в армрестлинге. В программу спартакиад, проводимых у нас, все чаще включают армспорт. Однако, не все понимают, что такое соперничество на руках,

которое при безграмотном подходе, несет в себе огромную опасность и травматизм (переломы, растяжения, вывихи, разрывы связок и т.д.).

Физическими качествами принято называть врожденные унаследованные (генетически) морфофункциональные качества, благодаря которым возможна физическая (материально выраженная) активность человека, получающая свое полное проявление в целесообразной двигательной деятельности. К основным физическим качествам относят мышечную силу, быстроту, выносливость, гибкость и ловкость.

Применительно к динамике изменения показателей специальных физических качеств употребляются термины «развитие» и «воспитание». Термин развитие характеризует естественный ход изменений физического качества, а термин воспитание предусматривает активное и направленное воздействие на рост показателей физического качества.

В современной литературе используют термины «физические качества» и «физические (двигательные) способности». Однако они нетождественны. В самом общем виде двигательные способности можно понимать, как индивидуальные особенности, определяющие уровень двигательных возможностей человека.

Из выше сказанного сделаем вывод, что в армрестлинге, наряду с другими видами спорта также есть специальная физическая подготовка к соревнованиям, в ней происходит развитие физических качеств, но не только силы, а еще и максимальной выносливости, силовой ловкости, скоростной выносливости, специальной ловкости. Все эти качества играют важную роль в процессе предсоревновательной физической подготовки армрестлера.

В ходе подготовки армрестлера важнейшее значение отводится разумному варьированию и комбинированию типов тренировочной нагрузки с тем, чтобы обеспечить как можно более быстрый рост спортивных результатов. При этом необходимо не только обеспечить максимализацию темпов прироста силы, но и решать другие приоритетные задачи: совершенствование технического мастерства, улучшение быстроты, тактическую подготовку борца и другие.

Работа за столом является одним из видов тренировочной нагрузки в системе подготовки рукоборца. Ее значение напрямую зависит от текущего периода подготовки, а также от уровня спортивных результатов атлета. Многие спортсмены и тренеры сходятся во мнении, что работа за столом постоянно должна присутствовать в арсенале армспортсмена.

Общеизвестно, что на соревнованиях атлеты ведут борьбу за столом, а не меряются силой в отдельных упражнениях. Это обуславливает исключительную важность не только общефизической подготовки, но и специальной, в рамках которой решающее значение имеет способность борца вести борьбу в условиях, максимально приближенных к соревновательным. Последнее лучше всего развивается в ходе работы за столом, которая предполагает борьбу со спарринг-партнерами, наработку технических элементов и отдельных движений.

На начальном этапе, когда спортсмены только приступают к занятиям, борьба за столом ведется в низкоинтенсивном режиме — главная цель таких тренировок сформировать основы технического мастерства. Низкоинтенсивный режим позволяет атлетам увеличивать объем такой нагрузки, исходя из целей текущего

периода и уровня спортивного мастерства атлета.

С ростом уровня атлета возможно видоизменение тренировок за столом и, соответственно, расширение круга задач, которые могут быть решены в ходе спарринга. Так, можно применять не только чисто техническую работу, но и умеренно-силовую, направленную на нивелирование основных элементов стиля борьбы под нагрузкой. Также очень важна отработка тактических моментов — наработка контратак против различных стилей борьбы, а также методов противодействия и способов реализации имеющегося преимущества.

Работа за столом может быть очень эффективна для развития быстроты как двигательного качества спортсмена. Так, наработка стартового усилия, мощности и скорости движения, способности воздействовать на руку соперника в оптимальном направлении и другие элементы целесообразно осуществлять именно в ходе борьбы со спарринг-партнером за столом. Возможно также использование имитационных упражнений для реализации данного тренировочного эффекта, однако они уже занимают строго определенное место в системе специальной подготовки армрестлера.

В период предсоревновательной подготовки работе за столом отводится повышенное внимание — в рамках увеличения количества средств специальной физической подготовки атлета, которое непременно следует при приближении важных стартов во всех течениях силового тренинга, значительно повышается также и объем работы за столом. При этом в работу за столом следует включить поединки в соревновательном режиме, когда атлеты ведут борьбу с предварительным выставлением захвата и непосредственным судейством поединка.

Нужно отметить, что в подготовительном периоде работа за столом редко напоминает борьбу соперников в полную силу. Такая борьба очень сильно подрывает резервы ЦНС спортсмена и связана с затяжным восстановлением, которое грозит значительно снизить эффективность подготовительного процесса. Работа за столом, как и другие средства специальной подготовки армрестлера должна быть строго дозирована и соответствовать текущему периоду подготовки и имеющимся приоритетным целям.

В ходе различных периодов подготовки удельный вес работы за столом в общей совокупности тренировочной нагрузки будет отличаться. Соответственно, в рамках периодов по совершенствованию выносливости количество работы за столом будет наименьшим. Так как в ходе данного периода главная цель — повышение выносливости, то в рамках снижения средств специальной подготовки будет соответствующим образом снижено и количество борьбы за столом.

Другая ситуация в силовых периодах или периодах по выходу на пик силы — здесь удельный вес работы за столом будет достаточно большим, что связано со значительным увеличением доли специальных упражнений в арсенале армрестлера в рамках данных периодов.

Особое внимание работе за столом нужно уделять в ходе периодов по развитию быстроты. Так как главная задача таких периодов — повышение скорости движений, а также улучшение мощности при борьбе, то основной массив упражнений будет непосредственно связан с работой за столом.

В армспорте главной задачей спортсмена является постоянное улучшение

показателей специальной работоспособности. Главным таким показателем является повышение эффективности противостояния с широким кругом соперников, использующих различные стили борьбы. Реализация этой задачи невозможна без включения в тренировочный процесс систематической, правильно дозированной и организованной борьбы за столом. Она призвана обеспечить реализацию широкого круга тренировочных задач, многие из которых являются приоритетными в ходе всех этапов подготовки.

Список литературы

1. Акопян, А.О. О распределении тренировочных средств на начальном и тренировочном этапах спортивной подготовки в спортивных единоборствах / А.О. Акопян, В.А. Панков // Вестник спортивной науки. - 2021. - № 6. - С. 32-34.
2. Арнис, В.Р. Развитие мощности работы у человека при тренировке силы / В.Р. Арнис. - Москва: Владос, 2019. - 80 с.
3. Ахметзянов, Ф.Ю. Армспорт. Специализированные тренировочные программы / Ф.Ю. Ахметзянов, Б.А. Акишин. - Казань: КГТУ, 2020. - 71 с.
4. Базоркин, А.М. Процесс совершенствования двигательных действий армрестлеров высокого класса : дис. канд. пед. наук / А.М. Базоркин. Нальчик, 2020. – 139 с.
5. Бельский, И.В. Системы эффективной тренировки: армрестлинг, бодибилдинг, бенчпресс, пауэрлифтинг. - Минск, «Вида-Н», 2019. – 351.
6. Богатырев, С.А. Профессионально-прикладная физическая подготовка спортсменов, занимающихся спортивными видами единоборств / С.А. Богатырев // Педагогико-психологические и медико-биологические проблемы физической культуры и спорта. - 2021. - № 1. - С. 8-17.

УДК 796.966

ТЕХНОЛОГИЯ АРМРЕСТЛИНГА. ТАКТИКА. ПРИЕМЫ. ПРАВИЛА

Уалиев Е.А., магистрант 2 курса специальности «ФКиС»

Соавтор: Абдыгалиев А.Б.

ВКУ имени С. Аманжолова, г. Усть-Каменогорск, Казахстан

В данной статье рассматриваются методические рекомендации по обучению техники и проведению учебных занятий по армрестлингу.

Армрестлинг технологиясы. Тактика. Қабылдаулар ережелер.

Бұл мақалада армрестлингте әдістемелерді оқыту және жаттығу сабақтарын өткізу бойынша әдістемелік ұсыныстар талқыланады.

Ключевые слова: спортивная подготовка, армрестлинг, атлетика, физическое воспитание.

Армспорт (армрестлинг) как вид состязания известен давно. Практически нет человека, который хоть когда-нибудь, поставив руку локтем на стол, не пытался бы прижать руку соперника к столу.

Армспорт является одним из средств физического воспитания, он популярен среди молодежи, а его универсальность дает возможность заниматься им людям любого возраста.

История казахстанского армрестлинга началась в 1990 году, когда казахстанские атлеты приняли участие в 1-м Всесоюзном турнире по армспорту в г. Москве. Победителем его стал Вячеслав Чиванин в весе до 61 кг. Интерес к данному виду спорта в республике быстро рос.

Соревнования проводились в КФК, в парках, на различных массовых мероприятиях. В декабре 1990 года в г. Алматы был проведен республиканский турнир. В октябре 1992 года в Усть-Каменогорске был проведен 1-й официальный чемпионат РК по армрестлингу. Победители во всех категориях получали право на присвоение им звания «МС» (Мастер спорта). С этого времени в республике ежегодно проводят чемпионат РК, различные республиканские турниры. В данный момент Казахстан занимает лидирующие позиции на мировом уровне входя в тройку сильнейших команд мира.

Достигнутые успехи стали возможными благодаря разработанным методикам тренировки и технико-тактическому совершенствованию спортсменов.

Кажущаяся простота движений создает у многих, особенно у здоровых и сильных, иллюзию доступности вида спорта.

Правила соревнований

К участию в поединке спортсмены допускаются только в спортивной одежде и спортивной обуви. Руки до середины плеча и кисти рук должны быть обнажены.

Запрещается пользоваться любыми предохраняющими бинтами и повязками на запястьях и локтях, а также иметь обручальные кольца и перстни на пальцах.

Руки участников должны быть чистыми, без признаков кожных заболеваний, ногти коротко подстрижены. Бейсбольные кепки должны сниматься или поворачиваться козырьком назад. Допускается использование обуви на утолщённой подошве, высота подошвы не ограничивается. Во рту не должно быть жевательной резинки.

Время, отведённое для выхода спортсмена на поединок после объявления его фамилии судьей-информатором, не должно превышать двух минут. В противном случае спортсмену будет засчитано поражение.

В стартовой позиции спортсмены должны захватить руки таким образом, чтобы рефери видел суставы больших пальцев и имел возможность контролировать правильность захвата прикосновением к ним своим пальцем.

Захват рук должен располагаться над центром стола (в вертикальном положении). Локти могут устанавливаться в любом месте подлокотника, кисть и предплечье должны составлять прямую линию.

Свободной рукой спортсмен должен захватить штырь стола.

Плечи участников поединка должны быть параллельны краю стола и не выходить за контрольную линию.

Каждый участник поединка может при желании упираться одной ногой в ближнюю к себе стойку стола. Можно упираться ногой в дальнюю от себя стойку стола, если это не вызывает возражений соперника. В случае возражений соперника ногу от дальней стойки стола необходимо убрать.

Поединок начинается по команде «Ready! Go!» (рус. «Внимание! Марш!») и заканчивается по команде «Стоп!» (англ. «Stop!»).

Победа присуждается спортсмену при любом соприкосновении пальцев, кисти или предплечья соперника с валиком, либо при пересечении ими условной горизонтали между верхними краями валиков.

В случае срыва захвата или объявления предупреждения участники имеют право на отдых в течение 30 секунд.

После первого разрыва захвата руки спортсменов должны увязываться специальным ремнем.

Время отдыха спортсменов перед повторным поединком финала не должно превышать 3-х минут.

Нарушения правил соревнований. К ним относятся:

Невыполнение команд рефери.

Преждевременный старт.

Отрыв локтя от подлокотника.

Соскальзывание локтя с подлокотника.

Пересечение средней линии стола головой, плечами.

Касание головой или плечом своего предплечья или захвата рук.

Умышленный разрыв захвата в не критическом для себя положении.

Использование положения, которое может повлечь за собой травму собственной руки.

Провоцирование ситуации, при которой рука соперника может быть повреждена.

Потеря контакта свободной руки со штырем стола.

Отрыв обеих ног от пола.

За указанные нарушения правил спортсмену объявляется предупреждение. Спортсмену, получившему два предупреждения, засчитывается поражение.

Если спортсмен нарушает правила в критическом для себя положении, то ему засчитывается поражение. Критическим положением считается отклонение руки спортсмена от вертикали на 45 градусов и больше.

Определение победителя. Победа присуждается спортсмену при любом соприкосновении пальцев, кисти или предплечья соперника с валиком, либо при пересечении ими условной горизонтали между верхними краями валиков.

Спортсмен не может быть допущен к поединку, если он находится в состоянии алкогольного (наркотического) опьянения.

Запрещается пользоваться стимуляторами, наркотиками.

За угрозу, оскорбление или нанесение телесных повреждений члену Судейской коллегии или участнику соревнования спортсмен снимается с соревнований, место ему не определяется, очки команде не начисляются.

При тренировке, направленной на наиболее быстрый прогресс, вы должны строго специализироваться в необходимых вам в первую очередь направлениях движения. Эти направления называются "Рабочими направлениями" (РН) и определяются прежде всего излюбленной вами техникой борьбы.

Во время борьбы за столом у армрестлеров преобладают статические напряжения над динамическими. Это же соотношение должно быть перенесено вами

на работу со свободными весами и тренажерами.

Успех в армрестлинге, как и в любом виде борьбы, состоит из многих составляющих, это сила, скорость, выносливость, техника и тактика. Но приоритет все-таки принадлежит силе. Без хороших силовых данных ни филигранная техника, ни скорость не принесут ни какого результата.

Сила это тренировка с большими весами, статические нагрузки. Чем с большими весами ты тренируешься, тем сильнее ты становишься. Но чем большую нагрузку ты даешь мышцам, тем большее время им требуется для восстановления. И это необходимо учитывать при построение своей тренировки. В отличие от бодибилдеров, которые поочередно нагружают все группы мышц своего тела, всю свою тренировку армрестлер посвящает только своим рукам. При построении своей тренировочной системы разумно не выполнять все упражнения за одну тренировку, а распределить их на несколько занятий. Предположим на одной тренировке ты прорабатываете плечелучевую на блоке, а на другой бицепс.

Армрестлинг - это единоборство, и без спарринга здесь не обойтись. Здесь как в боксе, нельзя стать чемпионом работая только с грушей. Но спарринг это колоссальная нагрузка для ваших мышц и связок и поэтому с ним нужно быть осторожным. Я бы не рекомендовал вам бороться на каждой тренировке. Сам я тренируюсь по схеме: понедельник, среда - тренировки с отягощением, в пятницу - спарринг.

Работа за столом не должна включать в себя одну лишь борьбу. Как борец или боксер, нарабатывающий бросок или удар сотнями повторений, рукоборец должен оттачивать свои движения за столом для армрестлинга. Для новичков при работе на технику главный враг скорость и большая нагрузка. Выполняя упражнения с большой скоростью или большим сопротивлением спарринг партнера вы не сможете полностью контролировать правильность выполнения движения.

При работе за столом вам необходимо постоянно менять спарринг-партнеров, что бы вы могли уверенно выполнять свои движения вне зависимости от соперника, его весе, роста и техники борьбы.

Овладение техникой борьбы - основа вашего будущего успеха. Ведь только поняв технику (механику движения) вы можете правильно выполнить упражнения с отягощением. И здесь вам никак не обойтись без квалифицированного тренера.

Травмы в армрестлинге.

Армрестлинг травмы получают в основном из-за неопытности спортсменов. Зачастую самые серьезные побои происходят в дворовом армспорте, получаемые за счет большой рывковой нагрузки. Пострадавшие вовремя не обращаются за помощью к специалисту и даже продолжают бороться с болью. Определенно нужно различать большую мышечную и боль хрящевую или «сигнальную», которая предупреждает о риске перелома или травмирования.

Список литературы

1. Акопян, А.О. О распределении тренировочных средств на начальном и тренировочном этапах спортивной подготовки в спортивных единоборствах /А.О. Акопян, В.А. Панков // Вестник спортивной науки. - 2021. - № 6. - С. 32-34.

2. Арнис, В.Р. Развитие мощности работы у человека при тренировке силы / В.Р. Арнис. - Москва: Владос, 2019. - 80 с.

3. Ахметзянов, Ф.Ю. Армспорт. Специализированные тренировочные программы / Ф.Ю. Ахметзянов, Б.А. Акишин. - Казань : КГТУ, 2020. - 71 с.

4. Базоркин, А.М. Процесс совершенствования двигательных действий армрестлеров высокого класса : дис. канд. пед. наук / А.М. Базоркин. Нальчик, 2020. – 139 с.

5. Бельский И.В. Системы эффективной тренировки: армрестлинг, бодибилдинг, бенчпресс, пауэрлифтинг. - Минск, «Вида-Н», 2019. – 351

6. Богатырев, С.А. Профессионально-прикладная физическая подготовка спортсменов, занимающихся спортивными видами единоборств / С.А. Богатырев // Педагогико-психологические и медико-биологические проблемы физической культуры и спорта. - 2021. - № 1. - С. 8-17

ӘОЖ 796.01:378

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДА ДЕНЕ ТӘРБИЕСІНІҢ ОҚУ ПӘНІ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМИ БАҒЫТ РЕТІНДЕ ҚАЛЫПТАСУЫ

Умарханов А.Б., 7М01401-«Дене шынықтыру және спорт» білім беру
бағдарламасы, 2-курс магистранты

С. Аманжолов атындағы ШҚУ, Өскемен қ., Қазақстан,

E-mail: mmaulet@internet.ru

Оқу процесінің ұйымдастыру-әдістемелік негіздері, әсіресе, одақтас республикалардың жоғары білім беру министрліктерінде, соның ішінде Қазақстанда да 1959 жылы әскери және дене дайындығы бөлімдері құрылғаннан кейін қалыптасып, дамуда. Қазақстанда дене тәрбиесінен басқа жоғары оқу орындарында шеберлігі жоғарғы спортшылардың көпшілігін дайындауға септігін тигізген Республикалық студенттер ойнары дәстүрге айналып, кең қанат жая бастады.

Студенттер дене тәрбиесінің маңызды бөлімі кәсіби-қолданбалы дене дайындығы екендігі белгілі. Оның ғылыми-теориялық негізін салушы Мәскеудің жерге орналастыру институтының кафедра менгерушісі В.И.Ильинич. 1967 жылдың өзінде В.И.Ильинич бұрынғы КСРО-ның Ауыл шаруашылығы министрлігі жүйесіндегі ЖОО дене тәрбиесі кафедраларының менгерушісілерімен бірігіп, Студенттердің кәсіби-қолданбалы дене тәрбиесі дайындығы атты алғашқы әдістемелік құралды дайындап, баспадан шығарды, кейін 1970 жылдың өзінде В.И.Ильинич және А.Е.Козлов Қырғызстанның ауыл шаруашылық оқу орындары студенттері мен оқушылардың кәсіби-қолданбалы дене тәрбиесі дайындығы жұмысын жариялады. Екі жұмыста кейіннен жоғары және орта арнаулы оқу орындары студенттердің кәсіби-қолданбалы дене тәрбиесі дайындығы (КҚДД) жүйесін дамытуда маңызды рөл атқарды. ЖОО студенттері КҚДД-ның негізін салушы дене тәрбиесінің қаралып отырған бағыттардың теориялық бағдарламалық-әдістемелік және ғылыми негіздері бойынша көптеген проблемалық мақалаларды

жариялап,оны қазіргі уақытта жоғарғы білім беру мен дене тәрбиесі мамандарының үлкен сұранысына ие болып отырған ЖОО Студенттердің кәсіби-қолданбалы дене тәрбиесі дайындығы оқу құралы (1978 ж.) ретінде ұсынды.

Студенттердің кәсіби-қолданбалы дене дайындығын алғашқы диссертациялық зерттеулер дене тәрбиесінің көлемді және көп қырлы функцияларын ашып көрсетті.Мысалы, Ю.П.Бобылев және Д.А.Валеев өз зерттеулерін болашақ сызушылар мен мұнай-газ саласы мамандарының КҚДД-ын эксперименталды негіздеуге арнаған, В.Д.Воронин жаратылыстану-жағрафия факультеті студенттерінің кәсіби дайындық жүйесінде спорттық бағдарлауды пайдалану жөніндегі негіздерді ұсынады. Гидрометеоролог студенттердің дене тәрбиесінің қолданбалы бағытын эксперименталды негіздеуге И.Л.Гончар өз жүйесін арнады, А.И.Гаралис рдиоэлектроника және автоматика факультетіндегі оқу процесінің кәсіби-қолданбалы бағытына назар аударған, Е.П.Гук болашақ оташы – дәрігерлердің арнайы дене дайындығын ғылыми тұрғыдан негіздеді.

Соңғы 15-20 жыл ішінде болашақ кәсіби қызметке дайындауда дене тәрбиесі ме спорт құралдарын пайдалану жөніндегі ғылыми ізденістер бұрынғыдан гөрі белсенді бола бастады. Мұны Г.Д.Ивановтың зерттеулері дәлелдеп отыр, ол дене тәрбиесінің анықталып отырған сегіз ғылыми бағытының КҚДД-ның 1990 жылы бірінші орынға шыққандығын көрсетті. Сондықтан дисертант дене тәрбиесінің проблемаларын осы ғылыми бағытта қарауды бастады. Қазақ КСР-інде 1977-1978 жылдары аталған автор дайындаған алғашқы Студенттердің кәсіби-қолданбалы дене дайындығы жөніндегі әдістемелік ұсыныстар мен ЖОО-ы үшін Студенттердің кәсіби-қолданбалы дене дайындығы оқу әдістемелік құралы жұмыстың мазмұны ҚазМУ студенттерінің контингентімен мамандықтарымен топтары үшін негізделген: далалық (биологтар, жағрафия мамандары); физиктер, химиктер математиктер; заң мамандықтары, гуманитарлық (тарихшылар журналистер, филологтар). Кейінгі жылдары Қазақстанда В.И.Ильинич пен З.И.Локтионованың авторлығымен дайындалған Қазақстан малшыларының кәсіби-қолданбалы дене тәрбиесі дайындығы, Өскемен жол құрылысы институтында Жол құрылысы мамандығы бойынша тағы да әдістемелік ұсыныстар жарияланды.

Аталған оқу орындарының В.И.Ильинич пен З.И.Локтионованың кафедрасының меңгерушісі М.Ф.Жаксылықовтың ұсынысы бойынша Өскеменде 1990 жылы Студенттер мен оқушы жастардың үздіксіз кәсіби-қолданбалы дене тәрбиесі дайындығы тақырыбында бірінші рет аймақтық ғылыми – әдістемелік конференция өткізілді. Оның материалдарында Қазақстанның, Мәскеудің, Ленинградтың, Орскінің Фрунзе мен Ташкенттің ЖОО дене тәрбиесі кафедралары оқытушыларының 56 хабар – жаңалықтары жарияланды. Конференция ЖОО студенттерінің болашақ кәсіби қызметінде дене тәрбиесінің рөлін тағыда атап көрсетті және оны енгізудің төмендегідей көкейкесті және тиімді бағыттарын анықтап берді:

1. Мектепке дейінгі тәрбиемен болашақ пән мұғалімдерінің факультеттері студенттерінің кәсіби – педагогикалық.

2. Болашақ кәсіби қызметті қоса алғанда, студенттердің дене – психикалық жағынан (дене-психикалық қасиеттерді, қозғалыс дағдылары мен іскерліктерді дамыту).

3. Жоғарғы курс студенттерінің дене туралы білімінің жүйесін дайындап, оны өмірге енгізу (дене тәрбиесі және ЕҒНҰ, еңбекті қорғау қауіпсіздік техникасы ережелері).

4. Педагогикалық және өндірістік практиканың құрлымына ҒЗЖ-ы мен СҒЗЖ-на, таңдаған мамандығы бойынша курстың және дипломдық жұмыстардың мазмұнына дене тәрбиесінің пән аралық байланысын енгізіп, жетілдіру.

5. Гуманитарлық факультеттердің студенттеріне спорттық терминологиялық білімдердің кейбір көлемі мен дене тәрбиесін насихаттау формаларын баспасөз, теледидар, радио арқылы қалыптастыру.

6. ЖОО-ны бітірушілердің өндірістік қызмет орындарында қолданбалы бағыттағы сауықтыру шараларын ұйымдастырудың практикалық дағдыларын қалыптастыру.

7. Келісім-шарт негізінде өндіріске дене шынықтырудағы енгізу (дене жаттығулардың мақсатты-бағыты кешендерін, сауықтыру шараларын дайындап, енгізу, тренажерлерді пайдалану, дене тәрбиесі құралдарының әлеуметтік-экономикалық тиімділігін анықтау жөніндегі ғылыми-зерттеулерді ұйымдастыру).

Дене тәрбиесінің көп жақтылығы, оның студенттердің ақыл-ой қабілетіне дене қасиеттерін дамыту мен дене жұмыс қабілеттілігін қамтамасыз етуге, бос уақытты тиімді пайдалануға, әлеуметтік тұрғыда белсенді жеке тұлғаны қалыптастыруға жағымды әсеретумен ерекшеленеді. Кейбір авторлар студенттермен жүргізілетін тәрбие жұмысындағы, оның ішінде жатақханалар мен спорттық-сауықтыру лагері жағдайындағы дене тәрбиесінің рөлінде басымдық беруде. Қазақстан Республикасының дене шынықтыру қозғалысын жетілдірудің ұйымдастыру – педагогикалық факторы мен әдістерін анықтауға осы оқулықтың авторы өзінің көп жылдық зерттеулерін арнады, онда педагогикалық ЖОО–ғы дене тәрбиесі маңызды орынға ие.

Оның басшылығымен және белсенді қатысумен Ильяс Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университетінде мақсатты бағдарлама дайындалып, өмірге енгізілді. Ол Қазақстан мектептеріндегі пән мұғалімдердің арасында дене тәрбиесіне қарсылармен және жеткіншектер мен жастардың жеке тұлғасын тәрбиелеу факторы есебінде селқос қарайтындардың көп екендігін анықтаған зерттеулер нәтижелерінде негізделген болатын.

Оның негізгі міндеттері:

1) Мектептегі педагогикалық практика студенттерді дайындаудағы дене тәрбиесі және педагогика кафедраларының біріккен қызметі мен өзара іс-әрекетін басқару;

2) ЖОО-ғы студенттер мен оқытушы-профессорлар құрамының дене тәрбиесіне деген бағалы көзқарасы мен түсінігі;

3) Дене тәрбиесі сабақтарының құрамына, дене тәрбиесі мен спорт құралдары және басқалар арқылы мектептегі болашақ тәрбие жұмысына студенттерді даярлау мақсатында олардың арнай дайындығын енгізу.

Шығыс Қазақстан университетінде Н.Е.Мананков сол жылдары жұмыс атқарған ГТО кешендердің нормасын орындауға студенттерді даярлауға байланысты дене тәрбиесінің педагогикалық әсерін ғылыми түрде негіздеді, осы оқу орында мәні студенттердің ақыл-ой және дене жұмыс қабілеттеріне дифференцияланған жүктемелердің әсерін зерттеуден тұратын В.П.Русановтың кандидаттық диссертациясы дайындалды.

Дене тәрбиесі – бұл, ең елдімен, спорттың әр түрінен сан-саналы дене жаттығуларының көбі пайдаланатын практикалық пән. Оқу процесінің қойылуында көптеген онжылдықтар бойы студенттер қозғалыс режімі бойынша үш топқа бөлінеді:

- спортпен айналысатын студенттер;
- жалпы қабылданған оқу бағдарламасы мен оның нормативтерін меңгерген студенттер;
- денсаулық жағдайында ауытқушылығы және дене бітімінің дамуы жеткіліксіз студенттер.

Бұл сабақтардың ұйымдастырылуы мен әдістері елеулі айырмашылықтарға ие, көптеген айрықша ерекшеліктері спорттың әр түрін студенттердің меңгеру кезінде көрінеді. Сонымен қатар, сабақтардың ерекшелігі студенттердің контингентіне байланысты болмайды, сондай-ақ ЖОО-ның орналасқан климаттық – географиялық жағдайларына, спорттық базаның бар, жоқтығына және студенттер кафедрасынның оқытушы-профессор құрамына байланысты болмақ.

Осыған байланысты, көптеген жылдар бойы, мамандар дене тәрбиесі бойынша оқу процесінің тиімділігін арттырудың әдістерін іздестіруде. Бұл ізденістер қоғам өмірінің өзгерістеріне, студенттер денсаулығы жағдайы мен олардың дене дайындығының төменденуіне байланысты. Қазіргі кезеңде Қазақстан Республикасындағы алғашқы оқу бағдарламасының шығуына байланысты ізденісті жалғастыру қажет.

Әдебиеттер тізімі:

1. Гейнца К.А. Қазақстандағы жалпы білім беретін мектептердегі 1-9 сынып оқушыларының нұсқалық бөлімдерін жете зерттеу. п.ғ.к. дисс. авторефераты. М., 1995, 22 б.
2. Алимханов Б.У. Дене мәдениеті бойынша оқу бағдарламасының нұсқалары. п.ғ.к. дисс. авторефераты. Санкт-Петербург. 1994, 22 б.
3. Платонов В.Н. Спортшылардың қазіргі замандағы дайындық жүйесінің негізі. // Киев, 1999.

УДК 657.2:351

ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА В ГОСУДАРСТВЕННЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

Федорова Т.

Научный руководитель: Белоусова Л.И., сениор-лектор
Восточно-Казахстанский университет имени С. Аманжолова,
г. Усть-Каменогорск, Казахстан, E-mail: lyudmila_belousova1958@mail.ru

Интеграция Республики Казахстан в рыночную экономику определила ряд существенных задач, ключевой из которых является реформа системы бухгалтерского учета и финансовой отчетности путем внедрения международно-признанных принципов и методов учета и отчетности.

Переход к новой методологии бухгалтерского учета в государственных учреждениях обусловлен реформированием бюджетного процесса и внедрением

бюджетирования, ориентированного на результат. Во-первых, необходимо обеспечить формирование соотношения активов и обязательств, т.е. формирование баланса на основе общепринятых в мире международных стандартов к бюджетному учету и отчетности. Во-вторых, необходимо обеспечить открытость и прозрачность всех операций с государственными финансами. В-третьих, необходимо обеспечить единство бюджетного учета при исполнении бюджетов любых уровней через совершенствование межбюджетных отношений.

Бюджетный учет – это упорядоченная система сбора, регистрации и обобщения информации в денежном выражении об операциях с единого казначейского счета, контрольных счетов наличности и счетов государственных учреждений, о требованиях и обязательствах Правительства Республики Казахстан и местных исполнительных органов, регламентированная бюджетным законодательством Республики Казахстан.

Система нормативного регулирования бухгалтерского учета в государственных учреждениях в Республике Казахстан включает четыре уровня.

Первый уровень регулирования составляют Бюджетный Кодекс Республики Казахстан, Закон Республики Казахстан «О бухгалтерском учете и финансовой отчетности» № 234-111 от 28.02. 2007г, Гражданский кодекс Республики Казахстан, указы Президента Республики Казахстан, постановления правительства Республики Казахстан.

На втором уровне правовое регулирование осуществляется Правилами ведения бухгалтерского учета в государственных учреждениях, утвержденными приказом Министра финансов РК от 21.07.2020 № 684, и Правилами о порядке составления и представления бюджетной отчетности, утвержденной приказом Министерства финансов Республики Казахстан от 27 февраля 2010 г. № 89.

Третий уровень правового регулирования составляют нормативные правовые акты, издаваемые органами, организующими исполнение государственного бюджета, бюджетов государственных и внебюджетных фондов, Инструкции и письма Министерства финансов Республики Казахстан, Министерства внутренних дел Республики Казахстан и других государственных ведомств.

К четвертому уровню относятся нормативные правовые документы государственных учреждений.

Регулирование бухгалтерского учета в государственных учреждениях наглядно представлено на рисунке 1.

Бухгалтерский учет в государственных учреждениях имеет свои особенности. В основе новой бюджетной системы - бюджетирование, ориентированное на результат. Данная система реализуется на следующих подходах:

1) целевое использование средств - соответствие целям и результатам. Выделение бюджетных средств осуществляется не в соответствии с планом, а под определенные цели решения определенных производственно хозяйственных задач и программ;

2) конкуренция программ (нулевой бюджет). Достижение поставленных задач на основе выбора определенных программ, отобранных на конкурсной основе. При этом должен быть решен главный вопрос - доказать, что эти бюджетные средства

нужны, что эти расходы обязательно надо включить в лимит расходов;

3) ведомственная и программная классификация. Реформирование бюджетной сферы ориентировано на автоматизированные системы бюджетного учета, частью которых является План счетов бухгалтерского учета исполнения плана финансирования для государственных учреждений;

4) мониторинг результатов позволяет получателю бюджетных средств в реальном времени отыскивать поставщиков и заказчиков, исполнителей услуг.

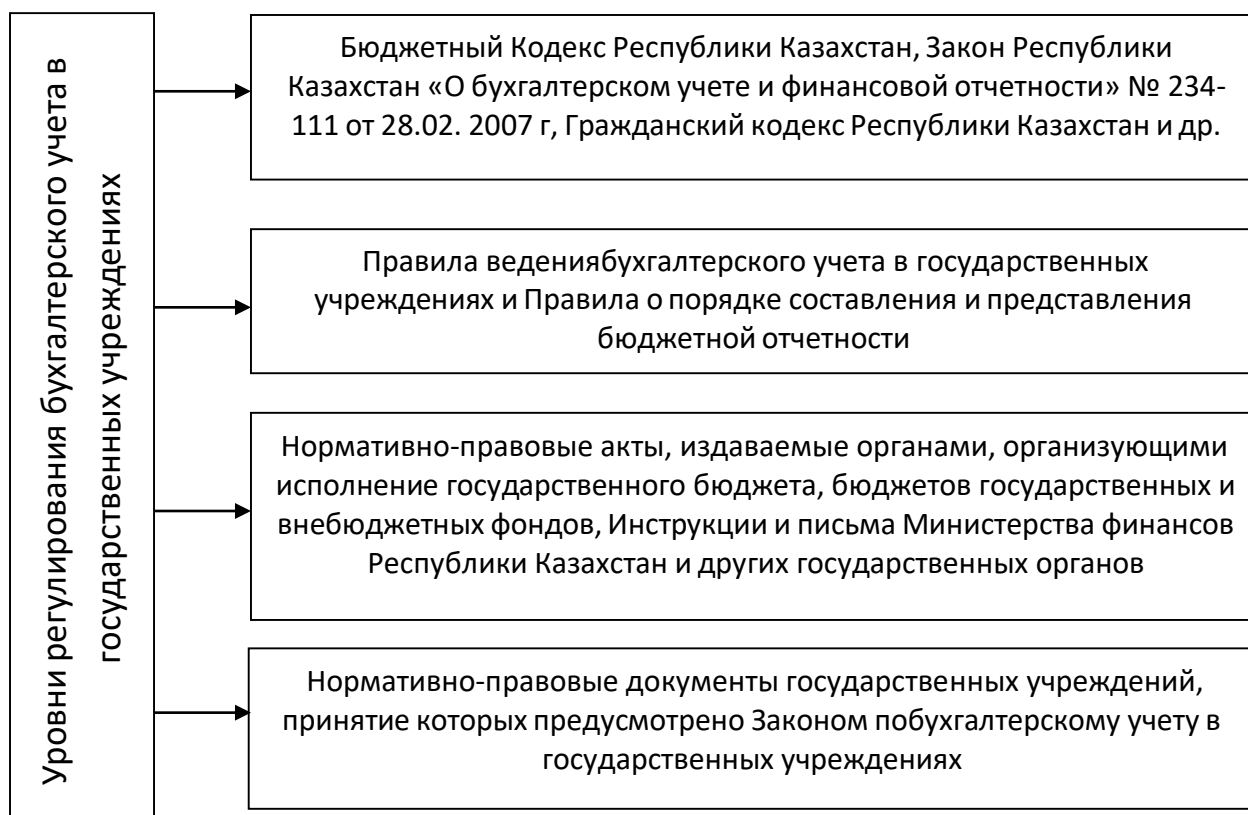

Рисунок 1 - Регулирование бухгалтерского учета в государственных предприятиях

К особенностям бухгалтерского учета в государственных учреждениях можно отнести:

- организация учета в разрезе статей бюджетной классификации;
- контроль исполнения сметы доходов и расходов;
- переход на казначейскую систему исполнения бюджетов;
- выделение в учете кассовых и фактических расходов;
- отраслевые особенности учета в учреждениях бюджетной сферы;
- строгая государственная учетная политика;
- тесное переплетение классификатора доходов и расходов с новым планом счетов;
- новая форма ведения бюджетного учета (журналы операций);
- четкий учет расходов и доходов.

Из перечисленных основных понятий вытекает, что государственному учреждению не предоставлено право распоряжаться по своему усмотрению

имеющимися в наличии средствами. Это, обусловлено тем, что государственное учреждение не является собственником переданного ему имущества, а распоряжается им по доверенности собственника (государства) на условиях оперативного управления.

Объектами бюджетного учета являются:

- доходы и расходы бюджета;
- материальные ценности бюджетных организаций;
- денежная наличность, хранящаяся в банках;
- средства в расчетах между бюджетами;
- фонды и резервы, создаваемые в бюджетах в процессе их исполнения.

Особенности бухгалтерского учета в государственных учреждениях рассмотрены на рисунке 2.

Рисунок 2 - Особенности бухгалтерского учета в государственных учреждениях

Рисунок 3 - Объекты бюджетного учета

К задачам бюджетного учета относят:

- 1) соблюдение бюджетно-финансовой дисциплины и строжайшего режима экономии в расходовании средств;
- 2) мобилизация средств в бюджет и выявление дополнительных доходов;
- 3) охрана имущества.

Объекты бюджетного учета представлены на рисунке 3.

Таким образом, правоспособность бюджетных учреждений, входящих в систему централизованного бухгалтерского учета, еще более ограничена по сравнению с объемом, предусмотренным не только Гражданским, но и Бюджетным кодексами: они фактически лишены возможности распоряжаться денежными средствами, полученными по смете.

Специфические особенности учета в бюджетных организациях вызывают необходимость дополнить общие задачи бухгалтерского учета более конкретными, как, например, точное исполнение утвержденного бюджета, соблюдение финансово-бюджетной дисциплины, мобилизация средств в бюджет и выявление дополнительных доходов.

Список литературы

1. Нурсеитов Э.О. Бухгалтерский учет в организациях. – Алматы: LEM, 2017. – 476 с.
2. Сейдахметова Ф.С. Современный бухгалтерский учет: учеб. – Алматы: LEM, 2015. – 548 с.
3. Родионова В.М., Баятова И.М., Маркина Е.В. Бухгалтерский учет и контроль в бюджетных учреждениях. – М: ИД ФБК-ПРЕСС, 2017. – 232 с.
4. Кельчевская Н.Р., Прохорова Н.Б., Павлова М.Б., Проведение финансового анализа государственного учреждения – Екатеринбург: Изд-во УГТУ-УПИ, 2017. – 127с.
5. Правила ведения бухгалтерского учета в государственных учреждениях (приказ Министра финансов РК от 21.07.2020№ 684)

УДК 740

БАЛАНЫҢ ЦИФРЛЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫН ДАМУДА КОМПЬЮТЕРЛІК ОЙЫН ӘДІСТЕРІНІҢ ЕРЕКШЕЛІГІ

Хамитқызы Гульфат, мектепке дейінгі оқыту және тәрбиелеу
мамандығының 4-курс студенті

Ғылыми жетекшілер: Турсунбекова Г.И., Жандилдина Р.Е.
Ы. Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты
Арқалық қ., Қазақстан, E-mail: roza.zhandildina@mail.ru

Қазіргі уақытта ақпараттық қоғамға көшуге байланысты баланың дамуының әлеуметтік жағдайындағы өзгерістерді байқамау қиын. Қазіргі балалардың әлеуметтенуіндегі өзгерістер барлық деңгейлерде және әртүрлі бағыттарда жүреді: бұл жоғары психикалық функциялармен байланысты өзгерістер, мысалы, есте сақтау, зейін, ойлау және қабылдау басқаша жұмыс істей бастайды. Бұл

коммуникативтік тәжірибенің өзгеруіне байланысты өзгерістер, өйткені өмірлік нұсқаулар енді тікелей қарым-қатынаста ғана емес. Әрине, балалар ойынының өзгеруіне байланысты өзгерістер. Балалық шақ кеңістігінің ең күрделі құбылысы Д.И. Фельдштейн ойын іс-әрекетінің жаңа түрі өзгерді және пайда болды: Әлеуметтік және мәдени өмірде тұрақты позицияларды алатын компьютерлік ойын.

Ойынның адам болудың әмбебап феномені ретіндегі маңыздылығы оның бүкіл адамзат өмірінде назар аударғандығымен расталады. Мәселен, Платон отождествлял ойын салттық священнодействия. И. Кант және Г. Гегель алғаш рет адамның еркіндігі ойында көрінетіндігін көрсетті. Психоанализдің негізін қалаушы З. Фрейд өмір инстинкті және өлім инстинкті ойынның биологиялық негізі деп санайды. Ләззат ойынның ажырамас қасиеті болып табылады " [1].

Осылайша, ғалым ойында терең инстинкттер мен дискілердің көрінісін көрді. Ойынның натуралистік түсіндірмесін г.Спенсер "психологияның негіздері" еңбегінде ұсынған. Позитивист Философ ойынды жануарлар мен адам ағзасының биологиялық функциясы деп санайды, бұл оның өмірін сақтау үшін қажет емес. "Ойын дәл сол жасанды күш жаттығуы болып табылады, олар үшін табиғи жаттығулардың болмауына байланысты оларды шешуге дайын болады, сондықтан олар жетіспейтін нақты әрекеттердің орнына ойдан шығарылған әрекеттерден нәтиже іздейді" .

Г. Спенсер ойынның Генезис мәселесін зерттей отырып, жүйке күштерінің артық теориясын дамытады. Ойын адамның шамадан тыс белсенділігінің нәтижесі ретінде қарастырылады, оның мүмкіндіктері күнделікті іс-әрекетте таусылмайды. Басқаша айтқанда, г.Спенсер ойын белсенділігінің құнын артық энергияны босатуға дейін төмендетеді. Зерттеушінің пікірінше, ойын инстинкттердің көрінісі болып табылады және қанағаттану үшін жасалады. Г. Спенсердің ойынды түсінуге қатысты ұстанымы эволюциялық көзқарас идеяларының дамуын білдіреді. Жануарлардың инстинктивті мінез-құлық формалары олардың өмір сүру жағдайларының өзгеруіне бейімделуі үшін жеткіліксіз.

Өз кезегінде, ойын барысында жануарларды алдын – ала бейімдеу жүзеге асырылады-инстинкттер олар есейген сайын өмір сүру үшін күрес жағдайларына жол бермейді. Алайда, Г. Спенсердің ойынша ойын теориясына талдау жасай отырып, энергияның артық болу идеясы энергияның қандай да бір басқа әрекет түрінде емес, ойында не үшін шығатынын түсіндірмейтінін атап өткен жөн. Екінші жағынан, ойын демалудың бір түрі ретінде әрекет ете алады – бұл жағдайда ойын детерминанты ретінде энергияның артық болуы туралы айту заңсыз болады. Ойынның көрнекті зерттеушілерінің бірі – Л.С. Выготский-ойын туралы бұрыннан бар идеяларды жинақтаған және орыс психологиясында ойын теориясын жасауға тырысқан алғашқы психолог. Өткен ғасырдың басындағы еңбектерінде ғалым баланың ойын барысында нақты жағдайдың орнына ойдан шығарылған жағдайды жасайды, онда әрекет етеді, қоршаған ортаға және осы рөлдің ережелеріне сәйкес таңдалған рөлді орындайды [2].

Л. С. Выготский ойын-бұл қиял жағдайларынан және қасиеттердің бір заттан екіншісіне ауысуынан тұратын шындыққа ерекше көзқарас екенін атап өтті. Ойын шындыққа қатысы жоқ және өзі үшін өмір сүретін ерекше құбылыс емес, тек өмірге деген ерекше көзқарас екендігі баса айтылды.

Д. Б. Эльконин ойынның балалар психикасына әсері тұрғысынан маңызды ескертулер жасады. Ғалым ойынға деген ұмтылысты адам психологиясына терең енеді деп санайды, оны нақты өмірде болмайтын нәрсе немесе адам болу ниетімен байланыстырады, күнделікті өмірде қол жетімді емес рөлге үйренеді. "Робинсон Крузоны немесе басқа кейіпкерді ойнаған кезде, авантюрист бала өзінің "Мен" және қарапайым әлемінен асып түседі. Өз рөлін ойнай отырып, ол өзінің қиялында айналасындағылардың бәрін өзгертеді және ол қазіргі уақытта осы рөл талап ететін көрініс пен мағынаны алады".

Балалар үшін ойын белгілі бір жағдайды бастан кешіру арқылы жаңа нәрсені үйренуге мүмкіндік береді. Д. Б. Эльконин ойынды әлеуметтік детерминистік мінез-құлық деп санайды. Ол биологиялық көзқарасқа қарсы. Ойынды табиғи бейнеқосылғыларды көрсету мүмкіндігі деп санайтындар қанағаттану дәрежесіне қатысты әлеуметтік компонентке қатысты сәттерді түсіндіре алмады.

Компьютерлік ойынның түсінігі мен мәнін қарастыруға көшейік. Сонымен, А.В. Вишневский заманауи компьютерлік ойын біздің алдымызда классикалық ойынды көшіру, оны сандық түрге көшіру ғана емес, оның жалғасы ретінде көрінетінін атап өтті. Олардың қатары бар негізгі ұқсастықтар, мысалы: ойынның өзіндік құндылығы, өзіндік мақсаты, ойын процесінің өзіне деген ықыласы мен ләззаты, бірақ нәтиже емес. Бірақ айтарлықтай айырмашылықтар бар-компьютерлік ойындағы ең тұрақты қиял (ең алдымен ойын жасаушы), сонымен қатар жалғыз ойнау мүмкіндігі .

Н. С. Полутина компьютерлік ойын – бұл жай ғана әрекет емес, кез-келген ойын сияқты, алынған виртуалды ойын тәжірибесін нақты жеке құрылымдарға енгізетін іс-әрекет екенін және мұндай ендірудің нәтижесін болжау қиын екенін көрсетеді. Осылайша, әлеуметтік шындық бейнесін, әлем бейнесін құрудың маңызды факторына айналған компьютерлік ойын субъектінің құндылық-семантикалық саласын қалыптастыруға делдал болады, сондықтан жеке тұлға мен өзгертін әлеуметтік ортаның өзара әрекеттесуіне айтарлықтай әсер етеді.

М.А. Антипов компьютерлік ойындардың танымалдылығын философиялық тұрғыдан түсіндіреді. Зерттеуші ойын адамның өмір сүруінің бастапқы кезеңіне тән – балалық шақ кезеңі, ол адам әлі экзистенциалды қайшылықтарға тап болмаған, саналы тәуелсіз өмірдің барлық қиындықтарын бастан өткермегенін айтады. Сондықтан ойын адам болу феномені ретінде балаларға ғана емес, ересектерге де тән.

Ойын барысында ересек адам балалық шаққа қол тигізіп, өзін бала сияқты сезінуі мүмкін, өйткені шартты түрде ойын басқа қызмет түрлері сияқты жауапкершілікті білдірмейді. Осылайша, ойындағы ересек адам өмірдің экзистенциалды жүктемесінен жасыра алатын тауашаны табады. Дамыған ақпараттық технологиялар мен кең таралған технологиялар дәуірінде, яғни технологиямен әлеуметтік өмірдің көптеген факторларының пайда болуы, компьютерлік ойындар балалар мен жасөспірімдердегі ойындар арасында басымдыққа ие болды және үлкен жастағы топтардың өкілдері арасында маңызды орын алды [3].

Компьютерлік ойындар философиялық тұрғыдан қарастырылады
Е.О. Самойлова және Ю.М. Шаев.

Қазіргі білім беруді ақпараттық ресурстарды пайдаланбай елестету мүмкін емес. Компьютерлік технологияны кезең-кезеңімен қолдану мектепке дейінгі білім беру жүйесіне де енгізілген. Компьютер біздің өмірімізге белсенді түрде еніп, ересектер өмірінің қажетті және маңызды атрибуты ғана емес, сонымен қатар балаларды оқыту құралы болып табылады.

Қоғам мен өндірістің қазіргі заманғы дамуы жағдайында дүниені ақпараттық ресурстарсыз елестету мүмкін емес.

Қазіргі ақпараттық кеңістік тек бастауыш мектепте ғана емес, мектеп жасына дейінгі балалық шақта да компьютерлік сауаттылықты қажет етеді. Мектепке дейінгі педагогика саласындағы заманауи зерттеулер К.Н. Моторина, С.П. Первина, М.А. Суық, С.А. Шапкина және басқалары 3-6 жастағы балалардың компьютерді меңгеру мүмкіндігін көрсетеді.

Компьютерлік технологияларды пайдалану кезінде балалардың оқу іс-әрекетіне деген қызығушылығы айтарлықтай артады, танымдық қабілеттерінің деңгейі артады. Компьютерлік бағдарламалар дербестікке үйретеді, өзін-өзі бақылау дағдыларын дамытады. Оқытудың компьютерлік құралдарын пайдалану да мектеп жасына дейінгі балалардың байсалдылығын, жинақылығын, табандылығын дамытып, эмпатияға баулиды.

Саусақтардың ерікті моторикасын дамыту үшін компьютердегі сабақтардың маңызы зор. Компьютерлік тапсырмаларды орындау барысында оларға қойылған тапсырмаларға сәйкес саусақтарымен белгілі бір пернелерді қалай басуды үйрену, «тінтуір» манипуляторын пайдалану қажет.

Мультимедиялық презентацияларды пайдалану сабақтарды эмоционалды, қызықты өткізуге мүмкіндік береді, олар тамаша көрнекі құрал және демонстрациялық материал болып табылады, бұл сабақтың жақсы нәтижелі болуына ықпал етеді. Мультимедиялық презентациялардың көмегімен балалармен көрнекі гимнастика кешендері, көру шаршауын басатын жаттығулар оқытылады[4].

Компьютер баланың өміріне ойын арқылы енуі мүмкін. Ойын – практикалық ойлаудың бір түрі. Сабақтан тыс уақытта компьютерлік ойындар балалардың білімін бекітуге көмектеседі; оларды балалармен жеке жұмыс үшін пайдалануға болады.

Соңғы кездері ақпараттық-коммуникациялық технологиялар оқу-тәрбие жұмыстарын ұйымдастыруда мұғалімдерге жақсы көмекші болып келеді.

Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар баланың зияткерлік, шығармашылық қабілеттерін дамытады, бұл мектепке дейінгі балалық шақта өте маңызды – жаңа білімді өз бетінше меңгеру қабілеті.

Мектеп жасына дейінгі балаларды оқытудың дәстүрлі түрлерімен салыстырғанда компьютердің бірқатар артықшылықтары бар: ақпаратты компьютер экранында ойын түрінде беру балалардың үлкен қызығушылығын тудырады; қозғалыстар, дыбыс, анимация баланың назарын ұзақ уақыт бойына аударады; компьютерде жұмыс істеу барысында мектеп жасына дейінгі баланың өз-өзіне сенімділігі артады, оның қолынан көп нәрсе келеді; компьютер өте «шыдамды», баланы қателіктері үшін ешқашан ұрыспайды, бірақ оны өзі түзетуін күтеді. Ақпараттық технология құралдарын пайдалану балалардың оқу және даму процесін қарапайым және тиімді, күнделікті қол жұмысынан арылтады және ерте білім берудің жаңа мүмкіндіктерін ашады.

1986 жылдан бастап «Компьютер және балалық шақ» қауымдастығының мамандары көптеген мекемелердің ғалымдарымен бірлесіп ұйымдастырған және жүргізген дамытатын және оқытатын компьютерлік ойындарды қолдану бойынша ғылыми зерттеулер мен Францияда жүргізілген зерттеулер мультимедиялық құралдардың арқасында ақпаратты ұсыну әдісімен келесі нәтижелерге қол жеткізіледі:

- балалар пішін, түс және өлшем ұғымдарын оңай меңгереді;
- сан және жиын ұғымдарын тереңірек түсіну;
- ұшақта және ғарышта навигациялау қабілеті тез пайда болады
- зейін мен есте сақтаудың тиімділігін жаттықтырады;
- Оқып, жазуды ертерек үйрен
- сөздік қор белсенді түрде толығыады;
- ұсақ моториканы дамытады, көз қозғалысының ең жақсы координациясы қалыптасады.

- жай реакцияның да, таңдау реакциясының да уақыты қысқарады;
- Мақсаттылыққа, жинақылыққа тәрбиеленеді;
- қиял мен шығармашылықты дамытады;
- Көрнекі-бейнелі және теориялық ойлау элементтері дамып келеді.

Мектеп жасына дейінгі балалармен жұмыс істеуде заманауи компьютерлерді қолдану енді ғана басталып келеді. Қазіргі уақытта бұл мектепке дейінгі білім беру жүйесіне елеулі өзгерістер енгізу қажеттілігінен туындап отыр. Бұл өзгерістердің сәтті болуы мектепке дейінгі мекеменің ғылыми-әдістемелік және материалдық базасының жаңаруымен байланысты. Жаңарудың маңызды шарттарының бірі – жаңа ақпараттық технологияларды пайдалану.

Бүгінгі таңда ақпараттық технологиялар педагогтардың, ерте білім беру саласындағы мамандардың және ата-аналардың мүмкіндіктерін айтарлықтай кеңейтуде. Заманауи компьютерді пайдалану мүмкіндіктері баланың қабілеттерін дамытуды барынша толық және табысты жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Кәдімгі техникалық оқыту құралдарынан айырмашылығы, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар баланы үлкен көлемде дайын, қатаң таңдалған, дұрыс ұйымдастырылған біліммен қанықтыруға ғана емес, сонымен қатар интеллектуалдық, шығармашылық қабілеттерін дамытуға мүмкіндік береді және бұл өте маңызды. балалық шақ, жаңа білімді өз бетінше меңгеру қабілеті[4].

Компьютердің ақпаратты мәтін, графика, дыбыс, сөйлеу, бейне түрінде бір уақытта жаңғырту, деректерді есте сақтау және үлкен жылдамдықпен өңдеу мүмкіндігі мамандарға балалар үшін барлық қолданыстағы ойындардан түбегейлі ерекшеленетін жаңа әрекет құралдарын жасауға мүмкіндік береді. ойыншықтар. Осының барлығы өмір бойы білім берудің бірінші буыны болып табылатын мектепке дейінгі тәрбиеге сапалы жаңа талаптар қояды, оның басты міндеттерінің бірі бала тұлғасының жан-жақты дамуының негізін қалау болып табылады. Сондықтан мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту жүйесіне ақпараттық технологияларды енгізу қажет. Тәжірибе көрсеткендей, сонымен қатар балалардың сабаққа деген қызығушылығы айтарлықтай артады, танымдық қабілеттердің деңгейі жоғарылайды. Сабақтан тыс уақытта компьютерлік ойындар балалардың білімін бекітуге көмектеседі; оларды интеллектуалдық дамуы бойынша құрбыларынан озық

немесе артта қалған балалармен жеке сабақтарда пайдалануға болады; интеллектуалдық әрекетке қажетті ақыл-ой қабілеттерін дамыту үшін: қабылдау, зейін, есте сақтау, ойлау, ұсақ моториканы дамыту.

Компьютерлік бағдарламалар дербестікке үйретеді, өзін-өзі бақылау дағдыларын дамытады. Кішкентай балалар тапсырмаларды орындауда көбірек көмекті қажет етеді және олардың әрекеттерін кезең-кезеңімен растайды, ал дұрыстығын автоматтандырылған бақылау мұғалімнің басқа балалармен қатар жұмыс істеуге уақытын босатады. Оқытудың компьютерлік құралдарын пайдалану да мектеп жасына дейінгі балалардың байсалдылығын, жинақылығын, табандылығын дамытып, эмпатияға баулиды.

Компьютерлік сабақтан кейінгі визуалды гимнастика. Ол отырып немесе тұрып, ырғақты тыныспен, көз қозғалысының максималды амплитудасымен орындалады. Келесі жаттығулар ұсынылады і[5].

1- жаттығу. Көзді жұмып, көздің бұлшық еттерін қатты қатайтыңыз, 1 - 4 есе, содан кейін көзіңізді ашыңыз, көз бұлшықеттерін босаңсытыңыз, 1 - 6 есеге терезе арқылы қашықтыққа қараңыз. 4 - 5 рет қайталаңыз. .

2- жаттығу. Басыңызды бұрмай, оң жаққа қараңыз және 1 - 4 санына көзіңізді түзетіңіз, содан кейін 1 - 6 санына тікелей қашықтыққа қараңыз. Жаттығулар дәл осылай орындалады, бірақ көзқарасты бекіту арқылы солға, жоғары және төмен. 2 рет қайталаңыз.

3- жаттығу

Басыңызды тік ұстаңыз. Көз бұлшық еттерін жүктемей жыпылықтау.

4- жаттығу

Көзіңізді диагональ бойынша жылдам жылжытыңыз: оңға - төмен солға, содан кейін 1 - 6 есебінен тікелей қашықтыққа; содан кейін солға жоғары - оңға төмен және 1 - 6 есебінен қашықтыққа қараңыз.

5- жаттығу

1-4 есебінен көзіңіздің бұлшық етін қатайтпай, көзіңізді жұмып, көзді кең ашып, 1-6 есебінен арақашықтыққа қараңыз. 2-3 рет қайталаңыз.

6- жаттығу

Басыңызды бұрмай (тік басыңыз) көзіңізді жоғары-оңға-төмен-солға және қарама-қарсы бағытта баяу айналмалы қозғалыстар жасаңыз: жоғары-солға-төмен-оңға. Содан кейін 1-6 есебінен қашықтыққа қараңыз.

7- жаттығу

Қозғалыссыз баспен 1 - 4 санауға, 1 - 6 санға түзу бекітіп, көзқарасты жылжытыңыз; содан кейін дәл осылай төмен-түз, оң-түз, сол-түз. Қозғалысты диагональ бойынша бір бағытта, ал екіншісін көзбен 1-6 санына тікелей жылжытыңыз.

Көбінесе мектепке дейінгі білім беру мекемесінде ұйымдастырылған білім беру қызметі үлкен мектеп жасына дейінгі балаға кітаптарды, энциклопедияларды, анықтамалықтарды, соның ішінде электронды ресурстарды (теледидар, СО, Интернет) қолдана отырып, қажетті ақпаратты өзі табуы керек. Медиаресурстарды қолданудың бірқатар артықшылықтары бар:

- компьютер экранында ойын түрінде ақпарат беру балаларға үлкен қызығушылық тудырады; қозғалыстар, дыбыс, анимация ұзақ уақыт бойы баланың

назарын аударады;

- проблемалық міндеттер, баланы компьютердің өзі дұрыс шешкен кезде ынталандыру балалардың танымдық белсенділігін ынталандырады;
- баланың өзі шешілетін ойын жаттығуларының қарқыны мен санын реттейді;
- компьютерде жұмыс істеу барысында мектеп жасына дейінгі бала өзіне деген сенімділікке ие болады, ол көп нәрсені істей алады.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Давыдов В.В. Медиа білім. // Орыс педагогикалық энциклопедиясы. Т. 1. 1993. С. 555.
2. Егозина В.И., Овчинников Н.Д. Көруге тыйым салуға болмайды. // Тіршілік қауіпсіздігінің негіздері. 2003. № 54. 15–18-беттер.
3. ЮНЕСКО білім берудегі ақпараттық технологиялар институты. [Электрондық ресурс] <https://iite.unesco.org/en/mig/>
4. Кузьмина, М.В. Қазіргі мектептің медиа орталығы студенттердің медиа және ақпараттық мәдениетін қалыптастыру ортасы ретінде / Ақпараттық қоғамдағы медиа және ақпараттық сауаттылық [Мәтін]: Бүкілресейлік ғылыми-практикалық конференция материалдары. 25 26 сәуір 2013 ж.
5. Лавриченко Н.М. Мектептің ақпараттық моделінің болашағы. Ақпараттық технологиялар және оқу құралдары //Н.М. Лавриченко // Ақпараттық технологиялар және оқу-әдістемелік кешен. – 2009 ж. – № 1(9).

УДК 740

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ҰЙЫМДА STEM ТЕХНОЛОГИЯСЫ АРҚЫЛЫ БАЛАЛАРДЫ БЕЛСЕНДІЛІККЕ ТӘРБИЕЛЕУДІҢ АСПЕКТІЛЕРІ

Ыдрыс Зарина, мектепке дейінгі ұйым тәрбиешісі және
педагог-психолог мамандығының 2-курс студенті

Ғылыми жетекшілер: Жандилдина Р.Е., Турсунбекова Г.И.
Ы. Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты
Арқалық қ., Қазақстан, E-mail: roza.zhandildina@mail.ru

Егеменді еліміздің бүгінгі күнге қойған басты міндеттерінің бірі қоғам сұранысына сай дүниетанымы қалыптасқан, ақыл-ойы кемелденген, өнегелі жастар тәрбиелеу.

Дүниетаным айнала қоршаған орта туралы, жеке адам және оның қоғамдағы орны, тіршіліктің мән-мағынасы жайлы ұғымдардың жиынтығы, дүниенің біртұтастығын түсіндіру нәтижесі болып табылады. Дүниеге көзқарас жеке адамның қоршаған ортадағы табиғат пен әлеуметтік құбылыстарды түсініп пайымдауы арқылы ой тұжырымдауы, яғни, дүниеге көзқарас дүниенің даму заңдылықтарын ғылым негізінде танып білу.

Таным процесінің аталған мәселелерімен алғаш айналыса бастаған ертедегі грек философтары Демокрит, Платон, Аристотель және басқалары болды. Кейіннен бұл мәселелермен Ф.Бекон, Г.Декарт, Дж. Локк, Б.Спиноза, И.Кант, Д.Дидро,

А.И.Герцен және басқа көптеген философтар айналысып өз үлестерін қосты. Жаңа дәуірде бірқатар философтар, атап айтқанда, ағылшын философы Д.Юм және неміс философы И.Кант таным теориясына өз үлестерін қосты. И.Кант таным процесінің жеке формаларына: сезімге, ойдың ұғым, пікір формаларына, ақыл, парасатқа егжей-тегжейлі талдау жасады. Бұл талдау гносеологияға қосылған үлкен үлес болды [1].

Демек, қоршаған дүниені білу танымға байланысты. Таным – адам санасын дамытудың негізгі және ол арқылы адам өзін қоршаған ортаны игеруге де үйренеді.

«Таным» - философиялық ұғым. Қоршаған дүние объективті түрде өмір сүретін болғандықтан, оның заттары мен құбылыстары санада бейнеленеді. Көру, сезіну, түйсіну арқылы сезім мүшелерімізге материалдық заттар әсер етеді, біз оларды қабылдаймыз. Қабылданған дүниені танып білеміз. Сезім арқылы таныған дүниені ғылыми біліммен байланыстырғанда ғана білім қалыптасады. Қабылдау барысында сыртқы сезім мен ішкі сезімдер бірге отырып танымды нақтылай түседі. Таным арқылы заттар мен құбылыстардың басты белгілері, ұқсастықтары мен айырмашылықтары жайында бейнелі қабылдау нәтижесінде ұғым туады. Таным - объективті шындықты адамның ойында бейнелейтін және қайта жаңғыртатын қоғамдық іс-әрекет барысы. Ол заттардың пәніне дәлірек жетудегі күрделі және қарама-қайшылықты рпоцесс барысы ретінде қаралады. Ақиқатқа жетудің, объективті шындықты танудың диалектикалық жолы: нақты пайымдаудан абстрактілі ойлауға, одан тәжірибеге көшу» болып табылады. Таным үрдісінде ойлаудың түрлі тәсілдері пайдаланылады (анализ, синтез, дедукция, индукция, абстрактіліктен нақтылыққа көтерілуі және тағы басқа).

Балалардың бойында кездесетін таным қабілеттері дегеніміз – білімді өз сапасында белсенді және нәтижелі түрде бейнелеуі. Мұндай бейнелеу әрекеті аса күрделі үрдіс. Ол балалардың сыртқы дүние туралы білімді меңгеруі және дағды мен әдістерін қалыптастыруы арқылы жүзеге асырылады [2].

Балаларды біліммен ғана қаруландырып қоймай олардың назарын білгендерін жадында сақтай білу қабілеттерін, ойлауын, тіл шеберлігін, білім негізін біліп алуға құштарлығын, өмірге көзқарасының дұрыс қалыптасуын, ықыласын, төзімділігін, іскерлігін, ізденімпаздылығын және т.б. танымдық қасиеттерін жетілдіру – оқу тәрбиелік және ұстаздық негізгі мақсат.

Мектеп жасына дейінгі балалар ересек адамдардың әрекеттеріне үніле қарап, үйренеді, оларға еліктейді. Балалардың саналы түрде істейтін мұндай әрекеттерін ырықты немесе ерікті белсенділік дейді. Бұл жастағы балалардың үлкендер әрекеттеріне және олармен өзара қатынас жасауға еліктеуі рөлді ойындарды атқару барысында байқалады. Көбінесе балалардың ойындарында адамдардың еңбек іс-әрекеттері, тұрмысы, өзара қатынасы көрсетіледі, ұжымдық өмір дағдылары қалыптаса бастайды. Ойын барысында балалардың құрамдастарымен де өзара қатынасы өзгереді. Олар басқа балалармен ойнауға тілек білдіреді, еңбекке байланысты тапсырмаларды бірігіп орындауға, өз қылықтарын ережеге бағындыруға, керексіз әдеттерді тежеуге, кедергіні ығыстыруға үйренеді. Осындай бірігу іс-әрекеттерінің қуанышы балалар арасында жолдастық, достық сияқты жаңа қатынастарды туғызады. Олар бір-біріне қамқорлық жасап көмектеседі, ілтипатты болады. Бала еліктеу, қабылдау арқылы түрлі рольді ойындарды атқара отырып, әлеумет өмірінің өндіріс қатынастарының мазмұнына түсінеді. Адам белсенділігінің

табиғатын тани білу, еңбек және моральдық белсенділік дәрежесі бойынша адамның қоғам мен ұжым үшін жарамдылығын жете анықтау тәрбиешінің басты міндеті. Бала белсенділігінің ең алғашқы формасының бірі – қарым-қатынас жасау белсенділігі. Бұл адамның бүкіл өмірінде дамитын белсенділік. Балалардың жас ерекшеліктеріне сәйкес басқа адамдармен қарым-қатынас жасау белсенділігінің мазмұны да өзгеріп отырады.

Мектеп жасына дейінгі балалар ересек адамдардың әрекеттеріне үңіле қарап үйренеді, оларға еліктейді. Балалардың саналы түрде істейтін мұндай әрекеттерін ырықты немесе ерікті белсенділік дейді. Бұл жастағы балалардың үлкендердің әрекеттеріне және олармен өзара қарым-қатынас жасауға еліктеуі ролді ойындарды адамдардың еңбек іс-әрекеттері, тұрмысы, өзара қатынасы қамтылып көрсетіледі, ұжымдық өмір дағдылары қалыптаса байтайды. Ойын барысында мектепке дейінгі балалардың құрдастарымен де өзара қатынасы өзгереді. Олар басқа балалармен ойнауға тілек білдіреді, өз қылықтарын ережеге бағындыруға, керексіз әдеттерді тежеуге, кедергіні ығыстыруға үйренеді. Ойын арқылы мектепке дейінгі балалардың жеке белсенділігі мен танымдық қызығушылығы артады.

Балалардың белсенділігі, негізінен, екі түрлі сипатта болады: сыртқы және ішкі белсенділік. Сыртқы белсенділік дегеніміз – бала әрекетінің сыртқы көріністері (белсенді қимыл қозғалыстары, практикалық әрекеттері, тәрбиешіге зейін қойып қарауы, әрекеті т.б.) бірақ осы кезде ол басқа нәрсе ойлап отыруы да мүмкін. Бала ішкі белсенділігіне оның белсенді түрде ойлау әрекеті жатады. Бала белсенділігі қандай болғанда да ой дербестігіне сүйенеді. Оқыту үрдісінде балалардың белсендігін дамытуды мақсат еткен тәрбиеші сабақтың барлық кезеңдерінде олардың ой дербестігін дамытуға тырысады. Балаларда белсенділік бір қалыпта болмайды оның қарапайым (еліктеушілікке, жай қайталауға, біреудің айтқанын бұлжытпай орындауға негізделген) және күрделі шығармашылық т.б. белсенділік түрлері болады. Соңғысы баланың логикалық ойлау қабілеті мен дербестігін керек етеді. Мектепке дейінгі балаларда жас ерекшеліктеріне және психикалық даму дәрежесіне қарай белсенділіктің бірнеше түрі қалыптасып дамиды: қимыл, сөйлеу, ойлау, таным, өзін-өзі тәрбиелеу т.б. белсенділіктер [3].

Психологиялық-педагогикалық әдебиеттердегі талдауда көрсетілгендей, белсенділік жөнінде түсінік әр түрлі салада талдауды талап етуші көп аспектілі феномен ретінде көрінеді.

- биологиялық (П.К.Анохин, В.М.Бехтерев, Н.А.Бернштейн, А.Илиади)
- психологиялық (Б.Г.Ананьев, М.Я.Басов, Л.С.Выготский, Б.Ф.Ломов, В.С.Мухина, В.А.Мясищев)
- педагогикалық (Ш.А.Амоношвили, Я.А.Коменский, Д.Локк, Ж.Ж.Руссо, К.Д.Ушинский, Г.И.Щукина, Г.И.Шамова т.б.)

Биологиялық аспект – белсенділік мәселелері түсінігімен байланысты белсенді бастама адамда энергияның жиналуының нәтижесі болып табылатындығы жөнінде түсінікпен тығыз байланысты. Ол өзін-өзі ретке келтірумен негізделеді. Биологиялық белсенділік адамның ортаға бейімделуін қамтамасыз ететін оған тән тұқым қуалау қасиеті. Осы өзара қарым-қатынас кезінде ағза мен оның тіршілік ету шарттары аралығында туатын қарама-қайшылықты жоюға бағытталған физиологиялық механизмдер ғана туып қоймайды, сонымен қатар осы әсерді жоюға

мүмкіндік беретін және мінез-құлыққа, өткен оқиғаға емес, алдағы оқиғаға бағытталған мүмкіндік беретін физиологиялық механизмдер де туып отырады (П.К.Анохин). Белсенділік бейне белгісін тұрақтандырушы сапа болып табылады, бұл тірі материяның іштей детерминацияланған іс-әрекетінің бір түрі болып табылады (В.З.Коган). Белсенділік көзі болып сыртқы орта және ағзада тұратын және өтетін ішкі үрдістер болып табылады.

Ұстаз ретінде біз балаларды осылай оқытамыз ба, мұндай білім жаңа өмірде пайдалы бола ма, білім берудің мазмұны мен технологиялары бүгінгі мектеп жасына дейінгі балалардың қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін қалай түзетілуі керек деп ойлану керек. 3-7 жас – дамудың стратегиялық маңызды кезеңі [4].

Мектеп жасына дейінгі балалармен жұмыс істейтін педагогтар мектеп жасына дейінгі балалық шақта балалардың білімге деген қызығушылығын ояту, оларды әртүрлі көздерден қабылдауға және ақпаратты пайдалануға үйрету, айналадағы шындықты қызықтыратын сұрақтарға өз бетінше жауап табуға үйрету қаншалықты маңызды екенін түсінеді. Өз бетінше және құрбыларымен және ересектермен ынтымақтастықта әрекет ету қабілетін тәрбиелеу маңызды. Осылайша, ата-аналар мен мұғалімдер проблемаға тап болады: қандай әдістер мен әдістерді қолдану керек? Қандай технологияларды қолдану керек?

STEAM технологиясының құралдар жинағына не кіреді?

- 1.«Ф.Фребельдің дидактикалық жүйесі» оқу модулі;
2. «LEGO - құрылыс»;
3. «Математикалық дамыту» оқу модулі;
4. «Робототехника» оқу модулі;
5. «Мультстудия» оқу модулі;
6. «Тірі және жансыз табиғатпен тәжірибе жасау» оқу модулі.

Соңғы онжылдықтардағы әлемдегі өзгерістер жаһандық ауқымда әсерлі және бәрімізді алаңдатады. Барлық жерде ескі таныс нәрселер жоғалып жатыр, қызметтердің жаңа түрлері, тіпті бүкіл кәсіби салалар пайда болады. Қазіргі педагогтар біз үйретіп жатқан білім мен дағды заман талабына сай келе ме, соны ойлауы керек пе? Зерттеушілер қазіргі мектеп жасына дейінгі балалардың 65 пайызы бүгінде жоқ мамандықтарды игеретініне сенімді. Ол үшін соңғы технологияны меңгерген, жаратылыстану ғылымдары мен техниканы түсінетін жас мамандар қажет болады. STEAM білім беру моделін оқу орнының қаржылық мүмкіндіктері мүмкіндік беретін дәрежеде балабақшаға енгізу үшін арнайы таңдадым. Мұның объективті себептері бар. Балалар кішкентай кезінен өзіне жақын ойын әрекеттері арқылы әлемнің алуан түрлілігін меңгереді. Мектепке дейінгі мекемелерде тәрбиені жүзеге асыру мемлекеттік білім стандартының талаптарымен реттелетін ойын түрінде жүзеге асырылады. Технология бір жағынан – ойын, екінші жағынан – баланың шығармашылық интеллектуалдық әлеуетін дамыту.

Мектепке дейінгі білім беруде STEAM технологиясын қолдану балалар мен ата-аналарды шығармашылық инновациялық өнімді іс-әрекетке, электронды интерактивті білім беру ресурстарымен жұмыс істеуге, шығармашылық және оперативті ойлауын дамыта отырып, анимация құруға – заман ағымына ілесу бағытында белсендіреді. Мектеп жасына дейінгі балаларымыз мектеп инновацияларына дайын болуы, жобалар жасауы және оларды нақты іске асыру

қабілеті болуы керек. STEAM технологиялары педагогтарға табысты зерттеушілердің, өнертапқыштардың, ғалымдардың, технологтардың, суретшілер мен математиктердің буынын өсіруге мүмкіндік береді. Ата-аналар сұранысына ие қосымша білім беру қызметтерін көрсету, білім сапасын арттырудың өзекті мәселесі STEAM білім беру жүйесіне жүгіну арқылы тамаша шешілді.

«STEAM» ойын технологиясының модульдік жүйесі.

Ойындық педагогикалық технологиялар түсінігі педагогикалық процесті әртүрлі ойындар түрінде ұйымдастырудың жеткілікті кең әдістері мен тәсілдерін қамтиды. Педагогикалық ойынның нақты белгіленген оқу мақсаты мен сәйкес педагогикалық нәтижесі бар, оны негіздеуге, айқын анықтауға және оқу-танымдық бағыттылықпен сипаттауға болады.

Ойын технологиялары білім берудің ерекше түрлерінің бірі болып табылады.

Ойын арқылы оқыта отырып, біз балаларға оқу материалын бізге, ересектерге ыңғайлы етіп емес, балалардың оны қабылдауы қаншалықты ыңғайлы және табиғи екенін үйретеміз.

Мектеп жасына дейінгі балалар үшін ойын - жетекші әрекет.

STEAM ойын технологиясының құралдар жинағына не кіреді және қандай міндеттер шешіледі?

Ф.Фребельдің дидактикалық жүйесі оқу модулі

- қоршаған дүние объектілерімен тәжірибе жасау;

- геометриялық денелермен және фигуралармен әрекеттер арқылы математикалық шындықты меңгеру;

- уеңістіктік қатынастарды меңгеру

- Әртүрлі бұрыштар мен проекцияларда жобалау.

«LEGO – құрылыс» модулі

- практикалық және ақыл-ой эксперименті, жалпылау, сөйлеуді жоспарлау және өз іс-әрекетінің процесі мен нәтижесі туралы пікір айту қабілеті;

- ана тілінде еркін сөйлеу (сөздік, сөйлеудің грамматикалық құрылымы, фонетикалық жүйе, семантикалық құрылым туралы қарапайым түсініктер);

- жаңа бейнелер жасау, қиялдау, аналогияны қолдану қабілеті.

«Математикалық дамыту» оқу модулі

- балалардың жас және жеке ерекшеліктерін ескере отырып, математикалық даму мәселелерін келесі бағыттар бойынша кешенді шешу: өлшем, пішін, кеңістік, уақыт, сан және санау.

«Робототехника» оқу модулі

- логикалық және алгоритмдік ойлауды дамыту;

- бағдарламалау негіздерін қалыптастыру;

- жоспарлау, модельдеу қабілеттерін дамыту; -мәліметтерді өңдеу;

- абстракциялау және заңдылықтарды табу қабілетін дамыту;

5. «Мультстудия» оқу модулі

- ақпараттық-коммуникациялық технологиялар) және цифрлық технологияларды дамыту;

- медиа технологияларды дамыту;

- көркем-техникалық шығармашылық синтезіне негізделген өнімді әрекетті ұйымдастыру.

6. «Тірі және жансыз табиғатпен тәжірибе жасау» оқу модулі.
- эксперименттік іс-әрекетте қоршаған әлем туралы түсініктерін қалыптастыру.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Белая, К.Ю. т.б. интеграция – құрудың негізгі құралы ретінде мектепке дейінгі білім беру мекемесінің жаңа үлгісі [мәтін] / Мектепке дейінгі білім беру мекемесін басқару. 2003. № 4.-С. 105-109.
2. Дибина О.В. Білім беру салаларының интеграциясы мектепке дейінгі білім беру мекемесінің педагогикалық процесі. [мәтін] / Мәскеу, 2012 ж.
3. А.Дандибаев, А.Абдрахманова, С.Шагиров, Н.Дускалиев. «Робот техникасы негіздері» \ \ Әдістемелік нұсқаулық. Орал 2017 ж.
4. Евдокимова Е.С. Мектепке дейінгі білім беру мекемелеріндегі жобалау технологиясы [мәтін] / Е.С.Евдокимова. – М.: ТК сфера, 2006. – 64 б.
5. Павленко, И.Н. Мектепке дейінгі балаларды оқытудың кешенді тәсілі [мәтін] / Мектепке дейінгі білім беру мекемелерін басқару. 2005. № 5.99-102.

ӘОЖ 745:391

ҰЛТТЫҚ НАҚЫШТАҒЫ ЗАМАНАУИ ҚОРЖЫНДАР ЖИНАҒЫН ЖОБАЛАУ, ЕРЕКШЕЛІКТЕРІН ТАЛДАУ

Курмашева Альмира Мейрамбекқызы

Ғылыми жетекші: Жакипбекова Динара Адилевна

М.Х.Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз қ, Қазақстан

kurmasheva.2021@bk.ru, dinara070717@gmail.com

Берілген мақалада болашақ ұрпақтарымызға ұмыт болып бара жатқан ою өрнек түрлерін қазақи нақыштағы қоржынды безендіру арқылы дәріптеу. Білімдерін іс жүзінде шығармашылықпен дамыту, қазақтың қолөнер бұйымдарын, дағдыларын нығайту. Бұйымды жаңа дизайн үлгіде көрсету. Қоржынды пішу, тігу әдісін үйрену, өнерге қызығушылығын дамыту.

Ғылыми-зерттеу жұмысының өзектілігі этникалық дизайн аясында дүниежүзілік мәдениет жүйесіндегі қолданбалы өнердің алуан тәсілдерін игере отырып, оларды ұлттық нақыштағы жобалау негізінде бір бірімен үйлесімді байланыстыру болып табылады, жұмыстың тәжірибе-шығармашылық сатысында ұлттық қоржын техникасының ерекшеліктері мен тәсілдерін зерттеу негізінде интерьерді безендіруге арналған этникалық дизайн шешімін жасау. Ізденіс-шығармашылық жұмысты орындау барысында келесі міндеттер жүзеге асырылды:

- зерттелетін тақырып бойынша әдебиетті зерделеу, қоржын техникасының даму тарихын зерттеу, оның дизайн саласында қолдану бағыттарын талдау;
- интерьерде ұсынылатын қоржын түрлерін зерттеп, қоржын орындау технологиясының түрлерін зерттеп сипаттау;
- қоржын және оның басқа түрлі техникаларымен үйлесімді қолдану жолдарын таңдап негіздеу, жобаланатын қоржынның көркем-композициялық шешімін ұлттық мәдениетін талдау негізінде орындау.

Қоржын – иірілген жүннен тоқылған үй бұйымы. Қоржын түрлі заттар алып жүруге пайдаланылады. Жай жолақты немесе түрлі өрнекті, сондай-ақ кілемше түкті және өрнекті түрінде жасалады. Оның ат қоржын, түйе қоржын, т.б. түрлері бар. Қазақстан, Орта Азия мен Кавказ аймағының, Таулы Алтай өлкесінің тұрғындары пайдаланған.

Қоржын ол өрмек құрып тоқылатын бұйым. Қоржынның көп деген түрлері бар. Олар кілем түрінде түкті етіп тоқылған түрі, алаша түрінде тақыр етіп тоқылған, мал баққанда жолға алып шығатын, жазда суды ысытпайтын, қыста тамақты суытпайтын қалың киізден тігілген түрлері бар. [1]

Қоржын қазіргі кезде қазақтың тойларында кездеседі. Бесік тойдан бастап, үйлену тойына дейін. Дегенмен, той түрлі болғанымен, қоржынның атқарар міндеті бір. Ол – арнайы сыйлықтың «сандықшасы» іспетті. Ізгі ниетпен, ақ тілекпен алып келген қоржынды той иелері өздеріне сақтап қояды. Тіпті, бесік тойдан қалған қоржынды әжелеріміз немеремнің үйлену тойында қолданамыз деп сандықтың түбіне сақтап қояды екен. Заман өзгеріп бүгінде киізден, текеметке арналған қатты матадан қоржын аса жиі жасала бермейді. [2]

Бұрынырақта сүндетке отырғызылған балаға арнап атқа жабу жауып, ашамай салып, жігіт болдың деп тай атаған. Сүндеттелген баланы сол тайға отырғызып, алдына қоржын іліп, туған-туыстарын тойға шақыртуға шығарған. Шақырту алған қонақтар балаға «құтты болсын» деп тәттілерін қоржынға салып берген.

Қоржын түркітілдес халықтың көбінде кездеседі. Қолданыс аясы да бәрінде бір. Бұрындары тұрмыстық қалта ретінде пайдаланса, бүгінде салт-дәстүрге қатысты алыс-берісте қоржынның алар орны зор. Алашапанды өзбек халқы оны «хурджин» деп атаса, қырғыздар «куржун» дейді екен.

Қазіргі таңда, қоржынды Қазақстанның барлық аймақтарында құдалық кәделерін салатын бұйым ретінде қолданылады. Негізінен Оңтүстік өңірлерде, Солтүстік Қазақстан, Көкшетау, Қостанай, Ақмола аймақтарында құдалық қоржыны кеңестік дәуірлерде де қолданыстан түскен емес.

Сурет 1- Қоржынды безендіру барысы.

Қазір біз көбінесе қоржынды матадан немесе дайын киізден тігіп, оның бетіне қатты матадан ою-ойып, сәнді тігістермен әшекейлеп, қолдан шашақ өріп қоржынды дайындап жүрміз. [3]

Қорыта келе қазақ халқының қолөнері ұрпаққа өшпес мұра, сарқылмас байлық екеніне көзіміз жетеді. Ата баба мұраға қалдырған қолөнер түрлерінен қол үзіп қалмай ілгері қарай дамыта түсу асыл парыз. «Көнені керек етпесең, жаңа табылмайды» деп

Шәкәрім атамыз айтқандай, көнені қадірлеп, кейінгі ұрпаққа жеткізу – біздердің және жастардың міндеті. Көне бұйымдарды ұмытпай, оларды қазіргі заманға лайықтап, жаңа үлгіде жасап шығару біздің парызымыз және қолөнеріміздің шарықтауына қосқан үлесіміз деп білейік.

Сурет 2– Қоржынның дайын үлгісі

Әдебиеттер тізімі:

- 1.Торебаев Б.П. Тоқыма дизайндағы түс [Текст] : учебное пособие / Б.П. Торебаев, Ж.У. Мырхалыков. - Алматы : Эверо, 2017. - 256 с. - ISBN 978-601-310-283-2
- 2.Дизайндағы жобалау әдістері [Мәтін]: оқу құралы / У.С. Келесова, Е.А. Никитюк. - Тараз: Тараз университеті, 2018. - 111 б. - ISBN 978-9965-37-177-6 <http://elib.dulaty.kz/MegaPro/Download/MObject/161>
- 3.Соловьева А.В. Ткань в интерьере: учебно-методическое пособие / Соловьева А.В., Сарычева М.Н.- Саратов : Ай Пи Эр Медиа, 2018. - 57 с. -ISBN 978-5-4486-0193-4.
4. <https://www.iprbookshop.ru/71592.html>.-ЭБС «IPRbooks».
<https://doi.org/10.23682/71592>

ӘӨЖ 37

ШЕТТІЛДІК БІЛІМ БЕРУДЕГІ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАР

Аяпова Т.Т.¹ Аимбетова Ақтолқын²

^{1 2} филология ғылымдарының докторы, магистрант 2 курса

^{1 2} Абая атындағы ҚазҰПУ, Алматы қ., Қазақстан

Mari.m18.04@mail.ru

Бұл мақалада шет тіліндегі білім беру процесінде екінші тілдік тұлғаның мәдениетаралық құзыреттілігін жетілдіру туралы баяндалады. Тілдік білім беру аясындағы негізгі құзыреттер қарастырылады. Құзыреттілік қоршаған әлеммен тиімді өзара әрекеттесу мүмкіндігін қамтамасыз ететін және осы үшін қажетті құзыреттерге тәуелді кешен ретінде ұсынылған. Е.И. Пассовтың сабақта шет тілді білім беру принциптерін іске асыру қажеттілігі туралы идеясының негізінде болашақ шет тілі мұғалімінің мәдениетаралық құзыреттілігін қалыптастыру мен дамытуға және осы

принциптерді шет тілді білім беру жағдайында мәдениеттер диалогында тілдік университеттегі жеке тәжірибесінде қолдануға тырысуға назар аударылды. Шет тілі сабақтарында қалыптасатын және тілді оқыту мен тілді меңгерудің түпкі мақсаты болып табылатын құзыреттіліктің әртүрлі түрлерінің мазмұны сипатталды.

Кілт сөздер: тілдік сана, тілдік тұлға, екінші тілдік тұлға, құзырет.

Жоғары білім беру жүйесін дамыту тұлғаның жан-жақты дамуына, оның азаматтық және адамгершілік тәрбиесіне, белсенді мәдени және кәсіби қалыптасуына ықпал ететін формалар мен әдістерді үнемі жаңартып отыруды талап етеді. Осы мақсатқа жетуде жоғары білім алу процесінде тілдік тұлға мәдениетін дамытудың маңызы зор. Тілдік тұлға мәдениетін дамытудың тиімді жолдарын анықтау және жаңа формаларын табу тілдік тұлға құбылысын егжей-тегжейлі зерттеуді қажет етті [1].

Тілдік тұлға мәдениеті – күрделі интегративті білім, оның компоненттері әртүрлі және өзара байланысты. Лингвистикалық тұлға мәдениетінің толық сипаттамасы оның лингвистикалық, когнитивті, коммуникативті, мәдени сипаттамаларын ұсынады. Бұл кез-келген қарым-қатынас жағдайында коммуникативті міндетке қол жеткізе алатын тілдік білімнің, мәдени құндылықтардың жалпыланған бейнесі. Жоғары деңгейлі сөйлеу мәдениеті – оның жеке басының ажырамас сапасы.

Өздеріңіз білетіндей, екінші тілдік тұлға – оқытылатын тілдің ана тілінің мәдениетіне енген тұлға. Бұл ұғымды алғаш рет Ю.Н. Караулов ғылымға енгізді және В. В. Виноградовтың оны 1930 жылы өз жұмысында алғаш рет "тілдік тұлға" деп қолданды. Онда тілдік тұлға болмысты (әлем бейнесін) көрсету үшін және осы әлемде белгілі бір мақсаттарға жету үшін пайдаланылған мәтіндерді талдау негізінде сипатталды.

Қазіргі білім беру жүйесінде екінші тілдік тұлғаны қалыптастыру және дамыту шет тілін оқытудың басты мақсаттарының бірі болып табылады. Бұл ұғым лингводидактиканың орталық категорияларының бірі болып табылады және лингводидактикалық түсіндіруді И.И. Халеева (1989) ұсынған болатын. Екінші тілдік тұлғаның ерекшеліктері – зерттелетін тілдің "рухына" және өз халқының мәдениетінің "етіне" ену қабілеті, оның мінез-құлық формасы мәдениетаралық қарым-қатынас болуы керек [2].

Тілдік тұлға мәдениетін дамытудың басты факторы шет тілдерін оқыту болып табылады. Қазақ тілін үйрену барысында мектепте алған білім жүйеленеді және жинақталады, тілдік материал түсініледі, тілдік фактілерді ғылыми талдау мүмкіндігі қалыптасады.

Ағылшын тілін үйрену кезінде негізгі және қайталама тілдік тұлғаның қатар дамуы жүреді. Екінші тілдік тұлғаны қалыптастыру оқу жағдайында жүзеге асырылады, бұл саналы процесс. Оның жетістігі білім алушының қазақ тіліндегі тілдік дайындық деңгейіне, гуманитарлық пәндерді оқу қабілетіне байланысты. Екінші (екі тілді) тілдік тұлғаның айрықша белгілері:

- сөйлеу операцияларының жоғары автоматизмі, ол еркін сөйлеуде, тілдің дұрыстығында көрінеді;

- қазақ тілін компенсаторлық механизм ретінде қолдана білу (шет тілін үйрену кезінде қазақ тілі бойынша теориялық білімді қолдану, сөйлеу дағдыларын тасымалдау);

- аударма кезінде талдаудың, салыстырудың, синтездің когнитивті операцияларын саналы түрде қолдану;

- аударма кезінде талдаудың, салыстырудың, синтездің, қысудың когнитивті операцияларын саналы түрде қолдану;

- ауысу дағдысының қалыптасуы (шет тілінің сөздері мен олардың қазақ тіліндегі баламалары арасындағы символдық байланыстар, тіларалық интерференцияның болмауы);

- мәдени дағдылар (мәдениетаралық қарым-қатынас процесінде сөйлеу мінез-құлқын реттеу үшін халықтың мәдени дәстүрлерін өз бетінше білу, туған елдің мәдени дәстүрлерімен салыстыру). Мәдени дәстүрлермен танысу тіл үйренудің мотивтерінің бірі болып табылады.

Ю. Н. Карауловтың пікірінше, тілдік тұлғаның құрылымы вербалды-семантикалық, лингво-когнитивті және мотивациялық деңгейлерді қамтиды. Вербалды-семантикалық деңгей негізгі және екінші тілдік тұлға үшін әртүрлі мағынаға ие [3].

Егер негізгі тілдік тұлға үшін бұл деңгей табиғи тілдік ортаға байланысты берілсе, екінші тілдік тұлғаның жұмыс істеуі үшін шет тіліндегі сөздердің формасы мен мағынасын түсіну, тіларалық интерференцияны жеңу қажет. Ана тілі және шет тілдерінің фонетикалық, лексикалық, грамматикалық аспектілерін талдау және салыстыру бар, бірақ ауысу дағдысы әлі қалыптасқан жоқ.

Лингвистикалық-когнитивті деңгей нақты танымдық әрекеттерде жүзеге асырылатын талдау, синтез, салыстыру, жалпылаудың когнитивті операцияларын қамтиды. Бұл деңгейде тіл теориясына мағыналы көзқарас, оқу-танымдық дағдылар, университетте оқуға қажетті жеке қасиеттер қалыптасады: ақпаратты семантикалық талдауда жұмыс істеу қабілеті, өзін-өзі бақылау дағдысы. Ана тілін үйрену кезінде бұл деңгей сөйлеу шығармаларының әрлеу ретінде көрінеді: презентацияның қисындылығы, тілдік құралдарды таңдаудың дәлдігі, экспрессивтілік – тілдің бейнелі құралдарын қолдану (метафоралар, фразеологиялық бірліктер).

Анығында, шет тілі мұғалімін даярлау жүйесі тілдік даярлықтан; лингвотеориялық және лингвоелтану даярлығынан; рухани-ағартушылық даярлықтан; психологиялық-педагогикалық даярлықтан; мәдениеттану даярлығынан; әдістемелік даярлықтан тұрады [4]. Бұл жүйеде болашақ шет тілі мұғалімінің мәдениетаралық құзыреттілігіне ерекше орын беріледі.

Бірақ болашақ шет тілі мұғалімдері шет тілі ортасынан тыс жерде мәдениетаралық құзыреттіліктерін қалайша шындай алады? Әрине, шеттілдік білім беру жағдайында. Шет тілдік білім беру – Е.И. Пассов әзірлеген концепция, оның негізгі мақсаты шет тілі сабақтарында оқытуды дараландыруды қамтамасыз ету, оқушылардың руханиятының қалыптасуына және олардың шет тілі мәдениетін игеруіне ықпал ету болып табылады. Концепция "тіл арқылы мәдениет", "мәдениет арқылы тіл" ұғымдық категорияларына негізделген. Концепция мәні шет тілді мәдениеттің қайнар көзі болып саналтын төрт аспектіде: танымдық; дамытушылық; тәрбиелік; оқу.

Мәдениеттер диалогы шет тіліндегі білім беру процесінде оқытудың негізі болып саналады. Тәрбие тұрғысынан мәдениеттер диалогы екі халықтың өміріне тән жалпы адамгершілік қасиеттерді, сондай-ақ олардың арасындағы айырмашылықтарды

анықтауға қызмет етеді. Оқытудың міндеттерінің бірі – ана тілімен қарым-қатынаста шет тілі мен мәдениетін үйренуге күшті мотивация қалыптастыру. Мұндай диалогты жүргізу кезінде студенттердің ана тіліне сүйене отырып, мәдениетаралық және әлеуметтік-мәдени құзыреттіліктерді қалыптастыру оқу мақсаты болып табылады. Бастапқы кезеңде салыстырылатын екі тілді салыстыру студенттердің үйреніп жатқан тілді меңгерудегі қиындықтарын жеңілдетуге және интерференцияны жеңуге көмектесуі керек. Шеттілдік білім беру процесінің орталығы мұғалім емес, оқушының тұлғасы болуы керек. Алайда мотивация бәріне маңызды.

Осыған сүйене отырып, Е.И. Пассовтың көзқарасын ұстана отырып, біз шет тілін "оқыту" немесе "үйрету" терминдерінің орнына "шетілдік білім беруді" қолданған дұрыс деп санаймыз. Өйткені, олар "оқу мекемесі" емес, "білім беру мекемесі" деп бекер айтпайды, өйткені олар білім беру мекемесінде адамды оқытып қана қоймай, тәрбиелейді (мұнда мәдениет маңызды).

Біздің түсінігімізде, нақты айтқанда, тәрбие – бұл құнарландыру, яғни білім алушыға рухани құндылықтарды сіңдіру, өйткені рухани адамда үш негіз бар:

- а) адамгершілік;
- б) интеллектуалды (мұнда танымдық және дамытушылық аспект маңызды);
- в) епті (дағдылар қажет).

Шеттілдік білім беру сабағында "қарым-қатынас" болмауы керек, өйткені қарым-қатынас – бұл мұғалім мен оқушының, оқушының оқушымен жұмысының сұрақ-жауап түрі ғана. Сабақта әрдайым тұлғааралық тілдесім болуы керек, яғни мұғалім мен оқушының арасындағы емес, жеке тұлғалар арасындағы қарым-қатынасы. В. А. Сухомлинский "мұғалім өзін мұғалім екенін ұмытқан сайын сол болады" деп бекер айтпаған.

Тілдік университет қабырғасында болашақ шет тілі мұғалімінің кәсіби құзыреттілігін қалыптастыруға және дамытуға бағытталған шеттілдік білім беру процесінің логикасы сабақтың құрылымы тек дәйекті ғана емес, сонымен бірге өзара байланысты болуы керек, яғни онда барлық инвариантты байланыстар болуы керек: фокус, тұтастық, динамика, байланыс.

Е. И. Пассовтың сабақта шет тілінде білім беру принциптерін іске асыру қажеттілігі туралы идеяларына сүйене отырып (сөйлеу белсенділігі принципі; жеке даралау принципі, функционалдылық принципі, ситуация принципі, жаңашылдық принципі, сөйлеу әрекетінің барлық түрлерін өзара байланысты, кешенді игеру принципі), біз болашақ шет тілі мұғалімінің мәдениетаралық құзыреттілігін қалыптастыруға және дамытуға назар аударуға тырыстық және осы принциптерді шет тілінде білім беру жағдайында мәдениеттер диалогында тілдік университетте өз тәжірибемізде қолдануға тырыстық.

Е. И. Пассовтың сабақта шеттілдік білім беру принциптерін іске асыру қажеттілігі туралы идеяларына сүйене отырып, біз өз назарымызды болашақ шет тілі мұғалімінің мәдениетаралық құзыреттілігін қалыптастыруға және дамытуға аударуға тырыстық бұл принциптерді шет тілді білім беру жағдайында мәдениеттер диалогында тілдік университетте жұмыс тәжірибесінде қолдану.

Сонымен, шеттілдік білім беру жағдайында мәдениеттер диалогын (қазақ және ағылшын) құру кезінде келесі принциптер қолданылды:

- сөйлеу-ойлау белсенділігі принципі – кез-келген тапсырма оқушыны кімнің сөйлейтіні, не үшін сөйлейтіні, қарым-қатынас мақсаттары туралы ойлауға мәжбүр етуі керек;

- жеке тұлғалық даралау принципі – бұл ешуақытта зерттелетін тілдің мәдениетін білетін және білмейтін деп бөлмеу, бірақ студенттердің субъективті, жеке, тұлғалық қасиеттерін білу, мысалы, олардың ағылшын тілінде сөйлейтін елде болу немесе болмау тәжірибесі;

- принципі – зерттелетін тіл халқының мәдени қасиеттері туралы айтылатын сөйлеудегі олардың функцияларымен өзара байланысты енгізілген лексика мен грамматикалық құрылымдарды зерттеу;

- жағдаяттық принципі – зерттелетін тіл иесімен шынайы, нақты қарым-қатынасқа негізделген тілдесімдер орнату, мысалы, тек жағдайды елестету арқылы ғана емес, нақты бейне байланыс арқылы тілдесу;

- жаңашылдық принципі – мәдениеттер диалогы процесінде біз сөйлеуге көбірек назар аударуымыз керек және мәдениеттер туралы тақырыптар әрқашан ауысып отыруы керек, өйткені бір фразаларды қайталай беруге болмайды, және біздің тәжірибемізде, тіпті нақты сөйлеу үлгілерін зерттегенде де, парафразалар жиі орын алды;

- сөйлеу әрекетінің барлық түрлерін өзара байланысты, кешенді игеру принципі – өйткені шеттілдік білім беру процесінде бір әрекетті екіншісінен ажыратуға болмайтындықтан, тыңдау, сөйлеу, оқу және жазу қабілеттері әр диалогта орын алуы керек.

Дамытушылық оқыту процесі когнитивті, мәдени, коммуникативті тәсілдерге негізделген. Олар өзара тәуелді және іс жүзінде тұлғаның жан-жақты дамуын қамтамасыз ететін кешенді жаттығулармен жүзеге асырылады. Ана тілі және шет тілдерін үйрену кезінде саналы түрде салыстырмалы оқыту әдісі қолданылады. Білім алушылар ана тілі және шет тілдеріндегі тілдік құбылыстарды талдайды, салыстырады, жалпылайды. Лингвист-зерттеушінің тұлғасы қалыптасады. Біз осы тәсілдердің негізгі ережелерін ескердік, тілдік тұлға мәдениетін дамыту әдістемесін әзірлеу кезінде саналы түрде салыстырмалы оқыту әдісін қолдандық.

Тілдік тұлға мәдениетінің қалыптасу деңгейлерін уақтылы диагностикалау оқытушыға білім алушылардың бастапқы тілдік даярлығын ескере отырып, оқыту процесін ұйымдастыруға мүмкіндік береді (тілдік даярлықтың төмен деңгейінде кіріспе-түзету курсы енгізу, тілдік даярлықтың жоғары деңгейінде күрделіліктің жоғары деңгейіндегі тапсырмаларды пайдалану). Диагностика білім алушыларға арналған оқу функциясын орындайды, білімдегі олқылықтарды анықтауға мүмкіндік береді және дұрыс жауап итермелейді. Диагностикалық процедуралар лингвистика, психология, психолінгвистика әдістерін біріктіреді: әңгіме, сауалнама, тестілеу, ассоциативті эксперимент. Диагностикалық процедуралар сөз тіркестерінің, сөйлемдердің, қазақ және ағылшын тілдеріндегі мәтіндердің, сондай-ақ аралас диалогтардың материалында жүргізілді. Жаттығулардың екі тілдік сипаты негізгі және қайталама тілдік тұлғаның сипаттамаларын қатар жетілдіруге ықпал етеді [5].

Шет тілі оқу пәні ретінде тілдік тұлға мәдениетін қалыптастыру мен дамытудың негізгі және ең қуатты құралдарының бірі болып табылады, өйткені тілдер мен

мәдениеттерді бірлесіп оқу процесінде ана тілін тереңірек түсіну арқылы бөтен мәдениетті түсіну және қабылдау жүреді.

Тілдік тұлға мәдениетін қызметтің танымдық және коммуникативтік салаларының бірлігінде қарастыру кезінде көпмәдениетті орта жағдайында тілдік тұлғаны тиімді дамытудың негізгі тәсілдері бөлінеді: лингвомәдениеттану, коммуникативті-когнитивтік, белсенділік және кәсіби бағдарланған.

Тілдік тұлға мәдениетінің анықталған мәні және университеттің көпмәдениетті ортасы жағдайында оны дамытудың негізгі тәсілдері оның өлшемдерін анықтауға мүмкіндік берді:

(а) құзыреттіліктің 2 түрінің болуы: тілдік және коммуникативтік;

(б) ана және шет тілдеріне, ана және шет тілді мәдениеттерге мотивациялық-құндылық қатынасының болуы;

(в) болашақ кәсіби қызметке және осы тұлғаның әлеуметтену және кәсіби өзін-өзі анықтау процесі жүретін кеңістікке мотивациялық-құндылық қатынасының болуы.

Жоғары білім алу процесінде тілдік тұлға мәдениетін зерттеу және сипаттау қазіргі қоғамның жоғары кәсіптік білім беру жүйесі алдына қоятын мына міндеттерін алға тартады: кең мағынада, (1) өзін-өзі одан әрі дамытуға және өзін-өзі тәрбиелеуге қабілетті жан-жақты дамыған шығармашылық тұлғаны қалыптастыру; тар мағынада, (2) болашақ кәсіби маманның жеке тұлғасын қалыптастыру.

Тілдік тұлға мәдениетін оны кәсібилендіру процесінде одан әрі дамыту қажеттілігі бізді ЖОО-да білім беру мен тәрбиелеу мазмұнын қайта қарауға итермеледі [6]. Қойылған мақсаттарға сүйене отырып, ол тілдік тұлғаның тілдік және коммуникативтік қабілеттерін дамытуға, энциклопедиялық білімді (әлем туралы) жинақтауға, тілдік тұлғаның таңдаған кәсібіне және өзінің болашақ кәсіби қызметіне, туған жеріне, оның рухани және материалдық мәдениетіне мотивациялық-құндылық қатынасын қалыптастыруға ықпал етуі тиіс.

Бұл мәселені шешуде тілдік тұлға мәдениетін дамытуда кәсіби бағытталған көзқарас маңызды. Бұл болашақ мамандардың тілдік тұлғасының мотивтер құрылымы мен құндылық мағыналарының иерархиясын қалыптастыруға ықпал ететін білім беру мақсаттарына қол жеткізуге мүмкіндік беретін оқу процесінің аксиологиялық аспектісі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Буряк Н.Ю. Культура языковой личности в поликультурной среде вуза: дисс... на соиск. степени к. культурологии. – Краснодар: КГУКИ, 2012. – С. 100–157, 291.
2. Халяпина, Л.П. Трансформация концепта «языковая личность» в теории и методике обучения иностранным языкам / Л.П. Халяпина // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. “ 2006. “ С.93
3. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – М.: УРСС, 2007. – 216 с.
4. Саттаров, Т.К. Формирование профессиональных умений будущего учителя иностранного языка на практических занятиях по специальности: автореф. дис. докт. пед. наук / Т.К. Саттаров -Ташкент” 2000. “ 52 с.

5. Буряк Н.Ю. Лингвопедагогическая культура: учебное пособие для студентов направления подготовки бакалавриата. – Краснодар: Издательский дом «ХОРС», 2013. – 404 с.
6. Павелко Н.Н. Педагогическая культурология: монография. – Краснодар: Издательский дом «ХОРС», 2009. – 556 с.

УДК 504.75

СОХРАНЕНИЕ ЭКОЛОГИИ И РАЗВИТИЕ ТУРИЗМА: ВОЗМОЖНО ЛИ СОЧЕТАНИЕ?

Супиева Малика Мирзалимовна

НАО «Университет НАРХОЗ», Алматы, Казахстан

Магистрант 2 курса специальности «Туризм и устойчивое развитие»

malika.supieva@narhoz.kz

Научный руководитель: Алимханова Роза Кенжеевна

roza.alimkhanova@narhoz.kz

Понимание экологических проблем, связанных с туризмом, и поиск способов их решения являются крайне важными задачами для тех, кто работает в туризме или интересуется этой темой. В данной статье мы рассмотрим, какие экологические проблемы связаны с туризмом и как эти проблемы могут быть решены с помощью устойчивого туризма и других методов, которые помогают сохранять природные ресурсы для будущих поколений.

Ключевые слова: экология, экотуризм, устойчивое развитие, экологические проблемы Казахстана.

Экология — это наука, изучающая взаимодействия между живыми существами и их окружающей средой. Она помогает понять, как живые существа взаимодействуют друг с другом, и как их взаимодействие влияет на окружающую среду. Экология также занимается изучением того, как человеческая деятельность влияет на природу и как мы можем сохранять ее ресурсы для будущих поколений. Экология является одной из самых значимых и актуальных проблем в современном мире. В настоящее время мы сталкиваемся с множеством экологических проблем, которые оказывают негативное воздействие на окружающую среду, здоровье людей, а также экономику и социальную сферу. Одной из главных экологических проблем является изменение климата, вызванное высоким уровнем выбросов парниковых газов. Это приводит к глобальному потеплению, повышению уровня морей, учащению катастрофических погодных явлений и другим последствиям, которые могут повлечь за собой серьезные последствия для нашей планеты.

Экологический кризис сильно влияет на здоровье людей и может вызывать множество заболеваний, связанных с качеством воздуха и воды, уровнем шума и других аспектов окружающей среды. Наконец, экологические проблемы также оказывают существенное влияние на экономику и социальную сферу. Они могут приводить к ухудшению условий жизни населения, снижению производительности и конкурентоспособности экономики, а также вызывать угрозу национальной безопасности.

Экологические проблемы становятся все более актуальными в современном

мире, и это влияет на многие отрасли, включая туризм. Туризм является одной из самых быстрорастущих отраслей в мире, привлекая миллионы людей по всему миру. С одной стороны, он способствует экономическому развитию регионов и созданию новых рабочих мест, что может способствовать улучшению условий жизни местного населения. С другой стороны, туризм может оказывать негативное воздействие на окружающую среду, что может привести к нарушению экологического равновесия.

В Казахстане, как и в любой другой стране есть ряд экологических проблем:

1. Загрязнение водных ресурсов и примером может служить Аральское море.

В 1960-х годах, был запущен проект по орошению хлопковых полей в Казахстане и Узбекистане использовавшие воды из рек, питающих озеро. В результате уровень воды в Арале начал падать, и это привело к тому, что озеро быстро уменьшалось в размерах. В 1980-х годах Аральское море разделилось на две части - Северный Арал, на территории Казахстана, и Южный Арал, на территории Узбекистана. В 2000 году, когда катастрофическое сокращение размеров Аральского моря уже произошло, уровень воды в Северном Арале опустился на 30 метров ниже уровня сравнительно с 1960 годом.

Сегодня Северное Аральское море все еще находится в сокращении, но благодаря мерам по восстановлению экологической ситуации, которые принимаются правительствами Казахстана и Узбекистана, его уровень воды стабилизировался и начал расти. Несмотря на то, что Аральское море в настоящее время не является популярным туристским направлением в Казахстане, некоторые туристы все еще посещают этот регион, чтобы увидеть и изучить последствия экологической катастрофы, которая произошла в этом районе. В близлежащих населенных пунктах таких как Аральск, можно найти небольшие гостиницы и хостелы, которые предоставляют услуги для туристов. Также существуют экскурсионные туры, которые организуют поездки на Северное Аральское море для того, чтобы увидеть его воочию.

2. Нарушение биоразнообразия. В Казахстане существует множество заповедных территорий, которые призваны защищать природное богатство страны. Однако, несмотря на их статус, заповедники Казахстана сталкиваются с рядом проблем, связанных с нарушением биоразнообразия. Одной из основных проблем является незаконная охота и незаконная рыбалка на территориях заповедников. Некоторые виды животных и рыб, включая редкие и исчезающие, подвергаются сильному давлению со стороны браконьеров. Это может привести к уменьшению популяций этих видов и нарушению экологического баланса. Другой проблемой является нарушение заповедных режимов. Например, люди могут забираться на заповедные территории на машинах, оставлять мусор, разводить костры и т. д. Это приводит к нарушению экосистемы, нанося вред растительному и животному миру.

3. Загрязнение воздуха. Туризм не является первостепенной причиной загрязнения воздуха. Главными источниками остаются промышленность, транспорт и добыча нефти и газа. Однако, туризм может повлиять на качество воздуха если туристы будут использовать автомобили или другие транспортные средства, выбрасывающие вредные вещества в атмосферу. Но в Казахстане ведутся мероприятия по борьбе с загрязнением воздуха, включая внедрение более экологически чистых технологий в промышленности и транспорте, а также принятие законодательных актов для регулирования выбросов вредных веществ в атмосферу. Туризм в нашей стране также

может стимулировать развитие экологически чистых видов транспорта, например велосипедов или электрических машин.

4. Антропогенное воздействие. Развитие туризма требует использования природных ресурсов, таких как вода, энергия и древесина. Например, строительство гостиниц и туристских объектов может потребовать рубки лесов и использования древесины, что может привести к снижению биоразнообразия и негативному воздействию на экосистемы.

5. Перегрузка туристских объектов — это неравномерный запуск туристов в ООПТ, которые влекут за собой ряд экологических проблем. Проблемой перегруза туристов сейчас страдает национальный парк Кольсайские озера. Количество посетителей в пиковый сезон (летом), сильно превышает норму, и это может привести к множеству проблем.

Первая проблема — это эрозия почвы и разрушение растительности. Многие туристы не соблюдают правила поведения в природных заповедниках и часто ступают на растительность, уничтожая ее. Это может привести к эрозии почвы и изменению экосистемы.

Вторая проблема — это загрязнение водных ресурсов. Многие туристы оставляют мусор в окрестностях озер, что приводит к загрязнению воды и угрозе для жизни рыб и других местных видов животных.

Третья проблема — это создание дополнительного давления на инфраструктуру и местное население. Кольсайские озера расположены в удаленном районе, где нет достаточной инфраструктуры для обслуживания большого количества туристов. Это может привести к проблемам с питанием, размещением и транспортом. Чтобы избежать этих проблем, необходимо контролировать количество туристов, которые посещают Кольсайские озера в пик сезона. Можно ввести ограничения на количество посетителей или взимать дополнительную плату за посещение. Также необходимо проводить работу по осведомлению туристов о правилах поведения в природных заповедниках и оставлять мусор в специальных контейнерах. Наконец, можно рекомендовать туристам посещать Кольсайские озера в межсезонье, когда количество туристов ниже, чтобы избежать перегруза.

Несмотря на все экологические проблемы, можно сказать, что природа является одним из главных мотиваторов в выборе направления для путешествия. Особенно тех, кто интересуется экологически чистой природой и желает насладиться красотами и уникальными экосистемами мира. Многие туристские маршруты направлены в природные заповедники и национальные парки, где можно увидеть редкие виды растений и животных, насладиться красотами гор, озер и рек.

Кроме того, в последнее время все большую популярность набирает экотуризм - вид туризма, который направлен на сохранение и защиту окружающей среды и устойчивое использование ее ресурсов. Этот вид туризма акцентирует внимание на ознакомлении с местной экосистемой, знании правил поведения в природе, использовании экологически чистых транспортных средств и проживании в экологически чистых условиях.

Экологический туризм может помочь природе в нескольких аспектах:

1. Сохранение природных ресурсов. Природные объекты и достопримечательности являются главной составляющей для привлечения туристов и поэтому,

взаимовыгодно сохранять и беречь природу принимающей стороне для дальнейшего получения прибыли от объекта.

2. Создание новых рабочих мест. Экотуризм способствует открытию новых туристских объектов и созданию новых рабочих мест, что приводит к повышению уровня жизни местных жителей.
3. Поддержка научных исследований. Туристы, а также сами местные жители могут помочь в сборе информации о своем родном крае, для дальнейшей разработки возможной стратегии охраны и сохранения природных ресурсов.
4. Ну и улучшение экологической обстановки, так как экологически ориентированные поездки вносят свой вклад в развитие окружающей среды региона.

Таким образом, туризм может иметь как положительные, так и отрицательные экологические последствия, и его роль в экологии современного мира зависит от того, каким образом он используется и регулируется. Для уменьшения негативного влияния туризма на окружающую среду необходимо принимать меры по снижению выбросов парниковых газов и защите природных ресурсов, а также по популяризации экотуризма и организации экологических программ.

При организации экотуризма важно учитывать следующие аспекты:

1. Ограничение числа туристов и контроль за их поведением, чтобы минимизировать негативное воздействие на окружающую среду.
2. Сохранение природных и культурных достопримечательностей и уникальных экосистем в рамках туристической деятельности.
3. Развитие туризма с учетом местных ресурсов и их сохранения, что в свою очередь способствует развитию местных экономик и улучшению жизни местного населения.
4. Совершенствование технологий и использование экологически чистых источников энергии в туризме.
5. Обучение туристов и местного населения в вопросах экологии и ее значимости.

Список использованных источников и литературы:

1. Экологический туризм как фактор устойчивого развития территорий. URL: [<https://cyberleninka.ru/article/n/ekologicheskij-turizm-kak-faktor-ustoychivogo-razvitiya-territoriy>]
2. Яницкий О.Н. Экологическая социология. – URL: [<https://www.isras.ru/publ.html?id=2983>]
3. Экологический туризм. Г.С. Ажаев URL: [<https://library.tou.edu.kz/fulltext/buuk/b2430.pdf>]
4. Making tourism more sustainable. A guide for policy maker. [<https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/8741/-Making%20Tourism%20More%20Sustainable%20A%20Guide%20for%20Policy%20Makers-2005445.pdf?sequence=3&isAllowed=y>]

РОЛЬ А.С. ПУШКИНА В СТАНОВЛЕНИИ РУССКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА

Жалғасбек Н.Т.

Научный руководитель: Кожагулова Г.К., к.ф.н., профессор

Международный университет Астана, Казахстан

e-mail: nazirazhargasbek04@gmail.com

Язык – это не только важнейшее средство общения между людьми, но и средство познания, которое позволяет людям накапливать знания, передавая их от человека к человеку и от каждого поколения людей следующим поколениям. Итак, следующие строчки, вполне вся тема посвящается А.С. Пушкину за то что он внёс вклад в становлении русского литературного языка и обогатил её всевозможным путем.

Великий народный поэт и писатель Александр Сергеевич Пушкин внес неповторимый вклад в становление русского литературного языка. Пушкин был одним из самых высокообразованных и всесторонне развитых русских людей начала девятнадцатого века. Можно смело говорить, что именно Пушкин обогатил русский литературный язык, введя во все жанры разговорный стиль народа.

Пушкин охватил все слои общества современной ему России в его произведениях с равным успехом описан быт русской избы и помпезный дворцовый бал. Он смог изменить поэзию и прозу девятнадцатого века. Пушкин хотел повлиять на воспитание будущего поколения, хотя специально для детей не писал. Произведения автора пропитаны духом патриотизма, любви к русской природе и людям. В каждом произведении Александра Сергеевича присутствует скрытое нравоучение.

В творчестве Александра Сергеевича Пушкина можно выделить два условных периода. К первому периоду относится раннее творчество, где юный поэт и писатель старается придерживаться канонів старого стиля. Но уже тогда явно прослеживалось стремление автора к простоте и реалистичности. Поэт начинает искать новые формы самовыражения, стремится писать более раскованно и естественно. Во втором периоде становится видна четко поставленная цель автора – он ищет свой собственный художественный образ, не боится использовать народную речь. Его произведения легки к пониманию и вдохновляют.

До появления творчества Александра Сергеевича Пушкина русская литературная речь была сложной, присутствовало большое количество лишних слов в простой по смыслу фразе. Произведения Пушкина получались более легкими к прочтению и пониманию. Мораль усваивалась на много проще. Слог Пушкина был более четким и выразительным, в его работах присутствовала разговорная речь. Благодаря Пушкину писатели-современники получили возможность собственный, отличный от канонів стиль и смогли проявлять особую индивидуальность. Многие критики девятнадцатого века выражались на этот счет негативно, но упрекали писателя. Несмотря на это, ни один из современников Пушкина не смог достичь такого мастерства, а их имена упоминаются только благодаря памяти о великом поэте.

В русской прозе появляются сентиментальные повести Карамзина, романтические баллады Жуковского. Эти знаменитые писатели и подготовили постепенный переход

литературного языка к современным формам. Однако, именно А.С. Пушкин завершил становление литературного русского языка. В своих произведениях он постепенно сократил употребление церковнославянских до необходимого минимума. Стал использовать простые и понятные слова, выражения и фразы, свойственные речи образованных и грамотных людей того времени. От использования бранных и других грубых просторечных выражений он отказался вовсе. А жанровая особенность его произведений теперь не была определена «высоким» и «низким» стилем.

Очень большое значение придавал Пушкин лексическому разнообразию языка. Известно, что даже своих знаменитых сказках он тщательно продумывает каждое слово, анализируя его форму.

Золотой век русской культуры – это прежде всего Пушкин – начало и вершина Золотого века, явление русской и мировой культуры. Именно с Пушкина и благодаря его влиянию на все виды творчества Россия вышла на уровень мировой культуры и превзошла его. Он не только гениальный поэт, запечатлевший в прекрасных поэтических формах русского человека. Пушкин – создатель современного русского литературного языка, который и сегодня может считаться эталоном. Благодаря Пушкину был преодолен тот разрыв, который существовал между «верхами» и народом, между культурой и народом. С него самого русское чтение стало достоянием всех дворян и простых людей, и детей и взрослых.

Пушкин был та звезда, на которую ориентировались, свет который вдохновлял литераторов, художников и музыкантов. Очень характерны в этом отношении горестные слова Гоголя. Получив в Италии печальную весть из России о гибели писал П.А. Плетневу в Петербург: «...Все наслаждение моей жизни, все мое высшее наслаждение исчезло вместе с ним. Ничего не предпринимал я без его совета. Ни одна строка не писалась без того, чтобы я не вообразал его перед собою. Что скажет он, чему посмеется, чему изречет неразрушимое и вечное одобрение свое, вот что меня только занимало и одушевляло мои силы...»

Место и роль Пушкина в истории русской культуры, истории России вообще наиболее точно охарактеризовал В.О. Ключевский. Этот выдающийся историк ставит рядом две «знаковые» фигуры в истории России: Петра Великого – императора и А.С. Пушкина – поэта. Петр I сумел разглядеть мощные материальные и духовные силы, таящиеся и не востребованные в Руси, и начал с первых, призвав на помощь технические знания Запада, обеспечил России международную и политическую мощь, «выдвинул Россию в семью европейских держав и народов». Такую же роль в отношении духовной жизни России сыграл Пушкин. Поэзия Пушкина «впервые показала нам, как русский дух, развернувшись во всю ширь и поднявшись полным взмахом, попытался овладеть всем поэтическим содержанием мировой жизни, и восточным и западным, и античным и библейским, и славянским и русским. Этой широтой поэтического захвата она дала нам почувствовать, какие нетронутые силы таятся в глубине выразившего ее народного духа, ожидая своего призыва на общечеловеческое дело».

Золотой век русской культуры означал разрыв с подражательством Западу в литературе и искусстве. Началось возвращение к народным корням, к национальным традициям. Это стало одной из главных основ расцвета литературы и искусства, одной из их сильных сторон. Уже в первой половине XIX века идет постепенный переход от

классицизма, сентиментализма, отвлеченности через кратковременное увлечение романтизмом к реализму, к проблемам реальной жизни. Этот переход происходил во всех сферах художественной культуры. Раньше и быстрее он совершался в литературе. В литературу и, прежде всего, в поэзию все более широко врывается живая жизнь. От «чувствительных» романов и повестей второй половины XVIII в., заполнивших книжный рынок, являвшихся развлекательным чтивом, в начале XIX в. в литературе все явственнее намечается поворот реальной жизни.

В своей литературной работе поэт умело использовал три пласта русского языка, которые он получил в наследство. Прежде всего, это церковнославянский язык, слова которого продолжали активно использоваться в речи. Их значение было хорошо понятно носителям языка. Поэтому Пушкин смело использует их в своих произведениях, органично вводя в ткань повествования. Старославянизмы в потоке письменной речи не выделяются и не кажутся инородными, а придают речи торжественное звучание. Широкое их использование характерно для романа в стихах «Евгений Онегин». Очи, дева, взор многие другие слова воспринимается читателем как естественное продолжение русского языка.

Смело и новаторски использует поэт слова европейских языков, которые буквально хлынули в лексику образованных граждан страны. Для многих слов еще не была всем понятна. Интересен опыт использования иностранных слов в романе «Евгений Онегин», в нем поэт даже делает специальную сноску, объясняя пока еще непосвященным значение слова «денди». Без перевода в русскую графику поэт употребляет такие слова как мадам, месье, которые впоследствии будут широко использоваться и в устной, и письменной речи.

Основой литературного языка Пушкина стал современной ему русский язык, которым поэт владел и мастерски его использовал. В своих произведениях поэт изображает разные слои русского общества. Так жизнь дворян мы наблюдаем и в деревне, и в Москве, и в Петербурге. Естественно, что их язык имеет хотя бы небольшие, но отличия. Сельские помещики, ближе находящиеся к природе и к народу, используют те же самые слова и выражения, которые характерны для крестьян. Здесь и просторечия, и архаизмы, и диалектизмы. Речь дворян, проживающих в городе, естественно, отличается, для нее характерны и книжные слова, и слова иностранные. Однако и в речи иногда проскальзывают и не вызывают удивления просторечные и церковнославянские слова.

Поэт умело переплавляет их все единой литературной язык. В романе «Капитанская дочка» Пушкин умело создает языковой колорит и использует местные слова, которые характерны только для речи проживающих в Оренбургских губернии. Поэта обладал чутким ухом, которое выделяло эти слова в речи, а он, в свою очередь, использовал их в своих произведениях.

Свой вклад внес поэт и в развитие синтаксиса русского языка, строй его предложений легок и прост, но в то же время позволяет выразить сложные человеческие чувства. А как творчески подошел поэт к использованию таких частей речи как глаголы, причастия и деепричастия.

Пушкин внес огромный вклад в развитие русского литературного языка, и его по праву Гоголь и Тургенев, Достоевский и Лев Толстой считали своим учителем.

Чистота, ясность и действенность слова в произведениях великого поэта навсегда

стали образцом для русской литературы и определили главную роль поэта в становлении литературного языка.

Нельзя ставить под сомнение тот факт, что А.С. Пушкин внес неоценимый вклад в становление русской литературы и сотворил национальный русский язык. Взяв за основу язык народа, он реалистично описывал и художественно изображал действительность того времени. А.С. Пушкин писал для обычных людей, тем не менее он наполняет свой литературный язык большим разнообразием эпитетов, метафор, призывает людей мыслить не прямолинейно, а более абстрактно. Пушкин внес в русскую литературу очень важные для каждого человека ценности: его поэзия наполнена горячими высказываниями, свободой, любовью к людям, гуманностью.

Список использованных источников:

- 1) Роль А.С. Пушкина в становлении русского литературного языка

УДК 004.6

РАЗРАБОТКА ИНТЕРАКТИВНОГО ЦИФРОВОГО СЕРВИСА «БОЛЬШОЙ АЛТАЙ»

Важенин Е.Н.

Научный руководитель: Понькина Е.В. к.т.н., доцент
Алтайский государственный университет, г. Барнаул, Россия
Email: vazhenineug@yandex.ru

В современных условиях разнообразие информационных ресурсов достигло значительного уровня, что приводит к затруднению фокусированного поиска и анализа информации для определенной территории. Кроме того, в контексте формирования актуальной повестки развития сотрудничества России и азиатских стран [1], важным, в частности, является анализ данных, отражающих социально-экономическое развитие географически локализованных территорий. К таким территориям относится Большой Алтай. В регион Большого Алтая входят трансграничные территории России (Алтайский край, республики Алтай и Тыва), Монголии (Баян-Ульгийский, Ховдский и Гоби-Алтайский аймаки), Китая (Алтайский Синцзян-Уйгурского автономного района (СУАР) и Казахстана (Восточно-Казахстанская область) [2]. Реализация международного проекта «Тюркский мир Большого Алтая: единство и многообразие в истории и современности» ставит новые задачи анализа и обработки данных, полученных из различных информационных источников, в частности важным является формирование единой базы социально-экономических и демографических данных по регионам Большого Алтая, что позволит получить целостное представление о развитии данного территориального образования.

В силу отсутствия единых и доступных для восприятия населением источников информации по социально-экономическим показателям по региону Большого Алтая предлагается формирование интерактивного цифрового сервиса «Большой Алтай», предоставляющего интерактивное отображение и средства для простого анализа

информации по данному региону в видео различных графиков и интерактивной карты. Данный сервис ориентирован на лиц, интересующихся проблемами, текущими трендами и перспективам развития регионов Большого Алтая.

Согласно приказу «Об утверждении Разъяснений (методических рекомендаций) по разработке региональных проектов в рамках федеральных проектов национальной программы "Цифровая экономика Российской Федерации"» от 1 августа 2018 года [3], цифровой сервис определяется как комплексное решение на базе цифровых продуктов, направленное на значимое качественное улучшение или ускорение процессов жизнедеятельности, организационных или бизнес-процессов, в том числе производственных процессов. Исходя из данного определения, определим интерактивный цифровой сервис «Большой Алтай» как цифровой продукт, осуществляющий процесс распространения открытой информации о социально-экономическом состоянии регионов Большого Алтая и стран Центральной Азии для всех слоев населения.

Для создания цифрового сервиса необходимо предварительно определить его основные атрибуты и структуру.

В качестве атрибутов цифровых сервисов можно выделить следующие [4]:

- способ доступа, описывающий возможность и удобство использования сервиса;
- способ использования, описывающий методы и характеристики его использования;
- интеграция, описывающий характеристики включения в процесс работы предприятия или другой организации;
- ценность, описывает удовлетворение потребностей заказчиков и пользователей сервиса;
- совместимость, описывает характеристики взаимодействия с иными программами и сервисами;
- условия доступа, описывающий режим использования.

Определим атрибуты цифрового сервиса «Большой Алтай». По способу доступа предполагается размещение программного обеспечения (ПО) в виде веб-сервиса, доступного в глобальной сети интернет. По условиям доступа будущий сервис будет иметь неограниченное время. По интеграции сервис планируется универсальным, то есть возможным для внедрения в любой процесс (обучение или научная деятельность). По ценности данный сервис является необходимым и важным источником информации о состоянии территории. По совместимости сервис будет не совместимым, поскольку будет позволять исключительно выгрузку изображений и работу внутри своей главной страницы.

Разработка сервиса выполнена в виде web-сервиса, включающего следующие компоненты:

- 1) интерактивная цифровая карта (на основе данных Open Street Map, загруженных с платформы NextGIS, сформировано более 50 векторных слоев, включающих данные населенных пунктов, дорог, природных и хозяйственных объектов), выступающая в качестве базового слоя карты;
- 2) база данных социально-экономических, климатических данных;
- 3) алгоритмы обработки данных и визуализации целевых индикаторов.

Для проведения эффективного процесса реализации любой информационной системы необходимо составить проектную документацию, что позволит определить точные цели, требования и способы реализации функций и методов информационной системы.

Перед составлением проекта информационной системы были выделены следующие требования:

- 1) возможность отображения растровых и векторных географических данных в пользовательском интерфейсе сервиса;
- 2) возможность отображения данных в виде графиков и диаграмм в пользовательском интерфейсе пользователя;
- 3) возможность применения фильтров к отображаемым данным в интерактивном режиме;
- 4) клиент-серверная архитектура приложения;
- 5) возможность размещения на собственном сервисе.

После рассмотрения требований к системе было принято решение о использовании предварительных средств разработки для реализации прототипа информационного сервиса. Таковыми средствами являются библиотеки Leaflet для R и Shiny [5, 6]. Для размещения сервиса использована серверная машина, оснащенная пакетами программного обеспечения rstudio server и shiny server [7], которые позволяют изменять и размещать приложения Shiny из любого рабочего места с доступом к глобальной сети интернет. Для тестирования и размещения прототипа же будет использоваться сервис размещения приложений shiny – shinyapps.

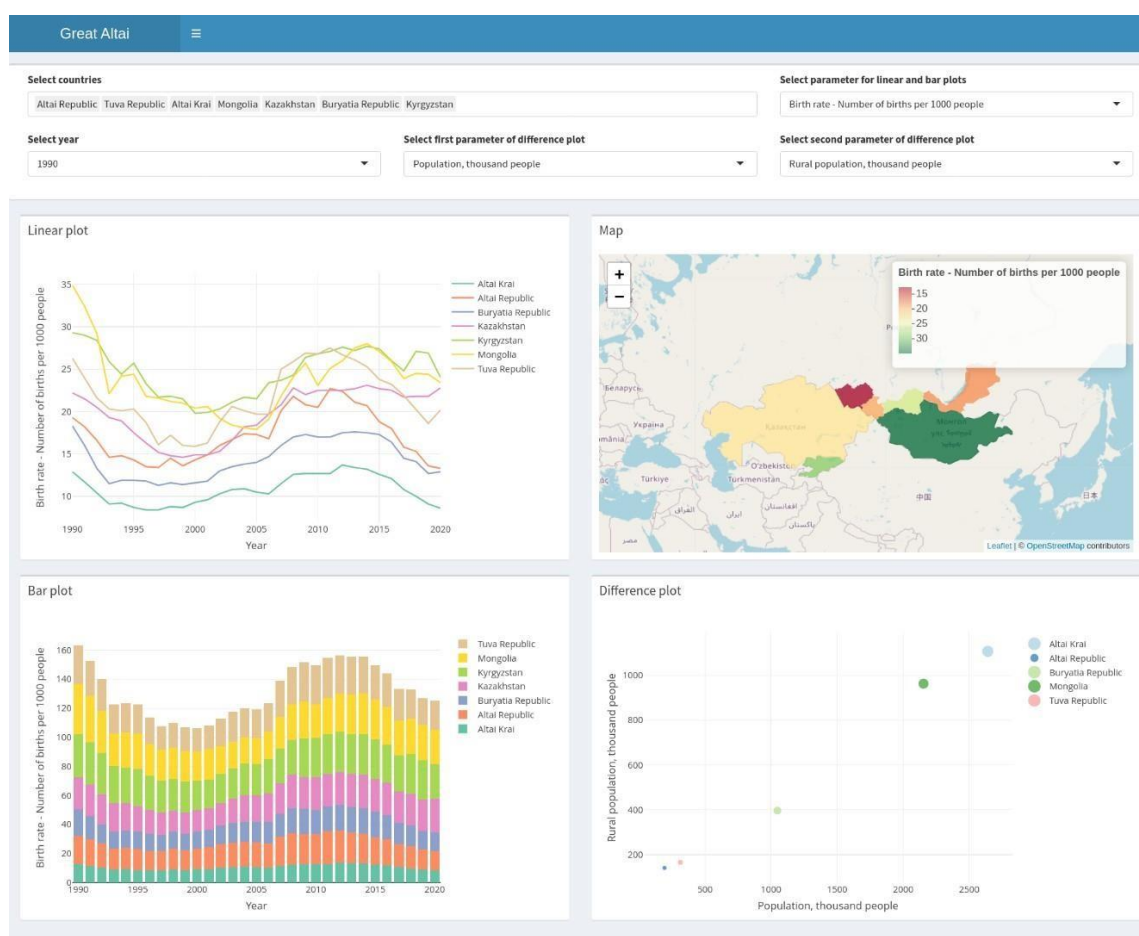

Рисунок – Начальная страница сервиса

На рисунке приведен шаблон базовой станции сервиса. Страница содержит следующие элементы:

- 1) панель управления, содержащая элементы управления для выбора стран, года и параметров анализа;
- 2) линейный график, показывающий динамику изменения показателя;
- 3) карта, показывающая значение показателя на определенный год для выбранных стран и регионов;
- 4) накопительная столбчатая диаграмма, показывающая значения показателя в структуре выборки;
- 5) график сравнения, отображающий различие между двумя показателями на определенный год.

Оригинальность данного проекта определена следующими характеристиками: во-первых, фокусировкой территории на регионах Большого Алтая; во-вторых, направленность на социально-экономическую аналитику географически локализованной территории за 1990-2020 гг.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Алтай трансграничный: пути международной интеграции и устойчивого развития / М.Ю. Шишин [и др.]; под ред. М.Ю. Шишина. Москва: Институт устойчивого развития Общественной палаты РФ, 2013. 86 с.
2. Дунец А. Н., Маменов С. Д. Географическая идентичность понятия «Большой Алтай» и перспективные направления трансграничного сотрудничества в регионе // Устойчивое развитие горных территорий. 2022. Т. 14, № 4. С. 546–554. DOI: 10.21177/1998-4502-2022-14-4-546-554.
3. Приказ Минкомсвязи России от 01.08.2018 N 428 «Об утверждении Разъяснений (методических рекомендаций) по разработке региональных проектов в рамках федеральных проектов национальной программы "Цифровая экономика Российской Федерации"» // Справочно-правовая система «КонсультантПлюс» (дата обращения: 20.03.2023).
4. Зараменских Евгений Петрович Цифровые сервисы: их атрибуты и взаимосвязь с архитектурой предприятия // Вестник ГУУ. 2018. №10. [Электронный ресурс]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovye-servisy-ih-atributy-i-vzaimosvyaz-s-arhitekturoy-predpriyatiya> (дата обращения: 20.03.2023).
5. Leaflet for R [Электронный ресурс]. URL: <https://rstudio.github.io/leaflet/> (дата обращения: 16.10.2022).
6. Shiny – Dashboards [Электронный ресурс]. URL: <http://rstudio.github.io/shinydashboard/> (дата обращения: 16.10.2022).
7. Introduction to Shiny Server [Электронный ресурс]. URL: <https://shiny.rstudio.com/articles/shiny-server.html> (дата обращения: 15.02.2023).

УДК 004.9

АВТОМАТИЗАЦИЯ ИЗВЛЕЧЕНИЯ ДАННЫХ: ТРЕНДЫ NDVI, ИНСТРУМЕНТЫ GOOGLE EARTH ENGINE И PYTHON

Полосин Г. В.

В данной статье представлена проблема сложности извлечения данных различных спутниковых систем и актуальный способ её решения в виде специальной программы, обеспечивающей автоматизацию выгрузки спутниковых данных с расчетом необходимых индикаторов на основе инструментов *Google Earth Engine*. Используя возможности *Google Earth Engine* и различных библиотек Python была разработана программа для вычисления NDVI и выгрузки массивов данных для участков территории, заданных набором полигональных объектов.

Ключевые слова: google earth engine, python, NDVI, анализ спутниковых снимков.

В настоящее время всё более актуальной проблемой в анализе спутниковых снимков является получение и выгрузка результатов в нужном пользователю формате, а также создание собственных наборов данных. Данная проблема вынуждает пользователей прибегнуть к поиску спутниковых данных в специализированных приложениях, что отнимает много времени, вынуждая изучать много дополнительной информации. Как итог, вместо того, чтобы быстро получить данные и провести необходимые расчёты, пользователь тратит много времени на овладение функционалом сторонних приложений. Например, чтобы вычислить показатель NDVI по данным определенного спутника в необходимом пользователю временном интервале, зоне интереса и по видам землепользования, потребуется запросить отдельно спутниковые снимки и определить специальные полигоны для отделения зон землепользования. Затем потребуется вычислить значения NDVI, структурировать их по полигонам зон землепользования и выгрузить результаты в нужном формате. Формат данных для обработки должен удовлетворять требованиям дальнейшего прикладного использования этих данных (например, временной ряд или панельные данные). Подобные задачи часто возникают на практике, а открытые и доступные решения в настоящее время в открытом доступе отсутствуют.

Целью работы является разработка программы, обеспечивающей автоматизацию выгрузки спутниковых данных с расчетом необходимых индикаторов на основе инструментов *Google Earth Engine*.

Требования к программе:

- 1) Возможности выбора временного диапазона выгрузки данных, в том числе по отдельным месяцам.
- 2) Возможность выбора целевой территории или целевых объектов мониторинга, к которым могут относиться сельскохозяйственные поля, или участки, участки сенокошения и выпаса скота и т.п. Целевые объекты должны быть заданы в виде полигонов.
- 3) Выгрузка снимков для выбранных спутниковых систем с учетом требований качества данных, в частности процент облачности и т.д.
- 4) Расчет статистики обеспеченности данными по периодам наблюдения, например, расчет количества снимков по годам на каждый объект и количество точек данных.

- 5) Расчет NDVI по всем доступным данным.
- 6) Выгрузка полного набора данных в виде датасета, где каждая строка представляет пиксел наблюдения, а столбцы значения NDVI по датам, тип объекта и прочие обязательные атрибуты по выбору пользователя. Также необходимо выгрузить координаты пикселов и информацию о разрешении раstra, проекции и географической системе координат.

Для разработки данной программы использован сервис Google Earth Engine. Сервис содержит сотни коллекций сырых и предобработанных данных, полученных с различных спутниковых систем, которые могут быть использованы для решения разных практических и научных задач. Практически все данные, предоставляемые сервисом, являются открытыми. Данный сервис позволяет быстро получать доступ любому набору данных как из собственной коллекции, так и пользовательского набора источников. При помощи специального API подключения, данный сервис позволяет загружать и анализировать данные в пользовательских приложениях на языке программирования Python. Использование возможностей Python позволяет повысить производительность по работе с данными, а также подключить функции анализа и моделирования.

Используя возможности Google Earth Engine и различных библиотек Python была разработана программа для вычисления NDVI и выгрузки массивов данных для участков территории, заданных набором полигональных объектов. В качестве тестовой территории использована территория бассейна реки Селенга, охватывающая часть территории Республики Бурятия и Монголии. Для расчета NDVI использовались наборы данных спутниковых систем Landsat 4, 5, 7, 8, 9, типа Surface Reflectance за период апрель - август 1995 – 2022 гг. Тестовые объекты включают три вида землепользования (пашня, пастбище и земли населенных пунктов) и два вида водных объектов (озеро, река и пойменные земли). Точки выборки генерируются для исследования трендов NDVI случайным образом внутри заданных полигонов. Каждой точке выборки назначается соответствующие атрибуты (тип землепользования, страна, регион, район, координаты). Выгрузка итогового датасета осуществляется в виде csv-файла, который в последствии может быть обработан средствами статистического анализа и моделирования.

Полученное решение в перспективе позволяет представить данную программу в виде разработки онлайн системы для поиска и фильтрации спутниковых снимков, извлечения данных с автоматизированной их разметкой по известным атрибутам, извлеченным из векторных слоев.

Список литературы:

1. *API reference*. (б.д.). Получено из Pandas 2.0.0 documentation:
<https://pandas.pydata.org/docs/reference/index.html#api>
2. *API Reference*. (б.д.). Получено из Google Developers:
<https://developers.google.com/earth-engine/apidocs>
3. *Earth Engine Data Catalog*. (б.д.). Получено из Google Developers:
<https://developers.google.com/earth-engine/datasets/catalog>
4. *Java Script and Python Guides*. (б.д.). Получено из Google Developers:
<https://developers.google.com/earth-engine/guides>

ОСНОВЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ИНДУСТРИЕЙ ТУРИЗМА И ЕГО СОСТАВЛЯЮЩИЕ

Бегалы Ералы Нартайұлы

Ebegaly@nu.edu.kz

Магистрант 2 курса ВКУ им. С. Аманжолова

Научный руководитель -

г. Усть-Каменогорск, Казахстан

Государство - это форма организации классового общества как суверенного, исторически сформировавшегося, основанного на определенной преобладающей системе производственных отношений. Регулированием (от лат. Regula - правило) называется комплексная система мер, осуществляемых государством, по упорядочению отношений в той или иной сфере человеческой деятельности, в данном случае в туристской деятельности. Туристской деятельностью называется организация экскурсионных поездок и походов, оказание всех видов туристских услуг, производство и реализацию товаров туристского назначения и другой продукции, осуществляемых в соответствии с уставными задачами субъектов туристской деятельности [16,35с.].

Целью государственного регулирования всех секторов экономики, в том числе индустрии туризма, является рационализация человеческих потребностей и ориентация общественного производства товаров и услуг для увеличения продолжительности и улучшения качества жизни людей. Современный туристский бизнес в Казахстане в основном представлен малыми предприятиями, а именно для таких предприятий очень важен правильный выбор форм государственного регулирования для достижения максимальной эффективности туристской индустрии.

Основное содержание системы государственного регулирования туристской деятельности в РК отражено в Законе РК «О туристской деятельности в Республике Казахстан» [17].

В указанном законе определены принципы государственного регулирования туристской деятельности, которые заключаются в том, что государство, признавая туристскую отрасль приоритетной отраслью экономики, содействует развитию туристской деятельности и создает благоприятные условия для ее функционирования, формирует представление о Республике Казахстан как о стране благоприятной для туризма.

Основными целями государственного регулирования туристской деятельности являются: обеспечение права граждан на отдых, свободу передвижения в области туристской деятельности; охрана окружающей среды; создание условий для деятельности, направленной на воспитание, образование и оздоровление туристов; развитие туристской индустрии, обеспечивающей экономическому положению страны и не позволяет полномасштабно развиваться отрасли туризма. До недавнего времени практически отсутствовала нормативная правовая база и механизмы регулирования туристского рынка в Казахстане.

К нормативным (государственно-правовым) формам регулирования туризма относятся: 1) нормативное регулирование основ туристской деятельности; 2) официальное признание, удостоверение статуса субъектов предпринимательства и

осуществляемых ими видов деятельности (регистрация, лицензирование и т.п.) 3) определение порядка ведения хозяйственной деятельности; 4) установление нормативных требований к содержанию и качеству предпринимательской деятельности. 5) контроль за соблюдением законности; введение санкций за отступление от нормативов.

Важным способом государственного регулирования туристского бизнеса является лицензирование как комплексный институт, определяющий принципы, порядок лицензирования, виды лицензионной деятельности, обязанности предпринимателей в определенном виде деятельности. Лицензирование направлено на установление соответствия лицензиата квалификационным требованиям. Основным правовым актом в этой форме государственного регулирования является Указ Президента РК, имеющий силу Закона, «О лицензировании».

Существуют особые условия лицензирования туристских фирм. Целесообразно при выдаче лицензии устанавливать особое требование по ввозу определенного количества туристов, либо процентное соотношение между вывезенными из страны и ввезенными в страну туристами. Размер процента следует разработать по анализу ввозимых и вывозимых денежных средств. Целесообразно стремиться к постоянному упрощению административных формальностей и снижению консульских сборов [18].

В целях упорядочения и регулирования туристской деятельности постановлением Правительства Республики Казахстан "Вопросы лицензирования туристской деятельности" от 7 февраля 2000 года утверждены квалификационные требования к туристской деятельности. При проведении лицензирования туристских фирм сегодня необходим дифференцированный подход к каждой из них. В этой связи Национальная туристская администрация, начиная с 2001 года, принимала документы туристских организаций на лицензирование только по представлению территориального государственного уполномоченного органа, ведающего вопросами туризма.

Министерством государственных доходов разработана Инструкция "Об упрощенном режиме налогообложения для физических лиц, занимающихся предпринимательской деятельностью". В МГД Республики Казахстан Агентством направлены предложения по внесению изменений в налоговое законодательство республики в части предоставления льгот по НДС на туристско-экскурсионные услуги, возмещение из бюджета НДС за экспорт туристских услуг. В целях упрощения визовых процедур МИД РК направил во все свои загранучреждения указание производить выдачу виз категории "ЖВ" (обыкновенные, частные, туристские) при наличии приглашения казахстанского партнера в день обращения.

Для устранения неудобств для иностранных туристов МВД РК право регистрации иностранных граждан делегировал ряду гостиниц, перечень которых планируется расширять. Национальным Банком Республики Казахстан рассмотрены вопросы освобождения гостиниц от обязательной продажи экспортной выручки и разрешен прием наличной иностранной валюты при работе с клиентами в пяти- и четырех звездных отелях.

Ведущим средством государственного регулирования туристской деятельности является бюджетно-налоговая система. Возводя налоговую систему в ранг государственной политики общество стремится развивать туристскую инфраструктуру и увеличить валовой национальный доход от туристской деятельности. Без системного сбора налогов и иных обязательных платежей в бюджет государство не сможет

обеспечить необходимыми финансами туристскую отрасль. Бюджетно-налоговая система государства реализуется через сборы налогов, государственных пошлин и иных обязательных платежей [19,117с.].

Финансовое обеспечение туризма в Республике Казахстан осуществляется (кроме прочих источников - авт.) за счет отчислений, установленных нормативными актами, регулирующими отношения в сфере туризма; отчислений от прибыли субъектов туристской деятельности Республики Казахстан.

Государство строго контролирует обязательность уплаты физическими и юридическими лицами налоговых и иных обязательных платежей. Решение проблем своевременной и полной уплаты налогов в настоящее время актуально как никогда. Еще в 1990г. индустрия туризма СССР принимала и обслуживала около 50 млн. туристов и более 300 млн экскурсантов. В казну государства ежегодно поступало 16,6 млрд долл. США.

После 1991 года более 10 тыс. туристских объектов социального туризма, обеспечивающих ранее услуги для широких слоев населения, практически прекратили свою деятельность. В итоге республики, входившие ранее в состав СССР, в том числе Казахстан, заняли на мировом туристском рынке неподобающие им места доноров и вывозят в развитые страны по линии туризма многие миллиарды долларов, создавая там рабочие места, расширяя там базу налогообложения, решая их социальные проблемы. Если с 1985 г. в СССР на одного туриста, отправляющегося за рубеж, приходилось 15 внутренних туристов, то сейчас в России на 10 выезжающих - один внутренний. Для сбалансированного туристского рынка, как свидетельствуют разработки Всемирной туристской организации, типичная пропорция: 1 выездной - 4 внутренних туриста. Эта структура является оптимальной, а значит, к ней надо стремиться, в том числе, принимая законы и регламентируя туристскую деятельность. При мультипликационной пропорции один зарубежный турист соответствует 4, путешествующим по внутренним маршрутам.

Чтобы изменить ситуацию, необходимо дифференцировать и протекционировать туристскую деятельность; поддерживать въездной туризм. Центральной фигурой на туристском рынке является туроператор. Именно он формирует тур, предлагая его на продажу, и тем самым загружает предприятия индустрии туризма - гостиницы, рестораны, музеи, национальные парки и т.п. Именно он связывает производителя туристских услуг с потребителем: поставить в тур музей, заключить договор с гостиницей, выбрать ресторан, шоу - все это решает туроператор.

Судя по стоимости тура-дня, в Тунисе, Турции, на Кипре, в Греции, Египте, Малайзии и Индонезии, а также в Испании, Франции, Италии туристские услуги не только не облагаются налогом на добавочную стоимость, более того, за ними стоят негосударственные корпоративные механизмы борьбы за клиента, на юридическом языке называемые пулом. Когда зарубежные конкуренты имеют эти преимущества перед отечественными производителями туристских услуг, наше законодательство обязано по крайней мере, уравнивать шансы. Если вернем туроператора на отечественный рынок, значит, вернем в страну и туристов, и многие миллиарды долларов [20,77с.].

Для решения этой задачи необходимо сделать работу туроператора более выгодной на отечественном рынке, нежели на зарубежном. Например, только в этом случае туроператор может рассчитывать на снижение ставки налога на добавленную стоимость либо на получение некоторых корпоративных льгот. В пользу данного утверждения свидетельствует социальный туризм в Белоруссии, где советский опыт

поддержки отечественного товаропроизводителя в туризме сохранен и развит благодаря усилиям государства и профсоюзов. Таков же опыт у Франции, Японии, Кореи, Китая и многих других стран.

Туризм относится к классу ресурсных отраслей. Это значит, что потребительская стоимость туристского продукта во многом определяется качеством рекреационных ресурсов. С туристскими ресурсами Казахстану очень повезло: разнообразие и уникальность природных ландшафтов, великое культурное и духовное наследие, радушие и гостеприимство.

Специалисты предлагают освободить от налога (или его большей части) на добавленную стоимость коммерческие туристские предприятия, преобразовав его в социальную туристскую ренту и передав - целевым назначением - производителям социального туристского продукта. Кроме того, предлагается ввести пошлину на выезд на отдых за рубеж (например, 100-150 долл.) и направить эти средства на стимулирование производства социального туристского продукта.

Другим важным инструментом государственного регулирования туризма является стандартизация - деятельность по установлению норм, правил и характеристик в целях обеспечения: безопасности продукции, работ и услуг для окружающей среды, жизни, здоровья и имущества туристов; технологической и информационной совместимости и взаимозаменяемости продукции; качества продукции, работ и услуг в соответствии с уровнем развития науки, техники и технологии; единства измерений, экономии всех видов ресурсов, безопасности хозяйственных объектов с учетом риска возникновения природных и техногенных катастроф и других чрезвычайных ситуаций.

Для повышения качества туристских услуг способом государственного регулирования туризма является сертификация. Стандарты на определенные виды однородных услуг должны содержать следующие требования к основным характеристикам услуг и условий обслуживания: назначения, безопасности, точности и своевременности исполнения; эргономичности, эстетичности, экологичности, комфортности, комплексности, гарантииности.

Сертификацией продукции (услуги) называется деятельность по подтверждению соответствия продукции (услуги) установленным требованиям: создание условий для предпринимательской деятельности на едином рынке РК; участие в международном экономическом сотрудничестве, международной торговле; содействия потребителям в выборе продукции; защиты потребителя от недобросовестности изготовителя (продавца, исполнителя); контроля безопасности продукции для окружающей среды, жизни, здоровья и имущества; подтверждения показателей качества продукции заявленных изготовителем.

Сертификация может быть обязательной и добровольной. Обязательная сертификация осуществляется в случаях, предусмотренных законодательными актами РК. В туризме обязательной является сертификация на требования безопасности. Законодательными актами установлен запрет на рекламу и деятельность по предоставлению услуг, подлежащих обязательной сертификации, без сертификата соответствия. В Кодексе об административных правонарушениях есть положение о том, что на должностных лиц и предпринимателей может быть наложен штраф в размере до 100 минимальных окладов труда за предоставление не сертифицированных услуг и несанкционированное использование знака' соответствия требования безопасности [21,119с.].

Обязательная сертификация наряду с лицензированием является одним из методов государственного регулирования в сфере гостинично-туристских услуг. Сертификацию туристских услуг осуществляют органы по сертификации, аккредитованные в Госстандарте РК. Функции органов по сертификации могут выполнять предприятия и организации, отвечающие требованиям независимости и компетентности. Система сертификации обеспечивает конфиденциальность информации, составляющей коммерческую тайну.

Объектами сертификации в туризме являются: предприятия, оказывающие услуги, исполнители услуг, процессы оказания услуг, системы качества. При сертификации туристских услуг должны проверять характеристики (показатели) услуг, условий обслуживания и использоваться методы проверок (оценок), позволяющие: провести идентификацию услуги, в том числе проверить ее принадлежность к классификационной группировке, соответствие техническим документам (паспорту маршрута, информационно-рекламному проспекту, путевке и пр.) и функциональному назначению; полно и достоверно подтвердить соответствие услуг требованиям безопасности, установленным в нормативных документах.

Доход, полученный от оказания туристских услуг, распределяется между туристскими организациями (отечественными и иностранными) и государством (налоги и сборы). Наибольший доход, связанный с туристской деятельностью, создает выездной туризм - 77 процентов. В государственный бюджет от общего дохода, генерируемого туристскими организациями в виде налогов и сборов, перечисляется 51 процент.

На сегодняшний день наибольший доход (62 процента) Республика Казахстан получает от деятельности туристских организаций, работающих на выездном направлении, въездной туризм дает 24 процента дохода, внутренний туризм - 14 процентов. Анализ деятельности туристских организаций республики показал, что в целях развития туристской отрасли необходимо увеличение финансирования мероприятий по развитию туристской отрасли до 15 процентов от поступлений налогов и других платежей в бюджет от деятельности туристских организаций.

Выделенные средства на развитие всей туристской отрасли в год не превышают 7-8 процентов от этой суммы. Эти средства явно недостаточны для государственной поддержки первоочередных мер развития туристской отрасли. Это противоречит опыту Национальных туристских администраций зарубежных государств.

В настоящее время наметилась тенденция стремления части состоятельных граждан РК получить в монопольное владение часть природно - ресурсного потенциала страны. Однако при решении таких проблем забывается, что в успешных рыночных системах природная рента принадлежит государствам.

Подобного рода проблемы есть и в сопредельных с Казахстаном государствах. Так, российские специалисты считают, что ренту за качество рекреационного ресурса должен получать собственник ресурса, который обязан вложить ее обратно в развитие ресурсного потенциала.

Важным механизмом государственного регулирования туризма является и налоговая составляющая - через уменьшение количества республиканских и местных налогов для объектов инфраструктуры социального туризма. На июнь 2010 г. в цене путевки присутствовало 40-50% налогов. Снижение налогов на 50% позволит снизить цену туристской путевки на 25%, что приведет к повышению туристского спроса на посещение российских объектов культурно- исторического значения. Снижение

налогового бремени позволит восстановить и оживить объекты, предприятия и учреждения туризма, а через дополнительные услуги создать новые рабочие места и пополнить местный и региональный бюджеты, выделить дополнительные средства на научные цели.

Исследования гостиничной индустрии, проведенные «Miller Freeman Group» показали, что налоговое бремя отелей будет увеличиваться и доля туризма в общем объеме налогов повысится до 11% в 2009 году; возрастут расходы правительств на пропаганду туризма.

Согласно ст. 3 Указа Президента РК «О налогах и других обязательных платежах в бюджет» к общегосударственным налогам и относятся: подоходный налог с юридических и физических лиц; налог на добавленную стоимость; акцизы; сбор за регистрацию эмиссии ценных бумаг; специальные платежи и налоги недропользователей. Согласно ст. 4 вышеназванного Указа к местным налогам и сборам относятся: земельный налог; налог на имущество юридических и физических лиц; налог на транспортные средства; сбор за регистрацию физических лиц, занимающихся предпринимательской деятельностью, и юридических лиц; сборы за право занятия отдельными видами деятельности; сбор с аукционных продаж; сбор за использование юридическими и физическими лицами символики города Алматы в их фирменных наименованиях, знаках обслуживания, товарных знаках.

Эту информацию необходимо знать как действующим, так и будущим менеджерам туризма, дабы избежать возможного незаконного взимания налогов и других обязательных платежей.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Закон Республики Казахстан «О туристской деятельности в Республике Казахстан» // <http://www.zakon.kz>
2. Указ Президента РК, имеющий силу Закона «О лицензировании» // <http://www.zakon.kz>
3. Квартальянов В.А. Туризм. – М.: Финансы и статистика, 2011. –117с.
4. 19. Александрова А.Ю. Международный туризм. - М: Аспект Пресс, 2009. – С. 117-119.
5. Айтхожин К.К. Место и роль Парламента в системе органов государственной власти в Республике Казахстан // Проблемы взаимодействия ветвей государственной власти в процессе их функционирования: Материалы конференции. – Алматы, 2005. – С.32-39.
6. Экономика и организация туризма: международный туризм / Под ред. И.А. Рябовой, Ю.В. Забаева, Е.Л. Драчевой. – М.: КНОРУС, 2005. – 345 с.

ГОСУДАРСТВЕННО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ТУРИЗМА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Бегалы Ералы Нартайұлы

Ebegaly@nu.edu.kz

Магистрант 2 курса ВКУ им. С. Аманжолова

Научный руководитель -

г. Усть-Каменогорск, Казахстан

Государственно-правовое управление развитием туризма осуществляется рядом государственных органов. Высший законодательный орган Парламент принимает законы, определяет основные направления развития общества [33, с.35].

На отраслевом уровне к субъектам управления туризмом в Республике Казахстан относятся – Правительство РК, Министерство индустрии и новых технологий, местные органы власти, Комитет индустрии туризма Министерства индустрии и новых технологий Республики Казахстан. Объектом управления являются туристские фирмы, процесс туристского обслуживания граждан в данном регионе и др.

В целом органы, осуществляющие государственное управление в сфере туризма, можно разделить на:

1) уполномоченные органы и структурные подразделения уполномоченных органов;

2) ведомственные органы – министерства, ведомства и т.д.

В соответствии с Конституционным законом Республики Казахстан от 26 декабря 1995 г. «О Президенте Республики Казахстан» Президент Республики Казахстан обеспечивает согласованное функционирование всех ветвей государственной власти и ответственность органов власти перед народом.

Так, Президент определяет основные направления внутренней и внешней политики государства.

Правовое положение Президента характеризуется, прежде всего, тем, что он является главой государства. Именно как глава государства Президент в соответствии с Конституцией Республики Казахстан от 30 августа 1995 г. наделен правом обращения с ежегодным посланием к народу Казахстана. При этом стоит отметить, что Послания Президента не являются нормативными правовыми актами, это акты политического характера, содержащие программные принципы. Практика посланий главы государства законодательному органу имеется во многих странах. При этом послания оказывают большое влияние, как на законодательный орган страны, так и на общественное мнение в целом.

Меры экономической и правовой поддержки в сфере регулирования и развития туризма определены в Постановлении Правительства Республики Казахстан от 29 декабря 2000 г. «О первоочередных мерах развития туристской отрасли», в соответствии с которым в целях обеспечения первоочередных мер развития туристской отрасли как приоритетного сектора экономики страны, оказания государственной поддержки малому предпринимательству в сфере туризма, приняты

меры по оптимизации визовых процедур (в том числе по сокращению сроков оформления туристских виз и по упрощению таможенных процедур) для туристов из экономически и политически стабильных стран; в соответствии с Постановлением Правительства Республики Казахстан от 17 сентября 2005 г. потенциальным инвесторам предоставляется возможность использования льгот и преференций, предусмотренных законодательством Республики Казахстан об инвестициях; в соответствии с Постановлением Правительства Республики Казахстан от 24 февраля 2003 года установлены единые ставки платы в размере 0,1-0,2 минимального расчетного показателя для нерезидентов и резидентов Республики Казахстан за использование особо охраняемых природных территорий республиканского значения.

Так, в соответствии с Указом Президента Республики Казахстан от 29 декабря 2006 г. «О Государственной программе развития туризма в Республике Казахстан на 2007-2011 годы» туризм признан в качестве одного из приоритетных секторов экономики в числе семи кластерных инициатив.

Главная цель программы – создание конкурентоспособной туристской индустрии для обеспечения занятости населения, стабильного роста доходов государства и населения за счет увеличения объемов въездного и внутреннего туризма. Задачами программы являются развитие инфраструктуры туризма, создание эффективного механизма государственного регулирования и поддержки туризма, формирование привлекательного туристского имиджа страны, повышение туристского потенциала, формирование зон с рекреационной.

Успешно развивающаяся отрасль туризма в Республике Казахстан позволит обеспечить высокие и устойчивые темпы экономического роста, интеграцию национальной туристической индустрии в мировую экономику. Именно эти вопросы являются приоритетными направлениями деятельности Правительства Республики Казахстан. Компетенция Правительства в сфере туризма – это основные направления его деятельности, установленные Конституцией РК и законодательством, обусловленные в своем содержании соответствующим экономическим, политическим и социальным строем общества, на том или ином этапе его развития. Компетенция Правительства РК в области туризма указана в статье 10 Закона Республики Казахстан 26 апреля 2006 г. «О туристской деятельности в Республике Казахстан».

Правительство Республики Казахстан:

- 1) определяет и реализует государственную политику по развитию туризма;
- 2) издает нормативные правовые акты, регулирующие отношения в области туристской деятельности, в пределах своей компетенции;
- 3) создает государственную систему научного обеспечения в области туристской деятельности;
- 4) утверждает правила лицензирования туристской деятельности и квалификационные требования к лицам, осуществляющим туристскую деятельность;
- 5) утверждает типовые договоры на туристское обслуживание;
- 6) утверждает персональный состав и положение о совете по туризму по представлению уполномоченного органа;
- 7) осуществляет сотрудничество и взаимодействие с иностранными государствами в сфере туризма;
- 8) утверждает правила предоставления туристских услуг;

9) учреждает туристские информационные центры;

10) определяет общие требования к профессиональной подготовке, переподготовке и повышению квалификации специалистов в области туризма.

Правительство Республики Казахстан осуществляет следующие полномочия в области государственного регулирования в сфере туризма в соответствии со статьей 14 Конституционного закона Республики Казахстан от 18 декабря 1995 г. «О Правительстве Республики Казахстан»:

1) осуществляет руководство деятельностью министерств и центральных исполнительных органов, не входящих в состав Правительства Республики, обеспечивает исполнение ими законов, актов Президента и Правительства Республики;

2) по представлению министров и руководителей иных центральных исполнительных органов утверждает положения о министерствах и иных центральных исполнительных органах, лимиты их штатной численности с учетом численности их территориальных органов и подведомственных им государственных учреждений;

3) отменяет или приостанавливает полностью или в части действие актов министерств, центральных исполнительных органов, не входящих в состав Правительства Республики;

4) назначает на должность и освобождает от должности руководителей центральных исполнительных органов, не входящих в состав Правительства;

5) по представлению министров, руководителей центральных исполнительных органов, не входящих в состав Правительства, назначает на должность и освобождает от должности их заместителей, за исключением заместителей руководителей тех центральных исполнительных органов, назначение на должность и освобождение от должности которых производится Президентом Республики;

6) выполняет иные функции, возложенные на него Конституцией, законами и актами Президента Республики Казахстан [34].

Во-первых, Правительство Республики Казахстан реализует законы, указы Президента РК в сфере туризма; во-вторых, Правительство Республики Казахстан реализует государственные программы в области развития туризма; в-третьих, Правительство Республики Казахстан определяет и реализует государственную политику по развитию туризма; в-четвертых, Правительство Республики Казахстан утверждает правила лицензирования туристской деятельности и квалификационные требования к лицам, осуществляющим туристскую деятельность; в-пятых, Правительство Республики Казахстан подписывает международные соглашения в сфере туризма.

В области туризма утверждены правила лицензирования туристской деятельности, в связи с чем Правительством Республики Казахстан был принят ряд нормативных правовых актов, в соответствии с которыми определяется и устанавливается порядок, условия выдачи государственных лицензий на право осуществления туристской деятельности (туроператорской, турагентской, экскурсионной деятельности):

1) постановление Правительства РК от 14 сентября 2001 г. «Об утверждении Правил лицензирования туристской деятельности»;

2) постановление Правительства РК от 24 января 2001 г. «Об утверждении

ставок лицензионного сбора за право занятия отдельными видами деятельности»;

3) постановление Правительства РК от 29 декабря 1995 г. «Перечень государственных органов (лицензиаров), уполномоченных выдавать лицензии на виды деятельности, подлежащие лицензированию».

4) постановление Правительства от 10 ноября 2012 года «О выдаче лицензии в Центрах обслуживания населения»

Таким образом, Правительство РК создает правовые основы для деятельности органов управления в сфере управления экономикой, социально-культурной и административно-политическими сферами. При этом «основная нагрузка в управлении концентрируется в функционировании министерств и ведомств, координирующих и управляющих подведомственными организациями и сферами» [35, с.34].

А.Т. Ащеулов отмечает, что «эти полномочия представляют собой конкретное выражение функций Правительства в области экономики, социального обеспечения, науки, техники, образования и культуры, в области административно-политического управления, законности и правопорядка, внешней политики» [35, с.23].

Информационные функции включают в себя информирование в установленном порядке туроператоров, турагентов и туристов об угрозе безопасности туристов в стране временного пребывания. Так, информирование об угрозе безопасности граждан, в том числе и туристов, осуществляется Министерством иностранных дел Республики Казахстан, а также Комитетом по туризму Республики Казахстан.

К функциям МИД РК также относится регулирование вопросов международного выездного и въездного туризма, среди которых можно выделить вопросы визового обслуживания граждан казахстанскими консульствами и посольствами за рубежом и иностранными консульствами в Республике Казахстан. Так в систему МИД РК входят: Комитет международной информации, Комитет внешнеполитического анализа и прогнозирования [36].

Министерство индустрии и новых технологий – курирующая сферу туризма орган, осуществляющий диалог с участниками в сфере индустрии туризма через Комитет по туризму.

Республиканские и местные исполнительные органы, в компетенцию которых входит регулирование туризма, также принимают активное участие в формировании отечественной туристской отрасли. Выявление ресурсов и возможностей каждой административной единицы территории Казахстана для организации рекреационной деятельности самым тесным образом связано с задачами местных исполнительных органов власти в сфере туризма. Сюда относится разработка и осуществление региональных программ развития и содействие укреплению материально-технической базы [37, с.106].

Сфера туризма затрагивает вопросы общественной безопасности; охраны памятников истории и культуры; воспитания и образования, культуры; осуществления мер по борьбе с катастрофами, стихийными бедствиями.

Отметим, что местные исполнительные органы на уровне района создают условия для развития предпринимательской деятельности и инвестиционного климата на территории района (города областного значения); вносят предложения об объявлении охраняемыми памятниками природы, истории и культуры находящиеся на территории района (города областного значения) природные и иные объекты,

представляющие экологическую, историческую, культурную или научную ценность.

Для целей туризма особое значение имеет использование двух категорий земель: особо охраняемые территории и земли историко-культурного назначения, имеющие ограниченный режим использования. Так, функции планирования и координация развития туризма органами исполнительной власти реализуется через разработку предложений по основным направлениям туристской политики; участие в экспертизе, разработке реализации целевых программ.

9 октября 2008 г. в акимате г. Алматы был обсужден проект Программы развития туризма Алматинского региона на 2008-2015 г.г. Сегодня одной из первоочередных задач для г. Алматы и Алматинской области является реализация государственной политики в области туризма. В этой связи проводится целенаправленная работа по реализации Программы развития туризма в регионе. В выполнении Программы задействованы государственные органы, представители туристического бизнеса, общественные и научные организации. Как отметили участники совещания, в г. Алматы есть все предпосылки достигнуть статуса центра туристической индустрии в Центрально-Азиатском регионе. В г. Алматы проводилось строительство отелей элит-класса, однако по-прежнему остаются открытыми вопросы развития инфраструктуры, в том числе для туристов эконом-класса, безопасности, экологии и многие другие .

Функции органов местного самоуправления условно можно разделить на полномочия по решению вопросов местного значения; отдельные государственные полномочия (к примеру, в области охраны объектов культурного наследия, вопросы использования природных ресурсов, создание безопасных условий для жизни и здоровья туристов и т.д.).

Именно органы местного самоуправления регулируют многие вопросы, связанные с созданием безопасных условий для жизни и здоровья туристов и оказанием туристам помощи и создании безопасных условий на их территориях. Сюда также можно отнести полномочия местных органов самоуправления, связанные с участием в международных выставках, подписанием международных соглашений и т.д.

К иным органам, координирующим деятельность заинтересованных министерств, ведомств и других организаций, можно отнести Совет по туризму при Правительстве Республики Казахстан, Экспертный Совет по вопросам туризма при Министерстве индустрии и новых технологий РК, подгруппу по туризму при Рабочей группе Совета иностранных инвесторов.

Так, Совет по туризму создается в качестве консультативно-совещательного органа при Правительстве Республики Казахстан. В состав совета по туризму входят представители уполномоченного органа и заинтересованных государственных органов, а также представители ассоциаций и иных объединений в области туристской деятельности. Совет по туризму вырабатывает предложения по вопросам развития туризма, привлечения инвестиций в данную отрасль экономики, обеспечения благоприятного режима въезда в Республику Казахстан и создания условий для выезда туристов за границу, формирования туристского имиджа республики, подготовки специалистов в области туристской деятельности; для целей информирования потребителей туристских услуг о качестве услуг ведет рейтинг лиц, осуществляющих туристскую деятельность, по утвержденному им порядку.

Туристский информационный центр является организацией, учреждаемой Правительством и (или) акиматом области (города республиканского значения, столицы), создаваемой для формирования и распространения информации о Казахстане и его туристском потенциале, продвижения туристского продукта на международном туристском рынке и внутри государства, а также в целях создания условий для развития новых субъектов предпринимательства и научно-методического обеспечения в области туристской деятельности.

Существуют и косвенные государственные органы, оказывающие влияние на деятельность туристской отрасли. К примеру, Министерство сельского хозяйства РК курирует деятельность Комитета лесного и охотничьего хозяйства, к которым относятся национальные парки, являющиеся частью экотуризма. Министерство иностранных дел РК осуществляет функции по регистрации и выдачи виз иностранным туристам, въезжающих на территорию Казахстана.

Сложное социально-экономическое положение, низкий уровень доходов, невысокий уровень управленческой структуры казахстанского туризма влияют на развитие туризма в целом. Повышение деятельности развития страны требует поиска новых ресурсов и направлений их использования, усиления взаимосвязей между отдельными отраслями и предприятиями, повышения уровня конкурентоспособности продукции и услуг, увеличения производства конкурентоспособной продукции и услуг, увеличения производства конкурентоспособной продукции с высокой добавленной стоимостью.

Проведенный анализ функций органов, осуществляющих функции государственного управления в сфере туризма, позволяет сделать следующие выводы: эффективному развитию туризма в Казахстане во многом мешает отсутствие четкого государственного регулирования развития туризма, неразвитость инфраструктуры, а также недостаточность изучения туризма с научной точки зрения.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Указ Президента Республики Казахстан от 29 декабря 2006 г. «О Государственной программе развития туризма в Республике Казахстан на 2007-2011 годы» // [http: www.zakon.kz](http://www.zakon.kz)
2. Статья 14 Конституционного закона Республики Казахстан от 18 декабря 1995 г. «О Правительстве Республики Казахстан» // [http: www.zakon.kz](http://www.zakon.kz)
3. Государственная программа развития туризма в Республике Казахстан на 2007-2011 гг. Утверждена Указом Президента Республики Казахстан от 29 декабря 2006 г. № 231 // Казахстанская правда. - 2007. - 1 января.
4. Конституционное право Республики Казахстан: Учебник / Сост. А.Т. Ащеулов. – Алматы: КазГЮА, 2009. – 345 с.
5. Туризм Казахстана 2004 – 2008 гг. //Статистический сборник. - Астана, 2009.- 108 с.

ПРОБЛЕМА ДЕТСКИХ СТРАХОВ В СОВРЕМЕННОЙ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ И ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Калигожина Гульмиран Сериковна

kaligozhina_88@mail.ru

Магистрант 2 курса ВКУ им. С. Аманжолова

Научный руководитель -

г. Усть-Каменогорск, Казахстан

Анализ кривой роста с многоуровневым моделированием показал, что более низкое качество жилья было связано с ухудшением психологического здоровья (интернализующие и экстернализующие симптомы), а также с несколько большей беспомощностью в поведенческой задаче в течение 15 лет, в возрасте от 9 до 24 лет. Все анализы статистически контролируются по уровню дохода. Ни качество района, ни его взаимодействие с качеством жилья не были связаны с психологическим здоровьем или мотивами[1].

Недостаток достоверных и надежных показателей такого менталитета ограничивает эмпирические исследования того, как эти процессы проявляются в повседневных социальных обменах. Шкала социального менталитета (SMS) была разработана для оценки моделей познания, аффекта и поведения на основе базовых систем межличностной мотивации.

Две выборки молодых людей (18–35 лет) заполнили отдельные пакеты инструментов, включая SMS и анкеты для самоотчета. Исследовательский факторный анализ (740 участников) выявил решение из шести факторов: незащищенность, просоциальность, агонизм, принадлежность, сексуальность и игривость. Подтверждающий факторный анализ (815 участников) подтвердил надежность этой факторной модели. Более того, субшкалы SMS были теоретически согласованным образом соотнесены с конкретными аспектами индивидуального психологического функционирования.

Эти результаты подтвердили достоверность и надежность SMS в оценке сложного и многогранного портрета социального менталитета, который влияет на человеческие взаимодействия и личность. SMS - это удобный и простой для выполнения показатель, который обещает внести значительный вклад в потенциально широкий спектр клинических и исследовательских контекстов[2].

Таблица 1.

Причины страхов в дошкольном возрасте (А.С. Колпакова)

№	Причина страха	Характеристика
1	Конкретный случай, пугающий ребенка (укусила собака, поцарапала кошка)	Страхи, детерминированные такой причиной, достаточно легко поддаются коррекции. Не всегда такой страх заметен для окружающих, так как существует зависимость его проявления от индивидуальных особенностей характера ребенка (например: медленная переключаемость внимания, мнительность, низкая

		самооценка, пессимизм и т. д.)
2	Внушенные страхи	Их источник, как правило, - взрослые (родители, родственники, учителя), их непроизвольно-настойчивое предостережение ребенка от опасности. Страх может вызывать даже не опасность или реакция на нее взрослого, а непонятность данной ситуации для ребенка и ощущение тревоги. Вследствие чего страх может возникнуть, а затем зафиксироваться и распространиться на дальнейшее поведение в подобных ситуациях
3	Детская фантазия	Данная причина связана с воображением себе ребенком предмета страха. Например, в детском возрасте многие испытывали страх от темноты, она ассоциировалась с ожившими монстрами и призраками. Реакция ребенка на такие вымыслы может быть разной: одни сразу их забывают, а у других они могут зафиксироваться
4	Внутрисемейные конфликты	Эта причина характеризуется следующим образом: ребенок может бояться оказаться причиной конфликтов между родителями или чувствовать себя виноватым в сложившихся ситуациях
5	Взаимоотношения со сверстниками	Причиной тому могут послужить конфликтные ситуации в детском коллективе
6	Неправильное воспитание и деструктивное отношение к ребенку	Страхи дошкольников могут возникнуть при неверно выбранной семейной стратегии воспитания: например, при недостатке внимания родителей (гипоопека), при излишней внимательности (гиперопека), при жестоком отношении к ребенку
7.	Наличие невроза	Невроз проявляется через те страхи, которые не являются нормой для данного возраста ребенка, т.е. страх в данном случае - патологический

Итак, исследователи достаточно большое внимание уделяют изучению детских страхов, поскольку дети часто им подвержены. Их наличие в определенной степени закономерно, однако по окончании определенного возрастного периода они должны исчезнуть самостоятельно[3].

Тревожные расстройства широко распространены у детей и подростков и связаны со значительными нарушениями в нескольких функциональных областях. Несмотря на значительный прогресс в знаниях и понимании тревожных расстройств у молодых людей, эти расстройства все еще не распознаны и недостаточно изучены. В данной статье рассматриваются тревожные расстройства в детском и подростковом возрасте.

Во-первых, в нем представлен обзор исследований по распространенности, течению, проявлению симптомов, этиологии, сопутствующей патологии и влиянию тревожных расстройств у молодежи. Затем в нем описываются наиболее часто используемые меры оценки, а затем описывается и анализируется эффективность методов лечения, основанных на фактических данных. Статья завершается обсуждением ключевых проблем в этой области[7].

Метод тематического синтеза (Thomas & Harden, 2008) был использован для обобщения недавних качественных исследований по родительскому вскармливанию детей дошкольного возраста (18 месяцев – 6 лет).

Цель заключалась в том, чтобы дать информацию о рекомендациях по питанию, получив исчерпывающую картину поведения и мотивации родителей при кормлении. Были определены шесть основных моделей кормления родителей: моделирование, поощрение, давление и поощрение, повторяющееся воздействие, творчество и ограничение потребления. Были определены четыре основные темы, касающиеся мотивации: содействие хорошему здоровью (баланс и разнообразие, а также контроль веса); построение позитивных отношений (участие детей, участие и отзывчивость родителей); практичность и ограничения (время, стоимость и отсутствие кулинарных навыков, а также давление и гибкость); и эмоциональные мотивации (избегание проблем и эмоциональные вложения). Родители часто занимаются ограничением самостоятельного доступа детей на улицу, что ставит маленьких детей в зависимость самих взрослых, от мотивации посещения взрослых. Поскольку открытый доступ к играм на природе, во дворе с друзьями и прочее, может быть полезен для развития и здоровья их детей, в этом исследовании изучаются сопутствующие мотивационные факторы взрослых, которые заставляют своих детей играть на игровых площадках в городских зеленых насаждениях. В исследовании использовались анкеты на местах для сбора данных на шести игровых площадках общественных парков в США и Дании, чтобы выявить культурные сходства и различия. Результаты показывают, что респонденты имеют разную мотивацию для посещения детской площадки в парке. Датские респонденты считают наиболее важным быть вместе со своими детьми, в то время как американские респонденты считают наиболее важным, чтобы их дети были физически активными во время пребывания там. Другие результаты показывают, что разные факторы могут влиять как на частоту посещений, так и на продолжительность пребывания. Для респондентов из Дании очень важно местоположение. Приятные зеленые окрестности и близлежащее расположение приводят к более частым посещениям. Все респонденты остаются дольше и чаще бывают, если им нравится социальная атмосфера игровой площадки. Однако респонденты-мужчины, которые более активны со своими детьми, чем респонденты-женщины, остаются на более короткое время, если им не нравится разнообразие игрового оборудования[4].

Страх в общем смысле – это негативное эмоциональное состояние, связанное с отражением в сознании конкретной угрозы для жизни и благополучия, подразумевающее переживание какой-либо реальной или воображаемой опасности. Страхи характеризуют многие этапы взросления человека – а особенно проявляются в детском возрасте, трансформируясь и неодинаково влияя на психическое развитие детей.

Детей в школах по всем Соединенным Штатам рассказывают о последствиях загрязнения, вырубке лесов или необходимости вторичной переработки. Однако экологическое образование было низведено до статуса (просто) другого предмета, (просто) еще одной части перегруженной учебной программы (Smith, 1992, p. 11).

То же самое можно сказать и об экологическом образовании в Великобритании. Предложение о том, что это должно быть всеобщей ответственностью, вполне может привести к отказу от ответственности отдельными учителями - своего рода образовательной трагедией общества. То, что лежит на всех, становится ничьей[5].

Тревога-это внутренняя реакция, которая дает людям сигналы опасности.

Тревожная реакция у детей дошкольного возраста возникает из-за эффекта госпитализации, когда ребенок теряет контроль над собой. Это исследование направлено на определение эффекта проведения игровой терапии для организации головоломок для тревожности у дошкольников в детской комнате города Кендари.

Количественное исследование проводилось с использованием квазиэкспериментов среди детей дошкольного возраста в качестве образцов, обработанных в больницах.

Результаты показали, что уровень тревожности дошкольников значительно снизился после проведения игровой терапии с головоломками.

Заключение в этом исследовании показало, что игровая терапия с головоломками влияет на уровень тревожности у дошкольников[6].

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

7. Х.Т.Шерьязданова, Э.В.Исхакова сказкотерапия, как метод психологической работы с детьми подросткового и юношеского возраста Астана 2005 [30-31]
8. Захаров Л.И., дневные и ночные страхи у детей. - С-П., 2000.
9. Захаров Д.И. Авторский пакет методик Клинико-психологическое консультирование при неврозах у детей и подростков. М., 1997.[3, 342]
10. Захаров ДИ. Как предупредить отклонения в поведении детей. - М, 1993.
11. А.И. Захарова и МА. Панфиловой страхи в домиках.
12. А.И. Захарова проективная методика изучения страха, мои страхи.
13. Г.П. Лаврентьевой и Т.М. Титаренко, опросник для оценки уровня тревожности.

МЕТОДИКА ИССЛЕДОВАНИЯ ДЕТСКИХ СТРАХОВ**Калигожина Гульмиран Сериковна**kaligozhina_88@mail.ru

Магистрант 2 курса ВКУ им. С. Аманжолова

Научный руководитель -

г. Усть-Каменогорск, Казахстан

Страх - психическое состояние, возникающее на основе инстинкта самосохранения как реакция на действительную или воображаемую опасность. Страх имеет много причин как субъективного (мотивация, эмоционально-волевая устойчивость и др.), так и объективного порядка (особенности ситуации, сложность задач, помехи и т. д.). С. проявляется как у отдельных лиц, так и у групп, больших масс. Степень, формы его проявления разнообразны, но это - область прежде всего индивидуальной психологии. Существуют различные формы страха: испуг, боязнь, аффективный страх - самый сильный. Страх, возникающий из-за серьезного эмоционального неблагополучия, может иметь крайние формы выражения (ужас, эмоциональный шок, потрясение), затяжное, трудно преодолимое течение, полное отсутствие контроля со стороны сознания, неблагоприятное воздействие на формирование характера, на отношения с окружающими и приспособление к внешнему миру [1, с.8].

Большинство детей, начиная с 3-летнего возраста боятся: оставаться одни в комнате, квартире; нападения бандитов; заболеть, заразиться; умереть; смерти родителей; каких-то людей; папу или маму, наказания; сказочных персонажей (Баба Яга, Кощей и т. п.), опоздания в детский сад; страшных снов; некоторых животных ("волк, собака, змея, паук и т. п.); транспорта (машина, поезд); стихийного бедствия; высоты; глубины; замкнутого пространства; воды; огня; пожара; крови; уколов; врачей; боли неожиданных резких звуков. Среднее число страхов у девочек выше, чем у мальчиков. Наиболее чувствительны к страхам дети 6-7-летнего возраста [2, с.11].

Издавна психологи и психиатры Л.А. Петровская, Т.М. Мишина, А.С. Спиваковская подчеркивали, что одной из самых распространенных причин появления детских страхов является неправильное воспитание ребенка в семье, сложные семейные отношения [3, с.22]. Так, представители различных теоретических направлений в психологии и педагогике, сходятся в признании негативного влияния нарушенных внутрисемейных отношений на психическое развитие ребенка. Среди причин формирования и развития различных патологических черт характера и невротических симптомов, лежащих в области семьи, выделяют следующие: внутрисемейные конфликты; неадекватные воспитательские позиции родителей; нарушение контакта ребенка с родителями вследствие распада семьи или долгого отсутствия одного из родителей; ранняя изоляция ребенка от семейного окружения; личностные характеристики родителей и некоторые другие. Неадекватное родительское поведение приводит к разрушению эмоционального контакта с окружением, что в отечественной психологии рассматривается в качестве одного из механизмов формирования и развития

личностных аномалий.

Необходимо отметить, что боязливость и страх в дошкольном возрасте не являются устойчивой чертой характера и относительно обратимы при адекватном к ним подходе со стороны взрослых. Тем не менее, важность активной работы с детскими страхами обусловлена тем, что сам по себе страх способен оказывать патогенное влияние на развитие различных сфер личности. К.Д. Ушинский отмечал, что именно страх способен спровоцировать человека на низкий поступок, изуродовать его морально и убить душу [3, с.26].

В связи с вышесказанным остро встает необходимость комплексного подхода к решению проблемы коррекции детских страхов, в частности, привлечения семьи. Эта работа может выражаться как в ознакомлении родителей с результатами исследования в допустимой форме, так и в направлении родителей на консультацию к специалисту по семейным вопросам. Такой подход может воздействовать не только на внешние стороны проявления страхов, но и на порождающие его обстоятельства.

Истоки тревожности следует искать в раннем детстве [2, с.26]. Уже на втором году жизни она может возникнуть как результат неправильного воспитания. Ребенок боится потерять мать из поля зрения и в прямом смысле слова держится за ее юбку. Он постоянно ожидает какого-либо страшного «события»: внимательно вглядывается в лица незнакомых людей, не подпускает к себе посторонних, прячется за мать, плачет при резких звуках, боится заводных игрушек, а также игрушек мычащих, пищащих, шуршащих. Особый страх могут вызвать игрушки прыгающие, хлопающие крыльями, с загорающимися глазами, маски, передающие характерные эмоциональные состояния (боль, страх, сарказм), а также имеющие утрированные части лица (большие глаза, растянутый зубастый рот, высунутый язык, большой нос, неестественно торчащие уши и т.п.). Как уже отмечалось, для детей второго года жизни характерна обостренная ориентировочная реакция на новизну. Эмоционально отрицательные впечатления раннего детства могут стать причиной тревожности и формирования такой нежелательной черты характера, как трусость. Взрослые не должны провоцировать страхи, приводящие к тревожности. Профилактика тревожности - чуткое, внимательное отношение к ребенку, охрана его нервной системы.

Близка к страху (по своим проявлениям и механизму) индивидуальная паника [1, с.112]. Она отличается от страха большей неадекватностью реальному размеру опасности. Основная черта панического поведения - стремление человека к самосохранению. На первый план выдвигаются защитные эмоции, которые снижают уровень самоконтроля и заставляют физически уходить от опасности. Ради собственного спасения паникер может обречь на гибель других, отобрать у них средства, помогающие им бороться с надвигающейся опасностью.

Преодолеть страх и индивидуальную панику можно разными путями: активизировать внешнее поведение, переключить внимание на привычные действия, отвлечься от объекта, вызывающего тяжелое состояние, внушить уверенность, обострить чувство долга и т. д. Решающая роль в такой ситуации принадлежит мужественному поведению какой-либо части людей, твердому руководству, четким указаниям, рассчитанным на мобилизацию привычного поведения и ориентацию на целесообразную деятельность тех, кто в этих условиях может показать пример выдержки и мужества. Особенно необходим пример самообладания,

активизирующий у людей совесть, чувство ответственности и долга. В критической ситуации личный пример руководителя может стать главным средством управления поведением людей, поддавшихся страху или панике.

В научно-методической литературе выделяются социально-культурные и психологические предпосылки развития страха [7, с.44]. По мере развития психики человека и усложнения форм его жизни страх приобретал социально опосредованный характер и выражал все более психологически тонкую гамму нравственно-этических чувств и переживаний. Как и человек на ранних ступенях своего социального развития, ребенок первых лет жизни боится всего нового и неизвестного, одушевляет предметы и сказочные персонажи, опасается незнакомых животных и верит, что он и его родители будут жить вечно. У маленьких детей все реально, следовательно, их страхи также носят реальный характер. Баба Яга - это живое существо, обитающее где-то рядом, а Дядя только и ждет, чтобы забрать их в мешок, если не будут слушаться родителей. Только постепенно складывается объективный характер представлений, когда учатся различать ощущения, справляться с чувствами и мыслить абстрактно - логически. Усложняется и психологическая структура страхов вместе с приходящим умением планировать свои действия и предвидеть действия других, появлением способности к сопереживанию, чувством стыда, вины, гордости и самолюбия.

Эгоцентрические, основанные на инстинкте самосохранения, страхи дополняются социально опосредованными, затрагивающими жизнь и благополучие других, вначале родителей и ухаживающих за ребенком, а затем и людей вне сферы его непосредственного общения. Рассмотренный процесс дифференциации страха в историческом и личностном аспектах - это путь от страха к тревоге, о которой можно уже говорить в старшем дошкольном возрасте и которая как социально опосредованная форма страха приобретает особое значение в школьном возрасте.

В разных цивилизациях дети в своем развитии испытывают ряд общих страхов: в дошкольном возрасте - страх отделения от матери, страх перед животными, темнотой, в 6-8 лет - страх смерти. Это служит доказательством общих закономерностей развития, когда созревающие психические структуры под влиянием социальных факторов становятся основой для проявления одних и тех же страхов. Насколько будет выражен тот или иной страх и будет ли он выражен вообще, зависит от индивидуальных особенностей психического развития и конкретных социальных условий, в которых происходит формирование личности ребенка [2, с.31].

Продолжающийся процесс урбанизации отдаляет человека от естественной среды обитания, ведет к усложнению межличностных отношений, интенсификации темпа жизни. Прямо и косвенно, через родителей, это может неблагоприятно отражаться на эмоциональном развитии детей. В условиях большого города иной раз трудно найти друга и поддерживать с ним постоянные отношения. К тому же из-за излишней опеки со стороны взрослых отсутствует достаточная самостоятельность в организации свободного времени вне дома.

У детей, живущих в отдельных квартирах, страхи встречаются чаще, чем у детей из коммунальных квартир, особенно у девочек. В коммунальной квартире много взрослых, больше сверстников, возможностей для совместных игр и меньше страхов. В отдельных квартирах дети лишены непосредственного контакта друг с другом. У них больше вероятность появления страхов одиночества, темноты, страшных снов,

чудовищ и т. д. В первую очередь это относится к единственным детям, по отношению к которым взрослые проявляют больше беспокойства и опеки.

Недостаточная двигательная и игровая активность, а также потеря навыков коллективной игры способствуют развитию у детей беспокойства. Большинство из них уже не могут с азартом играть в прятки, «казаки-разбойники», лапту и т. д. Отсутствие эмоционально насыщенных, шумных и подвижных игр существенно обедняет эмоциональную жизнь, приводит к чрезмерно ранней и односторонней интеллектуализации психики. В то же время игра была и остается самым естественным способом изживания страхов, так как в ней в иносказательной форме воспроизводятся многие из вызывающих страх жизненных коллизий. В результате, чтобы устранить страхи, приходится применять уже в специально создаваемых условиях те же игры, в которые могли бы играть, но не играют современные дети. Не играют же они не только потому, что живут в большом построенном для взрослых городе, но еще и потому, что имеют слишком строгих родителей, считающих игру баловством и пустым времяпрепровождением. Кроме того, многие родители опасаются игр, как черт ладана, так как боятся за детей, ведь, играя, ребенок всегда может получить травму, испугаться... Общение с детьми у постоянно пугающихся родителей строится преимущественно на абстрактно-отвлеченном, а не на наглядно-конкретном, образном уровне. Вследствие этого ребенок учится безосновательно беспокоиться по поводу того, что может произойти, а не активно и уверенно преодолевать различные жизненные трудности [4, с. 85].

Страх, беспокойство у детей могут вызвать постоянно испытываемые матерью нервно-психические перегрузки вследствие вынужденной или преднамеренной подмены семейных ролей (прежде всего роли отца). Так, мальчики и девочки боятся чаще, если считают главной в семье мать, а не отца. Работающая и доминирующая в семье мать часто беспокойна и раздражительна в отношениях с детьми, вызывая у них ответные реакции беспокойства. Доминирование матери также указывает на недостаточно активную позицию и авторитет отца в семье, что затрудняет общение с ним мальчиков и увеличивает возможность передачи беспокойства со стороны матери. Если мальчики 5-7 лет в воображаемой игре «Семья» выбирают роль не отца, как это делают большинство их сверстников, а матери, то страхов у них больше.

Честолюбивые, не в меру принципиальные, с болезненно заостренным чувством долга, бескомпромиссные матери излишне требовательно и формально поступают с детьми, которые всегда не устраивают их в отношении пола, темперамента или характера. У гиперсоциализированных матерей забота проявляется главным образом тревога по поводу возможных, а потому и непредсказуемых несчастий с ребенком. Типичная же для них строгость вызвана навязчивым стремлением предопределить его образ жизни по заранее составленному плану, исполняющему роль своего рода ритуального предписания. А эмоционально чувствительные и впечатлительные дети дошкольного возраста формально правильное, но недостаточно теплое и нежное отношение матери воспринимают с беспокойством, поскольку именно в этом возрасте они нуждаются, как никогда, в любви и поддержке взрослых.

Уже к концу старшего дошкольного возраста дети в этих условиях эмоционально «закаляются» до такой степени, что перестают реагировать на излишне требовательное отношение матери, отгораживаясь от нее стеной равнодушия, упрямства и негативизма. Они погружаются в свой мир переживаний, а

иногда их поведение становится похожим на поведение матери. Другие устраивают истерики по поводу недостаточного внимания матери или, переживая, ее отношение к себе, становятся беспокойными, подавленными, неуверенными. Возрастающая из поколения в поколение эмоциональная чувствительность детей и потребность в теплом и заботливом отношении вступают, таким образом, в противоречие со стремлениями некоторых матерей освободиться от ухода за ребенком и формализовать процесс его воспитания [4, с.88].

Наиболее чувствительны к конфликтным отношениям родителей дети-дошкольники. Если они видят, что родители часто ссорятся, то число их страхов выше, чем когда отношения в семье хорошие. Девочки более эмоционально ранимы, чем мальчики, воспринимают отношения в семье. При конфликтной ситуации девочки чаще, чем мальчики, отказываются выбирать роль родителя того же пола в воображаемой игре «Семья», предпочитая оставаться сами собой. Тогда мать может надолго потерять свой авторитет у дочери. Заслуживает внимание обнаружение у детей-дошкольников из конфликтных семей более частых страхов перед животными (у девочек), стихией, заболеванием, заражением и смертью, а также страхов кошмарных снов и родителей (у мальчиков). Все эти страхи являются своеобразными эмоциональными откликами на конфликтную ситуацию в семье [5, с.62].

У девочек не только больше страхов, чем у мальчиков, но и их страхи более тесно связаны между собой, то есть в большей степени влияют друг на друга как в дошкольном, так и в школьном возрасте. Другими словами, страхи у девочек более прочно связаны с формирующейся структурой личности, и прежде всего с ее эмоциональной сферой. Как у девочек, так и у мальчиков интенсивность связей между страхами наибольшая в 3-5 лет. Это возраст, когда страхи «цепляются друг за друга» и составляют единую психологическую структуру беспокойства. Поскольку это совпадает с интенсивным развитием эмоциональной сферы личности, то можно предполагать, что страхи в данном возрасте наиболее скреплены и мотивированы.

Максимум страхов наблюдается в 5-8 лет, при уменьшении интенсивности связей между страхами, но страх при этом более сложно психологически мотивирован и несет в себе больший познавательный заряд. Как известно, эмоциональное развитие в основных чертах заканчивается к 6 годам, когда эмоции уже отличаются известной зрелостью и устойчивостью. Начиная, с 5 лет на первый план выходит интеллектуальное развитие, в первую очередь мышление (вот почему во многих странах с этого возраста начинается обучение в школе). Ребенок в большей степени, чем раньше, начинает понимать, что способно причинить ему вред, чего следует бояться, избегать. Следовательно, в возрасте наиболее часто выявляемых страхов, то есть в старшем дошкольном возрасте, можно уже говорить не только об эмоциональной, но и о рациональной основе страхов как новой психической структуре формирующейся личности [6, с.98].

На количество страхов оказывает влияние состав семьи. У девочек и мальчиков старшего дошкольного возраста число страхов заметно выше в неполных семьях, что подчеркивает особую чувствительность этого возраста к разрыву отношений между родителями. Именно, в 5-7 лет дети в наибольшей степени стремятся идентифицировать себя с родителем того же пола, то есть мальчики хотят быть во всем похожими на наиболее авторитетного для них в эти годы отца, как представителя мужского пола, а девочки - на свою мать, что придает им уверенность

в общении со сверстниками своего пола. Если у мальчиков отсутствие отца, незащищенность им и чрезмерно опекающее, замещающее отношение матери ведут к несамостоятельности, инфантильности и страхам, то у девочек нарастание страхов зависит скорее от самого факта общения с беспокойной, лишенной опоры матерью.

Наиболее подвержены страху единственные дети в семье как эпицентр родительских забот и тревог. Единственный ребенок находится, как правило, в более тесном эмоциональном контакте с родителями и легче перенимает их беспокойство. Родители, нередко охваченные тревогой не успевают что-либо сделать для развития ребенка, стремятся максимально интенсифицировать и интеллектуализировать воспитание, опасаясь, что их чадо не будет соответствовать непомерно высоким в их представлении социальным стандартам. В результате у детей возникают внушенные, зачастую необоснованные страхи не соответствовать чему-либо, быть непризнанным кем-либо. Нередко они не могут справиться со своими переживаниями и страхами и ощущают себя несчастными в своем «счастливом» детстве.

Увеличение числа детей в семье, когда есть с кем пообщаться, поиграть, обычно способствует уменьшению страхов, в то время как увеличение числа взрослых может действовать противоположным образом, если они заменяют ребенку весь окружающий мир, создавая искусственную среду, в которой нет места сверстникам, детскому смеху, радости, проказам, непосредственному выражению чувств. Невозможность в этих условиях быть самим собой порождает хроническое чувство эмоциональной неудовлетворенности и беспокойства, особенно при нежелании или неспособности играть роли, навязываемые взрослыми. Если добавить и частые конфликты между взрослыми по поводу воспитания ребенка, когда он помимо своей воли оказывается яблоком раздора, то его состояние становится еще более незавидным.

Возраст родителей также имеет немаловажное значение для возникновения страхов у детей. Как правило, у молодых, эмоционально непосредственных и жизнерадостных родителей дети менее склонны к проявлениям беспокойства и тревоги. У «пожилых» родителей (после 30 и особенно после 35 лет) дети более беспокойны, что отражает преимущественно тревожность матери, поздно вышедшей замуж и долго не имевшей детей. Неудивительно развитие «поздних» детей под знаком чрезмерных забот и беспокойств. Впитывая как губка, тревогу родителей, они рано обнаруживают признаки беспокойства, перерастающего затем в инфантильность и неуверенность в себе. Если же состояние тревоги повторяется часто и в самых разных ситуациях, (при ответе у доски, общении с незнакомыми взрослыми и т.д.), то следует говорить о тревожности [5, с.203].

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

14. Семиотика страха. Сборник статей. - М.: Русский институт: Европа, 2005.- 456с.
15. Вологодина Н.Г. Детские страхи днём и ночью.- М.: «Феникс», 2006.- 106с.
16. Варга А.Я. Системная семейная психотерапия. Краткий лекционный курс.- СПб.: Питер, 2001.- 278с.

17. Гозман Л.Я., Алёшина Ю.Е., Социально-психологические исследования семьи: проблемы и перспективы // Психологический журнал. - 1991. - №4 - с.84-92.
18. Зверева О.Л., Ганичева А.Н. Семейная педагогика и домашнее воспитание.- М.: Проспект, 1999.- 308с.
19. Захаров А.И. Дневные и ночные страхи у детей. - СПб.: Речь, 2005. - 320с.
20. Леви В.Л. Приручение страха. - М.: Метафора, 2006.- 192с.

УДК 37

ҚАБІЛЕТ, ДАРЫНДЫЛЫҚ ҰҒЫМДАРЫНА ЖАЛПЫ СИПАТТАМА

Малбаева Назерке Абзалбекқызы

naz-abzalovna@mail.ru

С. Аманжолов атындағы ШҚУ 2 курс магистранты

Ғылыми жетекші -,

Өскемен қ., Қазақстан

Білім беру және оқыту теориясының әдіснамалық негізі-білім теориясы, жасөспірімнің жеке басын жан-жақты және үйлесімді қалыптастыру туралы ілім. Бұл теория білім беру мен оқытуды арнайы ұйымдастырылған қызмет ретінде қарастырады. Бастауыш сынып оқушыларын оқыту мәселесінде білім беру және оқыту теориясының талаптарының бірі-оқу қабілеті. Бұл талаптың орындалуы балалардың оқу материалын түсінуге, өткенді жаңасымен байланыстыруға, негізгі және қолданбалы білімді анықтауға, алған білімдерін іс жүзінде қолдануға, олардың пікірлеріне сүйенуге деген ұмтылысында көрінеді. Білімді саналы игеру жаңа білімді өз бетінше алуға мүмкіндік беретін дарындылықтың өзіндік тәсілдерін игерусіз жүзеге асырылмайды.

Білім алушылардың оқу іс-әрекетіндегі мүдделері білімнің қоғамдық мәнін түсіну, қоғамға қызмет ету қарқынын жеделдету қажеттілігі негізінде дамиды. Қабілеттердің ең жоғары көрінісі-балалардың алған білімдерін өмірде, практикада тиімді қолдана білуі. Жасөспірімдер мұғалімнің әлеуметтік және жеке адам игерген ұжымдық тәжірибелер туралы білімімен, оның ішінде ақпаратпен, қызмет әдістерімен және бағалау критерийлерімен шектелмеуі керек, содан кейін оларды белсенді оқу іс-әрекетінің нәтижесінде өздігінен игеруі керек. Бұл білім алушылардың оқу процесінде оқу қабілетін дамыту талабын білдіреді.

Оқу арқылы өзінен бұрынғылардың практикалық іс-әрекетін, ғылым-білім жүйелерін меңгереді, сөйлеп, өзін практикалық іс-әрекетке даярлайды. Білім жүйесін меңгеру арқылы адам ой мен дене еңбегінің тетіктерін жақсы түсіндіреді. Оларды жан-жақты білуге мүмкіндік алады. Оқыту процесінің жүйесі, түсінігі, нақты қалыптасуы оқу іс-әрекетінің дамуын арттырады. Оқу процесінің адамның іс-әрекеті мен оқу үрдісінің бірлігінде орындалады. Оқу үрдісінің амалдарын меңгеру арқылы бала шын мәніндегі заттардың байланыстары мен қатарларын ашады. Бір нәрімен екіншісімен салысты дәлелдей алуға, олардың айырмашылықтарын, ұшыстарын көруге үйренуде. Егер оқыту процесінің негізгі белгілері белгілі рәсімдерінің негізгі формаларының бірі болып табылады, онда мектептегі оқытудың әлеуметтік маңызы бар жағдайдан лайықты іске асыруды түрлі қажеттерге бөлуге болады.

З.И. Калмыкова [1] атап өткендей: "оқыту негізінде біз жеке адамның өзінің зияткерлік жүйесіне қозғалысының күрделілігін, интеллекттің сапалы құрылымын,

осыған байланысты оқу процесінің өнімділігін анықтаймыз". Оқу процесі адамның іс-әрекеті мен шындықты оқыту процестерінің бірлігі арқылы жүзеге асырылады. Осылайша, оқу процестерінің әр түрінің өзіндік ерекшелігі, маңызы мен орны бар. Оқу іс-әрекеті арнайы ұйымдастырылған мектепте құрылады, күрделі психологиялық білім бола отырып, оқу процесінің өзімен бірге дамиды.

XII ғасырда ұлы педагог Я.А. Коменский жазған "Ұлы дидактика" атты еңбегінде [2] дарындылықты дамытуды оқыту әдістемесінің негізін қалаушылардың бірі, ол: "пәнді немесе құбылысты анықтау, оның тамырына жету, оны түсіну және оны қолдана білу қабілетін дамыту қажет", - деп ерекше атап өтті.

Я.А.Коменский [2] дидактикалық принциптерді ұсынуға келісіп, талантты дамытуда мұғалімнің рөлі туралы жазған болатын. Ол: "Таным бастауы-түйістен, жеткіншектер түйісіне білмесе, оның ой-өрісінде ешқандай өзгерістер болмайды. Зат туралы сөзбен емес, соларды бақылау арқылы Білім алушылардың қорын дамыту керек", - деп жазды.

Я.А. Коменскийдің [2] Білім алушылардың өз беттігі туралы идеясын Д. Локк одан әрі дамытып, оқу қызметіндегі мотив пен мақсаттылық туралы сөз сөйлеп, сұрақ қою арқылы семинардың дамуындағы әзбеттілік әрекетін реттеу қажеттілігін атады. Локк мұралары мотив компоненті туралы, оның оқу үрдісінде жеке тұлғаны дамытуда маңыздылығын көрсетеді.

К.Д. Ушинскийдің [3] "ақыл-ой дегеннің өзі жақсы ұйымдастырылған білім жүйесі" деген мағынаны ескермесек, ақыл-ойды қандай бағытта, қандай формада дамыту қажеттілігі туралы шешім қабылдау, өз еңбектерінде Білім алушылардың оқу үрдісінде ақыл-ойды дамыту мен тәрбиедегі ең негізгі шарт-мұғалім мен білім алушылардың оқу барысындағы еңбегінің дұрыс болуы мен жүйелі жинақталуында тиімділігін айтып өтті. Сондай-ақ, ол оқыту үрдісінде материалдың көлемін, сипатын және оқыту әдістерін айқындауда Білім алушылардың ой-өрісі мен қабаттарының ерекшеліктерін ескеріп, материалдың біртіндеп және тизбектеп берілуін әрдайым сақтау, мазмұндауда да, анықтамаларда да, қорытындылар мен тұжырымдардың нақты та дәл айтылуын талап етеді. Осындай-ақ білім алушылардың таным деңгейін дамытудың және Өзінше білім алу дағдыларын қалыптастырудың маңызды құралында Білім алушылардың өздігінен істейтін жұмысына зор көңіл бөледі.

К.Д.Ушинскийдің пікірі бойынша [3] оқытудың бастапқы кезеңінде мұғалімнің басқару және сөйлеу, сұрақтар қою және оларды жасөспірімдерге беру, жасөспірімдерге оқыған кітабын айту, сурет бойынша әңгіме жүргізу сияқты іс-шаралар маңызды. Бірақ мұғалімнің рөлін ескере отырып, ол балалардың қызығушылығы мен қабілеттерін дамыту үшін ұйымдастырылған иллюстрацияларды дайындау, эксперименттерді өзіндік бақылау және жүргізу сияқты өзіндік жұмыстың маңыздылығына назар аударады.

Дидактикалық міндеттерін шешуде Ы.Алтынсарин [4] үлкен үлес қосты. Алтынсариннің мұғалім міндеттері туралы, қалай оқыту керек деген талаптарды біздің зерттеуімізде маңызды болды. Ы.Алтынсарин оқыту үрдісіндегі мұғалімнің орнын, оның шеберлігі мен біліктілігін жоғары қойды.

Бұл жолда К.Д. Ушинскийдің [3] "...тәрбие-өткен мен болашақтың құдіретті жауы және ол өз ісінің сыртқы қарауында қаралатыны, ортақ тарихтың ұлы істерінің бірі екендігін, бұл іспен көп жағдайда ұрпақтар нәрін түсінетін" деген ойларға пікір болған Ы.Алтынсарин: "жетістіктермен қысқаш, ашуланбай, байсалды сөйлеу, әрбір пәнді бар пейілмен және сарапайым тілмен түсіндіру керек, мұғалім жан-жақты, білімді, өз ісінің

шебері болуы керек",-дейді.

Ы. Алтынсарин оқытудың жеке әдістемелеріне төмендегілерді жатқызады: а) оқыту әдісі-бұл білім алушылардың білімге деген қызығушылығын оята отырып, алған білімдерін тереңдету мақсатында өздігінен білім алуға апаратын жол; б) сыныпта білім алушылардың белсенді ойлау қызметін жаттықтыруға міндетті. Оқу міндеттері ретінде Ы.Алтынсарин білім алушылардың оқу қабілеттерін , ақыл-ой қызметін дамытуды қарастырды [4].

Көптеген ғалым педагогтардың, жас мұғалімдердің тәжірибесі білім алушылардың өзіндік қызметі мен белсенділігі өнімді болмаған кезде оқу процесінде шешуші рөл атқарады. А.Байтұрсынов [5] 20-30-шы жылдары, одан кейінгі кезеңдерде Ресей ғалымдары В. Давыдовты [6] және Л. Занковты [7] дамыта оқыту теориясының негізін қалаған белсенді дарындылықтың рөлі зор болды. Бұл ғалымдар жасөспірімдер тәжірибе арқылы өз бетінше білім алуы керек дейді. Көптеген қазақ ғалым-педагогтары А. Байтұрсынов [5], М.Жұмабаев [8], Ж. Аймауытов [9], С. Көбеев [10] оқушылардың оқуға деген қызығушылығын оятып, қабілеттерін дамыту жөнінде құнды пікірлер айтты.

Қабілет адамға тән қасиет ретінде рухани қажеттілікті қанағаттандырады және тақырыпты ерекше қанағаттандырады. Себебі нақ осы мотив қабілеттердің бағытын анықтайды, онда оның мазмұндық жағы білім алушылардың қажеттіліктеріне сүйенеді, деп есептейді.

Ж.Т. Дәулетбекова [11], Н.В.Бочкина[12], А.Е.Әбілқасымова[13] өздерінің педагогикалық зерттеулерінде оқыту қабілеті мен белсенділігін жеке адамға тән жиынтықтың қасиеті ретінде қарастырды. Осылайша, дарындылықтың мазмұны тек бір салада (қызмет, дайындық, бейімділік, тәуелсіздік және т.б.) ашылмайтын күрделі ұғым болып табылады.

Ал қазақ философы Шәкәрім Құдайбердіұлы әлемді логикалық ойлау жүйесі арқылы тану мүмкін еместігін нақты айтқан. Тән мен жанның үйлесімділігін, жанның саналы түрде толтырылуын сезіне отырып, ол өмірді тану арқылы шындыққа қол жеткізуге болатындығын атап өтті.

Дарындылық - бұл әр түрлі іс-шараларға қажетті білім, Дағдылар мен дағдылардың бірлігін оңай және нәтижелі игеруді қамтамасыз ететін жалпы қабілеттерге қабілеттілік. Дарындылық әр адамның ақыл-ой, білім беру ,шығармашылық, көркемдік және психомоторлық қызметінде көрінеді. Дарынды адамға тән қасиеттер: мақсаттылық, жинақылық, тұрақтылық, әрдайым қызметке дайын болу, мұндай адамдар, сонымен бірге, мақсатқа жетуде ақылға қонымды табандылыққа ие, жұмыста қалай шаршауды білмейді.

Дарындылық әр уақытта белгілі бір әрекетті орындау тұрғысынан қарастырылады. Кез-келген қабілет белгілі бір жұмысты орындауға бағытталған: оқу пәндеріне, еңбек түрлеріне қабілеттілік, мысалы, музыканттың қабілеттері жақсы музыкалық құлақпен шектелмейді. Тек бір дизайн қиялының болуы қабілетті инженер-конструктор болуға мүмкіндік бермейді. Кез-келген әрекетті сәтті орындау қабілеттердің үйлесуіне байланысты.Оқу материалын қызықты түсіндіру үшін мұғалімге ұйымдастырушылық қабілеттер, педагогикалық оқыту және басқа да көптеген қабілеттер қажет.

Қабілеттер жалпы және арнайы болып бөлінеді.Мысалы, ақыл-ой сапасы немесе есте сақтау сапасы сияқты психикалық қасиеттер көптеген іс-шараларда кеңінен қолданылады. Жалпы қабілеттерге байқау жеке тұлғаның қасиеті ретінде жатады.Сонымен қатар, жалпы қабілеті бар адамдар әртүрлі іс-шаралармен сәтті айналыса алады. Мысалы, жалпы қабілеттері бар студенттер көп жағдайда

университеттегі барлық пәндерден жақсы оқиды.

XIX ғасырда френология психодиагностика әдісі ретінде кеңінен қолданылады. Алайда, бас сүйекке жасалған көптеген зерттеулер оның ми қабының нысандарын әсте де қайталамайтынын, сондықтан бас сүйектің орталықтары мен нормаларына қарап адамның ақыл-ой қабілетін, міндет ерекшеліктерін анықтауға әрекет етудің негізі жоқ және ғылымға фильмде қарасын көрсететін. Қосымша тұру арқылы берілетін деген теорияға қарама-қаржылық өмірге келгеннен кейін қоршалған орта мен тәртіпке байланысты туралы теория атауға болады. Жаңа кезеңде америка ғалымы У. Эшби [36] қабылдағыштар және дәмді дарындылық өмірде қалыптасқан жағдайларға байланысты ерекше атап өтті. Ол мың рет Тәуелсіздікке ұмтылып, мың бірінші рет жаңалық ашқан адам қабылдады де осы шешпей тастап кеткен адам-қабылдамас бұрын. Психологтардың зерттеулері мен байқаулары қабілеттің биологиялық алғышарттары болатынын жоғары бағалайды.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Калмыкова З.И. Продуктивное мышление как основа обучаемости. - М.: Педагогика, 1984. - 200 с.
2. Коменский Я.А. Избранные произведения. – Москва : 1975. – 85 с.
3. Ушинский К.Д. Собрание сочинений, т.8, М., 1950, 350 с.
4. Ы.Алтынсарин. Таңдамалы шығармалары. А., 1985-52 б.
5. А.Байтұрсынов. «Тіл тағлымы», 1990, 448 б.
6. Занков Л. Беседы с учителями.— М.: Просвещение, 1970.-96 с.
7. Жұмабаев М. Педагогика, Алматы; Рауан, 1992, 112 б.
8. Ж.Аймауытов.Психология.А., 1985-45 б.
9. Кобеев С. Орындалмаған арман, Алматы, 1951.-96 б.
10. Ж.Т.Даулетбекова. балаларға арналған шығармалар.Алматы,1995-56 б.
11. Бочкина Н.В. Деятельность - основа формирования личности школьника. Дисс.докт.пед.наук. - Санкт-Петербург, 1991.-56 с.
12. Половникова НА. Система воспитания познавательных сил школьников (Уч. пособия). Казань, 1975, 101 с.

УДК 37

ДАРЫНДЫ ОҚУШЫЛАРМЕН ЖҰМЫС ІСТЕУ АСПЕКТІЛЕРІ

Малбаева Назерке Абзалбекқызы

naz-abzalovna@mail.ru

С. Аманжолов атындағы ШҚУ 2 курс магистранты

Ғылыми жетекші -

Өскемен қ., Қазақстан

Таным теориясы (эпистемология немесе Эпистемология) - қоршаған әлемнің адам санасында көрінісін, оқытудың жалпы шарттары мен мүмкіндіктерін, білімнің шындыққа қатынасын, қоғамдық тәжірибе негізінде жүзеге асырылатын таным процесінің заңдылықтарын, оның негізгі түрлерін, әдістерін, болжамдар мен

теорияларды құру және дамыту жолдарын зерттейтін психология ғылымының саласы. таным теориясының басқа ғылыми теориялардан түбегейлі айырмашылығы бар. Ол білімді қалыптастыру мен негіздеудің жалпы принциптерін, оның ақиқатының жалпы шарттарын, объективті қатынастарды қалыптастырады. Сондықтан таным процесі қалай жүзеге асырылатыны субъектінің қызмет объектісіне деген қызығушылығының мазмұнына байланысты шешіледі.

Таным-объективті шындықты адамның ойына бейнелейтін және қайта жаңғыртатын, қоғамдық іс-әрекет барысы. Ол заттардың мәніне деректер жетудегі күрделі және қарама қайырымдылық ретінде қаралады. Ақиқатқа жетудің, объективті шындықты танудың диалектикалық жолы: "Нақты пайымнан абстрактілі ойлауға, одан тәжірибеге көшу болып табылады". Таным барысында ойлаудың түрлі тәжірибелері пайдаланылады (анализ, синтез, дедукция, индукция абстрактіден нақтылыққа көтеру және т. б.) Танымның негізгі және білімнің ақиқаттығының шарты-оқу, тәжірибе іс-әрекет.

Дарынды балалармен жұмыс істеу дарындылықты айқындаудан басталады. Дарынды оқушының ішкі сезімі жағынан өзгешелігі: дарынды оқушы толыққанды, аңғарлы болады; өзінің қабылдау мүмкіндігімен ерекшеленіп, өзін қоршаған ортаға өте сезімтал келеді. Ол бірнеше үрдісті қатар бақылап, қабылдауға бейім тұрады және оны белсенді түрде зерттеуге әуес болады; құбылыстар мен заттар арасындағы байланысты қабылдап, оған лайықты қорытынды жасай алады және оған өз қиялы арқылы балама жүйе жасауға қабілетті келеді; есте сақтау қабілеті жоғары болады; сөздік қоры мол, бұл оның не нәрсені еркін де нақты баяндауына мүмкіндік береді; логикалық ойлау қабілеті жоғары; табандылық басым; қиялы кең болады.

Дарындылықты анықтаудың 2 кезеңі бар. Оның 1-ші кезеңі – анимистикалық кезең. Бұл ата-ана мен мұғалім анықтаған, оқушының қандай да бір іс-әрекетке қабілеттілігі. Ол тесттер алу арқылы айқындалады. Дарынды оқушыны анықтау баланың даму динамикасымен байланысты екенін практикалық зерттеу кезеңінде ескерген жөн. Сауалнама беттерін толтырудағы ата-аналардың өз балаларының қабілеттерін асыра бағалауы негізгі фактор емес, ол нақты жауапқа нұқсан келтірмейді.

Психология ғылымы қабілеттілікті жалпы, арнаулы, практикалық деп үшке бөледі. Қабілеттің бұл түрлері бірін-бірі жоймайды, қайта бір-біріне байланысты дамиды. Жалпы қабілеттілік – жеке тұлғаның өз ойын жаңа мақсат, міндеттерді орындауға саналы түрде бағыттауы. Арнаулы қабілеттілік – белгілі бір бағытта ерекше дағды таныта білуі. Практикалық қабілеттілік – өмірден алған білімін шығармашылықпен пайдаланып, бір деңгейден екінші деңгейге көшірілу. Баланың бойындағы осы қабілеттерді ең әуелі ата-анасы байқайды.

Дарындылық үш бағытта анықталады: интеллектуалды дарындылық, шығармашылық дарындылық, лидерлік дарындылық. Интеллектуалды дарындылық баланың ойының ұшқырлығымен ерекше есте сақтау қабілетімен, байқағыштығымен айқындалады. Интеллектуалды дарындылығы бар бала қиналмай-ақ және талаптанып оқиды, өз ойын жүйелі жеткізе алады. Ол әр істе өз біліміне сенімді болады. Оны қиын тапсырмалар қызықтырады. Шығармашылық дарындылық баланың өз қызығушылығы, өмірлік позициясымен айқындалады. Ол көбіне тәуелсіз, өзі әрекет жасайды және ісінің нәтижесін көре алады. Нақты жағдайлардың шешімін таба біледі, көркем өнер оқулары мен ойындарға бейім келеді. Лидерлік дарындылыққа жаңа жағдайларға жылдам қалыптасу, өзге балалардың оны таңдауы, ойындар мен шараларды басқара алуы,

үлкендермен және құрбыларымен қарым-қатынасқа оңай түсуі, жауапкершілік сезімнің басымдығы тән[1].

И. П. Подласый [2] оқу-оқу әрекетінің мақсатын белгілеудің үш нұсқасын бөліп көрсетеді, олар ерік күшінің түрі сипатын анықтайды: 1) оқу-оқу әрекет мақсатын мұғалім белгілейді. Жеткіншектер бұл мақсатты жеңіл-желпі қабылдайды, мұның өз ерік күшінің төмен деңгейінде болуына байланысты; 2) мұғалім тапсырмасы немесе тақырыпты қабылдауды, осы сәйкес дарынды жүзеге асыруға тиіс, сөйлесіп осы негізде жетекшілер оың мақсатын өзі немесе мұғаліммен бірге атап өтеді, мақсаттың қойылуында ізденімпаздықтың үлесі көп болуы тиіс ерік күшінің күрделі жоғары деңгейде болуын атап өтті; 3) жеткіншектер өзінің оқу оқу әрекетінің мақсатын өзі нақты айқындайды, бұл өз бастамасымен. Өз нақты жұмыс істеу. Мұнай жағдайында ерік күшінің деңгейі нашар адамдар.

Ерлік компонентінің келесі бір қосымша көрсеткіштері: өмірдің белсенді ұстанымы, қоғамдық бағдарлаушылық пен идеяға сенімділік. Өмірдің белсенді ұстанымы-тұлғаның сөзі мен ісінің күнін өмір дәстүріне айналдырғаны, берік сенім негізінде өз борышына қатысуының түрі. Адамның өмірінің белсенді кезеңінде тұлғаның жеке басының қасиет сапарлары, өз сенімдерін өмірде жүзеге асыратын бойынша бар кабинеттері, жігіті мен біліктері көрсетілді. Идеяға сеніммен берілген сенімге ие бола отырып, өзін-өзі тәрбиелеу мен өз бетімен білім алудың мәні зор. Бұл әрекет ең алдымен түсіндіру, кеңес беру, дәмді, айқын ақыл-кеңес, жеке немесе ұжымдық өнеге, қоғамдық-саяси іс-әрекет арқылы іске асырылады. Ерікті қадам жасауда болашақты ойша елестеттің шешуші ролі бар. Ерік оқу еңбегінің түрлеріне елеулі әсер етеді. Егер жеке тұлғаға белгілі бір ерік күшімен жұмысты алмаса білімді және әрекет негіздерін игеруге талаптанғанмен, білімдердің бір жүйесі болған және біліктілік қалыптасқанымен оқу жоспары

Ерлік компонентінің келесі бір қосымша көрсеткіштері: өмірдің белсенді ұстанымы, қоғамдық бағдарлаушылық пен идеяға сенімділік. Өмірдің белсенді ұстанымы-тұлғаның сөзі мен ісінің күнін өмір дәстүріне айналдырғаны, берік сенім негізінде өз борышына қатысуының түрі. Адамның өмірінің белсенді кезеңінде тұлғаның жеке басының қасиет сапарлары, өз сенімдерін өмірде жүзеге асыратын бойынша бар кабинеттері, жігіті мен біліктері көрсетілген. Идеяға берілген сенімге ие бола отырып, өзін-өзі тәрбиелеу мен өз бетімен білім алудың мәні зор. Бұл әрекет ең алдымен түсіндіру, кеңес беру, дәмді, айқын ақыл-кеңес, жеке немесе ұжымдық өнеге, қоғамдық-саяси іс-әрекет арқылы іске асырылады. Ерікті қадам жасауда болашақты ойша елестеттің шешуші ролі бар. Ерік оқу еңбегінің түрлеріне елеулі әсер етеді. Егер жеке тұлғаға белгілі бір ерік күшімен жұмысты алмас білімді және әрекет негіздерін игеруге талаптанғанмен, білімдердің бір жүйесі болған және біліктілік қалыптасқанымен оқу

жоспары

Өз бетімен жаңа білім алуға мүмкіндік беретін ақыл-ой еңбегінде білімді саналы меңгеруі жүзеге асады. Саналықтың нәтижесінде жеткіншектер алған білімдерін өмірде, тәжірибеде тиімді пайдалана алады. Жеке тұлғаның өзіндік қасиеттерін білуде өз мүмкіндіктерін дұрыс пайдалана отырып, іс-әрекет бағытын анықтау арқылы және орындалған жұмысты жүзеге асыру, қорытындылау, өз ұстанымын жасау арқылы нәтижеге жетеді. Адамның бүкіл алуан түрлі қасиеттерінен жеке тұлғаға тән қасиеттер ретінде,- деп жазды С.Л. Рубинштейн,-әдемі адамның қоғамдық маңызы бар міндетті-құлқын немесе әрекетін тудыратын қасиеттері ерекше. Олардан уәждер және адам қорын міндеттер жүйесі, адамның әрекетін тудыратын міндетінің ерекшеліктері және адамның кабинеттері , яғни адамды қоғамдық пайдалы әрекеттің тарихы түрінде қалыптасқан мақсаттарына сәйкес келетін қоспалар негізгі орын алады [7].

Оқу іс-әрекетінде білім алушылардың кейде кейде мұғалімның қойған бағасымен келіспейтін жағдайлары кездеседі. Мұғалім Білім алушылардың өз ойын , пікірін тыңдай отырып, келіспеушілік себебін талқылауда мұғалім оған өзіндік бағалау әрекетін қалыптастыруға көмектеседі, жеткіншектер өзіне берілген бағаны талдай талдай білуге, пайымдауын дамытады.

Бағалау-нәтижелік компоненті нәтижелерді өздігінен бағалау өлшемдері мен тәсілдерінің жүйесін қамтиды.

Жеткіншектер өзіндік бағалауы кезінде оның дербестігі, өздігінен істейтін әрекеті арта түседі:

- а) іс-әреке бағытын, нақты мақсат-міндеттерін аңғару;
- ә) өз мүмкіндіктерін біліп, өзін-өзі бақылау;
- б) жұмысты орындауда жоспарын жасап, өз жұмысының қателерін, тауып, оны түзетеді;
- в) өзін-өзі тексеру, нәтижесін талдау.

Жоғарыда келтірілген компоненттер бір-бірімен тығыз байланысты болып, бірін-бірі толықтырып тұрады.

Ғылыми зерттеулерді жалпылау нәтижесінде Білім алушылардың оқу қабілетін дамыту құрылымын және оны құраушы бинарлық компоненттерін анықтауға мүмкіндік берді.

И.Я.Лернер [80] алған білім мен дағды шығармашылық әрекет тәжірибесінің, сондай-ақ оқу мотивтердің өзара байланыса негіздейді. Осы тәсілдердің өзара байланысы нәтижесінде жеткіншектер білім, дағы және жаңа шығармашылық тәжірибені игеретінін атап көрсетті.

Білім алушылардың оқу қабілеті мен олардың дербестігінің даму дәрежесіне қарай, іс-әрекет мақсаты, мазмұны мен қорытындысы, сондай-ақ оқу әрекет деңгейлері : репродуктивті, репродуктивті-шығармашылық.

Репродуктивті оқу әрекетке-дайын үлгі еліктеу негізінде жасайтын жұмыстар, оқу дағдылары мен әдіс-тәсілдері, таным жаттығулары жатады.

Шығармашылық оқу әрекетіне –білім алушылардың оқу өзіндік жұмысы, бақылауы мен тәжірибесі, ойлау операциясы нәтижесінде алған білімі, дағдысы, танымы мен ғылыми түсініктері жатады. Жұмыстың бұл түріне өздігінен шығарма, баяндама, реферат, рецензия, көрнекі құралдар, модельдер т.б. жасаулары жатады.

Шетел ғалымдарының пікірінше[81-84], жеткіншектер тану барысында практикалық білімдері мен дағдыларын пайдалана отырып, ашылған заңдылықтарға сүйене отырып, өздерінің меншікті тұжырымдарын жасау керек. Оқытудың шығармашылық түрі Білім алушылардың нәтижелі ойлауын дамытуға әсерін тигізеді. Осы теориядан қазіргі кезеңдегі оқытудың дамытушылық теориясы туындайды.

Білім алушылардың білімді меңгеруде, оқу қабілеттерін дамытуда шығармашылық деңгейге жеткізу оқу әрекетінің жаңа сапалық көрсеткішке көтеріліп, Білім алушылардың ғылыми ұғымдарды меңгеріп, жалпылау және жинақтау әдістерін нақты қолдана алады. Бұл тұрғыда жеткіншектерн өздігінен ой қорытуға, шешім жасауға үйрету көзделеді.

Балалардың қабілетін ашып, оның талантқа айналуына көмектесу оңай емес. Әлеуметтік өмірдің құбылысы ретінде дарындылықтың да проблемалары кездеседі:

- Дарынды болуына болжам жасауға негіз береді. Дарынды баланы оқытуда кез-келген мұғалімнің шамасы жетеді. Егер ол мұғалімде қажетті пәндік деңгейі болса, дарынды балаларға көмектеспеуге болады. Егер талантты болса өзінен-өзі шығады. Шынында да олай емес: біреуі шығады, ал біреуі сөніп қалады.

- Егер оқушы өзінің дарындылығын көрсетсе, ол «өмір бойы» сондай болады. Шынында да, үнемі олай емес. Жасқа, басқа байланысты дарындылық та болады. Мысалы, оқушы өзінің сыныптастарынан интеллектуалды дамуы бойынша озып, ерекшеленіп тұрса, ал оныншы сыныпта бұл озуы жоғалып кетеді.

- егер бала үлгермейтін болса, оның дарындылығы жайлы айтып та қажеті жоқ. Бірақ, шынында ол үнемі емес, бірақ мүмкін. Америка психологы Э. Торенстің айтуынша, мектепте үлгермегендіктен шығарылған балалардың 30% дарынды балалар болған.

- Егер оқушы анық дарынды болса, онда оған оқу материалдарын көбірек әрі күрделірек беру керек және оның оқу және даму проблемасы шешіліп тұр.. Бірақ өз бетімен оқу және оқуда жеке басында кездесетін кедергіліктерді жеңе алмайтын болады.

- Оқушының дарындылығын анықтау үшін оның қабілетінің даму деңгейін тестердің көмегімен өлшеу жеткілікті. Шынында да, олай емес. Ешбір тест дарынды балаға кепілдік бере алмайды. Олар дарындылықтың белгілерін бағалауға көмектеседі және баланың балалар мен кез-келген мұғалім, тіпті кез-келген психологта жұмыс істей алмайды[1].

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Дарынды оқушыларды анықтау және дамыту жолдары – URL: <https://oqu-zaman.kz/?p=24000>
2. Подласый И.П. Педагогика.М., 1999.-123 с.
3. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии. - М.: Педагогика, 1976.- 120бт.
4. What are examples of creative abilities?. <https://www.quora.com/What-are-examples-of-creative-abilities>
5. Creative ability and creative power. http://ryuc.info/common/creativity_perspective/creative_ability_power.htm
6. Difference Between Artistic & Creative Ability. <http://www.idea-sandbox.com/blog/difference-between-artistic-creative-ability/>
7. Creative Abilities and Creative Thinking Skills Management. <http://www.projectdeveloper.com/content/creativity-management/creative-abilities-and-creative-thinking-skills-management.html>
8. Improving Your Creative Abilities. <http://www.umich.edu/~elements/5e/probsolv/strategy/creative.ht>

УДК 37

ТҮРКІСТАН ҰЛТ-АЗАТТЫҚ ҚОЗҒАЛЫСЫ

Рахымқызы Айнұр

ainur_r@mail.ru

С. Аманжолов атындағы ШҚУ 2 курс магистранты

Ғылыми жетекші -,

Өскемен қ., Қазақстан

XX ғасырдың басында Түркістандағы жергілікті халықтардың арасынан түрлі саяси, ағартушылық ұйымдары құрылып, олардың мақсаты өлкедегі қоғамдық-саяси даму барысында өз қызметінің ауқымын кеңейтіп, отаршылдыққа қарсы күрес дәлелдерін бағдар етіп қуатты қозғалыстарға ұластыру болды. Бұған көрші елдерде болып жатқан саяси қозғалыстардың, ықпалы әсер етті. Мысалы, Түркиядағы жастүріктер қозғалысы мен Түркістан ұлт-азаттық қозғалысы арасында үлкен тарихи сабақтастық және саяси байланыс көп. «Ұлттық қозғалыс тарихында өзінің мақсаты және нақты әрекетінің мазмұны бойынша Түркістан жәдитшілігінен жастүріктер қозғалысындай бір-бірімен соншалықты байланысқан және ұқсас құбылыс жоқ. Олардың ортақ мүдделерінің негізі, ең алдымен, түрікшілдік болатын. Бұл идея жастүріктер қозғалысы, сол сияқты өздерін «Миллии тараққийпарварлар» деп атаған түркістандық прогресшілердің көзқарастарына алтын арқау болды. Қозғалыстардың пайда болу себептері де ұқсас болатын». Барлық ұлттарды біріктіріп бір ұлт жасау жөніндегі османшылдық идеясы, барлық ұлттарды түрік ұлтының төңірегіне топтастыру жөніндегі түркілік идеясы және түрік ұлтының мүддесін басқа ұлттардан жоғары қойған «түрікшілдік» идеясы Түркиядағы саяси күрестің күн тәртібінен түскен жоқ. Осындай күрделі ұлттық мәселе жәдитшілердің бағдарламаларында Түркістандағы барлық этностарды біріктіру арқылы шешу түрінде көрініс тапты. Бұл идея тым тұрпайылау көрінгенімен, олардың ұлттық санасы этникалық ұғымдармен тығыз байланысты еді. Олар этникалық ұғымдарды «Миллат», «Мұсылмандар», «Түркістандықтар»,

«Тұрандықтар» деген терминдермен айшықтады.

Бірінші орыс революциясынан кейін қазақ ұлттық қозғалысы барынша саяси түс ала бастайды. Оның дамуында анық екі бағыт анықталады. Біріншісі Бұхара мен Түркістанға бағыт ұстаған дәстүрлі және исламшылдық бағыт. Екіншісі модернистік, либералдық және түрікшілдік бағыт. Орыс мектептерінде сабақ алған қазақ зиялыларының көпшілігі, болашақ «Алаш» ұлттық партиясымен қоса, осы бағытты ұстанды. Бұл бағыттардың әрқайсысының ұстанымдарына қарай сипаттық, мазмұндық ерекшеліктері, Түркістан жәдитшілдерінде саяси бағдарлама белгілері Түрік революциясына байланысты пайда болды. Бұл туралы М. Шоқай: «Түрік революциясы, бүкіл Мұсылман Шығысы сияқты, Түркістанға өте зор әсер етті. 1905 жылғы Орыс революциясы біздерді, жергілікті түркістандықтарды болар-болмас қана жанап өтті. Саяси және мәдени тұрғыдан Ресейден де, жергілікті орыстардан да жаулап алынған халық ретінде бөлек өмір сүріп жатқан біздердің бұл оқиғаға еш қатысымыз болған емес», - дейді.

Бастапқы кезде, яғни ХІХ ғасырдың екінші жартысында Исмаил Гаспыралы тарапынан басталған жәдид қозғалысы бүкіл Түркістан жеріне ықпал етеді. Ал ХХ ғасырдың басында Мунаввар Қари Абдурашидханов ашқан жаңа әдісті мектебі Түркістан өңірінде көбеюіне мұрындық болды. Жаңа әдісті мектептер мен медреселердің ашылуы Түркістан өңірінде сауаттылықты арттырып, бірнеше баспа органдарының ашылуына септігін тигізді. Дегенмен бастапқы кезде патшалық отарлық үкімет тарапынан мектептерде татар мұғалімдерінің дәріс беруіне шек қойылады, сонымен бірге татар басылымдарының Түркістан өңірі көлемінде таратылуына да тыйым салынды. Бұл шаралардың барлығы татарлардың ұлт-азаттық жолындағы пікірлері жергілікті халықтың арасында тереңдеуіне қарсы ұйымдастырылған еді, өйткені ол кезде түркі бірлігі мен ислам бірлігі идеялары қазақ далаларында да кең тарай бастаған болатын.

Өзінің басқару жүйесін Орта Азияға жая бастаған Ресей империясы татар, башқұрт елдерін бағындыруға қолданған - әдіс айдаларын енді жаңа елдерді бағындыруға да қолдана бастады. Негізгі тіршілік көзі - жерден ата салт - дәстүрлерін, мәдениеттен айырылуы қаупі енді осы елдерге де төнді. Міне, осындай жағдайда Ресей отаршылдығы сияқты мемлекеттік деңгейде ұйымдасқан дүлей күшке қарсы тұру алу үшін соған деңгейлес ұйымдасқан материалдық және рухани күш қажет еді. Ондай күш бәрі бірдей Ресей империализмінің тәуелділігіндегі түркі халықтарын тұтас бір майданға біріктіру арқылы қалыптастыру мүмкін болатын. Тарихтың өзі алға тартып отырған осы талапты тұтас Түркістан («Ұлы Түркістан») идеясын қайта жаңғырту арқылы Мұстафа Шоқай қанағаттандыруға тырысты, оған жауап ретінде «Түркістан автономиясы дүниеге келді. Ол өзінің осы мақсаттағы ойын білдірді: «Түркістан - бөлінбес айырылмас бір өлке. Халқының басшысы бір, тілі бір, діні бір, мақсаты бір үкімет құру болатын.

М. Шоқай ХХ ғасырдың басындағы ұлт - азаттық және әлеуметтік қайта жаңғыру үшін бастаған қозғалыстың күш бастаушыларының бірі болды. Ол басқа түркістандық зиялылар сияқты ақпан төңкерісі нәтижесін үлкен ынтамен қолдап, уақытша үкімет тұсындағы Түркістанда болып жатқан саяси оқиғаларға қызу араласады.

1917 жылы наурыз айында Ташкент қаласында Түркістан аймағы мұсылмандарының «Шуро-и-Ислам» (Ислам кеңесі) ұйымы құрылып, өлкедегі саяси жағдайдың шиеленісуіне алаңдаған уақытша үкіметі 7-сәуір күні «Түркістан комитетін» құрды. Түрккомитеті елде әлеуметтік жағайды шешуде дәрменсіздік білдірді.

Түрккомитетке балама өлкелік билік оранын құру мұсылмандар арасында артты. 7-15-ші сәуір күндері Ташкентте жұмысшы депутаттары және мұсылман депутаттары кеңесінің бірлескен Түркістан өлкелік бірінші съезі өтті. Съезд Түркістан өлкелік Орталық Мұсылман Кеңесін құрып, оның төрағасы етіп Мұстафа Шоқайды сайлады. Ал 16-21-ші сәуір күндері аралығында Ташкент қаласында жалпы Түркістан мұсылмандарының алғашқы съезі өткізіліп, оған түркістандық қазақ, өзбек, татар, түркімен халықтарының 150-ден аса өкілдер қатысты. Съезд Уақытша үкіметке сенім білдіріп, Түркістанды мәдени – саяси өзін-өзі басқару қажеттігі жөнінде шешім қабылдады. Съезд кейін автономия мәселесі жөнінде «Шуро-и-Ислам» ұйымында ымырашылдық болмай, «Шуро-и-Улем» (Ғұламалар қоғамы) бөлініп шықты. Төрағасы Сералы Лапин болды. М. Шоқай бұл ұйымның бағыты туралы: «Улемажамияти» мәселеге басқа келіп «Діни сот» деген атпен мәжіліс құрып, Ресей парламенті тарпынан Түркістанға қарасты шығарылатын заңдардың жоғарыда аталған заң мекемесі тарапынан бекітілуін талап еткен болатын» деп көрсетті. Бұл ұйымның талабы мұсылмандар үшін бір дәрежеде объективті болғанымен, ол кезде ондай талаптың жүзеге асуы мүмкін емес еді. Сөйтіп Түркістандағы оқиғалар ағымына түбегейлі өзгеріс енгізген 1917 жылы 20-қарашада Ташкентте өз жұмысын аяқтаған III Түркістан өлкелік кеңестер съезі болды. Съезд ұлттық автономия мәселесін қабылдамады. Ол жерде негізгі қаралған мәселе саяси билік орнағанына байланысты. Түркістан Халық Комиссарлар Кеңесінің құрылғанын өлкедегі биліктің соның қолына өтетіндігін мәлімдеді. 14 адамнан тұрған бұл үкіметтің құрамында мұсылман елдерінен бірде бір өкіл жоқ еді. Бұл іс жүзінде жергілікті халықтың өзін-өзі басқару құқығын мойындамаудың және орнаған билік басшыларының ұлы державалық шовинистік көзқарас тұтқынында екендігінің көрінісі болатын. 1917 жылы екі бірдей әлеуметтік төңкеріс пен оның нәтижесінде туындаған азамат соғысы елдің экономикасын толық күйретіп, саяси апат алып келді. Олар орыс шаруаларына қызыл отрядтар ұйымдастырып, оларды мұсылмандарға қарсы қойды. Бұл жағдай М. Шоқай төрағалық еткен «Түркістан өлкесі мұсылмандары Кеңесіне» нақты жауап әрекеттерге көшуге итермеледі. 1917 жылы 26 қарашада Қоқанда IV өлкелік Төтенше мұсылмандар съезі өз жұмысын бастады. Съезге 200 ден астам делегат қатынасты. 6 желтоқсан Ташкент халқы митингіге шығып Түркістан автономиясын қолдайтындықтарын білдірді.

1918 жылдың 11 ақпанында большевиктер күшпен Түркістан автономиясын таратып жіберді. Бұл кеңестік тарихнамада көрсетілгендей, Қоқан хандығын қалпына келтіруге тырысқан ерлікті ұлттық буржуазияның қуыршшақ үкіметі немесе жай бір қалалық құбылыс емес, Түркістан халқының өзін-өзі билей алу құқығын мойындамай ескі империялық түсінік шеңберде қалып қойған Ташкенттегі Кеңестік билікке балама билік есебінде өмірге келген жалпы түркістандық құбылыс болатын. Түркістан автономиясы жөнінде М. Шоқай «Ол кезде автономияны былайша түсінуші едік. Түркістанның өзіне тиесілі басқарушы және атқарушы мекемелері, яғни заң шығаратын парламент пен істі жүргізетін үкіметі болады. Сыртқы саясат, қаржы, жол әскери мәселелер Бүкілроссиялық Федерациялық Үкіметтің қарауында Оқу –ағарту, ішкі жолдар, басқару, сот және жер мәселелерінің бәрі жергілікті автономиялық үкіметтің шаруасы болуға тиіс.» Әрине, автономия өзін мемлекеттік форма ретінде танытып үлгерген жоқ, оған кеңестер билігі мүмкіндік бермеді.

Ол, Қазақ автономиясы жеке емес, Түркістанмен бір болуы керек деп санады. М. Шоқайдың осы пікірі жөнінде М. Дулатов: «Съездің соңына қарай Қоқаннан Шоқайұлы

Мұстафа келді. Шоқайұлы Қазақ автономисының өз алдына жеке жақтады», - деп көрсетті. Бірақ, М. Шоқай айға жетер жетпес мезгілде Алаш орда үкіметінің өмірге келерін білген жоқ, оны ойлауға уақыт келерін білген жоқ, оны ойлауға уақыт ағымы да мұрсат бермеді. «Қазақ» газетінің 1917 жылғы 18-желтоқсандағы санында «Сырдария облысының қазағына «деген үндеуінде М. Шоқай осы жай жөнінде : «Замананың түрі жаман болып бара жатқан соң Алаш ұранды қазақ-қырғыз өзалдына автономия иғлан етуі қашан болатынына көз жетпей біздің Сырдария қазағы Түркістан автономиясына қосылды деп иғлан етіліп еді. Сырдария халқына өз тарапынан айтарым, тегін Алаш баласының басы қосылатын кезі осы, бүгін ...Сырдария қазағы кешіктірмей Алаш туының астына жиналар деген үміттеміз», - деп үндеу тастады.

Түркістан мұсылмандарының IV Төтенше Құрылтайы 1917 жылы 26 қараша күнгі Қоқан қаласындағы Хан сарайында Шоқайдың сөз сөйлеуімен ашылды. Сонымен большевиктердің құрылтайды болдырмау үшін жасаған бүкіл шаралары нәтижесіз қалған еді. Ақырында болтшевиктер де құрылтайды мойындап, комиссар Полтарацкийді өкіл ретінде жіберуге мәжбүр болды. Құрылтайда Ташкенттегі Кеңес Халық Комитетін атынан да сөз сөйлеген Полтарайкий Түркістан автономиясын қолдайтындықтарын атап өтті. Бірақ оның сөздері құрылтайға қатысмушылардың көңіліне сенім ұялатпады. Шоқай Полтарацкийдің сөздерінің адалдығына күмән келтіргенімен, оның қатысып, құрылтай жұмыстарын құттықтап сөз сөйлеуінің саяси тұрғыдан маңызды екеніне назар аударады. Бұл жағдай Түркістанда Кеңес өкіметінің ұлттық негізінің жоқтығының айқын белгісі еді.

Құрылтайға қатысқан делегаттар арасында қала думасы мен татар халқының өкілдері және Түркістан еврейлерінің ұйымы «Палеолей Сиондан» келген өкілдер сияқты жергілікті мұсылмандардан басқалар да бар еді. «Улұғ Түркістан» газеті 1917 жылдың 8 желтоқсан күнгі санында Құрылтайға байланысты оны Мұсылман Құрылтайы деп емес, Түркістан Халықтары Құрылтайы деп атаудың дұрысырақ болатындығын атап көрсетеді.

Үш күнге жалғасқан құрылтай кезінде қатысушылар Түркістан аймағының келешектегі саяси құрылысының қандай болуы керектігі жөніндегі пікірлерін ортаға салды. Мұның нәтижесінде 27 қараша күні, түннің кеш уақытында Түркістан автономиясын жариялауға бір ауыздан қаулы қабылданды. Бұл қаулыда: «Жасасын Түркістан автономиясы! Түркістан Мұсылмандары IV Төтенше Құрылтайы Түркістан аймағында өмір сүріп жатқан халықтардың талап-тілегіне сәйкес, Ресей төңкерісі тарапынан белгіленген ережелерге сүйене отырып, федерация негізінде құрылған Ресей Республикасының құрамында бола отырып, Түркістанның жерге негізделген территориялық автономиясын жариялайды» делінді.

Сөйтіп, 28 қараша күні құрылған мемлекет «Түркістан автономиясы» деп аталды.

Құрылтай жұмысы аяқталғаннан кейін Түркістан Уақытша Кеңесі үкімет құру үшін бас қосты. Шоқай мен Убейдуллах Хожа үкімет құрудың орнына орталық комитет құруды ұсынды. Бұған себеп ретінде өкімет деп аталатын ұйымның шындығында қолда бар мүмкіншіліктері үкіметтік биліктерді толық атқаруға жеткілікті емес екендігін алға тартты. Бұл ұсынысқа көпшілік келіспеді. Осыған орай Шоқай мен Убейдуллах Хожа құрылатын әлсіз өкіметте қызмет атқара алмайтындықтарын, бірақ автономияға өкіметтен тыс қала отырып қолдау көрсететіндіктерін айтты. Бірақ Уақытша Халық Кеңесі олардың бұл ұсыныстарын да қабыл алмады және өкіметтегі ең жауапты орындарға сайлады. Түркістан Уақытша Кеңесінің өз мүшелері арасынан сайлаған және

12 мүшеден тұруы жоспарланған өкімет мүшелері мына қайраткерлерден құралды:

Мұхаметжан Тынышбаев – Бас министр және Ішкі істер министрі.

Ислам Шахахметов – Бас министр орынбасары.

Мұстафа Шоқай – Сыртқы істер министрі.

Убейдуллах Хожаев – Қорғаныс министрі.

Юрали Агаев – Жер асты және жер үсті қазба байлықтар министрі.

Абиджан Махмут – Азық-түлік министрі.

Абдырахман Оразаев – Ішкі істер министрінің орынбасары.

Соломон Абрамович Херзфельд – Қаржы министрі.

26-28 қараша күндері үш күнге созылған Түркістан мұсылмандарының IV Төтенше Құрылтайының ең маңызды шешімі – еш күмәнсіз Түркістан автономиясын жариялау болып табылады. Бұл шешімді Түркістан халқы үлкен толқу үстінде, қуанышпен қарсы алды. Түркістандағы көптеген қалаларда Қоқан, Наманган, тіпті большевиктер билігіндегі Ташкентте де халық автономияны мерекеледі. 1 желтоқсан күні Наманганда 10 мың адам автономияға қолдау шеруін өткізді. Шеруде «Жасасын Түркістан автономиясы мен үкіметі!» деген плакаттар алып жүрді. Осындай шерулер мен митингтер бір апта ішінде Түркістанның басқа қалаларында да жалғасты. Бұл турасында ең үлкен жиын 6 желтоқсан күні Ташкентте өткізілді. Жұма мешітінің іші мен сыртына 60 мыңдай адам жиналды. Жиналысты Саид Ғани Махдум, Мүневвер Кари және Серәлі Лапин басқарды. Жиналыста халық Түркістан Уақытша үкіметінен басқа ешқандай да өкіметті танымайтындықтары туралы шешім қабылдады.

Түркістан Уақытша үкіметі ұлттық армия жасақтау мәселесінде көптеген қиындықтарға кездесті. Патшалық дәуірде түркістандықтар арасынан жоғары дәрежелі әскери офицерлер шықпаған еді. Үкіметтің қол астында әскери істерді жақсы білетін тәрбиелі адам болмады. Сондықтан үкімет Қоқанда өздерін қолдайтын жас және тәжірибесіз офицерлермен іске кірісуге мәжбүр болды.

Түркістан Уақытша үкіметі желтоқсан айы ішінде жаңа мемлекеттік құрылымын қалыптастыру барысында әртүрлі салада маңызды жұмыс атқарды. Түркістан автономиясына байланысты алғашқы қанды оқиға 13 желтоқсан күні Ташкентте пайда болды.

1917 жылың 27 желтоқсан күні конгресс атынан Ленинге автономияны қолдауға шақырған жеделхат жолданды. Жеделхатта Түркістанда Халық Комиссарлары Кеңесі жариялаған принциптер бойынша автономия жариялағандығы және сол себепті автономияның Түркістан қалаларында қолдау көргендігі айтылғаннан кейін Түркістан Мұсылман жұмысшы, әскер және шаруа өкілдерінің I төтенше конгресінде қабылданған шешімдеріне байланысты Ленинге Ресей демократиялық республикасының төрағасы ретінде Түркістан Уақытша үкіметіне қолдау көрсетуін сұрайтындықтары атап өтілді. Сонымен қатар жеделхатта Лениннен Түркістандағы тәртіпсіздік пен қос өкіметтілікті жою үшін Ташкент Кеңес үкіметінің билігін тоқтатып, Түркістан Уақытша үкіметін ғана тану да сұралды.

1918 жылы қаңтар айының басында Түркістан Уақытша үкіметінің қаржы көзін табу үшін мемлекеттік банктерді тәркілеу шешімі дағдарысқа себеп болды. Бұл дағдарыс өкімет басшысы Тынышбаевтың қызыметінен алынуымен аяқталды. Шоқайдың пікірінше Тынышбаев басшылығындағы өкімет қаржы мәселесінде өте баяу және мүдіріп әрекет жасауда еді. Осы себепті Министрлер Кеңесі 1918 жылдың 2 қаңтар күні Тынышбаевты қызыметінен алып, оның орнына мұсылмандардың мүдделерін табанды

түрде қорғайды деп үміт артқан Шоқайды тағайындады.

Шоқай бас министрлік қызметіне тағайындалғаннан кейін Түркістан Уақытша үкіметі белсенді жұмыс жүргізе бастады.

29 қаңтар күні Түркістан автономиясын жақтаушы, бірақ кім екендіктері беймәлім бір топ әскер Қоқан қорғанын қоршауға алды. Қорғанның алдында күзетте тұрған әскер қарусызандырылып, тұтқындалды. 30 қаңтар күні Қоқан төңкерістік комитеті Түркістан Уақытша үкіметіне ультиматум жолдап, үш сағат ішінде тұтқындалған әскердің босатылуын және қорғанға шабуыл жасағандардың өздеріне тапсырылуын талап етті. Сондай - ақ төңкерістік комитет төрағасы М. Шоқайды тұтқындау үшін төңкерістік комитет мүшесін әскермен Түркістан Уақытша үкіметі орналасқан сарайға жіберді. Қаланы большевик күштері тонап, талан – таражға салды. Большевиктерге мойынсұнбаған кейбір топ тауға бой тасалап, кеңес билігіне қарсы белгілі бір уақытқа дейін күрестерін алғастырды. Бұл бас көтеру тарихта «басмашы қозғалысы» деген атпен қалды. Сөйтіп, Қоқан автономиясы большевиктер тарапынан құлатылды. Қоқан автономиясының Түркістан Уақытша үкіметі екі айдай ғана өмір сүре алды.

Шоқай Түркістандағы Ұлттық саяси қозғалыстарды бағалағанда төңкеріс әкелген мүмкіншіліктерді жеткілікті дәрежеде пайдалана алмағандықтарын мойындайды. Мұның себептерін былай деп түсіндіреді: «ұзақ уақыт қараңғыда қалған адамның бірден жарыққа шыққан кезінде көзі шағылысып аша ламай қалатындығы секілді, ұзақ уақыт патшалық ресейдің отарлық саясатының қараңғылығында жер бауырлап еңбектеген Түркістандықтар да төңкеріс әкелген азаттық жарығына шығысымен көздері шағылысып, алдын көре алмай қалған еді. Шағылысқан көздердің адасуларын Түркістандықтардың өз қараңғылықтары да одан әрі арттыра түскен еді».

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Омарбеков Т. XX ғасырдағы Қазақстан тарихының өзекті мәселелері: көмекші оқу құралы. - Алматы: [ҚАЗАҚПАРАТ](#), 2001.
2. Омарбеков Т., Омарбеков Ш.Т. Қазақстан тарихына және тарихнамасындағы ұлттық көзқарас. - Алматы: [Қазақ университеті](#), 2004.
3. Қойгелдиев М.Қ. Ұлттық саяси элита. Қызметі мен тағдыры (XVIII - XX ғғ.). Зерттеулер. – Алматы: Жалын, 2004.
4. Аманжолова Д.А. Алаш исторический смысл демократического выбора. – Алматы, 2013.
5. Махат Д. Қазақ зиялыларының қасіреті. – Алматы: [Сөздік-словарь](#), 2001.
6. Нұрпейсов К. Алаш һәм Алашорда. - Алматы: Ататек, 1995.
7. Қойгелдиев М.Қ. Алаш қозғалысы. Бірінші том. - Алматы: «Мектеп» баспасы, 2008.
8. Есмағамбетов К.Л. Әлем таныған тұлға (М.Шоқайдың дүниетанымы және қайраткерлік болмысы). - Алматы: [Дайк-пресс](#), 2008.
9. Сейдімбек А., Әбжанов Х., Салғараұл Қ. Ұлттық идея: тарихи тағдыры мен болашағы - Астана: Фолиант, 2012.
10. Қоңыратбаев О.М., Жүнісбаев А.Ә. Мұсылман Бюросы - егемендік идеясының жаршысы (1919-1920 жылдар). - Алматы: Уатханов, 2011.

11. Шілдебай С.Қ. Түрікшілдік және Қазақстандағы ұлт-азаттық қозғалыс. - Алматы: Ғылым, 2002.
12. Тұрсын Х.М. Түркістан ұлт-азаттық қозғалысы және Түркістан мұхтарияты. - Алматы: Нұрлы әлем, 2006.
13. Қара Ә. Мұстафа Шоқай. Өмірі. Күресі, Шығармашылығы / түрік тілінен ауд. Г.Шадиева. – Алматы: «Арыс» баспасы, 2004.

УДК 37

АЛАШ ҚОЗҒАЛЫСЫНЫҢ СОҢҒЫ ТҮЙІНІ – МҰСТАФА ШОҚАЙ

Рахымқызы Айнұр

ainur_r@mail.ru

С. Аманжолов атындағы ШҚУ 2 курс магистранты

Ғылыми жетекші -,
Өскемен қ., Қазақстан

Қазақ халқының таяу заман тарихында ерекше орынға ие Алаш қозғалысының тарихы көбінесе Алаш Орда үкіметінің тарқауымен байланыстырылып 1918 жылға дейін келіп аяқтатылады. Алайда бұл мәселеге тереңнен үңілгенде, оның ауқымының одан әлдеқайда әріде, Мұстафа Шоқайдың күрес тарихымен жалғасып 1940 жылдарға дейін барғанын көреміз.

Алайда, Мұстафа Шоқайдың іс-қимылдарын Алаш Орда қозғалысынан бөлек қолға алу басым болып отыр. Атап айтқанда, Алаш қозғалысы, Алаш Орда үкіметі мен Мұстафа Шоқай, Түркістан автономиясы, Шоқайдың Еуропа елдеріндегі саяси іс-қимылдары көбінесе бір-бірінен тәуелсіз әрекеттер ретінде бағалануда.

Мұның себебі түсінікті. Өйткені Алаш Орда үкіметі және оның жетекшілері туралы зерттеулер, Мұстафа Шоқай туралы зерттеулерге қарағанда көш ілгері болып отыр. Сонымен қатар кеңестік кезеңде тыйым салынған Алаш жетекшілері туралы ақиқаттар қайта құру-жариялылық кезеңінде ақтаңдақ беттер ретінде Шоқайдан бұрын қолға алына бастады. Тіпті олар 1988 жылы Компартияның қаулысымен ақталған да болатын. Осы кезде Шоқай туралы еш нәрсе айтылмады. Шоқай тек Қазақстанның соңғы шындығы ретінде, Алаш қайраткерлерінің ақталуынан екі жыл өткеннен кейін, атап айтқанда 1990 жылдың аяқ шенінен кейін ғана ауызға алына бастады.[1] Қазақстанда бұрынғы Кеңестік идеологияның салдарынан Шоқайға сенбей күмәнмен қараушылар қатары күн сайын азайып келе жатса да, әлі де баршылық.

Сонымен бірге Алаш Орда жетекшілері туралы зерттеулерде, олармен Шоқай арасындағы қарым-қатынастар, әсіресе Алаш және Түркістан автономиялары құлағаннан кейін оның жетекшілері Әлихан Бөкейханов пен Мұстафа Шоқай арасындағы байланыстарға жеткілікті назар аударылмауда.[2]

Міне осы себептерден Шоқайдың Алаш қозғалысымен бірге аталмай жүрген болуы мүмкін.

Көпшілікке белгілі жәйт, Шоқай Петербург университетінде студент кезінен бастап Алаш Орда жетекшісі Бөкейхановпен тығыз байланыста болды. Тіпті Шоқайды саясатқа баулыған Бөкейхановтың өзі десек қателеспеспіз. Демек Шоқай Алаш қозғалысының рухы болып есептелетін Бөкейхановтың саяси шәкірті. Оған қоса Ташкенде, Қоқанда Түркістан автономиясының ішінде жүргеннің өзінде Бөкейхановпен

байланыста болып жүрді. Олай болса, Шоқай шетелдерге шыққаннан кейін Алаш идеяларын ұстанбай жүре ала ма? Әрине жоқ. Ол заңды түрде Алаш мақсаттарын орындап жүрді. Тіпті оның мақсат-мүдделерін одан әрі дамытты десек артық айтқандық бола қоймас.

Бұл тұрғыда Шоқай, Алаш қозғалысының жалғасы деген пікірге қосылмайтындардың мынадай пікірлерді алға тартуы мүмкін.

«Шоқайдың Еуропа елдерінде ұстанған басты екі мақсаты бар еді. Біріншісі – тәуелсіздік, екіншісі – бір тұтас Түркістан идеясы, яғни Түркістан одағы.

Ал Алаш көсемдері болса автономия пікірін жақтады және әсіресе Бөкейханов өзге Түркістан халықтарымен, өзбектермен одақтасуға қарсы болды. Оның орнына Сібір үкіметімен одақтасуды жақтады. Мұндай арада үлкен пікір айырмашылығы болған екі әрекетті қалайша бір-бірінің жалғасы деп айтамыз».

Дұрыс, Бөкейхановтың кезінде, атап айтқанда, «Қазақ» газетіне 1917 жылы қазан айында жазған бір мақаласында былай деп атап өтеді: «Біз Түркістанмен діндес, туысқанбыз. Автономия болу – өз алды мемлекет болу. Мемлекет болып іс атқару оңай емес. Біздің қазақ іс атқаратын азаматқа жұтап отырған болса, біздің жалпы қазақ қараңғы болса, Түркістан халқының қараңғылығы һәм шебер адамының жоқтығы бізден он есе артық. Қазақ Түркістанмен бір автономия болса, автономия арбасына түйе мен есекті пар жеккен болады. Бұл арбаға мініп біз қайда барамыз».[3]

Бөкейхановты Түркістан аймағында ескішілдік пен діни фанатизмнің басым болуы және халықтың дүмше молдалардың шылауында жүруі де ойландыратын.[4] Осы себепті оның ойынша, Түркістан өкіметі мен Алашорда Өкіметінің бірлесуі екі соқырдың қол ұстасып жолға шығуы деген сөз еді.[5] Бөкейханов, сондай-ақ, Түркістан мен Алашорда өкіметтері бірлесе қалған жағдайда, биліктің ескішіл күштердің қолына өтуінен сескенетін.[6] Өйткені, Ташкенге барып, жұмыстарына қатыса алмаса да, Түркістан Комитетінің бір мүшесі ретінде Ташкенттегі ескішілдердің Шоқай жетекшілігінде саяси ұйым, Ұлттық Орталықтың саяси іс-қимылдарына кедергі келтіруге дейін барған, әсіре діни фанатизмдері туралы құлағдар еді. Қазан айында Семейде сөйлеген сөзінде Бөкейханов ескішілдердің діни фанатизмдерін тілге тиек етіп, олардың Ташкент қалалық басқарма мәжілісінде оба ауруының Алланың ісі екендігін айтып, оған қарсы шаралар қолдануды күнә санап, қарсы шыққандықтарын айтты.[7] Сондықтан Бөкейханов, Дулатовтың Кеңес дәуірінде ОГПУ-ге берген жауабында да айтқанындай, Түркістанда ескішілдердің діни фанатизмі саяси жұмыстарды ойдағыдай жүргізуге кедергі болады деген пікірде еді.[8]

Алайда Түркістан үкіметінің жұмыстары, Алашорда жетекшілерінің өзбек және қазақ халықтарының саяси ынтымақтасуының алдында тұрған ең маңызды кедергі ретінде бағалаған ескішілдердің саяси саланы бақылайтындықтары жайындағы алаңдаушылықтың орынсыз екенін көрсетіп берді. Өміршең мәселелерде халықтың саналы қимыл жасап, ескішілдерге қарсы жаңашыл қайраткерлерді қолдайтыны байқалды. Сонымен, Түркістан үкіметі толықтай жаңашылдардың қолында болды. Тіпті үкіметтің басында қазақ болуларына қарамастан, алдымен М.Тынышбаев және кейіннен Шоқай сынды білімді саясаткерлер тұрды. Мұның өзі Түркістанда көпшілікті құраған әсіре діншілдердің үкіметте әсерлі бола алмайтындарын көрсетіп берді.

Бөкейхановтың түркістандықтармен одақтасуға қарсы қатаң көзқарастарының жұмсарғаны Сырдария қазақтарының құрылтайында белгілі бола бастады. Өздеріңізге белгілі, Сырдария қазақтарының Түркістаннан бөлініп, Қазақ өкіметіне қосылу туралы

бір шешім қабылдауы үшін шақырылған сол құрылтай, жиналу мақсатына қарама-қайшы бір шешім қабылдап, Қазақ өкіметі мен Түркістан өкіметі арасында ынтымақтастықтың алғашқы қадамына түрткі болды. Құрылтайдың қарарларының бірінде «Алашорда өз алдына автономия жариялап болып Түркістан автономиясымен одақ болса, Сырдария қазақ-қырғыздары Түркістан автономиясынан шығып, Алаш автономиясына кіруге шешім қабылдайды», – деп атап өтілді.[9]

Қазақ автономиясының жариялануынан кейін Түркістан үкіметімен бірігудің тілге тиек етілуі бізге осы одақтың күн тәртібіне енгенін көрсетеді.

Бірақ қаңтар айында пайда болған оқиғалар, бұл мәселенің өкіметаралық кездесулерде талқыланып, одан әрі дамытылуына мүмкіндік бермеді. 18 қаңтар күні большевик күштерінің Орынборды басып алуымен бірге Бөкейханов басшылығындағы Алашорда өкіметі тарап кетті.[10] Айдың соңында Түркістан өкіметі де большевиктер тарапынан біржола тарқатылды. Сонымен, большевиктер Алашорда мен Түркістан өкіметтері арасында басталғалы тұрған ынтымақтастықтың іске асуына мүмкіндік бермеді.

Алайда бұл жағдай Алаш көсемдері мен Түркістан Автономиясы жетекшілерінің бір-бірімен тізе қоса жұмыс істеулеріне кедергілік келтіре алмады. Түркістан Үкіметі құлағаннан кейін қиын-қыстау күндерді басынан кешірген Мұстафа Шоқай Қоқаннан Ташкенге, ол арадан Орынборға өтіп Алаш Орда жетекшілерімен бас қосты.

Олар ұлттық әрекеттің бұдан кейінгі бағытын белгілеу үшін 1918 жылдың 30 тамызы мен 7 қыркүйегі арасында Орынбор және Самара қалаларында бірқатар жиналыстар өткізілді. Бұл жиналыстарға Шоқайдан басқа Алаш көсемдерінен Ә.Бөкейханов, А.Байтұрсынов, М.Дулат және М.Тынышбаев қатысты. Сонымен қатар Қоқан өкіметі мүшелерінен Убейдуллах Хожа да осы жиналыстарға қатысушылардың арасында болды. Сонымен, Алашорда, Түркістан және Башқұрт Өкіметтерінің өкілетті қайраткерлерінің басы осы жиналыстарда қосылды. Жиналыстардың қорытындысында бұл үш өкіметтің «Оңтүстік-Шығыс автономиялық Мұсылман Өлкелері Одағы»[11] деген атпен бір федерация болу және қазақ және башқұрт әскерлерін бір армияға топтастыру туралы шешім қабылданды. Уәлиди жиналыстарда федерация жоспарының жан-жақты талқыланғанын айтады. Аталған федерация жоспары шамамен қазіргі Башқұртстан, Қазақстан, Қырғызстан, Өзбекстан және Түркіменстанды қамтитын 4.010.139 шаршы километрлік бір кеңістікті және 1917 жылғы есеп бойынша ұзын саны 15.673.680 адам және мұның 82 пайызын мұсылмандар құрайтын халықты қамтыды.[12]

Сонымен, 5 қаңтар күні Түркістан қаласында Сырдария қазақтары құрылтайында алғашқы қадамы басылған Алашорда мен Түркістан автономияларының одағын құру жолындағы жұмыстар сегіз айлық үзілістен кейін Орынборда Башқұрт өкіметін де қосылып, кең түрде жалғастырылды. Өйткені айдай анық боп ортаға шығып отырған бір шындық бар еді. Ол большевиктердің Ресейдің түркі тілдес халықтарына өзін-өзі басқару құқын ешқашан бермейтіндігі еді. Мұны тек білектің күші найзаның ұшымен большевиктермен соғыса отырып қана алу мүмкін еді. Ал бұл үшін болса, күш біріктіру қажет еді. Мұның жолы Орта Азияның түркі тілдес халықтарының бір федерация төңірегінде одақтасуы еді.

1918 жылдың қыркүйек айында Алашорда, Түркістан және Башқұрт өкіметтері басшыларының жиналысында белгіленген осы стратегия кейіннен Шоқайдың Европада большевиктерге қарсы жүргізетін идеялық күресінің негізін құрады.

Осы федерация туралы қызық бір кездесуді орайы келгенде атап өткен жөн. Ол

кездесу Шоқай, Бөкейханов, Уәлиди және Тынышбаев түрік ұлтшылдығының идеялық негіздерін салушы Юсуф Акшора арасында 1918 жылы Уфа қаласында болған еді. Ол кезде Акшора Түркияның Қызылай ұйымы атынан I дүниежүзілік соғыста орыстарға тұтқынға түскен түрік әскерлері мен офицерлерінің Түркияға қайтарылуы[13] мәселесіне байланысты Ресейде ресми сапарда жүрген еді. Акшора Уфадағы ескі досы Мүпти Ғалимжан Барудидың қонағы ретінде Ресей Мұсылмандарының Дін Істері Басқармасы болып саналатын Мұсылман Рухани Мәжілісінің ғимаратында тұрып жатқан еді. Сол ғимаратқа барған делегация Оңтүстік-Шығыс автономиялық Мұсылман Өлкелер Одағы туралы оған мәлімет берді. Сонымен қатар француз тілін білетіндігіне байланысты онан болашақ федерациялық мұсылман ұлттық өкіметінің Сыртқы Істер министрі қызметін қабылдауын өтінді.

Бірақ, 1918 жылғы 12 қыркүйекте өткен кездесуде Акшора өзіне айтылған федерация пікіріне мән бермеді.[14] Түркия азаматы болуына байланысты Ресей ішіндегі қандай да бір саяси қозғалысқа белсене араласуының мүмкін еместігін алға тартып, өзіне ұсынылған қызметтен бас тартты.[15] Сонымен қатар Акшора одақ атын «Шығыс Түріктерінің Федерациясы» деп атаудың дұрысырақ болатындығын көрсетті. Бөкейханов орыстардың бұл одаққа бойлары үйренгенге дейін, оған пантүркизм таңбасы басылуына себеп болатын атаулардан бойды аулақ ұстаудың қажет екенін, бірақ уақыт өте келе ол аттың да қабылданатындығын айтты.[16] Сонымен, Шоқай мен серіктерінің Уфадағы Түркістан Федерациясы туралы пікірлеріне қолдау іздеу жұмыстары табыссыз аяқталды.

Түркістан Одағы пікірі – Алаш көсемдерінің халықаралық жағдайды көріп байқағаннан кейін геостратегиялық жағдайға байланысты ұтымды пікірі. Ол кейін Шоқайдың күресінің белді пікірлерінің бірі болды. Бұл шынайы қажеттіліктен туындамаған жағдайда арада 80 жылдай уақыт өткеннен кейін тәуелсіз Қазақстан президенті Нұрсұлтан Назарбаев оны Орталық Азия Одағы ретінде қайта жаңғыртпас еді. Оның тек Қазақстан үшін ғана емес, аймақтағы өзге елдер үшін де қандай қажет екенін Елбасы Назарбаев 2005 жылы ақпан айындағы жолдауында нақты түрде ортаға салған еді.

Алаш қозғалысы қай жылдарды қамтиды? Егер бұл сұраққа Мұстафа Шоқайды қоспай жауап қайтарар болсақ, ол 1913-1918 жылдарды қамтиды. Оның «Қазақ» газетімен тығыз байланысты екенін айтсақ қате болмас. Өйткені Алаш көсемдері сол журнал маңайында 1913 жиналып, халықтың басын қосты. Кейін бұл басқосу Алаш Партиясы мен Алаш Орда үкіметін дүниеге келтірді. Ал большевиктердің қысымымен 1918 жылы партия, үкімет және газет тарқап кетеді. Демек Алаш қозғалысы Шоқайды қоспай айтсақ бес жылдық бір мерзімді ғана қамтиды.

Біз Алаш қозғалысы 1913-1918 жылдар арасын ғана қамтиды деген пікірмен келіспейміз. Біздің ойымызша ол қозғалыс Қазақстанда Алаш партиясы, үкіметі және баспасөз органы Қазақ газеті тұншықтырылғаннан кейін, Шоқайдың қайраткерлігінде шетелдерде, атап айтқанда Еуропада жалғасты. Міне сондықтан біз оның мерзімін 1913-1939 жылдар арасы деп айтамыз. Демек ол 5 жылдық қозғалыс емес, 26 жылдық қозғалыс. Біз бұл жерде қозғалыстың мерзімін Шоқай қайтыс болған 1941 жылға дейін апарудың да дұрыс еместігін айта кетпекпіз. Өйткені Шоқай 1939 жылы Гитлер II Дүниежүзілік соғыс отын тұтатып кеткен кезде өзінің саяси іс-қимылдарын жалғастырудан қалады. Яш Түркістан тоқтады. Өзі 1941 жылы мамыр айында немістерге тұтқынға түсіп, саяси іс-қимылдардан қалды.

Бұл жерде атап өтерлік жәйт, Алаш қозғалысының бастапқы баспасөз органы «Қазақ» газеті болса, ол өмірін тоқтатқаннан кейінгі екінші баспасөз органын «Яш Түркістан» деп атап көрсеткен дұрыс. Ол өздеріңізге белгілі 1929-1939 жылдары арасында 10 жыл, 117 саны жарияланды.[17]

Енді бұл жерде Ыстамбұлда 1927-1931 жылдары арасында жарық көрген «Йені Түркістан» журналы қайда деген сұрақ тууы мүмкін. Бұл да орынды сұрақ. Бұл журналдың бағыты, Яш Түркістанға ұқсайды. Сондықтан оны осы орайда атауға болады. Бірақ ол журналда Шоқайдың мақалалары басылып шығып тұрғанмен, Шоқайдың ондағы рөлі шектеулі болды. Ол негізінен Зәки Уәлиди басым болды. Шоқайдың сол журнал шығып тұрғанның өзінде 1929 жылы одан бөлек Яш Түркістанды шығара бастауы оның Йені Түркістанға көңілінің толмағанын көрсетсе керек.[18] Сондықтан оны дара Алаш қозғалысының басылымы деп айту қиын.

Енді Алаш жетекшілері мен Шоқай арасында елеулі көзқарас айырмашылықтарынан болған автономия және тәуелсіздік мәселесіне тоқтала кетейік. Кезінде Алаш жетекшілерінің автономияны, Шоқайдың тәуелсіздікті жақтағаны дұрыс. Бірақ Шоқайдың да бастапқыда автономияшыл болғанын ескерген жөн. Ол Еуропада алғашқы жылдары орыс демократтарымен тізе қоса отырып Ресей Федерациясы құрамында автономиялық ұлттық саяси құқықтар үшін күрес жүргізді. Тіпті бұл үшін сан рет жолдасы Зәки Уәлидидің ащы сынына душар болды. Кейінгі тәжірибелер автономиялық құқықтармен ел мүддесінің көсегесінің көгермейтінін байқатты да, Шоқай 1927 жылдан бастап тәуелсіздік идеясын ту етіп көтере бастады. Демек Шоқайдың тәуелсіздік идеясы, Алаш Орда жетекшілерінің автономия пікірінен алшақтығы емес, қайта оның бастан өткен тәжірибелер негізінде дамытқаны болып отыр.

Қорыта айтар болсақ, Мұстафа Шоқайға Алаш қозғалысының соңғы жетекшісі деп айтуға болады. Ол өзінің саяси ұстаздары, Алаш қозғалысының құрылтайшы жетекшілері большевиктердің қысымына тап болып түрмелерге қамалып, кейін атылып кеткеннен соң, Алаш туын шетелдерде көтерді. Сонымен қатар Түркістан автономиясына да Алаш қозғалысының бір тармағы деп қарау керек. Өйткені Ташкент және Қоқандағы саяси іс-қимылдарға Шоқай өзінің жеке инициативасымен емес, қайта Бөкейхановтардың нұсқауы бойынша араласып атсалысты. Өйткені ол кезде қазақтар Түркістан деп атаған әкімшілік аймақтағы облыстарда қазақтардың жарымынан астамы өмір сүретін. Демек бұл қазақтардың құқығын қорғау да, әрине, Алаш мұраты. Сонымен қатар Алаш қозғалысы мүшелерінің бұл саяси құрылымда басты рөл атқарғандығын да ескергеніміз жөн. Оның бірінші президенті Мұхаметжан Тынышбаев белгілі Алаш қайраткері. Ал кейін оның орнына сайланған екінші және соңғы президенті Алаш қайраткері Мұстафа Шоқай. Міне осындай жағдайда Түркістан автономиясын қалайша Алаш қозғалысынан тәуелсіз, бөлек әрекет деп айта аламыз?

Бәлкім оны Алаш Орда үкіметінен тәуелсіз саяси құрылым деп бағалауымыз мүмкін. Олай болса, Алаш қозғалысының ауқымы Алаш Орда үкіметінен әлдеқайда кең және ауқымды. Сонымен оның екі саяси құрылымы бар деп айта аламыз. Атап айтқанда біреуі Алаш Орда үкіметі болса, екіншісі Түркістан үкіметі. Мәселеге осылайша қараудан ұтылатын жеріміз жоқ, қайта ұтарымыз көп. Бұл жағдай қазақ саяси ой және философия тарихының ауқымын кеңейтіп, тереңдете түседі. Мұстафа Шоқайсыз, Түркістан Автономиясынсыз Алаш қозғалысының тарихы жарты кеш болып қалады. Оның мәні толық ашылмайды. Сондықтан Мұстафа Шоқайдың іс-қимылдарына Алаш

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Шоқайдың Қазақстанда “халық жауынан” халық батырына көтерілу процесі үшін қараңыз. Қара Ә. Мұстафа Шоқай Өмірі Күресі Шығармашылығы. Алматы, 2004, 220-255- бет.
2. Біз бұл байланыстарды өзіміздің Мұстафа Шоқай өмірі, күресі, шығармашылығы атты еңбегімізде “Қоқан және Алашорда үкіметтері арасындағы байланыстар” атты арнаулы тарауда жан жақты тоқталған болатынбыз. Сонда, 85 – 94-бет.
3. Қойгелдиев М. “Алаш қозғалысы”. Алматы: Санат, 1995, 339-340 бет.
4. Хайит Б. “Türkistan Rusya ve Çin Arasında”. Істамбұл, 1975, 254-бет.
5. Қойгелдиев М. “Алаш қозғалысы”. Алматы: Санат, 1995, 340-бет.
6. Сонда, 263- б.
7. Нүрпейісов К. “Алаш һәм Алашорда”. Алматы: Ататек, 1995, 151-бет.
8. Қойгелдиев М. “Алаш қозғалысы”. Алматы: Санат, 1995, 340-бет.
9. Қойгелдиев М. “Алаш қозғалысы”. Алматы: Санат, 1995, 347-348-бет; Сары арқа, 1918, № 31
10. Алашорда өкіметі мүшелерінің бір бөлігі Семейге өтіп, Алашорданың шығыс бөлігін құрды. Енді бір бөлігі болса, Орал облысындағы Жымпиты қаласына орналасып, Алашорданың батыс бөлімін құрды. Бұл туралы көбірек мәлімет үшін қараңыз: Нүрпейісов К. “Алаш һәм Алашорда”. Алматы: Ататек, 1995, 159-160-бет.
11. Бұл одақтың атын Уәлиди әртүрлі береді: Оңтүстік-Шығыс Мұсылман Өлкелері Федерациясы, Шығыс Ресей Мұсылмандар Федерациясы, Шығыс Ресей автономиялық Мұсылман Өлкелері Одағы және Түркістан Федерациясы. Бұл туралы қараңыз: Тоған З. У. “Türkili ve Türkistan’ın Yakın Tarihi”. Істамбұл, 1975, 370-371-бет.
12. Сонда, 370-бет. Тоған бұл федерация жоспарынан бір картаны ғана шетелге алып кете шығады. Бұл карта үшін қараңыз: Сонда, 371-бет.
13. Ресейдегі тұтқын түрік әскерлері мен офицерлерінің қайтарылуы мәселесі жөнінде көбірек мәлімет үшін қараңыз: Гүвен Е. “I. Dünya Savaşında Rusyadaki Türk Esirleri ve Rusya Türkleri”. Жарияланбаған мастерлик диссертация. Мармара Ұниверситеті Түркия Институты, Істамбұл, 1996; Қарақартал О. Dünya Savaşı Sonunda Sibiryа’daki Esir Türk Askerleri Sorunu ve Türk Dünyası Gazetesi. “Sibiryа Araştırmaları” Дайындаған. Амине Гүрсой-Наскали. Істамбұл, 1997, 317-322-бет.
14. Шоқай М. Юсұф Акчұра. “Яш Түркістан”. Көкек 1935, Но 65, 11-бет.
15. Тоған З. У. “Hatıralar Türkistan ve Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Milli Varlık ve Kültür Mücadeleleri”. Істамбұл, 1969, 230-231-бет; Тоған З. У. “Türkili ve Türkistan’ın Yakın Tarihi”. Істамбұл, 1975, 370-бет; Шоқай М. Юсұф Акчұра. “Яш Түркістан”. Көкек 1935, Но 65, 11-бет.
16. Тоған З. У. “Hatıralar Türkistan ve Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Milli Varlık ve Kültür Mücadeleleri”. Істамбұл, 1969, 231-бет.
17. Яш Түркістан туралы көбірек мәлімет үшін қараңыз: Қара Ә. Мұстафа Шоқай Өмірі Күресі Шығармашылығы. Алматы, 2004, 263-273- бет.

УДК 37

ФОРМИРОВАНИЕ И ДЕЙСТВИЕ ВСЕМИРНОЙ СИСТЕМЫ ЗАЩИТЫ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА ПОД ЭГИДОЙ ООН

Тлеужанова Гульжанат Кенесбековна

g_tleuzhanova@mail.ru

Магистрант 2 курса ВКУ им. С. Аманжолова

Научный руководитель -

г. Усть-Каменогорск, Казахстан

В ходе Второй мировой войны, развязанной в 1939 г. Германией, «со всей очевидностью обнаружилось недостатки в международном регулировании прав и свобод человека» [1, с.424]. В этот период «часто забывались сами цели – ...цели международного сотрудничества в области прав человека...» [2, с.3].

Принятие в течение апреля-июня месяцев 1945 г. в Сан-Франциско окончательного текста Устава совершенно новой универсальной организации – ООН – и его подписания 26 июня 1945 г., а также вступления в силу 24 октября того же года – ознаменовали не только создание собственно всемирного учреждения – появление субъекта международного права, но и начало формирования всесторонней системы защиты прав человека. При этом Устав ООН явился также многосторонним договором, впервые предусматривающим основы для широкого развития и укрепления международно-правовых гарантий прав и основных свобод человека. Это означает, что с 1945 г. одним из основополагающих принципов международного права становится понимаемый в самом широком смысле принцип уважения прав человека.

Следует отметить, что в тексте Устава ООН вышеуказанный принцип не упоминается в перечне принципов международного права, закрепленных в ст.2, и кроме того, что важно заметить, он не выделяется как отдельный принцип и в толкующей и развивающей Устав ООН Декларации Генеральной Ассамблеи ООН о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом Организации Объединенных Наций от 24 октября 1970 г. Вместе с тем традиционно международным сообществом признается, что поскольку согласно п.3 ст.1 Устава одной из преследуемых целей ООН является осуществление международного сотрудничества в разрешении международных проблем экономического, социального, культурного и гуманитарного характера и поощрение и развитие уважения к правам человека и основным свободам для всех, без различия расы, пола, языка и религии [3, с.8, 9], учредительный акт организации косвенно закрепил этот важнейший принцип межгосударственного взаимодействия. Вне всякого сомнения, «специальное включение положения о развитии и поощрении уважения к правам человека и основным свободам для всех в число целей Организации Объединенных Наций объясняется, прежде всего, событиями, которые произошли непосредственно перед Второй мировой войной и в ходе ее», - подчеркивается в Исследовании ООН

по правам человека [4, с.5], но в то же время оно подтверждается ст.55 самого же Устава, в рамках которой с целью создания условий стабильности и благополучия, необходимых для мирных и дружественных отношений между нациями, ООН будет содействовать, в частности, «всеобщему уважению и соблюдению прав человека и основных свобод для всех, без различия расы, пола языка и религии» (п. «с», ст.55) [3, с.21], а также Декларацией 1970 г., принятой в развитие нормативного содержания принципов Устава ООН. Так, в разделе документа под названием «Принцип равноправия и самоопределения народов» еще раз особо отмечается, что «каждое государство обязано содействовать путем совместных и самостоятельных действий всеобщему уважению и соблюдению прав человека и основных свобод в соответствии с Уставом» [3, с.71].

Идентичные и совпадающие по смыслу эти нормы позволяют сделать вывод о том, что основные права и свободы человека должны соблюдаться на территориях всех государств-членов, а до получения политической независимости и на колониальных, а также подмандатных ООН территориях. И хотя поскольку к настоящему времени как таковых не независимых территорий или, как их официально определял Совет по Опеке ООН, бывших мандатных территорий, отторгнутых в результате Второй мировой войны от вражеских государств, территорий, добровольно включенных в систему опеки государствами, ответственными за управление, не осталось, так как они все получили самостоятельность как во внутренних, так и во внешних делах или вошли в состав других государств, тем не менее, Устав ООН предписывает всем «объединенным нациям» независимо от их статуса или различий соблюдать все основные права и свободы человека, не допуская при этом каких-либо признаков или форм дискриминации. Примечательно в этой связи обратиться на одно из Консультативных заключений Международного Суда ООН, которое он вынес в период политической и идеологической конфронтации между государствами различных социально-экономических систем и порядков. Так, в подобном акте от 21 июня 1971 г. по вопросу «О юридических последствиях для государств продолжающегося присутствия Южной Африки в Намибии, несмотря на резолюцию 276 (1970 г.) Совета Безопасности» Международный Суд организации отметил, что «установление и принудительное проведение в жизнь различий, исключений и ограничений, основанных исключительно на признаках расы, цвета кожи, национального или этнического происхождения, представляет собой отрицание основных прав и свобод человека и является грубым нарушением целей и принципов Устава» [5].

Анализируя нормы Устава ООН о правах человека нельзя не отметить и следующее важное обстоятельство. Главный документ организации *не закрепляет* впервые термин «права человека» (он, как известно, появился и вошел в международно-правовой оборот после войны в США за независимость и Великой Французской революции), а также не *оперирует* таким понятием, как «права гражданина» (о нем впервые говорится, как уже до этого подчеркивалось, во Французской Декларации прав человека и гражданина 1789 г.). Нужно заметить, что ни в коем случае эти указанные аспекты не являются ни недостатками и не пробелами в тексте Устава. Все дело в том, что с периода возникновения понятия «прав человека» в рамках международно-правового сотрудничества государств

сложилась обоснованная и, что очень важно, очевидно объективная тенденция рассматривать их как неотъемлемое качество, естественным образом принадлежащее каждому человеку от самого факта рождения. Определяя таким образом это качество как выражение достоинства, присущего человеческой личности, *Устав ООН подтвердил эту закономерность*. Поэтому он и не упоминает о правах гражданина, поскольку они неразрывно связаны с правами человека. Говоря другими словами, права человека гарантируются Уставом ООН каждой личности независимо от его принадлежности к гражданству какого-либо государства.

Многолетняя деятельность ООН с момента принятия Устава, по мнению советского/российского юриста-международника А.П. Мовчана показывает, что «международная защита прав человека ... состоит в основном в следующем:

а) в создании рекомендаций, адресованных всем государствам по поводу того, какие именно права и основные свободы ... должны подлежать универсальному уважению и соблюдению;

б) в разработке международных договоров о правах человека (пактов, конвенций и т.п.), которые налагают юридические обязательства на государства признавать, предоставлять и обеспечивать эффективной защитой в соответствии со своим законодательством права и свободы личности, которые перечислены в таких соглашениях;

в) в создании специального международного механизма по проверке выполнения государствами обязательств по правам человека» [6, с.160].

Общий смысл содержания вышеуказанной универсальной системы защиты прав человека в рамках ООН состоит в том, разработчики Устава не преследовали цели дать какой-либо или исчерпывающий перечень прав и основных свобод для всех без различия расы, пола, языка и религии. «Поэтому еще при создании ООН было согласовано, что международное сотрудничество государств по правам человека должно прежде всего начаться с разработки таких международных документов или актов и решений ООН, в которых содержались бы указания на те конкретные права и свободы человека, которые, по мнению международного сообщества, должны пользоваться всеобщим уважением» [6, с.160].

В начале и во второй половине 2000 гг. в рамках деятельности Комиссии ООН по правам человека чаще поднимался вопрос о ее неэффективности. При этом «критиковался сам принцип ее организации как межправительственного органа, в котором равномерно представлены все регионы мира, независимо от того, соблюдаются ли на деле отдельными государствами-членами международные стандарты защиты прав человека» [7, с.33,34]. Это подтвердил в апреле 2005 г. тогдашний Генеральный секретарь ООН К. Аннан, отметив в качестве существенного недостатка Комиссии политическую ангажированность ее членов, их избирательность в подходе к проблемам и неприкрытое лоббирование интересов своих и союзных с ними государств [8, с.92]. Деятельности Комиссии была свойственна также конфронтация в связи с обсуждением положения с уважением прав человека внутри отдельных государств [9].

В результате долгих переговоров и дискуссий было принято решение об упразднении Комиссии и создании вместо нее в 2006 г. на основе Резолюции ГА ООН нового органа – Совета по правам человека. Он сегодня имеет статус вспомогательного органа Генеральной Ассамблеи и состоит из 47 членов,

выступающих в личном качестве. Они избираются Генеральной Ассамблеей на основе справедливого географического распределения. Основная задача Совета – рассмотрение случаев серьезного нарушения прав человека на территории государств-членов ООН и подготовка по ним соответствующих рекомендаций.

С момента функционирования по сравнению с бывшей Комиссией Совет заметно улучшил правозащитный механизм, разработав «Процедуру 1503». Согласно этой процедуре, действующей в настоящее время на основе Резолюции Генеральной Ассамблеи, повысилась эффективность рассмотрения поступающих жалоб, появился новый порядок универсального периодического обзора [10].

Контроль в области защиты прав человека осуществляют также и другие органы, учрежденные в соответствии сравнительно новыми международными конвенциями. В течение 2006 г. в рамках ООН были приняты две такие универсальные международные договоры – Конвенция о правах инвалидов с Факультативным протоколом (оно вступило в силу 3 мая 2008 г.) и Конвенция для защиты всех лиц от насильственных исчезновений (открыта для подписания 20 декабря 2006 г., но из-за недостаточного количества ратифицированных грамот еще не введена в действие).

Компетенция Комитета по правам инвалидов заключается в том, чтобы рассматривая доклады государств-участников, а также индивидуальные жалобы от физических лиц, провести расследование нарушений прав человека (п.2 ст.6 Факультативного протокола) [11]. Учрежденный на основе Конвенции для защиты всех лиц от насильственных исчезновений соответствующий Комитет также прежде всего рассматривает доклады государств-участников о мерах, принятых в связи с выполнением норм [12] (ст.29), индивидуальные жалобы и сообщения государств-участников о несоблюдении Конвенции другими государствами-участниками (ст.32) [12]. В его полномочия, кроме того, как уже понятно из наименования, входит рассмотрение просьб о розыске и установлении местонахождения исчезнувших лиц, поданных их родственниками, а также законными представителями (ст.15) [12]. Комитет уполномочен организовывать и посещение того или иного государства-участника при поступлении информации о серьезных нарушениях на его территории (ст.33) [12].

Список использованных источников

21. Общая теория прав человека. /руководитель авторского коллектива и ответственный редактор доктор юридических наук Е.А. Лукашева. – М.: Издательство НОРМА, 1996. – 520 с.
22. Права человека. Основные международные документы: сборник документов. – М.: Международные отношения, 1990. – 160 с.
23. Устав Организации Объединенных Наций от 24 октября 1945.//Действующее международное право: в 3 т. /сост. Ю.М. Колосов, Э.С.
24. United Nations Action in the field of Human Rights. – New York, 1980. – 417 p.
25. Reports Of Judgments, Advisory Opinions And Orders Legal Consequences For States Of The Continued Presence Of South Africa In Namibia (South West Africa)

Notwithstanding Security Council Resolution 276 (1970) //American Journal of international law. - 1972. – Vol.66, №22. - P. 337-351.

26. Игнатенко Г.В., Карташкин Б.М. Курс международного права: в 7 т. – М.: Наука, 1989. – Т.2. - 240 с.

27. Иванов Д.В., Тарасьянц Е.В. Международное право защиты и поощрения прав человека: прошлое настоящее и будущее. Часть 2 //Московский журнал международного права. – 2009. - № 2.

28. Комиссия по правам человека: устранить нельзя реформировать /ред. – сост. Л. Резниченко //Российский бюллетень по правам человека. - 2005.- Вып.20.

29. Рильский В. С упором на права. Россия сдает экзамен ооновским экспертам весной следующего года //Российская газета. -2008, апрель-8.

30. Human Rights Council of UN General Assembly of 15.03.2006 No.60/251.//URL:http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/docs/A.RES.60.251_En.pdf

31. Конвенция о правах инвалидов и Факультативный протокол к Конвенции о правах инвалидов от 13 декабря 2006 года //URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/disability.shtml

32. Международная конвенция для защиты всех лиц от насильственных исчезновений от 20 декабря 2006 года //URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/disappearance.shtml

УДК 37

ЧЕЛОВЕЧЕСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ ОБСЕ И НЕКОТОРЫЕ ОТДЕЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ЕГО МОДЕРНИЗАЦИИ

Тлеужанова Гульжанат Кенесбековна

g_tleuzhanova@mail.ru

Магистрант 2 курса ВКУ им. С. Аманжолова

Научный руководитель -

г. Усть-Каменогорск, Казахстан

Свое значительное место в международной системе защиты прав человека наряду с ООН и Советом Европы занимает и Организация по безопасности и сотрудничеству в Европе (ОБСЕ), которая изначально, будучи в международно-правовом статусе общеевропейского совещания (конференции), стала функционировать в Хельсинки с 3 июля 1973 года. На Будапештском саммите учреждения, состоявшегося 5 декабря 1994 года, оно по общему консенсусу государств-участников была преобразована в международную региональную организацию по смыслу Главы VIII Устава ООН. Сегодня непосредственное участие в деятельности организации принимает 57 государств, включая все постсоветские государства и Монголию. Преимущество ОБСЕ по сравнению с другими известными европейскими организациями отдельные специалисты видят в том, что сложившийся политический процесс в ее рамках дополняет правовые институты сотрудничества государств Старого света [1], и в частности, в аспекте гуманитарного (человеческого) измерения.

Общеизвестно, что самый первый этап работы организации в области защиты прав и основных свобод человека был заложен в Хельсинкском Заключительном акте от 1 августа 1975 г. Документ состоит из четырех глав или, как принято говорить, из так

называемых четырех «корзин». О правах и основных свободах человека говорится в Руководящих принципах, закрепленных, в частности, в первой «корзине» («Вопросы, касающиеся проблемы безопасности в Европе»), в «третьей корзине» (контакты между людьми). Основной акцент на рассматриваемом вопросе сделан в Руководящих принципах VII и VIII. В пределах первого принципа государства-участники специально отметили всеобщее значение прав человека и основных свобод, уважение которых является существенным фактором мира, справедливости и благополучия, необходимых для обеспечения развития дружественных отношений и сотрудничества между ними, как и между всеми государствами [2], а также взяли на себя обязательство уважать и поощрять основные права и свободы человека без различия расы, пола, языка и религии и развивать эффективное осуществление гражданских, политических, экономических, социальных, культурных прав [2]. В нем же они подчеркнули необходимость соблюдения свободы религии, прав лиц, принадлежащих к национальным меньшинствам и права каждого человека знать свои права и обязанности в этой сфере и действовать в соответствии с ними [2].

Заключительный акт 1975 г., подписанный в период «холодной войны», явился, пожалуй, первой основой, на которой с тех пор осуществляется сотрудничество государств Европы, Северной Америки, Южного Кавказа и Центральной Азии в области защиты прав человека. Кроме того, как отмечает А.Р. Утегенова, также «впервые, права человека были включены в качестве четко сформулированного составного элемента в рамки региональной безопасности на той же основе, что и военно-политические и экономические вопросы» [3, с.79]. С ней свою солидарность выражает и С.Ж. Айдарбаев, который пишет, что действительно «права человека в плоскости обеспечения региональной безопасности – это уже сфера деятельности ОБСЕ», в отличие от Совета Европы [4, с.365]. В более широком смысле, продолжает свою мысль последний автор, ОБСЕ с ЕС и Советом Европы имеет «общий связующий элемент, обеспечиваемый всей ... совокупной деятельностью» в области основных прав и свобод человека [4, с.365].

При этом то обстоятельство, что «неотъемлемое достоинство человека является ключевым аспектом всеобъемлющей безопасности» [5] в ее расширительном толковании (включающей в себя кроме человеческого, экономическое, экологическое, политическое и военное измерения), и что в данном контексте подход ОБСЕ к правам человека остается «незыблемым» [5], было закреплено в Астанинской Декларации «Навстречу Сообществу безопасности» от 2 декабря 2010 года.

Парижская хартия для новой Европы, принятая 21 ноября 1990 года, отметив, что «эра конфронтации и раскола Европы закончилась» [6, с.4], и что «Европа освобождается от наследия прошлого» [6, с.4], уделила значительное внимание в первую очередь правам человека, демократии и верховенству закона. Государства-участники (их тогда собралось 34) согласились с тем, что защита прав человека и основных свобод и «содействие им – первейшая обязанность правительства» [6, с.4,5], а «их уважение – существенная гарантия против обладающего чрезмерной властью государства» [6, с.5]. Далее они подтвердили, что «без какой-либо дискриминации каждый человек имеет право на: свободу мысли, совести, религии и убеждений, свободу выражения своего мнения, свободу ассоциации и мирных собраний, свободу передвижения; никто не будет: подвергаться произвольному аресту или содержанию под стражей, подвергаться пыткам или другим видам жестокого, бесчеловечного или унижающего человеческого

достоинство обращения и наказания; каждый имеет право на: знать свои права и поступать в соответствии с ними, участвовать в свободных и справедливых выборах, на справедливое и открытое судебное разбирательство в случае предъявления ему обвинения в совершении преступления, владеть собственностью единолично или совместно с другими и заниматься индивидуальным предпринимательством, пользоваться своими экономическими, социальными и культурными правами [6, с.5]; этническая, культурная, языковая и религиозная самобытность национальных меньшинств будет защищена, и что лица, принадлежащие к национальным меньшинствам, имеют право свободно выражать, сохранять и развивать эту самобытность без какой-либо дискриминации и в условиях «полного равенства перед законом» [6, с.6]. Особо подчеркивалось, что полное соблюдение настоящих положений является «тем фундаментом, на котором будет строиться стремление строить новую Европу» [6, с.6].

На концептуальной основе серьезное движение вперед произошло на Венской встрече 15 января 1989 года, когда был принят Итоговый документ и в рамках которого, во-первых, все вопросы гуманитарного характера в виде обязательств относительно уважения всех прав человека были объединены в «человеческое измерение СБСЕ»; а во-вторых, общим согласием было решено, что необходимо созвать Конференцию по человеческому измерению, состоящую из трех совещаний.

На Конференцию официальными представителями государств-участников возлагались следующие задачи: проведение обзора развития ситуации применительно к человеческому измерению СБСЕ, включая выполнение соответствующих обязательств по СБСЕ; рассмотрение практических предложений о новых мерах, направленных на улучшение выполнения обязательств, относящихся к человеческому измерению СБСЕ [7].

В числе имеющихся недостатков ОБСЕ ученые выделяют и другие. А.Р. Утегенова замечает «ту скорость, с которой разрабатывались и принимались обязательства ОБСЕ в области человеческого измерения и при этом не были проанализированы уже закрепленные обязательства в других международных документах» [3, с.81]. Также по ее мнению, «с принятием документа Московского совещания 1991 г. иссяк нормотворческий компонент человеческого измерения ОБСЕ» [3, с.81]. Эксперт Общественного фонда «Международная Правовая Инициатива» А. Шорманбаев применительно к Казахстану уделяет большое внимание соблюдению права на мирные собрания в судебной системе Республики. Он отмечает, что в 2012-2014 гг. фонд проводил мониторинг соблюдения данного права в административных судах Казахстана и в результате посещения 42 судебных процессов и анализа 76 постановлений судов был обнаружен ряд проблем, в частности в 90% случаев организаторы и участники привлекались к ответственности за формальное отсутствие разрешения на проведение собрания; только в 1/3 случаев незаконное собрание прекращалось уполномоченными на это законом о собраниях органами [8].

Подытоживая содержание всего вышеизложенного, хотелось бы особо отметить, что как никогда назрела острая необходимость в полномасштабном реформировании ОБСЕ и, прежде всего, в области гуманитарного (человеческого) измерения. Данное направление деятельности организации в силу обладания безусловным, не полностью использованным потенциалом и гибкими формами и иными качественными преимуществами, должно признаваться приоритетным. Пока же с учетом текущих

обстоятельств, и в частности, принимая во внимание рекомендательный характер решений основных органов организации, полагаем целесообразным: а) в структуре Парламентской Ассамблеи, где представлены все национальные парламенты, в качестве первого шага и не дожидаясь принятия Устава создавать специальные органы с полномочиями рассматривать отдельные нарушения фундаментальных прав и свобод человека и принимать по ним обязательные к исполнению решения; б) несмотря на серьезную критику в адрес БДИПЧ считаем, что этот орган в качестве наиболее важного актива ОБСЕ должен сохранять свое место и роль среди остальных европейских структур, таких как Совет Европы и ЕС, но при этом пересмотреть свою правозащитную деятельность, сконцентрировав основное внимание на разработке более объективных систематических процедур обзора по правам человека в каждом государстве-участнике путем расширения мониторинга, в частности путем включения в них изучения практики правоохранительных (и в большей степени судебных) органов; в) нужно выработать отдельный, постоянно действующий механизм регулярных консультаций между национальными неправительственными правозащитными организациями и ОБСЕ для поиска более эффективных ответов на новые вызовы и угрозы (в числе которых национализм, шовинизм, ксенофобия, религиозная нетерпимость и др.); г) продумать и осуществить конкретные меры по внедрению (интеграции) передового опыта отдельных государств (например, казахстанской модели межэтнического и межконфессионального согласия) в существующую систему социально-политических отношений других государств-участников с учетом всех положительных аспектов деятельности предыдущих председателей организации.

Список использованных источников

33. Абашидзе А.Х., Гольтяев А.О. Универсальные механизмы защиты прав человека. – М: ЮНИТИ-ДАНА, 2013. – 135 с.
34. The Final Act of the Conference on Security and Cooperation in Europe, Aug. 1, 1975, 14 I.L.M. 1292 (Helsinki Declaration). //URL: <http://www1.umn.edu/humanrts/osce/basics/finact75.htm>
35. Утегенова А.Р. Сотрудничество Республики Казахстан с Организацией по безопасности и сотрудничеству в Европе (1992-2003 гг): дис. ... канд. ист. наук. – Алматы, КазНУ имени аль-Фараби, 2003. – 172 с.
36. Айдарбаев С.Ж. Интеграционные процессы на постсоветском пространстве в условиях глобализации мира: международно-правовые аспекты. Алматы: Қазақ университеті, 2010. – 416 с.
37. Astana Commemorative Declaration «Towards a Security Community». Organization for Security and Co-operation in Europe Summit Meeting. 2 December 2010. Astana // URL: <http://www.osce.org/cio/74985?download=true>
38. Парижская хартия для новой Европы. Общевропейская встреча в верхах, Париж, 19-21 ноября 1990 г. Документы и материалы. – М.: Политиздат, 1991. – 191 с.
39. Итоговый документ Венской встречи представителей государств-участников Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе, 15 января 1989 г. //URL: <http://www.bureau.kz/lib/download/1026.pdf>

40. Шорманбаев А. Соблюдение права на мирные собрания в судебной системе Казахстана. Доклад на Ежегодном совещании по человеческому измерению ОБСЕ. Рабочее заседание 3. Варшава, 23 сентября 2014 г. //HDIM.N60/0061/RU. 23 September 2014.

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИКА, МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ САЛАСЫНДАҒЫ ҒЫЛЫМИ ЖӘНЕ ҚОЛДАНБАЛЫ АСПЕКТІЛЕР

НАУЧНЫЕ И ПРИКЛАДНЫЕ АСПЕКТЫ В ОБЛАСТИ ЭКОНОМИКИ, ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ И ПРАВА

SCIENTIFIC AND APPLIED ASPECTS IN THE FIELD OF ECONOMICS, PUBLIC ADMINISTRATION AND LAW

АДАМ САУДАСЫ (қылмыстық-құқықтық сипаттама) Абитханов Д.Р., Турсынгазина А.С., Орсеева Р.А.....	3
ТЕРРОРИЗМНІҢ ПАЙДА БОЛУЫНЫҢ НЕГІЗГІ СЕБЕПТЕРІ Айдарқанқызы Н., Рамазанова А.С.....	6
УЧАСТИЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В МЕЖДУНАРОДНЫХ СОГЛАШЕНИЯХ В ОБЛАСТИ ЗАЩИТЫ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА Алпыспаева К., Батырбекова А.....	11
ҚАЗАҚСТАННЫҢ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ДАМУЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУ КЕЗЕНДЕРІ Алтаева А.М., Садуакасова Л.К.....	14
САТЫП АЛУ ШАРТЫНЫҢ ҰҒЫМЫ, МӘНІ ЖӘНЕ ЭЛЕМЕНТТЕРІ Артуров А.А., Рамазанова А.С.....	17
ТУРИЗМДІ ДАМУДАҒЫ КӨЛІК ЛОГИСТИКАСЫНЫҢ РӨЛІ Қайратова А.Т., Мағзамова А.С., Ақылбекова А.Қ., Байғужина А.Ж.....	22
ТОНАУ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҒЫНЫҢ ҰРЛЫҚ, ҚАРАҚШЫЛЫҚ, ҚОРҚЫТЫП АЛУДАН АЙЫРМАШЫЛЫҒЫ Асылбекова А.Н., Орсеева Р.А.....	27
ҚАРЖЫЛЫҚ ТАЛДАУ: АҒЫМДАҒЫ ЖАҒДАЙ ЖӘНЕ ДАМУ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ Асылбекова Н.П., Қайырдинова А.А., Рахымжанов Ә.К., Байғужина А.Ж.....	30
МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУДАҒЫ ЦИФРЛАНДЫРУ ЖӘНЕ ЭЛЕКТРОНДЫ ҮКІМЕТ Асылканова Л.Б., Домалатов Е.Б.....	35
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПОСЛЕДСТВИЯ COVID-19 НА МИРОВОЙ ТУРИЗМ Тлеубердинова Б.Б., Раисова Д.М., Байғужина А.Ж.....	43
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ АЗАМАТТАРЫНЫҢ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН БОСТАНДЫҚТАРЫ Бейсен Т., Садуакасова Л.К.....	50
ОБЫЧНОЕ ПРАВО КАЗАХОВ КАК НЕОТЪЕМЛЕМАЯ ЧАСТЬ ПРАВОВОЙ ИСТОРИИ НАРОДА Бейсенгазин А., Кусманова Л.Е.....	54

АЛЬТЕРНАТИВНОЕ РАЗРЕШЕНИЕ ПРАВОВЫХ СПОРОВ И КОНФЛИКТОВ КАК ЭЛЕМЕНТ КАЗАХСТАНСКОЙ ПРАВОВОЙ СИСТЕМЫ Беловалова К., Дячук М.И.....	59
ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ҚОҒАМНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘДЕНИЕТІН ДАМУ Биахметова А.Б., Төлеген М.Ә.....	63
ПОНЯТИЕ ИНВЕСТИЦИЙ И ЕГО РОЛЬ В ЭКОНОМИКЕ РК Бигазинова М.Н., Алкенова К.Е., Алипов А.Н., Байгужинова А.Ж.....	67
ЖОЛ-КӨЛІК ОҚИҒАСЫ БОЛҒАН ЖЕРДЕН КЕТПІ ҚАЛУ <i>(Қазақстан Республикасы Қылмыстық Кодексінің 347-бабы бойынша)</i> Болат М., Орасева Р.А.....	71
КӨМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАН АДАМДЫ ТӘРБИЕЛЕУ ЖӨНІНДЕГІ МІНДЕТТЕРДІ ОРЫНДАМАУ <i>(ҚР ҚК 140-бабы негізінде)</i> Болатқызы Қ., Орасева Р.А.,.....	74
МАЛ ҰРЛАУ ҚЫЛМЫСЫНА ҚҰҚЫҚТЫҚ СИПАТТАМА Бөкейхан А., Орасева Р.А.....	77
ФРАНЧАЙЗИНГ БИЗНЕСТІ ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ НЫСАНЫ РЕТІНДЕ Бұқынов Т.К., Байгужинова А.Ж.....	80
ОБЩИЕ ТЕНДЕНЦИИ И ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ МАЛОГО БИЗНЕСА Волкова К., Сарсенгазиева Т., Байгужинова А.Ж.....	85
ҚАЗАҚСТАНДА КӨЛІК- ЛОГИСТИКАЛЫҚ ҚЫЗМЕТТЕРДІҢ ЭКСПОРТЫН ДАМУ Секимова Н., Кабдешова Д., Әлібеков О., Байгужинова А.Ж.....	88
ЦИФРЛЫҚ ЭКОНОМИКАҒА КӨШУ ЖАҒДАЙЫНДА МЕНЕДЖМЕНТТІ ДАМУ Дүкиев Б.М., Апышева А.А.....	93
ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ПО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЮ УЧЕТА ДЕБИТОРСКОЙ И КРЕДИТОРСКОЙ ЗАДОЛЖЕННОСТИ Ерболатұлы Р., Канапьянова А., Шолпанбаева К.Ж.....	97
ЕСІРТКІ, ПСИХОТРОПТЫ ЗАТТАРДЫ, СОЛ ТЕКТЕСТЕРДІ ӨТКІЗУ МАҚСАТЫНДА ЗАҢСЫЗ ДАЙЫНДАУ, ҚАЙТА ӨНДЕУ, ИЕМДЕНУ, САҚТАУ, ТАСЫМАЛДАУ, ЖӨНЕЛТУ НЕ ӨТКІЗУ <i>(Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 297-бабына қылмыстық-құқықтық сипаттама)</i> Есімбекова Ә., Орасева Р.А.....	103
МЕМЛЕКЕТТІК-ЖЕКЕШЕЛІК ӘРІШТЕСТІКТІҢ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ТӘЖІРИБЕСІ Әлейханов Ә.М., Домалатов Е.Б.....	106
КОНСТИТУЦИОННЫЕ ОСНОВЫ СУДЕБНОЙ ВЛАСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН Жагалбаева Д., Кусманова Л.К.....	116
К ВОПРОСУ О ПРОФИЛАКТИЧЕСКОМ КОНТРОЛЕ И НАДЗОРЕ БЕЗ ПОСЕЩЕНИЯ В ОБЛАСТИ ТЕХНИЧЕСКОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ В РАМКАХ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОГО КОДЕКСА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Жаксыбаева А.А., Аноп Д.К.....	119

КРИМИНАЛИСТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА МОШЕННИЧЕСТВА, В СФЕРЕ НЕЗАКОННОГО ОБОРОТА НЕДВИЖИМОСТИ Жакупов Д.Т., Төлеген М.Ә.	123
ТЕРРОРИЗМДІ НАСИХАТТАУ НЕМЕСЕ ТЕРРОРИЗМ АКТІСІН ЖАСАУҒА ЖАРИЯ ТҮРДЕ ШАҚЫРУ <i>(Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 256-бабы және шетелдегі лаңкестік, терроршылдық әрекеттер жөнінде)</i> Жамбылова А., Орсәева Р.А.	128
ВАЖНОСТЬ МЕСТНЫХ ИСПОЛНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ Жапсарбаев А.Ш., Харченко А.О., Смаилова И.Е.	132
ОЦЕНКА ФИНАНСОВОГО СОСТОЯНИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ И ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ПО УЛУЧШЕНИЮ ФИНАНСОВЫХ РЕЗУЛЬТАТОВ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ Женибеков І., Жапарова А.М.	140
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ БАҚЫЛАУ ОРГАНЫНЫҢ ТАРИХЫ Жеңісқанова А., Садуақасова Л.К.	145
КӘСПОРЫННЫҢ ЛОГИСТИКАЛЫҚ ҚЫЗМЕТІНДЕГІ АУТСОРСИНГ Жұмабай С.Н., Саинова Ж.С., Карахожина З.Д., Байғужинова А.Ж.	149
ВОПРОСЫ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОГО ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ ЗЛОУПОТРЕБЛЕНИЯ ДОЛЖНОСТНЫМИ ПОЛНОМОЧИЯМИ Закиров Л.С., Төлеген М.Ә.	154
ПОНЯТИЕ И СТРУКТУРА МЕХАНИЗМА ПРЕСТУПЛЕНИЯ Зубаиров Р.С., Төлеген М.Ә.	158
СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПРАВОВОГО ПОЛОЖЕНИЯ КОНСТИТУЦИОННЫХ СУДОВ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН И РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ Зырянова А., Кусманова Л.Е.	162
ДАКТИЛОСКОПИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ: РЕШЕНИЯ РЯДОВ ЗАДАЧ В КРИМИНАЛИСТИКЕ Ибрагим К.Р., Нурмухамбетова К.К.	166
ТЕНДЕНЦИИ ГЛОБАЛИЗАЦИИ Исабаев А.М., Рахметулина Ж.Б.	169
ОСОБЕННОСТИ ДОПРОСА ПРИ ОПОЗНАНИИ ЖИВЫХ ЛИЦ И ТРУПОВ Кагарманов А.Н., Төлеген М.Ә.	173
КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРДЫҢ ҚЫЛМЫСЫН ТУДЫРАТЫН ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ СЕБЕПТЕР Кажытаев А.С., Садықанова Ж.Е.	178
АНАЛИЗ ГОСТИНИЧНОГО РЫНКА КАЗАХСТАНА Каленова Д., Айдарканова А., Байғужинова А.Ж.	182
ЖАҒАНДЫҚ ЭКОНОМИКАДАҒЫ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ КӨЛІК ЛОГИСТИКАСЫ Қасенова К.Қ., Базарбеков Р.М., Байғужинова А.Ж.	187
МЕХАНИЗМ СЛЕДОБРАЗОВАНИЯ В ИНФОРМАЦИОННЫХ СЕТЯХ	

Кананыхин И.А., Төлеген М.Ә.....	190
КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОЙ СТАТУС ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	
Карижанов А., Кусманова Л.Е	196
АБАЙСЫЗДА ЖАСАЛҒАН ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҮЗУШЫЛЫҚҚА ТҮСІНІК	
Кенесханов Е., Орсаяева Р.А.....	199
КРИМИНАЛИСТИЧЕСКАЯ И ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА УБИЙСТВ ПО НАЙМУ	
Кисанов А.М., Төлеген М.Ә.....	202
ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ РАБОТОСПОСОБНОСТИ ПЕРСОНАЛА	
Колганова Э., Байгужинова А.Ж.....	207
ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОГО МИРА	
Коротаев И.О, Касенов Б.Б., Байгужинова А.Ж	210
РОЛЬ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОГО СЛЕДОВАНИЯ В РАСКРЫТИИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ	
Кошкенчинов Р.Н., Төлеген М.Ә	214
ЖЕКЕ ҚҰҚЫҚТАР МЕН БОСТАНДЫҚТАРДЫҢ ҚОРҒАЛУЫ	
Күзембаев Е.Д., Рамазанова А.С	218
ПОНЯТИЕ И СТРУКТУРА КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЙ ХАРАКТЕРИСТИКИ ВОВЛЕЧЕНИЯ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНЕГО В СОВЕРШЕНИЕ ПРЕСТУПЛЕНИЯ	
Кыдырханова А.С., Төлеген М.Ә.....	223
ФИЗИКАНЫ ОҚЫТУДА АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ АЛҒЫШАРТТАРЫ	
Қуанышев Д.Қ.....	227
ҚЫЛМЫСТЫ АШУ ТАКТИКАСЫ (қылмыстарды ашуда криминалистика әдісін қолдану)	
Марат І., Маршалов Е., Орсаяева Р.А.....	231
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЗАҢНАМАСЫНДАҒЫ ГЕНДЕРЛІК ЭВОЛЮЦИЯ ГЛОССАРИЙІ	
Мәлікова А.Ә., Габдулов А.Ж.....	234
ИНФЛЯЦИЯ В КАЗАХСТАНЕ: ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ РЕШЕНИЯ	
Москаленко К., Шайханова Н.К.....	240
АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ НЕГІЗГІ ЖӘНЕ ҚОСАЛҚЫ ӨНДІРІСТЕРДІҢ ДАЙЫН ӨНІМІНІҢ ӨЗІНДІК ҚҰНЫН ЕСЕПТЕУ ЖӘНЕ ШЫҒЫНДАРДЫ ЕСЕПКЕ АЛУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	
Муратова Д., Байғалиева А., Апышева А.А.....	244
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА КӘСІПКЕРЛІК ҚЫЗМЕТТІҢ ҚАЛЫПТАСУ ТАРИХЫ ЖӘНЕ КӘСІПКЕРЛІК ҚЫЗМЕТТІ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУДІ ДАМУ	
Мурзагулова И.Н., Рамазанова А.С.....	249
ЖАҒАНДЫҚ ЛОГИСТИКА	

Мырзабекова А., Жандосова Ж., Ынтымақ Б.....	258
АВТОМАТИЗАЦИЯ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА	
Нугманова Ш., Апышева А.А	262
ПОНЯТИЕ И ПРАВОВАЯ ПРИРОДА РАСТОРЖЕНИЯ БРАКА КАК СПОСОБА ЗАЩИТЫ БРАЧНО-СЕМЕЙНЫХ ПРАВ	
Өмірзақов Т.Е., Дячук М.И.	267
ҰРЛЫҚ: ТҮСІНІГІ, ТҮРЛЕРІ. АЛДЫН АЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ (Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодесінің 188-бабы бойынша)	
Рахметолла Д., Орсаева Р.А	272
ДИПЛОМАТИЯ КАЗАХСТАНА: ДОСТИЖЕНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ	
Рахымбаев Б-А.....	275
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ – ДЕМОКРАТИЯЛЫҚ, ЗАЙЫРЛЫ, ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК МЕМЛЕКЕТ	
Рахымбаева Н., Садуақасова Л.К.....	280
ТРАНСКАСПИЙ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ КӨЛІК БАҒЫТЫ	
Макиленова Н.Б., Рахымова А.Е., Байғужинова А.Ж	283
ОРГАНИЗАЦИЯ РАССЛЕДОВАНИЯ МОШЕННИЧЕСТВА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ПЛАСТИКОВЫХ БАНКОВСКИХ КАРТ	
Рыспаев О.Н., Төлеген М.Ә.....	287
ШАНХАЙ ЫНТЫМАҚТАСТЫҚ ҰЙЫМЫ МЕМЛЕКЕТТЕРІНІҢ ӨЗАРА САУДА ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАРЫНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ	
Садықов І.М.....	291
КӘСПОРЫННЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ТҰРАҚТЫЛЫҒЫН АРТТЫРУ ЖОЛДАРЫ	
Саинова Ж.С., Жұмабай С.Н., Карахожина З.Д., Байғужинова А.Ж.....	293
КӘСПОРЫННЫҢ ЛОГИСТИКАЛЫҚ ЖҮЙЕСІ: ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖӘНЕ ДАМЫТУ	
Жүрсінова С., Хасенова Л., Байғужинова А.Ж	296
ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ТАЛДАУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ	
Саматова А., Байғужинова А.Ж.....	299
ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО КАК ФОРМА ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА ЭКОНОМИКУ	
Серебряников Н.К., Байғужинова А.Ж.....	303
СУЫҚ ҚАРУДЫҢ ТҮСІНІГІ, ТҮРЛЕРІ, ЖІКТЕЛУІ ЖӘНЕ БЕЛГІЛЕРІ	
Серіков Б.С., Нұрмұхамбетова Қ.Қ.,.....	307
ПОНЯТИЕ УБИЙСТВА ПО ДЕЙСТВУЮЩЕМУ УГОЛОВНОМУ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	
Серікова А.С., Рамазанова А.С	311
ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЕКТТІҢ ЭКОНОМИКАҒА ӘСЕРІ	
Сәденов Ә., Байғужинова А.Ж.....	316

ОТБАСЫЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРДАҒЫ БАЛА ҚҰҚЫҒЫ Советбеков Е.Н. Рамазанова А.С	321
ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАР (<i>экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықты талдау</i>) Советбеков Е., Орсаяева Р.А.....	326
ТРЕЙДИНГ В КАЗАХСТАНЕ Троеглазова А., Турлинов Р., Байгужинова А.Ж.....	331
СИСТЕМА БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА, ВНУТРЕННЕГО КОНТРОЛЯ И БУХГАЛТЕРСКАЯ ДОКУМЕНТАЦИЯ Фаизғалиева Д., Құдайбергенова С., Шолпанбаева К.Ж.....	334
ПРАВОВАЯ ГРАМОТНОСТЬ И КУЛЬТУРА Харченко А.О., Чернова В.С., Дячук М.И	338
ПРОБЛЕМЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ ПРАВОВОГО СТАТУСА КАСПИЯ Харченко А.О., Жапсарбаев А.Ш., Дячук М.И.....	345
ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА РАССЛЕДОВАНИЯ НЕЗАКОННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА Хасенов Р.Б., Төлеген М.Ә.....	353
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ В МАРКЕТИНГЕ ВУЗОВ Церр Е.Э., Касымова К.Е., Байгужинова А.Ж	357
ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ РЕЗУЛЬТАТОВ ОПЕРАТИВНО- РОЗЫСКНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ Шахантаев А.Н., Төлеген М.Ә.	359
ВИДЫ И СУБЪЕКТЫ ОТНОШЕНИЙ ПО ОБОРОТУ ЭЛЕКТРОННЫХ ДЕНЕГ НА ТЕРРИТОРИИ РК Шолпанбаева К.Ж.....	364
ҒЫЛЫМНЫҢ ӘРТҮРЛІ САЛАЛАРЫНДАҒЫ ЗЕРТТЕУ ҚЫЗМЕТІНІҢ АЛҒАШҚЫ ҚАДАМДАРЫ	
ПЕРВЫЕ ШАГИ В ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РАЗЛИЧНЫХ ОБЛАСТЯХ НАУК	
FIRST STEPS IN RESEARCH ACTIVITIES IN VARIOUS FIELDS OF SCIENCE	
ОБЕСЦЕНЕНИЕ ЗАПАСОВ И ИХ СПИСАНИЕ Ақылбаева Д., Белоусова Л.И.....	370
ТРЕНИРОВОЧНЫЙ ПРОЦЕСС ПОДГОТОВКИ СПОРТСМЕНОВ ЗАНИМАЮЩИХСЯ КЕРЛИНГОМ Алипов.А.С., Абдығалиев А.Б.....	373
КЕРЛИНГ. ИСТОРИЯ И ПРАВИЛА Алипов.А.С., Абдығалиев А.Б.....	379

ЗАМАНАУИ ЖАРНАМАЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ЖАРНАМА НАУҚАНЫНДА ҚОЛДАНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ Алишері А.Б., Жакипбекова Д.А	382
ГРАФИКАЛЫҚ ДИЗАЙНДАҒЫ КОМПЬЮТЕРЛІК ЖҮЙЕЛЕРДІ ОҚЫТУ ЖОЛДАРЫ Сейдығали Дінмұханмет, Байешов Б.Т	384
ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТІНІҢ ЖАРНАМА ЖАСАУ ЖОЛЫНДА ӘСЕР ЕТУІ Садықова Н.Б., Байешов Б.Т	388
ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ НА УРОКЕ ТЕХНОЛОГИИ ТРУДА Бедерқанова А.Е., Ташкенбаева С.Ж.....	393
ПЕРЕОЦЕНКА И АМОТИЗАЦИЯ ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ Белюсова Л.И.....	397
ЖАС ВОЛЕЙБОЛШЫЛАРДЫҢ ҚИМЫЛ-ҚОЗҒАЛЫС ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖӘНЕ ДАМУ Болысбаев С.Б., Жүнісбек Д.Н.....	402
АНАЛИЗ ИСТОРИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ И ИХ ВЛИЯНИЯ НА РАЗВИТИЕ СОВРЕМЕННОСТИ Булатов Е.Р., Жириндинова К.Р.....	405
ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУГЕ АРНАЛҒАН МЕКТЕПТЕР Дауылбаева А.Б	410
АДАПТАЦИЯ. ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И СПОРТ КАК СРЕДСТВО РЕАБИЛИТАЦИИ ИНВАЛИДОВ Дюсупов А.К., Абдығалиев А.Б	412
КОМПЛЕКС МЕР СПОРТИВНО-ОЗДОРОВИТЕЛЬНОГО ХАРАКТЕРА АДАПТИВНОЙ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ ДЛЯ ДОШКОЛЬНИКОВ Дюсупов А.К., Абдығалиев А.Б	416
ОРГАНИЗАЦИОННО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЗАНЯТИЙ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРОЙ С ДЕТЬМИ ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА, ИМЕЮЩИМИ ОТКЛОНЕНИЯ В СОСТОЯНИИ ЗДОРОВЬЯ Калынова А.М., Русанов В.П.	419
ТОТЫҚҚАН КРАХМАЛ НЕГІЗІНДЕГІ ҮЛДІРЛЕРДІ СИНТЕЗДЕУ Кафуринова А.Б., Қайырбеков Н.Р., Сағдоллин Ж.Р., Ақатан Қыдырмолла.....	423
ОСНОВНЫЕ МЕТОДЫ ОЦЕНКИ ФИЗИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ДЕТЕЙ ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА Калынова А.М., Русанов В.П.	427
ҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ЖҰМЫСЫНЫҢ КЕЗЕҢДЕРІ Канапиянова Б.С.....	431
МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ МЕДИАСАУАТТЫЛЫҚТЫҢ МАҢЫЗЫ Қуанышбекова Г., Жандилдина Р.Е., Темирханова Қ.Ш.....	433

ЗЕРТТЕУШІЛІК ӘРЕКЕТ АРҚЫЛЫ ДАРЫНДЫЛЫҚТЫ ДАМУ Нургазина Н.И., Шарипханова А.С.....	437
ЗАМАНАУИ КОСТЮМДЕГІ ЭТНИКАЛЫҚ СТИЛЬДЕ ПРИНТТЕРДІҢ ҚОЛДАНУ ӨЗЕКТІЛІГІН ЗЕРТТЕУ Нысанова Ш.А., Кудабаева А.К.....	443
О КИБЕРБЕЗОПАСНОСТИ В КАЗАХСТАНЕ И КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ Окапбаев Т.Р., Жантасова Ж.З.	446
МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БАЛАНЫҢ КОГНИТИВТІ ДАМУЫНДА ИНТЕРАКТИВТІ ОЙЫНДАРДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ Оразова А., Жандилдина Р.Е., Омарова Д.Қ.....	452
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ФИТНЕС-ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКАХ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В ШКОЛЕ Орынбасар Б.Р., Абдығалиев А.Б.....	457
ВОЗМОЖНОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ ФИТНЕС-ТЕХНОЛОГИЙ В ПОДГОТОВКЕ ДЕВУШЕК СПЕЦИАЛИЗИРУЮЩИХСЯ В СПОРТИВНОЙ ХОДЬБЕ Орынбасар Б.Р., Абдығалиев А.Б.....	460
ЖАРНАМА ДИЗАЙНДАҒЫ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТІНІҢ ҚОҒАМДАҒЫ АЛАТЫН ОРНЫ Орманов Б., Сейтпахиева А.Т.....	463
МАШИНАЛЫҚ ОҚЫТУ КӨМЕГІМЕН СӨЙЛЕУДІ ТАЛУ АЛГОРИТМДЕРІН ТАЛДАУ Сәрсенхан Айнұр, Ерболатұлы Досым.....	467
НЕРЕЛЯЦИОННЫЕ БАЗЫ ДАННЫХ Смирнов Е.В., Горковенко Н.С., Горковенко Д.С., Жантасова Ж.З.	472
СПЕЦИАЛЬНАЯ ФИЗИЧЕСКАЯ ПОДГОТОВКА СПОРТСМЕНОВ- ЮНИОРОВ, ЗАНИМАЮЩИХСЯ АРМРЕСТЛИНГОМ В ПРЕДСОРЕВНОВАТЕЛЬНЫЙ ПЕРИОД Уалиев Е.А., Абдығалиев А.Б.....	478
ТЕХНОЛОГИЯ АРМРЕСТЛИНГА. ТАКТИКА. ПРИЕМЫ. ПРАВИЛА Уалиев Е.А., Абдығалиев А.Б.....	481
ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДА ДЕНЕ ТӘРБИЕСІНІҢ ОҚУ ПӘНІ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМИ БАҒЫТ РЕТІНДЕ ҚАЛЫПТАСУЫ Умарханов А.Б.....	485
ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА В ГОСУДАРСТВЕННЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ Федорова Т., Белоусова Л.И.....	488
БАЛАНЫҢ ЦИФРЛЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫН ДАМУДА КОМПЬЮТЕРЛІК ОЙЫН ӘДІСТЕРІНІҢ ЕРЕКШЕЛІГІ Хамитқызы Гульфат, Турсунбекова Г.И., Жандилдина Р.Е.....	492
МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ҰЙЫМДА STEM ТЕХНОЛОГИЯСЫ АРҚЫЛЫ БАЛАЛАРДЫ БЕЛСЕНДІЛІККЕ ТӘРБИЕЛЕУДІҢ АСПЕКТІЛЕРІ Ыдрыс Зарина, Жандилдина Р.Е., Турсунбекова Г.И.....	498

ҰЛТТЫҚ НАҚЫШТАҒЫ ЗАМАНАУИ ҚОРЖЫНДАР ЖИНАҒЫН ЖОБАЛАУ, ЕРЕКШЕЛІКТЕРІН ТАЛДАУ	
Курмашева А. М., Жакипбекова Д.А.....	504
ШЕТТІЛДІК БІЛІМ БЕРУДЕГІ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАР	
Аяпова Т.Т., Аимбетова А.....	506
СОХРАНЕНИЕ ЭКОЛОГИИ И РАЗВИТИЕ ТУРИЗМА: ВОЗМОЖНО ЛИ СОЧЕТАНИЕ?	
Супиева Малика Мирзалимовна	512
РОЛЬ А.С. ПУШКИНА В СТАНОВЛЕНИИ РУССКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА	
Жалғасбек Н.Т	516
РАЗРАБОТКА ИНТЕРАКТИВНОГО ЦИФРОВОГО СЕРВИСА «БОЛЬШОЙ АЛТАЙ»	
Важенин Е.Н.....	519
АВТОМАТИЗАЦИЯ ИЗВЛЕЧЕНИЯ ДАННЫХ: ТРЕНДЫ NDVI, ИНСТРУМЕНТЫ GOOGLE EARTH ENGINE И PYTHON	
Полосин Г. В	522
ОСНОВЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ИНДУСТРИЕЙ ТУРИЗМА И ЕГО СОСТАВЛЯЮЩИЕ	
Бегалы Е. Н.....	525
ГОСУДАРСТВЕННО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ТУРИЗМА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	
Бегалы Е. Н.....	531
ПРОБЛЕМА ДЕТСКИХ СТРАХОВ В СОВРЕМЕННОЙ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ И ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ	
Калигожина Г. С.....	537
МЕТОДИКА ИССЛЕДОВАНИЯ ДЕТСКИХ СТРАХОВ	
Калигожина Г. С.....	541
ҚАБІЛЕТ, ДАРЫНДЫЛЫҚ ҰҒЫМДАРЫНА ЖАЛПЫ СИПАТТАМА	
Малбаева Н.А.	547
ДАРЫНДЫ ОҚУШЫЛАРМЕН ЖҰМЫС ІСТЕУ АСПЕКТІЛЕРІ	
Малбаева Н.А.	550
ТҮРКІСТАН ҰЛТ-АЗАТТЫҚ ҚОЗҒАЛЫСЫ	
Рахымқызы А.	555
АЛАШ ҚОЗҒАЛЫСЫНЫҢ СОҢҒЫ ТҮЙІНІ – МҰСТАФА ШОҚАЙ	
Рахымқызы А.	561
ФОРМИРОВАНИЕ И ДЕЙСТВИЕ ВСЕМИРНОЙ СИСТЕМЫ ЗАЩИТЫ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА ПОД ЭГИДОЙ ООН	
Тлеужанова Г.К.....	567
ЧЕЛОВЕЧЕСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ ОБСЕ И НЕКОТОРЫЕ ОТДЕЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ЕГО МОДЕРНИЗАЦИИ	
Тлеужанова Г.К.....	571

Ю.К. Уәлиевтің 100 жылдығына арналған
БІЛІМ-ҒЫЛЫМ-БИЗНЕС ИНТЕГРАЦИЯСЫ:
ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН БОЛАШАҒЫ тақырыбында
студенттер, магистранттар, докторанттар және жас ғалымдардың
IX Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының

МАТЕРИАЛДАР ЖИНАҒЫ
II бөлім

СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ

IX Международной научно-практической конференции студентов,
магистрантов, докторантов и молодых ученых на тему
ИНТЕГРАЦИЯ ОБРАЗОВАНИЯ-НАУКИ-БИЗНЕСА:
ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ,
посвященной 100-летию Увалиева Ю.К.
Часть II

COLLECTION OF MATERIAL

IX International Scientific and Practical Conference of students,
undergraduates, doctoral students and young scientists
INTEGRATION OF EDUCATION-SCIENCE-BUSINESS:
PROBLEMS AND PROSPECTS
dedicated to the 100th anniversary of Uvaliyev Y.K.
Part II

Басуға жауапты Ислямова С.А.

Автор түпнұсқасынан көшірме жасау арқылы басып шығарылды

Басуға 28.04.2023 ж. қол қойылды
Шартты баспа табағы 29,74
Таралымы 500 дана

Пішімі 60x84/16
Есептік баспа табағы 39,17
Тапсырыс 331

С. Аманжолов атындағы ШҚУ «Берел» баспасы
070020, Өскемен қаласы, 30-шы Гвардиялық дивизия көшесі, 42